ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ

Çağlar Kıvanç KAYMAZ

Doktora Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Prof. Dr. Zeki KODAY
2018
Her Hakkı Saklıdır

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Çağlar Kıvanç KAYMAZ

ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Zeki KODAY

ERZURUM - 2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

16/11/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

16.11.2018
[Tarih ve İmza]
Çağlar Kıvanç KAYMAZ
[Öğrencinin Adı Soyadı]

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Zeki KODAY danışmanlığında, Çağlar Kıvanç KAYMAZ tarafından hazırlanan bu çalışma 16/11/2018 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Coğrafya Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Zeki KODAY	İmza: .....
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mete ALIM	İmza: .....
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Serhat Zaman	İmza: .....
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU	İmza: .....
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR	İmza: .....

Prof. Dr. Sait Uylaş
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **VI**
ABSTRACT ..... **VII**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VIII**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **X**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **XIV**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **XIX**
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ ..... **XX**
ÖNSÖZ ..... **XXXII**
GİRİŞ **1**
I. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Özellikleri **1**
II. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Metodu (Materyal ve Yöntem) **4**
III. Artvin İli ile İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar **11**

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GİRİŞ **17**
1.1. TURİZM **17**
1.2. DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE TURİZM **19**
1.3. TURİZM COĞRAFYASI **22**
1.4. EKOTURİZM **25**
1.4.1. Ekoturizmin Tanımı, Genel Özellikleri ve İlkeleri 30
1.5. EKOTURİZMİN BAŞLICA AKTÖRLERİ ve PAYDAŞLARI **38**
1.5.1. Ekoturistler 44
1.5.1.1. Ekoturist Profilleri 45
1.5.1.2. Ekoturistlerin Seyahat Motivasyonları ve Aktivite Tercihleri 52
1.5.2. Seyahat Acentaları, Ekotur ve Ekotur Rehberi (Operatörleri) 57
1.5.3. Ekokonaklama İşletmeleri 60
1.5.4. Ulusal ve Yerel Yönetimler 62
1.5.5. Sivil Toplum Kuruluşları, Yerel Toplum ile Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar 63
1.6. EKOTURİZM TÜRLERİ **70**

1.7. DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE EKOTURİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞME NEDENLERİ..... 74
1.7.1. Ekoturizmin Dünya'daki Gelişimi ve Uygulamaları 75
1.7.2. Ekoturizmin Türkiye'deki Gelişimi ve Uygulamaları 83

İKİNCİ BÖLÜM
ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİNİ ETKİLEYEN DOĞAL BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2. GİRİŞ 96
2.1. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ..... 96
2.1.1. Jeolojik Özellikler 97
2.1.2. Jeomorfolojik Özellikler 100
2.1.3. İklim Özellikleri 113
2.1.4. Doğal Bitki Örtüsü Özellikleri 135
2.1.5. Karadeniz Zoocoğrafya Bölgesi..... 143
2.1.6. Hidrografya Özellikleri 145
2.1.7. Toprak Özellikleri 161
2.2. BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ 167
2.2.1. Nüfus Özellikleri..... 168
2.2.2. Yerleşme Özellikleri 190
2.3. EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ 223
2.3.1. Ekonomik Faaliyetler..... 223

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ ve SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ

3. GİRİŞ 240
3.1. TURİZM POTANSİYELİNİN BELİRLEMESİ ve ÖNEMİ..... 242
3.2. KORUNAN ALANLAR ve EKOTURİZM 247
3.2.1. Artvin İlinde Bulunan Milli Parklar ve Ekoturizm 251
3.2.1.1. Kaçkar Dağları Milli Parkı 255
3.2.1.2. Karagöl-Sahara Milli Parkı..... 260
3.2.1.3. Hatila Vadisi Milli Parkı..... 263
3.2.2. Artvin İlinde Bulunan Tabiat Parkları ve Ekoturizm..... 266

3.2.2.1. Altıparmak Dağları Tabiat Parkı 267
3.2.2.2. Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı 269
3.2.2.3. Borçka-Karagöl Tabiat Parkı 271
3.2.2.4. Tavşan Tepesi Tabiat Parkı 274
3.2.2.5. Cehennem Dere Kanyonu Tabiat Parkı ve Adakale Arkeolojik Sit Alanı 274
3.2.3. Artvin İlinde Bulunan Tabiat Koruma Alanları ve Ekoturizm 276
3.2.3.1. Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı 277
3.2.3.2. Camili (Macahel)-Gorgit Tabiat Koruma Alanı 278
3.2.3.3. Camili (Macahel)-Efeler Tabiat Koruma Alanı 279
3.2.4. Artvin İlinde Bulunan Tabiat Anıtları ve Ekoturizm 281
3.2.4.1. Kamilat Doğu Kayını Tabiat Anıtı 281
3.2.4.2. Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı 282
3.2.5. Artvin İlinde Bulunan Biyosfer Rezerv Alanı ve Ekoturizm 283
3.2.5.1. Camili Biyosfer Rezerv Alanı 284
3.2.6. Artvin İlinde Bulunan Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ve Ekoturizm 287
3.2.6.1. Yusufeli Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası 288
3.2.6.2. Meydancık Balıklı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası 290
3.2.7. Artvin İlinde Bulunan Gen Koruma Ormanı Sahaları ve Ekoturizm 290
3.2.8. Artvin İlinde Bulunan Tohum Meşceresi Bahçeleri ve Ekoturizm 291
3.2.9. Artvin İlinde Doğal Sitler ve Ekoturizm 292
3.2.9.1. Papart Vadisi 293
3.2.10. Artvin İlinde Koruma Statüsünde Olmayan Diğer Önemli Alanlardan Örnekler 295
3.3. ARTVİN İLİNDE YABAN HAYATI (FAUNA) GÖZLEMLEME TURİZMİ 298
3.4. ARTVİN İLİNDE KUŞ GÖZLEMCİLİĞİ (ORNİTOLOJİ) TURİZMİ 303
3.5. ARTVİN İLİNDE KELEBEK GÖZLEMLEME TURİZMİ 308
3.6. ARTVİN İLİNDE BOTANİK (BİTKİ İNCELEME/FLORA) TURİZMİ 312
3.6.1. Artvin İlinde Önemli Bitki Alanları (ÖBA) 313
3.7. ARTVİN İLİNDE MAĞARA TURİZMİ 325
3.8. ARTVİN İLİNDE DAĞ TURİZMİ ve ALPİNİZM 332

3.8.1. Artvin İlinde Sağlık Turizmi, Klimatik Konfor ve İklim Konforu (Klimatizm Turizmi) 345
3.8.2. Artvin İlinde Kış Dağ Ekoturizmi 352
3.9. ARTVİN İLİNDE AKARSU TURİZMİ 355
3.9.1. Artvin İlinde Rafting- Kano Turizmi 356
3.10. ARTVİN İLİNDE ŞELALE EKOTURİZMİ 360
3.11. ARTVİN İLİNDE GÖL EKOTURİZMİ 373
3.12. ARTVİN İLİNDE JEOTURİZM ve JEOMORFOTURİZM 388
3.13. ARTVİN İLİNDE YAYLA TURİZMİ 401
3.13.1. Artvin İlinde Yeşil Yol 414
3.14. ARTVİN İLİNDE DOĞA YÜRÜYÜŞÜ (TREKKING) TURİZMİ 416
3.15. ARTVİN İLİNDE KARAYOLU (OVERLOAD) SEYAHATİ 427
3.16. ARTVİN İLİNDE BİSİKLET TURİZMİ 430
3.17. ARTVİN İLİNDE ATLI DOĞA GEZİSİ (SAFARİ) 433
3.18. ARTVİN İLİNDE ORİENTEERING (YÖN BULMA) SPORU TURİZMİ 435
3.19. ARTVİN İLİNDE FOTOSAFARİ ve MANZARA SEYRİ 436
3.20. ARTVİN İLİNDE KAMP ve KARAVAN TURİZMİ 440
3.21. ARTVİN İLİNDE YAMAÇ PARAŞÜTÜ-PARAPENTE TURİZMİ 445
3.22. ARTVİN İLİNDE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ve EĞİTİM KAMPLARI 446
3.23. ARTVİN İLİNDE TARIM (AGRİ) ve ÇİFTLİK (AGRO) TURİZMİ 450
3.24. ARTVİN İLİNDE GASTRONOMİ TURİZMİ 460
3.25. ARTVİN İLİNDE TARİHİ, ARKEOLOJİK, ETNİK, DİNSEL ve KÜLTÜREL AÇIDAN ÇEŞİTLİ DESTİNASYONLARIN EKOTURİZM İÇİN TAŞIDIĞI ÖNEM 472
3.26. ARTVİN İLİNDE YEREL FESTİVAL TURİZMİ 511
3.27. ARTVİN İLİNDE YEREL EL SANATLARI ve TURİZMİ 522
3.28. ARTVİN İLİNDE TURİZM İSTATİSTİKLERİ, KONAKLAMA ve TANITIM 529
3.29. ARAŞTIRMA SAHASINDA EKOTURİZM KAPSAMINDA YEREL HALK, ARTVİN'E GELEN ZİYARTEÇİ ve TURİZM ALANINDA HİZMET

SUNAN ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERDEKİ İŞLETMELERLE YAPILAN ANKET ve MÜLAKATLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 549
3.29.1. Artvin'e Gelen Ziyaretçiler İçin Uygulanan Anket Soruları ve Sonuçları .. 549
3.30. GIS-Fuzzy DEMATEL MODELİNE GÖRE ARTVİN İLİNİN EKOTURİZME UYGUN ALANLARININ BELİRLENMESİ..... 606
3.31. ARTVİN İLİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKOTURİZM YÖNETİMİ 629
3.31.1. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma 629
3.31.2. Sürdürülebilir Turizm ve Ekoturizm..... 634
3.31.2.1. Artvin İlinde Sürdürülebilir Ekoturizm Politikası 640
3.31.2.2 Artvin İlinin Sürdürülebilir Ekoturizm Planlamasının Nasıl Olması Gerektiği ve Bunun İçin Çeşitli Model Önerileri 648
3.31.2.3. Artvin İlinde Sürdürülebilir Ekoturizm Yönetiminin Nasıl Olması Gerektiği ve Bunun İçin Çeşitli Model Önerileri 665

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EKOTURİZMİN DOĞAL, SOSYO-KÜLTÜREL ve EKONOMİK ETKİLERİ, ARAŞTIRMA SAHASININ EKOTURİZMLE İLGİLİ TEMEL SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

4.1. ARTVİN İLİNDE EKOTURİZMİN DOĞAL, SOSYO-KÜLTÜREL ve EKONOMİK ETKİLERİ..... 736
4.2. ARAŞTIRMA SAHASINDA TURİZM VE DİĞER BEŞERİ FAALİYETLERİN, SOSYO-KÜLTÜREL, EKONOMİK VE DOĞAL ÇEVREYİ OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN BAŞLICA SORUNLAR..... 749
4.3. ARTVİN İLİNDE EKOTURİZMİN YOL AÇTIĞI OLUMSUZ ÇEVRESEL, EKONOMİK ve SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERE KARŞI ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER VE YAPILMASI GEREKENLER..... 815
4.4. ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ ve SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ KONUSUNDA SWOT (GZFT) ANALİZİ İLE BELİRLENEN HEDEFLER VE UYGULANMASI GEREKEN STRATEJİLER..... 821
KAYNAKÇA 837
EKLER..... 913
ÖZGEÇMİŞ..... 924

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ

Çağlar Kıvanç KAYMAZ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Zeki KODAY

2018, 924 Sayfa

Jüri : Prof. Dr. Zeki KODAY
Prof. Dr. Mete ALIM
Prof. Dr. Serhat ZAMAN
Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi'ni konu alan bu çalışmada, turizmin hızlı bir gelişme gösterdiği ekoturizm alanında Artvin ilinin sahip olduğu doğal başta olmak üzere, tarihi ve kültürel turistik kaynak değerlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğal ve beşeri turistik kaynakların koruma-kullanma dengesi kurularak doğal çevreyle uyumlu ve saygılı ekoturizm faaliyeti gerçekleştirilmesinin yanı sıra yerel halka ekonomik katkıda bulunulması ve sürdürülebilir yönetim anlayışıyla potansiyelin incelenmesi hedeflenmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Artvin ili; jeolojik, jeomorfolojik, iklim, bitki örtüsü, toprak, hidrografik özellikleri ile tarihi, sosyo-kültürel ve ekonomik coğrafya özellikleri yönüyle çok zengin bir çeşitliliğe sahip olması ekoturizmin gelişmesi için potansiyel kaynak oluşturmaktadır. Artvin ilinin ekoturizm potansiyelinin belirlenmesinde çalışma sahası ve ekoturizm alanında yapılan ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar temel alınmıştır. Yaklaşık 323 köyde arazi çalışmaları gerçekleştirilmiş olup, altı boyuttan oluşan anket uygulanmış ve ilgili kurum, kuruluş, vakıf ve derneklerle mülakatlar yapılmıştır. Tespit edilen turistik kaynak değerleri (dağlar, vadiler, kanyonlar, şelaleler, mağaralar, akarsular, göller, ormanlar, endemik türler, yaban hayatı, çeşitli jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar, yaylalar, korunan alanlar, biyosfer rezerv alanı, sosyo-kültürel değerler, yöreye özgü meskenler, yöresel mutfak, ahşap cami, kilise, kemer köprüler, tarihi yapılar vd.) veekoturizm etkinlikleri çalışma içerisinde ayrı ayrı ele alınmış ve çeşitli tematik haritalar Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak hazırlanmıştır. Sahanın ekoturizm potansiyelinin belirlenmesinde SWOT (GZFT) analizi yapılarak, ekoturizme kaynak oluşturan turistik değerlerin devamlılığını ve gelecek nesillere aktarımı maksadıyla ekoturizm ilke ve prensipleri kapsamında koruma-kullanma dengesi gözetilerek bu değerlerin sürdürülebilir yönetimi konusunda önerilerde bulunulmuştur. Sonuç olarak ilde ekoturizme kaynak oluşturan yalnızca yerel halkla sınırlı kalan henüz literatüre kazandırılmamış ve birçok ekoturizm aktivitesinin yapılabileceği doğal ve sosyo-kültürel coğrafi özelliklerin varlığı tespit edilmiştir. Bu tespitlerle birlikte Artvin ilinin doğal ve sosyo-kültürel ortam özelliklerinin ekoturizme uygunluk durumu Fuzzy DEMATEL yöntemine göre analiz edilmiştir. Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında birçok sanayi faaliyetine alternatif olarak ekoturizmin geliştirilmesinin daha doğru olacağı kanısına varılmış olup, bunun için gerekli alt yapı ve planlamalar ile Artvin ilinin turizmden elde edebileceği ekonomik kazançlardaki payının artırılması sağlanabilir. Ayrıca yapılacak rasyonel planlamalar ve sürdürülebilir yönetim ile koruma-kullanma dengesi kurularak gelecek nesillere ulaştırılması mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Ekoturizm Potansiyeli, Sürdürülebilir Yönetim.

ABSTRACT

PHD'S THESIS

ECOTOURISM POTENTIAL OF ARTVIN PROVINCE AND ITS SUSTAINABLE MANAGEMENT

Çağlar Kıvanç KAYMAZ

Advisor: Prof. Dr. Zeki KODAY

2018, 927 pages

Jury: Prof. Dr. Zeki KODAY
Prof. Dr. Mete ALIM
Prof. Dr. Serhat ZAMAN
Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

In this study, which is about Ecotourism Potential of Artvin Province and its Sustainable Management, it is aimed at determining the historical, cultural, and particularly natural touristic resource values of Artvin, where tourism rapidly develops within the terms of ecotourism. It is aimed at conducting ecotourism activities by considering the protection-utilization balance of these natural and humane resources, besides it is also intended to contribute economically to local people and examine the potential with a sustainable management approach. Located on the Eastern Blacksea Section of the Eastern Blacksea Region, Artvin province has been a potential resource for ecotourism since it has a very rich variety of socio-cultural, economic geographic, hydrographic, geological and geo-morphological features as well as soil, vegetation, and climate. National and international level previous studies on the field of this research and ecotourism were put into perspective for determining the ecotourism potential of Artvin province. Field studies were conducted in approximately 323 villages, a six-dimension questionnaire was applied, and interviews were made with relevant institutions, establishments, and foundations. Detected tourism resource values (mountains, valleys, canyons, cascades, caves, rivers, lakes, forests, endemic species, wild life, various geological and geo-morphological formations, highlands, protected areas, biosphere reserve areas, socio-cultural values, local dwellings, local cuisine, wooden mosques, churches, arch bridges, historical structures etc.) and ecotourism activities were handled separately in the study and various thematic maps were prepared using Geographical Information Systems (GIS). Conducting SWOT Analysis for determining the ecotourism potential of the region, suggestions were made about sustainable management of these touristic values considering protection-utilization balance within the framework of ecotourism principles in order for the continuation of these values and handing them down to the next generations. Consequently, as the source of ecotourism, existence of natural and socio-cultural settings, which are available for numerous ecotourism activities and not yet discovered in the existing literature and being used by the locals only, were detected in the province. Following these detections, the availability status of Artvin province for ecotourism in terms of natural and socio-cultural setting features was analyzed via Fuzzy DEMATEL method. It has been widely accepted that ecotourism should be improved as an alternative to numerous industrial activities for the regional development. In this regard, the economic benefits of Artvin provided from tourism can be increased by necessary planning and infrastructure. Moreover, based on rational planning and a sustainable management, it will be possible to hand these values down to the next generations by considering the protection-utilization balance.

Key Words: Artvin, Ecotourısm Potential, Sustaınable Management.

KISALTMALAR DİZİNİ

AB : Avrupa Birliği

ADNKS : Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

AFAD : Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AŞ : Anonim Şirketi

CBS : Coğrafi Bilgi Sistemleri

CI : Uluslararası Çevre Koruma Örgütü

ÇED : Çevresel Etki Değerlendirmesi

da :Dekar

DATUR : Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi

DA : Devlet Avlağı

DHKD : Doğal Hayatı Koruma Derneği

DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü

DOKAP : Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

DSİ : Devlet Su İşleri

EİEİ : Elektrik İşleri Etüd İdaresi

ETKB : Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

FAO : Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)

GEF - II : Global Environment Fund (Küresel Çevre Fonu)

HES : Hidroelektrik Santrali

KGM : Karayolları Genel Müdürlüğü

KÖYDES : Köyleri Destekleme Programı

KTKGB : Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri

MAP : İnsan ve Biyosfer (Man and Biosphere)

MPAYGM : Milli Parklar ve Av-Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü

MP : Milli Park

MTA : Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development)

OGM : Orman Genel Müdürlüğü

ORKÖY : Orman ve Köy İşleri Genel Müdürlüğü

ÖİK : Özel İhtisas Komisyonu

ÖKA : Önemli Kuş Alanı

SODES : Sosyal Destek Programı

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

SWOT : Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats (Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler; GZFT)

TA : Tabiat Anıtı

TABB : Türkiye Afet Bilgi Bankası

TAR-GEL : Tarımsal Yayımı Geliştirme Projesi

TEMA : Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı

TEV : Toplam Ekonomik Değer (Total Economic Value)

TKA : Tabiat Koruma Alanı

TMMOB : Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği

TODEG : Türkiye Ormancılar Derneği Ekoturizm Grubu

TP : Tabiat Parkı

TR90 : Düzey 1 ve Düzey 2 sınıflama sistemine göre Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon illerini ifade etmektedir.

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TÜROFED : Türkiye Otelciler Federasyonu

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNEP : Birleşmiş Milletler Çevre Programı

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu

UNWTO : Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (United Nations World Tourism Organization)

WB : Dünya Bankası

WHO : Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

WTO : Dünya Turizm Örgütü

WTTC : Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi

YHGS : Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Sürdürülebilir Turizm Sürecinde Paydaşlar ve Rolleri. 39
Tablo 1.2. Geleneksel Konaklama ve Ekolojik Konaklama Tesisleri Arasındaki Farklar. 62
Tablo 1.3. Ekoturizm Birlikleri. 69
Tablo 1.4. Hard (Sert ekoturizm) ve Soft (Yumuşak ekoturizm) Arasındaki Farklar..... 71
Tablo 1.5. Ekoturizm Kapsamında Gerçekleştirilen Turizm Etkinliklerinin Ekoturzm ile İlişkileri 73
Tablo 1.6. Seyahat Acentalarının Yaptıkları Ekoturizm Etkinliklerinin Sayısal Dağılımı. 87
Tablo 2.1. Dünya Sıcaklık Kuşakları ve İklim Tipleri ile Giyim İlişkisi. 115
Tablo 2.2. Seçilmiş İstasyonlarda Aylık Ortalama Sıcaklıklar (ºC). 116
Tablo 2.3. Artvin İlinde Seçilen Meteoroloji İstasyonlarının Mevsimlere Göre Rüzgâr Esme Sayıları (1964-2010). 118
Tablo 2.4. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli Meteoroloji İstasyonlarının Nem Değerleri (%). 121
Tablo 2.5. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Ortalama Açık, Kapalı ve Bulutlu Gün Sayıları. 123
Tablo 2.6. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Aylık Ortalama Yağış Değerleri (mm)..... 126
Tablo 2.7. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Yağışın Mevsimlere Dağılışı. 128
Tablo 2.8. Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat, Yusufeli'de Kar Yağışlı, Karla Örtülü Gün Sayıları ve En Yüksek Kar Örtüsü Kalınlığı (gün-cm)..... 131
Tablo 2.9. Thornthwaite göre Artvin'in Su Bilançosu. 132
Tablo 2.10. Thornthwaite göre Hopa'nın Su Bilançosu. 133
Tablo 2.11. Hopa İlçesi Deniz Suyu Sıcaklık Ortalaması (1962-2016). 148
Tablo 2.12. Artvin İli ve Yakın Çevresindeki Başlıca Göller ve Kapladığı Alanlar. 159
Tablo 2.13. Artvin İli Su Kaynakları Verileri. 161
Tablo 2.14. Artvin İlinin Sayım Yıllarına Göre Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Miktarları ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (1927-2016). 171

Tablo 2.15. Artvin İli Nüfusunun Dar Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016). 178
Tablo 2.16. Artvin İli Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016). 180
Tablo 2.17. Artvin İl Nüfusunun İlçelere Göre Şehirsel ve Kırsal Dağılımı ve Nüfus Yoğunluğu (2016). 187
Tablo 2.18. Artvin İlinde Arazinin Dağılımı. 225
Tablo 2.19. Artvin İlinde Tarım Alanlarının Dağılımı. 226
Tablo 3.1. IUCN'ye Doğa Koruma Alanları. 249
Tablo 3.2. Türkiye'de Korunan Alanlar (2017). 251
Tablo 3.3. Artvin İlinin Korunan Alanları ve Genel Özellikleri (2018). 254
Tablo 3.4. Artvin İlinin Gen Koruma Alanları (2016). 291
Tablo 3.5. Artvin İlinin Tohum Meşcereleri (2016). 292
Tablo 3.6. Artvin İlinin Tohum Bahçeleri (2016). 292
Tablo 3.7. Artvin İlinin Diğer Doğa Alanları (2016). 294
Tablo 3.8. Artvin ili ve Yakın Çevresinde 3000 m'nin Üstündeki Dağlar, Tepeler ve Zirveler. 337
Tablo 3.9. Artvin İlinde Çeşitli Şekillerde Oluşmuş Göller ve Kapladıkları Alanlar (m^2). 376
Tablo 3.10. Artvin İlinde Bulunan Başlıca Yaylalar. 404
Tablo 3.11. Organik Bitkisel Üretim (2010-2014). 459
Tablo 3.12. Artvin İlinde Yöresel veya Yaygın Olarak Yapılan Yemek, İçecek ve Tatlı Çeşitleri. 461
Tablo 3.13. Artvin İlindeki Başlıca Yeme–İçme Tesisleri. 472
Tablo 3.14. Artvin İli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Dağılışı (2012). 474
Tablo 3.15. Artvin İli 2017 Yılı Sonu Sit Alanları Dağılımı. 475
Tablo 3.16. Artvin İlindeki Cami, Türbe ve Ziyaretler Üzerine Tescilli Taşınmazlar... 480
Tablo 3.17. Artvin İlindeki Kilise, Şapel ve Manastırlar Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012). 486
Tablo 3.18. Artvin İlindeki Kale Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012). 489
Tablo 3.19. Artvin İlindeki Hamam ve Çeşmeler Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012). 493

Tablo 3.20. Artvin İlindeki Köprü Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012). 497
Tablo 3.21. Artvin İlindeki Mesken Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012). 502
Tablo 3.22. Artvin İlindeki Tascilli Doğal, Tarihi ve Arkeolojik Sitler ve Alanlar (2012). 507
Tablo 3.23. Artvin İli Yerel Etkinlikleri..... 520
Tablo 3.24. İlçelere Göre Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde Konaklayan Kişi, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2010-2016). 531
Tablo 3.25. İlçelere Göre Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde Konaklayan Kişi, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2010-2016). 533
Tablo 3.26. Artvin İlinde Tesis Türlerine Göre Tesise Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2016). 535
Tablo 3.27. Yıllara Göre Artvin İline Gelen Yabancı ve Yerlilerin Sınır Kapılarının Bağlı Olduğu İllere ve Taşıt Araçlarına Göre Dağılımı (2000-2017). 535
Tablo 3.28. Tesis Türlerine Göre Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesisi, Oda ve Yatak Sayısı (2016). 541
Tablo 3.29. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin İl Bazında Dağılımı (2017)..... 542
Tablo 3.30. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Artvin İlindeki Dağılımı (2017). 542
Tablo 3.31. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Yatırım Belgeli Konaklama Tesislerinin Artvin İlindeki Dağılımı (2017). 543
Tablo 3.32. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin İlçe Bazında Dağılımı (2016). 544
Tablo 3.33. Artvin İlinde Bulunan Konaklama Tesisleri (2016). 544
Tablo 3.34. Artvin İlinde Bulunan Seyahat Acentaları (2016). 548
Tablo 3.35. Ekoturizm Için Kriter ve Kümeler. 610
Tablo 3.36. Ekoturizm İçin Kriter ve Kümeler. 611
Tablo 3.37. Fuzzy Standart Kriteri. 612
Tablo 3.38. Artvin İlinde Ekoturizme Uygun Alanların Uygunluk İndeksine Göre Alansal Dağılım..... 615

Tablo 3.39. Kriterler/Kümeler Değerlendirilmesi İçin Fuzzified Likert Ölçeği. 617
Tablo 3.40. Uzman Görüşlerinin Dilsel Değerlendirmesi (Ortalama). 621
Tablo 3.41. Anlamlı İlişki Kurmak İçin Toplam Bağlantının Bulanık Matris Ayrışması. 622
Tablo 3.42. Birincil Doğrudan Matris Matrisinin Bulanık Sayılarının İlk Bileşenleri (l-m-u). 623
Tablo 3.43. İlk Konektörün Normalleştirilmiş Normalleştirilmiş Matrisinin Bulanık Sayılarının Üçüncü Bileşeni (l, m, u). 624
Tablo 3.44. Tüm Uzmanların Normalleştirilmiş Matrisinin Bulanık Sayılarının Ilk Bileşenleri (Xl, Xm, Xu). 625
Tablo 3.45. Kümelerin Ortalama Matrisi. 626
Tablo 3.46. Kriterlerin Öncelik (D+R) ve İlişki (D-R) Değerlerinin Yorumu. 626
Tablo 3.47. Kriterler Arasında İlişki (Etkileyen) ve Öncelik Değerleri. 627
Tablo 3.48. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Turizm. 632
Tablo 3.49. Sürdürülebilir ve Sürdürülebilir Olmayan Turizm Arasındaki Farklar. 636
Tablo 3.50. Çevresel Taşıma Kapasitesi Açısından Önerilmiş Alan Standartları. 725
Tablo 4.1. Ekoturizmin Varsayımsal Maliyetleri ve Faydaları. 738
Tablo 4.2. Artvin İlinde 2016 Yılında Evsel Isınmada Kullanılan Katı Yakıtların Cinsi, Yakıtların Özellikleri ve Bu Yakıtların Temin Edildiği Yerler. 761
Tablo 4.3. Artvin İlinde Hava Kalitesi (Patiküler Madde) İstatistikleri. 762
Tablo 4.4. Artvin İlinde Hava Kalitesi (Kükürtdioksit) İstatistikleri (2008-2010). 762
Tablo 4.5. Havzadan Kaynaklanan Yayılı Azot ve Fosfor Yükleri (kg/yıl). 769
Tablo 4.6. Artvin'deki Ekoturizm ve Dış Mekân Rekreasyon Aktivitelerinin Çevresel Etkileri. 814

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Çalışma Alanı ve Çalışma Planı Modeli..... 5
Şekil 2. Çalışma Planı ve Hiyerarşisi..... 7
Şekil 1.1. Ekorurizm ile İlişkili Turizm Türleri ve Başlıca Ekoturizm Etkinlikleri. 74
Şekil 2.1. Seçilmiş İstasyonlarda Aylık Ortalama Sıcaklıklar..... 117
Şekil 2.2. Arhavi (1983-1993), Artvin (1960-2014), Borçka (1987-2014), Hopa (1962-2013), Şavşat (1964-1996) ve Yusufeli (1967-2000) İstasyonlarının Rüzgâr Frekans Gülü..... 120
Şekil 2.3. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli Meteoroloji İstasyonlarının Nem Değerleri (%). 122
Şekil 2.4. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Ortalama Açık, Kapalı ve Bulutlu Gün Sayıları. 124
Şekil 2.5. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Aylık Ortalama Yağış Değerleri (mm)..... 127
Şekil 2.6. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Yağışın Mevsimlere Dağılışı. 129
Şekil 2.7. Thornthwaite göre Artvin'in Su Bilançosu Diyagramı. 133
Şekil 2.8. Thornthwaite göre Hopa'nın Su Bilançosu Diyagramı. 134
Şekil 2.9. Artvin İli Nüfusunun Dar Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016). 179
Şekil 2.10. Artvin İli Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016)..... 180
Şekil 2.11. Artvin İlinde Arazinin Dağılımı (2016)..... 225
Şekil 3.1. Ankete Katılanların Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı. 550
Şekil 3.2. Ankete Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı. 550
Şekil 3.3. Ankete Katılanların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı. 551
Şekil 3.4. Ankete Katılanların Uyruklarına Göre Dağılımı. 551
Şekil 3.5. Ankete Katılanların Geldikleri İllere Göre Dağılımı. 552
Şekil 3.6. Artvin İlini Ziyaret Eden Turistlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı. 553
Şekil 3.7. Ankete Katılanların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı. 553
Şekil 3.8. Ankete Katılanların Aylık Gelir Durumlarına Göre Dağılımı..... 554
Şekil 3.9. Ankete Katılanların Seyahat Sıklık Durumlarına Göre Dağılımı. 555

Şekil 3.10. Ankete Katılanların Tercih Ettikleri Özel Bir Tarih veya Dönem Olup Olmadığına Dair Verdikleri Cevapların Dağılımı. 556
Şekil 3.11. Ankete Katılanların Artvin'e Geliş Sayılarına Göre Dağılımı. 556
Şekil 3.12. Ankete Katılanların Ekoturizm Seyahatlerini Planlama Durumlarının Dağılımı. 557
Şekil 3.13. Ankete Katılanların Mevsim Tercihi Durumlarının Dağılımı. 558
Şekil 3.14. Ankete Katılanların Beraberinde Eşlik Eden İnsanların Yakınlık Derecelerinin Dağılımı. 559
Şekil 3.15. Ankete Katılanların Birlikte Seyahat Ettikleri Kişi Sayılarının Dağılımı. ... 560
Şekil 3.16. Ankete Katılanların Türkiye'de Başka İllere Seyahat Durumlarının Dağılımı. 561
Şekil 3.17. Ankete Katılanların Farklı Ülkelere Seyahat Etme Durumları. 562
Şekil 3.18. Ankete Katılanların Artvin İline Geliş Şekillerinin Dağılımı. 562
Şekil 3.19. Ankete Katılanların Ulaşım Yollarına Göre Geliş Durumlarının Dağılımı.. 563
Şekil 3.20. Ankete Katılanların Doğal ve Ekolojik Olaylara İlgi Düzeylerinin Dağılımı. 564
Şekil 3.21. Turistlerin Kırsal Alanda Sosyo-Kültürel, Tarihsel ve Diğer Turistik Değerlere İlgi Düzeylerinin Dağılımı. 565
Şekil 3.22. Ankete Katılanların Geliş Amaçlarının Dağılımı. 566
Şekil 3.23. Ankete Katılanların Ekoturizmi Tercih Etme Sebeplerinin Dağılımı. 567
Şekil 3.24. Ankete Katılanların Ekoturizm Dışında Artvin'i Ziyaret Etmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Dağılımı. 568
Şekil 3.25. Ankete Katılanların Ekoturizm İçin Artvin ve Çevresini Tercih Etme Nedenlerinin Dağılımı. 569
Şekil 3.26. Ankete Katılanların Artvin'i Tanımasında ve Ziyaret Etmesinde Etkili Olan Bilgi ve İletişim Kaynaklarının Dağılımı. 570
Şekil 3.27. Ankete Katılanların Tekrardan Gelmeyi Düşünme Durumlarının Dağılımı. 571
Şekil 3.28. Ankete Katılanların Konaklama Tesisi Yerini Ayarlama Zamanlarının Dağılımı. 572
Şekil 3.29. Ankete Katılanların Konaklama Tesisi Tercihlerinin Dağılımı. 573
Şekil 3.30. Ankete Katılanların Konaklama Sürelerinin Dağılımı. 574

Şekil 3.31. Ankete Katılanların Konaklama Tesisi Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin Dağılımı..... 575
Şekil 3.32. Ankete Katılanların Otelin Dışında Yeme-İçme İhtiyaçlarını Karşıladıkları Yerlerin Dağılımı. 576
Şekil 3.33. Ankete Katılanların Artvin'de Turizm İşletmeleri Tarafından Sunulan Hizmetin Kalitesi Yönüyle Değerlendirme Düzeyleri. 577
Şekil 3.34. Ankete Katılanların Artvin'de Herhangi Bir Sorunla Karşılaşma Durumlarının Dağılımı..... 577
Şekil 3.35. Ankete Katılanların Artvin'de Karşılaştıkları Başlıca Sorunların Dağılımı. 578
Şekil 3.36. Ankete Katılanların Yerel Halkın Tutum ve Davranış Şekillerini Değerlendirme Durumlarının Dağılımı. 579
Şekil 3.37. Ankete Katılanların Artvin ve Çevresinde Alışveriş Yapma Durumlarının Dağılımı..... 580
Şekil 3.38. Ankete Katılanların Artvin'de Kaldıkları Süre Zarfında Kullandıkları Ulaşım Araç ve Sistemlerinin Dağılımı. 581
Şekil 3.39. Ankete Katılanların Turistlerin Geldikleri Yerde Tanınırlık Durumunun Dağılımı..... 581
Şekil 3.40. Ankete Katılanların Artvin İlindeki Ekoturizm Faaliyetlerinden Memnun Kalma Durumlarının Dağılımı. 582
Şekil 3.41. Turistik Aktiviteler Boyunca Gidilen Yerlerde Temel İhtiyaçların Giderilebileceği Hizmet veya Tesislerin Yeterlilik Durumunun Dağılımı. . 583
Şekil 3.42. Ankete Katılanların Artvin İlinde En Çok Beğendikleri Çekiciliklerin Dağılımı..... 584
Şekil 3.43. Ankete Katılanların Seyahatleri Boyunca İletişim ve Yer Bulma Araçları Kullanım Durumlarının Dağılımı..... 585
Şekil 3.44. Ankete Katılanların Artvin'de En Fazla İlgisini Çeken Özelliklerin Dağılımı..... 586
Şekil 3.45. Ankete Katılanların Artvin İlindeki Belirtilen Çeşitli Doğal Turistik Destinasyonlar İçerisinde Ziyaret Ettikleri Yerlerin Dağılımı. 587
Şekil 3.46. Ankete Katılanların Yöredeki Camilerin, Kiliselerin, Kalelerin, Köprülerin, Dokusu Bozulmamış Köy ve Meskenlerin Gezilme Durumlarının Dağılımı..... 588

Şekil 3.47. Ankete Katılanların Ekoturizm Kapsamında Gerçekleştirilen Turizm Etkinlikleri Dağılımı. 589
Şekil 3.48. Ankete Katılanların Seyahatleri İçin Ortalama Harcama Durumlarının Dağılımı..... 590
Şekil 3.49. Ankete Katılanların Turizm Faaliyetleri Boyunca En Fazla Harcama Yaptıkları Şeylerin Dağılımı. 591
Şekil 3.50. Ankete Katılanların Türkiye'de Doğal Turistik Kaynak Değerleri Yönüyle Zengin Olan ve Yoğun İlgi Gören Yerleri Ziyaret Etme Durumlarının Dağılımı..... 592
Şekil 3.51. Ankete Katılanların Artvin'in Sahip Olduğu Tarihi, Soyo-Kültürel ve Doğal Turistik Kaynakları Nedeniyle Birçok Alanın Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Koruma Altına Alınması Konusundaki Görüşlerinin Dağılımı. 593
Şekil 3.52. Ankete Katılanların Artvin'e Olan Bu Ziyaretlerinde Kendilerini ve Ziyaretini Nasıl Tanımladıkları Durumunun Dağılımı. 594
Şekil 3.53. Ankete Katılanların Gözünde Artvin'in Ön Plana Çıkan Özelliğinin Dağılımı..... 595
Şekil 3.54. Ankete Katılanların Artvin İlinde En Fazla Vakit Geçirdikleri İlçelerin Dağılımı..... 596
Şekil 3.55. Ankete Katılanların En fazla Sevdikleri İlçe ve Güzergâhların Dağılımı. **...** 597
Şekil 3.56. Ankete Katılanların Rehberle Gezme Durumlarının Dağılımı**.....** 598
Şekil 3.57. Ankete Katılanlara Göre Rehberlerin Ekoturizmin Konusunda Yeterlilik Durumlarının Dağılımı. 598
Şekil 3.58. Ankete Katılanların Seyahat Acentalarının Ekoturizm, Doğal Çevre ve Koruma Konusunda Yeterlilik Durumlarının Dağılımı. 599
Şekil 3.59. Ankete Katılanların Yaşadıkları Yere Dönünce Çevrelerine Artvin'i Tavsiye Etme Durumları. 600
Şekil 3.60. Ekoturizm İçin Uygun Alanın Belirlenmesi İçin Sürdürülebilirlik Modeli. 609
Şekil 3.61. CBS'de Nihai Uygunluk Haritasını Elde Etme Prosedürü. 609
Şekil 3.62. Artvin İlinde Ekoturizme Uygun Alanların Uygunluk İndeksine Göre Dağılımı..... 616
Şekil 3.63. Kriterlerin Sebep İlişkisi Diyagramı. 627
Şekil 3.64. Sürdürülebilirliğin Çerçevesi ve 12 Hedef Arasındaki İlişki. 637

Şekil 3.65. Ekoturizm ve Sürdürülebilirlik İlişkisi. 638
Şekil 3.66. Sürdürülebilir Turizm Planlama Modeli..... 652
Şekil 3.67. Çevresel Temelli Turizm Planlama Çerçevesi. 653
Şekil 3.68. Bütünleşik ve Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı Temelli Turizm. 660
Şekil 3.69. Ekoturizm Planlaması İçin Entegre Bir Sistem Modeli..... 661
Şekil 3.70. Entegre Ekoturizm Program Planlaması..... 663
Şekil 3.71. Artvin İlinin Ekoturizm Planlama Öğeleri. 665
Şekil 3.72. Ekoturizmin Etki Yönetimi İçin Stratejiler..... 667
Şekil 3.73. Ekoturizm Zonları..... 688
Şekil 3.74. Doğal Kaynakların Yöre ve Yöre Dışı Faydalarının Karşılaştırılması..... 706
Şekil 3.75. Ziyaretçi Etki Yönetimi Akış Şeması. 716
Şekil 3.76. Esnek ve Sabit Taşıma Kapasitesi Alt Sınırı. 723
Şekil 4.1. Artvin İlinde Bulunan Faal Dernekler ve Alanları. 812

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Artvin İlinin Lokasyon Haritası. 1
Harita 2.1. Artvin İlinin Topoğrafya Haritası. 97
Harita 2.2. Artvin İlinin Jeoloji Haritası. 98
Harita 2.3. Artvin İlinin Jeomorfoloji Haritası. 100
Harita 2.4. Artvin İlinin Eğim Haritası. 113
Harita 2.5. Artvin İlinin Bitki Örtüsü Haritası. 136
Harita 2.6. Artvin İlinin Hidrografya Haritası. 146
Harita 2.7. Artvin İlinin Toprak Haritası. 162
Harita 2.8. Artvin İlinin Arazi Kullanım Haritası. 224
Harita 3.1. Artvin İli Turizm Master Planı Haritası. 242
Harita 3.2. Artvin İlindeki Korunan Alanlar. 255
Harita 3.3. Kaçkar Dağları Milli Parkı. 256
Harita 3.4. Karagöl-Sahara Milli Parkı. 261
Harita 3.5. Hatila Vadisi Milli Parkı. 265
Harita 3.6. Camili Biyosfer Rezerv Alanı Haritası. 285
Harita 3.7. Artvin İli Yeşil Yol Haritası. 416
Harita 3.8. Kaçkar Dağları ve Çevresindeki Doğa Yürüyüş (Trekking) Güzergâhları. 423
Harita 3.9. Çalışma Alanının Standart Kriter Haritaları. 613
Harita 3.10. Farklı Hassas Analiz Seneryolarına Göre Uygunluk Haritaları 614
Harita 3.11. Artvin'de Ekoturizm İçin Nihai Uygunluk Haritasının Toplanması. 615

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 3.1. Kaçkar Dağları Milli Parkı'ndan Görünümler. 257
Fotoğraf 3.2. Kaçkar Dağları Milli Parkı'ndaki Bazı Bitki Türlerinden Görünümler. 259
Fotoğraf 3.3. Karagöl (Solda) ve Sahara (Sağda)'dan Görünümler. 262
Fotoğraf 3.4. Hatila Vadisi Milli Parkı Cam Terastan Bir Görünümler. 264
Fotoğraf 3.5. Hatila Vadisi Milli Parkı'ndan Görünümler..... 265
Fotoğraf 3.6. Altıparmak Dağları Tabiat Parkı'ndan Görünümler. 268
Fotoğraf 3.7. Altıparmak Dağları Tabiat Parkı'ndaki Bitki Türlerinden Görünümler. 269
Fotoğraf 3.8. Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı'ndan Görünümler. 270
Fotoğraf 3.9. Borçka-Karagöl Tabiat Parkı'ndan Görünümler. 272
Fotoğraf 3.10. Cehennem Deresi Kanyonu'nun Artvin-Ardanuç Karayolu Bölümünden ve Kanyonun İçinde Gezen Turistlerden Görünüm. 275
Fotoğraf 3.11. Adakale Arkeolojik Sit Alanı'ndan Görünüm. 276
Fotoğraf 3.12. Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı'ndan Görünüm. 277
Fotoğraf 3.13. Camili (Macahel)-Gorgit Tabiat Koruma Alanı'ndan Görünüm. 279
Fotoğraf 3.14. Camili (Macahel)-Efeler Tabiat Koruma Alanı'ndan Bir Görünüm.... 280
Fotoğraf 3.15. Kamilat Doğu Kayını Tabiat Anıtı ve Burada Bulunan Doğu Kayınlarından (*Fagus orientalis*) Görünümler. 282
Fotoğraf 3.16. Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı'ndan ve Burada Bulunan Doğu Ladinleri'nden (*Picea orientalis var. Pyramydalis*) Görünümler. 283
Harita 3.6. Camili Biyosfer Rezerv Alanı Haritası. 285
Fotoğraf 3.17. Camili Biyosfer Rezerv Alanı'ndan Bir Görünüm. 285
Fotoğraf 3.18. Yusufeli Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'ndan Görünümler. 289
Fotoğraf 3.19. Fıstık Çamı Gen Koruma Alanından (Artvin Merkez/Fıstıklı Köyü) Bir Görünüm. 291
Fotoğraf 3.20. Papart Vadisi'nden Görünümler..... 294
Fotoğraf 3.21. Kamilat Vadisi'nden Bir Görünüm. 296
Fotoğraf 3.22. Kokolet Vadisi (Murgul)'nden Görünümler. 297
Fotoğraf 3.23. Kabaca Vadisi (Murgul)'nden Görünümler. 297

Fotoğraf 3.24. Başköy (Murgul) Ormanlarından Görünümler. 297
Fotoğraf 3.25. Kılıçkaya (Yusufeli)'dan Görünümler. 298
Fotoğraf 3.26. Artvin İlinde Fotokapana Yakalanan Yaban Hayvanlarından Görünümler. 301
Fotoğraf 3.27. Yöredeki Kertenkele (Soldaki Şavşat ve Sağdaki Ardanuç), Murgul Karagöl'de Semender ve Şavşat Arsiyan Sahasında Bulunan Kurbağa, Artvin-Borçka Karayolunda Bulunan Boynuzlu Engerek ve Kılıçkaya Köyü (Yusufeli) Mevkiindeki Dağ Keçileri'nden Görünümler. 302
Fotoğraf 3.28. Barhal Deresi (Yusufeli)'nde Kırmızı Benekli Alabalıktan Bir Görünüm. 303
Fotoğraf 3.29. Sakallı Akbaba'dan Bir Görünüm. 307
Fotoğraf 3.30. Camili (Macahel) Geçidi Üzerinde Tepede Bulunan Yangın Gözetleme Kulesi ve Kuş Gözleme İçin İdeal Olan Alandan Görünüm. 308
Fotoğraf 3.31. Cankurtaran Geçidi'nden Sonra Ulaşılan Kuş Gözleme İstasyonundan Görünüm. 308
Fotoğraf 3.32. Şavşat Balıkgöl, Sakarya Köyü (Ardanuç), Camili Biyosfer Rezerv Alanı (Borçka)'nda, Murgul, Yusufeli ve Şavşat (Aşağıkoyunlu Köyü)'ta Yaşayan Bazı Kelebek Türlerinden Görünümler. 310
Fotoğraf 3.33. Artvin Tanıtım Günlerinde Sergilenen ve Yörede Yaşayan Doldurulmuş Hayvanlardan Bir Görünüm. 312
Fotoğraf 3.34. Artvin İlinde (Şavşat) Endemik Bitki Türü Olan Boynuz Otu (*Cerastium gnaphalodes Fenzl, LC*) ve Gelincik (*Papaaver lateritium, VU*) (Ardanuç)'den Görünümler. 317
Fotoğraf 3.35. Yuvarlak Mercan (*Origanum rotundifolium*-Ardanuç)'dan Bir Görünüm. 317
Fotoğraf 3.36. Karçal Dağları'ndaki Bazı Çiçekli Bitkilerden Görünümler. 321
Fotoğraf 3.37. Camili Biyosfer Rezerv Alanı'ndaki Bazı Çiçekli Bitkilerden Görünümler. 321
Fotoğraf 3.38. Hevek Vadisi (Yusufeli-Bıçakçılar)'ndeki Bazı Çiçekli Bitkilerden Görünümler. 323
Fotoğraf 3.39. Ballı Köyü Lori (Ardanuç) Yaylasındaki Anıt Ağaçlardan Görünümler. 324

Fotoğraf 3.40. Maral Şelalesi Patikası Üzerinde Bulunan Anıt Ağaçtan Bir Görünüm.....324
Fotoğraf 3.41. Bakırtepe (Savangin) Mağarası'ndan Bir Görünüm. 327
Fotoğraf 3.42. Sakarya Köyü Bal Mağarası'ndan Görünümler. 328
Fotoğraf 3.43. Ferhatlı Mağarası (Ardanuç)'ndan Görünümler. 329
Fotoğraf 3.44. Gümüşhane Köyü (Modrekgil) Mağarası (Ardanuç)'ndan Görünümler. 329
Fotoğraf 3.45. Sulu Mağara (Ardanuç)'dan Görünümler. 330
Fotoğraf 3.46. Cehennem Deresi Kanyonu'nda Mağaralar ve Oyuklardan Görünümler. 331
Fotoğraf 3.47. Kork Mağarası (Ardanuç)'ndan Görünümler.....332
Fotoğraf 3.48. Bal Mağarası (Ardanuç) ve Çevreli Köyü (Yusufeli) Yakınındaki Mağara Oluşumlarından Görünümler. 332
Fotoğraf 3.49. Kaçkar Dağları (Kuzey-Güney)'ndan ve Zirve Tırmanışından Görünümler. 339
Fotoğraf 3.50. Altıparmak Dağları ve Kemerli Kaçkar (Kuzey ve Güney)'dan Görünümler. 341
Fotoğraf 3.51. Altıparmak Dağları'ndaki Karataş Tepelerinden Görünümler.....341
Fotoğraf 3.52. Karçal Dağları'n Bir Görünüm. 342
Fotoğraf 3.53. Marsis Tepe ve Burada Gerçekleştirilen Dağcılık Faaliyetlerinden Görünümler. 343
Fotoğraf 3.54. Güngörmez Dağları (Yusufeli)'ndan Bir Görünüm. 343
Fotoğraf 3.55. Cehennem Deresi Kanyonu'nda Yapılan Dağcılık Faaliyetlerinden Görünümler. 344
Fotoğraf 3.56. Büyük Hevek Gölü'nün Kuzeybatısındaki Kaya Tırmanışına Uygun Alandan Bir Görünüm. 345
Fotoğraf 3.57. Kaçkar Dağları Milli Parkı'nda Bulunan Şeytan Kayalıkları Kaya Tırmanış Alanından Bir Görünüm. 345
Fotoğraf 3.58. Acısu Yaylasındaki İçmece ve Kokmuş Olarak Adlandırılan Çamurdan Görünümler. 348
Fotoğraf 3.59. Yusufeli Kaçkar Dağları'nda Tur Kayağı ve Heli-Kayak'tan Görünümler. 354

Fotoğraf 3.60. Yusufeli Kaçkar ve Altıparmak Dağlarında Tur Kayağından Bir Görünüm.....355
Fotoğraf 3.61. Yusufeli İlçesinde (Çeltikdüzü) Buz Tırmanışından Görünümler. 355
Fotoğraf 3.62. Berta (Okçular) Deresi ve Barhal Deresi'nden Görünümler.....360
Fotoğraf 3.63. Çevreli ve Dokumacılar Köyü Rafting Kamp Alanlarından Görünümler. 360
Fotoğraf 3.64. Çoruh Nehri Üzerinde Kano ve Rafting Yapanlardan Görünümler.....360
Fotoğraf 3.65. Maral Şelalesi (Borçka-Maral Köyü) ve Gorgit Yaylasındaki Çağlayandan Görünümler. 362
Fotoğraf 3.66. Mençuna Şelalesi (Arhavi)'nden Görünümler. 364
Fotoğraf 3.67. Ciro Çağlayanı (Yusufeli)'ndan Bir Görünüm. 365
Fotoğraf 3.68. Su Atılan Şelalesi (Şavşat)'nden Görünümler. 365
Fotoğraf 3.69. Tamara Odalarından Görünümler. 366
Fotoğraf 3.70. Murgul Delikli Kaya Şelalesi'nden Görünümler. 366
Fotoğraf 3.71. Mayusur Şelalesi (Borçka)'nden Bir Görünüm. 367
Fotoğraf 3.72. Zikarul Çağlayanı (Şavşat)'ndan Bir Görünüm. 367
Fotoğraf 3.73. Kokolet Vadisi (Murgul)'ndeki Bir Dizi Çağlayanlardan Görünümler. 368
Fotoğraf 3.74. Küre (Murgul) Şelalesi'nden Görünümler. 368
Fotoğraf 3.75. Papart Şelalesi (Şavşat)'nden Bir Görünüm.....369
Fotoğraf 3.76. Basa Yaylası Şelalesi (Ardanuç)'inden Bir Görünüm. 370
Fotoğraf 3.77. Berta (Yusufeli) Muradin Şelalesi'nden Bir Görünüm. 370
Fotoğraf 3.78. Bazgiret (Maden) Şelalesi (Şavşat)'nden Bir Görünüm. 371
Fotoğraf 3.79. Yolağzı Köyü Çağlayanı (Ardanuç)'ndan Görünümler. 371
Fotoğraf 3.80. Geçitli Köyü (Ardanuç) Çağlayanı'ndan Bir Görünüm. 371
Fotoğraf 3.81. Yusufeli Ayı Hamamı (Yusufeli) Çağlayanı'ndan Bir Görünüm. 372
Fotoğraf 3.82. Beyazsu Yayla (Borçka) Yolundaki Çağlayan'dan Bir Görünüm. 372
Fotoğraf 3.83. Arhavi Yolgeçen Köyü Doğal Aquapark'tan Görünümler. 373
Fotoğraf 3.84. Mençuna Deresi'ndeki Doğal olarak Oluşmuş Havuzda Bir Görünüm.....373
Fotoğraf 3.85. Kaçkar Dağları Milli Parkı ve Çevresinde Bulunan Göllerden (Deniz Gölü ve Adsız Göl) Görünümler. 377

Fotoğraf 3.86. Şavşat Karagöl'den Görünümler. 378
Fotoğraf 3.87. Zölt Gölü'nden Görünümler. 379
Fotoğraf 3.88. Balık Gölü (Şavşat) ve Şırata Gölleri (Şavşat)'nden Görünümler. 380
Fotoğraf 3.89. Kazan Gölleri (Şavşat)'nden Görünümler. 380
Fotoğraf 3.90. Şavşat Akgöl (Ağgöl)'den Bir Görünüm. 380
Fotoğraf 3.91. Arsiyan Gölleri (Şavşat)'nden Görünümler. 381
Fotoğraf 3.92. Yukarıkoyunlu (Rutav G.) ve Aşağıkoyunlu (Balık G.) Göllerinden (Şavşat) Görünümler. 381
Fotoğraf 3.93. Ardanuç Geçitli Köyü Heva Yaylasında Bulunan Karagöl ve İrili Ufaklı Diğer Göllerden Görünümler. 382
Fotoğraf 3.94. Güleş Köyündeki (Ardanuç) Kanlıgöl ile Kapıköydeki Karagöl ve Çevresindeki Diğer Göllerden Görünümler. 382
Fotoğraf 3.95. Ardanuç'ta Çuruspil'deki Küçük Göllerden Görünümler. 383
Fotoğraf 3.96. Borçka Karagöl'den Bir Görünüm. 383
Fotoğraf 3.97. Altıparmak Dağları'nda Bulunan Bazı Göllerden (Gudashev Gölü, Gudeshevsivrisi T., Dutkaaşıtı T. ve İntor T. Arasındaki Göller ve Karagöl) Görünümler. 384
Fotoğraf 3.98. Tekkale Köyü (Yusufeli) Küçük Göl ve Büyük Göl (Yusufeli)'den Görünümler. 385
Fotoğraf 3.99. Karagöl (Murgul)'den Bir Görünümler. 386
Fotoğraf 3.100. Karçal Dağları ve Yakın Çevresinde Bulunan Yıldız Gölü, Kötü Göl, Adsız Göl, Şırata Gölleri, Ziyaret Tepe Gölleri, Kuyruklu Göl (Kudyani) ve Sadaraco Göllerinden Görünümler. 387
Fotoğraf 3.101. Karagöl, Sırt Yayla Gölü ve Salazır Göllerinden (Arhavi) Görünümler. 388
Fotoğraf 3.102. Hatila Vadisi Milli Parkı İçerisinde Bulunan Bazalt Sütunlarından Görünümler. 391
Fotoğraf 3.103. Şavşat Peribacalarından Görünümler. 392
Fotoğraf 3.104. Kınalıçam Köyü Peribacası Görünümlü Yapılardan Bir Görünüm. 392
Fotoğraf 3.105. Ardanuç-Ekşinar Köyü Arasında Kolüvyal Malzemeler Üzerinde Gelişmiş Peribacası Oluşumlarından Görünümler. 392

Fotoğraf 3.106. Morkayalar-Kınalıçam Köyleri Arasında (Erzurum-Artvin Karayolu) Kıvrımlı Yapılardan Görünümler. 393
Fotoğraf 3.107. Yusufeli Yolunda Yastık Lavlardan Görünümler. 394
Fotoğraf 3.108. Yusufeli ve Çevresinde Bulunan ve Güzel Manzaralar Sunan Çeşitli Jeolojik Formasyonlardan Görünümler. 395
Fotoğraf 3.109. Cehennem Dere Kanyonu'ndaki Farklı Jeomorfolojik Oluşumlardan Görünümler. 396
Fotoğraf 3.110. Kaçkar Dağları'nda Buzul Topoğrafyasından Görünümler. 397
Fotoğraf 3.111. Karçal Dağları'nda Buzul Topoğrafyasından Görünümler. 398
Fotoğraf 3.112. Gemkayası (Murgul)'ndan Bir Görünüm. 398
Fotoğraf 3.113. Arsiyan Yaylası Gölleri ve Yüzen Adaları (Şavşat) ile Kılıçkaya (Yusufeli) Göllü Mezra Yüzen Adaları'ndan Görünümler. 399
Fotoğraf 3.114. Ardanuç) Kırsalında Tespit edilen Volkanik (Volkan Bombası) ve Karstik Oluşumlardan (Oluklu Lapya ve Su Çıkan) Görünümler. 400
Fotoğraf 3.115. Kokolet Dersi (Murgul)'nin Anakayayı Aşındırmasıyla Ortaya Çıkan İlginç Yerşekillerinden Görünümler. 400
Fotoğraf 3.116. Kafkasör Festival Alanından Görünümler. 407
Fotoğraf 3.117. Hastaf Yaylasından Bir Görünüm. 408
Fotoğraf 3.118. Altıparmak Dağları Eteklerindeki Yaylalardan (Pişenkaya (Pişkankara) Amanezget, Naznara ve Çatallar) Görünümler. 409
Fotoğraf 3.119. Tekkale Köyü (Yusufeli)Yaylasından Görünümler. 409
Fotoğraf 3.120. Arhavi Yaylarından (Güloğlu, Sırt Yayla) Görünümler. 410
Fotoğraf 3.121. Şavşat'taki Kocabey Kışlası ve Kocabey Yaylası, Meşeli Köyü Yaylası ve Cancir Yaylalarından Görünümler. 411
Fotoğraf 3.122. Bilbilan Yaylasından Görünümler. 412
Fotoğraf 3.123. Ardanuç ilçesindeki Geçitli Köyü, Güleş Köyü Yukarı Yaylalarından Görünümler. 413
Fotoğraf 3.124. Karçal Dağları'nın Eteklerinde Bulunan (Beyazsu ve Bakırköy) Yaylalardan Görünümler. 414
Fotoğraf 3.125. Karçal Dağları Etekelerin de Bulunan Diğer (Fındık ve Gorgit) Yaylalardan Görünümler. 414
Fotoğraf 3.126. Kaçkar Trans'tan Görünümler. **418**

Fotoğraf 3.127. Kaçkar Dağları'nda Doğa Yürüyüşünden Bir Görünüm.....419
Fotoğraf 3.128. Hevek Deresi Vadisi (Yusufeli-Bıçakçılar)'nde Doğa Yürüyüş Alanından Bir Görünüm.....424
Fotoğraf 3.129. Altıparmak Dağları'nda Doğa Yürüyüşünden Görünümler.....425
Fotoğraf 3.130. Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nda Doğa Yürüyüşünden Görünüm. .426
Fotoğraf 3.131. Kafkasör'deki Doğa Yürüyüşü Parkuru ve Yürüyüş Yapan Turistlerden Bir Görünüm. 426
Fotoğraf 3.132. Kabaca Vadisi (Murgul)'nde Doğa Yürüyüş Alanından Bir Görünüm.....427
Fotoğraf 3.133. Kutul Yaylası-Ardanuç ve Damar Köyü ile Karagöl Arasındaki Orman Yollarından Görünümler. 430
Fotoğraf 3.134. Ardanuç Güleş Köyü Yaylaları, Bilbilan Yaylasındaki At Pazarı ve Karçal Dağları'nın Eteklerinde Gezinen Atlardan Görünümler. 434
Fotoğraf 3.135. Murgul'da Fotosafari'den Bir Görünüm. 438
Fotoğraf 3.136. Kafkasör'de Doğa Yürüyüşü ve Fotosafari Yapan Yerli Turistlerden Bir Görünüm. 438
Fotoğraf 3.137. Camili (Macahel) Geçidi Seyir Alanı, Yavuzköy Seyir Terası ve Çam Geçidi Manzara Seyir Alanından Görünümler.....439
Fotoğraf 3.138. Kafkasör Yankı Tepesi (1750 m) Seyir Terası ve Murgul Karagöl'de Manzara Seyir Noktaları ve Hâkim Tepelerden Çevrenin Genel Görünümler. 440
Fotoğraf 3.139. Cevizli ve Gökçe Köyleri Arasındaki Manzara Seyir Alanı ve Cankurtaran Geçidindeki Orman Yolu ve Manzara Seyir Alanından Görünümler. 440
Fotoğraf 3.140. Karagöl-Sahara Milli Parkı (Şavşat) ve Borçka Karagöl Tabiat Parkı (Borçka) Çadırlı Kamp Alanından Görünümler.....442
Fotoğraf 3.141. Kaçkar Dağları Milli Parkı Dilberdüzü (Yusufeli) ve Kaçkar Dağları Milli Parkı Mezovit (Öküzçayırı-Rize) Çadırlı Kamp Alanlarından Görünümler. 444
Fotoğraf 3.142. Balık Gölü (Şavşat) ve Libler Gölü Kamp Kamp Alanından Görünümler. 444
Fotoğraf 3.143. Olgunlar Mahallesi Kamp Alanından Bir Görünüm. 444

Fotoğraf 3.144. Murgul İlçe Merkezinde Gerçekleştirilen Bir Etkinlikte Yamaç Paraşütünden Görünümler. 446
Fotoğraf 3.145. Ekolojik Gençlik Köyü (Şavşat-Avcala Yaylası)'nden Görünümler. 450
Fotoğraf 3.146. Yaban Mersini'nden Bir Görünüm. 453
Fotoğraf 3.147. Camili (Borçka)'da Saf Kafkas Arısı ve Kovanından Görünümler. . 456
Fotoğraf 3.148. Yörede Doğal Olarak Yetişen Böğürtlenden Bir Görünüm. 457
Fotoğraf 3.149. Kokolet Vadisi (Murgul)'nde Doğal Olarak Yetişen Altın Çileğinden Bir Görünüm. 458
Fotoğraf 3.150. Mençuna Şelalesi (Arhavi)'nde ve Erzurum-Artvin Karayolu Üzerinde Morkayalar (Yusufeli) Köyü Mevkiisinde Yerel Ürün Satışı Yapılan Alanlardan Görünümler. 460
Fotoğraf 3.151. Artvin İlindeki Bazı Yöresel Yemek Türlerinden Görünümler. 464
Fotoğraf 3.152. Kızılcık Reçeli, Kızılcık Ezmesi, Kızılcık Suyu, Kuşburnu Reçeli ve Dut Pekmezinden Görünümler. 465
Fotoğraf 3.153. Artvin İlinde Süt ve Süt Ürünleri İçerisinde Eritmelik Gorcolo Peyniri, Muhlamalık Peynir, Çeçil Peyniri, Eski Külek Peyniri, Tam Yağlı Koyun Peyniri, Göğermiş Peynir ve Tere Yağından Görünümler. 466
Fotoğraf 3.155. Artvin İlinde Üretilen ve Satışı Yapılan Borçka Fındığı, Yusufeli ve Ardanuç Cevizi, Çam Sakızı ve Ihlamurdan Görünümler. 466
Fotoğraf 3.156. Artvin İlinde Üretilen Yaş ve Kuru Olarak Satışı Yapılan Dut Kurusu, Kuru Erik, Cennet Hurması ve Kurusundan Görünümler. 467
Fotoğraf 3.157. Artvin ilinde Oldukça Yaygın Olarak Üretilen Pestil ve Kömeden Görünümler. 467
Fotoğraf 3.158. Şehir Dışından Gelen Siparişlerin Paketlenerek Kargoyla Müşterilere Gönderilme Üzere Hazırlanmasından Görünümler. 468
Fotoğraf 3.159. Çifte Kemer Köprü'deki Restoran ve Mençuna Restoran'dan Görünümler. 468
Fotoğraf 3.160. Murgul-Borçka Karayolu Üzerindeki Otantik Ahşap Restoranttan ve Ardanuç Yeniçeri Alabalık Çiftliği ve Restoranı'ndan Görünümler. 469
Fotoğraf 3.161. Karagöl ve Camili Yolu Üzerinde Bulunan Dinlenme Yerleri ve Yöresel Yemek Sunan Küçük İşletmelerden Görünümler. 469

Fotoğraf 3.162. Hatila Vadisi Milli Parkı İçerisindeki Cam Teras Restoran'tan Bir Görünüm.....469
Fotoğraf 3.163. Bilbilan Yaylasında Cağ Kebap Yapımından Bir Görünüm. 470
Fotoğraf 3.164. Yusufeli ve Ardanuç'ta Rabat Kilisesi Yakınında Bulunan Soğuk Hava Deposundan Görünüm.....477
Fotoğraf 3.165. Ardanuç'ta Bir Kısmı Toprak Altında Kalmış Tarihi Yapılardan Görünümler. 478
Fotoğraf 3.166. Çavdarlı Festival Alanındaki Toprakkale Tepesi Eski Yerleşme Kalıntılarından Görünüm. 478
Fotoğraf 3.167. Gökçe Köyü Sınırında Bulunan Eski Dönemlere Ait Ocak ve Mezarlıktan Görünümler. 479
Fotoğraf 3.168. Ardanuç'ta Çok Eski Dönemlere Ait Olduğu Belirtilen Şıra Kürününden Bir Görünüm. 479
Fotoğraf 3.169. Ardanuç Petrik Kapıköyü (Kilise) Cami ve Çevresindeki Tarihi Kilise Kalıntılardan Görünümler. 482
Fotoğraf 3.170. Muratlı Merkez Camii (Muratlı Köyü-Borçka)'nden Görünümler....482
Fotoğraf 3.171. Camili Camii (Camili Köyü-Borçka)'nden Bir Görünüm. 482
Fotoğraf 3.172. Yaylalar Köyü Merkez Camii (Yusufeli)'nden Bir Görünüm. 483
Fotoğraf 3.173. İskender Paşa Camii ve Türbesi'nden Görünümler. 484
Fotoğraf 3.174. Parhal (Altıparmak) Kilisesi-Cami (Altıparmak Köyü-Yusufeli)'den Görünümler. 486
Fotoğraf 3.175. Dört Kilise (Tekkale Köyü-Yusufeli)'den Görünümler.....487
Fotoğraf 3.176. Yeni Rabat Kilisesi (Bulanık Köyü-Ardanuç)'nden Görünümler.....487
Fotoğraf 3.177. Pırnallı ve Alabalık Köylerindeki Manastır ve Kiliseslerden Görünümler. 487
Fotoğraf 3.178. Tbeti (Cevizli) Kilisesi (Cevizli Köyü-Şavşat)'nden Görünümler. ...488
Fotoğraf 3.179. İşhan Manastırı'ndan Bir Görünüm. 488
Fotoğraf 3.180. Artvin (Livana) Kalesi ve Gevhernik Kalesi (Adakale-Ardanuç Merkez)'nden Görünümler.....489
Fotoğraf 3.181. Şavşat (Satlel) Kalesi ve Avcılık (Kisporot-Bahçeli) Kalesi (Yusufeli)'nden Görünümler.....490
Fotoğraf 3.182. Tekkale Köyü Kalesi (Yusufeli)'nden Görünümler.....490

Fotoğraf 3.183. Klarçet Kalesi (Ardanuç) ve Tekkale (Dört Kilise) Kalesi'nden Görünümler. 490
Fotoğraf 3.184. Çoruh Vadisinde (Yusufeli-İspir Arası) Köprügören I, Köprügören II, Kalelerinden Görünümler. 491
Fotoğraf 3.185. Ardanuç (Ustalar Köyü)'ta Gözetleme Kulesi Kalıntılarından Bir Görünüm. 491
Fotoğraf 3.186. Kale Hamamı (Adakale-Ardanuç Merkez)'ndan Bir Görünüm. 492
Fotoğraf 3.187. Aydın Köyü Çeşmesi (Ardanuç), Artvin (Merkez)-Pırnallı (Porta) Manastırı Çeşmesi ve Yaylalar Köyü Çeşmelerinden Görünümler. 494
Fotoğraf 3.188. Ardanuç Kırsalındaki Ahşap Küründen Bir Görünüm. 494
Fotoğraf 3.189. Ardanuç'ta Tarihi Top Yolu ve Bu Yol Güzergâhında Bulunan Kutul Yaylasından Görünüm. 495
Fotoğraf 3.190. Yaylalar Köyü Girişinde Bulunan Tarihi Kemer Köprü ve Çiftekemer Köprüsü (Ortacalar-Arhavi)'nden Görünümler. 498
Fotoğraf 3.191. Murgul Deresi Üzerindeki Kokolet Vadisi Girişindeki ve Kokolet Vadisi İçindeki Tarihi Kemer Köprülerden Görünümler. 498
Fotoğraf 3.192. Demirciler Köyü-Çala Köprüsü ve Efeler Köyü (Borçka) Kemer Köprülerinden Görünümler. 499
Fotoğraf 3.193. Artvin İl Merkezindeki Kültür Evi ve Tarihi Şavşat Evleri (Kültür Evi)'nden Görünümler. 504
Fotoğraf 3.194. Korucular Köyü (Murgul) Koruma Altındaki Tarihi Konaktan Görünümler. 504
Fotoğraf 3.195. Adakale (Ardanuç) Tarihi Konak ve Aydın Köyünde (Ardanuç) Bulunan Tarihi Geleneksel Meskenlerden Görünümler. 505
Fotoğraf 3.196. Yaylalar Köyü Körahmet Mahallesi Taş ve Ahşap Meskenlerinde Görünüm. 505
Fotoğraf 3.197. Kılıçkaya Mezrası'nda (Yusufeli) Ahşap Meskenler ve Sakarya Köyü (Ardanuç)'nde Samanlık ve Ahırdan Görünümler. 505
Fotoğraf 3.198. Artvin Yöresinde Serenderlerden Görünümler. 506
Fotoğraf 3.199. Artvin Yöresi'nde Ahşap Değirmenden (Camili) Görünümler. 506
Fotoğraf 3.200. Şavşat ve Murgul Yöresine Halk Oyunlarından Görünümler. 508

Fotoğraf 3.201. Artvin Yöresinde Atmaca, Atmaca Aksesuarları ve Atmaca Besleyen İnsanlardan Görünümler. 509
Fotoğraf 3.202. Mençuna Şelalesi ve Çifte Köprü (Arhavi) Doğa Yürüyüşü Festivalinden Görünüm. 515
Fotoğraf 3.203. Uluslararası Tulum Festivali'nden Görünüm. 515
Fotoğraf 3.204. Damar ve Özmal Boğa Güreşleri Arenasından Görünüm. 517
Fotoğraf 3.205. Saf Kafkas Arı ve Bal Festivali'nden Bir Görünüm. 517
Fotoğraf 3.206. Şavşat Gevrek ve Veliköy (Şavşat) Karüstü Karakucak Güreşi Festivallerinden Görünümler. 521
Fotoğraf 3.207. Derekapı (Yusufeli) Boğa ve Karakucak Güreşlerinden Görünümler. 522
Fotoğraf 3.208. Melo Kaledibi Boğa Güreşlerinden Görünümler. 522
Fotoğraf 3.209. Kardan Boğa Şenliği (Yusufeli)'nden Görünümler. 522
Fotoğraf 3.210. Ardanuç'ta Keçi Boynuzu Kullanılarak Yapılan ve Yusufeli'de El Emeği Bıçaklardan Görünümler. 524
Fotoğraf 3.211. Artvin Yöresine Ait Ahşap El Sanatları, Bıçak ve Bakır İşlemelerinden Görünümler. 525
Fotoğraf 3.212. Yerel El Sanatları İçerisinde Elde Dokunan Kilim, Oyuncak Bebek, Bazı Giyim (Ehram) ve Süs Eşyalarından Görünümler. 525
Fotoğraf 3.213. Dikyamaç Köyü (Arhavi) Yaşam Müzesi'nden Görünümler. 528
Fotoğraf 3.214. Tepeköy (Şavşat) Yaşam Müzesi'nden Görünümler. 528
Fotoğraf 3.215. Mençuna Konakları (Arhavi)'ndan Bir Görünümler. 540
Fotoğraf 3.216. Karagöl Pansiyon (Şavşat)'dan Bir Görünüm. 541
Fotoğraf 3.217. Macahel Green Roof Otel (Şelale Konuk Evi) ve Şavşat Green Valley Oteli (Şavşat)'nden Görünümler. 546
Fotoğraf 3.218. TEMA Vakfı A. Nihat Gökyiğit Konukevi (Borçka/Camili) ve Yaylalar Köyü Çamyuva Pansiyonu'ndan Bir Görünüm. 546
Fotoğraf 3.219. Ezmoce Köyevi (Arhavi) ve Laşet Köyevi (Şavşat) ve Alabalık Restoranı'ndan Görünümler. 546
Fotoğraf 3.220. Marsis (Yusufeli) Hotel'den ve Altıparmaklar ve Yaylalar Arasındaki Bungalovlardan Görünümler. 547
Fotoğraf 3.221. Arhavi Turizm Danışma Bürosu'ndan Bir Görünüm. 548

Fotoğraf 3.222. Borçka ve Ardanuç'a Gelen Turlardan Görünümler. 548
Fotoğraf 4.1. Cehennem Deresi Kanyonu ve Çevresinde Doğal Sit Alanını Tehdit Eden Başlıca Çevre Sorunlarından Görünümler. 756
Fotoğraf 4.2. Artvin İlinde Yakalanan Biyokaçakçılık ile Mücadele Sonucunda Yakalanan Bitkilerden Görünüm. 772
Fotoğraf 4.3. Artvin İlinde Baraj Suları Altında Kalan Alanlardaki Bitki Türlerinin Taşındığı ve Koruma Altına Alındığı Alandan Görünümler**.** 780
Fotoğraf 4.4. Kabaca Vadisi (Murgul)'nde HES'lerin Yol Açtığı Çevresel Sorunlardan Görünümler. 786
Fotoğraf 4.5. Farklı Yıllarda Çekilmiş ETİ Bakır İşletme Sahasından Görünüm. 791
Fotoğraf 4.6. Madencilik Faaliyetlerine Bağlı Olarak Doğal Çevre Kirliliği ve DoğaTahribatının Yaşandığı Murgul Karagöl'den Görünüm. 792
Fotoğraf 4.7. Kamilat Vadisi'ndeki Taş Ocağı'ndan Bir Görünüm. 792
Fotoğraf 4.8. Ardanuç'ta Mermer Ocağı'ndan Bir Görünüm. 793
Fotoğraf 4.9. Artvin-Ardanuç Yolundaki Erozyonla Mücadele Kapsamında Yapılan Teraslardan Görünüm. 794
Fotoğraf 4.10. Ardanuç'ta Erzoyona Uğrayan Alanlardan Görünümler. 796
Fotoğraf 4.11. Çoruh Vadisi'nde Meydana Gelen Heyelandan Bir Görünüm. 800
Fotoğraf 4.12. Murgul İlçesinde 2015 Yılında Gerçekleşen Sel Felaketi ve Çevresel Etkilerinden Görünümler. 801
Fotoğraf 4.13. Hatila Vadisi Milli Parkı Katı Atıklardan Görünüm. 806
Fotoğraf 4.14. Cehennem Deresi Kanyonu Çevresindeki Çöp Sorunundan Görünümler. 806
Fotoğraf 4.15. Mençuna Şelalesi'ndeki Çevre Kirliliğinden Bir Görünüm. 806
Fotoğraf 4.16. Sakarya Köyü (Ardanuç)'nde Yasadışı Hazine Aramaları Neticesinde Kazılan Bal Mağarası'ndan Bir Görünüm. 810

ÖNSÖZ

"Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi" konulu bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Zeki KODAY danışmanlığında hazırlanmış doktora tezinden oluşmaktadır.

Ülkemizin doğal güzellikleri arasında özgün bir değere sahip olmasına karşın henüz yeterince değerlendirilememiş ve literatüre kazandırılmamış ekoturizm kaynak değerleri yönüyle oldukça zengin bir potansiyele sahip olan Artvin ilinde bu potansiyelin belirlenmesi ve sürdürülebilirliği açısından ele alınan bu esrin hazırlamasında büyük katkılar sunan değerli hocam Prof. Dr. Zeki KODAY'a şükranlarımı sunarım.

Yetişmemde emeği olan ve eserin hazırlanması sürecinde görüş, öneri ve katkıları ile yol gösteren değerli hocalarım Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Saliha KODAY, Prof. Dr. Hayati DOĞANAY, Prof. Dr. Kenan ARINÇ, Prof. Dr. İhsan BULUT, Prof. Dr. Mehmet ZAMAN, Prof. Dr. Hasbi SOYLU, Prof. Dr. Mehmet SOMUNCU, Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR, Doç. Dr. Günay KAYA, Doç. Dr. Emre ÖZŞAHİN, Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ, Dr. Öğr. Üyesi Salih BİRİNCİ, Dr. Öğr. Üyesi Kübra ERHAN, Dr. Öğr. Üyesi Çağlar ÇAKIR, Arş. Gör. Ferdi AKBAŞ, Arş. Gör. Yusuf KIZILKAN'a teşekkürlerimi sunarım. Tez jürisinde bulunan ve göstermiş oldukları katkılar nedeniyle Prof. Dr. Mete ALIM, Prof. Dr. Serhat ZAMAN ve Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU'na teşekkür ederim.

Araştırma izninin, arazi etütlerinde ve çeşitli verilerin temininde Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na, İlçe Kaymakamlıklarına, Artvin Orman Bölge Müdürlüğü'ne, Rize Doğa Koruma ve Milli Parklar Bölge Müdürlüğü'ne, Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü'ne, Artvin ilçeleri Orman İşletme Şefliklerine, Ardanuç Belediyesi'ne, diğer kurum ve kuruluşlarda çeşitli pozisyonlarda görev yapan ve yardımlarını esirgemeyen memurlara teşekkür ederim.

Arazi çalışmaları sırasında bana eşlik eden, fikirleriyle destek olan ve çeşitli verilerin tarafımla paylaşılması konusunda özveri gösteren Artvin Valiliği'ne, İlçe Kaymakamlıklarına, İl ve İlçe Belediye Başkanlarına ve kıymetli çalışanlarına, Artvin Orman Bölge Müdürlüğüne, Orman İşletme Şefliklerine, Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü'ne, ve diğer çalışanlarına, köy muhtarlarına, değerli meslektaşım Leman ALBAYRAK'a, Aykut CAMCI'ya, Reyhan ERENKAN'a, Ülkü

ÖNAL'a, Yusuf ÖZTÜRK'e, Sinan GÜLBİN'e, Emin BÜLBÜL'e, Adem KAPLAN'a, Sinan GÜLBİN'e, İ. Turhan AVADAN'a, Canan AÇIKGÖZ'e, Nuran ÇINAR'a, İhsan KOCA'ya, İbrahim KAHYA'ya, Taner KARA'ya, Aylin KÖROĞLU'na, Zafer GÜNGÜT'e, Murat GÜNGÜT'e, Noyan YÜKSEL'e, Bülent KOYUNCU'ya, Hakan ÖZTÜRK'e, Ferhat KURTULUŞ'a, Oğuzhan GÜRGEN'e, Şenol DEMİRATA'ya, Kurşat YURDİGÜL'e, Uğur YAZAR ve ailesine, Mehmet DEMİRATA'ya, Aylin ATABEK'e, Gizem ŞAHİN ve değerli ailesine, Nazmiye AYAYDIN'a, Hatice KARADAĞ'a, ismini burada telaffuz etmediğim birçok değerli arkadaşıma, anketlere sabırla cevap veren turistlere ve Artvin halkına sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak geçmişten bugününe gelmemde emek ve destekleriyle her anımda yanımda olan değerli aileme minnet duygularımı sunarım.

ERZURUM-2018 Çağlar Kıvanç KAYMAZ

GİRİŞ

I. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Özellikleri

Artvin ili, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, 41° 09' - 42° 26' doğu boylamları ile 40° 35' - 41° 32' kuzey enlemleri arasında olup, Kuzeybatısında Karadeniz, batısında Rize, güneyinde Erzurum, doğusunda Ardahan illeri ve kuzeyinde Gürcistan ile çevrilidir (Harita 1.).

Harita 1. Artvin İlinin Lokasyon Haritası.

Bu çalışmanın alanı idari sınırlara göre belirlendiği için Artvin il sınırı aynı zamanda çalışma alanının da sınırıdır. İlin toplam yüzölçümü[1] 7.359 km² olup, Türkiye yüzölçümünün % 0.9'u kadardır. Artvin ilinin Karadeniz'e (Türkiye'nin 1.695 km) olan kıyı uzunluğu yaklaşık 34 km, Gürcistan ile olan devlet sınırı uzunluğu ise 109 km'dir. Artvin ili yerleşmenin tarihine bağlı olarak oldukça eski ve köklü bir yerleşme özelliği göstermektedir. İl Artvin Merkez, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli, Hopa, Borçka, Murgul ve Arhavi ilçelerinden oluşmaktadır. Ayrıca bu ilçelerde çok sayıda köy yerleşmesi bulunmaktadır. Artvin Merkez ilçede (7 mahalle) 36 köy, Ardanuç'ta (1 mahalle) 49 köy, Şavşat'ta (3 mahalle) 65 köy, Arhavi'de (7 mahalle) 30 köy, Borçka'da (5 mahalle) 37 köy, Hopa'da (6 mahalle) 17 köy, Murgul'da (1 mahalle) 11 köy, Yusufeli'nde (5 mahalle) 63 köy yer almaktadır. Ayrıca Kemalpaşa köyü 25 Ağustos 2017 tarihinde yayımlanan KHK madde 202-(2) Ekli (9) sayılı listede belirtilen bazı köyleri de içine alarak Kemalpaşa adıyla ilçe ve belediye kurulmuştur. İlçede Hopa'dan alınan 16 köy (4 mahalle) Kemalpaşa ilçesinde bağlanmıştır. Yine bazı köy yerleşmeleri yapılan ve yapılmakta olan barajlar nedeniyle ya yer değiştirmek zorunda kalmış, ya tamamıyla ortadan kalkmış ya da yeni belirlenen yerleşim merkezine (Yusufeli yeni ilçe merkezi yerleşim yeri gibi) taşınmıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda mezra ve yayla yerleşmeleri de il genelinde mevcuttur. Dokusu itibariyle Artvin ili toplu ve dağınık yerleşme özelliklerini bir arada bulundurmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölümü'nün önemli yerleşim birimlerinden olan Artvin ilinin yerleşim birimlerine olan uzaklıkları incelendiğinde Trabzon'a 236 km, Rize'ye 161 km, Erzurum'a 195 km, Ardahan'a 117 km, Kars'a 210 km ve Batum'a (Gürcistan) 75 km (Hopa'dan 36 km) uzaklıktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun 2016 yılı ADNKS verilerine göre ilin toplam nüfusu 168.068 olup, 99.826 kişi kentlerde, 68.242 kişi kırda yaşamaktadır. Genel olarak doğal ortam koşulları ve ekonomik imkânların yetersiz olması il genelinde yöre dışı göçlere yoğun bir şekilde sahne olmasına yol açmaktadır. Artvin'in aritmetik nüfus yoğunluğuna bakıldığında km²'ye 23 kişi düşmektedir.

[1] Artvin Merkez ilçe (1.084 km²), Yusufeli (2.268 km²), Şavşat (1.375 km²), Ardanuç (988 km²), Borçka (797 km²), Murgul (335 km²), Arhavi (299 km²) ve Hopa (212 km²) (HGK 1/1.000.000 ölçekli haritasından faydalanılmıştır).

Ülkemizin gelişmişlik açısından oldukça geri kalmış bir ili olan Artvin'in ekonomisi içerisinde sektörlere göre dağılım incelendiğinde tarımsal faaliyetler (ekip-biçme ve hayvancılık) ve ormancılık üretim faaliyetlerinin öneminin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ilde sanayi (özellikle madencilik, imalat sanayi ve enerji), ticaret, turizm, ulaştırma ve haberleşme, inşaat sektörünün az olmakla birlikte diğer önemli sektörler olduğu görülmektedir.

İl her ne kadar Karadeniz Bölgesi ve Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alıyor olsa da doğal ortam özelliklerine bağlı olarak çok farklı iklim özelliklerinin yörede yaşanmasına olanak vermektedir. Öyle ki, çalışma sahasında denizellik etkisinin görüldüğü kıyı alanlarında yazları sıcak, kışları ılık ve yüksek oranda yağışın görüldüğü Karadeniz iklim özelliklerinin görülmesine yol açarken, iç kesimlerde daha soğuk ve nispeten yağışın azaldığı karasal iklim özellikleri ile Akdeniz iklimine benzer karakterde yazın sıcak-kurak ve kışın ise daha ılık olmakla birlikte az yağışlıdır.

Artvin'de rölyefin ana unsurlarını dağlar, sırtlar, vadiler ve platolar oluşturmaktadır. Çoruh Nehri ve birçok kolu tarafından aşındırılan saha yoğun bir şekilde akarsu aşındırma faaliyetlerine sahne olmaktadır. Artvin ilinde Çoruh Nehri dışında Okçular (Berta) Çayı, Meydancık Çayı, Altıparmak (Barhal) Çayı, Hatila Deresi, Karçal Deresi, Efeler Deresi, Yüncüler Deresi, Güngörmez Deresi, Şavşat Deresi, Hopa Çayı, Arhavi Çayı, Murgul Çayı, Ferhatlı Çayı, Ortaköy Deresi ve Alabalık Deresi gibi birçok önemli akarsu da bulunmaktadır. İlin ortalama yükseltisi kıyıda (Arhavi ve Hopa) 0 m olup, iç kesimlerde yükselti giderek artmakta ve ilin sınırları kabaca güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan Doğu Karadeniz Dağları (Kaçkar Dağları), Yusufeli'nin güney batısında güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan Mescit Dağları ve yine güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan Yalnızçam Dağları'nın (2500 m'den başlayıp Şavşat'ta Göze Dağı 3167 m, Ardanuç'ta Karagöller'de 3011 m) yüksek zirvelerle Rize, Erzurum ve Ardahan'ı bir birbirinden ayırarak geçmektedir. Araştırma sahası oldukça dağlık ve engebeli olup, en yüksek noktalarını Kaçkar Dağları (Kaçkar 3932 m, Soğanlı Dağı 3527 m, Kemerli Kaçkar 3125 m, Gudashevsivrisi T. 3406 m, Aşağıkarataş T. 3322 m, Marsis 3.334 m), Kındevol T. 3562 m, Altıparmaklar (Liblin T. 3492 m, Altıparmak T. 3301 m), Güngörmez Dağları (Direkli T. 3523 m), Davut Dağ (Devside T. 3358 m), Gül Dağı (3371 m) Karçal Dağları (3431 m) gibi dağlar ve zirveler oluşturmaktadır. Bu açıdan Karadeniz kıyıları ile iç kesimler arasında kabaca doğu-batı doğrultusunda bir set

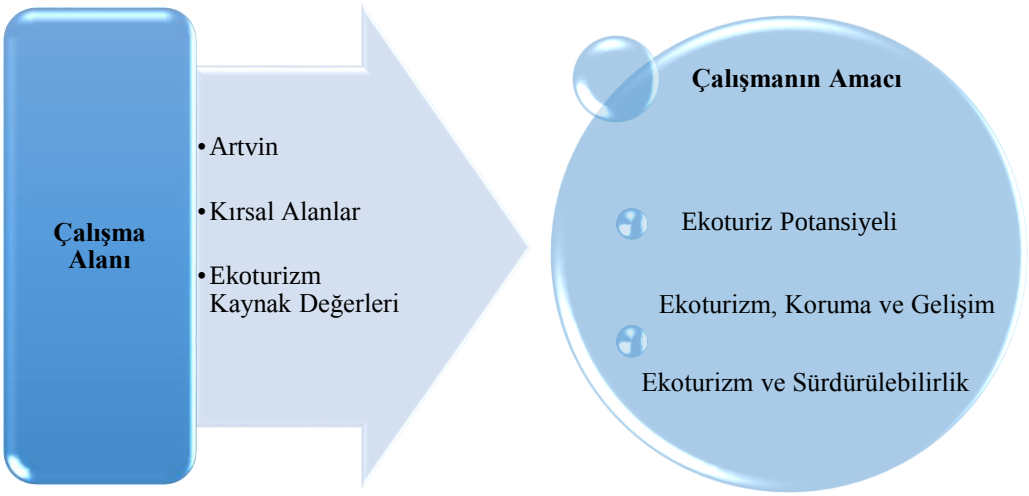
örmektedir. Çoruh Vadisi içerisinde ise en düşük yükseltiler Ardanuç'ta 240 m, Borçka'da 50 m, Artvin Merkez'de 125 m, Murgul'da 190 m, Şavşat'ta 590 m, Yusufeli'de 320 m'ye kadar düşmektedir.

Artvin ili doğal güzellikleri ile ülkemizin önemli illerinden birisini teşkil etmektedir. Bu derece önemli sayılmasında etkili olan bir diğer neden sahip olduğu zengin flora ve fauna özellikleridir. Artvin ili Çoruh Vadisi boyunca ve kısa mesafelerde büyük yükselti farklarının ortaya çıktığı yüksek dağlık alanların varlığı, toprak özellikleri, iklim, zengin su kaynakları, jeolojik, jeomorfolojik ve diğer coğrafi etkenler altında şekillenerek çeşitlilik kazanan endemik ve endemik olmayan bitki türlerinin varlığı bu açıdan oldukça önemlidir. İl orman formasyonu açısından zengin olup, yüzölçümünün yaklaşık % 54'ü ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar ise yükseltinin az olduğu alanlarda geniş yapraklı, yükseltinin artmasına ve iklimde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak karışık yapraklı, daha yükseklerde iğne yapraklı ve orman örtüsünün yetişmesi için uygun şartların olmadığı dağların yüksek kesimlerinde ise geniş çayırların yayılış gösterdiği bir formasyonun yapısının varlığı söz konusudur. Doğal ortam özelliklerinin bir sonucu olarak birçok yabani hayvan türünün yaşam alanı olan Çoruh Vadisi bu özellikleri itibariyle üçü milli park olmak üzere birçok korunan alan statüsünde özel yere sahiptir.

İklim ve topoğrafik koşullar gibi birçok faktöre bağlı olarak şekillenen toprak örtüsü de il genelinde önemli oranda çeşitlilik göstermesinde etkili olmuştur. Bu açıdan büyük toprak grupları sınıflandırılmasına göre büyük toprak gruplarına göre Alüvyal, Podzolik ve Kahverengi Orman toprakları gibi birçok toprak türünün yörede geniş bir alanda görülmesine yol açmıştır.

II. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Metodu (Materyal ve Yöntem)

Bu çalışma, Artvin ilinin ekoturizm potansiyelinin ortaya konulması ve bu potansiyelin sürdürülebilir yönetim kapsamında değerlendirilerek doğal, sosyo-kültürel, tarihi ve ekonomik değerlerin gelecek nesillere mevcut doğallığıyla bozulmadan aktarılması, koruma-tanıtım ve kullanma bilincinin oluşturulması ve planlama yapılması amacıyla hazırlanmıştır (Şekil 1.).

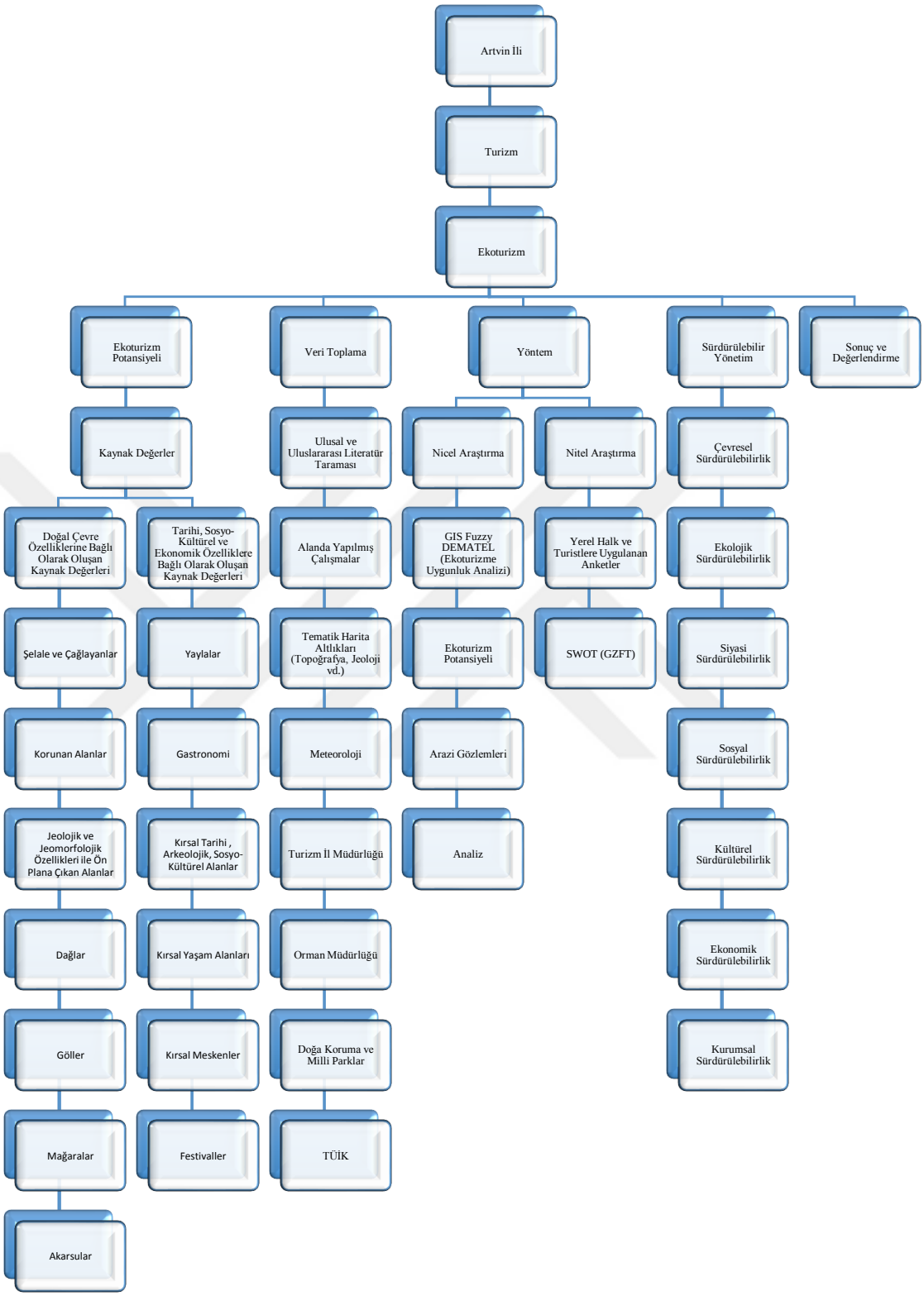
Şekil 1. Çalışma Alanı ve Çalışma Planı Modeli.

İlk arazi çalışması Artvin ili ve ilçelerindeki resmi kurum ve kuruluşlarla araştırma izni alınması, veri talebinde bulunulması ve kurumlardan gerekli desteğin alınması kapsamında 05.05.2014 tarihinde yapılmıştır. 04.08.2014 - 18.08.2014 tarihleri arasında on beş günlük bir sürede araştırma sahasının Yusufeli, Artvin merkez ve yakın çevresi, Murgul ve Borçka ilçeleri ile 08.10.2014 - 22.10.2014 tarihleri arasında Arhavi, Hopa, Ardanuç ve Şavşat ilçeleri ile kırsal kesiminde gezi - gözlem ve anket çalışmaları yapılarak, çalışma sahasının doğal, sosyo-kültürel, tarihi ve ekonomik değerlerin ayrı ayrı incelenmiştir Ayrıca tezin hazırlanma sürecinde çalışma sahasına hafta sonları da dâhil olmak üzere sık sık arazi çalışmaları gerçekleştirilerek çalışmayla ilgili eksik kalan durumlar arazi çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra 20.07.2015-20.09.2015 tarihleri arasında 40 gün ve 25.07.2016-15.09.2016 tarihleri arasında 30 gün olmak üzere yıl içerisinde birçok arazi çalışması faaliyeti gerçekleştirilmiştir.

Bu yönüyle korunan alanlarda (milli park, tabiat parkı, biyosfer rezerv alanı, YHGS, anıt ormanlar, bal ormanları, anıt ağaçlar vd.), sosyo-kültürel çevrede (gelenek ve görenekler, yaylacılık, festival, şenlik, el sanatları, folklorik özellikler, halk oyunları, müzik, hikâye, efsane, mani ve söz sanatları ve geleneksel kıyafetler, geleneksel kırsal yaşam ve geleneksel meskenler, vd.), tarihi ve arkeolojik alanlarda (camii, kilise, köprü, kale vd.) ve doğal çevre özellikleriyle dikkat çeken alanlarda (dağlar, vadiler, kanyonlar, akarsular, göller, fauna ve flora, deniz, mağaralar vd.) birçok ekoturizm türü gelişme imkânı bulmuştur. Artvin ilinde gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi mümkün olan başlıca ekoturizm faaliyet türleri olarak; dağ turizmi, trekking-hiking, yayla turizmi,

mağara turizmi, botanik, manzara seyretme, yaban hayatını gözlemleme, kuş gözlemciliği, fotosafari, atlı doğa yürüyüşü, sualtı dalış turizmi, kamp yapma, kano, rafting, orienteering, bilimsel araştırmalar, jeoturizmi vs. olarak sıralanabilir.

Araştırma süresi boyunca genel olarak ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış mevsimleri olmak üzere dört mevsimde arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çünkü ekoturizm faaliyetleri kapsamında her mevsim farklı fırsatlar sunmakta ve farklı turizm aktivitelerinin yapılmasına imkân vermektedir. Kışın heliski (dağ kayağı), av turizmi ve zorlu dağ yürüyüşleri, ilkbaharın yeniden can bulan rengârenk doğası, yayla şenlikleriyle canlanan dağlık sahaları ve turizm etkinlikleri, sonbaharın manzarası ve yazın devam eden su sporları ile dört mevsim çok çeşitli ekoturizm aktivitelerinin görüldüğü bir sahadır (Şekil 2.).

Şekil 2. Çalışma Planı ve Hiyerarşisi.

Ulusal ve uluslararası alanda hazırlanan çeşitli tez, kitap ve bilimsel çalışmalar için hazırlanan anket formlarından faydalanılarak danışman ve tez izleme komitesinin katkılarıyla revize edilen ve zenginleştirilen farklı gruplara yönelik anket formları hazırlanmıştır.

Bu doğrultuda, ilgili literatürden yararlanılarak bölgede ekoturizme kaynak oluşturan turistik değeri yüksek doğal, tarihi, arkeolojik ve sosyo-kültürel kaynak değerlerinin lokasyonları belirlenerek ve arazi çalışmaları ile bu yerlerin genel özellikleri coğrafi bir bakış açısı ile çeşitli kalitatif ve kantitatif araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması ile daha rasyonel sonuçlar alınmaya çalışılmıştır. Araştırma sahasında ekoturizm alanında hizmet veren işletmelere (kır lokantaları ve restoranlar, pansiyon ve tur-seyahat acenteleri), kırsal alan potansiyelinin belirlenmesi için ilçe ve köylerdeki yetkililere, il genelinde yerel halka, turist ve ziyaretçilere olmak üzere altı farklı nicel anket ve mülakat soruları uygulaması yapılmıştır. Doğal çevre insan etkileşimi kapsamında çeşitli parametreler kullanılarak ilin tamamında ekolojik risk değerlendirilmesi, yine turizmin doğal çevre üzerindeki etkisini belirleme ve yönetme kapsamında planlamalara gereksinim duyulmaktadır. Günümüzde bu tür planlar daha çok Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojisine dayandırılarak hazırlanmaktadır. Çalışma alanı içerisinde bulunan coğrafi unsurlar ve turistik destinasyonların karmaşıklığı nedeniyle, çalışmada sunulan metodolojik hiyerarşik model, GIS-MCDA yapısına dayanmaktadır. Böylece Artvin ilinde ekoturizme uygun alanların ve ekoturizm türlerinin belirlenmesi için GIS-Fuzzy DEMATEL ve MCDA yöntemleri kullanılarak sahada ekoturizm çalışmalarına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Yöntemde, karar verme sürecinde yer alan kriterlerin göreli önemi, Bulanık Karar Verme ve Değerlendirme Laboratuvarı (FDEMATEL) yöntemini kullanarak belirlenir. Çoklu kriter belirleme yöntemiyle yapılan bu çalışmada üretilen haritalarla beraber, sürdürülebilir ekoturizm faaliyetleri tahminleri ve değerlendirmelerinin yapılarak alandaki ekoturizm potansiyelinin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Dört ana başlık altında toplanan ve on altı değerlendirme ölçütüyle alanın değerlendirilmesi yapılarak (FDEMATEL) alandaki sürdürülebilir ekoturizm potansiyeli değerlendirilmiştir. Weighted Linear Combination işlemiyle “Aşırı Uygun”, “Uygun”, “Çok Az Uygun” ve “Uygun Olamayan Alanlar” sınıflandırılarak alanın kullanışlı olup olmadığı coğrafi koşullarıyla beraber analiz

edilmiştir. Çalışma sonuçları tablolar, fotoğraflar, grafikler ve haritalar ile ortaya konulmuştur.

Çalışmanın amacı çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıtlar aranmış ve bazı hedefler belirlenmiştir:

• Artvin ilinin doğal fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri ekoturizmi ne derece etkilemektedir ve ekoturizm ile olan ilişkileri nelerdir?

• İlde henüz kırsal alanda yerel halk tarafından bilinen ancak literatüre kazandırılmamış turistik kaynak değerleri ekoturizm için kullanılmakta mıdır?

• Yörede ne tür ekoturizm faaliyetleri gerçekleştirilebilmektedir?

• Yöre insanının ekoturizme bakış açısı ve ekoturizmden yararlanma durumları nelerdir?

• Ekoturizmin yörede gelişmesinin önündeki engeller nelerdir?

• Ekoturizmin toplumun üzerinde sosyo-kültürel ve ekonomik etkileri var mıdır?

• Yöredeki turizm faaliyetleri sürdürülebilir nitelikte midir?

• Ekoturizmin gelişiminde etkili olacak alt ve üst yapı hizmetlerinin gerçekleşme durumu ne aşamadadır?

• Ekoturizm planlama ve karar alma aşamasında yerel halkın katılımı nasıl ve ne ölçüde sağlanmaktadır?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına bağlı olarak başlıca hedeflerimiz şunlardır:

• Araştırma alanında turizme çekicilik oluşturan doğal, tarihi ve sosyo-kültürel çekicilikleri belirlemek,

• Bu çekiciliklerin turizm açısından incelenerek ekoturizm potansiyelini ortaya koymak ve sürdürülebilir bir planlama ile geleceğe aktarılması konusunda önerilerde bulunmak,

• Yöredeki kırsal alanın kalkınması için ekoturizmin yaygınlaştırılması sağlamak,

• Yörede bazı alanlarda ekoturizmin hızlı ve plansız büyümesinin önüne geçilmesi için sorunları tespit etmek, koruma stratejileri belirlemek ve sorunlara çözüm önerilerinde bulunmak,

• Yöredeki ekoturizm faaliyetlerini koruma, kullanma, geliştirme ve tanıtma perspektifleriyle irdelemek ve ekoturizmin temel ilkelerine uygun planlı ve sürdürülebilir bir yaklaşımın benimsenmesini sağlamak,

• Ekoturizm-doğal çevre arasındaki etkileşimi çeşitli yöntem ve tekniklerle analiz etmek,

• Doğal, tarihi ve sosyo-kültürel kaynaklarını tehdit eden başlıca sorunları belirlemek,

• Yörede görülen turizm hareketliliğinin yörenin ve bölgenin ekonomisindeki rolünü belirlemek,

• Ekoturizm için kırsal alandaki alt ve üst yapı hizmetlerinin eksik yönlerinin tespiti ve eksiklikler konusunda neler yapılması gerektiği üzerinde durmak,

• Yerel halkın ekoturizme karşı tutumlarını tespit etmek,

• Konu hakkında ileride yapılacak çalışmalar için veri tabanı oluşturmaktır.

Çalışma kapsamında amaçlanan hedefler doğrultusunda, Artvin ilinin ekoturizm konusundaki yetkinliğini ve bu yetkinliğin daha doğru ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olacaktır. Bu çalışma kapsamında potansiyelin tespiti ve sürdürülebilir şekilde planlanması ve bu doğrultuda kullanımının gerçekleştirilmesi esas gayemizdir. Ayrıca ilgili konu ulusal ve uluslararası literatüre katkı sağlamak nedeniyle incelemeye değer bulunmuştur.

Son olarak Artvin ili için ekoturizm, yörenin sahip olduğu turizm kaynakları yönüyle en ideal turizm şeklidir. Zira sahadaki mevcut turizm kaynakların yanı sıra keşfedilecek yeni turizm kaynaklarının varlığı genellikle ekoturizm faaliyetleriyle alakalıdır. İlgili sebepten dolayı saha için ilgili konu hakkında yapılacak çalışmalar oldukça elzemdir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde çalışmanın özgün değeri konusundaki temel fikirler aşağıda belirtildiği şekildedir.

III. Artvin İli ile İlgili Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Artvin ilini doğrudan ve dolaylı yollardan konu alan coğrafyacılar ve diğer bilim dalları başta olmak üzere çeşitli çalışmalara literatür taraması aşamasında ulaşılmaya çalışılmış ve tezin kuramsal yapısının oluşturulmasında bu eserlerden faydalanılmıştır. Kitap, doktora ve yüksek lisans tezleri, makale, bildiri, rapor, broşür, kaynaklardan oluşan eserlerin bir bölümü aşağıda ele alınmıştır.

Tarkan, M. T. (1973): "Orta ve Aşağı Çoruh Havzası Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması" adlı eserde, Çoruh'un kaynağından itibaren Pazaryolu (Norgah) yakınlarına kadar devam eden sosyal ve ekonomik şartlarıyla Doğu Anadolu Bölgesi karakterine yaklaşan kısmı ile Artvin ili (Hopa ve Arhavi hariç) ve Erzurum iline bağlı İspir, Tortum, Oltu ve Olur ilçelerini içine alan Karadeniz kıyıları özelliğine yakın şartlar gösteren saha ele alınmış olup, beşeri ve iktisadi faaliyetlerin doğal çevre ile olan ilişkisinin yanında beşeri ve iktisadi faaliyetler ayrı ayrı incelenmiştir.

Koday, Z. (1991): "Borçka İlçe Merkezi'nin Coğrafi Etüdü" adlı bu çalışmada, bölgesel coğrafya metodla yapılmış bir etüd olup, Borçka ilçe merkezinin doğal ve beşeri elemanlarını analiz ve sentez ederek ekonomik ve sosyal bakımdan kısmen geri kalmasında etkili olan bu faktörlerin rolü belirlenmeye çalışılmıştır.

Tıraş, M. (1994): "Bölgesel Coğrafya Açısından Bir Araştırma, Yusufeli ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü" adlı çalışmada, Yusufeli ve yakın çevresi bölgesel coğrafya araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak doğal, beşeri ve ekonomik çevre analizleri yapılmıştır.

Ceylan, S. (1995): "Artvin Yöresinin Coğrafi Etüdü" adlı bu çalışmada, Artvin yöresinin doğal ve beşeri çevre faktörlerinin, ekonomik ve sosyal gelişmeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma alanıyla ilgili genel coğrafi alt yapı bölgesel coğrafya etüdüyle ele alınan ve sahanın bütün yönleriyle incelenmiş olduğu bu eserden her yönüyle faydalanılmaya imkân vermiştir.

Demirel, Ö. (1997): "Çoruh Havzası (Yusufeli Kesimi) Doğal ve Kültürel Kaynak Değerlerinin Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma" bu çalışmada, Çoruh Havzası'nın bakir peyzaj değerleri ile rekreasyonel ve doğa turizmi etkinliklerinin gerçekleştirilebileceği bir

yer olması nedeniyle turizm potansiyeli araştırılmış ve yöre insanının rekreatif tutumları uygulamalı bir metodla saptanmıştır.

Somuncu, M. (1997): "Doğu Karadeniz Bölümünde Yayla-Dağ Turizminin Bugünkü Yapısı, Sorunları ve Geleceği" adlı eserde, Doğu Karadeniz Bölümünde yayla ve dağ turizmi konularına değinilmiş olup, bu aktivitelerin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, çevreye zarar verilmemesi için turizm politikaları oluşturulması ve planlama çalışmalarında koruma/kullanma dengesinin esas alınması konularına değinilmiştir.

Koday, S. (2000): "Murgul Çayı Havzası'nın Coğrafyası" adlı eserde yazar, Murgul Çayı Havzası'nın coğrafi özelliklerini incelemiştir.

Sever, R. (2001): "Berta (Okçular) Çayı Havzası'nın Fiziki Coğrafyası" adlı bu çalışmada, Berta (Okçular) Çayı Havzası'nın fiziki coğrafya özellikleri coğrafi yöntemlerle ele alınmıştır.

Koday, Z. (2003): "Arhavi Çayı Havzası'nın Coğrafyası" adlı eserde yazar, Arhavi Çayı Havzası'nın fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri yönüyle çeşitli ve dikkate değer özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Rızvanoğlu, M. T. (2003): "Ardanuç İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası" adlı bu çalışmada, Ardanuç yöresinin beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin coğrafi yöntemlerle ortaya konulmuştur. Ardanuç ilçesinin doğal, beşeri ve ekonomik çevre özellikleri konusunda ilgili çalışmadan yararlanılmıştır.

Yeğen, Y. (2007): "Ekodiyalog Projesi: Çevre ve Ekoturizm" adlı projede, çevre ve ekoturizm, ekosistem, biyolojik çeşitlilik, korunan alanlar ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin doğa koruma yönünden önemi ile bu sahanın genel özellikleri konusunda incelemeler yapılmıştır. Ekoturizm temelli bir çalışma olması nedeniyle Çoruh Vadisi ile ilgili konularda bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Sever, R. ve Bekdemir, Ü. (2007): "Eko-Turizm Açısından Karagöl-Sahara Milli Parkı (Artvin-Şavşat)" adlı bu çalışmada, Karagöl-Sahara Milli Parkı'nda gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetleri coğrafi ilkeler ve çeşitli yöntemler çerçevesinde incelenmiş olup, koruma-kullanma dengesini bozmadan sürdürülebilir bir milli park kullanımı için yapılması gereken konular üzerinde durulmuştur.

Akman, M. (2008): "Artvin Karagöl - Sahara Milli Parkı İçerisindeki Köylerin Sosyo-Ekonomik Dokusu ve Milli Park ile İlişkileri" yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Karagöl-Sahara Milli Parkı'nın doğal yapısı ve sosyo-kültürel özellikleri ile milli park sınırları içerisinde bulunan köylerin, genel yapısı, gereksinimleri ve sorunları incelenmiştir.

Kopar, İ. ve Sever, R. (2009): "Maral Şelalesi (Borçka-Artvin), Doğal Ortam Özellikleri ve Ekonomik Potansiyeli" adlı bu makalede, Borçka ilçesinin Maral köyü sınırları içerisinde yer alan Maral Şelalesi'nin doğal çevre özelliklerine değinilmiş olup, şelale ve çevresinin koruma-tanıtma ve kullanmaya yönelik ekonomik potansiyeli konuları ele alınmıştır. Artvin ilinin ekoturizm potansiyeli içerisinde önemli bir yer tutan şelaleler konusunda incelenen Maral Şelalesi ile ilgili konularda bu çalışmadan faydalanılmıştır.

Zaman, M. ve Birinci, S. (2009): "Kaçkar Dağları'nda Alternatif Bir Turizm Aktivitesi: Heliski (Dağ Kayağı)" adlı bu çalışmada, Kaçkar Dağları'nda kış turizmi kapsamında gerçekleştirilen ve macera yönü daha ağır olan heliski faaliyeti incelenmiştir.

Yazıcı, N. ve Yüce, A. (2010): "Bölgesel Kalkınmada Turizm Faaliyetlerine Yönelik Bir Değerlendirme: Yusufeli Örneği" Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumunda (10 - 12 Haziran 2010) sunulmuş olan bu çalışmada, kalkınma, bölgesel kalkınmada turizmin rolü, Yusufeli'nin turizm potansiyeli ve Yusufeli'deki turizm işletmelerinin turizmin Yusufeli'nin kalkınmasına olan etkisini tespit etmek amacıyla yapılan anket çalışması ve araştırması konuları ele alınmıştır. Bu açıdan Yusufeli'nin turizm ile kalkınma arasındaki ilişkiler konusunda ilgili çalışmadan yararlanılmıştır.

Zaman, M. (2010): "Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Dağ ve Yayla Turizmi" adlı eserde, Doğu Karadeniz Dağları'nda Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Gümüşhane ve Bayburt illeri sınırları içerisinde kalan kıyı dağlarındaki dağlar, dağ turizmi, yayla turizmi, dağ sporları, dağ iklimi ve turizm ile kıyı dağlarında gerçekleştirilebilecek doğa turizmi türleri ve aktiviteleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Artvin il sınırına kadar uzanan çalışmanın sınırları bu eserden dağ ve yayla turizmi ile ekoturizme konu olan diğer doğa turizmi aktiviteleri başta olmak üzere tüm yönleriyle temel bir eser olması nedeniyle bu eserden faydalanılmıştır.

Zaman, S. (2010): "Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Kırsal Turizmin Kullanımı: Yusufeli Örneği İçin Bir Planlama" adlı bu çalışmada, Yusufeli ilçesinin kırsal kalkınması, kırsal turizm potansiyeli, önerilebilecek kırsal turizm etkinlikleri ve kırsal turizm açısından GZFT (SWOT) analizi yapılmıştır. İlgili çalışmadan kırsal kalkınma ve kırsal turizm açısından Yusufeli ilçesi ile ilgili konularda yararlanılmıştır.

Aydın, İ. Z. (2010): "Artvin-Camili Biyosfer Rezerv Alanında Ekoturizm" adlı eserde, belirtilen sahada ekoturizm faaliyetlerinin, yerel halkın ekonomik kalkınmalarında etkili olması için dikkat edilmesi gereken konular anket yöntemi ile ölçülmeye çalışılmıştır.

Yılmaz, H. (2010): "Artvin Kenti ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi" adlı eserde, Artvin kenti ve çevresinin ekoturizm potansiyeli tespit edilerek, bu potansiyelin turizm açısından çeşitli şekillerde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Surat, H. (2011): "Yusufeli ve Çevresinde Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Ekoturizm Planlamasında Katılımcı Yaklaşımla Etkinlik Seçimi" adlı eserde, Yusufeli ilçesinde ekoturizm planlamasında karar vericiler ve ekoturizm faaliyetleri arasındaki ilişkinin incelenmesi kapsamında AHS yöntemi ile ilçe için en uygun ekoturizm türü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tetik, N. (2012): "Turist Rehberlerinin Ekoturizm Alanındaki Yeterlilikleri: Doğu Karadeniz Örneği" adlı bu çalışmada, belirtilen sahadaki ekoturizm sektöründe hizmet sunan rehberlerin çeşitli özellikleri tespit edilmeye çalışılmış ve rehberlerin bu alandaki bilgi ve beceri düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bakırcı, M. (2012): "Kırsal Yerleşmelerde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesinde Turizmin Etkisi: Yaylalar Köyü Örneği (Yusufeli / Artvin)" adlı eserde, belirtilen sahada gerçekleşmekte olan çeşitli turizm etkinliklerinin ortaya çıkarttığı bazı sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan meydana gelen değişim üzerinde durulmuştur.

Bulut, İ., Kopar, İ. ve Zaman, M. (2013): "Mezra Gölü (Kılıçkaya-Yusufeli-Artvin) ve Yüzen Adaları", adlı eserde, sulak alanın hidrografik değeri dışında bilimsel açıdan taşımış olduğu önem, turizme veya diğer insani faaliyetler açısından önemi konularına değinilmiştir. Bu konuda planlamaya yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

Koday, Z., Kaymaz, Ç. K. ve Özşahin, E. (2013): "Turizmin Doğal Çevre ile İlişkisine Bir Örnek: Camili (Macahel) Biyosfer Rezerv Alanı (Artvin, KD Türkiye)" adlı bu çalışmada, Camili Havzası'nın ekoturizm faaliyetleri ile doğal çevre arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda Ekolojik Risk Değerlendirmesi (ERD) temelli metodun CBS ve UA yöntem ve teknikleriyle araştırılmıştır.

Albayrak, L. (2014): "Aşağıırmaklar Köyü'nün Coğrafi Etüdü (Artvin-Ardanuç)" adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Aşağıırmaklar köyünün coğrafi özellikleri incelenmiştir.

Bulut, İ. ve Albayrak, L. (2014): "Ardanuç Yöresi Vernaküler Kültür Unsurları" adlı eserde, Ardanuç ilçesi örneğinde bazı somut kültür elemanlarının oluşmasında etkili olan coğrafi faktörleri saptayabilmek ve bu konuda mimari, giyim-kuşam, beslenme ve sağlık gibi konulara değinilmiştir.

Orhan, F. (2014). "Kırsal Turizm Çekicilikleri Yönünden Maden Köyü ve Yaylası (Şavşat)" adlı çalışmada, Maden köyü ve bu yerleşmeye ait yaylanın sahip olduğu doğal ve sosyo-kültürel özelliklerin turizm potansiyelinin belirlenmesi ve kırsal turizm yönünden değerlendirilmesi konularına yer verilmiş olup, bu konuda bazı önerilerde bulunulmuştur.

Orhan, F., 2014: "Şavşat'ın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası" adlı bu çalışmada, Şavşat ilçesinin beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin ortaya konulmuştur. Şavşat ilçesinin doğal, beşeri ve ekonomik çevre özellikleri konusunda ilgili çalışmadan yararlanılmıştır.

Özşahin, E., Kaymaz, Ç. K. ve Albayrak, L. (2015): "Artvin İlinin Biyoklimatik Konfor Şartlarının Analizi ve Turizm Bakımından Önemi" adlı eserde, Artvin'de turizm ile klimatoloji arasındaki etkileşim Coğrafi Bilgi Sistemleri ve çeşitli araştırma yöntemleri yardımıyla araştırılarak alanın biyoklimatik konfor özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Eminağaoğlu, Ö. (2015): "Artvin'in Doğal Bitkileri" adlı eserde Artvin ilinin genel tanıtımı yapılmış olup, flora ve vejetasyon yapısı, orman varlığı, tarım varlığı, önemli ve hassas alanlar, ballı bitkiler, botanik turizm potansiyeli ve bitkilerin fotoğraflı tanıtımları gibi birçok konu çeşitli yazarlar tarafından ele alınmıştır.

Koday, Z., Albayrak, L. ve Kaymaz, Ç. K. (2015). "Kültürel ve Tarihsel Değerlerin Miras Turizmi ile Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma Kapsamında Değerlendirilmesi: Ardanuç Örneği (Artvin)" adlı eserde, Ardanuç'un kültürel turizm açısından sahip olduğu potansiyel kaynak değerlerinin belirlenmesi, tespit edilen çekiciliklerin kırsal turizm açısından değerlendirilmesi konusunda sürdürülebilirlik boyutunun yanında kırsal kalkınmaya olan etkisi incelenmiş ve bu noktada bazı önerilerde bulunulmuştur.

Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç. K. (2015): "Mençuna Şelalesi'nin Sürdürülebilir Ekoturizm Planlaması Açısından Değerlendirilmesi" adlı eserde, Arhavi ilçesinde bulunan Mençuna Şelalesi'nin doğal ortam özellikleri, ekoturizm potansiyeli, sürdürülebilir ekoturizm yönetimi, sorunlar ve çözüm önerileri konularında açıklamalarda bulunulmuştur.

Koday, Z. ve Kaymaz, Ç. K. (2016): "Doğu Karadeniz Bölümü'nde Atmaca Avcılığı ve Atmaca Kültürü" adlı eserde, Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan il ve ilçelerde Atmaca, Atmaca avcılığı, Atmacanın yerel kültür üzerindeki yansımaları konularında bilgiler verilmiştir.

Surat, H. (2016): "Artvin İlinin Eko Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi" adlı eserde, Artvin ilinin sahip olduğu doğal ve kültürel kaynak değerlerinin ekoturizm potansiyelinin tanımlanması, öneminin belirlenmesi ve bu potansiyelin kullanımına yönelik belirlenecek planlama stratejileri doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç. K. (2017): "Karagöl'ün Koruma Merkezli Doğa Turizmi Planlaması" adlı eserde, Artvin ili Murgul ilçesinde doğa turizmi kapsamında Karagöl'ün turizm potansiyelinin ortaya konulması Karagöl'ün turizme kazandırılması, yörede faaliyeti devam eden bakır madenciliğinin çevresel ve turizme olan etkilerinin ne ölçüde olduğunun belirlenmesi gibi konularda araştırılarak alanın doğa turizmi amaçlı koruma odaklı planlanması açısında önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GİRİŞ

Turizm konusu oldukça kapsamlı ve diğer disiplinlerin de çalışma alanları içerisinde yer alması nedeniyle kavramsal çerçevede büyük bir çeşitlilik ortaya çıkartmaktadır. Bu bölümde çalışmanın ana konusu olan turizm, turizm coğrafyası, ekoturizm ve bununla ilişkili çeşitli temel kavramlar ve konular üzerine açıklamalar yapılmıştır.

1.1. TURİZM

Küresel ekonomide önemli bir pazar görevi üstlenen turizm sektörü gerek gelişmiş ülkeleri, gerekse gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin hükümetlerince en çok üzerlerinde durulan konuların başında gelmektedir. Turizmin oldukça önemli bir konu olması nedeniyle ne anlam taşıdığı konusunda bazı açıklamalarda bulunmak gerekecektir.

Turizm kelimesi ilk kez İngilizler tarafından kullanılmasına rağmen Türkçeye, Fransızcadan geçmiştir. Türkçedeki seyahat kelimesi turizm kavramını karşılamaktadır (Aydın, 2012: 91). Turizm teriminin Oxford Sözlüğüne 1811'de girmiş olmasına rağmen, ekoturizm terimi yaklaşık 1983'lü yıllarda literatüre girmiştir (Akıllı, 2004: 32).

İnsanlar tarafından gerçekleştirilen ve biçimlendirilen bir olay olan turizm, yoğun emek gerektiren sosyal ve ekonomik bir etkinliktir. Turizmin temelinde temiz, düzenli, sağlıklı ortamlar, doğal ve kültürel varlıkların korunduğu alanlar ile sürdürülebilir turizm ve çevre ilişkileri bulunmaktadır (Çiçek, 2012a: 81). Seyahat ve turizm dünya çapında sosyal ve kültürel bir fenomendir. Bütün ulusların ev sahibi ve konuk olduğu insanlığın gerçek kültürel faaliyetlerinden birisidir (Ashley ve diğ., 2000: 8).

Turizm ve rekreasyon, insnaların yaşam kalitelerini yükseltmek ve doyum seviyelerini etkilemektedir. Dolayısıyla bu durum her ikisinin de ortaklaşa hayat ilişkileri olduğunu göstermektedir (Lawrence ve diğ., 1994: 1). Bu kapsamda turizm "dinlenmek ve tatil geçirmek amacıyla yolculuğa" çıkmak şeklinde tanımlanmıştır (Özgüç, 2011: 13). Köksal (1994: 1) ise turizmi, "insanların dinlenme, başka ülkeleri görme, o ülkelerin

insanlarını tanıma gibi bulundukları yerden başka bir yere veya ülkeye gittikleri ve orada belli bir süre kalmaları, tekrar kendi yerlerine ya da ülkelerine dönmeyle ilgili etkinlikler" şeklinde tanımlamıştır.

Olalı (1990: 5-6) turizmi en genel anlamıyla şu şekilde tanımlamıştır: "Turizm; insanların sürekli konutlarının bulunduğu yer dışında devamlı olarak yerleşmemek, sadece para kazanmak veya politik ya da askeri bir amaç gütmemek üzere, serbest bir ortam içinde, iş, merak, din, sağlık, spor, dinlenme, eğlence, kültür, deneyim kazanma veya aile ziyareti, kongre ve seminerlere katılmak gibi nedenlerle, kişisel veya toplu olarak yaptıkları seyahatlerden, gittikleri yerlerde 24 saati aşan veya o yerin bir konaklama tesisinde en az bir geceleme ile konaklamalarından ortaya çıkan iş ve ilişkileri kapsayan, bir tüketim olayı, endüstri ve sosyal bir olaydır". Turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin her ikisi de birer boş zaman faaliyeti olmalarına rağmen aralarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır (Mieczkowski, 1990: 36).

Turizm aktiviteleri daha geniş kapsamda dinlenme ve eğlenme amacıyla gerçekleştirilen tatil amaçlı seyahatlerdir (Roney, 2011: 2). Yapılan araştırmalar tatil amaçlı seyahatin en çok dile getirilen on nedeni olduğunu ortaya koymaktadır (Brown, 2000: 107):

- Aile ve arkadaşlarla vakit geçirmek,
- Başkalarıyla birlikte olmak ve eğlenmek,
- Dinlenmek ve yenilenmek,
- Yeni yerler ve / veya yeni kültürler keşfetmek,
- Doğayla başbaşa kalmak,
- Görgü ve bilgiyi artırmak (müzeleri, ören yerlerini ziyaret etmek, vb.),
- Kötü havadan kaçmak,
- Lezzetli yemekler yemek,
- Heyecan ve macera yaşamak ve
- Adını duyduğu meşhur yerleri görmektir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıda özellikleri belirtilen turizmin herhangi bir bölgenin turizm bakımından gelişebilmesi ve kalkınma düzeyinin

gerçekleştirilebilmesi için aşağıdaki faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir (Çeken, 2015: 299):

• Bölgenin kültürel değerlerinin (arkeolojik eserler, anıtlar, folklor ve festivaller) analizi yapılmalı,

• Bölgenin Enfrastrüktür (iklim durumu, doğal örtüler ve turizme elverişli arazi durumu) ön analizi yapılmalı,

• Bölgede bulunan mevcut tesislerin (otel, motel pansiyon) durumu ve yenilerini ilave edebilme durumu,

• Bölgede bulunan, turizmle doğrudan ve dolaylı olarak özel mallar ve hizmetler üreten ve pazarlayan kuruluşlar,

• Bölgede kamu yatırımlarının durumu,

• Bölgeye yönelik uluslararası turizm talebinin analizi,

• Bölgede bulunan yerel halkın turizmi algılama düzeyi,

• Bölgede bulunan tesislerden yörede oturanlara iş imkânı sağlama durumu,

• Turizm sektörünün bölgedeki diğer sektörlerle olan ilişkisi ve

• Bölgedeki sivil toplum örgütlerinin varlığıdır.

1.2. DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE TURİZM

Uzun mesafeli seyahate çıkan ülke vatandaşları ABD, İngiltere, Çin, Kanada, Japonya ve Almanya uyruklu olup, tercih edilen uzun mesafeli destinasyonlar ise ABD, İngiltere, Tayland, İtalya Çin ve Almanya'dır (World Travel Trends Report 2014/2015, 2014: 7). Seyahatlerde en çok tercih edilen ulaşım şekli havayolu olup (% 54), bunu karayolu (% 39), deniz yolu (% 5) ve demiryolu (% 2) izlemektedir (Dilek ve Türksoy, 2016: 4).

Bu dönemde dünya genelinde seyahat edenler en çok tatil, rekreasyon ve boş zaman amaçlı (% 53) seyahat etmiştir. Böylece turizme katılma nedenleri arasında geleneksel tatil turizmi en önemli motivasyon unsuru olma özelliğini korumaktadır. Diğer amaçları ise % 27 oranında eş-dost-akraba ziyaretleri, sağlık, din ve % 14 oranında iş ve

profesyonel nedenler oluşturmaktadır. % 6 oranındaki pay ise daha farklı amaçlardan oluşmaktadır (Dilek ve Türksoy, 2016: 3).

Dünya genelinde elde edilen toplam gayrisafi milli hâsılanın % 10'u turizmden elde edilirken, ihracat gelirlerinin % 7'si turizmle ilgili faaliyetlerden sağlanmıştır. Turizmin istihdam üzerindeki etkisi ise dünya ölçeğinde oldukça yüksek olup, bugün her on bir çalışandan biri turizm endüstrisinde görev yapmaktadır (Dilek ve Türksoy 2016: 4).

Sahip olduğu doğal, tarihi, kültürel ve arkeolojik değerleriyle son yıllarda ön plana çıkan Türk turizminin, 2013 yılında Türkiye ekonomisine doğrudan katkısı 71,1 Milyar TL seviyesinde olmuştur (TÜROFED, Turizm Raporu, 2014: 48). Bu katkı 2015 yılında GSMH'nin % 6,2 oranına yükselmiştir (http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler). Ülkemizde halen konaklama, seyahat ve diğer turizm işletmeleri 2013 yılında 587 bin doğrudan istihdam olanağı sağlarken (toplam istihdamın % 2,3'ü), % 3,8 artış oram ile 2014 yılında bu rakamın 610 bine ulaşması beklenmektedir (toplam istihdamın % 2,3'ü) (TÜROFED, Turizm Raporu 2014: 50).

Dünya ekonomisiyle bütünleşme çabasında olan ülkemizin potansiyeli en yüksek işkollarından birisi olan turizm, uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmış ve son yıllarda dünya turizm hareketlerinin çok üzerinde bir gelişme hızı yakalamıştır. Son 15-20 yıl içinde ülke turizminde dünya ortalamasının üzerinde büyüme performansı gösterilmesinde, turizm yatırımlarına verilen önemin ve bu yatırımlarla artan yatak kapasitesinin payı büyüktür. Türkiye genelinde turizm belgeli tesislerin Akdeniz, Ege ve Marmara Bölgeleri'nde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Akdeniz ve Ege Bölgeleri'nde yoğunlaşan tesislerin büyük çoğunluğu güneş, deniz, kum motifi ile hizmet vermektedir. Marmara Bölgesi ve özellikle İstanbul'un tek başına önemli bir destinasyon haline geldiği görülmektedir. Yine ülke içi artan kültür turları ile birlikte bu bölgelerin dışında özellikle Karadeniz, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yeni tesislerin hızla açıldığı söylenebilir (Dilek ve Türksoy, 2016: 6).

Turizm belgeli tesislerin 2013 sonu itibariyle en büyük kısmım oteller oluştur-maktadır (% 81). Otellerin kendi içerisindeki dağılımına bakıldığında beş yıldızlı tesislerin toplam belgeli yatak sayısı içerisindeki payı % 37, dört yıldızlı tesislerin ise % 30'dur. Bunu üç, iki ve bir yıldızlı tesisler izlemektedir. Diğer taraftan ülkemize yönelik turizm talebinin yapısı ile bu durumun çelişki gösterdiği veya tesis niteliklerinin

artmasına karşın her şey dâhil konseptiyle birlikte tesislerin ucuza satıldığı eleştirileri de mevcuttur. Turizm belgeli tesislerin yatak sayıları ele alındığında 1980'li yılların başında 56 bin civarında olan belgeli yatak sayısı, 2013 sonu itibariyle yaklaşık 750 bine ulaşmıştır. Aynı yıl itibariyle yatırım belgeli yatak sayısı ise 311 bindir. Turizm işletme ve yatırım belgeli yatağın toplamı ise bir milyonu aşmıştır. Bu rakam aynı zamanda ülkemizin ağırlayabileceği potansiyel turist sayısını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır (Dilek ve Türksoy, 2016: 6).

Turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde tesis başına düşen ortalama yatak sayısı 1980'li yılların başında 110 iken, 2013 sonu itibariyle 251'e ulaşmıştır. Diğer bir ifade ile bu dönem zarfında yapılan otellerin yatak kapasitesi öncekilere göre daha da büyümüştür. 2013 yılı sonu itibariyle konaklama tesislerinde ortalama kalış süresi ise yabancı ziyaretçiler için 4 gece, yerli ziyaretçiler için yaklaşık iki gecedir. Son yirmi yıllık dönemde yerli ziyaretçilerin ortalama geceleme süresinde dikkate değer bir değişim bulunmamasına karşın, yabancı geceleme süresi 1990 yılında 3,4 iken, günümüzde 4,2'e yükselmiştir. Yine aynı dönemde ortalama yıl boyu doluluk oranı ise yerli ve yabancı toplam olmak üzere % 48'den % 52,6'a çıkmıştır. Ortalama geceleme sayısı ve doluluk oranlarının en yüksek olduğu tesisler ise % 70 ile tatil köyleridir (Dilek ve Türksoy, 2016: 6-7).

2014 sonu itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren acente sayısı 7.950'dir. Bu sayı son on yılda 4.493'den % 77'lik bir artışla bu rakama ulaşmıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte kişilerin uçak biletlerini internet üzerinden kendilerinin almaları, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bu hizmeti veren acentelerin cirosunda bir kayba neden olmuştur. Diğer taraftan yerel ölçekte hizmet veren acenteler, zamanla ülkesel bazda çalışan ve internet tabanlı uygulamalar ile güçlü pazarlama bütçelerine sahip ulusal büyük acentelere karşı rekabetçi güçlerini giderek kaybetmektedirler. Büyük acentelerin son dönemde tur operatörlüğü yaptığı, kurvaziyer turizmine başladıkları ya da havayolu taşımacılığına girdikleri de görülmektedir: ETS Turizm'in Atlas jet ile havayolu taşımacılığı yapması, yine kendi gemileri ile Çeşme çıkışlı kurvaziyer turları düzenlemesi örneğinde olduğu gibi (Dilek ve Türksoy, 2016: 7).

Diğer taraftan 2000 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı tarihinde ilk kez 10 milyon düzeyini aşarak 10,4 milyon kişiye ulaşmışken, 2014 sonu itibariyle 36,8 milyon

kişi olarak gerçekleşmiştir. Yabancı ziyaretçilerin toplam harcaması ise 34,3 milyar ABD dolarıdır. Gelen yabancı ziyaretçi sayısı son on yıllık dönemde % 72 düzeyinde artmışken, turizm gelirindeki artış % 69'dur. Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin ortalama harcaması son on yıllık dönemde dalgalanma göstermekle birlikte 770 ila 842 ABD doları aralığında değişmiş, 2014 itibariyle de 828 ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Dilek ve Türksoy, 2016: 7).

Ülkemize gelen yabancı turistler milliyetlerine göre değerlendirildiğinde, 2014 yılı sonu itibariyle ülkemizi en çok ziyaret eden ülke vatandaşlarının 5,2 milyon kişi ile Alman turistler olduğu görülmektedir. Almanya'yı 4,5 milyon kişi ile Rusya, 2,6 milyon kişi ile İngiltere izlemektedir. Bu ülkelerden sonra en çok ziyaretçi gönderen ülkeler komşularımız Gürcistan (1,8 milyon kişi), Bulgaristan (1,7 milyon kişi) ve İran (1,6 milyon kişi)'dır. Bu ülkelerden bir önceki yıla göre en yüksek artış % 7 ile Bulgaristan pazarında görülmektedir. Bu ülkeyi Rusya (% 5) ve Almanya (% 4) izlemektedir (Dilek ve Türksoy, 2016: 7-8).

1.3. TURİZM COĞRAFYASI

Turizm birçok bilim dalıyla yakın bir ilişki içerisindedir. Bu bilim dalları içerisinde en önemlilerinden biri olan ve turizme farklı bir bakış açısıyla yaklaşan coğrafya ve coğrafyacılar, yaptıkları çalışmalarla diğer bilim dallarına da kaynak olma görevi üstlenmiş bir bilim dalıdır. Bu açıdan turizm ile coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamak faydalı olacaktır.

Psikoloji, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, ekoloji ve coğrafya gibi köklü disiplinler, genel olarak turizm için yaptıkları gibi ekoturizmin en acil sorularına cevaplar sağlayacaktır. Bunları araştırırken, araştırmacılar hem alan hem de diğer disiplinlerde, başkalarının eserlerini test ederek tanınabilirler (Fennell, 2001: 640). Bu bağlamda turizm konusunda çalışmalar yapan birçok akademik disiplinler ve katkılarına coğrafya ile ilgili bir örnek verilecek olunursa; "coğrafya, turizmin nerede ve niye geliştiğinin mekânsal analizi yapan bir bilim dalıdır" (Page ve Connell, 2006: 8) şeklinde ifade edilebilir.

Turizmin öznesi olan insanın bütün yaşamında doğal ve fiziksel çevre ile iç içe olması ve bir takım kültüre ilişkin gereksinimlerini, kısa süreliğine değişik coğrafik bölgelere yaptığı seyahatler sonucu karşılayabilmektedir. Bu nedenle; bir yandan insan

ile yaşadığı doğal ve fiziksel çevre arasında, diğer yandan ekonomik faaliyetler ve turistik hareketler ile bunların meydana geldiği coğrafi mekân arasında karşılıklı ve birbirine bağımlılık derecesi çok yüksek olan ilişkiler mevcuttur (Gürdal, 2014: 18). Coğrafya ve diğer sosyal bilimler turizm konusunda gittikçe artan bir ilgi göstermeye başlamıştır. Bu ilgi turizmin sorumluluk alanlarının eski bölgelerin ya da binaların yenilenmesi, yeniden canlandırılmasından tutun, doğal alanların korunmasına ve ekoturizmin artmasına kadar genişlemesinde de farkındalık oluşturmuştur (Lew, Hall ve Timothy, 2008: 42).

Coğrafik açıdan sürekli değişim gösteren alanlar, turizm açısından gelişme için bazı fırsatlar oluştururlar. Turizm faaliyetleri, belirli alanların doğasının yarattığı fırsat ve kısıtlamalarla ilgilidir (İçöz ve diğ., 2009: 203). Buna göre turizm büyük ölçüde uygun koşullar ve çevresel şartlara yani doğal kaynaklara bağlıdır. Sahiller ve kıyı şeritleri, dağlar, ormanlar ve bunların sağladığı manzaralar ve güzellikler pek çok turistik yerin cazibe merkezidir. Biyolojik çeşitlilik de turistleri çeken bir mıknatıs gibidir; kuş ve balık türleri, geyik veya balinalar, yunuslar ya da "büyük beşli" (leopar, aslan, fil, gergedan, su aygırı) gibi karizmatik memeliler vb. (Gössling ve Hall, 2006: 1).

Yukarıda da belirtildiği üzere turizm belirlenmiş coğrafyalarda meydana geldiğine, bunu kullanmasına, coğrafik görünümün üstünde değişikliğe neden olmasına bağlı olarak bugünkü ve topluma ilişkin konulardan biri olması sebebiyle coğrafya biliminin turizme yönelmesi olağan bir durumdur. Turizmin ortaya çıkış sebebi olarak yeryüzündeki değişik ve kendine özgü, doğada bulunan ve kültürle ilişkili peyzajın olmasıdır (Soykan, 2004: 8). Turizm Coğrafyası'nın turizm boyutunda bazı mühim işlevleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, destinasyonların bütün doğal çekicilikleriyle coğrafik alan arasındaki ilişkiyi kurması, tanıtma ve pazarlamaya işlevini yerine getirmesi; diğer bir işlevi de henüz varlığı ortaya çıkmamış alanlarla ilişkili planlamaya yönelik önerilerde bulunmasıdır (Soykan, 2000: 43). Bu bağlamda coğrafya, turizmin nerede ve niye geliştiğinin mekânsal olarak analizi şeklinde ifade edilmiştir (Page ve Connel, 2006: 8).

Turizm bir ilişkiler bütünü olduğu için mekânı etkilemekte ve ondan da etkilenmektedir. Özellikle turistlerin çıkış-varış noktası ve bu iki nokta arasındaki mesafede yaşanan değişiklikler turizmde üç ayrı mekânın var olduğuna dikkat çekmekte, turizm-coğrafya ilişkisini güçlendirmekte, sonuçta; turizm yoluyla coğrafi mekânda farklılıkların yerleşmesine yol açmaktadır (Emekli, 2007: 693). Coğrafyanın mekân ve

insan etkileşimini yorumlarken kullandığı kendine özgü ilke ve yöntemler, turizm ve coğrafya bilimlerini birbirine yaklaştırmakta, coğrafya ve dolayısıyla coğrafi ilke ve ifade teknikleri, turizm için adeta vazgeçilmez bir araç halini almaktadır (Doğanay ve Zaman, 2013: 10). Coğrafi araştırma, turizme çeşitli yollardan katkıda bulunur: Bir mekândaki coğrafi kaynakların (kıyılar, dağlar, kırsal alanlar, tarihsel yerler, şehirsel alanlar vb.) turizm açısından belirlenmesi ve değerlendirilmesi bunların başında gelir. Bu coğrafi kaynakların turizmin geliştirilmesine temel oluşturabileceği fonksiyonel turizm bölgelerini belirleyen ve bunları analiz eden coğrafi araştırma turizm çalışmalarına temel oluşturacaktır. Coğrafi bakış açısı turizmi inceleyen başka sosyal bilimcilerin çalışmalarına da önemli bir çerçeve oluşturmaktadır (Özgüç, 2011: 17). Bu bakımdan turistik ürün çeşitlendirmesi; yüzeyşekilleri, manzara, bitki örtüsü, iklim, sosyo-ekonomik yapı, kültürel özellikler gibi orijinal faktörlerden ve konaklama-ulaşım, haberleşme, altyapı gibi bir dizi farklı mal ve hizmetlerden oluşmakta olduğunu ve bu nedenle coğrafyayı, coğrafyacıları yakından ilgilendirdiğini dile getirmiştir (Emekli, 2008: 2).

Turizm olayında coğrafyacı yeni turizm alanlarının ya da turistik gelişmelerin potansiyelini değerlendirmektedir. Ele alınan bir ülke ya da bölgenin çevre koşulları, nüfus özellikleri, kültürü ve ekonomik gelişmişliği hakkındaki bilgisiyle ve buna paralel olarak bir bölgeyi turistik gelişme için çekici kılan ya da kılmayan çeşitli faktörlerin sentezini yapabilmede yeterliliği ile bu tür sorunlara karşı iyi bir şekilde donanmış durumdadır. Uluslararası turist akışındaki yönleri analiz etmek ve gelecekteki eğilimi hakkında tahmin yapmak bir diğer görevidir. Uluslararası yönetim planlarında coğrafyacıya daha farklı bir düzeyde ihtiyaç duyulur (Özgüç, 2011: 20). Şöyle ki, coğrafya, araştırma yöntemleri itibariyle turizm ve kültür ile ilgilenen diğer bilim dallarından farklılık göstermekte, turizm bilimine yöntem olarak da katkıda bulunmaktadır. Alan araştırmaları, gözlem ve görüşme, anket uygulamaları sonucunda elde edilen verilerin; harita, resim, diyagram, grafiklerle neden-sonuç ilişkisi içinde çok boyutlu sunulması coğrafyanın en önemli avantajlarını oluşturmaktadır. Kültür ve turizm ile ilgilenen bilim dallarının coğrafyadan yararlanmalarının en önemli nedenini bu görsel coğrafi malzeme zenginliği oluşturmaktadır. Sözgelimi turizmin herhangi bir yerdeki dağılışını ya da yörenin turistik çekiciliklerini, turistik güzergâhlarını sayfalarca anlatmak yerine birkaç harita ile göstermek coğrafya ve coğrafyacılar adına önemli bir ayrıcalıktır

(Emekli, 2007: 53-54). Bu açıdan insan ile doğal çevre arasındaki ilişkiyi kendi ilkeleri doğrultusunda inceleyen coğrafya; olayları, olguları, sorunları ve çözüm önerilerini her iki taraf açısından incelemesi nedeniyle diğer birçok bilim dalına göre avantajlı durumdadır. Turizmde çekicilik çok önemli bir faktördür ve coğrafi bilgilere büyük bir bağlılık gösterir. Çekicilik kaynaklarına bağlı olarak çok çeşitli turizm türleri ve turistik etkinlikler ortaya çıkmaktadır. Kıyı-deniz turizmi, kırsal turizm, yayla turizmi, ekoturizm, kültürel turizm, inanç turizmi, kış turizmi, doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, yamaç paraşütü, atlı doğa yürüyüşleri gibi çoğaltabileceğimiz turizm ile ilgili pek çok kavram isimlerinden de anlaşılacağı gibi coğrafyadan esinlenmekte, hatta turistik çekiciliklere uygun turizm türlerinin geliştirilmesi coğrafyanın gücünü kanıtlamaktadır (Emekli, 2006: 53). Hatta Ozaner (2003: 54)'in de farklı bir boyutla olaya yaklaşarak coğrafyanın önemini şu şekilde ifade etmiştir: "Özellikle fiziki coğrafya kökenli coğrafyacılar sahip oldukları ekoturizm ile doğrudan ilişkili konulardaki bilgi birikimleri ve iyi harita okuyucuları olmaları nedeniyle en ideal eko-rehber (doğa rehberi) adaylarıdır".

1.4. EKOTURİZM

Dünyada son yıllarda turizm tüketim kalıplarında önemli değişimler gözlenmektedir. Deniz ve denize bağlı aktiviteler üzerinde yoğunlaşan kitle turizmi, bu alanda taşıma kapasitelerinin üzerinde kullanımları ortaya çıkarmış, doğal güzellikleri ve ormanları yok etmiş ve aşırı yapılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bir anlamda doğaya saygı duymayan kitle turizmi yerine son yıllarda alternatif arayışlar başlamıştır (İstanbul Ticaret Odası, 1997: 75). Halen yürürlükteki tanıtım, pazarlama ve yatırım politikalarında 3'S faktörü yani deniz-güneş-kum (sea-sun-sand) üçlüsünün etkisinin devam ettiği görülmektedir. Ancak 3'S faktörü, beraberinde 3'E faktörü doğurmuştur. 3'E faktörü eğitim-eğlence-çevreye (education-entertainment-environment) duyarlı, sürdürülebilir turizmi ifade etmektedir. 3'E beraberinde turizmde farklı isimlerde ifade edilen ekoturizmi (yumuşak turizm, soft turizm) yaratmıştır (Küçükaslan, 2007: 79). Bu bağlamda lüks turizm hareketlerine katılım azalmış, alışılmış turizm merkezlerinden uzaklaşma yönünde bir eğilim yaşanmıştır. Zamanla daha da belirginleşen yeni tip turistin beklentileri, "deniz, kum ve güneş" üçgeninden uzak, doğa ile iç içe abartılı olmayan tesislerde iyi bir oda, iyi hizmet ve tüm bunların başında bozulmamış ve temiz bir çevrede aktif bir tatil olarak özetlenebilir (Tuna, 2007: 46). Çünkü günümüzün turizm anlayışı,

bozulmamış doğa, özgün kültürel kimlik ve aktif tatile empatiyle bakmaya başladığından turizm sektörü yeni bir gelişme sürecine girmiştir (Akova, 1995: 394). Bunun neticesinde turizmde çevre boyutunun daha çok önem kazanmasıyla, kitlesel nitelikte yapılan klasik turizm anlayışı, giderek geçerliliğini yitirmektedir (Zaman ve diğ., 2007: 35) ve insanları boş zamanlarında gürültüden uzak, sakin, yeşili bol doğal ortamlarda dinlenme ve eğlenme faaliyetlerine yönlendirmektedir (Koday ve diğ., 2009: 131). Bu açıdan kentlerden kırlara, denizden yaylalara ve oradan karlı dağlara, arkeolojik sitlerden köylere, göllerden nehirlere, kaplıcalara, mağaralara, ormanlara, çöllere, kutsal yerlere, adalara kadar bu çeşitlilik sürüp gider. Buralarda yer alan doğal-kültürel kaynaklar eksantrik ve otantik olduğu sürece, insanları kendine çeker. İşte mekânların ve kültürlerin birbirinden farklılığı turizm türlerini de o denli çok yapar (Soykan, 1999: 67).

İngiliz coğrafyacı Ian Munt ekoturizm olgusuna eleştirel baktığı daha önceki bir çalışmasında (1994) ekoturizmin aslında değişen dünyada insan egosunun ortaya çıkardığı yeni bir olgu olduğunu savunmuştur. Ona göre bir sonraki akşam yemeğinde arkadaşlarınızı etkilemek istiyorsanız ve kendinizi bir imajla çevrenize tanıtmak istiyorsanız kullanabileceğiniz araçlardan birisi de ekoturizmdir. Geleneksel "S" turizminden sıkılan insanların "T" turizmine (travel, trekking, trucking) geçişini temsil eden ekoturizm bir çok kişi tarafından sürdürülebilir insan faaliyetlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Arı, 2009: 441-442). Dolayısıyla hem turist profilindeki hem de tüketim kalıplarındaki değişiklikler doğal, kültürel çevrenin koruma, kullanma dengesi içinde kullanımını öngören "Yumuşak turizm", "Ekoturizm", "Sürdürülebilir Turizm" gibi yeni kavramların oluşmasına neden olmaktadır. Bu yeni turizm kavramlarının özünü, ekonomik yönden verimli, toplumsal açıdan sorumlu ve çevre-doğa bağlamında sorun yaratmayan uygulamalar oluşturmaktadır (Akpınar ve Bulut, 2010: 1577). Bu doğrultuda insanlar artık doğa ile bütünleşen, doğayı koruma, kullanma ve tanıtma bilinciyle sadece kullanma değil sorumluluk içgüdüsü ile hareket etme ve öğrenme amacı taşıyan, kitle turizminden uzak, doğal kaynaklar ve kırsal alan insanının sosyo-kültürel ve ekonomik çevre özelliklerini yerinde görme isteklerinin doğduğu çok yönlü ve çok çeşitli turizm faaliyeti arayışlarına neden olmuştur. Bu aşamada ekoturizm giderek önem kazanan turizm türü olarak ön plana çıkmıştır.

Ekoturizm kavramı, nispeten bozulmamış doğal yerleri gezmek, çeşitli tecrübeler edinmek, belirtilen yerlerde negatif çevresel etkilere yönelik koruma-kullanma

düşüncesinin günümüzde benimsendiği ve turizm sektöründe yer edinmiştir. Ekoloji ve eko-duyarlılık gibi kavramlarda görülen iyi bir izlenim veren "eko (ekolojik) ön eki turizm terimi ile yan yana geldiğinde "ekoturizm" kavramını oluşturmuş olur (Orams, 2000: 316; Yılmaz, 2008: 84).

"Ekoturizm" teriminin kökleri tamamen net olmasa da, ilk kullananlardan biri, sorumlu turizmin dört "sütununu" veya ilkesini belirleyen kültür, eğitim ve turizmin yeniden düşünülmesi için bir çağrıda bulunulması ve ekolojik turizmi teşvik etmesini söyleyen Nicholas Hetzer (1965) olmuştur: "çevresel etkilerin en aza indirmek, ev sahibi kültürlere saygı duymak, yerel halkın faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve turist memnuniyetini en üst düzeye çıkarmaktır". Bunlardan ilki, ekolojik turizmin ("Ekoturizm") en seçkin özelliği olarak görülüyordu (Miller ve Kaae, 1993: 39; Fennell, 1998). Bunun dışında tarihsel olarak ekoturizm teriminin 1983 yılında Ceballos-Lascurain tarafından ilk defa ortaya çıkarıldığına inanılmakla birlikte, literatürde 1978'li yıllardan önce görüldüğünü ileri sürenler de vardır. Burada 1970'li yılların ortalarında Kanada Hükümeti tarafından başlatılan ekotur programlarında bu terime rastlanmaktadır. 1976 ve 1982 yılları arasında yayınlanan broşürlerinde ve ekotur rehberleri ekoturizm tanımlanmamakla birlikte, bu kaynaklarda ekoturla ilgili bilgiler verilmektedir. Yine Ashton (1993) ve Higgins (1996) bu terimin ilk kez literatürde 1978 yılında K. Miller tarafından kullanıldığını belirtmektedir. Bir başka referans olarak Mathieson ve Wall (1982)'un "Turizmin Etkileri" adlı kitabı da ekoturizmi içermektedir. Miller'in (1978) Latin Amerika'daki eko kalkınma için milli park planlaması ve Environment Canada'nın 1970'lerin ortalarından başlayıp 1980'lerin başına kadar geliştirdikleri yol temelli bir "ekotur" dizisi ile ilgili dokümantasyonunda bulunmuştur. Burada bahsedilen kelime Trans Kanada Karayolu'nda bulunan değişik ekolojik alanları esas alan ve Kanada Ormancılık Hizmetleri'nin 1976 yılında ortaya çıkartmış olduğu bir hizmettir. Bu faaliyet neticesinde 1990'lı yıllarda ekoturizm içerisinde yer alan sürdürülebilirlik, en az etki ve kırsal kalkınma gibi kavramlar dikkat çekmektedir (Fennell, 2003: 19). Yukarıda bahsedilen görüşlere göre ekoturizmin kavramsal olarak ortaya çıkışı (1) kitle turizminin negatif etkilerine tepki olarak ve (2) doğal çevrelere dayalı turizm talebinin gelişmesi ile (3) koruma ve sürdürülebilirlik prensiplerinin artarak kabul görmesi nedenleri ile olmuştur (Benzer, 2006: 53).

Ekoturizmin ortaya çıkışıyla birlikte Rio De Janerio'da gerçekleştirilen Kalkınma Konferansı öncesinde 1990 yılında Uluslararası Ekoturizm Derneği (The International Ecotourism Society) kurulmuştur. Sivil özellikli olan derneğin amacı, ekoturizm ile ilgili ana noktalara ve standartlara temas ederek, araştırmalar yapmak, yayınları ilgililerin istifadesine sunmak ve teknik anlamda yardım sağlamak olarak belirlenmiştir. Yetmişin üzerinde üye ülkesi bulunan söz konusu derneğe akademik çevreler, uzman kişiler, çeşitli organizasyonlar, tur operatörleri de üye olabilmektedir (Selimoğlu, 2004: 17). Gerçekleştirilen uluslararası organizasyonlar içerisinde olan Dünya Ekotur'97 Konferansı'nda Brezilya Çevre Topluluğu (BIOSFERA), Brezilya Ekoturizm Birliği (ECOBRAZIL) ve Latin Amerika Çevre Planlama ve Yönetim Birliği (ALAPAM) tarafından 15-18 Aralık 1997 tarihinde Brezilya Rio de Janeiro'da bir konferans yapılmıştır. Bu konferans uluslararası ilk konferans olma özelliğine sahiptir. Konferansta ekoturizm pazarı, sürdürülebilir turizm, ekonomik durum, ekoturizm planlaması, eko-oteller gibi ana başlıklar halinde çeşitli konular irdelenmiştir (Dowling ve Wood, 2003: 42). 1992 yılından günümüze kadar geçen sürede dünyada ekoturizm kavramı giderek popüler hale gelmiştir ve bu tip turizme yönelik talepler artmıştır. Turizm taleplerinde bu değişikliklerle 2002 yılı Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, 2002 yılını "Uluslararası Ekoturizm Yılı" ilan etmiş (Selimoğlu, 2004: 17; Kaypak, 2010: 95). Birleşmiş Milletler "2002 Uluslararası Ekoturizm Yılı" etkinlikleri kapsamında 19-22 Mayıs 2002'de UNEP Birleşmiş Milletler Çevre Programı önderliğinde Dünya Ekoturizm Zirvesi Quebec'te toplanmıştır. Zirvede ekoturizm etkinliklerinin sürdürülebilir turizm kapsamında gelişmesine yönelik bir hazırlık ortamının oluşturulması amaçlanmıştır (Erdoğan ve Erdoğan, 2005: 66).

Dünya Ekoturizm Zirvesi'nin en önemli çıktısı "Ekoturizm Üzerine Quebec Deklerasyonu" olmuştur. 2002 yılının mayıs ayında, Kanada'nın Quebec kentinde, 133 ülkeden gelen 1100 delegenin katılımıyla yapılan deklerasyon, dünya genelinde 5.000 uzmanı bir araya getirerek bu paydaşlar arasında diyaloğun sağlanması, sürdürülebilir kalkınma kapsamında ekoturizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve BM düzeyinde öneriler sunulması açısından önemli bir kaynaktır (McLaren, 2003: 17; Yıldırım, 2012: 66; Higham, 2007: 11). Aynı yılın Mayıs ayında, Kanada'nın Quebec kentindeki Dünya Ekoturizm Zirvesinde, tüm ülkelerin benimsediği ortak bir tanım saptandı. Buna göre ekoturizm, "yeryüzünün doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini güvence altına alan,

yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olurken, sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözeten bir yaklaşım" olarak benimsendi (Kaypak, 2010: 95; Koçan, 2012: 70).

Ülkemizde ise ekoturizmin ortaya çıkış ve gelişimi üzerinde BM'nin 1976'da Kanada'da Vancouver'da gerçekleştirdiği İnsan Yerleşim Konferansı olan Habitat I konut, yerleşme ve kentleşme sorunlarının dünya ölçeğinde ele alındığı toplantıdan yaklaşık 20 yıl sonra 3-4 Haziran 1996 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen BM'nin Habitat II Dünya Kent Zirvesi (Dinçer, 1996: 17; Tekeli, 1996: 68) ile ülkemizde ekoturizm kavramı sürdürülebilir kalkınma ile beraber ele alınması etkili olmuştur. Ekoturizm anlayışı Habitat II'de kabul edilen sürdürülebilir bir çevre sağlanması kararı ile belirginleşmeye başlamıştır (Üçüncü, 2009: 19; Karademir ve diğ., 2013: 431). Özellikle VIII. Beş Yıllık Planın öngördüğü sürdürülebilir turizm, kitle turizmine tepki olarak bu turizm türünün negatif etkilerini ortadan kaldırmayı hedefleyerek turizm dünyasının gündemine girmiştir (Altan, 2006: 93-94). Buna ek olarak 2002 yılının sonunda İstanbul'da Türkiye'nin ilk "Ekoturizm Derneği" kurulmuştur. Günümüzde de faaliyet göstermekte olan dernekler mevcuttur. Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği, Ekoturizm ve Sürdürülebilir Turizm Derneği, Küre Dağları Ekoturizm Derneği, Karpaz Ekoturizm Birliği, Istranca Ekoturizm Derneği, Kırsal Turizm Derneği bunlardan bazılarıdır (Kızılarslan ve Özyurt, 2012: 52).

İnsanların eğitim seviyelerinin yükselmesi, doğal çevrenin önemine karşı bilincin giderek artması, "doğa turizmi", "ekoturizm", "çevreye duyarlı turizm" ya da "ekoturizm"e olan ilgiyi de arttırmaktadır. Bu yüzden ekoturizm, kültürel ve doğal miras, ekoetiketler gibi sürdürülebilir turizmin içinde yer alan bu faktörler, sürdürülebilir turizm talebini etkilemektedir. Böyle bir durumda turistlerin tatil kararı vermelerinde çevre kalitesi önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda günümüzde hızla değişen bir ziyaretçi profilinden bahsetmek mümkündür. Bu değişen ziyaretçi profilini yakalayabilmek ise ülkelerin bu konuda izleyecekleri stratejilere bağlıdır. Giderek artan ekoetiketlere olan talep, kültürel değerlere ve yerel ürünlere olan ilgi sorumlu ziyaretçi kavramını gündeme getirmektedir. Bu sorumlu ziyaretçi sürdürülebilir turizm uygulamalarına önem vermekte, sorumlu ziyaretçinin turizme olan talebi de bu yöne doğru şekillenmektedir. Bunun sonucunda turizm talebi plaja dayalı tatillerden çevre gezileri ağırlıklı, entelektüel, sportif, doğal ve kültürel kaynaklara dayalı kaliteli tatil seçeneklerine doğru

değişmektedir (Ayala, 1995: 39-47; Uzun ve diğ, 2005: 333; Bahar, Çelik ve Samırkaş, 2015: 146-147).

1.4.1. Ekoturizmin Tanımı, Genel Özellikleri ve İlkeleri

Ekoturizm özünde doğa temelli bir turizm formudur, ancak doğada gerçekleştirilen her etkinlik de ekoturizm değildir. Günümüzde ekoturizmle aynı anlama gelecek bir biçimde 35'e yakın terim kullanılmaktadır. Bu turizm türlerinin ortak noktası doğal yerlere yapılan seyahatlerden oluşmalarıdır. Ancak ekoturizm yalnızca doğaya yapılan bir seyahat olmakla kalmayıp, yöreye de ekonomik ve sosyal yönden katkılar sağlanmasına ve doğrudan çevrenin korunması yönünde bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla söz konusu farklı terimlerin ekoturizmle eş anlamlı kullanılmaları amaçlanıyorsa, bu turizm hareketlerinin ne derece sosyo-ekonomik katkılar sağlandığının ve çevre korumaya ne derece hizmet ettiklerinin tespit edilmesi gerekmektedir (Bozok ve Yılmaz, 2008: 114; Tükeltürk ve Yılmaz, 2013: 5-6).

Literatürde ekoturizmin ilk kez ne zaman kullanıldığına dair birkaç görüş vardır. Bunlardan birincisi ekoturizm kavramının ilk kez Hector Ceballos Lascurain tarafından 1983 yılında ortaya atıltığı, başlangıçta doğadan zevk alma ve doğanın kıymetini bilme olarak adlandırılmıştır (Kılıç ve Kurnaz, 2010: 44). Daha sonra Ceballos-Lascuráin (1993: 124), ekoturizmi daha sistematik bir tanımla ifade etmeye çalışmış olup, "turistler, sakinler, tedarikçiler ve yöneticiler ve pek çok işlevler de dahil olmak üzere birçok aktörün entegrasyonunu içeren karmaşık bir fenomen" olarak ifade etmiştir. Bir diğer görüşe göre ise her ne kadar ekoturizmin tam anlamıyla açık bir tanımı olmasa da, bu kavramın ilk olarak Hetzer (1965) tarafından "ekolojik turizm" adı altında kullanıldığı tespit edilmiştir (Blamey, 2001: 5). Bu tanıma göre ekoturizm, "Genellikle kuşlar, vahşi yaşam, manzaralı alanlar, resifler, mağaralar, fosil içeren alanlar, arkeolojik sitler, sulak alanlar ve nadir bulunan ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan türler gibi doğal ve kültürel kaynaklar temelli bir turizm çeşididir." (Björk, 2000: 190). En geniş tanımlamalardan biri ise Honey (1999: 4) tarafından yapılmıştır ve ona göre ekoturizm, "koruma ve bilimsel araştırma finansmanı, kırılgan ve bozulmamış ekosistemleri koruma, kırsal topluluklara zarar verme, yoksul ülkelerde kalkınmayı geliştirme, ekolojik ve kültürel duyarlılığı geliştirme, seyahat endüstrisinde çevre bilincini ve sosyal vicdani öğrenmeyi geliştirme ayrımcı turistleri tatmin etmek ve eğitmek ve bazılarına göre dünya

barışını inşa etmek için dünyanın her yerinde her derde deva" olarak talep gördüğünü dile getirmiştir. Öyle ki, bazı tanımlamalar doğa üzerine ağırlık taşırken, bazılarında ise doğa ile birlikte kültürel yapı da dikkate alınmıştır. Buna göre Wallace ve Pierce (1996: 848), ekoturizmin yalnızca doğa üzerine değil, aynı zamanda "yakınlarda yaşayan insanlar (bakım görevlileri), onların ihtiyaçları, kültürleri ve arazi ile olan ilişkileri" üzerine kurulu bir seyahat olduğu savunulmaktadır. Ekoturizm çoğu kez doğal ekosistemin korunmasını desteklerken aynı zamanda yerel gelişimin sürdürülebilirliğini geliştiren potansiyel bir strateji olarak kabul edilmiştir (Ross ve Wall, 1999: 123). Buna göre ekoturizm, doğal ve kültürel miras konulu, ziyaretçi ve yerel halkın menfaatlerini gözeten, korumacı ve eğitsel, sürdürülebilir turizm faaliyetleridir (Turoğlu ve Özdemir, 2005: 100).

Bununla birlikte çeşitli kurumlar da bazı tanımlamalar yapmıştır. Örneğin bunlardan biri Uluslararası Ekoturizm Derneği'nin (TIE) tanımıdır: "Yerel halka faydalı doğal kaynakların korunması için ekonomik fırsatlar üretirken ekosistemin bütünlüğünü değiştirmemeye özen göstererek çevrenin kültürünü ve doğal tarihini anlamaya, çevreyi korumaya ve yerel halkın refahını sürdürmeye karşı sorumlu doğal alanlara yapılan seyahat"dir (Goeldner ve diğ., 1999: 556; Butcher, 2007: 6; Orams, 1995: 5). Bir diğeri ise Kanada Çevre Danışma Kurulu 1993'te ekoturizmi "yerel toplumun bütünlüğüne saygı gösterirken, ekosistemin korunmasına katkıda bulunan aydınlatıcı, bilgilendirici doğa seyahati" olarak tanımlamıştır. Tanıma doğa temelli, çevreye duyarlı, yaşama saygılı, akılcı ve ölçülü gibi çeşitli anlamlar da yüklenmiştir (Wight, 1993: 3; Weaver, 1999, 793; Reichel, Uriely ve Shani, 2008, 24; Erdoğan, 2010: 43).

1996 yılında Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) Ekoturizmi; "yerel halka fayda sağlayan, aktif sosyo-ekonomik katılımını sağlayan, düşük düzeyde negatif ziyaretçi etkisi yaratan ve korumayı geliştiren (geçmişte ve günümüzdeki kültürel zenginlikleri) doğanın değerini anlamak ve zevkine varmak için nispeten bozulmamış doğa alanlarına yapılan çevresel açıdan duyarlı ve sorumlu seyahat ile ziyaret" olarak tanımlamıştır (Wood, 2002: 9; Özbek, 2002: 109). Doğa İçin Dünya Fonu (WWF) ise ekoturizmi; vahşi doğa çevresinde doğal çevreye an az etkisi olan ve yerel halka da ekonomik yarar sağlayan turizm türü olarak tanımlamaktadır (Sungur, 2012: 339). Bu tanım, doğal çevrenin kültürel bileşenleri içerdiğini ve ekolojik olarak sürdürülebilir olmanın, yerel topluma uygun bir geri dönüş ve kaynağın uzun vadeli korunmasını içerdiğini kabul

eder." Aynı zamanda biyolojik çeşitliliğin ve doğanın korunmasında bir şans olarak değerlendirilmektedir. Çünkü turistlerin yaptıktan harcamaların bir bölümü, bu değerleri korumaya yönelik olarak kullanılabilmektedir (Somuncu ve Karadeniz, 2004: 175).

Ekolojik turizm tanımları okuyucunun yorumuna çok şey bırakıyor, ama bunlar hemen hemen şu 3 kriterle bağlantılıdır: "(1) cazibe merkezlerinin ağırlıklı olarak doğa tabanlı olması, (2) bu cazibe merkezleriyle ziyaretçilerin etkileşimlerinin öğrenmeye odaklanması gerektiği ya da (3) deneyim ve ürün yönetimi ekolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik sürdürülebilirlikle ilgili ilkeleri ve uygulamaları takip etmelidir" (Weaver ve Lawton 2007: 170). Aynı zamanda yapılan birçok tanımda şu ortak noktaları söylemek mümkündür (Erdoğan, 2010: 44; Diamantis, 1999: 116; Yücel, 2002: 2):

(1) Ekoturizm doğa temelli (gidilen yerin doğa olması): Koruma işlevi,

(2) Ekoturizmde çevresel eğitim (Eğitim/yorum bileşeninde, farklı çevresel eğitim/öğretim programları çeşitleri üzerinde durmuştur.): Eğitimsel işlevi,

(3) Sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi: Yerel katılımcılık işlevidir.

(4) Yerel toplumların refahını desteklemesi: Ekonomik işlevi,

Ekoturizm, yeşil doğanın yanı sıra bu kültürel doğadan faydalanmayı hedeflemektedir. Gidilen yerlerde görülecek kırsal yaşam, konaklamalarda seçilecek var olan yayla ya da köy evleri, yemek ihtiyacının karşılanmasında yerel yemekleri tanımanın yanı sıra, el değmemiş doğada çadır kurma, ekoturizm etkinliklerinin karakteristiklerindendir (Yaşar, 2002: 21). İlk olarak ekoturizmin ana bileşenleri, doğal çevrenin muhafazası, bölge tarımı, kültürü ve geleneği ve bölgesel ekenomik gelişme, avantajlı pozisyon için zıt olarak dengeli bir arada varoluş çakışmaktır. Şu anki senaryo neyin en çok eşitlik için önemli olduğu, neyin en çok kazanç sağladığıdır. İkincisi, ekoturizm felsefesi batılı düşünce tarafından hükmedilmektedir ve böylece birçok değerli ders, çeşitli sosyo-kültürel metinlerde kullanım bulmak için yapısı sökülüp teorisine bakarak sadece öğrenilebilir. Üçüncü olarak ekoturizm etikleri, küresel serbest pazar ekonomisinin ve tamamen faklı hedef ve amaçlara kıymet veren şu anki politik yapının etik olmayan çerçevesi ile operasyonu ön göremez. Bu kritik konuları bugün nasıl yöneteceğimiz doğal olarak ekoturizmin etik geleceği için sorgulanamaz biçimde ihtimalleri dikte edecektir (Nowaczek, Moran-Cahusac ve Fennell, 2007: 137). Belirtilen

bu açıklamalar ışığında ekoturizmin özellikleri aşağıdaki şekilde belirtilebilir (Pratiwi, 2000: 10):

1. Turist Tipi: Doğal alanlara ve kültürel çevrelere seyahati seven, yerel kültürleri ve bölgeleri öğrenme ve değerini anlama isteğinde olan kişilerden oluşur.

2. Yer: Genellikle doğal, bazen koruma alanları veya kültürel çekicilikleri kapsar.

3. Faaliyetler: Çevreye en düşük etki ile kaynakların kullanılması ve çevresel eğitimin desteklenmesine dayanır.

4. Olanaklar: Çevre dostu teknolojilerin ve yerel kaynakların kullanımını gerektirir,

5. Gelişme Yaklaşımı: Ekonomik gelişme ile koruma amaçlarının birleştirilmesine dayanır.

6. Gelişme Süreçleri: a-) Toplum ve çevre üzerinde en az seviyede olumsuz etkiler oluşturmalı ve tüm yerel halkı aktif olarak kapsamalıdır, b-) Yerel topluluğa ekonomik faydalar sağlamalıdır.

Ekoturizmin belki de en önemli ayırt edici özelliği, doğal, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak sürdürülebilir bir usulde gerçekleşmesi zorunluluğudur (Weaver, 2001a: 3). Elbette ki, bütün turizm çeşitleri bu şekilde gerçekleşmek zorundadır ancak ekoturizmi ayıran en önemli özellik, tanımında sürdürülebilirlik kavramının temel olduğu tek turizm çeşidi olmasıdır (Yılmaz, 2008: 62). Ekoturizmin diğer ayırt edici özelliği, doğa ile ilgili eğitim ve doğal ve kültürel çevreyi anlama, aynı zamanda aralarında ilişki kurabilme olanağı sağlamasıdır (Blamey, 2001: 9). Ekoturizm deneyimlerini sağlamaya yönelik hem doğal, hem de kültürel çevreleri içine alması açısından Ross ve Wall'ın (1999: 125) ekoturizmin beş temel fonksiyonunu ana hatlarıyla ifade ettiği (i) doğal alanların korunması; (ii) eğitim; (iii) paranın üretimi; (iv) kaliteli turizm; ve (v) yerel katılım, son üçü bu bölümdeki "sürdürülebilir olarak yönetilen" başlığı altına girmektedir. Son olarak ekoturizmin özelliklerinden bazılarına genel hatlarıyla aşağıda değinilmiştir (Björk, 2007: 27-28; Kahraman ve Türkay 2014: 46-47; Ceballos-Lascurain, 1989; Farrell ve Runyan 1991: 12; Bozok, 2004; Şahin, 2009: 73):

• Ekoturistlerin herhangi bir faaliyetteki sayısı genel olarak azdır.

• Çevresel ve kültürel farkındalığı ve saygıyı geliştirir.

• Hem ziyaretçiye, hem de ev sahibine olumlu deneyimler sağlar.

• Alternatif ulaşım tiplerinin ve toplu taşıma araçlarının kullanılması esastır.

• Yerel halk için finansal fayda ve güçlendirme sağlar.

• Ev sahibi ülkenin politik, çevresel ve sosyal iklim hassasiyetini arttırır.

• Uluslararası insan haklarını ve iş sözleşmelerini destekler.

• Tahribatı düzeltmek yerine önlemeye yönelik plânlama yapılmaktadır.

• Yoğun değil, yaygındır.

• Ekoturist baskısı azdır.

• Etkiyi en aza indirger.

• Ekoturizmin yıl içine yayılmasını sağlamaktadır.

• Tüketimin azdır.

• Çevre eğitimi yer almamaktadır.

• Koruma için doğrudan finansal fayda sağlar.

• Sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmektedir.

• Uzun vadeli ekonomik çıkarlar gözetilmektedir.

• Küçük ölçekli gelişmedir.

• Yerel halkın refahını gözetir.

• Koruma için gelir sağlamaktadır.

• Dış değerlerden ziyade iç değerler üzerinde yoğunlaşır.

• İnsanlar etrafında değil, söz konusu çevre etrafına yöneliktir.

• Kaynağı bozmaz ve doğal çevrenin tüketim erozyonunu içermez.

• Kara tabanının uzun vadeli güvenliğini garanti eder.

• Yerel toplulukları etkin bir şekilde turizme dâhil eder.

• Benzersiz, erişilebilir bir doğal çevreyi (korunan veya korunmayan) gerektirir.

• Doğal çevre ve gelişmemiş bölgelerde bulunan kültürel unsurlarla ilk elden bir karşılaşma sağlar.

• Biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunur, yaban hayatı ve çevreye fayda sağlar.

• Pozitif çevre etiğini teşvik eder ve katılımcılarında "tercih edilen" davranışı teşvik eder.

• Memnun kalma derecesi, heyecan arayışı veya fiziksel başarı olmaktan çok eğitim ve takdir açısından ölçülür.

• Tur operatörleri, alan rehberleri ve diğer operatörlerin eğitimini gerektirir.

• Hem liderlerin hem katılımcıların önemli hazırlıklarını kapsar ve derin bilgisini talep eder.

• Turistlerin ve yerel halkın çevre koruma konusunda bilinçlendirilmesine katkıda bulunur.

• Geri dönüşü olmayan kaynakların en düşük düzeyde tüketilmesine olanak sağlar.

• Turizm endüstrisinin eşsiz bir alt kümesi olan ekoturizm, doğal sistemlerin turizm yoluyla geliştirilmesi veya korunması üzerine odaklanmıştır.

Ekoturizm gelişiminin amacı, temel turistik özelliği olan ekolojik çevreyi korumaktır. Bunun yanında turizm gelişiminin yerel gelişimin taleplerini karşılamasını sağlamak, toplumların endüstri operasyonlarının ve turların normlarını doğru şekilde hazırlamasını ve pazarlamasını ve makul finansal kaynak edinimi sağlamak ve böylece kaynakların ve çevrenin kalitesini teşvik etmek olan toplum katılımını kapsar (Wang ve Tong, 2012: 38-41). Dolayısıyla doğal alanları ve kırsal kesimleri geleceğin turizm alanları olarak turizmin zarar verici etkisinden korumak, günümüz turizmi için de çevresel sorunları olmayan ya da olabildiğince en aza indiren ortamlarda, doğa ile uyumlu bir turizm faaliyetinin sürdürülmesini sağlamaktır. Böylelikle turizm açısından vazgeçilmez olan doğal kaynakların giderek azalması ve yok olması değil, sürekli olarak yeniden üretilmesi sağlanmış olur. Bu amaç doğrultusunda ekoturizm; özelliğini kaybetmemiş doğal alanlara bağımlıdır. Doğaya zarar vermez, yıpratmaz ve ekolojiye güç kazandırır. Kullanılan doğal alanların yönetimi ve korunması için sürekli olarak turizm sektöründe hizmet üretenlerin, üretim ve karar alma süreçlerine katılımım

sağlayacak yönetim modellerinin oluşturulması ve bu yönetim modellerinin uygulaması temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Tuna, 2007: 29).

Ekoturizm doğa temelli, kültürel, kaynağın değerini anlama ve yerel halkın refahına katkı sağlama gibi temel ilkeleri içermektedir. Doğayı ve yerel değerleri korumaya yönelik olarak gerçekleştirilen ekoturizm, bu özelliklere sahip yerlerde yapılmaktadır (Zaman, Şahin ve Birinci, 2011: 16). Bu bağlamda DTÖ milletlerarası ekoturizm yılı için bir takım hedefler belirlenmiştir. Türkiye'nin de taraf olduğu bu amaç ve hedefleri şu şekilde belirtmek mümkündür (Öztunalı-Kayır, 1998: 304; Türker, 2002; Kaypak, 2010: 96; Bakırcı, 2002: 248; Küçükaslan, 2007: 86-87; Küçükaslan, 2007: 165; Kahraman ve Türkay 2014: 46; Kahraman ve Türkay, 2004: 34; Altan, 2006: 94; Kısa Ovalı, 2007: 67; Drumm ve Moore, 2002: 15; Lew ve diğ., 2008: 351):

• Enerji tüketiminin azaltılması ve rasyonelleştirilmesidir.

• Doğada kıt olarak bulunan ya da tükenme potansiyeli olan kaynakların verimli ve planlı olarak tüketilmesini sağlamak

• Küçük ölçekli işletmeler ile küçük turist gruplarım bir araya getirebilmektir.

• Turizm yatırımlarının doğaya en az etkide bulunması ve insan-doğa etkileşiminin kurulmasına imkân vermektedir.

• Turizmin gelişiminin yörenin sosyal ve çevresel kapasitesini artıracak şekilde gelişmesinin temin edilmesidir.

• Yöre insanına ve ziyaretçilere doğal çevre ve kültürün korunması için bilgilendirmeler yapılmalıdır.

• Ekosistem ve biyoçeşitlilik ile kültürel mirasın korunma statüsü geliştirilmelidir (iyileştirilmelidir).

• Doğa, yerel kültürler ve onların çeşitliliği hakkında daha iyi bilgi ve saygı teşvik edilmelidir.

• Yöre insanının temel ihtiyaçlarına cevap veren diğer kurumlarla işbirliğini destekleyen sorumluluk duygusunun özendirilmesi sağlanmalıdır.

• Alanın her açıdan yönetimi konusunda kaynak ayrılmalıdır.

• Doğal estetik ve peyzaja dikkat edilmelidir.

• Su, hava, deniz, gürültü, ışık ve toprak kirliliğinin yanı sıra rüzgâr ve su erozyonunun önlenmesidir.

• Turizmin negatif etkisinin en alt düzeye indirilmesi amacıyla doğal ve beşeri çevrenin izlenmesi programları desteklenmelidir.

• Turist davranışlarını ve yaşam tarzlarını değiştirmek, sadece turistik geziler esnasında değil bütün yaşamları boyunca çevreye karşı daha sorumlu hale gelmelerini sağlamaktır.

Ekoturizm ilkeleri konusunda birçok bilim adamı tarafından farklı ilkeler ortaya atılmıştır. Örneğin Akıllı (2005: 477-478) tarafından yapılan çalışmada ekoturizm ilkeleri 4 boyutu ile ele alınmıştır. Bunlar çevresel nitelikli, ekonomik nitelikli, sosyo-kültürel nitelikli ve yönetsel nitelikli ilkeleri şeklinde ifade edilmiştir. Lipscombe ve Thwaites (2001: 627-628) ise doğal alan odaklandırma, eğitim ve yorum, ekolojik olarak sürdürülebilir yönetim, korumaya katkıda bulunmak, yerel topluluklara sağlanan faydalar ve kültürel içerik şeklinde sınıflandırmıştır. Bir dizi ilkeler ortaya koyan Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES) ekoturizm faaliyetlerini pazarlayan, katılan ve uygulayanların aşağıdaki ekoturizm ilkelerini benimsemeleri gerektiğini belirtmiştir (http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism):

• Fiziksel, sosyal, davranışsal ve psikolojik etkileri en aza indirger,

• Çevresel ve kültürel farkındalığı ve saygıyı geliştirir,

• Hem ziyaretçiye, hem de ev sahibine olumlu deneyimler sağlar,

• Koruma için doğrudan finansal fayda sağlar,

• Yöre insanına finansal olarak güçlendirme sağlar,

• Ülkenin politik, çevresel ve sosyal iklim hassasiyetini arttırır ve duyarlılık kazandırmaya yardımcı olan ziyaretçilere unutulmaz yorumlama deneyimleri sunar,

• Düşük etkili tesisleri tasarlar, inşa eder ve işletir.

• Yerli Halkın topluluğunuzdaki hak ve manevi inançlarını tanımlar ve yetkilendirmek için onlarla ortaklaşa çalışır.

1.5. EKOTURİZMİN BAŞLICA AKTÖRLERİ ve PAYDAŞLARI

Bir bölgede turizm sisteminin işleyişine dâhil olan çok sayıda aktörden bahsedilebilir. Bir turistik ürün olarak ifade edilen turizm bölgesi birçok farklı sektörden işletmeyi bünyesinde barındırmaktadır. Bunların yanında kamu kuruluşları, sivil toplum temsilcileri ve bizzat yerel halkın kendisi bölgenin geleceği adına turizmle ilgi ve turizmi ilgilendiren talepleri ile birer baskı unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Destinasyon yönetimi mantığı, yönetimin öznesini yeniden ve farklı bir ele alışla tanımlamaktadır. Yönetimin öznesi turizm bölgesinde bütün paydaşlardır. Bu durum da gelenekselden farklılık arz eder. Yönetecek özne bir müdür, bir vali değil tüm paydaşlardır (Türkay, 2014: 15-17).

Turizm bölgesinde, turizm gelişiminin yönetilmesinden maddi olarak istifa eden ve diğer yandan da bu gelişmeden güven ve itibar elde eden veya etmek isteyen kişi ve gruplar vardır. Bu gruplar beklentileri ölçüsünde destinasyonda turizmin geliştirilmesi amaçlı örgütlenmeye ve bu kapsamdaki çalışmalara taraf olmaktadır. Belirtilen alanlarda etkin çözümler üretecek bir örgütlenme destinasyon yönetim örgütü olarak ele alınmalıdır. Turizm bölgesinde turizm gelişimini organize edecek bir destinasyon yönetim örgütünün ve destinasyon geliştirme eylemlerinin paydaşlarıdır. Bu doğrultuda, sürdürülebilir turizmin paydaşları ve sürdürülebilir turizm sürecinde oynadıkları roller UNWTO'nun oluşturmuş olduğu çerçeve üzerinden ele alınmıştır. Bu unsurları ekoturizm endüstrisi ulusal ve yerel yönetimler (valilik, kaymakamlık, belediye ve muhtarlık gibi), yerel toplum, meslek birlikleri ve odalar, turistler, turizm çalışanları, akademik ve araştırma enstitüleri, hükümetlerarası kuruluşlar, uluslararası finans kuruluşları, kalkınmaya yardımcı kuruluşları, ulaştırma işletmeleri (havayolu işletmeleri, karayolu işletmeleri, karayolu ve taşımacılık hizmetleri, yat işletmeleri, kurvaziyer işletmeleri gibi), destek işletmeler (kültür-sanat kurumları ve işletmeleri, alışveriş işletmeleri, spor kurum ve işletmeleri), sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar gibi çok sayıda aktör bulunmaktadır. Ancak, bu paydaşların etkinlikleri bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmektedir. Hatta bu paydaşların tamamı sürdürülebilir ekoturizm gelişmesi ile ilgili olsalar da, dünyanın birçok bölgesinde birbirlerinden kopuk hareket ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu grupların sürdürülebilir ekoturizm gelişimine hizmet edecek bir işbirliği içerisinde olmaları teşvik edilmelidir (Türkay, 2014: 13-14; UNEP & UNWTO, 2005: 52; Demir ve Çevirgen, 2006b: 83-185; Weaver, 2001: 134;

Byrd, 2003: 5; World Ecotourism Summit, Quebec City Canada, 19-22 May 2002, Final Report, 2002: 67; Sangpikul, 2010: 110-111; Özgen Şanlıöz ve diğ., 2016: 85; Tükeltürk ve Yılmaz, 2013: 11).

Tablo 1.1.'de yer alan paydaşlar ve üstlendikleri roller sürdürülebilir turizmin sağlıklı gelişimi için önemli roller üstlenmektedirler. Doğrudan ve dolaylı olarak sürdürülebilir turizmin gelişimini etkileyen bir paydaşlar, makro ve mikro ölçekte de değerlendirilebilir. Burada önemli olan nokta, sürdürülebilir turizm sürecinde paydaş yaklaşımının bütünsel bir şekilde ele alınması ve irdelenmesidir (Özgen Şanlıöz ve diğ., 2016: 85).

Tablo 1.1. Sürdürülebilir Turizm Sürecinde Paydaşlar ve Rolleri.

Paydaşlar	Roller
Uluslararası Kalkınma Ajansları	Sürdürülebilir turizmin kalkınma politikaları ile bütünleştirilmesi ve projelerin finansal/teknik açıdan desteklenmesi.
Ulusal Yönetimler	Yasal düzenlemeler, standartlar, yönetmelikler, altyapı, kaynak yönetimi ile politika ve planlama yapılması, stratejilerin geliştirilmesi.
Özel Sektör	Ürün/hizmet sunmak ve geliştirmek, yerel ve küresel pazarların entegrasyonu, yatırım, istihdam yaratma, ekonomik-kültürel- çevresel unsurları bütünsel olarak dikkate almak.
Yerel Yönetimler	Yerel stratejilerin belirlenmesi, planlama, paydaşların katılımını sağlamak, sürdürülebilir uygulamaları desteklemek.
Turizm Çalışanları	Ücret karşılığı güvenilir hizmet sunma, çevresel uygulamalara destek olmak.
Sendikalar	Çalışanların haklarını korumak, iş gücü niteliğini arttırmaya yönelik planlama yapmak.
Sivil Toplum Örgütleri	Paydaşların koordinasyonunu sağlamak, uzmanlık desteğinde bulunmak (eğitim vb.), paydaşların çıkarlarını gözetmek, sürece katılmak ve destek olmak.
Eğitim Kurumları	Bilgi toplamak ve yaymak, uzmanlık desteği vermek, politika, planlama ve strateji geliştirme noktasında katkı sunmak.
Yerel Halk	Karar verme sürecine katılmak, yereli temsil etmek, eşitliği gözetmek (gelir vb.), gelir elde etmek adma girişimde bulunmak, turistlerle etkileşim içinde olmak.
Turistler	Turizm faaliyetlerine katılımda sorumlu ve duyarlı davranmak, turizm sektörüne gelir sağlamak, sürdürülebilir uygulamalara destek olmak.

Kaynak: UNWTO, 2013'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Geleneksel olarak devlet bünyesinde gerçekleştirilen bu birleşme ve işbirliklerinin, sürdürülebilirlik amaçlarını gerçekleştirebilmek için daha geniş tabana yayılarak oluşturulması önem taşımaktadır. Tüm bu paydaşların bir araya gelmesi ve eş güdümle hareket edebilmesi için, dikey (ülke ölçeğindeki birimlerden bölgesel ve yerel olanlara doğru) ve yatay düzeyde (bir destinasyondaki farklı örgütler arasında) iletişimde ve ilişkide olmaları gerekmektedir. Bu iletişim ve ilişki ortamı, ancak yönetişim anlayışının

benimsenmesi ve uygulanması ile mümkün olabilmektedir (Özgen ve Çelebi, 2016: 156). Bu bakımdan sürdürülebilir turizmde politik boyutun içerdiği bir diğer önemli konu, ülke sınırları dışındaki unsurlar yanında ülke içindeki unsurlardır. Turizmin yararlarının kim için hangi düzeyde olacağı, turizm yatırımlarının ve kaynaklarının sürdürülebilirliği ve bu konuda özel sektör ve kamu sektörü ile topluma düşen sorumluluklar, turizm yatırımlarına ya da yerel topluma öncelik verilmesi gibi konular, ülke içinde farklı paydaşların ilgi alanlarına giren politik konulardır (Mowforth ve Munt, 1998: 284).

Bir turistik alan içi en ideal politika ve planlamaları yapmak için bu alandaki bütün paydaşların ve yöre insanının katılımının sağlanması yararlı olacaktır (Genç ve diğ., 2014: 50). Farklı seviyelerdeki bu paydaşların farklı istekleri, amaçları, görüşleri ve bilgiye ulaşımları söz konusudur (Berno ve Bricker, 2001: 9). Paydaşların katılımım sürdürülebilir turizm kapsamında etkileyen unsurlar; kritik konularda ve turizmin mevcut durumuna ilişkin paydaşların farkındalığı, sürdürülebilir turizm ilkeleri hakkındaki bilgisi ve bölge için etkili bir yönetişim modeli ve planlama sürecine ilişkin vizyonu şeklinde sıralanabilir (Hatipoğlu ve diğ., 2014: 1). Bu bağlamda ekoturizm, turizm gelişiminden sorumlu olan farklı paydaşlar arasındaki paylaşılan bilgi ve birbirine bağlılık yoluyla daha etkin bir şekilde kullanılabilir. Devlet kurumları genellikle "siloları" ya da işle ilgili bağımsız yaklaşımları nedeniyle eleştirilirken, toplumdaki ajanslar arasında ve sektörler arasında köprü kurmak için verilen çaba ekoturizm gelişiminde ve diğer toplum girişimlerinde başarılı modeller kullanma dürtüsünde daha güçlü bir temel oluşturur (Fennell, 2008: 147). Bu yüzden de bir projenin koruma hedeflerine ulaşması ve bunun başarıya ulaşması için on ilke belirtilmiştir. Bunlar: (1) kurumlararası işbirliği, (2) katılımcı bir yaklaşım, (3) disiplinlerarası bir yaklaşım, (4) uluslararası işbirliği, (5) medya aracılığıyla iletişim, (6) amiral gemisi türlerin belirlenmesi, (7) eğitim, (8) ekoturizm, (9) idari sürdürülebilirlik ve (10) araştırma (Fennell, 2008: 155). Bu ilkelere dikkat edilecek olunursa genel olarak ekoturizm veya turizm alanında etkili olan ulusal ve uluslararası aktörlerden bahsedilmektedir. Bu açıdan bir turizm konusunda başlangıçtan sonuca varana kadar bu aktörler hemen hemen her şeyde yer almaktadırlar.

Ekoturizmin işletmeler, yerel yönetimler ve halkla ilişkilerinde açık, şeffaf, bilgilendirici, sorun çözücü ve paylaşımcı nitelikleriyle çevre değerlerine verdiği önem birleşince yönetsel açıdan ortaya olumlu katkılar çıkacaktır. Ekoturizm yerel düzeyde örgütlenmenin önem taşıdığı, kırsal yöreye ağırlık veren, halka dayanan bütünselliğe

sahip bir turizm türü olduğundan küçük boyutlu ve yerel idari örgütlenmelere ihtiyaç gösterdiği için yetki/görev karmaşasını ortadan kaldıran yetki devri ilkesini işler hale getirebilecektir (Kayır Öztunalı, 1998: 307-308).

Sürdürülebilir turizm yaklaşımının bir bölgede hayata geçirilmesi, o bölgedeki turizm aktörleri arasında işbirliğini gerekli kılmaktadır. Turizm gelişiminden her aktör farklı düzeyde bir çıkara sahip olmaktadır. Bu farklı çıkarları adına birçok aktör (özellikle özel sektör), bölgenin ekolojik ve toplumsal değerlerinden en üst düzeyde ve verimlilikte istifade etmek istemektedir. Bu durum, kısa sürede bu değerler üzerinde baskı oluşturulmasını ve tükenmenin başlamasını kaçınılmaz kılmaktadır. Öyleyse, bölge gelişimi tek bir veya birkaç aktörün inisiyatifine terk edilemez. Sürdürülebilir turizm yaklaşımı, gelişim kararlarının katılımla alınmasına vurgu yapmaktadır. Tüm paydaşların katılımı ve uzlaşması ile alınan kararların -yerel halk ve onun temsilcileri olarak sivil örgütlerin onayını almasından hareketle-, daha fazla oranda ekolojik ve sosyal çevreyi gözeteceği aşikardır (Türkay, 2014: 229).

Ekoturizm ve genel olarak çevre, hükümet ve toplum tarafından daha yüksek öneme sahip diğer pek çok konuyla (iş, eğitim, sağlık ve suç dahil) rekabet etmelidir (Fennell, 2002: 225). Çünkü çevreci örgütler, üniversiteler ve diğer araştırma programları iyileştirme projelerinde ve saha çalışmalarında turistlere de sorumluluklar yüklemeye başlamışlardır. Doğa yürüyüşçüleri doğal çevrenin korunması için birer avukata dönüşmektedirler (McLaren, 2003: 104).

Sproule (1996) göre ekoturizm için geliştirilen ortaklıklar bölgesel ve ulusal düzeylerde geliştirilen sistemlere de uymalıdır. İşbirliği ve güven ortamını kolaylaştırmak için hedef alınabilecek potansiyel olarak birçok ortaklık vardır. Potansiyel ortaklar şunları kapsar: (1) tur operatörleri gibi, kurulu turizm endüstrisi içindeki organizasyonlar; (2) hükümet turizm bürosu ve doğal kaynak ajansları, özellikle park hizmeti; (3) çevre sorunları, küçük işletme yönetimi ve geleneksel toplum gelişimi ile ilgilenenler gibi sivil toplum örgütleri (STK); (4) üniversiteler ve diğer araştırma kuruluşları; (5) turizm geçmişi olanlar ve yeni başlayanlar da dahil olmak üzere diğer topluluklar; ve (6) diğer uluslararası kuruluşlar, kamu ve özel finansman kurumları, ulusal kültür komiteleri ve diğer pek çoğu (Fennell, 2008: 156). Daha belirgin olarak, Uhlik (1995), başarılı bir ortaklık anlaşmasına götürecek koşullara odaklanan altı aşamalı bir ortaklık geliştirme

modeli geliştirdi. Bunlar: (1) kendinin ve başkalarının eğitimi; (2) ihtiyaç değerlendirmesi ve kaynak envanteri; (3) olası ortakları belirlemek ve onların ihtiyaçlarını ve envanterlerini araştırmak; (4) ihtiyaçları ve kaynakları kıyaslamak ve karşılaştırmak; (5) ortaklık önerisi geliştirmek; ve (6) bir ortaklık önermek (Akt. Fennell, 2008: 156).

Birçok kamu kurumu ve STK şimdi ekoturizm programlarını, turlarını ve etkinliklerini kâr için teşvik ediyor ve sunuyor. Motivasyon ekonomik ya da yönetimsel olsun, örgüt misyonları ve stratejileri, ekoturizm fikri etrafında kaynaşmaya başlamış ve halkın çevreye olan ilgisinden istifade etmeye başlamıştır. Bu nedenle, bu topluluk arasında işbirliği ve sinerji ihtiyacı zor olduğu kadar açıktır. Geçmişte, ekonomi genellikle korunma ve koruma çıkarlarına aykırı davrandı. Ancak ekoturizm, belki de ilk kez, ekonomik teşvikleri çevre sorumluluğuyla uyumlu hale getirmek için uygun bir mekanizma sağlar. Kaynak sistemleri ve insan sistemleri arasındaki bu ara yüzde, ekoturizm vardır ve gelişme potansiyeline sahiptir (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 454).

Tur şirketleri, devlet kurumları, uzak topluluklar ve ziyaretçilerin hepsinin işbirliği ve uygun planlama yoluyla gelişebileceklerini öne sürdüler. Kavramsallaştırmalarında kaynak turu (yani belirli bir kaynağı görmek için yapılan turizm), hem hizmet endüstrisi, hem de ziyaretçi tarafından etkilenen ekoturizmin merkez odağı olarak tanımlanmaktadır. Ekoturistlerin arzuladığı doğal ortamlar tipik olarak hükümetlere aittir ve kamu parklarını ve yaban hayatı sığınma evlerini yönetmekten sorumlu kaynak yönetimi kurumları gibi kurumlar vasıtasıyla hükümetler tarafından yönetilmektedir. Çerçeve, topluluk gelişimi ve kaynakların korunması arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirir (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 451-452).

Modelin ziyaretçi bileşeni pazarlama, ziyaretçi yönetimi ve ziyaretçi tutumlarını içerir. Pazarlama, destinasyon için ziyaretçi arzusu oluşturmak için gereklidir ve uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde ortaya çıkabilir. Ziyaretçi yönetimi tarafından oluşturulan politikalar, izin verilen etkinlikleri denetleyerek ve diğerlerini yasaklayarak sonuçta ziyaretçilerin deneyimlerini etkiler. Sonunda, ekoturistlerin tutumları, ziyaretleri sırasında olumlu ve/veya olumsuz deneyimlerden etkilenerek turlarının bilişsel değerlendirmelerini etkileyebilir (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 452). Bu bilişsel değerlendirme varış yerinin tekrar ziyaret edilip edilmeyeceğinin belirlenmesine yardımcı

olacaktır ve başkalarının bu destinasyona seyahat etme kararlarını da etkileyecektir. Fennell ve Eagles (1990: 33), başarılı ekoturizm girişimlerinin, "kamu politikası ve özel teşebbüsün karmaşık bütünleşmesine" bağlı olduğu sonucuna vardı.

Ekoturizmin aktörlerinin genel işlevleri ve sorunları konusunda bazı konularak değinilecek olunursa: bu aktörlerden bazıları kendileri direkt olarak ekoturizm sektörüne katılım sağlamasalar bile, ekoturizm gelişiminin sonucundan faydalanabilecek ya da etkilenebilecek çıkar grupları da dâhil edilmiştir. Bu örgütsel çeşitlilik, ekoturizm yönetiminin zorluğunu karmaşıklaştırmakta ve çoğunlukla çabaların parçalanmasına, yüksek bir çatışma potansiyeline ve sinerji ve odaklanmanın genel bir eksikliğine yol açmaktadır. Resmi kurumlar arasında bile, ekoturizm yönetim sorumluluğu nadiren tek bir birim altında toplanmaktadır. Buna karşın, turizmi geliştirme ve yönetme sorumluluğu çoğunlukla ticaret, ekonomik kalkınma ya da benzeri kuruluşların hüküm alanına girer. Bu ajanslar arasındaki koordinasyon çoğunlukla en azından dağınıktır. Birçok yönden ekoturizm, "herkesin işi kimsenin işi" sorunundan mustariptir. Parçalanma, Wight'ın (1994; 39) ekoturizmin iki hâkim görüşü olarak nitelendirdiği şeyin sonucudur: (i) çevredeki kamu yararının bir ürünü pazarlamak için kullanılabileceği; ve (ii) bu menfaatin, ürünün dayandığı kaynakları korumak için kullanılabileceği. Fakat bu görüşlerin karşılıklı olarak birbirini dışlamaması gerektiğini ve tamamlayıcı nitelikte olabileceğini savunuyor (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 453-454).

Dahası, ekoturizm misyon ve politikalarıyla ekoturizm endüstrisini etkileyen (yani hükümet, STK'lar ve özel işletmeler) farklı örgüt tabakaları arasındaki çabaların parçalanmasından tarih boyunca mustariptir. Örneğin, hükümet kuruluşlarının düzenleme gücünün yanı sıra doğal kaynakların yönetimi ve ekonomik kalkınma sorumluluğu vardır. Benzer şekilde, STK'lar geleneksel olarak bağlı kuruluşlarının tekil oryantasyonunu hükümete yansıtmaktadır. Örneğin, uzun zamandan beri toprak edinme yoluyla kritik ekosistemlerin sadık koruyucusu olan Doğa Koruma Kurumu'nun belirttiği misyon "dünyadaki yaşam çeşitliliğini temsil eden bitki, hayvan ve doğal toplumların, onların yaşamak için ihtiyaç duyduğu toprak ve suları koruyarak korunmasıdır". Özel girişimler geleneksel olarak ekoturizm ürün ve hizmet tedarikçilerinin "cephe hattı" olmuştur. Ekoturizm mallarının ve hizmetlerinin sağlanmasından ekonomik olarak yararlanırlar ve topluluk içinde ekonomik kalkınmanın katalizörüdürler. Hükümet ve sivil toplum örgütleri öncelikle kaynakların yönetimi ve korunmasına yönelikken, özel işletmeler

eskiden beri kâr amaçlıydı. Ne de olsa, kâr sağlamayan işletmeler işlerinde uzun süre kalamazlar (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 453-454).

1.5.1. Ekoturistler

Eagles'a göre ekoturizm boş zaman seyahati ve doğa deneyimi etrafında toplanmaktadır. Tropiklerdeki fakir ülkelerde bulunan sosyal alanları ziyaret eden birinci dünya ülkeleri vatandaşlarının sık sık yaptıkları seyahatler sonucu hızla büyüyen bir etkinliktir (Eagles, 1992: 3). Çağımızın popüler turizm türlerinden biri haline gelen ekoturizm ve bu turizm faaliyetlerinde bulunan ekoturistler de ekoturizm pazarının önemli aktörleri arasında yer almaktadır. Ekoturizmde görülen çeşitlilik hiç süphe yok ki ekoturistler için de benzer bir durum ortaya çıkartmıştır.

Ekoturist, ekoturizmin özelliklerine uygun seyahat eden, eğitim seviyesi yüksek, çevre bilincine sahip, risk almayı seven ve birazda maceraperest yönü ağır basan kişilerdir. Ekoturistler yüksek miktarda ve çok çeşitli yerlerde paralarını harcamaktadırlar. Harcama düzeyleri ortalama 1500 $'dan fazladır ve en az 8 ila 14 gün süreyle seyahat ederler. 1997 yılı itibariyle yapılan bir tahmine göre de, dünya turizm harcamaları içerisinde ekoturistlerin yaptıkları harcamaların 80-166 milyar dolar arası olduğu belirtilmektedir (Özgüç, 1998: l54-155; Erkut, 2005: 62). Ziffer (1989: 6) göre ekoturist: "Turizmin bir formu, öncelikle yerli kültürleri içeren bir bölgenin doğal tarihinden esinlenerek ekoturistin özelliklerini şöyle sıralamıştır: Nispeten turizmi gelişmemiş doğal bir alanı takdir, katılım ve hassasiyet ruhuyla ziyaret eder. Ekoturist, vahşi yaşamı ve doğal kaynakları tüketmeden kullanma alıştırması yapar ve yerleşim yerinin korunması ve yerel halkın ekonomik refahına fayda sağlamayı doğrudan iş gücü ya da finansal araçalar aracılığıyla ziyaret edilen bölgeye katkı sağlar. Ziyaret ekoturistin takdirini ve genel olarak koruma konularına bağlılığını ve olay yerinin özel ihtiyaçlarını güçlendirmelidir (Björk, 2007: 27). Bu anlatılanlara ek olarak ekoturistler doğal bir alana çekilmekte ve doğa fotoğrafçılığı, botanik çalışmalar ve yaban hayatı gözlemleme gibi faaliyetler vasıtasıyla tüketim dışı yaban hayatı ve doğal kaynaklar kullanımı ile daha aktif rol alan (Diamantis, 1999: 96), yerel gıdalar tüketen, yerel ulaşımı kullanan, yerel halkın yaşam tarzına saygı gösterip o şekilde yaşayan ve genel olarak çevreye zarar vercek bir şey yapmayan sorumluluk sahibi turist (Harrison, 2006: 102) oldukları ifade

edilmiştir. Bununla birlikte sadece etik prensiplerin tam olarak uygulandığı durumlarda bu pazar dilimindeki turistlere ekoturist denilebilir (Wight, 1993: 54-66).

Ekoturistlerin bazı farklı yönleri de bulunmaktadır. Bu turist tipinin toplumsal turistlerden farklı yeni bir tür turist olduğu düşünülür, çünkü çevresel olarak bilinçli olduğu kadar toplumsal ve kültürel olarak da farkındadırlar. Ekoturistler, genellikle çevrenin korunması ve tatil yapma faaliyetlerinin sosyal ve ekonomik etkilerinin azaltılması için kendini inkâra istekli yolcular olarak tanımlanır (Duffy, 2002: 21).

Buna göre bu turizm türü içerisinde ekoturistlerin gerçekte kim olduğunun belirlenmesinde bazı kriterler kullanılabilir. Örneğin bir faaliyetin ekoturizm olarak adlandırılabilmesi için Butler (1992)'e göre taşıması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler şunlardır (Ballantine ve Eagles, 1994: 210):

1- Çevre ile ilgili olumlu etik kuralları geliştirmelidir.

2- Kaynaklara zarar vermemelidir.

3- Otantik olan, özgün değerlere odaklanmalıdır.

4- Bio merkezli (canlılarla ilgili) olmalıdır.

5- Yaban hayatı ve çevreye faydalı olmalıdır.

6- Doğal çevrede doğrudan katılımlı bir deneyim sağlamalıdır.

7- Doğanın değerini anlamaya yönelik olmalı ve eğitim gereksinimlerini karşılayabilmelidir.

8- Yüksek bir idrak ve hoşlanma duygusunu gerektirmelidir.

1.5.1.1. Ekoturist Profilleri

Ekoturistler genellikle dışa açılma çabalarına ilgi duyan kişiler olarak tanımlanır ve mali açıdan rahat, iyi eğitimli, seyahat etmek için serbest zamanı olan yaşlı insanlardır. ekoturistlerin ev sahibi kültürler, toplumlar veya çevreler hakkında bilgi edinmek için fırsatlar sağlayan tatiller isteme ihtimalinin daha yüksek olduğunu iddia ediyor; vahşi yaşam alanlarını ziyaret etmek ve mevcut olan zaman içinde olabildiğince fazla şey görmekten hoşlanıyorlar (Ballantine ve Eagles, 1994: 210-212). Bunlar deneyimleri konusunda farklı algılamalara ve inançlara sahiptirler (Burton, 1998: 756). Turist

ekoturizm faaliyetlerinde bulunurken, genel olarak o ekosistemdeki çevresel, kültürel ve sosyal konular hakkında değerlendirme, yorum yapma ve ekosistemi anlama olanağı bulacaktır (Weaver, 2001a: 3). Genel bir kural olarak, ekoturistler, çevresel etkilerle kitle turistlerinden daha fazla ilgilidirler ve bu tür ekoturizm "kültürlerin, mirasın ve doğal ortamın daha iyi anlaşılmasını ve saygı duyulmasını teşvik eder ve insanlar genellikle saygı duydukları şeyleri korurlar" (Richardson, 1991: 244). Özünde, ekoturizm deneyimleri hem çevre hem de yerel nüfuslar, kültürleri, ihtiyaçları ve arzuları bakımından sürdürülebilir niteliktedir (Wearing ve Neil, 2009: 12). Nitekim, ekoturizm amaçlı seyahat edenler için doğal kaynaklar oldukça önemli iken, iş amaçlı seyahat edenler veya dost ve akraba ziyareti için seyahat edenler için doğal kaynaklar daha az önemli olabilmektedir (Butler, 2000: 339). Bu açıdan ekoturistler, dokunulmamış yeni alanları sürekli olarak keşfetmek için gayret gösterirler. Olumsuz etkiler çoğu kez engellenmemekte, daha çok mekânsal olarak yayılmaktadır. Klasik "Topluluk sınıfı takip eder" ifadesi ekoturizm için mükemmel bir şekilde geçerlidir ve ekoturizm hedefleri yakında büyük miktarda "normal" turistle baş etmek zorunda kalacaktır (Lück, 2003: 200).

Yukarda yapılan tanımlamaların ardından ekoturist profilini ele almak gerekecektir. Ekoturist profilinin belirlenmesi, ekoturizm ürünü geliştirme stratejilerini de yakıdan ilgilendirmektedir. Turistlerin motivasyonları, beklentileri, seyahat özellikleri gibi konular bu bakımdan önem taşımaktadır. Ekoturistler, çevreye duyarlıdır, tercihleri çevresel tutum üzerinedir, amaçları yarar sağlama olup kültürel değerler üzerine odaklanmaktadırlar (Higham, Thompson ve Gale, 2002: 1169). Nitekim Ekoturizm doğada eğlenceli bir deneyim sağlarken, asıl amacı doğal alanların korunması, ev sahibi toplum için gelir yaratma, çevresel eğitim, yerel ortaklık ve kapasite yaratmaktır (Ross ve Wall, 1999: 125). Ekoturizme katılanların ilk amacı, bozulmamış doğa parçalarını gezip, bu tür yerlerin korunmasına yönelik bilgi edinmek istemeleridir. Bunun için eko turistler tek bir tatil beldesine gitmek yerine, birçok korunmuş arazi parçalarını gezmeyi tercih ederler (Boo, 1991: 4).

Ekoturistin beklentileri, "deniz-güneş-kum" üçgeninden uzak, doğa ile iç içe abartılı olmayan tesislerde iyi bir oda, iyi hizmet ve tüm bunların başında bozulmamış ve temiz bir çevrede aktif bir tatil olarak özetlenebilir (Bakırcı, 2002: 243). Diğer taraftan ekolojik turizmin müşterisi "alternatif gezgin", "sağduyulu gezgin", "duygusal gezgin"

gibi adlar almaktadır. Ekoturistlere yönelik yapılan ilk çalışmalar genellikle ekoturistleri ortam, deneyim ve grup dinamikleri açısından sınıflandırmıştır. Ekolojik turizmin hedef kitlesini de beş turist profili oluşturmaktadır. Bunlar (Himmetoğlu, 1992: 201-203; Mawforth, 1993: 43; Kusler 1991; Fennell, 2003: 33-34):

1. Kendi Seyahat Eden (Başıboş Gezenler) Ekoturistler: Bu grup görece anonimliklerine rağmen ekoturistlerin oldukça büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Farklı tipte yerlerde konaklamakla birlikte, çok sayıda ortamları ziyaret etme hareketliliği ve eğilimine sahip kişilerdir. Bu deneyimlerinden dolayı oldukça esnek bir pazar yapısına sahip bir gruptur. Kendi ülkelerinde alışkın oldukları yaşam tarzından çok uzak bir yaşam tarzını risk alarak başka bir ülkede yaşamayı tercih ederler. Konfor beklentileri yoktur, farklılık arayışları maksimumdadır.

2. Maceracı-Keşifçiler: Turistik kurumlardan kaçınırlar, çok yer gezip, farklı insanlarla ve kültürlerle tanışmayı denerler. Orta ve genç yaşta olurlar, yalnız ya da küçük gruplar halinde seyahat ederler; bağımsız organizasyonları, ucuz otelleri, toplu taşıma araçlarını (otobüs), yöre yemeklerini, spor ve macera turizmini tercih etmektedirler. Halkla birlikte yaşamayı tercih ederler. Yenilikçilik en üst seviyededir. Aşinalık ve alışkanlık ise hiç yoktur. Dışa dönük bir yaşam tarzı baskındır. Ekolojik turizm için tanımlanan her iki turist profili de özünde bireysel kararların baskın olduğu, doğa içinde yapılan sportif eylemlere ve kültürel içerikli gezilere düşkün, gezeceği ülkeyle ilgili bir ön hazırlık yapan, doğal kaynaklara karşı saygılı, çevre koruma bilinci gelişmiş bireyleri tanımlamaktadır. Çalışma içinde ekolojik turizmin hedef kitlesi "çevreci turist" olarak adlandırılmaktadır.

3. Planlanmış Tur Organizasyonlarını Tercih Eden Bazı Ekoturistler: Bu grupta yer alan ekoturistler profesyonel bir şirket tarafından iyi organize edilmiş turlarla, egzotik destinasyonlara (örn. Antarktika) seyahat etmeyi beklemektedirler. Yaşlı ve orta yaşlı olurlar; gruplar halinde seyahat ederler; alışılmış turları, 3-5 yıldızlı otelleri, lüks restoranları, doğa ve safari turizmini tercih etmektedirler.

4. Uzman Ekoturistler: Genç, orta yaşta veya yaşlı olabilirler; yalnız veya özel turlarda seyahat eden (gezgin), konaklama mekânı seçimi değişken olan, yemek yeme yeri fark etmeyen, araştırma ya da ilginç şeyler arayan bir turizm anlayışı tercih edenlerden oluşmaktadır.

5. Okul veya Bilimsel Çalışma Gurubuyla Seyahat Eden Ekoturistler: Bu grup, bilimsel bir çalışma yapma amacıyla organize edilmiş turlarla veya bireysel olarak çoğunlukla belirli zamanlarda belirli bölgelerde konaklayan ve doğa ve yer koşullarına dayanma konusunda diğer ekoturistlerden daha sert olan ekoturistlerden oluşmaktadır

Tur operatörlerine göre tipik bir ekoturist doğa aşığı ve sportiftir. Ortalama sportif vücut yapısına sahip olan bu turist tipinin maceracı bir ruhu vardır ve lüks olmadan da yapabilir. Kitle turizmini sevmez fakat takım ruhu taşır ve esnektir önyargısız ve açık fikirli olan ekoturistler yerel adetlere uymaya çalışır, peyzaj, kültür ve insanlarla ilgilenir. Tümü çevresel ve sosyal uyum içinde seyahat ederek deneyim kazanmak ister. Ekoturistlerin farklı ilgi alanları ve özel ihtiyaçları tek bir ekoturizm paketinin hazırlanmasını olanaksız kılar ve bu nedenle paketler farklıdır (Rein, 2004: 72).

Ekoturistlerin diğer bir ayrım örneği ise Weaver ve Lawton (2002) tarafından yapılmış olup, çalışkan ve hassas ekoturistleri, çalışkan ekoturistler biyomerkezciliğin daha yüksek derecesini gösterir, daha yüksek seviye çevresel bağlılık ve bağış, ağaç dikme ve diğer etkinlikler aracılığıyla ekoturizme katkı sağlayan sürdürülebilirliğin arttırılması için destek gösterme ile birbirinden ayırıldığını belirtmişlerdir. Çalışkan ekoturistler ayrıca uzmanlıkla, küçük gruplarla daha uzun seyahatle ilişkilendirilir buna karşın hassas ekoturistler genellikle daha büyük gruplarla çok amaçlı yolculuk programlarının bir parçası olarak kısa süreli ekoturizmle ilgilenirler. Ürün desteği bakımından çalışkan ekoturistler, birçok servisten ve ciddi miktarda fiziksel etkinlik gerektiren vahşi ve uzak yerlere sık sık gitmekten kaçınır gibi görünürler (Weaver, 2002: 20; Gössling, 2007: 78). Çok aktiftirler ve bir bütün olarak genel nüfustan çok çevre örgütlerine aittirler. Çevresel ve kamu yararına grup örgütlerine katılımları, sadece çevresel konulara yoğun ilgi göstermekle kalmayıp, aynı zamanda çevresel konular hakkında daha fazla bilgiye sahip olma eğiliminde oldukları anlamına gelir. Ekoturizm deneyimlerini seçerler çünkü aktif olmak, benzer ilgi alanlarına sahip insanlarla tanışmak, yeni beceriler öğrenmek ve zamanlarını en verimli şekilde kullanmak istemektedirler (McKercher, 2001: 570).

Laarman ve Durst (1987) ekoturizmin "sert" ve "yumuşak" boyutlarını tanımlamaktadırlar. Bu terimler, ekoturistin gerekli fiziksel zorlama/çaba ve doğal cazibeye olan ilgi düzeyi açısından deneyime adanmış olma düzeyini ifade eder. Kararlı

(hard core) ekoturistler, konuyla derin bir ilgi düzeyine ve sıklıkla uzmanlığa sahiptir; Örneğin, kuş gözlemciliği veya diğer doğa gözlem biçimleri için ömür boyu sürecek bir tutkusu olabilir. Buna ek olarak, ekoturistlerin yaşamak istedikleri veya hoşgörülü olmaya hazır oldukları fiziksel zorluk ve rahatlık seviyesine ilişkin farklı eğilimleri vardır. "Sert" bir ekoturist çok az konforla sade bir şekilde yaşamaya ve gerçekten doğayı "yaşamak" için vahşi ortamda uzun süreler zor şartlar altında seyahat etmeye hazırdır ve bunu isteyebilir. Tersine, "yumuşak" ekoturist doğal çekiciliğe karşı sıradan bir ilgiye sahip olmakla birlikte bu çekiciliği daha yüzeysel ve oldukça ortalama seviyesinde görmek istemektedir. Benzer şekilde, yumuşak ekoturist, yaşantıların bir parçası olarak rahatsızlık ve fiziksel sıkıntıyı kabul etmeye daha az hazır olup, zamanlarını önemli derecede diğer turistler tarafından çevrilmiş yorumlayıcı bir merkezde geçirmek isterler. Yumuşak ekoturistler genellikle ekoturizmle çok amaçlı ve çok boyutlu bir seyahat deneyiminin kısa süreli bir parçası olarak ilgilenirken, katı ekoturistler uzmanlaşmış bir ekoturizm seyahatiyle ilgilenirler (Orams, 2001: 28).

Lindberg (1991: 3), turistlerin ekoturizmden deneyin etmeyi bekledikleri şeyi, seyahat etmek istedikleri yeri, nasıl seyahat etmek istedikleri gibi şeyleri de kapsayan farklı ekoturist tanımlarında bir fonksiyon olarak adanmışlığın ve zamanın önemine vurgu yapmaktadır. Lindberg dört temel tip belirlemiştir (Fennell, 2008: 43-44):

• ***Karalı Doğa Turistleri Doğa Turistleri:*** bilimsel araştırmacılar veya eğitim, çöp toplama veya benzer amaçlar için özel olarak tasarlanmış tur üyeleri;

• ***Kendini Doğaya Adamış Turistler:*** Özellikle korunan alanları görmek için geziler düzenleyen ve yerel doğal ve kültürel tarihi anlamak isteyen insanlar;

• ***Ana Akım Doğa Turistleri:*** Öncelikli olarak sıra dışı bir yolculuk yapmak için Amazon, Ruanda goril parkı veya diğer destinasyonları ziyaret eden kişiler;

• ***Sıradan Doğa Turistleri:*** daha geniş bir gezinin bir parçası olarak doğayı tesadüfen tecrübe eden kişiler

Ekoturistlerin sınıflandırılmasında çeşitli kriterler kullanılabilir. İnsanların çoğunda doğadan zevk alama duygusunun olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla kitle turizminin bir parçası olarak doğal ve kültürel alanlara seyahatler giderek artmaktadır. "Doğa turizmine yönelik araştırmalar turizm pazarındaki turistlerin en az % 50'sinin seyahatleri süresince milli parklar vb. doğal alanları kısa süreli de olsa ziyaret etmek istediklerini

göstermektedir. Bu alanlara yoğun bir talep olmakla birlikte, gerçekte yörenin yaban hayatını ve kültürünü öğrenmek, yerel rehberlerden yararlanmak, yerel halkın ve çevrenin korunmasına ve sürdürülebilir gelişmeye katkı sağlamak gibi amaçlar için motive olarak seyahate çıkmış turist sayısı oldukça azdır" (Wood, 2002: 19-20). Buradaki en önemli husus, kişilerdeki doğadan hoşlanma duygusunun doğaya zarar vermeme, onu koruma ve geliştirme şeklindeki faaliyetlerle bütünleşmesidir. Böyle bir durumda ancak bu kişiler ekoturist olarak nitelendirilebileceklerdir. Aksi durumdaki bir faaliyetin ekoturizm olmadığı, dolayısıyla bu faaliyete katılanların ekoturist olarak adlandırılamayacağı açıktır (Demir ve Çevirgen, 2006b: 119-120).

Seyahat için öncelikli neden (i) araştırmalarda sıklıkla atıfta bulunulan doğa ve manzaranın çeşitli elementlerini deneyimleme, (ii) bu rağmen, belirgin biçimde resmedilmiş olsa da, yeni deneyimler, vahşi yaşam, öğrenme ve yerel kültürlerdir (Wood ve Halpenny, 2001: 123). Dünyada seyahate çıkan turistlerin neleri beklediklerini gösteren istatistiklere baktığımızda (Hıdır ve Yılmaz, 2014: 11): Amerikalı turistlerin üçte ikisi ve İngiltereli turistlerinin % 90'ı seçtikleri otelin çevre dostu olmasına dikkat etmektedirler. Amerikalıların % 70'i otel çevreye duyarlı çözümler kullanıyorsa ekstra 150 $ ödemek için hazırız demektedirler. Avrupa'da ise gezen turistlerin % 30'u dengeli turizmin değerinin farkında, % 20'si "yeşil" ve "pro-çevre" tatil aramaktadır. Alman turistlerin % 65'i ekolojik kaliteyi ve de % 42'si (25 milyon) çevre dostu konaklama imkânlarını aramakta ve son olarak İngiliz turistlerin yarısı mesleki ahlak kurallarını (çevre dostu, saygılı personel ve yerel toplulukları destekleyen) uygulayan şirketlerle yola çıkmayı tercih etmektedir. Gördüğünüz gibi, ekoturistler çok şeyler isterken aynı zamanda çok da harcayabilirler. Buna göre Wight, (2001) tahmini olarak ekoturist profilini aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Wood ve Halpenny, 2001: 125-126; TIES, Ecotourism Statistical Fact Sheet, 2000: 1-3):

• ***Yaş:*** Turistler en çok 35-54 yaş grubunda olmakla birlikte, yine de yaş işin maddi boyutu gibi faktörlere ve aktiviteye bağlı olarak değişmektedir.

• ***Cinsiyet:*** Aktiviteye bağlı olarak belirgin farklılıklar ortaya çıkmakla birlikte, bu faaliyetlere katılan % 52'si erkek, % 48'i bayan, değişik sosyal ve sportif aktivitelerde bulunan kişilerdir.

• ***Eğitim:*** Ekoturistlerin % 82'si üniversite mezunudur. Yüksek eğitimli insanlar arasında ekoturizme katılma eğilimi yüksek olmakla birlikte, az eğitimlilerde de bu eğilim vardır.

• ***Aile Yapısı:*** Deneyimli ekoturistler ve genel turistler arasında büyük farklılık yoktur.

• ***Grup Kompozisyonu:*** Deneyimli ekoturistlerin % 60'ı gibi büyük çoğunluğu çift olarak, % 15'i aileleri ile ve % 13'ü tek başlarına seyahati tercih ettiklerini bildirmişlerdir.

• ***Seyahat Süresi:*** Deneyimli ekoturistlerin % 50'si gibi büyük çoğunluğu 8-14 gün süreli gezileri tercih etmişlerdir.

• ***Harcama Düzeyi:*** Deneyimli ekoturistler, genel bir turiste göre ortalama 2000 USD daha fazla harcama yaptıklarını, % 26'sı gibi büyük bir çoğunluğu 1000-1500 ABD Doları harcamaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Ekoturistler ve ekoturistliğe yatkın kişiler daha yüksek gelir gruplarından olup, % 26,6'sı 90.000 ABD Doları üzerinde, % 39,5'i yönetici konumunda,

• ***Gezinin Önemli Unsurları:*** Deneyimli ekoturistlerin bu konudaki öncelikli 3 cevabı; 1. doğal çevre, 2. yaban hayatını gözlemleme ve 3. kır/doğa yürüyüşü olmuştur.

• ***Bir Sonraki Geziye Gitmeyi Sağlayan Motivasyonlar:*** Deneyimli ekoturistlerin öncelikli iki motivasyonu; 1. Manzara/doğadan hoşlanma 2. Yeni yerler görme ve tecrübeler edinme olmuştur.

Yukarıda verilen maddeler içerisinde harcama konusunda ekoturist için önemli olan doğayla iç içe olmak, yerel halkın kültürünü ve yaşayışını deneyimlemektir. Düşük ziyaretçi etkisi ve yerel halka sosyo-ekonomik fayda sağlama fikri gittikçe artan sayıdaki kişi tarafından benimsenmektedir. Bu fikri benimseyen ekoturistler, Yağmur Ormanları, Uzakdoğu ve Afrika ülkeleri gibi kitlesel turizm bağlamında popüler sayılmayan destinasyonlara uzun mesafeler kat edip özgün deneyimler yaşamak için çok daha fazla harcama yapmaktan kaçınmamaktadır (BAKA, 2012: 6). Buna göre "İdeal ekoturistler, kültürel ve ekolojik açıdan hassas aktivitelere katılmak için motive olmuşlardır. Yaptıkları harcamaların yerel ekonomiyi ve kaynakların korunmasını desteklemek için kullanılmasını beklemektedirler. Seyahatlerinden sonra da bölgede sürdürülebilir

gelişmenin sağlanmasına ve korunmasına katkı sağlama konusunda isteklidirler" (Lee ve Snepenger, 1992: 367-370).

1.5.1.2. Ekoturistlerin Seyahat Motivasyonları ve Aktivite Tercihleri

Uluslararası Ekoturizm yılı olması sebebiyle, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2001: 9) ekoturizmi şöyle tanımlar: "Turistlerin ana motivasyonunda bütün turizm formlarının, korunmasına katkı sağlayan ve olduğu doğal ve sosyo-kültürel çevre üzerinde olumsuz etkileri en aza indiren doğa takdiri ve gözlemdir." Buna göre doğa temelli gerçekleştirilen ekoturizmde motivasyon unsurları, doğayla baş başa kalma isteği, günlük yaşamın baskısından ve stresinden kaçış, daha fazla geç kalmadan vahşi yaşamı görme arzusu ve trekking, kuş gözlemciliği, akarsu krosu gibi özel ilgi ve aktiviteleri gerçekleştirme isteğidir (Blamey, 2001: 7). Ekoturistler ekoturizm deneyiminden keşif ve aydınlanma beklerler. Duygusal, manevi ve entelektüel açıdan kişisel gelişimin, bu gezginlerin çoğunluğu için ekoturizm seyahatlerinden elde edilmesi beklenen sonuç olarak görünmektedir (Williams, 1991: 84). Ekoturizm turistlerin temel güdülenmesinin, doğal alanlarda yaşayan geleneksel kültürler kadar, doğayı gözleme ve anlayarak yüceltme olduğu, doğaya dayanan tüm turizm türlerini kapsar (Rein, 2004: 69). Buna göre genel turist tipindeki dinlenme, eğlenme ve aile gibi temel motivasyonlardan farklı olarak doğal çevre ile ilgili olduğu ortaya konmuştur (Akay ve Zengin, 2012:116).

Öncelikle, ekoturistlerin öz-refleksif davranışı kapasitesini keşfetmede karşılaşılan zorluklardan bazılarını tartışmak gereklidir. Öz-refleksivite ve tatil ile ilgili zorluklar özellikle ilginçti. Özellikle, birçok ekoturistin röportaj yapmaya gönülsüzlüğü, ekoturist tatillerde en önemli motivasyonlardan birinin rahatlama, her şeyden uzaklaşma ve hedonistik arayışlarla uğraşma isteği olduğunu gösterdi. Bu bakımdan, ekoturistler, kendilerini ayırmak istedikleri kitlesel turistlerden çok az farklıdır. Ekoturistlerin, ev sahibi toplum üzerindeki çevresel, ekonomik ve kültürel etkileri konusunda öz-refleksif ve bunlardan endişe ettiği varsayıldığı için, tatillerinin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik bir çalışmayla ilgilenmeye istekli olmaktan daha fazlası beklenebilirdi (Duffy, 2002: 25-26). Harekete geçiren motivasyonlar ise manzara/doğa, yeni deneyimler/yerler, vahşi yaşamı gözlemleme, kırsal/dokunulmamış bölgeler ve huzur gibi şeylerdir. Deneyimli ekoturistlerdeki durum ise tercihler yönüyle yürüyüş, tırmanış ve piknik, aktif ve özel etkinlikler gibi çok yönlü etkinlikler, doğa ve suya dayalı etkinlikler, kampçılık

ve orta ölçekli konaklama (özel, macera tarzı) tarzında genel tüketici eğilimlerine genel olarak benzerlik göstermektedir. Bu guruptaki ekoturistleri harekete geçiren şeyler manzara/doğa, yeni deneyimler/yerler, vahşi yaşamı gözlemleme, kırsal/dokunulmamış bölgeler, huzur arayışları, muhteşem ve uzak ortamlar, biyolojik çeşitliliği en zengin ve genellikle en kırılgan alanlarından olma eğiliminde olması şaşırtıcı değildir (Nvight, 1996: 6; Alaeddinoğlu ve Can, 2014: 24; Juska ve Koenig, 2006: 18). Ayrıca Kanada Çevresel Danışmanlık Konseyi'nin "ekoturizm gezisi" tanımı ise şu maddeleri içermektedir (Whiteman, 1996: 97):

• Doğal ve/veya kültürel çevreyle dolaysız bir tecrübe sağlamak,

• Doğayı, ziyaretçinin değil, doğanın kurallarına göre keşfetmek,

• Doğal ve kültürel kaynakların kullanımının kısıtlanması gerekliliğini kabul etmek,

• Ekoturların planlanmasında sürekli katılımı sağlamak,

• Çevresel etiği geliştirip katılımcılara eğitim ve yorumlama yoluyla katkılar sağlamak,

• Turizm endüstrisine ekonomik yarar sağlamak,

• Gelirlerin bir kısmını doğal ve/veya kültürel kaynakların bulunduğu bölgeye yönlendirmek.

Ekoturistler, doğayı öğrenmeye olan ilgiden dolayı motive olurken, ekoturizm özel bir ilgi turizmi veya "gezginin motivasyonun ve karar verme sürecinin öncelikle belirli bir ilgi ile belirlendiği" bir turizm biçimi olarak kabul edilebilir (Hall ve Weiler, 1992: 5). Aşağıda bazı ortak seyahat motivasyonları (güdüleyicileri) yer almaktadır. Yeryüzünde yapılan seyahatlerin çoğu, bir kısmının seyahat edenlerce algılanamadığı bazı isteklerin bir birleşimini ya da karışımını karşılama gereksiniminden kaynaklanmaktadır (İçöz ve diğ., 2009: 185-186):

• ***Rutin ortamdan ve sorumluluktan uzaklaşmak:*** Sürekli olarak yaşanılan çevrenin geçici olarak değiştirilmesi tüm seyahat tiplerinde var olduğundan insanlar farklı türde değişiklikleri ararlar. Bunlar arasında günlük yaşamın döngüsünde, sosyal grupta ya da iş veya boş zaman faaliyetlerinde yapılacak değişiklikler sayılabilir.

• ***Rahatlamak:*** Günlük yaşamda rahatlama kavramı fiziksel ve düşünsel olarak dinlenme anlamına gelmektedir. Turizm literatüründe ise, rahatlama insanların ilgi alanına giren faaliyetlere zaman ayırmak anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, turistler açısından fiziksel faaliyetlere katılma zihinsel rahatlama sağlamaktadır.

• ***Baskıdan sıyrılmak:*** İnsanlar kendilerini rahatlamış hissettiklerinde kendilerini evlerinde iken denemedikleri davranış biçimlerine girmekte özgür hissederler. Baskılardan sıyrılarak daha rahat hareket etmek ya da günlük yaşamın dışında kalan şeyler yapmak gereksinimi seyahatin temel nedenlerinden biridir.

• ***Statü ve prestij elde etmek:*** Birçok insan kendini ispatlamak, dikkat çekmek ve takdir edilmek için seyahat eder. Seyahat edilen yeryüzündeki bazı bölgeler diğerlerine göre daha prestijlidir (Las Vegas, Monte Carlo gibi) ve bu gibi yerler statünün birincil güdü olduğu turist gruplarını çekerler.

• ***Yeni insanlarla tanışmak:*** Yeni insanlarla tanışma, mekân-odaklı seyahatlerin aksine insan-odaklı seyahatlerde karşılanabilecek bir istektir. Yeni insanlarla tanışmak farklı bireyler için farklı anlamlara gelmektedir. Bu, farklı yaşantıları olan insanlarla tanışma (ki evden uzaktayken daha kolay yapılabilecek bir şeydir), kalıcı olacak yeni arkadaşlıklar kurma ya da yerel halkla ilişki kurma anlamına gelebilmektedir.

• ***Kendini keşfetmek:*** Birçok insan seyahat deneyiminin kendileri hakkında daha fazlasını öğrenmelerine yardımcı olacağını düşünmektedir. İnsanlar seyahat ederken yeni insanlarla tanışma, zorlukların üstesinden gelme ve farklı kültürlerle karşılaşma gibi yeni durumlara nasıl tepki verdiklerini öğrenme fırsatı da bulmaktadır.

• ***Eğitim:*** Seyahatin güçlü bir güdüleyici etkeni de bir yer, tarihsel bir dönem ya da farklı bir kültür hakkında bilgi edinme isteğidir. Seyahatin sağladığı eğitim birçok insan tarafından bir bireysel gelişme aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle, aile gezileri aile birliğini sağlamanın yanı sıra genellikle eğitsel amaçlı da olmaktadır.

• ***Yenilik arayışı:*** Yenilik arayışı gereksinimi merak, macera, yeni ve farklı şeyleri deneme isteği anlamına gelmektedir. Birincil olarak bu güdüyle seyahate çıkanlar ender olarak aynı bölgeyi ikinci kez ziyaret ederler. Bu pazar, bir bölgenin yeniden ziyaretini yüksek oranda sağlamamasına karşın, bu gruptakiler bir bölgenin sunduğu her şeyi tüketebilecek para ve zamanı harcamaktadır.

Vahşi yaşam turistleri, doğru bilgiyi doğru yoldan doğru zamanda almak isterler ve bunu yaptıkları sürece deneyimlerini daha doyurucu hale getirirler. Kılavuzlu ve kendi kendine rehberli yorumun yaban hayatı turistlerinin bir yerle entelektüel ve duygusal bir bağ kurmalarına yardımcı olması durumunda deneyimlerinin kalitesi artırılacaktır (Ham ve Weiler, 2002: 37). Buna göre uzman ya da "hard core" ekoturistler, kendilerine yoğun doğa temelli bir turizm etkinliği sağladığı için bu deneyimi arayan kendini adamış ekoturistlerdir. Uzun yolculuklara katılmak istemeleri, sunulan deneyim hakkında bilgi sahibi olmaları ve deneyimli gezginler olmaları yüksek ihtimaldir. Doğaya dayalı turizm deneyimi, bu insanlar için gezinin asıl amacıdır. Uzman doğaya dayalı turistler, turizm tecrübelerine katılmak için fedakârlıklar yapmaya hazırdırlar. Aktiviteye katılmak için uzun mesafelere seyahat etmek için hazırlanırlar ve lüks konaklama, yemek ve gece hayatını ne istemezler yada beklentisi içinde olmazlar (Lang ve diğ., 1996). Bu pazar oldukça küçük ve özel faaliyetler arıyor. "Genelci" veya "geçici (casual)" ekoturistler, ekoturizme tatil sırasında yapacakları birçok etkinlikten biri olarak katılmaktadırlar. Onların katılma kararı, kolaylığa dayalıdır. Muhtemelen kısa süreli geziler alabilir, ziyaret edilecek alan hakkında sınırlı bilgiye sahip olur, son dakikada rezervasyon yapabilir ve etkinliğe yalnızca geçici ilgi duyabilirler. Bu insanların doğa tabanlı turizm deneyimi için büyük mesafeler yolculuk etme ihtimalleri daha azdır, ancak bir deneyim mevcut bölgelere yakın bir yerde kolayca tüketilebiliyorsa, şahane tüketiciler olabilirler. Etkinliğe bağlı olarak, bu pazar büyüktür ve aslında, özellikle ana hedeflerde sağlanan tüketmesi kolay ihtiyari ekoturizm deneyimlerini bakımından kitle turizm pazarına yakındır (McKercher, 2001: 571).

Ekoturizm destinasyonları geniş bir deneyim yelpazesi üretebilir. Yaban hayatı izleme, dağ bisikleti, nehir rafting deneyimlerinden ve bir macera veya kültürel bileşen içeren diğer etkinliklere kadar değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte, bu faaliyetler yalnızca ekoturistlerin ihtiyaçlarını tatmin ettikleri araçlardır. Araştırmalar, ekoturistlerin çoğu zaman kaçmak veya dinlenmek, doğayı görmek ve doğa deneyimlerine arkadaşlarıyla sosyalleşmek için katılmak isteği ile motive olduğunu göstermiştir (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 457-458). Ekoturistler, dağ destinasyonları seçimlerinde nispeten bilgili ve "başıboş (özgür)" olma eğilimindedirler. Sürekli olarak herhangi bir yere dönmek zorunda kalmayarak daha genel olarak gezilerinde deneyimleyebilecekleri yüksek kaliteli ürünleri ve yerleri ararlar. Bu bağlamda ürün

kalitesi aşağıdaki kriterlerle ilişkili olma eğilimindedir (Williams, Singh ve Schlüter, 2001: 213):

• Mevcut etkinlikler yelpazesi;

• Rehberlik/tercüme hizmeti verenlerin profesyonelliği ve bilgisi;

• Mevcut konaklamanın hijyen, temizlik ve konforu;

• Sağlanan gıdaların çeşitliliği, sağlıklılığı ve yerli özellikleri; ve

• Bu unsurların kusursuz bir paket halinde bir araya getirilme derecesidir.

Sonuç olarak Avustralya'da 65 yaş üstü ve 65 yaş altı yetişkin ekoturistlere yönelik yapılan bir araştırmadan örnek verecek olursak; yaş grupları arasında şu on motivasyon unsuru arasında anlamlı farklılıklar çıkmıştır. Bu unsurlar arasında ise, özellikle "benzer ilgileri olan yeni insanlarla birlikte olma" ve "mümkün olduğunca birkaç ekoturizm destinasyonunu daha ziyaret etme" 65 ve üzeri ekoturistler için baskın motivasyon unsurlarıdır (Lawton, 2001: 124; Yılmaz, 2008: 101).

• Heyecan duyma ve macera dolu deneyimler yaşama,

• Kendini keşfetme,

• Dinlenme ve rahatlama,

• Şehir hayatından kaçma,

• Benzer ilgileri olan yeni insanlarla tanışma,

• Daha önce yaşanan pozitif ekoturizm deneyimleri,

• Mümkün olduğunca birkaç ekoturizm destinasyonunu daha ziyaret etme,

• Yeni deneyimler kazanma,

• Fiziksel olarak aktif olma,

• Doğayla baş başa kalma.

Kanada turizminin tutum ve motivasyonları araştırmalarına göre, ortalama bir Kanadalı turistin sıralamasında en üstlerde yer alan ekolojik turistlerin seçtiği en güçlü motivasyonlar (Eagles, 1994: 64):

• Tropik ormanlar,

• Vahşi ve el değmemiş doğa,

• Doğa hakkında bilgi edinmek,

• Kuşlar,

• Göller ve ırmaklar,

• Ağaçlar ve yabani çiçekler,

• Manzaranın ve vahşi hayatın fotoğrafını çekmek,

• Memeli hayvanlar,

• Ulusal ve bölgesel parklar,

• Fiziksel olarak aktif olmak,

• Benzer ilgi alanına sahip insanlarla tanışmak,

• Dağlar,

• Okyanus kıyıları,

• Kırsal bölgeler,

• Eldeki zamanı iyi değerlendirme.

1.5.2. Seyahat Acentaları, Ekotur ve Ekotur Rehberi (Operatörleri)

Seyehat acentalarının görevi "varılacak yerler hakkında seçenekler, elde edilebilecek ulaşım araçları ile varılacak yerlere giderken izlenecek güzergâh konusunda turist adayına fikir vermek ve seçilen bir tatil için konaklanacak yeri ayırtmak (rezervasyon), taşıma ve buna bağlı olabilecek diğer hizmetleri içine alacak gerekli düzenlemeler yapmak"tır (Özgüç, 2011: 110). Ekoturizm alanında tur, özel sektör, STK'lar, yerel halk ve kamu sektörü düzenleyen operatörler de ekoturisti seyahat edeceği yere götüren, ona seyahati boyunca gerekli olacak konaklama, ulaşım, yeme-içme, eğlence vb. hizmetleri birleştiren; turiste gerekli bilgileri sağlayan; özellikle de ekoturizm konusunda hizmet verebilecek bir rehber sunan (Newsome, 1997: 6; Fennell, 2002, 84) ve bu hizmetleri bir paket halinde seyahat acentalarına, diğer perakendecilere ve müşterilere satan işletmelerdir (Weaver, 2001: 145).

Ekoturizm destinasyonlarında bulunan karşılayıcı acenteler, ekoturizm standartlarına uygun ürünlerin sağlanmasında önemli bir sorumluluk üstlenmektedir. Ayrıca, konaklama tesisleri, restoranları, taşıma araçları ve yerel halkla etkileşimi gibi hizmetler sağlanması bakımından ekoturizmin başarısında önemli bir paya sahiptir. Ancak çok az sayıdaki tur operatörünün hedef turistik destinasyonlarda yatırımları bulunduğundan, bu yörelerin uzun dönemli sürdürülebilirliğinin sağlanması konusundaki ilgileri düşüktür. Fakat bu destinasyonlara gelen turist sayılarını ve bunların davranışlarını etkilemeleri bakımından sürdürülebilir bir endüstrinin geliştirilmesinde önemli role sahiptirler (Wight, 1993: 3-9). Bunun için ekoturizm operatörleri ve çalışanları, ekoloji, çevre eğitimi, çevre ve kaynak yönetimi, iletişim ve iş becerileri gibi alanlarda uzmanlaşmış eğitim gerektirir. Eğitim, sektörün özel gereksinimlerine göre yetkinlik temelli olmalı ve kültürel açıdan uygun bir şekilde sağlanmalıdır (Lipscombe ve Thwaites, 2001: 629). Gelişme açısından bu tur operatörleri ve seyahat acentaları yerel topluma sağladıkları ekonomik katkılarıyla birlikte, çevre konusundaki eğitim faaliyetlerini desteklemelidir (Wood, 2002: 35-36; Dizdareviç, 2010: 26).

Ekoturizm alanında tur organizasyonu ve uygulanması konusunda tur operatörleri, outgoing seyahat acentaları ve incoming (karşılayıcı-yerel) seyahat acentaları olmak üzere üç tip işletme faaliyet göstermektedir. Tur operatörleri potansiyel turistler her çeşit tur düzenleyen işletmelerdir. Değişik hizmetler organize ederek, esas üretici işletmelerle müşteriler arasında aracılık görevi yaparlar (Hacıoğlu, 2006: 83). Bu işletmeler potansiyel müşterilerini seyahat öncesi ekoturizm destinasyonları ile ilgili kataloglar, broşürler, yaban hayatı ve ekosistemler konusundaki tanıtım filmleri, CD'ler ve web siteleri vasıtasıyla geniş ölçüde bilgilendirme olanaklarına sahiptirler. Bunun yanında müşterilerine seyahat sigortaları sağlamakta ve satın aldıkları ürünün kalitesi açısından bir güvence de oluşturabilmektedirler. Bu bağlamda ekoturizm sektöründe faaliyet gösteren seyahat acentaları uluslararası tur operatörleri kadar baskın bir rol oynamamakla birlikte, özellikle internet üzerinden ekoturizm ürünlerindeki satışların artması onların önemini de arttırmaktadır. Amerika Seyahat Endüstrisi Birliği'nin raporu, 1999 yılında bir önceki yıla göre % 54 oranında artışla 52 milyondan fazla kişinin internet yolu ile ekoturizm seyahatlerini planladığını göstermektedir (Wood, 2002: 34).

Ekoturlar, Kanada Ormancılık Servisi tarafından, bir gezgin olarak ülkeyi baştanbaşa geçerken gördüğünüz manzara özelliklerini anlamanıza yardımcı olmak için

hazırlanmıştır. Hem doğal hem de insanlık tarihi açıklanır ve yorumlanır. Ekoturların kapsadığı rota, ana peyzaj tiplerine veya Ekobölgelere ayrılır her Ekobölgenin haritası, ilginç özelliklerin yerlerini (kod numaraları ile gösterilir) gösterir. Çoğu özellik arabanızdan görülebilse de, bazıları için duraklar önerilir. İlgi noktaları arasındaki uzaklıklar kilometre olarak verilir. Yan yolculuklar tarif edildiğinde, mesafeler otoyoldan dönüşe göre verilir. Seyahat ettiğiniz mesafenin bir kaydını tutarsanız ve ulaşmadan önce her bir ilgi noktasındaki bilgileri okursanız, bu Ekotur'dan maksimum değer elde edersiniz (Fennell, 1998: 232; Fennell, 2008: 18). Niteliklerine göre paket turlar, bağımsız, karşılayıcılı, eskortlu ve özel paket turlar olarak ayrılmaktadırlar. Bu turlar içerisinde ekoturizm için ideal olan turlar; bağımsız tur, manzara turları, öğrenme turları, serüven turları, ekolojik turlar ve özel ilgi turları şeklinde sıralanabilir (İçöz, 1998: 167; Çolakoğlu ve diğ., 2007: 20; Mısırlı, 2010: 175-178).

Ekotur gezileri, diğer ülkelerde uzman tur sağlayan dış tur operatörleri ile bağlantılı çalışabilen iç tur operatörleri aracılığıyla sıklıkla düzenlenir. İç operatörler konaklamayı ayarlar ve rehberlik eder, onlar biyoçeşitliliğin muhafazasını ve yerel halkın refahını teşvik etmek için sorumluluğun aslan payını alırlar ve onlar, sertifika için onları mükemmel hedefler yapıp dilenme, bahşiş verme ve uygun giysiler gibi durumlar üzerine seyahat edenlere kısa bilgi verirler (Wood ve Halpenny, 2001: 125-126).

Ekotur rehberi turizm endüstrisinde çok yaygın olarak kullanılmamakla birlikte "Doğa ve Ekotur Rehberleri için Profesyonel Sertifikasyon Programı"nı yürüten Avustralya EGACP'nin girişimleri sayesinde kavramın kullanımı kısmen yaygınlaşmaya başlamıştır. Muhtemelen, ilk olarak Manidis Roberts Danışmanlığı tarafından Avustralya hükümeti için ekoturizm akreditasyon araştırması sırasında "ekoturizm rehberi" olarak ortaya çıkan kavram, daha sonraları Ulusal Ekoturizm Eğitim Stratejisi'nde kısaltılarak "ekotur rehberi" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Black, 2007: 317). Ekotur rehberi ekoturizm kelimesinden türetilmiş nispeten yeni bir kavramdır ve ekoturizmin gelişmeye başlaması ile modern bir kavram haline gelmiştir (Black ve Crabtree, 2007: 141; Hillman, 2003: 70). Ekotur rehberi ekoturizm ve yorumlama ilkelerini kullanarak doğal veya kültürel önemi olan bir bölge veya alanda ücret ödeyen veya ödemeyen turistlere kılavuzluk yapan, ücretli ya da gönüllü olarak çalışan, her bir grup üyesinin eğlenceli ve güvenli deneyim yaşamaları doğrultusunda grubu yönetir ve gruba liderlik eder kimsedir (Black ve diğ., 2000: 3; Black ve Crabtree, 2007: 141). Ekoturizmde turistlerin yerel halk

ile iyi etkileşim kurabilmeleri turist rehberlerinin becerilerine ve halk arasındaki sosyal statüsüne bağlıdır. Jensen (2010: 615) özellikle halk tarafından tanınan, yöreyi iyi bilen ve yörenin insanı olan yerel rehberin, yöre dışından tur operatörü tarafından gönderilmiş birden fazla destinasyonda görev alan bir rehbere nazaran, yerel halk ile daha iyi iletişim sağlayabileceğini belirtmektedir (Tetik, 2012: 253). Fennell (2002: 167), ekotur rehberlerinin sahip olması gereken özellikleri "dışsal beceriler" ve "içsel beceriler" olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Genel olarak bunlar şu şekildedir: *Fizyolojik, Sosyal, Çevresel, Empati, Güvenlik, Psikolojik, Tekniksel, İletişim, Yönetimsel ve Dinleme ve Cevaplama'*dır.

1.5.3. Ekokonaklama İşletmeleri

Ekoturizme hizmet veren konaklama tesisleri kitle turizmi için kurulmuş olan büyük ölçekli veya konaklama işletmeleri zincirlerine göre önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar temelde ekoturizmin yapısından ve bu pazar dilimindeki turistlerin beklentilerinden kaynaklanmaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006b: 88). Son yıllarda hız kazanan ekoturizm eğilimleri kapsamında otellerde de yeni üretim ve pazarlama stratejiler şekillenen yeni bir imaj ortaya çıkmıştır. Çevresel duyarlılığı üst düzeyde temsil edilen bu otellerle birlikte uluslararası platformda "ecolodge, ecotel, ecohotel, ecoresort, green hotel, green resort, green room ve green süit" gibi tanımlamalar yaygınlaşmıştır. Ekokonaklama tesisi ya da ekotesis; "ekoturizmin ilkeleri ve felsefesi ile özdeşleşen doğa temelli konaklama işletmelerini tanımlamak amacıyla kullanılan sektörel bir etikettir" (Fennell, 2003: 169; Mehta, 2007: 418; Raju, 2009: 47). Ekotesis; "5 ila 75 odayı içeren, düşük etkili ve doğa temelli, çevresindeki hassas alanları koruma imkânı sunmak için finansal açıdan sürdürülebilir olan, turistlere katılımcı ve bilgilendirici deneyimler sunan, doğa ve kültür ile duygusal bağ oluşturan, sosyal ve doğal çevreye duyarlı olarak planlanan, dizayn edilen, inşa edilen ve yönetilen konaklama işletmeleridir (Mehta, 2007: 418). Bu tanımlamalar çevresel duyarlılığı üst düzeyde olan ve bünyesinde değişik çevre koruma faaliyetleri yürüten işletmeleri anlatmaktadır. Bu işletmeler çevre duyarlı bir imaj ile ortaya çıkarak önemli bir pazarlama avantajı edinmektedirler. Pazarlama açısından otellerin çevre duyarlılıkları ve sürdürülebilir turizm faaliyetlerine katılmaları onlara birçok alanda faydalar sağlamaktadır (Middleton ve Hawkins, 1998: 149-150; Kahraman ve Türkay 2014: 147-148). Wight (1995), barınmanın ekoturizm

deneyiminin etkinleştirici bir unsuru olduğunu öne sürerek bunu şu şekilde destekler; turistler önce deneyimi sonda konaklamayı seçer. Bununla birlikte, önceden planlanmış paket turlar konaklama seçimi, ekoturistlerin barınak (lodging) seçme fırsatını kısıtlaması ve ekoturizmin sadece neyi gerektirdiği belirsizliğinin güçlendirilmesiyle yerinde (on-site) deneyimin çoğunu dikte eder (Fennell, 2008: 204).

Gecelik konaklama, doğal ve korunan alanlarda ekoturizm deneyiminin vazgeçilmez bir unsurudur. İlkel kamp yerlerinden yöresel ekolodge'lara kadar geniş bir yelpazede ekoturizm konaklama türleri vardır (Gardner, 2000; Leung ve Marion, 2004: 245). Ekoturizm konaklama olanakları çadırlar, karavanlar, kırsal pansiyonlar, yayla evleri, köy ve çiftlik evleri, yerel materyallerden ve bitkilerden yapılmış kulübeler gibi temel gereksinimleri sağlayacak şekilde çok basit, konforsuz ve hatta ilkel olabileceği gibi, modern teknolojik donanımları bünyesinde taşıyan çok lüks tesisler de olabilmektedir (Wood, 2002: 28; Demir ve Çevirgen, 2006a: 89; Dizdareviç, 2010: 27). Ekoturizme hizmet veren konaklama tesisleri zincir otellerin aksine genellikle uzak doğal alanlarda bulunan, küçük işletmeler şeklinde ve bireysel olarak işletilen, genellikle milli parkların ve korunan alanların yakınına kurulan işletmelerdir özellikle hassas ekosistemler içinde veya çevresinde yapıldıkları için bulundukları yerin doğası ve kültürel yapısı ile uyumlu olarak dizayn edilmelidirler (Gardner, 2001: 528; Duffy, 2002: 51; Wood, 2002: 36; Hawkins ve diğ., 1995; Wood ve Halpenny, 2001: 126; Kwan, Eagles ve Gebhardt, 2010: 4). Bu açıdan örnek teşkil eden ekolojik konaklama tesisleri, verilen hizmet ve ürün yenilikleri ile bulundukları çevreyi koruma amaçlı yapılmaktadır.

Russell ve diğ., (1995: X) bir ekoharitayı, "ekoturizmin felsefesine ve ilkelerine uygun, doğaya-bağımlı bir turistik barınak" olarak tanımlar. Ecolodge (ekolojik pansiyon/konaklama tesisi) konseptinin eğitimsel ve deneyimsel bir perspektiften önemini vurgulamasına rağmen, bu operasyonları tanımlamanın ekolojik hassasiyetle olan felsefi bağı olduğunu öne sürüyorlar. Ekolojinin önemi, bu barınakların (lodges) eğitim ve katılımcı bir deneyim kazandırdığını ve aynı zamanda mevcut bulunduğu yerel çevreyle ilgili olarak geliştirildiğini ve yönetildiğini öneren Ekoturizm Derneği (şimdiki Uluslararası Ekoturizm Derneği) tarafından da vurgulamaktadır (Epler Wood Shundich, 1996). Russell ve diğ., (1995) Tabo 1.2'de gösterilen oniki maddede geleneksel barınakları (lodges) ve ekolojik barınakları (ecolodges) ayırt etmektedir (Akt. Fennell, 2008: 199-200).

Tablo 1.2. Geleneksel Konaklama ve Ekolojik Konaklama Tesisleri Arasındaki Farklar.

Geleneksel	**Ekolodge**
Lüks	Rahat temel ihtiyaçlar
Genel stil	Kendine has stil
Rahatlama odaklı	Aktivite/eğitim odaklı
Etkinlikler tesis temelli(örneğin golf, tenis)	Etkinlikler doğa temelli (yürüyüş, dalış)
Dışa kapalı gelişme	Yerel çevreye entegre gelişme
Grup/Konsorsiyum mülkiyeti yaygın	Bireysel mülkiyet yaygın
Kar sağlama yüksek konuk kapasitesine, hizmetlere, fiyatlara dayalı	Kar sağlama stratejik tasarıma, konuma, düşük kapasite, hizmet, fiyata dayalı
Yüksek yatırım	Orta/düşük yatırım
Temel cazibeler tesis ve çevresi	Temel cazibeler çevre ve tesis
Gurme yemekler, hizmet, ve sunum	İyi/sağlıklı yemekler ve hizmet-kültür etkisi
Pazar zincir içinde	Pazar normalde bağımsız
Rehberler ve doğa yorumcuları yok ya da operasyonun küçük bir özelliği	Rehberler ve doğa yorumcuları operasyonun odak noktası

1.5.4. Ulusal ve Yerel Yönetimler

İyi ekolojik çevre, yalnızca ekoturizmin öncülü ve temeli değil, aynı zamanda devlet ekolojik güvenliğinin önemli teminatıdır. Bu nedenle, ekoturizmi iyi geliştirmek için, ekolojik çevre ekoturizm gelişimine bağımlı olmalıdır. Sağlıklı ve koordineli bir şekilde gelişimini sağlamak için ekoturizmin nasıl teşvik edilmesi gerektiği hepimiz için yeni bir meseledir (Wang ve Tong, 2012: 39). Bu bağlamda ilginç şekilde, ekoturizm bakış açısıyla çalışan kurumlar artık yalnızca kültürel olarak doğru olan hizmetler değil aynı zamanda doğal kaynak kullanımı bakımından çevre dostu sayılan hizmetler sunmaya eğilim göstermeye başlamışlardır (Rosenbaum ve Wong, 2008: 183).

Ekoturizmin gelişmesinde özel sektör, yerel halk, sivil toplum örgütleri, uluslararası organizasyonlar gibi bütün aktörler arasında bir koordinasyon sağlanması gerekmektedir. Devlet bu koordinasyonu sağlamalı ve liderlik görevini üstlenmelidir (Fennell ve Dowling, 2003: 333; Demir ve Çevirgen, 2006a: 91). Çünkü bireysel bir küçük ekoturizm girişiminde yerel ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan ne kadar başarılı olursanız olun ve kaç tane küçük ekoturizm teşebbüsü kurulmuş olursa olsun, kamu ya da özel büyük kuruluşların yönünü değiştirmedikçe küresel önemi sınırlı olacaktır (Buckley, 2003: 220).

Yerel alanlar ise coğrafi ve kültürel açıdan turizme asıl kaynaklarını sağlamakla birlikte, turizm politikalarının planlama ve uygulamalarında söz veya karar sahibi olamamaktadırlar. Yerel yönetimler de, olumlu etkileri ve kalkınmayı destekleyici işlevi nedeniyle, ayrıca ekonomik kazanımları ve istihdam kaynağı olması açısından, turizm konusunda ulusal yönetimle benzer görüşlere ve çıkarlara sahiptir. Ancak bu durum, yerel

yönetimlerin kendi sorumluluk alanlarım kapsayan turizm politikalarında yer almaları için yeterli olmamaktadır (Hall, 1998: 151-152).

Dünyada ekoturizmde başarılı olan destinasyonlar ve ülkeler incelendiğinde, ulusal ve yerel yönetimlerin bu başarıdaki rolleri açıkça görülebilir (Demir ve Çevirgen, 2006b: 92). Hükümet politikası, gerekli çevresel düzenlemeleri uygulama gücü ile geniş endüstri standartlarını belirler ve böylece olumsuz etkilerin en aza indirgenmesine yardımcı olabilir ve dolayısıyla sürdürülebilir ekoturizm uygulamalarını kolaylaştırmada önemli bir role sahiptir. Sürdürülebilir ekoturizmi yerleştirmede hükümet politikasının ve planlamasının önemi, olası etkileri hesaba katarak uygun talimatları ve tutarlı standartları etkin bir şekilde yönetebilme yeteneğindedir (Wearing ve Neil, 2009: 38-39). Rekabetçi ekoturizm bölümleri arasında daha iyi denge sağlanmasına yardımcı olabilecek (Fennell, 2008: 229-230) ve yerel yönetimlerin ekoturizm ve sürdürülebilir turizm gelişimindeki rolünün (UNEP ve WTO, 2005: 23) Dünya Ekoturizm Zirvesi'nde (2002: 67-69) Yerel Gündem 21 kapsamında yerel yönetimlere yüklenen doğrudan turizmle ilgili görevleri, ulusal, bölgesel ve yerel yönetimler için bazı önemli notlar bulunmaktadır. Bunları özetle şu şekilde belirtmek mümkündür; genel sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle tutarlı ulusal, bölgesel ve yerel ekoturizm politikaları ve gelişme stratejileri oluşturulması, işbirliğinin teşvik edilmesi, fonlanması ve desteklenmesi amacıylala; ekoturizm etkinliklerine katılan, bu etkinliklerden etkilenen veya etkilenmesi olası tüm ilgi gruplarını kapsayan geniş bir diyalog sürecinin oluşturulması, planlarının uygulanması için yerel yönetimlerin kapasitesini geliştirmek, hassas ekosistemleri ve habitatların sürdürülebilir kullanımını korumak, doğal bölgelerde ziyaretçi sayısını karşılamak için yeterli fonu saklamak ve uygun politikalar, yönetim planları, doğanın korunması ve sürdürülebilir kullanımı, çevre sorunlarının çözümü, çevresel etki değerlendirme ve ziyaretçiler için yorumlama programları tanımlamaktır.

1.5.5. Sivil Toplum Kuruluşları, Yerel Toplum ile Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar

Ekoturizm endüstrisinin önemli bir yönü de, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak Sivil Toplum Kuruluşların (STK) ekoturizmin gelişimi ve dağılımında oynadığı roldür. Bununla birlikte, 1980'lerden bu yana STK sayısının, öneminin ve etkisinin arttığına ve gelişmekte olan dünyada entegre koruma ve kalkınma için turizmdeki rollerinin arttığına

hiç kuşku yoktur. “Conservation International” gibi kuruluşlar, daha az gelişmiş ülkelerde biyoçeşitliliği koruma ve yerel halkta sürdürülebilir gelişmenin sağlanması çabaları yoluyla ekoturizmin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca tur operatörleri için ekoturizm sertifikasyon programı, rehberler için profesyonel sertifikasyon programı gibi sayısız programlar geliştirmekte ve yönetmekte bölgesel planlama, toplumsal gelişme, koruma alanlarının yönetimi ve çevre korumacılığı ile ilgili çalışmalara destek sağlamaktadırlar. Bu gruplar, ekoturizmi, biyoçeşitlilik için yıkıcı olan maden endüstrilerine olumlu ticari alternatifler sunan topluluk temelli girişimler yoluyla amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak görmektedir. Bu nedenle, motivasyonları, özel sektörle karşılaştırıldığında kar amaçlı olmaktan ziyade daha çok park merkezli veya eğitim merkezli veya ekoloji merkezli olarak düşünülebilir (Fennell, 2008: 148-149; Butcher, 2007: 36; Rosemary ve Crabtree, 2007: 138; Wood, 2002: 37).

Sivil toplum örgütleri sürdürülebilir turizm yaklaşımının hayata geçirilmesinde kilit öneme sahiptirler. Destinasyon yönetim örgütü de bunlardan biri olarak ele alınabilir. Sivil toplum kuruluşları, bölgede sürdürülebilir bir turizm gelişiminin en önemli dinamiği konumuna gelebilmektedir. Bu anlamada STK’ların yönetsel etkinlik için katkı sağlaması ve yönetim uygulamasının geniş bir şekilde kabulüne imkân vermesi şeklinde çift yönlü işlevinden söz edilebilir (Türkay, 2014: 230). Kısacası bilgi toplayabilir, ekoturizm gelişimini izleyebilir ve değerlendirebilirler (Wearing ve Neil, 2009: 223). Bunun yanında Dünya Ekoturizm Zirvesi (World Ecotourism Summit) Sonuç Raporu (2002: 71)’da ve Wood (2002: 53-54) tarafından sivil toplum örgütleri, topluluk temelli ortaklıklar, akademik kurumlar ve araştırma enstitüleri ile ilgili ortaya konulan ilkeler şunlardır:

• Sürdürülebilirliğe hizmet edecek politikalar, kalkınma ve idari prensipler ve izleme mekanizmalarını temin etmek için ekoturizm destinasyonları, ev sahibi topluluk organizasyonları, küçük şirketler ve yerel makamlara teknik, mali, eğitim ve kapasite inşası gibi konularda destek sağlamak,

• Ekoturizm faaliyetlerinin ekosistemler, biyolojik çeşitlilik, yerel ve yerli kültürler ile ekoturizm destinasyonlarının sosyo-ekonomik dokusu üzerindeki gerçek etkileri konusunda inceleme ve araştırma yürütmek,

• Ekoturizm gelişmesi ve idaresi sürecinde, karar alma süreçlerine katkı sağlayan araştırmalar sonucu ortaya çıkmış veri ve bilgileri temin eden özel ve kamu kurumlarıyla işbirliği yapmak,

• Ekoturizmin gelişmesine ilişkin konularda en yeterli ve pratik çözümleri geliştirmek için araştırma kurumlarıyla işbirliği yapmak gibi özellikleri bulunmaktadır.

• Ekoturizm sertifikasyon programlarını yönetmek,

• Yönetimde sorumlu bir işletmecilik anlayışını kapsayan ilkeler doğrultusunda dünya çapında genç girişimcileri eğitmek,

• Sürdürülebilir ekoturizm politikalarını geliştirmek için uluslararası kuruluşlar ve devletler ile birlikte çalışmak,

• Ziyaretçi yönetim sisteminin kurulması için koruma alanlarındaki kuruluşlarla birlikte çalışmak,

• Siyasi ve sosyal haklardan yoksun, siyasi alanda temsil edilemeyen kimi yerli halkları temsil etmektir.

Bir diğer paydaş olan yerel toplum ekoturizm açısından topluluk temelli ekoturizm alanına özel yatırımların çekilmesi de, başlangıç yatırımlarının getiri oranlarına göre yüksek olmasına bağlı olarak bir zorluk teşkil etmektedir. Ekosistem hizmetlerine yönelik ödemeler (PES) programlarında olduğu gibi ekoturizmin sürdürülebilirliği, topluluk temelli bir teşebbüsün bir parçası olarak sosyo-ekonomik hedefleri tanımlamak, kaynakları ve fırsatları analiz etmek, planlar geliştirmek ve faaliyetleri yönetmek için topluluk kapasitesinin geliştirilmesine bağlıdır (Idol, Haggar ve Cox, 2011: 258). Ekoturizm kavramı ele alınırken ya da bir etkinlik olarak organize edilirken en sık yüzleşilecek konulardan birisi de bölgedeki halkın varlığıdır (Bekiroğlu, 2008: 28). Bu bağlamda ekoturizm; yöre halkı ve turizm gelişimi arasındaki ilişkinin temel etkileşimini kolaylaştırmıştır. Nitekim, yerli kültürler ve doğal çevre arasında güçlü bir bağ olmasından dolayı yerlilere ait ve yerliler tarafından işletilen ekoturizm girişimleri doğal ve kültürel çevreyi muhafaza ederken yerli halka da katkı sağlar (Zeppel, 2007: 311).

Toplulukların ekoturizm geliştirme girişimlerini kontrol etmede nasıl bir işbirliği yaptıklarıyla ilgili bir başka örnek, yerel katılımı "yerel toplulukların ekoturizm gibi onları etkileyen gelişim projelerinin sonucunu etkileme becerisi" olarak tanımlayan

Drake (1991: 132) tarafından sunulmuştur. Bu süreçte önemli olan, topluluğun hem topluluk üyelerinin katılımı yoluyla, hem de topluluklarının bazı yönlerinin (örneğin doğal kaynaklar) iyileştirildiği ya da korunduğunu kavramaları yoluyla topluma gösterilen faydadır. Bu bağlamda ekoturizm projelerinin geliştirilmesinde yerel katılım modeli olarak katılım rolünün belirlenmesi, araştırma ekibinin seçilmesi, çok disiplinli bir yaklaşımı içermesi, ön çalışmaların yapılması, uygun bir katılım mekanizmasının belirlenmesi, yerel katılım düzeyinin belirlenmesi, diyalogun ve eğitim çabalarının başlatılması, toplu karar verme mekanizmasının oluşturulması, bir eylem planı ve uygulama şemasının geliştirilmesi ile izleme ve değerlendirme yapılması gibi çeşitli evrelerden oluşmaktadır (Drake 1991: 149-155; Fennell, 2008: 158-159):

Toplum katılımı, ekoturizm destinasyonunun çevresini yönetmek için tüm sosyal kaynakları harekete geçirebilir. Topluluk sakinleri arasında yaygın toplum eğitimi geliştirebilir, yerel sakinlerin duyguları ve katılım yeteneklerini geliştirir, ekoturizm gelişimine yönelik olumlu bilincini geliştirir ve hak ve yükümlülüklerin çevresel farkındalığını geliştirebiliriz (Wang ve Tong, 2012: 42). Dünya Ekoturizm Zirvesi'nde oluşturulan deklarasyonun öncelikli paragraflarında söz edilen, yöresel ve yerli topluluklara yapılan tüm atıflara ilaveten katılımcıların kendileri yöresel ve yerli topluluklara aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri ekoturizmi içeren kalkınma için topluluk vizyonunun bir parçası olarak; insani fiziki, mal ve sosyal sermaye gelişimi ve teknik bilgiye ilerletilmiş erişimi içeren ekoturizm doğrultusunda topluluk için kolektif yararların geliştirilmesi amacıyla bir strateji tanımlamak ve uygulamaktır. İkincisi ise geleneksel beceriyi, özellikle sanatı ve zanaatı, tarımsal ürerimi, sürekli olarak iç doğal kaynakları kullanan durumu ve barınmayı kullanmak ve devam ettirmek amacıyla topluluk kapasitesini güçlendirmek, beslemek ve desteklemektir (World Ecotourism Summit, Quebec City Canada, 19-22 May 2002, Final Report, 2002: 72-73).

Paydaşlar içerisinde en önemli ve etkili olanları ulusal ve uluslararası kuruluşlardır. Ulusal örgütlenmeler, çıkar grupları açısından ise, üretici gruplar, üretici olmayan gruplar ve özel amaçlı gruplar olarak ortaya çıkmaktadır (Hall ve Jenkins 2003: 49-50). Ulusal örgütler, küresel çapta uluslarüstü (Birleşmiş Milletler) ve uluslararası (Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi) örgütler tarafından belirlenen ve ülkeler arasında anlaşma zeminine oturtulan ilke, yaklaşım ve politikaların bir ülkenin sınırları içerisinde uygulanabilmesi için kilit öneme sahip yapılanmalardır. Bu örgütler içerisinde devlet, planlama, yasama,

yürütme, denetim ve yaptırım yükümlülüklerini yerine getirdiğinden önemle ele alınmaktadır. Devlet dışındaki mesleki örgütler ve sivil toplum örgütleri ise, turizm ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmede devlete destek olmakta ve turizmin sürdürülebilir gelişimi için gerektiğinde sektör ve toplum adına denetçi rolünü üstlenmektedir. Üretici gruplar, otel ve acente birlikleri ya da sendikalar ve ticari birlikler gibi turizm ürün ve hizmetlerinin üretim sürecinde yer alan örgütleri temsil ederken; üretici olmayan gruplar, çevre ve tüketici örgütleri gibi dolaylı olarak turizmi etkileyen veya turizmden etkilenen grupları kapsamaktadır. Özel amaçlı gruplar ise, coğrafi ya da konu kapsamı açısından daha küçük amaçlı projeler ve çıkarlar için harekete geçen toplulukları ifade etmektedir (Özgen, 2014: 313-315).

Uluslararası örgütler, gün geçtikçe daha fazla ön plana çıkarak uluslararası sistemin önemli unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle üye devletleri bağlayıcı nitelikteki politika ve kurallar ile devletler üzerinde bir otorite oluşturma yoluna gitmektedirler. Uluslararası örgütler, kendilerine üye olan devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan gelişimini ve doğal kaynakların optimal kullanımını sağlamak amacıyla çoğu zaman sürdürülebilir turizmi bir politika aracı olarak kullanmaktadır. Böylece bölgesel ya da küresel olarak kaynakların etkin kullanımını gerçekleştirirken olumsuz etkilerden sıyrılarak devletlerin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Aktaş, 2014: 331-334). Öyle ki, uluslararası kuruluşların ekoturizmin gelişmesine katkıları; bilgilendirme, finansman sağlama ve teknik yardımlar gibi çeşitli alanlarda olmaktadır. Bu kuruluşlardan özellikle BM ve UNWTO ekoturizmin dünya çapında gelişmesinde önemli rol üstlenmişlerdir (Demir ve Çevirgen, 2006a: 105). BM'in 2002 Yılını "Uluslararası Ekoturizm Yılı" olarak ilan etmesi hem kendisinin ekoturizm alanında önemli bir rol aldığını göstermiş (McLaren, 2003: 115), hem de ekoturizmin küresel anlamda öneminin anlaşılmasını sağlamıştır (Demir ve Çevirgen, 2006a: 105).

Uluslararası kuruluşlar içerisinde Uluslararası Ekoturizm Derneği (TIES), 1990'da kurulan, ekoturizmi savunan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Şu anda ağında 750'den fazla kuruluş ve 14.000 kişi bulunuyor (Uluslararası Ekoturizm Derneği, 2016). Uluslararası kuruluşların ekoturizmin gelişmesine katkıları; bilgi, fonlar ve teknik yardımlar gibi çeşitli şekillerde olmaktadır. Bu kuruluşlardan özellikle DTÖ ve BM'in ekoturizmin dünya çapında gelişmesinde önemli katkıları olmaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006b: 105). Ekoturizm global anlamda BM'nin 2002 yılını "Uluslararası

Ekoturizm Yılı" olarak belirlemesiyle birlikte BM Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu, uluslararası kuruluşlardan, devletlerden ve özel sektörden bu yıl süresince onu destekleyecek aktivitelerde bulunmalarını istemiştir. DTÖ ve BMÇP, 2002 yılı süresince uluslararası seviyede çeşitti faaliyetlerin düzenlenmesi ve koordinasyonunda liderlik rolünü üstlenmişlerdir (UNEP-International Year of Ecotourism (IYE), 2002: 1-2).

UNDP, ekoturizm ile ilgilenen bir diğer uluslararası kuruluştur. Kuruluş, uluslararası kalkınma yardımı programı ile ekoturizm girişimlerini geliştirmek amacıyla ülkelere yardım etmektedir (Halpenny, 2001: 480). Bu kuruluşlar dışında UNESCO, Dünya Mirası ve Biyosferi Stratejisi ile kendi stratejileri arasında sürdürülebilir turizme de yer veren uluslararası bir kuruluştur (McLaren, 2003: 115). Çok taraflı anlaşmalarla dünyada hizmet sunan ve destek veren belli başlı uluslararası kuruluşlar (Wood, 2002: 49; Kozak ve diğ., 2012: 147-149; Hussein ve Saç, 2008: 78); Dünya Bankası (World Bank), Avrupa Komisyonu (European Comission), Inter Amerikan Kalkınma Bankasıdır (Inter American Development Bank-IDB), Dünya Turizm Örgütü (WTO), Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği, Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES), Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, Uluslararası Otel ve Restoranlar Birliği (IHRA), Dünya Turist Rehberleri Federasyonu, Uluslararası Turizm Birliği (AIT), Uluslararası Sosyal Turizm Bürosu (BITS), Avrupa Seyahat Komisyonu (ETC), Avrupa Turist Rehberleri Federasyonu (FEG), Uluslararası Seyahat Acentaları Birliği (UFTAA), Uluslararası Kongreler ve Sözleşmeler Birliği (ICCA), Yeşil Oteller Birliği (Green Hotels), Yeşil Restoranlar Birliği, Uluslararası Sürdürülebilir Seyahat Örgütü ve Uluslararası Finans Birliği (IFC)'dir. İkili anlaşmalarla çeşitli fonlar sağlayan kuruluşlardan bazıları ise (Wood, 2002: 49; McLaren, 2003: 114): Alman Ekonomik Kalkınma Bakanlığı (German Ministry of Economic Development-GTZ), Amerika Uluslararası Kalkınma Örgütü (U.S. Agency for International Development-USAID), İngiltere Birleşik Krallıklar Uluslararası Kalkınma Departmanı (United Kingdom's Department for International Development-DFID), Norveç Kalkınma İşbirliği Örgütü (Norwegian Agency for Development Coorperation-NORAD) ve Kanada Uluslararası Kalkınma Örgütü (Canadian International Development Agency-CIDA)'dür.

Dünya genelindeki ekoturizm örgütlerinin geniş kapsamlı doğası nedeniyle bunların sayısını tahmin etmek imkânsızdır. Bununla birlikte, Tabo 1.3.'de, son 5 yılda

TES ile uyumlu olan ekoturizm derneklerinin (ekoturizm konularıyla düzenli olarak ilgilenen üye sivil toplum örgütleri) bir listesini sunmaktadır (Halpenny, 2001: 480).

Tablo 1.3. Ekoturizm Birlikleri.

Ekoturiz Dernekleri	**Ülke**	**Seviye/alan**
Albanian Ecotourism Association	Arnavutluk	Ulusal
Alaska Wilderness Recreation and Tourism Association (AWRTA)	ABD	Eyalet
Armenian Ecotourism Association	Ermenistan	Ulusal
Asociacion Ecuatoriana De Ecoturismo (ASEC)	Ekvador	Ulusal
Belize Ecotourism Association	Belize	Ulusal
Bolivian Ecotourism Association	Bolivya	Ulusal
Eco Brazil – Associacao Brasileira de Ecoturismo	Brezilya	Ulusal
Ecotourism Association of Australia (EAA)	Avustralya	Ulusal
The Ecotourism Association of Papua New Guinea	Papua Yeni Gine	Ulusal
The Ecotourism Society (TES)	ABD	Uluslararası
The Ecotourism Society of Kenya (ESOK)	Kenya	Ulusal
Ecotourism Society of Saskatchewan (ESS)	Kanada	Eyalet
Ecuador Ecotourism Association	Ekvador	Ulusal
Estonia Ecotourism Association	Estonya	Ulusal
Fiji Ecotourism Association (FEA)	Fiji	Ulusal
Fundacion Ecoturismo Argentina	Arjantin	Ulusal
Georgia Greens Movement	Gürcistan	Ulusal
Hawaii Ecotourism Association (HEA)	Hawaii	Eyalet
Honduras Ecotourism Association	Honduras	Ulusal
Japan Ecotourism Society (JES)	Japonya	Ulusal
La Societe Duventor	Kanada	Bölgesel
Mexican Association of Adventure Tourism and Ecotourism (AMTAVE)	Meksika	Ulusal
Morovo Lagoon Ecotourism Association	Solomon Adaları	Yerel
Partners in Responsible Tourism (PIRT)	ABD	Ulusal
South Carolina Nature-Based Tourism Association	ABD	Eyalet
Swedish Ecotourism Association	İsveç	Ulusal
Toledo Ecotourism Association	Belize	Yerel
Virginia EcoTourism Association (VETA)	ABD	Bölgesel
Zanzibar Ecotourism Association	Tanzanya	Yerel

Kaynak: Halpenny, 2001: 481'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ülkemizde de sayıları tam net bilinmemekle birlikte Ekoturizm ve Sürdürülebilir Turizm Derneği, Ege Ekoturizm Derneği, Küre Dağları Ekoturizm Derneği ve Türkiye Ormancılar Derneği gibi doğrudan veya dolaylı yoldan ekoturizm ile ilişkili birçok örgüt bulunmaktadır. Bunlar arasında TOBB (Türkiye Turizm Meclisi Üyeler: Deniz Turizmi Birliği, Turist Rehberliği Birliği, Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği,

Türkiye Otelciler Federasyonu, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği, Turizm Restorasyon Yatırımcıları ve İşletmecileri Derneği, Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği), Otelciler Federasyonu, Seyahat Acenteleri Birliği, Turizm Yatırımcıları Derneği, Türkiye Çevre Vakfı, ÇKDKT Vakfı sayılabilir (Özgen, 2014:324-326).

1.6. EKOTURİZM TÜRLERİ

Turizm yirminci yüzyılın sonlarından itibaren önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur ve tüm göstergeler turizmin önümüzdeki yıllarda da büyümeye devam edeceği yönündedir. Beklenen büyüme ve yeni eğilimler turizmi o kadar stratejik bir konuma taşımıştır ki, turizmden elde edilen gelirler (konaklama, yiyecek, içecek, aktiviteler, taşıma, rehberlik gibi) yöre halkının refahına da olumlu etki sağlayabilmektedir. Turizmdeki büyümeyle birlikte sürdürülebilir turizm, ekoturizm gibi doğayla ilgili turizm yaklaşımlarına olan talep artmış ve turizm ürünleri ile destinasyonlar çeşitlenmiştir. Günümüzde, söz konusu alanları ziyaret eden turistler de daha farklı taleplere yönelmiş ve seçici olmaya başlamışlardır. Turistlerin talepleri sadece konaklamadaki konfor anlamında değildir. Yöreye özgü kültürel değerler; yerel halkın günlük yaşam biçimi, yöresel yemek kültürü, yöresel kıyafetler, gelenekler, el sanatları vb. hakkında bilgi edinme, yöre halkıyla iletişim, bölgenin flora ve faunası, özel ekosistemler, doğal yaşam ve bunların korunması da dahil olmak üzere birçok konuda daha sorumlu bir seyahat deneyimi kazanmaya yöneliktir (Güneş ve diğ., 2008: 2).

Ekoturizm türleri oldukça geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Daha öncede belirtildiği üzere diğer turizm türleri ve alternatif turizm türleri adı altında gerçekleştirilen yeni anlayışa ve ilkelere bağlı gerçekleştirilen turizm türleri ile ekoturizm arasında birçok ortak nokta ve sıkı bir bağ olmasına karşın ekoturizm içerisinde gerçekleştirilen turizm türleri yapılış şekli ve katılan turistlerin profiline göre farklılık göstermektedir. Buna göre ekoturizmin koruma derecesine ve ekoturizm şekillerine göre çeşitli gruplara ayrılmış ve bununla da kalmayıp ekoturizm türleri çeşitlilik kazanmıştır.

Ekoturizmin temel unsurları arasındaki derece farklılıklarından dolayı ekoturizmin çeşitli şekilleri vardır (Williams, 2009: 131). Orams ekoturizmi; aktif ve pasif olarak iki gruba ayırmıştır. Yine örneğin, Page ve Drowling (2002) "sert" ve "yumuşak" ekoturizm çeşitleri arasında önemli farklar olduğunu söyler:

• Sert ekoturizm yoğun, bireysel ve uzun süreli bir doğa karşılaşması üzerinde vurgu yapar. Genellikle bozulmamış alanlardadır ve yerel topluluklar modern turizmin geleneksel tuzaklarını sunmaz. Katılımcılar genellikle kendini adamış çevrecilerdir ve aradıkları şey Cohen'in (1979) "var oluşsal" deneyim dediği şeydir.

• Soft (yumuşak) ekoturizmde deneyim bir dizi aktivite arasından sadece biri üzerinde odaklanır ve kısa sürelidir. Ziyaretler genellikle bir rehber eşliğinde olur. Katılımcılar nispeten kendini daha az adamış çevrecilerdir.

Gerçekte, sert ekoturizm türü, az sayıda katılımcıyı, destinasyonlar üzerindeki ekonomik etkiler açısından neredeyse hiç alâkasız hale getirmekte ve ormancılık ve madencilik endüstrileri gibi daha büyük paydaşlar karşısında yeterli lobicilik gücü kazanma kapasitesine sahiptir. Aksine, ekoturizmin yumuşak türü çok daha yaygındır ve bu nedenle her iki açıdan da potansiyel olarak daha avantajlıdır. Ayrıca, yumuşak ekoturizm zengin, genç veya sağlıklı olmayan kişiler için çok daha erişilebilirdir (Weaver, 2001a: 2).

Weaver (2005) tarafından yapılan çalışmada ise soft ekoturizm (yumuşak ekoturizm) ve hard ekoturizm (yoğun ekoturizm) arasındaki farkları ise aşağıdaki Tablo 1.4.'te belirtmiştir.

Tablo 1.4. Hard (Sert ekoturizm) ve Soft (Yumuşak ekoturizm) Arasındaki Farklar.

Hard ekoturizm (Sert ekoturizm)	**Soft ekoturizm (yumuşak ekoturizm)**
Güçlü çevresel bağlılık	Yüzeysel çevresel bağlılık
Özel ziyaretler	Çok amaçlı ziyaretler
Uzun geziler	Kısa geziler
Küçük gruplar	Daha büyük gruplar
Fiziksel olarak aktiflik	Fiziksel olarak pasiflik
Doğa ile derin etkileşim	Doğa ile yüzeysel etkileşim
Kişisel deneyime önem verilmesi	Açıklamaya önem verilmesi
Seyahatlerini kendileri hazırlarlar	Tur Operatörleri & Seyahat Acentalan programı hazırlar

Kaynak: Weaver, 2005: 447'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bir bütün olarak ele alınması gereken eko-turizmin sosyal ve kültürel faaliyetleri de içine alan geniş alanlarda birçok aktiviteyi kapsayan bir etkinlik olduğunu unutmamak gerekir. Turizm Bakanlığı eko-turizmi şu başlıklar altında değerlendirmektedir (Çağatay,

Yurdaer ve Kırış, 2002: 204). Ekoturizm çeşitli kriterlere göre gruplandırılır. Bu kriterler turizm kullanılan araçlar (bisiklet, balon, raft, at), gidilen yerin doğası (dağ, yayla, mağara), yapılan aktivitenin özelliği (akarsu, av, bilim, trekking) gibi çeşitlilik gösterir. "Ekoturizm kapsamında yapılan etkinlikler şu şekilde sıralanabilir (Erdoğan, 2003: 120; Akpınar ve Bulut, 2010: 1580):

- Kuş gözlemciliği,
- Doğa yürüyüşü (Trekking),
- Yayla turizmi,
- Mağra turizmi,
- Sualtı dalış turizmi,
- Hava sporları turizmi,
- Sportif olta balıkçılığı,
- Akarsu turizmi,
- Atlı doğa yürüyüşü turizmi,
- Bisiklet turizmi,
- Botanik turizmi,
- Yaban hayatı (Fauna) gözlemciliği,
- Fotosafari,
- Tarım ve çiftçilik (Agriturizm-Argoturizm) ve
- Kamp karavan turizmi'dir.

Nasıl yapıldığına bağlı olarak açık hava rekreasyonu, dış mekân eğitimi, dış mekân sporu, macera turizmi veya ekoturizm olarak kabul edilebilecek geniş çapta dış mekân etkinlikleri vardır. Bunlar; dağcılık, kuş gözlemleme, bot, kano, tırmanış, balıkçılık ve avcılık, yamaç uçuşu, dağ bisikleti, offroad turları, rafting, yaban hayatı izleme ve korunan alanlarda yada diğer doğal çevrede yapılan diğer etkinlikleri kapsar. Bunların bazıları Sno-kediler, kar motosikletleri, helikopterler, balonlar, deniz uçakları ve diğer hafif uçak ve motorlu tekneeler gibi araçları kullanabilir. Diğerleri atları, katırları, eşekleri ya da lamaları kullanır. Ek seçenekler arasında dağ bisikletleri, kanoları, sallar,

deniz kanolarını, kayakları, vb. içerir. Bunların hepsi, hatta yürüyüş botları bile biraz etkisini bırakır. Bu faaliyetlerin birçoğu aynı zamanda pişirme, ısıtma ve yıkamayı da içeren gecelik kampçılığı da içerir (Buckley, 2001: 381-382).

Yukarıda belirtilen ekoturizm etkinliklerinin özellikleri ve yapıldığı alanlar aşağıdaki başlıklarda daha detaylı olarak anlatılmaktadır (Tablo 1.5.; Şekil 1.1.). Rafting, kano, yamaç paraşütü, bungee jumping, dağcılık, kaya tırmanışı gibi ekoturizm etkinlikleri içerdikleri risk nedeniyle, macera turizmi olarak da adlandırılmaktadır (Erdoğan, 2003: 120).

Tablo 1.5. Ekoturizm Kapsamında Gerçekleştirilen Turizm Etkinliklerinin Ekoturzm ile İlişkileri

Ekoturizm ile ilgili	**Ekoturizm ile ilgili değil**	**Nötr**
Yaban hayatı görüntüleme	Balıkçılık	Gezi
Kano	Avcılık	Kürek çekme
Yürüyüş	Kar motorsikleti (snowmobil)	Kamp yapmak
Kızaklı koşu (cross country ski)	Buzda balık tutmak	At binme
Kültürel etkinlikler (Aborijin)		Bisiklet sürmek
Eğitim veya araştırma (Balina izlemek)		Tatil çiftliği
Kuzey ışıklarını görme		Rafting
Kapalı vagon turları		Köpek kızağı
Tarihi turlar		Yüzme
Fotoğrafçılık		Fosil avcılık
Botanik çalışması		Yakala ve bırak balıkçılık

Kaynak: Rahemtulla ve Wellstead (2001: 7)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kesin olarak hangi tür turist faaliyetinin, ve hangi koşullar altında, ekoturizmi oluşturabildiği her zaman tartışmalıdır. Buraya dahil olma kriterleri şunlardır: (i) az ya da hiç sabit olmayan altyapı; ve (ii) birincil rekreasyonel faaliyet olarak değil, yalnızca ulaşım için kullanılan motorlu taşıtlar (Buckley, 2001: 381).

Genel anlamda çok hızlı bir gelişme gösteren ekoturizmin tanımı üzerinde henüz uluslararası bir uzlaşma sağlanamamıştır. Ancak, ekoturizm başlığı altında sınıflandırılan turizm türleri şu nitelikleri taşımalıdır (İçöz ve Yılmaz, 2006: 627):

1. Turistik tüketicilerin temel motivasyonunun doğayı izlemek, doğa ile bütünleşme ve geleneksel kültürleri tanımak olduğu turizm türleri eko-turizm içindedir.

2. Ekoturizm faaliyetlerinin eğitici niteliği bulunmaktadır.

3. Ekoturizm turları genellikle küçük gruplar için küçük ve yerel işletmeler tarafından hazırlanmaktadır. Ancak, farklı büyüklükteki yabancı tur operatörleri de küçük gruplar için eko-turizm turları hazırlamakta ve pazarlamaktadırlar.

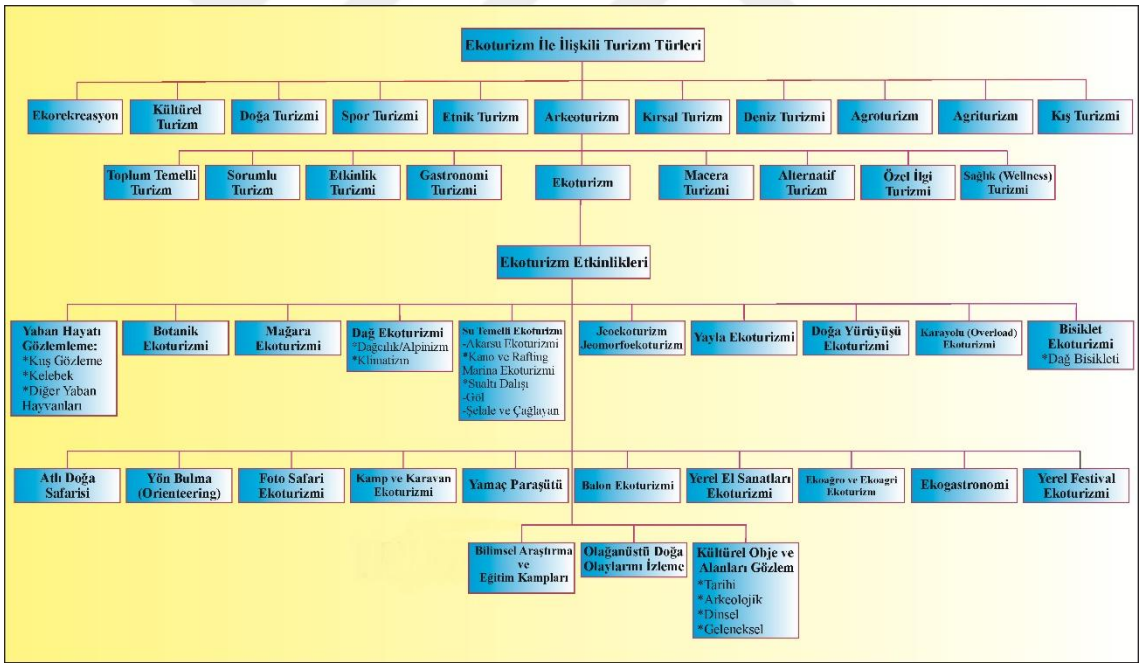
4. Ekoturizm türleri turizmin doğal ve sosyo-kültürel çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en alt düzeye indirmektedir.

5. Ekoturizm;

• Doğal alanların korunması ile ilgilenen yerel halk, yerel örgütler ve yönetim birimleri için ekonomik,

• Yöre insanına alternatif iş ve gelir fırsatları yaratarak,

• Turistik tüketiciler ve yerel halkta doğal ve kültürel varlıkların korunması bilincini geliştirerek doğal alanların korunmasına destek olmaktadır.

Şekil 1.1. Ekorurizm ile İlişkili Turizm Türleri ve Başlıca Ekoturizm Etkinlikleri.

1.7. DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE EKOTURİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞME NEDENLERİ

Dünyada turizm hareketliliği yoğun bir şekilde deniz, kum ve güneş üçgeni çevresinde dönüyor olsada, artık insanlar turizm açısından doğal alanlara ve tarihin eski

dönemlerinden kalan kültür çekiciliklere daha fazla yönelmeye başlamışlardır. Bu açıdan turistler çevre koruma ve doğaya karşı sorumlu bir anlayışla sürdürülebilirliğe yönelme eğilimindedirler. Bu anlayış artık birçok turistin tatil anlayışında önemli bir değişime yol açmıştır. Daha ekolojik olan turistik destinasyonlara ve turistik işletmelere yönelen turist taleplerine göre turizm endüstrisi de bu yönde kendine yeni pazarlar açma ve daha sürdürülebilir turizm anlayışına uygun pazar unsurları oluşturmaya yönelmiştir.

Dünya üzerinde her ne kadar nüfus artıyor ve bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak doğal kaynaklar hızlı bir şekilde tüketiliyor olsa da, henüz dünyada ve ülkemizde doğal ekosistemlerin koruma altına alındığı birçok ilginç coğrafi alan ekoturizm için cazibe merkezi halindedir. Bu bağlamda özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekoturizme olan ilgileri gün geçtikçe artmaktadır. Ağır sanayisi olmayan, ya da sınırlı olan bu tür ülkeler fazla maliyeti olmayan çeşitli düzenlemeler yaparak ekoturizmin gelişmesinden çeşitli oranlarda yararlanma fırsatı bulabilmektedirler. Çünkü ekoturizme katılan turistler hem diğer turistlere oranla daha fazla para harcarlar, hem de çevrenin korunmasına karşı daha duyarlı oldukları için doğal çevrede daha az tahribata neden olurlar (Demir, 2011: 83-84).

Dünya genelinde ekonomik açıdan, turizm pazarı ve sektörü anlamında giderek yükselen bir imaj ve profil sergileyen alternatif turizm türleri içerisinde sürdürülebilirliğe en yakın ve diğer turizm türlerinden farklı bir özelliğe sahip olan ekoturizm hızlı büyümeye devam etmektedir. Netice itibariyle dünyada ve ülkemizde ekoturizm gelişmeleri ve uygulamalarına aşağıda yer verilerek bu pazarın önemi konusunda bazı açıklamalara yer verilmiştir.

1.7.1. Ekoturizmin Dünya'daki Gelişimi ve Uygulamaları

Ekoturzim, son yıllarda giderek önemi artan dünyada oldukça hızla büyüyen bir turizm dalıdır. Ekoturizm kıyı, deniz, yağmur ormanları ve tarım arazileri gibi neredeyse tüm doğal ortamlara uygulanabilmektedir. Bu alanlar öncelikle gelişmekte olan ülkeler ile ilişkilendirilmiştir. Göze çarpan örnekler arasında, yağmur ormanları, Phuket, Tayland, Phuket, Koh Phi Phi Milli Parkı, mercan kayalıkları, eşsiz hayvanlarıyla Galapagos Adaları ve Kenya'nın yaban hayatı bunlar arasında sıralanabilir. Ayrıca, daha az gelişmiş ülkelerde ekoturizm genellikle milli parklar gibi korunan alanlarda bazen asıl ziyaret sebebi bazen de diğer rekreasyon etkinliklerinin bir parçası olarak uygulanmaktadır (Sever ve Bekdemir, 2007: 277; Singh ve diğ., 1989; Boo, 1990;

Goriup, 1991; Dixon ve Sherman, 1991; Weaver ve diğ., 1995; Scace, 1993; Fennell, 1999; Cater, 1994a; Rahemtulla ve Wellstead, 2001: 11; Font ve Tribe, 2000: 1).

WTO tarafından yapılan istatistik çalışmalarında, genel turizm yılda % 4 civarında büyürken, doğa turizminin % 10-30 arasında bir büyüme kaydettiği görülmüştür. Bu alanda birçok dünya ülkesi, ulusal programlar geliştirmişler ve yatırımlar yapmaktadırlar. Bunların başında, Yunanistan, İtalya, İspanya, İsveç, Norveç, Hollanda, Polonya, Kosta Rika, Guatemala, Malezya, Singapur, Estonya, Litvanya ve ABD gelmektedir, özellikle birçok Uzakdoğu ve Güney Amerika ülkesi artan bir hızla bu turizm şekline yatırım yapmaktadırlar (Ateş, Er ve Uzer, 2011: 110). 1994'te Avustralya hükümeti ulusal on yıllık bir süreyi içeren ekoturizm stratejilerini geliştirmek için 10 milyon Amerikan Doları tahsis etmiştir. 1997'de Brezilya dokuz Amazon bölgesini içeren 200 milyon Amerikan Dolarlık ekoturizm gelişim programını hayata geçireceğini bildirmiştir. Çin ve Vietnam gibi turizmin gelişebileceği konusunda endişeleri olan ülkeler, ya da Güney Afrika ve Küba gibi uluslararası konumdan soyutlanmış ülkeler bile ekoturizme ayak uydurmaya başlamışlardır. Özellikle Kosta Rika ve Belize ekoturizm konusunda büyük gelişme göstermiştir. Tanzanya'daki Kilimanjaro Dağı, Ekvator'daki Galapagos Adaları, Uganda'daki goril habitatının bulunduğu dağ ekoturizm varış yerleri olarak oldukça ilerleyen destinasyonlar olmuştur (Banerjee, 2007: 57). Bununla ilgili olarak Drumm ve Moore (2002) Amerika'da doğa turizm operatörlerine uyguladıkları anket çalışmalarında tur operatörlerinden, Kuzey Amerika'daki 271 varış yerlerini sıralandırmalarını istemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre 66 operatörden 37'si Kosta Rika'yı, 32'si Galapagos Adaları'nı en önemli varış yeri olarak önermiştir (Polat, 2006: 43).

Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren milli parklara yönelik önemli bir talep dikkat çekmekte ve bu alanlar ekoturizm pazarının önemli çekiciliklerini oluşturmaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006a: 147). Örneğin Avustralya'yı 1995 yılında ziyaret eden 1.700.000 yabancı turistin % 50'si, bir önceki yıla göre % 10 artışla, kaldıkları süre içinde en az 1 kere milli parkları ziyaret etmişlerdir (Wood, 2002: 20). Yine aynı yıllarda 43 milyon Amerikalının ekoturizm faaliyetine katıldığı, Yunanistan'a gelen 3 milyon İngiliz turistin % 19'unun ekoturist olduğu, Fransa'da yılda 15 milyon kişinin dağ/doğa yürüyüşü aktivitesine katıldığı belirlenmiştir. Ayrıca, Avrupa ülkelerinin pek çoğunun ülke turizmi için ayırdıkları payın önemli bir kısmının bu amaca yönelik harcandığı yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bunun dışında 1997 yılında uluslararası

ekoturizm seyahatleri, turizm pazarının % 7'sini oluşturduğunu ve 1998 yılında yaklaşık 45 milyon kişinin bu seyahatlere katıldığını belirtmişlerdir. 2010 yılında bu sayının 70 milyona ulaşacağı tahmin edilmiştir. Bunlara oldukça önemli orandaki doğal alanlara yönelik yerli turist sayıları da eklenmelidir. Turizm talebi geleneksel Avrupa destinasyonlarından, doğal değerlerin önemli olduğu özellikle gelişmekte olan ülkelere doğru yönelmektedir (Selimoğlu, 2004: 18; Aslan, 2005: 37; Kahraman ve Türkay, 2006: 41).

McKercher ve Chan (2005: 22) tarafından yapılan bir çalışmada ise, uluslararası turist varışları içinde; ekoturizm faaliyetlerinin tüm dünyada % 20, Avusturya'da doğaya dayalı spor faaliyetlerinin % 58, Güney Afrika'da doğaya dayalı turizm faaliyetlerinin % 45, doğaya dayalı yürüyüş faaliyetlerinin tüm dünyada % 58, bisiklet kullanıcılarının % 28 oranında bir pay aldığı, Amerika'da ise 98 milyon kişinin doğaya yönelik macera amaçlı seyahatler gerçekleştirdiğini belirtmektedirler. Hakeza HLA Consultants ve ALA Consulting Group (1995), seçilen Kanada ve ABD pazarlarında turizm pazarı talebini incelemiştir. Onlara göre çalışmada ekoturizm "seyahat eden kişinin kırsalda doğayı, macerayı ve kültürel deneyimleri yaşayacağı tatiller" olarak tanımlanmıştır. Sadece yedi büyük şehirdeki ekoturizm pazarı 13.2 milyon gezgin olarak tahmin edilmiştir. Araştırmanın diğer sonuçları şunlar: genel tüketici grubu için yüzde 77, ekoturizm tatili yaptıklarını söylerken geriye kalan yüzde 23'ü ekoturizm seyahatine ilgi gösterdiğini belirtmiştir. Rapor, British Columbia ve Alberta'nın bu pazarlardan 1.6-3.2 milyon ziyaretçi alabileceğini belirtmişti. Raporda, potansiyel pazarın sadece % 5'inin önümüzdeki 5 yıl içinde British Columbia ve Alberta'yı ziyaret etmesi halinde iki destinasyon için ek gelirin 176 milyon dolar ila 352 milyon dolar arasında olacağı tahmin edilmektedir. Kanada'nın en güzel ve "doğal" vilayetlerinden ikisine, yolcuların kendilerini herhangi bir doğal, macera veya kültürel tecrübe içerisine dahil edeceklerini düşünmemek tasavvur edilemez. Bu muhtemelen, Victoria kentindeki otobüs turlarının yanında zorlu yolculuk ekoturizmini de genişletecektir (Fennell, 2008: 99-100; Rahemtulla ve Wellstead, 2001: 8-9).

Bu bağlamda dünyada ekoturizme yönelik destinasyonların birçoğu tropikal bölgeler, ada ülkeleri, dağlık bölgelerden oluşan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yer almaktadır. Günümüzde dünyada ekoturizrn açısından önemli bölgeler arasında Asya-Pasifik kıyıları, Kızıldeniz gibi sualtı biyolojik çeşitliliğinin zengin olduğu

bölgeler, Orta ve Latin Amerika, Karayipler ve Pasifik Adaları, Yeni Zelanda, Güney Doğu Asya, Güney Doğu Afrika, Antartika ve özellikle Nepal, Kenya, Belize, Kosta Rika, Ekvator, Tanzanya, Tayland ve Avustralya yoğun olarak ekoturizmin uygulandığı destinasyonlardır. Bunun yanı sıra ekoturizmden yalnızca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler değil; ABD, Yunanistan, Fransa ve Kanada gibi gelişmiş ülkeler de pay almaktadır (Nepal, 2000: 661; Demir ve Çevirgen, 2006a: 131-133; Dizdareviç, 2010: 33; Diamantis, 1999: 101; Sindiga, 1999: 115; Weaver, 1998: 73-75; Güngör Özkök ve Çoban, 2009: 594; Kwan, Eagles ve Gebhardt, 2010: 4; Shan-Gun, 2004: 200; Güngör Özkök ve Çoban, 2009: 594; Tırıl, 2006: 46).

Avrupa'da Fransa ve Yunanistan, ayrıca Polonya, Norveç, İzlanda ve İsveç önerilen en popüler alandır. Birçok ülke tematik ekoturizm gezi olanaklarını arttırmaktadır. Yalnızca Kosta Rika, Galapagos ve Nepal gibi çok az bölge Alman pazarı için saf ekoturizm alanları olarak düşünülebilir. Dünyada ekoturizm alanında birçok başarılı örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Dzanga Sangha Milli Parkı'nda (Orta Afrika Cumhuriyeti) Ekoturizm, Wistula ve Kuronya Kıyı Dili Milli Park Bölgesi'nde (Polonya, Rusya, Litvanya/Avrupa) Ekoturizm, Kırgızistan'da Sürdürülebilir Turizm Gelişimi ve Lust auf NaTour Ekoturizm Pazarlama Kampanyası Brandenburg Almanya'dır (Rein, 2004: 74-77).

Adaların farklı coğrafi, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıya, iklim özelliklerine sahip ada ülkelerinin yer altı kaynakları bakımından zengin, daha küçük, denizlerdeki canlı çeşitliliği, nadir bulunan fauna ve floraya sahip olması ve herhangi bir ülkeye sınırlarının olmaması birçok devletin ilgisini çekmektedir (Kunt, 2014: 214). Ayrıca adaların büyük kara parçalarına uzak olması, sakin ve izole bir hayat sunması (Keane ve diğ., 1992: 408), temiz çevre ve doğa, sonsuzluk duygusunu yaşatması bakımından turistleri de etkilemektedir. Ayrıca dünyadaki bazı adalarda bulunan bitki, kuş, böcek, hayvan türleri ve diğer yaşam normlarındaki çeşitliliğin ekolojik cenneti oluşturması bazı adalarda ise yerel kültürün egzotik yapısı farklı destinasyonlara ilgi ve merakı olan birçok turistin dikkatini çekmektedir. Bu özellikleri ile ön plana çıkan adalar (10): San Juan Adaları, Bora Bora Adaları, Porto Riko, Santorini ve Mykonos, Seyşeller, Mauritius, Bali, Phuket, Langkkavvi, Barbados, Fiji, Hawaii Adaları, Kanarya Adaları, Solomon Adası, Amelia Adası, Jekyll Adası, Marco Adası, Marshall Adası, Turks and Caicos Adası, Bahama Adaları, Coney Adası, Tropikal Adaları, River Adaları, Virgin Adaları

(İngiltere), Prens Edward Adası, Paskalya Adası, Staten Adası, Vancouver Adası, Kings Adaları, Kayman Adaları, Hazine Adası, Catalina Adası, Cook Adaları, Tybee Adası, Virgin Adası (ABD), Block Adası, Alcatraz Adası, Parris Adası, Yunan Adaları, Galapagos Adası ve Sanibel Adası'dır (Pektaş, 2016: 242-244).

Dünyada ekoturizme yönelik destinasyonların birçoğu tropikal bölgeler, ada ülkeleri, dağlık bölgelerden oluşan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdir. 1990 yılında Amerika'da macera seyahatleri ile ilgili bir araştırmada, ekoturizmle ilgili aktivitelere yönelik çeşitli destinasyonlar için şu programlar oluşturulmuştur (Weaver, 1998: 70): Doğa Yürüyüşü: Arjantin, Hindistan, Nepal, Pakistan, Peru, Türkiye, Doğa Tarihi: Antartika, Brezilya, Kosta Rika, Ekvator, Madagaskar ve Vahşi Doğada Safari: Orta Afrika, Kenya, Tanzanya'dır.

Ülke bazında inceleyecek olursak ekoturizm konusunda önde gelen birçok ülke bulunmaktadır. Örneğin, endüstrisini ekoturizm pazarına uyumlaştırma yolunda adımlar atan Kosta Rika'da ekoturizmin gelir sağlayıcı etkisi görülmektedir (Rahemtulla ve Wellstead, 2001: 11; Weaver, 1999: 792-816). Ülkede ekoturizmden elde edilen gelir, geleneksel (kahve ve muz) ürünlerin ihracatından elde edilen gelirden çok daha fazla olmuş ve ekoturizm en önemli ekonomik aktivite haline gelmiştir (Campbell, 1999: 534; Weaver, 1999: 799).

İzlanda'daki buzullar yüzyıllardır yabancı konuklar tarafından ziyaret edilmektedir ama son birkaç 10 yıldır bunların bazıları popüler hale gelmiştir çünkü bunlarda rehberli tur faaliyetleri yapılmaktadır. Son yıllarda bu tür turistik faaliyetlere karşı ilgi hızla artmaktadır (Welling ve Arnason, 2016: 174).

Kanada'da 1991 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Kanadalıların % 19'u vahşi yaşamı incelemek ve araştırmak için fotoğrafçılık gibi sarsılmaz vahşi güdümlü uğraşlarda bulunmak için seyahatler yapmışlardır (Weaver ve diğ., 1995; Rahemtulla ve Wellstead, 2001: 12).

Endonezya, çok sayıda adadan oluşan ve Yeni Gine'nin karla kaplı dağlarından Java'daki pirinç tarlalarına, Kilimantan yağmur ormanlarına kadar çok çeşitli manzaralar sunar. Ekoturizm olanakları, Asya'ya özgü hayvan ve bitki türlerini barındıran adaları ekoturizmin gelişme potansiyeli vardır, mesela ejderleriyle (dev kerkenkele) ünlü Komodo (Boniface ve Cooper, 2005: 367-369).

ABD, Güney Carolina'da ekoturizm kavramı altında birçok turizm etkinliği yerine getirilmektedir. Bunlar arasında sırt çantası ile gezi ve yürüyüş, kuş gözlemciliği, tekne turları, bisiklet turları, çevre eğitimi, çiftlikler, balıkçılık faaliyetleri, bahçeler, avlanma, dalış, devlet parkları, rafting ve hayvanat bahçeleri sayılabilir (Fennell, 2001b: 109; Çakıcı ve diğ., 2006: 162; Scott ve Thipgen 2003: 204).

Güney Pasifik ülkesi ve Avustralya'nın komşusu Yeni Zelanda'ya giriş yapan turistlerin büyük çoğunluğunun geliş amacı doğaya dayalı seyahat deneyimi yaşamaktır 1980'lerden bu yana uluslararası turist varışları % 14 oranında artış göstermiştir ve burada uluslararası turizm, özellikle doğa turizmine dayalıdır. Waitomo Caves'de, ateş böceği mağaraları meşhurdur (Higham ve Carr, 2003: 236; Dowling, 2001:146; Yağcı, 2000: 76; Yılmaz, 2008: 89). Mount Cook Ulusal Parkı'nda Yeni Zelenda'nın en yüksek dağı ve güney yarım kürede antartika dışında en büyük Tasman buzulları vardır. Westland Ulusal Parkı'nda buzullar yemyeşil ormanlar arasından neredeyse denize kadar ulaşır. Ekoturistler özellikle ülkenin en büyük ulusal parkı Fiordland'dan etkilenirler. En büyüleyici özelliklerinden biri tekneyle ya da popüler bir yürüyüş yoluyla ulaşılan Milford boğazıdır. Diğer önemli bir ekoturizm merkezi de bir Maori topluluğu olan Kaikoura'dır ve balina izleme etkinliğiyle ünlüdür (Bonifa ve Cooper, 2005: 400-401).

Avustralya, hızla gelişen endüstrisiyle ve ekoturizm konusunda bilinen liderliği ile böyle destinasyonların en güzel örneğidir. Turizm, Avustralya'nın en önemli döviz kaynağıdır. Buradaki milli parklar ve korunmuş alanlar, ulusal ve uluslararası ekoturistler için oldukça önemli destinasyonlardır. Avustralya'da 1983 ile 1993 yılları arasında uluslararası turist sayısı % 12'lik büyüme oranıyla 944.000'den 3.000.000'a yükselmiştir ve bu 10 yıllık süre içerisinde 130.000 kişi ekoturizm sayesinde istihdam olanağına sahip olarak 10.6 milyar dolar gelir elde etmiştir (Dowling, 2001: 141-142; Eagles, 1997: 3; Yılmaz, 2008: 89).

Kenya, ekoturizm konusunda önemli merkezlerden birisidir. 1993 yılında yabancı ziyaretçilerle yapılan bir araştırmada doğa ve yaban hayatı % 70.6'lik bir oranla turistlerin Kenya'yı tercih etmelerinde etkili olan ilk çekicilik olarak belirtilmiştir (Weaver, 1999: 792-816). Bu ziyaretlerin ana çekim nedeni, vahşi yaşamdır. Hesaba göre bir fil, yılda 14.375 $, hayatı boyunca da 900.000 $'ın üzerinde gelir getirmektedir (Cater ve Lowman, 1996: 70).

Ruanda, ekoturizm gündeme gelene kadar, dağ gorilleri yoğun avlanma nedeniyle yok olma tehlikesi içindeydiler. Günümüzde ise, "Goril Turizmi" yörenin korunmasında ve kalkınmasında kullanılan, yılda 10 milyon $ gelir getiren bir kurtarıcı olmuştur. (Yağcı, 2000: 87; Erdoğan, 2003: 138; Yavuz, 2011: 28).

Orta Amerika'da Kosta Rika'dan sonra en yüksek ekoturizm potansiyeline sahip olan Belize'in en önemli doğal çekicilikleri iç kısımlara kadar uzanan ormanları ve dünyanın 2. en uzun mercan kayalıkları formasyonudur. Bu özellikleri nedeniyle Kosta Rika'dan daha fazla gelir elde etmektedir. Çeşitli yaban hayatı koruma alanları oluşturulmuş ve yerel toplumun ekoturizme katılımını sağlayan projeler hazırlanmıştır (Weaver, 1998: 99-101). Dalışın yanında, ekoturizm ve arkeolojik mirasa dayalı turizm de karada yapılabilecek önemli etkinliklerdir. Altun Ha ve Lamanai gibi Maya medeniyeti kalıntıları ve ülkenin güney ve batısında bulunan yağmur ormanlarında yapılan yürüyüşler üzerinde yoğunlaşmıştır. Belize City ülkenin uluslararası geçiş kapısıdır ve Karayip gezilerinin en önemli durağıdır (Lew, Hall ve Timothy, 2008: 322).

Brezilya'ya 1998'de 5 milyon turist gelmiştir. Bu değer 1991'dekinden beş kat fazladır. Brezilya'da toplam 150 koruma alanının 40'ı milli parktır. 1998 yılında mill parkları ziyaret eden turist sayısı 3.5 milyondur (Benzer, 2006: 74). Çok geniş olan toprakları yarı kurak savan, kıyı orman zonlarını da kapsar ve buralarda 34 ulusal park tasarlanmıştır. Bununla birlikte ekoturizm esas olarak Pantanal sulak alanları ve Amazon yağmur ormanlarında odaklanmıştır. Pantanal 210.000 km^2'lik geniş bir alandır; nemli mevsimde sularla kaplanır ve burada yaşayan canlılar leopar, karıncayiyenler, yılanlar, timsahlar ve su kuşları yönüyle zengin bir faunaya sahiptir. 600'den fazla farklı kuş türü bulunmaktadır (Özgüç 1998; Polat, 2006: 45).

Ekvator, önemli uluslararası turizm pazarlarına ulaşımı yetersiz olsa da özellikle Galapagos Adaları ile Latin Amerika'da yer alan önemli bir ekoturizm destinasyonudur. Galapagos'dakiler de dahil olmak üzere 4.000 endemik bitki türü ile etkileyici bir biyolojik çeşitliliğe sahip olup, dünyada devlete ait alanlar içinde % 39'luk oran ile en yüksek koruma alanına sahip bir destinasyondur. Ayrıca dünyadaki eşsiz kara kaplumbağaları, iguanalar, açık denizlerde yaşayan kuşlar, dev kaktüsler gibi çok çeşitli fauna ve floraya sahiptir. Bu yönü ile dünyada ekosistemin geçirdiği evrim ile ilgili çalışmalar için en iyi alan olarak sayılabilir. Bu hassas ekosisteme gelen ziyaretçi sayıları

da sınırlı tutulmakta, taşıma kapasiteleri ve onlara sunulacak hizmetlerle orantılı olarak yavaş ve sabit bir hızla artmaktadır (Weaver, 1998: 103-104; Wallace, 1993: 55-81).

Kültür bakımından İskandinavya'nın bir parçası olan ve onunla aynı kuzey konumunu paylaşan İzlanda, fiziksel konum bakımından Grönland'a yakındır. Adada hala aktif olan volkanik dağlar, lav akıntıları, jeotermal kaynaklar, gayzerler ve kaynayan çamur deliklerinden oluşan bir coğrafi görünüm yaratmıştır. Eski volkanik formasyonlar buzullaşma ile değişime uğramış ve dağlar kar örtüsüyle kaplanmıştır. Kıyı, yer yer fiyort tipi bir görüntü taşımaktadır. Ada, büyük kısmının el değmemiş olması yüzünden ekoturizme çok uygundur (Polat, 2006: 47).

Nepalin zengin kültürel mirası içinde 1600 yıldır sayısız tapınak ve manastır tarihe tanıklık eder. Turizmden kazanılan döviz girdisi Nepal için temel bir kaynaktır (Adhikari, 1994). Nepal Himalaya Dağları'nda tamamen dağlarla kuşatılmış bir ülkedir. Dünyanın 8.848 m en yüksek noktasını içeren Everest zirvesi ile övünmektedir. Bu alanlara dağcılık, doğa yürüyüşü ve rafting gibi özel amaçlı turlar gerçekleştirilmektedir. Himalaya bölgesi Asya'da doğa yürüyüşünün en önde giden bölgesi haline gelmiştir. Son yirmi yılda ziyaretçi sayısının çok artmasına rağmen doğa yürüyüşü amaçlı gelenlerin sayısı toplam ziyaretçi sayısının % 14 olarak sabit kalmıştır (Lane 1997; Polat, 2006: 48).

Afrika'da doğa tabanlı turizmin en iyi örneklerinden olan Kenya ve Tanzanya'da 1950'li yıllarda yalnızca birkaç bin turistle başlayan talep 1995 yılına gelindiğinde Tanzanya'da 350.000'e, 1994 yılında Kenya'da 865.300'e yükselmiştir. Her iki ülke de ekoturizm alanında önemli gelirler sağlamaktadır (Eagles, 1997: 4; Yılmaz, 2008: 90). Güney Afrika'nın şehirlerde yaşayan insanların tatillerinde şehir yaşamı yerine kırsal mekânları tercih etmeleri ve iç bölgelerde yer alan mekânların manzaraları ve vahşi yaşamları nedeniyle sadece Güney Afrika'dan değil ülke dışından da ziyaretçileri kendilerine çekmektedir. Ülkedeki 212 parkın içinde Kruger Ulusal Parkı Güney Afrika'da ekoturizm deneyiminin temel taşını oluşturmaktadır. Yaban hayatı yönüyle zengin olan alan içerisinde ikiyaşamlılar, sürüngenler, kuşlar ve bufalo, çita, fil, zürafa ve kaplanlar da dahil olmak üzere 147 memeli türü sayılabilir (Dieke, 2001: 99; Tükeltürk ve Yılmaz, 2013: 23). Doğu Afrika'daki en fazla biyoçeşitliliğe sahip yağmur ormanlarına dayalı ekoturizmin gelişmesine olanak sağlamıştır. Diğer bir cazibe merkezi de Kabegera Şelaleleri'dir. Turistlerin asıl ilgi alanı ise Queen Elizabeth Milli Parkı ve

Ruwenzori Dağları'dır. 21. yüzyıl başlarında ülkeye gelen uluslararası ziyaretçi sayısı 200 bin civarındaydı (Boniface ve Cooper, 2005: 337).

1.7.2. Ekoturizmin Türkiye'deki Gelişimi ve Uygulamaları

Türkiye ekoturizm açısından oldukça büyük bir potansiyele sahiptir. Daha önceki konularda da değinildiği üzere ekoturizm türlerinin hemen hemen hepsinin yapılabileceği uygun doğal ve sosyo-kültürel ortamların varlığı ülkenin bulunduğu coğrafi özelliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hatta Avrupa kıtası dahi ülkemizin birçok açıdan sahip olduğu doğal güzelliklerin (en basit örneği ile bitki ve yabani hayvan çeşitliliği gibi) bir bölümüne sahip değildir. Bu açıdan doğal kaynakların korunup, daha iyi bir pazarlama tekniğiyle yurtiçi ve yurt dışında tanıtımlarının yapılması ile dünyanın önde gelen ekoturizm merkezlerinden biri olacağına hiç şüphe yoktur. Bu bağlamda Türkiye'de ekoturizmin durumu, gelişimi ve bazı özellikleri açısından tüm konulara değinmek mümkün olmamakla birlikte ekoturizme kaynak oluşturan ve ekoturizm açısından ekoturistlerin ve doğa turistlerinin yoğun ilgi duyduğu konulara ve alanlara kısaca yer verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye, çeşitli uygarlıklardan kalan çok renkli kültürel, tarihsel, yöresel mimari, geleneksel yaşam biçimi vb. gibi sosyal doku zenginlikleri yanında fiziki coğrafyasından ve konumundan kaynaklanan çok farklı ve çeşitli, diğer ülkelerle kıyaslanamayacak düzeyde bir zenginliğe sahiptir. Bu doğal ve kültürel zenginlikler ülkemizi gündemde olan ekoturizm için oldukça ilgi çekici bir ülke konumuna getirmektedir (Akesen, 2009: 370; Karadoğan ve Yıldırım, 2009: 440). Türkiye'nin bu turizm türü ile tanışması bazı bilim adamlarına göre 1970'li yıllar olarak belirtilirken, turizmin en önemli türlerinden biri olmasının 1990'lı yılları bulduğu belirtilmiştir. Bazı bilim insanlarına göre ise ekoturizm Dalyan-İztuzu'nda, 1987 yılında bir otelin temelinin atılmasıyla gündeme gelmiş ve İztuzu kumsalında yuva yapan Caretta Caretta cinsi deniz kaplumbağalarına zarar vereceğinden ekolojistlerin yoğun tepkisi sonucu iptal edilmiş ve bu alan Özel Çevre Koruma Bölgesi ilan edilmiştir (Bozok ve Yılmaz, 2011: 126; Doğaner, 1994: 94).

Bunlara ek olarak Türkiye Turizm Stratejisi 2023 (2012: 7-8)'e bakıldığında, 2023 ekoturizm hedefleri arasında bazı noktalara dikkat çekilmiştir. Ülkemizde ekoturizm ve yayla turizmi gibi doğa amaçlı turizm türlerinin geliştirilmesi için bu amaca yönelik turizm altyapısı geliştirilecek ve niteliğinin arttırılacaktır. Doğa amaçlı turizmin

yapılacağı yörelerde belli, senaryolar çerçevesinde, ana tur güzergâhları, varış noktaları, ara istasyon ve alt istasyon noktaları belirlenerek planlama çalışmaları yönlendirilecektir. Yaylaların yoğunlaştığı alanlarda spot merkezler veya aks olarak öncelikli turizm gelişme/eylem bölgeleri belirlenecektir. Kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ile agro-turizm, macera turizmi, mağara turizmi, spor turizmi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için eylem planları hazırlanacaktır gibi bazı hükümler yer almaktadır.

Turizm gelişim bölgeleri, turizm koridorları, turizm kentleri ve ekoturizm bölgelerinin geliştirilmesi kısımlarında tematik ve yönlendirici nitelikte bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşım kamu kaynaklarını ve özel sektörü bir anlamda öncelikli turizm gelişim bölgelerine yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kısımlar kapsamında, dokuz turizm gelişim bölgesi, yedi tematik koridor, on turizm kenti ve beş ekoturizm bölgesi önerilmiştir. Bu bağlamda Türkiye Turizm Stratejisi 2023'e göre 2. Eylem planında 4 ekoturizm bölgesi belirlenmiştir. Batı ve Orta Karadeniz Eko-Turizm Bölgesi, Antalya Eko-Turizm Bölgesi, Antalya Doğusu ve Mersin Eko-Turizm Bölgesi, GAP Eko-Turizm Bölgesi ekoturizm bölgeleri dışında Göller Bölgesi Eko-Turizm Gelişim Bölgesi ve İğneada Kıyıköy Eko-Turizm Kenti ile Datça Eko-Turizm Kenti (TTS 2023, 2007: 74-77-78-80-81).

Alan genişliği bakımından orta büyüklükte bir ülke olan yurdumuz (814.578 km), bu grup doğal turistik kaynaklarca da, çok zengin bir ülkedir. Arazi büyüklüğü yanında, doğal turistik kaynakların ülke geneline dağılışı, önemi bir çeşitlilik göstermektedir (Doğanay, 1994: 77). Türkiye, gerek dağları, ormanları, yaylaları, kıyıları, gölleri, akarsuları gibi doğal varlıkları; gerek flora ve faunası ve gerekse mağaraları ve kanyonları gibi ilginç jeolojik oluşumları açısından diğer ülkelerle kıyaslanamayacak düzeyde bir zenginliğe sahiptir ve bu zenginlikler ülkemizi gündemde olan ekoturizm için oldukça ilgi çekici bir ülke konumuna getirmektedir. Nitekim, Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin tahminlerine göre ülkemiz, 2015'e kadar yüzde 10,2'ye varan yıllık büyüme ile turizmde en hızlı gelişen ülke olacağı tahmin edilmiştir. Doğal değerlere olduğu kadar kültürel değerlere de önem veren ekoturizm, bu gelişimle beraber önemi bir rol üstlenip, doğal tahribat ve kültürel erozyonu yavaşlatmaya katkıda bulunabilir (Yıldırım, 2012: 70-71).

Türkiye'de ekoturizmle tek yetkili resmi kurum, Orman Genel Müdürlüğü, Odun Dışı Ürün ve Hizmetler Dairesi Başkanlığı, Ekoturizm Şube Müdürlüğü'dür (Yıldırım, 2012: 70). Ülkemizde ekoturizm konusunda planlama aşamasında olan ya da uygulamaya başlamış olan çeşitli projeler bulunmaktadır. Bunlar (Yıldırım, 2012: 71; Bozok ve Yılmaz, 2011: 127): Biyolojik Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Doğal Kaynak Yönetimi (GEF II) Projesi (Dünya Bankası destekli proje kapsamında ülkemizin önemli biyocoğrafik bölgelerini temsil eden ve biyolojik çeşitlilik bakımından zengin 4 önemli pilot alanda (Kayseri-Sultan Sazlığı, Artvin-Camili, Antalya-Köprülü Kanyon Milli Parkı, Kırklareli-İğneada) ekoturizm projeleri uygulanmaktadır.), Kaz Dağları Milli Parkları'nın Ekoturizm Amaçlı Master Planı'nın Hazırlanması Projesi ve Milli Parklar ve Çevre Eğitimi Projesi'dir. Ayrıca Pınarbaşı Ekoturizm Merkezi-Paşakonağı Projesi, Ta Tu Ta (Ekolojik Tarım Turizm Bilgi ve Tecrübe Takası) Projesi, Ekodiyalog Projesi, Kaçkar Dağları Sürdürülebilir Orman Kullanımı ve Koruma Projesi, Saimbeyli Ekoturizmi Projesi (kelebek) diğer önemli ekoturizm ile ilgili projeler arasındadır (Türker ve Çetinkaya, 2009: 16; Kızılarslan ve Özyurt, 2012: 52; Pırnar ve İçöz, 2009: 566; Yeğen ve diğ., 2007: 186; Kurt ve Balkız, 2011: 5-6; Yıldırım, 2012: 69). Ülkemizde ekoturizm açısından ön plana çıkan birçok örnek saha bulunmaktadır. Korunan alanlar dışındaki bu yerlere bazı örnekler verilebilir. Bunlardan birincisi Efes Harabeleri'nin yakınlarında bulunan Şirince köyü (Yücel, 2002: 5), ikincisi Kastamonu'nun Azdavay ilçesine bağlı Zümrüt köyü (Güneş ve diğ., 2008: 8), üçüncüsü Sansarak köyü (İznik-Bursa) (Öztürk, 2002: 239), dördüncüsü kırsal mimarinin turizme katkısı için İspir-Sırakonaklar Vadisi'dir (www.dakap.org.tr/turizm.html; Bekiroğlu, 2008: 26).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın sürdürülebilir turizm çalışmaları içerisinde değerlendirilebilecek özel projeler kapsamında yaptığı çalışmalar şunlardır (Selimoğlu, 2004, 12; Kahraman ve Türkay, 2006, 120; Tetik, 2012: 39; Selimoğlu, 2004: 12-17; Bekiroğlu, 2008: 24): Akdeniz ve Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetim Projesi (ATAK), Ege ve Akdeniz kıyılarında altyapı eksikliklerini tamamlamayı amaçlamaktadır), Mavi Bayrak Projesi, Belek Yönetim Planı, Akarsu Turizmi (Kano-rafting) Projesi, Antik Kentler ve Tarihi Çekim Merkezleri Projesi, Atlı Doğa Yürüyüşü Projesi, Av Turizmi Projesi, Bisiklet Tur Güzergâhlarının Belirlenmesi-Geliştirilmesi Projesi, Botanik (Bitki İnceleme) Turizmi Projesi, Dağ ve Doğa Yürüyüşü (Trekking) Projesi, İnanç Turizmi Projesi, İpek Yolu projesi, Kış Sporları ve Kayak Merkezleri

Projesi, Kuş Gözlemciliği Projesi, Mağara Turizmi Projesi, Mavi Bayrak Projesi, Sportif Olta Balıkçılığı Projesi, Termal ve Sağlık Turizmi Projesi, Turizmde Öncelikli Bölgelerde Sinek ve Sivrisinekle Mücadele Projesi, Yamaç Paraşütü Projesi, Yayla Turizmi Projesi, Tarım-Çiftlik Turizmi Projesi, Yat Turizmi Projesi, Yayla Turizmi Projesi'dir. Yine 2005 yılında başlanan Kuş Cennetleri Projesi ile bugüne kadar 13 kuş cenneti hayata geçirilmiştir. Bunlar: Balıkesir'de Manyas; Bolu'da Yeniçağa Gölü; Adıyaman'da Gölbaşı; Bursa'da Uluabat Gölü; Konya'da Kozanlı; Sivas'ta Tödürge Gölü; Osmaniye'de Kirmitli; Muğla'da Dalyan Gölü; Muğla'da Tuzla Gölü; İzmir'de Gediz Deltası; Burdur'da Burdur Gölü; Tokat'ta Kaz Gölü; Samsun'da Kızılırmak Deltası Kuş Cennetleri'dir. Bunlar arasında Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı 2004 yılında Avrupa Birliği tarafından A Sınıfı Kuş Cenneti Diplomasına layık görülmüştür (Sungur, 2012: 342; Kişioğlu, 2013: 252-253; Yaylalı ve Sürücü, 2016: 15).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Türkiye'ye giriş yapan turistlere uygulanan anketlerde "doğa amaçlı" seçeneği bulunmadığı ve bu alanda Kültür ve Turizm Bakanlığı ve İl Müdürlükleri'nin herhangi bir veri toplama çalışması olmadığı için Türkiye ekoturizm arzı ve talebi konusunda analiz yapmak ve yorumda bulunmak oldukça zordur. Ancak Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin ve yerli turistlerin büyük çoğunluğu tatillerinde doğada yürüyüş, trekking, rafting, fotosafari, kuş gözlemciliği, yamaç paraşütü gibi doğada yapılan aktivitelere katılmayı tercih etmektedir (BAKA, 2012: 17). 2002 yılında Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) tarafından Türkiye'deki seyahat acentalarının ihtisas alanlarının tespit edilmesi amacı ile 1.182 seyahat acentasının yanıt verdiği bir araştırma yapılmıştır. Anket soru formlarında birçok ihtisas alanı belirlenmiş ve seyahat acentasının aktif olduğu alanları işaretlemesi istenmiştir. Sonuçlar Tabo 1.6.'da görülmektedir (Serengil, 2005: 292).

Tablo 1.6. Seyahat Acentalarının Yaptıkları Ekoturizm Etkinliklerinin Sayısal Dağılımı.

Seyahat Acentaları		Yamaç Paraşütü	Dağcılık	Dağ/Doğa Yürüyüşü	Rafting	Atlı Doğa Yürüyüşü	Flora/Fauna	Kuş Gözlemciliği	Balıkçılık	Kamp/Karavan	Sualtı Dalış	Bisiklet
Grup	**Sayı**											
A	2.797	561	109	214	199	76	76	67	1	50	177	4
B	224	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
C	343	2	15	20	7	4	5	4	-	4	17	-
Toplam	3.364	58	124	234	206	80	81	71	1	54	195	4

Kaynak: Serengil (2005: 293)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ülkemiz dağları, doğal alanlarının genişliği, fauna ve flora çeşitliliği gibi kaynak çeşitliliği içerisinde doğal yaşamı deneyimleme ve çevreye aktif katılım şansı sunan birçok seyahat organizasyonu seçeneği bulunmaktadır. Ekoturlar Türkiye için artık olgunlaşma sürecine girmiştir. Kaçkar Dağları ve neredeyse bütün Doğu Karadeniz, Kelkit Vadisi, Erciyes, Doğu Marmara'da Samanlı Dağ, Akdeniz Bölgesi'nde Toroslar gibi belli bazı alanlar ekotur güzergâhları olarak başı çekmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, ülkemizde de turizmden beklentiler oldukça fazladır (Kahraman ve Türkay, 2014: 50-51; Yaşar, 2002: 23).

Ülkemizde ekoturizm için en önemli sahalar coğrafi özellikleri nedeniyle milli parklar ve diğer korunan alanlardır. Bu özellikler içerisinde alanda bulunan endemik bitki türleri, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan yaban hayatı, jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, eşsiz manzaralar veya sulak alanlar gibi birçok faktör sayılabilir. Elbette bu alanlarda gerçekleştirilen ziyaretleri veya ziyaretçilerin hepsini ekoturizm etkinliğini gerçekleştiriyorlar ya da ekoturistler diye nitelendirmek mümkün değildir. Ancak genelleme yapıldığında ekoturizm kapsamında hareket edilmesi ve ekoturizmin amaç ve ilkelerine uygun etkinliklerin gerçekleştirilmesi bu alanların en önemli ekoturizm destinasyonu olmasına imkân sunmuştur. Bu bağlamda ülkemizde Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 2016 yılı itibariyle 42 MP, 209 TP, 30 TKA, 111 TA, 81 YHGS, 14 RAMSAR alanı, 38 UÖHSA, 6 MÖHSA, 55 MO, 145 şehir-kent ormanı, 295 GK ormanı, 187 TB ve 330 TM bulunmaktadır. 2016 yılı KVM Genel

Müdürlüğü verilerinde belirtildiği üzere 16 adet özel çevre koruma alanı, tabiat varlığı ve 359 adet çeşitli derecelerde koruma altında bulunan doğal, tarihi ve arkeolojik sitler, 89 karma sit alanı, 15.559 arkeolojik sit alanı ve 162 adet tarihi sit alanı gibi toplam 16.483 adet sit alanı bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa'da seçilen 100 sıcak noktadan 9'u ülkemizde bulunmaktadır. Bu alanlar Küre Dağları, İstanbul Ormanları, İbradı-Akseki Ormanları Karçal Dağları, Amanos Dağları, Baba Dağı, Yenice Ormanları, Datça Bozburun Yarımadası ve Fırtına Vadisi'dir (Demirel ve diğ., 2005: 49).

Ülkemizdeki korunan alanlarda gerçekleştirilen doğaya dayalı turizm faaliyetlerinden bazıları; Köprülü Kanyonu Milli Parkı'nda olduğu gibi rafting, doğa yürüyüşleri, dağ bisikletçiliği, dağ tırmanışı, Ölüdeniz Tabiat Parkı yakınındaki yamaç paraşütü, Olimpos Beydağları Milli Parkı'ndaki gibi dalma ve kampçılık, Göreme Parkı'ndaki gibi kültürel alanlar içerisinde yürüyüş yine pek çok korunan alanda gerçekleştirilen film-fotoğraf çekmeye yönelik fotosafari, korunan alanlar dışında av-yaban hayatı sahalarındaki kontrollü av turizmi, Yedigöller Parkı'ndaki gibi olta balıkçılığı ve primitif kampçılık, Kaçkar Dağları Parkı'nda olduğu gibi yayla turizmi faaliyetleri ve pek çok korunan alanımızda yapılmakta olan doğa turları, doğa yürüyüşleridir. Çeşitli koruma altında bulunan alanların içerisinde yapılan doğa temelli aktivitelerine alanda hayatlarını sürdüren yöre insanının rehberlik hizmeti vererek, evlerinin gelen ziyaretçiler için konaklama birimi olarak kullanarak (Kaz Dağları Milli Parkı'nda olduğu gibi), yöresel mutfak ürünlerini sunarak (Camili GEF-II Proje alanında olduğu gibi) el sanatları ve yöresel ürünleri satarak (Abant I Gölü Tabiat Parkı'nda olduğu gibi), taşıma araçlarını kullanarak, geri hizmetlerde (mutfak vb.) çalışarak (Köprülü Kanyon Milli Parkı'nda rafting faaliyetinde olduğu gibi) katılmaktadırlar (Küçük, Arpa Yenilmez ve Özmen, 2004: 134-135). Bu bakımdan Türkiye'de bugün en çok ziyaretçi kabul eden milli parklar arasında Kaz Dağları MP, Yedigöller Milli Parkı, Ilgaz Dağı MP, Küre Dağları MP, Termesos MP vs. sayabiliriz (Bal, 2002: 250). Bunların yanı sıra özel çevre koruma bölgesi içerisinde Dalyan ekoturizme yönelik güzel bir örnektir. Sahip olduğu biyolojik çeşitlilikle birlikte, özellikle deniz kaplumbağalarının üreme bölgesi olan İztuzu Kumsalı birçok turisti buraya çekmektedir. Yine Dalyan ağzı açıklarında dünyada nesli tükenmekte olan 12 memeliden birisi olan ve koruma altına alınan Akdeniz Foku görülebilmektedir (Doğaner, 1994: 94-106).

Bitki ve hayvan türlerince son derece zengin bir ülke olan Türkiye, biyolojik çeşitlilik temelli ekoturizm etkinliklerine katılmak isteyenlere birçok seçenek sunar. Doğanın bir bütün olarak tanıtılmasına ve algılanılmasına yönelik genel amaçlı turlardan botanik gezileri, kuş gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, su altı turizmi gibi özel amaçlı turlara kadar birçok ekoturizm etkinliği Türkiye'nin dört bir yanında yapılabilir. Bu etkinlikler için en uygun alanlar, doğa koruma alanlarıdır. Türkiye'deki birçok korunan alanda biyoçeşitlilik unsurlarına bağlı olarak ekoturizm temelli turlar düzenlenmektedir (Tırıl, 2006: 49-50). Anadolu faunası 80.000'in üzerindeki tür zenginliğiyle de dikkati çekmektedir. Son verilere göre Türkiye'de 460 kuş, 161 memeli, 141 sürüngen, 480 deniz balığı ve 236 tür de tatlı su balığının yaşadığı tespit edilmiştir. Türkiye'deki büyük memelilerin çoğu orman ekosisteminde yaşar. Türkiye'deki orman ekosisteminde yaşayan hayvanlar arasında ayı (*Ursus türü*), tilki (*Vulpes türü*), kurt (*Canis lupus*), yaban kedisi (*Felis silvestris*), çakal (*Canis aureus*), vaşak (*Lynx lynx*), sırtlan (*Hyena hyena*) gibi etobur memeliler, geyik (*Cervus ve Capriolus türleri*), çengel boynuzlu dağ keçisi (*Rupicapra rupicapra*), yaban keçisi (*Capra aegagrus aegagrus*) ve yaban domuzu (*Sus scrofa scrofa*) türleri ile porsuk (*Meles meles*), sansar (*Martes foina*), gelincik (*Mustela türü*) gibi memeliler; kertenkele (*Lacerta türü*), kaplumbağa (*Testudo türü*) türleri gibi sürüngenler ve sülün (*Phasianus colchicus*), ürkeklik (*Tetraogallus caspius*), ormantavuğu (*Tetrao mlokosiewiczi*), yırtıcı kuşlar (*Aquila, Accipiter, Circus, Buteo, Pandion, Falco ve Pemis* türleri) ve çok sayıda ötücü kuş türü sayılabilir. Bunlardan kara akbaba (*Aegypius monachus*), şah kartal (*Aquila heliaca*), büyük orman kartalı (*Aquila clanga*) ve küçük orman kartalı (*Aquila pomarina*) gibi türler uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınmış orman faunası türlerindendir (Karaküçük ve Akgül, 2016: 179-180-183; Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu, 2002: 69-70). Yine Türkiye'de zengin bir gen kaynağı bulunmaktadır. Ülkesel ve küresel boyutta önemli yerli orman ağaçları içinden: 5 çam, 4 göknar, 20 meşe, 8 ardıç türleriyle birlikte, Toros sediri, doğu ladini ve doğu kayının değerli gen kaynakları bulunmaktadır (Karaküçük ve Akgül, 2016: 184).

Yukarıda verilen bilgilerle birlikte Türkiye'de botanik turizminin, floristik alt yapısı hakkında şunları söylemek mümkündür. Kayıtlara ve literatüre bakıldığında ülkemizde endemik bitki Davis tarafından 2.651 olarak belirlenmiştir. Özellikle Rize ve Artvin çevresindeki yüksek dağlar endemizm açısından zengin yerler arasındadır (Yıldız, 2000: 29-31). Türkiye'nin coğrafi bölgelerine göre endemik tür sayısı Akdeniz'de 750,

Doğu Anadolu'da 380, İç Anadolu'da 275, Karadeniz'de 220, Ege'de 160, Marmara'da 70 ve Güneydoğu Anadolu'da 35'dir (Kılınç ve Kutbay, 2007: 252-253; Erik ve Tarıkahya, 2004: 153; Avcı, 2005: 42). Ayrıca ekoturizm açısından önemli bir faaliyet olan bitki gözlemleme için Türkiye'deki kaynakların çoğunu milli parklar ve koruma alanları barındırmaktadır. Bu alandaki zengin biyolojik çeşitliliğe sahip milli parklardan bazıları; Kazdağı (Balıkesir- Ege), Honaz Dağı (Denizli-Ege), Kaçkar Dağları (Trabzon-Doğu Karadeniz)'dır (Demir ve Çevirgen, 2006b: 142-143).

Doğu Avrupa ile Afrika arasındaki benzersiz coğrafi konumu ve denizlerle çevrili olması nedeniyle Türkiye, Batı Palearktik bölgede karalar üzerinden uçarak göç eden kuşların ana yolu üzerinde yer alır. Kuşlar biri ilkbaharda, öbürü sonbaharda olmak üzere yılda iki kez göç ederler. Bu göçlerin her biri, türlerin göç takvimlerine bağlı olarak, farklı yoğunlukta gerçekleşir. Kuşlar kışları Afrika'da ya da ılıman bölgelerde geçirir, üreme dönemlerinde ise Türkiye ya da Avrupa'ya gelirler. Göçmen kuşların göç mevsiminde yoğunlaştıkları üç ana geçiş yolu Türkiye'dedir: İstanbul Boğazı ile Artvin-Borçka ve Hatay-Belen geçitleri soyu tehlikede pek çok tür Türkiye üzerinden geçerken bu üç geçiş yolunda yoğunlaşır. Bu türler arasında Leylek (*Ciconia ciconia*), karaleylek (*Ciconia nigra*), kızıl akbaba (*Gyps fulvus*), küçük akbaba (*Neophron percnopterus*), küçük orman kartalı (*Aquila pomarina*), büyük orman kartalı (*Aquila clanga*), küçük kartal (*Hieraaetus pennatus*), yılan kartalı (*Circaetus gallicus*), kara çaylak (*Milvus migrans*), arı şahini (*Pernis apivorus*), şahin (*Buteo buteo*), saz delicesi (*Circus aeruginosus*), çayır delicesi (*Circus pyagarsus*), gökçe delice (*Circus cyaneus*), bozkır delicesi (*Circus macrourus*), atmaca (*Accipiter nissus*), yoz atmaca (*Accipiter brevipes*), gökdoğan (*Falco peregrinus*), delice doğan (*Falco subbuteo*), tepeli pelikan (*Pelecanus crispus*), ak pelikan (*Pelecanus onocrotalus*), kaşıkçı (*Platalea leucorodia*) ve turna (*Grus grus*) sayılabilir (Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu, 2002: 72-73).

Ülkemiz, sahip olduğu ekosistem çeşitliliği ve göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle yerli ya da göçmen çok sayıda kuş türüne ev sahipliği yapmaktadır. Avrupa'da toplam yaklaşık 700 kuş türü yaşarken Türkiye'de gözlenebilecek kuş türü sayısı 461 kadardır. Ülkemizde bugüne kadar uluslararası ölçütlere göre belirlenmiş 184 Önemli Kuş Alanı (ÖKA) bulunmaktadır. ÖKA'ların toplam yüzölçümü 11.638.525 hektardır ve Türkiye'nin % 14'ünü kaplar. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 45, İç Anadolu Bölgesi'nde 34, Akdeniz Bölgesi'nde 28, Ege Bölgesi'nde 23, Marmara Bölgesi'nde 19, Güneydoğu

Anadolu Bölgesi'nde 16, Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde 13, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ise 6 ÖKA bulunur. Bu alanlar yerli ve yabancı kuş gözlemcilerinin büyük ilgisiyle karşılaşmaktadır (Tırıl, 2006: 267; Sevindi, 2013: 64; Kılıç ve Eken, 2004; Pekçetinöz, 2006: 25-26; Şekercioğlu, 2005: 91-92).

Türkiye'de son yıllarda özellikle gençler arasında ilgi gören kuş gözlemciliği, dünyada, özellikle de Batı Avrupa ülkelerinde çok yaygındır (Tırıl, 2006: 266). Ülkemizde kuş gözlemciliği ya da kuşların korunması mevzubahis olduğunda, Kuş Cenneti Milli Parkı'ndan bahsetmemek imkânsızdır (Arı, 2003b: 21). Ülkemizde, kuş gözlemciliği turizminin uygulanabileceği başlıca diğer alanlar (Yağcı, 2000: 84): Manyas Kuş Gölü - Balıkesir, Göksu Deltası - Mersin, Çamaltı Tuzlası - İzmir, Kovada Gölü - Isparta, Eğridir Gölü - Isparta, Burdur Gölü - Burdur, İstanbul Boğazı - İstanbul, Çamburnu - Ordu, Uludağ - Bursa, Ilgaz Dağları - Çankırı/Kastamonu, Ceylanpınar - Şanlıurfa, Kaçkar Dağları - Artvin/Rize, Belen Geçidi – Hatay'dır.

TÜRSAB (2014) verilerine göre Türkiye'ye yaklaşık olarak 550 binin üzerinde yabancı turistin sportif faaliyetler için geldiği ve 900 milyon doların üzerinde harcama yaptığı bilinmektedir (http://www.tursab.org.tr/dosya/12195/tursab-spor-turizmi-raporu_12195_5670173.pdf). Bu bakımdan Türkiye'nin coğrafi yapısı, bitki örtüsü ve av hayvanları bakımından av turizminin gelişmesine elverişli konumdadır (Hazar, 2003: 67). Av ve yaban hayatı kaynaklarının denetim altında yerli ve yabancı avcıların kullanımına sunulmasını, bu kaynakların rekreasyonel ve turistik yönlerden değerlendirilerek ülke turizmine ve ulusal ekonomiye katkıda bulunmasını amaçlayan etkinliklerdir. Ülkemizde av turizmi 1984 yılından itibaren yerli turist avcılar av turizmi kapsamında avlanmaya başlamıştır. Yurdumuzda yabancı turistler için avcılara Yaban Domuzu, Yaban Keçisi, Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi, Kurt avı organize edilmektedir. Bunlar dışında tam kapasiteye ulaşılması halinde avlanabilecek hayvan türleri olarak; Geyik, Alageyik, Karaca, Y. Koyunu, Ayı, Tilki, Çakal, Vaşak, Tavşan, Keklik, Sülün vb. sayılabilir (Şafak, 2003:137; Duran, 2012: 49; Yaylalı ve Sürücü, 2016: 94).

Ülkemizde ekoturizm için uygun olan ilginç oluşumları ile mağaralar mevcut sınıflandırmadan yola çıkarak, Türkiye'de bulunan mağaralardan 33 tanesi 3. grup mağaralardan olup, ziyaretçilere açık bulunmaktadır. Bu mağaralardan 14'ü amatör kişilerce ekipmansız olarak ziyaret edilebilen mağaralardır. 12'si amatör kişilerce

ekipmanlı olarak rehber eşliğinde ziyaret edilebilmektedir. 7'si ise sadece profesyonel ziyaretçilerin ekipmanlı olarak girebileceği mağaralardır (Kınacı, Pehlivan Albuz ve Seyhan, 2011, 59). Türkiye'nin en uzun mağarası 16 km'den fazla olan Isparta'daki Pınarözü Mağarası; en derin mağarası ise 1.453 m ile Mersin'deki Peynirlikönü Mağarası'dır (Yılmaz, 2008: 66; Kınacı, Pehlivan Albuz ve Seyhan, 2011: 59; Şen, 2010: 98). Türkiye'de dünya literatürüne de geçmiş, görülmeye değer mağaralar mevcut olup, bunların bazıları (Yağcı, 2000: 82): Antalya'da; Damlataş (Alanya), Karain, Derya, Beldibi, Sırtlanini- Afrodisias mağaraları, Aydın'da; Aslanlı (Yaren) Mağarası-Kuşadası, Burdur'da; İnsuyu ve Buzluk mağaraları, Gümüşhane'de; Karaca Mağarası, Karaman'da; Manazan Mağaraları (Taşkale), Kastamonu'da; llgarini (llvarini) Mağarası, Kütahya'da; Frig Vadisi ve İnli Köy mağaraları, Mersin'de; Aynalıgöl Mağarası, Ashab-ı Kehf, Çukurpınar Düdeni, Köşekbükü, Cennet ve Cehennem ile Narlıkuyu mağaraları, Tokat'da; Ballıca Mağarası, Zoguldak'da; Gökgöl ve Cehennemağzı mağaraları'dır.

Türkiye ortalama yükseltisi 1100 metrenin üzerinde olan bir ülkedir. Batıda 500 metre olan ortalama yükselti, doğuya doğru gidildikçe en doğuda Ağrı Dağı'nda 5137 metre ile noktalanır. Bu iki uç arasında 1000 metrenin üzerinde kalan dağ ve zirvelerin sayısı 435'i bulur. Kuzeydeki Karadeniz Dağları Doğu Karadeniz Bölümü'nde Kaçkar Dağları'nda 3932 metre ile en yüksek noktasına ulaşır. Ülke dağ turizmi bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye dağları kış ve yaz mevsimlerinde turizme olanak tanımaktadır. Ancak henüz yeterince değerlendirilememektedir (Somuncu, 2002: 189). Aynı zamanda Alp-Himalaya kıvrım kuşağı üzerinde yer alması nedeniyle flora ve faunasıyla çok zengin olan dağ ve sıradağlara, dolayısıyla dağ-doğa yürüyüşü için önemli bir potansiyele sahiptir (Bakırcı, 2002: 245). Bu açıdan Türkiye, çeşitli yükseklikteki dağları, dağların yapısal durumları, orman ve manzara güzellikleri, av ve yaban hayatının zenginliği ile dağcılık sporunu sevenler için olağanüstü çekici ve ilginç güzellikler sunar. Ülkemizdeki bazı merkezler (Yağcı, 2000: 79): Kaçkar Dağı (Karadeniz), Beydağlar (Akdeniz), Erciyes Dağı (İç Anadolu), Niğde Aladağlar (İç Anadolu), Ağrı Dağı (Doğu Anadolu), Süphan Dağı (Doğu Anadolu), Bolkar Dağları (Akdeniz), Mercan Dağları (Doğu Anadolu)'dır.

Yine ülkemizde yukarda da belirtildiği üzere dağların dağ ve doğa yürüyüşü açısından ekoturizm için önemli potansiyeller olarak değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim, ülkemizde yerli ve yabancı turistler belirtilen alanlarda dağcılık ve

doğa yürüyüşleri ile birçok etkinliği bir arada gerçekleştirme imkânı bulabilmektedirler. Bu doğrultuda dağcılık federasyonu, seyahat acentaları, rehberler, çeşitli üniversitelerden ilgili öğretim elemanları ile il turizm müdürlüklerinden alınan bilgiler ışığında Türkiye'de dağ ve doğa yürüyüşü için elverişli yöreler şunlardır (Yağcı, 2000: 78; Demir ve Çevirgen, 2006b: 141): Akdeniz kıyı şeridinde: Akdağlar, Beydağları, Anamur'un yayla kesimi, Tarsus ile Bolkar Dağları arasında kalan bölge, Adana-Kozan ve Kadirli ilçelerinin yayla kesimleri, Tahtalı Dağları, Binboğa Dağları, Ege Bölgesi'nde: Bafa Gölü, Beşparmak Dağları, Kaz Dağları ve Boz Dağlar, Marmara Bölgesi'nde: Kırklareli, Istranca Dağları ve Uludağ, Karadeniz Bölgesi'nde: Ilgaz ve Küre Dağları, Trabzon-Uzungöl ile Şavşat arasında kalan yaylalık kesim ve özellikle Kaçkar Dağları ve İç Anadolu Bölgesi'nde: Kapadokya'dır.

Kırsal alanlarda kurulmuş "ekolojik çiftlikler" turistlere doğa ile iç içe güzel bir tatil olanağı sunarken, bisiklet gezileri, uzun yürüyüşler, tarımla uğraşmak, ata binmek, yüzmek, ev sahipleri ile doğal yemeklerden oluşan güzel sofralarda sohbetler etmek, bir çok hayvanla yakınlaşmak gibi deneyimleri de yaşamalarına olanak sağlamaktadır (Akkuş, 2001: 12-13). İklim şartlarının ülkemizin güney ve batı bölgeleri kadar uygun olmayışı, deniz turizminin gelişmesini büyük ölçüde sınırlandırırken, diğer taraftan alternatif turizm kaynaklarından yayla-dağ turizm alanları bakımından büyük bir potansiyel ortaya çıkarmıştır (Zaman, 2007: 35). Ülkemiz yaylaları, doğal güzellikleri, etnolojik ve diğer çekicilik yaratan özellikleri ile ekoturizme yönelik çok çeşitli ve eşsiz olanaklar sunmaktadır. Ülkemizde turizme elverişli yaylalar (Yağcı, 2000: 82-83): Trabzon: Uzungöl, Şolma, Karadağ, Erikbeli, Rize: Ayder, Anzer, Elevit, Trovit ve Kavron, Artvin: Kocabey, Bilbilan, Kaçkar yaylaları, Beyazsu, Giresun: Kümbet, ve Bektaş, Ordu: Çambaşı ve Keyfalan, Samsun: Gürcü, Vezirköprü ve Sarıçiçek, Sinop: Ayancık ve Akgöl, Hatay: Çamlıyayla (Soğukoluk), Teknepınarı ve Alan, Osmaniye: Zorkun, Maksutoğlu ve Bağdaş, Adana: Tehir, Börücek, Kızıldağ, Ömeydan ve Göller Yaylaları, İçel (Mersin): Çamlıyayla (namrun), Gözne, Soğucak, Fındıkpınarı, Sorgun, Kozlar ve Abanoz ve Antalya: Finike-Karabel, Ağla, Kuyucak ve Gökçukuru'dur.

Ülkemizin doğal kaynakları içerisinde turistik önemi olan unsurlardan bazıları da göller, akarsular, şelale ve çağlayanlardır. Ülkemizde farklı oluşumlarıyla birçok doğal göl ekoturizm açısından değerlendirilmektedir. Bunun yanında eşsiz manzaralar sunan şelale ve çağlayanlar yine ekoturistlerin ziyaret ettikleri başlıca doğa harikalarıdır.

Özellikle akarsuların önemli bir bölümü kısaca "akarsu turizmi" olarak tanımlanan rafting, kano ve nehir kaynağı için çok elverişlidir. Büyük yatırımlar gerektirmeyen akarsu turizmi, çevrenin tarihi, arkeolojik, kültürel, otantik değerleri ve diğer turizm çeşitleriyle bir bütün oluşturmaktadır (Erdem ve Girgin, 2011: 397-398). Ülkemizde akarsu turizmine uygun alanlar, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya- Köprüçay, Alara ve Dim Çayı, Manavgat Çayı, Melen, Anamur (Dragon Çayı), Adana-Feke-Göksu Nehri, İç Anadolu Bölgesi'nde Zamantı Irmağı, Ege Bölgesi'nde Muğla Dalaman Çayı, Karadeniz Bölgesi'nde Altıparmak-Barhal Çayı, Fırtına Deresi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Çoruh Nehri ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat Nehri'nin bir kısmı olarak tespit edilmiştir. Antalya ilinde Köprüçayı'nda yazın 3000'e yakın ziyaretçi ve Dalaman'da ise 45000' yakın kişi rafting yapmaktadır (Elmas, Akkuş ve Cengiz, 2013: 90; Karakoç, 2011: 7; Megep, 2007: 23; Yücel, 2006: 7; Küçükaslan, 2007: 283; Türksoy ve Yürik, 2011: 264).

Ekoturistlerin ilgi duydukları alanlardan biri de marina ekoturizm içerisinde sualtı ekosistemidir. Su faunası ve florasının gözlemlenmesi, su altı fotoğrafçılığı veya bilimsel amaçlı olarak su altına aletli olarak yapılan dalışlar ve şnorkel ile su yüzeyine yakın olarak yüzerek su altını gözlemlemek ilgi duyulan aktiviteler arasındadır (Demir ve Çevirgen, 2006b: 140-141). Kıyı şeridinin uzun olması nedeniyle "Ayvalık'taki mükemmel mercanlar, Antalya'daki deniz tavşanları gibi her bölgesi farklı özelliklere sahiptir. Bu biyolojik çeşitliliğin yanında, Türkiye sularında tarihi batıklar da bulunmaktadır, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesinde dünyanın en büyük amfora koleksiyonu oluşturulmuştur" (Yücel, 2002: 36-39). Ülkemizdeki diğer önemli merkezler; Saros Körfezi kıyıları, Gökçeada, Bozcaada, Bababurnu kıyıları, Kaş, Kalkan kıyıları, Ege ve Akdeniz'in kesiştiği Türkiye'nin güneybatı kıyılarıdır (Yağcı, 2000: 80).

Turizmin çeşitliliği içinde yer alan atlı doğa yürüyüşleri tarihi ve doğal güzelliklerin bulunduğu yörelerimizde düzenlenen günübirlik veya birkaç günlük gezi programları ile yapılmaktadır. Bu alandaki örneklerden biri olması açısından Kapadokya'daki belirtilen aktivite için tur güzergâhları belirlenmiş ve haritalanmıştır. Türkiye'de bu aktivitenin sıklıkla yapıldığı yerler arasında (Demir ve Çevirgen, 2006b: 143; Yağcı, 2000: 79): Antalya, Kastamonu ve Muğla gibi iller gösterilebilir.

Türkiye Kamp ve Karavan Derneği, 1969 yılından beri "Uluslararası Kampçılık ve Karavancılık Federasyonu (FICC)'nun üyesidir. FICC'ye üye 48 ülkeden 52 kamp ve karavan derneği üyedir. Her yıl değişik bir ülkede düzenlenmekte olan FICC'nın "Rally" diye adlandırılan büyük kampçılık olimpiyatına dünyanın dört bir yanından üye derneklerden 2000-2500 karavan ile binlerce kişi katılmaktadır. Bu faaliyet gerçek anlamda bir tanışma ve dostluk toplantıları olmalarının yanı sıra ülkelerin tanıtımı açısından bir fırsattır (Karaboncuk, 2002: 311). FICC'in raporlarına göre Türkiye sınırları içerisinde kamping için çok değerli mekânların olduğu ifade edilmektedir. Ülkemizde beş bölgeye ayrılmış toplam 300 civarında kamp alanı vardır ancak bunların sadece 100 kadarı karavan konaklamaları için uygundur. Ayrıca ülkemizdeki kamp alanları daha çok dağınık özelliklere sahiptir ve Güney Ege sahilleri olmak üzere geniş bir coğrafi alana yayılmıştır (Şenol, 2011: 484).

Son olarak doğal çevre özelliklerinin ekoturizm için oluşturduğu avantajların yanında ülkemizin hemen hemen her köşesinde tarihi yapılar, somut ve soyut kültürel miras, yerel halkın sosyo-kültürel özellikleri, yöreye özgü yerel festivaller, yerel giysiler, yerel el sanatları, yöresel ürünleri ile birlikte yöresel yemekler ekoturizm kapsamında değerlendirilebilecek potansiyel destinasyonlar ortaya çıkartmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yerleşim alanlarından uzakta bulunan bahsi geçen turistik kaynaklar farklı ekoturizm etkinlikleri içerisinde yerli ve yabancı ekoturistlerin ikinci planda uğrak noktaları arasında bu yerleri ziyaret etmeleri Türkiye'de ekoturizmin bu alanda da bir avantaja sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİNİ ETKİLEYEN DOĞAL BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

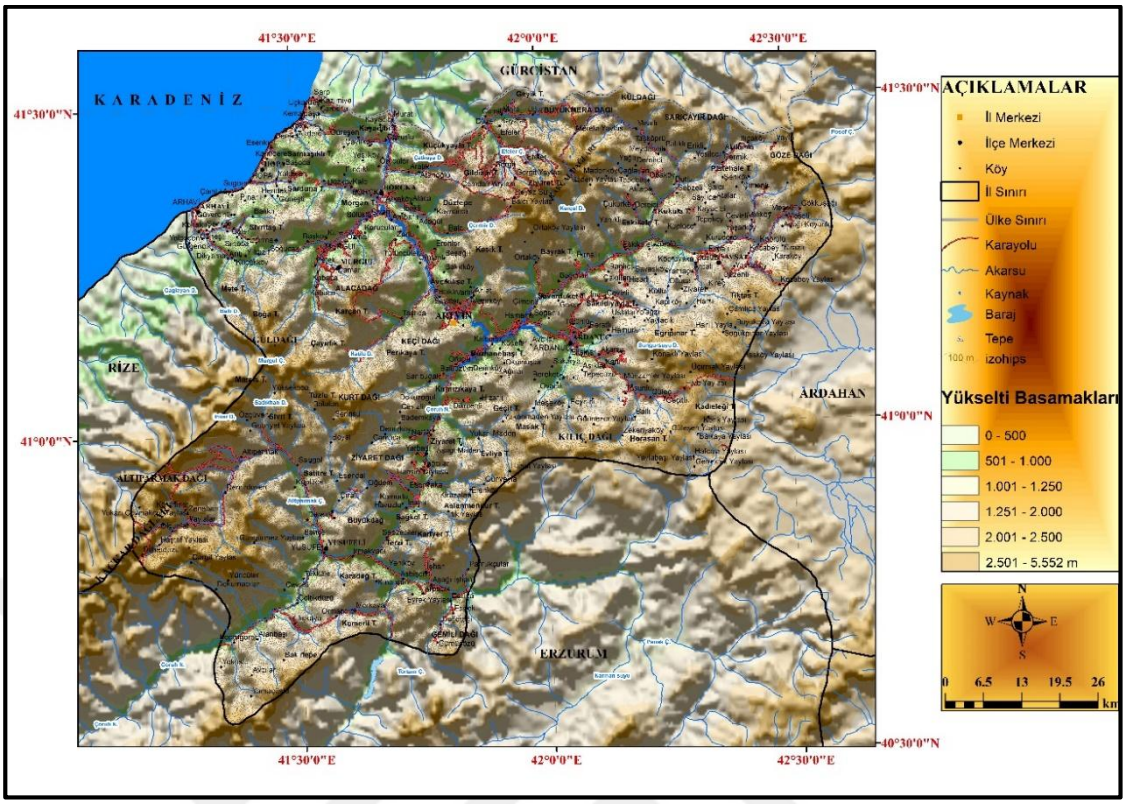
2. GİRİŞ

Hemen hemen her turizm bölgesinde, yöresinde veya kentlerinde ön plana çıkan bir turizm imajı veya kimliği mevcuttur. Artvin ili denince bu imaj daha çok doğal güzellikler ile anılmaktadır. Bu doğal güzelliklerin oluşması ve ekoturizme konu olması yönüyle ekoturizm potansiyelini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen doğal, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri üzerinde durulması gerekmektedir.

Ekoturizm için gerekli olan destinasyonların ortaya çıkmasında kaynak değeri oluşturan doğal yapılar fiziki coğrafya özellikleri ile yakın bir ilişkisi içerisindedir. Bir yerin jeolojik özellikleri ve jeomorfolojik gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan doğal harikalar (dağlar, vadiler, kanyonlar vb.), iklim özellikleri, akarsu ve göller (şelaleler ve göller), orman örtüsü ve bitki çeşitliliği gibi birçok coğrafi etkene bağlı olarak zengin bir ekoturizm çeşitliliği meydana getirmektedir. Aynı zamanda bu yapılar ekoturizmin içerisinde farklı turizm etkinliklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu açıdan Artvin ilinin fiziki coğrafya özelliklerinin kısaca ele alınması gerektiği kanısındayız.

2.1. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Artvin ili fiziki coğrafya özellikleri veya doğal ortam özellikleri bakımından belirgin koşulların hâkim olduğu bir karaktere sahiptir. Daha çok jeomorfolojik özelliklere bağlı olarak beliren bu durum, coğrafyadaki diğer bütün unsurları da etkilemiştir. Kuzeyde Doğu Karadeniz Dağları kıyıdan itibaren yükseklikleri 3000 m'yi geçen kütleler halinde kabaca kuzeydoğu-güneybatı bir yay şeklinde uzanmaktadır. Bu dağların gerisinde ise yine dağlık ve tepelik alanlar geniş bir yer edinmektedir. İç sıradaki dağlar olarak ifade edilen ve diğer illerle sınırı belirleyen Mescit ve Yalnızçam dağları Erzurum ve Ardahan illeri arasında sınır oluşturmaktadır. İl genelinde ki bu dağlık alanlar Çoruh Nehri ve kolları tarafın derin bir şekilde yarılarak engebeli bir görünüm kazanmasına yol açmıştır (Harita 2.1.).

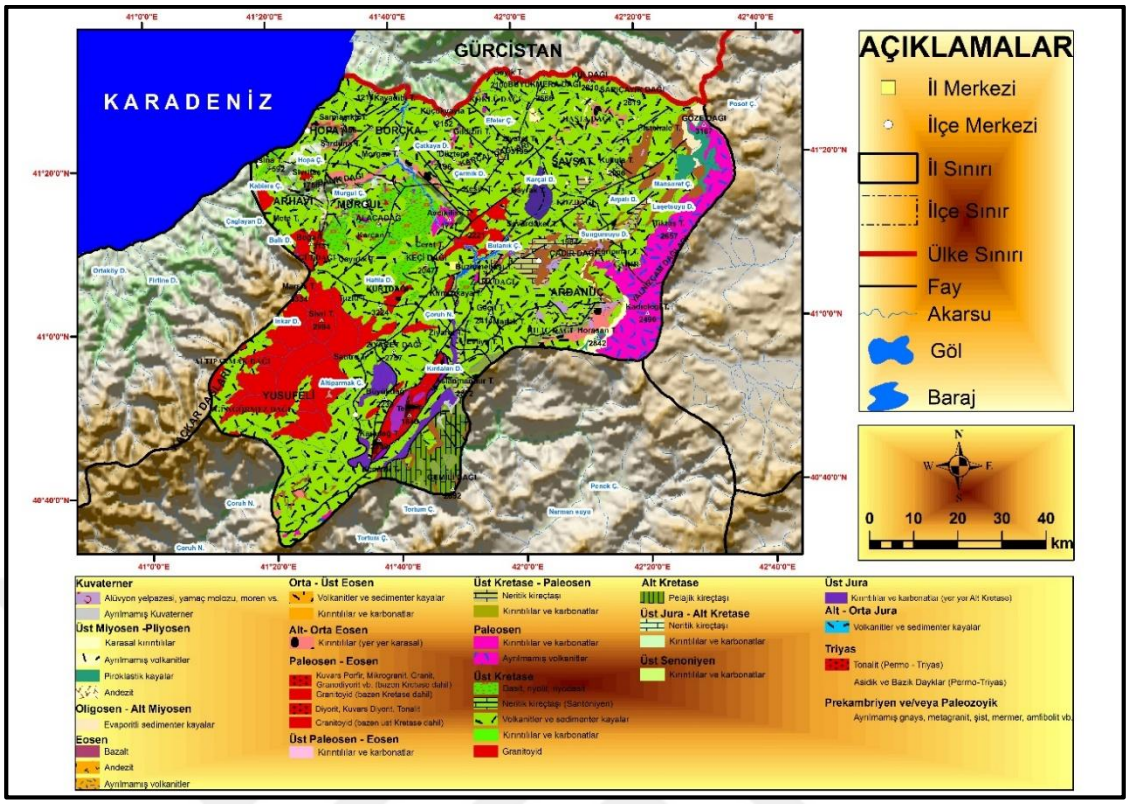

Harita 2.1. Artvin İlinin Topoğrafya Haritası.

Kaynak: 1/250.000 ölçekli topoğrafya haritasından yararlanılmıştır.

2.1.1. Jeolojik Özellikler

Artvin ili jeolojik açıdan oldukça karışık bir gelişim süreci geçirmiştir. Bu süreç yörenin zengin bir jeoçeşitlilik göstermesine zemin hazırlamıştır. Bu farklı oluşumlar bilimsel anlamda sahanın doğal bir laboratuvar özelliği göstermesinin yanında, jeomorfolojik gelişimi büyük ölçüde etkileyerek yörede ekoturizm açısından ön plana çıkan morfolojik ünitelerin de gelişmesine ayrıca katkıda bulunmuştur (Harita 2.2.).

Harita 2.2. Artvin İlinin Jeoloji Haritası.

Kaynak: MTA 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Trabzon ve Kars Paftası'ndan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kuzey Anadolu Orojenik Kuşağı dâhilinde yer alan inceleme alanında (Ceylan, 1995: 6), Paleozoyik, Mesozoyik, Senozoyik dönemine ait toleyitik ve kalko-alkalen kayaçlar izlenir. Metamorfitler, metagabro-metadiyabaz ve granitten oluşan Paleozoyik yaşlı kayaçlar; Çoruh Irmağı'nın Artvin ile Yusufeli arasındaki aşağı kesiminde, Sirya (Zeytinlik) üzerinden kuzeydoğuya doğru uzanmaktadır.

Mesozoyik, volkanikler (Liyas) ile ortaya çıkar ve resifal kireçtaşlarıyla (Üst Jura-Alt Kretase) sürer. Üst Kretase'de ise kuzey kesimde büyük bir volkanizma görülürken, güneyde fliş kayaçlar birikmiştir. Üst Kretase'nin sonuna gelindiğinde volkanizma etkinliğini kaybetmiştir. Triyas'ta başlayarak Üst Kretase sonlarına kadar çeşitli periyotlar halinde gelişimini sürdüren volkanizma daha çok denizaltı volkanizması halinde olmuştur. Bu alanlarda da büyük ölçüde yastık lav oluşumları gözlenir (Yılmaz ve diğ., 1998: 8).

Paleosen'in son dönemlerinde orojenez ile önemli oranda granitoyidler oluşmuştur. Tersiyer yaşlı volkanitler genelde Üst Kretase yaşlı kayaçlar üzerine zaman veya açısal uyumsuzlukla oturur. Bazen Üst Kretase-Paleosen dönemleri geçişli olarak izlenir (Yılmaz ve diğ., 1998: 8-9). Tersiyer yaşlı granit ve granodiyoritler bilhassa sahanın güney ve güneybatısında Gül Dağı'nda yayılış göstermektedir. Ayrıca bu kayaçlar Alacadağ'ın kuzeyi ile Kokolet Deresi ve kolları boyunca da yer yer aflöre etmiştir (Koday, 2000: 6).

Eosen'de volkanizmanın tekrar faaliyete geçmesi denizaltında volkano/tortul birikimi meydana getirmiştir. Bu volkanitler üzerine Şavşat'ın KD'sinda jipsli Oligo-Miyosen yaşlı kayaçlar gelmektedir. Eosen flişlerinin en iyi gelişmiş oldukları yer, Çevreli köyü yakınlarıdır (Tıraş, 1994: 4). Artvin-Hopa karayolunun inşası sırasında Cankurtaran geçidinde yapılan yol yarmalarında bariz olarak fliş fasiyeslerini görmek mümkündür (Koday, 1995: 17-18).

Çalışma alanında Miyosen' ait birimler, karasal volkanizma ürünü olan formasyonlardan oluşmaktadır. Farklı tüf ardalanmaları ile tüf-breş ve yer yer konglomeralardan meydana gelen bu volkanitlerin üst seviyeleri ise Pliyosen olarak yaşlandırılmıştır (Yılmaz ve diğ., 1998: 27). Pliyosen yaşlı bu kayaçlar ise genelde güney zonda ve karasal volkanizma niteliğinde (Plato Bazaltları) bir karaktere sahiptir (Yılmaz ve diğ., 1998: 9).

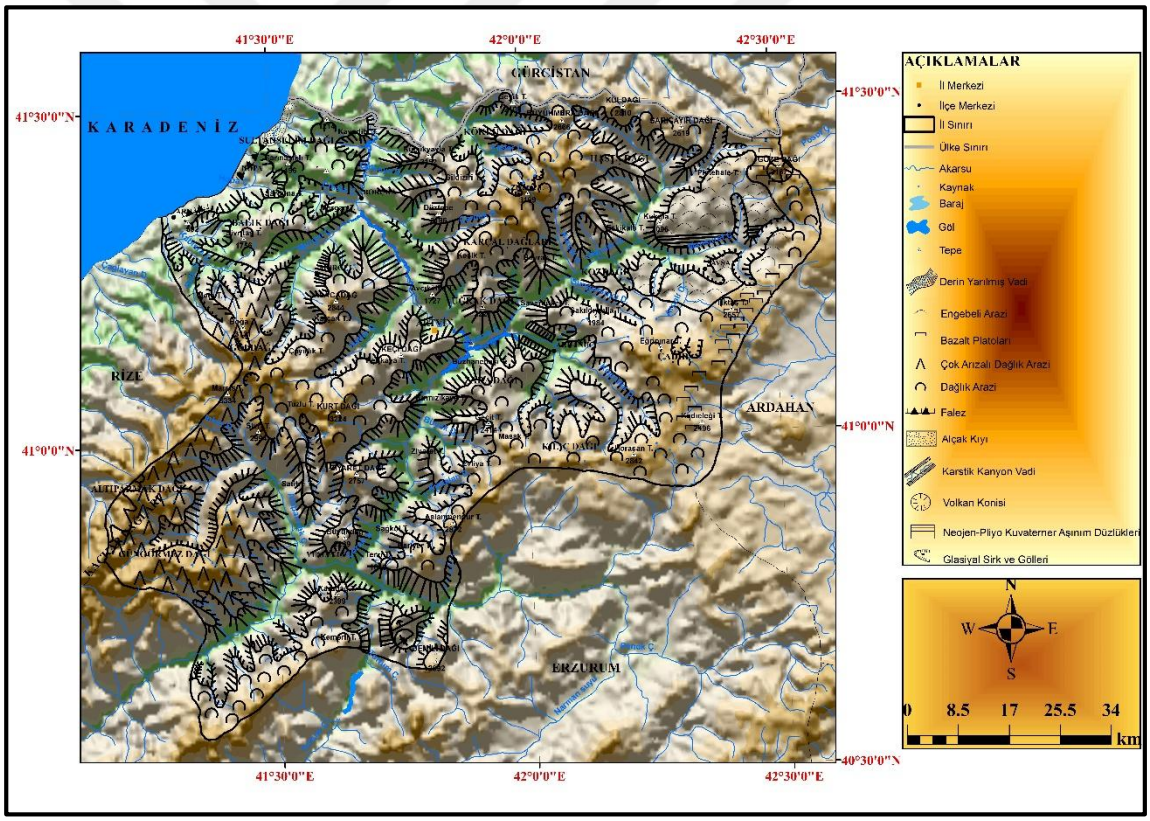
İnceleme alanıdaki Kuvaterner araziler ise akarsu vadilerinin düzlük alanlarında kum ve çakıl yığınlarından oluşan güncel oluşuklardır. Bu oluşuklar daha güneyde Yusufeli ilçesi ile Kılıçkaya arasındaki Çamkerten yöresinde de izlenmektedir. Bu oluşuklardan stabilize ve inşaat malzemesi olarak yararlanılmaktadır (Yılmaz ve diğ., 1998: 27-28).

Artvin ilinin jeootektonik oluşum ve gelişim süreci Doğu Karadeniz Dağları ile paralel bir doğrultuda gerçekleşmiştir. Daha çok genç tektonik hareketlerin izlerinin görüldüğü bu saha, özellikle akarsu ve buzul etkenlerinin yol açtığı karmaşık süreçlerle şekillendirilmiştir. Özellikle Kuvaterner'deki genç tektonik hareketlerle önemli ölçüde düşey hareketlerin meydana geldiğine sahada (Ceylan, 1995: 14), Pleistosen'de meydana gelen iklim değişimleri sırasında önemli bir buzullaşma alına haline dönüşmüştür. Bu

yüzden sahadaki dağlar üzerinde buzul topoğrafyasına ait pek çok aşındırma ve biriktirme şekli meydana gelmiştir (Sever, 2001: 42).

2.1.2. Jeomorfolojik Özellikler

Artvin ili oldukça zengin bir jeomorfolojik çeşitlilik göstermektedir (Harita 2.3.). Kuzey Anadolu'nun jeolojik dönemlerde meydana gelen jeotektonik gelişim evreleri neticesinde orojenenez ve epirojenez olaylarına bağlı olarak meydana gelen yükselmeleri takip eden süreçlerde akarsu faaliyetleri ile arazinin parçalanması ile devam etmiştir. İklim değişiminin yaşandığı Kuvaterner'de ise yaşanan buzullaşma glasyal yerşekillerinin oluşmasına neden olmuştur. Netice itibariyle araştırma sahasını teşkil eden ana morfolojik birimler dağlar, sırtlar, dar ve derin vadiler ve kıyı şeridi şeklinde sıralanabilir.

Harita 2.3. Artvin İlinin Jeomorfoloji Haritası.

Kaynak: Atalay ve diğ., (1985: 32)'den faydalanılarak yeniden çizilmiştir.

Kıyı Şeridi

Karadeniz, ülkemiz sınırları dâhilindeki en doğu kıyı çizgisini oluşturmaktadır. Artvin ilinde Kabisre Çayı (Arhavi'de 9 km) ile Sarp Deresi (Sarp Köyü-Gürcistan sınırı) arasında kalan 32 km kadar olan kıyı çizgisini meydana getirir (Koday, 1995: 10; Koday, 2003: 7). Karadeniz sahili esas itibariyle dik bir kıyı şeridine sahiptir. Fakat yer yer alüvyal teşekküller de (çakıllar ve kumlar) görülür.

Genellikle yüksek kıyı kategorisine dâhil olan Doğu Karadeniz kıyıları, kıyı şekli itibarı ile büyük olmayan koy ve bunların birbirinden ayrıldığı sarp burundan müteşekkil bir kıyıdır. Bugünkü kıyı şekli son transgresyona maruz kalmış, kıyı bölgesindeki topoğrafyanın durumunu aksettirmektedir (Ardel, 1963: 49). Böylece suların yükselmesi ile güneydeki dağların uzantıları; burunları, akarsu ağızları ise koyları meydana getirmiştir (Koday, 1995: 10).

İnceleme alanının kıyı kesiminde birçok girinti ve çıkıntı mevcuttur. Asimetrik ve yayvan olan bu girintilerden sekiz adet tespit edilmiştir. Koyların gerisinde bir akarsu ve küçük de olsa bir kıyı düzlüğü yer almaktadır. Ancak, bunlardan iki tanesi büyük girinti oluşturmaktadır. Bunlar, gerisinde Hopa şehri ve Kemalpaşa kasabasının yer aldığı koylardır. Bu girintilerin arkasında genellikle bir akarsu vadisi bulunmaktadır. Girintilerin her iki kanadı birbirine eşit uzunlukta değildir. Batı yöndeki kanadı daha kısa ve daha keskin girintili olup, buralar falezlerden müteşekkildir. Doğu kanadı ise, daha uzun daha yayvan bir girinti oluşturmakla beraber, önünde dar bir şerit halinde uzanan çakıllı plajlar ile gerisinde fırtınalı ve dalgalı zamanlarda suların ulaşabildiği falezler yer almaktadır. Bu asimetrik girintilerin teşekkülüne sebep olan faktörleri kıyı şekillenmesi, kıyı tipleri, jeolojik yapının, topoğrafyanın, morfolojik hususiyetlerinin dalga, akıntı ve rüzgârların müşterek eseridir (Tandoğan, 1971: 213; Koday, 1995: 10).

Kıyıların büyük bir kısmı yüksek kıyılar kategorisine dâhildir. Bilhassa Arhavi-Çamlıköy, Hopa liman çıkışı-Esenkıyı, Limanköy-Kemalpaşa, Üçkardeş-Sarp köyü arasında kalan burunlar yüksek kıyılar oluşturur. Alçak kıyılar, Kabisre Çayı, Hopa Çayı ile Çamlıköy, Sugören, Çamdere ve Osmaniye derelerinin deniz kıyısında oluşturduğu kıyı düzlüklerine tekabül etmektedir. Deniz kıyısındaki bu düzlüklerde bazen derinliği 1 m'yi geçen verimli alüvyal topraklar mevcuttur. Ancak yörede bu sahalar yerleşmeler ve tarım dışı faaliyetler için kullanılmaktadır (Koday, 1995: 12).

Dağlık Alanlar

Artvin yöresi oldukça dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Yükseltileri değişmekle birlikte 3000 m'nin üzerinde birçok dağlık kütle bulunmakla birlikte bu dağlar hem ilin Erzurum, Rize ve Ardahan ile sınırını çizmekte, hem de ilin kendi içerisinde ilçelerin sınırlarını bir birinden ayırmaktadır. Bu dağlar akarsular tarafından derin bir şekilde yarılmış ve vadi tabanı ile dağlık alanlar arasında önemli oranda yükselti farkının oluşmasına yol açmıştır.

Artvin ilinde bulunan bu dağlık kütleler iklim ve bakı durumu başta olmak üzere coğrafi faktörlerin etkisi altında yer yer 1750 m'ye kadar ormanlarla kaplı, bu yükseltiden sonra azalan orman örtüsü 2000 m'den başlayıp 2750 m'ye kadar çıkabilen Alpin Çayırları ile kaplıdır. Çoruh Vadisi boyunca ise dağların yamaçlarında yer yer geniş yapraklı ormanlar, karışık ormanlar ve vadi tabanlarında kurakçıl ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlar bitki çeşitliliğini oluştururken, aynı zamanda da birçok canlı türüne ev sahipliği yaparak fauna çeşitliliği meydana getirmektedir. Böylesine biyoçeşitlilik sunan ve su kaynakları yönüyle zengin doğal alanlar ekoturizm için eşsiz coğrafi ortamlar meydana getirmektedir.

Yalnızçam ve Mescit Dağları

Araştırma sahasının Mescit ve Yalnızçam dağları Çoruh Nehri'nin güneyinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan bu silsile Kuzey Anadolu orojenik sisteminin güney kanadını oluşturmaktadır. Batıda Erzurum ve Çoruh oluğu arasında uzanan bu sistemin batısında Mescit ve Devedağı, yüksek kütleleri 3000 m'yi aşmaktadır (Devedağı 3202 m); kuzeydoğuda ise doğuda Ardahan-Göle havzaları ile batıda Şavşat-Ardanuç havzası arasında temelde Kretase fliş ve volkanik flişlerinin, üstte bazaltların uzandığı Yalnızçam silsilesi 3000 m'yi aşmaktadır. Dağın üst bölümünde 2200-2500 m arasında bulunan bazalt platoları uzanmaktadır (Atalay, Tetik ve Yılmaz, 1985: 26-27). Güneybatıda bulunan Mescit Dağı üzerinde de fazla sirk, sirk gölü, tekne vadi ve moren seddi mevcuttur. Burada sirkler daha çok 2500-3000 m, göller de 2700-2900 m civarında teşekkül etmiştir (Yalçınlar, 1951: 47). Yaklaşık 2000 metrenin üstünde bulunan vadilerin çoğu moren ve "U" şeklindeki profilleriyle tam bir buzul vadisi görünümündedirler. Mescit dağı üzerinde 25'e yakın sirk gölü mevcuttur. Sirk ve sirk gölleri bilhassa ana masifin kuzey doğuya bakan yamaçlarında inkişaf etmesi Rize Dağları'nda belirtildiği

gibi fazla gölgede kalma ve güneyin sıcak tesirinde uzak bulunma şartlarıyla izah edilse gerektir (Tarkan, 1973: 22).

Yalnızçam Dağları ise Oltu Çayı Havzası'nın kuzeydoğusundan başlayarak güneybatı-kuzeydoğu yönde Gürcistan sınırına kadar uzanır. Yukarı Kura Havzası ile Çoruh Havzası'nı birbirinden ayıran Yalnızçam Dağları Karadeniz'le Doğu Anadolu Bölgesileri arasında coğrafi bir sınır oluşturmaktadır (Sever, 2001: 69). Yalnızçam Dağları'nın Çoruh Havzası ile Yukarı Kura Havzası arasındaki su bölümü çizgisini oluşturan yüksek kesimleri, bir taraftan araştırma sahasının sınırını ve dolayısıyla Artvin-Ardahan il sınırını oluştururken; diğer taraftan da Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasında coğrafi sınır olma özelliği taşımaktadır (Orhan, 2015: 27). Tersiyer başlarından Kuvaterner'e kadar devam eden etkin tektonizma ve volkanik faaliyetler bu dağ kuşağının bugünkü morfometrisini ortaya çıkarmıştır. Bu kütle epirojenik hareketlerle yükselirken tabaka bozulmalarına ve kaymalarına yer vermeyecek şekilde yavaş bir tempoyla toptan yükselmiştir. Kuvaterner'de ise bir yandan Pleistosen'de (Würm) meydana gelen buzullaşma öte yandan çeşitli yönlerde kurulan akarsuların geriye aşındırması ile bu yassı topoğrafya nispeten çeşitlenmiştir. Yalnızçam sıradağları üzerindeki volkan konileri bir tarafa bırakıldığında, söz konusu dağ kuşağı üzerinde sivri doruklu tepelere pek rastlanmaz (Sever, 2001: 70-71). Yalnızçam sıradağları üzerindeki volkan konileri bir tarafa bırakıldığında söz konusu dağ kuşağı üzerinde sivri doruklu tepelere pek rastlanmaz. Ardanuç'un doğusunda yer alan ve sahanın en yüksek noktasını oluşturan Çadır Dağı'ndan kuzeydoğudaki Göze Dağı'na kadar uzanan bir alan Pliyosen yaşlı bazalt platoları geniş bir yer tutar (Koçman, 1979: 33). Araştırma sahasının diğer kesimlerine oranla vadi sıklığının az olduğu bu kesimler, yörenin yüksek yayla kuşağını oluşturmaktadır (Rızvanoğlu, 2002: 10).

Karçal Dağları

Karçal Dağları, Meydancık Çayı ve kolları tarafından derin bir şekilde yarıldığı için çok engebeli bir topoğrafya ortaya çıkmıştır (Orhan, 2015: 26). Kaçkar Dağları'ndan (3932 m) sonra sürekli yükselti kaybederek (Altıparmak Dağı 3562 m, Güldağı 3348 m, Alacadağ 2844 m, Keçidağı 2047 m, Keklik Dağı 1979 m) kuzeydoğuya doğru devam eden Kıyı Kuşağı Dağları (Dış Pontidler), Artvin yakınlarında Çoruh Nehri, Bulanık Çayı ve Berta Çayı tarafından parçalanarak ikiye bölünür. Bu kesimden itibaren kısa mesafeler

içinde bir anda yükseklik kazanarak güneybatı-kuzeydoğu yönünde Gürcistan devlet sınırına kadar uzanan sıradağlara Karçal Dağları adı verilir. Diğer taraftan bu sıradağlar üzerinde birbirine yakın üç yüksek pramidal tepenin (Karçal Zirvesi 3431 m, Dibdiba T. 3172 m, Ziyaret T. 3109 m) bulunması nedeniyle, halk arasında "Üç Kardeş Dağları" olarak da adlandırılır. Gerek jeolojik ve tektonik gerekse litolojik yapı bakımından Pontid Metalojenik Kuşağı içinde kalan Karçal Dağları (Sever, 2001: 59), Çoruh Nehri tarafından kıyı boyunca uzanan Doğu Karadeniz Dağları'ndan ayırarak; Kuzeydoğu Anadolu'nun doğu bölümünde, Küçük Kafkaslar'ın (4095 m) batısında yaklaşık 300 km²'lik bir alanda, kütlevi karakterde bir yapı kazanmasına yol açmıştır (Dede, 2016: 3).

Karçal Dağları'nın çekirdek kısmını Kaçkar granitoyidi oluşturur. Üç volkanik evrede (Triyas öncesi, Üst Kretase-Paleosen, Eosen) yerleşen Kaçkar granitoyidi ve graniti bu dağların temel yapısını meydana getirir (Sever, 2001: 61). Karçal Dağları, andezit, bazalt, trakit ve aglomeralardan meydana gelmiş ve aşınmaya karşı dirençli olduğundan çevresine göre kütlevi bir özellik kazanmıştır. Nitekim bu kütlenin güneybatısında yer alan ve aşınmaya karşı dirençsiz Eosen-Paleosen flişlerinin yayılış gösterdiği bölge, bu kütleye göre sürekli aşınmış ve Karçal Dağları'nın heybetli bir görünüş kazanmasına neden olmuştur (Ceylan, 1995: 19-20). Karçal Dağları'nın 2500 m'den itibaren kuzey ve kuzeydoğuya bakan yüksek yamaç ve zirve kesimlerinde glasiyal vetirelere ait pek çok şekil bulunmaktadır. Özellikle de Karçal Zirvesi (3431m), Dibdiba Tepe (3172 m), Ziyaret Tepe (3109 m), Taşlı Tepe (2727 m) ve Yabanilahana Tepe (2835 m) çevresinde yoğunlaşan glasiyal unsurlar arasında ilk göze çarpan şekiller; sirkler, sirk gölleri, tekne vadiler, sürgüler, hörgüç kayalar, pramidal tepeler, cilalı yüzeyler gibi karakteristik aşınım şekilleri ile değişik yükseltideki moren depolan oluşturur (Sever, 2001: 65).

Altıparmak ve Kaçkar Dağları

Soğanlı-Kaçkar silsilesinin orta kısmında yükselen ve birbirinin devamı gibi görünen bu dağların en yükseği Kaçkar Dağı (3932 m)'dır. Bu kütlelerin bulunduğu kısımlar silsilenin glasiyeler tarafından en fazla işlenmiş olan bölgelerine tekabül eder. Bu dağlar üzerinde bugün de görülen glasiyeler vardır. Bununla beraber, glasiyeler genellikle kuzey yamaçlar üzerinde bulunmaktadır (Yalçınlar, 1951: 30).

Doğu Karadeniz Dağları'nın devamını oluşturan ve Kaçkar Dağları'nın devamı niteliğinde olan Altıparmak Dağları, araştırma sahasına kuzeybatıdan, Kaçkar Dağları'nın en yüksek tepesi olan 3932 m yüksekliğindeki Kaçkar Tepesi'nin doğusundan girmekte ve kuzeydoğuya doğru, yaklaşık 40 km mesafede uzanarak, Yüksekoba köyü kuzeyinde Yusufeli'nin dışına çıkmaktadır. Söz konusu dağların yapısında, değişen oranlarda, granit ve grano-diorit batolitleri bulunmaktadır. Bunların yanında dağ sırasının güney yamaçlarında, andezit arakatkılı flişler ile andezit-tüf volkanikleri de önemli yayılış göstermektedir. Bu dağların önemli bir kısmı Alp Orojenezi esnasında su üstüne çıkmıştır (Atalay, 1987: 89). Bu dönemden itibaren aşınmaya başlayan sahanın daha sonra meydana gelen epirojenik hareketler sonucu yükseldiği tahmin edilmektedir. Söz konusu dağlık sahanın yüksek kesimlerinde, buzul aşınım eseri olan şekillere de rastlanmaktadır. Bu şekillerin başında ise sirkler, hörgüç kayalar, enkaz konileri ve özellikle akarsuların yukarı yatak bölümlerinde, kaynaklandıkları sirk göllerinden itibaren içerisinde aktıkları tekne şeklindeki vadiler gelmektedir (Tıraş, 1994: 8-9).

Altıparmak-Kaçkar kütlesi, sirk ve glasiye şekilleri bakımından, oldukça zengindir. Bu sahada bulunan sirk gölleri, kuzeydoğuya doğru açılan sirklerin içerisinde oluşmuşlardır. Bunların bazılarının önünde, tekne vadi bulunmaktadır. Sirklerin önünde ve tali vadilerin, ana tekne vadiye birleştiği yerlerde belirgin eğim kırılmaları göze çarpar. Buralarda boğazlar oluşmuş olup, daha çok çağlayanlar ve hızlı akışlar dikkati çeker. Çoğu köşeli unsurlardan oluşmuş morenler, yamaçların alt kısımlarında birikmiş olan moloz örtülerinden, tümsek şeklinde oluşlarıyla rahatlıkla ayrılabilmektedir (Tıraş, 1994: 9).

Gül Dağı

Murgul'un en yüksek yerini güney ve güneybatısındaki Gül Dağı oluştururken, Murgul Çayı kenarındaki alanlar (120-150 m) en alçak yerini oluşturmaktadır. Dağ Murgul ve Arhavi arasında önemli dağlar arasında yer almaktadır. Güldağı'nda ormanın üst sınırı 2000 m civarında olup bunun üzerinde Alpin çayırlar katı yer almaktadır. Bu dağ kuzeydoğuya doğru alçalan bir sırtla Balıklı Dağı'na bağlanır ve su bölümü çizgisi Arhavi Çayı Havzasını, Murgul Çayı Havzası'ndan ayırır. Kuzeybatıya doğru alçalan bir başka sırt ise Arhavi Çayı Havzasını, Çağlayan Çayı Havzası'ndan ayırır. Akarsuların

aşındırması sonucu bu sırtlar üzerinde yer yer tepeler de oluşmuştur. Dağın en yüksek yeri 3371 m kadardır.

Çalışma sahasının en yüksek reliefini oluşturan Gül Dağı, güneybatıdan-kuzeydoğuya doğru (Çorak T. 2424 m, Dikme T. 2068 m ve Acıgöl T. 1813 m) yükseltisi giderek azalmaktadır (Koday, 2000: 12-17). Diğer dağlık alanlarda olduğu gibi Gül Dağı'da diğer dağlardan sırtlarla ayrılmaktadır. Gül Dağı ve çevresi bazı (Eğrisu vd.) derelerin aşındırma faaliyetine maruz kalması neticesinde derince parçalanmış ve yarılmıştır (Koday, 2000: 18; Koday, 2003: 12).

Kaçkar Dağları'nın doğu uzantısı olan bu dağda, glasiyal şekillere de rastlanmaktadır. Dağın en yüksek kısımlarında kuzeye bakan yamaçlarda buzul vadileri, sirk ve sirk gölleri ile morenlere ve "U" profilli tekne vadilere dağın kuzey yamaçlarında rastlanmaktadır (Koday, 2003: 13). 3000 m'nin üzerindeki alanlar; sirkler, sirk gölleri, büyük tekne vadiler ve morenlerle tam bir glasiyal saha özelliği göstermektedir. Ormanın üzerindeki alanlara tekabül eden sahalarda tekne şeklinde vadiler bulunmaktadır. Morenler ve sirk göllerine, tekne vadilerin "U" profili gösteren yukarı kesimlerinde rastlanmaktadır. İrili ufaklı çok sayıda sirk gölü olmasına rağmen bunların en büyüğünü Sarı Göl oluşturmaktadır. 3030 metre ile Güldağı'nda bulunan sirk göllerinin en yüksekte yer alanıdır. Tekne vadilerin başlangıç kısımlarında genellikle sirkler yer almaktadır. Başlangıçta "U" şekilli vadiler aşağı kesimlere doğru "V" profili gösteren boğaz vadiler şeklindedir (Koday, 2000: 11-12-17; Koday, 2003: 13).

Alacadağ (Triyal Dağı)

Alacadağ'ın büyük bir bölümü Jura-Üst Kretase yaşlı volkaniklerden (spilit, dasit) oluşurken zirvelerine doğru Üst Kretase yaşlı kalkerler görülür. Dağın kuzeye bakan yamaçlarının yaklaşık 1000 m yüksekliklerinde ise Tersiyer'e ait granit ve granodiyoritler ile Üst Tersiyer'e ait bazalt ve andezitler bulunmaktadır. Alacadağ (2844 m), kabaca güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanış gösterir. Dağlık alan birçok akarsu tarafından dar ve derin bir şekilde yarılarak çok arızalı bir hal almıştır. Dağın Murgul Çayı'na bakan yamacında eğimin fazlalığı nedeniyle yer yer heyelanlar meydana gelmiştir. Hatta burada bir heyelan set gölü oluşmuştur. Karagöl olarak adlandırılan bu göl oldukça sarp bir alanda ve ormanın içerisinde Kara Tepe'nin (1678 m) kuzeydoğusunda yer almaktadır. Alacadağ 1650 m yükseltilerden zirvesine kadar (2844 m) oldukça sarp, kayalık bir

görünüme sahiptir. Bu dağ kütlesinin yükseltisi kuzey ve kuzeybatıya doğru Kara Tepe (1678 m), Kayalık Tepe (1009 m), Petekhane Tepe (1791 m). Yaylayolu Tepe (1673 m) ile yükseltisi azalarak devam etmektedir. Dağın bilhassa kuzeydoğusundaki yamaçlarda akarsuların yataklarını derin bir şekilde yarması sonucu, dar ve derin vadiler ve uzun sırtlar teşekkül etmiştir. Bu vadilerden en büyüğünü Kokolet Deresi'nin açmış olduğu vadi oluşturmaktadır. Alacadağ'ın birçok yerinde yayla yerleşmelerine (Tikenlik ve Gölbaşı Yaylaları gibi) rastlanılmaktadır (Koday, 2000: 13-15).

Balıklı Dağı

Murgul'u kuzey ve kuzeybatıdan ve Hopa'yı güneyden çevreleyen Balıklı Dağı, bu havzalarda en az yükseltiye sahip dağlık alanı oluşturmaktadır. Balıklı Dağı'nın en yüksek yeri 1897 m yükseltisindeki Gorgodi Tepesi'dir. Kabaca güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanış gösteren Balıklı Dağı'nın yükseltisi kuzeydoğuya doğru (Gorgodi Tepe 1897 m, Morgan Tepe 984 m ve Geçit Tepe 605 m) gidildikçe yükseltisi azalmaktadır (Koday, 2000: 18).

Doğusunda Murgul Çayı Vadisi, batısında Kabisre Çayı Vadisi ve kuzeyinde Hopa Çayı Vadisi ile sınırlanmıştır. Kabaca güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanış gösterir. Dağlık saha, birçok akarsu tarafından derin bir şekilde aşındırılarak çok arızalı bir hal almıştır. Böylece güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda bazı tepelerin (Kilise Tepe, Niskat Tepe, Şarduna Tepe) oluşmasına neden olmuştur. Akarsular yataklarını derin olarak aşındırması sonucu yörede derin vadiler ve uzun sırtlar teşekkül etmiştir. Balıklı Dağı, adını bu dağlık saha üzerinde kurulmuş bulunan akarsularda bol miktarda yaşayan balıklardan (Alabalık, sazan) almıştır. Balıklı Dağı'nın zirvesi 1750 m kadar olup, burada bir düzlük saha yer almaktadır ki, bu Miyosen dönemi aşınım yüzeyidir. Balıklı Dağı üzerinde birçok küçük akarsu ve derelerin oluşturduğu "V" profilli genç vadiler yer almaktadır. Bu vadilerden en büyüğünü; Hopa Çayı ve onun kollarının yataklarını derine ve geriye doğru aşındırması ile oluşturduğu Hopa Çayı Vadisi meydana getirmektedir (Koday, 1995: 20-21).

Otluca Dağı

Araştırma sahasının doğusunda yer alan bir başka dağ ise Otluca Dağı'dır. Dağın, temelini Jura-Üst Kretase yaşlı spilit ve dasitler (volkanik seri) oluşturur. Bu formasyon güneyde Tuzlu Tepe civarında görüldüğü gibi yer yer Tersiyer'e ait granit ve

granodiyoritler tarafından kesilmiştir. Dağın en yüksek yeri 2887 m'dir. Dağ kuzeyden Alacadağ tarafından çevrilmiş olup, Kara Dere ve Lepüskür Dere ile yan kolları tarafından dar ve derin bir şekilde yarılmıştır. Dağ 2100 m yüksekliklere kadar orman örtüsüyle kaplıdır. Kabaca güney-kuzey yönünde uzanış gösteren Otluca Dağı'nın en yüksek noktalarını kuzeyden güneye doğru Karacan Tepe (2876 m), Gosol Tepe (2361 m) ve Tuzlu Tepe (2531 m) oluşturmaktadır (Koday, 2000: 15).

Sırtlar

Önemli jeomorfolojik biriminden diğerini oluşturan sırtlar, yörede doğudan ve batıdan Çoruh Vadisi'ne doğru eğimlidir. İnceleme alanı dâhilinde sırtlar, litolojik bakımdan Eosen flişlerinden ibaret olup, akarsular tarafından fazlaca parçalanmıştır. Borçka'da sırtların eğim oranları çok fazla olduğundan kısa mesafelerde büyük yüksekliklere ulaşılmaktadır. Yörede Çoruh Vadisi tabanından (100 m) yatay mesafede 2 km doğuya gidildiğinde Aravet Tepesi'ne (1083 m) 2.5 km batıya gidildiğinde ise Pernezin Tepe'ye (1159 m) çıkmak mümkündür (Koday, 1991: 9).

Şavşat'ta engebeli topoğrafyada, öne çıkan bir diğer yer şekli de sırtlardır. Özellikle akarsu kolları arasında su bölümü hattı oluşturan muhtelif yükseltilerdeki bu sırtlara yaygın olarak rastlanılmaktadır. Cigora, Kuşakkaya, Tuzla ve Ziyaret sırtı gibi (Orhan, 2015: 28).

Vadiler

Artvin ilindeki vadiler oldukça zengin bir jeomorfoçeşitlilik ve buna bağlı olarak manzara çeşitliliği sunmaktadır. Bu vadiler içerisinde seyahat eden turistlerin yolculukları boyunca eşsiz manzaraları izleme fırsatı bulmaları açısından vadiler ayrı bir öneme sahiptir.

Çalışma sahasında Kuzey Anadolu orojenik kuşağı dahilinde Mesozoyik sonu Tersiyer başından beri akarsu aşındırması sonucunda meydana gelmiş dar ve derin vadiler uzanmaktadır. En önemli vadiler Çoruh Nehri ve ana kollarının açtığı Barhal, Okçular, Ardanuç (Köprüler), Oltu ve Yukarı kura vadisidir. Bu akarsuların aşındırması sonucunda oluşan vadilerin derinliği 500-1000 m arasındadır. Nitekim, Artvin-İspir arasında uzana Çoruh Vadisi'nin derinliği 600-1500 m arasında, Yusufeli-Barhal arasında Altıparmak Vadisi 800-1000 m arasında, Artvin-Şavşat arasındaki Okçular Vadisi 700-1300 m arasında değişmektedir (Atalay, Tetik ve Yılmaz, 1985: 29).

Bölgenin bugünkü jeomorfolojik görünümünü kazanmasında önemli bir rol oynayan Çoruh Irmağı ve kolları (Rızvanoğlu, 2003: 12), karışık bir jeomorfolojik gelişim geçirmiş olup, inceleme alanı dahilinde meydana getirdiği sürempoze (epijeni) vadilerle karakterize olmaktadır. Bu vadiler Çoruh Nehri'nin Doğu Karadeniz kütlesi ile Doğu Anadolu kıvrım sistemlerinin kuzey bölümü arasındaki kesimi, bu iki dağ arasındaki tektonik sınırı takip eder ve kabaca, kuruluş olarak konsekant bir fay vadisi karakterindedir. Çoruh Nehri bu kısımda sürekli dislokasyon hattını izlemez. Çünkü nehir gerek dislokasyon hattını, gerek dirençsiz filişlerden ve tüflerden oluşan alçak sahaları terk ederek, Karadeniz dağlarının dirençli giranodiyorit temeline girer ve burada kilometrelerce uzunlukta derin bir boğaza akar. Çoruh'un güneyde daha alçak ve daha zayıf dirençli formasyonlardan oluşan sahayı terk ederek, eski temel içine saplanmış olması şeklinde kendini gösteren bu anormal durum, ancak sahanın eski şartları dikkate alındığı durumda açıklanabilir. Bu kısımda vadi, ilk kurulduğu zaman tüflerden ve filişten oluşan bir örtü tabakası, bugün boğazın bulunduğu sahanın üzerini de kaplıyor ve Çoruh Nehri bugünkü boğazın çok daha yukarısındaki bir seviyede ve dirençsiz kayalardan oluşan örtü üzerinde akıyordu. Sonradan nehir vadisini gittikçe derinleştirmiş sonuçta eski temele saplanmış ve bu şekilde dirençli kayalar içindeki boğaz oluşmuştur. Yumuşak formasyonların daha çabuk ve kolay aşınmaları sonucunda, bir yandan eski temelin yüzeyi tepeler halinde ortaya çıkarken, bir yandan da boğazın hemen güneyinde bugünkü alçak saha oluşmuştur (Erinç, 2010: 458-459). İspir ve Yusufeli arasındaki düzlükten sonra tekrardan Yusufeli ilçe merkezinden sonra derin vadi içerisinde girmektedir. Bu dağlık yörenin 1500-1800 metrenin altında bulunan yüksekliklerinde bulunan akarsu vadileri enine profilleri bazı yerde yatık "V" ve bazı yerlerde de dik kenarlı boğaz vadileri şeklindedir (Tarkan, 1973: 20).

Borçka'da iki önemli jeomorfolojik üniteden birini oluşturan vadileri, esas itibariyle Çoruh Nehri ile onun yan kolları olan Deviskel Deresi ve İçkale Deresi oluşturur. Çoruh Vadisi, araştırma sahasına güneyden girmekte ve kabaca güney-kuzey doğrultusunda uzanmaktadır. Bu vadilerin "V" profili göstermeleri genç oluşları ve fazla dar ve derin parçalanmalarıyla ilgilidir. Gerçekten de, "V" biçiminde olan vadiler genç vadilerdir ve topoğrafyanın aşınımının genç dönemde veya gençlik safhasında oluştuğunu göstermektedir (Atalay, 1986: 53; Koday, 1991: 9). Bu vadi, Çoruh Nehri tarafından çok derin bir şekilde yarılmış ve yamaç eğimleri % 20 ila % 55 arasında değişmektedir.

Borçka İlçe Merkezi'nin kuzeyinde Çoruh Vadisi'nin yamaç eğimleri % 40 kadardır. Ancak ilçe merkezinin güneyinde vadinin yamaç eğimleri kısa mesafede değişmektedir. Murgul Çayı'nın Çoruh Nehri'yle birleştiği mevkide, vadinin batı yamaç eğimi % 25 kadar iken, doğu yamacın eğimi % 55'i bulmaktadır. Yine ilçe merkezinin güneyinde Deviskel Deresi'nin Çoruh Nehri ile birleştiği yer civarında ise bu defa doğu yamacın eğimi % 27 kadar iken, aynı yerde vadinin batı yamaç eğimi % 50'yi bulmaktadır (Koday, 1991: 8-9).

Murgul Çayı vadisi de "V" profilli bir vadidir. Kabaca köyünden itibaren Çoruh'a kadar Murgul Çayı, alüvyal tabanlı bir vadide akışını sürdürmektedir. Murgul Çayı Jura-Üst Kretase yaşlı spilit ve dasitlerden oluşan sahayı yardıktan sonra Özmal köyü civarında Üst Kretase-Eosen yaşlı kalker, marn arazilerini de yararak Çoruh Nehri'ne ulaşmaktadır. Murgul Çayı'ını her iki tarafında akarsuyun oymuş olduğu yerlerde çarpaklara da rastlanılmaktadır. Murgul Çayı'nın kaynak sahasını oluşturan Gül Dağı kütlesinin kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarındaki vadi sistemlerinin uzanış doğrultusu, güney-kuzey ve güneybatı-kuzeydoğudur. Bu vadilerin (Kabaca Deresi'nin Mağara Dere kollarından Eğrisu Deresi, Köpürten Dere gibi) derinlikleri kuzey ve kuzeydoğuya doğru gidildikçe artmakladır. Araştırma sahasının diğer yüksek dağlık alanlarını oluşturan Otluca ve Alacadağ'dan kaynağını alan dereler de "V" profilli genç vadiler oluşturmuştur. Kaynaklarından uzaklaştıkça vadiler derinleşmektedirler. Örneğin Lepüskür Deresi, Köpürten Dere, Mağara Dere ve Kokolet Deresi gibi dereler vadilerini bilhassa aşağı çığırlarında çok derin bir şekilde yarmışlardır. Kokolet Deresi'nin aşağı mecrasında Akantaş Köyü yakınlarında küçük bir boğaz vadi oluşumu (klüz) söz konusudur. Ayrıca Mağara Dere yakınlarında eğim kırıklığı sonucunda oluşmuş birde şelale mevcuttur. Buradaki eğim kırıklığının yüksekliği 40 m civarındadır. Kabaca Deresi ve kolları ile Kokolet Deresi, Eğrisu Deresi ve kolları çok dar ve derin bir vadi içerisinde yol alırken, Başköy vadisine girildiğinde sahanın genel haşin reliefi yerine daha basık bir reliefle karşılaşılmaktadır. "V" profilli vadilerin tabanları çok dar olup, vadi tabanı düzlükleri yok denecek kadar azdır. (Koday, 2000: 19-21).

Havzanın ortasında Meydancık Çayı ile Şavşat Çayı'nın birleştiği yerden (Okçular), güneybatıda Ferhatlı Çayı'nın Berta Çayı'na kavuştuğu kesime kadar uzanan Berta Vadisi, araştırma sahasının en uzun vadisidir. Morfolojik doğrultuya (güneybatı-kuzeydoğu) uygun olarak kurulan vadinin uzunluğu 30 km'dir. Enine profili çoğu

kesimde "V" şeklinde olmasına rağmen, uzunluğunun fazla (500-700 m) olmadığı, 100-120 m'ye kadar genişlediği yerler de vardır. Meydancık Vadisi, havzanın kuzeyinde Göknar (Papart) Deresi ile Gana Deresi'nin kavuştuğu yerden, havzanın orta kesiminde Şavşat Çayı'na ulaştığı yere kadar uzanan "V" profilli genç bir vadidir. Deniz seviyesinden 650 m ile 880 m kadar yüksekte bulunan vadinin uzunluğu ise, 15 km'dir. Üst Kretase yaşlı volkanik kayaçlar içinde açılan vadinin yamaçları oldukça diktir. Duvar gibi yükselen bu yamaçlar erozyon yüzünden tamamen çıplaktır (Sever, 2001: 91-93).

Ardanuç'un en derin ve dik vadi yamaçlarının bulunduğu "Cehennem Deresi Kanyonu" Eosen yaşlı kireçtaşlarının Ferhatlı Deresi tarafından derince yarılmasıyla oluşmuştur. Eğim değerlerinin çoğu yamaçlarında % 100'ü bulduğu bu kanyon vadi, Adakale mahallesi ile Ferhatlı köyü arasında yer almakta ve oldukça dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Ardanuç-Artvin karayolunun takip ettiği bu kanyonun bazı kısımlarında vadinin yüksek kesimleri vadi tabanından daha dar bir görünüm sergilemektedir. Çok sayıda irili ufaklı derelerin bulunduğu araştırma sahasında, "Cehennem Deresi Kanyonu" kadar olmasa da oldukça derin vadilere rastlanmaktadır. Genellikle "V" profilli vadi şeklinin hâkim olduğu yörede akarsular oldukça hızlı akış göstermektedir (Rızvanoğlu, 2003: 12).

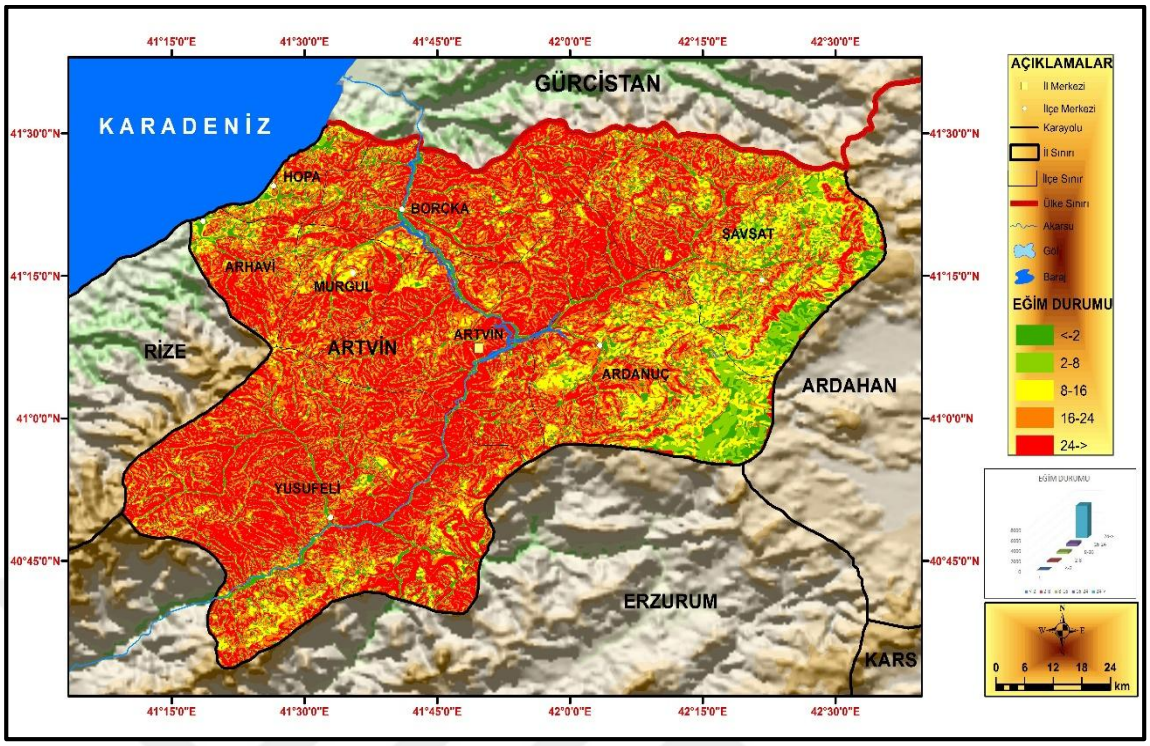
Platolar

Sahanın diğer jeomorfolojik üniteleri; plato ve aşınım yüzeyi şekilleridir. Şavşat tarafında güney, güneydoğu ve doğudan kuşatan Yalnızçam Dağları üzerinde Pliyosen'de devam eden volkanik aktivite sonucu çıkan bazaltik lavlar Yalnızçam Dağları'nda geniş plato düzlükleri oluşturur. Kabaca güneybatı-kuzeydoğu yönünde ince bir şerit halinde uzanan plato yüzeyi Berta Çayı Havzası sınırı dışında genişleyerek, Posof ve Ardahan havzalarına kadar devam eder. Bu yüzeyler bir yandan Kuvaterner'de devam eden epirojenik hareketlerle yükselirken öte yandan da akarsular tarafından parçalanarak sınırlı bir alanda kalmıştır (Sever, 2001: 58-59-82-83). Bu alandaki sekiler ise; yüksek seki kategorisinde olup, Ciritdüzü ve Kayabaşı köylerindeki sekilerdir. Özellikle Ciritdüzü Deresi'nin kenarındaki sekiler hafif eğimli (% 5) olduğu için tarım alanı olarak da kullanılmaktadır (Orhan, 2015: 28-29; Sever, 2001: 86). Güneybatıdaki Çadır Dağı'ndan kuzeydoğudaki Göze Dağı'na kadar uzanan bir alan Pliyosen yaşlı bazalt platoları geniş

bir yer tutar. Berta Çayı Havzası'nın diğer kesimlerine oranla vadi sıklığının az olduğu bu yamaçlarda eğim değerleri de (% 15-35) nispeten düşüktür (Sever, 2001: 70-71).

Karadeniz ardında Kaçkar, Karçal, Yalnızçam ve Mescit dağları Çoruh Nehri tarafından 500-1500 m arasında yarılmıştır. Şavşat-Ardanuç havzasında, Okçular (Şavşat) havzasında 1500-2000 m arasında uzanan dalgalı yüzeyler bulunmaktadır, 2000 m'den sonra havza birden bire yükselmekte ve yamaç eğimi % 13'ü aşmaktadır. Havzanın güney kesiminde kuzeye bakan yamaçlarda eğim % 34'ü aşarak vadi tabanlarında bu eğim daha da artmaktadır. Yusufeli-Artvin arasında Çoruh Nehri Vadisi'nin açmış olduğu yamaçlarda eğim son derece fazladır ve burada yamaç eğimi % 60-80 arasında değişmektedir. Böylece son derece arızalı bir görünüm kazanmıştır (Atalay ve diğ., 1985: 83).

Ortalama eğim değerlerinin ‰ 100 ila ‰ 200 arasında değiştiği alanlar; genellikle dağlık alanların zirve ve zirveye yakın kesimlerinde dış güçlerin etkisiyle aşınmadan korunabilmiş dar alanlı küçük düzlükler ile Çoruh Vadisi'nin özellikle Artvin'den Borçka'ya doğru olan kesiminde (vadinin genişleme eğilimi gösterdiği yerlerde) düşük eğim değerlerine ulaşılmaktadır. Bu eğim değerleri ‰ 200 ila ‰ 700 arasında değişmektedir. Ayrıntıya inildiğinde, örneğin Çoruh lrmağı'nın Berta Çayı kavşağından sonra granit ve granodiyorit intrüzyonları ile beslenmiş metamorfik temele sürempoze olması nedeniyle meydana gelen duvar görünümlü yamaçlarda eğim değerleri ‰ 800'lere ulaşmaktadır (Harita 2.4.). Kurt Dağı (3224 m) volkanik kütlesinden itibaren Hatilla (Taşlıçay) Vadisi boyunca eğim değerleri gittikçe düşmekte ve bu vadinin Çoruh lrmağı'na kavuştuğu kesimde ‰ 100 eğim değerleri görülür. Artvin kent yerleşmesinden itibaren Borçka'ya doğru vadinin genişleme eğilimi gösterdiği yerlerde eğim değerlerinde de (‰ 100) bir düşüş gözlenmektedir. Karçal Dağları andezit, bazalt ve riyolit gibi volkanikler nedeniyle vadi yamaçlarında diklikler meydana getirmiştir. Bu yüksek diklikler nedeniyle eğim değerleri de ‰ 400 ile ‰ 700 arasında değişiklik göstermektedir. Granit ve granodiyorit kütlelerin yayılış gösterdiği yerlerde ve özellikle kuzeydoğuda (Pırnallı ve Alabalık köyleri arası) duvar görünümlü yamaçların eğimi ‰ 800 hatta ‰ 900'lere ulaşmaktadır (Ceylan, 1995: 15-16-17). Yine Hopa'da tabakalar kuzeydoğu ve kuzeybatı doğrultulu olup, temel olarak kuzeydoğu doğrultusu egemendir. Eğim yönleri kuzeybatı güneydoğu yönünde gelişmiştir ve ortalama eğim derecesi 15°-45° arasında değişmektedir (Koday, 1995: 18-20).

Harita 2.4. Artvin İlinin Eğim Haritası.

2.1.3. İklim Özellikleri

İklim özellikleri ile turizm olgusu arasında yakın ilişkiler bulunmakta olup, herhangi bir bölgenin iklim elamanları ve bunların, uzun yıllık ortalama değerlerini ifade eden, yine o bölgenin iklim tipi, turistik çekim gücü taşıyıcısı olarak, büyük önem taşır. Başka bir ifadeyle, iklim tipi ve iklim elemanlarının uzun yıllık ortalamaları, turistik çekim bölgelerinin oluşumunu hazırlayan faktörler arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla iklim verilerinden bazılarını, çevrenin turistik potansiyel çekim gücü taşıyıcısı olarak kabul etmenin, isabetli bir görüş olacağı şüphesizdir (Doğanay ve Zaman, 2013: 69).

Turizm ile klimatik faktörler arasında yakın bir ilişki vardır. Turistler, tatillerini iyi geçirebilmek için gittikleri yerin iklim koşullarında fiziksel bir rahatlık elde edebilmelidirler. İster aktif isterse pasif olsun, tatil süresince yapmayı tasarladıkları rekreasyon faaliyetlerini de rahatsızlık duymadan gerçekleştirebilmelidirler. Bu açıdan iklim bir tatil destinasyonu için, sıcaklık ve nispi nem, yağış, bulutluluk ve güneş ışığı gibi klimatik faktörlerin durumuna göre çekicilik oluşturabilmektedir (Özgüç, 2011: 44-46). Ancak ekoturizmde iklim olayının etkisi değişik şekillerde gerçekleşmektedir. Burada özellikle ekoturizme çeşitlilik kattığını söylemek mümkündür. Çünkü tam anlamıyla iklim olayı ekoturizmi olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak görmek

yerine, yapılacak aktiviteyi kolaylaştıran, destekleyen, zorlaştıran, geciktiren veya farklı boyutlar kazandıran bir etken olarak görmek daha doğru olacaktır. Ekoturizmde ekoturistler uygun iklim şartları aramak yerine doğanın sunmuş olduğu fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra ekoturistler yapılması planlanan ekoturizm faaliyetleri için uygun mekânı seçerken faaliyetin gerçekleştirilebilmesi için uygun zamanı ve uygun iklimi de hesaba katarlar.

İklim ekoturizme kaynak olabilecek birçok unsurun oluşmasında doğrudan veya dolaylı yollardan etkili olmaktadır. Biyolojik çeşitlilik açısından bitki türleri, endemizm, canlı türlerinin varlığı gibi birçok unsur iklime bağlıdır. Bu durumu birçok örnekle desteklemek mümkündür.

Turizm çekicilikleri içerisinde klimatik kaynaklar başlı başına rol oynamaktadır. Turistlerin tatillerini iyi geçirebilmek için, gittikleri yerin iklim koşullarında fiziksel bir rahatlık elde edebilmedirler. İster aktif isterse pasif olsun, tatil süresince yapmayı tasarladıkları rekreasyon faaliyetlerini de rahatsızlık duymadan gerçekleştirebilmedirler. İklimin çeşitli unsurlarının turist üzerindeki etkisi farklı şekillerdedir (Özgüç, 2011: 44).

İnsan bedeninin 36.5 °C olan ortalama vücut sıcaklığının fiziki bir zorlanmayla ya da bir ısı gücüyle karşı karşıya kaldığı zaman terlenmediği takdirde, bir saat içinde 2 °C daha artar. Havanın nem tutma becerisi onun nispi nemliliğine bağlıdır. Eğer nispi nem çok yüksekse, örneğin % 70'in üzerindeyse, hava derinin üzerinden onu serinletecek miktarda nemi alamayacak ve vücudun gittikçe ısınmasıyla insan kendisini rahatsız hissedecektir. Nispi nemin fazlalığı ise hava sıcaklığı 26 °C iken kalp krizi riskini artıracaktır; buna karşılık kuru havada sıcaklık 36 °C'ye yaklaşsa bile böyle bir tehlike çok daha düşük olacaktır (Özgüç, 2011: 44-45).

İnsanların hafif bir giyimle dolaşabilecekleri sıcaklık dereceleri 16-18 °C'nin üzerinde kalan sıcaklıklardır (çıplakken sıcaklığın 30 °C'nin altına inmesiyle insan üşümeye başlar). Vücut sıcaklığın 10 °C'ye düşmesiyle üşümeye başlar; rüzgârla birlikte sıcaklık kaybı daha da artar. Rüzgâr, nemin cilt üzerinden buharlaşma hızını artırmakla kalmaz, aynı zamanda da ısının deriden kaybolarak çevredeki havaya karışma hızını da artırmaktadır. Bu açıdan genel bir değerlendirme yapıldığı takdirde turistin seçtiği faaliyet ne olursa olsun, tatil ancak hava güzelse verimli olacaktır (Özgüç, 2011: 45). Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. Günümüz outdoor endüstrisindeki gelişmeler olumsuz iklim şartlarıyla kolaylıkla baş edilebilecek giysiler üretmesi yapılacak

etkinlikleri kolaylaştırması açısından büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Öyle ki insan sağlığı bu tarz etkinliklerde oldukça önemlidir. Vücudun sıcaklığın yüksek olduğu zamanlarda teri kolayca dışarı atabilecek ve nefes almasını sağlayabilecek giysilerin varlığı bu duruma örnek gösterilebilir (Tablo 2.1.).

Tablo 2.1. Dünya Sıcaklık Kuşakları ve İklim Tipleri ile Giyim İlişkisi.

Sıcaklık Kuşağı ve İklim Tipleri	Denk Düşen Giyim Kuşağı
Sıcak (Ekvatoral, tropikal ve çöl) iklimi	Minimum giyinme/hafif koruyucu giysi
Ilıman iklim	Tek kat giysi
Serin orta iklim (Akdeniz ve doğu kıyısı tipi)	İki kat giysi
Soğuk iklimler	Üç kat giysi
Arktik ve polar iklimler	Maksimum giyinme

Kaynak: Özgüç, 2011: 47'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Turizm faaliyetlerini ilgilendiren ve yağışla da ilgisi olabilen bir durum olarak bulutluluk serin deniz sularının üzerinden geçen sıcak havayı serinletmesi ve sisli-puslu bir ortam yaratması ama hava akımının karaya varması sırasında çok az yağış meydana gelmesi gibi yüksek oranda ve uzun süreli bulutluluk ya da sis gözlenebilir. Dağlar genelde daha serin, daha nemlidir ve yüksek kesimlerde çevredeki düzlüklerden daha rahattır. Bununla birlikte, birçok dağlık bölge önemli turizm destinasyonları halindedir. Sıcak nemli ekvatoral ve tropikal iklimlerde dağlar serinletici etkisiyle çekici gelmektedir. Dağlardaki manzaralar, uygun olmayan hava koşullarında bile, turistlere çekici gelir (Özgüç, 2011: 46-55).

Bunların yanı sıra çevresel değişim açısından insan başta olmak üzere doğal süreçlerin de etkisi (volkanizma) ile iklim küresel ısınma, ozon tabakasının incelmesi, ekstrem hava olayları gibi birçok olumsuzluğun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölümü ile Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki geçiş özelliği ile oldukça farklı bir yöredir (Ceylan, 1995: 25). Artvin'de orta (ara) büyüklükte ortalama, minimum ve maksimum sıcaklıklara bağlı olarak ılıman, kış (aralık) yağış maksimumuna ve kurak bir yaza sahip, orta-yüksek yağış büyüklüğüne sahip geçiş iklim rejim tipi (Akdeniz iklimine benzer) ve Hopa' da ise en yüksek ortalama, minimum ve maksimum sıcaklıklara bağlı olarak sıcak, sonbahar (ekim) yağış maksimumuna sahip, kış ve sonbaharı çok nemli olan, en yüksek yağış rejimine sahip doğu kıyısal rejim tipi özelliği göstermektedir. İç bölgeyi temsil eden Çoruh Nehri Havzası soğuk bir kış, yazı ve kışı kurak, ilkbaharı yağışlı karasal iklim özellikleri görülür (Sarış, 2012: 41). Atalay'ın da belirttiği üzere Karadeniz iklimi üç alt tipe ayrılmakta olup, nemli ılıman Karadeniz kıyı

kuşağı iklimi, nemli soğuk Karadeniz iklimi ve Karadeniz ardı yarınemli-yarı kurak (yağmur gölgesinde kalan Çoruh Vadisi) iklim özellikleri bir arada bulunmaktadır (Atalay, 2011: 99-103). Buna göre Artvin ili iklim özellikleri yönüyle ilçelere göre farklıklar göstermektedir. Sahanın Karadeniz havzası içerisinde kalmasından dolayı kuzeye bakan kesiminde görülen ılıman ve yağışlı iklim şartlarının aksine, güneyde ılıman ve kurak iklim şartları dikkat çekmektedir.

Artvin ilindeki meteoroloji istasyonlarının yıllık sıcaklık ortalamalarının 9.8-14.4 °C arasında değiştiği görülmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin en yüksek olduğu ilçe 14.4 °C ile Hopa ilçesi, en düşük olduğu ilçe ise 9.8 °C ile Şavşat ilçesidir. Aylık ortalama sıcaklıklar ise ilçelere göre değişiklik göstermekle birlikte en düşük sıcaklık değerlerine ocak ayında, en yüksek sıcaklık değerlerine ise ağustos ayında ulaşılmaktadır. Bu bakımdan -1.9 °C ile en düşük sıcaklık Şavşat ilçesinde, 25.7 °C ile en yüksek sıcaklık Yusufeli ilçesinde görülmektedir. Şavşat'da bütün aylarda sıcaklık değerleri sıfır °C'nin altına düşebilmektedir (Tablo 2.2.).

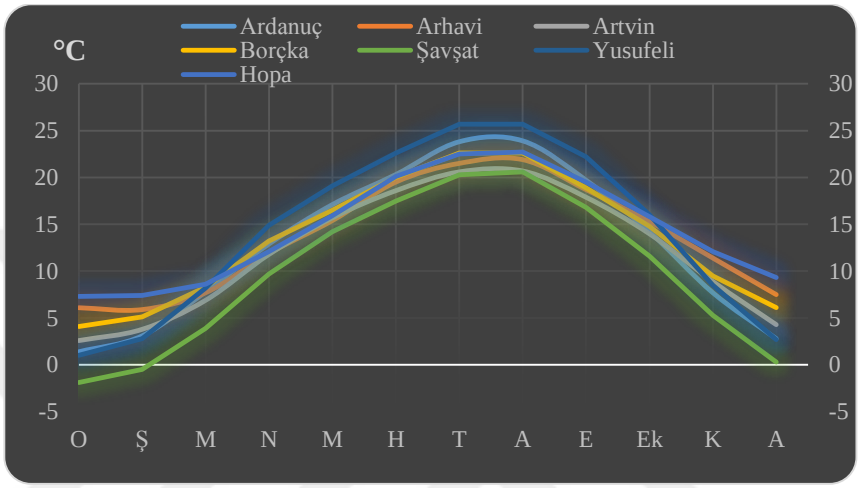
Tablo 2.2. Seçilmiş İstasyonlarda Aylık Ortalama Sıcaklıklar (ºC).

İstasyonlar	Rasat Süresi	Yükseklik (m)	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ortalama
Ardanuç	1964 – 2010 (47 yıllık)	489	5	3.1	7.8	12.9	17.1	20.3	23.8	23.9	19.7	14.2	7.7	2.8	**12.9**
Arhavi	1983 – 1993 (11 yıllık)	6	6.1	5.9	7.7	11.9	15.4	19.5	21.5	21.9	18.7	15.3	11.4	7.5	**13.6**
Artvin	1960 – 2013 (54 yıllık)	615	2.6	3.8	6.9	11.8	15.7	18.6	20.6	20.7	17.9	14.0	8.9	4.3	**12.2**
Borçka	1987 – 2003 (17 yıllık)	125	4.1	5.1	8.3	13.2	16.5	20.0	22.6	22.6	18.9	14.8	9.5	6.1	**13.5**
Hopa	1962 – 2013 (52 yıllık)	32	7.3	7.4	8.6	12.1	15.9	20.1	22.5	22.7	19.5	15.8	12.1	9.3	**14.4**
Şavşat	1964 – 1996 (33 yıllık)	1140	-1.9	-0.5	3.9	9.7	14.2	17.5	20.3	20.6	16.8	11.6	5.3	0.3	**9.8**
Yusufeli	1967 – 2000 (34 yıllık)	600	1.0	2.8	8.2	14.9	19.1	22.6	25.7	25.7	22.2	16.0	8.5	2.7	**14.1**

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Sıcaklık değerleri genel olarak bütün istasyonlarda en düşük değerleri gösterdiği ocak ayı ile en yüksek değerlere ulaştığı ağustos-temmuz ayları arasında il genelinde sıcaklıklarda artış olmakta, ağustos ayından ocak ayına kadar ise sürekli bir azalma söz konusudur (Şekil 2.1.). Sıcaklık şartlarının yerleşmeler arasında bu şekilde değişiklik

göstermesi üzerinde denize olan yakınlık-uzaklık ve yükselti şartları büyük oranda etkili olmaktadır. Özellikle karasallığın etkisinin Artvin ve Yusufeli'den daha çok hissedilmesi ısınma ve soğumanın daha hızlı gerçekleşmesi ile ilgilidir (Koday, 2000: 25). Sıcaklıklar kıyıdan iç kesimlere doğru gittikçe azalmaktadır. Sıcaklık değerlerindeki bu değişim üzerinde, iç kesimlere doğru gidildikçe karasallık ve yükseltinin artmasının etkili olduğu şüphesizdir (Orhan, 2015: 36).

Şekil 2.1. Seçilmiş İstasyonlarda Aylık Ortalama Sıcaklıklar.

İnceleme alanı, basınç şartları itibariyle kıyının etkisi altında olduğundan, genellikle kuzeyden rüzgâr alır ve basınç değeri yıl içerisinde büyük değişiklik göstermez (Tarkan, 1973: 39). Artvin iline ait istasyonlar içerisinde sadece Artvin ve Hopa istasyonlarında basınç değerleri ölçümü gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden Artvin (1960-2014) ve Hopa (1962-2013) istasyonlarının verilerinden faydalanılarak değerlendirme yapılmıştır.

Seçilmiş olan istasyonlardan Artvin'de yıllık ortalama basınç değerleri 945.1 mb iken, Hopa'da 1013.2 mb olarak ölçülmüştür. Artvin'de yıllık ortalama basınç değeri en düşük ağustos ayında (942.5 mb), en yüksek basınç değeri ise kasım ayında (948.4 mb) ulaşmaktadır. Hopa'da ise basınç değeri en düşük temmuz ayında (1008.5 mb), en yüksek basınç değeri ise ocak ayında (1016.5 mb) ulaşmaktadır.

Seçilen istasyonların mevsimlere göre rüzgâr esme sayıları incelendiğinde Hopa ilçesinde 220952, Ardanuç ilçesinde 193925, Artvin il merkezinde 183087, Yusufeli ilçesinde 114614, Borçka ilçesinde 98394, Şavşat ilçesinde 93848 ve Arhavi ilçesinde 65272'dir.

Mevsimlere göre il merkezi ve ilçelerin rüzgâr esme sayıları incelendiğinde Hopa ilçesinde en yüksek değer yaz mevsiminde 56910, en düşük değer ise 53636 ile ilkbahar mevsimidir. Ardanuç ilçesinde en yüksek değer ilkbahar mevsiminde 50880, en düşük değer ise 44455 ile sonbahar mevsimidir. Artvin il merkezinde en yüksek değer ilkbahar mevsiminde 46780, en düşük değer ise 42570 ile sonbahar mevsimidir. Yusufeli ilçesinde en yüksek değer yaz mevsiminde 37536, en düşük değer ise 20760 ile kış mevsimidir. Borçka ilçesinde en yüksek değer ilkbahar mevsiminde 25982, en düşük değer ise 23176 ile sonbahar mevsimidir. Şavşat ilçesinde en yüksek değer ilkbahar mevsiminde 25568, en düşük değer ise 22160 ile kış mevsimidir. Arhavi ilçesinde en yüksek değer ilkbahar mevsiminde 16880, en düşük değer ise 15120 ile yaz mevsimidir (Tablo 2.3.).

Artvin'de etkin rüzgâr yönünün kuzeybatı olmasında topoğrafyanın kuvvetli etkisi vardır. Çünkü Artvin'in etrafı Kaçkar, Yalnızçam, Mesçit, Altıparmak ve Karçal Dağları ile çevrilmiştir. Burası sadece kuzeybatıdan Çoruh Vadisi aracılığı ile gelecek olan hava akımlarına açık bulunmaktadır. Karadeniz'e açılan Çoruh Vadisi'ne kanalize olan rüzgâr, hem Artvin'de hâkim rüzgâr yönünün kuzeybatı (NW) olmasını sağlar, hem de denizin ılımanlaştırıcı etkisini iç kısımlara taşır (Koday, 1995: 47-49).

Tablo 2.3. Artvin İlinde Seçilen Meteoroloji İstasyonlarının Mevsimlere Göre Rüzgâr Esme Sayıları (1964-2010).

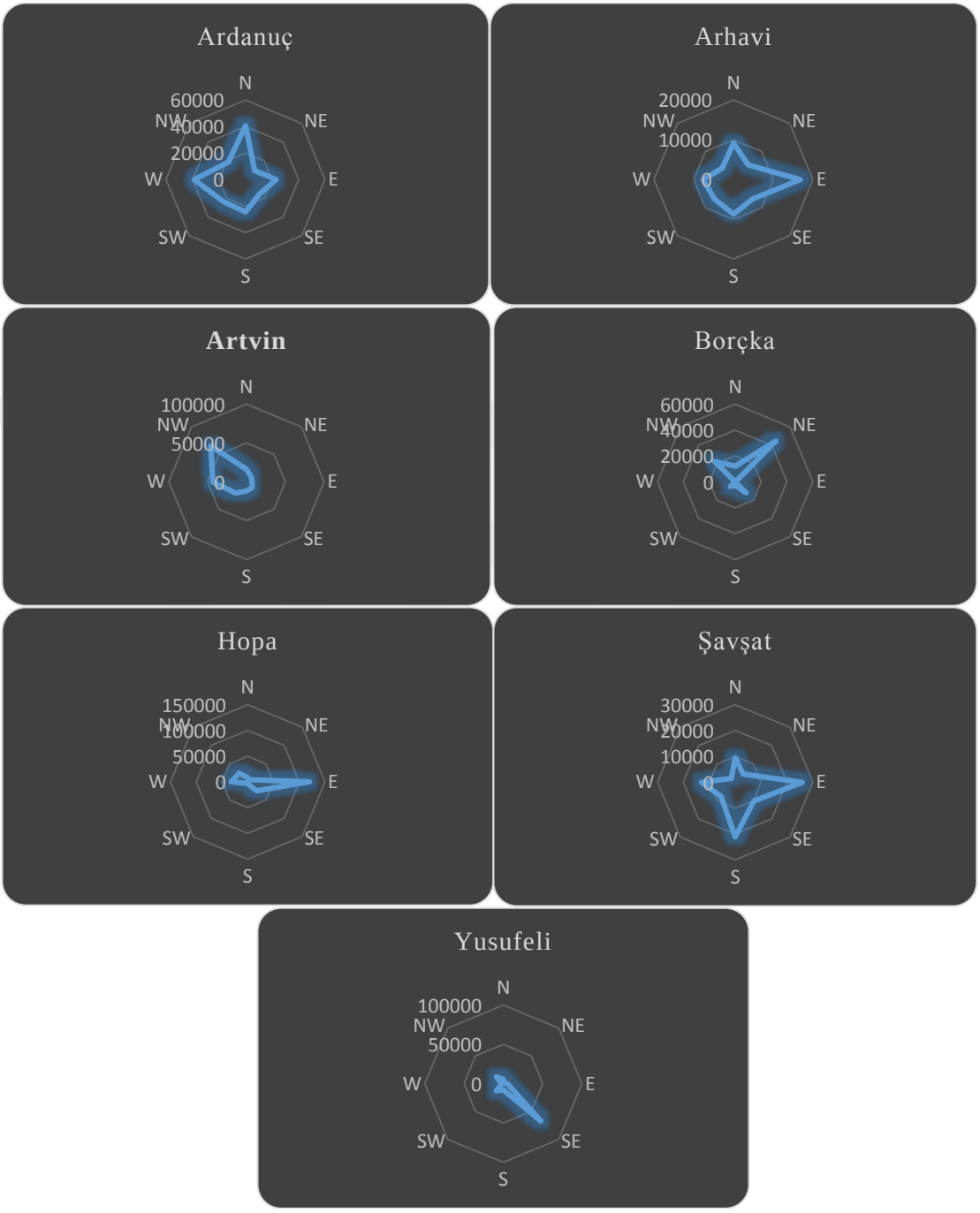
İstasyonlar	Yönler	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Toplam	%
Ardanuç (1964-2010)	N	10152	16080	8296	5792	40677	21
	NE	2496	2600	2520	2088	9704	5
	E	5824	4120	5551	7576	23072	11.9
	SE	4056	2944	3736	4376	15112	7.8
	S	6032	2560	5552	10344	24488	12.6
	SW	6216	5608	5464	6272	23560	12.1
	W	10720	9032	9752	9288	38792	20
	NW	5384	7064	3584	2488	18520	9.6
	Toplam	**50880**	**50008**	**44455**	**48224**	**193925**	**100**
Arhavi (1983-1993)	N	2656	2576	2096	1848	9176	14.1
	NE	1496	1096	864	904	5224	8
	E	4152	4344	4088	4192	16776	25.7
	SE	1408	1616	1992	1856	6872	10.5
	S	1720	1440	2392	3184	8736	13.4
	SW	1616	1784	1624	1800	6824	10.5
	W	2416	1448	1672	2064	7600	11.6
	NW	1416	816	880	952	4064	6.2
	Toplam	**16880**	**15120**	**15608**	**16800**	**65272**	**100**
Artvin (1960-2014)	N	4133	5060	4150	2745	16088	8.8
	NE	2798	2482	1666	1910	8856	4.8
	E	2726	1536	1189	1802	7253	4
	SE	3894	1565	1573	3352	10384	5.7

	S	3305	3383	2778	2284	11750	6.4
	SW	4999	5129	4999	5134	20261	11.1
	W	9382	9069	11205	13797	43453	23.7
	NW	15543	18980	15010	15509	65042	35.5
	Toplam	**46780**	**45639**	**42570**	**46533**	**183087**	**100**
Borçka (1987-2014)	N	2920	4672	3504	1088	12184	12.4
	NE	12576	12928	10968	8096	44568	45.3
	E	-	-	-	-	-	-
	SE	2912	248	2648	6128	11936	12.1
	S	368	160	656	1376	2560	2.6
	SW	832	378	1064	2760	5034	5.1
	W	-	-	-	-	-	-
	NW	6424	7376	4336	3976	22112	22.5
	Toplam	**25982**	**25762**	**23176**	**23424**	**98394**	**100**
Hopa (1962-2013)	N	3012	2163	1701	1327	8203	3.7
	NE	2030	1606	1277	854	5767	2.6
	E	22884	31048	33548	32504	119984	54.3
	SE	4295	5515	7090	7570	24470	11.1
	S	936	431	780	1225	3372	1.5
	SW	1211	856	800	1052	3919	1.8
	W	10843	8543	6021	6560	31967	14.5
	NW	8425	6748	4766	3331	23270	10.5
	Toplam	**53636**	**56910**	**55983**	**54423**	**220952**	**100**
Şavşat (1964-1996)	N	2232	2224	2400	2640	9496	10.1
	NE	1232	824	928	1400	4384	4.7
	E	7528	4512	6904	7024	25968	27.7
	SE	2800	3264	1880	2232	10176	10.8
	S	5032	7136	5192	3712	21072	22.5
	SW	2296	2320	1392	1704	7712	8.2
	W	3840	3072	3056	2992	12960	13.8
	NW	608	616	400	456	2080	2.2
	Toplam	**25568**	**23968**	**22182**	**22160**	**93848**	**100**
Yusufeli (1967-2000)	N	1400	992	1368	1944	5704	5
	NE	344	48	152	632	1176	1.1
	E	1552	1136	1216	1464	5368	4.7
	SE	17864	26016	14720	8808	67408	58.7
	S	2176	2792	1384	1240	7592	6.6
	SW	4096	3496	2632	2824	13048	11.4
	W	776	488	368	520	2152	1.9
	NW	3784	2568	2486	3328	12166	10.6
	Toplam	**31992**	**37536**	**24326**	**20760**	**114614**	**100**

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ardanuç'ta N (% 21)-W (% 20) sektörlü rüzgarlar, Arhavi'de E (% 25.7) sektörlü rüzgarlar, Artvin il merkezinde NW (% 35.5) sektörlü rüzgarlar, Borçka'da NE (% 45.3), Hopa'da E (% 54.3) sektörlü rüzgarlar, Şavşat'ta E (% 27.7) sektörlü rüzgarlar, Yusufeli'de SE (% 58.7) sektörlü rüzgarlar etkilidir (Şekil 2.2.). Özellikle kıyıda (Hopa-Arhavi) deniz ve karanın farklı ısınması sonucu kara ve deniz meltemleri etkili olmaktadır. Ancak dağlık alandan kuzeyde sahilde bulunan yerleşmelere doğru eserken

topoğrafik şartlara bağlı olarak yönlerinde sapmalar meydana gelmektedir (Koday, 2003: 26-27-29).

Şekil 2.2. Arhavi (1983-1993), Artvin (1960-2014), Borçka (1987-2014), Hopa (1962-2013), Şavşat (1964-1996) ve Yusufeli (1967-2000) İstasyonlarının Rüzgâr Frekans Gülü.

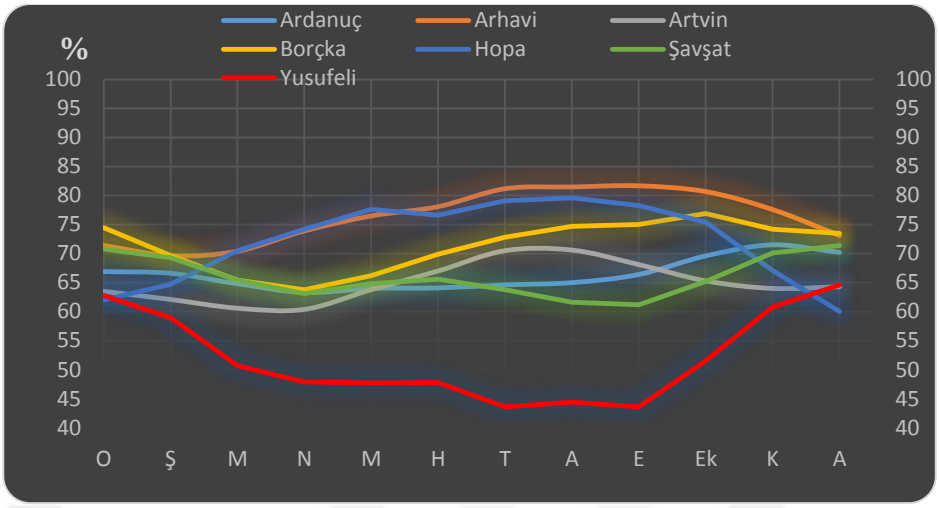
Artvin ilinde nem değerleri kıyı ile iç kesimler arasında belirgin farklar göstermektedir. Bu durumun gerçekleşmesinde denizelliğin etkisi oldukça fazladır. Buna göre Arhavi'de yıllık ortalama nem değeri % 76.3, Hopa'da % 72.1, Borçka'da % 71.4 Ardanuç'ta % 66.4, Şavşat'ta % 66' Artvin'de % 65 ve Yusufeli'de % 52'dir.

Artvin ilinde seçilen istasyonların aylara göre nem değerleri incelendiğinde kıyı ile iç kesimler arasında farklar görülmektedir (Tablo 2.4.; Şekil 2.3.). Artvin (haziran % 67.0, temmuz % 70.5, ağustos % 70.6), Arhavi (temmuz % 81.2, ağustos % 81.5, eylül % 81.7, ekim % 80.7), Hopa (temmuz % 79.1, ağustos % 79.6, eylül % 78.3) ve Borçka'da (ağustos %74.7, eylül %75.0, ekim % 76.9) nem değerleri sıcaklık artışına paralel olarak genellikle yaz mevsiminde yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak iç kesimlere doğru Ardanuç (kasım % 71.5, aralık % 70.2, ocak % 66.9), Şavşat (kasım % 70.1, aralık % 71.4, ocak % 70.8) ve Yusufeli (kasım % 60.8, aralık % 64.6, ocak % 62.8) sıcaklık şartlarıyla ters orantılı olarak kışın nem değerlerinde artış olmaktadır. Seçilen istasyonlarda nem değerlerinin en az olduğu dönemler ise Artvin (mart % 60.6), Ardanuç (nisan % 63.3) ve Borçka'da (nisan % 63.8) ilkbahar, Arhavi'de (şubat % 69.6) ve Hopa'da (aralık % 60.0) kış, Şavşat (ağustos % 61.6) ve Yusufeli'de (temmuz % 43.6) ise yaz mevsimine denk gelmektedir.

Tablo 2.4. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli Meteoroloji İstasyonlarının Nem Değerleri (%).

İstasyonlar	Rasat Yılı	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ort.
Ardanuç	47	66.9	66.6	64.8	**63.3**	64.0	64.1	64.6	65.0	66.4	69.6	**71.5**	70.2	**66.4**
Arhavi	11	71.4	**69.6**	70.4	73.9	76.5	78.1	81.2	81.5	**81.7**	80.7	77.6	73.1	**76.3**
Artvin	54	63.5	62.1	**60.6**	60.4	63.8	67.0	70.5	**70.6**	68.1	65.3	64.0	64.3	**65**
Borçka	17	74.5	69.7	65.4	**63.8**	66.2	69.9	72.8	74.7	75.0	**76.9**	74.2	73.5	**71.4**
Hopa	52	62.0	64.7	70.5	74.2	77.6	76.6	79.1	**79.6**	78.3	75.4	67.1	**60.0**	**72.1**
Şavşat	33	70.8	69.3	65.4	63.1	64.8	65.6	63.8	**61.6**	61.2	65.2	70.1	**71.4**	**66**
Yusufeli	34	62.8	59.0	50.7	47.9	47.7	47.8	**43.6**	44.4	43.6	51.5	60.8	**64.6**	**52**

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.3. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli Meteoroloji İstasyonlarının Nem Değerleri (%).

Yıllık ortalama bulutluluk nispetinin coğrafî dağılışı ile nisbî nemliliğin dağılışı arasında büyük benzerlik vardır. Ülkemizde nisbî nemlilikte olduğu gibi bulutluluk bakımından azami değerlere Karadeniz kıyılarında erişilir.

Karadeniz kıyılarında nisbi nemlilik yazdan kışa pek az değişmektedir. Genel kurala aykırı olan bu özellik rüzgâr istikametleri dikkate alındığında kolayca izah edilebilir. Yaz mevsiminde denizden karaya doğru esen ve dağ yamaçlarında yükselmeye zorlanan hava kütleleri kıyı istasyonlarında yazın havanın nisbi nemliliğini artırır (Erinç, 1984: 349). Buna karşılık kış mevsiminde karadan denize yani dağlardan sahile doğru rüzgârlar esmeğe başlar. Daha önce de izah ettiğimiz gibi fön karakterinde olan bu rüzgârlar nisbi nemliliğin azalmasına yol açmaktadır (Koday, 2003: 29-30).

Artvin ilindeki meteroloji istasyonlarının ortalama açık, kapalı ve bulutlu gün sayıları incelendiğinde (Tablo 2.5.) Ardanuç ilçesinde ortalama 70 günün açık, 159.5 günün bulutlu ve 110.4 günün kapalı olduğu görülmektedir. Arhavi'de ortalama 67.5 günün açık, 150.9 günün bulutlu ve 107.7 günün kapalı olduğu görülmektedir. Artvin'de ortalama 67.4 günün açık, 196 günün bulutlu ve 99.9 günün kapalı olduğu görülmektedir. Borçka'da ortalama 28.6 günün açık, 152.7 günün bulutlu ve 161.8 günün kapalı olduğu görülmektedir. Hopa'da ortalama 61 günün açık, 167.4 günün kapalı ve 136.7 günün bulutlu olduğu görülmektedir. Şavşat'ta ortalama 71.7 günün açık, 175.4 günün bulutlu ve 99.2 günün kapalı olduğu görülmektedir. Yusufeli'de ortalama 75 günün açık, 204

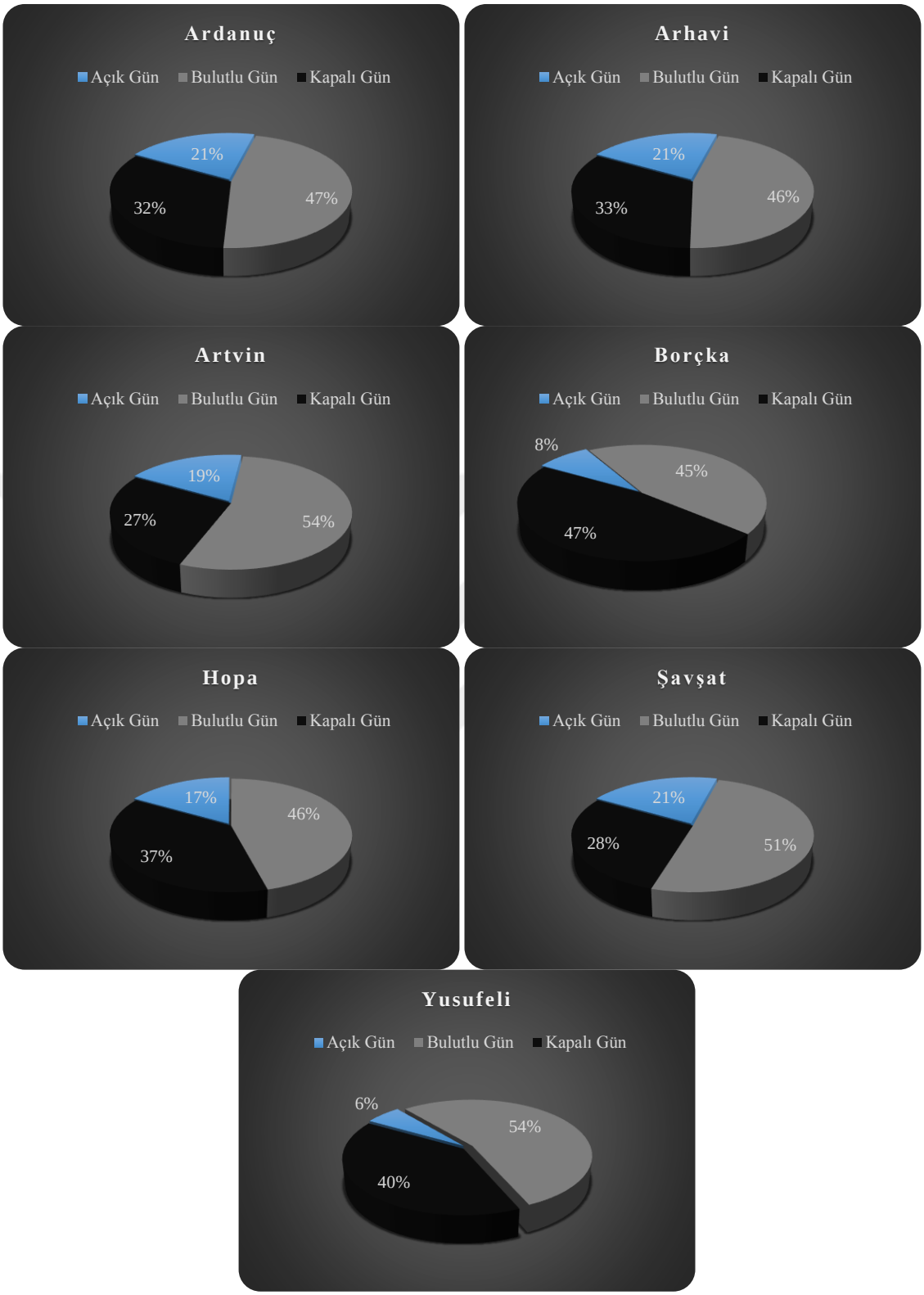
günün bulutlu ve 52.6 günün kapalı olduğu görülmektedir (Şekil 2.4.). Bu kapsamda açık ve bulutlu günün en fazla görüldüğü ilçe Yusufeli, kapalı günün en fazla olduğu ilçe Borçka ilçesidir. İl genelinde bir değerlendirme yapıldığında güneşli gün sayısı az, kapalı ve bulutlu gün sayısı fazladır.

Araştırma sahasında güneşli gün sayısının az, kapalı ve bulutlu gün sayısının oldukça fazla, her mevsim nisbi nem oranının ve yağışın bol olması gibi faktörler, yörede çay ziraatının gelişmesine ortam hazırlamıştır. Bu olumlu etki yanında olumsuz etkileri olduğunu da unutmamak gerekir. Havanın sürekli kapalı olması insanı psikolojik yönden olumsuz yönde etkilemekte, görüş mesafesini azaltmakta, fotoğraf, slayt ve video kamera çekimlerini zorlaştırmaktadır (Koday, 2003: 31-32).

Tablo 2.5. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Ortalama Açık, Kapalı ve Bulutlu Gün Sayıları.

İstasyonlar	Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ardanuç	Açık	5.5	5.2	4.8	3.8	**3.3**	6.2	5.8	6.1	8.1	**8.3**	6.8	6.1	**70**
	Bulutlu	12.1	**11.2**	12.1	12.3	15.1	14.5	16.3	**17.3**	14.1	11.9	11.3	11.3	**159.5**
	Kapalı	11.6	10.3	**11.9**	11.3	8.9	6.8	6.8	**5.5**	6.1	9.1	10.2	**11.9**	**110.4**
Arhavi	Açık	**3.8**	4.9	5.1	5.6	**7.5**	7.1	3.9	5.1	6.7	**7.5**	5.6	4.7	**67.5**
	Bulutlu	**15.5**	10.5	13.3	13.5	12.9	13.8	12.1	12.5	**10.9**	11.7	11.6	12.6	**150.9**
	Kapalı	**11.9**	10.4	9.8	8.1	7.8	**6.4**	8.8	7.8	6.9	9.0	10.0	10.8	**107.7**
Artvin	Açık	4.9	4.7	4.5	**4.3**	4.6	5.7	4.7	5.5	8.0	**8.1**	6.6	5.8	**67.4**
	Bulutlu	14.5	**13.5**	15.4	16.1	19.1	18.2	17.7	**19.4**	16.5	15.7	14.8	15.1	**196**
	Kapalı	**10.9**	9.5	10.5	9.6	7.3	6.1	8.6	6.1	**5.5**	7.1	8.6	10.1	**99.9**
Borçka	Açık	2.0	2.4	2.3	1.9	2.3	**3.4**	1.6	1.6	**3.4**	3.2	2.6	1.9	**28.6**
	Bulutlu	11.4	**8.8**	12.2	13.2	**14.8**	13.1	14.5	12.8	14.1	14.1	12.8	10.9	**152.7**
	Kapalı	15.7	13.5	14.6	13.0	12.1	11.6	14.9	14.8	**10.7**	11.8	12.8	**16.3**	**161.8**
Hopa	Açık	4.4	4.3	4.2	4.2	4.6	5.9	4.2	**4.0**	6.1	**7.0**	6.7	5.4	**61**
	Bulutlu	13.1	**11.4**	12.5	12.9	**16.1**	15.4	14.6	15.9	15.1	13.9	13.6	12.9	**167.4**
	Kapalı	13.4	12.5	**14.3**	12.8	10.3	**8.7**	12.3	11.1	8.8	10.1	9.7	12.7	**136.7**
Şavşat	Açık	5.2	5.4	5.5	**4.5**	3.7	4.8	5.9	7.7	**9.5**	9.0	4.9	5.6	**71.7**
	Bulutlu	12.9	**11.3**	13.8	15.0	18.3	16.9	17.5	**17.8**	14.8	12.7	12.3	12.1	**175.4**
	Kapalı	**11.7**	9.4	9.3	9.4	7.8	6.3	7.6	**5.6**	5.7	5.1	10.4	10.9	**99.2**
Yusufeli	Açık	4.6	4.8	5.8	**3.3**	3.0	5.3	8.9	10.2	**10.8**	8.4	5.7	4.2	**75**
	Bulutlu	17.6	14.9	18.0	17.9	**20.6**	19.7	17.9	15.6	**14.8**	15.5	14.5	17.0	**204**
	Kapalı	**7.7**	6.6	6.2	5.2	4.1	1.8	0.9	**0.8**	1.2	3.9	6.6	7.6	**52.6**

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.4. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Ortalama Açık, Kapalı ve Bulutlu Gün Sayıları.

Daimi bir siklon merkezi özelliği taşıyan Karadeniz'in doğu ucu gezici minimumu kendine çekerek, Karadeniz Dağları'nın kuzeye bakan yamaçlarına yağış getirdiği gibi, Çoruh Vadisi boyunca havzaya da nüfuz ederek, havzanın güneye bakan yamaçlarında alçalarak "kuzey fönü" adı verilen rüzgârı meydana getirir ve havzanın güney dağlarının kuzeye bakan yamaçlarına da az çok yağış bırakır. Netice itibariyle Çoruh Havzası'nda Maraditten (Muratlı) itibaren Artvin, Yusufeli, İspir ve Bayburt'a gidildikçe karasal karakter arttığı gibi Çoruh'un kaynağından denize döküldüğü yerlere gidildikçe de denizin etkisi önemli oranda artmaktadır (Tarkan, 1973: 32-33). Yükselti ile yağış arasındaki ilişkiye bağlı olarak yağmurun gölgesinde kalan derin akarsu vadileri ve tektonik kökenli oluklar yağışın en az düştüğü yerler olup, Çoruh Vadisi de cephe faaliyetlerinin az olduğu ve cephelerin fazla sokulamadığı yerlerden birisidir (Atalay, 2010: 420).

Nemli hava bir yamaç üzerinde hava basıncının daha düşük olduğu özellikle dağlık bir alandaki dik yamaçlar üzerindeki yukarıya tırmanması ile genişler ve adyabatik olarak soğur. Bu soğuma sonucunda doyma noktasına ulaşıldığında orografik kökenli sisler ve bulutlar oluşur. Türkiye'de özellikle Kuzey Anadolu Dağları'nın kuzey kesimlerinde bu olay sonucunda orografik yağışlar sıkça meydana gelir (Türkeş, 2010: 338-339). Bu nedenle yağış rejimi bölgesi açısından yapılan ayrıma göre Artvin ili Karadeniz Yağış Rejimi yani en yüksek yağışın sonbaharda alan, her mevsim yağışlı ve ılıman özellikteki yağış rejimi bölgesi içerisinde yer alır (Türkeş, 2010: 385). Artvin ilinde yıllık toplam yağış miktarı 280.4-2244.8 mm'ler arasında değişmektedir. Yağışın en fazla düştüğü istasyonlar 2244.8 mm ile Hopa ilçesi ve ikinci sırada ise 2096.7 mm ile Arhavi ilçesi gelmektedir. Yağısın en az düştüğü istasyonlar ise 280.4 mm ile Yusufeli ilçesi ve 435.7 mm ile Ardanuç ilçesidir (Tablo 2.6.). Burada dikkat çeken özellik kıyıdan itibaren birdenbire yükselen dağlık kütlelerin nemli havanın iç kesimlere doğru girmesine engel olması ve kıyıda orografik yağışların görülmesine yol açmasıdır. Bu nedenle yağışın en fazla görüldüğü yerler olan Hopa (2244.8 mm), Arhavi (2096.7 mm) ve Borçka (1175.4 mm) ilçeleri denizellik etkisine açıkken, iç kesimlere doğru denizellik etkisinden uzaklaşan Yusufeli (280.4 mm), Ardanuç (435.7 mm) ve Şavşat (708.2 mm) ilçelerinde yağış miktarının azalarak önemli miktarda farklar meydana getirmektedir. Karadeniz kıyısında kurulmuş olan Hopa istasyonunda, denizden gelen nemli hava kütlelerine açık

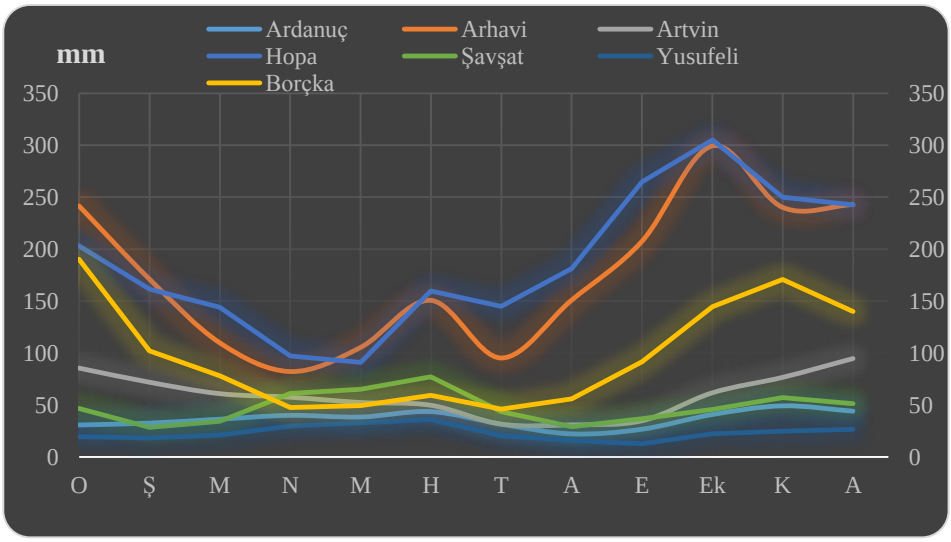
bir konumda yer alması ve gerisindeki yükseltinin birden bire artmasını sağlayan dağlık kütle sayesinde bol miktarda yağış almaktadır (Koday, 1995: 57).

Tablo 2.6. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Aylık Ortalama Yağış Değerleri (mm).

İstasyonlar	Rasat Süresi	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ardanuç	1964 – 2010 (47 yıllık)	30.7	32.5	36.3	40.0	38.4	43.6	31.5	**22.1**	26.6	40.8	**49.2**	44.0	435.7
Arhavi	1983 – 1993 (11 yıllık)	241.5	171.2	109.9	**82.3**	105.4	150.7	95.3	150.9	207.4	**299.2**	240.1	242.8	2096.7
Artvin	1960 – 2013 (54 yıllık)	85.5	71.9	60.9	57.5	52.4	49.7	31.6	**30.9**	34.8	61.7	76.6	**94.7**	708.2
Borçka	1987 – 2003 (17 yıllık)	**190.3**	102.2	78.0	47.5	49.4	59.2	46.0	55.9	91.7	144.5	**170.8**	139.9	1175.4
Hopa	1962 – 2013 (52 yıllık)	203.2	161.5	143.9	97.3	**90.9**	159.8	144.8	181.3	264.6	**304.9**	250.0	242.6	**2244.8**
Şavşat	1964 – 1996 (33 yıllık)	46.8	**28.6**	34.2	61.0	65.1	**77.0**	43.5	29.1	36.9	45.8	57.1	51.2	576.3
Yusufeli	1967 – 2000 (34 yıllık)	19.4	18.3	21.1	29.6	32.8	**36.3**	20.6	15.7	**12.8**	22.4	24.8	26.6	**280.4**

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Hopa, Arhavi ve Borçka ilçelerinde genel hatlarıyla yağışın yıl içerisindeki dağılışı incelendiğinde nisan ayından itibaren yağışın artmaya başladığı, haziran ayından temmuz ayına kadar azaldığı ve temmuz ayından sonra ekim ayına kadar sürekli arttığı gözlenmektedir. Ekim ayından nisan ayına kadar ise yağış grafiği sürekli aşağıya doğru bir eğilim göstermektedir. Buna karşın Artvin, Ardanuç, Yusufeli ve Şavşat ilçelerinde ise mayıs ve haziran aylarında artan yağış haziran ayından sonra eylül ayına kadar azalmaktadır. Eylül ayından sonra ise yükselme eğilimi göstererek kasım ayından mayıs ayına kadar azalmaktadır (Şekil 2.5.). Sonbahar mevsiminde ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma bölgesinde de yaz mevsimine göre bir yağış artışı söz konusudur. Bunun nedeni Asor yüksek basınç alanının sonbahar mevsiminden itibaren güneye doğru çekilmesi sonucu gezici siklonlar Karadeniz kıyılarını oldukça sık etkilemektedir (Tıraş, 1994: 42).

Şekil 2.5. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Aylık Ortalama Yağış Değerleri (mm).

Doğu Karadeniz yöresindeki denize bakan sahil şeridinde yağışlar bu karakteri taşımaktadır. Artvin'e yağış getiren rüzgârlar Çoruh Nehri'nin aşağı yarma vadisini takip ederek gelen kuzey rüzgârlarıdır. Doğal olarak denizden gelen bu tür doymuş hava yüksek dağları aşarak Artvin yöresi üzerinden Doğu Anadolu yükseltilerine erişerek buraya da yağış bırakır. Yörede yaz yağışlarının görülmesi subtropikal iklimden ayıran en önemli faktördür. Bunun yanında Orta ve Aşağı Çoruh Havzası'nda yağışların bu özelliği Akdeniz yağış rejimine benzetmekle birlikte deniz ve kara iklimi yağış şartları arasında bir geçiş özelliği kazanır. Yusufeli'den itibaren Aşağı Çoruh Vadi tabanında yetişen zeytin ağaçları bu yörede hüküm süren sıcaklık ve yağış şartlarının Akdeniz iklimini andıran bu yörede mikroklima şartlarını ortaya çıkartması ile ifade edilebilir (Tarkan, 1973: 36-37-38-39)

Seçilmiş istasyonlarda yağışın mevsimlere göre dağılışı farklılık göstermektedir. Ardanuç ilçesinde en fazla yağış sonbahar mevsiminde (116.6 mm), en az yağış yaz mevsiminde (97.2 mm), Arhavi ilçesinde en fazla yağış sonbahar mevsiminde (746.7 mm), en az yağış ilkbahar mevsiminde (297.6 mm), Artvin merkezde en fazla yağış kış mevsiminde (252.1 mm), en az yağış yaz mevsiminde (112.2 mm), Borçka ilçesinde en fazla yağış kış mevsiminde (432.4 mm), en az yağış yaz mevsiminde (161.1 mm), Hopa ilçesinde en fazla yağış sonbahar mevsiminde (819.5 mm), en az yağış ilkbahar mevsiminde (332.1 mm), Şavşat ilçesinde en fazla yağış kış mevsiminde (432.4 mm), en

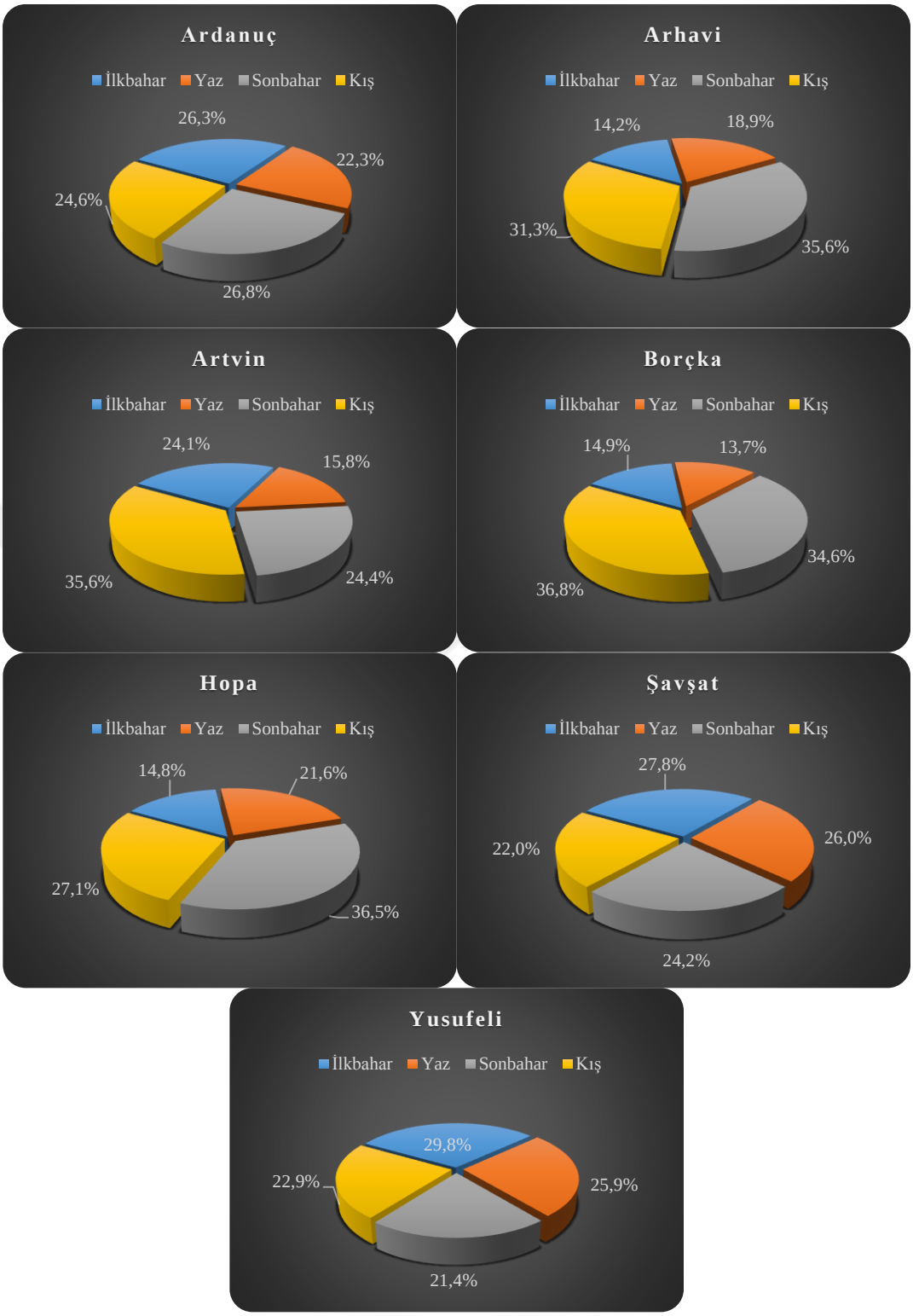
az yağış yaz mevsiminde (161.1 mm), Yusufeli ilçesinde en fazla yağış ilkbahar mevsiminde (83.5 mm), en az yağış sonbahar mevsiminde (60 mm) düşmektedir (Tablo 2.7.; Şekil 2.6.).

Yaz yağışları ülkemizde ya orografi ile ilgili yahut da mahalli konveksiyonel hareketlere bağlı yağışlara neden olur. Bu mevsimde Karadeniz kıyılarında orografik yağışlar görülür. Bu durum ülkemizin arızalı şeklinin akım hatları üzerindeki etkisi ile alakalıdır. Batı ve kuzeybatıya bakan yamaçlarda yükselemeye zorlanan ve nispeten serin bir denizle temas ederek alt tabakaları su buharı ile zenginleşen bu hava kütleleri hava akımına dik istikamette uzanan kıyılarda (Doğu Karadeniz) yaz yağışlarına yol açar (Erinç, 1984: 297-298). Karadeniz kıyılarında yağış maksimumu denizin karaya göre en sıcak bulunduğu ve depresyonların daha sık geçtikleri sonbahar ve kışın, (Akyol, 1944: 29), Doğu Karadeniz kıyılarında güney rüzgârlarının büyük bir frekansla estiği, yağış, ihtimallerini azaltan fönlü hava tiplerinin nispeten fazla görüldüğü ve denizle kara arasındaki termik farkların azaldığı ilkbahar ayları en az yağış alan mevsimdir (Erinç, 1984: 334).

Tablo 2.7. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Yağışın Mevsimlere Dağılışı.

İstasyonlar		İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış	Toplam
Ardanuç	**mm**	114.7	**97.2**	**116.6**	107.2	435.7
	%	26.3	22.3	26.8	24.6	100
Arhavi	**mm**	**297.6**	396.9	**746.7**	655.5	2096.7
	%	14.2	18.9	35.6	31.2	100
Artvin	**mm**	170.8	**112.2**	173.1	**252.1**	708.2
	%	24.1	15.9	24.4	35.6	100
Borçka	**mm**	174.9	**161.1**	407	**432.4**	1175.4
	%	14,9	13.7	34.6	36.5	100
Hopa	**mm**	**332.1**	485.9	**819.5**	607.3	**2244.8**
	%	14.8	21.6	36.5	27.1	100
Şavşat	**mm**	**160.3**	149.6	139.8	**126.6**	576.3
	%	27.8	26	24.2	22	100
Yusufeli	**mm**	**83.5**	72.6	**60**	64.3	**280.4**
	%	29.8	25.9	21.4	22.9	100

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.6. Ardanuç, Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli'de Yağışın Mevsimlere Dağılışı.

Araştırma sahasını doğudan sınırlandıran kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu Yalnızçam Dağları, batı ve kuzeyden sınırlandıran kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu

Doğu Karadeniz Dağları'nın soğuk hava kütlelerinin araştırma sahasına sokulmasını büyük ölçüde engellemesi, kış devresinde kar yağışları ve karın yerde kalma sürelerini etkileyerek, bu sürelerin kısalmasına yardımcı olmaktadır (Ceylan, 1995: 55). Artvin ilinde kar yağışlı ve karla örtülü gün sayısı ile en yüksek kar kalınlıkları seçilen Artvin ve Hopa istasyonları hariç diğer istasyonlarda verilerin eksik veya hiç veri olması nedeniyle net bir değerlendirme yapılamamıştır. Mevcut veriler ışığında çalışma sahası incelendiğinde (Tablo 2.8.) Artvin'de kar yağışlı gün sayısı en fazla ocak ayında 9.0 gün yaşanmıştır. Karla örtülü gün sayısı en fazla ocak ayında 16.7 gün ve şubat ayında 14.4 gün olarak gerçekleşmiştir. En yüksek kar kalınlığı ise 142 cm ile şubat ayında ölçülmüştür. Hopa'da da Artvin istasyonu ile benzer olmakla birlikte sahilde olması sebebiyle kar yağışlı gün sayısı en fazla ocak ayında 3.2 gün ve şubat ayında 3.0 gün yaşanmıştır. Karla örtülü gün sayısı ocak ayında 2.9 gün ve şubat ayında 3.3 gündür. En yüksek kar kalınlığı ocak ayında 112 cm olarak ölçülmüştür. Diğer istasyonların kar yağışlı gün sayısına bakıldığında en fazla Ardanuç'ta ocak ayında 4.9 gün, Arhavi'de şubat ayında 3.5 gün, Borçka'da ocak ayında 4.8 gün, Şavşat'ta ocak ayında 9.8 gün, Yusufeli'de ocak 4.5 gün olarak gerçekleşmiştir. Karasallığın etkisinin daha çok hissedildiği Şavşat, Yusufeli ve Ardanuç ilçelerinde kar yağışlı günlerin daha fazla, kıyı kesimlerine doğru ise ılıman iklim şartlarının etkisine bağlı olarak kar yağışlı günlerin daha az yaşandığı görülmektedir. İl genelinde kış ayları başta olmak üzere sonbahar mevsiminin sonlarında başlayıp ilkbahar mevsiminin başlarına kadar kar yağışlı günler ile karşılaşılmaktadır.

Artvin ilinde 3000 m'yi bulan ve geçen yüksek dağlık kütlelerin varlığı (Kaçkar Dağları (3932 m), Alacadağ (2844 m), Altıparmak Dağları; Liblin T. (3492 m), Altıparmak T. (3301 m), Marsis (3334 m), Karçal (3431 m), Gül Dağı (3371 m) gibi) kar yağışlı, karla örtülü günlerin sayısını önemli ölçüde değiştirmektedir. Öyle ki, bu yüksek kesimlerde kar kalınlığı 3-4 m'yi geçen yerler olmaktadır. Aynı zamanda bu alanlarda karın yere düşmesi sonbahar mevsiminin başlarında (eylül ve ekim ayları) gerçekleşmekte olup, karın yerden kalkması bazı yerlerde yaz mevsiminin başlarına kadar (haziran ve temmuz ayları) bazı zirvelerde ise buzullar halinde yıl boyunca kalıcı karlar görülmektedir.

Tablo 2.8. Arhavi, Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat, Yusufeli'de Kar Yağışlı, Karla Örtülü Gün Sayıları ve En Yüksek Kar Örtüsü Kalınlığı (gün-cm).

İstasyonlar	Rasat Türü	Rasat Süresi	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ardanuç	Kar Yağ. Gün Say	1964-2010	4.9	4.1	2.0	0.3						0.0	0.8	3.0	
	Karla Ört.Gün Say	1964-2010													
	En Yük. Kar Kal. Cm	1964-2010													
Arhavi	Kar Yağ. Gün Say	1983 – 1993	1.9	3.5	0.7	-	-	-	-	-	-	-	0.1	1.1	
	Karla Ört.Gün Say	1983 – 1993	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	En Yük. Kar Kal. Cm	1983 – 1993	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Artvin	Kar Yağ. Gün Say	1960 – 2014	9.0	7.9	5.7	0.9	-	-	-	-	-	0.1	1.4	5.8	
	Karla Ört.Gün Say	1960 – 2014	16.7	14.4	5.6	0.3	-	-	-	-	-	0.1	1.6	9.4	
	En Yük. Kar Kal. Cm	1960 – 2014	131	142	84	17	-	-	-	-	-	25	69	86	
Borçka	Kar Yağ. Gün Say	1987 – 2003	4.8	3.9	1.8	0.2	-	-	-	-	-	-	1.1	2.7	
	Karla Ört.Gün Say	1987 – 2003	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	En Yük. Kar Kal. Cm	1987 – 2003	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Hopa	Kar Yağ. Gün Say	1962 – 2013	3.2	3.0	1.8	0.3	0.0	-	-	-	-	-	0.1	1.4	
	Karla Ört. Gün Say	1962 – 2013	2.9	3.3	1.4	0.1	-	-	-	-	-	-	0.0	1.3	
	En Yük. Kar Kal. Cm	1962 – 2013	88	112	90	38	-	-	-	-	-	-	5	68	
Şavşat	Kar Yağ. Gün Say	1964 – 1996	9.8	8.1	6.1	1.9	0.2	0.0	-	-	-	0.4	4.0	8.2	
	Karla Ört. Gün Say	1964 – 1996	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	En Yük. Kar Kal. Cm	1964 – 1996	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yusufeli	Kar Yağ. Gün Say	1967 – 2000	4.5	3.3	1.1	0.1	-	-	-	-	-	-	0.3	2.8	
	Karla Ört. Gün Say	1967 – 2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	En Yük. Kar Kal. Cm	1967 – 2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

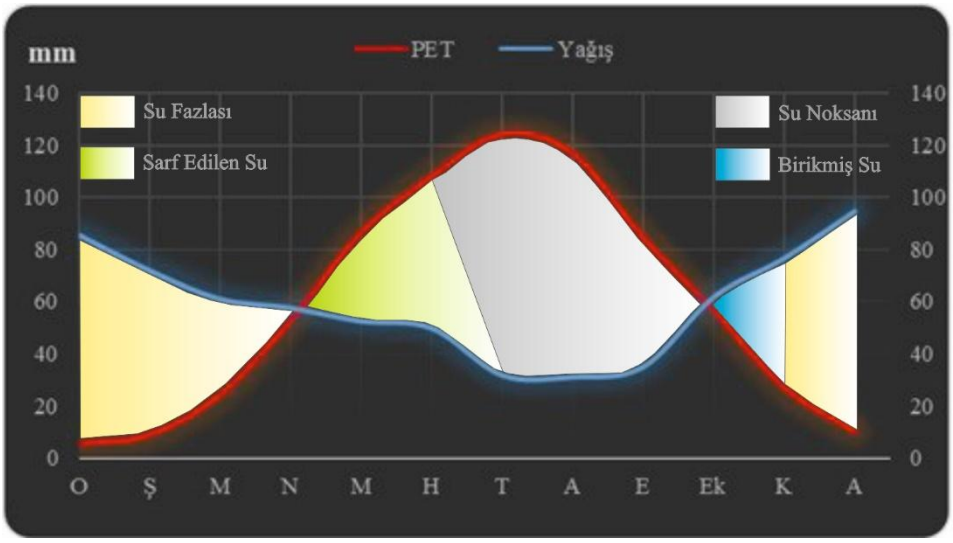
Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Araştırma sahasının iklim tipinin belirlenmesi için yağış etkinliği ile kurak ve nemli devrenin belirlenmesinde kullanılan diyagramlardan biri olan Thornthwaite'in iklim tasnifi kullanılmıştır. Esas itibariyle iklim tasnifi yağışla evapotranspirasyon ve sıcaklıkla evapotranspirasyon münasebetlere bağlıdır. İklim tayini için ise öncelikle su bilançosuna ait tablonun hazırlanması gerekir (Ardel, Kurter ve Dönmez, 1969: 291-294).

Artvin'de su bilançosu tablosu incelendiğinde eylül ayından itibaren yağışın artması ve ağustos ayından sonra sıcaklıkların azalması neticesinde evapotransprasyonun yağıştan az olması nedeniyle ekim ayından başlayarak su birikmeye başlamakta ve kasımdan nisan ayına kadar su fazlası görülmektedir. Nisandan itibaren yağışın azalması ile birlikte birikmiş su kullanılmaya başlar ve temmuz ayı başlarında su noksanı ortaya çıkar. Dolayısıyla temmuz ekim ayları kurak devre olarak belirmektedir (Tablo 2.9.; Şekil 2.7.). Artvin'de Thornthwaite göre C2 B'1 s b'4 şeklinde gösterilen yarı nemli, orta sıcaklıkta (mezotermal), su noksanı yaz mevsiminde ve orta derecede olan, okyanus iklimine yakın bir iklim görülmektedir.

Tablo 2.9. Thornthwaite göre Artvin'in Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Sıcaklık (°C)	2.6	3.8	6.9	11.8	15.7	18.6	20.6	20.7	17.9	14.0	8.9	4.3	12.2
Sıcaklık İndisi	0.4	0.7	1.6	3.7	5.7	7.3	8.5	8.6	6.9	4.8	2.4	0.8	51.3
Potansiyel Evapotranspiras .	5.5	9.0	24.3	52.6	86.3	107.8	39.6	30.9	34.8	56.5	27.0	10.2	484.3
Düzeltilmemiş PE	6.6	10.8	23.5	47.3	68.5	85.4	97.5	98.2	81.3	59.0	32.8	12.7	
Düzeltilmiş PE (mm)	5.5	9.0	24.3	52.6	86.3	107.8	124.0	116.6	84.3	56.5	27.0	10.2	704.0
Yağış (mm)	85.5	71.9	60.9	57.5	52.4	49.7	31.6	30.9	34.8	61.7	76.6	94.7	708.2
Birikmiş Suyun Aylık Değiş. (mm)	-	-	-	-	- 33.9	-58.1	-8.0	-	-	5.2	49.6	45.2	
Birikmiş Su (mm)	100.0	100.0	100.0	100.0	66.1	8.0	-	-	-	5.2	54.8	100.0	100.0
Gerçek Evapotranspiras .	5.5	9.0	24.3	52.6	86.3	107.8	39.6	30.9	34.8	56.5	27.0	10.2	484.3
Su Noksanı (mm)	-	-	-	-	-	-	84.5	85.7	49.5	-	-	-	219.6
Su Fazlası (mm)	80.0	62.9	36.6	4.9	-	-	-	-	-	-	-	39.4	223.9
Akış (mm)	49.9	56.4	46.5	25.7	12.9	6.4	3.2	1.6	0.8	0.4	0.2	19.8	223.9
Nemlilik Oranı	14.6	7.0	1.5	0.1	-0.4	-0.5	-0.7	-0.7	-0.6	0.1	1.8	8.3	

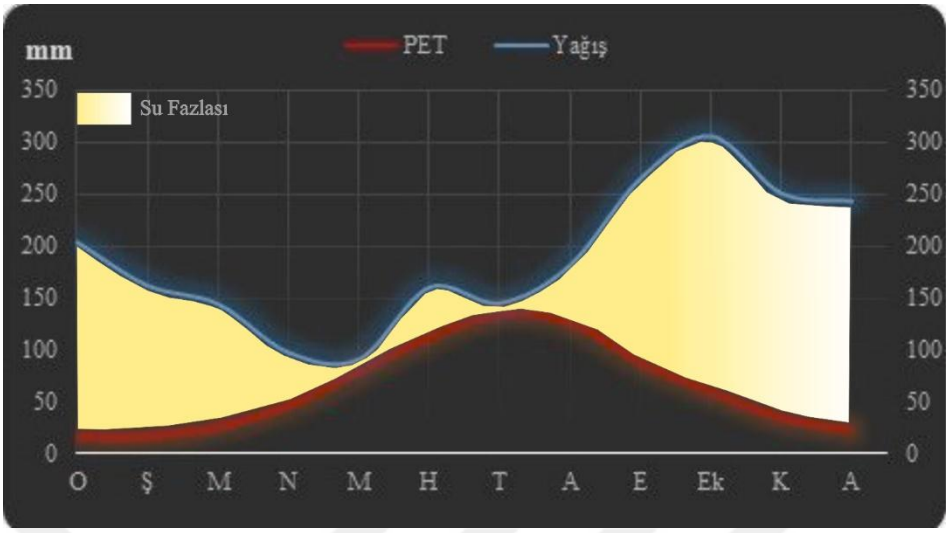

Şekil 2.7. Thornthwaite göre Artvin'in Su Bilançosu Diyagramı.

Hopa'nın Karadeniz kıyısında bulunması ve Türkiye'de en fazla yağış alan yerleşim yerlerinden biri olması sebebiyle yıl boyunca buharlaşmanın yağıştan az olması sonucu su fazlası görülmekte ve kuraklık yaşanmamaktadır (Tablo 2.10.; Şekil 2.8.).

Tablo 2.10. Thornthwaite göre Hopa'nın Su Bilançosu.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Sıcaklık (ºC)	7.3	7.4	8.6	12.1	15.9	20.1	22.5	22.7	19.5	15.8	12.1	9.3	14.4
Sıcaklık İndisi	1.8	1.8	2.3	3.8	5.8	8.2	9.7	9.9	7.9	5.7	3.8	2.6	63.2
Potansiyel Evapotranspiras .	16.4	16.8	26.1	46.8	79.5	113.0	134.7	127.4	88.7	59.8	34.6	22.6	766.4
Düzeltilmemiş PE	19.8	20.2	25.3	42.0	63.1	89.5	105.8	107.2	85.5	62.5	42.0	28.4	
Düzeltilmiş PE (mm)	16.4	16.8	26.1	46.8	79.5	113.0	134.7	127.4	88.7	59.8	34.6	22.6	766.4
Yağış (mm)	203.2	161.5	143.9	97.3	90.9	159.8	144.8	181.3	264.6	304.9	250.0	242.6	2244.8
Birikmiş Suyun Aylık Değiş. (mm)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Birikmiş Su (mm)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gerçek Evapotranspiras .	16.4	16.8	26.1	46.8	79.5	113.0	134.7	127.4	88.7	59.8	34.6	22.6	766.4
Su Noksanı (mm)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Su Fazlası (mm)	186.8	144.7	117.8	50.5	11.4	46.8	10.1	53.9	175.9	245.1	215.4	220.0	1478.4
Akış (mm)	203.4	165.8	131.3	84.2	30.9	29.1	28.4	32.0	114.9	210.5	230.3	217.7	1478.4
Nemlilik Oranı	11.4	8.6	4.5	1.1	0.1	0.4	0.1	0.4	2.0	4.1	6.2	9.7	

Şekil 2.8. Thornthwaite göre Hopa'nın Su Bilançosu Diyagramı.

Hopa'da A B'2 r b'4 şeklinde formüle edilen çok nemli, orta sıcaklıkta (mezotermal), su noksanı olmayan veya pek az olan, Okyanus iklimine yakın iklim özelliği görülmektedir.

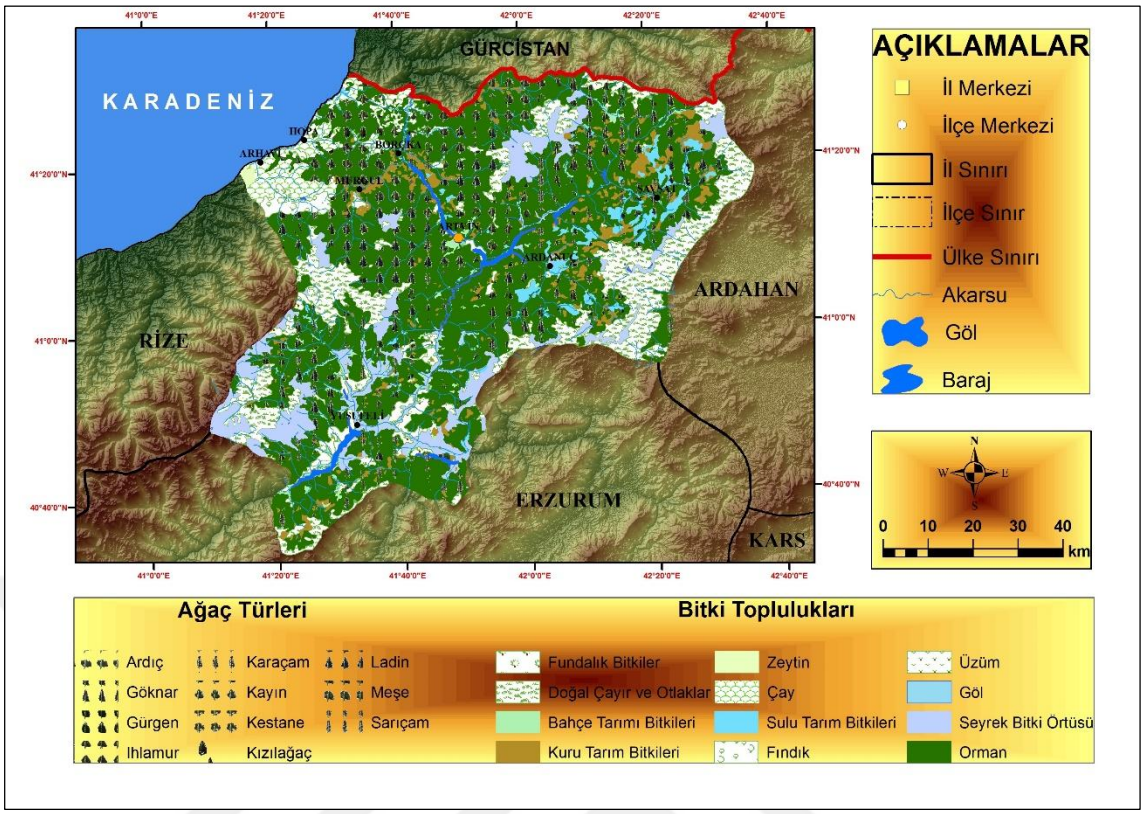
Bunların dışında Yusufeli'de yağışın arttığı eylül ayından itibaren sıcaklıkların azalması neticesinde su birikmeye başlamakta ve kasım ayından nisana kadar su fazlası görülmektedir. Nisan ayından itibaren yağışın azalmasına bağlı olarak birikmiş su kullanılmaya başlar ve temmuz ayı başlarında su noksanı ortaya çıkar. Temmuz-ekim ayları kurak devre olarak belirmektedir. Thornthwaite göre Yusufeli'de D B'2 s b'2 şeklinde gösterilen yarı kurak, orta sıcaklıkta (mezotermal), su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan, karasal iklime yakın iklim özellikleri görülmektedir.

Şavşat'da su bilançosu tablosu incelendiğinde ekim ayından itibaren yağışın artması ve sıcaklıkların azalması neticesinde evapotransprasyonun yağıştan az olması nedeniyle su birikmeye başlamakta ve ocak ayından nisan ayına kadar su fazlası görülmektedir. Nisandan itibaren yağışın azalması ile birlikte birikmiş su kullanılmaya başlar ve temmuz ayı başlarında su noksanı ortaya çıkar. Dolayısıyla temmuz ve ekim ayları kurak devre olarak belirmektedir. Şavşat'ta C1 B'1 d b'3 şeklinde formüle edilen yarı nemli-yarı kurak, orta sıcaklıkta (mezotermal), su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan, okyanus iklimine yakın iklim özelliği görülmektedir.

İklim ve ekoturizm ilişkisi bağlamında genel bir değerlendirme yapmanın doğru olacağı kanısındayız. Çünkü yörede görülen sıcaklık, basınç ve rüzgârlar, nem, havanın açık, bulutlu veya kapalılık durumu, yağış, kar kalınlığı, karla örtülü gün sayısı gibi iklim elemanlarının Artvin ilinde gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu durumu ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerle açıklamak daha doğru olacaktır. İklim elamanları içerisinde sıcaklık, rüzgâr, bulutluluk, sis, yağış, kar yağışı ve kalınlığı dağcıların zirve tırmanışlarında en çok dikkat ettiği iklim elemanlarındandır. Aşırı yağışın kaya düşmesine yol açması, kayaların kayganlaşması, insanların fiziksel hareketlerini kısıtlaması, dağ zirvelerinde elektriklenme ve yıldırım düşme olasılığının yüksek olması ve ortaya çıkan yüksek risk faktörü dağcıların ilgili faaliyeti gerçekleştirmesinde en çok dikkat ettikleri şeyler arasındadır. Bunun dışında akarsu üzerinde yapılan su sporları (kano-rafting) için kar erimelerinin ve yağışın bol olduğu genellikle sel ve taşkınların yaşandığı dönemin aksine nisan ve mayıs aylarının tercih edilmesi de iklim ile alakalıdır. Yaban hayatı gözlemleri için yine doğanın canlanmaya başladığı ilkbahar mevsiminin tercih edilmesi, kuş gözlemciliği ve fotosafari için havanın açık olduğu günlerin seçilmesi, tur kayağı için havanın açık ve kar kalınlığının yeterli olması iklim ile doğrudan ilişkilidir. Trekking, hiking, dağ bisikleti, kamp, yayla turizmi, botanik turizmi, buzul tırmanışı, sirk göllerini gezme gibi diğer faaliyetler de iklim ile yakından ilişkilidir. Aktif hareket gerektiren ekoturizm faaliyetlerinde havanın aşırı derecede sıcak veya soğuk olması, nem oranının yüksek veya kuru olması yine etkili olan faktörler arasındadır.

2.1.4. Doğal Bitki Örtüsü Özellikleri

Artvin ili genel hatlarıyla bitki örtüsü yönüyle oldukça zengin bir potansiyele sahiptir (Harita 2.5.). Bu zenginlik büyük ölçüde iklim özellikleri başta olmak üzere toprak, morfolojik özellikler, bakı ve diğer coğrafi özelliklerin eseridir.

Harita 2.5. Artvin İlinin Bitki Örtüsü Haritası.

Kaynak: Artvin Orman Bölge Müdürlüğü, Artvin ili amenajman planlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Doğal kaynaklar arasında önemli bir yere sahip olan doğal bitki örtüsü bir yerin sahip olduğu ağaç türleri, orman altı formasyonu, çiçekli bitkileri ve alpin çayırları ile zengin bir ekoturizm kaynağı oluşmasında etkili olmaktadır. Doğal peyzajı tamamlayıcı bir yapı gösteren doğal bitki örtüsü manzaranın güzel görülmesi, bünyesinde birçok canlı türüne ev sahipliği yapması bu zenginliğin başlıca göstergeleri olarak sıralanabilir.

İnsan yaşamı için gerekli olan orman ürünleri birçok alanda kullanılmakla birlikte bu doğayı paylaştığımız canlı türleri için de barınak, besin kaynağı ve ekolojik dengenin önemli bir parçası olarak görmek gerekir. Ormanlar üzerinde insanların baskısının artması bu ekolojik dengenin yok olmasına, bozulmasına veya sekteye uğramasına yol açacağından bu hassas alanların korunması gerekmektedir.

Turizm ve ekoturizm boyutu ile bu hassas ekosistemler turizm çeşitliliğinin artması açısından birçok alternatif faaliyete imkân sunmaktadır. İnsanların botanik turizmine ilgi duyan bazı kesimleri için tercih ettikleri öncelikli alanlardan biri olan bu ekosistemin

içinde bulunan önemli kuş, sürüngen ve diğer canlı türlerinin doğal yaşam alanlarında gözlemlenmesi, orienteering (yön bulma) yapma, trekking/hiking, kamp ve kısacası doğa ile iç içe olabilecekleri farklı deneyimler yaşama güdüleri açısından bu alanları tercih etmelerine yol açmaktadır.

Bütün flora zenginliği, potansiyel turistik çekim gücü taşıyıcısıdır. Endemik ve relikt bitkiler, uzun yıllardan beri (500, 600 ila 1000 yıl) varlığını sürdüren anıt ağaçlar bir doğal lale yetişme bölgesi gibi daha birçok flora elemanı, potansiyel turistik çekim gücü taşıyıcısı olabilirler. Nadir ve özgün bitki türlerinin bulundukları yerlere yönelik ziyaretlere çıkan turist sayısının giderek arttığını söyleyebiliriz. Özellikle milli parklar doğal bitki örtüsü özellikleriyle ön plana çıkmaktadır (Doğanay ve Zaman, 2013: 77).

Karadeniz Bölgesi'ni diğer bölgelerden ayıran en önemli özellik, kıyı dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında yağışın fazla olmasından dolayı zengin türlerden oluşan Avrupa-Sibirya kökenli nemli ılıman ve nemli soğuk koşullarda yetişen bitki topluluklarının bulunmasıdır (Atalay, 2014c: 67). WWF ve IUCN (1994)'e, "Kafkasya, Uluslararası Çevre Koruma Örgütü (CI), Dünya Bankası (WB) ve Küresel Çevre Fonu (GEF) tarafından dünyanın biyolojik çeşitlilik açısından en zengin ve aynı zamanda tehlike altındaki en önemli 25 karasal "Ekolojik Bölge"sinden biri olarak tanımlanmaktadır. Avrupa-Sibirya Floristik Bölgesi'nin "Kolşik" kesiminde yer alan Kafkasya, Batı Avrasya'daki Üçüncü Zaman'a ait ormanların en önemli sığınak ve relikt alanıdır. Dünya üzerinde ılıman yaprak döken ormanların Üçüncü Zaman'dan bu yana kesintiye uğramadan varlığını sürdürdüğü bölgedir. Avrupa ile Orta Asya'yı içine alan geniş coğrafyadaki en büyük doğal yaşlı orman ekosistemlerine burada rastlanmaktadır." (Eminağaoğlu, 2004: 4).

Araştırma sahası, akarsular tarafından derin bir şekilde parçalanmış olduğundan, yükselti, bakı ve eğim değerlerinde meydana gelen kısa mesafelerdeki değişmeler, vadi ağı sistemi içerisinde birden çok ve değişik lokal ortamların meydana gelmesine neden olmuştur. Daha önce de değinildiği üzere, her bakımdan bir geçiş bölgesi özelliği taşıyan Artvin yöresi, topoğrafyaya bağlı olarak meydana gelen bu değişmelerle birlikte, yakın geçmişteki iklim değişmelerinin izlerini taşıması da, bitki örtüsü özellikleri bakımından son derece önem taşımaktadır (Ceylan, 1995: 79).

Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimi yaklaşık 1000-1200 m'ye kadar nemli ılıman iklim koşullarının egemen olduğu Nemli-Ilıman Geniş Yapraklı Orman Bölümü,

Karadeniz Bölgesi'nin gerek kıyı gerekse iç kesimlerdeki yüksek alanlarında soğuk ve nemli iklim koşulları altında yetişen iğne yapraklı ormanların yer aldığı Karadeniz Dağ Kuşağı Nemli-Soğuk İğne Yapraklı Orman Bölümü ve Karadeniz güneyindeki oluklar ve vadi içlerinde hüküm süren yarıkurak iklim koşullarının hâkim olduğu Karadeniz Ardı Olukları Çalı-Kurakçıl Orman Bölümü, dağ ve platolarda Karadeniz Ardı Yarınemli Ormanlar ile dağlarında ağaç yetişme sınırının üzerinde yer alan Karadeniz Dağ Çayırları Bölümü olmak üzere dört ana ekorejiyona ayrılmıştır (Atalay, 2014c: 67).

Karadeniz Nemli-Ilıman Geniş Yapraklı Orman Bölümü

Bu bölüm, Karadeniz kıyısından başlayarak Karadeniz kıyı dağlarının kuzeye bakan yamaçları boyunca ortalama 1000 m ve yer yer 1500 m'ye kadar çıkar. Fazla yağış almasından dolayı bölgenin olduğu kadar ülkemizin bitki tür ve toplulukları yönünden en zengin bölgesidir

İnceleme alanının kıyıları boyunca, kıyıdan 200-300 metre yüksekliğe kadar olan dar bir şerit içinde çalı ve ağaççık formasyonları gerçekte eski ormanların sahasına yerleşmiş bir ormanaltı florasından başka bir şey değildir. Daha yukarı seviyelerde orman altında da mevcuttur. Bu çalı ve ağaççık şeridinin başlıca elemanları kocayemişi (*Arbutus unedo*), akçakesme (*Phillyrea latifolia*), adi kurtbağrı (*Ligustrum v.*), karayemiş (*Prunus laurocerasus*), adi fındık (*Corylus avellana*), kızılcık (*Cornus mas*), muşmula (*Mespilus germanica*), prekanta (*Pyracantha coccinea*), mor çiçekli orman gülü (*Rhododendron ponticum*), dafne (*Daphne pontica*), fundalar (*Erica arborea, Erica verticillata*) ile kara sarmaşık (*Hedera colchira*), Anadolu saparnası (*Smilax excelsa*), adifilbahr (*Clematis vitalba*) vs. gibi sarmaşıklardır (İnandık, 1969: 181).

Çoruh Vadisi'nde Akdeniz Flora Bölgesi'ne ait karakteristik elemanların dağılış göstermesi, Akdeniz iklim şartlarının Holosen esnasında bölgede hüküm sürdüğü ve özellikle dere içlerinde ve yamaçlarda tutunabilen relik toplulukların yanı sıra soğuk, nemli ve kuvvetli radyasyon şartlarını yansıtan sarıçam ormanlarının görülmesi bölgede meydana gelmiş olan Paleoklimatik şartların etkilerini yansıtmaktadır (Atalay, Tetik ve Yılmaz, 1985: 67).

Karadeniz Kıyı Dağları Nemli-Soğuk İğne Yapraklı Orman Bölümü

Karadeniz Bölgesi'nde genel olarak 1000 m yükseltiden sonra ayrı bir ortam başlar. Kıyıda olduğu kadar Kuzey Anadolu Dağları'nın yamaçları boyunca da 1000-2000 m yükseklikleri arasında da görülen iğne yapraklı ormanların yetiştiği bu kuşağa Karadeniz

dağ kuşağı ya da Karadeniz orobiyomu denir. Yıllık ortalama sıcaklığın 8-4 °C arasında olduğu ve yağışın tüm mevsimlere dağıldığı, kış mevsiminin karlı geçtiği ve Karadeniz'den gelen nemli hava kütlesinin yüksek kesimlerde soğuyarak sis oluşturduğu bu bölgede asit reaksiyonlu topraklar üstünde gelişmiştir (Atalay, 2014c: 84; Atalay, 2014a: 91-92; Atalay, 2008b:592).

Ladin ormanları sahilden başlayarak 1000-1500 m arasında geniş yapraklı ağaçlarla karışık halde ve 1500-2000 m arasında genel olarak saf halde orman oluşturur. 1000 m'nin üzerine çıkan Kuzey Anadolu Dağları'nın Karadeniz'e bakan kuzey kesimleri iğne yapraklı ormanların yetişmesini sağlar. Doğu Karadeniz Bölümü'nde doğu ladini (*Picea orientalis*), sarıçam (*Pinus sylvestris*), ve doğu karadeniz göknarı (*Abies nordmanniana*) saf ve karışık ormanları oluşturur (Atalay, 2008b: 436). Ortalama 1500 m'ye kadar ladin ve göknarlarla birlikte başta kayın olmak üzere geniş yapraklılardan oluşan karışık ormanlar görülür. 1500 m'de sonra Doğu Karadeniz'de ladin (*Picea orientalis*) ve Batı Karadeniz'de göknar (*Abies sp.*) ormanları yaygınlaşır (Atalay, 2014c: 85). Sadece Ordu'dan başlayarak Gürcistan üzerinden Kafkaslar'a kadar devam eden kuşakta ladin ormanları yer alır. Göknar ve ladin saf ve karışık ormanları genellikle dağların sis alan kuzeye bakan yamaçlarında bulunur. Bu ormanların önemli özelliklerinden biri de alt katında yer yer orman güllerinin görülmesidir. Saf sarıçam toplulukları ise doğrudan güneş radyasyonu alan dağların yüksek kesimlerinde görülür (Atalay, 2014c: 85).

Karadeniz Ardı Oluklar Çalı-Kurakçıl Orman Bölümü

Dağ sıraları arasında yer alan çukurluklarda dağların arkasındaki oluk vadilerinin zemininde göze çarpan bu tip bitki toplulukları Orta ve Aşağı Çoruh Havzası'nda, batıdan Norgâh ve İspir'den başlayarak, Yusufel'ini de içerisine alarak ve su kavşağına kadar uzanır; buradan Oltu Çayı ve Berta Çayı ve hatta kuzeye doğru aşağı Çoruh'un dar ve alçak mecrasını takip eder.

Diğer bitki formasyonlarına göre en geniş yayılış alanına sahip vejetasyon, çalı ve kuru orman formasyonudur. Söz konusu formasyon, bölgemiz dahilindeki Çoruh vadi tabanı ve bu vadiye yandan birleşen Oltu ve Altıparmak gibi önemli vadilerin yaklaşık 1200 metreye kadar olan kesimlerinde yayılış göstermektedir. Vadi tabanlarında çalı formasyonu, yamaçlarda ise kuru ormanı teşkil eden ardıç ve meşe türleri hâkim elemanlar olarak görülmektedir (Tıraş, 1994: 64).

Çoruh Vadisi'nin Artvin ve Yusufeli taban kesimleri ile bu oluğun güneye bakan kesimleri kserofit yani kurakçıl karakterde olan seyrek çalı toplulukları karaçalı (*Paliurus spina christi*) ardıç (*Juniperus oxycedrus*), yabani gül (*Rosa cania*), boyacı sumağı (*Cotinus soggyria*) gibi) ve biraz yükseklere doğru Çoruh meşesi (*Quercus dschorochensis*) yer almaktadır. Çoruh oluğunun taban kesiminden başlayarak kuzeye 800 m ve güneye doğru ise 1200-1300 m'ye kadar yükselmektedir (Atalay ve diğ., 1985: 64). Vadi tabanlarından itibaren yamaç yüzeyleri boyunca bozuk ve seyrek bir görünümde meşe ve ardıç türlerinin teşkil ettiği kuru orman 1700-1800 m'lere kadar yayılır. Kadran ardıcı (*Juniperus Oxycedrus*), kokar ardıç (*Juniperus Foetidissima*), boylu ardıç (*Juniperus excelse*) hâkim ardıç türleridir. Kuru orman içerisinde hâkim meşe türlerini ise, Çoruh meşesi (*Quercus dschorochensis*), sapsız meşe (*Quercus petreae*), kafkas meşesi (*Quercus machranthera*) oluşturmaktadır. Yağış miktarının az oluşuyla ilgili olarak alçak kesimlerde bodur ağaççıklar şeklinde olan bu türler, yağış miktarının nispeten arttığı 1200 m yüksekliklerden itibaren 4-5 m boyuna kadar ulaşabilmektedirler (Tıraş, 1994: 65).

Borçka'dan itibaren Artvin'e kadar olan Çoruh Vadisi yamaçlarında çalı formasyonu içerisinde yer alan sandal, kocayemiş, fıstık çamı gibi maki elemanları bulunmaktadır. Nehir kenarlarında nar, incir topluluklarına, Çoruh Irmağı'nın alüvyonları üzerinde tutunmuş ılgınlar (*Tamarix sp.*) eşlik eder. Berta Vadisi'nde de ırmak kenarlarında nar, incir, söğüt ve zaman zaman da tek tük çınar ağaçlarına rastlanır. Akdeniz bitki örtüsünün asli karakterini yansıtan zeytinlikler, Artvin'den itibaren kuzeybatı yönünde Aşağı Çoruh Vadisi boyunca seyrekleşmekle birlikte. Ormanlı ve Tütüncüler köylerine kadar devam etmektedir. Ancak, bu köylerden sonra zeytin bitkisine, yağış şartları ve nispeten düşük sıcaklık değerlerinin etkilerinden korunabilmiş lokal alanlarda topluluklardan ziyade tek tek ağaçlar şeklinde rastlanmaktadır (Ceylan, 1995: 80). Genellikle bu alanlarda meşe ve karaçam topluluklarının yer aldığı kurakçıl ormanlar görülür. Artvin-İspir doğusu arasında vadi boyunca yer alan çalı katının üstünde meşe ve yükseklerde sarıçam ormanları görülür (Atalay, 2014c: 97). Yine Ciritdüzü Deresi'nin aşağı kesiminde, Ciritdüzü ve Kurudere yerleşmelerinin çevresinde ve Koçbavur Tepesi'nin yamaçlarında geven, yavşan otu ve sığırkuyruğu gibi step türleri hemen hemen bütün yamaca yayılmıştır. Bu kesimde ve Şavşat Çayı ile Berta Çayı vadilerinin yukarı kesimlerinde sumak (*Cotinus sp.*) ve ansır otu yaygın türler olması

yanında en yaygın bitki türünü kapari (*Capparis spinosa L.* veya *C. ovata desf., Copporaceae*) oluşturur (Sever, 2001: 252).

Araştırma sahasında Öksin provensinin doğu kısmında (Doğu Karadeniz Bölgesi'nde) Batı Karadeniz Bölgesi'nde görülmeyen birçok tür bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır (Kılınç ve Kutbay, 2007: 243):

Ağaç ve çalılar; *Abies nordmanrıiana subsp. nordmanniana Acer cappadocicum, Alnus glutinosa subsp. barbata, Betula medwedewii, Quercus pontica, Rhamnus imeritanus, Rhododendron caucasicum, Rh. ungemii, Rh. smirnovii, Sorbus subfusc*a. Otsu bitkiler; *Chamaesciadium acaule (monotipik), Draba hispida, Geranium psilostemorı, Hypericum bupleuroides, Lathyrus roseus, Lilium ponticumy Lycopodium sp., Pachyphragma macrophyllum (monotipik), Papaver lateritiumy Primula cortusifolia.* Öksin provensinin Alpin florası, Kafkasya florası ile yakın ilişkili olup Türkiye'nin diğer kısımlarının florasına çok az benzerlik gösterir.

Karadeniz Ardı Plato ve Dağlar Yarınemli Orman Bölümü

Doğu Karadeniz Bölümü'nde Çoruh Havzası ve Kuzeydoğu Anadolu platolarında yetişen ladin ormanları Karadeniz ardı bölümde Gümüşhane Kelkit-Çoruh vadilerinin kuzeyindeki dağların yüksek yamaçlarında rastlanılır. Buradaki ladin ormanları sadece Barhal Havzası'nda yer yer saf karakterdedir, diğer kesimlerde ise sarıçam ve göknarlarla karışık durumdadır. Örneğin Çamlıkaya'nın kuzeydoğusunda Sırakonaklar kesiminde sarıçam, göknar ve ladinlerden oluşan iyi bonitette ormanlar görülür. Barhal Havzası'nda özellikle kuzeye bakan yamaçlarda saflaşan ladin oranlarına güney yamaçlarda sarıçamlar iştirak eder (Atalay ve Efe 2012; Atalay, 2014c: 103-104). Altıparmak Dağları'nın güneye bakan yamaçlarında ladin ağaçları 2000 m'den sonra yer yer saf topluluklar teşkil etmektedir. Adı geçen yerlerde özellikle kuzeye bakan yamaçlarda orman gülleri de mevcuttur (Tıraş, 1994: 66).

Araştırma sahasının doğusundaki sarıçam ormanları, kurakçıl ve nemcil olmak üzere iki ayrı sınıfa aynlır. Kurakçıl sarıçam ormanları: Bölgesel ölçüde yarınemli özellikte olan ve diğer sarıçamlarla mukayese edildiğinde kurakçıl karakteri ağır basan sarıçam ormanları, Şavşat-Ardanuç ve Barhal havzaları dışındaki Çoruh Havzası'nın güneyi ile Oltu, Olur ve Tortum havzalarındaki sarıçam ormanları oluşturur. Buradaki sarıçamların yoğun olarak bulunduğu Yusufeli Ziyaret Dağı ve çevresi, özellikle Öğdem ve Sarıgöl'dür (Atalay, 2014c:104). Ardanuç-Şavşat havzasının kenarlarında ise saf lâdin

ile sarıçam, ladin ve göknar karışık ormanları baskın durumdadır (Atalay, 2008b: 436-437-440). Bunları Yusufeli Havzası'nın Kaçkar Dağları'na doğru yukarı kesimleri ile Şavşat ve Ardanuç havzalarının 1000 m'den yüksek yerlerdeki (800-2400 m arasında) sarıçam ormanlarını kapsar. Burada İspir-Yusufeli civarında (1000-2200 m arasında nadiren saf) Çamlıkaya'nın kuzeybatısında Sırakonaklar havzasının sis alan kesimlerinde sarıçam ormanlarına ladin ve göknarlar karışır. Şavşat ve Ardanuç havzalarının üst kesimlerinde ladin-sarıçam, sarıçam-ladin-göknar, sarıçam-ladin, ladin-göknar-sarıçam-kayın bileşiminde ormanlar yer alır (Atalay, 2014c:104; Atalay, 2008b: 436-440).

Karadeniz Dağ Çayırları Bölümü

Ayrı bir biyom oluşturan yüksek dağ çayırları, Kuzey Anadolu Dağları'nda yaklaşık olarak ormanın üst sınırı olan 2000 m'den sonra alpin bitkiler başlar ve dağların zirvesine kadar çıkar. Tipik alpin çayırlar, Doğu Karadeniz Dağları silsilesinde Karçal, Kaçkar, Soğanlı, Çakırgöl, Karagöl ve güney kanatta Yalnızçam, Mescit dağlarının üst bölümlerinde geniş bir kuşak şeklinde uzanır. Yoğun sislere maruz olan Doğu Karadeniz Dağları üzerindeki yemyeşil çayırların bir bölümü, Alp dağları ve yüksek enlemlerdeki çayırları kapsar (Atalay, 2014c: 121; Atalay, 2008b: 501-502-608; Atalay, 1994: 179).

Doğu Karadeniz Bölümü'nde ormanın üst sınırında dağ çayırlarına ait çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; yumak *(Festuca violacea)*-laz boynuzotu *(Cerastium lazicum),* ezentere *(Daphane glomerata)*-kandilçiçeği *(Veronica gentianoides),* papatya *(Anthemis marchalliana subsp. Pencinata), Androsace villosa*-tekesakalı *(Scorzonera soidlitzii),* Uzuntüylü sandalotu *(Potentilla oweriniana)*-yaylapatı (*Aster alpinus)*'dır (Düzenli, 1982; Atalay 1982b; Atalay ve diğ., 1985; Atalay, 2014c: 121).

Yılın büyük bir bölümünde kar altında kalan ve nisan-mayıs aylarından itibaren tekrar yeşillenmeye başlayan bu çayır kuşağının yaklaşık 2000-2400 m'ler arasındaki kesimlerinde genellikle nemcil karakterde dağ çayırları görülmektedir. Bu kuşak içerisinde yer alan türler arasında; koyunkıran (*Hypericum*), yavşan otu (*Veronica*), çuha çiçeği (*Primula*), ayrık (*Agropyrum*), altın çiçeği (*Alyssum campestre*), koyun gözü (*Bellis*), püsküllü çayır (*Bromus toctorum*), peygamber çiçeği (*Centaurea*), yüksek çayır yumağı (*Festuca elatior*), gelincik (*Papaver rhoeas*), kuzu dili (*Plantago*), parmakotu (*Potentilia*), çuha çiçeği (*Primula vulgaris*), adaçayı (*Salvia*), dağ burçağı (*Stachys montanus*), çayır üçgülü (*Trifolium pratense*) ile birlikte kuzeye bakan yamaçlarda

Rhododendronlar (*Rhododendron caucasicum*-Kafkas ormangülü) ve ayı üzümü (*Vaccinium myrtillius*) dağılış göstermektedir (Ceylan, 1995: 91). Doğu Karadeniz Bölümü'nde özellikle Kaçkar Dağları'ndaki alpin çayırların alt kesimine kadar sarıçiçekli ormangülleri sokulur. Buralardaki alpin çayılar tür itibariyle zengin olup, diğer alpin çayırlara göre verimlidir (Atalay, 2014c: 121).

Karçal ve Yalnızçam dağlarının yüksek kesimlerine doğru az eğimli yamaçlar üzerinde yetişebilen Alpin ve Subalpin çayırları da Berta Havzası'ndaki bitki katının son halkasıdır. Yalnızçam Dağları'nın havzaya dönük kuzey yamaçlarında 1800-2000 m'den başlayan çayır katı 2750 m'ye (Yığılı Yaylası) kadar çıkabilmektedir. Karçal Dağlar'ının havzaya bakan güney yamaçlarında ise 2000 m'nin üstünde başlar 2500 m'ye kadar (Çukunet Yaylası ve Kayalar Yaylası) yayılış gösterir (Sever, 2001: 249).

Dağların daha yüksek kesimlerinde (2500 m'lerden sonra) çayır örtüsü yavaş yavaş kalkmaya başlar ve yerini soğuğa dayanıklı bitkilerden meydana gelen türler alır. Bu türler arasında dağ kekiği (*Tymus*), gentiyan (*Gentiana*), şifaotu (*Erigeron*), gözlükotu (*Euphrasia*), boncukotu (*Myosotis*) vs. gibi türler sayılabilir. Araştırma sahasının bu kesimlerinde vejetasyon devresinin kısa olması ve yaylacılık mevsiminde aşırı ve bilinçsiz otlatma sonucunda özellikle arızalı ve eğimli kesimlerde bitki örtüsü hemen hemen yok olmuş ve çıplak kayalık alanlar ortaya çıkmıştır. Aynı durum, araştırma sahasının doğusunda yer alan Pirali ve Çubuk Dağları'nda da görülmektedir. Nitekim, Yalnızçam Dağları'nın uzantıları durumundaki bu dağlık alanların alpın ve subalpin kuşağı içerisinde yine aşırı ve düzensiz otlatma sonucunda gevenler (*Astragalus*) hâkim duruma geçmiştir (Ceylan, 1995: 91).

2.1.5. Karadeniz Zoocoğrafya Bölgesi

Bölgenin en önemli özelliği, zengin bitki örtüsü ve geniş ormanların bulunmasından dolayı çok sayıda habitat içermesi ve buna bağlı olarak zengin bir hayvan popülasyonu barındırmasıdır. Karadeniz kıyı kesiminde bütün mevsimler yağışlı olduğu için burada nemli ormanlar geniş yer tutar. Ayrıca orman altında gür bir bitki örtüsü gelişmiştir. Deniz seviyesinden başlayan geniş yapraklı ağaç türlerin yerini yükseklere doğru karışık ve daha üst kesimlerde ise iğne yapraklılar alır. Dağlar Karadeniz kıyısında doğu-batı yönünde bir kuşak halinde uzanır. Kıyıya paralel uzanan bu sıradağlar yağışlı ve nemli Karadeniz ikliminin etkisinin iç kesimlere girmesini engeller (Atalay ve Efe, 2015: 403).

Doğuda, Gürcistan sınırından başlayıp batıda Bulgaristan sınırına kadar Karadeniz'e paralel uzanan Kuzey Anadolu sıradağları ile Doğu Anadolu'nun kuzeyindeki dağlık alanlar ve buralarda yer alan vadiler hayvanların yaşaması için çok farklı ve uygun habitatlara sahiptir. Karadeniz bölgesinde dağlar doğu-batı yönünde birkaç sıra halinde uzanır. Karadeniz bölgesindeki Küre, Canik, Giresun ve Doğu Karadeniz dağları, güney kolda Ilgaz, Köroğlu dağları ile Kızıldağ, Yalnızçam dağları farklı hayvan türlerinin yaşam alanlarını oluşturur. Çoruh Nehri tarafından dar ve derin vadilerle yarılan Karadeniz kıyı dağlarının yamaçlarında irili ufaklı akarsuların açtığı vadilerde de çeşitli hayvan türleri görülür. Araştırma sahası içerisinde kızılgeyik, bozayı, çengelboynuzlu dağ keçisi, vaşak, çakal, yaban domuzu, kurt, yaban kedisi, tavşan ve pars bölgede yaşayan önemli memeli türleridir. Diğer türler arasında ise; yarasa, fare türleri, sincap, yediuyur, köstebek, kokarca, sansar, porsuk, avurtlak ve kirpi sayılabilir (Atalay ve Efe, 2015: 403-404).

Karadeniz Zoocoğrafya bölgesi ötücü, yırtıcı ve su kuşlarının yaygın olarak güldüğü bir sahadır. Bölgenin iklim ve bitki örtüsü kuşlar için oldukça elverişli alanlar oluşmasını sağlamıştır. Palearktik bölgenin kuzeybatısına ait, boreal ve göçmen türler daha yaygındır, özellikle yırtıcılardan sadece kuzeydoğuda üreyen türler de vardır (Atalay ve Efe, 2015: 409). Kışın yüksek dağlar ve yaylalar karla örtülünce birçok kuş türü özellikle Artvin tarafına iner. Hatta Ardanuç ve Şavşat tarafında bile kuşlar Hopa ve Borçka'ya doğru inerler (Saraçoğlu, 1990: 89). Murgul'da; karakuş, akbaba, atmaca, bıldırcın, güvercin, şahin, ağaçkakan, bülbül vs. gibi çeşitli kuş türleri de bulunmaktadır. Yörede kuşlar avlama merakı da dikkati çekmektedir. Bununla ilgili çeşitli hikâyeler de anlatılmaktadır. Hatta yöreden büyük şehirlere göç etmiş olan bazı av meraklıları av mevsiminde özellikle kuş avlamak için yöreye gelmektedirler (Koday, 2000: 50).

Bölgede boreal (ağaç seven) batı ve kuzeybatı Palearktik kökenli hayvan türleri yaygındır. Artvin ve Rize civarındaki iğne yapraklı, yayvan yapraklı ve karışık ormanlar birçok hayvan türü için uygun ortamlar oluşturur. Doğu Karadeniz, Çoruh Vadisi orta ve kuzeybatı Palearktik bölge ile Paleotropik bölge arasında göç eden kuşların geçiş sahasıdır. Türkiye'de bulunan yırtıcı kuşların hemen hemen tamamını burada görmek mümkündür. Nisan ve mayıs aylarında göç kuzeye doğru olur ve yüzbinlerce kuş buradan geçiş yapar. Sonbahar göçü ise ağustos sonlarında başlar ve ekim ortalarına kadar devam eder. Üreme alanlarından dönüşte yavruları ile birlikte göç ettiklerinden kuzeyden güneye

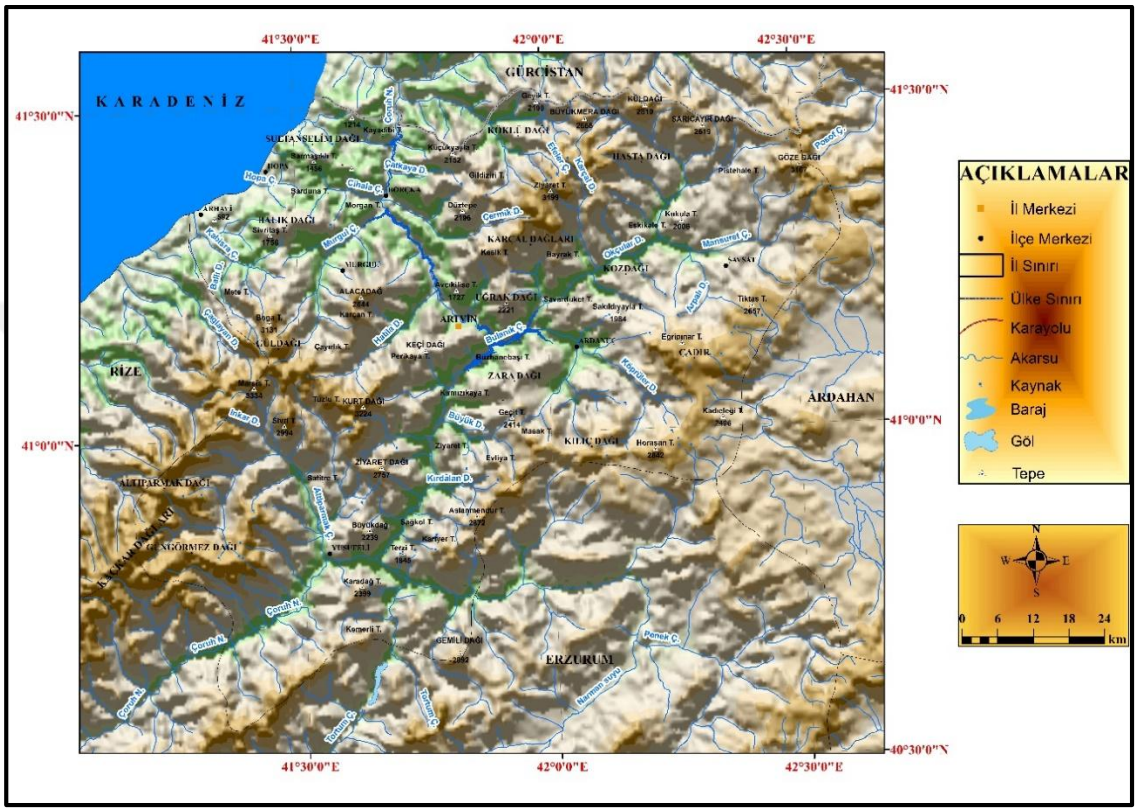
doğru olan sonbahar göçünde kuş popülasyonu daha fazladır. Bazı yırtıcı kuş türleri dağlık ve sarp sahalarda yaşarken bazılan da az engebeli arazilerde görülür. Ayrıca Sakallı akbaba (*Gyapetus barbatus*), küçük akbaba (Neophron percnopterus) kızıl akbaba (*Gyps fulvus*), kara akbaba (Aegyplus monachus), kızılşahin (Buteo rufinus), kerkenez (*Falco tinnunculus*), kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*), şahin (*Buteo buteo*), atmaca (*Accipiter nisus*), bozkır şahini (*Buteo buteo vulpinus*), arı şahini (*Pernis apivorus*) tüleri farklı yoğunlukta olmak üzere bu sahada görülür. Bolu, Çorum, Amasya, Rize, Artvin, Kars, Ardahan ve Erzurum civarında görülen kara akbaba (*Aegypius monachus*) sakallı akbaba (*Gypaetus barbatus*) ve kızıl akbaba (*Gyps fulvus*) dağlık alanlarda, sarp ve kayalık kesimlerde yaşar. Bu her üç türün yaşam alanları daraldığından nesli tehlike altındadır (Atalay ve Efe, 2015: 403-410).

2.1.6. Hidrografya Özellikleri

Artvin ili su kaynakları açısından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Çevresinde yer alan yüksek dağlık kütlelerden kaynağını alarak oluşmuş birçok akarsu bulunmaktadır (Harita 2.6.). Bu durum üzerinde yörenin sahip olduğu iklim özellikleri başta olmak üzere bitki örtüsü, litolojik yapı ve yeryüzü şekilleri büyük ölçüde etkili olmuştur. Genel hatlarıyla sonbahar yağışları ve baharda eriyen kar suları akarsuların debilerini etkilemektedir. Bu yüzden Borçka, Arhavi, Hopa ve Murgul'da akarsuların yatakları hiç kurumadan yıl boyunca akış gösterirken, özellikle iç kesimlerde Ardanuç, Yusufeli, Artvin Merkez ve Şavşat ilçelerinde küçük derelerde yazın şiddetli buharlaşma ve yağışların azalmasına bağlı olarak ya tamamen kuruduğu ya da debilerinin çok azaldığı görülmektedir. Ayrıca yörenin topoğrafik özelliklerinin bir sonucu olarak akarsuların hızları da oldukça yüksektir. Artvin ilinin toplam su potansiyeli 6824 hm^3/yıl, yerüstü suyu 6779 hm^3/yıl ve yeraltı suyu 25 hm^3/yıl'dır (http://bolge26.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklar%C4%B1).

Doğal çevreye bağımlı hido-turistik kaynaklar arasında yer alan akarsular ve göllerde, birer potansiyel çekim gücü taşıyıcısı kaynaktır. Bunlar birçok dünya ülkesinde giderek değerlendirilmektedir. Yurdumuzda ise iç turizm dışında yeni yeni keşfedilmektedir. Örneğin bazı akarsularımızda yüksek bir kano sporu ve rafting sporu turizm potansiyeli bulunduğu, ancak 1983 yılı sonrasında keşfedilebilmiştir. Akarsu kenarlarında yapılacak kamping ve diğer konaklama tesisleri (özellikle çağlayanlar

çevresinde) düzenlenecek günübirlik rekreasyon yerleri, doğa turizmi aktivitesinin gelişmesini etkili bir biçimde teşvik edebilir. Bu bakımdan da yurdumuzun oldukça yüksek bir potansiyeli vardır. 1991 yılında Çoruh Irmağı'nda milletlerarası rafting sporu yarışmaları başlatılmış ve üçüncüsü, 1993'de yapılmıştır (Doğanay ve Zaman, 2013: 79-80).

Harita 2.6. Artvin İlinin Hidrografya Haritası.

Kaynak: 1/250.000 ölçekli topoğrafya haritasından faydalanılarak çizilmiştir.

Sahanın su potansiyeli (kaynaklar, yeraltı suları, akarsular ve göller), bir taraftan yörenin beşerî ve ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilerken, diğer taraftan da yer şekillerinin oluşum ve gelişim sürecinde önemli bir etken durumundadır (Orhan, 2015: 55). Çünkü yörenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapılarını büyük ölçüde coğrafi özellikler şekillendirmektedir. Bu yüzden suya dayalı oluşan zengin kültürel özellikler ve daha önemlisi ekonomik açıdan sağladığı faydalar oldukça fazladır. Öyle ki, fiziki faktörler ekoturizm açısından bazı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için ana kaynak durumundadır. Başta akarsu turizminin gelişmesi bu kaynakların varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Yörede birçok baraj projesinin hayata geçmesi ile oluşan baraj gölleri ve

akarsular kano, rafting ve yelkenli gibi sportif faaliyetlerin gerçekleştirilmesine imkân sunmaktadır. Daha önemlisi hidrografik açıdan zengin sahalar su ekosistemlerinin gelişmesi ve biyoçeşitliliğin artmasına imkân vermektedir. Bu biyoçeşitlilik içerisinde varlığını sürdüren canlı türleri, özelliklede alabalık ve diğer balık türleri, sportif olta balıkçılığı için göl ve akarsuların önemini artırması yönüyle turizm açısından çekicilik oluşturmaktadır. Bu durum ise ekoturizmin gelişimi üzerinde artı bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan bu sulak alanların varlığına bağlı olarak gelişen bitki türleri ve diğer canlılar biyoçeşitliliğin daha çok zenginleşmesini sağlamaktadır.

Bu alanların bir diğer özelliği ise manzara açısından yaratmış oldukları çekicilikler ekoturistlerin yoğun ilgi göstermelerine yol açmıştır. Bunlar içerisinde özellikle akarsular üzerinde oluşan şelaleler manzara seyretme ve fotosafari yapmak için ideal alanlar oluşturmaktadır. Bu konuda Artvin ilinin ekoturizm potansiyeli bölümünde yer alan ilgili başlıklar altında daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Artvin yöresinin hidrografik özellikleri başta deniz, akarsular, göller, kaynak suları, yeraltı suları ve barajlar başlığı altında alınmaya çalışılmıştır. Bunun için çalışma sahasında daha önce yapılan çalışmalardan büyük ölçüde faydalanılmış ve hidrografik özellikler incelenmiştir.

Karadeniz

Doğu-batı doğrultusunda uzanış gösteren Karadeniz elips şeklinde ve 424 bin km^2'lik bir alana sahiptir (Tandoğan, 1971: 252). Kıtanın içine sokulmuş Karadeniz'in okyanuslarla bağlantısını bazı boğazlar ve iç denizler (İstanbul ve Çanakkale boğazları, Marmara, Ege ve Akdeniz) sağlamaktadır. Karadeniz'in batıda Burgaz'la (Bulgaristan'da) doğudaki Poti (Gürcistan'da) arasındaki en uzak mesafe 1170 km'dir. Genişliği ise; Kırım yarımadasındaki çıkıntı bir tarafa bırakılacak olursa doğudan batıya doğru artmaktadır. Genişlik Rize-Suchumi arasındaki 225 km, Giresun–Tuapse arasında 350 km, Samsun–Kerç arasında 480 km, Ereğli–Odessa arasında 600 km'dir. Şelf sahası (0–100 m) havzanın kuzeybatı kısmı ve Azak Denizi bir tarafa bırakılacak olursa her tarafta dardır. Karadeniz'in dibi 2000 m civarında geniş bir alan düz gibidir. Karadeniz'in en derin yeri 2244 m olup, Kempe Burnu (Kırım Yarımadası'nda) açıklarında, kıyıdan 80 km kadar bir mesafededir (Ardel, 1953-1954: 23-27).

Karadeniz, boyuna kıyılar özelliği gösterdiğinden körfez itibarıyla oldukça fakirdir. Karadeniz, güneyde Çoruh Nehri ağzı ile batıda Sakarya ağzı arasında Karadeniz

Dağları'nın kıyıya paralel bir uzanış göstermesi nedeniyle, önemli bir girinti çıkıntının teşekkülüne imkân vermemiştir. Çok sarp olan bu dağların önünde kıyı ovaları az olup, başlıcası Bafra ve Çarşamba alüvyal ovalarıdır. Büyük girintiler havzasının batısında Odessa, Varna ve Burgaz körfezlerinden ibarettir. Anadolu kıyılarındaki girintiler, irili ufaklı küçük koylardan oluşmaktadır. Karadeniz'in bir kolu olan Azak Deniz'i Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlanmaktadır. Azak Denizi 38.000 km^2'lik bir yüzölçüme sahip olup, kıyıları Karadeniz'e göre oldukça girintili çıkıntılıdır. Karadeniz, kıyı şekillerinin gösterdiği özelliklerden dolayı, ada bakımından oldukça fakirdir (Koday, 2003: 52-53). Buna karşı yer yer kıyıda derinliğin nispeten az olduğu sahil kesiminde plaj oluşumları da (Kemalpaşa ve Hopa plajları gibi) görülmektedir.

Karadeniz yazın Subtropikal durumda olan Akdeniz ikliminin etkisinde, kışın ise daha ziyade Doğu Avrupa Kontinantal iklim sahasının etkisi altındadır. Yaz mevsiminde Karadeniz havzasının yüzey sularının sıcaklığı 20-26 °C arasındadır. Kışın şubat ayında yüzey sularının sıcaklığı Odessa Körfezi'nin etrafına 2-3 °C'ye kadar düşmektedir. Odessa Körfezi kıyılarında ve Azak Denizi'nde sıcaklık hemen her sene 0 °C'nin altına düşmekte ve deniz suyu donmaktadır (Ardel, 1953-1954: 30). Araştırma sahasında deniz suyu sıcaklığı ölçümünün yapıldığı Hopa'da, yıllık ortalama deniz suyu sıcaklığı 16 °C, ortalama en yüksek deniz suyu sıcaklığı 20,8 °C ve ortalama en düşük sıcaklık değeri ise 7,8 °C olarak ölçülmüştür (Tablo 2.11.). Ortalama deniz suyu sıcaklığının en yüksek olduğu ay 25,1 °C ile ağustos ayı, en düşük ortalama deniz suyu sıcaklığı 8,5 °C ile şubat ayıdır. Maksimum deniz suyu sıcaklığı ağustos ayında 28,9 °C ve minimum deniz suyu sıcaklığı ise 1 °C ile mart ayıdır.

Tablo 2.11. Hopa İlçesi Deniz Suyu Sıcaklık Ortalaması (1962-2016).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ortalama
Ortalama Deniz Suyu Sıcaklığı (°C)	9.7	8.5	8.6	10.3	14.0	19.3	23.4	25.1	24.1	20.4	16.3	12.4	16
Maksimum Deniz Suyu Sıcaklığı (°C)	13.7	11.5	11.4	15.7	21.3	27.9	27.9	28.9	27.9	25.5	20.7	17.2	20.8
Minimum Deniz Suyu Sıcaklığı (°C)	6.2	4.0	1.0	6.0	5.5	10.8	17.4	21,2	19.4	13.0	2.2	8.2	7.8

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

İklim bahsinde de belirtildiği gibi, denizin ılımanlaştırıcı etkisi sayesinde, araştırma sahasında kış mevsiminde dondurucu soğuklar görülmemektedir. Yine denizin yıllık

ortalama sıcaklığı (16 °C) karadan (Hopa 14,4 °C) daha yüksek olduğu için, karadan denize doğru olan rüzgârların daha yüksek frekanslarda esmesine neden olmaktadır (Koday, 2003: 54).

Karadeniz'in suyundaki tuzluk oranı okyanusdaki tuzluk oranının (‰ 35) altında kalmaktadır. Bu durum Karadeniz'e sularını boşaltan nehirlerin getirdiği fazlaca tatlı sulardan ve bizzat deniz üzerinde meydana gelen yağışların da etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Karadeniz'in orta kısmında tuzluluk ‰ 18 kadardır. Bu miktar kuzey ve kuzeybatıda Tuna, Dinyeper, Dinyester, Don gibi büyük nehirlerin döküldüğü Odessa Körfezin'de ‰ 10'un altına düşmektedir (Koday, 2003: 54). Bu oran diğer denizlere göre oldukça düşüktür. Çevredeki karalardan akarsuların getirdiği inorganik maddeler içinde bol miktarda kalsiyum karbonat ($CACO_3$) olduğu için Karadeniz'in suları (Ph 7.7-8.5) diğer denizlere göre daha baziktir (Atalay ve Efe, 2015: 452).

Kaynak Suları ve Yeraltı Suları

Gerek yüzey suları ile gerekse kaynak suları ile beslenen akarsular, topoğrafyanın son derece arızalı bir görünüm kazanmasına neden olurken, yerleşim alanlarının kurulmasını ve tarımsal faaliyetleri de oldukça güçleştirmektedir. Ancak, yapıyı oluşturan kayaçların büyük bir bölümünün bazalt ve andezit gibi volkanik kayaçlardan oluşması havza suların hemen her yerde temiz ve berrak olmasını sağlamıştır. Yeraltı ve yerüstü sularının çok ve temiz olması yüzünden havzada; içme, kullanma ve sulama suyu problemi yok denecek kadar azdır. Öte yandan, havzada yıllık yağış miktarının fazla olması ve yağışın yıl içindeki dağılışının nispeten düzenli olmasının da, bunda katkısı büyüktür (Sever, 2001: 167).

Çoruh Havzası hidrojeoloji haritasında, yörenin yeraltı suyu bulundurmayan formasyonlara sahip olduğu görülmektedir. Jura-Kretase yaşlı gre, konglomera ve marnların dağılış gösterdiği volkano-sedimanter yapılar, Eosen yaşlı flişlerde ve volkanik fasiyeste kayaç özellikleri itibariyle yerel olarak yeraltı suyu ihtiva etmektedirler (Topraksu, 1984: 17-18). Yörenin akarsular tarafından fazlaca parçalanarak derin vadiler bulunmasından dolayı vadi tabanlarından yükseklere çıkıldıkça yeraltı suyunun yüzeye olan derinliğinin arttığı söylenebilir. Bununla birlikte yörede her mevsimde bol miktarda yağış düştüğünden ve yılın büyük bir kısmında toprak suya doygun olduğundan yeraltı suyunun genelde yüzeye yakın olduğu söylenebilir (Koday, 1991: 33).

Araştırma sahasının genellikle bazalt, andezit gibi geçirimsiz kayaçlardan oluşması ve eğimli bir topoğrafyaya sahip olması, yağış sularının hızlı bir şekilde yüzeysel akışa geçmesine neden olmakta, dolayısıyla da yer altına sızmasını engellemektedir. Fakat yine de sahadaki gür bitki örtüsü ve özellikle yüksek kesimlerdeki yağış fazlalığı ile de birleşince, suyun söz konusu kayaçların çatlaklarından yer altına sızmasını sağlamaktadır. Bu suların büyük çoğunluğu da, soğuk su olarak vadi (yamaç) kaynakları şeklinde dışarı çıkmaktadır. Özellikle sahayı çevreleyen yüksek dağlık kesimlerde, çok sayıda bu tür soğuk su kaynağına rastlanmaktadır (Orhan, 2015: 55). Serbest akifer kaynaklardan olan tabaka kaynakları ve vadi kaynakları araştırma sahasında sıkça görülen kaynak tipleridir (Atalay, 1986: 210). Ancak, şunu da hemen belirtmek gerekir ki, bu sistem içerisinde yer alan vadi ve yamaç kaynakları, aynı zamanda tabaka başlarından çıkan kaynaklara tekabül etmektedir ki, bu nedenle her iki kaynak tipi de aynı zamanda tabaka kaynakları olarak da adlandırılabilir, özellikle, bir geçirimli bir geçirimsiz tabaka ardalanmasından meydana gelmiş jeolojik oluşumlarda görülen bu kaynaklar (Ceylan, 1995: 63-64), yağışın ve kaynak sularının bol olduğu yörede kalker, bazalt ve andezitlerden süzülen yağmur ve kar suları kaynaklar halinde yüzeye çıkarak yöredeki kaynakların büyük bir kısmını oluşturan tabaka ve vadi tabanı kaynağını oluşturmaktadır (Koday, 2000: 62).

Artvin yöresi sıcak su kaynakları bakımından fakir olmakla birlikte hemen hemen bütün ilçelerdeki kırsal alanlarda içmece (maden suyu) ve çermik niteliğinde sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Bunlar yerel halk tarafından bilinen ve şifa bulmak amacıyla geleneksel yollardan faydalanılan yerler durumundadır. Bu kaynakların değerlendirilebildiği modern tesis bulunmamaktadır.

Şavşat'taki sıcak su kaynakları arasında, Çoraklı jeotermal alanı gösterilebilir. Çoraklı köyüne bağlı Gündoğdu mahallesinde yer alan bu kaynak, halk arasında Mikelet çermiği olarak bilinir. MTA tarafından yapılan ölçümlerde 36 °C sıcaklığa sahip olan bu kaynak suyunun, muhtemelen üzerinde eski bir tesis bulunması nedeniyle debisi ölçülememiştir. Arsiyan yaylasındaki yayla evlerinin hemen yakınında çıkan maden suyu tadında bir kaynak suyu bulunmaktadır (Orhan, 2015: 56). Ilıca, Çoraklı, Ciritdüzü ve Meşeli'deki maden suyu kaynakları ise doğal akış gösterirler. Debileri oldukça az (0,03 lt/sn-0,07 lt/sn) olan bu maden sularının sıcaklıkları ise; Ilıca'da 19 °C, Meşeli'de 12 °C, Kocabey'de 11 °C ve Ciritdüzü'nde de 14 °C kadardır (Yılmaz ve diğ., 1998: 180).

Murgul'da Kokolet Deresi kenarında Yukarı Korucular mahallesinin 1 km kuzeyinde, yöre halkının "çermik" olarak nitelendirdiği bir kaynak bulunmaktadır (Koday, 2000: 62). Bu alan aynı zamanda ilçenin rekreasyon alanı olarak düzenlenmiş ve piknik yapılan yer haline getirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ardanuç'ta az da olsa maden suyu kaynaklarına da rastlanmaktadır. Soğuk su özelliğine sahip olan bu kaynaklara Kapıköy, Bulanık, Güleş, Sakarya, Tosunlu ve Gökçeköy çevrelerinde rastlanmaktadır. Yöre halkı tarafından bazı cilt hastalıklarına, kaşıntıya, böbrek ve romatizmal hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Rızvanoğlu, 2003: 30).

Yine Derinköy deresinin yerleştiği Derinköy fayının, Zeytinlik Çermiği'ni meydana getirdiği görüşündeyiz. Bu çermiğin fay kaynaklarının oluşumlarından biri olan ve akiferlerde fay hattı boyunca geçirimli zonun karşısına geçirimsiz bir tabaka veya formasyonun gelmesiyle meydana gelmiş olabileceği kanısındayız (Ceylan, 1995: 64). MTA uzmanları tarafından bunlardan beşi maden suyu, biri de termal kaynak olmak üzere 6'sında incelemelerde bulunulmuştur. Etüt edilen Laşet, Meşeli (Özdede, 2009: 49-50), Ciritdüzü, Çoraklı, Kocabey, Çukur köyü ve Ilıcaköy maden sularının düşük debili, demirli, kiminin kirli ve yer yer çamurlu oluşu ile tadında maden suyu özelliğinin az olması gibi nedenler dolayısıyla geliştirilerek işletilmesi önerilmemiştir (Orhan, 2015: 55). Berta Çayı Havzası'ndaki en önemli sıcak su kaynağı Çermik Deresi vadisi içinde çıkan Çermik kaynağıdır. Sıcaklığı 36 °C olan termal kaynağının debisi ise tesis kuracak yeterliktedir. Sıcak su kaynağının üzerinde eski bir kaplıca tesisi olduğundan debisi ölçülememiştir (Yılmaz ve diğ., 1998: 180). Berta Havzası da bu kaynak sularından belirli alanlarda bulunmakla birlikte (Tablo 2.14.) yüksek oranda maden suyu özelliğine sahip olan kaynak suyu romatizmal hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Sever, 2001: 189-190).

Akarsular

Çoruh Irmağı, Erzurum Ovası'nın kuzeyinde Mescit Dağları (3239 m) üzerindeki Çivilikaya Tepesi'nin batı yamaçlarında Çeşmeli Çayı adı ile doğar. Batıya doğru bir süre akışına devam eden ve Masat Köyü civarında güneyden gelen ve Akbaba dağından beslenen Kurt Çayı ile birleşen Çermeli Çayı, birleştiği kesimden sonra Masat Çayı adını alır ve batı yönünde akışına devam eder (Ceylan, 1995: 66). Masat Çayı, Maden ilçesi (Bayburt) yakınında, güneyde Kop Dağları'ndan kaynağını alan Kop Çayı ile birleşir.

Bayburt'ta geniş bir yay çizerek kuzeye yönelen bu çay, Bayburt Ovası'nın 15 km kuzeyinde doğuya döner. Masat Çayı'na bu kesimde batıdaki Bayburt Ovası'ndan gelen Büyük Çay karışır. Büyük Çay ve Masat Çayı'nın birleşmesiyle de Çoruh Irmağı meydana gelir. Bu birleşim noktasında, kuzeyde Soğanlı Dağları'ndan gelen Çengül deresi karışır (Saraçoğlu, 1990: 116-117). Çoruh Nehri önceleri ana istikameti hilâfına batıya doğru ilerlerken Bayburt'un batısında büyük bir yay çizerek önce kuzeye, Bayburt'ta da kuzey doğuya doğru inkişaf etmeğe başlar. Kân köyü yakınında Çapans, Dereağzı köyü yakınında Salaçor, Hunut yakınında Hunut, biraz daha kuzeyde Hodiçor ve Yusufeli'de Sarıgöl derelerini alarak oldukça gelişmiş bir akarsu hüviyetini alır. Zeytinlik civarında, doğudan gelen Bulanık Deresi ile Berta Suyu'nun karışımı ile meydana gelen Berta Çayı'nı alarak kuzey batı yönüne döner ve Artvin yakınlarından geçer (Tarkan, 1973: 40). Bu kesimden itibaren yaklaşık 170 km boyunca kuzeydoğu yönünde akan Çoruh Irmağı, Yusufeli ilçesi yakınlarında kuzeyden gelen Altıparmak (Barhal) Çayı'nı aldıktan sonra doğuya dönerek, Oltu Çayı ile birleşim noktasına kadar kabaca bu yönde akar. Çoruh Havzası'nın güneydoğu bölümünün sularını toplayan Oltu Çayı ve Tortum Çayı ile Gürap kayası adı verilen (su kavuşumu da denilmektedir) çok yüksek ve dik bir kayanın dibinde Çoruh Nehri ile birleşir (Saraçoğlu, 1990: 117). Çoruh Nehri, burada küçük kavisler çizmekle beraber kabaca güney-kuzey doğrultusunda akmaktadır. Borçka'nın hemen güneyinde (2 km) Murgul Çayı, Çoruh Nehri'yle birleşmektedir (Koday, 1991: 33-34). Çoruh Nehri, batıdan gelen Hatilla (Taşlıçay) Deresi'ni ve doğudan gelen Bakırköy (Kuvarshan) Deresi'ni de alarak Borçka'ya gelir. Daha sonra güneybatıdan gelen Murgul Çayı'nı da alan nehir, kuzeydoğuya yönelir. Borçka İlçe Merkezi'ne kadar kabaca kuzeybatı istikametinde akan Çoruh Irmağı, 18 km'lik bir mesafeden sonra Muratlı Köyü (Maradit)'ne ulaşmaktadır. Muratlı'dan itibaren 3 km boyunca Türkiye-Gürcistan sınırını çizen Çoruh Irmağı, daha sonra Gürcistan topraklarını da geçerek bu ülke sınırları içinde, kaynaklarının büyük bir kısmını Karçal Dağları'nda toplayan Acara Çayı'nı da alan Çoruh Nehri, Batum'un güneybatısında kıyıları düzleşmiş küçük bir deltadan Karadeniz'e dökülür (Ceylan, 1995: 67; Sever, 2001: 170).

Artvin iliyle özdeşleşmiş olan Çoruh Nehri, yıllık ortalama 6,3 milyar m^3'lük akış hacmine sahip olup, nehrin toplam uzunluğu 431 km'dir. Çoruh Nehri'nin 410 km'lik kısmı ülkemiz sınırları içerisinde, 21 km'lik kısmı ise Gürcistan sınırları içerisindedir.

Bayburt ilindeki Mescit dağlarından doğup Gürcistan'ın Batum şehri yakınlarından Karadeniz'e dökülen Çoruh Nehri, yılda 5,8 milyon m^3 rusubat (alüvyon) taşımaktadır. Türkiye'de en fazla erozyona maruz kalan havzalardan biridir (http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/index.htm). Çoruh Nehri, ülkemizin uzun boylu akarsularından biri (Uzunluk bakımından 10. sıradadır) olup, Karadeniz Akaçlama Havzası'na bağlıdır (Sever, 2001: 169). Araştırma sahasındaki akarsular ve kolları, sahanın jeolojik formasyonlarına ve yerel faylanmalara göre şekillenmiş, nispeten karışık bir akarsu drenajı şekli sergilemektedirler (Ceylan, 1995: 70). Doğu Karadeniz Bölgesinde doruk çizgisinin kıyıya yakın olması sebebiyle akarsular gelişmemekle beraber her mevsim yataklarında su taşımalarına rağmen eğimleri fazla olduğu gibi, yer yer birçok eğim kesiklikleri meydana getirirler ki, bu da bize akarsular sisteminin genç olduğunu göstermektedir (Tarkan, 1973: 55).

Çoruh Nehri'nin birçok yerde akım ölçümü yapan istasyonu bulunmaktadır (http://rasatlar.dsi.gov.tr/#). Çoruh Nehri'nin Borçka'daki akım verileri incelendiğinde (1989-2002) Çoruh Nehri'nin ortalama akım miktarı 144.165 m^3/sn'dir. Bu istasyonda en fazla akım mayıs ayında (ortalama 545.069 m^3/sn), en az akım miktarı ise eylül ayında (ortalama 60.287 m^3/sn.) görülmektedir. Yine bu nehrin yıl içindeki toplam akım miktarının büyük bir bölümü ilkbahar mevsiminde olması dikkat çekicidir. Çoruh Nehri'nin yıl içindeki akım değerleri incelendiğinde yağmurlu-karlı bir rejim karakteri gösterdiği görülmektedir. İlkbaharda akımın yükselmesinin nedeni Çoruh Nehri'nin kaynağını Kuzeydoğu Anadolu'nun yüksek dağlarından alması ve bu dağlardaki karların ilkbaharda erimesiyle, akım miktarında meydana gelen artmalar şeklinde izah edilebilir (Koday, 1991: 35).

Çoruh Irmağı'nın akım rejimi, termik ve yağış rejimine göre şekillenen, karma rejimli akarsulardan karlı-yağmurlu rejim tipine girmektedir (Atalay, 1986: 28). Genel olarak iki seviye yükselmesi ve iki de seviye alçalmasının görüldüğü bu rejim tipi, buharlaşmanın olduğu yaz devresi ve sonu ile donlu devrenin görüldüğü kış döneminde en alçak seviyeye ulaşmaktadır. Seviye yükselmesi ise, yağışların arttığı ilkbahar (mayıs) ile yağışların yaz mevsiminden sonra tekrar artmaya başladığı ve sıcaklıkların düşme eğilimi gösterdiği sonbaharda (kasım) görülmektedir (Ceylan, 1995: 71).

Çoruh Nehri'nin yıllık akımı 1965-2011 yılları arasında Şehitlik'teki (165 m yükselti ve 18.545 km^2 yağış alanı) istasyonunda yıllık ortalama olarak 159.814 m^3/sn su

taşımaktadır. 1964-2002 yılları arasında Karşıköy'de (57 m yükselti ve 19654.4 km^2 yağış alanı) yapılan ölçümlere göre ise yıllık ortalama 206.916 m^3/sn ile en yüksek akım değerleri bu istasyonda ölçülmüştür. Akımın en yüksek olduğu mayıs ayında 592.329 m^3/sn ve en düşük olduğu eylül ayında 79.29 m^3/sn olarak ölçülmüştür.

İlde bazı alanlarda özellikle de dağlık yüksek sahalarda karlı-dağ rejimini görülmektedir. Bu rejimde minumum seviyenin şubat ayında ve maksimum seviyenin mayıs ayında görülmesi karlı dağ rejiminin önemli özelliklerindendir (Tıraş, 1994: 57-58). Nisan ayı ile birlikte kar erimesi nedeniyle akımlarda güçlü ve ani bir artış gözlenir. Çoruh Havzası akarsuları için kar erimesine ek olarak ilkbahar yağışları da akımların kuvvetini artırıcı bir etki yapar. Doğu Karadeniz akarsularında sonbahar yağışlarına bağlı olarak ilkbahar kadar güçlü olmasa da hafif bir kabarmaya bağlı olarak ikinci yüksek akım dönemi gözlenir (Sarış, 2012: 43). Çoruh Nehri akım değerlerinin genel olarak yüksek olması zaman zaman sel ve taşkınların meydana gelmesine neden olmaktadır. Yerleşmelerin vadi tabanında olması ise bu taşkınlar neticesinde yerleşmelerin zarar görmesine neden olmaktadır. Aynı durum kıyı kesiminde Hopa, Arhavi ve iç kesimde yer alan Yusufeli'de zaman zaman yaşanmaktadır.

Murgul'un ana akarsuyunu Murgul Çayı oluşturmaktadır. Sahanın tamamı Murgul Çayı tarafından derene edilmektedir. Toplam uzunluğu 33 km civarında olan Murgul Çayı'nın en önemli kollarını Kabaca Deresi, Kokolet Deresi ve Başköy dereleri oluşturmaktadır (Koday, 2000: 62). Murgul Çayı üzerinde farklı yıl aralığında akım ölçümü yapılan 3 istasyon bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Erenköy (1989-2001) istasyonu verileri incelendiğinde 213 m yükselti ve 297.7 km^2 yağış alanına sahip olan Murgul Çayı'nın akım değerleri yıllık ortalama 12.225 m^3/sn'dir. Bu akarsuda en düşük seviyelerin yaz mevsimine denk geldiği ve ağustos ayında 4.699 m^3/sn olduğu görülmektedir. En yüksek akım ise nisan ayında 28.779 m^3/sn olarak ölçülmüştür. Bunlardan bir diğeri olan Murgul (1989-1995) istasyonu verileri incelendiğinde 380 m yükselti ve 180.8 km^2 yağış alanına sahip olan Murgul Çayı'nın akım değerleri yıllık ortalama 10. 199 m^3/sn'dir. Bu akarsuda en düşük seviyelerin yaz mevsimine denk geldiği ve ağustos ayında 5.0 m^3/sn olduğu görülmektedir. En yüksek akım ise mayıs ayında 18.9 m^3/sn olarak ölçülmüştür. Ayrıca bu dereleri besleyen irili ufaklı çok sayıda dere yine bulunmaktadır. Birçok derenin birleşmesiyle Murgul ilçe merkezinden itibaren Murgul Çayı adını alan akarsu Borçka yakınlarında Çoruh Nehri ile birleşmektedir.

Arhavi Çayı kaynağını Balıklı Dağı'nın batı kısımlarından alan Sevahil Dere, Balıklı köyü sınırları çıkışında bu dereye güneyden birleşen Değirmen Dere'nin, Ulukent köyü çıkışında da yukarı kısımlarda Bataklık Dere olan ve aşağıda Üçırmak adını alan derelerin suyuyla birleşir. Derecik köyünden itibaren Derecik Dere (Sidere) adını alan dere, Kavak, Konaklı, Kemerköprü köylerinin sınırlarının kesiştiği noktada denizden yaklaşık 50 m seviyelerinde Orçi deresi ile birleşir ve Arhavi Çayı adını alır. Arhavi Çayı, Kavak Köyü sınırları içerisinde 1,5 km kadar doğu-batı istikametinde aktıktan sonra kuzeye yönelir. Burada batıdan Lome Deresi ve Güngören Deresi'nin sularını aldıktan sonra, Arhavi şehrinin batı kısmında Karadeniz'e dökülür. Üzerinde dört adet D.S.İ.'nin ölçüm istasyonu (Kavakköy (1965-1968), Başköy (2016), Küçükköy (1983) ve Çamlıca (2016)) ölçüm yapmış olup, 40 m yükselti ve 261.6 km^2 yağış alanına sahip olan Arhavi Çayı (Kavakköy) verilerine göre yıllık ortalama akım 14.298 m^3/sn'dir. Bu çayda en fazla aylık ortalama akım 22.285 m^3/sn ile nisan ve 20.003 m^3/sn ile mayıs ayında gerçekleşmiştir (Koday, 2003: 59-60). Kabistre Çayı'nda aylık ortalama en az akım ise, temmuz ayında 10.374 m^3/sn olarak gerçekleşmektedir. İlkbahar ve yaz aylarında yağışın azalması, sıcaklık değerlerinin yükselmesi ve buharlaşmaya bağlı olarak debisinin azalmasına yol açmıştır.

Hopa'da ilçe sınırları içerisindeki en büyük akarsuyu Hopa Çayı oluşturmaktadır. Hopa Çayı'nın en uzun kollarını Galışka Deresi ve Zalona dereleri oluşturmaktadır (Koday, 1995: 94). Araştırma sahamızda kısa mesafede sularını denize boşaltan birçok küçük akarsu vardır ve bunlar genelde bulundukları yerleşim biriminin ismi ile anılmaktadır (Koday, 1995: 94). Hopa Sandura Deresi istasyonu (2013) verilerine göre 38 m yükseltide ve 43.17 km^2 yağış alanında ortalama yıllık akım 2.964 m^3/sn'dir.

Ardanuç'ta Çoruh'un kollarından birisi de Bulanık Çayı'nı oluşturan iki büyük koldan biri olan Ferhatlı Çayı, Ardanuç'un en büyük akarsuyudur. Drenaj alanı yaklaşık olarak 572 km^2'yi bulan Ferhatlı Çayı, Yalnızçam Dağları'ndan kaynaklarını alan Beratlı, Suvat (Bulanık) ve Aydın derelerinin Ardanuç ilçe merkezi yakınlarında birleşmesiyle oluşmaktadır. Ardanuç Deresi Ferhatlı istasyonunun (2011) ortalama yükseltisi 365 m olup, toplam yağış alanı ise 546.8 km^2'dir. Ortalama yıllık debisi 6.047 m^3/sn olan Ferhatlı Çayı'nın akış rejimi karlı-yağmurludur. Nisan, mayıs ve haziran aylarında Yalnızçam sıradağlarını oluşturan yüksek kesimlerdeki kar örtüsünün erimesi ve yağış miktarındaki artışa bağlı olarak da maksimum akıma ulaşır. Yıl boyu akış gösteren

Ferhatlı Çayı en düşük akım seviyelerine yaz sonları ile kış aylarında ulaşmaktadır (Rızvanoğlu, 2003: 29). Nisan mayıs ve haziran aylarında Yalnızçam sıradağlarını oluşturan yüksek kesimlerdeki (Çadır Dağı) kar örtüsünün erimesi ve yağış miktarındaki artışına da bağlı olarak maksimum akımna ulaşır (Sever, 2001: 172). Yazın sıcaklık değerlerinin yüksek olması, yağışın azalması, buharlaşma ve akarsuyu besleyen küçük derelerin kuruması yaz aylarındaki seviye düşüklüğünün temel nedeni olarak gösterilebilir. Ekim ayında en düşük akım değeri 0.146 m^3/sn iken, en yüksek akım mayıs ayında 20.493 m^3/sn olarak akım ölçülmüştür.

Araştırma bölgesi sınırları dahilinden kaynaklanan en önemli akarsulardan diğerleri ise Kaçkar Veranbağları (istasyon 523 m yükselti ve 127 km^2 yağış alanına sahiptir) 2008 yılından beri yapılan ölçümlere göre yıllık ortalama akım 3.280 m^3/sn'dir) ve Altıparmak dağlarından kaynaklarını alan Altıparmak (Barhal) Çayı'dır. Bölgenin kuzeybatısında, Yaylalar köyü sınırlan içerisinde Kaçkar ve Altıparmak dağlarında mevcut bulunan sirk göllerinin gideğenlerinin birleşmesiyle oluşan bu çay, Yaylalar Köyü'nün hemen yakınında Bulut deresiyle birleşir ve doğu-batı yönünde akar. Çay, Mikelis deresini aldıktan sonra kuzeye yönelir. Demirdöven Köyü'nü geçtikten sonra ise Altıparmak dağlarından kaynaklanan Kışla Deresi ile birleşir ve debisini oldukça artırır. Daha sonra ise, doğuya doğru genişçe bir kavis çizerek Özgüven ve Büyük dereyi aldıktan sonra güneydoğuya yönelir ve Yusufeli ilçe merkezi içerisinde Çoruh ırmağına birleşir (Tıraş, 1994: 51-52).

Berta Çayı, Okçular'dan Ferhatlı Çayı ile birleşim noktasına kadar kabaca kuzeydoğu-güneybatı yönünde akar. Berta Çayı'na bu kesimde iki yan kol katılır. Bunlardan biri kuzeydeki yüksek alanlardan (Büyük Tepe 2882 m, Beyaztaş T. 2527 m, Samadut T. 2042 m) kaynaklanan ve Yanıklı Köyü'nün içinden geçerek Berta Çayı'na ulaşan Yanıklı Deresi'dir. Bir diğeri ise güneydeki tepelik alanlardan (Kordat T. 1607 m, Dede bertaşı T. 1850 m) beslenen Çakat Deresi'dir. Bu iki yan kol yanında onlarca kaynakla beslenen Berta Çayı, kuzeyde Karçal Dağları'ndan bol kaynak suları ile beslenen Karçal Deresi, Elik mahallesi yakınlarında Berta Çayı'na kavuşur. Berta Çayı'nın Okçular'dan bu kesime kadar olan uzunluğu 30 km kadardır (Sever, 2001: 173-174-175).

Berta Çayı'nı oluşturan iki büyük yan koldan biri olan Meydancık Çayı'nın toplam drenaj alanı 577 km^2'dir. Karçal Dağları ve bu dağ kuşağının devamı niteliğindeki

Kül Dağı (2810 m), Sarıçayır Dağı (2711 m) ve Karahisar T. (2587 m) yamaçlarından kaynaklarını alan ve pek çok mevsimlik akarsu tarafından beslenen Meydancık Çayı yıl boyunca akışlıdır (Sever, 2001: 175). Havza'nın kuzeybatısındaki Büyükmera Dağı'dan (2666 m) kaynağını alan Mereta Deresi, Gomap Deresi ve Katmah Deresi birleşerek Göknar Deresi meydana gelir. Dere, daha sonra Kalvat Deresi'ni ve Zapzelet Deresi'ni de alarak Meydancık Beldesi'ne ulaşır. Göknar Deresi, "Papart" adını alır. Bu kesimde Balıklı ve Erikli Derelerini de alan Papart Deresi güneye yönelir ve az ilerde, Papart Deresi ile Gana Deresi'nin birleşmesiyle oluşan akarsuya Meydancık adı verilir (Sever, 2001: 175-176). Meydancık Çayı'nın en büyük yan kolu Gana Deresi'dir. Türkiye-Gürcistan sınırını oluşturan Zara Tepesi ve Demirkapı Tepesi (2372 m) çevresinden kaynaklanan Kuvap Deresi ile Göze Dağın'dan çıkan kaynak suları ile beslenen Arsiyan Deresi'nin Akdamla Köyü yakınlarında birleşmesiyle oluşan Gana Deresi yaklaşık 10 km uzunluğundaki bir kanyon vadi içinde akışını sürdürür (Sever, 2001: 175-176). Dutlu Köyü yakınlarında Gana Deresi'ni de alan Meydancık Çayı güneybatıya doğru bir kavis yaparak az ötede Karçal Dağları'ndan doğan Çağlayan Deresi ile birleşir. Daha sonra Çukur Deresi'ni de alan Meydancık Çayı, ‰ 6'lık yatak eğimi ile İmehrev köprüsünü geçtikten sonra Şavşat Çayı'na ulaşır (Sever, 2001: 176).

Berta Çayı'nı oluşturan büyük yan kollardan bir diğeri Şavşat (Mansurat) Çayı'dır. Yalnızçam Dağları'nın uzantısı olan Göze Dağı (3167 m) ve Karaçakrak Tepe (3073 m)'den gelen Veliköy (Merya) Deresi ile aynı çevreden beslenen Nanep Deresi'nin birleşmesiyle Ciritdüzü Deresi meydana gelir. Ciritdüzü Deresi, Şavşat ilçe merkezi yakınlarında, Kesiktaş Tepe (2575 m) ve Tiktaş Tepe (2657 m) çevresinden beslenen Laşet Deresi ile birleşmesiyle Şavşat Çayı oluşur. Şavşat Çayı Köprüyaka Köyü'nün biraz ilerisinde Arpalı Çayı'nı alır. Karga Tepe (3016 m) ve Eğripınar Tepe (3054 m) yamaçlarındaki göllerinin fazla suları ile beslenen Arpalı Deresi, Arpalı ve Susuz köylerinin içinden geçerek Şavşat Çayı'na ulaşır. Buradan itibaren nispeten geniş bir vadi içinde batı yönünde akışına devam eden Şavşat Çayı, Okçular mahallesinde (İmerhev köprüsü) Meydancık Çayı ile birleşerek Berta Çayı'nı meydana getirir (Sever, 2001: 177-178). Şavşat Çayı, 1989 yılından beri 830 m yükseltide ve 367.5 km^2 yağış alanında tutulan akım verilerine göre yıllık ortalama akım 5.566 m^3/sn'dir. Bu derede en fazla aylık ortalama akım 16.52 m^3/sn ile mayıs ve en az 2.608 m^3/sn ile ocak ayında gerçekleşmiştir.

Göller

Türkiye, dünya çapında büyük göller bulunan bir ülke değildir. Ama yine de, irili ufaklı doğal-yapay, 350'den fazla gölü olan bir ülkedir. Göllerin toplam alanı (yapaylar da dahil) 13000 km²'ye ulaşır. Bu da ülke alanının (814578 km²) hemen hemen % 1.6'sı demektir. Böyle olmakla birlikte Türkiye gölleri arasında turistik aktiviteyi desteklenmesi mümkün olan, potansiyel turistik değeri yüksek göller olması (Doğanay ve Zaman, 2013: 80) bu sulak alanların turizm açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır.

İl genelinde doğal güzellik olarak sayılabilecek çeşitli büyüklüklerde ve oluşum şekilleri farklı (sirk veya heyelan) birçok göl bulunmaktadır (Tablo 2.12.). Bunlardan Borçka ilçesinin en önemli gölü Karagöl'dür. Bunun yanı sıra ilçede Karçal Dağları (3431 m) ve Ziyaret Tepe'nin yüksek kesimlerinde meydana gelmiş irili ufaklı sirk gölleri önemli göller arasında sayılabilir. Bu kesimde, ağaç sınırının üstünde kalan diğer buzul gölleri, Sakızraho Gölü, Kötü (Naçadirev) G., Sadarocu G., Kuyruklu G., Batak G. ve Ziyaret Gölü'nün yüzölçümleri küçük olmakla beraber, yer altı suyu ile beslendiklerinden hemen hiç kurumazlar. Ancak, soğuk kış aylarında tamamı donmaktadır. Karçal Dağları'nın Berta Havzası'na bakan güney yamaçlarında deniz seviyesinden 2450 ile 2840 m yükseklikte önemli sayılabilecek yedi göl bulunmaktadır. Bunlar arasında yüzölçümü (50000 m^2) en büyük olan Yıldız Gölü, aynı zamanda bu kesimdeki en yüksek (2730 m) göllerden biridir. Çermeli Deresi ve Efeler Çayı Havzası ile Berta Çayı Havzası'nı ayıran su bölümü çizgisine yakın bir konumda bulunan Yıldız Gölü, sirk alanı içinde oluşmuş tipik bir buzul gölüdür. Çanak içinde kenarları oldukça dik yamaçlarla kuşatılmış gölün, kuzey kesiminde fazla sularını boşalttığı bir ayağı vardır. Aynı sirk alanı içinde kalan, Yıldız Gölü'nün fazla suları ve eriyen kar suları ile beslenen iki küçük göl daha bulunmakta olup, bu göller yazın tamamen kurumaktadır (Sever, 2001: 192-193).

Pleistosen'deki glasiyal dönemlerde buzullar tarafından işgal edilmiş olan dağların, Karadeniz'e bakan kuzey yamaçlarda, yarım daire veya at nalı şekline benzeyen sirk çanaklarının tabanında 20'den fazla moren setti ve sirk gölleri bulunmaktadır. Aynı durum Doğu Karadeniz Dağları'nın güney yamaçları içinde geçerli olup, bu alanda da irili ufaklı 90'ın üzerinde göl bulunmaktadır. Bunların bir bölümü sirk gölü iken, bir bölümü ise heyelan veya moren set gölleri niteliğindedir (İzbırak, 1958: 358; Saraçoğlu, 1990: 415-418). Havzayı kuşatan Karçal ve Yalnızçam Dağları'nın yüksek kesimleri Würm glasiyal döneminde tamamen buzullar tarafından işgal edilmiştir. Özellikle

Yalnızçam sıradağlarının havzaya dönük kuzey yamaçları boyunca buzullar muhtemelen 2500 m'ye kadar inmiştir. Adı geçen dağların üstünde bugün onlarca sirk gölü bulunmaktadır. Ancak, bunların kapladığı alan pek geniş değildir. Havzadaki en önemli göl ise Karagöl Sahara Milli Parkı içinde kalan ve bir heyelan gölü olan Karagöl (Meşeli) dür (Sever, 2001: 168-169).

Tablo 2.12. Artvin İli ve Yakın Çevresindeki Başlıca Göller ve Kapladığı Alanlar.

Adı	Alanı (m^2)	Adı	Alanı (m^2)	Adı	Alanı (m^2)
Abyeter G.	592	Eğrigöl	28810	Libler G.	23600
Akgöl	60827	Ergis G.	19496	Manda G.	2051
Alaca G.	6877	Eyüp G.	1904	Mesuk G.	4334
Alaca G.	29172	Fevzi G.	4144	Meterez G.	20139
Alaca G.	2915	Gamabostan G.	9904	Neknar G.	6338
Ambar G.	82878	Göleteği G.	38284	Nogadit G.	16290
Angıt G.	21903	Gudashev G.	8221	Ortasıkuru G.	20252
Balık G.	11743	Gürcü G.	41313	Ortasırtsağ G.	10781
Başkaya G.	18066	Haşıl G.	1154	Ortasırtsol G.	22974
Batak G.	3407	Hevek G.	25135	Ovit G.	16526
Boğa G.	25632	Hoç G.	4496	Öküz G.	23190
Boravant G.	2982	İmor G.	2735	Öküzgölü	1036
Büyük G.	29874	Kaçkar G.	25485	Öküzyatağı G.	14603
Büyükagara G.	16178	Kanlı G.	5880	Posta G.	10898
Büyükdeniz G.	54946	Kara G.	88652	Sadaracu G.	2702
Büyükgöl	7788	Karadeniz G.	25264	Sakızraho G.	6234
Büyükhevek G.	34866	Karagöl	25137	Samlı G.	45800
Büyüköz G.	23424	Karagöl	30147	Sarı G.	8411
Büyükyayla G.	16836	Karagöl	104122	Saskanall G.	1641
Coğut Gölleri	67	Karagöl	45224	Savkoz G.	11554
Corgölü	36465	Karagöl	55024	Şeytan G.	2056
Çennovit G.	7343	Karagöl (Tatlı)	28805	Şorak G.	14231
Çifte G.	15065	Karagöller	67491	Tacar G.	8736
Çovan G.	4467	Karataş G.	10529	Terek G.	18322
Danma G.	9149	Kartal G.	19552	Tobamızga G.	12820
Davar G.	5495	Kız G.	13245	Tobukukari G.	1372
Davar Gölü	8603	Kötü G.	16135	Üçgöller	16393
Demirkapı G.	3434	Kuledibi G.	9156	Yapraklı G.	431
Deniz G.	96936	Kurugöl	1058	Yeşilgöller	7193
Denizdüzü	20131	Kuyruklu G.	4135	Yeşilgöller	5576
Derebaşı G.	12618	Küçük G.	9863	Yıldız G.	50338
Derebaşı G.	4501	Küçükagara G.	4911	Ziyaret G.	2455
Dipsiz G.	4277	Küçükdeniz G.	2106	Ziyaret G.	8540

Kaynak: HGK 1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Haritası'ndan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Barajlar

Araştırma sahasında yer alan akarsulardan şimdilik sulama amacıyla yararlanılmaktadır. Ancak, 1980'den sonra başlayan çalışmalarla, Çoruh Irmağı ve kollan üzerinde planlanan barajların proje çalışmaları (etüd çalışmaları) D.S.İ. ve E.İ.E.İ. tarafından tamamlanmış durumdadır. Çoruh lrmağı'nın ana kolunda, Yusufeli, Artvin,

Deriner, Borçka ve Muratlı barajlarının yanı sıra, Berta Çayı üzerinde; Bağlık, Bayram, Meydancık ve Şavşat barajlarının proje çalışmaları bitirilmiş durumdadır (Ceylan, 1995: 73-74). 2017 yılı itibariyle Artvin, Deriner, Borçka ve Muratlı barajlarının inşası tamamlanmıştır. Yusufeli Barajı'nın inşa çalışmaları halen devam etmektedir.

Çoruh Havzası enerji projesi kapsamında bulunan ve tamamı Artvin il sınırında yer alan Yusufeli, Deriner vs. (Çoruh Nehri Anakolu), Bağlık ve Bayram Barajları (Berta Çayı) ile Hidro-Elektrik Santralleri (HES)'nin toplam maliyeti 2.871.400.000 dolar kadardır. Bu barajlar ve HES'ler tamamlandığında toplam kurulu güç 2084 MW yıllık ortalama enerji üretimi de yaklaşık 6807 Gwh olarak hesaplanmıştır. Barajların, ülkemizin enerji ihtiyacının karşılaması yanında, bölgenin ekonomik kalkınması ve istihdam imkânları yaratarak göçü kısmen de olsa durduracağı beklenmektedir (Sever, 2001: 198).

Enerji üretilebilecek toplam düşü 1.420 m olup, ülkemizin en hızlı akan nehridir. 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile özel sektörün su kullanım hakkı anlaşmaları yolu açıldıktan sonra gelen proje teklifleri ile Çoruh Havzası'nda; 10 adedi ana kolda, 2 adeti Berta kolunda, 2 adeti Oltu kolunda, 1 adeti Barhal kolunda olmak üzere toplam 15 adet baraj ve 166 adet nehir tipi HES planlanmıştır. Bu projelerin toplam kurulu gücü 5165 MW, yıllık enerji üretimi ise 16,08 milyar KWh'tir. Çoruh Havzasında; yılda 16,08 Milyar KWh yıllık enerji üretimi gerçekleştirilecektir. 2011 yılı verilerine göre Türkiye'de üretilen toplam enerjinin (230 Milyar KWh) % 7 'si, Hidroelektrik enerjinin ise (52,3 Milyar KWh) % 29'dur. Bu projelerden Muratlı Barajı ve Borçka Barajı tamamlanarak hizmete girmiştir. Deriner Barajı ise 12.12.2012 tarihinde açılışı yapılan 112 dev tesis ile birlikte hizmete alınmış ve tamamlanmıştır. Yusufeli Barajı ve HES 13.08.2012 tarihinde ihale edilmiş, 22.11.2012 tarihinde sözleşmesi imzalanmış, 26.02.2013 tarihinde de temel atma merasimi yapılmış olup çalışmalara tüm hızıyla devam edilmektedir. Ayrıca devrede olan HES'lere örnek olarak Arpa HES (32 MW), Çakırlar HES (16 MW), Erenler HES (45 MW), Erik Regülatörü ve HES (15 MW), Murgul HES (24 MW) ve Papart Regülatörü ve HES (27 MW) verilebilir (DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/index.htm).

Artvin ili sınırlan içerisinde 22 ve Çoruh Nehri üzerinde beş (Muratlı, Borçka, Deriner, Artvin ve Yusufeli Barajları), yan kolları olan Okçular (Berta) Çayı üzerinde iki (Bayram ve Bağlık Barajları), Altıparmak Çayı üzerinde de bir (Altıparmak) baraj

yapılacaktır (DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, http://bolge26.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklar%C4%B1). Muratlı, Borçka (1999), Deriner (1998) ve Artvin barajlarının inşaatları tamamlanmış ve üretime geçmiştir. Sekiz barajın bitirilmesi sonucunda, yıllık 6.3 milyar kwh elektrik enerjisi üretilmesi planlanmaktadır. Bu değer, Çoruh Havzası'nda üretilecek enerjinin % 64'ü, Türkiye üretiminin ise yaklaşık % 5'i demektir (Sever, 2005: 143-144).

Artvin ilinin su kaynakları, Aşağı Çoruh Nehri 5.969 hm^3/yıl, Kapistre Deresi 329 hm^3/yıl, diğerleri 501 hm^3/yıl ve yer altı suyu 25 hm^3/yıl olmak üzere toplam 6.824 hm^3/yıl'dır (Tablo 2.13.). Toplam uzunluğu 431 km olan Çoruh Nehri ülkemizin en hızlı akan nehridir. Türkiye sınırlarını terk etmeden önceki ortalama debisi 192 m^3/sn olup, yıllık ortalama 6,3 milyar m^3 akış hacmine sahiptir. Çoruh Havzası'nda; yılda 16,08 milyar KWh yıllık enerji üretimi gerçekleştirilecektir. 2011 yılı verilerine göre Türkiye'de üretilen toplam enerjinin (230 Milyar KWh) % 7 'si, Hidroelektrik enerjinin ise (52,3 Milyar KWh) % 29'dur (DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/topraksu.htm).

Tablo 2.13. Artvin İli Su Kaynakları Verileri.

Ortalama Akış Verimi	18,70 lt/sn/km
Ortalama Akış/Yağış Oranı	0,80
Su Kaynakları Potansiyeli	
Toplam su potansiyeli	6.824,40 hm^3 / yıl
Yerüstü suyu	6.799,40 hm^3 / yıl
Yeraltı suyu	25,00 hm^3 / yıl
Hidroelektrik Enerji Potansiyeli	
Toplam enerji potansiyeli	3.899,09 MW – 12.526,39 GWh/yıl
Planlama projelendirme aşaması	2.002,53 MW – 6.373,01 GWh/yıl
Yatırım programı aşaması	1.281,21 MW – 4.056,7 GWh/yıl
İşletme aşaması	615,35 MW – 2.096,68 GWh/yıl

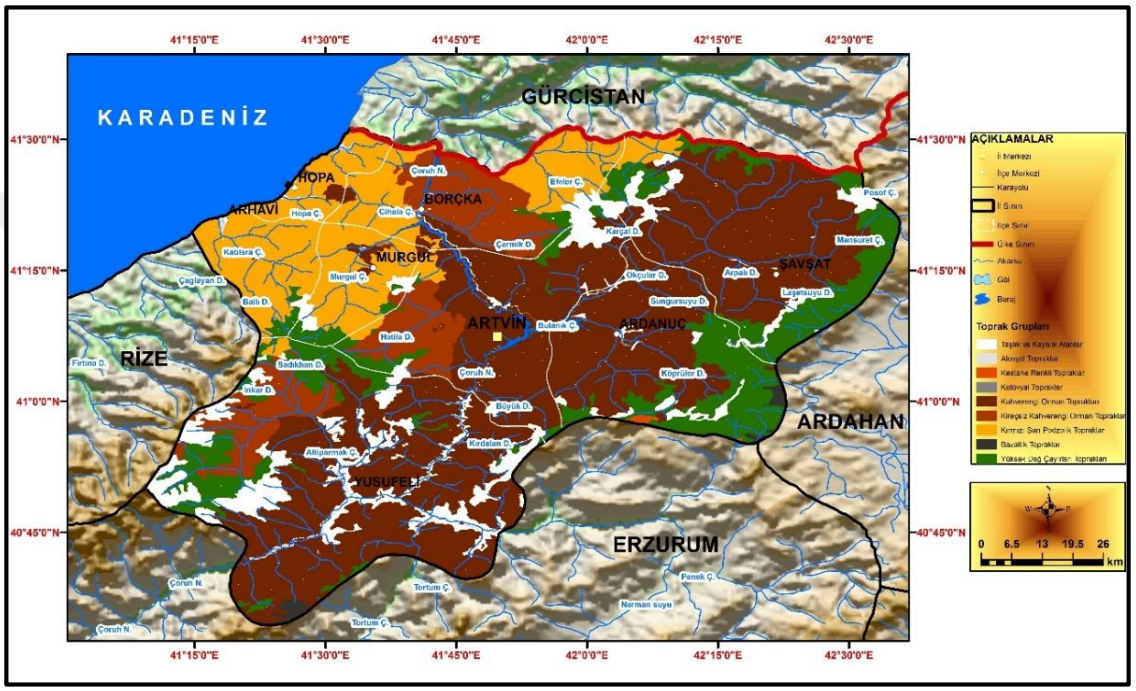
Kaynak: DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, (http://bolge26.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklar%C4%B1).

2.1.7. Toprak Özellikleri

Doğal çevre özellikleri ile karmaşık bir ilişki içerisinde olan toprak, beşerî ve ekonomik faaliyetler üzerinde de önemli bir belirleyicidir. Çünkü bu faaliyetlerin hemen hepsi toprağa bağımlıdır ve toprak örtüsü üzerinde gerçekleştirilmektedir (Orhan, 2015: 61). Doğu Karadeniz'de bulunan ilin toprak oluşum sürecinde etkili olan coğrafi faktörlere ve yörede kısa mesafelerde görülen jeolojik yapıdaki değişimler, iklim

elemanları içerisindeki farklı sıcaklık ve yağış şartları, bitki örtüsü, eğim ve bakı gibi yeryüzü şekillerinde görülen farklılıklar toprak örtüsünün çeşitlilik göstermesine neden olmuştur.

Araştırma sahası toprak çeşitliliği yönüyle de oldukça zengindir. Yörede alüvyal topraklar, kolüvyal topraklar, kestane renkli topraklar, kahverengi orman toprakları, kireçsiz kahverengi orman toprağı, kırmızı-sarı podzolik topraklar, bazaltik topraklar ve yüksek dağ çayırları toprakları başlıca görülen toprak türleridir (Harita 2.7.).

Harita 2.7. Artvin İlinin Toprak Haritası.

Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Büyük Toprak Grupları Haritası'ndan faydalanılarak çizilmiştir.

Alüvyal Topraklar

Karadeniz alanı ormanlarının toprakları podzolleşmiş kırmızı toprak ile kahverengi topraklardır. Podzolleşme doğu tarafta daha barizdir. Kahverengi orman toprakları ise daha az yağışlı kesimlerde ve bilhassa 1000-2200 metreler arasındaki ormanlarda iyi gelişmiş profiller gösterir (İnandık, 1969: 183). Çalışma sahasında yer alan toprakların çoğunluğunu genellikle anakayanın özelliğini yansıtan ve düzenli profil oluşumu göstermeyen intrazonal topraklar oluşturmaktadır. Buna karşılık düzenli bir profil oluşumu gösteren zonal topraklar ise araştırma sahasında sık orman örtüsünün dağılış

gösterdiği kuzey ve batı bölgelerin hâkim toprak örtüsüdür. Alüvyal topraklar, akarsuların taşıdığı ince malzemelerin akarsuların yayıldığı alanlarda birikmesi ile oluşur (Atalay, 2008a: 100). Artvin Yöresi'nde alüvyal topraklara sınırlı bir alanda rastlanmaktadır. Eğim değerlerinin azaldığı Oruçlu, Zeytinlik ve Kalburlu köylerinin Çoruh Vadisi boyunca yer alan kesimlerindeki bu alüvyonlu bölgeyi, Artvin'den sonra Çoruh Vadisi'nin özellikle Artvin'den Borçka'ya doğru olan kesimlerinde ve akarsuların denize döküldüğü yerlerde görülmektedir. Taşlık ve kayalık alanlar da sahnın birçok kesimlerine dağılmış durumda olup, eğim değerlerinin yüksek olduğu ve arızalı sahalardan meydana gelen yerlerde görülen bu topraklar horizonlaşmamış genç topraklardır (Ceylan, 1995: 75-77-78).

Kolüvyal Topraklar

Kolüvyal topraklar, eğimli yamaçlar boyunca ayrışan çeşitli boyuttaki malzemenin dağların eteklerinde birikmesi ile oluşan kumlu, köşeli çakıllı birikintiye kolüvyal depo ve bunlar üzerinde oluşan toprağa da kolüvyal toprak denilir (Atalay, 2008a: 101). Kolüvyal topraklar da alüvyal topraklar gibi çok sınırlı bir alanda yayılış gösterirler. Bu toprakların kapladığı alan 12 km^2 olup, havza topraklarına oranı ise % l'den azdır. Bu tip topraklar daha çok akarsu vadilerini çevreleyen dik yamaçların önünde, vadiye açılan yan derelerin neden olduğu birikinti yelpazesi ve yamaç molozları üzerinde oluşmuşlardır (Çoruh Havzası Toprakları, 1984: 73; Sever, 2001: 230).

Podzol Topraklar

Podzolun A_O veya O horizonunda çürümüş, az çürümüş yaprak, ibre ve asit humusu bulunur. Bu horizonun altında ise organik katla ekseriye kesin bir biçimde ayrılmış olan A horizonu gelir. Şu hâlde, üstteki asit organik kat ile alttaki mineral toprak katı arasında kesin bir sınır vardır. A_1 horizonu şiddetli olarak yıkanmıştır, sığ ve asittir; gri sarımsı kahve ve kırmızımsı kahverengindedir. Podzolun B horizonu, gerçek manada bir birikme horizonudur. B horizonu, A horizonundan taşınarak gelmiş olan kolloid ve bazlarla zenginleşmiş kahverengimsi bir kattır (Atalay, 2006: 259). Bu topraklar, Kuzeydoğu Anadolu'da Şavşat-Karagöl dolaylarında bulunur (Atalay, 2008a: 95). Podzol topraklar, soğuk nemli iklimlerin hüküm sürdüğü bölgelerde geniş yayılma alanına sahiptir. Yıllık ortama yağış miktarı 1000 mm'nin çok üstünde olduğu yıllık ortalama sıcaklığın 8 °C'nin altında bulunduğu çok serin soğuk ortamlarda kayın (*Fagus orientalis*), sarıçam (*Pinus sylevestris*), ladin (*Picea orientalis*) ormanların altında gelişme gösterir. Bu topraklar,

subaktik iklim, nemli karasal iklimlerin kuzeyinde ve soğukça-serin denizel iklimlerin hüküm sürdüğü yerlerde yaygındır (Atalay, 2006: 259-260-272).

Sarı-Kırmızı Podzolik Topraklar

Bu topraklar sıcaklık ve yağış koşullarına bağlı olarak oldukça fazla ayrışmış ve yıkanmışlardır (Mater, 2004: 171). Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki sarı-kırmız podzolik topraklar soluk kahverengi ile sarımsı kahverengi arasında değişen, dağılabilir, satıh toprağı olduğu ve yıkanma ile satıh altı kireç, azot ve fosfor gibi bazı maddelerini kaybettiği belirtilmektedir (Oakes, 1958: 46). Artvin ilinin Karadeniz'e kıyısı olan yerleşim yerleri ve çevresinde yayılış gösteren bu topraklar oldukça geniş alan kaplamaktadır.

Gürcistan sınırından, güneyde Balıklı Dağı ve Kabisre Çayı ile doğu da sularını Karadeniz'e gönderen doruklardan geçen su bölümü çizgisine kadar olan geniş bir sahaya yayılmış olmakla birlikte Kül ve Büyükmera dağları arasındaki yamaçlar ile Karagöl (Meşeli) çevresinde bu toprakları görmek mümkündür. Bu topraklar fazla yıkanma ile oluşmuş asit karakterde topraklardır. Daha önceki konularda da bahsedildiği gibi, inceleme sahası çok fazla yağış alan (2042 mm) ve zirai bakımdan yoğun çay plantasyon alanlarına tekabül etmektedir. Profil özellikleri itibarı ile; A, B, C horizonlarını ihtiva eden zonal topraklar grubuna dahil olan bu büyük gruptaki sarı-kırmızı podzolik topraklar, kireçsiz, reaksiyonları itibarı ile aşağı seviyelerde pH derecesi 5.5-6.5 arasında "orta asitli" daha yukarı seviyelerde yıkanmanın artmasına bağlı olarak pH derecesi 4.5-5.5 arasında olup, "çok asitli"dir (Koday, 1995: 103-104; Tandoğan, 1971: 257; Artvin İl Arazi Varlığı, 1990: 15-16; Mater, 2004: 171; Orhan, 2015: 64).

Kahverengi Orman Toprakları

Kahverengi orman toprakları, daha ziyade ılıman kuşakta, yaprağını döken orman örtüsü altında görülür. Bu topraklarda podzollaşmanın aksine organik madde üst topraktaki mineral maddeye karışmıştır. Yağışın fazla olduğu yerlerde karbonatlar yıkanarak topraktan uzaklaşmıştır. Bu topraklar asit reaksiyonlu kireçsiz topraklar olarak isimlendirilir (Atalay, 2008a: 95). Bu toprakların üzerinde baz bakımından zengin litterin hızlı ayrışması, toprak canlıları ve mikroorganizmalar tarafından humusun iyi şekilde mineral toprak katına karıştırılması, kalın mull tabakasının oluşmasını sağlmıştır (Atalay, 2006: 272).

Araştırma sahasında kahverengi orman toprakları genellikle Paleozoyik yaşlı metamorfik kayaçların dağılış gösterdiği kesimlerde görülmektedir. Güneyden Artvin'e kadar Çoruh Vadisi'nin batı bölümü ile Berta Çayı'nın Çoruh Irmağı'na karıştığı kesimden yaklaşık Alabalık Deresi'ne kadar olan bölümünde görülmektedir. Ayrıca, Yalnızçam Dağları'nın Çoruh Irmağı'na bakan yamaçlarında dar bir şerit halinde uzanan bu topraklar, sarıçam (*Pinus silvestris*) ormanları altında gelişme imkânı bulmuşlardır (Ceylan, 1995: 75). Yine Yusufeli ilçe merkezinin kuzeydoğusunda bu toprakların ana maddesi fliş ve kalkerlerden oluşmuştur (Topraksu, 1984: 37; Tıraş, 1994: 60). Kahverengi orman topraklarının yayılış gösterdiği alanlarda kayın (*Fagus orientalis*), kızılağaç (*Alnus barbata, glutinusa*), karaağaç (*Ulmus montona*), dişbudak (*Fraxinus ornus*), kestane (*Costanea sativa*) ve sançam (*Pinus silvestris*) gibi nemli orman türleri ile çalı türleri (*Arbutus unedo, Rosa canina*) bulunmaktadır (Sever, 2001: 213).

Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları

Yörede en yaygın toprak türü olan kalkersiz kahverengi orman toprakları çoğunlukla Jura-Üst Kretase volkanik arazisi üzerinde teşekkül etmiştir. Araştırma sahasının büyük bir bölümü bu topraklarla kaplıdır. Yerleşim birimleri ve tarım alanlarının hemen hemen tamamı bu topraklar üzerinde bulunmaktadır (Koday, 2000: 63). Genellikle yağış değerlerinin arttığı ve sık orman örtüsünün dağılış gösterdiği alanlarda görülen bu topraklar, sık orman örtüsü nedeniyle organik madde bakımından zengin topraklardır. Bölgenin en verimli ve gür ormanları, bu topraklar üzerinde dağılış göstermektedir. Kahverengi kireçsiz asit orman topraklan ise araştırma sahasının batı, kuzey ve kuzeydoğu bölümlerinde dağılış göstermektedir. Genellikle yayvan yapraklılar ile birlikte sarıçam, ladin ve köknar gibi iğne yapraklı ormanlar altında gelişmiş topraklardır (Ceylan, 1995: 76-77). Kireçsiz kahverengi orman topraklarının görüldüğü yerlerden birisi de Altıparmak Çayı Vadisi'nde bölgenin kuzeydoğu kesiminde ve Çoruh Vadisi'nin yaklaşık 1250 m'den yüksekte kalan kesimlerinde yayılış göstermektedir. Kireçsiz kahverengi orman toprakları değişik ana kayalar üzerinde teşekkül etmiştir. Toprak rengi hemen her yerde kahverengidir. B horizonunu göz ile ayırt etmek zordur. Kireçsiz kahverengi orman toprağı içinde yer yer kahverengi orman toprağı da görülmektedir (Topraksu, 1984: 43-44; Tıraş, 1994: 61).

Podzolümsü Kahverengi Orman Toprakları

Ülkemizde podzolümsü topraklar, yıllık ortalama yağış miktarının 1000 mm'nin çok üstünde olduğu yıllık ortalama sıcaklığın 8 °C'nin altında bulunduğu çok serin-soğuk ortamlarda kayın (*Fagus orientalis*), sarıçam (*Pinus sylvestris*), ladin (*Picea orientalis*) ormanlarının altında gelişme gösterir. Bu sahalar, Karadeniz Bölgesi'nde dağların kuzeye bakan yamaçlarında genellikle 1000 m'den yüksek sahalarda görülür. Yağış miktarının fazla olmasından dolayı, A horizonunda bazlar ve killer önemli ölçüde yıkanmıştır. Bu nedenle toprak genellikle asit ve kuvvetli asit reaksiyon gösterir (Atalay, 2006: 417-418).

Podzolümsü kahverengi orman toprakları Berta Havzası'nda tespit edilen bir diğer zonal toprak tipini oluşturur. Dar bir alanda yayılış gösteren bu toprakların alanı 45 km olup, havza toprakları içindeki oranı ise % 2,9 kadardır. Havzanın kuzeybatısında Meydancık Çayı'nın sularını topladığı Büyükmera Dağı (2666 m) ve Kül Dağı (2810 m) arasındaki eğimli yamaçlarda, yağış ortalamasının 1500 mm civarında olduğu kesimlerde görülür. Podzolümsü kahverengi orman toprakları Meşeli köyü yakınlarındaki Karagöl çevresinde de tespit edilmiştir (Sever, 2001: 220-221).

Yüksek Dağ-Çayır Toprakları

Bu topraklar, orman sınırının üstünde çayır vejetasyonu özellikle subalpin ve alpin ot örtüsü altında gelişmiş organik madde bakımından zengin ve asit reaksiyon gösteren topraklardır. Bu sahalarda vejetasyon dönemine de tekabül eden pedojenez süresi ortalama 3-4 aylık bir dönemi kapsaması, ayrışma olaylarını ve dolayısıyla profil gelişmesini sınırlandırır; bu yüzden A ve C horizonlu topraklar oluşur. Öte taraftan, sıcaklık şartlarının yeterli olmaması, organik maddenin birikmesine ve buna bağlı olarak asit tabiatta ve organik madde bakımından zengin olan toprakların oluşmasına neden olur. Ülkemizde tipik yüksek dağ-çayır toprakları; nemli-yarınemli ve soğuk iklimin hüküm sürdüğü Kuzey Anadolu Dağ kuşağındaki Ilgaz, Kaçkar, Allahüekber, Yalnızçam ve Kargapazarı dağları ile Mescit Dağları'nın hafif engebeli alanlarında görülür (Atalay, 2006: 445).

Litosollar (Taşlı Topraklar)

Litosollar (taşlı topraklar), dağlık alanlardaki eğimli yamaçlar boyunca ayrışma mahsulü olan çeşitli boyuttaki malzemelerden kum ve mil boyutunda olanlar, kolaylıkla yüzeysel akıma geçen sular ve yağmur damlası erozyonu ile taşındıklarından geriye çoğunlukla iri malzeme kalır. Bu nedenle dağlık alanlardaki yamaçlarda taşlı olan

topraklar baskındır, ülkemizde bitki örtüsünün tahrip edildiği dağların yamaçlarında taşlı topraklar yaygındır (Atalay, 2008a: 101). Çıplak kayalıklar üzerinde eğim değerlerinin, malzemenin sürüklenmesine yetmeyecek değere indiği yerlerde kumlu-çakıllı depolara rastlanmaktadır. Bu alanlarda anakaya gözenekli olduğundan yağışlardan hasıl olan sular çatlaklar boyunca derinlere sızmakta ve zemin kuru kalmaktadır (Atalay, Tetik ve Yılmaz, 1985: 58).

Taşlık-kayalık sahalar, Berta Havzası'nda, üzerinde toprak örtüsünün bulunmadığı havzayı güneybatı- kuzeydoğu yönünde kuşatan Karçal Dağları ile aynı yönde uzanış gösteren Yalnızçam Dağları'nın zirveye yakın kesimlerinde bu sahalar geniş alan kaplar. Özellikle de Karçal Dağları'nın zirve yamaçları tamamen kayalıktır. Sahayı çevreleyen Karçal Dağı (3431 m), Çadır Dağı (3054 m), Dibdiba Tepesi (3127 m), Taşlı Tepe (2727 m), Karga Tepe (3016 m), Göze Dağı (3167 m) ve Tiktaş tepelerinin gibi yüksek zirveler, hüküm süren soğuk iklim altında, donma-çözülme olaylarına bağlı olarak taşlık bir görünüm arz ederler. Bu taşlık alanların üstündeki zirveler ise genellikle çıplaktır. Bu buzultaşları köşeli, moloz yığınları şeklinde olup taşların üzeri sarı renkli likenlerle kaplıdır. Bunun yanında bu kesimlerde toprak profilinin oluşamaması ve elverişsiz iklim koşullarına da bağlı olarak bitki örtüsü oldukça fakirdir. Diğer taraftan söz konusu alanlar Würm glasiyal döneminde buzullar tarafından işgal edilmişler, buzulların ortadan kalkmasından sonra ise buzul aşındırması ve biriktirmesi sonucu oluşmuş moren depoları da bulunmaktadır (Sever, 2001: 230-231; Rızvanoğlu, 2003: 33).

2.2. BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Çevreye bağımlığı turistik çekim gücü taşıyıcısı beşeri elemanlar da, turistik bölgelerin oluşmasında etkili bir rol oynar. Turistik çekim gücü sahaları beşeri organizasyonlarla planlanmadığı takdirde herhangi bir önem taşımazlar. Prehistorik yerleşme yerleri, tarihi yerleşme yerleri, tarihi eserler, arkeolojik ve etnografik eserler, folklor (halk bilimi), güzel sanatlar, mimari eserler, dini eserler ve yerler, fuarlar, eğlence organizasyonları, festival-şenlikler ve benzerleri gibi turizm varlıkları, beşeri kökenli başlıca turistik zenginliklerdir (Doğanay ve Zaman, 2013: 82).

2.2.1. Nüfus Özellikleri

Nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi sadece cinsiyet oranının dağılımı için değil, aynı zamanda nüfusun yaşlara ve cinsiyete göre dağılımı, bazı sosyal ve ekonomik amaçlı sorunların belirlenmesi zorunluluğu nedeniyle de büyük önem taşır (Doğanay, 1991: 28). Türkiye nüfusunun giderek artmakta olması, özellikle iç ve dış turizm açısından turizm hareketinin gelişmesini teşvik etmekte ve nüfusun sosyal ve ekonomik yapısı da etkili olmaktadır. Bunlar arasında; ekonomik düzeyin yükselmesi; tarım toplumunda sanayi toplumuna geçiş eğiliminin giderek belirgin duruma gelmesi ve yorucu iş hayatının, artık birçok aile için tatil yapmayı bir ihtiyaç haline getirmesigibi nedenlerin temelinde, nüfus artışı ve nüfusun satın alma gücündeki göreceli artış vardır diyebiliriz. Bunun dışında nüfusun çok veya az olmasının iş gücü sağlama üzerindeki etkisi, yine nüfus artışına bağlı olarak hızlı bir kentleşme olgusu ile kentlerde yaşayan nüfusun yoğun stres altında hayatlarını geçirmeleri insanları rekreasyonel faaliyetlere itmektedir. Bunun sonucunda insanlar iç turizm hareketine katılmaktadır (Doğanay ve Zaman, 2013: 84-86).

Artvin'de nüfus daha çok vadi içlerinde toplanmıştır. Özellikle Çoruh Vadisi boyunca Yusufeli'den başlayıp, Arhavi ve Hopa'ya kadar olan kesimde vadinin her iki yamacında çok az kesintiye uğrayan kırsal yerleşmeler dikkat çekmektedir. Özellikle yerleşmelerin ve nüfusun en yoğun olarak toplandığı yerler Artvin şehir merkezi, Hopa ve Arhavi'dir. Bunlardan Hopa ve Arhavi ilçe merkezleri kıyıda olmaları ve şehirsel olanaklarından dolayı çevrelerinden göç almış, şehir özelliği gösteren yerleşmelerdir. Ancak yükselti ve eğimin fazla olduğu, iklim şartlarının daha sert geçtiği iç kesimlerde bulunan Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli ilçelerinde (yükseltileri 3000 m'ye yaklaşan veya geçen Kaçkar Dağları, Karçal Dağları, Yalnızçam Dağları, Alacadağ, Gül Dağı, Balık Dağı) nüfus ve yerleşme yoğunluğu azalmakta olup, bunun yerine mevsimlik yerleşmeler yoğunluk kazanmaktadır.

Nüfusun Gelişimi ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Nüfus; hareket halinde, her an ve durmadan değişen bir olay şeklinde tarif edilmekle birlikte; ülkelerin kalkınması, dünyadaki etki alanlarını genişletmesi, kültür ve medeniyetlerini yaymaları ile askeri bir güç oluşturmaları bakımından da önemli bir faktördür. Bütün toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri, onların nüfus miktarlarına ve

bu nüfusun sahip olduğu özelliklere bağlıdır (Özgür, 2000: 17). Bununla birlikte ekonomik büyümenin temel unsurlarını; sermaye birikimi, doğal kaynaklar, nüfus, teknoloji ve örgütlenme şeklinde belirtilen beş temel madde oluşturmaktadır. Bunlardan yeniden yapılanma ve kalkınmaya ilişkin planlama çalışmalarının da önemli belirleyicilerinden olan nüfus miktarı, yapısı, cinsiyeti, eğitim durumu, sosyal ve ekonomik nitelikleri, ekonomik kalkınmanın göz ardı edilemeyecek temel unsurları arasında yer alır. Bu bağlamda da, nüfus-turizm ilişkisini ortaya kayabilmek için, il nüfusunun seyri yanı sıra nüfus miktarı, yapısı, cinsiyeti, eğitim durumu, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi gerekmektedir (Zaman, 2012: 89).

Doğu Karadeniz kıyıları ile iç bölgeleri birbirine bağlayan doğal yolların birbiriyle düğümlendiği bir konumda yer alan araştırma sahasının tarihi hakkındaki bilgiler M.Ö. 3000 yıllarına kadar inmektedir. Ancak, bölgede ilk yerleşmelerin ve dolayısıyla bölgeyi nüfuslandıranların Orta Asya'dan gelen Hurriler olduğu sanılmaktadır. Ancak, bu kavimlerin nüfus miktarları ile ilgili herhangi bir veri mevcut değildir (Ceylan, 1995: 93).

Değişik kavim ve devletlerin idaresi altında kalmış olan Artvin ve çevresinin nüfusu hakkındaki bilgilerimiz Cumhuriyetin ilânına kadarki devre için, salname ve seyyahların tahminlerine dayanmaktadır (Ceylan, 1995: 93). Cumhuriyet döneminde ise sayım sonuçlarına aittir. Cumhuriyet öncesi, Köhler'e göre 1842 yılında Artvin'de 6.000'den fazla nüfus yaşamaktaydı. Aynı yıllarda *Indschidschean*'e göre ise 10000 nüfus ve 2000 kadar da evin bulunduğu Artvin'de, 500 ev Ermenilere aitti. *Koch*'a göre ise, 1843 yılında Artvin'in nüfusu 6-7 bin civarındaydı ve ev sayısı ise 1000 kadardı. Bu evlerin de 400 kadarı Katolik Ermenilere aitti. Bir diğer araştırmacı *Güarracına*, 1844 yılında Artvin'de 5.500 nüfusun yaşadığını, bu nüfusun 1.000 eve dağıldığını ve 400 kadar evin de Ermenilere (334'ü Katolik ermeni) ait olduğunu belirtiyordu (Aktaran: Ersoy, 1964: 242). Görüldüğü üzere 1840 yıllarında Artvin'de oturan nüfus 6-7 bin civarındaydı. Bu nüfusun yaklaşık yarıya yakınını da Ermeni nüfus meydana getirmekteydi (Ceylan, 1995: 94).

Araştırma sahasının nüfus miktarlarını gösteren bir diğer kaynağı da Salnameler meydana getirmektedir. Nitekim, 1869 tarihli Trabzon Vilayet-i Salnamesi'ne göre Trabzon Vilayeti'ne bağlı Livane kazasında 17.942 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bunlardan 1569'u Ermeni'ydi. Geriye kalan 16.373 ise Türk erkek nüfusu meydana getiriyordu. Aynı devrede Livane Kazasında 4.689 Müslüman, 378 Gayrimüslim olmak üzere toplam

5.067 hane yer almaktaydı. Bir yıl sonra 1870 tarihli salnamede ise Livane Kazasında toplam 15.972 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bunlardan 14.431'i Müslüman, 312'si Ermeni ve 1.229'unu da Katolik ermeni nüfus meydana getiriyordu. Aynı tarihli salnameye göre Livane Kazasında 1.042 ev, 1 hükümet konağı, 309 dükkân, 8 fırın, 1 mağaza, 5 cami, 9 İslâm mektebi, 1 medrese, 1 şadırvan ve 1 hamam bulunmaktaydı (Ceylan, 1995: 94).

Araştırma sahasında Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan ilk nüfus sayımı, deneme amaçlı olarak 1925 yılında yapılmıştır. Söz konusu bu sayımda merkez ilçede yaşayan toplam nüfus 27.437 kadardı. Bu nüfusun 14.359'u erkek, 13.078'i ise kadınlardan meydana gelmekteydi. İl Merkezi (24 Nisan 1924 tarihinde Artvin Sancağı vilayet oldu) nüfusu ise 6 mahalle yerleşmesine dağılmış, 479 haneden oluşuyordu. Bu hanelerden 141'i Ermenilere (478 nüfus[2]) aitti. Toplam 2139 kişinin yaşadığı il merkezindeki nüfusun 1.062 kadınlardan, 1.077 kadarı ise erkeklerden oluşuyordu.

Artvin ilinin nüfusu ile ilgili veriler içerisinde en sağlıklı olanları aşağıda verilen tabloda da görülebileceği üzere Cumhuriyet dönemi ile birlikte başlatılmış olan periyodik nüfus sayım sonuçlarından elde edilmektedir. Artvin'in sayım yıllarına göre nüfusu incelendiğinde, nüfus artışının sürekli olmadığı ve değişik nüfus sayım dönemlerinde bazı farklılıklar gösterdiği görülmektedir (Tablo 2.14.). Benzer durum, kır ve şehir nüfuslarında görülebileceği gibi aynı zamanda kadın ve erkek nüfusu arasında da bir fark olduğu dikkatleri çekmektedir. Genel olarak nüfusların artış ve azalışında etkili olan faktörler savaş ve istilalar, göç, iş ve çalışma imkânlarının varlığı, yeni idari bölünüşler, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gereksinimler, yaşanan doğal afet ve diğer problemler şeklinde sıralamak mümkündür.

[2] Ermeni nüfusun tamamı 1926 yılından sonra İl Merkezi'nden ayrılarak Rusya'ya göç etmiştir. Bunun 270'i kadın nüfustan, 208'i ise erkek nüfustan meydana geliyordu (Zeki, 1927: 68-111; Ceylan, 1995: 97).

Tablo 2.14. Artvin İlinin Sayım Yıllarına Göre Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Miktarları ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (1927-2016).

Sayım Yılı	Şehirsel Nüfusu			Kırsal Nüftıs			Toplam Nüfûs			Artan veya Azalan	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
	E	K	T	E	K	T	E	K	T		
1927			3.502			86.128	44.572	45.058	89.650	-	-
1935[3]	**12 087**	**12 158**	24 245	108.846	138.809	247.655	120.933	150.967	271.900	182.250	22.19
1940	6.219	3.816	10.035	68.191	75.047	143.238	74.410	78 863	153.273	-118.627	-11.46
1945[4]	6 592	4 802	11.394	69.495	78.439	147.934	76 087	83 241	159.328	6.055	0.77
1950	-	-	16.494	-	-	158.483	-	-	174.977	15.649	1.87
1955	11.934	8.948	20.882	73.743	82.220	155.963	85.677	91.168	176.845	1.868	0.21
1960	14.734	10.623	25.357	81.729	89.215	170 944	96.463	99.838	196.301	**19.456**	2.08
1965	17.467	12.601	30.068	85.163	94.834	179.997	102.630	107.435	210.065	13.764	1.35
1970	23.710	15.726	39.436	86.903	99.530	186.433	110.613	115.256	225.869	15.804	1.45
1975	24.122	18.374	42.496	89.707	95.823	185.530	113.829	114.197	228.026	2.157	0.19
1980	25.695	20.513	46.208	86.911	95.878	182.789	112.606	116.391	228.997	971	0.08
1985	32.192	26.110	58.302	78.365	89.671	168.036	110.557	115.781	226.338	-2.659	-0.23
1990	35.324	30.773	66.097	68.769	77.967	146.736	104.093	108.740	212.833	-13.505	-1.23
2000	44.471	39.727	84.198	52.128	55.608	107.736	**96.599**	**95.335**	191.934	-20.899	-1.03
2007	**45927**	**45933**	91.860	38098	38134	76.232	84.025	84.067	168.092	**-23.842**	-13.2
2008	45113	44501	89.614	38373	38597	76.970	**83.486**	**83.098**	166.584	-1.508	-9.0
2009	45530	44478	90.008	37609	37963	75.572	**83.139**	**82.441**	165.580	-1.004	-6.0
2010	45054	44906	89.960	37267	37532	74.799	82.321	82.438	164.759	-821	-5.0
2011	46294	45592	91.886	**37438**	**37070**	74.508	**83.732**	**82.662**	166.394	1.635	9.9
2012	47288	46385	93.673	**36772**	**36637**	73.409	**84.060**	**83.022**	167.082	688	4.1
2013	47640	46676	94.316	**37520**	**37498**	75.018	**85.160**	**84.174**	169.334	2.252	13.4
2014	49574	48465	98.039	35791	35844	71.635	**85.365**	**84.309**	169.674	340	2.0
2015	49988	49371	99.359	**34691**	**34320**	69.011	**84.679**	**83.691**	168.370	-1.304	-7.7
2016	50180	49646	99.826	**34417**	**33825**	68.242	**84.597**	**83.471**	168.068	-302	-1.8

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Sayım yıllarına göre toplam nüfus miktarları gözden geçirildiğinde genel artışın düzenli olmadığı, devreler arasında farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır (Ceylan, 1995: 98). Artvin ili nüfusu 1927 yılında gerçekleştirilen ilk sayımda 89.657 kişi iken, ikinci sayıma kadar 182.250 kişi artarak, 1935 yılında % 22.19'luk yıllık artış hızı ile 271.900'e yükselmiştir. Bu devrede 1935 yılında vilayet merkezi Rize olup, Rize merkez ve Pazar ilçesi nüfusu da dâhil edilmiş olması nedeniyle önemli oranda bir artış olduğu anlaşılmakta ve akabinde ise artış hızında gerçekleşen % -11.46'lık düşüş ile nüfusun gerilediği görülmektedir (Tablo 2.14.).

1935-1940 döneminde ise Rize'nin, Artvin (Çoruh) vilayetinden ayrılarak müstakil bir il haline getirilmesi nedeniyle nüfus 118.627 kişi azalarak 153.273 kişiye gerilemiştir. Artvin ilinde 1927-1955 yılları arasında meydana gelen nüfus hareketliliğinde ilin idari

[3] 1935 yılında vilayet merkezi Rize olup, Rize Merkez ve Pazar ilçesi nüfusu da dahil edilmiştir.
[4] 1945 ve 1950 yıllarındaki nüfusa Fındıklı (Viçe) nüfusu da dahildir.

yapısında meydana gelen değişiklikler de etkili olmuştur. Bazı ilçeler Artvin'den alınarak Rize'ye dahil edilmiş, bazı nahiyeler ise gelişerek ilçe merkezine çevrilmiştir. Artvin, 1924 yılında vilâyet haline dönüştürülmüştür. Ancak daha sonra Artvin vilâyeti 1 Haziran 1933'te lağvedilip, bir kaza merkezi olarak merkezi Rize olan Çoruh vilâyetine bağlanmıştır. Bu durum 3 yıl kadar sürmüş ve Artvin 4 Ocak 1936 tarihinde yeni kurulan Çoruh vilâyetinin merkezi olmuştur. Daha önce belirtilen Rize ve Pazar ilçelerinin de Çoruh vilayetinden ayrılmasıyla vilayet nüfusu büyük oranda azalmıştır.

1940-1945 devresine gelindiğinde il nüfusu sadece 6.055 kişi artarak toplam nüfus 159.328'e ulaşmıştır. Bu dönemdeki artış hızı çok düşük (% 0.77) olmuştur. Ayrıca, bu devredeki nüfus artış hızının düşük olmasındaki bir diğer sebepler; insanları gıda bulmakta zorlanması ve şiddetli yoksullukla mücadele etmesi ve buna bağlı ölüm oranlarının artması gösterilebilir (Doğanay, 2014: 176). Ayrıca 1927-1945 yılları arasında meydana gelen değişimlerde, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği genel seferberliğin neticesinde yetişkin erkeklerin silah altında tutulmasının da önemli bir rolü olmuştur (Ceylan, 1995: 99; Rızvanoğlu, 2003: 75; Tıraş, 1994: 70-71). Yaşlanma ve hastalık gibi sebeplerle ölümler devam etmiş olup, kır nüfusu oranında azalma meydana gelmiştir (Koday, 1995: 158). Artvin ilinde, 1940-1945 döneminde nüfus artışı çok düşük oranda gerçekleşmiştir. Bu artışta, doğal nüfus artışının yanı sıra göçler de etkili olmuştur. Nitekim, 1937 yılında komşu ülke S.S.C.B.'den Borçka'ya yönelik göçler söz konusudur (Koday, 1991: 45-46). Bu yıllarda il nüfusu içerisinde kadın nüfusun erkeklerden fazla oluşu, erkek nüfusun silah altına alınmasının bir sonucudur. Bu durumun daha sonraki dönemlerde devam etmesinde ise, geçim sıkıntısı nedeniyle erkeklerin çalışma amaçlı il dışına çıkması etkili olmuştur.

1945-1950 devresinde nüfus 15.649 (% 1.87) kişi artarak (şehir nüfusu 16.494, kır nüfusu 158.483 kişi) 174.977'ye ulaşmıştır. Bir önceki sayım devresine göre, 1945-1950 döneminde belirgin bir artış söz konusudur. Bu durumdan, bölgede daha önceki devrelerde nüfusun artmasını yavaşlatan ya da gerileten faktörlerin etkilerinin 1945-1950 döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır (Tıraş, 1994: 71). 1945-1950 devresinde genel seferberlik halinin kalkması ve nüfus artışını etkili bir şekilde teşvik edecek asker nüfusun terhis edilmesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında küçük yaşta olan nüfusun evlenecek yaşa gelmesi ve ekonomik şartların yavaş da olsa düzelmeye başlaması gibi olumlu gelişmeler, nüfus artışı üzerinde etkili olmuştur (Doğanay, 1997: 157). Ayrıca bu dönem

nüfus artışında, az da olsa Murgul Bakır İzabe Fabrikası'nın inşasında çalışmak üzere il dışından gelen nüfusun da etkisi söz konusudur (Koday, 2000: 70-71).

1950-1955 döneminde nüfus 1.868 (% 0.21) kişi artarak (şehir nüfusu 20.882 ve kır nüfusu 155.963 kişi) 176.845'e (85.677'i erkek ve 91.168'i kadın) ulaşmıştır. 1950-1955 döneminde sosyal ve ekonomik şartlarda meydana gelen olumlu gelişmeler doğal nüfus artışını nispeten artırmıştır. Bu yükseliş 1955-1960 döneminde de sürmüştür. Diğer taraftan, Murgul Bakır İzabe Fabrikası'nın faaliyete geçmesi ve Damar'daki bakır madeninin işletilmeye açılması ile 1950'den sonra yöreye çevre illerden çok sayıda işçi gelmiştir. Bu da araştırma sahasının nüfusunun artışına etki eden nedenlerden biridir (Koday, 2000: 72).

1955-1960 döneminde nüfus 19.456 (yıllık % 2.08) kişi artarak (şehir nüfusu 25.357 ve kır nüfusu 170.944 kişi) 196.301'e (96.463'i erkek ve 99.838'i kadın) ulaşmıştır. Bu devre nüfusun en fazla arttığı dönem olarak dikkat çekmektedir. 1955-1960 döneminde, Türkiye nüfusunun artmasında etkili olan; devletin ve ailelerin çoğalma doğrultusundaki istekleriyle doğurganlığın artması, ekonomi alanındaki gelişmeler ile savaş dönemlerinde yaşanan kıtlıklar ve yokluklar yavaş yavaş etkisini kaybetmesi, sağlık alanındaki gelişmelerle ölüm oranlarının düşmesi gibi faktörler, ilin nüfusunun artmasında da belirleyici olmuştur (Özgür, 2000: 12-13). Bu devrede ilin nüfus artışı, Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızının çok üstünde gerçekleşmiştir. Bu durum üzerinde Hopa, Borçka ve Arhavi gibi ilçelerde tarım arazilerinin çay ziraatına açılmasıyla birlikte göç olayları azalmış olması da etkili olmuştur (Koday, 2003: 103).

1960-1965 döneminde nüfus 13.764 (% 1.35) kişi artarak (şehir nüfusu 30.068 ve kır nüfusu 179.997 kişi) 210.065'e (102.630'u erkek ve 107.435'i kadın) yükselmiştir (Tablo 2.14.). Bir önceki döneme göre nüfus artış oranındaki yıllık azalışta, yurt dışına yönelik çalışma amaçlı göçlerin etkisi fazladır. Ancak artış oranının düşük olmasına rağmen, bu sadece doğal nüfus artışına bağlanamaz. Çünkü bu dönem artışında; Ardahan, Kars ve Erzurum (Olur)'un yanı sıra Rize gibi illerden başta Borçka ve Hopa ilçelerinin almış olduğu göçlerin de etkisi olmuştur (Koday, 1995: 162; Koday, 1991: 47).

1965-1970 döneminde nüfus 15.804 (yıllık % 1.45) kişi artarak (şehir nüfusu 39.436 ve kır nüfusu 186.433 kişi) 225.869'a (110.613'ü erkek ve 115.256'sı kadın) ulaşmıştır. 1965-1970 döneminde, artışın nedenleri arasında 1964 yılında faaliyete geçen

Hopa Çay Fabrikası'nın etkisi olmuştur. Nitekim, ilçedeki çay fabrikası sayesinde çay tarımı daha da gelişti. Bunun sonucunda birçok aile çay bahçelerini işletmekte güçlük çektiklerinden bahçelerin işletilmesini komşu illerden gelen ailelere vererek "çay yarıcılığı" yapmaya başladılar (Koday, 1995: 162).

1970-1975 döneminde nüfus 2.157 (yıllık % 0.19) kişi artarak (şehir nüfusu 42.496 ve kır nüfusu 185.530 kişi) 228.026'ya (113.829'u erkek ve 114.197'si kadın) yükselmiştir (Tablo 2.14.). Bu derece düşük bir artışın görülmesinin sebebi yurt içine yönelik yoğun göç olaylarıdır.

1975-1980 döneminde nüfus 971 (yıllık % 0.08) kişi artarak (şehir nüfusu 46.208 ve kır nüfusu 182.789 kişi) 228.997 (112.606'sı erkek ve 116.391'i kadın) olmuştur. Şüphesiz bunda Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra başlayan kentleşme süreci ile kırsal kesim nüfusunun büyük kentlere göç etmesinin payı büyüktür. İlk zamanlarda genellikle aile reislerinin katıldığı mevsimlik (geçici) göç hareketine, 1970'li yıllardan sonra diğer fertlerin de katılmasıyla aile göçlerine dönüşmüştür. Gerçekten de araştırma sahasının 1975 yılından itibaren de kırsal nüfusta sürekli azalmalar görülmeye başlamıştır, özellikle bu azalışa, 1970 yılından sonra erkek nüfus ile birlikte kadın nüfusun da katıldığı görülmektedir. Şüphesiz bu durum, aile düzeyinde gerçekleşen bir göç sürecinin yaşandığını göstermektedir (Ceylan, 1995: 102-103).

1980-1985 döneminde nüfus, 2.659 (% -0.23) kişi azalarak (şehir nüfusu 58.302 ve kır nüfusu 168.036 kişi) 226.338'e (110.557'si erkek ve 115.781'i kadın) gerilemiştir (Tablo 2.14.). 1975-1980 yılları arasında da terör olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan ve 12 Eylül 1980 askeri müdahale ile sona eren terör kargaşası yerini güven ortamına bırakmıştır (Ceylan, 1995: 101). Buna bağlı olarak il dışına yönelik göç olayları önceki dönemlere oranla hızlanarak devam etmiştir.

1985-1990 döneminde nüfus 13.505 (% -1.23) kişi azalarak (şehir nüfusu 66.097 ve kır nüfusu 146.736 kişi) 212.833'ü (104.093'ü erkek ve 108.740'ı kadın) düşmüştür. Bir önceki döneme göre nüfusun gerilemesi açısından önemli düşüşün meydana geldiği bir diğer devreyi temsil etmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında yurt dışına ve diğer şehirlere olan göçlerle açıklamak mümkündür. Nitekim artış hızı, sahadan oldukça fazla oranlarda göç olduğu ve bu göçe de genellikle ailelerin katıldığını ortaya çıkarmaktadır (Ceylan, 1995: 107).

1990-2000 döneminde nüfus, 20.899 (% -1.03) kişi azalarak (şehir nüfusu 84.198 ve kır nüfusu 107.736 kişi) 191.934'ü (96.599'si erkek ve 95.335'i kadın) gerilemiştir (Tablo 2.14.). 1993 yılında Murgul Bakır İzabe Fabrikası'nın, 1999 yılında ise Artvin Lif-Levha Fabrikası'nın kapatılması ile birlikte işsiz kalan birçok insanın iş bulma amacıyla diğer şehirlere göç etmiş olması ve buna benzer diğer sosyo-ekonomik sebepler bu durumu açıklar mahiyettedir. Çünkü zaten sanayi faaliyetlerinin ve dolayısıyla da iş imkânlarının birçok nedene bağlı olarak sınırlı olması yörede göçü tetikleyen önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

2000-2007 döneminde nüfus yedi yıllık bir süre ardından yapılan sayımda 23.842 (% -13.2) kişi azalarak (şehir nüfusu 91.860 ve kır nüfusu 76.232 kişi) 168.092'ye (84.025'i erkek ve 84.067'si kadın) gerilemiştir (Tablo 2.14.). Bu yedi yıllık süre içerisinde doğal nüfus artışındaki azalma, daha önemlisi iş imkânlarının olmaması nedeniyle diğer şehirlere iş bulma amaçlı olan göçler ve Ardanuç ORÜS Kereste Fabrikası en önemli sanayi kuruluşu iken, 2004 yılında kapatılması nüfusun azalmasında önemli rol oynamıştır.

1980 yılından sonra nüfusun sürekli azaldığı Artvin ilinde 2007-2008 döneminde 1.508 (% -9.0) kişi azalan nüfus (şehir nüfusu 89.614 ve kır nüfusu 76.970 kişi) 166.584'e (83.486'sı erkek ve 83.098'i kadın), 2008-2009 döneminde ise 1.004 (% -6.0) kişilik azalış ile (şehir nüfusu 90.008 ve kır nüfusu 75.572 kişi) 165.580'e (83.139'u erkek ve 82.441'i kadın) ve 2009-2010 döneminde nüfus ise % -5.0'lik (821 kişi) düşüşle (şehir nüfusu 89.960 ve kır nüfusu 74.799 kişi) 164.759'a (82.321'u erkek ve 82.438'i kadın) gerilemiştir (Tablo 2.14.).

2010-2011 yılarında nüfus 1.635 (% 9.9) kişi artarak (şehir nüfusu 91.886 ve kır nüfusu 74.508 kişi) 166.394'e (83.732'u erkek ve 82.662'i kadın) ulaşmıştır. Bu nüfus miktarında meydana gelen artış 2012 yılında da sürmüş ve % 4.1'lik artış oranıyla (şehir nüfusu 93.673 ve kır nüfusu 73.409 kişi) 167.082'e (84.060'u erkek ve 83.022'i kadın) erişmiştir. Takip eden yılda ise nüfus 2.252 (% 13.4) kişi artarak (şehir nüfusu 94.316 ve kır nüfusu 75.018 kişi) 169.334'e (85.160'u erkek ve 84.174'i kadın) yükselmiştir. Artış bir sonraki yılda da (340 kişi/% 2.0) devam etmiş (şehir nüfusu 98.039 ve kır nüfusu 71.635 kişi) ve 169.674'e (85.365'u erkek ve 84.309'i kadın) ulaşmıştır (Tablo 2.14.).

Bu yıllarda nüfus artışı üzerinde bölgeye yönelik enerji yatırımlarının yani Çoruh nehri üzerinde kurulan barajların da az da olsa olumlu etkileri görülmektedir.

Artvin ili nüfusu 2015 yılına gelindiğinde ise -1.304 (% -7.7) kişi azalarak (şehir nüfusu 99.359 ve kır nüfusu 69.011 kişi) 168.370'e (84.679'u erkek ve 83.691'i kadın) ve 2016 yılında ise -302 (% -1.8) kişi azalarak (şehir nüfusu 99.826 ve kır nüfusu 68.242 kişi) 168.068'e (84.597'u erkek ve 83.471'i kadın) gerilemiştir (Tablo 2.14.). Oysa Artvin ilinde 2016 yılında TÜİK verilerine göre 1030 erkek ve 959 kız çocuğu doğmuştur. Buna rağmen Artvin ilinde 2016 yılı nüfus artış hızı % - 1.8 olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda doğumların ölümlerden fazla olmasına rağmen nüfusun azalması yine ancak il dışına yönelik göçler ile açıklanabilmektedir. İl nüfusunda 1940–2016 döneminde kır ve şehir nüfusunda zaman zaman kadın veya erkek nüfusun birbirlerine göre oran ve miktarlarının değişmesi başta il dışına yönelik göçlerin yanı sıra doğumlar ile ilgilidir. Nitekim uzun yıllar kadın nüfusun fazla olmasın da il dışına yönelik göçlere ilk zamanlarda erkeklerin çalışma amaçlı gidişleri neden olmuştur. Ancak bu göçlerin 1970'li yıllardan sonra aile düzeyinde gerçekleşmesine rağmen son yıllarda cinsiyet oranlarında bazı yıllar kadın bazı yıllar erkeklerin fazla olması kuşkusuz doğumlardaki kız veya erkek çocuk doğumları ile ilgilidir.

Artvin ili nüfusu ile ilgili bir diğer husus, 1927 yılından 2000 (84.198 şehir nüfusu ve 107.736 kır nüfusu) yılına kadar şehirsel nüfusu kır nüfusuna oranla daha az iken, ADNKS dayalı ilk nüfus sayımının ilan edildiği 2007 yılından sonra ise şehir nüfusunun kır nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Öyle ki, 2016 yılında şehirlerde 99.826 (50.180 erkek ve 49.646 kadın) kişi yaşarken, kır nüfusu 68.242'ye kadar gerilemiştir (Tablo 2.21.). Kırsal kesimde bütün sayım devrelerinde kadın nüfus fazlalığı olmasına rağmen, Artvin kent nüfusunda erkek nüfus fazlalığı söz konusudur. Şüphesiz bu durum, doğumlar ve ölümlerden ziyade, kırsal kesimden Artvin kentine yönelik erkek nüfusun (iş bulmak amacıyla gelen) göç hareketinin bir sonucudur. Başka bir deyişle Artvin, il merkezi olmasının yarattığı istihdam olanakları nedeniyle çevresindeki kırsal yerleşmelerden, hem kamu kesiminde hem de diğer sektörlerde çalışmak üzere, özellikle de erkek nüfus çekmiştir. Bazı sayım devrelerinde kent nüfusunda kadın nüfusa oranla yüksek miktarda erkek nüfus fazlalığı bu yüzdendir.

Yaş Grupları ve Cinsiyet

Bir ülke ya da yerleşme alanındaki toplam nüfus miktarı ve cinsiyet bileşimi yanında nüfusun ***yaş yapısı***, gerek toplumları etkileyen tarihî olaylar hakkında ipucu vermesi ve gerekse işgücü kapasitesi, gıda ve çeşitli hizmetlere olan ihtiyaç, aile tipleri, göçler, doğum ve ölümler gibi sosyo-ekonomik olayları yansıtması nedeniyle incelenmesi gereken önemli nüfus değişkenlerinden biridir. Böylece yaş yapısının; askeri, siyasi ve iktisadi bakımdan ne derece büyük bir önemi olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, bir ülkede doğumlar ve ölümler; iktisaden faal olabilecek nüfus, silahlı kuvvetlerin insan gücü kaynakları, yaş bünyesi ile yakından ilgilidir (Tandoğan, 1998: 115; Zaman, 2012: 100).

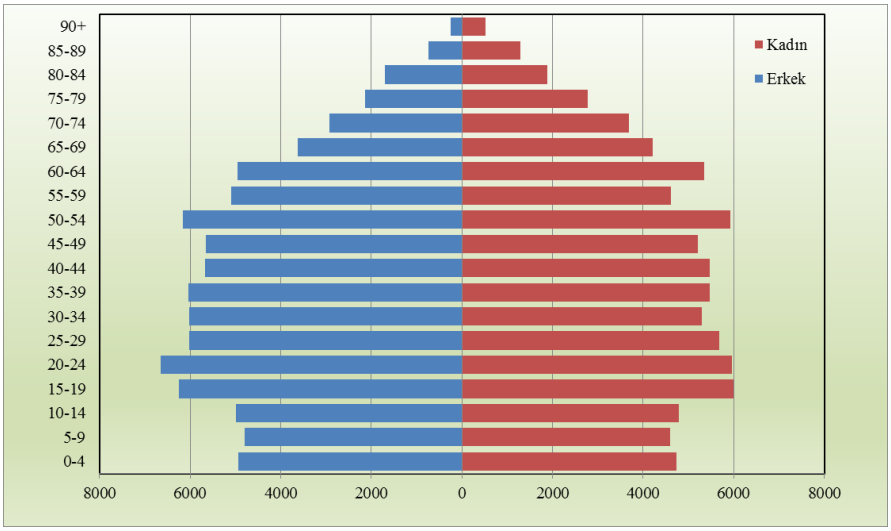
Artvin ilinde nüfusun dar aralıklı gruplandırmaya göre yaş ve cinsiyet dağılımı (Tablo 2.15.) incelendiğinde ilde yaşayan 168.068 kişilik nüfusun 84.597'si (% 50,34) erkekler ve 83.471'ini de (% 49,66) kadınlar meydana getirmektedir. Nüfusun en büyük bölümünü 12.626 (% 7,51) kişi ile 20-24 yaş grubu ve 12.254 (% 7,29) ile 15-19 yaş grubu oluşturmaktadır. En düşük oran ise 753 kişi ile 90+ (% 0,46) yaş grubuna aittir.

Tablo 2.15. Artvin İli Nüfusunun Dar Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016).

Yaş Grubu	Erkek	Yüzde (%)	Kadın	Yüzde (%)	Toplam	Yüzde (%)
0-4	4928	2,93	4734	2,81	**9662**	**5,74**
5-9	4804	2,86	4604	2,74	**9408**	**5,60**
10-14	4982	2,96	4780	2,84	**9762**	**5,80**
15-19	6255	3,72	5999	3,57	**12254**	**7,29**
20-24	6659	3,96	5967	3,55	**12626**	**7,51**
25-29	6022	3,58	5675	3,38	**11697**	**6,96**
30-34	6015	3,58	5292	3,15	**11307**	**6,73**
35-39	6032	3,59	5476	3,26	**11508**	**6,85**
40-44	5676	3,38	5470	3,25	**11146**	**6,63**
45-49	5654	3,36	5215	3,10	**10869**	**6,46**
50-54	6163	3,67	5924	3,52	**12087**	**7,19**
55-59	5090	3,03	4621	2,75	**9711**	**5,78**
60-64	4951	2,95	5344	3,18	**10295**	**6,13**
65-69	3618	2,15	4215	2,51	**7833**	**4,66**
70-74	2930	1,74	3678	2,19	**6608**	**3,93**
75-79	2130	1,27	2785	1,66	**4915**	**2,93**
80-84	1704	1,02	1890	1,12	**3594**	**2,14**
85-89	741	0,44	1287	0,77	**2028**	**1,21**
90+	243	0,15	515	0,31	**758**	**0,46**
Toplam	**84597**	**50,34**	**83471**	**49,66**	**168068**	**100.0**

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin'in yaş aralığı nüfus piramidine bakıldığında gerileyen nüfus piramidi veya asimetrik şekilli nüfus piramidi olduğu görülür. Bu nüfus piramidinin özelliği geçmişinde bir kez ilerleyen bir yaş yapısına sahip olmuş ve büyük bir ihtimalle gelecekte gerileyen bir nüfus yapıları olacaktır (Özgür, 2011: 106). Buna bağlı olarak tabanda dikkat çeken 0-14 yaş grubunun azaldığı, nüfusun daha çok 15-64 yaş grubu arasında toplandığı ve 55-90+ arasında sürekli azaldığı görülür (Şekil 2.9.). Tabanın dar olmasında araştırma sahasında pek çok faktöre (eğitim seviyesinin yüksek olması, doğum kontrolü ve aile planlaması vs.) bağlı olarak doğum oranlarının düşük seyretmesidir.

Şekil 2.9. Artvin İli Nüfusunun Dar Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016).

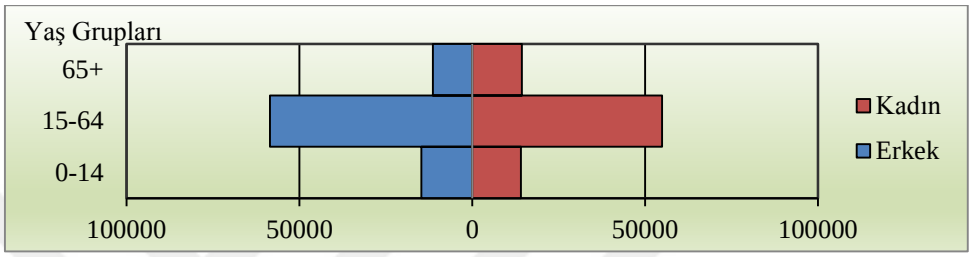
Ayrıca cinsiyete göre Artvin ili nüfusunda daha önceki bölümlerde yer yer değinildiği üzere bazı yıllarda kadın nüfusun erkek nüfusa oranla fazla olduğu belirtilmişken, bazı yıllarda ise erkek nüfusun kadın nüfusuna oranla daha fazla olduğu görülmüştür. 2016 yılında erkek nüfusu 84.597 (% 50,34) ve kadın nüfusu ise 83.471 (% 49,66) olduğu görülür. Erkek nüfusunun kadın nüfusuna üstünlük sağlamasında birçok faktör etkili olmuş olabilir. Araştırma sahası doğal ortam özellikleri ile zor ve güç bir yaşam şeklinin sürdürüldüğü bir saha olup, birçok sosyo-ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Bunun neticesinde yoğun göç vermekle birlikte doğumlardan kaynaklanan bir durum olabileceği gibi, ilk zamanlar bireysel olarak göç eden erkeklerin, düzenlerini kurduktan sonra aile bireylerini de yanlarında götürmesinin etkili olma ihtimali yüksektir (Orhan, 2015: 99).

Geniş aralıklı nüfus piramidine göre Artvin ilinde 0-14 yaş grubundaki erkekler 14.714 (% 8,75) kişi, 15-64 yaş grubundaki erkekler 58.517 (% 34,82) kişi ve 65+ yaş grubundaki erkekler 11.366 (% 6,76) kişi olmak üzere toplam 84.597 kişidir. Yine ilde 0-14 yaş grubundaki kadınlar 14.118 (% 8,55) kişi, 15-64 yaş grubundaki kadınlar 54.983 (% 32,72) kişi ve 65+ yaş grubundaki kadınlar 14.370 (% 8,40) kişi olmak üzere toplam 83.471 kişidir. Yani Artvin ilinde 0-14 yaş grubu olan 28.832 (% 17.16) kişi çocuk nüfusu, 15-64 yaş grubu olan 113.500 (% 67.53) kişi yetişkin nüfusu (aktif) ve 65+ yaş grubundaki 25.736 (% 15.31) kişi yaşlı nüfusu oluşturmaktadır (Tablo 2.16.; Şekil 2.10.).

Tablo 2.16. Artvin İli Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016).

Yaş Grubu	Erkek	Yüzde (%)	Kadın	Yüzde (%)	Toplam	Yüzde (%)
0-14	14714	8,76	14118	8,40	**28832**	**17,16**
15-64	58517	34,82	54983	32,71	**113500**	**67,53**
65+	11366	6,76	14370	8,55	**25736**	**15,31**
Toplam	**84597**	**50,34**	**83471**	**49,66**	**168068**	**100**

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.10. Artvin İli Nüfusunun Geniş Aralıklı Gruplandırmaya Göre Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (2016).

Artvin ili nüfusu konusunda bir diğer önemli hususta, bağımlılık oranının çok az bir oranla Türkiye ortalamasının üstünde olmasıdır. Nitekim 2016 yılı TÜİK ADNKS'ye göre Artvin'in bağımlılık oranı % 48.1 olup, Türkiye genelinin ise % 47.2'dir. Artvin'de nispeten bağımlı nüfus oranının Türkiye ortalamasının üstünde olması; sosyo-kültürel seviyesi yüksek olmasına rağmen ve daha önemlisi ekonomik açıdan fazla iş imkânının olmaması ile sürekli çalışma çağı nüfusunu dışarıya göç vermesiyle doğrudan ilişkilidir. Buna karşın ilde çocuk yaştaki nüfusun da çalışmak durumunda olduğu ve sektörde 15 yaş altında çalışan çocuk yaşta nüfus ile birlikte 65 yaş üstünde hala iş hayatına devam eden veya aktif olarak çalışan nüfusun ilde yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, gerçekte bağımlı nüfusun istatistiklere yansıyandan daha düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Araştırma sahasında kent ve kır nüfuslarındaki çocuk, yetişkin ve yaşlı nüfus oranları ise farklılıklar göstermektedir. Kent nüfusunda çocuk ve yetişkinlerin oranı kır nüfusuna göre daha yüksekken, yaşlı nüfus oranı itibariyle ise kır nüfusu kent nüfusuna göre daha yüksek değerler gösterir. Bu durum üzerinde göçler büyük bir etkiye sahip olup, genellikle genç aileler çeşitli ekonomik ve sosyal (kültürel) nedenlerle büyük

şehirlere göç ederken, yaşlı nüfusun köylerde kalması ve topraklarını terk etmeme arzuları etkili olmuştur.

Artvin'de 2016 yılı doğum sayıları incelendiğinde 1.030 erkek ve 959 kadın olmak üzere toplam 1.989 kişinin doğduğu görülür. Ölüm sayılarına bakıldığında ise 760'ı erkek ve 638'i kadın olmak üzere toplam 1.398 kişi ölmüştür.

Artvin ilinde 2014 yılı TÜİK verilerine göre 52 bin 438 hane vardır ve aynı yılda hane halkı büyüklüğü 3,13'tür. Türkiye'de hane sayısı 21.091.075, Doğu Karadeniz'de 763.981 olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Doğu Karadeniz'de ortalama hane halkı büyüklüğü 3,25 ve Türkiye genelinde ise 3,57'dir.

Göç

Artvin ili nüfusu üzerinde etkili olan etmenlerden birini de ***göçler*** oluşturur. Nitekim, il tarihi boyunca sürekli göç olaylarına sahne olmuştur. Öyle ki, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) sonrası Rusya'ya bırakılan, Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) bölgesinden Anadolu'ya doğru göçler yaşanmış ve bu bölgede ilk *Kaça Kaçlık* (Büyük Vayna) olarak adlandırılan (Dayı, 1997: 1-8; Özdede, 2009: 18) olay vuku bulmuştur. Aynı olay, 1915-1916 yıllarında da sürgün, açlık, savaş gibi nedenlerle ikinci kez yaşanmıştır. Artvin'in Berlin Antlaşması ile Rusya'ya bırakılması ile araştırma sahası nüfusunun birçoğu, başta Kocaeli yarımadasının nüfusu seyrek kesimlerinde yeni kurulan köyler olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmıştır (Ceylan, 1995: 109; Rızvanoğlu, 2003: 38-63-64; Özdede, 2009: 18; Yurt Ansiklopedisi, 1982: 907). Bu bağlamda, Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde, sayı belirtilmemekle beraber, 1883 yılında Kars ve Şavşat göçmenlerinin ikinci defa Ergani'ye yerleştirildiği bilgisi yer almaktadır (Erkan, 1996: 160). Ayrıca Batum ve Livane (Artvin) göçmenlerinin Bursa, İstanbul, Samsun ve Ordu'ya yerleştirildiğine dair pek çok bilgi mevcuttur. Örneğin Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde, 20.000 kişilik Acara ve Livane göçmeni ile 2.000 kişilik Murgul göçmenlerinden bahsedilirken, 1885 yılı Bursa Vilayet Salnamesi kayıtlarında da; Bursa'da 3.775 Batum göçmeni iskân ettirildiği belirtilmektedir (Erkan, 1996: 59-140-142). Aynı şekilde Yusufeli ve çevresinden 1871 yılından sonra göç eden 4000 kadar Hıristiyan bir diğer örneği oluşturur (Tıraş, 1994: 81). Ayrıca, Artvin ve çevresinden Osmanlıların son zamanlarında, Kafkasya ve Kırım'daki bazı şehirler ile Romanya,

Bulgaristan gibi diğer Osmanlı memleketlerine gidip, oralarda ticaret, balıkçılık, gemicilik, marangozluk gibi işlerle meşgul olanların mevcudiyeti de söz konusudur.

Cumhuriyet döneminde farklı yıllarda olmak üzere Artvin ili aldığından daha fazla göç vermiştir. TÜİK verilerine göre az da olsa göç aldığı iller arasında; İstanbul, Bursa, Kocaeli, Ankara, Rize, Trabzon, Erzurum, Samsun, İzmir, Ordu, Antalya, Giresun, Sakarya, Konya ve Ardahan gelmektedir. Artvin iline gelenlerin çoğunluğunu; daha önceden göç edip geri dönenler (özellikle diğer illerde çeşitli işlerde çalışarak emekli olup dönenler), kamu kurumlarında çalışanlar (tayin), medeni durum değişiklikleri, çevre illerden çay ve fındık gibi tarım işçisi statüsünde gelip yerleşenler, Hopa, Arhavi ve Murgul'da sanayi faaliyetlerinde çalışmak için gelenler, eğitim için gelenler, 17 Ağustos Marmara depreminden sonra dönenler ile Çoruh Havzası Enerji yatırım projelerinde çalışmak için gelenler oluşturmaktadır.

Artvin iline gelenlerden kat kat fazlası dışarıya gönderilmiştir. Bu iller arasında; İstanbul, Rize, Bursa, Ankara, Kocaeli, Trabzon, Erzurum, Samsun, İzmir, Ordu, Antalya, Gaziantep, Adana, Mersin, Giresun ve Diyarbakır başta gelmektedir. Bu iller arasında, İstanbul ve Bursa'nın ilk sıralarda yer almasında Cumhuriyetin ilk yıllarında söz konusu illere göç eden göçmenlerin (bu göçmenlere 93 muhacirleri adı verilmektedir) etkili olduğu düşünülebilir (Orhan, 2015: 81–82).

İlden yurt içine olduğu gibi yurt dışına da, gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet döneminde göçler gerçekleşmiştir. Şüphesiz dış ülkelere yönelik göç hareketinin en önemli nedenlerinden birini, ülke içine olan göçlerde olduğu gibi, geçim kaynaklarının sınırlı olması oluşturur. Şüphesiz bu durum, temelde bazı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Olumsuz topoğrafik koşullar, özellikle kır nüfusunu yakından etkilemiş ve tarım yapılabilecek toprakların çok sınırlı bir düzeyde kalması nedeniyle, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamamış, dolayısıyla nüfus ile toprak dengesi gittikçe bozulmuştur. Ayrıca, uygun ücret koşulları, sosyal güvenlik avantajdan, çok kazanma imajı yanı sıra sosyal, psikolojik ve siyasal faktörler ile doğal olaylar gibi faktörler de göç hareketlerinin artışında etkili olan diğer nedenlerdir (Mutluer, 2003: 11-18).

İlden göç edenlerin en fazla tercih ettiği ülke, Türkiye genelinde olduğu gibi, Almanya olmuştur. Bu ülkeyi; Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre gibi Avrupa ülkeleri ile ABD takip etmektedir. Bunlara ilave olarak, Suudi Arabistan'ın yanı sıra 1988'de Sarp

Sınır Kapısı'nın açılmasıyla başta Gürcistan olmak üzere sınır ticareti ile uğraşmak veya nakliyecilik gibi sebeplerle Bağımsız Devletler Topluluğu'na çok sayıda insan kısa süreli gidiş-geliş yapmaktadır.

Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu

Araştırma sahasında nüfusun dağılışında yeryüzü şekilleri, yükselti, hidrografik şartlar, toprak özellikleri ve ulaşım şartlarının yanı sıra, orman örtüsünün dağılışının da önemli etkileri olmuştur (Ceylan, 1995: 131). Yukarda belirtilen nedenlere ek olarak Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geçen sürede (Milli Mücadele Dönemi ve yaşanan savaşlar) ve sonrasında yaşanan bazı önemli hadiseler (yurtdışına işçi göçleri) neticesinde bölgeden dışarıya ve büyük şehirlere doğru gerçekleşen göç olaylarının yanı sıra il sınırları içerisinde kent ve kır nüfusu arasındaki fark artmış, kıyı ile iç kesimlerde farklı bir dağılış düzeni göstermesine yol açmıştır. Neticede itibariyle Artvin nüfusunun çok seyrek ve düzensiz bir şekilde il toprağı içerisinde dağılımı söz konusudur.

İnceleme sahasında nüfus dağılışının genel bir değerlendirmesi yapıldığında, en sık nüfuslu yerin dar kıyı düzlüklerinin yer aldığı sahil şeridi, en seyrek nüfuslu yerin de çevredeki yoğun ormanlarla kaplı dağlık alaların olduğu görülmektedir. Vadi içlerindeki ve vadi yamaçlarındaki nüfus, zamanla sahile veya karayoluna doğru taşınmaktadır. Bunun sonucu inceleme sahasında sahil şeridi her geçen gün daha da sık nüfuslu hale gelirken, derin vadilerle yarılmış iç kısımların nüfusu gittikçe seyrekleşmektedir (Koday, 1995: 193). Buna göre nüfus dağılışının oldukça seyrek olduğu yerler yaklaşık 500 metreden itibaren yukarılarda bulunan sırtlar, tepeler ve aşınım yüzeylerinin oluşturduğu dağlık alanlardır. Bu yüksek sahalarda yağış miktarının artması, sık sık heyelanların olması, yoğun bir orman örtüsüyle kaplı olması ve ulaşım güçlüğü gibi nedenlerden dolayı nüfus dağılışı seyrektir. Araştırma sahasında 500-1000 metreler arasında bulunan köylerde büyük ulaşım sıkıntısı çekilmektedir. Tarım alanları da bu sahalarda az olduğu için, şiddetli bir göç olayı yaşanmaktadır. Bu nedenle nüfus buralarda seyrek dağılış göstermektedir. Sahil şeridi Hopa Çayı ve Arhavi Çay'ının batısında ve doğusunda sırtların denize dik bir şekilde indiği ve falezlerin yer aldığı kısımlar hariç genelde sık nüfusludur. Araştırma sahasında Hopa ve Arhavi çayları vadi tabanında sık nüfuslu, vadi tabanından uzaklaştıkça seyrek nüfuslu alanlara geçildiği söylenebilir (Koday, 1995: 192; Koday, 2003: 115). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Artvin ilinde nüfusun en yoğun

olduğu saha, kıyı (0 m) ile yaklaşık 500 m yükselti arasındaki kuşak ve Çoruh Vadisi ile buna bağlanan diğer vadilere karşılık gelen alanlardır. Kıyı kuşağı ile Borçka ve Murgul da dahil olmak üzere özellikle fındık, çay, çeşitli sebze ve meyvelerin ticari amaçlı olarak yetiştirildiği, tarıma elverişli alanların ve dolayısıyla da tarımsal potansiyelin nispeten yüksek olduğu kesimleri oluşturmaktadır. Ayrıca, daha yüksek sahalara oranla daha elverişli iklim şartlarının görülmesinin yanı sıra denizin sağladığı ekonomik faaliyetlerin (balıkçılık gibi) varlığı da, nüfusun bu kuşakta toplanmasında etkili olan diğer unsurlardır. Yine iç kesimlere doğru tarım ve hayvancılığa bağlı olarak az veya çok nüfuslanmış birçok yerleşim merkezi de bulunmakta olup, birçok beşeri ve doğal coğrafi faktörlerin etkisi bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Zaman, 2007: 128).

İç kısımlarda ise durum biraz daha farklılık göstermektedir. Çoruh Havzası kalabalık alanlar ile tamamen boş sahalar birbirlerine gayet yakın olmak gibi bir nüfus özelliği taşır. Kalabalık alanlar daha ziyade akarsu vadilerinin az eğimli yüksek düzlüklerini teşkil ettiği gibi, boş sahalar, bilhassa havzanın etrafını çeviren ve orta kısmında yer alan dağlık arazinin ekime, dikime ve hayvancılığa müsait olmayan yüksek kısımlarıdır (Tarkan, 1973: 54). Buna göre araştırma sahasında iç kesimlerde nüfusun daha çok Çoruh Vadisi içerisinde ve bu ana vadiye yanlardan birleşen vadilerin taban kesimlerinde toplandığı dikkati çeker. Bunun da en önemli nedeni, yüksek kesimlere göre elverişli yaşam şartları ve ulaşım imkânlarıdır (Tıraş, 1994: 103).

Çoruh Havzası'nda, azami değerini üçüncü yükseklik kademesi olan 1000-1500 metre arasında kazanır. Havza genel olarak dağlıktır. Ayrıca nüfus, akarsu vadilerinin tabanlarında değil, daha ziyade bu vadilerin, yüksek yamaçları ile havzanın yüksek düzlüklerindeki ziraat, hayvancılık ve ormancılığın yapıldığı yerlerde yaşamaktadır (Tarkan, 1973: 58). Bunun yanı sıra nüfusun 1000-1500 m kuşağında yoğunlaşmasında, jeomorfolojik faktörlerin etkisi yanında, geçmişte savunma ve gizlenme kolaylığından dolayı, ulaşım yollarına uzak konumların yerleşme yerleri olarak seçilmiş olmasının da rolü vardır. Şüphesiz bu dağılışta; nispeten daha kolay ulaşım imkânları, tarım yapılabilecek elverişli iklim şartları ve toprak özellikleri yanında, sulama imkânlarının da önemli rolü vardır (Ceylan, 1995: 131-132). Özellikle 1000-1500 m yükseltiden itibaren, eğim değerlerinin daha aşağıda bulunan kademelerden düşük olması nedeniyle, hayvan sürülerinin nispeten daha rahat hareket edebileceği otlak alanlarının varlığı, yerleşmelerin söz konusu yükselti basamağında toplanmasının bir diğer nedeni olarak göze çarpar.

Diğer yandan vadi tabanları veya kenarları, sel olayları, heyelanlar, çığ ve kaya düşmeleri yönünden yerleşmeye uygun konumlar değillerdir. Vadi tabanlarında sık sık görülen bu olaylarında yerleşmelerin daha yüksek yerlere kurulmasında etkili olmuştur (Tıraş, 1994: 109). Ancak araştırma sahasında 1000 m yükseltiye kadar olan kesimlerinde yoğun nüfus dağılışı görülmesine rağmen, bu yükselti kademesinden sonra nüfusta belirgin bir seyrekleşme kendini göstermektedir. Şüphesiz bu durum, 1000 metrelerden sonra iklim şartları, ulaşım imkânları gibi özelliklerin nispeten değiştiğini göstermektedir. Bu açıdan, özellikle 1000 metreden sonra nüfus seyrek bir dağılış göstermektedir. Böylece 1000-1500 m'ler arasındaki yükselti kuşağı, araştırma sahasında nüfusun dağılışı açısından seyrek nüfuslu bölgeleri ve yükselti kademesini meydana getirmektedir (Ceylan, 1995: 133).

Havzanın 1500-2500 metre yükseklikleri arasındaki yerleşmeye müsait alanlarda yaşayan nüfus, iklimin ve yüzey şekillerinin ziraat için gayri müsait şartlar hazırlanması sonunda ziraatın yerine hayvancılık, geçim kaynağı olarak ilk plâna geçmiştir. Bu itibarla, havzanın bu yükseklik kademesinde de nüfus seyrekte olsa yaşar (Tarkan, 1973: 58). Nüfus dağılışının üst sınırını oluşturan bu yükseltiden sonra devamlı yerleşmelerin birkaç yerleşme çekirdeği dışında büyük ölçüde ortadan kalktığı ve yerlerini geçici yerleşmeler olan mezralar, daha yükseklerde ise yaylaların aldığı görülmektedir. Bu yerleşmelerden mezralar, ilkbahar ve sonbaharda, yaylalar ise mayıs sonu ile kasım ayları arasında geçici olarak nüfuslanmaktadır (Zaman, 2004: 147). Ancak dağlık kesimlerde, yükselti ile birlikte nüfusun seyrekleştiği ve 3000 metreden sonra tamamen yerleşmeden yoksun bir sahanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni de, yükselti faktörünün iklim şartlarını olumsuz yönde etkilemesi ile ilgilidir. Kuşkusuz bunda, ulaşım şartlarının çok zor olmasının da, payı yok değildir. Bu yüksek ve dağlık kuşaktan, ancak yaz aylarında geçici hayvancılık için yararlanılır. Buna bağlı olarak da, az sayıdaki nüfus bu kuşakta kısa bir devre yaylacı olarak kalabilmektedir (Tıraş, 1994: 109-110).

Belirtilen veriler ışığında, araştırma sahasında belli bir yükseltiye kadar, hem yerleşme sayısının hem de nüfus miktarının arttığı; daha yükseklerde ise tekrar azaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum araştırma sahasında, akarsular tarafından derince yarılması sonucu oluşan dar ve derin vadilerin oldukça eğimli yamaçlarının, gerek yerleşme ve gerekse tarımsal faaliyetlere uygun olmayışı ile ilgilidir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin sınırlı ölçüde gerçekleştiği sahada, hayvancılık en önemli ekonomik faaliyet olarak ortaya

çıkmıştır. Bu açıdan köy yerleşmeleri de, geleneksel hayvancılığın kaynağını teşkil eden ve genellikle yükseklerde yayılış gösteren çayır ve mera alanlarına yaklaşmıştır (Orhan, 2015: 128).

Ayrıca Artvin ilinde mevsimsel nüfus miktarında meydana gelen artış ve azalışlar da nüfusu dağılışı ve yoğunluğu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Artvinliler her ne kadar büyük şehirlere göç etmiş olsalar da, memleketleriyle olan bağlarını koparmama konusunda çok hassas oldukları görülebilmektedir. Yılın belirli dönemlerinde çalışma veya ağır kış şartlarının yol açtığı olumsuzluklardan kaçan (özellikle yaşlı nüfus) insanlar kışın büyük şehirlerde bulunan aile fertlerinin yanında veya büyük şehirlerde satın aldıkları evlerde ilçe merkezindeki kendi evlerinde kışı geçirmek isteyen birçok aile de bulunmaktadır. Yazın ise köylerine, bağ ve bahçelerine, tarımsal faaliyetlerine (çay, fındık vb.) devam etmek için geri dönmektedirler. Bu aileler kışlık ihtiyaçlarını gördükten sonra bu mevsimsel gerçekleşen nüfus hareketini tekrarlamaktadırlar ve sonbahar sonlarında tekrardan büyük şehirlere doğru mevsimsel olarak göç hareketine katılmaktadırlar. Kısacası sözü edilen ve azımsanmayacak oranda olan bu nüfusun, il, ilçe, köy, mezra veya yaylalara gelmesiyle belirtilen yerleşmelerde nüfus yoğunluğu artmaktadır.

Yukarıda da örneklerle açıklandığı üzere yükselti kuşaklarına göre nüfus dağılışını Karadeniz Bölgesi ve burada yer alan yerleşim birimleri içerisinde tam anlamıyla ortaya koymak oldukça güçtür. Belirtilen doğal, beşeri ve ekonomik coğrafi etkenler sonucunda il idari sınırları içerisinde toplu, yarı dağınık veya dağınık dokulu bir yerleşme formunun görülmesi yerleşim yerleri içerisinde hem yerleşmeler, hem de nüfusun düzensiz bir dağılış göstermesine yol açmıştır.

Artvin ilinde nüfusun yerleşim yerlerine göre dağılımı incelendiğinde 2016 yılı itibariyle % 59.4'ü (99.826) Artvin şehrinin yanı sıra kasaba veya şehirleri oluşturan diğer ilçe merkezlerinde, % 40.6'sı ise (68.242) köylerde yaşamaktaydı (Tablo 2.17.). 1927 yılında ildeki şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki payı % 3.9 (3.502) iken, kırsal nüfusu % 96.1 (86.128)'dir. Artvin ilinde diğer sayım yıllarına göre 1950'de % 9.4 (16.459) şehirsel nüfus ve % 90.6 (158.483) kırsal nüfus, 2000'de % 43.9 şehirsel nüfus ve % 56.1 (107.736) kırsal nüfus, 2010'da % % 54.6 (89.960) şehirsel nüfus ve % 45.4 (74.799) kırsal nüfus, 2016 yılında son durum % 59.4 (99.826) şehirsel nüfus ve % 40.6

(68.242) kırsal nüfus oluşturmaktaydı. Yıllara göre sürekli şehir nüfusunda bariz şekilde görülen artışlara karşın kırsal kesimde köylerde yaşayan nüfusun oranının sürekli azaldığı görülmektedir. Bu durum üzerinde kırlardan şehirlere doğru görülen göç hadisesinin etkisi oldukça fazladır.

İl nüfusu ile ilgili önemli bir başka husus ise, merkez ilçe ile birlikte diğer ilçe merkezlerinin idari fonksiyonu, sağlık, eğitim, ticari, ulaşım ve kültürel durumlarına bağlı olarak nüfus yoğunluğu daha fazlayken, kırsal kesimde aksi bir durum söz konusudur. Gerçekten de, ADNKS (2016 yılı) verilerine göre şehir nüfusunun en yoğun olduğu ilçe merkezi % 81.58 ile Murgul olup, bunu % 81.1 ile Arhavi, % 76.04 ile Merkez ilçe, % 58.11 ile Hopa ve % 51.44 ile Ardanuç takip etmektedir. Borçka (% 49.04), Şavşat (% 38.5) ve Yusufeli (% 37.07) ilçelerinde kırsal nüfusun şehir nüfusuna oranla daha yoğun olduğu görülür (Tablo 2.17.).

Artvin ilin toplam yüzölçümü 7.359 km² olup, TÜİK 2016 yılı verilerine göre toplam nüfusu 168.068 kişidir (Tablo 2.17.). Buna bağlı olarak il genelinde nüfus yoğunluğu yaklaşık 23 kişi/km²'dir. İlde, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yer Hopa (167 kişi/km²) ilçesidir. Nüfus yoğunluğunun büyüklüğü bakımından bu ilçeyi Arhavi (68,67 kişi/km²), Artvin Merkez ilçe (31,94 kişi/km²), Borçka (27,65 kişi/km²), Murgul (20,86 kişi/km²), Şavşat (12,47 kişi/km²), Ardanuç (10,87 kişi/km²) ve Yusufeli (9,08 kişi/km²) ilçesi takip etmektedir.

Tablo 2.17. Artvin İl Nüfusunun İlçelere Göre Şehirsel ve Kırsal Dağılımı ve Nüfus Yoğunluğu (2016).

İlçe Adı	Toplam Nüfus	Şehirsel Nüfus	%'si	Kırsal Nüfus	%'si	Yüzölçüm (km^2)	Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km^2)
Merkez	34.626	26.329 (% 26.4)	76,04	8.297 (% 12.2)	21,96	1.084	31,94
Ardanuç	10.744	5.527 (% 5.5)	51,44	5.217 (% 7.6)	48,56	988	10,87
Arhavi	20.533	16.652 (% 16.7)	81,1	3.881 (% 5.7)	18,9	299	68,67
Borçka	22.036	10.807 (% 10.8)	49,04	11.229 (% 16.5)	50,96	797	27,65
Hopa	35.406	20.576 (% 20.6)	58,11	14.830 (% 21.7)	41,89	212	167
Murgul	6.987	5.700 (% 5.7)	81,58	1.287 (% 1.9)	18,42	335	20,86
Şavşat	17.144	6.601 (% 6.6)	38,5	10.543 (% 15.4)	61,5	1.375	12,47
Yusufeli	20.592	7.634 (% 7.7)	37,07	12.958 (% 19)	62,93	2.268	9,08
Toplam	168.068	99.826 (% 100)	59,4	68.242 (% 100)	40,6	7.359	22,84

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ile Artvin ilinin nüfus özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Artvin ilinde nüfusun turizm ile ilişkisi bakımından yaş gruplarına göre genç nüfuslu olması, eğitim durumunun yüksek olması, yurt dışına göç

eden nüfusun geri dönmesi ve kültür seviyesi yüksek olması hiç şüphesiz yörede turizmin gelişmesi açısından büyük katkılar sağlayacaktır.

Turizm talebini belirleyen faktörler arasında; nüfusun miktarı yanı sıra cinsiyeti, yaş yapısı, eğitim durumu, aile büyüklüğü ile diğer sosyal ve ekonomik niteliklerini ifade eden demografik yapısı da bulunmaktadır. Örneğin, turizmin gelişmesine katkı sağlayacak miktarda nüfusa sahip olma yanında, nüfusun yaş yapısında genç nüfusun fazla olması turizm bakımından çok önemlidir. Çünkü, özellikle turizme hizmet edebilecek nüfusun genç ve dinamik olmasının yanında okur-yazarlık ve eğitim seviyesinin yüksek olması, turizme önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, bu gruptaki nüfusun, yörenin doğal ve beşeri kaynaklarını tanıtmada rehberlik hizmeti vermeye yaş itibariyle uygun olması yanında doğa turizmi aktivitelerine daha yatkın olabileceği gerçeği de bir başka olumlu yönüdür. Yine genç ve eğitimi yüksek nüfus sayesinde, turizme yönelik yerel ve bölgesel yatırımlara yönelik girişimcilerin sayısı artmakta ve böylece turizm kaynaklarının kullanımı daha verimli olmaktadır. Aynı şekilde, doğal ve turistik kaynaklara bakış açısı da değişmekte ve bunların korunmasına yönelik toplumda yaşayanlar arasında artış görülmektedir (Zaman, 2012: 108).

Diğer taraftan, toplumun daha iyi eğitim görmüş kesiminin seyahat eğilimi daha fazladır ve daha sık seyahat eder. Başka bir anlatımla, eğitim düzeyi arttıkça insanların değişik yerleri ve ülkeleri görme, değişik kültürleri tanıma ve öğrenme isteği de artmaktadır. Özellikle yüksek eğitimliler arasında yabancı ülkelere karşı ilgi daha fazladır. Bu da, turizmle ilgili yeniliklerin yöreye taşınması anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda, yöre insanının turizme ve turistlere olan hoşgörüsünü, iletişim konusunda özgüvenini ve turizm faaliyetlerine katılımını da arttırmaktadır. İl nüfusunda cinsiyet oranlarının birbirine yakın oluşu, turizmde farklı iş kollarında çalışabilecek yeterince kadın ve erkek nüfusun varlığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan insanların yaşam biçimi, kültürleri, becerileri ve ekonomik faaliyetleri de yöreye turist çekmede önemli diğer hususlardır. Bu bakımdan hoşgörülü, misafirperver, sıcakkanlı ve esprili bölge insanı, turizm bakımından çok önemli bir değeri ifade etmektedir (Zaman, 2012: 109).

Eğitim ve Sağlık Durumu

Artvin halkı eğitime büyük önem vermiş ve adeta kurtuluşunu ve kalkınmasını eğitim ile özdeşleştirmiştir. Bu nedenle Artvin ve çevresinde, olumsuz doğal çevre şartlarının özellikle kırsal kesimde eğitimi olumsuz yönde etkileyeceği düşünülürken tam tersi gerçekleşmiş ve bu durum insanları eğitim yapmaya adeta teşvik etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan eğitim hamlesi, ilk önceleri köy yerleşmelerinde yoğunlaşmış ve özellikle dağınık nüfuslu köylere eğitim hizmetleri götürmek için 1938 yılından itibaren eğitmenlerden yararlanılmıştır. Nitekim, 1943 yılında il genelinde görev yapan 243 kadar köy öğretmeninin yarıdan fazlasını (164'ü) eğitmenler meydana getiriyordu. 1950'lere kadar devam eden bu programdan bundan sonra vazgeçilmiş ve aynı yıllarda kentleşme süreci ile birlikte eğitim alanındaki hizmetler de köylerden kentlere taşınmıştır (Ceylan, 1995: 129-130).

Araştırma sahasında okuma-yazma oranı oldukça yüksektir. Nitekim ilde (2016 yılı), 6 yaş ve üstündeki erkek nüfusun 179'u ve kadın nüfusun 300'ü olmak üzere toplam 479'unu (% 0,3) okuma-yazma durumu bilinmeyenler oluşturmaktadır. Erkek nüfusun 77.553'ü ve kadın nüfusun 72.125'i olmak üzere toplam 149.678'i (% 95,9) okuma-yazma bilen ve erkek nüfusun 890'ı ve kadın nüfusun 5.037'si olmak üzere toplam 5.927'si (% 3,8) okuma-yazma bilmeyenler oluşturmaktadır. Türkiye ortalamasına göre baktığımızda 496.317'si okuma-yazma durumu bilinmeyen, 68.370.147'si okuma-yazma bilen ve 2.482.432'u okuma yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. Okuma yazma oranının bu derece yüksek olmasında Halk Eğitim Merkezi tarafından düzenlenen ve yaşlı genç ayırımı yapılmaksızın nüfusun önemli bir kısmına okuma-yazma kurslarının verilmesinin de rolü büyüktür (Koday, 2003: 124; Koday, 1995: 210).

Artvin ilinin doğal ortam özelliklerine bağlı olarak dağlık ve engebeli bir coğrafyada dağınık halde bulunan yerleşmelerdeki nüfusun ve bu yöreyi turizm kapsamında ziyaret eden turistlerin sağlık durumu, sağlık hizmetlerinin varlığı, bu hizmeti veren hastanelerin her türlü müdahaleye elverişli donanıma sahip olup olmaması ve yörede görülen önemli salgın hastalıkların insanları etkileyip etkilememesi gibi durumlar araştırmamızın önemli konuları arasındadır. İnsanların sosyo-ekonomik durumlarının ***beslenme ve sağlık durumları*** üzerine etkisi oldukça fazla olmakla birlikte, doğal ortamın (bataklık vs.) yol açtığı salgın hastalıklar, yaban hayatının (ayı, yılan,

akrep, örümcek gibi zehirli ve yırtıcı saldırgan canlılar) yol açtığı yaralanmalar ile birlikte turizm kapsamında dağcılık ile uğraşan insanların düşme ve yaralanmaları gibi durumlarda en yakın sağlık kuruluşuna en hızlı şekilde ulaştırılması hayati önem taşımaktadır. Öyle ki, yöreyi iyi bilen yerel halkın bile ansızın oluşan sisli bir havada kaybolma (turistler içerisinde rehbersiz, pusula ve GPS gibi yön bulma araçları kullanmadan gezenler de dahil olmak üzere) gibi bir durumla yüz yüze gelmesi muhtemel olaylar arasındadır. Bunun yanı sıra dağcılık ile uğraşan ve tırmanış yapan turistlerin kaya düşmesi, yüksek bir noktadan düşerek ciddi yaralanma veya ölümle sonuçlanabilecek hadiseler için sağlık hizmetlerinin ve AFAD'ın önemi bir kat daha artmaktadır.

Günümüz itibariyle Artvin şehrinde ve ilçe merkezlerinde bulunan hastaneler; Artvin Devlet Hastanesi (165 yatak), Ardanuç Devlet Hastanesi (15 yatak), Arhavi Devlet Hastanesi (40 yatak), Borçka Devlet Hastanesi (30 yatak), Murgul Devlet Hastanesi (10 yatak), Hopa Devlet Hastanesi (50 yatak), Şavşat Devlet Hastanesi (36 yatak) ve Yusufeli Devlet Hastanesi (25 yatak)'dir. Bunlardan Ardanuç ve Murgul devlet hastaneleri entegre hastaneler olup tüm hastanelerin toplam yatak kapasitesi 371'dir. Ayrıca ilde merkezde 5, Ardanuç 4, Arhavi 4, Borçka 11, Kemalpaşa 1, Murgul 3, Şavşat 11 ve Yusufeli 17 olmak üzere toplam 65 Sağlık Evi bulunmaktadır. Ayrıca ilde 1 adet Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi ve 1 Verem Savaş Dispanseri sağlık hizmeti vermektedir. Bunlara ilave olarak il genelinde 31 eczane faaliyet göstermektedir.

2.2.2. Yerleşme Özellikleri

Artvin ili ve Çoruh Havzası'ndaki yerleşmeler köklü bir tarihe sahip olmakla birlikte birçok medeniyete beşiklik yapmıştır. Bu durum sahanın sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Özellikle turizm coğrafyasıyla yakından ilişkili olan yerleşme coğrafyası özellikleri, yerleşmenin tarihsel gelişimi, yerleşme şekilleri ve meskenler gibi birçok beşeri coğrafya özelliği turizm için önemli çekicilikler oluşturmuş ve aynı zamanda da bu alanlarda farklı turizm türlerinin gelişmesine imkân sunmuştur.

Artvin ilinde kırsal yerleşmelerin yoğunluğu ve bu alanların sosyo-kültürel zenginliğinin yanında sahip olduğu tarihin eski dönemlerine ait yapı ve kalıntılar ekoturizm açısından kırsal alana ilgi duyan insanların farklı deneyim yaşamaları için

büyük bir fırsat oluşturmuştur. Bu açıdan kısaca araştırma sahasının yerleşme coğrafyası üzerinde değerlendirme yapmanın faydalı olacağı kanısındayız.

Yerleşmenin Tarihsel Gelişimi

Artvin ilinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi oldukça çalkantılı olmuş ve çeşitli dönemlerde birçok egemen gücün hâkimiyeti altında sürekli el değiştirmiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında sahanın jeopolitik ve jeostratejik özelliklerinin etkisi oldukça fazladır.

Bölgenin yerleşme tarihi ile ilgili bilgilerin bazı kaynaklarda (Albayrak, 2010: 26; Akurgal, 1990: 30-48; Bittel, 1933: 150-156; Erzen, 1984: 16-18) M.Ö. 8500'li yıllara kadar indiği ile ilgili kesin olmayan, tahmini bilgilere rastlanır. Bu bağlamda, Neolotik dönem (İ. Ö. 8.000-5500) yerleşimlerine dayanarak Artvin ve çevresinin de bu çağla birlikte iskân edildiği düşünülmektedir. Ancak ne yazık ki Şavşat Meşeli ve Yusufeli Demir köylerinde tesadüfi olarak bulunan baltalar hariç, geçmişe ait arkeolojik bir veri bulunmamaktadır. Nitekim Yusufeli bölgesinde Kalkolitik Çağ'ın Bakır Devri'ne, ait kalıntılar bulunmuştur (Ünsal, 2006: 56-57). Sözü edilen baltalar İ.Ö. 3 binli yıllara tarihlenerek Anadolu'nun bilinen ilk uygarlığı olan Hititler'in ve daha sonra aynı toprakları paylaşan Hurriler'in Artvin ve çevresine yerleşmiş olabilecekleri; buradaki zengin maden yataklarını işletmeye açtıkları varsayılmaktadır (Albayrak, 2010: 26; Akurgal, 1990: 30-48; Bittel, 1933: 150-156; Erzen, 1984: 16-18).

Tarihi çağlarda ise Hititler, Urartular, İyonlar ve İranlılar, Çoruh Havzası'na hâkim olmuş ve kültür izleri bırakmışlardır. M.Ö. II. binyıldan itibaren bölgedeki kısmi kuraklığa ve Kafkas geçitlerini kullanarak Anadolu'ya ulaşan yeni göç dalgasına bağlı olarak, yüzyıllar boyu sürdüğü bilinen ve güney istikametinde gerçekleşen Hurrilerin göç hareketleri daha da fazlalaşmıştır (Ünsal, 2006: 97).

M.Ö.800 yıllarında Urartular bölgeyi kendilerine bağlamışlardır. Daha sonra bölgeye, Karadeniz kuzeyinden ve Kafkaslardan gelen Kimmerlerin akını olmuştur. Nitekim, M.Ö. 713 yılında, Sakaların saldırılarına maruz kalarak Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Kimmerlerin istilasına uğradıktan sonra, atlı-göçebe hayatı süren ve Türk soyundan geldiği kabul edilen Sakaların (İskit) yerleştiği bir alan haline gelmiştir (Kırzıoğlu, 1953: 68-70).

Bundan sonra, Çoruh Havzası'da ve çevre ülkelerde başlayan büyük değişiklikler, bir yüzyıl kadar sürmüştür. Eski krallıklar yıkılmış ve yenileri boy göstermiştir. Bu sırada birçok halk kitleleri yerlerinden oynamış, yeni gelenler eskileri ya yerlerinden çıkarmış ya da karışarak yeni karışık toplumlar oluşmuştur (Demirel, 2010: 14). Öyle ki, Çoruh Havzası'nda, özellikle Bayburt-İspir ve Yusufeli hattı ve çevresindeki kalelerin varlığı bu bölgenin çok eskiden beri bir kullanıma açık olduğunu göstermektedir. Ayrıca, maden yataklarını kontrol altında bulundurabilmek ve kısa zamanda Karadeniz sahiline ulaşabilmek için bu yolların kullanılması kaçınılmaz olmuştur (Ünsal, 2006: 50).

M.Ö. V. yüzyılda Güney Kafkasya, Persliler tarafından işgal edilerek Pers eyaleti haline getirilmiştir. M.Ö. IV. yüzyılda Makedonyalı Büyük İskender komutasındaki Yunan orduları bölgeyi işgal edene kadar Pers hâkimiyeti devam etmiştir. İskender'in ölümü ile İmparatorluğu dağılmış ve Güney Kafkasya'da Helen krallıklar kurulmuştur. Bölge M.Ö. 149-127 yıllarında Oğuzlar diye bilinen Arsaklı devleti yönetimine geçmiştir (Özcan, 1982: 2-3).

Gürcistan ve Doğu Anadolu'da M.Ö. II. yüzyıl başlarından itibaren, Roma-İran hâkimiyet mücadelesi devam ederken, mücadeleden yararlanan Gürcistan Krallıkları güçlenmeye başlamıştır. Doğu Kafkasya'da Kartli (İberya) Krallığı, Çoruh Havzası'nı içine alan batı bölgelerinde Kolheti Krallığı güçlenmeye çalışmıştır. Gürcü krallıkları, kendi aralarında birlik sağlayamadıklarından büyük güçlerin mücadele alanı olmaktan kurtulamayarak ittifak ve anlaşmalarla varlıklarını sürdürmeye çalışmıştır (Demirel, 2010: 16).

Bölge, 182-186 yılları arasında ise Kafkaslar kuzeyinden Daıyal geçidi üzerinden gelen akıncı Hazarlar ile Barseller (Borçalı Terekemeleri), tarafından işgal etildi. Bu dönemde Tayk eyaletinin kuzeydoğu kesiminde Borçka-Livana (Yusufeli-Artvin), Acara (Maçahel-Acara), Şavşat ve Tahoskar / Tavuskâr (Şenkaya - Oltu - Ardanuç) diye anılan yerler bulunmaktaydı. 379'da Küçük Arsaklı ülkesi doğu ve batı olarak ikiye ayrılmış, iki genç kardeş arasında bölüşülerek Tayk bölgesi batıya hükmeden ve Erzincan'da oturan Küçük Val-Arsak'a düşmüştü. Onun ölümünden sonra burası İstanbul'a bağlanarak Roma himayesine girdi. Bu dönemde Artvin, Borçka, Maçahel, Ardanuç ve Şavşat'ın güney kesiminde Kalarç Boyu, Şavşat Tukharis Kalesi merkez olmak üzere Yukarı Acara ile Posof kesiminde ise Tukharis (Tukharlı) Boyu yerleşmişti (Özdemir, 2002: 24).

M.S. 429 yılına kadar Partların uç beyliğini meydana getiren küçük Arsaklı Sülâlesi, bu bölgenin idaresini M.S. 428 tarihine kadar elinde tutmuştur (Kırzıoğlu, 1953: 153-190). Arsaklı sülalesinin M.S. 428'de yok edilmesinin ardından, Artvin ve çevresi İran-Sasani hâkimiyetine girmiştir. M.S. 532 yılında İran Şahı I. Hosrev Anuşak-Revân/Anüşirvan (531-579), Bizans İmparatoru Justiniyanus (527-565)'un barış tekliflerini kabul etmiş ve Bizanstan yıllık haraç almak şartıyla ebedî barışa razı olmuştur (Kırzıoğlu, 1953: 190-199). Böylece yapılan anlaşma gereği Artvin ve çevresinin de içinde bulunduğu Çoruh boyları Bizans hâkimiyetine bırakılmış oldu (Tuncel, 1992: 420).

Ortaçağ başlarında Artvin ve çevresinde Kür-Çoruh boylarına Sabir akınları ve İran-Bizans mücadeleleri damga vurmuştur. İslâmiyet'in doğup yayılmaya başlamasına kadar Gürcü krallıkları daha çok Bizans İmparatorluğu'na bağlı olarak varlıklarını sürdürürken, VII. yüzyılda Gürcistan'da İslâm fetihleri başlamıştır (Demirel, 2010: 17). Hz. Ömer döneminde başlayan fetihlerle Gürcistan'da Müslümanlar kısmen idareye hâkim olmuştur. Hz. Osman (644-656) dönemindeki fetihler, özellikle Ardanuç kesiminde gerçekleşmiştir. Bu dönem boyunca Ardanuç, Yusufeli, Artvin, Şavşat, Borçka ve Oltu'yu içine alan yerlere yani Tav-Eli (Müslümanlar, Emeviler, Bizans, Bağratlılar tarafından sık sık el değişmiştir) ve Ardanuç ve Artvin'i içine alan Klarcet yoğun olarak savaşlara sahne olmuştur (Özdemir, 2002: 29-43).

Kafkasları aşıp Aras ve Kür Irmağı boylarına 717 yılında yerleşen Hazar Türkleri, 728 yılında bu bölgeye hâkim oldular. Hazar Türkleri ile Abbasiler arasında birkaç kez el değiştiren bölge, son olarak 764 yılında Hazar Türklerinin Kafkasları aşarak Kür-Aras ve Çoruh boylarını Abbasilerden geri almaları ile sonuçlandı (Kırzıoğlu, 1953: 212-246).

Bir süre sonra ise Çoruh boylarına Gürcü Bağratlıları hâkim oldu. Bu dönemde Kalarçat (Ardanuç) beyi Küropolat Davit; Şavşat, Ardahan, Göle ve Ahıska'lı yerli beylerle anlaşarak Bizans adına buraları Selçuklulara karşı korumayı üstlendi. Arapların bölgeden çekilmelerinden sonra Bagratlı Küropolat Aşot, Gevhernik Kalesi'ni restore ettikten sonra burayı merkez yapmıştır. Aşot'un ölümünden (826 yılı) sonra Çoruh (Tayk) bölgesi Müslümanların eline geçti. Aşot'un oğlu Bagrat kardeşler, Ardahan ve Ardanuç bölgelerinde Bagratlı Krallığını kurdular (Kırzıoğlu, 1953: 246-304). Böylece, Anadolu ve Kafkasya'da Selçuklu Türk fetihlerinin yaşandığı XI. ve XII. yüzyıllara kadar; İspir'den aşağı Oltu, Tortum ve Yusufeli'yi içine alan Çoruh boyları, Ardanuç, Şavşat,

Artvin ve Borçka'yı içine alan Kalarçet ile Tiflis'in batısına kadar yukarı Kür ve bütün Faş/Riyon Irmağı boyları, Ortodoks Tayk, Kartel, Aphaz Kralları olan ve Ardanuç hâkimleri soyundan gelen Gürcü Bagratlı Krallığı idaresindeydi (Kırzıoğlu, 1992: 58).

Abbasilerin zayıflamasıyla güçlenen ve Kartli Kralı IV. Bagrat'ın (1027-1072) etrafında birleşen Gürcüler, bu kez Selçuklu akınlarıyla karşı karşıya geldiler (Özdemir, 2002: 50). Kral Bagrat, Selçuklu hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmış ve Gürcistan Selçuklu hâkimiyetin girmiştir. Bundan sonra da Gürcistan'a seferler düzenleyen Alp Arslan'ın, Malazgirt'te Bizans imparatorunu büyük bir yenilgiye uğratarak esir alması, Gürcistan'a destek ihtimalini de ortadan kaldırmış ve ülkeyi Selçuklu nüfuzuna daha açık hale getirmiştir. Babasının Gürcistan seferleri sırasında bu ülkeyi tanımış olan Melikşah'ın (1072-1092) seferleri daha etkili sonuçlar doğurmuştur (Kafesoğlu, 1953: 113-115). Melikşah döneminde Gürcistan sınırından Hazar Denizi sahillerine kadar uzanan Dağıstan'a çok sayıda Türk topluluğu yerleştirilmiştir (Akt. Demirel, 2010: 18-19). Melikşah'tan sonra iç karışıklıklar sebebiyle giderek zayıflayan Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda en önemlileri Anadolu Selçukluları olmak üzere pek çok yeni devlet ortaya çıktı (Demirel, 2010: 19).

Çoruh Havzası'na, 1118 yılında Kıpçak toplulukları yerleştirilmesinden sonra 1124 yılında da ikinci yerleştirme yapıldığı anlaşılmaktadır. Kıpçak Türkleri, Ahıska bölgesi ve Çoruh Havzası'na aynı zamanda yerleşmişlerdi. Ahıska'dan İspir ve Oltu'ya kadar uzanan bölgede yerleşen Türklerin Kıpçak boylarından olduğu bu tarihi kayıtlarla teyit edilmektedir[5] (Demirel, 2010: 2-10).

Atabek Kralı Caklı Sargis'e ve oğlu I. Beka Bey'e (1285-1306) Yukarı Kür ve Çoruh boylarının büyük bölümü ile Acara bölgeleri malikâne olarak verildi. İlhanlılar hizmetinde sadakatle çalışıp yükselerek kendi hesabına Sa-Mıskhe (Mesk-Muşki/Moşek-ler yurdu: Ardahan- Ahıska-Şavşat) bölgesindeki hâkimiyetini genişletmeye başladı. İlhanlı Abaka Han, 1267-1268 yıllarında bunların mülkünü daha da genişletip kendisine komşu yerleri de verdi. Cak'lı Sargis (Sargis Cakeli) 1285 yılında ölünce, yerine oğlu I. Beka/Baka (1285-1306) geçti. Büyük Beka da denilen bu Atabek, Kılarcet'e (Artvin-

[5] Kıpçakların büyük çoğunluğu, Kırım merkezli kurulan Altınordu Devleti (1241–1502) devrinde Müslüman olmuş, Çoruh Havzasında (Artvin, Yusufeli, Oltu v.s.), Kafkasya'da ve Avrupa topraklarında yerleşen Kıpçaklar/Kumanlar, Osmanlılar zamanında Müslüman olmuştur (Demirel, 2010: 2-10).

Ardanuç) komşu Canet'i (Acara-Rize arasındaki Laz-eli/Çan-et Çan yurdundan ibaret) de eline geçirip, Trabzon İmparatoru II. Aleksandır'ı ürkütmemek için onunla dostluk kurmak üzere kızını vererek akrabalık tesis etti (Özdemir, 2002: 65).

Moğol ve İlhanlı istilâlarına XIII. y.y.'da uğrayan bölge, Kral Giorgi (1330-1346) döneminde İlhanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bu durum fazla sürmemiş bundan sonra Timur, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'ın idaresine girdi (Demirel, 2010: 21). Gerçekten de, XV. y.y.'da Uzun Hasan bu toprakları Akkoyunlu hâkimiyeti altına aldı. Kanuni döneminde Erzurum Beylerbeyi Dulkadırli Mehmet Han'ın 1536-1537 harekâtı sırasında Artvin Kenti'nin de içinde bulunduğu bölge ele geçirildi ve Artvin ile Yusufeli'ni içine alan Livane Sancağı kurularak Erzurum Beylerbeyliğine bağlandı. 1578'de başlayan Osmanlı-İran mücadelesi sırasında bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti sağlamlaştırıldı ve 1579'da Çıldır Eyaleti'nin teşkilinden sonra Artvin bu eyalete bağlanan Livane Sancağı'nın Merkezi oldu (Tuncel, 1992: 420). Rusların eline düşünceye kadar yaklaşık 250 yıl boyunca sürekli olarak Türklerin elinde kalan Artvin ve çevresi, 1828 yılındaki Türk-Rus Savaşı sonucu imzalanan Edirne Muahedesi ile Ahıska'nın elimizden çıkması üzerine eski tarihi Çıldır Eyaleti teşkilatı da bozuldu ve anlaşma gereği Çıldır Eyaleti'nin bir kısmı elimizden çıktı (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1973: 388-389). Artvin, 93 Harbi'ne kadar, Trabzon Eyaletinin Batum Sancağı'na bağlı Livane Kazası'nın merkezi oldu (Ceylan, 1995: 235-236).

Bu savaştan (93 harbi) yenik ayrılan Osmanlı, 3 Mart 1878 tarihinde imzaladığı Ayastefanos Antlaşması hükümlerine göre; ödemesi gereken savaş tazminatına karşılık, Elviye-i Selâse olarak adlandırılan Kars, Ardahan ve Batum (Batum Sancağı'nın içinde yer alan Artvin de söz konusu madde kapsamına girmiş oldu ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşmasının 58. Maddesine) Rusya'ya bırakılmıştır (Tuncel, 1992: 420-421; Özder, 1971: 46-47) Bu tarihten itibaren yaklaşık 40 yıl Rus işgali altında kaldı (Zeki, 1927: 102-103). Gerçi, 1914 yılı sonu ile 1915 yılı başlarında kısa bir süre için tekrar Türklerin eline geçen Artvin ve çevresi, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan *Mondros Mütarekesi* sonucu, 1918–1920 yılları arasında İngiliz işgaline maruz kalmış, ancak İngilizlerin çekilmesi ile Gürcistan'a bırakılmıştı. 27 Şubat 1921 tarihinde ülkemiz topraklarına katılmış ve bu durum Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) ile hukukileştirilmiştir (Ceylan, 1995: 144–152). Artvin'in yeniden kazanılması T.B.M.M.

Hükümetinin ilk askeri ve diplomatik başarısının sonunda gerçekleşti (Tuncel, 1992: 421).

Artvin ve çevresi anavatana yeniden katılınca, önce 4-5 ay Ardahan Sancağına bağlandı[6]. 7 Temmuz 1921 tarihinde ve 133 numaralı kanunla Artvin Sancağı kurulunca da Artvin kenti, bu yeni sancağın merkezi oldu. 1924 tarihinde Türkiye'nin idari teşkilatında yapılan değişiklikle sancaklar vilayet haline dönüştürülürken Artvin kenti de yeni kurulan ve aynı adı taşıyan vilayetin merkezi oldu. Bu vilayet 1 Haziran 1933 tarihinde çıkan 2917 sayılı kanunla lağvedildi ve bir kaza merkezi olarak aynı kanunla kurulan ve merkezi Rize olan Çoruh Vilayeti'ne bağlandı. Çoruh Vilayeti 2885 sayılı ve 4 Ocak 1936 tarihli kanunla lağvedilip yeni bir Çoruh Vilayeti kurulunca da Artvin, bu yeni vilayetin merkezi oldu. 4 Ocak 1936 tarih ve 2885 sayılı kanunla merkezi Rize olan Çoruh vilayeti kaldırılarak, merkezi Artvin olan yeni Çoruh vilayeti kuruldu. Nihayet 17 Şubat 1956 yılında çıkan 6668 sayılı kanunla Çoruh adı kaldırıldı ve ilin adı merkezi gibi Artvin haline getirildi (Tuncel, 1992: 421; Özdemir, 2002: 331-333; Ceylan, 1995: 238).

Yerleşme Şekilleri ve Genel Özellikleri

Yerleşmenin tarihsel gelişiminde de değinildiği üzere bölgenin yerleşme tarihi çok eski dönemlere kadar inmektedir. Nitekim bu uzunca dönem içerisinde; Huriler, Urartular, Kimmerler, İskitler, Arsaklılar, Sasaniler, Hazar Türkleri, Abbasiler, Gürcü Bağratlılar ve Selçuklu hâkimiyeti yanı sıra Moğol ve İlhanlı istilaları görülmüştür. Akkoyunlulardan sonra bölge Osmanlıların eline geçmiştir. Bu dönemler içerisinde hâkim egemen güçlerin sahanın coğrafi konumu ve bundan kaynaklı coğrafi özellikleri itibariyle sahip olduğu jeopolitik öneme bağlı olarak I. Dünya Savaşı ile birlikte Kurtuluş Savaşı sonuna kadar geçen süreçte birçok mücadeleye sahne olduğu ve bugünkü yerleşme düzeninin o tarihlerden günümüze kadar yaşanan olayların bir sonucu olduğu tespit edilmektedir.

[6] Artvin ve çevresi Anavatana katıldıktan sonra 26 Şubat 1921 tarihinden itibaren TBMM Hükümeti'nce Artvin ve Şavşat kazaları dört buçuk ay müddetle Ardahan sancağına bağlandı. Yine aynı kanunla Ardahan sancağından Şavşat kazası alınarak Artvin sancağına bağlandı. Bu duruma göre Artvin sancağı teşkilâtı şöyle idi: ***Artvin Merkez Kazası:*** Merkez, Ardanuç, Berta, Sirya nahiyeleri ile 78 köy, ***Şavşat Kazası:*** Merkez, Mirya ve İmerhev nahiyeleri ile 55 köy ve Borçka Kazası: Merkez, Maçahel, Maradit ve Murgul nahiyeleri ile 26 köydür. 26 Haziran 1926 tarih ve 877 sayılı kanunla Yusufeli kazası Erzurum'dan alınıp Artvin vilayetine bağlandı. Yine aynı kanunla kaza merkezi Ersis'ten Öğdem'e nakledildi. ***Yusufeli Kazası***: Merkez, Erkinis ve Sarıgöl (Barhal) nahiyeleri ile 55 köy olmak üzere 224 köyden ibaretti.

Turizmde beşeri turistik kaynaklar yönüyle yönetsel açıdan Artvin ilinin mevcut idari yapısından ziyade, coğrafi açıdan yerleşmelerin mevcut durumları, yani kırsal veya kentsel yapı, kasaba, köy veya geçici yerleşmeler ile bunların fonksiyonel özellikleri, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları turistik açıdan büyük bir çekim merkezi olabilmektedir. Ayrıca bu yerleşmeler sahip oldukları fonksiyonel özellikleri, turizm alt ve üstyapılarının önemli bir bölümünü bünyelerinde barındırmaları gibi birçok avantajı ile turizmin gelişmesine önemli oranda katkı sağlayabilmektedirler. Öyle ki, Artvin ilinde kırsal yerleşmeler başta olmak üzere bu yerleşmelerin genel özellikleri ekoturizm açısından büyük bir potansiyelin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle kısaca Artvin ilindeki yerleşmelerin genel seyrine değinmek ileriki bölümlerde turizm potansiyeli için taşıdıkları önemi ortaya koymada büyük katkı sağlamış olacaktır.

Buna göre Artvin ilinde en küçük yerleşim biriminden, geçici yerleşmelerden (mezra, kom, yayla vb.) ve kent yerleşmesi özelliği taşıyan yerleşmelere kadar hepsini görmek mümkündür. Bu açıdan oldukça zengin bir yerleşme özelliği gösteren araştırma sahasında daimi yerleşmeler olan ve yılın tüm zamanlarında kullanılan kırsal yerleşmelerden öncelikle köylere bakmakta fayda olacağı kanısındayız.

Devamlı Yerleşmeler

Artvin ilinde yerleşmelerinin ve dolayısıyla da ***köylerin*** dağılışı incelendiğinde bu yerleşmelerin dağılışı ile fiziki coğrafya özellikleri arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Artvin ili sınırları içerisinde ve çevresinde bulunan yüksek dağlık kütleler (örneğin Kaçkar Dağları (3932 m), Karçal Dağları (3415), Altıparmak Dağları (3492 m), Güngörmez Dağları (3523 m) gibi) ile bu dağların akarsular tarafından derin bir şekilde yarıldığı vadiler ve bu vadiler içerisindeki yer yer düzlükler, tepelik alanlar, çeşitli yüksekliklerdeki düzlükler, eğim, bakı, iklim özellikleri, su kaynakları ve toprak gibi birçok faktörün yanı sıra sosyo-kültürel, ekonomik faaliyetler (tarım ve hayvancılık), yerleşmelerin tarihi süreç içerisinde güvenlik nedeniyle nispeten erişilmesi güç alanlara kurulması, tarihsel olaylar, eski kale ve benzeri yerleşim alanlarına yakınlık, güvenlik, ulaşım, sağlık, eğitim ve göç gibi beşeri faktörlerin de etkisi yerleşmelerin dağılışı üzerinde etkili olmuştur.

Bu bağlamda sahadaki köy yerleşmelerin dağılışı oldukça farklılık göstermektedir. Köyler ve yerleşme çekirdekleri ile mahallelerin bazıları farklı yükselti kademelerinde,

dağlık alanlardaki yamaçlarda, sırtlarda veya dağlık ve tepelik alanlar içerisindeki yer yer görülen düzlüklerde kurulmuş iken, bazıları Çoruh Nehri'nin alçak kesimlerindeki vadi tabanlarında (vadi içi ve vadi boyunca) kurulmuştur.

İlin Karadeniz kıyı kesiminde, Örneğin Hopa ilçesi sınırları içerisinde yer alan köyler genellikle vadilerin güneye bakan yamaçlarında veya sahil kesiminde kurulmuştur (Başköy, Başoba, Esenkıyı, Kayaköy, Çamurlu, Üçkardeş, Çavuşlu, Koyuncular ve Güvercinli köyleri gibi). Yerleşmelerin tamamı 0-500 metreler arasında toplanmıştır, Pek az olmakla birlikte bazı meskenlerin 600-700 metrelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Yörede 500 metreden itibaren çok sık yoğun ormanların başlaması, eğim oranının artması (% 35-40), ulaşım şartlarının güçleşmesi gibi faktörler, yerleşmelerin daha yukarı seviyelere çıkmasına engel teşkil etmektedir. Kıyı şeridindeki dar düzlük alanda kurulmuş olan köyler, kuruluş tarihi bakımından iç kısımdaki köylere göre oldukça yeni sayılabilir. Fakat özellikle ulaşımın sağlamış olduğu avantajlar sayesinde sahildeki köyler daha çabuk gelişme imkânı bulmuşlardır (Koday, 1995: 119-121-125).

Bu alanlardaki köylerin kuruluş yeri olarak vadilerin yamaçlarını ve sırtları seçmelerinde vadi tabalarının dar olması yanında her mevsimi bol yağış alan sahada dar ve derin vadi tabanları insan sağlığı için fazla uygun koşullar göstermemektedir. Vadi tabanlarının ulaşım için kolaylık sağlamasına karşın, akarsuların sağanak yağışlardan sonra taşması ve çevredeki yamaçlarda meydana gelebilecek heyelan tehlikesi gibi nedenlerden dolayı da bu alanlarda vadi tabanları yerleşim yeri olarak seçilmemiştir. Ayrıca vadi tabanlarına doğru bağıl nem ve sıcaklığın yüksek olması, bilhassa yaz aylarında insanları bunaltması gibi sebepler de yerleşmelerin kuruluş yeri olarak vadi yamaçlarını seçmelerinde etkili olmuştur (Koday, 2000: 106-107).

Diğer taraftan, yerleşmelerin yamaçlarda kurulabilmesi, toprak ve suyun bulunduğu yörelerde mümkün olmuştur. Bir diğer neden de, vadi tabanlarında taşkın, çığ düşmesi ve kütle hareketlerinin meydana gelme riskinin yüksek olması dolayısıyla ailelerin, doğal afetler yönünden daha güvenilir yerleri tercih etmeleridir. Vadilerin insan yaşamına uygun yerler olduğu düşüncesi, ilk anda akla gelen bir düşünce olsa da, bölgemiz için bu faktör, pek önem taşımaz. Çünkü Çoruh Vadisi'nde akışın hızlı olması ve vadi tabanlarının da geniş düzlükler teşkil etmeyişi, yerleşme yerlerini büyük ölçüde

engellemiştir. Bu nedenle de vadi içerisindeki yerleşmelerde, taban düzlüklerinden çok yamaç yüzeyleri tercih edilmiştir (Tıraş, 1994: 119-120).

İç kesimlerde ise, Çoruh Irmağı ve kolları tarafından derin bir şekilde parçalanmış olan bölge arazisi, vadi tabanı ile dağlık saha arasında önemli ölçüde yükselti farkları meydana getirmiş, bir bakıma iklim şartları, ulaşım imkânları ve sulama olanakları bakımından yüksek kesimlere oranla daha elverişli şartlar ortaya koyan alçak kesimler, daimi yerleşmeleri meydana getiren köyler tarafından kuruluş yeri olarak seçilmişlerdir. Parçalı yerleşmeyi meydana getiren ve nispeten geniş bir sahaya yayılan yerleşme kümeleri, bazen birden fazla yükselti basamağı içerisinde dağılmış olarak bulunmaktadır. Birbirlerine bazen çok yakın olan bu yerleşme kümeleri (genellikle her biri bir mahalle yerleşmesini karşılamakta), bazen de yüzlerce metre uzakta olabilmektedir (Ceylan, 1995: 162). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki yerleşmeler, akarsu vadi tabanlarının hemen yanı başında yükselen dağlık alanın, daha ziyade 1000 m yüksekliğe kadar olan yamaçlarının etek kısımları ile hafif meyilli ve yerleşmeye müsait düzlüklerinde toplanmıştır. Çoruh Irmağı ve kollarını meydana getiren derelerin vadileri, özellikle de bu vadilerin 1000 m yükseltiye kadar olan kesimleri, araştırma sahasının yoğun nüfuslanmaya, dolayısıyla yerleşmeye sahne olmuş bölümleridir. Köy yerleşmeleri, çoğunlukla 1000 m'ye kadar olan bu yükselti basamağı içerisinde dağılış göstermektedir (Ceylan, 1995: 163).

Merkez ilçe sınırları içerisindeki köy yerleşmelerinin büyük bir bölümü 500 ila 1000 m'ler ve geriye kalanlar ise 1000-1500 m yükselti basamağı içerisinde dağılış göstermiştir. Tarım yapılabilecek toprakların nispeten genişlemeye başladığı, yağış değerlerinin arttığı, ormana ve yaylalar kuşağına yakınlığı gibi avantajlara sahip olan bu basamak, yoğun nüfuslanmaya ve yerleşmeye sahne olmuştur. Bu basamak dahilinde yer alan köylerin geçim kaynağı da yükselti ile birlikte çeşitlenme eğilimi göstermektedir. Sırtlarda kurulmuş olan bu köy yerleşmeleri, genellikle su kaynaklarının ve tarım yapılabilecek toprakların olduğu konumları kuruluş yeri olarak seçmişlerdir. Genellikle 1000-2000 m'ler arasında dağılış gösteren bu köy yerleşmelerinde temel ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılık ile birlikte orman ürünleri üretimine dayanmaktadır (Ceylan, 1995: 163). Yüksek bölgelerde, yerleşmelerin fazla olmasının bir başka nedeni de, daha önceki konularda da ifade edildiği gibi, Cumhuriyetin ilanından önce önemi fazla olan savunma ihtiyacının yanında, uğraşılan en önemli iktisadî faaliyetin hayvancılık

olmasıdır. Şöyle ki, hayvan sürülerinin beslenmesi ve kış mevsimi için de kuru ot hazırlanması amacıyla, şüphesiz mera alanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik olarak yararlanılacak geniş otlak olanlarımda, ancak belirli yükseltilerden sonra, orman sahalarının üstündeki sahalarda bulmak mümkün olduğundan, özellikle kuruluşları eski olan yerleşmelerin, daha çok dağlık kesimlerde yer aldığı görülmektedir (Tıraş, 1994: 120-121-123).

Araştırma sahasında bir vadinin enine ve boyuna profilinde hemen hemen bütün bölümlerine dağılmış olan ve tipik birer vadi içi köyü veya vadi boyu köyü özelliği taşıyan köy yerleşmelerine rastlanmaktadır. Bir akarsu vadisinin bütün çığırına ya da bir bölümüne dağılmış olan bu köy yerleşmeleri, kıyı kesimindeki köy yerleşmelerinde görülen tipin aksine, yerleşmeyi meydana getiren meskenler burada tek tek dağılmamıştır (Ceylan, 1995: 157). Çünkü iki taraftan vadi yamacı ile sınırlandırılmış olan yerleşmeler, yanlara doğru gelişme imkânı bulamadıklarından, vadi boyunca, vadi tabanının imkân verdiği ölçüde genişleyerek uzunlamasına şekil almışlardır. Örneğin Yusufeli'de Irmakyanı köyü, Çoruh Irmağı kenarında yer almış olduğundan, uzunlamasına bir gelişme göstermiştir (Tıraş, 1994: 125).

Diğer taraftan akarsu kenarlarında kurulmuş olan bazı köyler aynı zamanda yol boyu köyler olarak da nitelendirilebilirler. Şöyle ki, köyde yakın zamanda yapılan konutlar ile kahvehane, bakkal ve camii gibi binaların yol üzerinde inşa edildikleri görülmektedir. Bu nedenle, uzunlamasına köylerin gelişmelerinde her ne kadar fizikî coğrafya faktörleri etkili olmuşlarsa da, içerisinden geçen yollarında yerleşmenin şekillenmesindeki rolleri göz ardı edilemez (Tıraş, 1994: 127). Örneğin; Artvin-Ardahan (D-010) karayolunun akarsu vadisini terk ettiği kısmında kurulmuş olan Yavuzköy, bu yolu takip ederek kısmen uzunlamasına bir yapıya kavuşmuştur (Orhan, 2015: 154).

Köy yerleşmeleri konusunda üzerinde durulması gereken bir başka konu yerleşmelerin şekilsel ve dokusal olarak meydana getirdikleri dağılış düzenleridir. Araştırma sahasında kendi içerisinde toplu, parçalı veya dağınık yerleşmeler görülmekle birlikte mahalleler arasında dahi meskenlerin farklı şekilde dağılış gösterdiği tespit edilmiştir. Yani meskenlerin dağılış formaları tek düzen değil aynı yerleşme içerisinde dahi farklı formlar görülebilmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında doğal çevre

özelliklerinin yanı sıra tarihsel süreç içerisindeki durum, sosyo-kültürel, ekonomik faaliyetler gibi beşeri faktörlerin de etkisi oldukça fazladır.

Bu bağlamda, kıyı kesimindeki köy yerleşmelerinde dağınık ya da yarı dağınık yerleşmenin nedenlerini, topoğrafik şartlar, gür bir orman örtüsü, insanların yerleşmesine uygun alanların parçalanmış ve dağınık olması gibi faktörlerle izah etmek mümkündür. Bunun yanında topoğrafik şartlar tarım alanlarının da dağılmasına ve birbirinden uzakta olmasına neden olmuştur. İnsanlar arazinin tarım yapmaya ve yerleşmeye müsaade ettiği yerde, insanlar evini yapmıştır (Tanoğlu, 1969: 241). Yörenin hemen her tarafında görülen dağınık yerleşmelere, Karadeniz dağlarının Çoruh'a bakan yamaçlarında daha sık rastlanır. Artvin'den, Borçka'ya ve Borçka'dan Hopa veya Muratlı'ya (Karşıköy) giderken, Çoruh boğaz vadisinin, müsait eğimli yamaçlarında, tahtadan yapılmış, üzeri tuğlalı, birbirinden uzakta kurulmuş iki katlı evleri müşahede etmekte zorluk çekilmez (Tarkan, 1973: 74). Benzer yerleşme formu Murgul'da da görülmektedir (Koday, 2000: 108). Tamamen dağınık tipe uygun şekilde meydana gelen bu köylerin, genel olarak, muayyen bir yerinde, minaresiz bir cami, yanında bir köy bakkalı, bazen bu bakkalın yanında bir köy kahvesi bulunur ki bu kahve aynı zamanda köy ihtiyar heyetinin toplantı yeridir (Tarkan, 1973: 74).

Böylece, merkez ilçe hudutlarından itibaren kuzeye doğru gelişen dağınık yerleşme, gerçekten Doğu Karadeniz Bölümü'nün kıyı şeridinde görülen tipe benzer bir özellik taşımaktadır. Yörede, nüfus dağınıklığı dikkati çeken en önemli unsurdur. Burada her köy, nüfusuna oranla çok geniş bir saha işgal eder. Evler teker teker birbirinden çok uzakta ve ekseriya birbirini görmeyen yamaçlara dağı1mıştır. Yörenin görünümüne hâkim olan bu dağınık yerleşmenin başlıca sebeplerini, şüphesiz buranın relief şartlarında, tabi bitki örtüsünde, bilhassa nüfusun yerleşmesine müsait düzlüklerin az ve dağınık olmasında aramak zarureti vardır. Bu duruma bir de, yörede ekime ve dikime müsait tarlaların birbirinden uzak ve her zaman çıkılması; işlenmesi, gübrelenmesi ve korunması çok zor dik yamaçlar üzerinde ve gayet küçük kümeler halinde serpilmiş bulunmasını da eklersek, yöredeki dağınık yerleşmenin nedenlerini daha iyi anlamak kabil olur (Tarkan, 1973: 73).

İç kesimlerde ise önceleri dağınık durumunda olsa bile, zamanla yerleşmenin gelişmesiyle yarı dağınık, hatta toplu doku özelliği kazanmış yerleşmeler mevcuttur.

Yüksek kesimlerde kurulmuş olan köy ve köyleri oluşturan mahalle yerleşmelerinde olduğu gibi diğer bir kısmı da ilk kurulduğu dönemden itibaren toplu dokulu olma niteliğini devam ettirmiştir. Örneğin; Artvin'den itibaren güney ve güneydoğuya doğru köy yerleşmelerinin yerleşme şekli de değişmekte, tıpkı doğal çevre faktörlerinde olduğu gibi meskenlerde de tam bir geçiş karakteri gözlenmektedir. Şüphesiz bu geçiş şekline parçalı yerleşme adı verilmiştir. Genellikle Artvin'den itibaren görülmeye başlayan bu yerleşme şekli, doğal çevre şartlarının da Artvin'den itibaren değişmeye başladığını göstermektedir. Nitekim bu kesim, sıcaklık ve yağış değerlerinin değiştiği, genellikle Akdeniz ikliminin ve bu iklime özgü bitkilerin topluluklar meydana getirdiği farklı bir yöredir. Bu kesim, Karadeniz Bölgesi yerleşme dokusundan çok, Doğu Anadolu Bölgesi yerleşme dokusunu hatırlatır. Nitekim, bu kesimde dağılış gösteren köy yerleşmelerinde, hem mahalle yerleşmesi sayısı azalmış ve mahalleler birbirine yaklaşmış hem de mahallelerin mesken sayıları artmış ve sıklaşmıştır (Ceylan, 1995: 168-169). Bu şekildeki yerleşmelere Yusufeli, Ardanuç ilçeleri sınırları içerisinde oldukça fazla rastlanır. Bu köylerin toplu yerleşme dokusuna sahip olmasında idari bölünmeden kaynaklanan sebepler de etkili olmuştur. Köylerin mahalleleri zaman içerisinde büyüyerek köy yerleşmesi statüsüne geçebilmektedir. Buna örnek olarak önceleri Aşağıırmaklar köyünün mahallesi olan Yukarıırmaklar köyü gösterilebilir (Rızvanoğlu, 2003: 148).

Yukarıda belirtildiği gibi yüksek kesimlerde kurulmuş olan köylerin önemli bir kısmının toplu dokulu olduğu göze çarpar. Ancak bir kısmında yerleşme alanının dar olması nedeniyle 5-10 evden ibaret, bazen de daha fazla olmak kaydıyla, mahalleler teşkil edilerek, parçalı fakat her bir ünite kendi arasında toplu karakterde yerleşme birimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Tıraş, 1994: 112). Toplu sistemde bir kaç mahallenin birleşmesinden oluşmuş köyler ise, genelde Yusufeli'de Altıparmak Vadisi'nde yaygındır. Bu özellikte köy yerleşmelerinin ortaya çıkış nedenleri; arazinin çok parçalanmış olması ve dolayısıyla eğim değerlerinin de fazla olmasına bağlı olarak tarım yapılabilecek toprak azlığıdır. Bunun sonucunda da meskenler, küçük ölçülerde de olsa, tarıma uygun toprak bulunan yerlerde bazen bir kaç ev, bazen de 10-15 ev şeklinde mahalleler meydana getirmektedirler. Bu mahallelerin bir kaçının birleşmesi ile de köy yerleşmeleri ortaya çıkmaktadır. Bu yerleşme birimlerinin ortaya çıkmasında sosyal faktörlerinde etkisi olduğu şüphesizdir. Bazı mahallelerde bir kaç kardeş veya akrabaların bir araya gelmek suretiyle birlik oluşturduktan gözlenmektedir. Bu yerleşmelerden

bazıları da o ailenin ileri gelen bir büyüğünün adıyla anılmaktadır. Bu duruma, Yaylalar köyüne bağlı olan Karamolla, Körahmet, Olgunlar mahalleleri ile Altıparmak köyüne bağlı olan Şabangil ve Ömergil mahalleleri örnek gösterilebilirler. Bu mahalleler içerisinde bazen seyrek dokulu olanlar da bulunabilmektedir, örneğin Hasanağa (Vecanget) mahallesi bunlara örnek verilebilir (Tıraş, 1994: 124).

Artvin ilinde Tarkan (1973: 80-81) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre yaklaşık 86 köy toplu (% 30,7), 115 köy dağınık (% 40,8), 80 köy az dağınık (% 26,8), 4 köy ise meçhul (% 1,7) olarak değerlendirilmişti. Artvin'de yerleşme noktalarının büyük kısmı ve nüfusun fazlası dağınık yerleşme halinde olduğunu göstermektedir. Az dağınık yerleşme ise parçalı yerleşmeyi kastetmesi muhtemeldir (Ceylan, 1995: 156).

Netice itibariyle araştırma sahası köy yerleşmeleri, yerleşme dokuları itibariyle kıyı kesiminin dağınık köy yerleşmeleri ile iç bölgelerin (Doğu Anadolu Bölgesi) toplu dokulu köy yerleşmeleri arasında tam bir geçiş karakteri taşımaktadır. Merkez ilçenin Aşağı Çoruh Vadisi'ndeki köy yerleşmelerinde çoğunlukla kıyı kesimi yerleşme dokusuna yakınlık gözlenirken, kuzeydoğu ve güneydeki kesimlerde dağılış gösteren köy yerleşmelerinin dokularında da Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplu dokulu yerleşmelerine yakınlık hemen göze çarpmaktadır. Bu nedenle merkez ilçe, yerleşme şekilleri (dokuları) itibariyle de tam bir geçiş karakteri göstermektedir (Ceylan, 1995: 171).

Daha önce de belirtildiği gibi, benzer şekilde ***mahalle***leri oluşturan yerleşme çekirdekleri arasında da toplu, dağınık veya yarı dağınık bir şekille karşılaşmak mümkündür. İl genelinde çeşitli mahalleler üzerindeki bu durum ilçelere göre büyük farklılıklar göstermekle birlikte üç formu aynı ilçe içerisinde de görmek mümkündür. Yukarıda köylerde bahsedilen toplu, dağınık ve yarı dağınık yerleşme özellikleri için bahsedilen doğal ve sosyo-ekonomik faktörler bu mahalleler için de geçerlidir.

Artvin yöresinde mahalle sayılarının 2 ila 5 arasında değiştiği bazı köy yerleşmelerinde, mahalleyi meydana getiren yerleşme çekirdekleri sayısı da artmakta ve 20-30 kadar yerleşme çekirdeği bir mahalle yerleşmesini meydana getirmektedir. Şüphesiz bu durum, değişik faktörlerin yerleşme dokusu üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, bu kesimde eğim değerleri artmakta, tarımı yapılacak topraklar hemen hemen ortadan kalkmakta (dikili alanlar hariç), orman tahribatı fazlalaşmakta ve su kaynakları belli kesimlerde toplanmaktadır. Bu faktörlerin etkisiyle

köyü meydana getiren mahalleler birbirinden kopuk bir şekilde gelişme göstermiş ve yerleşme belli konumlarda kümelenmiş ancak hiçbir zaman dağılmamıştır. (Ceylan, 1995: 169). Örneğin Şavşat'ta köylerin tamamına yakını, birden fazla mahallenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Nitekim sahada Demirkapı ve Otluca köyleri haricindeki bütün köyler, birden çok mahalleden oluşmuşlardır. Pınarlı (18), Tepeköy (15), Yavuzköy (13) ve Çukur (11) ise, sahada 10'dan fazla mahalleye sahip olan köy yerleşmeleridir. Sonuç olarak, araştırma sahamızı teşkil eden Şavşat ilçesinde 2013 yılı itibariyle, 61 köye bağlı 285 mahalle yerleşmesi (köylerin merkez mahalleleri dâhil) bulunmaktadır (Orhan, 2015: 183).

Sahadaki köy yerleşmeler ile ilgili bir diğer önemli hususu, adları oluşturmaktadır. Araştırma sahasındaki köylerin eski adlarının bir kısmı Gürcüce isimlerden meydana gelmektedir. Bunda, uzun zaman boyunca bölgede etkili olan çeşitli medeniyetlerin ve yakın tarihimizde kısa süre de olsa Gürcü işgalinin büyük rolü olmuştur. Cumhuriyet'ten sonra köylerin adları değiştirilmekle birlikte, bugün yöredeki nüfusun büyük bir çoğunluğu, anlamını dahi bilmedikleri eski isimleri kullanmaktadırlar. Kültürel açıdan zengin bir coğrafyada bulunulduğunun bir kanıtı olan bu özelliklere birkaç örnek verecek olursak Aşağıırmaklar köyünün eski adı Samusker olup, Gürcüce Üçırmak anlamına gelmektedir. Yine, Pırnallı köyünün eski adı Porto olarak geçmekte ve Gürcüce'de pelit-meşe ağaçlarına bu isim verilmektedir (Ceylan, 1995: 154-153) Bereket köyünün eski adı, bölgeye M.Ö. 500'lü yıllarda gelerek yerleşen Kalaç Türklerinden kalmıştır. Kılarcet olarak anılan bu yerleşmenin adı uzun zaman boyunca, bölgede egemenlik kuran Bağratlılar ve Atabekler tarafından da kullanılmıştır. Yine Cumhuriyet döneminde, 1936-1956 yılları arası Çoruh Vilayeti'nin merkezi olan Artvin, yaklaşık 20 yıl Çoruh adıyla anılmaktaydı. Gürcülerin bugünkü Çoruh Irmağı'na verdikleri bu ad, milattan önce de bölge adı olarak kullanılmış ve Çoruk, Çorok, Çoroksi gibi kelimelerin zamanla dönüşümünden bugünkü şeklini almıştır (Ceylan, 1995: 153; Rızvanoğlu, 2003: 118-119). Aras kuzeyine, sonra da Çoruh (Çoruk) boylarına yayılan Urartu tanrıları mabetlerine göre, buralardaki eski bir takım yer adlarından (Ardahan, Artvin, Ardanuç, Artaşen, Artamet, Artavil) Urartular ve onlarla soydaş Hurri boylarının tapındığı güneş tanrısı Ardini ve ay ilahı Şiel-Ardi ile ilgili olacağı sanılmaktadır. Günümüzde Bağlıca olarak adlandırılmış, eski ismiyle Cıdıl köyü Türkçe bir isim olup, Orta Asya'daki Çigil Yurdun'dan geldiği sanılmaktadır (Kırzıoğlu, 1953: 62-158).

Yerleşmelerin bugünkü adları, yeni Türk alfabesi ile birlikte, tarihi ve coğrafi özellikler de dikkate alınarak belirlenmiştir. Yerleşme adlarının seçiminde genellikle o yerleşmenin bulunduğu bölgenin coğrafi özelliklerinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Ahlat, Fıstıklı, Ormanlı, Salkımlı, Sünbüllü, Tütüncüler, Zeytinlik, Ballıüzüm, Sarıbudak, Bağcılar, Çimenli, Pırnallı gibi köy adları, çok çeşitli bitki örtüsü türlerinden kaynağını alan köy yerleşmeleridir. Örneğin Fıstıklı Köyü, adını çevresinde dar bir alanda yayılış gösteren fıstık çamı topluluklarından almaktadır. Yine Zeytinlik köyü (baraj gölü altında kaldı) adını, çevresinde oldukça yaygın bir şekilde dağılış gösteren zeytin ağaçlarından almıştır (Ceylan, 1995: 154-153).

Araştırma sahasında yukarıda bir kısım özellikleri belirtilen devamlı kırsal yerleşmeleri oluşturan mahalle ve köylerden farklı özelliklere sahip ***kasaba*** ve ***şehir*** yerleşmeleri de mevcuttur. Bu yerleşmelerin çoğunluğu, merkez ilçe başta olmak üzere ilçe merkezleri yanı sıra iki nahiye merkezi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Artvin, Hopa ve Arhavi şehir vasfı taşırken Yusufeli, Şavşat, Ardanuç, Murgul, Borçka, Kemalpaşa ve Meydancık ise birer kasaba yerleşmesi hüviyetindedir.

Şehir Yerleşmeleri

Artvin şehri, Çoruh vadisinin batı yamacı ve önemli yol kavşaklarının kesişme noktası üzerinde kurulmuştur. Topoğrafyanın olumsuz etkisinden kaynaklanan plânsız bir şehirleşmeyi, Artvin'in kent içi arazi kullanılışında ve fonksiyon bölgeleri itibariyle dağılışında kolayca gözlemek mümkündür. Nitekim, konut bölgeleri ile diğer fonksiyonlara ait bölgeleri kesin sınırları ile birbirinden ayırt etmek güçtür (Ceylan, 1995: 258).

Karadeniz kıyı sıra dağlarının doğudaki küçük kollarından birini teşkil eden Kıldiyet Dağı'nın eteklerinde olan Artvin şehri, 250-550 m yükseltileri arasında çok eğimli bir saha üzerinde kurulmuştur. Şehir, işlek bir yol güzergâhı üzerinde bulunmadığı için, tarih çağlarında önemli bir ticaret merkezi olamamıştır. Ancak, eteğinden geçen Çoruh Nehri'ni kontrol altında bulundurması buraya, askeri bakımından oldukça önemli bir müstahkem kale vasfını kazandırmıştır. Gerçekten de savunmaya çok elverişli topoğrafik şartlara sahip oluşu, şehrin önemini arttıran amiller arasında yer almıştır. Bu askerî önemi neticesinde, şehir zaman zaman harpler ve istilâlarla zayıflamış, harap

olmuş, fakat hiç bir devirde gerçek anlamı ile ortadan yok olmamıştır (Tarkan, 1973: 100).

Artvin şehir merkezi, Çoruh Nehri'nin batısındaki Çarşı Mahallesi'nden Çoruh Irmağı kenarındaki karayoluna olan mesafe 4.8 km kadardır. Bu ulaşım aksı aynı zamanda, kent merkezini de Çoruh Irmağı kenarındaki karayoluna bağlayan tek ulaşım güzergâhıdır. Bu sıralanış, Çoruh Irmağı'na kadar devam eder. Çoruh Irmağı kenarında, kentin en alçak kesiminde kurulmuş mahallesi olan, Çayağzı Mahallesi yer almaktadır. Kentin güneydoğu yönündeki uzantısı ise, kent merkezinden inen yolun Artvin köprüsü ile birleştiği kesimde ve Şehitlik köyü yol kavşağında kurulmuş olan oto tamir ve bakım atölyeleri ile son bulmaktadır. Bu atölyeler, aynı zamanda, belediye sınırları dahilinde kent yerleşme dokusunun en güneydoğu sınırını oluşturmaktadır. Artvin köprüsünden doğuya geçildiğinde ise mücavir alan sınırlan içerisine alınmış olan Aydoğan Mahallesi yer alır (Ceylan, 1995: 259-260).

Artvin, eski bir idari merkez olmasına rağmen olumsuz topoğrafik koşullar, büyük kentlere uzaklık, demiryolu ve havayolu ulaşımına sahip olmayışı gibi ulaşım zorlukları ve sanayinin genel olarak olmaması ve mevcut sanayi tesislerinin de kapatılmış olması uzun bir süre hem nüfus artışı ve hem de ekonomik bakımdan, önemli bir gelişme gösterememiştir (Ceylan, 1995: 250-252). İlin yönetim merkezi fonksiyonunu üstlenerek, Kemalpaşa'nın da 2017 yılında ilçe olmasıyla ile birlikte 8 ilçenin yönetim merkezi haline gelmiştir. Bu fonksiyonuna bağlı olarak kent nüfusu kamu kurumlarında hizmet sektöründe çalışan nüfusa bağlı olarak artış göstermiştir. Ayrıca, 2007 yılında resmen kurulan Çoruh Üniversitesi yükseköğrenim alanında kente farklı bir ivme katmış olması da şehir için büyük bir avantaj sağlamıştır.

İl sınırları içerisindeki diğer şehir yerleşmelerini Arhavi ve Hopa oluşturur. Bu kentler yakın ve uzak hinterlantlarının ekonomik durumuna, nüfus sıklığına ve özellikle kent içi kesimlere bağlayan karayollarının önemine göre gelişmişlerdir (Bekdemir, 2007: 231).

Bunlardan ***Arhavi şehri***nin ilk kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak şehrin ilk kuruluş yeri bugünkü Musazade Mahallesi'dir. Musazade, Arhavi Çayı'nın denize döküldüğü yerin hemen doğusunda, vadinin güneye bakan yamacında ve deniz seviyesinden 100-150 m yüksekte kurulmuştur. Burası (Musazade) Osmanlı

İmparatorluğu'nun bazı dönemlerinde Arhavi kazasının merkeziydi. Yine Arhavi müstakil ilçe haline getirilinceye kadar (1 Haziran 1954) Hopa ilçesine bağlı Arhavi Nahiyesi'nin nahiye merkezi Musazade idi. 1955'ten sonra Arhavi Çayı ağzındaki bataklık saha doldurularak iskâna açıldı. Böylece Arhavi Çayı'nın batısındaki yamaçta kurulmuş bulunan Kale Mahallesi'nden ve doğu yamaçta bulunan Musazade Mahallesi'nden yerleşme bu çayın alüvyonlarının oluşturduğu düzlüğe inmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu alüvyal düzlük (Arhavi şehrinin yeri) bataklıktı ve pirinç ziraatı yapılmaktaydı. Fizyonomik görünümü; çok katlı modern binaları, kaldırımlı, trafik ışıklı geniş cadde ve sokaklarıyla Arhavi küçük, modern bir şehirdir (Koday, 2003: 84).

Arhavi şehrinde, oturma alanlarından sonra en geniş alan kaplayan iş ve ticaret alanları, daha çok Rize-Hopa karayoluna yakın kısımlarda toplanmıştır. İş ve ticaret alanları en çok Boğaziçi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Burada çok katlı binaların bazen tamamı iş yeri olarak değerlendirilirken, bazen de alt katlar ticari iş yeri, üst katlar mesken olarak değerlendirilmektedir. Yine Hükümet konağı ve belediye binası gibi idari binalar sahil yolu kenarında bulunmakta olup, birbirlerine oldukça yakındır. Yine orman işletmesi, çay fabrikası, tapu kadastro ve emniyetin idari binaları Hopa-Rize karayoluna yakın bir kısımda toplanmıştır. Yine Aşağı Hacılar Mahallesinde sahile yakın kısımlarda lüks oteller, restoranlar gibi çok sayıda iş yeri bulunmaktadır. Şehir nüfusunun büyük bir kısmı ticari iş yerlerinde, kamu kurum ve kuruluşlarında veya sanayi tesislerinde çalışmaktadır. Tarım alanı belediye sınırları dahilinde yok denecek kadar azdır. Şehirde oturup da geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlayan aile sayısı da çok azdır (Koday, 2003: 87-88). Bu bağlamda, faal nüfusunun büyük bir çoğunluğu hizmet sektöründe çalıştığı Arhavi için, tipik bir hizmet fonksiyonlu şehri değerlendirilmesi yapılabilir (Koday, 2003: 127-128).

Hopa şehri ise, aynı adı taşıyan çayın (Hopa Çayı) denize birleştiği yerde, çayın getirmiş olduğu alüvyonlardan oluşan dar kıyı düzlüğü üzerinde bulunmaktadır. Şehrin ilk kuruluş yeri sahildeki dar kıyı düzlüğünün hemen gerisindeki Hopa Çayı'nın kuzeyinde kalan 10-15 metre yüksekliğindeki hafif eğimli yamaçlardır. Bu itibarla yerleşmenin gelişim alanı, kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan kıyı düzlüğünü takip eden Hopa-Sarp karayolu boyunca yaklaşık 5 km uzunluğunda bir alana yayılmıştır. Şehrin kıyıdan içerilere doğru uzanışı ise Hopa Çayı Vadisi (doğu- batı) boyuncadır ve yaklaşık 3 km bir derinliğe sahiptir (Koday, 1995: 131, 132).

Ancak sahilde ve vadi içerisinde yerleşim alanının genişliği genellikle 200-300 m kadardır. Şehrin deniz kıyısında bulunan ve üzerinden bugünkü Hopa-Sarp karayolunun geçtiği yaklaşık 50 metre genişliğinde, 2 km uzunluğundaki alan denizden doldurulmak suretiyle kazanılmıştır. Şehirdeki idari binalar, oteller, dükkânlar ve mağazaların büyük bir kısmı bu dolgu arazisi üzerinde kurulmuştur. Şehrin eski oturma alanını kıyı düzlüğünün gerisindeki yüksek alanlar oluşturmaktadır. Ancak, şehrin gerisinde yer alan; eğimli, kayalık ve ormanlarla kaplı olan yüksek alan, mesken inşası için pek müsait olmadığından, şehir sahil boyunca gelişme göstermiştir. Önceleri sahilden 200-250 metre yüksekteki yamaçlardan geçen Hopa-Kemalpaşa yolu şimdi, Hopa-Sarp karayolu şeklinde şehirdeki dolgu alanından itibaren sahili takip edecek şekilde geçirilmiştir (Koday, 1995: 132).

Hopa'nın iş ve ticaret alanları Hopa Çayı ile liman arasında kalan sahil düzlüğünde toplanmıştır. Ancak, iş ve ticaret alanlarının toplandığı sahil düzlüğünde 1988'de Sarp sınır ticaret kapısının açılmasıyla çok sayıda otel, lokanta, dükkân ve mağaza düzensiz bir şekilde inşa edilmiştir. Bunun sonucunda cadde ve sokaklar çok daralmış, yayaların yürüyebileceği kaldırımlar bulunmamakta, nihayet plansız bir şehirleşme görülmektedir (Koday, 1995: 133). Şehrin çevresinde tarım için elverişli ziraat alanları bulunmadığından, Hopalılar tarım dışı faaliyet alanlarında çalışmaya bir bakıma mecbur kalmışlardır. Burada kurulmuş olan sanayi tesisleri (çay fabrikası, termik santral, Karadeniz Bakır İşletmesi gibi) ve liman birçok kişiye istihdam imkânı sağlamıştır. Sarp Sınır Kapısının açılması ile çok sayıda otel, lokanta, dükkân ve mağazanın açılması şehrin ticaretine bir hareketlilik getirmiştir. Fakat en fazla gelişme gösteren dalların başında nakliyecilik gelmektedir. Hopa'nın[7] Rize-Artvin karayolu üzerinde bulunması, başta İran ve diğer komşu ülkelere ait Hopa limanına gelen malların buradan karayolu ile taşınması, Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasıyla Orta Asya'ya kadar uzanan ticari faaliyette Hopa-Sarp karayolunun kullanılması gibi faktörler nakliyeciliği teşvik etmiştir. Şehirde işsiz olup, iş arayanlar olarak gösterilen 599 kişilik nüfusu, şoför muavinliği, çıraklık yapanlarla,

[7] Hopa ilçe merkezine bağlı 6 mahalle ve ilçe genelinde 17 köy yerleşmesi bulunmaktadır. 2017 yılı öncesinde Kemalpaşa kasabası ve bu kasabaya bağlanan köy yerleşmelerinin Hopa ilçesi sınırlarında bulunmasına karşın, belirtilen yıldan sonra 2 mahalle ve 12 köy Kemalpaşa ilçesi sınırlarında kalmıştır.

geçici bir işte çalışır durumda olup, memuriyet veya bir sanayi kuruluşunda çalışmayı arzulayanlar oluşturmaktadır (Koday, 1995: 136).

Kasaba Yerleşmeleri

Artvin ili sınırları içerisinde aynı zamanda ilçe merkezlerini oluşturan Yusufeli, Şavşat, Ardanuç, Murgul, Borçka, Kemalpaşa ve Meydancık gibi kasaba yerleşmeleri mevcuttur. Bunlardan ***Ardanuç*** kasabası Adranutzion adıyla yüksek ve geniş bir kaya üzerinde müstahkem bir şehir ve etrafına nazaran önemli bir ticaret merkezi olarak şimdiki Adakale denilen yerde kurulmuştur. Ardanuç, 1870 yılından itibaren idari bir merkez statüsünü getirilmiştir. Ancak, 1878 harbinden sonra tazminat olarak Sovyet Rusya'ya devredilen bu yerleşme noktası, tekrar anavatana kavuştuktan sonra önceleri Şavşat'a bağlı bir bucak merkezi, 1945 te de ilçe merkezi oldu (Tarkan, 1973: 103-104).

Tipik bir kale yerleşmesi olan Ardanuç, tarihin çeşitli dönemlerinde birçok kavmin ve devletin ilgi odağı olmuş ve birçok defa istilalara maruz kalmıştır. Oldukça sarp kayalar üzerinde inşa edilmiş olan Ardanuç kalesi, ele geçirilmesi çok zor olduğu için, bölgede hâkimiyet kuran beylik ve krallıkların merkezi yerleşmesi olarak kullanılmıştır (Rızvanoğlu, 2003: 201).

Ardanuç, Bulanık Deresi'nin batı tarafında kalan ve bugünkü Ardanuç kasabasının ilk nüvesini oluşturan Adakale Mahallesi ile 1952 yılında yerleşmeye açılan, Bulanık Deresi'nin doğusunda vadi boyunca uzanan Meydanlar olmak üzere iki mahalleden oluşmuştur. Kasaba yerleşmesini oluşturan ilçe merkezinde yönetim ve hizmet fonksiyonu hariç, diğer şehirsel fonksiyonları pek gelişmemiştir (Rızvanoğlu, 2003: 206).

İldeki bir diğer kasaba yerleşmesini**,** Çoruh Nehri ve onun yan kollarından biri olan Deviskel Deresi ile İçkale Deresi'nin birleştiği kesimde vadi tabanında kurulmuş olan ***Borçka*** oluşturur (Koday, 1991: 1-6). Bu yerleşme, 1921 yılına kadar Yeniyol adı ile ve sadece Çoruh Nehri'nin sol kıyısında kurulmuş bulunuyordu. 1921 de ilçe merkezi olunca, Ruslardan kalma taş hükümet binasının yanına iş yerleri ilave edildi. Bu suretle Çoruh Nehri'nin iki tarafında yerleşme kurulmuş oldu. Nihayet 1936 yılında iki kıyıyı, merkezde birbirine bağlayan demir köprü inşa edilmesiyle sağ sahil daha çok gelişme imkânına kavuşmuş oldu. Yeni hükümet binası, okullar, ticarethaneler, Orman İşletme Müdürlüğü ve lojmanlar bu kıyıyı geliştirdi. Sonradan inşa edilen Borçka Kereste Fabrikası ile Belediye binası ve iş yerleri Borçka'nın diğer kıyısında da eski canlılığını

devam ettirmiştir (Tarkan, 1973: 104-105). Aynı zamanda ilçenin merkezini oluşturan kasaba yerleşmesi, merkezde toplanan eğitim, kamu kurumları ve ticarethanelerle birlikte sahanın idari ve ticari fonksiyonu açısından merkezi bir rol üstlenmiştir. Kasabada hizmet sektörü faal nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Yine kasaba yerleşmesinin turizm yönüyle sahip olduğu korunan alanların varlığı burada turizm sektörünün de canlı olmasına neden olmuştur.

Kemalpaşa kasabası ise, Hopa-Sarp karayolu üzerinde ve Çamdere ile Osmaniye derelerinin getirdiği alüvyonlardan oluşan birikinti düzlüğü üzerinde kurulmuştur (Koday, 1995: 128). Kasaba aynı zamanda, daha öncede ifade edildiği gibi, 25 Ağustos 2017 tarihinde kurulan ilçenin merkezini oluşturmaktadır. Kasabada Hopa-Sarp karayolunun doğusunda lokanta, otel ve çeşitli dükkânlar inşa edilmiştir. Batısında ise, 1976 yılında faaliyete geçen Kemalpaşa Çay Fabrikası, Kemalpaşa Orman İşletmesine ait tomruk deposu ve bu kuruluşa ait misafirhane, lojman gibi sosyal tesisler bulunmaktadır. 1989 yılında belediye teşkilatının kurulmasıyla bu gelişme daha da planlı şekilde devam etmektedir (Koday, 1995: 180). Kemalpaşa kasabasında çok sayıda otel, lokanta, dükkan ve mağaza gibi değişik türde çok sayıda ticari iş yeri yanında, çay fabrikası, sosyal tesisleri, belediye hizmetleri, çok katlı modern binalar bulunmaktadır.

Murgul kasabası ise, Murgul Çayı'nın kuzey yamacında kurulmuş vadi boyunca kabaca güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanış gösteren bir yerleşmedir[8]. Günümüzde vadi tabanına doğru genişleyen kasaba yerleşmesi yaklaşık 250-500 metre yükseltiler arasında bulunmaktadır (Koday, 2000: 104-122).

Murgul Çayı Vadisi'nin uzanışına uygun bir gelişme gösteren kasabanın güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan bir caddesi bulunmaktadır. Bu caddenin kuzeybatı ucu Borçka yoluna, güneybatı ucu ise Damar'a giden yola bağlanmaktadır. Kasabadaki iş ve ticaret alanları bu caddede toplanmıştır. Ayrıca ana caddeye bağlı Küre'ye ve Başköy'e ayrılan yolun kenarında da ticarethaneler bulunmaktadır. Kasabanın Küre ve Başköy'e giden yol üzerinde, vadinin 450-460 m yüksekliğindeki yamaçlarına doğru gelişme gösterdiği ve burada oldukça modem çok katlı binaların olduğu dikkat çekmektedir.

[8] Yerleşme, 1951 yılında Murgul Bakır İzabe Fabrikasının kurulmasından sonra ortaya çıkmış, 1.11.1954 tarihinde kurulmuş ve nahiye merkezi olmuştur. 2.2.1962 gün ve 1792 sayılı kanunla adı Göktaş olarak değiştirilen Murgul, 1987 tarihine kadar Artvin ili Borçka ilçesine bağlı bir nahiye iken, 19.6.1987 tarih 3392 sayılı kanunla Göktaş Murgul adını yeniden alarak ilçe olmuştur (Koday, 2000: 104-122).

Kasaba'nın asıl gelişimi Borçka'ya doğrudur. Yeni yapılan binaların çoğu Borçka yolu üzerindedir. Bazı hizmet binaları da bu yol üzerinde bulunmaktadır. Damar'a giden yol üzerinde 25 Mart 1951 yılında faaliyete geçmiş olan Mıırgul Bakır İzabe Fabrikası, kasabayı güneyden çevrelemiştir (Koday, 2000: 122-123). Bu tesis, hizmet verdiği uzun yıllar boyunca (1951-1993), kasabanın asıl fonksiyonunu oluşturmuştur (Koday, 2000: 125-126). Böylece bakır madeni ve buna bağlı olarak kurulmuş bakır fabrikası, kasabanın bir maden ve sanayi kasabası olmasını sağlamıştır. Bugün ise büyük ölçüde bir tarım ve hizmet kasabası hüviyetindedir.

Şavşat kasabası, Şavşat Çayı'nın bir kolu olan Şavşat (Tigrat) Deresi'nin açmış olduğu vadinin kabaca güneye bakan yamacında kurulmuştur. Kasabanın yerleşim alanı, söz konusu dere ile Ciritdüzü Deresi arasındaki su bölümü hattını oluşturan Efkâr ve Koçbavur tepelerinin Şavşat Deresi'ne dönük yamacında yer almakta ve vadinin uzanışına paralel olarak uzunlamasına bir form göstermektedir. Bununla birlikte, kasabanın batısında, iki derenin bileştiği alana daha yakın bir konumda bulunan Söğütlü Mahallesi ise alçak bir sırt üzerinde konuşlandırılmıştır (Orhan, 2015: 211).

Armutlu, Söğütlü ve Yeniköy olmak üzere üç mahalleden müteşekkil olan kasaba, 950 - 1200 metreler arasında kurulmuştur. Ancak kaymakamlık binasının yanı sıra, birçok resmi kurumun toplandığı Yeniköy Mahallesi, yaklaşık 1100 m'de yer almaktadır. Yerleşmenin ilk kuruluş yerinin Şavşat (Satlel) kalesinin de bulunduğu Söğütlü Mahallesi olduğu ve Yeniköy (Rabat)'ün ise o zaman köy statüsünde bulunan Satlel'e bağlı bir mahalle olduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde Yeniköy Mahallesi, ilçede hizmet ve ticaret işlevlerinin toplandığı bir merkez halini almıştır (Orhan, 2015: 211; Zeki, 2010: 189).

Söğütlü Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Şavşat Kalesi ve çevresi, yerleşmenin tarihi çekirdeğini oluşturmaktadır. Aynı mahalle içerisinde bulunan Söğütlü (Satlel) Kilisesi/Camisi ile Hamşioğlu Konağı da diğer tarihi yapılardır. Kasabada Cumhuriyet Devri'nden önce yerleşilen diğer bir mahalle de, Yeniköy'dür. Günümüzde Kaymakamlık binasının bulunduğu yer ve çevresi, o dönemde yerleşmeye açılmıştır (Orhan, 2015: 216). Özellikle konut alanları ile ticaret alanları iç içe geçmiş bir şekilde olup, binaların alt katları iş yeri, üst katları ise konut olarak kullanılmaktadır. Ticarethanelerin bulunduğu binaların ekseriyetinde görülen bu duruma ek olarak, alt katı

iş yeri olan bazı binaların üst katının resmi daire olarak kullanımına bile rastlanılmaktadır. Kasabanın ilçe merkezi olması, yönetim ve ticaret alanlarındaki işlevlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır (Orhan, 2015: 215-219).

Ticaret, eğitim, ulaştırma, haberleşme, bankacılık ve sigortacılık gibi çeşitli mali işler ile kişisel ve toplumsal hizmetler gibi birçok alanı içerisinde barındıran hizmetler sektörü, kasabadaki hâkim ekonomik faaliyet alanını oluşturmaktadır. Bu sektör içerisindeki en önemli payı da, kamu kurumlarında çalışanlar meydana getirir. Çalışanların çok az bir bölümü bir veya iki kişinin çalıştığı atölyelerden oluşan sanayi tesislerinde istihdam edilmiştir. Kasabada en çok istihdamın sağlandığı kereste ve mobilya atölyelerinin yanı sıra demir doğrama ve mermer atölyelerine de rastlanılmaktadır (Orhan, 2015: 215).

Şavşat ilçesi sınırları içerisindeki bir diğer kasaba yerleşmesi ***Meydancık***'tır. Belediye teşkilatının 25.12.1993 tarihinde kurulmuş olduğu yerleşme, bu tarihten önce dört ayrı köy yerleşmesinin (Meydancık, Balıklı, Taşköprü, ve Mısırlı) merkezini oluşturmaktadır[9]. Söz konusu kasaba yerleşmesi, Göknar Deresi veya bu kısımdan sonraki adıyla Papart Deresi'nin her iki yamacında konuşlandırılmıştır. Kasabanın Merkez mahallesi, belli oranlarda bir yamaç düzlüğü üzerinde kurulmuşken, Balıklı, Taşköprü ve Mısırlı mahalleleri ise tamamıyla yamaçta yer almaktadır. Vadi tabanında yaklaşık 1150 m'de başlayan yerleşme çekirdekleri, 1500 m'ye kadar yükselmektedir. Kasabanın Şavşat ilçe merkezine olan uzaklığının fazlalığı (40 km) ile bir sınır yerleşmesi olma özelliği taşıması, yörede hizmet sektörünün de kısmen gelişmesine zemin hazırlamıştır. Çevrede bulunan yaklaşık 10-13 civarındaki köy yerleşmesi için, başta çeşitli kamu hizmetleri olmak üzere, farklı açılardan merkezilik özelliğine sahip olan kasaba, söz konusu yerleşme sakinlerinin var olan ihtiyaçlarını, çok düşük düzeyde de olsa, giderme yeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Orhan, 2015: 204-207).

[9] 2008 yılının mart ayında yayımlanan 5747 Sayılı Kanun'da yer alan, nüfusu 2.000'nin altında olan belde belediyelerinin belediye tüzel kişilikleri, ilk genel mahalli idareler seçiminden geçerli olmak üzere kaldırılarak köye dönüştürülür hükmü gereğince, Meydancık belde belediyesinin 2009 yılında mahalli seçimlerin ardından kapatılması gerekirken; Anayasa Mahkemesi'nin bu hükümle ilgili verdiği yürütmeyi durdurma kararından dolayı, mevcut statüsünü korumuştur. Ancak benzer bir hüküm, 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun'da da yer alınca, 2013 yılı nüfusu 1.278 olan söz konusu belediye, 2014 mahalli seçimlerinden sonra kapatılmıştır. Günümüzde, bütünüyle Meydancık köyü adıyla tek bir köy statüsü kapsamına alınmıştır (Orhan, 2015: 210).

Meydancık Belediyesi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından, özellikle ekoturizm (doğa turizmi) başlığı altında toplanan yayla turizmi, kırsal turizm, dağ yürüyüşü (trekking), dağcılık gibi alanlardaki zengin turistik kaynaklara sahip olması nedeniyle, 2011 yılından itibaren turizmde öncelikli belediyeler kapsamına alınmıştır. Olanakların bu yönde geliştirilmesinin, kasabadaki turizmi canlandıracağı şüphesizdir. Bu amaçla, kasabaya gelen turistlere hizmet edecek olan, bungalov tarzı ahşap konaklama yerlerinin yapımına ek olarak, belediye hizmet binasının üst katı 16 kişilik pansiyona ayrılmıştır (Orhan, 2015: 210).

İl sınırları içerisindeki bir diğer kasaba yerleşmesi ***Yusufeli***'dir. Orta Çoruh havzasında, İdarî bakımdan en çok yer değiştiren ilçe merkezi olarak dikkati çeken Yusufeli Salname-i Vilâyeti Erzurum'a göre XVIII. yüzyılda Kiskim adıyla kurulmuştur. Dört mahalleden ibaret olan Kiskim'de 5.889 hanede 19471 erkek, 19.493 kadın olmak üzere 38.964 nüfus yaşıyordu. Bu ilçeye 71 köy bağlı bulunuyordu. Merkezi Ersis idi. Kiskim, 1912 yılında adı değiştirilerek Yusufeli oldu. Fakat ilçe merkezi, Öğdem'e alındı. Cumhuriyetin ilanını müteakip Sarıgöl Suyu ile Çoruh Nehri'nin karıştığı yerde ilk ismi Vecangert (Gürcüce Kuru sırt anlamına gelir) sonra Ahalt olan mevkie taşınmak suretiyle yeni bir ilçe teşekkül etmiş oldu (Tarkan, 1973: 106). Yusufeli birkaç kere yeri değişmekle birlikte Yusufeli barajın tamamlanmasıyla birlikte baraj gölünün suları altında kalacak olan ilçe merkezi ve etkilenecek olan 19 köy için Yusufeli Sakut Vadisi Yansıtıcılar bölgesinde inşası hızla devam eden yaklaşık 132 hektarlık alandaki yeni yerleşim yerinde alt ve üstyapı çalışmaları kapsamında binaların yapımı devam etmekte olup, inşaatların tamamlanmasıyla birlikte ilçe merkezinin yeri bir kez daha değiştirilmiş olacaktır.

Şuan ki Yusufeli kasabası, Orta Çoruh Vadisi'nde, Altıparmak Çayı ile Çoruh Irmağı'nın birleştiği konumda bulunmaktadır (Tıraş, 1994: 141). Çoruh Nehri kıyısında her iki yamaçta kurulmuş bir yerleşme özelliği gösterir. Yusufeli kasabasının yerleşim alanı seçilirken, ulaşım kolaylığı, su temini, topoğrafik özellikler ve toprak özellikleri gibi faktörlerin, belirleyici bir rol oynadığı göze çarpmaktadır (Tarkan, 1973: 79). Özellikle topoğrafik elemanlardan eğim durumu ve hiç şüphesiz su temin kolaylıklarının, yer seçiminde esas belirleyici faktör olduğu söylenebilir. Çevrenin son derecede engebeli ve yüzeylerin akarsular tarafından parçalanmış olması, ayrıca erozyon süreci, yerleşmelerin vadi içi dar sahalarda toplanmasına yol açmıştır (Tıraş, 1994: 142).

Kasabada idari, kültürel, ticari ve eğitim hizmet binalarının toplanmış olduğu Merkez Mahallesi, fiziki görünüm ve fonksiyonlar açısından şehre özgü özelliklerin toplandığı tek yerleşmedir. Ancak, bu mahalleyi kuzeybatı-güneydoğu yönünde ikiye ayıran Sakarya Caddesi'nin hemen gerisinde kalan konutlarda, eklentilerin (ahır, samanlık) ortaya çıktığı ve bu konutlardaki görüntünün kırsal kesimdeki yerleşmelerden pek de farklı olmadığı bir durum söz konusudur. Bununla birlikte, tarım dışı faaliyetlerde çalışanların büyük bir kısmı, Merkez Mahallesi'nde oturmaktadır. Bu mahalle dışında kalan diğer mahalleler, her ne kadar kırsal yerleşme karakteri taşıyorlarsa da, bu yerleşmelerde yaşayanların da bir kısmı, ya ticaretle uğraşmaktalar veya diğer sektörlerde işçi ya da memur olarak çalışmaktadırlar. Ancak bunları da, tamamen tarımsal nüfusun dışında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü bunlar, esas işlerin dışında kalan zamanlarında, çoğu kez bağ-bahçe işleriyle uğraşmaktadırlar. Bunlar da hesaba katıldıklarında tarım sektöründe çalışan nüfusun aktif nüfus içerisindeki oranının, daha da artacağı kesindir (Tıraş, 1994: 146-147).

Yusufeli kasabasının, nüfus artış hızının düşük oranda seyretmesi, bazı nedenlere dayanır. Bunlardan en önemli neden, coğrafî faktörlerdir. Bir defa yerleşme, çok engebeli bir sahada kurulmuş olduğundan, başta tarım arazisi ve konut yapım sahası bulma sorunu olmak üzere, birçok engelleyici fizik çevre faktörünün etkisi altındadır. Bunların yanında, sahanın ileride Çoruh Irmağı üzerinde yapılması tasarlanan barajın, göl alanı içinde kalacağı düşüncesinin halkın zihnine yerleşmiş olması, yatırımların, bölge dışına kaymasını teşvik etmekte ve Yusufeli, gelişmenin düşük seviyelerde gerçekleştiği bir kasaba yerleşmesi niteliğini sürdürmek zorunda kalmaktadır (Tıraş, 1994: 142).

Netice itibariyle, il sınırları içerisindeki kentlerde, hizmet fonksiyonu içerisinde yönetim fonksiyonunun etkin bir role sahiptir. Bu açıdan idari bölge merkeziliği görevi Arhavi, Hopa ve Artvin kent merkezi başta olmak üzere kasaba özelliği gösteren diğer ilçe merkezleri için esas ve önemli fonksiyondur. Bu bağlamda, il sınırları içerisindeki şehir ve kasabaların tamamı, çevrelerindeki diğer yerleşmelerin her türlü hizmet ve ihtiyaçlarının karşılandığı yerleşmeleri oluşturmaktadırlar (Zaman, 2007: 208).

Dönemlik Yerleşmeler

Devamlı yerleşmelere yukarıda değinildikten sonra araştırma sahasında önemli bir yere sahip olan mevsimlik yerleşmelere de değinmekte fayda olacağı kanısındayız. İl

genelinde mevsimlik yerleşmeler içerisinde geniş bir yer kaplayan ***yayla*** ve ***mezra*** yerleşmelerine ek olarak ***bağ, kom*** ve ***ağıl*** yerleşmeleri bulunmaktadır.

Araştırma sahası içerisinde en önemli dönemlik yerleşmeler ***yaylalar***dır. Yılın büyük bir kısmında yeşil kalan alp çayırları, yazın yaylacılık faaliyetinin cereyan etmesine sebep olur. Böylece yaylacılık faaliyetlerinin[10] yoğun olduğu bu kuşakta, devamlı yerleşme yerlerinin aksine, yaz mevsiminde yararlanılan ve genelde hayvancılık faaliyetlerinin hâkim olduğu, ancak bazılarının rekreasyonel amaçlı da kullanıldığı geçici yayla yerleşmeleri bulunmaktadır (Zaman, 2007: 105).

Artvin ilinde, ormanın üst sınırından itibaren başlayan yaylacılık faaliyet bölgeleri, aynı zamanda bu faaliyetin meydana getirdiği ve yılın belli devrelerinde kalınan yayla yerleşmelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araştırma sahasındaki yayla yerleşmelerinde bugünde sürdürülen en önemli faaliyet hayvancılıktır. Bu faaliyete ilave olarak az da olsa sayfiye amaçlı kullanımda söz konusudur. Bunlardan geleneksel yaylacılık, hayvan otlatmak amacıyla yapılır. Orman alanları yanı sıra Alpin ya da Subalpin kuşak olarak da adlandırılan bu otlaklar kuşağı, genellikle 2000 m'lerden itibaren başlamakta, dolayısıyla ormanın üst sınırı ile de paralellik göstermektedir (Ceylan, 1995: 144).

Artvin yöresinde temel amacı ya da fonksiyonu dışında, yöre ailelerinin ifadesiyle temiz havasından faydalanmak, soğuk sularını içmek ve bir değişiklik olması münasebetiyle (kent ortamından uzaklaşma anlamında olsa gerek) amacıyla da gerek günübirlik gidilip dönülmek suretiyle gerekse de birkaç günlük olarak da yaylalardan az da olsa sayfiye amaçlı yararlanılmaktadır. Bu bağlamda bölgede geleneksel yaylacılık faaliyetini sürdüren aileler, yaylaya çıkılan ilk günden dönüşe kadarki son gün boyunca sürekli olarak yaylada konaklarken; yaylaları sayfiye amaçlı kullananlar ise, belirtildiği üzere belli aralıklarla gelip, ancak kısa süre boyunca yaylada kalmaktadır. Sayfiye amaçlı yaylacılıkta, çalışanların izin süresi ve özellikle de düzenlenen yayla şenlikleri tarihlerine göre belirlenen yaylaya gidiş-dönüş, yayladaki aile sayısını da büyük oranda

[10] Yaylacılık oldukça geniş bir konu olup, ülkemizde birçok bölgede halen gerçekleştirilen bir faaliyettir. Bu kısımda Artvin ilindeki başlıca yaylalar ve özellikleri konularında açıklamalar yapılacak olup, sayfiye ve turizm boyutuyla ilgili konulara bir sonraki bölümde yer verilecektir.

etkilemektedir. İlin farklı yörelerinden veya il dışından başta Artvinliler olmak üzere gelenlerin de yoğun rağbet göstermesine bağlı olarak, şenlikler döneminde normal zamandakine göre kat kat daha fazla olan yayla nüfusu, rekreasyonel amaçlı yaylacılığın yörede ne derece geliştiğinin de bir göstergesidir. Nitekim sahadaki yayla yerleşmeleri, son zamanlarda üretilen hayvansal ürünlerin yanı sıra, yapılan şenliklerle de adlarından söz ettirmektedir (Orhan, 2015: 195-196).

Merkez ilçe sınırları içerisinde 2000 m'lerden itibaren başlamakta olan yaylacılık faaliyet alanları, Yusufeli ve çevresinde ise yaklaşık 2500 m'den sonra belirginleşmekte, 3000 m'den sonra hemen hemen tamamıyla ortadan kalkmaktadır. Bunun da en önemli nedeni iklim şartlarının insan yaşamına uygun koşullar oluşturmamasıdır (Tıraş, 1994: 123). İlçedeki yoğun yaylacılık faaliyet alanları; Kaçkar Dağı, Yeşildağ, güneyde Bakır Tepe, Karadağ hatta Olur'un yaylalarına kadar uzanırlar. Yusufeli ilçesine bağlı köylerde yaylacılık, Şavşat, Ardanuç, Tortum ve diğer ilçelere nazaran fazla gelişmemiştir ve burada yaylacılar yaz mevsiminde köyünü terk etmemektedir. İlçenin önemli yaylalardan biri Kaçkar Dağları üzerinde yer alan Yaylalar köyüne ait olan Hastaf yaylasıdır. Diğer bir yayla ise 2450 m yükseltide bulunan "Dübe" yaylasıdır. Altıparmak köyüne ait 8 adet yayla yerleşmesi vardır. Bunlardan biri olan, Karagöl yaylası yaklaşık 2650 m yükseltide yer almaktadır. Bavut yaylası ise 2400 m yükseltide olup, Bahçeli köyüne aittir. Yusufeli yaylalar içerisinde Güngörmez Dağı'nın batı kesiminde, Yüncüler köyüne ait olan Ada yaylası bulunur (Tıraş, 1994: 97-98-134-136).

Şavşat yaylacıları Arsiyan, Cindağı, Cankelek, Kamera, Sahara ve Yığlı yaylalarına; Ardanuçlular, Tavkara, Avala, Balbulan, Kürdavan, Horasan, Büyük yurt yaylalarına çıkarlar. Bunlardan başka Artvin-Şavşat arasında bulunan Karçal silsilesi de Artvin-Şavşat ve hatta ***Ardanuç'tan*** gelen yaylacıların muvakkat yerleşmelerini teşkil eder. ***Borçka*** ilçesinde: Rize dağlarının doğu ve güney doğuya bakan yamaçlarında Şavval Tepe, Kükürt Tepe, Altıparmak Dağı yayla yerleridir (Tarkan, 1973: 93).

Şavşat ilçesinde hemen her köyün bir yaylası (toplam 48 yayla yerleşmesi) bulunmaktadır. Ancak şunu da hemen belirtelim ki, yayla yerleşmesi olmayan ve yaylacılık faaliyetinde bulunmayan köy yerleşmeleri olduğu gibi, birden fazla yayla yerleşmesine sahip köylere de rastlanmaktadır. Örneğin, Dalkırmaz köyünün yaylası bulunmaz iken; Pınarlı köyünün Velat, Taşlı ve Cindağı olmak üzere üç yaylası vardır.

İlçe sınırları içerisindeki yayla yerleşmelerinin hemen tamamı, orman üst sınırı üzerinde Alpin çayır katında yer almaktadır. Büyük çoğunluğu 2000-2500 m aralığında bulunan yaylaların en yüksekte olanı, yaklaşık 2700 m'de konuşlandırılan ve Pınarlı sakinleri tarafından kullanılan Cindağı yaylasıdır (Orhan, 2015: 189-192).

Yaylalarda yöresel olarak *ağarti* adı verilen peynir, süt, tereyağı ve yoğurt gibi hayvansal ürünler, öncelikle ailelerin kendi ihtiyacını karşılamalarına yönelik olmakla beraber, yeterli oranda üretildiğinde, bunların bir kısmı yaylaya sayfiye amaçlı gelenlere satılmaktadır. Ayrıca çok az miktarda da olsa, başta Şavşat kasabası olmak üzere, çevre yerleşmelerde kurulan pazar yerlerinde ve bazı bakkal dükkânlarında da satışa sunulmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, yaylada üretilen bu ürünler; İstanbul, Bursa, Ankara gibi büyükşehirlerde yaşayan akraba ve hemşerilere de gönderilmektedir. Ayrıca küçükbaş hayvanlardan elde edilen yapağı da ticarete konu olmakta ve özellikle Ardahan'dan gelen tüccarlara ve köyde isteyenlere satılmaktadır (Orhan, 2015: 196).

Ardanuç ilçesindeki yayla yerleşmesi sayısı 42 kadardır. Buna göre Şavşat ilçesinde olduğu gibi, her köy yerleşmesinin ortalama bir yayla yerleşmesi bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı köy yerleşmelerinin birden fazla yaylası da vardır. Kızılcık, Bağlıca, Aşağıırmaklar, Güleş, Ovacık, Aydın, Tütünlü ve Karlı köylerinin ikişer yaylası bulunmaktadır. Torbalı, Ekşinar, Ferhatlı ve Avcılar gibi köyler ise yaylası olmayan köylerdendir. Ayrıca bazı yayla yerleşmeleri birkaç köy tarafından ortak olarak da kullanılmaktadır. Konaklı, Kaşıkçı ve Akarsu köylerinin kullandığı Hgertus yaylası, bu köylerin ortak yaylasıdır. İncili ve Anaçlı köylerinin de yaylaları ortak yayla özelliğindedir. Bu yaylalardan biri olan Bilbilan (Bülbülhanları) yaylası, diğerlerinden farklıdır. Bilbilan yaylası, çevredeki onlarca yaylanın merkezi konumundadır. Merkezi yayla olması konumunun yanı sıra, üstlendiği ticari fonksiyondan da bu önemi giderek artmaktadır. Bülbülhanları olarak da adlandırılan bu yaylaya Derehanları yaylası da denir. Çünkü yaylanın orta kısmından bir dere geçmekte ve bu derenin kenarında han olarak adlandırılan konutlar bulunmaktadır. Söz konusu bu yaylanın ortasından geçen ve top yolu olarak adlandırılan karayolu Artvin ile Ardahan ilinin yayladaki sınırını oluşturmaktadır. Yolun doğu tarafında kalan alanlar Ardahan ilinin Göle ilçesine, batı tarafında kalan alanlar ise Ardanuç'a aittir. Bilbilan yaylası merkezi bir yayla özelliğinde olup, birçok köy yerleşmesine ait olan yayla yerleşmelerinin bir arada bulunduğu geniş bir sahayı içerisine almaktadır (Rızvanoğlu, 2003: 154-164).

Arhavi Çayı Havzası'nda mevcut olan 18 yayla yerleşmesinin tamamı Güldağı üzerinde bulunmaktadır. Yayla yerleşmeleri 1200-2700 metreler arasında bulunmaktadır. Yüksek kısımlardaki yaylaların büyük çoğunluğu Flüvyal-glasyal vadilerin güneye bakan yamaçlarında (Alacagöl, Nogadit, Orta, Çamlık, Agara, Koyunlu gibi yaylalar) yer almışlardır. Ancak yükseltileri 1200-1800 metre civarında olan yaylalar (Bannalık, Acıgöl, Sevahil, Dikme, Soğuksu, Taşlık yaylaları gibi) sırtlarda bulunmaktadır (Koday, 2003: 76). Yaylalara daha çok dağlık alana yakın olan ve hayvancılık faaliyetinin nispeten yaygın olduğu köylerden çıkılmaktadır. Yaylalara çıkan köylerin yükseltileri 500-1000 m'ler arasında yer almakta (Boyuncuk, Dülgerli, Soğucak, Arılı, Başköy, Küçükköy gibi) olup her köyden en fazla 4-5 aile yaylaya çıkmaktadır (Koday, 2003: 82).

Murgul Çayı Havzası'ndaki yaylalar Alacadağ, Otluca Dağı ve Gül Dağı'nda yoğunlaşmışlardır. Glasyal sahalarda, alpin çayırlarla kaplı alanlar yayla yerleşmelerinin en yoğun olduğu bölgelerdir. Murgul Çayı Havzası'ndaki yayla yerleşmelerinden Gül Dağı'nda yer alan yaylaların (örneğin Eğrisu, Kumarlı, Güldağı (Şohval) yaylaları) büyük çoğunluğu ise orman sınırının üzerinde (2000 m'nin üzeri) flüviyal-glasyal vadilerde yer almışlardır. Alacadağ ve Otluca dağlarında yer alan yaylalar ise yine vadilerin yamaçları ile sırtlarda toplanmışlardır. Murgul Çayı Havzası sınırları içinde kalan 20 civarındaki yaylarının büyük bölümü, havzanın güney ve güney batısında bulunmaktadır. Gül Dağı'nın 2000-2600 metreler arasında kalan bölümü yayla yerleşmelerinin en yoğun olduğu alandır (Koday, 2000: 106-16).

Geçici yerleşmelerden bir diğeri olan ***mezralar*** genellikle 1000 m yükseltiden sonra dağılış göstermektedir. Bunlar, genellikle devamlı kırsal yerleşmelerden olan köy ve geçici yerleşmelerden olan yaylalar arasında bir geçiş tipi meydana getirirler (Ceylan, 1995: 143). Başka bir deyişle, devamlı köy yerleşmelerinden geçici yayla yerleşmelerine çıkışta ve inişte belli bir süre kalınan mezralar, bir basamak vazifesi görmeleri dolayısıyla, her iki yerleşme birimi arasında bir intikal şekli meydana getirirler (Zaman ve Sevindi, 2001: 432; Zaman, 2007: 182-183). Böylece köyden yaylalara ve yaylalardan köye iniş-çıkışlarda basamak olarak kullanıldıkları için, bu açıdan da ayrı bir fonksiyonu üstlenmektedirler. Mezralar, genellikle ekip-biçme faaliyetlerinin sürdürüldüğü yerleşmeler olmaları dolayısıyla, sınırlı da olsa, tarımı yapılabilecek toprakların olduğu konumları kuruluş yeri olarak seçmişlerdir. Bu bağlamda, mezra meskenlerinin çevresindeki bir bölüm arazi, ya mezrada kalış süresi boyunca ya da kışlık olarak

tüketilmek üzere sebze tarımına ayrılmıştır. Patates, lâhana, biber, patlıcan, domates, kavun-karpuz, fasulye vs. gibi sebzeler ile buğday, arpa ve mısır gibi tahıllar yetiştirilen başlıca ürünler arasında yer alır. Bu kesimler aynı zamanda beslenen hayvanları için gerekli yonca, korunga, ot, saman, yem vs. gibi ürünlerin de temin edildiği alanlardır. Bu çayırlar, genellikle ağustos ayında biçilip kurutulur ve kışın kullanılmak üzere köylere taşınır. Böylece bölge mezraları, hem ailenin kendi ihtiyaçlarına yönelik ve hem de beslediği hayvanlarının kışlık ihtiyacının temin edildiği (tarım ürünleri ve ot) ve belli bir devre de otlatıldığı geçici iskân bölgeleri veya yerleşmeleridir (Ceylan, 1995: 199-200; Tıraş, 1994: 138-139). Merkez ilçede yaylası olmayan, ancak yaylanın fonksiyonunu mezraların yerine getirdiği köy yerleşmelerine (Oruçlu, Okumuşlar, Zeytinlik) de rastlanmaktadır. Benzer durum Yusufeli ilçesi sınırları içerisindeki Kılıçkaya mezrası için de geçerlidir. Yaklaşık 1000-2000 m yükseltiler arasında ve büyük bir bölümü orman alanları içerisinde dağılış gösteren mezra yerleşmelerine merkez ilçe, Yusufeli (Tıraş, 1994: 137-138), Arhavi, Murgul ve Şavşat gibi ilçe sınırları içerisinde rastlanır. Merkez ilçe sınırları içerisinde bu yerleşmeler daha çok Oruçlu, Okumuşlar, Kalburlu, Bağcılar, Dikmeli, Yukarımaden, Aşağımaden, Taşlıca ve Zeytinlik (Ceylan, 1995: 190-191-200), Yusufeli ilçesinde ise Yokuşlu (Yokuşlu mezrası), Altıparmak (Amanezget mezrası), Yüncüler (Yüncüler mezrası) ve Kılıçkaya (Kılıçkaya mezrası) köylerinde bulunur (Tıraş, 1994: 138-139). Bu yerleşmeler, Arhavi ve Murgul Çayı havzasında küçük yayla olarak adlandırılmaktadır. Arhavi ilçesinde 7 adet olan ve daha çok barla veya güzle karakteri taşıyan, yaklaşık olarak 800-1200 metreler arasında dağılış gösteren mezralar; Dülgerli (Zurgana ve Durgana mezraları), Küçükköy (Kodi ve Kamilet mezraları), Yolgeçen (Yolgeçen mezrası) ve Gürgencik (Gürgencik mezrası) köyleri sınırları içerisinde bulunmaktadır (Koday, 2003: 82-83). Murgul Çayı Havzası'ndaki mezraları ise; Çimenli, Ardıç, Özmal, Kürtoğlu, Şeyket ve Sakavriyet adlarıyla anılanlar oluşturmaktadır (Koday, 2000: 118).

Mezra yerleşmelerinin bir kısmı bulundukları/dağılış gösterdikleri yükseltiler ile ormanlar bağlı olarak gevşek ve dağınık yerleşme dokusu (örneğin; Hatila Vadisi'nin her iki yamacında ve orman içinde 3 ya da 5 kadar yerleşme çekirdeğinin meydana getirdiği mahallelerden oluşan Taşlıca köyü) gösterirken (Ceylan, 1995: 143-144), diğer kısmı ise toplu bir yerleşme niteliğine sahiptir. Diğer taraftan, yöredeki mezraların çoğunluğu geçici yerleşmeler olmaları nedeniyle mevsimlik olarak göçülen yerleşmeler iken, bütün

bir yıl boyunca tamamı olmasa bile bazı aileler tarafından kalınan mezralar da mevcuttur. Bağcılar ve Dikmeli Köyü (merkez ilçe) mezraları (Ceylan, 1995: 201-202) ile Amanezget mezrası (Yusufeli) buna örnek teşkil eder. Bunlar genellikle hayvan sayıları fazla olan ailelerdir. Köydeki meskenlerinde hayvanlarını saklama olanakları olmaması ve mezrada biçtikleri otların tekrar köye taşınması gibi zorluklar nedeniyle bu aileler mezralarda devamlı kalmayı tercih etmişlerdir (Ceylan, 1995: 201-202).

Günümüzde birçok mezra yerleşmesi, bir taraftan Artvin ilinin yoğun şekilde göç vermesi ve geriye yaşlı nüfusun kalması ile hayvancılık faaliyetlerinin giderek azalması sebebiyle birçok yerde metruk hale (atıl duruma) gelmiştir. Diğer taraftan ise mezralar, hem dışardan gelen insanlar hem de daimi olarak göç etmesine rağmen tatillerini memlekette geçirmek isteyen Artvinlilerin sayfiye amaçlı kullandıkları yerler arasına da girmişlerdir. Örneğin Şavşat'a ait Tekkale köyü mezrası sayfiye yönüyle ağır basmaktadır. Aynı şekilde Şavşat ilçesinde sayfiye amacıyla modern meskenlerin de bulunduğu Kocabey kışlası bu yöreden bir diğer örnektir (Orhan, 2015: 187). Benzer durum Murgul havzası içindeki köy yerleşmeleri ait mezralar için de söz konusudur (Koday, 2000: 113).

İl sınırları içerisinde ***bağ evi, bağ anbarı*** ve ***koğ*** adı altında, değişik şekillerde, ancak bir tek amaca hizmet etme gayesiyle inşa edilmiş olmakla birlikte, değişik fonksiyonları üstlenen üç farklı geçici yerleşme şekli ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere bu tür yerleşmeler, bağlarda yapılması gereken bir dizi hizmetin ve ekonomik faaliyetin sonucu olarak ortaya çıkmış, geçici bir süre yerleşilen evlerden meydana gelmektedir (Doğanay, 1994: 308; Ceylan, 1995: 205).

Çoğunlukla mart-aralık arasında kullanılan bu geçici yerleşme sahalarında, üzüm bağları ile birlikte değişik meyve türleri de yetiştirilmektedir. Bunlar arasında zeytin başta gelmektedir. Ayrıca; kiraz, nar, dut, incir, Japon hurması, elma ve ceviz de, yetiştirilen diğer meyve türleri arasında yer alır. Genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yılın yaklaşık 3/4'ünü kapsayan 9 aylık süre zarfında, farklı zamanlarda değişik faaliyetleri yürütmek amacıyla inilen bu geçici yerleşmeler, genellikle en alt yükselti basamağında kurulmuşlardır (Ceylan, 1995: 143). Meyvenin hasat döneminde, bazılarında ise kış aylarında kalınan bu bağ evlerinden 15 adet bulunmaktadır. Özellikle Berta Çayı'na yakın

kısımlarda bulunan bağ evleri, kış aylarında oldukça ılıman değerler gösteren alanlarda kurulmuştur (Rızvanoğlu, 2003: 103).

Bağlıkta evi olan aileler, köyde besledikleri küçük ya da büyükbaş hayvanları da bağlığa göçlerinde birlikte götürürler ve çoğunlukla burada yer alan ahır ve ağıllarda bir ya da bir buçuk ay kadar (otlar yeşerene kadar) kapalı tutarlar. Bununla birlikte aralık ayında bağlığa inip bağlığı bir nevi kışlak olarak kullanan ailelere de rastlanmaktadır. Bağlıklar ile birlikte çoğunlukla kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak sebze tarımına ayrılmış bir bahçe, hayvanları beslemek için çayır olarak değerlendirilen ya da yonca ekilen (2 aile) bir tarla, bağ evleri çevresinde genellikle yer alır. Hatta bir-iki aile bağlıktaki arazisinde tütün tarımı yapmaktadır (Ceylan, 1995: 206-207).

Araştırma sahasında bir diğer bağ evi şekli de, yörede ***bağ anbarı*** adı verilen meskenlerden oluşmaktadır. Berta Çayı Vadisi'nin Çimenli köyü sınırları içerisinde ve güney yamacında kurulmuş olan bağlık alanda dağılış gösteren bu meskenler de bir başka bağ ev tipini meydana getirirler. Bu bağlıklar bölgesi; Ortaköy, Sakalar, Çimenli köyünün Güzelköy mahallesi ve Ardanuç'un Gökçeköy'ünden toplam 150 kadar ailenin bağlığından meydana gelmektedir. Bağlıklarda inşa edilmiş olan ve *üzüm anbarı* adı verilen bu meskenler, her ne kadar yeni inşa edilmiş olmalarına rağmen, etrafında dağılış gösteren bağlık alanların ve sulama kanallarının Gürcülerden kaldığı anlaşılmaktadır (Ceylan, 1995: 209-210).

Yusufeli ilçesindeki bağ evleri, çoğunlukla devamlı yerleşmelere dönüşmüş durumdadırlar. Daha çok dağlık kesimde bulunan köylerde oturan aileler, Çoruh ve Altıparmak vadileri kenarında, bağ-bahçe arazisi sahipleri kendileri olmasa dahi çocukları veya yakınları, evlerini ulaşım ve diğer elverişli şartlar taşıması nedeniyle bağ ve bahçelikler içinde inşa etmişlerdir. Örneğin Yüksekoba köyüne bağlı Cilat ile Bahçeli köyüne bağlı Demirciler mahalleleri, bu şekilde ortaya çıkmışlardır. Bu mahallelerde yapılan kontlar ise, devamlı oturma düşüncesiyle yapılmış olduğundan çağdaş yapı tekniğine uygun özellikler taşımaktadırlar. Bu itibarla önceleri geçici olarak kalınan vadi tabanlarındaki bağlıklar, devamlı yerleşmeye açılmışlardır (Tıraş, 1994: 141).

Ağıl yerleşmeleri, ildeki diğer geçici yerleşme şekillerinden biridir. Bunlar genellikle bir köy yerleşmesinde birkaç ailenin ancak saklayabildiği ve besleyebildiği küçükbaş hayvanların, yaylacılık mevsimi dışında kışı geçirmek maksadıyla alçak

kesimlerde inşa ettikleri geçici yerleşmelerdir. Bu yönüyle birer kışlak yerleşmesi özelliği taşımaktadırlar. Bunlar bazen köy yerleşmesinin dışında, ancak köye yakın bir konumda yer alabildikleri gibi, köy yerleşmesi içinde evin hemen yakınında ayrı bir eklenti şeklinde de inşa edilmişlerdir. Bu nedenlerle sahadaki ağıl yerleşmeleri, küçükbaş hayvanların kış devresini daha hafif iklim şartları içerisinde geçirmesi amacıyla alt kesimlerde kurulmuş ve bir bakıma küçükbaş hayvan kışlağı durumundadırlar. Çoruh Irmağı ve kollan tarafından derin bir şekilde parçalanmış olan araştırma sahası vadilerinin alçak kesimleri, elverişli iklim şartları nedeniyle çok iyi birer kışlak sahası durumundadır. Küçükbaş hayvanlar, ilk karın yaylalara düşüşü ile köylere ya da köylerin yakınında yer alan ağıllara (kışlak) göç etmektedirler. Bu göç olayı genellikle kasım ayına denk gelir. Kış devresini buradaki kışlaklarında geçiren küçükbaş hayvanlar karın yerden kalkmaya başladığı mart ve nisan aylarından itibaren de tekrar yaylalara göç ederler (Ceylan, 1995: 2014-216).

Bölgede bulunan genç ve orta yaşlı nüfusun daha iyi yaşam standardına ulaşmak düşüncesiyle, başka illere devamlı ya da mevsimlik olarak göç etmesi gibi nedenlere bağlı olarak eskiye göre önemini yitirmiş olsa da, özellikle yerleşme çekirdeği ile köy yerleşmesi arasında bir geçiş tipi olan ***kom*** (Sözer, 1972: 24) ve ***dam*** yerleşmelerine, az da olsa Yusufeli ilçesinde rastlanır. Böylece bu yerleşmeler, hayvancılık faaliyetine bağlı olarak ilk kuruldukları dönemlerde, daha fazla öneme sahipti. Çünkü bu dönemlerde aileler, çok sayıda hayvan beslemekteydi. Oysa günümüzde fazla sayıda hayvan beslemek yerine bir ya da iki baş hayvan beslemekle yetinmektedirler. Bunun bir sonucu olarak da, geçmişte önemli fonksiyonu bulunan kom ve dam yerleşmeleri, son yıllarda önemini büyük ölçüde kaybetmişlerdir (Tıraş, 1994: 140).

İlin farklı yörelerine dağılmış ve sayıları her geçen yıl azalan bir başka geçici yerleşmeyi ***su değirmenleri***, diğerini ise kışlık ot ve odun ihtiyacının karşılanması yanında sürü sahiplerinin sürüleri ile birlikte kış mevsimini geçirdiği ***kışlaklar*** oluşturur.

2.3. EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Ekonomik Faaliyetler

Tarım ve Hayvancılık

Artvin ilinde ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılık şeklinde olup, yoğun olarak yapılmaktadır. Kırsal nüfus geçimini bu faaliyetler sayesinde sağlamaktadır. Tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapıldığı ilde çay ve fındık tarımı ticari öneme sahipken, bazı sebze ve meyve yetiştiriciliği genelde geçim tipi şeklinde, çok az bir kısmı ise yerel veya çevre il sınırları içerisinde kurulan pazarlarda satılmaktadır.

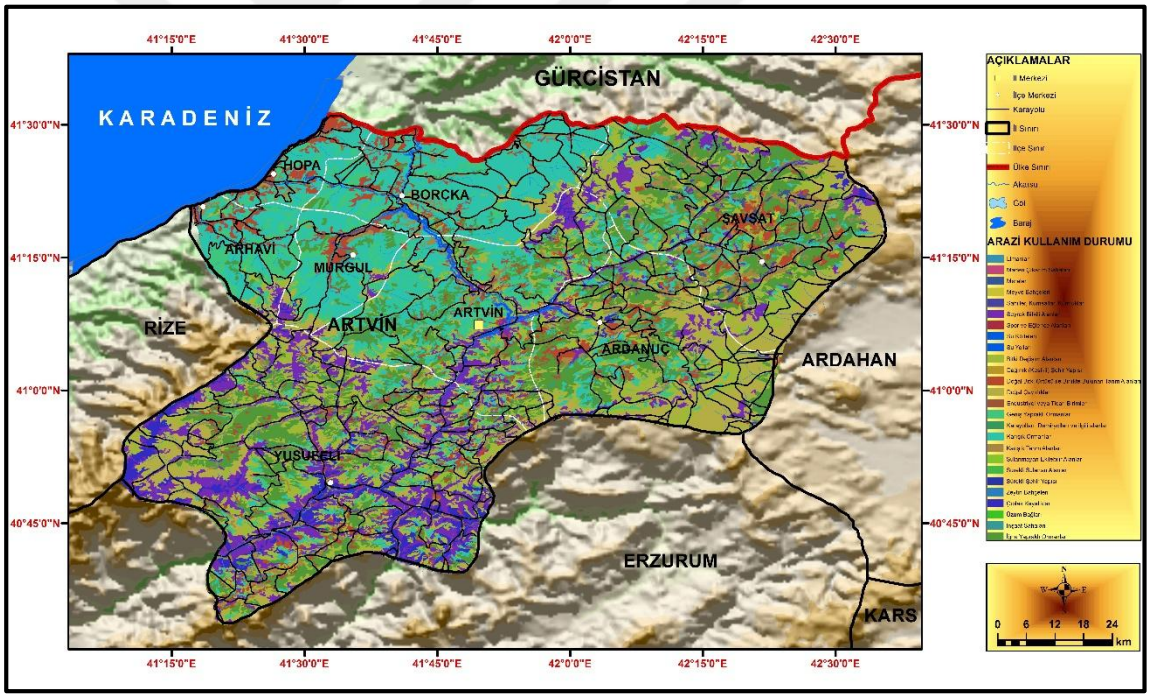
Artvin ilinde ekonomik hayatta tarımsal faaliyetler oldukça çeşitlilik ve farklılık göstermektedir. Kıyı ile iç kesim arasında yaşanan iklim, yağış, toprak ve diğer coğrafi özelliklerin değişmesi, tarımsal faaliyetler açısından birçok farklı ürünün yörede yetiştirilmesine imkân vermiştir. Her ne kadar iklim müsait olsa da yöredeki tarımsal faaliyetleri sınırlandıran en büyük coğrafi özellik yeryüzü şekilleridir. Bunun yanı sıra tarım alanlarının küçük parsellerden oluşması, modern tarım araç ve gereçlerinin kullanılamaması gibi beşeri şartlar da etkili olmaktadır. Bu nedenden ötürü tarım alanları oldukça sınırlı olmasına rağmen yöre insanı her karış toprağı işleme gayreti içerisinde olup, zaman zaman orman alanlarını tahrip ederek, taraçalar oluşturarak tarım toprağı meydana getirme çabası içerisine girmiştir. Artvin ilinde yetiştirilen ürünlerde yaşanan çeşitlilik özellikle fındık ve çay tarımının yaygınlaşması bu ürünlere bağlı ticaretinin giderek artması, bu ürünün yetiştirilme alanlarının genişlemesine neden olmuştur.

Ekip-biçme faaliyetleri genellikle hayvancılığı desteklemek ve ailenin ihtiyacını karşılamak amacıyla yapıldığından, geçim tipi faaliyetler olarak önem taşımaktadır. Meyvecilik faaliyeti ise ailenin ihtiyacı yanında (taze ve kurutmalık) bir bölümü pazara sunulan ve ekonomik bakımdan gelir getiren bir faaliyet şeklidir. Bu nedenle, yöredeki tarımsal faaliyetler, yüksek eğim değerlerinin görüldüğü ve toprak örtüsünün yok denecek kadar az olduğu 1000 m yükseltiye kadar olan kesimlerde meyvecilik faaliyeti şeklinde, 1000-2000 m yükseltiler arasındaki kesimlerde ise ekip-biçme faaliyetleri şeklinde sürdürülmektedir (Ceylan, 1995: 262-263). Çok uzun zamandan beri nüfusu pek artmayan hatta gittikçe artan bir hızla azalmaya başlayan Ardanuç gibi ilçelerde göç nedeniyle özellikle ekili alanların oranı düşmektedir. Bir zamanlar buğday ve arpa ekimi için kullanılan tarım arazileri, günümüzde sınırlı bir düzeyde ekilmekte, genelde otlak

alanları olarak kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak ekili-dikili alanların oranı azalırken, otlak ve mera alanlarının oranı genişlemektedir (Rızvanoğlu, 2003: 229).

Araştırma sahasında iklim ve yeryüzü şekilleri sulanabilen tarım arazilerinin daha çok vadi tabanlarında (yamaç kenarları ve birikinti konileri) toplanmasına neden olmuştur. Vadi yamaçlarında eğim değerlerinin artmasına bağlı olarak tarım yapılabilecek topraklar ortadan kalkmakta; bunun yerini çoğu yerde çıplak kayalık özelliğindeki yerler almaktadır (Tıraş, 1994: 159-160-62). Ülkemiz genelinde olduğu gibi Artvin ilinde de tarım toprakları miras yoluyla sürekli bölündüğü için yörede tarım alanlarının büyük bölümü parçalı ve küçük parsellerden oluşmaktadır (Koday, 1991: 77).

Artvin İl Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu verilerine göre ilde mevcut arazinin 400.089 hektarı orman, 162.186 hektarı kültür dışı, 110.225 hektarı çayır-mera ve 72.242 hektarı da tarım arazisidir (Tablo 2.18.; Şekil 2.11.; Harita 2.8.).

Harita 2.8. Artvin İlinin Arazi Kullanım Haritası.

Kaynak: Artvin İli Arazi Varlığı.

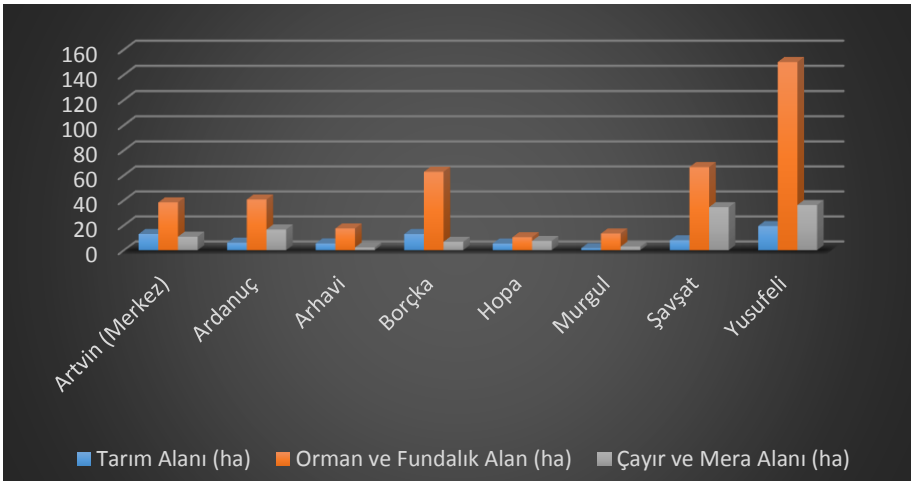
İl arazisinin yarıya yakını ormanlarla kaplıdır. İl yüzölçümünün % 9'u tarım arazileri, % 15'i de çayır-mera arazilerinden oluşmaktadır (Tablo 2.18.). İldeki tarımsal işletmelerin büyük çoğunluğu küçük aile işletmeleri şeklindedir. Toplam 14.932 tarımsal

işletmenin 7.540'ı arazi büyüklüğü bakımından 20 dekarın altındadır. 50 dekar ve üzerinde araziye sahip işletme sayısı 540'dır (İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 2015: 19). Artvin ilindeki sulama projeleri İl Özel İdaresi tarafından yürütülmekte olup, halk sulamaları ile birlikte toplam 21.221 ha alanda sulu tarım yapılmaktadır. İl genelinde 247 ha alanda drenaj yapılmaktadır. DSİ tarafından Borçka İlçesine 40 lt/sn ve DSİ Bölge Müdürlüğü tesislerine 8 lt/sn olmak üzere toplam 48 lt/sn içme ve kullanma suyu temin edilmiştir (http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/topraksu.htm).

Tablo 2.18. Artvin İlinde Arazinin Dağılımı.

İlçe	Tarım Alanı (ha)	Orman ve Fundalık Alan (ha)	Çayır ve Mera Alanı (ha)
Artvin (Merkez)	13.062	38.381	10.904
Ardanuç	6.095	40.666	16.655
Arhavi	5.500	17.500	2.257
Borçka	13.009	62.864	6.799
Hopa	5.416	10.459	7.5
Murgul	1.680	13.435	2.853
Şavşat	8.042	66.620	34.505
Yusufeli	19.438	150.164	36.244

Kaynak: Artvin İl Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu (2016)'ndan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.11. Artvin İlinde Arazinin Dağılımı (2016).

Artvin ilinde 2016 yılı TÜİK verilerinde göre, tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alanı 55.162 da, nadas alanı 52.007 da, sebze bahçeleri alanı 9.450 da ve meyveler, içecek ve baharat bitkilerinin alanı ise 190.976 da'dır (Tablo 2.19.).

Tablo 2.19. Artvin İlinde Tarım Alanlarının Dağılımı.

İlçe Adı	Toplam Alan (da)	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alanı (da)	Nadas alanı (da)	Sebze bahçeleri alanı (da)	Meyveler, içecek ve baharat bitkilerinin alanı (da)	Süs Bitkileri Alanı (da)
Merkez	14.554	9.018	0,00	695	4.841	0,00
Ardanuç	63.100	5.593	51.975	2.541	2.991	0,00
Arhavi	42.197	1.801	0,00	905	39.491	0,00
Borçka	92.056	7.286	32	1.252	83.486	0,00
Hopa	53.658	4.657	0,00	964	48.037	0,00
Murgul	21.376	14.642	0,00	155	6.579	0,00
Şavşat	5.603	2.123	0,00	372	3.108	0,00
Yusufeli	15.051	10.042	0,00	2.566	2.443	0,00
Toplam	307.595	55.162	52.007	9.450	190.976	0,00

Kaynak: TÜİK (2016) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bu tarım alanları içerisinde Köy Envanter Etüdü (1981: 12) verilerinden yararlanarak yapılan hesaplamalara göre, Ardanuç'ta ortalama parsel büyüklüğü 1.8 da kadardır. Bu değer Artvin ili genelinin ortalama parsel büyüklüğü olan 1.9 da'ya çok yakın olup; Şavşat ilçesiyle aynıdır. Yusufeli ve Merkez ilçenin ortalama parsel büyüklükleri 1.2 da, Hopa ve Arhavi ilçelerinde ortalama parsel büyüklüğü 2.4 da, Borçka'da ise 3.1 da kadardır (Rızvanoğlu, 2003: 229).

İnceleme sahasındaki tarım alanları daha çok eğimli yamaçlarda yer aldığından burada tarımsal alet ve makinelerin kullanımı oldukça zordur. Bu nedenle tarım alanları daha çok ekonomik değeri yüksek olan çay ve fındık bahçelerinden oluşmaktadır. Ayrıca küçük parsellerden oluşan bahçeler çapayla işlenmektedir (Koday, 2003: 135).

İlde, 85.772 dekar alanda yapılan çay ziraatı, bahçelerin oluşturulmasından, yaş çay yaprağı hasadına ve fabrikaya getirilmesine kadar oldukça iyi organize edilmiş bir tarımsal faaliyettir (Koday, 2003: 141). Hopa, Arhavi ve Borçka ilçelerinde toplam tarım alanları içerisinde önemli bir paya sahip olan çay plantasyon alanları yörede halkın en önemli geçim kaynaklarından biridir. Çay tarımı kıyıdan 500 metreye kadar olan yamaçlarda ve aynı zamanda kıyı boyunca batıdan Sarp'a kadar kesintisiz devam etmektedir (Koday, 1995: 224).

Fındık üretimi yıldan yıla değişmekle birlikte ilkbahar donları üretimde % 50'den fazla azalmalara neden olmaktadır. Ancak araştırma sahasında bu mevsimde dağlık alandan sahile doğru fön karakterinde rüzgârlar estiği için, don olayları pek

görülmektedir. Yörede üretilen fındıklar, Arhavi'de bulunan Fiskobirlik'e satılmaktadır (Koday, 2003: 142).

Yörenin 1951 yılında çay dikim sahasına dahil edilmesiyle birlikte çay, fındığa göre daha fazla gelir sağladığından fındıklığın yerini çay bahçeleri almıştır. Böylece fındık alanları zamanla sökülüp çay bahçesi oluşturulmuştur. Buna rağmen bugünde fındık, ildeki ticari değere sahip ürünler arasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim il tarım alanları içerisinde fındık bahçeleri 86.943 dekar alana sahip olup, ortalama yıllık üretim 5000 ton civarındadır. Bunun dışında ilde sert kabuklu meyveler içerisinde 2016 yılı itibariyle, 140 ton zeytin (771 da), 2.128 ton ceviz (7.738 da) ve 228 ton kestane (126 da) üretimi gerçekleştirilmiştir. Bunlardan zeytin, Gürcistan sınırında Muratlı'dan başlamakta (Koday, 1999: 264-272) ve Orta Çoruh mecrası yerleşme noktalarında Yusufeli Çoruh Vadisi ile Şavşat Berta Çayı mecrası boyunca vadinin her iki yamacında 600-650 m yükseltiye kadar yetişmektedir (Tarkan, 1973: 126). Bu bağlamda Merkez ilçede 16 köyde, Yusufeli ilçesinde 15 köyde ve Ardanuç'ta 5 köyde zeytinlikler bulunmaktadır (Koday, 1999: 274). Günümüzde büyük bir bölümü baraj suları altında kalmış olup Yusufeli Barajı'nın da tamamlanmasıyla daha çok zeytin ağacı bahçesi sular altında kalacaktır.

Üretilen zeytinyağı genellikle ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Ancak, ihtiyaç fazlası çok az bir kısmı da ticarete konu olmaktadır. Zeytinyağı genellikle çevre köylerde (zeytin bitkisinin yetişmediği köy yerleşmeleri) ihtiyacı olan aileler tarafından ya da Artvin şehrinde yaşayan aileler tarafından satın alınmaktadır. Ticarete konu olan asıl bölümü ise sofralık olarak pazarlanmaktadır. Bir bölümü de salamura yapıldıktan sonra satılmaktadır. Satışlar genellikle kooperatifler aracılığı ile toptancı tüccarlara olmaktadır. Çok az bir bölümü de perakende olarak satılmaktadır (Ceylan, 1995: 293-294).

İlde son zamanlarda kivi yetiştiriciliği de gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda, 564 dekar alanda kivi üretimi yapılmaktadır. Üretilen ürünlerin önemli bir bölümü pazara sunulurken diğer kısmı yetiştiriciler tarafından tüketilmektedir. Ayrıca kıyı kesiminde az da olsa portakal, greyfurt, mandalina ve limon gibi meyvelerin üretimi de yapılmaktadır.

Araştırma sahasında en yoğun bağ tarımı bölgelerine, Berta Çayı boyunca uzanan 800-900 m'ye kadar olan alanlarda rastlanır. Nitekim Berta Çayı ve Bulanık Deresi boyunca uzanan birçok köy yerleşmesinin geçici süre için yerleşilen bağlıkları

bulunmaktadır. Üretilen üzümün büyük bir bölümü yaş olarak pazarlanmaktadır. İri ve dayanıklı salkımlar ise üzüm ambarlarında bekletilerek kış aylarında daha yüksek fiyatlarla pazarlara sunulmaktadır. Üretici aileler bir miktarını ise kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak pekmez, köme ve pestil yapımında kullanmaktadırlar (Ceylan, 1995: 290; Rızvanoğlu, 2003: 238-239).

İlde belirtilen meyvelerin dışında armut (Hopa ve Arhavi'de Rus armudu), elma, dut, kiraz, erik, muşmula, ayva, kızılcık, dut, şeftali, kayısı, nar, yenidünya, yaban mersini, çilek, vişne, Trabzon hurması, karayemiş bulunur. Kırsal kesimde üretilen meyveler çeşitli yöntemlerle kış döneminde de yararlanabilecek hale dönüştürmek için elma, erik ve kuşburnu gibi ürünler kurutulup saklanabildiği gibi aynı zamanda da armut, dut, erik, kuşburnu gibi meyvelerin pekmezi yapılmaktadır (Orhan, 2015: 235-236). Özellikle Yusufeli'de dut ve üzüm pekmezi meşhur olup, yine aynı meyvelerden pestil ve köme yapılmakta olup, yerel pazarlarda satılabilecek hale getirilmektedir.

Yörede evlerin önündeki küçük parseller içerisinde mısır, karalahana, kabak, fasulye, biber, patlıcan, salatalık, bezelye, biber, patlıcan, domates, soğan, turp, patates, yeşil soğan, maydanoz, pırasa, marul, ıspanak ve pazı gibi ürünler yetiştirilmektedir. Sebze tarımının genellikle küçük parsellerde polikültür ve enterkültür tarım faaliyeti şeklinde sürdürülmesi, modern tekniklerin kullanılmasını büyük ölçüde engellemiş ve ekstansif metodlarla yapılan üretim faaliyeti, birim alana verimi de önemli ölçüde azaltmıştır. Üretilen sebze türlerinin hemen hemen tamamı ailelerin kendi tüketimlerine ayrılmakta, geri kalan çok az bir bölümü de pazara sunulmaktadır. Bu şekilde küçük bahçeler içerisinde yoğun kullanılan günlük sebzelerden ve kış için turşu veya kurutarak kullanılacak ürünler 10-15'e kadar çıkabilen birçok ürün bir arada yetiştirilmektedir. Çoruh Irmağı Vadisi ve diğer vadiler her ne kadar sıcaklık değerleri ve sulama imkânları nedeniyle sebze tarımı açısından elverişli şartlar göstermekte ise de, tarım arazilerinin yetersizliği ve pazar bulmadaki güçlükler nedeniyle fazla bir gelişme göstermemiştir (Ceylan, 1995: 280).

Araştırma sahasında endüstri bitkilerinden sadece tütünün tarımı yapılmaktadır. Bununla birlikte tütün tarımı da çok düşük düzeyde olup, bölge ekonomisinde önemli bir yer oluşturmamaktadır (Rızvanoğlu, 2003: 239). Eski önemini kaybetmekle birlikte tütün tarımı daha çok Merkez ilçenin yanı sıra Borçka, Ardanuç ve Şavşat ilçelerinde gerçekleştirilmektedir.

İlin kıyı kesiminin her mevsimi bol yağışlı, nemli bir iklime sahip olması nedeniyle arpa, buğday gibi tahılların yetiştirilmesine elverişli değildir. Çünkü bu tahıllar olgunlaşma devresinde yağıştan hoşlanmazlar, ürünün olgunlaşması için bir müddet kuraklık gerekmektedir (Koday, 2003: 135). Buna karşın iç kesimlerde mısır ve pirinç dışında kalan tahıllar daha çok Çoruh Vadisi'nden yüksek kesimlerde bulunan ve sulanması mümkün olmayan sahalarda gerçekleştirilmektedir. Sulanabilen sahalarda ise bağ bahçe tarımı yapılmaktadır (Tıraş, 1994: 164).

Pirinç tarımı Yusufeli ilçe merkezinin güneyinde bulunan Çoruh Vadisi'nin genişleyerek uygun şartlar oluşturduğu kesimlerde yoğunluk kazanmaktadır (Tıraş, 1994: 160). Çoruh mecrasında pirinçlikler/çeltiklikler çok küçük tarlalar halinde ve sulama imkânı olan sahadadır (Tarkan, 1973: 121).

Mısır hem hayvan yemi hem de insan gıdası olarak önem taşımaktadır. Bu nedenle en çok ekimi yapılan ürünler arasında yer almaktadır. Nitekim 2016 yılında il tarım alanları içerisinde 13727 dekar alan mısır tarımına ayrılmıştır. Kıraç alanlar ile daha yüksek kesimlerde dahi kolayca yetişebilen arpa, 3.600 dekarlık ekim alanı ile mısırdan sonra en çok yer ayrılan tahıldır. Buğdayın ise 1522 dekar alanda ekimi yapılmaktadır.

Hayvancılık faaliyetleri bakımından büyük önem taşıyan ve ekip-biçme faaliyetleri içerisinde yer alan yem bitkileri tarımı (Ceylan, 1995: 278) ilde önemli bir yere sahiptir. Kıyı kesiminde çayır ve mera alanı çok az veya hiç olmadığı için, mısırın gövdesi ve sapı kışın hayvan yiyeceği olarak büyük bir öneme sahiptir.

İlde *seracılık* giderek yaygınlaştırılmakta olup, AKAK projesi kapsamında desteklemelere devam edilmektedir. Bu kapsamda 2015 yılı itibariyle Merkez ilçede 11, diğer ilçelerde 44 olmak üzere (Ardanuç'ta 23, Şavşat'ta 6, Yusufeli'de 15) 55 örtü altı sera tesisi bulunmaktadır (İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 2015: 32).

Hayvancılık faaliyetleri de tarımın ayrılmaz bir parçası olup, onunla iç içedir. Artvin ilinde hayvancılık, ilin önemli ekonomik faaliyetlerinden bir diğerini oluşturmaktadır. İl genelinde arazi şartlarının dağlık, engebeli ve eğim değerlerinin yüksek olması tarım alanlarının kısıtlı olmasına yol açmıştır. Bunun yanında iç kesimlere doğru sulama imkânının kısıtlı olması sebebiyle tarım yapılamayan veya kısıtlı bir alanda gerçekleştirilebilen tarımsal faaliyetlerin yerine hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri dağlık ve yakın olan köylerde önem kazanmakta,

sahile doğru yaklaştıkça önemini kaybetmektedir (Koday, 2003: 149). Başka bir ifadeyle ilin kıyı kesiminde pek fazla gelişme imkânı bulamayan hayvancılık, ilin iç kesimlerinde en önemli faaliyet kolunu oluşturur. Gerçekten de, sahil kesiminde hayvancılık faaliyetleri tarımsal faaliyetlerin gerisinde kalmaktadır. Bu alanların sık ormanlarla kaplı olması ve hayvanların otlatılabileceği mera alanlarının sınırlı olması hayvancılık faaliyetlerini sınırlandıran başlıca etkenler arasında gösterilebilir. Ayrıca sahil de belirli bir yükseltiye kadar halkın tarımsal faaliyetleri içerisinde bahçe tarımı daha çok ön plana çıkmaktadır. Öyle ki, Hopa ve Arhavi ilçelerinde sahilde bariz bir şekilde görüldüğü üzere fındık ve çay bahçeleri yoğunluk kazanmaktadır. Hatta, Borçka'da çay ve fındık ile Murgul'da fındık bahçeleri vadi içerisinde geniş bir alan kaplamaktadır.

Buna karşılık, il genelinde iklim şartlarının elverdiği ölçüde gelişme imkânı bulan çayır ve mera alanlarının geniş bir yer kaplaması hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasına imkân vermektedir. Ormanın üst sınırında ortalama kıyı (2000-2100 m) ile iç kesimlerde (1750 m'den sonra) değişmekle birlikte Alpin çayırlar kuşağının varlığı ve bitki örtüsü çeşitliliği de hayvancılık açısından önemli bir avantaj sunmaktadır. Bunun sonucunda il genelinde hayvancılık faaliyetleri önemli bir ekonomik faaliyet oluşturmakta ve kırsal yerleşmelerde yaşayan kırsal nüfusun geçimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda ilde ekonomik açıdan gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetlerini büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, arıcılık, kümes hayvancılığı ve balıkçılık faaliyetleri oluşturmaktadır.

Kıyı kesiminde aileler kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir veya iki büyükbaş hayvan besledikleri görülebilmektedir. İç kısımlara doğru çayır ve mera alanlarının artmasına bağlı olarak hayvan sayılarında artış olmaktadır.

Artvin ilinde küçükbaş hayvancılık, büyükbaş hayvancılığa nazaran daha çok yapılmaktadır. Nitekim, hayvan varlığının yarıdan fazlasını (% 64,7) küçükbaş hayvanlar oluşturur. Küçükbaş hayvancılıkta genelde koyun (Hemşin ve dağlıç) başta olmak üzere keçi de beslenmektedir. Koyun varlığında Ardanuç (38.990), Hopa (22.569) ve Şavşat (12.600) ilçeleri önde gelmektedir. İl genelinde en az koyun yetiştiriciliği ise Murgul (19) ve Yusufeli (6.256) ilçelerinde yapılmaktadır. Kıl keçisinin ise en fazla başta Yusufeli (4.460) olmak üzere Hopa (1.338) ve Arhavi (1.870) ilçelerinde beslenmektedir. Artvin ilinde büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinde yerli (doğu kırmızısı ve kara sığır), melez ve kültür hayvan ırkları beslenmektedir. İl hayvan varlığının % 35,3'ünü oluşturan başta

sığır olmak üzere büyükbaş hayvan (yok denecek kadar manda) besiciliği Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli ilçelerinde yoğun olarak gerçekleştirilmektedir.

İl genelinde ***kümes hayvancılığı*** yöredeki ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Yetiştirilen kümes hayvanları içerisinde tavuk (10244) ilk sırada gelmekte olup en fazla Yusufeli (2.542), Hopa (2.380), Ardanuç (1.865), Borçka (1.700) ve Murgul (1.200) ilçelerinde beslenmektedir. Diğer beslenen kümes hayvanları arasında ördek (316), hindi (130) ve kaz (271) yer almaktadır.

Aslında yörede yapacağı işin az ve zahmetinin çok olacağı düşüncesiyle ***yük ve çeki hayvanı*** beslemekten kaçınılmaktadır (Koday, 1991: 84). Bu yüzden her geçen yıl sayıları azalan hayvan grubunu yük ve çeki hayvanları (at, eşek, katır) oluşturmaktadır. İlde toplam 329 at, 101 katır ve 158 eşek bulunmaktadır. Mevcut yük ve çeki hayvanları çoğunluğu, yük taşımacılığı amacıyla arazi şartlarının çok eğimli ve engebeli olduğu Şavşat, Yusufeli ve Ardanuç ilçelerinde bulunmaktadır. Diğer taraftan, Yusufeli'de (Yaylalar) Kaçkar Dağları'na gelen turist gruplarının yüklerinin taşınmasında da hizmet sunmaktadır. Başka bir deyişle, bu hayvanlar, turizm amacıyla da yararlanılmaktadır. Bu durum yöre ekonomisine ve özelliklede kırsal kesim insanına az da olsa bir gelir sağlamaktadır. Bir diğer önemli nokta ise yine Kaçkar Dağları'nda 3 farklı turizm kooperatifinin sezon başlarken Dilberdüzü'nde gelen turistlere konaklama, yeme-içme ve zirve rehberliği gibi hizmetler sunmaları için oldukça fazla olan yükleri katır, at ve eşeklerle yukarıya taşınmaktadır. Ayrıca kamp alanında kalan insanların ihtiyaçları olan gıda, tüp ve diğer malzemeler haftada bir veya iki haftada bir Yaylalar köyü ve Yusufeli'den yine at ve katırlarla taşınarak giderilmektedir.

Araştırma sahasında ***arıcılık faaliyetleri,*** hem kovanların sayıları, hem de üretilen balın miktarı bakımından giderek artan bir gelişme eğilimi göstermektedir. Çoruh Vadisi ve diğer vadilerin alçak kesimlerinde çalı ve kuru orman formasyonu ile başlayan bitki örtüsü, üst kesimlerde orman formasyonu ile devam etmekte ve 2000 m'lerden itibaren de yerini Alpin ve Subalpin kuşağa bırakmaktadır. Bu farklı bitki kuşakları, oldukça zengin bitki tür ve topluluklarına sahip olduğundan, arıcılık faaliyetleri açısından da iyi bir potansiyel meydana getirmektedir (Ceylan: 1995: 302).

Artvin ilinde yaklaşık 1.462 işletme arıcılık yapmakta olup, yeni ve eski (karakovan) olmak üzere toplam 91.056 kovan bulunmaktadır. Yılda ortalama 828,875 ton bal ve 51,330 ton bal mumu üretilmektedir. Bunun yanında istatistiği olmayan arı

ürünleri arı sütü ve polen gibi az miktarlarda üretimi yapılan ürünler de bulunmaktadır. Arıcılığın en fazla yapıldığı ilçelerin başında Merkez ilçe (11.000 kovan), Borçka (25.620 kovan), Hopa (11.175 kovan) ve Yusufeli (12.958) gelmektedir. Borçka Artvin ili genelinde yapılan arıcılık faaliyetleri ve bal üretimi konusunda ilin yarından fazlasını temsil etmektedir. Burayı özel kılan sebep Camili (Macahel) gibi gen koruma bölgesinde "Saf Kafkas Ana Arı" üretimi ve arıcılık faaliyetlerinin yapılmasıdır. TEMA tarafından kurulan şirket sayesinde teknik anlamda gelişen ve yöre insanını teşvik etmekle kalmayıp gençleri de bu faaliyet konusunda eğiterek istihdam yaratan bu girişim, gelişmenin asıl nedenini oluşturmaktadır. Camili köyünde üretilen ana arılar Türkiye ve yurtdışında birçok yere gönderilmektedir. Bu açıdan Borçka ilçesi Artvin ilinin aynı zamanda en fazla bal (295 ton) ve balmumu (31 ton) üreten ilçesi konumundadır. Yine Artvin Merkez 159 ton bal ve 5,5 ton balmumu, Şavşat 105 ton bal ve 7 ton balmumu, Yusufeli 100 ton bal ve 1,5 ton balmumu üretimi ile ilde arıcılık faaliyetleri açısından önemli bir yer oluşturmaktadır. Ayrıca Şavşat'ta *Sarıçayır Sönmüş Karakovan Balı* (Orhan, 2015: 253), Borçka'da *Camili* ve Murgul'da *Kokolet* ve *Korucular*'ın balı oldukça meşhur olup, markalaşma yolunda ilerlemektedir.

Artvin ilinde ekonomik faaliyetlerden bir diğerini ise ***balıkçılık*** oluşturmaktadır. Kıyı kesiminde yani Hopa ve Arhavi'de 208'e yakın tekne sahibi ve çalışanları geçimini balık avcılığı faaliyetinden sağlamaktadır. Denizlerde sahile yakın kesimlerde kıyı balıkçılığı, açıklarda ise kıyı ötesi balıkçılığı şeklinde gerçekleştirilen bu faaliyet dışında ilde yapımı devam eden ve yapımı tamamlanmış barajlar ile temiz su kaynakları olan derelerde kültür balıkçılığı da giderek yaygınlaşmakta, gelişmekte ve işletme sayısı artmaktadır.

Netice itibariyle, hayvancılık faaliyetleri tarım da olduğu gibi agroturizm ve dolayısıyla da ekoturizm ile ilişkili önemli faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan hayvancılık faaliyetleri ile turizm arasında sıkı bir ilişki vardır. Organik hayvansal ürünler ile tarımsal ürünler eko turistlerin yerel ürünler içerisinde önem verdiği alanlardan birisidir. Yöreye özgü yetişen bitkisel ürünlerin yemek kültürü üzerinde yarattığı zengin mutfak turistlerin yerel ürünleri tatmak istemeleri açsından ayrı bir ilgi alanının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca turistlerin dönerken beraberinde bu ürünlerden alıp götürmeleri ise kırsal kalkınmaya katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Ormancılık, Artvin yöresinin önemli ekonomik faaliyetleri içeresinde yer almaktadır. Bu bağlamda, Çoruh Havzası'nın bitki örtüsü çeşitliliği açısından dikkat çekici yörelerden biridir. Bir taraftan dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan il arazisinin 400.089 hektarı ormanlar ile kaplıdır. Diğer taraftan, nüfusun bir bölümü kırsal kesimde yaşamakta olup, birçok yerde yerleşmeler ormanla iç içedir ve halk ormanla, dolayısıyla da ormancılık faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Araştırma sahası köy yerleşmelerinin bir bölümü orman içi ve orman kenarı köy yerleşmesi durumundadır. Bu nedenle ormanla ilişkisi bulunan köy yerleşmelerinin hemen hemen tamamı, ekonomik açıdan ormana bağımlı olarak yaşamaktadır. Hatta köy yerleşmelerinin ekip-biçme faaliyetlerinde bulunduğu ve köyün ikinci bir hayat sahası olan mezra yerleşmelerinin bir kısmı da orman kuşağı içerisinde dağılış göstermektedir. Örneğin merkez ilçe sınırları içerisindeki Okumuşlar, Kalburlu, Ormanlı, Hamamlı, Alabalık, Ortaköy, Sakalar, Sarıbudak, Aşağımaden, Tütüncüler, Varlık, Vezirköy, Derinköy, Köseler, Bakırköy, Taşlıca, Yukarımaden, Ahlat ve Fıstıklı köylerinin gelir diliminin büyük bölümünü orman istihsali meydana getirmektedir (Ceylan, 1995: 306-307). Benzer durum Borçka, Ardanuç, Arhavi, Şavşat ve Yusufeli ilçeleri kırsal yerleşmeleri için de söz konusudur. Böylece, ormancılık sektörü kısıtlı iş imkânları nedeniyle yörede önemli bir istihdam alanı oluşturmaktadır (Sever, 2002: 80). Başka bir ifadeyle, özellikle orman köylülerinin hayatta kalmaları bu ormanların varlığına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde doğrudan faydalanılan ormanlık alanlar nüfusun artması, şehirlerin giderek kalabalıklaşması ve aşırı betonlaşmış yapılardan uzaklaşmak adına rekreasyonel açıdan dinlenme, eğlenme, gezme, yaban hayatını gözlemleme, manzara seyri, fotosafari, trekking-hiking ve avcılık gibi birçok faaliyeti gerçekleştirdikleri turistik destinasyonlara dönüşmüşlerdir. Biyoçeşitliliğin en yüksek olduğu bu alanların korunması bu sebepten dolayı oldukça önemlidir.

Diğer taraftan, ormanlık sahalarda elde edilen ürünlerin çok büyük kısmını kerestelik tomruklar ile yakacak ve kâğıt üretimi için elde edilen odunlar oluşturmaktadır. Belirtilen orman ürünleri; piyasa satışları (açık artırma ile halka satış) tahsisli satış (pazarlıklı olup Orüs, Seka, TKİ ve PTT'ye yapılan), maliyet bedelli satış (işletme personeline yakacak odun satışı), tarifeli satışlar (orman köylülerine tamirat ve yapım amaçlı satış) ve tarifesiz satışlar (afetzedelere yapılan satış) şeklinde orman işletmesi tarafından satılmaktadır (Rızvanoğlu, 2003: 253-254).

Artvin ilinde ***sanayi faaliyetleri*** ulaşım, yatırım, pazarlama, işgücü ve diğer birçok sebepten dolayı gelişmemekle birlikte il genelinde zengin orman örtüsü ve yeraltı kaynaklarına bağlı olarak sanayi faaliyetleri az da olsa gerçekleştirilmektedir. Ekonomik faaliyetler içerisinde yörenin kalkınmasına ve yöre insanının istihdam edilmesinde önemli bir paya sahip olan sanayi faaliyetleri aynı zamanda üretmiş olduğu ürünler ile turizmi de desteklemektedir.

İldeki sanayi faaliyetlerini; çay ve fındık gibi tarım ürünlerine yönelik fabrikalar, elektrik ihtiyacını karşılamak için kurulmuş olan hidroelektrik ve termik (Hopa) santraller, orman ürünlerine yönelik sanayi tesisleri ile madenciliğe (Karadeniz Bakır İşletmesi, Murgul Bakır Fabrikası) yönelik tesislerin yanı sıra oto tamircisi, elektrikçi, marangoz, doğramacı vs. atölyeleri oluşturur. Bunlara ilave olarak hayvancılık faaliyetine yönelik süt işleyen tesisler (Artvin Süt İşleme Entegre Tesisi gibi) ile yine arıcılık faaliyetine yönelik Camili'de TEMA Vakfı tarafından kurulan ve çeşitli üretim faaliyetlerinin yapıldığı Macahel Arıcılık, Turizm, Nakliyat ve Ticaret Anonim Şirketi yanı sıra 1998 yılında Arhavi'de faaliyete geçirilen ARSAN silah fabrikası (Arhavi Silah Sanayi A.Ş) da mevcuttur. Yine farklı bir imalat sanayisi olarak kıyıda kurulmuş bulunan Hopa, Kemalpaşa, Sugören ve Çamlıköy yerleşmelerinde balıkçı teknesi imalatı yapılan atölyeler bulunmaktadır. Ayrıca, eskiye nazaran önemli oranda azalmasına rağmen, hâlâ belli bölgelerde varlığını sürdüren su değirmenleri, bir diğer işletme türü olarak kabul edilebilir.

Artvin ilinde, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan rapora göre, madencilik ve taş ocakçılığı (8), gıda ürünlerinin imalatı (15), ağaç vb. ürünler (5), kağıda dayalı ürünler (1), kauçuk vb. ürünler (1), metalik dışındaki mineral ve ürünler (6), elektrik teçhizat imalatı (1), makine ve ekipman imalatı (1), mobilya (1), elektrik vd. sistemler imalatı (2) olmak üzere 41 firma faaliyet göstermektedir.

Madencilik, eskiden beri ilde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler arasında önemli bir yere sahiptir. Öyle ki iş alanları kısıtlı, sanayisi pek fazla gelişmemiş ve ekonomik açıdan zayıf bir il statüsünde olan Artvin için *madencilik* büyük bir istihdam yaratmaktadır. Bunun örneğini geçmişten beri Murgul ilçesinde fazlasıyla gözlemlemek mümkündür.

Artvin il geneli madenler yönüyle oldukça zengindir. Genellikle bir arada yer alan bakır (Cu), kurşun (Pb) ve çinko (Zn) madenleri ile manganez (Mn), altın (Au), demir

(Fe) gibi madenler yanı sıra çimento hammaddeleri, feldspat, grafit, kil, mermer ve tuğla-kiremit hammaddesi bulunmaktadır. Bu madenlerin işletilmesi hususunda ruhsat alma işlemleri süren, işletilen ve işletilme aşamasında olan bazı maden alanları bulunmaktadır.

Maden sahaları içerisinde, özellikle uzun zamandan beri işletimi devam eden Murgul bakır madeni ve Cerrattepe'de yer alan altın madeni, il için büyük öneme sahiptir. Bunlara ilave olarak sahada diğer küçük çaplı maden çıkarım alanları da bulunmaktadır. Bu madenlerin bir kısmının işletilmesine günümüzde de devam edilirken, çok eski dönemlerden beri işletilen ancak günümüzde işletimi durdurulmuş aktif olmayan maden çıkarım alanları de mevcuttur.

İl ekonomisine bu derece etkisi olan madencilik ile ilgili turizm bakımından belirtilmesi gereken önemli hususlardan birini de, maden çıkarılırken doğal ortama zarar verip vermediği, açık veya kapalı sistemle madenin çıkarımı, taşıma ve işleme özellikleri itibariyle doğal ortam üzerindeki etkilerinin göz önünde bulundurulmasıdır. Elbette ki bu faaliyetin olumlu etkilerinin dışında yaratmış olduğu olumsuz etkiler de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ilin birçok korunan alanın varlığı, ilin büyük bir bölümünün ormanlarla kaplı olması, arazinin hemen hemen her yerde eğimli ve arızalı bir yapı göstermesi, yaban hayatının il genelinde doğal yaşam alanının geniş bir yer kaplaması insanların değer verdiği bu alanların zarar görmesine neden olmaktadır. Bu olayın bir başka yönü ise, madenciliğin yanı sıra kum, taş ve çakıl ocaklarının ilin doğa turizm potansiyelini ve peyzajını olumsuz etkileyen önemli bir faaliyet olmasıdır. Murgul'un Damar mahallesinde maden çıkarım alanının doğaya vermiş olduğu olumsuz etkiler incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Bu açıdan doğal ortamdan faydalanma şekli, doğal alan ile bununla doğrudan ilişkili ekoturizm alanları arasında olumsuz açıdan bir etkileşim söz konusudur. Bu bağlamda da, yöre insanı HES ve madencilik faaliyetlerine tepkiyle yaklaşmaktadır.

Diğer taraftan Artvin ili, hidroelektrik santralleri yönüyle zengin olup, birçok projenin hayat geçmesi ile ***enerji sektörü***nde oldukça büyük ivmeler kat etmiştir. Çoruh Nehri üzerinde bugüne kadar tamamlanan Muratlı Barajı, Borçka Barajı ve mühendislik harikalarından biri olan Deriner Barajı ile inşası devam eden Yusufeli Barajı önemli yatırımlardır. Bunların yanı sıra akarsular üzerinde tamamlanmış olan HES'lerde (Erik, Balıklı, Diyoban, Kabaca, Erenler, Murgul, Arpa, Cansu, Yayla, Çakırlar, Meşeli, Aralık, Esandal, Çifteköprü, Papart, Susuz, Erenköy ve Hızır) enerji üretimine başlanmıştır.

Ayrıca birçok HES (Şavşat, Kalecik, Cala, Gana, Kocaman, Çiçekli, Damla) ve baraj (Bağlık Barajı, Bayram Barajı vs.) ise kurulma aşamasında veya proje aşamasındadır. Bunlara ilave olarak, enerji sektöründe önemli bir yeri olan Hopa Termik Santrali elektrik üretiminde önemli bir yere sahiptir.

İlde, turizmi üzerinde etkili olan hususlardan birini de ***ulaşım*** teşkil eder. Bu bağlamda il, hem sahil hem de iç kesimler üzerinden karayolu güzergâhları ile ülkemizin farklı yöre ve bölgelerine bağlanmaktadır. Bu bağlamda kıyı kesimi kıyıyı takip eden Karadeniz sahil yolu ile bir taraftan ülke içi bağlantıyı sağlarken, diğer taraftan Kemalpaşa üzerinden Sarp sınır kapısı ile Gürcistan'a ulaşmaktadır. Kıyıyı ise iç kesime bağlayan yol, Çoruh nehri boyunca güneye uzanmaktadır. Bu güzergâh, Çoruh Havzası boyunca genellikle karışık bir yüzey şekline sahip olması, ulaştırma hizmetlerinde önemli bir engeli teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Hopa'yı iç kısımdaki Artvin üzerinden Doğu Anadolu'ya bağlayan karayolu Balıklı Dağı üzerindeki Cankurtaran geçidinden geçmektedir. Bu geçit, yakın zamanda ulaşıma açılan 5.2 km'lik tünel ile geçilmiştir. Aynı şekilde, akarsu üzerinde inşa edilen barajlar ile yol güzergâhları değişmiştir. Bu anlamda da bugüne kadar yaklaşık 90 km devlet yolunun yeniden inşa edilmesi yanı sıra yol üzerinde toplam uzunlukları 22 bin 963 (23 km) olan 42 tünel, 5 dengeli konsol köprü, 3 viyadük ve 32 köprü inşa edilmiştir. Böylece HES projelerinin hayata geçmesiyle birlikte Artvin iline ulaşım anlamında hafife alınmayacak derecede yatırım yapıldığını söylemek mümkündür. HES inşaatlarına paralel olarak Erzurum-Artvin, Artvin-Ardanuç karayolu üzerinde eskiye nazaran modern yapılan yollar üzerinde genişletme, iyileştirme, viyadük, köprü, kavşak, ve daha önemlisi mesafeyi kısaltan tüneller inşa edilmiştir. Ancak il içerisindeki bazı yollar, eğimli, virajlı, tek şeritli ve bazen bir aracın bile zor geçebildiği genişlikte riskli bir durum göstermektedir. Yapılan tüneller her ne kadar virajlı bölümleri ortadan kaldırmış olsa da fiziki şartların el vermediği alanlarda bu zorlu koşullar halen devam etmektedir.

Diğer taraftan, il sınırları içerisinden geçen Artvin-Ardahan devlet yolu (D-010) ise, nispeten yüksek standartlı karayoludur. Adı geçen güzergâh boyunca, Şavşat kasabasının Artvin'e olan uzaklığı 70 km iken, Şavşat'ın Ardahan ile arasındaki mesafe ise 46 km kadardır. Ayrıca söz konusu yolun bir kolu, Meydancık kasabasına (26 km), diğer bir kolu da Veliköy'e (15 km) ulaşmaktadır (Orhan, 2015: 276).

Ayrıca il içerisinde başta mezra ve yaylalar olmak üzere pek çok yerleşme ile ulaşım halen patika yollar ile sağlanmaktadır. Yolların ulaşamadığı doğal (şelale, göl, dağ vs.) ve beşeri turistik değerlerin (kale, köprü, konak vs.) tanıtımı bağlamında turizm açısından da önem arz eden bu yollar, birçok yer arasında kestirmeden sık ormanlar arasında geçiş imkânı sunarak yerel halka büyük kolaylık sağlamaktadır. Yine motorlu taşıt yollarının yapılmadığı mesken ile yol arasındaki bağlantı teleferik hatları ile gerçekleştirilmektedir. Bu teleferikler her ne kadar yük taşımak için inşa edilse de, zaman zaman insanlar da taşındığı için halatların sağlam olmasına ve uçlarının iyi bağlanmasına ayrı bir özen gösterilmektedir. Aynı şekilde ilde dikkat çeken bir diğer önemli bağlantıyı da akarsular üzerindeki tarihi kemerli taş köprüler ile çelik halatlar üzerine inşa edilmiş asma köprüler sağlanmaktadır.

İlin dışarı ile bağlantısı aynı zamanda deniz yolu ile de sağlanmaktadır. Bu bağlamda Hopa Limanı çok önemlidir. Nitekim liman, Karadeniz limanları arasında özellikle de yük taşımacılığında önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle sadece ülke için değil, ülke dışı yük taşımacılığı bakımından da önem arz etmektedir. Nitekim, Hopa Limanı'ndan komşu ülke İran'a ait malları taşıyan nakliyeciler, Sarp Sınır Kapısı'nın açılmasından sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na da yük taşınmaya başlanmıştır. Bütün bunlar trafik yoğunluğunun artmasına vesile olmuştur.

Demir yolu bağlantısının mevcut olmadığı ile en yakın havaalanı Batum (Gürcistan)'da bulunmaktadır. Bu havaalanının sınır kapısına (Sarp Sınır Kapısı) uzaklığı 13 km, buradan Artvin şehrine uzaklığı ise 88 km olup, böylece Artvin ile havaalanı arası mesafe 101 km'dir. Ülke içerisinde ise Trabzon (224 km) ve Erzurum (200 km), mesafe yönüyle Artvin şehrine en yakın havaalanlarını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda il, Rize-Artvin arasında yapımına başlanan ve 17.01.2017 tarihinde ihalesi yapılarak, Nisan 2017 yılında temeli atılan ve 2020 yılında tamamlanarak faaliyete geçeceği tahmin edilen, *Rize-Artvin Bölgesel Havaalanı* ile yeni bir ivme kazanacaktır. Yeşilköy-Pazar (Pazar Tüneli) mevkiine inşa edilecek olan havalimanı; Rize'ye yaklaşık 35 km, Trabzon'a 110 km, Hopa'ya 57 km ve Artvin'e 125 km uzaklıkta olacaktır. Aynı zamanda bu havalimanı Ordu-Giresun Havalimanı'ndan sonra ülkemizde deniz dolgusu üzerine yapılan ikinci havalimanı olma özelliğine sahiptir.

İlde, ***ticaret sektörü***nün büyük ölçüde gelişmesi için yeterli potansiyel mevcut değildir. Nitekim ekonomik hinterlandının darlığı, coğrafi olarak diğer pazarlara uzaklığı,

ulaşım güçlükleri, büyük kentlere olan uzaklık, nüfusunun yetersizliği, komşu illerin ve Gürcistan'ın gelir seviyesinin düşüklüğü, ticarete konu olacak ürünlere bağlı imalat sanayinin yetersizliği, ticari potansiyelini sınırlandıran etkenler arasında yer alır. Bu faktörler arasında nüfus ve nüfusun gelir seviyesi, ildeki ticaret sektörünün belirli bir seviyeye gelebilmesi için olmazsa olmaz bir etkendir. Bu nedenle sürekli olarak göç verme eğiliminde bulunan il, alınacak tedbirler ile bu olumsuzluktan kurtulmalıdır. Bu bağlamda mevcut sanayi faaliyetlerinin yanı sıra tarımsal imalat sanayinin geliştirilmesi, yeni yükseköğretim kuramlarının açılması ve turizm faaliyetlerinin canlandırılması, ticaret sektörünün gelişmesi için gerekli temeli sağlayacaktır (Bocutoğlu, 2003: 85-86).

Tarihi devirlerden zamanımıza gelinceye kadar, havza, üzerinde yaşadığı nüfus topluluğunun çeşitli ihtiyacını dışardan temini cihetine gitmeyerek, basit deyimle "kendi yağıyla kavrulmak" gibi kapalı bir ekonomik sisteme dayanmıştır (Tarkan, 1973: 151). Bugün itibariyle Artvin kentinin ticari faaliyetleri, kent içi ve yakın çevresine yönelik ticari faaliyetler genellikle perakende ticaret, uzak çevreye ya da uzak çevreden bu yerleşme merkezine yönelik ticari faaliyetler ise genellikle toptan ticaret faaliyeti şeklinde gerçekleşmektedir (Ceylan, 1995: 327). Bu bağlamda ülke içerisinde ticaret bağlantısı gerçekleştirilen yerleşmeleri başta İstanbul olmak üzere Rize, Trabzon, Samsun gibi kıyı kentleri yanı sıra Erzurum (başta Yusufeli), Kars, Ardahan oluşturmaktadır.

İlden dışarıya yönelik ticarete konu olan mallar arasında; çay, hayvansal ürünler (tereyağı, peynir, bal), fındık, çeşitli meyveler, kereste ile madencilik ürünleri bulunurken, diğer illerden ise gıda maddeleri ile konfeksiyon ürünleri başta gelmektedir. Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgelerimizden gelen bu mallara ilaveten kış mevsiminde Akdeniz'den çeşitli sebze, meyve ile sonbahar ve kış mevsiminde Doğu Anadolu'dan ot balyaları getirilmektedir.

İlin dış ülkeler ile ticaret bağlantıları ise Sarp sınır kapısı ve Hopa Limanı üzerinden gerçekleşmektedir. Karayolu ile yapılan dış ticarette bavul ticareti de önemlidir. Bu bağlamda çoğunlukla inci, basit elektrikli aletler, ayakkabı, çeşitli tekstil ürünleri vb. gibi mallar ticarete konu olmaktadır. Hopa Limanı üzerinden Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeler ile ticaret yapılmıştır, Liman ve Sarp sınır kapısı üzerinden 2016 yılı itibariyle, Hopa Gümrük Müdürlüğü'nde 228.998.041 TL ithalat ve 944.084.553 TL ihracat gerçekleştirilmiştir. İhraç edilen ürünler içerisinde muhtelif gıdalar başta olmak üzere yeraltı kaynaklarının varlığına bağlı olarak metal

sanayi (bakır, pirit, sülfirikasit vs.), metal olmayan diğer mineraller, tarım ve hayvancılık ürünleri ile metal eşya sanayi, tomruk ve kereste, konfeksiyon, meyve-sebze, mefruşat ile makine ve teçhizatlar bulunmaktadır. İthal edilen mallar içerisinde yine en büyük payı madencilik ürünler almaktadır.

Netice itibariyle, bütün bu ekonomik kaynaklar, gelecek bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere, yörede pek çok turizm türü ve aktivitesinin gerçekleştirilebileceği potansiyeli oluşturmaktadır. Bu yönüyle il, potansiyeli henüz tam olarak keşfedilmemiş ve büyük ölçüde bozulmamış doğallığı yanı sıra tarihi ve kültürel kaynakları ile önemli doğal ve aynı zamanda da beşeri çekiciliklere sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ ve SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ

3. GİRİŞ

Dünya üzerindeki ülkelerin sahip oldukları doğal turistik kaynakların varlığı ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bu kaynakları değerlendirme potansiyelleri çok büyük farklılıklar göstermektedir. Çünkü bu turistik kaynaklar ülkelere göre eşit bir şekilde dağılmamış olup, korunmuşluk düzeyleri, varlığını devem ettirme durumu ve ekonomik anlamda turizm sektöründe kullanılabilirliklerine göre değişmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkemiz doğal kaynaklar yönüyle zengin bir ülke olmakla birlikte henüz doğa turizminin dünyadaki büyük bir bölümünü oluşturan doğa turizmi gelirlerinden yeterince faydalanamamaktadır. Nitekim alternatif turizm türleri içerisinde doğa turizmi ve ekoturizm açısından ülkemizde birçok turizme açılmış veya açılmamış olan destinasyon bulunmaktadır. Diğer coğrafi bölgelerimizde olduğu gibi yeşilin her tonunu bünyesinde barındıran gerek ekolojik gerekse kültürel zenginlik kaynakları ile Karadeniz Bölgesi ve Doğu Karadeniz Bölümü ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen hemen hemen tüm faaliyet türlerini bünyesinde bulunduran ve bu açıdan dikkat çeken yerlerimizdir.

"Karadeniz Entegre Kıyı Alanları Yönetimi Politika ve Stratejileri" raporunda Karadeniz Bölgesi turizm potansiyeli bakımından beş alt bölgede değerlendirilmiştir. Bunlar, B. Karadeniz, Bolu, O. Karadeniz, Samsun ve D. Karadeniz alt bölgeleridir. Batı Karadeniz ve Samsun alt bölgeleri kaynak potansiyelinin yetersizliği ve sanayileşme, kentleşme ve ikinci konut baskıları gibi nedenlerle sürdürülebilir turizm gelişmesi bakımından çekici bulunmadığından değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bolu Dağlık Bölgesi, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgeleri, doğal, tarihi, kültürel ve folklorik potansiyelleri nedeniyle, kış sporları, dağ, yayla, akarsu ve doğa turizmi, deniz, yat turizmi ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişmesine uygundur (Nuray, 1998: 154).

Karadeniz Stratejik Eylem Planı'nda önerilen ve Karadeniz'de ekoturizmin geliştirilmesine yönelik projelerden biri de "Yeşiltur Projesi"dir. Projenin amacı; bölgede var olan turizm potansiyelinin ekoturizmin geliştirilmesi amacıyla kullanılması, bu arada

kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması, küçük sermayeli yatırımcıların ve işletmelerin desteklenerek yerel ekonomilerin güçlendirilmesi, turizmin bölge ekonomisinde alternatif sektör olarak geliştirilmesi, küçük işletmeler arasında organizasyonun güçlendirilmesi ve yatırım risklerinin azaltılması olarak sıralanabilir. Projeden beklenen sonuçlar; bölgede ekoturizmin geliştirilmesi için bir örnek oluşturularak, yerel yatırımcılar ve işletmeler arasında işbirliği ve organizasyonun güçlendirilmesi, küçük sermaye yatırımlarına olanak sağlanması, yerel ekonomiye ve işsizliğin önlenmesine katkı sağlanması, bu çerçevede (Nuray, 1998: 157);

• Ekoturizmin gelişmesinde standartların belirlenmesi,

• Turizm gelişmesi için yerel küçük yatırımcıların entegrasyonuna olanak sağlayacak bir işletme zinciri oluşturulması,

• Planlanan gezi güzergâhı üzerindeki küçük yerleşme birimlerine işlevler verilmesi ve bir zincirin parçaları olarak organize edilmesi,

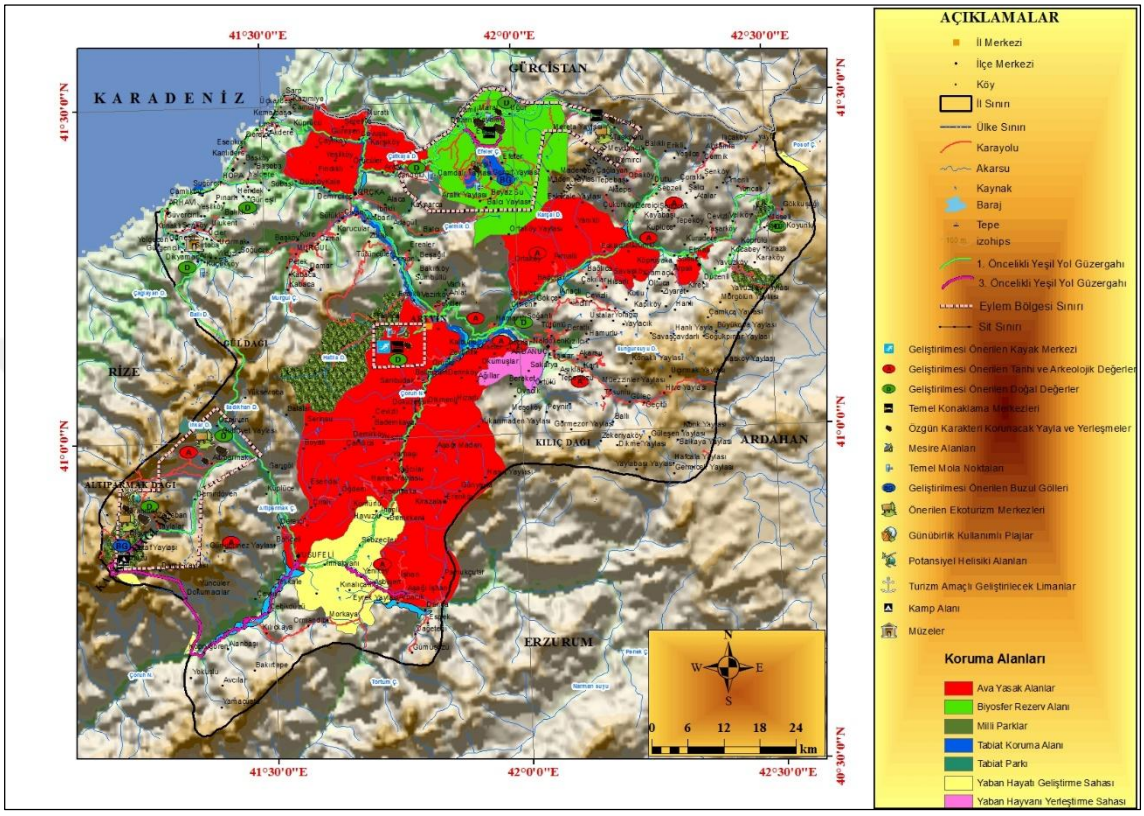
• Doğal ve kültürel değerlerin turizm amaçlı korunarak kullanılması için ölçütler geliştirilmesi,

• Yatırımcılara yönelik tekrar kullanım ve dönüşüm metodlarının geliştirilmesidir.

Saklı bir cennet olan Artvin her köşesinde eşsiz manzara, doğa harikaları, tarihi ve kültürel değerleriyle keşfedilmeyi bekleyen bir ildir. Henüz yeterince ekoturizm konusunda bir ilerleme kaydedememiş olsa da, yerli ve yabancı turistlerin ilgiyle yaklaştığı bazı doğal alanları ile ön plana çıkmaktadır. İl genelinde bulunan doğal turistik değerlerinin büyük bir bölümü halen gün yüzüne çıkmamış ve tanıtımı yapılmamış alanlar olarak doğallıklarını korumaktadır. Ancak çeşitli tur organizatörlerinin tur programlarına aldıkları alanlar ile sosyal medya gibi çağımızın önde gelen paylaşım sitelerinde yerel halkın bu doğal ve kültürel değerlere ait fotoğrafları paylaşması ile diğer ülke ve ülkemizdeki diğer illerden gelen doğa ve ekoturisti Artvin iline de çekmektedir.

İl geneline yayılan ormanları ve flora çeşitliliği, akarsuları, dağları, vadileri, şelaleleri ve çağlayanları, farklı oluşum şekillerine göre gölleri, milli parkları, tabiat parkları, tabiat koruma alanları, tabiat anıtları, biyosfer rezerv alanı, yaban hayatı koruma alanları gibi doğal alanların yanında kültürel açıdan tarihi kilise, cami, yerel halk kültürü ve etkinlikleri, yerel el sanatları, yöresel ürün ve ekogastronomi gibi sayılabilecek

yüzlerce turistik potansiyel oluşturan unsur Artvin ilini eşsiz ve özel kılmaktadır. Bu açıdan Artvin ilinin ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi ve turizm açısından değerlendirilmesi konusunda bu çalışma içerisinde ekoturizm türlerine göre kaynak teşkil eden doğal ve sosyo-kültürel değerlere ayrı ayrı yer verilmiştir (Harita 3.1.).

Harita 3.1. Artvin İli Turizm Master Planı Haritası.

Kaynak: 1/250.000 ölçekli Doğu Karadeniz Turizm Master Planı'ndan faydalanılarak çizilmiştir.

3.1. TURİZM POTANSİYELİNİN BELİRLEMESİ ve ÖNEMİ

Artvin ilinin ekoturizm potansiyeli konusunu ele almadan önce bir alanın turizm potansiyelinin belirlenmesi ve bunun taşımış olduğu öneme değinmek gerekecektir. Çünkü potansiyel belirleme turizmin aşamaları içerisinde ilk sırada yer almaktadır.

Ülkemiz bilinen pek çok doğal ve beşeri turistik zenginliği kadar bilinmeyen ve az önem verilmiş zenginliklere de sahiptir (Bulut, 2010). Coğrafi bölgeler, bölümler ve yöreler kendi içerisinde sahip oldukları doğal ve kültürel bakımdan farklılıklar ekoturizm olanaklarının çeşitlenmesine imkân vermektedir (Kaymaz ve Özşahin, 2013). Yakın

yıllarda bu potansiyelin değerlendirilmesine yönelik olarak artırılan turistik etkinlikler, sınırlı ekonomik getiriye sahip dağlık alanlarımızın önemsenir hale getirmiştir. Günümüzde sahip olunan bu potansiyele gerekli ilgi ve beklenen yatırımların yapılmadığı söylemek mümkün olmasa da; bu durum araştırmacıların dağlarımızın saklı güzelliklerini keşfetme merakını engellememektedir (Bulut ve diğ., 2005).

Sürdürülebilir turizmle alternatif kaynakların yerel halkın refah düzeyini artırmak, mevcut atıl kalan çekicilikleri turizm kapsamında değerlendirmek, kaynakların rasyonel kullanımım sürdürülebilir kılarak ve ürün çeşitlendirmesine giderek turizmin olumsuz etkilerini en aza indirmek gibi amaçlar güdülmektedir. Bunların gerçekleştirilebilmesi turizm açısından potansiyelin ortaya konulmasına bağlıdır (Artun, 2016: 128). Bilindiği gibi ekoturizm faaliyetlerinin de gerçekleştirilmesi, bir sahanın ekoturizme açılması ve turistik amaçla pazarlanabilmesi için envanter çalışmalar ile potansiyel ekoturizm türlerinin belirlenmesi gerekmektedir (Efe ve diğ., 2008). Turizm potansiyelinin saptanması ile "bir yerin sahip olduğu kaynakların, değerlerin, zenginliklerin turizme uygunluğu veya yeterliliğinin düzeyini ölçmek anlamına gelmektedir (Soykan, 2004: 38). Turizm ve turizm coğrafyasında önem taşıyan turizm arzını oluşturan çekicilikler; bir yörenin kendine özgü niteliklerini, turistin yöreyi tercih etme nedenini diğer bir ifadeyle turistik potansiyelini oluşturmaktadır. Bir ülke, bölge ya da yöreye turistik talebi yönlendiren, turist akışını sağlayan çekiciliklerin turistik ürüne dönüşmesi belirli bir planlama sürecinden geçmesini zorunlu kılmaktadır. Turistik potansiyelinin araştırılmasında ortak ölçütler olarak, doğal çekicilikler, tarihsel-kültürel çekicilikler, altyapı, kentsel donatım (satış mağazaları, ticari hizmetler, sinema, opera, konser ve spor salonları) ve turistik donatımlar (otel, motel, restoran, hatıra eşya satan dükkânlar) ele alınmaktadır (Emekli, 2006: 56-57).

Genel anlamda coğrafi açıdan turizmin ele alınması, bir sahanın bazı coğrafi unsurların turizm bakımından belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Doğanay, 2009: 169). Turistik varlıkların ve özelliklerin sayıca çokluğu ise potansiyelin zenginliğini ortaya koyar. Eğer bir ülke, turizm bakımından çok çeşitli bir potansiyele sahip ise o ülkeye çok sayıda ziyaretçi akın eder (Güngördü, 2007: 13).

Doğal çevreyi turizm kaynağı gören, bu kaynağın sürekli ve dengeli yönetilmesi gerektiğine inanan, tahrip edilmesi yerine kalitesinin artırılmasına çaba gösteren turist

tipi, gelecekte turizm-çevre ilişkilerinde bizzat kendisi denge unsuru olacaktır (Soykan, 2003: 18). Turizm potansiyelinin saptanması ile (Soykan, 2003: 21):

- Turizm geliştirileceği alanların seçimi,
- Alanların amaç dışı kullanımlarının önüne geçilmesi,
- Alanların uygun turizm türünün tayini,
- Alanlara uyumlu nitelikli turistin çekilmesi,
- Alanın sahibi olarak yerli halkın eğitimi ile,
- "Coğrafi çevrenin korunarak kullanımı" mümkün olabilecektir.

Artun (2016) tarafından turizm potansiyelinin belirlenmesine yönelik ortaya konulan yöntem farklı bir yaklaşım aşağıda belirtilecek olanlardan farklı bir sistem dahilinde ele alınmıştır. Ona göre il olarak kaynak analizi yapılmadır. Gelişme planı ve stratejisi için öncelikle kaynak analizi yapılması mecburidir. Bir alanın sahip olduğu kaynaklar, o alanın kalkınması için bir sermaye veya potansiyel oluşturmaktadır. Bu kaynakların analizi de önemli veri ve bilgi oluşturulmasını temin etmektedir. Ekolojik ve kültürel kaynakların yanında sosyo-ekonomik özellikler de turizm gelişimi için önemli bir temel oluşturmaktadır (Rize Doğa Turizmi Master Planı, 2014: 14). Bunun dışında bölgelere göre sınıflandırma yapılmalıdır. Sürdürülebilir turizm politikasındaki dengesizlikleri azaltmak ve potansiyeli ortaya koymak oldukça önemlidir. Kıt kaynakların bölgelerarası paylaşımında ve bölgelerin belirlenecek politika neticesinde ihtiyaç duyacağı yatırım gereksinimlerinin karşılanması bölgeler arası sınıflandırma sonucu ortaya konulan çerçeve doğrultusunda şekillenecektir (Artun, 2016: 129). Bunda ise ekonomik açıdan 3 tür bölge vardır. Bunlar gelişmiş bölge, gelişmemiş bölge ve gelişme potansiyelini kaybetmiş bölgedir (Türkmen, 2012: 106).

Turizm potansiyelini saptama, coğrafi mekânın kontrollü kullanımı demektir. Turizmin hiç girmemesi gereken ya da sınırlı girmesi gereken yerler belirlenerek, korumaya katkı verilecektir. Bir bölge içinde, yöreler arasında turizm geliştirme önceliği olanlar ön plana çıkacak, böylece turizmin tüm mekânı bir anda kullanmasının önüne geçilecektir. Sonuçta turizmin coğrafi dağılışındaki eşitsizlikler giderilmiş olacaktır (Soykan, 2004: 33). İkinci olarak envanter çalışması yapılmalıdır. Envanter çalışmaları, karar alma konusunda gündeme gelen bölgenin turizm açısından sahip olduğu doğal,

kültürel ve sosyal değerlerin belirlenip kayıt altına alınması faaliyetlerini kapsamaktadır. Sürdürülebilir turizm politikasının uygulanacağı bölgede ve alt bölgelerde ekonomik, kültürel, doğal değerlerin ve ürünlerin bir envanterinin çıkarılması gerekmektedir. Yapılan bölgesel sınıflandırma sonucu, oluşturulan her alt bölgenin sahip olduğu turistik arz değerleri açısından bir envanterinin çıkarılması sürdürülebilir turizm politikasının mekânsal yoğunlaşmayı önlemek açısından önemlidir. Üçüncü olarak ise öncelikli alanların belirlenmesidir. Bölgelerarası sınıflandırma ve bunların envanter çalışması sonrası ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamaya eldeki kaynaklar yetmeyecektir. Ayrıca, bölgenin pazarlanmasında hangi değerlerin öne çıkarılacağına ilişkin karar almada öncelikli alanların belirlenmesi gerekecektir. Oluşturulan sürdürülebilir turizm politikası çerçevesinde oluşturulacak marka imajını, pazarlama stratejisini, tanıtım çalışmalarım ve ürün çeşitlendirmeyi daha etkin gerçekleştirebilmek için öncelikli alanların belirlenmesi gerekmektedir (Artun, 2016: 130).

Turizm potansiyelini saptama, ayrıntılı bir analiz ve arkasından senteze gitmeyi gerekli kılar. AB'nin bu konudaki bir rehber yayını (Observatoire Europâen Leader, 1997a) esas alınarak, potansiyel saptamanın aşamaları ve iki uygulama örneği aşağıda verilmektedir. Bir alanın turizm potansiyelinin ölçümü 2 aşamadan oluşur: Arzın, talebin, rekabetin ve pazar eğilimlerinin incelendiği, mevcut turizm koşullarının analiz edildiği ilk aşama: Analiz Aşaması. Mevcut turizm koşullarının değerlendirilerek, alanın güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konduğu, kalkınmada turizmin gerekli olup olmadığının sorgulandığı, ikinci aşama: Teşhis Aşaması. Bu iki aşama, o alana ait ve alan dışı bilgilerin toplanması, işlenmesi ve yorumlanması sürecinden oluşur (Akt. Soykan, 2004: 34). Turizm potansiyelini saptamanın bu ilk aşaması, yerel turizm sektörünün "mevcut durumunu" ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kendi içinde şu adımlardan oluşur (Soykan, 2004: 34; Soykan, 2003: 21):

- Arz Analizi
- Talep Analizi
- Rekabet Analizi
- Pazar Analizi (Tüketici eğilimlerinin tespiti).

Bu bakımdan ekoturizm etkinlikleri için doğal ve kültürel çekim kaynakları başta olmak üzere potansiyelini belirlemeye yönelik çekicilikler bağlamında bazı ölçütler şu şekilde sıralanmıştır (Dönmez, 2008: 8; Yavuz, 2011: 13-14):

Doğal Özellikler (1. derecede önemli)

a) Yüksek tür çeşitliliği,

b) Yaban hayvanlarının varlığı (iri cüsseli hayvanlar), ilginç hayvan türleri,

c) Hayvanların kolay görünebilir olması,

d) İlginç vejetasyon formları,

e) Peyzaj çeşitliliği,

f) Tür ve peyzaj elementlerinin enderliği (nadir türler ve ekosistemler).

Çekici Diğer Öğeler:

a) Arkeolojik alanlar ve kalıntılar,

b) Yerel kültür,

c) Spor olanakları (Yüzme, rafting, dağcılık vs.).

Ulaşılabilirlik/Altyapı:

a) Turizm merkezlerine veya uluslararası havaalanlarına yakınlık,

b) Kolay ulaşılabilirlik (iç hatlar, kaliteli yol bağlantıları),

c) Korunan alana ulaştıran yolların peyzaj özellikleri,

d) Yakın çevredeki diğer korunan alanların varlığı,

e) Konaklama ve yerel mutfak kültüründeki sağlıklı koşullar.

İklim:

Çok yüksek olmayan sıcaklık, nem, yağış veya yağışsız bir periyodun varlığı. Politik ve sosyal koşullar

a) Tutarlı politik ve sosyal koşullar,

b) Can güvenliğinin olması,

c) Yerel halkın konukseverliği.

3.2. KORUNAN ALANLAR ve EKOTURİZM

Korunan alanlar ekoturizm çeşitlerinin birçoğunun gerçekleştirilebileceği özel alanlardır (Sarı, 2008: 28). Bu nedenle bu alanlar ziyaretçilere turizm ve rekreasyon amacıyla pek çok olanağı sunan çekim unsurlarıdır (Somuncu, 2003: 68). Uluslararası talebin yapısındaki değişiklikler, artan eğitim seviyesi ve çevre konularına karşı artan ilgi ve bilinç ekoturizm seyahatlerine olan talebi daha da arttırmıştır (Drumm ve diğ., 2004: 3).

Günümüzde en önemli gereksinimlerden biri haline gelen doğa koruma hareketi; toplumların, doğal çevreye olan tahribatların çok büyük boyutlara gelmesini fark etmeleri ve ortak bir paydada bu soruna çözüm bulmak istemeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum doğa korumaya yönelik çabaları artırmış ve tüm dünya çapında korunan alan sistemleri oluşturulmuştur (Kervankıran ve Eryılmaz, 2016: 152). Nitekim ekoturizmi de içeren doğaya dayalı turizm bugün artık turizm ekonomisinin büyümekte olan bir sektörüdür. Doğaya dayalı turizmin bu haliyle, dünyanın birçok bölgesinde çevre koruma için güçlü bir teşvik edici faktör olacağı öngörülmektedir (Yeğen ve diğ., 2007: 149). Bu yüzden de doğa ve ekoturizm üzerinde artan vurgu bu endüstrinin en hızlı büyüyen sektörü olarak ekoturizm bilgisinin gelişmesine sebep olmuştur (Evans, 2000: 133). Çünkü dünyanın birçok dağ bölgesinde parklar ve diğer korunan alanlar doğa tabanlı turizmin temel kaynakları olarak (Scott, 2006: 55) zengin bir potansiyel oluşturmaktadır. Doğaya dayalı turizm, dünyanın dağlık bölgelerindeki turizmin çok önemli bir bileşenidir ve Carter ve diğ., (2001: 266)'e göre, yıllık olarak % 10-30 oranında artışla en hızlı büyüyen küresel turizm pazarları segmentlerinden biri olduğu dile getirilmiştir.

Mckercher ve Chan (2005: 21) doğaya dayalı turizmi, milli parklar, koruma altına alınmış özel alanlar, hayvanat bahçeleri ve yaban hayatı gibi doğal ortamları temsil ettiği düşünülen alanlara yönelik gerçekleştirilen etkinlikler olarak tanımlamaktadırlar. Ekoturizm ve doğa turizmi, genellikle eş anlamlı olarak kullanılsa da, ekoturizm, doğa turizmini de içeren bir üst kümedir; doğal ögeler yanı sıra yerel kültürleri de konu edinir. Doğal alanlarda, doğaya zarar vermeden yapılabilecek pek çok etkinliği içeren ekoturizmin felsefesi, doğal varlıkları tanırken doğaya zarar vermemek ve değiştirmemektir (Tırıl, 2006: 43-44). Ekoturizmde doğa temelli veya doğal kaynak temelli turizmin bir parçası olduğu gerçeği vardır; doğal alanların muhafazasına veya

korunmasına katkıda bulunur; yerel halka fayda sağlar; öğrenmeyi kolaylaştırır; sürdürülebilir ve etiğe dayalı olmalı ve etkili bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Fennell, 2001: 640).

Artvin ili korunan alanlar yönüyle ülkemizdeki en zengin illerden birisini oluşturmaktadır. Çünkü il genelinde üç milli park, üç tabiat parkı, üç tabiat koruma alanı, iki tabiat anıtı, bir biyosfer rezerv alanı, üç adet yaban hayatı geliştirme sahası ve de birçok doğal ve arkeolojik sit alanı bulunmaktadır. Böylesine zengin bir doğal alan içerisinde en ideal turizm şekli elbette ki ekoturizmdir. Artvin ilini ziyaret eden insanların büyük bir bölümü bu korunan alanları ziyaret etmekle birlikte yerel halkın ise gitmekten hiç bıkmadığı rekreasyon alanı olarak dikkat çekmektedir.

Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan korunan alanlar ve özelliklerine geçmeden önce bu alanların ekoturizm açısından nasıl bir öneme sahip olduğuna kısaca değinmek gerekir. Korunan alanlar gerek Artvin ili gerekse diğer iller kapsamında ekoturizm içinde doğa ve ekoturistlerin en fazla ziyaret ettikleri yerlerdir. Bu alanlarda ekoturizm adı altında gerçekleştirilebilecek tüm faaliyetlerin yapılabileceği özel sahalardır. Korunan alanlar zengin bir potansiyeli bünyelerinde barındırırlar. Bu alanlar içerisinde fauna ve flora çeşitliliği ile biyoçeşitliliğin en zengin ve birçoğunun endemik olduğunu belirtmek gerekir. Buna bağlı olarak yaban hayatı gözlemleme (kelebek, kuş, böcek, sürüngenler vd.) ve botanik turizmi için ideal yerler olduğunu söylenebilir. Bunun dışında manzara seyir alanları ve fotosafari bu alanlarda yoğun olarak gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetleridir. İnsanların sessiz, sakin ve doğa ile iç içe olabildikleri, doğa yürüyüşü ve kamp yapmak amacıyla öncelikli tercihleri arasında korunan alanlar vardır.

Yukarıda belirtilen örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak kısaca şunu belirtmek gerekir. Ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen çeşitli amaçlara hizmet eden tüm turizm faaliyetleri korunan alanlarda bir bütün halinde yapılabilmektedir. Farklı ilgi alanlarına sahip ekoturistlerin seyahat motivasyonlarında ve ilgi duydukları arz kaynaklarının neredeyse tamamı bu alanlarda mevcuttur. Buna bağlı olarak ekoturistler hem doğa yürüyüşü yapabilirken, aynı zamanda da yaban hayatını gözlemleyebilir, fotoğraf çekebilir, kamp yapabilir, bilimsel amaçlı incelemelerde bulunabilir ve olağanüstü doğa olaylarını izleyebilirler. Bu yüzden de korunan alanlar her yönüyle özgün ve farklı

coğrafyalara sahip dikkat çekici ve bir o kadar da hassas ekositemleriyle kontrollü turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gerektiği destinasyonlardır.

Koruma alanları; ekolojik, biyolojik çeşitliliğin, olağanüstü bir değer olan doğal ve doğalla ilişkili kültürel kaynakların, tehdit edilen türler için önemli alanların korunmasında ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında kanun ve çeşitli uygulamalarla yönetilen alanlar olarak ifade edilebilir (MacNeely, Harrison ve Dingwall, 1994: 23). Korunan alanların tüm dünyada benzer şekilde tasarlanmamasına rağmen, Uluslararası Doğa Koruma Birliği genel bir tanım oluşturmuştur. Bu tanım: "Özellikle biyolojik çeşitliliğin ve doğa ve doğayla ilişkili kültürel kaynakların korunması ve sürdürülmesi için ayrılmış, yasal veya diğer etkin araçlar vasıtasıyla yönetilen kara ve/veya deniz alanları" şeklindedir. Ayrıca korunan alanlar IUCN (1997)'e göre 6 kategoride sınıflandırılmıştır (Tablo 3.1.).

Tablo 3.1. IUCN'ye Doğa Koruma Alanları.

Kategori Ia	Katı Doğa Koruma Alanı: Korunan alan ağırlıklı olarak bilim için yönetilmektedir (4389; 97.6 milyon ha).
Kategori Ib	Vahşi Doğa Alanı: Temel olarak vahşi yaşam koruma için yönetilen alan (809: 94.0 milyon ha).
Kategori II	Milli Park: Korunan alan esas olarak ekosistem koruması ve rekreasyon için yönetilir (3384: 400 milyon ha).
Kategori III	Doğal Anıt: Özellikle belirli doğal özelliklerin korunması için yönetilen alan (2122: 19.3 milyon ha)
Kategori IV	Habitat / Tür Yönetimi Alanı: Korunan alan esas olarak yönetim müdahalesi yoluyla korunmak için yönetilir (11.171: 246 milyon ha).
Kategori V	Korunan Manzara / Deniz Manzarası: korunan alan özellikle manzara / deniz manzarası ve rekreasyon korunması için yönetilir (5578: 106 milyon ha).
Kategori VI	Yönetilen Kaynak Koruma Alanı: korunan alan çoğunlukla doğal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımı için yönetilir (2897: 360 milyon ha).

Kaynak: Dudley (2008: I-14)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ülkemizde korunan alanların yasal statüleri incelendiğinde dört kanun konumuzla alakalı olması nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi 2872 Sayılı Çevre Kanunu'dur. İkincisi ise 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu'dur. Ülkemizde 11/08/1983 tarih ve 18132 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, yurdumuzda milli ve milletler arası düzeyde değere sahip milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı, tabiatı koruma alanları gibi alanların seçilip belirlenmesi, bu alanların özellik ve karakteri bozulmadan korunması, geliştirilmesi, yönetilmesine ilişkin esasları düzenlemektedir. 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu: 2863 sayılı

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile koruma altına alınan bu alanlardan kentsel, tarihi, arkeolojik sit alanları, insan yapısı eserler ve bunların korunduğu alanları koruma altına alırken, doğal sit alanları ilginç özellik ve güzelliklere sahip olan ender bulunan korunması gerekli alanlar ve taşınmaz tabiat varlıklarını kapsamaktadır (Yücel, 2005: 56). Oluşturulan bölgesel sit kurulları tarafından korunması mutlak gereken doğal ve kültürel değerlere sahip alanların çeşitli derecelerde (1. 2. ve 3. dereceler gibi) koruma altına alınmasını amaçlamaktadır. 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu: 01/07/2003 tarih ve 25165 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kanunun 2. maddesine göre, yaban hayatı koruma sahası, yaban hayatı değerlerine sahip, korunması gerekli yaşam ortamlarının bitki ve hayvan türleri ile birlikte mutlak olarak korunduğu ve devamlılığının sağlandığı sahaları ifade ederken, yaban hayatı geliştirme sahaları av ve yaban hayvanlarının ve yaban hayatının korunduğu, geliştirildiği, av hayvanlarının yerleştirildiği, yaşama ortamlarını iyileştirici önlemlerin alındığı ve gerektiğinde özel avlanma planı çerçevesinde avlanmanın yapılabildiği alanları ifade etmektedir. Doğada türlerin ve yaşam alanlarının korunmasına hizmet eden bu alanlar korunan alan olarak kabul edilmektedir (Yücel, 2005: 55-56).

Ülkemiz korunan alanlar yönüyle oldukça zengin bir potansiyele sahip olduğu birçok yerde dile getirilmiştir. Bu bağlamda ülkemizde 2017 yılı itibariyle 42 milli park (845,814 ha), 223 tabiat parkı (102,409 ha), 30 tabiat koruma alanı (46,794 ha), 111 tabiat anıtı (7,206 ha), 81 yaban hayatı geliştirme sahası (1,189,293 ha), 14 RAMSAR alanı (184,487 ha), 45 ulusal öneme haiz sulak alan (627,188 ha), 8 mahalli öneme haiz sulak alan (1,657 ha), 55 muhafaza ormanı (251,519 ha), 142 şehir-kent ormanı (10,444 ha), 308 gen koruma ormanı (42,093 ha), 185 tohum bahçesi (1,424 ha) ve 321 tohum meşçeresi (42,228 ha) bulunmaktadır (Tablo 3.2.). Bunun yanı sıra 2016 yılı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü verilerine göre 16 adet özel çevre koruma alanı, tabiat varlığı ve 359 adet çeşitli derecelerde koruma altında bulunan doğal, tarihi ve arkeolojik sitler, 89 karma sit alanı, 15.559 arkeolojik sit alanı ve 162 adet tarihi sit alanı gibi toplam 16.483 adet sit alanı bulunmaktadır.

Tablo 3.2. Türkiye'de Korunan Alanlar (2017).

Sınıflandırma	Korunan Alan Sayısı[11]	Kapladığı Alan (ha)
Milli Park	42	845,814
Tabiat Parkı	223	102,409
Tabiatı Koruma Alanı	30	46,794
Tabiat Anıtı	111	7,206
Yaban Hayatı Geliştirme Sahası	81	1,189,293
Ramsar Alanı	14	184,487
Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan	45	627,188
Mahalli Öneme Haiz Sulak Alan	8	1,657
Muhafaza Ormanı	55	251,519
Şehir (Kent) Ormanı	142	10,444
Gen Koruma Ormanı	308	42,093
Tohum Bahçesi	185	1,424
Tohum Meşceresi	321	42,228

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.

3.2.1. Artvin İlinde Bulunan Milli Parklar ve Ekoturizm

Günümüz çağdaş toplum yaşantısında giderek önemi artan milli parklar özel bir kanun çerçevesinde belirlenmiş, eşsiz doğal, kültürel ve tarihi veya topoğrafik özellikleri nedeniyle rekreasyon ve turizm için planlanan ve insanların yararlanmasına sunulan alanlardır (Sarı, 2007: 264). Başka bir ifadeyle milli parklar, şehirsel oyun alanları ve kentlerin rekreasyonel hinterland rolü olarak kabul edilebilecek kırsal alanları turizm coğrafyası için oldukça önemli alanlardır (Hall ve Page 2009: 8). Ancak bu alanlar turizme hizmet ederken dikkatli olunmak zorundadır. Çünkü milli parklar elde kalmış dünyanın son doğal hazineleridir. Bu hazineleri korurken diğer alanlara göre daha fazla itina göstermek gerekir. Bu mekânların elden çıkarak yok edilmesi ile insanoğlunun sığınabileceği başka alanlar kalmayacaktır (Kara, 2009: 185). Milli park rekreasyonel aktiviteler için şu anda ağırlıklı olarak yaz mevsiminde, ilkbahar ye sonbahar mevsimlerinde de ikinci derecek ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Kış aylarında parktan, sınırlı sayıda yapılan dağcılık etkinliklerinde yararlanılmaktadır. Parktan kayak, kayaklı tur, kar dağcılığı, muhtelif geziler gibi rekreasyonel faaliyetler için kış mevsiminde yararlanılması amacıyla araştırmalar yapılmalı, planlamada bu tür etkinlikler için gerekli tesis vb. birimlere yer verilmelidir (Somuncu, 2000: 404).

[11] Henüz alansal ölçümler netlik kazanmadığı için daha net olduğundan 2017 yılı verileri kullanılmış olup, bazı korunan alanların sayısında eksilme veya artış meydana gelmiştir. Buna göre 2018 yılı itibariyle ülkemizde 43 Milli Park ve 223 Tabiat Parkı bulunmaktadır.

Bu bağlamda milli parklardaki turizm faaliyetlerinin sosyo-ekonomik bakımdan yarattığı etkiler bir hayli fazla olmakla birlikte turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin başlıca faydaları şu şekilde sıralanabilir (WTO ve UNEP, 1992: 8-9):

• Döviz kazancı yaratır.

• Turizm dolaylı ve dolaysız olmak üzere istihdam yaratır.

• Özellikle tarımsal istihdamın yetersiz ve geçici olduğu kırsal kesimlerde yerel ekonomileri çeşitlendirir.

• Yerel ulaştırma ve haberleşme altyapısının gelişmesini teşvik ederek yerel halka fayda sağlar.

• Uygun bir şekilde gerçekleştirildiğinde, park otoritelerinin parkı kendi kendine finanse edebilen hale getirmelerini sağlar ve buna bağlı olarak da doğal mirasın korunması için bir araç teşkil eder.

• Global iletişimi ve kültürel anlamayı geliştirir.

• Turizm için geliştirilecek koruma alanları bir bölge için model oluşturuyorsa yerel yönetimler, gelişmenin çevre illeri de kapsaması için kaynak yaratılmasında daha istekli olabilirler.

• Tarım faaliyetleri için marjinal olan alanların verimli bir şekilde kullanılmalarını teşvik eder.

• Yerel halk, yerli ve yabancı turistler tarafından kullanılabilen tesislerin yaratılmasını sağlar.

• Hükümet yetkililerini ve yerel halkı, doğal alanları korumanın önemi konularında bilinçlendirerek bu alanların korunmalarını sağlar.

• Döviz kazancı yaratır.

• Turizm dolaylı ve dolaysız olmak üzere istihdam yaratır.

• Özellikle tarımsal istihdamın yetersiz ve geçici olduğu kırsal kesimlerde yerel ekonomileri çeşitlendirir.

• Yerel ulaştırma ve haberleşme altyapısının gelişmesini teşvik ederek yerel halka fayda sağlar.

• Uygun bir şekilde gerçekleştirildiğinde, park otoritelerinin parkı kendi kendine finanse edebilen hale getirmelerini sağlar ve buna bağlı olarak da doğal mirasın korunması için bir araç teşkil eder.

• Global iletişimi ve kültürel anlamayı geliştirir.

• Turizm için geliştirilecek koruma alanları bir bölge için model oluşturuyorsa yerel yönetimler, gelişmenin çevre illeri de kapsaması için kaynak yaratılmasında daha istekli olabilirler.

• Tarım faaliyetleri için marjinal olan alanların verimli bir şekilde kullanılmalarını teşvik eder.

• Yerel halk, yerli ve yabancı turistler tarafından kullanılabilen tesislerin yaratılmasını sağlar.

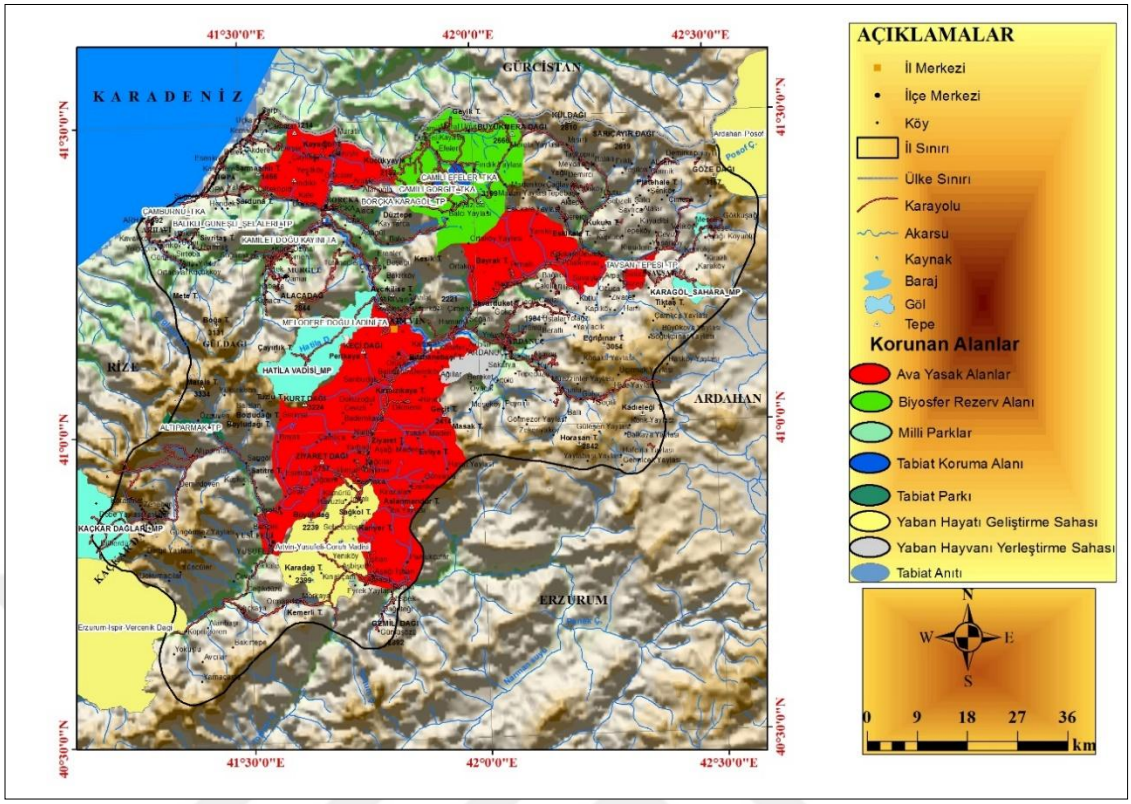
• Hükümet yetkililerini ve yerel halkı, doğal alanları korumanın önemi konularında bilinçlendirerek bu alanların korunmalarını sağlar.

Türkiye milli parkları yerli ve yabancı ziyaretçiler için turizm ve rekreasyon bakımından önemli çekiciliklerdir (Somuncu, 2003: 65). Bu bağlamda Artvin ilinde ekoturizm için önemli sayılan 2018 yılı itibariyle 3 MP, 5 TP, 3 TKA, 2 TA ve 1 YHGS bulunmaktadır (Tablo 3.3.; Harita 3.2.).

Tablo 3.3. Artvin İlinin Korunan Alanları ve Genel Özellikleri (2018).

Alan Adı	Korunan Alan Sayısı	Alan (ha)	İlanTarihi	Tabii Değerler	Sulak Alan Değeri	Jeolojik Değerler	Peyzaj Değeri	Rekreasyon Değeri
Karagöl-Sahara MP	1	3.251	31.8.1994	Orman	Göl		Doğal ve Kültürel Peyzaj	Kuş Gözlemciliği-Kamp
Hatila Vadisi MP	1	16.944	31.8.1994	Orman		Topoğrafya	Doğal Peyzaj	Doğa Turları-Fotoğrafçılık
Kaçkar Dağları MP	1	52.970	31.8.1994	Orman		Buzul Vadileri	Doğal ve Kültürel Peyzaj	Doğa Turları
Borçka Karagöl TP	1	368.20	14.8.2002		Göl		Göl, orman	Doğa yürüyüşü, günübirlik kullanım ve fotosafari
Altıparmak TP	1	2110.92	11.7.2013			Buzul Vadileri Topoğrafya	Orman, yayla	Günübirlik kullanım, doğa yürüyüşü, çadırlı kamp, fotosafari
Balıklı ve Güneşli Şelaleleri TP	1	173	2017				Şelale	Doğa Turları-Fotoğrafçılık
Tavşan Tepesi TP	1	5	02.08.2017					
Cehennem Deresi TP		31,8	01.05.2018	Jeomorfolojik		Topoğrafya	Kanyon	Doğa Turizmi
Çamburnu TKA	1	174.63		Sarıçam meşceresinin sahile inebildiği nadir yerlerden biridir.				Doğa Turları-Fotoğrafçılık
Camili Efeler TKA	1	1023.49		Camili-Efeler Ormanı				Doğa Turları-Fotoğrafçılık
Camili Gorgit TKA	1	499.54		Yaşlı, Camili-Gorgit Ormanı				Doğa Turları-Fotoğrafçılık
Kamilet Doğu Kayını TA	1	1 000	6.9.2002	Kayın Ağacı (Fagus orientalis) türünün, 300 yaşlarında, 45 m boy, 3.08m çap ve 10.50 m çevre genişliğine sahip olması.				
Melodere Doğu Ladini TA	1	1 000	6.9.2002	Ladin Ağacı (Picea orientalis var. Pyramydalis) türünün, 160 yaşlarında, 35 m boy, 0.86 m çap ve 2.70 m çevre genişliğine sahip olması.				
Çoruh Vadisi YHGS	1	23 222		Yaban Keçisi, Ur Kekliği ve Vaşak				

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Harita 3.2. Artvin İlindeki Korunan Alanlar.

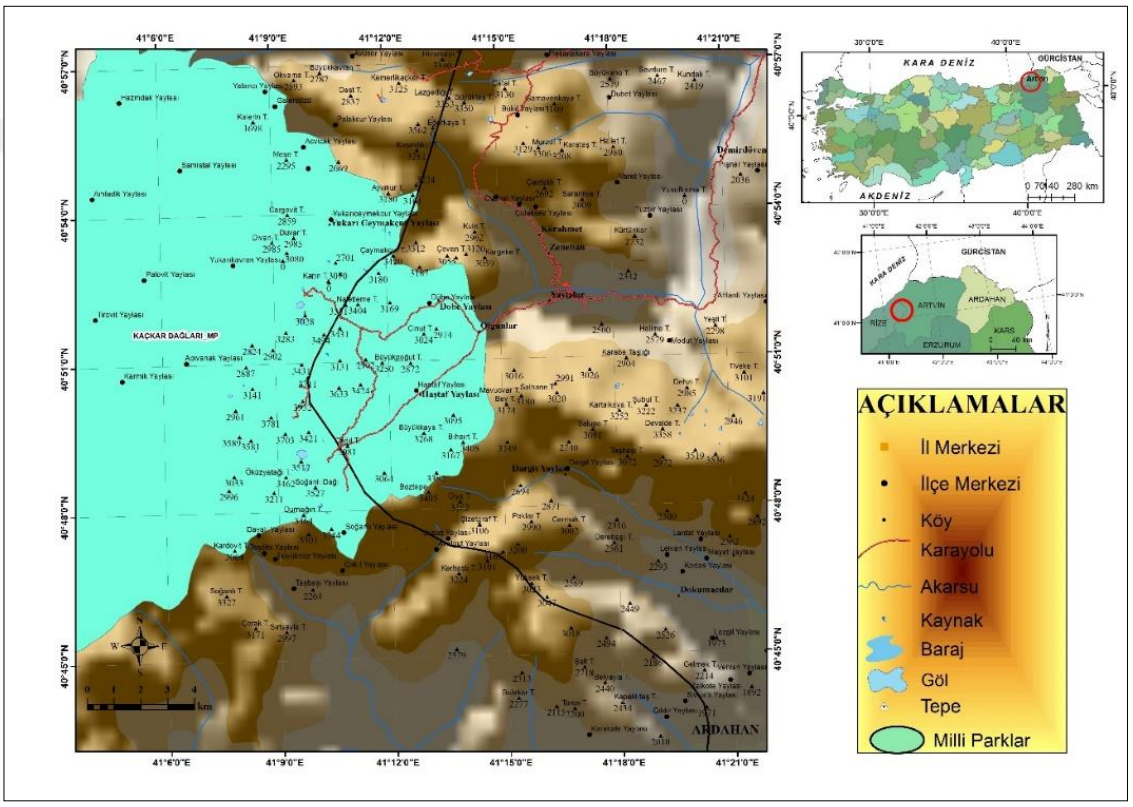
Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.

3.2.1.1. Kaçkar Dağları Milli Parkı

Kaçkar Dağları Milli Parkı Artvin (Yusufeli), Erzurum (İspir) ve büyük bir bölümünü içine alan Rize (Çamlıhemşin) illeri arasında yer almaktadır. Artvin sınırı içerisinde kalan küçük bir bölüm Dilberdüzü, Hastaf yaylası, Dübe yaylası ve Büyük Deniz Gölü'nü kapsamaktadır (Harita 3.3.; Fotoğraf 3.1.). Kaçkar Dağları Milli Parkı'nın sınırları; batıda Fırtına Deresi'ni takiben Karagöl Buzul Gölü'nü Milli Park içerisinde bırakacak şekilde güneye yönelir. Güney sınırını tepeler hattı belirler. Kuzey ve doğu sınırı ise Hemşin Deresi'nin talveg (su akış yolu) hattıdır (Demirel, 1997: 115-116).

Kuzeydeki Karadeniz Dağları Doğu Karadeniz Bölümü'nde Kaçkar Dağları'nda 3932 metre ile en yüksek noktasına ulaşır. Bu haliyle ülke dağ turizmi bakımından önemli bir potansiyele sahiptir (Somuncu, 2002: 189). Hem doğa yürüyüşü, hem de dağcılık açısında dünyanın sayılı bölgelerinden biridir. Kaçkar Dağları Milli Parkı turizm/rekreasyon bakımından popüler alanlardan biri haline gelmesi üzerinde iklim

özellikleri, buzul gölleri, endemik bitkileri, yüksek zirveleri ve inanılmaz doğasıyla ülkemizin en çok ziyaret edilen dağ silsilesidir (Gönençgil ve Güngör, 2002: 41; Somuncu, 2003: 68). Kaçkar Dağları, doğal, kültürel ve görsel olağanüstü kaynak değerlerinin yanı sıra, çok zengin, yok olmaya yüz tutmuş, korunması gereken, hayvansal ve bitkisel kaynak değerlerinin de ulusal servet olarak geleceğe sağlıklı biçimde taşınabilmesi amacıyla 11.07.1994 tarihinde 94/5863 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile milli park ilan edilmiştir. Milli Park 52.970 ha alana sahiptir (Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt I, 2006: 3).

Harita 3.3. Kaçkar Dağları Milli Parkı.

Fotoğraf 3.1. Kaçkar Dağları Milli Parkı'ndan Görünümler.

Yusufeli'de turizmin gelişmeye başlaması Yaylar köyündeki durum göz önünde bulundurulduğunda; Kaçkar Dağları'nın "G" rotasına tırmanmak isteyenlerin start aldığı yer olması belirleyici olmuştur (Bakırcı, 2012: 81). Kaçkar Dağları Milli Parkı'na çeşitli yollarla ulaşılabilmektedir: Yaygın olarak kullanılan Rize (Pazar)-Çamlıhemşin-Ayder Yaylası yönündeki karayoludur. Ayrıca, Milli Park Ayder- Çamlıhemşin=17 km; Çamlıhemşin-Rize=62 km; Milli Park giriş- Çat=12 km; Çamlıhemşin-Çat=28 km; Yusufeli-Olgunlar Mah.- Yaylalar=3 km; Olgunlar Mah.-Yaylalar-Altıparmak=24 km; Yaylalar-Olgunlar Mah.-Yusufeli=57 km doğrultuları da izlenebilmektedir. Milli parkın Rize (Pazar)-Ayder Yaylası arasındaki karayolu asfalt kaplamalıdır. Çamlıhemşin-Çat yolu ise belirli bir kısmı beton olarak döşenmiş kalanı bozuk stabilizedir (Çağlar, 2009: 39-40). Yusufeli ilçe merkezinden Altıparmak-Yaylalar köyüne kadar olan bölüm Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla iki yıl öncesinde başlatılan yol genişletme ve asfaltlama çalışmaları neticesinde büyük bölümü oldukça kötü ve toprak olan yol ulaşımı kolaylaştırıcı ve daha düzgün bir standarda ulaştırılmıştır. Ancak Yaylalar köyünden Olgunlar mahallesine kadar olan bölüm halen toprak yol olup, genellikle bozuktur.

Araştırma sahası ve bulunduğu alanın çevresi zengin biyoçeşitlilik nedeniyle Çok Sektörlü Yönetim Planı Bölgesi, biyolojik çeşitlilik açısından Türkiye'nin öncelikli alanlarından biridir. Alanın içinde bulunduğu Kafkasya Bölgesi'nin biyolojik çeşitlilik açısından önemi uluslararası ölçekte tanınmaktadır. Bölge, dünya üzerinde bulunan 34 sıcak bölgeden birisidir (Mittermeier ve diğ., 2004). Ayrıca dünyanın biyolojik çeşitlilik açısından önemli ve tehdit altında olan 200 ekolojik bölgesinden birisi olarak belirlenmiştir (Olson ve Dinerstein, 2002). Bölge aynı zamanda önemli bitki alanı

(Özhatay ve diğ., 2003), önemli doğa alanı (Eken ve diğ., 2006) ve önemli memeli alanı (WWF, 2006) statülerini sağlamaktadır (Akt. Kurt ve Balkız, 2011: 8). DHKD ve Birdlife International tarafından da yine dünyanın en önemli 217 kuş alanından biri olarak ilan edilmiştir. Ülkemizde Rhodendron bitkisinin en yüksek kesime çıkabildiği alan burasıdır (Kaçkar Dağları MP Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt I, 2006: 3). Yukarıda belirtilen yerşekilleri ve hidrografik (göller ve akarsular) özelliklerin yanı sıra fauna ve flora gibi doğal çekicilikleri destekleyen sosyo-kültürel özellikler Kaçkar Dağları Milli Parkı'nın ekoturizm potansiyelinin yüksek olmasında rol oynayan önemli faktörlerdir. Buna göre milli park hem kuzey, hem de güney kesiminde ekoturizm faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerin neredeyse tümüne ev sahipliği yapmaktadır. Kaçkar dağlarına her yıl birçok yerli ve yabancı turist çeşitli nedenlerle gelmektedir.

Kaçkar Dağları Milli Parkı; başta dağ turizmi (doğa yürüyüşü/trekking, kaya ve zirve tırmanışı) ve yayla turizmi olmak üzere pek çok alternatif turizm (termal turizm, kültür turizmi, kırsal turizm, ornito-turizm, botanik turizm, akarsu turizmi vs. ile bunlara bağlı çeşitli rekreasyonel etkinliklerin gerçekleştirilebileceği potansiyele sahiptir (Zaman, 2008: 177-197). Milli parklar içinde dağlık alanlar gerek sayı ve gerekse yüzölçüm itibariyle önemli bir yer tutmaktadır (Somuncu, 2003: 66). Türkiye'nin hemen hemen bütün şehirlerindeki doğa ve dağcılık klüplerinin uğrak yerlerinden biri olmasının yanında dünyanın farklı birçok ülkesinden ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Bunlar içerisinde Japon, İsrail, Avusturalya, Hollanda, Almanya, İngiltere, Fransa, G. Kore, Çek Cumhuriyeti, Amerika, Slovakya, Danimarka ve S. Arabistan ülkelerinden gelen yabancı uyruklu turistleri görmek mümkündür.

Bölgede 2500 bitki taksonunun varlığı saptanmıştır. Bu bitkiler arasında160'ı bölge için endemik olmak üzere yaklaşık 300 takson Türkiye için endemiktir. Ülkemizde Pleistosan'e ait buzul izleriyle beraber aktüel buzlaşmanın birlikte görüldüğü ender yerlerden biriside Kaçkar Dağları'dır. Bu sahada birçok buzullarla birlikte; (buzul gölleri, buzul vadileri/ Milli Park alanındaki 3 dağ ünitesinde toplam 12 adet buzul vadisi incelenmiştir, sirkler ve morenler bulunmaktadır. Ayrıca Kaçkar Dağları Milli Park Alanı'nda çok sayıda bitki türü tespit edilmiştir. Yine sahada 54 endemik bitki türü tespit edilmiştir. Bu türler ve tehlike kategorileri; Akçaçiçeği (*Thlaspi sintenisii*, EN), Bahar yıldızı (*Gysophila glandulosa*, LC), Turnagagası (*Geranium davisianum*, EN), Aslanpençesi (*Alchemilla ziganadagensis*, VU), Herdem taze (*Sempervivum furseorum*,

EN), Tavşancıl otu (*Heracleum platytaenium*, EN), Yanardöner (*Centaurea helenioides*, NT), Teke sakalı *Tragopogon aureus* (, LC), Çan çiçeği (*Campanula betulifolia*, LC), Çuha çiçeği (*Primula longipes*, NT), Ballıbaba (*Lamium sulphureum*, DD) örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan çalışma alanından endemik olamayıp tehlike kategorisi önemli olan bir bitki türü tespit edilmiştir. Bu tür Çivit otu (*Isatis kozlowskyi Grossh*, VU)'dir (Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt I, 2006: 4-212-213; Fotoğraf 3.2.).

Fotoğraf 3.2. Kaçkar Dağları Milli Parkı'ndaki Bazı Bitki Türlerinden Görünümler.

Milli park flora açısından olduğu kadar fauna açısından da önemli bir tür zenginliğine sahiptir. Nitekim alanda 91 omurgalı hayvan türünün yaşadığı belirlenmiştir. Bunlar içerisinde; Kafkas Semenderi (*Mertensiella caucasica*), Şeritli Semender (*Triturus vittatus*), Siğilli Kurbağa (*Bufo bufo*), Ağaç Kurbağası (*Hyla arborea*), yanı sıra Oluklu Kertenkele (*Pseudopus apodus*), Yeşil Kertenkele (*Lacerta viridis*), Artvin Kertenkelesi (*Darevskia derjugini*), Trabzon Kertenkelesi (*Darevskia rudis*), Kara Yılan (*Hierophis caspius*) ve Kafkas Engereği (*Vipera kaznokovi*) vs. yer alır. Ayrıca Yabani Tavşan (*Lepus europaeus*), Mavi Sincap (*Sciurus vulgaris*), Tarla faresi (*Microtus sp.*), Kurt (*Canis lupus*), Çakal (*Canis aureus*), Tilki (*Vulpes vulpes*), Gelincik (*Mustela nivalis*), Ağaç Sansarı (*Martes martes*), Ayı (*Ursus arctos*), Vaşak (*Lynx lynx*) ve Yaban kedisi (*Felis silvestris*) vs. gibi fauna türleri de yaygın olarak bulunmaktadır. Diğer taraftan, Kaçkar Dağları Milli Park'ı, Batı Palearktiğin en önemli kuş göç (Kaçkar Dağları kuşlar bakımından da önemli bir alan olup/ÖKA-önemli kuş alanları) yollarından birisi üzerinde kalmaktadır. Bölge, özellikle yırtıcı kuş türlerinin kuzey-güney göçü esnasında yoğun olarak kullandıkları bir rotadır. Alanda 69 avi-fauna türü tespit edilmiştir. Bunlar arasında; Atmaca (*Accipiter nisus*), Kızıl Şahin (*Buteo rufinus*), Kaya

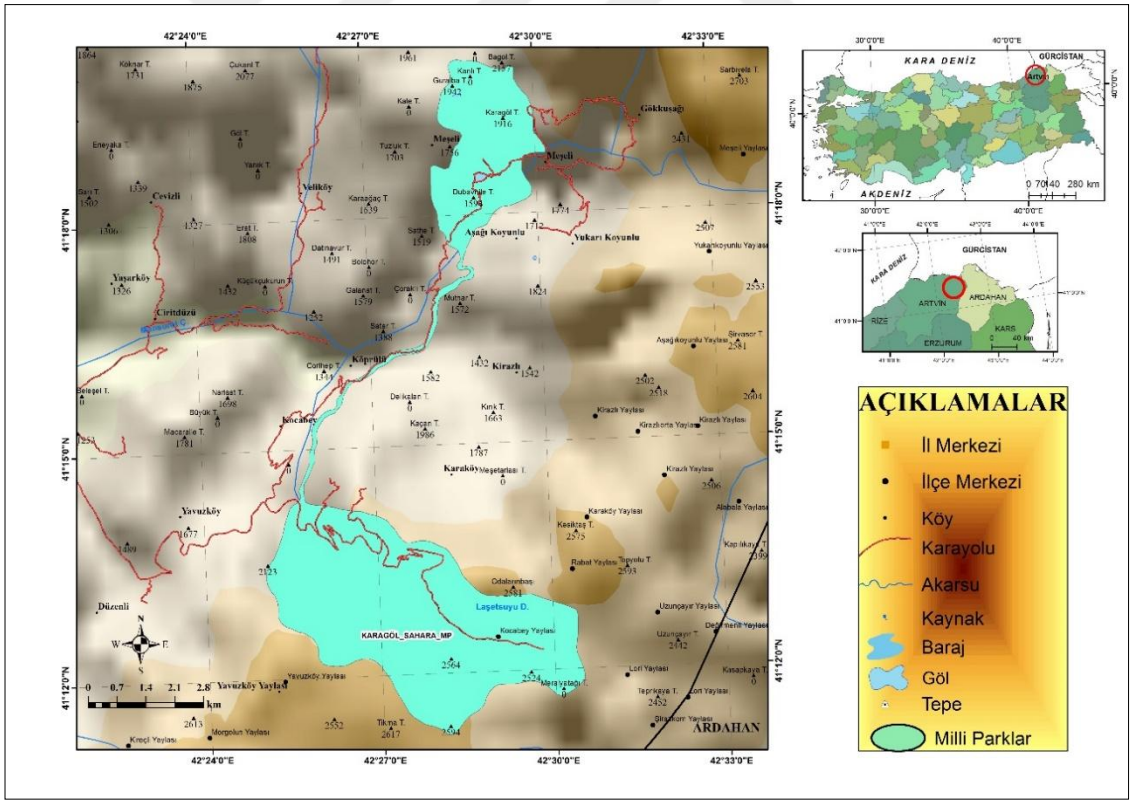
Kartalı (*Aquila chrysaetos*), Sakallı akbaba (*Gypaetus barbatus*), Kırlangıç (*Hirundo rustica*), Alaca baykuş (*Strix aluca*), Kızıl sırtlı örümcekkuşu (*Lanius collurio*) vs. bulunur (Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt I, 2006: 29-283-287-310).

3.2.1.2. Karagöl-Sahara Milli Parkı

İl sınırları içerisinde bulunan üç milli parktan birisini de burası oluşturmaktadır. Milli parkın yaklaşık 2.151 ha alanı Sahara bölümünde ve 1100 ha alanı Karagöl bölümünde olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Milli park 31.08.1994 yılında koruma altına alınmış olup, toplam 3.251 ha alan kaplamaktadır (Karagöl Sahara Milli Parkı UDGP, 2008: 1). Artvin il merkezine yaklaşık 70 km uzaklıkta olan Şavşat ilçesinden milli parka Yavuzköy ve Kocabey yolunu takiben yaklaşık 25 km sonra Karagöl'e ulaşılabilmektedir. Karagöl, rasyonel olarak kayan kütlenin gerisindeki çanakta biriken suların meydana getirdiği bir heyelan gölüdür. Ender manzara güzellikleri, kültürel rekreasyonel ve turistik potansiyeli yüksek, zengin flora ve fauna, ilginç jeolojik özellikleri ile korunmaya değer milli bir varlığımızdır (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016). Karagöl-Sahara Milli Park sahasında yapılabilecek başlıca eko-turizm faaliyetleri şöyle sıralanabilir; Zirve tırmanışı, kaya tırmanışı, kampçılık, dağ yüriiyüşü (Karagöl göl çevresi yürüyüş güzergâhı, Güneyde ise Dubanile Tepesi ve Okurlar Mevkii, Kocabey Kışlağı yürüyüş güzergâhı vs.), manzara seyri (Guratba, Dubanile ve Karagöl Tepeleri vs.) olta balıkçılığı, sandal turu, yamaç paraşütü, dağ bisikleti, amatör ve profesyonel fotoğrafçılık, film-belgesel yapımı, bilimsel araştırmalar, yaban hayatı gözlemleri, dağcılık eğitim kampları, bilimsel eğitim kampları ve yayla festivalleridir (Sever ve Bekdemir, 2007: 278).

Milli Park iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan biri milli parkın kuzeydoğusunda, parka da adını veren "Karagöl" sahası, diğeri de Kocabey köyü sınırları içinde, özellikle bitki örtüsü çeşitliliği ve zenginliğine bağlı olarak belirlenmiş "Sahara" kesimidir (Sever ve Bekdemir, 2007: 269). Karagöl, Şavşat ilçesinin yaklaşık olarak 45 km kuzeyinde, Veliköy (Mirya)'ün 4 km doğusunda yer almaktadır. Sahara yaylası ise Kocabey köyü sınırları içinde, Şavşat ilçesinin yaklaşık olarak 17 km uzaklıktadır. Karagöl-Sahara Milli Parkı yaklaşık olarak 41º11'11"- 41º20'02" Kuzey enlemleri ile 42º25'13"- 42º30'29" Doğu boylamları arasında bulunmaktadır (Harita 3.4.). Milli parkın yakın dolayında

bulunan yerleşim birimleri arasında Veliköy (Mirya), Meşeli, Aşağıkoyunlu, Kirazlı, Köprülü ve Kocabey köyleri ile bu köylere ait Çakırlı, Yıldırım, Çayırlık, Biberli, Okurlar, Ungavar, Armutlu, Sürtmeler, Uganis, Oraklar, Makarabico, Güvenç mahalleleri sayılabilir (Karagöl Sahara Milli Parkı UDGP, 2008: 28). Dağlık alanlar, jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik özellikler (irili ufaklı göller ve akarsular), orman örtüsü (yaşlı göknar ve ladin ormanları), vadiler, yaylalar, tarihsel ve kültürel kaynak değerlerinin yanında kırsal dokusu bir bütün olarak alanın karakteristik özelliklerini belirleyen temel unsurlardır. Milli parkın içerisinde yaşayan yöre insanının geleneksel kullanımının yanında özellikle Karagöl bölümü turistlerin en fazla tercih ettikleri alanın başında gelmektedir. Bu alanda göl çevresinde trekking yapılmakta, göldeki balıkları izlenebilmekte, kamp, fotosafari ve diğer ekoturizm etkinliklerinin yanında günübirlikçiler için rekreasyon faaliyetler (piknik vs.) gerçekleştirilebilmektedir. Genel olarak ilkbahar ve daha çok yaz dönemi alanın en sık kullanıldığı zamanlar olmakla birlikte fotoğraf severlerin dört mevsimde de ziyaret ettikleri özel bir yerdir.

Harita 3.4. Karagöl-Sahara Milli Parkı.

Alanın milli park olarak ilan edilmesinin gerekçelerinden biri, Karagöl'ün varlığıdır (Fotoğraf 3.3.). Bir heyelan gölü olan Karagöl, uzun ekseni güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yaklaşık olarak 300 m uzunluğunda, en uzun yeri 250 m dolayında olan kısa eksenin ise kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda olan bir elips şeklindedir. Alanı yaklaşık 50.000 m^2'dir. Karagöl, genel olarak yağış sularıyla beslenmekle birlikte, gölün kuzey kıyısında, volkaniklerden boşalan ve toplam debisi haziran 2004 döneminde yaklaşık olarak 1 lt/s olarak tahmin edilen kaynak grubu tarafından beslendiği belirlenmiştir. Gölün kuzey kıyısından güney kıyısına doğru bir hat boyunca derinleştiğini ve en derin yerinin 18-20 metre olduğunu belirtmiştir (Karagöl Sahara Milli Parkı UDGP, 2008: 84). Karagöl ve çevresi yer yer vadilerle yarılmıştır (Kırış ve diğ., 2010: 156 Alanın Karagöl kısmının kuzeyinde küçük bir göl olan Gamabostan Gölü yer almaktadır. Göl yaklaşık 14.000 m^2'dir. Alanda 26 adet su kaynağı bulunmaktadır. Karagöl alanından Mansuret Deresi geçmektedir. Karagöl'ü Sahara alanına Değirmen Deresi bağlamaktadır. Sahara kısmında ise Laşet Suyu önemli akarsulardandır. Ayrıca alanda sıcak su ve maden suyu kaynaklan bulunmaktadır. Kocabey Köyünde 11°C sıcaklıkta ve Meşeli Köyünde 12 °C sıcaklıkta demirli, çok az maden suyu özelliğine sahip kaynak bulunmaktadır. Sağlık açsından romatizma ağrılarına iyi gelmektedir. Ancak bu kaynaklar için tesis bulunmamaktadır (Cengiz ve Çelem, 2005: 116; Sever, 2001: 189; Sever ve Bekdemir, 2007: 272).

Fotoğraf 3.3. Karagöl (Solda) ve Sahara (Sağda)'dan Görünümler.

Karagöl Sahara Mili Park alanının fauna ve floristik özellikleri incelendiğinde (Karagöl Sahara Milli Parkı UDGP, 2008: 1-2-131-143-186-396): Milli Park alanında bitki olarak 80 familyaya ait 292 cins, 562 tür, 59 alttür ve 16 varyete; 10 adet iki yaşamlı, 166 kuş, 55 memeli hayvan, 15 sürüngen türü Karagöl'de pullu sazan balığı, alabalık ile

Guratba Tepe'nin batı yamaçlarından başlayıp Nanep Deresi'ne karışan dere içinde sonradan ortama bırakıldığı düşünülen aynalı sazan balığı, havuz balığı ve gökkuşağı alabalığı tespit edilmiştir. Milli park alanı içerisinde en yaygın bulunan bitki türleri arasında; Akça ağaç (*Acer divergens Pax var. divergens*, VU), Doğu ladin (*Picea orientalis)*, Sarıçam (*Pinus sylvestris*) ve Doğu Karadeniz Göknarı (*Abies nordmanniana)* türleri yanında tek yıllık bitkiler (Turna gagası (*Geranium ibericum Cav. subsp. Jubatum* (Hand.-Mazz.) *Davis*, LC), Beşparmak otu (*Euonymus latifolius* (L.) *Potentilla anatolica Peşmen*, LC), Sığır kuyruğu (*Verbascum gracilescens Hub.-Mor.*) vs. bulunur. Park alanın fauna açısından da oldukça zengindir. Bu alanda yaşamını sürdüren türler arasında; Kafkas semenderi (*Mertensiella caucasica*), Kafkas kurbağası (*Pelodytes caucasicus*), Artvin kertenkelesi (*Lacerta derjugini*), Boynuzlu engerek (*Vipera ammodytes transcaucasiana*), Çoruh Engereği (*Vipera pontica*) yer alır. Diğer taraftan Milli park içerisinde kuş türü sayısı ise 166'dır. Kuş türlerinden bazılarını; Yeşilbaş Ördek (*Anas platyrhynchos*), Kara Çaylak (*Milvus migrans*), Yılan kartalı (*Circaetus gallicus*), Atmaca (*Accipiter nisus*), Bozkır Delicesi (*Circus macrourus*), Arı Şahini (*Pernis apivorus*), Şahin (*Buteo buteo*), Küçük Kartal (*Hieraaetus pennatus*), Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*) ve Kara akbaba (*Aegypius monachus*) oluşturur. Milli park alanı oldukça zengin bir memeli hayvan faunasını da barındırmaktadır. Alanda kaydedilmiş memeli hayvan türü sayısı 55'tir. Bunlardan bazıları; Kirpi, Köstebek, yarasa türleri, Yabani tavşan, Sincap, Tilki, Gelincik, Kayasansarı, Ağaç sansarı, Porsuk, Su samuru, Kurt, Kahverengi Ayı, Benekli vaşak, Yabandomuzu, Karaca, Yabankeçisi, Çengelboynuzlu Dağ Keçisi'dir (Karagöl Sahara Milli Parkı UDGP, 2008: 208-213; 217-228).

3.2.1.3. Hatila Vadisi Milli Parkı

Hatila MP İl Merkezi'ne yaklaşık 7.5 km uzaklıkta yer almakta olup, 31.8.1994 tarihinde milli park olan korunan alan 16.944 ha alan kaplamaktadır. Hatila Vadisi'nin beş farklı yerden araç girişi vardır. Bu girişlerden üçü Artvin ili şehir merkezinden geçerek alana ulaşmakta, diğer iki giriş ise Ormanlı köyünde bulunmaktadır. Milli park alanı içerisindeki tüm yollar toprak yoldur. Vadi içerisine ilerledikçe kontrol noktasından

neredeyse 4.6 km sonra cam terasa[12] ulaşılmaktadır (Fotoğraf 3.4.). Burada ziyaretçi ve turistler fotoğraf çekme veya manzara seyretme imkânı bulabilmektedirler. Genel hatlarıyla fauna, flora, jeolojik ve jeomorfolojik açıdan taşımış olduğu önem bu sahanın MP ilan edilmesinde etkili olmuştur.

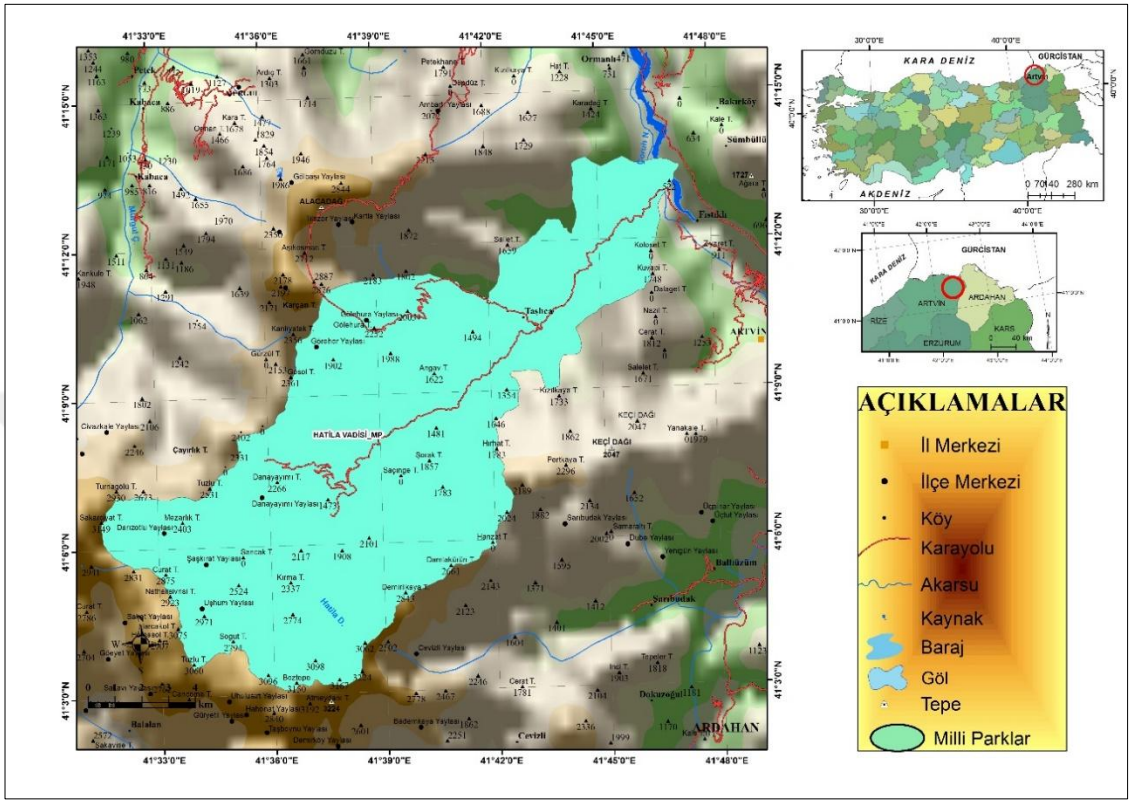

Fotoğraf 3.4. Hatila Vadisi Milli Parkı Cam Terastan Bir Görünümler.

Milli parkta ziyaretçi ve araç trafiğinin kontrol altına alınabilmesi için biri mevsimlik hizmet vermek üzere toplam 4 adet giriş kontrol noktası ve ziyaretçi merkezleri dışında milli parkın kuzey-doğu girişi kontrol noktasında (GKN-1), Kerketa Köprüsü'nün bulunduğu noktada ve Arıpınar Mahallesi'nde olmak üzere 3 adet tanıtım birimi planlanmıştır (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016). Milli park sınırı genel olarak yükseltileri 3000 m'yi aşan dağ ve tepelerin zirvelerinden geçirilmiş olup, aynı zamanda Çoruh Nehri'ne sularını boşaltan Hatila Deresi ve kollarının bulunduğu havzayı içine almaktadır. Alan 41°31'30''-41°46'23'' D boylamları ve 41°03'05''-41°13'40' K enlemleri arasında kalmaktadır (Harita 3.5.; Fotoğraf 3.5.). Hatila Vadisi ortalama 25 km uzunluğundadır (Kurt ve Balkız, 2011: 30). Hatila Vadisi Milli Parkı kuzeyde Otluca Dağı, Kuru Sırtı, Sallet Tepe, Örenli Mahallesi ile sınırlanırken, güneyde Kurt Dağı, Keçi Dağı, Kılıçlı Mahallesi, Demirci Mahallesi, Doğanlı Mezrası ile sınırlanmaktadır (Öz ve diğ., 2012: 531). Havza sınırını oluşturan milli park içinde veya yakın çevresindeki tepeler içerisinde 3224 m ile en yüksek noktayı Kurt Dağı'ndaki isimsiz tepe ve havza içerisindeki en az yükseltiye sahip tepeyi ise 933 m ile Citsiyet T. teşkil etmektedir. Dağlık alandan kaynağını alan birçok irili ufaklı derenin birleşmesiyle Hatila Deresi meydana gelmiştir. Hatila Vadisi'nin genel karakteri,

[12] Hatila Vadisi Milli Parkı Cam Terası hakkında verilen bilgi tebelasındaki bilgilere göre teras 28.12.2015 tarihinde yapılmış olup, merkeze uzaklığı 12 km, yüksekliği 220 m, cam kaplı alanı 50 m², taşıma kapasitesi 35 ton ve kişi kapasitesi 25'dir.

"V" tipi, dar tabanlı ve genç vadi özelliğindedir. Vadi tabanında derine doğru aşınmasının daha kuvvetli olması sebebi ile vadi yamaçlarının eğimi % 80, hatta bazı kesimlerde %100'e ulaşmaktadır.

Harita 3.5. Hatila Vadisi Milli Parkı.

Fotoğraf 3.5. Hatila Vadisi Milli Parkı'ndan Görünümler.

Milli park flora açısından oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bilindiği üzere bu özelliğe sahip alanlar başta botanik turizmi olmak üzere diğer ekoturizm etkinlikleri için de en ideal yerlerin başında gelmektedir. Buna göre milli park içerisinde Doğu Ladini (*Picea orientalis*), Doğu Karadeniz Göknarı (*Abies nordmanniana ssp. nordmanniana*),

Sarıçam (*Pinus sylvestris*), Doğu Kayını (*Fagus orientalis*), Anadolu Kestanesi (*Castanea sativa*), Sapsız Meşe (*Quercus petraea ssp. iberica*), Istranca Meşesi (*Quercus hartwissiana*), Adi Gürgen (*Carpinus betulus*), Kayacık (*Ostrya carpinifolia*), Akdeniz enklavı (kalıntı bitki topluluğu) halinde ise Fıstık Çamı (*Pinus pinea*) meşcereleri sahanın düşük rakımlarında yer almaktadır. Nemli dere vejetasyonunda da Sakallı Kızılağaç (*Alnus glutinosa ssp. barbata*) ve seyrek olarak Doğu Çınarı (*Platanus orientalis*) ve Ak Söğüt (*Salix alba*) gibi ağaç türlerinin yanı sıra tek yıllık çok sayıda tür de (Peygamber çiçeği *(Centaurea pecho*), Karanfil (*Dianthus recognitus*), Kantaron (*Hypericum fissurale*), Turna gagası (*Geranium asphodeloides subsp. Sintenisii*), Çoruh geveni (*Astragalus czorochensis*), Karadeniz Müdümüğü (*Lathyrus woronowii*), Artvin Çan çiçeği (*Campanula troegerae*)) bulunmaktadır (Öz ve diğ., 2012: 134-135-249-258).

Milli park kuş türleri yönüyle de oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bunlar arasında; başta İspinoz, Baştankara, Ağaçkakan ve Ötleğenler gibi türlerin yanı sıra Doğu Atmacası (*Accipiter nisus*), Delice Doğan (*Falco subbuteo*), Şahin (*Buteo buteo*), Çaprazgaga (*Loxia curvirostra*), Ağaçkakanlar (*Picus sp. ve Dendrocopos sp.*), Kartal türleri (*Aquila clanga, Aquila pomarina, Aquila chrysaetos*), Büyük Atmaca (*Accipiter gentilis*), Dağ Horozu (*Tetrao mlokosiewiczi*) vs. yaygın şekilde gözlenmektedir. Memeli türlerden ise Çakal (*Canis aureus*), Yaban tavşanı (*Lepus europaeus*), Yaban domuzu (*Sus sucrofa*), Tilki, Sansar, Ayı (*Ursus arctos*), Kurt (*Canis lupus*), Vaşak (*Lynx lynx*), Karaca (*Capreolus capreolus*), Çengel boynuzlu dağ keçisi (*Rupicapra rupicapra*) gibi türler sıkça gözlemlenmektedir (Öz ve diğ., 2012: 102-106-122; Çuhadar, 1997: 99-105).

3.2.2. Artvin İlinde Bulunan Tabiat Parkları ve Ekoturizm

Tabiat parkları sahip oldukları farklı doğal kaynaklarıyla kullanıcıya birçok seçenek sunmaktadır. Bu özellikleriyle tabiat parkları insanlara hem fiziksel hem de ruhsal yönden de olumlu katkılar sağlamaktadır. Tabiat parklarının doğal özelliklerine göre, katılımcılar ilgileri ve tercihleri doğrultusunda tabiat parklarında, açık hava sportif rekreasyon aktivitelerini gerçekleştirme olanağına sahip olabilmektedirler (Çalık ve diğ., 2013: 36). Artvin ili "Tabiat Parkı" sayısı açısından da önemli bir yere sahiptir. İlde toplam 5 adet tabiat parkı bulunmaktadır. Bu bahsi edilen alanların toplam kapladıkları alan yaklaşık 2.688 ha'dır.

3.2.2.1. Altıparmak Dağları Tabiat Parkı

Altıparmak Dağları Tabiat Parkı Yusufeli ilçesinde güneyde Altıparmak (Barhal), kuzeyde Özgüven ve Bıçakçılar köyleri arasında kalan alanla sınırlandırılmış olup, yine korunan alanın sınırları batıda İntorbaşı T. (3169 m) ve Barhalaşıtı T. (3170 m), kuzeybatıda Karagöl T. (2906 m), kuzeyde Karataş T. (3225 m), Sahipliyatak T. (2602 m), batıda Kobak Dere ve Yağmurçay Dere, güneydoğuda Diyatget T (1209 m), güneydoğuda Matrabisöç T. (2060 m), güneyde Başkaya T. (3179 m) ve Aşağıkarataş T. (3322 m) içerisinde kalan alanı kapsamaktadır. Ayrıca tabiat parkı 41º01'54"- 40º59'56" kuzey enlemleri ile 41º27'08"-41º19'14" doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Yaklaşık 2.110 ha büyüklüğünde olan tabiat parkı 11.7.2013 tarihinde koruma altına alınmıştır. Aynı zamanda Altıparmak (Barhal) Vadisi, 09.10.2014 tarihinde "Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı" ve "Nitelikli Doğal Koruma Alanı" olarak tescil edilmiştir (https://www.csb.gov.tr/db/tabiat/duyurular/duyurular191387.pdf).

Yusufeli ilçe merkezi Artvin şehrine yaklaşık 78 km uzaklıktadır. Parka, Yusufeli ilçe merkezinden yaklaşık 30 km uzaklıkta bulunan Altıparmak köyü, 34 km uzaklıkta olan Özgüven köyü ve 33 km uzaklıkta yer alan Bıçakçılar köyünden birkaç güzergâhla ulaşılabilmektedir. Ulaşım yolların bir bölümü dar ve asfalt, bir bölümü ise toprak yoldur.

Altıparmak Dağları Tabiat Parkı başta doğal (buzul gölleri, dereler, fauna ve flora) çekicilikler olmak üzere kültürel değerleri (tarihi kemer köprüsü, kilise) ile de zengin bir potansiyel taşımaktadır (Fotoğraf 3.6.). Buna göre alan başta ekoturizm kapsamında dağ turizmi (dağcılık, trekking, kamp, fotosafari vb.), botanik turizmi ve yaban hayatı gözlemleme olmak üzere kültürel turizm (yakın çevresinde bulunan yaylalar, kırsal yerleşmelerdeki geleneksel meskenler, yöreye özgü yerel ürünler ve yöresel yemekler, kilise, şapel vb.) açısından da birçok etkinliğe imkân sunmaktadır.

Fotoğraf 3.6. Altıparmak Dağları Tabiat Parkı'ndan Görünümler.

Yerşekilleri açısından çok sarp ve engebeli bir yapıda olan Altıparmak Dağları Tabiat Parkı, bitki örtüsü yönüyle oldukça zengin olup, tür çeşitliliği açısından da oldukça önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak Altıparmak (Barhal), Özgüven ve Bıçakçılar köyleri arasında bulunan tabiat parkının 2400 m'lere kadar iğne yapraklı ağaçların çıkabildiği (Ladin ve Sarıçam), bunun altında ise yine Meşe ve tepelerin eğimli yamaçlarında çalı türlerini görmek mümkündür. Park alanında Doğu kayını (*Fagus orientalis*), Akçaağaç (*Acer sp.*), Üvez (*Sorbus sp.*), Kızılağaç (*Alnus glutinosa subsp. barbata*) ve Meşe'nin (*Quercus sp.*) hâkim olduğu yaprağını döken ağaçlar ile Ladin (*Picea orientalis*), Göknar (*Abies nordmanniana subsp. nordmanniana*), Sarıçam (*Pinus sylvestris var. hamata*), Ardıç (*Juniperus sp.*)'nin hâkim olduğu iğne yapraklı türler mevcuttur. Orman altı diri örtü çoğunlukla orman gülü, ayı üzümü oluşturur. Ayrıca eğreltiotu, kara yosunu, böğürtlen, ahududu vs. yaygın bitkilerdir. Tabiat parkındaki nadir ve endemik bitkilerin bazılarını; Çoruh Akçaağacı (*Acer cappadocicum Gled.* subsp. *Divergen*), Ovit tülübaşı (*Psephellus appendicigerus*), İspir çıngırağı (*Campanula troegerae*), Çıngırakotu (*Campanula betulifolia*), Çok nevruzotu (*Linaria genistifolia* subsp. *Confertiflora*), Dağ eşekkulağı (*Knautia montana*) ve Hemşin zambağı (*Lilium ponticum var. artvinense*) oluşturur (Fotoğraf 3.7.).

Fotoğraf 3.7. Altıparmak Dağları Tabiat Parkı'ndaki Bitki Türlerinden Görünümler.

Altıparmak Dağları Tabiat Parkı, faunasıyla da oldukça zengindir. Bunlardan bazıları Kirpi (*Erinaceus concolor*), Nalburunlu Küçükyarasa (*Rhinolophus hipposideros*), Yaban Tavşanı (*Lepus europaeus*), Kurt (*Canis lupus*), Çakal (*Canis aureus*), Tilki (*Vulpes vulpes*), Ayı (*Ursus arctos*), Gelincik (*Mustela nivalis*), Porsuk (*Meles meles*), Yaban domuzu (*Sus scrofa*), Çengel boynuzlu dağ keçisi (*Rupicapra rupicapra*), Yaban keçisi (*Capra aegagrus*), Kafkas Yılanı (*Zamenis hohenackeri*) ve Artvin Kertenkelesi (*Darevskia derjugini*) gibi türler oluşturur. Altıparmak Tabiat Parkı'nda tespit edilen kuş türü ise 54 kadardır. Bunlar arasında Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*), Arı Şahini (*Pernis apivorus*), Küçük Akbaba (*Neophron percnopterus*), Yılan Kartalı (*Circaetus gallicus*), Kızıl Çaylak (*Milvus milvus*), Atmaca (*Accipiter nisus*), Kızıl Şahin (*Buteo rufinus*), Kaya Kartalı (*Aquila chrysaetos*), Kerkenez (*Falco tinnuculus*), Ala Doğan (*Falco vespertinus*), Urkeklik (*Tettraogallus caspius*), Dağ Horozu (*Tetrao mlokosiewiczi*) ve Keklik (*Alectoris chukar*) gösterilebilir.

3.2.2.2. Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı

Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı, Artvin ili, Hopa ilçesi Güneşli ve Balık köylerinin güneydoğusunda, 41°28'35"-41°29'36" D boylamı ve 41°20'22"-41°21'23" K enlemlerinde kalmaktadır. Tabiat parkının sınırları kuzeybatıda Kilise T. (1383 m), kuzeyinde Kilise T.'sinin batısından kaynağını alan Kilise Deresi, kuzeybatısında Kilise ve Şellale derelerinin birleştiği su kavuşumundan, batıda Sözdüzü mevkiinden kaynağını alan dere yatağı, güneyinde Topaloğlu yaylası ve güneydoğuda Şellale T. (1404 m) geçmektedir. Tabiat parkı taşıdığı doğal kaynak değerleri nedeniyle (fauna, flora ve

hidrografik) 01.06.2017 tarihinde tescil edilmiş olup, 173 ha alan kaplamaktadır. Ekoturizm açısından Artvin ilindeki birçok şelaleden birisi olan ve tabiat parkı olarak koruma altına alınan alanda doğa yürüyüşü, yaban hayatı gözlemleme, fotosafari yapma gibi birçok etkinliğe uygun olan bu alan önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Henüz fiziki şartları (alt ve üstyapı) alanın turizme açılmasına engel teşkil ediyor olsa da ileride birçok doğa tutkunu turisti kendisine çekecektir.

Tabiat parkına öncelikle Hopa ilçe merkezinden yaklaşık 8 km mesafede bulunan Güneşli köyünden gidilmektedir. Araç ile gidilebilecek son nokta köyün kabaca güneyinde tabiat parkına yaklaşık 450 m uzaklıktaki yerdir. Araç yolunun sonlandığı bu noktada yeni açılmış ancak toprak kayması nedeniyle birkaç yerde araç ulaşımına tekrardan kapanan yol araç ulaşımını güçleştirmektedir. Genel olarak tabiat parkı Hopa merkezden ortalama 4 km'si asfalt, 3 km'si beton, 1 km'si stabilizedir. Daha sonra şelalelere ulaşmak için kullanılan patika yol (5 km) takip edilmektedir. Patika genel olarak oldukça eğimli ve zorluk derecesi yüksek olup bu yoldan yaklaşık 4 saatte şelaleye ulaşılabiliyor (Fotoğraf 3.8.). Ayrıca Balıklıköy'ü üzerinden de yaklaşık 4.6 km uzunluğundaki toprak yol kullanılarak tabiat parkı kuzeybatısına ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 3.8. Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı'ndan Görünümler.

Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı'nı ön plana çıkartan hidrografik özelliklerin başında ormanlarla kaplı arazinin sarp ve kayalık olduğu alanda eşsiz manzaralar meydana getiren çağlayanlar gelmektedir. Balıklı Dağı (1753 m)'ndan kaynağını alan Şellale Deresi, Şellale T. (1404 m)'nin batı ve kuzeybatı istikametinde eğim değerlerinin neredeyse 90°'yi bulduğu eğim kırıklıklarından düşmesi neticesinde

oluşturduğu 2'si büyük olmak üzere (yaklaşık 150 m) onlarca irili ufaklı çağlayanlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Kilise Deresi üzerinde olan çağlayandır.

Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı'nın diğer ön plana çıkan özelliklerinden birisi de hidrografik kaynakları tamamlayan ve manzara bütünlüğü oluşturan orman örtüsüdür. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı'nda karasal ve sucul ekosistem bulunmaktadır. Karasal ekosistemin neredeyse tamamı da Ilıman Doğu Karadeniz Geniş Yapraklı Karışık Ormanı denilen bir ekosistem tipi olup, bünyesinde kızılağaç (*Alnus glutinosa L. subsp. barbata*), kayın (*Fagus orientalis Lipsky*), gürgen (*Carpinus betulus*), meşe (*Quercus pontica*), kayacık (*Ostrya carpinifolia*), akçaağaç (*Acer cappadocicum*), kestane (*Castanea sativa Mill.*), ıhlamur (*Tilia rubra DC. subsp. caucasica*), orman gülü (*Rhododendron caucasicum, Rhododendron ponticum L., Rhododendron luteum Sweet, Rhododendron smirnowii Trautv.*), karayemiş (*Laurocerasus officinalis*), alıç (*Crataegus monogyna*) ve üvez (*Sorbus caucasica Zinserl. var. caucasica*) vs. bulunur. Balıklı ve Güneşli Şelaleleri Tabiat Parkı fauna açısından da oldukça zengindir. Nitekim park alanında sürüngenlerin (Trabzon Kertenkelesi (*Darevskia rudis*), Artvin Kertenkelesi (*Darevskia derjugini*), Kafkas Engereği (*L. Pelias kaznakovi*) vs.yanı sıra bazı kuş türleri (İspinoz (*Fringilla coelebs),* Kızıl Şahin (*Buteo rufinus*), Kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*), Yoz Atmaca (*Accipiter brevipes*) vs. bulunur. Bunların dışında alanda Ayı (*Ursus arctos*), Çakal (*Canis aureus*) ve Dağ keçisi (*Capra aegagrus*) vs. de yaşamaktadır.

3.2.2.3. Borçka-Karagöl Tabiat Parkı

Karagöl, Kuzey Anadolu Dağları'nın devamı niteliğinde olan Karçal Dağları'nın (3415 m) kuzeybatısında yer almaktadır. Borçka-Karagöl Tabiat Parkı 1370 metreden başlayarak Heba yaylasına (2150 m) değin uzanmakta olup, Borçka ilçesi sınırları dahilindedir. Tabiat parkı, Aralık köyü (Tarlabaşı, Korucuk, Yağızlar, Zinzigal, Demirci, Konuklar, Düz, Bardaklı, Taşköprü, Derekent, Takaroğlu, Sarıgül Mahalleleri) ve Atanoğlu köyü (Çatak, Girgevli, Kovucuk ve Çelibioğlu Mahalleri) ile Heba yaylasını (2270 m) çevreleyen alanın alt kısmında kalmaktadır. Tabiat parkında Çavuş Dağı (2100 m), Küçükkaya T. (2152 m), Sakugune T. (1983 m), Suvazvare T. (1901 m) bulunmaktadır. Bir heyelanla meydana gelen göl, deniz seviyesinden 1450-1480 metre

yükseklik aralığında yer alır. Tabiat parkı 14.8.2002 tarihinde tescil edilmiş olup, 368.20 ha alan kaplamaktadır. Park içerisinde bulunan Karagöl (1450 m) ise 50.000 m^2 alana sahiptir (Kopar ve Sever, 2009: 17). Borçka-Karagöl Havzası; Çoruh nehrinden başlayarak, Aralık ve Atanoğlu köylerinden Karçal Dağları'na kadar (eski ismiyle Klaskur olarak adlandırılan bölge) uzanmaktadır. Tabiat Parkı 41º24'05"-41º22'05" kuzey enlemleri ve 41º50'30"-41º51'41" doğu boylamları arasında bulunmaktadır (Borçka Karagöl Tabiat Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı, 2016: 12). Borçka ilçesi sınırlarında kalan gölün ilçeye uzaklığı 26 km'dir. Tabiat parkına Borçka-Camili karayolunun 20 km'sinden saptıktan yaklaşık 6 km sonra göle ulaşılmaktadır (Fotoğraf 3.9.).

Fotoğraf 3.9. Borçka-Karagöl Tabiat Parkı'ndan Görünümler.

Borçka-Karagöl Tabiat Parkı, gölü, doğal ormanları ve yaban hayatı ile her ne kadar yaz sezonunda yoğun turist baskısına maruz kalıyor olsa da, henüz bozulmamış tabiat parklarımızdan birisidir. Bununla birlikte Karagöl TP'nin yer aldığı saha, Camili-Efeler ve Camili-Gorgit gibi iki tabiatı koruma alanı ile Camili Biyosfer Rezerv Alanı'na çok yakın bir mesafede bulunur olması ekoturizm açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Tabiat parkının ana peyzaj değeri göl ve çevresindeki doğal yaşlı karışık ormanlardır. Gerek köy halkı ve gerekse alanı ziyaret eden bütün ziyaretçiler (turistler, kamu görevlileri ve özellikle sonbahar aylarında bölgenin büründüğü eşsiz renkleri fotoğraflamak isteyen fotoğraf dernekleri veya fotoğrafçılar) göl kenarında piknik yapmak, yeme içme ve dinlenme faaliyetleri için özellikle göl ve çevresini kullanmakta ve zamanlarını bu alanda geçirmektedir. Alanın diğer kısımları neredeyse kullanılmamaktadır. Göl içerisinde yaşayan balıklar ve kurbağalar ile yine göl çevresindeki çiçekli bitkiler ziyaretçiler tarafından ilgi ile karşılanmakta ve fotoğrafı

çekilmeye çalışılmaktadır (ayı üzümü, beyaz-sarı-mor ve pembe çiçekli orman gülleri, kayın, ladin ağaçları ve ormanı, göl kenarındaki ata kuyrukları, çan çiçeği, kuş üvezi floranın başlıcaları olarak sayılabilir). Yine alan içerisinde kalmamasına karşın Karagöl yolu üzerinde bulunan Bardnala Şelalesi ve yolun karşı kıyısında yer alan Maisur Şelalesi ile havzada bulunan ve yağmurun yağdığı günlerde adeta gelin tülüne benzeyen bütün kuru dereler bölgenin önemli doğal peyzaj değerleri arasındadır. Aralık yaylasının kuzey kısmında bulunan kayalık alan da ziyeretçiler ve köylüler tarafından kullanılan ve fotoğraflanmaya değer alanlar arasındadır ve önemli bir peyzaj değeridir. Aralık ve Atanoğlu yaylası ile Heba yaylası da önemli alanlardır. Bunların dışında gölü çevreleyen ve ziyaretçiler tarafından kullanılan patika, Maisur Şelalesi, Heba ve Aralık yaylasına ulaşımı sağlayan patika ve Aralık yaylasından Kaynarca yaylasına geçen patika doğayla içiçe trekking yapmak isteyen ziyaretçiler için oldukça uygundur (Borçka Karagöl Tabiat Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı, 2016: 144-147). Ancak tabiat parkı; yaygın olarak gerçekleştirilen rekreatif faaliyetlere sahne olması yöre insanının yanında turistlerin de bu faaliyetler için sıkça tercih ettikleri alanların başında gelmektedir (Surat ve diğ., 2014: 334) olmasının yanında mevsimine göre değişiklik göstermekle birlikte ekoturistlerin kamp ve göl çevresinde trekking, fotosafari yaptıkları çok özel bir korunan alandır. Nitekim Artvin ilinde korunan alanlar içerisinde en fazla ziyaretçi çeken saha burasıdır.

Borçka-Karagöl Tabiat Parkı, Aralık ve Atanoğlu köylerinin bulunduğu havza, küresel ölçekte Avrupa'da acil korunması gereken 100 ormandan biri olarak ilan edilen Karçal Dağları'nın bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, havza WWF Türkiye'nin ÖDYA tanımlamasında "Önemli Bitki Alanı ve Önemli Orman Alanı" ilan edilmiştir. Alan ayrıca dünyada biyoçeşitliliğin yüksek olduğu alanlar silsilesinde korunması gereken aşağı Kafkaslar ekolojik bölgesine aittir. Dünya üzerinde ılıman yaprak döken ormanların üçüncü zamandan bu yana kesintiye uğramadan varlığını sürdürdüğü bölgedir. Avrupa ile Orta Asya'yı içine alan geniş coğrafyadaki en büyük doğal yaşlı orman ekosistemlerine burada rastlanmaktadır (WWF ve IUCN, 1994).

Deniz seviyesinden yaklaşık 400-1000 m arasında yükseltiye sahip olan tabiat parkında Doğu kayını (*Fagus orientalis*), Kestane (*Castanea sativa*), Kafkas ıhlamuru (*Tilia rubra ssp. caucasicus*), Huş (*Betulus*), Akçaağaç (*Acer spp.*), Üvez (*Sorbus spp.*), Fındık (*Corylus spp.*), Kızılağaç (*Alnus glutinosa*) ve Meşe (*Quercus spp.*) hâkimdir.

Orman altı florası arasında orman gülü, ayı üzümü, cehri ve karayemişten (*Laurocerasus officinalis*) bulunur (Eminağaoğlu ve diğ., 2007).

3.2.2.4. Tavşan Tepesi Tabiat Parkı

Tavşan Tepesi Tabiat Parkı 02.08.2017 tarihinde tescil edilmiş olup, Şavşat ilçe merkezinin kuzeyinde bulunan yörede Tavşan Tepe olarak da bilinen 1241 m yükseklikteki Koçbavur T.'sinde yaklaşık 41°21'09"-41°21'21" D boylamı ve 41°15'20"-41°15'26" K enlemlerinde kalmaktadır. Tabiat parkı 5 ha alan üzerine kurulu olmakla birlikte diğer tabiat parklarından ayrılan yönü korunan alanların yönetimi, kontrol mekanizmasının kurulması ve Artvin ilindeki büyük bir boşluğu tamamlayacak olan "Milli Parklar Yaban Hayatı Eğitim Merkezi"nin bu alanda kuruluyor olmasıdır.

Şavşat Belediye Başkanı Ahmet Sinan Öztürk'ten edindiğimiz bilgilere göre DKMP Genel Müdürlüğü'nce sürdürülebilir yaban hayatı yönetimi, yabani hayvanların yaşamlarını sürdürdükleri doğal alanlarıyla beraber korunması, geliştirilmeleri, üretim, yerleştirme faaliyetleri ile av kaynaklarının milli ekonomimize faydalı olacak şekilde değerlendirilmesi ve av turizminin geliştirilmesi amacıyla Şavşat ilçesinde 1 adet yaban hayatı eğitim merkezi yapılmaktadır. İçerisinde 10 oda, 2 süit oda, hamam, 2 adet lobi, 1 adet mutfak ve 2 balkon bulunmaktadır. Faaliyet 2018 yılı içerisinde tamamlanması öngörülen merkez, bilimsel ve eğitsel faaliyetlerle birlikte yörede ekoturizmin gelişimine de önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2.2.5. Cehennem Dere Kanyonu Tabiat Parkı ve Adakale Arkeolojik Sit Alanı

İdari olarak Artvin ili Ardanuç ilçesi sınırları içerisinde bulunan kanyon, ilçe merkezine 1,5 km ve Artvin il merkezine 40 km uzaklıktadır (Kaymaz ve Özşahin, 2018: 57-58). Ardanuç İlçe Merkezi'nin 7 km kuzeybatısında ve Artvin-Ardanuç karayolunun 25. km'sinde bulunan Cehennem Deresi tipik bir kanyon vadidir. Cehennem Vadi ve Kanyonu I. ve III. Derece Doğal Sit, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı (26.06.2002 tarih ve 4493 sayılı karar) olarak kabul edilmiş olup, daha sonra 01.05.2018 tarihinde DKMP tarafından 31,8 ha'lık alan tabiat parkı olarak ilan edilmiştir.

Bu noktadan sonra kanyon içerisinden geçen karayolu, destinasyon içindeki ulaşım sorununu oldukça azaltmaktadır. Aslında genellikle turistler kanyonun bu kısmında, "Cehennem Deresi Kanyonu" tabelasının yazılı olduğu 750 m uzunluğundaki bir hattı gezmektedirler. Diğer yandan kanyonun kuş bakışı izleme imkânı sunan ulaşım yoluna ise Ardanuç-Aşağıırmaklar yolunun 4.7 km'sinden itibaren erişim sağlanmaktadır. Ayrıca kanyondaki hem ana akarsu yatağı üzerinden geçiş imkânının, hem de kanyon içinde derin oluklar vasıtasıyla girilip, dik duvarlar arasında genişleyen düzlüklerin varlığı da destinasyon içi ulaşım kolaylıklarını arttırmaktadır (Kaymaz ve Özşahin, 2018: 63-64). Ayrıca gelecekte yapılması planlanan "cam teras" kanyon çekiciliğini artırarak daha fazla doğa turistini kendisine çekecektir (Fotoğraf 3.10.).

Fotoğraf 3.10. Cehennem Deresi Kanyonu'nun Artvin-Ardanuç Karayolu Bölümünden ve Kanyonun İçinde Gezen Turistlerden Görünüm.

Çevresindeki diğer turistik çekiciliklere ve benzerlerine kıyasla turizm potansiyeli açısından öne çıkan Cehennem Deresi Kanyonu, önemli çekiciliklere ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda Cehennem Deresi Kanyonu ekoturizm ve doğa turizmi başta olmak üzere birçok faaliyetin yapılabileceği uygun alanlara sahiptir. Yukarıda da belirtilen kaynak değerlere bağlı olarak paraşütle atlama, kaya tırmanışı, fauna gözlemi (Cehennem Deresi'nin balık göçüne sahne olması, dağ keçilerinin, akrep ve çeşitli yılan türlerinin, kaya kartallarının ve diğer kuş türlerinin önemli yaşam alanları içerisinde olması), flora gözlemi, fotosafari, kamping, manzara seyri, atlı doğa gezisi, trekking ve hiking, dağcılık, dağ bisikleti, kano/rafting, sportif olta balıkçılığı, farklı jeolojik ve jeomorfolojik oluşumları görme ve inceleme (kanyon, mağara, oyuk, oluklu lapya, doğal köprü ve geçitler vb.) gibi başlıca ekoturizm etkinliklerinin yapılabileceği uygun alanların varlığı Cehennem Deresi Kanyonu'nu önemli bir ekoturizm destinasyonu haline getirmektedir. Daha da önemlisi alan sadece ekoturizm ile sınırlı kalmayıp, bilimsel

araştırma ve incelemeler için doğal laboratuvar niteliği taşımaktadır (Kaymaz ve Özşahin, 2018: 57-59).

Aynı alan içerisinde Adakale mahallesi 26.06.2002 tarih ve 4493 sayılı karar ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Alan tarihi ve kültürel açıdan taşımış olduğu değerler nedeniyle oldukça önemli bir saha olup, türbe, hamam, kale ve tarihi mesken özellikleriyle ön plana çıkmaktadır (Fotoğraf 3.11.).

Fotoğraf 3.11. Adakale Arkeolojik Sit Alanı'ndan Görünüm.

3.2.3. Artvin İlinde Bulunan Tabiat Koruma Alanları ve Ekoturizm

Artvin ili tabiat koruma alanları yönüyle de oldukça zengindir. Gerek ayrı bir lokasyonda (Çamburnu TKA), gerekse korunan bir alanın sınırları içerisinde ayrı bir saha olarak belirlenmiş olan (Camili Biyosfer Rezerv Alanı içerisinde bulunan Camili (Macahel)-Gorgit TKA ve Camili (Macahel)-Efeler TKA) üç adet tabiat koruma alanı bulunmaktadır. 2873 sayılı Milli Parklar Kanununun 2. Maddesinin tanımlar bölümünde Tabiatı Koruma Alanı şöyle tanımlanmaktadır: "Bilim ve eğitim bakımından önem taşıyan nadir, tehlikeye maruz veya kaybolmaya yüz tutmuş, ekosistemler, türler ve tabii olayların meydana getirdiği seçkin örnekleri ihtiva eden; mutlak korunması gerekli olup sadece bilim ve eğitim amaçlarıyla kullanılmak üzere ayrılmış tabiat parçalarıdır." (Kırış ve diğ., 2010: 156; Karaküçük ve Akgül, 2016: 292).

3.2.3.1. Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı

Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı Hopa ilçesi Çamlıköy sınırları içerisinde yer almaktadır. Alan 41°21’32”-41°22’30” kuzey enlemleri ve 41°21’59”-41°20’46” doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Korunan alanın güneybatısında Ciha T. (490 m), güneyinde Sivrikaya T. (510 m), kuzeydoğusunda Boğa T. (333 m) ve kuzeyinde ise Karadeniz vardır. Koruma alanı içerisindeki en yüksek nokta 470 m ile Nirengili Pınar Tepe ve en alçak nokta ise 10 m ile Fener mevkiidir.

Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü’nden alınan bilgilere göre Çamburnu Tabiat Koruma Alanı 31.12.1993 tarihinde 174.63 ha’lık bir alan içerisinde koruma altına alınmıştır (Fotoğraf 3.12.). Alana hem doğu hem de batı yönünden ulaşılabilmektedir. Doğudaki güzergâh kullanıldığında, Arhavi-Hopa Karayolu’nun 7. km’sinde Çamlıköy ve 1 km sonrasında Kale mahallesi yoluna sapıldıktan sonra 3 km gidilerek alana varılabilmektedir. Batı kesiminden ulaşmak için ise, Arhavi-Hopa karayolunun 4. km’sinde tünel girişinden önce karayolundan ayrılan yola sapılmakta ve Yukarı Hacılar mahallesi geçilerek ulaşılabilmektedir. Alanın kuzey ve kuzey-batı sınırı, karayoluna bitişmektedir (Çağlar, 2009: 58-59; Kırış ve diğ., 2010: 157).

Fotoğraf 3.12. Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı’ndan Görünüm.

Tabiat parkı içerisindeki Sarıçam’ın (*Pinus silvestiris ssp. Kuchiana L.*) alt türlerinden relikt olarak nitelendirilen bu ağaçlar ülkemizdeki yalnızca iki yayılış alanından biri olması açısından korunması gerekmektedir. Bilim ve eğitim başta olmak üzere ekoturizm açısından da birçok etkinliğe sahne olabilecek alanda yaban hayatı

gözlemleme, fotosafari yapma, manzara seyretme ve bilimsel incelemelerde bulunulması için ideal bir sahadır. Alanda oldukça önemli olan sarıçamların yanında önem taşıyan diğer egemen ağaç türleri ise sırasıyla; Sakallı Kızılağaç (*Alnus glutinosa*) ve seyrek olarak da Anadolu Kestanesi'dir. Ayrıca kuzeyden Karadeniz üzerinden gelen göçmen kuşların Doğu Karadeniz sıradağlarına ulaştığı ilk noktada bulunması kaynak değerlerini oluşturmaktadır. Bu açıdan saha yaban hayatı yönüyle de zengin olmakla birlikte korunan alan içerisinde karatavuk, çulluk, saka, serçe, kertenkele, yılan, sincap, tarla faresi ve çakal gibi canlı türlerini görmek mümkündür. Sarıçam ormanlarının etrafında yine kızılağaç, yabani fındık, ormangülleri ve orman sarmaşıkları gibi bitki topluluklarını görmek mümkündür (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016; Gürdal, 2014: 453-454).

3.2.3.2. Camili (Macahel)-Gorgit Tabiat Koruma Alanı

Camili (Macahel)-Gorgit Tabiat Koruma Alanı 24.03.1998 yılında 499.54 ha alan üzerinde tabiat koruma alanı olarak ilan edilmiştir. Efeler köyü, Çamdalı mahallesinin kuzeyinde bulunan saha, Borçka-Camili yolunun yaklaşık olarak 30. km'sinde Karagöl yoluna girilmesi ve Karagöl'den sonra da Heba yaylası yoluna sapılması ve yaylaya çıkılması gerekmektedir. Yayladan sonra, yaylanın kuzeyindeki tepenin (2274 m) güneydoğu yamacındaki patikadan yararlanarak ve kuzey, kuzeydoğu, kısmen de doğu doğrultusunda, yaklaşık olarak 3 km yürüdükten sonra tabiat koruma alanının 2100 m yükseltideki batı sınırına ulaşılabilmektedir. Alan, bu sınırdan doğuya bakan yamaç boyunca 1800 m'ye değin inmektedir. Alanın kuzeyinde Diyalgana Tepe (2083 m) bulunmaktadır (Çağlar, 2009: 54-55). Korunan alan yaklaşık olarak 41°24'29"-41°22'37" kuzey enlemleri ile 41°56'07"-41°54'30" doğu boylamları arasında kalmaktadır.

Artvin DKMP Şube Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre toplam alanın yaklaşık 474.5 ha (% 97)'ını kaplayan en büyük doğal yaşlı orman ekosistemlerine (her biri anıt olma özelliğinde ve 1.6 m-2.6 m arasında değişen ladin, göknar ve kayınlardan oluşan ağaçlar) burada rastlanmaktadır. Çok sayıda geniş yapraklı türün oluşturduğu karışık bir orman yapısı egemen olmaktadır, örneğin, doğu kayınının egemen olduğu bu kısımlarda anıtsal özelliklere sahip doğu ladini ve doğukaradeniz göknarı bireylerinin yanı sıra orta katmanlar ile açıklık ya da seyrek ağaçlı kısımlarda huş/moşi (*Betula medwediewii*),

karayemiş (*Laurocerasus officinalis Roemer.*), üvez/çenci (*Sorbus aucuparia*), mürver (*Sambucus ebulus L.*), altı ormangülü (kumar) türünün oluşturduğu topluluklara rastlanmaktadır. Alan yırtıcı kuşlar açısından önemli bir göç yolu üzerindedir: Huştavuğu (*Tetrao mlokosiewiczi*), Gökçegüvercin (*Columba oenas*), Ortanca Ağaçkakan (*Dendrocopos medius*), Aksırtlı Ağaçkakan (*Dendrocopos leucotos*), Çalış Kamışçım (*Acrocephalus palustris*), Çizgili Ötleğen (*Sylvia nisoria*) ile alaca sinekkapan (*Ficedula semitorquata*) alanda çokça rastlanan kuş türleridir. Alanda, Ayı, Karaca, Geyik, Porsuk, Yaban Kedisi ve Vaşak; Kafkas ve Baran Engerekleri (*Vipera kaznakovi ve Vipera barani*), Klark ve Kafkas kertenkeleleri (*Lacerta clarkorum* ve *Mertensiella caucasica*), kelebeklerden Kara Hayalet, Kafkas Zümrütü (*Minois dryas* ve *Callophrys chalybeitincta*) tehlike altındaki türlerdendir (Çağlar, 2009: 56). Ayrıca alanın zengin fauna ve florasının yanı sıra organik sertifikalı tarım için potansiyel oluşturması, Saf Kafkas Arısı için gen koruma havzası olması ve ekoturizm alanı olarak değerlendirilebilecek potansiyel nedeniyle önemli bir sahadır (Fotoğraf 3.13.).

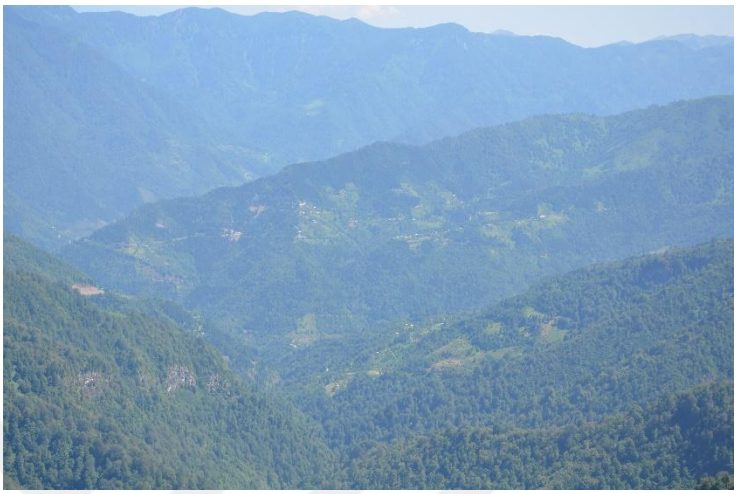

Fotoğraf 3.13. Camili (Macahel)-Gorgit Tabiat Koruma Alanı'ndan Görünüm.

3.2.3.3. Camili (Macahel)-Efeler Tabiat Koruma Alanı

Camili (Macahel)-Efeler Tabiat Koruma Alanı'na, Camili'den sonra, Camili-Başoluk (Sotlar) mahallesi-Demirli (Çugat) mahallesi yolunun sonundaki Fındık Yaylası'na giden patikaya girilerek ulaşılabilmektedir. Alan, Demirli Mahallesinin doğusunda kalmakta; 900 m yükseltide, doğu-batı doğrultusunda akan dereden başlayarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmakta ve 1750-1800 m'lere değin çıkmaktadır. Korunan alanın orta kısımlarında batı sınırını oluşturan Suvlnetavl Tepe

(1386 m), kuzeydoğu sınırında ise güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akan bir dere bulunmaktadır (Çağlar, 2009: 65-66). Tabiat koruma alanı 41°25’49”-41°23’39” kuzey enlemleri ile 41°59’39”-41°56’51” doğu boylamları arasında kalmaktadır (Fotoğraf 3.14.).

Fotoğraf 3.14. Camili (Macahel)-Efeler Tabiat Koruma Alanı’ndan Bir Görünüm.

Artvin’in Borçka ilçesi Efeler köyü (yaklaşık 6 km) yakınlarında 24.03.1998 yılında 1023.49 hektarlık alanda kurulan Camili-Efeler ormanı, sadece Türkiye’nin değil, neredeyse bütün Avrupa’nın insan eli değmemiş orman ekosistemidir. Bilimsel olarak GEF-II projesi sahada uygulanmıştır. Orman ekosistemleri çok tabakalı, tam kapalı ve genel olarak geniş yapraklı türlerin; özel olarak da doğu kayınının egemen olduğu karışık bir yapı göstermektedir. Burada yer yer de Gürgen (*Carpinus betulus L.*) ve Anadolu Kestanesi (*Castanea sativa Miller.*), Akçaağaç (*Acer cappadocium ve A. campestre*) bulunmaktadır. Alanın batı ve güneybatısındaki sırtları (1300 m) ile güneydoğusu doğrultusunda, ortalama 1600-1700 m’lere çıkıldıkça, Saf Doğu Ladini ve Doğu Ladini+Doğu Kayını karışık ormanlarına girilmektedir. Bunun yanı sıra birçok farklı Meşe ağaçları da vardır. Ayrıca alanın yabani kuş türlerinin göç rotasında yer alır. Sahada boz ayı, domuz sık rastlanan hayvanlardır. Bu saha Saf Kafkas Arısı (*Apis mellifera caucasica*) için gen merkezidir (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016; Çağlar, 2009: 67; Atalay ve Efe, 2015: 413-414).

3.2.4. Artvin İlinde Bulunan Tabiat Anıtları ve Ekoturizm

Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği özelliklere ve bilimsel değere sahip ve milli park esasları dahilinde korunan tabiat parçaları olarak tanımlanmaktadır (Karaküçük ve Akgül, 2016: 292-293). Bunlar içerisinde 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'nun 2. Maddesi'nin tanımlar bölümünde "Tabiat Anıtı" şöyle tanımlanmaktadır: "Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği özelliklere ve bilimsel değerlere sahip ve milli park esasları dâhilinde korunan tabiat parçalarıdır" (Kırış ve diğ., 2010: 158). Doğal çevre özellikleriyle ön plana çıkan Artvin ilinde korunan alanlar içerisinde Kamilat Doğu Kayını Tabiat Anıtı ve Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı olmak üzere iki adet tabiat bulunmaktadır.

3.2.4.1. Kamilat Doğu Kayını Tabiat Anıtı

Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Kamilat Doğu Ladini Tabiat Anıtı 06.09.2002 tarihinde 0.10 ha'lık bir alan içerisinde ilan edilmiştir. Korunan alan Artvin iline ait Murgul ilçesine bağlı Erenköy köy sınırları içerisinde Kamilat mevkiinde bulunmaktadır. Kayın Ağacı (*Fagus orientalis*) türünün, ortalama 450 m yükseltideki yamaçlarda 300 yaşlarında, 45 m boy, 3.08 m çap ve 10.50 m çevre genişliğine sahip olduğu görevlilerce tespit edilmiştir (Fotoğraf 3.15.). Buna göre alan ekoturizm etkinlikleri içerisinde başta botanik turizmi olmak üzere, fauna gözlemle ve trekking gibi etkinliklere ilgi gösteren ekoturistler için önemli bir potansiyel alan oluşturmaktadır. Ayrıca alanın bilimsel açıdan taşımış olduğu değer bilimsel etkinlikler ve eğitim kampları bakımından da değerlendirilmesi gereken özel bir yer haline getirmektedir.

Fotoğraf 3.15. Kamilat Doğu Kayını Tabiat Anıtı ve Burada Bulunan Doğu Kayınlarından (*Fagus orientalis*) Görünümler.

Kaynak: Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü.

3.2.4.2. Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı

Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı 06.09.2002 tarihinde ilan edilmiştir. Artvin Merkeze bağlı Taşlıca köyünde Hatila Vadisi Milli Parkı sınırları içerisinde ortalama 1437 m yükseltide yamaçlar üzerinde bulunmaktadır. Ladin Ağacı (*Picea orientalis var. Pyramydalis*) türünün, tahmini olarak 160 yaşlarında, 35 m boy, 0.86 m çap ve 2.70 m çevre genişliğine sahiptir. Tabiat anıtının güney bakısı kök kısmından tepeye kadar sık dallı ve kuzey bakısı tamamen dalsızdır (Öz ve diğ., 2012: 115; Fotoğraf 3.16.).

Korunan alan tabiat anıtları içerisinde ekoturizm potansiyeli açısından çok önemlidir. Bu bakımdan alan Kamilat Doğu Kayını Tabiat Anıtı için belirtilen başta botanik turizmi olmak üzere, bilimsel etkinlikler, fauna gözlemle ve trekking gibi etkinliklere ilgi gösteren ekoturistler, bilim adamları ve öğrenciler için önemli bir eğitim kampı alanı potansiyeli taşımaktadır.

Fotoğraf 3.16. Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı'ndan ve Burada Bulunan Doğu Ladinleri'nden (*Picea orientalis var. Pyramydalis*) Görünümler.

Kaynak: Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü.

3.2.5. Artvin İlinde Bulunan Biyosfer Rezerv Alanı ve Ekoturizm

Biyosfer rezerv alanları, Dünya üzerinde özel bir iklim ve yaban hayatı ile karakterize olunan belli başlı biyomları temsil eden türler ile yaşama ortamları, çeşitli ekosistem veya doğal peyzaj örneklerini içeren alanlar olarak tanımlanabilir (Demirel ve diğ., 2005: 46). Başka bir ifadeyle "Biyosfer Rezerv Alanı": Biyosfer rezervi UNESCO'nun kalkınmakta olan ülkeler için öngördüğü ve destek verdiği bir programdır. Biyosfer rezerv programı (UNESCO-MAB (İnsan ve Biyosfer)) 1971 yılında kabul edilmiş olup, programın amacı genetik kaynakların, biyolojik çeşitliliğin, ekosistem ve peyzajların korunmasını küresel düzeyde gerçekleştirmek, doğal kaynakların sürdürülebilir olarak kullanılmasını ve korunmasını sağlamak, bilimsel araştırmaların geliştirilmesini sağlamak, bu konularda uzman kadrolar oluşturmak ve elde edilen ekolojik bilgileri halka olduğu kadar ülkenin karar vericilerine yaymaktır (Çetinkaya ve Türker, 2002: 165).

Bir alanın Biyosfer Rezervi olarak seçilebilmesi için o alanın dünyanın biyo-coğrafik özelliklerinden birini temsil etmesi ve çok az zarar görmüş doğal ekosistemleri içermesi gerekir. Alanın doğallığı, bulunduğu ekosistemi temsil etmesi, ender türleri içermesi ve biyolojik çeşitlilik açısından zengin olması Biyosfer Rezervi alan seçiminde

dikkate alınan kriterlerdir. Aşağıda Biyosfer Rezerv alanı seçimi için uygun nitelikler sıralanmıştır (Zal, 2002: 26-31; Özyavuz, 2011: 863).

• Tehlike altında olan doğal ya da doğala yakın özelliklere sahip ekosistemler,

• Bilimsel amaçlar için gerekli olan doğal güzellikler, genetik kaynaklar,

• Sürdürülebilir kalkınmayı sağlayıcı nitelikleri taşıyabilecek alanlar,

• Alan kullanımlarının geleneksel örneklerini içeren alanlar.

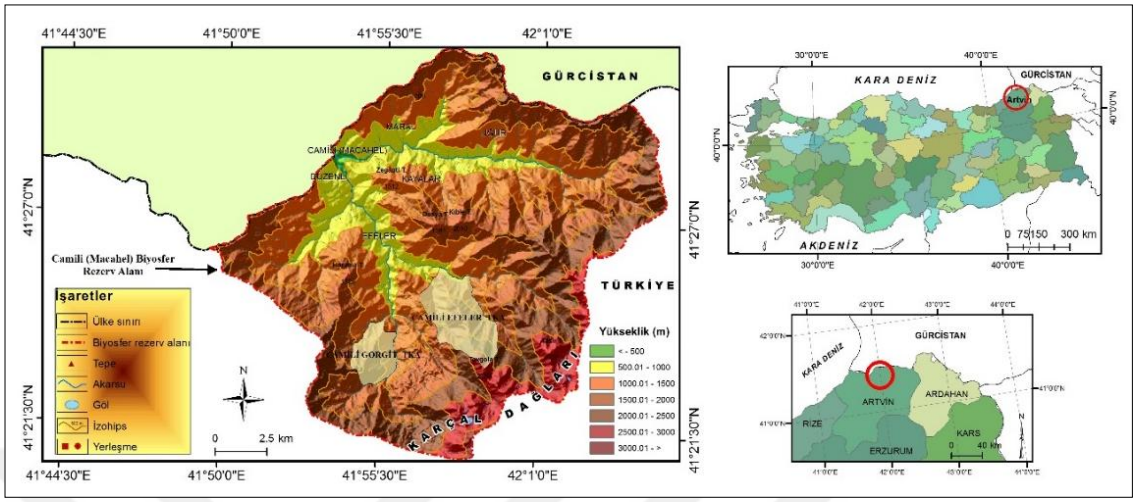
Rezervdeki ekoturizm ve sürdürülebilir uygulamalar, öncelikle endemik ve doğal türlerin flora ve faunasını gözlemleme amacı taşıyan turlar şeklinde gerçekleşir. Macera turlarının yanı sıra biyobahçecilik (biogardening) (tıbbi otlar ve bitki türlerinin yetiştirilmesi ve işlenmesi) de ziyaretçilere sunulan ekoturizm ürün yelpazesinin bir parçasıdır. Ne yazık ki, bu proaktif uygulamalara yönelik olumsuz bir nokta, ekoturizmin gelişimi için herhangi bir kılavuzun bulunmaması ve cazibesini korumak için herhangi bir çerçeve geliştirilmemesidir (Diamantis ve Johnson, 2003: 283).

Biyosfer rezerv alanı ile ilgili yukarıda verilen bilgiler neticesinde ülkemizde tek olma özelliği ile karşımıza çıkan Camili Biyosfer Rezerv Alanı hem ekolojik hem de kültürel açıdan sahip olduğu değerler ile turizm sektöründe olduğu kadar bilimsel açıdan da çok önemli bir saha olma özelliği göstermektedir. Buna göre alan ile ilgili özelliklere aşağıda yer verilmiştir.

3.2.5.1. Camili Biyosfer Rezerv Alanı

Camili Biyosfer Rezerv Alanı, doğal ve kültürel değerleri ile ülkemizdeki en özgün yerler arasında bulunmaktadır. Neredeyse 2005 yılına kadar adından pek bahsedilmeyen alan günümüzde birçok doğa odaklı seyahat eden insanların uğrak noktaları haline gelmiştir. Camili Biyosfer Rezerv Alanı, Artvin ilinin Borçka ilçesi sınırları içerisinde kalmakta olup, Gürcistan sınırına oldukça yakın bir mesafede (yerleşim yerinin sınıra olan uzaklığı bazı noktalarda ortalama 100 m'ye kadar düşmektedir) yer almaktadır. Biyosfer rezerv alanı 41°31'45" - 41°21'15" kuzey enlemleri ile 42° 05'30" - 41° 43'00" doğu boylamları arasında kalmaktadır. Artvin Merkez-Borçka ilçe merkezi arasındaki mesafe yaklaşık 32 km iken, Borçka ilçe merkezi ile Camili köyü arasındaki mesafe 47

km'dir. Camili'ye rakımı yaklaşık 1870 m olan Cankurtaran Geçidi üzerinden alana giriş yapılmaktadır (Harita 3.6.; Fotoğraf 3.17).

Harita 3.6. Camili Biyosfer Rezerv Alanı Haritası.

Fotoğraf 3.17. Camili Biyosfer Rezerv Alanı'ndan Bir Görünüm.

UNESCO tarafından 20 sınır ötesi siti içine alan 120 ülkede, 669 biyosfer rezerv olduğu belirtilmiştir. Buna göre 29 Haziran 2005 tarihinde Türkiye'nin ilk ve tek biyosfer rezervi olan "Camili Biyosfer Rezervi", UNESCO MaB listesine girmiştir. Camili Biyosfer Rezervi, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, özellikle de Avrupa-Sibirya fitocoğrafik alanının Kolşik alt bölgesinde yer almaktadır. Dağlar üç tarafı Camili'yi çevreliyor ve Gürcü sınırı rezervin kuzey kenarını oluşturuyor. Kuzeybatı bölgesinin topoğrafyası Karçal Dağları (3.431 m yükseklik) ile karakterize edilirken, üç ana vadi -Uğur-Maral, Efeler ve Düzenli- rezerv içinde de bulunmaktadır. Biyosfer rezervin yüzey alanı

(karasal) 27,152 ha, çekirdek bölgeler 2,237 ha, tampon alanı 13,731 ha ve geçiş alanı 11,184 ha alana sahip olup, bu saha 400-3431 m yükselti aralığında yer almaktadır. Camili Biyosfer Rezervi'ndeki ana ekosistem türleri, *Alns glutinosa* (Siyah kızılağaç), *Picea orientalis* (Doğu ladin), *Tilia rubra ssp.* gibi ağaç türleri de dahil olmak üzere iğne yapraklı ormanlar ve ılıman yaprağını döken ormanlardır. Ayrıca Camili havzası, Türkiye'nin en önemli 122 bitki bölgesinden biri olan "Karçal Dağları Önemli Bitki Alanı" nın bir bölümünü oluşturmaktadır. Havza aynı zamanda Kafkasya arılarının dokunulmamış olduğu tek bölge ve onu dünyanın en önemli üç arı türünden biri haline getiriyor. Camili Biyosfer Rezervi, Karadeniz Havzasındaki kuş göç yolunun oldukça önemli bir parçasıdır. Bölge, "Doğu Karadeniz Dağları Önemli Kuş Alanı" ile "Karçal Dağları Önemli Kuş Alanı" içindedir. Rezerv için ortak olan kuş türlerinin örnekleri Ortak karatavuk (*Turdus merula*), Kömür baştankara (*Parus ater*) ve Ortak kuzgun (*Corvus corax*)'dur. Bölgesel orman ekosistemlerine tehdit oluşturan büyük bir kabuk böcekleri popülasyonu da var. Rezervdeki bazı fauna türleri, *Mertensiella caucasia* (Kafkas semender) ve *Hyla arborea* (Avrupa ağaç kurbağası) dahil olmak üzere, nesli tehlike altında kategorize edilmiştir (UNESCO, 2015).

Camili, fındık çiftçiliği ile çok geleneksel bir kırsal yaşam tarzına ve bal üretiminde rezerv içindeki temel ekonomik faaliyetlere sahiptir. Bu tarım biçimleri, pestisit veya kimyasal gübrelerin kullanılmadığı için emek yoğun prosedürlerle işaretlenir. 1960'ların sonunda, yerel nüfus, bu tür kimyasal ürünlerin malların tadına zarar verdiğini fark etti ve daha sonra doğal tarım süreçlerinin önemini vurgulamaya başladı. Bölge ve çevresi, tarih boyunca birçok kez fethedilmiştir. Mesela Bizans İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu bu bölgeyi yönetmiştir. Camili'de, Maral köyündeki İremit Cami, Tamara'nın mağarası ve Efeler köyünün girişindeki kemerli bir köprü gibi çok sayıda arkeolojik alan bulunmaktadır. Toplamda altı köy Camili'de yer alıyor ve bunların her biri dikkate değer mimari değerleri sergiliyor. Dört ila altı oda ve ahşap balkonlar içeren eski evler bu geleneksel tarza tipik örneklerdir (UNESCO, 2015). Kısacası biyosfer rezerv alanında yaşlı ormanlar, alpin ve subalpin kuşaktaki bitki türleri, tatlısu ekosistemleri, Saf Kafkas Arısı Gen Koruma Alanı, zengin yaban hayatı, şelaleleri, yırtıcı ve diğer göçmen kuşların göç yolu üzerinde olmasının yanında sivil mimari (ahşap meskenler, ahşap köprü, kemer köprü, ahşap değirmen) ve özgün kültürel yapı (yöresel yemekler, yerel el sanatları, yöresel kıyafetler, yöreye özgü Macahel Yaşlılar Korosu ve

şenlikler) ile organik tarım havzayı farklı kılmaktadır. Bu kapsamda ekoturizm öncelikli gelişime açık bir saha olması bu alanın ekoturizm potansiyelini yüksek tutmaktadır.

Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre alanda 2000 yılında faal olan giriş kontrol ünitesi, 2008 yılından beri faal olan ziyaretçi merkezi, 10 kuş gözlem kulesi-kulübesi ve sınırlı sayıda alan kılavuzu bulunmaktadır. Ayrıca 2008 yılından itibaren ekoturizm alanda canlanmaya başlamış ve birçok etkinliğe uygun olduğu tespit edilmiştir. Camili'nin sahip olduğu özellikler itibariyle (biyosfer rezerv ve tabiat koruma alanı), Macahel Geçidi üzerinde giriş ve çıkışları kontrol altında tutmak amacıyla kontrol hizmet binası kurulmuştur. Aynı zamanda burada turistlerin giriş ve çıkışları, bilgilendirilmeleri gibi konularda da hizmetler sunulmaktadır. Bunun yanı sıra gerçekleştirilen projeler ile birlikte havzanın ekoturizm potansiyelinin dengeli bir şekilde sürdürülmesini, yöredeki ekolojik, biyolojik ve sosyal yaşam açısından olumsuz sonuçlar doğurmaması için büyük çaba sarf edilmektedir (Kaymaz, 2012: 237). Bu açıdan Camili, doğallığı, doğal ürünler (bal vs.), yöreye özgü yemekler ve el sanatları markalaşabilecek (Ulaş, 2010: 151) bir kırsal yerleşmedir. Alanda kırsal kalkınma açısından pansiyonculuk her geçen gün daha çok yaygınlaşmakla birlikte şuanda yaklaşık 16 adet pansiyon konaklama hizmeti sunmaktadır. Bu konaklama tesislerinin ortalama yatak kapasitesi ise 300'ü geçmektedir.

3.2.6. Artvin İlinde Bulunan Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ve Ekoturizm

Artvin ilinde ekoturizm açısından potansiyel alanlar oluşturan yerlerden birisi de yaban hayatı geliştirme sahalarıdır. Resmi Gazetede 11.07.2003 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 4915 Kara Avcılığı Kanunu'nun tanımlar bölümünde Yaban hayatı koruma sahası şöyle tanımlanmaktadır: "Yaban hayatı değerlerine sahip, korunması gerekli yaşam ortamlarının bitki ve hayvan türleri ile birlikte mutlak olarak korunduğu ve devamlılığının sağlandığı sahalardır." (Kırış ve diğ., 2010: 158). Bu alanlarda özellikle soyu azalan ya da tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olan yaban hayvanlarının doğal olarak bulunduğu alanlar, ekosistem özellikleri bozulmadan bu türlerin habitatları ile birlikte korunması amacıyla koruma altına alınmaktadır. Bazılarında türlerin üretimi de gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de 80 adet "Yaban Hayatı Geliştirme Sahası" ilan edilmiştir. Bu sahalar içinden "Yaban hayatı değerlerine sahip, korunması gerekli yaşama ortamlarının bitki ve hayvan türleri ile birlikte mutlak olarak korunduğu ve devamlılığının

sağlandığı sahalar", "Yaban Hayatı Koruma Sahası" olarak ilan edilecektir (Karaküçük ve Akgül, 2016: 293).

Artvin ili "Yaban Hayatı Geliştirme Sahası" açısından sahip olduğu Yusufeli Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ve Meydancık Balıklı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası olmak üzere iki korunan alan ile ülkemizde ön plana çıkan yerler arasındadır. Bu iki alan ve bünyesinde barındırdığı fauna ve flora ile bilimsel açıdan taşıdığı değerin yanında, ekoturizm başta olmak üzere ekoturizm adı altında gerçekleştirilen birçok faaliyetlerin merkezinde olan potansiyel bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre bu iki alanın doğal açıdan taşımış olduğu değerlere aşağıda yer verilmiştir.

3.2.6.1. Yusufeli Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası

Artvin ilinde bulunan yaban hayatı zenginliğinin büyük bölümünü oluşturan Çoruh Vadisi YHGS Yusufeli ilçesindedir. Yusufeli ilçesi-Erzurum karayolu doğrultusunda, Çoruh Nehri'nin kuzeybatı ve güneydoğusunda yayılış göstermektedir. Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası: Çoruh Vadisi'nde 8.100 hektarlık bir saha 1971 yılında Merkez Av Komisyonu (MAK) kararı ile "Yaban Hayatı Koruma Sahası" olarak ilan edilmiştir. Daha sonra Orman Bakanlığı'nın 6.11.2002 tarihli oluru ile bu alan büyütülerek 21.821 hektara çıkartılmış, statüsüyse yaban hayatı koruma sahasından yaban hayatı geliştirme sahasına dönüştürülmüştür. Saha, Rize ili Yusufeli ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Artvin'e en yakın yeri 86 km, Yusufeli'ne en yakın yeri 3 km, Erzurum'a en yakın yeri 46 km'dir. Alanın en yüksek noktası 2350 metreyle Karadağ'da bulunmaktadır (Kurt ve Balkız, 2011: 30-31; Surat, 2011: 128). Yaklaşık olarak alan 40°43'02"-40°55'36" kuzey enlemleri ile 41°46'39"-41°33'23" doğu boylamları arasında kalmaktadır. Yaban hayatı geliştirme sahasının kabaca sınırları; kuzeyde Esendal köyünün kuzeyinde bulunan 1350 m yükseltideki Lasot Sırtı, kuzeydoğuda Demirkent köyünün doğusunda bulunan Bereket T. (1942 m), kuzeybatıda Kömürlü köyünün kuzeydoğusu, Çatalkaya T. (2216 m) ve Makıyal T. (1915 m), güneyde Morkayalar köyü, Çobangör Sırtı, Morkaya Deresi ile Tortum Çayı ve Vişnekötek T. (1414 m), güneydoğuda Çerme T. (980 m) ve Oshan T. (863 m), güneybatıda Morkaya T. (1990 m), Haşotkaya T. (1942 m), Karadağ (2354 m), batıda ise Yusufeli İlçe Merkezi'nin doğusunda bulunan Ambarkaya T. (1651 m) ve Keçikaya T. (2003 m) arasında yer almaktadır (Fotoğraf 3.18.).

Fotoğraf 3.18. Yusufeli Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'ndan Görünümler.

Çoruh Vadisi, Doğal Hayatı Koruma Derneği (DHKD), Fauna ve Flora International (FFI) ve İstanbul Üniversitesi'nin yürüttüğü çalışmalar sonucu Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı (ÖBA)'ndan biri olarak belirlenmiş olup (Özhatay ve diğ., 2003), Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun en zengin bitki örtüsüne sahip ülkesi olarak yer alması, Çoruh Vadisi'nin bitki örtüsünün önemini vurgular (Çağlar, 2009: 73). Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası yaban hayatı bakımından oldukça zengin bir alandır. Alanda birçok memeli hayvan, kuş ve sürüngen türü bulunmaktadır. Alan, süzülen yırtıcı kuş göçü açısından Türkiye'deki 3 önemli alandan birisidir. Alanda ayrıca Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*), Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*), Kara Akbaba (*Aegypius monachus*), Dağ Horozu (*Tetrao mlokosiewiczi*) ve Urkeklik (*Tetraogallus caspius*) üremektedir (Magnin ve Yarar 1997; Kılıç ve Eken, 2004). Ayrıca alanda Boz Ayı (*Ursus arctos*), Dağ Keçisi (*Capra aegagrus*), Kurt (*Canis lupus*) ve Vaşak (*Lynx lynx*) türleri bulunmaktadır. Alanın Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ilan edilmesinin temel nedeni alanda bulunan dağ keçileridir. 2001-2010 yılları arasında Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'nda gerçekleştirilen Yaban Keçisi (*Capra aegagrus*) envanter sonuçlarına göre (Artvin İl Çevre ve Orman Müdürlüğü verileri) alanda 134 erkek, 306 dişi, 270 yavru, 19 belirsiz olmak üzere toplam 729 yaban keçisi tespit edilmiştir (Kurt ve Balkız, 2011: 31).

Bünyesinde barındırdığı yaban hayvanlarının varlığı sahanın ekoturizm açısından yaban hayatı gözlemi (kuş, kelebek, dağ keçileri ve diğer canlılar) için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Ayrıca birçok yerli ve yabancı avcı avlanmak ÇVYHGS'nı tercih etmektedir. Her yıl av kotaları dâhilinde Yaban Keçisi ve Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi av turizmi kapsamında avlattırılmaktadır. Ayrıca 10 köyde köy tüzel kişiliği eliyle

koruma yapılmakta, alan kılavuzluğu eğitimi ve avcılık kursları düzenlenmektedir (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016).

3.2.6.2. Meydancık Balıklı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası

Artvin DKMP Şube Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre Şavşat ilçesinde bulunan alan M. Av Komisyonu'na göre "Yaban Horozu"nu doğal yaşam alanı olması maksadıyla koruma altına alınmıştır. Şavşat'taki flora ve fauna çeşitliliğinin devamlılığının sağlanması ve belli türlerin koruma altına alınması amacıyla, ilçenin kimi alanlarının farklı koruma statüleri ile denetim altına alınması girişimleri devam etmektedir. Örneğin Balıklı, Taşköprü, Mısırlı, Erikli, Çağlıpınar, Yeşilce ve Akdamla köylerini içeren, yaklaşık 20000 ha saha, Meydancık Balıklı YHGS olarak teklif edilmiştir. Yıllarca yapılan gözlemler ve incelemeler, bölgenin başta Yaban Keçisi (*Capra aegoprus*) olmak üzere, Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi (*Rupicapra rupicapra*) ve Dağ Horozu (*Tetrao mlokosiewiczi*) gibi türlerin ortak yaşam alanı olduğunu ortaya koymuştur (Orhan, 2015: 309; Artvin İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023, 2013: 68-69). Özellikle bu saha yaban hayatı gözlemi yapmak için ideal bir alan olarak dikkat çekmektedir.

3.2.7. Artvin İlinde Bulunan Gen Koruma Ormanı Sahaları ve Ekoturizm

GEYKA, hedefteki canlı türlerinin gen çeşitliliğini sürdürmek amacıyla belirlenmiş, koruma altına alınmış ve yönetim sahalarıdır. Belirtilen alanların seçiminde türün alanda barındırdığı gen çeşitliliğinin maksimum seviyede olan sahaların belirlenmesinde ve bu alanların merkezi olarak koruma altına alınması esasına dayanmaktadır (Demirel ve diğ., 2005: 45). Bu bağlamda Artvin ilinde1996-2013 yılları arasında Arhavi, Borçka, Yusufeli ve Artvin Merkez'de 600-1800 m yükselti basamağında gen koruma alanı olarak tescil edilen Fıstıkçamı (*Pinus pinea*; Fotoğraf 3.19.), Doğu Karadeniz Meşesi, Kestane, Kızılağaç, Kafkas Ihlamuru, Sarıçam ve Göknar gibi ağaç türleri toplam 681.50 ha alan kaplamaktadır (Tablo 3.4.).

Tablo 3.4. Artvin İlinin Gen Koruma Alanları (2016).

Orman Ağaç Türü	Orman İşletme Md.lüğü/Şefliği	Rakım (ort.) m	Tescil Tarihi	Alan (ha)	Açıklama
Fıstıkçamı (*Pinus pinea)*	Artvin-Artvin	600	1996	188.60	1996 Yılında ilan edilmiştir.
Doğu Karadeniz Meşesi (*Quercus pontica)*	Arhavi-Kayadibi	1320	2013	98.30	2013 Yılında ilan edilmiştir.
Kestane (*Castanea sativa)*	Arhavi-Kayadibi	1033	2013	85.90	2013 Yılında ilan edilmiştir.
Kızılağaç (*Alnus glutinosa)*	Arhavi-Kayadibi	900	2013	74.70	2013 Yılında ilan edilmiştir.
Kafkas Ihlamuru (*Tilia rubra)*	Borçka-Balcı	1300	2013	25.20	2013 Yılında ilan edilmiştir.
Sarıçam (*Pinus Sylvestris)*	Borçka-Borçka	800	2013	35.40	2013 Yılında ilan edilmiştir.
Doğu Karadeniz Göknarı (*Abies nordmanniana*)	Yusufeli-Kılıçkaya	1800	2013	126.50	2013 Yılında ilan edilmiştir.
Toplam				**681.50**	

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.

Fotoğraf 3.19. Fıstık Çamı Gen Koruma Alanından (Artvin Merkez/Fıstıklı Köyü) Bir Görünüm.

3.2.8. Artvin İlinde Bulunan Tohum Meşceresi Bahçeleri ve Ekoturizm

Doğal ormanların yanı sıra yabancı türlerle yapılan ağaçlandırma çalışmalarıyla oluşturulmuş ormanlardaki çeşitli yönlerden üstün özelliklere sahip ağaç toplulukları belirlenmekte ve bu amacı gerçekleştirecek silvikültürel işlemler yapılmaktadır (Çağlar, 2009: 79). Artvin ilinde tohum meşceresi olarak 14 alanda Sarıçam (*Pinus Sylvestris*), Doğu Ladini, Göknar, Adi Kızılağaç (*Alnus glutinosa*) ve Doğu Kayını (*Fagus orientalis*) gibi ağaç türleri olmak üzere tohum meşceresi tescil edilmiştir. Bu tohum bahçelerinin toplam kapladığı alan 2.505 ha'dır (Tablo 3.5.).

Tablo 3.5. Artvin İlinin Tohum Meşcereleri (2016).

Orman İşletme Şefliği	Orman Ağaç Türü	Rakım	Tescil Tarihi	Adet	Alan (ha)
Yusufeli-Kılıçkaya	Sarıçam (Pinus Sylvestris)	1980	1984	1	199.00
Artvin-Taşlıca	Doğu Ladini (Picea Orientalis)	1900	1972	1	81.00
Şavsat-Veliköy	Doğu Ladini (Picea Orientalis)	1700	1975	1	135.00
Borçka-Göktaş	Doğu Ladini (Picea Orientalis)	1160	1984	1	204.50
Yusufeli-Öğdem	Doğu Ladini (Picea Orientalis)	1610	1984	1	161.40
Şavsat-Meydancık	Doğu Karadeniz Göknarı (Abies nordmanniana)	1950	1981	1	103.70
Şavsat-Veliköy	Doğu Karadeniz Göknarı (Abies nordmanniana)	1800	1981	1	150.50
Şavsat-Veliköy	Doğu Karadeniz Göknarı (Abies nordmanniana)	1800	1981	1	392.50
Artvin-Ortaköy	Doğu Karadeniz Göknarı (Abies nordmanniana)	1600	1984	1	202.60
Borçka-Başköy	Adi Kızılağaç (Alnus glutinosa)	1100	1984	1	18.50
Arhavi-Arhavi	Adi Kızılağaç (Alnus glutinosa)	675	1984	1	62.40
Borçka-Karşıköy	Doğu Kayını (Fagus orientalis)	1050	1984	1	180.10
Borçka-Başköy	Doğu Kayını (Fagus orientalis)	900	1984	1	65.60
Ardanuç-Karanlıkmeşe	Doğu Karadeniz Göknarı (Abies nordmanniana)	1680	1995	1	200.60
Toplam				**16**	**2.505**

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin ilinde tohum meşcerelerinin yanında Borçka-Çifteköprü ve Arhavi-Kemalpaşa'da bulunan Ladin (*Picea orientalis*) tohum bahçeleri de önemli diğer tohum bahçeleridir. Bunlar ise yaklaşık 6.0 ha alan kaplamaktadır (Tablo 3.6.).

Tablo 3.6. Artvin İlinin Tohum Bahçeleri (2016).

Orman İşletme Şefliği	Orman Ağaç Türü	Rakım	Tescil Tarihi	Adet	Alan (ha)
Borçka-Çifteköprü	Ladin (Picea orientalis)	610	1994	1	1.70
Arhavi-Kemalpaşa	Ladin (Picea orientalis)	600	1996	1	4.30
Toplam				2	6.0

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2.9. Artvin İlinde Doğal Sitler ve Ekoturizm

Kültür Bakanlığınca kültürel varlıklarımızın yanı sıra doğal varlıklarımızın da yerinde korunması amacıyla ilk olarak 1973'de çıkarılan "Eski Eserler Kanunu"nda yer alan "Tabii (Doğal) Sit" kavramıyla çalışmalar başlatılmış olup, 1983'de çıkarılan "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" ile de "sit" tanımının yanı sıra "tabiat varlığı" tanımı da getirilmiş, tabiat varlığı tanımına mağaralar, kaya sığınakları, özellik

gösteren ağaç ve ağaç toplulukta da dahil edilmiştir. Biyolojik çeşitlilik açısından önemli alanlar, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca doğal sit olarak koruma altına alınan alanlar içinde kalmaktadır. Doğal sit alanları; jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan alanlardır" (Karaküçük ve Akgül, 2016: 293-294).

Çeşitli şekillerde derecelendirilen bu alanlar 1 ve 3'üncü derece sit alanları olarak değerlendirilmekte olup, kaynak değerleri yönünden oldukça zengindirler. Özellikle 1'inci Derece Sit Alanı'nda tabii yaşlı ormanlar, anıt nitelikli köknar ağaçları, çok sayıda otsu ve odunsu bitki türünü içeren flora zenginliği, berrak akan sular ve çağlayanlar, yeşil ormanların içinden burç gibi yükselen kayalar ile ender bulunan özellikler içermektedir (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016).

3.2.9.1. Papart Vadisi

Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre 04.08.2010 tarih ve 2853 sayılı karar ile Papart Vadisi (Meydancık)'nin büyük bölümü I'inci, vadideki yerleşim yerleri ise III'üncü derece "Doğal Sit Alanı" ilan edilmiştir. Papart Vadisi, yeşilin her tonu, tabiatı, tabii yaşlı ormanları ve barındırdığı endemik türler ile birlikte ekolojik değerlerinin yüksek olması, alandaki yerleşimin ve yaşam biçiminin ekolojik değerleri bozmayacak şekilde uyumlu geliştiği ve doğal dokunun zorlanmadığı, Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nın hemen bitişiğinde bulunması, ilginç özellik ve güzelliklere, doğal ve kültürel değerlere sahip olmasından ötürü çok özel bir alandır (Fotoğraf 3.20.). Aynı zamanda Vadinin önemli kuş alanı, önemli bitki alanları ve yaban hayatı (özellikle kelebekleri ile ön plana çıkmaktadır) ile ekoturizme uygun bir vadi niteliğindedir (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016).

Fotoğraf 3.20. Papart Vadisi'nden Görünümler.

Son olarak Artvin ilinde korunan alanlar içerisinde diğer doğal alanlar olarak belirtilen 1 adet Özel Çevre Koruma Bölgeleri (14.912 ha), 8 adet Orman İçi Dinlenme Yerleri (14 ha) ve 1 adet Kent Ormanı (38,35 ha) olmak üzere toplam 14.964 ha'lık bir alan daha mevcuttur (Tablo 3.7.).

Tablo 3.7. Artvin İlinin Diğer Doğa Alanları (2016).

	Adet	
Özel Çevre Koruma Bölgeleri	1	14.912,0
Orman İçi Dinlenme Yerleri	8	14,0
Kent Ormanı	1	38,35

Kaynak: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ayrıca Yusufeli ilçesindeki Altıparmak (Barhal) Çayı Vadisi 16.01.2013 tarih ve 127 sayılı kararla "Nitelikli Doğal Koruma ve Sürdürülebilir Koruma Kontrolü" kullanım alanı olarak kabul edilmiştir. Yine İşhan köyü Güllütepe (Avres) mahallesinde bulunan "Anıt Ağaç (Ceviz)" 14.12.1999 tarih ve 3668 sayılı karar ile "Korunması Gerekli Tabiat Varlığı" adı altında koruma altına alınmıştır.

3.2.10. Artvin İlinde Koruma Statüsünde Olmayan Diğer Önemli Alanlardan Örnekler

Artvin ilinde doğal çevre özellikleri nedeniyle koruma altına alınması gereken birçok yer bulunmaktadır. Ancak henüz yeterince bilimsel yönüyle ele alınmayan bu alanlar taşımış oldukları değerleri yeterince gözler önüne serilememektedir. Bunlar içerisinde ön plana çıkan ve ekoturizm açısından potansiyel oluşturan yerlere bazı örnekler verilebilir.

Kamilat Vadisi (Arhavi)

Arhavi ilçesinde bulunan Kamilat Vadisi, 41º15'53''-41º08'13'' kuzey enlemleri ile 41º21'51''-42º25'07'' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Alan kuzeyde Arhavi ilçe merkezi, güneyde Murgul ve Yusufeli Bıçakçılar Havzası, batıda Fındıklı Abu-Çağlayan Havzası, doğuda ise Murgul Havzası ile çevrilidir. İlçe merkezine 15 km uzaklıkta olan bölge 300 m rakımlı Çifteköprü ile başlayıp Doğu Karadeniz Dağları'ndaki 3371 m rakımlı Gül Dağı Tepesi'ne kadar uzanır (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016). Gül Dağı ve çevresindeki tepelik alanlar ile buzul göllerinden kaynaklarını alan başta Nogadit Dere, daha sonra Ballı Dere ve Arhavi Dere adlarını alarak Çifte Kemer Köprü kesiminde doğudan başka bir dereyle birleşerek Kapisre Çayı'na ve oradan da Karadeniz'e dökülmektedir. Dar ve derin bir vadi olan Kamilat Vadisi akarsular tarafından yoğun bir şekilde aşındırılarak oluşmuş, sık bir orman örtüsü ile kaplı yüksek tepelerle çevrilidir (Fotoğraf 3.21.).

Fotoğraf 3.21. Kamilat Vadisi'nden Bir Görünüm.

Kamilat Vadisi kabaca 78 km^2 alan kaplamakta olup, vadi içerisinde daha sonra bahsedilecek olan en önemli ekoturizm kaynağı olarak Mençuna Şelalesi, Doğu Karadeniz Dağları'nın karakteristik bitki örtüsü ve bunlar içerisindeki endemik türlerin yoğunluğu, fauna çeşitliliği ile bunlara ilaveten yerel kültürel özellikler açısından zengin bir sahadır. Uzun zamandan beri el değmemiş sahaların varlığı bu alanın doğal çevre özelliklerinin korunarak günümüze kadar ulaşmasına imkân vermiştir.

Kamilet ve Durguna vadilerini ihtiva eden alan içerisinde 17 adet endemik takson ile 27 adet nadir özellikte bitki taksonu yayılış göstermektedir. Adı geçen vadiler Türkiye'de tanımlanan 122 Önemli Bitki Alanı (ÖBA)'ndan Kaçkar Dağları ÖBA'sı içerisinde, aynı zamanda Türkiye'de tanımlanmış 305 Önemli Doğa Alanı (ÖDA)'ndan biri olan Doğu Karadeniz Dağları ÖDA'sı içerisinde yer almaktadır (Özhatay ve diğ., 2005; Eken ve diğ., 2006). Bu vadiler içerisinde saf ya da karışık olarak sağlıklı, geniş topluluklar halinde yayılış gösteren *Quercus pontica, Betula medwediewii, Rhododendron smirnovii, Rhododendron ungernii* gibi relikt özellikte bitkilerin kapladığı alanlar dikkat çekicidir (Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019, 2016).

Kamilat Vadisi dışında Artvin ilinde gerekli analiz ve etüd çalışmaları yapılarak çeşitli statülerde koruma altına alınması gereken birçok alan bulunmaktadır. Bu alanlar içerisinde örnek olarak *Kokolet Vadisi (Murgul), Kabaca Vadisi (Murgul), Başköy Ormanları (Murgul) ve Kılıçkaya (Yusufeli)* gösterilebilir (Fotoğraf 3.22.; 3.23.; 3.24.; 3.25.).

Fotoğraf 3.22. Kokolet Vadisi (Murgul)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.23. Kabaca Vadisi (Murgul)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.24. Başköy (Murgul) Ormanlarından Görünümler.

Fotoğraf 3.25. Kılıçkaya (Yusufeli)'dan Görünümler.

3.3. ARTVİN İLİNDE YABAN HAYATI (FAUNA) GÖZLEMLEME TURİZMİ

Doğu Karadeniz Bölümü ve özelde Artvin ili gerek coğrafi yapısı, gerekse de bitki örtüsü ve diğer coğrafi faktörlerin etkisiyle yaban hayatının barınma, beslenme, yuvalama, üreme ve gelişmesine oldukça elverişli ortamlar meydana getirmektedir. Buna bağlı olarak yöre, biyoçeşitlilik ve özellikle de yaban hayatı çeşitliliği açısından oldukça zengin potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Bu potansiyelin varlığı ise ilde ekoturizm faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen yaban hayatı gözlemleme etkinliğinin yörede yapılması ve gelişmesi için büyük bir fırsat oluşturmaktadır.

Vahşi Yaşam Turizmi (WT), ekoturizm ve doğa tabanlı turizme ilişkin literatüre nispeten yeni bir eklemedir. Hayvanları doğal yaşam alanlarında gözlemleme ve fotoğraflama deneyimini arayan "Vahşi Yaşam Turistleri", bazen "yaban hayatı turizmi" veya bir ekoturizm biçimi olarak adlandırmanın önemli bir örneğidir (Wall ve Mathieson, 2006: 175). Higginbottom (2004: 2) tarafından "evcilleştirilmemiş hayvanlarla karşılaşmalara ya da onları belirli bir mesafeden (gözlemci güvenliği ve canlıları rahatsız etmeyecek mesafelerden) izlemeye dayalı turizm" olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda yapılan genel tanım turizm amacıyla hayvanlarla karşılaşmaların hem tüketici olmayabileceği, hem de tüketici olabileceği anlamına gelir; ilk durumda (tüketici olmayan) vahşi yaşam turizmi ekoturizm olabilir, ama ikincisinde (rekreasyon faaliyetlerinin tüketici olan biçimleri) ekoturizm sınırlarının dışında kalır. Bu nedenle, ekoturizm ve yaban hayatı turizmini tüketim değişkenine göre eşanlamlı olarak değerlendirmek yanlış olur, çünkü yaban hayatı turizmi doğal dünyadaki bitkiler gibi

başka yönleri içermez ve aynı değerlere dayandırılmadan yapılan sınıflandırma ve ortaya çıkan çatışmalar nedeniyle yanlış olur (Fennell, 2008: 31).

Çalışmanın özellikle korunan alanlar bölümünde yaban hayatı çeşitliliği, başlıca türler ve sayıları konusuna değinilmiş olmakla birlikte, yörenin başta milli park ve diğer korunan alanlarının yanında birçok yabani hayvana ev sahibi yaptığı bilinmektedir. Buna göre korunan alanlar doğal manzaraları, bitki türleri ve diğer çekiciliklerinin yanında zengin bir yaban hayatı gözlemleme alanları olarak da dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin yok olma tehdidi altındaki hayvanlar listesinde de yer alan hayvan türlerinden 12'si bu bölgede yaşayan hayvanlardır (Surat, 2011: 181). Gerçekten de, yaban hayatını gözlemek isteyen kişiler için, kıyı dağları ve yayla alanları çok elverişli olanaklar sunmaktadır. Bu anlamda 2000-2200 m yükselti kuşağı içinde yer alan geniş ve iğne yapraklı orman alanlarında, bölgenin doğa koruma açısından büyük önem taşıyan faunası zengin memeli hayvan türleri içermektedir. Nitekim, Türkiye'de en yoğun boz ayı (*Ursus arctos*) populasyonun bulunduğu bölgede, yaban domuzu (*Sus scrofa*), çengelboynuzlu dağ keçisi (*Rupicapra rupicapra*), yaban keçisi (Capra aegagrus), kurt (*Canis lupus*), tilki (*Vulpes vulpes*), çakal (*Canis auıeus*), vaşak (*lynx lynx*), karaca (*Capreolus capreolıs*), porsuk (*Meles meles*), ulugeyik (*cervus laphus*) ve tavşan gibi birçok tür bulunmaktadır (Yeğen, 2007: 114; DHKV raporu; Zaman, 2010: 140).

Yine yörede Huş tavuğu olarak da bilinen Dağ horozu (*Tetrao mlokosiewiczi*) Kafkasya Ekolojik Bölgesi'ndeki dağların 1.800 m ila 2.500 m yükseltileri arasındaki orman, Subalpin ve Alpin alanlarında yaşayan bir tavuk türü olarak kabul edilmektedir (Sultanov, 2006: 27). Ülkemizde görüldüğü yerler arasında Artvin ili de bulunmakta olup, özellikle Borçka, Murgul, Hatila Vadisi, Şavşat ve Yusufeli çevreleri bu canlı türleri bakımdan oldukça zengindir (İsfendiyaroğlu, Welch ve Ataol, 2007: 14; Orhan, 2015: 310).

Karçal Dağları'nda kritik tehlike altında bir tür olan Pars (*Panthera pardus*) yaşamaktadır. Yaban hayvanlarından dünya genelinde tehlike altında bulunan üç adet memeli ve dört adet iki yaşamlı (amfibi) türü de bu bölgede bulunmaktadır. Bunlar; Yaban Keçisi (*Capra aegagrus*), Büyük Kulaklı Yarasa (*Myotis bechsteini*) ve Akdeniz Nalburunlu Yarasası (*Rhinolophus euryale*), Kafkas Semenderi (*Mertensiella caucasiaca*), Kafkas Kurbağası (*Pelodytes caucasicus*), Pürtüklü Semender (*Triturus*

karelinii) ve Ağaç Kurbağası (*Hyla arborea*)'dır. Diğer bazı önemli yaban hayvanı türleri ise; Boz Ayı (*Ursus arctos*), Kurt (*Canis lupus*), Tilki (*Vulpes vulpes*), Vaşak (*Lynx lynx*), Geyik (*Cervus elaphus*), Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi (*Rupicapra rupicapra*), Karaca (*Capreolus capreolus*), Çakal (*C. aureus*), Tilki (*V. vulpes*), Gri kurt (*C. lupus*), Yaban Domuzu (*Sus scrofa*), Yaban Kedisi (*Felis silvestris*), Su Samuru (*Lutra lutra*), Gelincik (*Mustella nivalis*), Kaya Sansarı (*Martes foina*), Porsuk (*Meles meles*), Cüce Yarasa (*Pipistrellus pipistrellus*), İmparator Kartal (*Aquila heliaca*), Artvin kertenkelesi (*Darevskia derjugini*) ve Dağ Alası (*Salmo trutta magrostigma*)'dır. Bir diğer dikkat çeken tür ise Kafkas Engereği (*Vipera kaznokovi*)'dir. Çalışma alanında yuvalayan kuş türleri içerisinde önemli sayılan dağ horozları ve urkeklikler de vardır (DOKAP, 2000: A2-3; Fotoğraf 3.26.; 3.27.).

(Bozayı)

(Çakal)

(Kurt)

(Vaşak)

(Porsuk)

(Tilki)

(Yaban Domuzu)

(Sincap)

Fotoğraf 3.26. Artvin İlinde Fotokapana Yakalanan Yaban Hayvanlarından Görünümler.

Kaynak: Artvin Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü.

Fotoğraf 3.27. Yöredeki Kertenkele (Soldaki Şavşat ve Sağdaki Ardanuç), Murgul Karagöl'de Semender ve Şavşat Arsiyan Sahasında Bulunan Kurbağa, Artvin-Borçka Karayolunda Bulunan Boynuzlu Engerek ve Kılıçkaya Köyü (Yusufeli) Mevkiindeki Dağ Keçileri'nden Görünümler.

Çoruh Nehri Vadisi bir avcı kuş mekânı ve göç yoludur. Sonbahar değişik türdeki binlerce yırtıcı kuşun, kutup yırtıcı kuşlarının kuzey-güney göç yolu üzerinde bulunan Çoruh Nehri vadisi boyunca uçtukları görülebilir. *Salmo trutta* (Alabalık), Barhal Deresi'nde yetişmektedir. Tekkale deresi alabalık bakımından oldukça zengindir. Çoruh nehri ve bazı kollarında *Cyprinus carpio* (Sazan), *Silunus glanis* (Yayın), *Barbus cycloepsis* (Bıyıklı Murçhal) yönünden zengindir (Demirel, 2007; Surat, 2011: 181). Artvin Valiliği tarafından yapılan yapılan açıklamaya göre "Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılında başlatılan "Doğal Alabalık Üretilmesi ve Orman İçi Suların Balıklandırılması" uygulama projesi

kapsamında Artvin'in Yusufeli İlçesi Altıparmak Köyüne 297 bin adet kırmızı benekli doğal alabalık yavrusu bırakılmıştır. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürü Mustafa Bulut, yaptığı konuşmada; "Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğümüz Orman Köylüsünü sosyo-ekonomik yönden desteklemek, sportif olta balıkçılığına altlık oluşturmak, çeşitli nedenlerle azalmakta olan balık popülasyonunu optimum seviyede tutmak ve biyoçeşitliliğin korunmasına destek olmak amacıyla ülkemiz sularının yerli türlerimiz ile Balıklandırılması amacı ile "Doğal Alabalık Üretilmesi ve Orman İçi Suların Balıklandırılması Projesi"ni 2004 yılından itibaren yürürlüğe koymuştur. Şube Müdürlüğümüz olarak Artvin İlinde 2010-2015 yıllarında toplam 2 milyon 227 bin adet yavru kırmızı benekli alabalık anaçlarının alındığı orman içi sulara salındı. 2016 yılında planlanan 865.000 adet yavru balık salımı bugünkü program ile hedefine ulaşmıştır." ifadelerini kullanmıştır (http://www.artvin.gov.tr/artvin-derelerine-865-bin-alabalik-salindi). Ayrıca bundan önceki yıllarda Barhal Deresi, Papart Deresi ve Bilbilan Karagölleri'ne de çok sayıda yavru alabalık bırakılmıştır. Nitekim arazi gözlemlerinde belirtilen sahalarda balık avcılığı yapıldığı yerinde görülmüştür (Fotoğraf 3.28.).

Fotoğraf 3.28. Barhal Deresi (Yusufeli)'nde Kırmızı Benekli Alabalıktan Bir Görünüm.

3.4. ARTVİN İLİNDE KUŞ GÖZLEMCİLİĞİ (ORNİTOLOJİ) TURİZMİ

En önemli ekoturizm faaliyetlerinden birisi olan "Kuş Gözlemciliği" için Artvin ili oldukça zengin bir potansiyel taşımaktadır. Çünkü Artvin ili sahip olduğu doğal coğrafi özellikleri göl, gölet, akarsu, ormanlar ve diğer unsurlar ile Kafkaslar üzerinden göç eden

yırtıcı kuşlar başta olmak üzere diğer kuş türlerinin geçiş güzergâhı olarak Çoruh Vadisi'ni takip etmeleri bu zenginliğin temel sebebidir.

Ekoturizm içinde "yaban hayatı gözlemek" ilgi çekici bir rekreasyon faaliyetidir. Karada ve suda yaşayan canlıları, kendi doğal yaşam ortamlarında bireysel veya daha küçük guruplarla gözlemek, incelemek, fotoğraf ve film çekmek için turlar düzenlenmektedir. Bunlar arasında "kuş gözlemciliği" Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de ilgi görmektedir (Doğaner, 1996: 36). Kuş gözlemciliği de özel ilgi turizmi içerisinde değerlendirilmektedir (Çakıcı ve diğ., 2006: 161). Biyolojik çeşitlilik ögelerine dayalı ekoturizm türleri içinde en yaygın olan ve turizm pazarının en çok ilgisini çeken etkinlik kuş gözlemciliğidir. Kuşlar dünyanın birçok yerinde yaşadıklarından, renkli ve cazibeli bedenleriyle ilgi çektiklerinden ve kolaylıkla izlenebildiklerinden, yaban hayatı gözlemciliği içinde en popüler canlı grubunu oluşturmaktadırlar (Tırıl, 2006: 45). Çıkış noktası, çeşitli nedenlerle kuşları gözlemlemek, tanımak ve izlemek olan kuş gözlemciliği, yolculuk, konaklama ve diğer gereksinimlerin giderilmesi gibi ekonomik yönleriyle turizm ekonomisi içinde önem kazanmıştır (Tırtıl, 2005: 64; Çakıcı ve Harman, 2006: 162).

Kuşları doğal ortamlarında izlemeye dayanan ve bireysel ya da toplu olarak gerçekleştirilen rekreasyonel aktivitelere kuş gözlemciliği (birdwatching) denir. Gözlem, izlenen türlere ve gözlemcilerin deneyimine göre kimi zaman çıplak gözle, çoğunlukla dürbün ve kara teleskopları ile bazen de kuş seslerini dinleyerek gerçekleştirilir. Kimi kaynaklarda fiziksel aktiviteler içermesi nedeniyle gözlem sporu olarak tanımlanan etkinliğin temelinde, çoğu zaman sessiz ve hareketsiz şekilde kuş seyri vardır. Dolayısıyla kuş gözlemciliğini, ekoturizmin alt bileşenleri içerisinde, yaban hayatı gözlemleri grubuna dâhil etmek daha uygundur (UNEP, 2006: 14; Sevindi, 2013: 64).

Kuş gözlemciliği aslında zor bir faaliyet olup, iyi bir dürbün, teleskop ve fotoğraf makinasının olması gerekir. Bunun yanında kuş gözleme oldukça dikkatli olmayı, yavaş hareket etmeyi gerektirir. Öncelikle doğanın dilini anlamak ve coğrafi olayların vermiş olduğu işaretleri çözmek gerekmektedir. Mevsimler kuş göçlerinin yaşanması konusunda önemli bilgiler sunar. Bu açıdan kuş gözleme doğal ortamda hem eğitici, hem de öğretici bir rol üstlenmektedir. İnsanlara sabrederek beklemeyi, uygun ve hâkim bir tepe bulup

sessizce kalmayı, gizlenmeyi, kendini kamufle etmeyi gibi birçok beceri kazanımına katkı sağlamaktadır.

Doğu Karadeniz Bölümü, çoğunlukla Rusya, Uralların batısı ve Fenno İskandinavya'ya kadar uzanan kuzeydeki bölgelerden gelen yırtıcı kuşların yoğun olarak kullandıkları bir göç yolu olarak bilinmektedir. Toplam geçişlerin yaklaşık yüzde 90'ı *Pernis apivorus* (Arı Şahini) ve *Buteo buteo vulpinus* (Şahin) türlerine aittir. İngiliz kuş gözlemcileri tarafından yapılan bir gözlemde (Andrews ve diğ., 1977; Beaman, 1977), kaydedilen toplam sayılar sadece bölgeden geçerek göç eden kuşların gerçek sayısını yansıtmaktadır. Yırtıcı kuşlar yazları Avrupa'da geçirmekte, daha sonra Kafkasya'nın batı kısmına geçmektedirler. Güneye doğru giderken, Karadeniz kıyısını takip etmektedirler. Kıyıya batıya doğru kıvrıldıkça, kuşlar sıradağları geçmek zorunda kalmakta, bundan sonrada Anadolu'nun yüksek kesimlerinin (Ermenistan Platosu) ve Toros Sıradağları'nın ovaya uzanan uzak doğu burnu içinden geçmektedirler. Kuşların büyük çoğunluğu, sıradağları Çoruh Nehri vadisinden geçerek aşmaktadırlar. Vadiye, nehrin Karadeniz'e döküldüğü Batum'dan (Gürcistan) girerler ve menbaya doğru vadiyi takip ederler. Kuşların Türkiye'ye girdiği nokta Muratlı'dır ve Borçka'dan geçerek Artvin'e ulaşırlar. 8 Eylül 1987 tarihinde Artvin, Göktaş'ta çok sayıda kuş gözlemlenmiştir. Kuşlar, daha sonra Erzurum'a doğru güney güneybatı yönünde daha düz bir yol izlemişlerdir. Bu gözlemler, kuşların Çoruh Vadisi'nden çıktıktan sonra aynı yolu takip ettikleri varsayımını desteklemektedir. Buradan sonra kuşlar, kışı geçirdikleri Afrika kıtasına ulaşana kadar yarı-çöl ve dağlık alanlardan geçerek binlerce kilometrelik bir mesafe kat ederler. Arı Şahinleri geçişlerinin, ağustos ayında ve eylül ayının ilk iki haftası boyunca gerçekleştiğini varsaymak makuldür (Sutherland ve Brooks 1981; Akt. DOKAP, 2000: A3-1).

Ülkemizde bulunan ÖKA'lar (Çakıcı ve Harman, 2006: 162; Albayrak, 2013: 166-167)'dan birini de Doğu Karadeniz Dağları ve Çoruh Vadisi oluşturmaktadır. Sonbaharda leylek, pelikan ve şahin gibi kuşlar ya kuzeybatıdaki Kırklareli ve İstanbul ya da kuzeydoğudaki Artvin üzerinden Türkiye'ye girerler. Artvin'den girenler büyük bir yay çizerek güney-güneydoğu yönünde uçarlar. Kuzeybatıdan girenler ise, Anadolu'yu çaprazlamasına geçerek güneydoğuya uçar ve Hatay iline ulaşırlar. Bu kuşlar ilkbaharda geri döner ve ters yönde, hemen hemen aynı göç yolunu izlerler. Bu yollar özellikle soyu tükenmekte olan türler için pek çok yaşamsal tehlikeyi barındırdığı için, Türkiye gibi

geçiş ülkeleri büyük önem taşır. Daha çok yırtıcı kuşların, özellikle de şahinlerin göç yolu üzerindeki Artvin-Borçka Geçidi'nde, 1976'da 230 binden fazla yırtıcı kuş sayılmıştır. Hatay geçişi, ülkeye kuzeybatıdan ve kuzeydoğudan giren göçmen kuşların ilkbahar ve sonbaharda toplandığı başlıca göç yoludur. Kuş Araştırmaları Derneği'nin 1998'den bu yana gerçekleştirdiği araştırmalar, her yıl Belen Geçidi'nden 500 bin göçmen kuşun geçtiğini ortaya koymuştur. Bunların başlıcaları leylekler (*Ciconia* türleri), kartallar (*Aquila* türleri) ve şahinlerdir (*Buteo* türleri ve *Pernis* apivorus) (Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu, 2002: 73).

Bekir (2008) tarafından "Doğu Anadolu Turizmi Geliştirme Projesi İspir, Uzundere ve Yusufeli Kuş Gözlemi Araştırmaları" adlı çalışmada 2005-2007 yılları arasında Çoruh ve Tortum vadilerinde kuş gözlem araştırmaları neticesinde elde edilen bulgulara göre Karadağ, Narlık Yaylası, Demirkent Yaylası, Barhal Vadisi, Olgunlar Yaylası ve Yokuşlu Yaylası gibi alanlarda olmak üzere 5 alanda "Yusufeli Kuş Gözlem Rotaları" oluşturulmuştur. Bulunduğu bölgeye oranla daha düşük bir rakıma sahip olan Çoruh Vadisi, Kafkasya Bölgesi ile Anadolu arasında süzülerek göç eden yırtıcı kuşlar ile diğer göçmen kuşlar için bir otoyol vazifesi görmektedir. Her yıl ilkbahar ve sonbahar aylarında 200.000'den fazla yırtıcı kuş türü vadiden yükselen sıcak hava akımlarını kullanarak enerji sarf etmeden kilometrelerce süzülmektedirler. Çoruh Vadisi'nde ilkbahar göçü, nisan ve mayıs aylarında tamamlanırken sonbahar göçünün yoğun olduğu zaman aralığı ise 20 Ağustos - 20 Ekim tarihleri arasıdır. Sonbaharda genç bireylerle beraber dönüş yapan yırtıcı kuşların gün içerisindeki sayıları on binleri bulmaktadır. Bu açıdan Çoruh Vadisi kuş gözlemciliği açısından öne çıkan en önemli bölgelerden biridir. Vadi barındırdığı 207 farklı kuş türü ve eşsiz doğası ile ziyaret edenlere eş fırsatlar sunar. Kafkas Çıvgını (*Phylloscopus sindiatus*), Dağ Horozu (*Tetrao mlokesewiczi*) ve Ürkeklik (*Tetraogallus caspius*), Bozkır Şahini (*Buteo buteo vulpinus*) ve Arı Şahini (*Pernis apivorus*)[13] bahsi geçen önemli kuş türleri arasında sıralanabilir. Ayrıca Çoruh Vadisi, süzülen yırtıcı kus göçü açısından öneminin yanı sıra üreyen Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*), Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*), Kara Akbaba (*Aegypius monachus*), Küçük Akbaba (*Neophron percnopterus*), Dağ Horozu (*Tetrao mlokosievviczi*) ve Ürkeklik vs.

[13] Bozkır Şahini (*Buteo buteo vulpinus*) ve Arı Şahini (*Pernis apivorus*) Karadeniz Dağları'ndan Anadolu'ya Çoruh Vadisi'ni kullanarak giriş yapar. Daha sonra Hatay Belen Geçidi'ni kullanarak Ortadoğu ve Afrika'ya doğru devam ederler (Bekir, 2008: 15).

türleriyle ÖKA vasfına getirilmiştir. Diğer türler içerisinde Alamecek (*Rhodopechys sanguinea*), Kınalı Keklik (*Alectoris chukar*), Sarı Gagalı Dağkargası (*Pyrrhocorax graculus*), Anadolu Sıvacısı (*Sitta krueperi*), Puhu (*Bubo bubo*), Kırmızı Gagalı Dağkargası (*Pyrrhocorax pyrrhocorax*), Kara Kanatlı Bataklıkkırlangıcı (*Glareola nordmanni*), Akkuyruktu Kartal (*Haliaeetus albicilla*) vs. zor görülen türler Çoruh Vadisi'nde gözlenmiştir. 2005-2007 yılları arasında yapılan kuş gözlemi çalışmaları sonucu elde edilen verilere dayanarak Çoruh Vadisi'nin kuş türleri listesi çıkartılmıştır. Bu liste Çoruh ve Tortum Vadisi'nin; İspir, Uzundere, Yusufeli ve çevresindeki kuş türlerini kapsamaktadır. Üç yıl boyunca belirli aralıklarla yapılan düzenli gözlemler sonucu bölgede 207 farklı kuş türü tespit edilmiştir (Bekir, 2008: 4-25; Fotoğraf 3.29.).

Fotoğraf 3.29. Sakallı Akbaba'dan Bir Görünüm.

Yine Camili Biyosfer Rezerv Alanı, Bird Life International tarafından belirlendiği üzere "Kuzeydoğu Türkiye" Önemli Kuş Alanı içinde yer almaktadır. Bu bölge yırtıcı kuşlar ve yüksek dağ türleri için önemli bir üreme bölgesi olarak tanınır. Camili, Türkiye'de, Avrasya yüksek dağ (alpin) biyom alanı olacak nitelikteki tek "Önemli Kuş Alanı"dır (ÖKA). ÖKA, Dağ horozunun (*Tetrao mlokosiewiczi*) Türkiye'deki tüm dağılım bölgesini kapsar ve sonbahar aylarında çok sayıda yırtıcı kuşun göç yolu üzerindedir (Aydın, 2010: 53-54; Fotoğraf 3.30.). Ayrıca ilde Cankurtaran Geçidi yakınında da bir adet kuş gözlem istasyonu bulunmaktadır (Fotoğraf 3.31.).

Fotoğraf 3.30. Camili (Macahel) Geçidi Üzerinde Tepede Bulunan Yangın Gözetleme Kulesi ve Kuş Gözleme İçin İdeal Olan Alandan Görünüm.

Fotoğraf 3.31. Cankurtaran Geçidi'nden Sonra Ulaşılan Kuş Gözleme İstasyonundan Görünüm.

3.5. ARTVİN İLİNDE KELEBEK GÖZLEMLEME TURİZMİ

Kelebek gözlemciliğine merak salmış doğa severler bireysel olarak veya gruplar halinde ilkbahar ve yaz aylarında bir araya gelerek gözlem etkinlikleri düzenlemektedirler (Atay ve diğ., 2013: 18). Hassas ekositemlerin nadide canlı türlerinden olan, dünya üzerinde farklı coğrafyalarda farklı binlerce tür ve çeşidi bulunan, renkleri, vücut yapıları, gökyüzündeki dansları ve çiçek, ağaç veya otlar üzerindeki duruşlarıyla doğa severleri kendilerine çeken kelebekler, ekoturizm açısından ekoturistler içerisinde bu canlı türlerine karşı özel ilgi besleyenler tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet olarak kelebek gözlemleme ve fotoğraflama etkinliğini ortaya çıkartmıştır. Günümüzde birçok ekoturist dünyada ve ülkemizde de olduğu gibi farklı türleri gözlemlemek, yeni türleri fotoğraflamak üzere doğaya çıkmaktadır. Bu sayede dünyada kelebek gözlemleme ve

fotoğraflama hareketliliği yaban hayatı gözlemciliği açısından giderek yaygınlaşmaya başlamıştır.

Sözen (2013)'e göre tüm Avrupa'da toplam kelebek sayısını 482 tür olarak bildirirken hiçbir Avrupa ülkesinin kelebek tür sayısının Türkiye'dekinden fazla olmadığını da belirtmektedir. Yazar, Avrupa kelebeklerinin yaklaşık üçte birinin (% 31) popülasyonlarında azalma, % 4'ünde artma ve türlerin yarısından fazlasında ise bir değişme kaydedilmediğini, ülkemizde ise kelebek türlerimizin % 45'inin endemik olduğunu bildirmektedir (Akt. Atay ve diğ., 2013: 18).

Baytaş (2008)'ın Artvin yöresi ve diğer çevre illerinde yapmış olduğu gözlemleri şu şekilde ifade etmektedir: "Kuzeydoğu Anadolu'yu ilk ziyaretimde, bir hafta içinde iki kilometre karelik bir alanda Türkiye'deki yaklaşık 380 türün 100 tanesinden fazlasını gördüm. Sadece tür sayısı değil, kelebeklerin ne kadar bol olduğu da şaşırtıcı idi; küçük, çamurlu bir yaya köprüsü civarında, ıslak çamurdan mineraller içen birkaç düzine türe ait belki 1.000 bireyi bir arada gözlemledim." (Akt. Karaçetin ve Welch, 2011: 6). Buna göre yalnızca Artvin ilinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED raporlarında, 210'a yakın kelebek türünün bulunduğu ve bunlardan Yalancı Virgül (*Nymphalis vaualbum*) türünün, son yüzyıl içinde Türkiye'de yalnızca Meydancık yakınlarında görüldüğü ifade edilmiştir (Artvin ÇED Raporu, 2012: 50).

Özellikle Kaçkar, Güngörmez ve Altıparmak Dağlan kuş ve kelebek cennetidir. Kelebeklerin en yoğun olduğu dönem haziran ve ağustos ayları arasıdır (Demirel, 1997: 105). Yalnızca Yusufeli-Yaylalar bölgesinde, iki aya yayılan bir dönemde, 130'dan fazla tür kaydedilmiştir. Ancak, bunların en gösterişli olanlarından bazıları oldukça yaygındır ve bunlarla yürüyüş esnasında sıkça karşılaşmak mümkündür. Uzun dev pelemir bitkisi, cengaver (*Argynnis Paphia*), güzel inci (*Argynnis Aglaja*) ve büyük inci (*Fabriciana Adippe*) türleri ile kaplan kelebeğini (*Euplagia Quadripunctaria*) çeken bir bitkidir. Çok sayıda erik kırlangıçkuyruğu türünde kelebek, çiçek açan nanelerde görülebilir. Damkoruğu bitkisi, inceçizgilileri (*Lycaenidae*) ve muhteşem orman bakırgüzellerini (*Lycaena Virgaureae*) çekerken, daha yükseklerde yer alan çimenlikler, İskoç güzelesmeri (*Erebia Aethiops*), Kafkas güzelesmeri ve çeşitli fırçaayaklılarla capcanlıdır. Güneşli, sıcak havalarda, göletler, kaynaklar ve pınarların tümü, maviler (*Lycaenidae*), zıpzıplar (*Hesperiidae*) ve bazen de Anadolu Şehzadesi (*Thaleropis Ionia*) gibi çok çeşitli

türlerle dolup taşar. Dumanlı Apollo (*Parnassius Mnemosyne*) türü kelebekler, bazen de daha büyük olan kuzenleri Apollo (*Parnassius Apollo*) ile yüksek çimenliklerin üzerinde yığılırlar. Kelebeklerin sıcakla olan yakınlıkları göz Önünde bulundurulduğunda, en verimli yerler, özellikle Barhal ve Yaylalar çevresindeki daha sıcak olan kuru vadiler ve çimenliklerdir. Diğer taraftan, birçok kelebek türü de, ya çiftleşmek ya da aşağılarda tünemeye geçmeden önce yükseklerdeki çiçeklerde beslenmek için, sıcak hava akımıyla yüksek sırtlara sürüklenir. Aralarında, 3000 m'nin üzerindeki yüksek sırt ve taşlıkları tercih eden ve bölgenin nadir türlerinden biri olan Kafkas Apollosu'nun da (Parnassius Nordmanni) bulunduğu geri kalan türler ise, yalnızca bu yüksekliklerde bulunur (Clow ve Gardner, 2014: 83). Yörede tespit edilen başlıca diğer kelebek türlerine örnek olarak Muschampia tessellum, Pieris bowdeni, Polyommatus cornelia, Polyommatus hopfferi, Polyommatus poseidon, Polyommatus wagneri, Polyommatus carmon, Coenonympha symphyta, Erebia hewitsonii, Erebia graucasica ve Erebia melancholica gösterilebilir (Kurt ve Balkız, 2011: 107-111; Fotoğraf 3.32.).

Fotoğraf 3.32. Şavşat Balıkgöl, Sakarya Köyü (Ardanuç), Camili Biyosfer Rezerv Alanı (Borçka)'nda, Murgul, Yusufeli ve Şavşat (Aşağıkoyunlu Köyü)'ta Yaşayan Bazı Kelebek Türlerinden Görünümler.

Doğa Müzeleri

Kültürel mirasın insanlık tarihinin başlangıcından günümüze değin geçen zamanda insanın ya da toplumlararası etkileşim sonucunda ortaya çıkan bütün kültürel değerlerin birikimidir. Doğal miras ise bir estetik kaygının bir eşsiz veya tek olmanın yanı sıra biyolojik çeşitliliğin oluşturduğu değerlerdir şeklinde tanımlanabilir (Alpagut, 2006: 122). Bu açıdan toplumların gelişmesinde Doğa Tarihi Müzelerinin önemi yadsınamaz. Doğa Tarihi Müzelerinin sayısı toplumların gelişmişlik derecesiyle örtüşmektedir. Bilim adamları 4,5 milyar yıllık evreni, tüm gerçekleri ve gizemiyle toplumun ayağına sunmayı Doğa Tarihi Müzelerini kurarak başarmışlardır. Doğa Tarihi Müzeleri, gelişmiş ülkelerin bilimsel ve kültürel simgelerinden biridir ve bu müzelerde, insanlar üzerinde yaşadıkları yeryuvarının yaşam tarihini, evrimini ve bu tarih içindeki yerlerini, kültürel ve biyolojik evrimlerini bulmaktadır (Kaya, 2003: 153).

Doğa tarihi müzeleri, ülkesinde, komşu ülkelerde ve dünyanın her yerindeki bitki ve hayvan örnekleri ile fosilleri, kayaçları, jeolojik oluşumları uluslararası standarda göre koruyan; bunlar üzerinde bilimsel çalışmalar yapılması için onları yerli ve yabancı bilim adamları ile amatör doğa bilimcilerin yararlanmasına sunan; özellikle bitki ve hayvan türlerinin geliştirilmesi ve ekonomik kullanım amacıyla, uygulamaya yönelik araştırmalar yapan; kendi botanik bahçesinde ülkesindeki ve dünyanın diğer ülkelerindeki ilginç bitkileri canlı olarak da sergileyebilen; halka dönük sergiler, konferanslar düzenleyerek onları doğa ve doğanın dolayısıyla da çevrenin korunması konusunda eğiten bilimsel araştırma yapan kuruluşlardır (Demirsoy, 1996: 65). Doğa tarihi müzesi, botanik, zooloji ve jeoloji materyallerinin uluslararası esaslara göre saklandığı ve koruma altına alındığı bir bilimsel müze olarak, insanlığa önemli bilgiler vermektedir. Müzede fosil ve mineral örnekler ile birlikte, botanik bahçesinde yetiştirilen bitkiler ve hayvanlar da topluma tanıtılmaktadır. Böylece, ziyaretçilere geçmiş dönemlere ait ve çağımızdaki biyoçeşitlilik gözler önüne serilerek, yok olan türler ve habitatlar ile ilgili bilgiler verilir (Alpagut, 2003: 74).

Ülkemizin de sahip olduğu potansiyel doğal unsurların sergilenebileceği ulusal bir müze oluşturulması, yerel/yöreye özgü doğal ve tarihi müzelerin (İslamoğlu, 2006: 175-181) ve hatta kültürel müzelerin kurulması önemli bir gereksinim olmakla birlikte kırsal kalkınma için önemli bir doğal sermaye niteliğindedir. Anadolu toprakları sunduğu

biyolojik ve coğrafik özellikler nedeniyle birçok grup için çekim alanı oluşturmuş pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Her topluluğun doğal çevresindeki bitkilerden, hayvanlardan kendine özgü bir biçimde faydalanmıştır. Ancak kültürlerin bitkilerle veya hayvanlarla ilişkisi bağlamında doğa ile insan ilişkisi çerçevesinde araştırabileceğimiz ve yine bu topraklarda yaşayanlara sunabileceğimiz bir mekâna sahip değiliz. Bu kapsamda ülkemizin zengin bitki örtüsüne bağlı olarak arkeobotanik biliminin araştırmaları neticesinde ortaya konulabilecek binlerce bitkiye ait veriler, Anadolu ve çevresindeki zengin faunaya ait hayvan türlerine ilişkin verileri araştıran aekeozoolojik veriler ve bitkilerden çeşitli şekillerde faydalanılarak ilaç, boya ve diğer kullanım alanlarıyla ilgili veriler sunan etnobotanik araştırmaları neticesinde ortaya konulacak somut deliller ve biyolojik ve kültürel zenginliği (Ertuğ, 2006: 164-168) Artvin ilinin geçmişten günümüze kadar geçen sürede bu alandaki birikim ve potansiyelinin sergilenebileceği bir doğa müzesine kesinlikle kavuşturulması gerekmektedir (Fotoğraf 3.33.).

Fotoğraf 3.33. Artvin Tanıtım Günlerinde Sergilenen ve Yörede Yaşayan Doldurulmuş Hayvanlardan Bir Görünüm.

3.6. ARTVİN İLİNDE BOTANİK (BİTKİ İNCELEME/FLORA) TURİZMİ

Biyolojik çeşitlilik, ya da en azından bazı türlerin (genellikle mega-fauna) ve ekosistemlerin varlığı "ekoturizm" ve "doğa tabanlı turizm" için bir çekicilik olarak önemlidir (Hall, 2006: 222). Botanik; bitkileri inceleyen bilim dalıdır. Bitkiler, insanoğlunun varoluşundan bu yana ilgisini çeken ve uğrunda seyahat ettiği en temel ihtiyaçlardan biridir (Connell ve Meyer, 2004: 134). Botanik turizmde temel olgu, bitkisel varlıklar yani "botanik varlıklardır" veya diğer bir değişle "florastik unsurlar"dır

(Hacıoğlu ve Avcıkurt 2011: 163). Gül ve Özaltın (2008), "Bitki tür ve genetik çeşitliliğin fazla olduğu özellikle nadir, tehlike altında, hassas, endemik, rastlanılmayan, ekonomik, tıbbi ve aromatik amaçlı bitki türleriyle birlikte yaşam alanları ve farklı ekosistemlerin yerinde görülmesi, bilgilendirilmesi, gözlemlenmesi, incelenmesi, korunması, üretilmesi ve yetiştirilmesi amacıyla yapılan bir etkinlik olup, ayrıca botanik bahçeleri ve herbaryum alanları da ekoturizm amaçlı kullanılabilir." Turizm için önem taşıyan bitki türleri genellikle estetik, beslenme veya tıbbi özelliklere sahiptir (Gössling ve Hickler, 2006: 97). Önceleri ekoturizm kapsamı içinde ve ekoturizmin bir öğesi olarak kabul edilen mekânın bitkisel varlıkları, gün geçtikçe ekosistemin diğer unsurlarına göre daha da ön plana çıkarak botanik turizmi adı altında ayrı bir turizm çeşidi olarak yerini almıştır (Şahin ve Tosun, 2006). Bitki gözlemcileri küçük gruplar halinde, çoğunlukla birçok endemik bitki türünün veya özel birkaç türün yer aldığı doğal alanları bitki gözlemek için tercih etmektedirler (Sayılan, 2009: 474-477). Botanik gezilerinde, kıyılardan dağların zirvelerine kadar farklı kuşaklara yayılmış bitki türlerini görmek ve fotoğraflamak mümkündür (Tırıl, 2006: 49-50). Bu açıdan botanik turizmine kaynak oluşturan vejetasyon türleri ve bunlar içerisinde orman ekosistemleri rekreasyon ve turizm için büyük önem taşır ve özellikle orta enlemlerde milyonlarca ziyaretçi çekmektedir (Gössling ve Hickler, 2006: 95).

Artvin ili doğal coğrafi faktörlerin etkisinde gelişen ve Doğu Karadeniz'deki en önemli bitki çeşitliliğine sahip alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar da gösteriyor ki, yöre bitki çeşitliliği ve endemizm açısından ülkemizin ender görülen yerleri arasında bulunmaktadır. Bu zenginliğin ekonomik açıdan sağlayacağı avantajlar içerisinde ekoturizm ve bu kapsamda gerçekleştirilen botanik turizminin yöre için şimdi ve gelecekte taşıyacağı önem bir hayli fazladır.

3.6.1. Artvin İlinde Önemli Bitki Alanları (ÖBA)

Genel anlamda Artvin ilinin bitki örtüsü açısından taşımış olduğu önem çalışma alanının genel özellikleri bölümünde de ele alınmıştı. Bu bölümde ise yörede botanik turizmi potansiyeli açısından Artvin ilinin mevcut durumu ve botanik turizmi için taşıdığı kaynak değerleri üzerinde durulmuştur.

IUCN'ın listesine göre Kafkas'lar Dünya'nın en önemli 34 sıcak noktasından birini oluşturmaktadır. Aynı zamanda CEPF ve WWF'ye göre de bölge biyolojik çeşitlilik

açısından Dünya'nın en önemli merkezlerinden birisi konumundadır (DOKA, 2012: 37). Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) da, Kafkasya'nın ılıman kuşak ormanlarını Dünya üzerinde korumada öncelikli "200 Ekolojik Bölge"den biri olarak ilan etmiştir. Artvin ili aynı zamanda "Kuzeydoğu Anadolu Bitkisel Çeşitlilik Merkezi (SWA.19)" olarak tanımlanan bölgede yer almaktadır. Türkiye'de önce 122 Önemli Bitki Alanı (ÖBA), 1992-2002 yılları arasında yürütülen arazi çalışmalar ve literatür araştırmalarına dayanarak belirlenmiştir. 2003-2006 yılları arasında yürütülen ilave çalışmalar sonunda çalışmalar sonunda 22 ÖBA daha belirlenerek toplam ÖBA sayısı 144'e ulaşmıştır. Bunlardan 4 tanesi (Çoruh Vadisi, Karçal Dağları, Yalnızçam Dağları ve Doğu Karadeniz Dağları) Artvin ili sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu çalışmalara ve yayınlara dayanarak, Türkiye'nin olağanüstü bitkisel zenginliğinin daha iyi tanınması, benimsenmesi ve korunması amacıyla, ÖBA'lar arasında ÖBANET (Türkiye'nin Önemli Bitki Alanları İletişim Ağı) kurulmuştur (Eminağaoğlu ve Beğen Akyıldırım, 2015: 77-83-98).

İklim koşullarına göre Türkiye'nin tür çeşitliliğine bakacak olursak, en fazla tür çeşitliliği Karadeniz iklim bölgesinin alt kuşağını oluşturan nemli-ılıman bölgededir. Burada bir hektar alanda yüzlerce bitki türünü bulmak mümkündür. Örneğin toplam tür sayısı 6000 civarında olan Doğu Karadeniz Bölümü'nde nemli ılıman yaprağını döken kuşakta kayın, akçağaç, karağaç, ıhlamur, gürgen, dişbudak, meşe, kızılağaç gibi ağaçlar, bunların çalı katında şimşir, taflan, ormangülü, çoban püskülü gibi ağaççıklar ile çok sayıda otsu tür yer alır. Buna karşın yarıkurak iklim koşullarının egemen olduğu İç ve Güneydoğu Anadolu'daki kurakçıl ormanlarda sadece birkaç meşe türü, karaçam ile ahlat, yabani elma, erik gibi ağaççıklar bulunur (Atalay, 2008a: 261).

Doğu Karadeniz bölümünü Orta Karadeniz bölümünden ayıran Melet Irmağı ile doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılan Öksin sahanın doğuda kalan bölümüne, "Kolşik" adı verilmiştir. Öksin bitki türlerinin yoğunluğu ve yıllık yağış miktarlarının doğuya doğru gidildikçe önemli oranda artması bu ayırımın temel nedeni olarak belirtilmektedir. Doğu ladini (*Picea orientalis*), relikt bir meşe türümüz olan Doğu Karadeniz meşesi (*Quercus pontica*), Kafkas ormangülü (*Rhododendron caucasicum*), dağgülü (*Rhodothamnus sessilifolius*), dağelması (*Epigaea gaultherioides*) ve Daphne glomerata Öksin alanda ortaya çıkan türlerden bazılarıdır (Avcı, 2005a: 30-31). 2000 yılından sonra Türkiye'de keşfedilen yeni bitki türlerinden Doğu Karadeniz Bölümü'nde ve Kuzey

Anadolu'da iki tür tespit edilmiştir. Bunlar Crotocgus turcicus ve Astragalus hamzaoglui'dur (Avcı, 2005b: 77).

Birçok bilim adamı tarafından gerçekleştirilen araştırmalara göre (Davis, 1965-1985; Davis ve diğ., 1988; Anşin ve diğ., 1997; Güner ve diğ., 2000; Eminağaoğlu ve Anşin, 2003; Eminagaoglu ve Anşin, 2004; Eminağaoğlu ve diğ., 2007; Eminağaoğlu ve diğ., 2008) Türkiye Florası (Güner ve diğ., 2000)'na göre, 163 familya, 1168 cinse ilişkin 8988 tür (2991 endemik), 10754 takson (3708 endemik) vardır. Artvin'de ise, 112 familya, 502 cinse ilişkin, 1308 takson (1256 tür) doğal yayılış göstermektedir. Bu 1308 taksonun, 39 adeti *Pteridophyta* ve 1269 adeti ise *Spermatophyta* bölümüne aittir. Spermatophyta bölümünde yer alan 1269 bitki taksonunun 10'u Gymnospermae, 1259'u ise Angiospermae altbölümüne aittir (Akt. Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1078).

Artvin'de, Pseudomaki, orman, sucul (göl) ve bataklık, dağ stepi, subalpine, alpin ve nemli dere olmak üzere 8 farklı vejetasyon tipi saptanmıştır. En yaygın vejetasyon tipi ise orman vejetasyonudur. Artvin yüzölçümünün % 54'ü de ormanlık alanlarla kaplıdır. Artvin, 137 familya ve 761 cinse ait olmak üzere sahip olduğu toplam 2727 adet doğal bitki taksonu ile Türkiye'nin en zengin ilidir. Bunlardan 198'i endemik, 302'si endemik olmayan nadir olmak üzere 500 adeti risk altındadır. Bu taksonlardan 1 cins ve 4 tür Türkiye Florası için yeni kayıttır (Eminağaoğlu ve diğ., 2015: 30). Nadir türlerin IUCN risk kategorilerine göre dağılım şöyledir: 23 endemik ve 3 endemik olmayan takson CR, 32 endemik ve 6 endemik olmayan takson EN, 20 endemik ve 76 endemik olmayan takson (VU), 83 endemik ve 190 endemik olmayan takson (LC), 16 endemik ve 4 endemik olmayan takson (NT), 22 endemik ve 23 endemik olmayan takson (DD) ve 2 endemik takson (NE)'dur (Eminağaoğlu ve diğ., 2015: 31). Aynı zamanda ülkemizde 87 adet Bern Sözleşmesi kapsamına giren türler de vardır. Bu türlerden 6'sı Artvin ili sınırları içerisindedir. Bunlara örnek olarak; *Cyclamen coum, Dracocephalum austriacum, Lindernia procumbens, Marsilea quadrifolia, Orchis punctulata ve Vaccinium arctostaphyllos* gösterilebilir. Ayrıca ülkemiz bitkilerinden 114'ü CITES sözleşmesine tabidir. Bu türlerden 17'si Artvin ilinde bulunmaktadır (Özhatay ve diğ., 2003; Özhatay ve diğ., 2005; Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1079).

Artvin, sahip olduğu 4 Önemli Bitki Alanı (Karçal Dağları, Çoruh Vadisi, Doğu Karadeniz Dağları ve Yalnızçam Dağları), 4 Önemli Doğa Alanı (Karçal Dağları, Çoruh

Vadisi, Doğu Karadeniz Dağları ve Yalnızçam Dağları), 1 Biyosfer Rezerv (Camili), 2 Milli Park (Karagöl-Sahara ve Hatila Vadisi), 3 Tabiatı Koruma Alanı (Camili-Efeler, Camili-Gorgit ve Çamburnu) ve 2 Tabiat Parkı (Borçka-Karagöl, Altıparmak) ile biyolojik çeşitlilik açısından ülkemizin en önemli illerinden biridir (Eminağaoğlu ve Beğen Akyıldırım, 2015: 83). Artvin ilinde doğal yayılışa sahip endemik ve endemik olmayan nadir bitkilerin IUCN tehlike kategorilerine (Ekim ve diğ., 2000; IUCN, 2001) göre dağılımı Tabo 3.12. ve Tabo 3.13.'de verilmiştir. Artvin'de saptanan 243 nadir bitkiden; 65'i Küresel Ölçekte Tehlike Altındaki Türler, 66'sı Avrupa Ölçeğinde Tehlike Altındaki Türler ve 112 adeti ise Ulusal Ölçekte Nadir Türler olarak 3 kategoride gruplandırılabilir (Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1081). Artvin İli'nin endemik bitki ve endemik olmayan nadir bitki taksonlarına örnek olarak; *Acer divergens Pax var. Divergens, Barbarea lutea Coode & Cullen, Campanula troegerae Damboldt, Centaurea appendicigera C.Koch, Eminium koenenianum Lobin & P.C.Boyce, Heracleumsphondylium L. subsp. artvinense (Manden.) P.H.Davis, Hieracium diaphanoidiceps (Woron. et Zahn) Juxip, Hypericum marginatum Woron., Drosera rotundifolia L., Galanthus caucasicus (Baker) Grossh., Knautia montana (Bieb.) DC., Myosotis lazica M.Popov* ve *Oxytropis pilosa (L.) DC.*verilebilir (Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1081-1086).

Sonuç olarak Artvin'in bitki biyoçeşitliliği açısından uluslararası önemi incelendiğinde, bitki coğrafyası açısından Holarktik Flora Bölgesinin Euro-Siberian (Avrupa-Sibirya) flora alanının, öksin kesiminin Kolşik altkesiminde kalmaktadır. Davis'in kare sistemine göre A8 ve A9 karesinde yer almaktadır. Artvin, 500 adeti (198'i endemik) risk altında olmak üzere toplam 2727 bitki taksonunun doğal yayılış gösterdiği ülkemizin en zengin bitkisel tür çeşitliliğine sahip ilidir. Bu zenginlik; çok sayıda farklı yaşam ortamlarının bulunuşu, yaklaşık 4000 metrelik yükselti farkı, 3 farklı iklimin (Akdeniz, Karasal ve Osiyenik) etkisi altında olması, zengin su kaynakları, jeolojik ve jeomorfolojik farklılıklar nedeniyle çok sayıda farklı bitkinin yetişebilmesinden kaynaklanmaktadır. Artvin'de doğal yayılışa sahip endemik bitkilerden yaklaşık 22 tanesi ismini Artvin ilinden veya Çoruh Nehrinden almışlardır. Bunlar: Aslan pençesi (*Alchemilla tiryalensis*), Artvin yabanisarımsağı (*Allium artvinense*), Artvin kuduz otu (*Alyssum artvinense*), Çoruh çançiçeği (*Campanula choruhensis*), Çift çiçekli Artvin safranı (*Crocus biflorus* subsp. *artvinensis*), Artvin karanfili (*Dianthus artvinensis*),

Artvin Çayır tavşancılotu (*Heracleum sphondylium* subsp. *artvinense*), Artvin şahinotu (*Hieracium artvinense*), Artvinballıbabası (*Lamium artvinense*), Artvin zambağı (*Lilium ponticum* var. *artvinense*), Artvin nevruz otu (*Linaria genistifolia* subsp. *artvinensis*), Artvin sümbülü (*Muscari artvinense*), Artvin gelinteli (*Saxifraga artvinensis*), Artvin gelinparmağı (*Sempervivum artvinense*), Çoruh tüylüçayırotu (*Stachys choruhensis*), *Verbascum artvinense* (Artvin sığır kuyruğu) ve *Viola yusufeliensis* (Yusufeli menekşesi) (Eminağaoğlu ve Beğen Akyıldırım, 2015: 82; Fotoğraf 3.34.; Fotoğraf 3.35.).

Fotoğraf 3.34. Artvin İlinde (Şavşat) Endemik Bitki Türü Olan Boynuz Otu (*Cerastium gnaphalodes Fenzl, LC*) ve Gelincik (*Papaaver lateritium, VU*) (Ardanuç)'den Görünümler.

Fotoğraf 3.35. Yuvarlak Mercan (*Origanum rotundifolium*-Ardanuç)'dan Bir Görünüm.

Çoruh Vadisi (ÖBA) Artvin (Borçka/ Ardanuç)

Çoruh Vadisi Önemli Bitki Alanı, Türkiye'nin en büyük akarsularından biri olan Çoruh Nehri'nin orta ve aşağı kesimlerini içerir ve yaklaşık 162.894 ha alan

kaplamaktadır. Çoruh Nehri, Doğu Karadeniz Dağları arasında açtığı çok büyük bir vadiyle Türkiye sınırlarında 354 km ilerler. Nehrin çevresindeki dağlar 15 km içinde 3000 m'ye kadar yükselirken, vadi tabanı 450 m'den Gürcistan sınırında 75 m'ye kadar düşer. Özellikle Karadeniz ardı kuşak içerisinde yer alan Borçka-Artvin arasında, Çoruh Vadisi dâhilinde ve yamaçlarda oldukça zengin bir Akdeniz topluluğuna ve bunlar arasında Kolşik-Öksin elemanlarına rastlanır. Bitki örtüsünün yükseltinin az olduğu alanlarda, karışık ormanlar, yer yer fıstık çamları (*Pinus pinea*) birlikleri, psödomaki (içerisinde hem Akdeniz hem de Karadeniz elemanları yer alır) ile yamaçlarda da kuru step bitkileri bulunur. Alanda toplam endemik takson bilinmemekle birlikte (Yeğen ve diğ., 2007: 95-96), yaklaşık 750 takson içeren ÖBA florasında bazı familyalar oldukça yüksek oranlarda temsil edilir (*Compositae* 77 takson; *Leguminosae* 70 takson ve *Labiatae* 65 takson). Bölgede aralarında ender peygamber çiçekleri (*Centaurea*), geven (*Astragalus*), çan çiçeği (*Campanula*), fare kulağı (*Cerastium*), gelin parmağı (*Sempervivum*), akçaağaç (*Acer*) ve süsen (*Iris*) türleri dahil, 100'den fazla endemik ya da başka bölgelerde az görülen türün bulunduğu bilinmektedir. Alanın ülke çapında nadir çok fazla takson içermesi, tek bir nehir vadisinde pek rastlanmayan bir durumdur (İslam ve Akçin, 1998: 27). Ayrıca Artvin ilinde 44 adet nadir (28 endemik) bitkinin saptandığı Cerattepe Mevkii, 110 adet Endemik bitkinin tespit edildiği Murgul ve yaklaşık 70 adeti endemik olmak üzere 1500 civarında bitki türünün doğal yayılışa sahip olduğu Yusufeli ilçesi (Eminağaoğlu ve diğ., 2015: 49) yörenin bitki türleri açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Karçal Dağları Önemli Bitki Alanı (ÖBA)

Karçal Dağları Önemli Bitki Alanı, Artvin ili Borçka ilçesi ve Şavşat ilçeleri arasında 99,536 ha alan kaplamaktadır. Dağlardaki toplam endemik takson sayısı 77 ve ülke çapında nadir takson sayısı 61 (18'i endemik)'dir. Küresel tehlike altındaki tür: 3 takson (Acer divergens var. divergens, Clypeola raddeana, Dianthus andronakii) Avrupa ölçeğinde tehlike altındaki tür: 17 takson (Yeğen ve diğ., 2007: 97).Karçal Dağları, WWF tarafından Avrupa'da yüz, Türkiye'de belirlenen dokuz biyolojik çeşitlilik bakımından önemli "Sıcak Orman Noktası"ndan biridir. Ayrıca Karçal Dağları (Karçal Zirvesi 3431 m, Dibdiba T. 3172 m, Ziyaret T. 3109 m), Türkiye'de tanımlanan ÖKA, ÖBA ve ÖDA alanları içinde yer almaktadır (Albayrak, 2010: 18). Kafkasya, Uluslararası Çevre Koruma Örgütü (CI), Dünya Bankası (WB) ve Küresel Çevre Fonu (GEF) tarafından

dünyanın biyolojik çeşitlilik açısından en zengin ve aynı zamanda tehlike altındaki en önemli 25 karasal "Ekolojik Bölge"sinden biri olarak tanımlanmaktadır. Kafkasya'nın koruma açısından önemini kabul eden Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) da, Kafkasya'nın ılıman kuşak ormanlarını Dünya üzerinde korumada öncelikli 200 Ekolojik Bölgeden biri olarak ilan etmiştir. Camili havzası; Türkiye'de tanımlanan 122 Önemli Bitki Alanı'ndan birisi olan "Karçal Dağları Önemli Bitki Alanı"nın büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Özhatay ve diğ., 2003). Nitekim havzanın Camili Biyosfer Rezerv Alanı olarak ilan edilmiş olması, içerisinde Camili-Gorgit ve Camili-Efeler tabiatı koruma alanlarının yanında Borçka Karagöl Tabiat Parkı gibi korunan alanların varlığı alanın ne derece önemli olduğunu bize kanıtlamaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan Karçal Dağları, Türkiye'deki en iyi "Ilıman Karışık Yaprak Döken Ormanlar"dan birine ev sahipliği yapmaktadır. En önemli özellikleri: yaşlı ve eski zamana ait ormanlar; çeşitli ekosistemleri barındıran ani yükseklik değişiklikleri; çok sayıda kolşik endemik türleri; doğayla uyum içinde olan geleneksel yaşam tarzı ve yaban hayatı habitatlarıdır. Bölge, yırtıcı kuşların göç yolu üzerindedir ve sadece Türkiye'de değil, tüm Avrupa'da en önemli bozayı habitatlarından biri olarak kabul edilmektedir. Alanın temel özellikleri: 1) yaşlı bozulmamış ormanlar, 2) çeşitli ekosistemleri ve topluluk kompozisyonlarını barındıran ani yükseklik değişiklikleri, 3) çok sayıda kolşik endemik tür, 4) doğayla uyum içinde olan geleneksel yaşam tarzı ve 5) yaban hayatı habitatlarıdır. En çeşitli ormanlar 400 ile 900 m arasında yer alır ve en çok görünen türler tatlı kestane (*C. sativa*), gürgen (*C.orientalis*), kızılağaç (*A. glutinosa*), ladin (*P. orientalis*), oryantal kayın (*F. orientalis*), ıhlamur ağacı (*T. rubra subsp. caucasica*) ve meşedir (*Q. petraea*). 1.000-1.800 m yükseklikte genellikle kayın ve ladin ağaçlarından oluşan yaşlı bozulmamış ormanlar bulunmaktadır. Bunun üstünde, *Rododendron spp*., ayı üzümü (*V. arctostaphylos*), bodur ardıç (*J. communis subpnanna*), *Daphne glomerata,* vb. gibi alt alpin fundalıkları bulunur. 2.000-2.400 m arasındaki kuşak, birçok kolşik endemik türünün barındığı alpin çayırlarının yer aldığı kuşaktır. Bunun çevresinde küçük *Betula pendula* ve *Betula medvediewii* toplulukları da bulunmaktadır (DOKAP, 2000: 10-A2-3). Karçal Dağları'nda şimdiye kadar Türkiye'ye endemik yaklaşık 25 takson kaydedilmiştir. Gürcistan sınırına bu kadar yakın olmasına karşın ÖBA'nın oldukça yüksek oranda endemik bitki içermesi ilginçtir. Buna ek olarak

alanda ülke çapında nadir yaklaşık 61 taksonun bulunduğu da bilinmektedir (İslam ve Akçin, 1998: 29; Fotoğraf 3.36.).

Camili Biyosfer Rezerv Alanı içinde yer alan bu önemli bitki alanı, 112 familya, 448 cinse ilişkin toplam 1021 vasikular bitki taksonu saptanmıştır. Bunlardan 38 takson Pteridophyta, 983 takson ise Spermatophyta bölümüne ilişkindir. Spermatophyta bölümüne ilişkin taksonlardan 8'i Gymnospermae, 975'i Angiospermae alt bölümünde bulunmaktadır. Angiospermae taksonlarının 822 adeti Magnoliatae, 153 adeti ise Liliatae sınıfına ilişkindir. alanında 25 endemik bitki taksonu saptanmış olup, endemizm oranı % 2.4'tür. Endemik ve endemik olmayan 72 adet nadir bitki taksonu, uluslararası IUCN tehlike kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Araştırma alanında, 4 farklı vejetasyon tipine ait 13 bitki birliği tanımlanmıştır. Bunlardan 1'i bilim dünyası için yenidir (Eminağaoğlu, 2004: 3-4). Ayrıca başka bir çalışmada alan için tespit edilen 990 bitki taksonunun 23 adet endemik olmak üzere (endemizm oranı % 2.3) risk altındaki takson sayısı 73 olduğu belirtilmiştir (Eminağaoğlu ve diğ., 2008, Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1077; Fotoğraf 3.37.).

Alanda birçok tıbbi ve ekonomik bitkilerin yanı sıra doğal olarak yetişme imkânı bulan meyve bitkileri ve endemik türlerden örnek verilecek olunursa bunlardan bazıları şunlardır: Endemik türler; *H. platytaenium Boiss., Centaurea appendicigera C.Koch, C. hedgei Wagenitz, Doronicum balansae Cavill., H. karagolense(zahn.) Sell&West, Tragopogon aureus Boiss., R. smirnovii Trautv., Gagea tenuissima Miscz.,* tıbbi ve ekonomik bitkiler; Civan perçemi, kandil çiçeği (*Achillea sp.*), Koyunotu, Kızılyaprak, Kasıkotu, Fıtıkotu (*Agrimonia eupatoria*), Güzelavratotu, Ayıçileği, Kurtböğürtleni (*Atropa belladonna*), Mor Kantaron, Kırmızı Kantaron (*Centaurium erythraea*), Sütleğen, ġebrem, Neblulotu (*Euphorbia sp.*) ve meyve bitkilerinden; Vişne (*Cerasus avium* (L.) *Moench*), Kiraz, Kızılcık, Kara Dut ve Kuşburnu'dur (Eminağaoğlu, 2004: 10-36).

Fotoğraf 3.36. Karçal Dağları'ndaki Bazı Çiçekli Bitkilerden Görünümler.

Fotoğraf 3.37. Camili Biyosfer Rezerv Alanı'ndaki Bazı Çiçekli Bitkilerden Görünümler.

Yalnızçam Dağları

Doğu Karadeniz Dağları'nın güneydoğusunda yer alan Yalnızçam Dağları kıyı kesimi ile iç bölgeleri ayıran sınırda bulunması nedeniyle, bitki coğrafyası ve buna bağlı olarak da iklim ve bitki örtüsü çeşitliliği bakımından önemlidir. Yalnızçam Dağları Önemli Bitki ve Doğa Alanı, Doğu Karadeniz Dağlarının güneydoğusunda ve Karçal Dağlarının hemen güneyinde yer alan en yüksek yeri 3167 metre ile Göze Dağı olan bir dağ silsilesidir. Alan, güneydoğuda Kura Nehri ve Kuzeybatıda ise Çoruh Nehri'nin kolları ile çevrelenmiştir. Yalnızçam Dağları, Kuzeydoğu Anadolu'nun kıyı kesimiyle iç bölgeleri ayıran sınırda yer alması nedeniyle, bitki coğrafyası ve buna bağlı olarak da iklim ve bitki örtüsü çeşitliliği bakımından önemlidir. Alanın geneli yüksek dağ platoları ile kaplıdır. Türkiye'de Sarıçam ormanlarının (*Pinus sylvestris*) deniz seviyesinden en yüksekte bulunduğu noktalardan biri Yalnızçam Dağları'dır. Alanda doğu Ladininin (*Picea orientalis*) baskın olduğu iğne yapraklı orman toplulukları, alpin kuşak altı yaprak döken çalı ve boylu otsu bitki toplulukları ve yüksek dağ çayırları geniş alan kaplamaktadır (Eminağaoğlu ve Beğen Akyıldırım, 2015: 80). Bitki örtüsü; doğu ladini ormanları, zengin bitki türleri içeren dağ çayırları, subalpin ve alpin bitki topluluklarından oluşmaktadır. Alanda, çoğu Türkiye'nin başka yerinde yetişmeyen ve aralarında *Bromus ssp. nivalis, Carexpseudofoetida, Centaıırea dealbata, Delphinium ftexuosum, Dianthus cretaceus, Luzula luzulina, Poa caucasica* ve *Verbascum drymophilum* gibi 80 nadir takson bulunmaktadır. Bu türlerin 22'si endemiklerden oluşmaktadır. Ayrıca bu dağların kuzeye bakan yüksek kesimlerinde ve kuzeydoğu Anadolu platolarında ve özellikle de Göle-Sarıkamış arasında sarıçam ormanları geniş bir yayılım alanına sahiptir. Ardanuç-Şavşat Havzas'nın kenarlarında ise saf ladin ile karaçam, ladin ve göknar karışık ormanları yaygındır (Yeğen, 2007: 99).

Doğu Karadeniz Dağları Artvin Kesimi

Doğu Karadeniz Dağları Önemli Bitki Alanı, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Erzurum ve Artvin illeri sınırları içerisinde kalan, yaklaşık 1.545.631 ha alanda toplam endemik takson sayısı bilinmemekle birlikte, ülke çapında nadir tür sayısı 296 (79'u endemik), küresel tehlike altındaki tür sayısı 2 takson (*Arum orientale ssp. Amoenum, Lilium ciliatum*), Avrupa ölçeğinde tehlike altındaki tür sayısı 80 takson'dur. Bu

bakımdan alanın olağanüstü florası, 79'u Türkiye'ye endemik olmak üzere ülke çapında nadir yaklaşık 300 taksona ev sahipliği yaptığı görülmektedir (Yeğen ve diğ., 2007: 100).

Doğu Karadeniz Dağları Önemli Bitki ve Doğa Alanı, Kuzeydoğu Anadolu'da, Karadeniz'e paralel olarak yaklaşık 250 km uzanan ve Gürcistan'daki Kafkas Dağları ile birleşen çok büyük bir dağ silsilesidir. Doğu Karadeniz Dağları Türkiye'nin en yüksek dördüncü zirvesi olan Kaçkar Dağları (3932 m) da dahil olmak üzere, 3000 m'nin üzerinde pek çok zirve içerir. Dağ silsilesinin genelinde yıllık yağış miktarı oldukça yüksek olup 2500 mm'ye kadar çıkar. Ayrıca, deniz seviyesinden zirve bölümüne kadar ılıktan çok soğuğa değişen sıcaklık farkları görülür. Alandaki yağış, yükseklik ve sıcaklık farkları florada da büyük bir çeşitliliğin meydana gelmesine neden olmuştur. Bitki örtüsünde çok geniş Adi Gürgen (*Carpinus betulus*), Anadolu Kestanesi (*Castanea sativa*), Doğu Kayını (*Fagus orientalis*) ve Doğu Ladini (*Picea orientalis*) ormanları, çok büyük çeşitlilik içeren geniş yapraklı ve Ormangülü (*Rhododendron*) ağırlıklı çalı toplulukları, alpin mera ve çayırlıklar ve çok yüksek zirvelerde alpin göl, taşlık yamaç ve sarp kayalık bitki toplulukları bulunur.Alanın olağanüstü florası, 79'u Türkiye'ye endemik olmak üzere ülke çapında nadir yaklaşık 300 taksona ev sahipliği yapar. Floristik içeriği fitocoğrafya açısından da son derece önemlidir. Bunlar arasında *Epigaea gaultherioides, Rhamphicarpa medwediewii* ve *Rhodothamnus sessilifolius* gibi tersiyer relikt türler sayılabilir (Eminağaoğlu ve Beğen Akyıldırım, 2015: 81; Fotoğraf 3.38.).

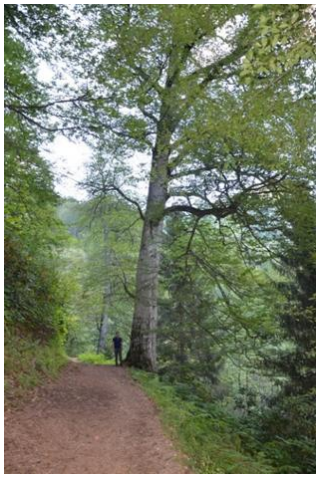
Fotoğraf 3.38. Hevek Vadisi (Yusufeli-Bıçakçılar)'ndeki Bazı Çiçekli Bitkilerden Görünümler.

Son olarak Artvin ilinde bitki örtüsüyle ilgili eşine az rastlanan türlerin farklı iklim bölgesi türleri içerisinde yer almasına karşın Çoruh Vadisi'nde gözleniyor olmaları yine

ilginç ekoturizm potansiyeli taşıyan alanlar içerisindedir. Bu alanlar doğrudan botanik turizmi ile ilgili olmalarına rağmen coğrafi açıdan bulunmaması gereken bir alanda rastlanılıyor olmaları bu gibi yerleri daha da çekici hale getirmektedir. Bu açıdan Artvin Merkez köylerinden Fıstıklı köyünde görülen Fıstık çamları en ilginç yerlerden birisidir. Yine Çoruh Vadisi'nde görülen Akdeniz çalı formasyonları ve o formasyona ait bitki türleri potansiyel olarak olağanüstü doğa olaylarını izleme faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek alanlar arasında gösterilebilir. Bunun dışında Yusufeli (Köprügören köyü), Şavşat (Arsiyan yaylası, Çoraklı yaylası, Kayabaşı yaylası vd.), Ardanuç (Ballı köyü) ve Borçka (Camili Biyosfer Rezerv Alanı ve içerisindeki tabiat koruma alanları, Maral köyü vb.) ilçelerinde rastlanılan çeşitli ağaç meşcerelerinden (sarıçam, ıhlamur vb.) dev anıt ağaçları gözlenmektedir (Fotoğraf 3.39.; Fotoğraf 3.40.).

Fotoğraf 3.39. Ballı Köyü Lori (Ardanuç) Yaylasındaki Anıt Ağaçlardan Görünümler.

Fotoğraf 3.40. Maral Şelalesi Patikası Üzerinde Bulunan Anıt Ağaçtan Bir Görünüm.

3.7. ARTVİN İLİNDE MAĞARA TURİZMİ

Karstik aşınım şekillerinden biri olan mağaralar, yatay yönde geniş sahalara yayılabildikleri gibi, dikey yönde de fazla gelişmiş, hatta birkaç kat halinde oluşabilirler. Böylece üst üste sıralanmış galerilerden oluşmuş bir mağara sistemi oluşmuş olur. Mağaraların ortak bir özellikleri genişlik ve yüksekliklerinin sık sık değişmesidir. Bazı kısımlarda bir insanın sokulmasına dahi olanak vermeyecek kadar daralan mağara, biraz aşağıda veya ilerde birden bire çok genişleyerek yüksek tavanlı büyük bir salon görünümündedir. Bununla birlikte birçok mağaralarda tavanı ve tabanı büyük damlataşı oluşumunun kaplamış bulunması, bunların oldukça durulmuş ve sabit şekiller olduklarını ortaya koyar. Aslında bütün bu şekillerin yeraltı sularının ve kayacın türüne bağlı erime sürecinin eseri olduğu bilinmektedir (Erinç, 2010: 150-151-152). Buna göre karmaşık (grift) planlı, çok katlı ve yüzlerce metre uzunlukta mağara sistemleri içerisinde basit bir mağaranın başlıca şekil elemanları giriş (mağara ağzı), salon veya salonlar, tavan-taban, galeri (ler), mağara gölleri ve kuyulardır (Doğanay ve Zaman, 2013: 105).

Yapılan açıklamalara bağlı olarak mağaraların kullanım alanları bilimsel ve ekonomik olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir. Bilimsel amaçlarla kullanım; yer bilimsel veri sağlanması, klimatik veri sağlanması, paleoekolojik veri sağlanması, biyolojik veri sağlanması, antropolojik veri sağlanması şeklinde sıralanabilir. Ekonomik amaçlarla kullanımlar ise; turizm (görsel gösteri, inanç, kültür, sağlık, spor, macera ve bilimsel), lojistik alan olarak kullanım, barınak ve sığınak, bitkisel amaçlı depolama alanı, hayvansal ürünlerin olgunlaştırılması, gaz ve akaryakıt depolama alanı, kültür mantarcılığı, mağara terapisi (speleoterapi), plaser mineral depoları, yarasa gübresi temini ve yeraltısuyu temini gibi pek çok farklı kullanım amaçlarına hizmet etmektedir (Nazik, 2008: 50; Öcal ve Özcan, 2013: 425). Mağaralar yeraltında olmaları, ilginç mağara oluşumlarını, damlataşlarının oluşturduğu gizemli görüntüleri barındırmaları, kendilerine özgü bir atmosfere sahip olmaları, yeraltı gölleri, akarsuları ve mağara canlıları nedeniyle gibi nedenlerle önemli turistik çekim merkezleri haline gelmişlerdir (Bekaroğlu ve Yiğitbaşıoğlu, 2010: 2; Zaman, Şahin ve Birinci, 2011: 4). Yurdumuzda mağaracılık sportif faaliyet ve ilmin iç içe olduğu alternatif bir turizm tipi durumundadır. Speleoloji (mağaracılık) bir bilim ve spor olması yanında; heyecan-merak ve bilgi-becerini birleştirilmesi gereken, özel bir faaliyet alanıdır. Bu alana ilgi giderek artmaktadır (Doğanay ve Zaman, 2013: 111). Mağaraların görsel, sportif, sağlık ve kültür açısından

sahip olduğu özellikler, turizme kaynak olarak mağara turizmini ortaya çıkartmıştır. Mağara turizmi sportif ve bilimsel amaçlı olarak mağaracıların, mağara içlerinin doğal güzelliklerini keşfetmeleri ve tanıtmalarıyla başlamıştır. Mağaralar, mağaracılık sporu açısından aktif turistleri çekerken, diğer taraftan giriş açılması, dolaşımın düzenlenmiş, aydınlatma hizmetleriyle her yaştan ve gruptan turistleri çekmektedir (Doğaner, 2001: 163). Ülkemizdeki mağaralar kireçtaşlarının yaygın olduğu Toroslar kuşağında yoğunluk kazanmakla beraber Karadeniz Bölgesi'nin bazı kesimlerinde de bu oluşumlara rastlanmaktadır (Karadeniz ve diğ., 2009: 1623).

Artvin ilindeki mağaralar Nazik (2005)'in mağara sınıflandırmasına göre incelendiği takdirde, doğal ve yapay mağaralar olup, birincil mağaralar traverten arası boşluklarda ve ikincil mağaralar deniz mağaraları ve karstik mağaralardır. Karstik mağaralar ise hidrolojik özellikleri itibariyle aktif, yarı aktif ve fosil, gelişim sürelerine göre genç ve yaşlı, gelişim dönemlerine göre (tek, çok ve gelişmemiş çok dönemli), topoğrafik özelliklerine göre (yatay, dikey, eğimli, yarı yatay-yarı dikey), klimatik özelliklere göre (sıcak, ılıman, soğuk, nemli, kuru ve buz) soğuk ve nemli bir özellik gösterir (Akt. Nazik, 2008: 5). Aynı zamanda mağaralarda damlataş, sarkıt, dikit, sütun, bayrak damlataşları, örtü damlataşları, damlataş havuzu, içinde mağara incileri bulunan damlataş havuzları, basamaklar şeklinde gelişen damlataş havuzları bulunmaktadır.

Artvin il sınırları içerisinde, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü envanterinde yer alan ve farklı ilçelerde bulunan mağaralar mevcuttur. Ardanuç ilçesi Sakarya Köyü'nde bulunan Bal Mağarası, Yusufeli ilçesi Bakırtepe Köyü'nde bulunan Savangin Mağarası Turizm İl Müdürlüğü tarafından tescil edilerek koruma altına alınmışlardır (Artvin Valiliği, 2012: 131-264). Bunların dışında ilde çok olmamakla birlikte, koruma altına alınmadığı için yerel halk ve define tutkunları tarafından büyük oranda tahrip edilmiş mağaralarla birlikte, insan elinin neredeyse hiç değmediği mağaralar da mevcuttur. Buna göre ilde adından sıkça bahsedilen başlıca mağaralar Demirkent Mağarası, Sakarya Köyü Bal Mağarası, Savangin Mağarası, Cehennem Deresi Kanyonu Mağaraları, Ferhatlı Mağarası (Ardanuç) ve Sulu Mağara (Ardanuç)'dır.

Bakırtepe (Savangin) Mağarası

Bakırtepe-Avcılar köylerine bağlantı sağlayan toprak köy yolunun 12. km'sinde araçtan inilerek kabaca kuzeydoğu istikametinde kuru dere yatağını takip ederek yaklaşık 1 km yürüdükten sonra mağaraya ulaşılmaktadır. Mağaranın ağız kısmı sarp kayalık ve oldukça eğimli olması sebebiyle içine girilmesi mümkün değildir.

Dikdörtgen bir plan arz eden mağaranın batıya bakan giriş kısmı 11x6 m ölçülerindedir. Prehistorik bir mağara ya da yerleşim olup olmadığı ancak daha detaylı çalışmalarla ortaya çıkacaktır. Ancak mağara girişinin hemen üstünde, yaklaşık 0.45x0.40 m ölçülerinde bir panoda anakayaya kazıma tekniği ile oluşturulmuş bir yazıt bulunmaktadır. Mağaranın tümünde olmakla beraber yazıtın bulunduğu panoda da yer yer siyahlıklar göze çarpmaktadır. Mağarada incelemelerde bulunmak üzere 1997 yıllarında bir ekip gelmiş, mağaradaki yazıtı Eski Türk Runik Yazıtı olarak değerlendirmişler ve bunun yanında mağaranın tarih öncesi çağlarda geçici bir sığınak olduğunu vurgulamışlardır (Aytekin, 1999a: 70-72; Ünsal, 2006: 194; Fotoğraf 3.41.).

Fotoğraf 3.41. Bakırtepe (Savangin) Mağarası'ndan Bir Görünüm.

Sakarya Köyü Bal Mağarası

Ardanuç ilçesinin Sakarya köyü girişinde bulunan ve kültür envanterine alınan Bal Mağarası ulaşılması güç küçük bir mağaradır. Normal koşullarda merdiven olmadığı için emniyetli bir şekilde mağaraya ulaşmak mümkün değildir. Oldukça sarp bir arazide olan mağaranın girişine yukarıdan bağlanan bir ip yardımıyla uzman kişilerin çıkabileceği bir yerdir. İçerisinde insan müdahalesi olduğu önünün taşlarla örüldüğü görülmektedir. Yani

mağara kesin olarak bilinmemekle birlikte insanlar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmıştır (Fotoğraf 3.42.).

Fotoğraf 3.42. Sakarya Köyü Bal Mağarası'ndan Görünümler.

Ferhatlı Mağarası (Ardanuç)

Ferhatlı köyünün yaklaşık 200 m kuzey batısında Salıntaşı mevkii olarak belirtilen dere yatağının karşı tarafında bulunan Ferhatlı Mağarası, oldukça büyük olup, definecilerin tahribinden önce mağara turizmi açısından değerlendirilebilecek en güzel mağaralardan biri olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak günümüzde mağaranın tüm doğal oluşumları neredeyse yok edilmiştir. Defineciler tarafından akılların alamayacağı tekniklerin uygulandığı mağaranın duvarlarında dinamit yerleştirmek için makinelerle açılmış delikler dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra yüzlerce yılda oluşan sarkıt ve dikitler (0,5-1,2 m) yıkılmış, hemen hemen her köşesinde derin kuyular açılmış, giriş kısmında bir kitabe izi olan yer sökülmüş ve büyük galeriye (eni 9,1 m ve taban-tavan arası 6,6 m) açılan yol tahrip edilmesi nedeniyle içeriye girişi oldukça güçleştirmiştir (yaklaşık 3,6 m sürünerek girilebilmiştir). Tahmin edileceği üzere öncesinde muhteşem bir mağara olan Ferhatlı Mağarası'ndan geriye sadece insan etkisini gösteren kararmış karstik şekiller ve yıkılmış bazı dikitler ile sarkıtlar kalmıştır (Fotoğraf 3.43.).

Fotoğraf 3.43. Ferhatlı Mağarası (Ardanuç)'ndan Görünümler.

Gümüşhane Köyü (Modrekgil) Mağarası (Ardanuç)

Gümüşhane köyünün güneybatısında yayla yolu takip edilerek ulaşılan orman içerisindeki mağarada karstik şekil oluşumlarına pek rastlanmamıştır. Dar ve nispeten uzun (2-9 m arasında değişen) galerilerden (yer yer bu galerilerini eni 0,5 m ve yüksekliği 1,2 m'ye kadar düşmektedir) geçilerek geniş bir salona ulaşıldıktan sonra tekrardan dar bir galeriden çıkış noktasına ulaşılmaktadır. Çıkış yeri oldukça sarp ve eğimli olan mağaranın bu bölümde havalandırma deliğini andıran dışarıyla bağlantılı bir açıklık vardır. Oldukça karanlık olan mağaranın içerisinde ilerlemek oldukça güçtür (Fotoğraf 3.44.).

Fotoğraf 3.44. Gümüşhane Köyü (Modrekgil) Mağarası (Ardanuç)'ndan Görünümler.

Sulu (Saborca) Mağara (Ardanuç)

Hanlı ve Bereket köylerinin kabaca doğusunda bulunan ve Kutar-Satkom olarak adlandırılan mağaraya yaklaşık 2 km arazi aracı ve daha sonra 1,3 km orman içinden geçen patika yolu takip edilerek ulaşılmaktadır. Mağaranın insan etkisinden uzak olması

bu alanın nispeten korunarak günümüze kadar ulaşmasında etkili olmuştur (Fotoğraf 3.45.).

Fotoğraf 3.45. Sulu Mağara (Ardanuç)'dan Görünümler.

Artvin ilinde tespit edilen mağaralar içerisinde oluşumu devam eden ve görsel çekiciliğinin yanında bilimsel açıdan da önem taşıyan bir mağara olması nedeniyle en dikkat çekiciler arasında ilk sırada yer almaktadır. Yatay yapılı karstik kaya kütlelerin arasında ağız kısmından itibaren 3 m, uzunluğunda ve 4,7 m genişliğinde bir galerinden sonra sola doğru karstik oluşumların rahatça görülebileceği yaklaşık 1 m derinliğinde havuzun bulunduğu tavan ve taban arası 2,16 m olan, 3 m eninde ve 13 m uzunluğundaki alana girilmektedir. Bu noktadan sonra oluşan büyük bir travertenin üstünde yer alan dar bir boğazdan geçilerek yine sularla kaplı geniş bir galeriye girilmektedir. Yöre insanı dışında pek bilinmeyen mağaranın ekoturizm açısından gerçekleştirilen mağara turizmi için büyük bir potansiyel oluşturduğu görülmektedir. Ancak edindiğimiz bilgilere göre içerisinde define olduğuna dair söylentiler nedeniyle bazı insanların içerisinde define aramak amacıyla girdiği görülmüştür. Bunun dışında mağara içerisinde biri yavru ve diğeri büyük olmak üzere iki ayak izine, dağ keçilerine, küçük yarasalara, kurbağa ve çeşitli böcek türlerine de rastlanmıştır. Bu durum alanın yaban hayatı açısından da zengin olduğunu göstermektedir.

Cehennem Dere Kanyonu Mağara ve Oyukları (Ardanuç)

Ardanuç ilçesi bulunan Cehennem Dere Kanyonu, ilçe merkezine oldukça yakın bir mesafede (1,5 km) olup, Artvin-Ardanuç-Ardahan yolu bu kanyon içerisinden geçmektedir. Kanyon ve çevresi sahip olduğu doğal değerleri ile I. ve III. Derece Doğal Sit alanı olarak ilan edilmiştir. Bu bakımdan sahanın çekicilikleri içerisinde karstik

oluşumlar başta gelmektedir. Bunun en güzel temsilcilerinden olan ve Cehennem Dere Kanyonu'nunda sayıları yüzleri bulan mağara ve oyuklar alana farklı bir görünüm katmaktadır. Ancak yeterince etüd edilmemiş olan bu alanda mağaralardan sadece birinin içerisine girilebilmiştir. Bu mağaraya kanyonun üstünden gidilmekte olup, yine mağara ve çevresi define avcılarının tahribine uğramıştır. Ayrıca aşınmadan dolayı mağaranın birçok yerinde çökmeler olmuştur. Buna rağmen karstik şekillerin birçoğuna ev sahipliği yapan kanyon ekoturizm açısından oldukça büyük bir potansiyel taşımaktadır (Fotoğraf 3.46.).

Fotoğraf 3.46. Cehennem Deresi Kanyonu'nda Mağaralar ve Oyuklardan Görünümler.

Kork Mağarası (Ardanuç)

Yolağzı köyü (Ardanuç) yerleşim merkezinden yaklaşık 500 m kuzey istikametinde yürüyerek ulaşılan mağaranın giriş kısmı bir insanın girmesi için oldukça dar olduğundan sürünerek girilebilmektedir. Buna karşın içinde birkaç geniş galeri (birincisi 15 m-8 m ve ikincisi 50 m-7 m) ve yine dar geçişlerle (birincisinin uzunluğu 2,5 m ve genişliği 1-1,25 m, ikincisinin uzunluğu 8 m ve genişliği 0,5 m- 0,6 m, üçüncü tünelin uzunluğu 4 m, genişliği 2,5 m) diğer ucunda yaklaşık 9 m uzunluğunda ve 3,2 m genişliğinde çıkışı bulunmaktadır. Bu alan aynı zamanda çobanların yağmurlu havalarda sürüyü yatırıp yağmurdan korunduğu yerdir.

Mağara içi oldukça serin (12 Ağustos tarihinde 0 °C olarak ölçülmüştür) olup, yöre insanı tarafından bu doğa harikası büyük oranda tahrip edilmiştir. İçerisinde define arayan insanların açmış oldukları derin kuyular, toprak yığınları ve mağaranın görsel zenginliği olan sarkıt ve dikitler tahrip edilmiştir. Şayet mağara korunmuş olsaydı önemli bir turizm çekiciliği olarak ekoturizm kapsamında değerlendirilebilecek zenginlikte olmasına

rağmen insanlar tarafından verilen tahrip neticesinde görsel çekiciliklerini kaybetmiştir (Fotoğraf 3.47.).

Fotoğraf 3.47. Kork Mağarası (Ardanuç)'ndan Görünümler.

Ayrıca il genelinde ulaşılamayan ve nasıl bir mağara olduğu konusunda fikir edilemeyen birçok mağara adıyla anılan oluşumlar mevcuttur. Bunlardan bazıları oyuk niteliğindeyken, ayrıntılı araştırılması halinde insan elinin neredeyse hiç değmediği mağaralara ulaşmak mümkündür. Bu açıdan ildeki hakkında fikir yürütemediğimiz diğer mağaralar içerisinde Çevreli-İspir karayolu üzerindeki ulaşılması güç yerdeki mağara ve Ardanuç ilçesindeki Bal mağara'yı da saymak mümkündür (Fotoğraf 3.48.)

Fotoğraf 3.48. Bal Mağarası (Ardanuç) ve Çevreli Köyü (Yusufeli) Yakınındaki Mağara Oluşumlarından Görünümler.

3.8. ARTVİN İLİNDE DAĞ TURİZMİ ve ALPİNİZM

Turizm açısından yapılan araştırmalara göre yerşekilleri açısında en çok tercih edilen yerler dağlardır (Özgüç, 2011: 65). Dağ turizmi geniş bir anlam taşımakla birlikte hem sezon, hem de sezon dışı pek çok aktiviteyi kapsayan bir çeşit fenomen olması, dağlık ortamda ve dağ ikliminde bulunma, dinlenme ve tatil ile dağ-doğa sporları

uğraşılarını kapsayan bir turizm hareketi olarak değerlendirilmektedir (Emekli, 2015: 211; Zaman, 2010: 2; Ülker, 1992: 11). Dünyadaki birçok dağ topluluğu, çevresel bozulma ve azgelişmişlik sorunlarını iyileştirmek için ekoturizm girişimlerini teşvik etmiştir. Ekoturizmin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda bir anlaşmaya varılamamasına rağmen, genel olarak dağlardaki bu turizm türünün sorumlu turist davranışlarını, önemli yaban hayatı yaşam alanlarının ve ekosistemlerinin korunmasını, yerel kültürlerin ve geleneksel yaşam biçimlerinin takdir edilmesini ve uzak bölgelerde ve topluluklarda yaşayan insanlar için sürdürülebilir geçim kaynağı olmasını sağlamayı teşvik edeceğine inanılır (Nepal, 2002: 104). Bu açıdan ekoturizm dünyanın dağlık bölgelerinde en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerden biri olmuştur (Scott, 2006: 54).

Dağların yararlanılabilir potansiyellerini onların coğrafi özellikleri belirler (Zeybek, 2003: 119). Ekonomik ve ekolojik potansiyeller, dağlara yönelen ve giderek artan bu ilginin temel nedeni olarak belirtilebilir. Çünkü dağlık alanlar atmosfer sirkülasyonu, su ve besin döngüsü, biyotik ve abiyotik kaynaklarıyla eşsiz topoğrafyayı; ve sürekli değişen dağ manzaralarını, maden, tarım, orman, enerji, turizm ve biyolojik çeşitlilik üzerinde önemli işlevlere sahiptir (Gönençgil, 2003: 55-57; Price ve diğ., 1997; Williams, Singh ve Schlüter, 2001: 205). Nitekim, dağ ekosistemleri içerisinde biyolojik çeşitlilik, nesilleri tehlikeye düşen türler ve global ekosistemlerin önemli bir bölümü için barınak vazifesi görmektedir (Gönençgil, 1999: 297). Biyolojik çeşitlilik kadar, kültürel çeşitlilik de dağlık alanların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu alanlardaki kültürel çeşitlilik de önemlidir. Yaşam ve giyim tarzlarındaki çeşitlilik aynı zamanda konuşulan dilin ağız veya lehçe bazında da görülmektedir (Gönençgil, 2009: 51; Bayraktar, 2005: 478). Bu tür özellikler, daha uzak ve egzotik destinasyonların kültürel ve miras boyutlarını öğrenmek için fırsatlar arayan gezginler için caziptir. Yerel topluluklar ve işletmeler, turistlerin dağ kültürlerini anlamaya olan ilgilerini anlamak suretiyle ekonomilerine istikrar kazandırabilirler (Williams, Singh ve Schlüter, 2001: 206). Ayrıca turizm çoğu dağlık alanlarda, küresel ekonomiye doğrudan katılımda dağlarda yaşayan nüfusa fırsatlar sağlayarak birincil gelir kaynağı olmuştur. Dağlık alanlarda turizmin gelişmesi için pek çok fırsat vardır. Bu gelişme aynı zamanda pek çok değişikliği de beraberinde getirir (Somuncu, 2002: 186). Bu nedenlerle dağ ünitelerin doğal çevre özelliklerinin belirlenmesi, korunması ve ekonomik açıdan yararlanılması için planlamasının yapılması önem taşımaktadır (Akbulut, 2005: 433).

Buna göre ilkbaharda itibaren yaz aylarında ve sonbaharda dağlık alanlarda gelişen turizm çeşitleri içinde alpinizm ve yayla turizmini sayabiliriz. Alpinizm içinde dağcılık başta olmak üzere trekking, hiking, dağ bisikleti, orienteering, yamaç paraşütü, kaya tırmanışı, kış sporları, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği, kano ve rafting, fotosafari, jeep safari vs. gibi çok sayıdaki aktiviteler ve artık dünyada bir federasyon (Federation For Sports at Altitude -Yüksek İrtifa Sporları Federasyonu) çatısı altında toplanan "Gökyüzü Oyunları (Sky Games)"nı saymak mümkündür. Gerçekten kış turizmi, alpinizm, ekoturizm gibi başlıklar altında ele alınabilecek turizm türleri, çeşitliliği itibariyle kıyılarda görülen turizmden daha zengindir. Bununla birlikte bu çeşitlilik dağlardaki turizm faaliyetlerini 4 mevsime yayabilmektedir (Gönençgil ve Güngör, 2002: 40; Zaman, 2010: 76). Bunu sağlayan şey ise dağ destinasyonlarına seyahat etmek için birçok mükemmel ekoturizm paketi bulunmaktadır (Williams, Singh ve Schlüter, 2001: 214). Bu açıdan dağlar; başta ekoturizm olmak üzere çeşitli turizm imkânları olan doğal rezervlerdir. Bu durumun sonucu olarak dağ turizmi söz konusu kaynakların sürdürülebilir kullanımında önemli bir potansiyele sahiptir (Soykan ve diğ., 2008: 7).

Bu çalışmada fiziki coğrafya özelliklerinde de belirtildiği üzere, Artvin ili çok dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Çoruh Nehri ile birçok yan kolları bu dağlık alanları aşındırarak dar ve derin vadiler oluşturmuştur. Bu yörede bir taraftan kıyı boyunca uzanan genel olarak Doğu Karadeniz Dağları olarak nitelendirilen ve yükseltisi 3932 m'yi bulan zirveleriyle Kaçkar Dağları Rize ili ile Artvin ili arasında sınırı çizerek kabaca bir yay gibi doğu ve batı doğrultusunda devam etmektedir. Bu silsile içerisinde Bulut, Altıparmak ve Marsis gibi yüksek zirveleri olan dağlar ve tepeler yer almaktadır. Borçka ilçesinin batısında Çoruh Nehri'yle kesilmesine rağmen bu dağların uzantısı olan zirvesi 3431 m yükseltiyi bulan Karçal Dağları güneybatı-kuzeydoğu istikametinde Gürcistan sınırına kadar uzanmaktadır. Buradan Kafkas Dağları ile birleştiğinden buraya "Küçük Kafkaslar" da denmektedir. Diğer taraftan iç sıra dağları olarak nitelendirilen yine kabaca güneybatı ve kuzeydoğu istikametinde uzanış gösteren Mescit Dağları ve Yalnızçam Dağları Gürcistan sınırına kadar uzanmakta ve Erzurum ile Ardahan illerini Artvin'den ayırmaktadır.

Bu dağlık alanlar ülkemizin ve Artvin ilinin en önemli biyosfer rezerv alanı olma özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan da ekoturizm için en ideal alanlar arasında ön sıralardadır. Çünkü bu dağlar zirvelerinden vadi tabanlarına veya sahile kadar yerleşim

alanları dışında doğallıkları ve kırsal alanların otantikliğiyle çok farklı bir ambiyans ortaya çıkartmaktadır. Bu doğallığın, dağ ekosistem çeşitliliğinin, içindeki fauna ve florasının yanında dağ yaşamı ve dağ kültürü de ekoturistlerin farklı deneyimler yaşamaları için ayrı bir fırsat ortaya çıkartmıştır. İşte bu yüzden araştırma sahasındaki dağlar ekoturizm için önemli ve ekoturizm faaliyetlerinin hemen hemen hepsinin yapılmasına uygun ortamlar sunan alanlar olarak dikkat çekmektedir.

Doğu Karadeniz Dağları ve bunun içerisinde bulunan Artvin ili sınırları içerisindeki dağlar genel olarak ormanın üst sınırına kadar çok çeşitli ağaç türlerini barındıran ormanları ile orman üst sınırından sonra alpin bitki türleri nedeniyle çok zengin bir manzara çeşitliliği sunmaktadır. Bu durum bahsi edilen alanları ekoturizm için cazip hale getirmekle kalmayıp, doğa tutkununu dağcıların ve yürüyüşçülerim vazgeçilmez destinasyonları arasına sokmaktadır. Bu alanlar içerisinde en önemlileri hiç şüphesiz Kaçkar Dağları'ndaki (Rize-Artvin); Kaçkar, Altıparmak zirveleridir (A. Soykan ve diğ., 2008). Bu nedenle de dağlık alanlar yoğun bir şekilde turizm baskısı altındadır. Başta Kaçkar Dağı'nın kuzeyindeki Öküzçayırı (Mezovit) (2800 m) ile güneyindeki Dilberdüzü (2750 m) olmak üzere, ana kamp alanlarında çevre giderek kirlenmektedir. Dağcıların en fazla ilgi gösterdikleri Bulut-Altıparmak, Kaçkar ve Üçdoruk (Verçenik) dağlarındaki ana kamp alanlarında yaz ayları süresince binlerce dağcı her biri birkaç gün süresince kalmaktadır (Somuncu, 1992: 306).

Dağların ilk olarak turizme açılması sportif etkinliklerden dağcılık ve kayak sporu sayesinde olmuştur (Doğaner, 2001: 176-177). Bu faaliyetler bilimsel amaçlara yönelik olarak ise ilk kez 1850'de Alpler'de başlatılmış olması sebebiyle Batı dillerinde alpinizm ve faaliyete katılan kişiye de alpinist (dağcı) denilmiştir (Doğanay ve Zaman, 2013: 128). Dağcılık turistleri; macera turisti kategorilerindeki gibi, vahşi doğada aktivite deneyimi fırsatları, eşsiz doğa formları ve görsel güzellik sunan yerleri ziyaret etmekten zevk almaktadırlar (Pomfret, 2010: 5). Nispeten serüven ve tehlike riski taşıyan yönleri olan özel bilgi, beceri ve hazırlıklar gerektiren, aynı zamanda turistik yönleri de ağır basan sportif bir faaliyet olarak tanımlanabilir (Zaman, 2007: 347).

Günümüzde dağcılık, sadece bir dağın zirvesine veya bir kayanın yüzünde tırmanmaktan ibaret değildir. Çünkü bu faaliyetler artık çok çeşitlenmiştir (Mahruki, 1996: 11). Modern tırmanışlar hiking/trekking (doğa yürüyüşü) ve bouldering'ten

(yüksekliği fazla olmayan ancak çok sarp ve tek kayalara tırmanma), kayaklı dağcılığa ve geleneksel dağcılığa kadar çeşitli aktiviteleri kapsayan geniş bir yelpazedir (Somuncu, 2004: 6). Ayrıca bu yelpazeler içerisinde tırmanış için; kolay rotalardan zor rotalara, yaz tırmanışlarından kış tırmanışlarına, yürüyerek çıkıla bilinen parkurlardan, duvar yüzeylerine doğru gelişim göstermiştir (Çetinkaya, 2014: 91). Bu kapsamda dağcılık aktivitesinin gelişmesinde başlıca üç motivasyon kalıbı rol oynamıştır. Bunlar; sportif faaliyetler, klimatizm ve rekreasyondur (Ceylan ve Çalık, 2002: 306).

Dağcılık faaliyetleri ağırlıklı olarak yaz aylarında gerçekleşmektedir. Kış aylarında yöreye gelen dağcılar olsa da, gerek ulaşım güçlüğü, gerekse zorlu doğa koşulları nedeniyle henüz çok yaygın değildir (Somuncu, 1992: 291). Buna göre dağcılık için başta Kaçkarlar olmak üzere Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda, çok önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Artvin'nin il sınırları ve yakın çevresinde Doğu Karadeniz Dağları'nın önemli zirveleri bulunmakta olup, bunlar arasında; Kaçkar Zirve (3932 m), Kındevol T. (3562 m), Davut Dağ (3536 m), Soğanlı Dağı (3527 m), Direkli T. (3523 m), Altıparmak Dağı (3492 m), Liblin T. (3492 m), Durnağın T. (3464 m), Öküzyatağı T. (3462 m), Güngörmez Dağı (3427 m), Çaymakcur T. (3420 m), Bıhsırt T. (3408 m), Gudashevsivrisi T. (3406 m), Boztepe (3405 m), Naletleme T. (3404 m), Sürttepe (3384 m), Gül Dağı (3371 m), Devside T. (3358 m), Lazgediği T. (3353 m), Büyüktaş T. (3350 m), Didvake T. (3350 m), Soğanlı T. (3346 m), Marsis T. (3334 m), Hizarkapı T. (3330 m) ve Aşağıkarataş T. (3322 m) ülkemizin de en yüksek zirveleri arasında bulunmaktadır (Tablo 3.8.).

Tablo 3.8. Artvin ili ve Yakın Çevresinde 3000 m'nin Üstündeki Dağlar, Tepeler ve Zirveler.

Zirve Adı	Yükselti (m)	Zirve Adı	Yükselti (m)	Zirve Adı	Yükselti (m)	Zirve Adı	Yükselti (m)
Kaçkar Zirve	3932	Bulut Dağları (1)	3312	Ayvikur T.	3180	Suvaşor T.	3081
Kaçkar Dağları (1)	3781	Kızıl T.	3310	Başkaya T.	3179	Edipornak T.	3080
Kaçkar Dağları (2)	3711	Murzut T.	3306	Kızılsırt T.	3176	Moğlasıl T.	3076
Kaçkar Dağları (3)	3703	Altıparmak Dağı (2)	3306	Nikart T.	3176	Harcakol T.	3075
Kaçkar Dağları (4)	3633	Altıparmak T.	3301	Bey T.	3174	Karaçakrak T.	3073
Kındevol T.	3562	Kül Dağı (1)	3291	Karçal Dağları (3)	3172	Taşbaşı T.	3072
Davut Dağ (1)	3536	Karçal Daları (2)	3286	Dübe T.	3169	Kopunbarak T. (1)	3070
Soğanlı Dağı	3527	Kumluk Dağları (1)	3283	Zalıkon T.	3168	Karın T.	3070
Direkli T.	3523	Sarkinet T.	3283	Göze Dağı	3167	Büyükkatmovut T.	3064
Davut Dağ (2)	3519	Kuşaklıkul T	3281	Bıhsırt T. (1)	3167	Davut T.	3062
Kaçkar Dağları (5)	3517	Büyükkaya T.	3268	Kurt Dağı (2)	3167	Kurt Dağı (5)	3062
Kaçkar Dağları (6)	3494	Gül Dağı (1)	3264	Yeşil T.	3163	Tuzlu T.	3060
Altıparmak Dağı (1)	3492	Arşobet T.	3257	Ülya T.	3162	Kargeke T.	3059
Liblin T.	3492	Kartalkaya T.	3252	Bulut Dağları (3)	3161	Bakat T.	3057
Durnağın T.	3464	Samurkule Kayalıkları	3251	Boztepe	3150	Kopunbarak T.	3055
Öküzyatağı T.	3462	Büyükpoğut T.	3250	Sakarciyat T.	3149	Eğripınar T.	3054
Kaçkar Dağları (7)	3431	Subul T.	3249	Boğa T.	3131	Nebişatgur T.	3050
Kaçkar Dağları (8)	3431	Gül Dağı (2)	3247	Kaçkar Dağları (12)	3131	Kondusor T.	3050
Güngörmez Dağı (1)	3427	Gül Dağı (3)	3244	Çatal T.	3130	Ziyaret T.	3047
Kaçkar Dağları (9)	3424	Zalıkon T. (1)	3241	Zaysivakset T.	3129	Kazankaya T.	3041
Kaçkar Dağları (10)	3421	Gülllükkaya T.	3237	Kemerlikaçkar T.	3125	Karadağ	3039
Çaymakcur T.	3420	Göl T.	3234	Lisatgur T.	3124	Kesikkaya T.	3034
Karçal Dağları (1)	3415	Eğerli T.	3225	Çovan T.	3120	Kumluk Dağları (2)	3028
Bıhsırt T.	3408	Kurt Dağı (1)	3224	Kapsor T.	3119	Büyükyayla T.	3026
Gudashevsivrisi T.	3406	Bulut Dağları (2)	3224	Aktoprak T.	3116	Aksav T.	3026
Boztepe	3405	Şubul T.	3222	Samavenkaya T.	3109	Cinut T.	3024
Naletleme T.	3404	Dibdiba T.	3210	Şizetgraf T.	3106	Saburca T.	3021
Sürttepe	3384	Karataş T:	3208	Zitlop T.	3102	Salhane T:	3020
Küçükkarmovut (1)	3382	Devedağı T.	3202	Karataş T.	3101	Konat T.	3016
Gül Dağı	3371	Karataş T.	3200	Tiveke T.	3101	Karagöl T.	3011
Devside T.	3358	Yeşil T. (1)	3200	Göçkolu T.	3100	Saranliya T.	3009
Lazgediği T.	3353	Ziyaret T.	3199	Kurt Dağı (3)	3098	Çukur T.	3008
Kaçkar Dağları (11)	3351	Demirkapı T.	3196	Kurt Dağı (4)	3096	Mihrap T.	3085
Büyüktaş T.	3350	Gök T.	3194	Karakaya T.	3095	Horoz T.	3045
Didvake T.	3350	Atmeydanı T.	3192	Ortasivri T.	3094	Hacımezarlığı T.	3002
Soğanlı T.	3346	Güngörmez Dağı (2)	3191	Güngörmez Dağı (3)	3092	Kazankaya T. (2)	3002
Marsis T.	3334	Kazankaya T.	3187	Salupe T.	3091	Cermak T.	3002
Hizarkapı T.	3330	Hevek T.	3180	Kurugöl T. (1)	3087	Güngörmez Dağları	3001
Aşağıkarataş T.	3322	Mavucvar T.	3180	Gül Dağı (4)	3084		

Kaynak: HGK 1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Haritası'ndan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kaçkar Dağları

Hiç kuşkusuz Doğu Karadeniz Dağları dağ turizmi aktivitelerine hizmet edebilecek doğal ortamlara sahiptir. Bu alanların bir bölümü çeşitli statülerde koruma altına alınmıştır. Ayrıca akarsularla derin bir şekilde yarılmış, nemli ve ılıman iklimin etkisiyle de yer yer değişmekle birlikte yerleşim alanları dışında kıyıdan ortalama 2200 m'lere kadar sık ve gür bitki topluluğu gelişmiştir. Bunların yanı sıra bölüm; akarsuları, gölleri ve yaban hayatı ile doğal bakımdan büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Bölgedeki insan yaşamı, bu doğal özelliklere göre şekillenmiştir. Belirtilen manzara içerisinde

köyler, yaylalar ve buradaki geleneksel yaşam tarzı da Doğu Karadeniz'in turizm değerlerinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır (Somuncu, 1997: 227).

Doğal çekicilikler başta olmak üzere kültürel özellikleriyle de Kaçkar Dağı 3932 m yükseltisi ile Türkiye'nin 4. en yüksek dağıdır. Dağlık alanlarımızın önemli bir bölümü dağ turizmi kapsamında kış turizmi ve kayak turizmine bağlı gelişme göstermiştir. Bu dağlar arasında bazıları ise turizmdeki gelişimini dağcılık faaliyetlerine bağlı olarak sağlamıştır. Dağcılık anlamında Kaçkar Dağı'na güney kesiminden tırmanışlar içerisinde önemli bir rotayı meydana getirmektedir. Dağın güney kesimi zirve tırmanışları açısından en rahat ve en güvenlisi olan rotadır. Bu rota daha çok Artvin-Erzurum (İspir) illeri ve Yusufeli ilçesini ilgilendirmektedir. Yusufeli ilçe merkezinden yaklaşık 51 km uzaklıkta olan Yaylalar köyüne, buradan da Kaçkar Dağı'na çıkabilmek için, yaklaşık 3,5 km'lik Olgunlar mahallesine geçilmektedir. İlk konaklama yeri olan Olgunlar veya Yaylalar köyü turizm açısından alt ve üstyapısını nispeten tamamlamış ve bu noktada konaklama (pansiyon vb.) yeme-içme gibi ihtiyaçların karşılanabildiği restoran ve alışveriş yapılabilecek marketlere sahiptir. Yine konaklama açısından alternatif olarak kamp kurmak isteyen turistler için kamp alanları hem Yaylalar köyünde, hem de Olgunlar mahallesinde vardır. Temiz su kaynaklarının varlığı kamp için büyük bir avantajdır. Yusufeli Dağcılık Kulübü, yöre insanı ve bazı özel tur şirketleri alanda rehberlik hizmeti de vermektedir. Gelen turistlerin eşyalarının zirve için son konaklama noktası olan Dilberdüzü kamp alanına taşınması konusunda ise yöre insanına ait yük ve çeki hayvanları kullanılabilmektedir. Bu kamp alanı Olgunlar mahallesinden (önce Hastaf yaylasına çıkılmakta) yaklaşık 10 km uzaklıkta olup, ziyaretçilerin yük ve performans durumuna göre 3-4 saat arasında sürmektedir.

Dağcılık anlamında Kaçkar Dağları'na yapılabilecek aktiviteleri üç esas sınıfta değerlendirmek mümkündür. Bu dağcılık aktiviteleri klasik dağcılık, teknik tırmanış ve kış dağcılığı ve tur kayaklı dağcılıktır. Zirve tırmanışı için Dilberdüzü'nün batısında uzanan kayalık-otluk-çarşaklı yamaçlardaki patikadan, en rahat gözüken yerden sırta ulaşılır; böylece yaklaşık 3400 m'deki harika Deniz Gölü'nün çanağına çıkılmış olur. Kaçkar Dağı'nın zirvesi, artık buradan görüşe girecektir. Deniz Gölü çanağının kuzeyinden geçip, kuzeybatı yönünde biraz yükseklik kaybederek Kaçkar Dağı'nın kütlesinin altına doğru ilerlenmektedir. Genelde belirgin ve taş babalarla işaretli olan, ancak bazı yerlerde (özellikle siste) kolayca kaybedilebilen patika yolu izlenmektedir.

Rotadaki ufak tefek, kısa etap II derece zorluktaki kayalık kesintilere rağmen, 3932 m yükseklikteki zirveye kadar sorunsuzca çıkılabilmektedir. Bu çıkış, fiziki durumunuza göre yarım ila bir gün (ortalama 7-10 saat) arasında zaman alabilir, ancak doğru olan, tam bir günü bu çıkışa ayırmaktır (Fındık, 2015: 37-39-83-84). Şunu da belirtmek gerekir ki Kaçkar Dağları'nın güney yüzünde buzul tırmanışı yapılmamakla birlikte, gerek dağcılık eğitimleri için gerekse zirve için buzul rotasını seçen dağcılar kuzey yüzünü tercih etmektedir.

Kaçkar Dağları, Dağcılık Federasyonu ve kulüplerinin düzenlediği, zirve tırmanışlarını hedefleyen faaliyetlerde teknik bilgi ve deneyim gerektirdiği için sadece dağcılar katılırken, seyahat acentelerinin düzenlediği kamping, yayla evleri ve köy evlerinde konaklayarak yapılan birkaç günlük yürüyüşleri ve kolay tırmanışları kapsayan trekking adı verilen turlar, bu dağları turizmde sporcular dışında daha geniş kitlelere açmıştır (Doğaner, 2001: 192). Örneğin, Kaçkar Dağları'nın güneye bakan tarafından (Artvin) Yusufeli Dağcılık Kulübü tarafından geleneksel olarak her yıl 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda "Kaçkar Dağı Zafer Yürüyüşü ve Tırmanışı" faaliyeti gerçekleştirilmektedir. Aynı faaliyet Kaçkarlar'ın kuzey (Rize) rotasında da gerçekleştirilmekte olup, burada Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve Rize'deki dağcılık kulüplerinin (Uzungöl Dağcılık Kulübü, Verçenik Dağcılık Kulübü vd.,) organize ettiği tırmanış etkinliği yapılmaktadır (Fotoğraf 3.49.).

Fotoğraf 3.49. Kaçkar Dağları (Kuzey-Güney)'ndan ve Zirve Tırmanışından Görünümler.

Bulut ve Altıparmak Dağları

Kaçkar Dağları'ndan sonra Bulut ve Altıparmak dağlarının zirveler kısmı da birdenbire yükselen dik yamaçları ile dağcılık açısından uygun ortamlar hazırlamaktadır.

Ancak, bunlar içerisinde bu amaçla en çok değerlendirilmekte olanlar, Avacur (Avasor/Ağveçor veya Avuçor-Rize) yaylasının güneydoğusunda bulunan Kemerli Kaçkar (3125 m) ve Kındevul Tepe (3562 m)'dir. Buranın tercih edilmesindeki en önemli faktör Avucur yaylası yakınlarına kadar motorlu taşıtlarla ulaşımın mümkün olmasının (Doğu ve diğ., 1997: 86) yanı sıra gerek Avucur yaylası çevresinde, gerekse de Büyük Göl yakınlarında uygun kamp yerlerinin bulunmasıdır.

Tırmanışa kuzeyden başlandığında Ayder ve Dutha yaylası geçilir. Agveçur, Kaçkar ve Zigam yaylarından kamplar kurularak Karataş (3480 m) ve Altıparmak (3450 m) doruklarına çıkılır (Fotoğraf 3.50.; Fotoğraf 3.51.). Tırmanmaya güney kesimden start verenler taşıtla Yusufeli'den Barhal köyü ve burdan yaklaşık 6 saat süren trekkingin ardından Karagöl'e ulaşılır. Burası kamping için oldukça ideal bir alandır (Yeğen ve diğ., 2007: 163). Ayrıca Yusufeli üzerinden Barhal ve Başyayla'ya gidilip, buradan da Kızıl Gedik Geçidi aşılarak Bulut Dağları ve Avusor-Ayder yaylasına inilebilmektedir (Zaman, 2010: 102). Altıparmaklar sık kullanılan dağlık alanlara ve ana kamp alanlarına göre yayla, göl ve kamp yerleri insan etkisinin nispeten gözlenmediği doğa harikalarından birisi olma özelliği taşımaktadır. Bulut Dağlar'ını oluşturan zirveler için kullanılan kaya tırmanış rotalarını; Kemerli Kaçkar Dağı-Güneydoğu Sırtı, Kemerli Kaçkar Dağı Doğu Kulvarı, Kemerli Kaçkar Dağı Kuzeydoğu Sırtı, Büyük Taş Tepe (3350 m) Batı Sırtı Tırmanışı, Kuşaklı Kaçkar Dağı (3562 m) Kuzeydoğu Yüzü, Kuşaklı Kaçkar Dağı Batı Yüzü Tırmanışı, Adsız Zirve (3435 m) Tırmanışı, Adsız Zirve 3 Kuzeybatı Kar Rotası, Adsız Zirve-Güneydoğu Rotası, Mızraklı Tepe (3330 m) Güney Yüzü ve Sırtı oluşturur (Fındık, 2001: 93-110).

Fotoğraf 3.50. Altıparmak Dağları ve Kemerli Kaçkar (Kuzey ve Güney)'dan Görünümler.

Fotoğraf 3.51. Altıparmak Dağları'ndaki Karataş Tepelerinden Görünümler.

Karçal Dağları

Yöredeki en yüksek zirvelerden birisi olan Karçal Dağları (3431 m) dağ turizmi açısından bir diğer potansiyel alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoruh Vadisi'nin doğusunda yer alan Karçal Dağları, Camili Havzası boyunca rehber eşliğinde yerli ve yabancı tatilciler orman içerisindeki uzun yürüyüşlere katılabilir aynı zamanda Karçal Dağları'na tırmanışlar gerçekleştirebilirler (Kaymaz, 2012: 239; Fotoğraf 3.52.).

Bu dağlık alanı önemli kılan bir başka özellik ise Karçal Dağları ve çevresinin sahip olduğu ekosistem çeşitliliğinin yanında, zengin yaban hayatı ve endemizm oranının yüksekliğiyle önemli bir çekim alanıdır. Bu açıdan Karçal Dağları kendi adını taşıyan ÖBA, ÖDA ve WWF tarafından belirlenen Avrupa'nın koruma öncelikli 100 önemli

orman alanından (100 hotspots) Türkiye'deki 9 sıcak noktasından biri olarak ilan edilmiştir (Albayrak, 2010: 74).

Karçal Dağları çevresinde yer alan buzul gölleri, tepeler ve yaylalar (Beyazsu, Çamdalı, Kayalar, Düzenli ve Lokoban yaylaları) önemli bir ekoturizm potansiyeli yaratmaktadır. Yaylalar doğal ve kültürel özelliklerini kaybetmemiş olmasının yanında, yürüyüş patikaları ile ulaşılması ayrı bir cazibe oluşturmaktadır (Albayrak, 2010: 75).

Fotoğraf 3.52. Karçal Dağları'n Bir Görünüm.

Marsis Dağı ve Marsis Gölü

Kaçkar Dağ Kütlesi'nin Kuzeydoğu doğrultusundaki uzantısı olan ve Kaçkar Dağı'ndan sonra ikinci ve önemli dağ olan Altıparmak Dağları Kaçkar ana zirvesinden ayrı bir özellik taşırlar. Altıparmak Dağları üzerinde yer alan Marsis ve Karataş zirveleri Kaçkar ana zirvesinden farklı özelliktedir. Özellikle duvar tırmanışları için çekici ve elverişli geçiş bölümlerine sahiptir. Amenesket yaylası üzerinden Karagöl'e ulaşan güzergâh ve çevresi en çok görülmeye değer alanlardır (Demirel, 1997: 81; Fotoğraf 3.53).

Fotoğraf 3.53. Marsis Tepe ve Burada Gerçekleştirilen Dağcılık Faaliyetlerinden Görünümler.

Güngörmez Dağları

Yusufeli'nin Tekkale köyünde bulunan bu dağlık alan henüz doğa tutkunları tarafından keşfedilmemiş eşsiz manzaraları, mezrası, yaylası, gölleri, yaban hayatı ve bitki örtüsü ile birçok ekoturizm etkinliğine uygun çekicilikleri bünyesinde barındıran dağ turizm merkezidir (Fotoğraf 3.54.). Ayrıca Güngörmez Suyu olarak nitelendirilen yükseklikteki Güngörmez yaylasındaki su çok ilginç bir özellik göstermektedir. Kayalık bir alanda taşın altından kaynayarak çıkan su gün görmemektedir. Bu yüzden dağlar ve yayla adını "Güngörmez"den almaktadır. Sabah vakti suları çekilen kaynak suyu, akşam tekrardan akmaya başlamaktadır.

Fotoğraf 3.54. Güngörmez Dağları (Yusufeli)'ndan Bir Görünüm.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Artvin yöresi sahip olduğu dağları ile dağ turizmi için ülkemizdeki en uygun alanlardan birisini oluşturmaktadır. Yöredeki Cehennem Dere

Kanyonu da dağcılık faaliyetleri açısından en önemli destinasyonlardan biri olabileceğini hatırlamakta fayda olduğunu düşünmekteyiz. Şimdiye kadar Artvin Valiliği ve Ardanuç Belediyesi'nin "38. Turizm Haftası Etkinlikleri" kapsamında 2014 yılında birincisi düzenlenen "Artvin Turizm Şenlikleri"nde yürüyüş etkinlikleri kapsamında Tunç FINDIK ve Doğan PALUT'un tırmanış etkinlikleriyle renklendirilen bu faaliyet yoğun ilgi görmüştür. Daha sonra tarafımızca 2015 yılında yine DADAK Kulübü ve onların bünyesindeki Milli Dağcılar ile gerçekleştirilen ikinci faaliyette de kaya tırmanışı ve inişi faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu sayede dikkatleri tekrardan üzerine çeken kanyonun kaya tırmanışı açısından taşımış olduğu potansiyel bir kez daha gözler önüne serilmiştir (Fotoğraf 3.60.)

Fotoğraf 3.55. Cehennem Deresi Kanyonu'nda Yapılan Dağcılık Faaliyetlerinden Görünümler.

Aynı zamanda ilde kaya tırmanışı yapılabilecek çok uygun alanlar mevcuttur. Bunları tek tek anlatmak mümkün olmamakla birlikte örnek olarak Heveg Gölü yakınındaki kayalık alan, Ardanuç ilçesi ve çevresindeki karstik kayaçların yoğun olarak görüldüğü vadi kenarları ve Kaçkar Dağları'nın güney yüzünde kalan Şeytan Kayalıkları gösterilebilir (Fotoğraf 3.56.; Fotoğraf 3.57.)

Fotoğraf 3.56. Büyük Hevek Gölü'nün Kuzeybatısındaki Kaya Tırmanışına Uygun Alandan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.57. Kaçkar Dağları Milli Parkı'nda Bulunan Şeytan Kayalıkları Kaya Tırmanış Alanından Bir Görünüm.

3.8.1. Artvin İlinde Sağlık Turizmi, Klimatik Konfor ve İklim Konforu (Klimatizm Turizmi)

Sağlık turizmi dünya üzerinde tıbbı müdahaleler konusunda ön plana çıkan alanlarda tedavi amaçlı gerçekleştirilen seyahatler şeklinde (wellness) gerçekleşebildiği gibi doğal yollardan insanların sağlıklarına kavuşmaları amacıyla şehirsel veya kırsal alanlardaki insan sağlığı için faydalı olan doğal yollardan çeşitli tedavi edici özelliğe sahip alanlara yapılan seyahatleri de içine almaktadır. Bunlar çok çeşitli özelliklere sahip olmakla birlikte ekoturizm açısından da sağlık turizmi ile aralarında bir ilişki bulunmaktadır. Ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler içerisinde kitle

turizminden uzak ve kitle turizmine hizmet sunan büyük yatırım ve hizmetlerin bulunmadığı alanlarda dolaylı olarak gerçekleştirilebilecek sağlık amaçlı etkinliklerde ekoturizm içerisinde yer almaktadır. Örneğin temiz havası nedeniyle dağlara yapılan seyahatler, tedavi edici özelliğiyle ekoturizm ilke ve prensipleri doğrultusunda mağaralara yapılan ziyaretler, doğal bir yürüyüş rotası üzerinde içmecelerden faydalanma veya doğal bir havuz oluşturan sıcak mineralli sular içerisinde yüzme gibi sayılabilecek birçok etkinlik türü ekoturizm için de önemli bir kaynak değeri oluşturabilmektedir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken unsur, kitle turizmi ve bunun yol açtığı etkilerden uzak doğrudan sağlık turizmi kapsamına girecek faaliyetten ziyade (büyük termal tesisler, hastane, yoğun ziyaretçi akınına uğrayan mağaralar gibi) dolaylı yollardan etkinlik içerisinde bir alt etkinlik olarak bu faaliyetlerin de gerçekleştirilmesidir.

Sağlık turizmi hastaların tedavisi dışında kendini iyi hissettirme ve sağlıklı olmaya odaklanmıştır (Temizkan ve Çiçek, 2015: 15). Bu açıdan hava değişimi, kum, güneş, dağ, mağara, kaplıca, içmece, çamur gibi doğal olanaklarla insan sağlığını koruma ve tedavi amacı taşıyan uygulamalardan birinin veya bir kaçının, gerekiyorsa hekim gözetiminde yapıldığı yer veya tesislere yönelik gezi türü olduğu görülmektedir (Aydın, 1990: 143).

Bir diğer sağlık turizmi kapsamında gerçekleştirilen etkinlik türü speleoterapi olup, mağara ortamından yararlanılarak yapılan tedavi türü olarak ifade edilebilir (Albayrak, 2013: 107). Ancak Artvin ilinde Sulu Mağara dışındaki birçok mağara (Kork, Ferhatlı vd.) insan müdahaleleri neticesinde doğal havası ve yapısı bozulan mağaralar bu sağlık turizmi etkinliği için pek uygun alanlar oluşturmamaktadır.

Yine sağlık turizminin yöresel yiyeceklerle ilgili olan kısmını ifade eden üvalizm, belirli yörelerde yetişebilmiş meyve ve sebzelerin kullanılarak çeşitli hastalıkları tedavide kullanılması amacıyla yapılan gezilerden meydana gelmektedir (Özsarı ve Karatana, 2013: 139). Başka bir ifadeyle belirli bir yörenin bazı ürünleri tıbbi aromatik bitkiler, meyve ve sebzelerle yapılan kür (tedavi) yöntemi ya da bu ürünlerin kullanımının, bundan hoşlananlara sunulmasıdır. Bu konuda gerek geleneksel otel işletmeleri gerekse çiftlik evleri, yayla evleri, dağ evleri bu amaca hizmet etmektedir (Hussein ve Saç, 2008: 22).

Artvin ilinin flora özellikleri, eko-gastronomi ve botanik turizmi konusunda genel olarak bahsi edilen tıbbı aromatik bitkiler ve yörenin agro ve agriturizm faaliyetleri konularında belirtilen özellikleri nedeniyle üvalizm için önemli bir potansiyel alan

oluşturduğunu söylemek mümkündür. Birçok örnekle açıklanabilecek bir konu olan üvalizm için yörede doğal olarak yetişen birçok bitki ve meyve türü bulunmaktadır. Bu bitki türleri içerisinde önem taşıyan ve dağlarda doğal olarak yetişen yaban mersini, çayı yapılarak içilen çiçekli bitkileri; Civan perçemi ve Kandil Çiçeği (*Achillea sp.*), *Mor* Kantaron ve Kırmızı Kantaron (*Centaurium erythraea*), Sütleğen, ġebrem, Neblulotu ve (*Euphorbia sp.*), Kuşburnu (*Rosa sp.*) ve ıhlamur gibi türlei saymak mümkündür. Nitekim, yöre insanı tarafından kullanılan Ahlat Ağacı (*Pirus elaeegrifolia*) gıda-meyvesi, ishali kesmek, yaprakları kalp ve damar hastalıklarına iyi gelmektedir, Orman Çileği (*Fragaria vesca*) gıda-meyvesi, idrar söktürücü, romatizma ağrılarını azaltıcı, bağırsak kurtlarını dökücü, ateş düşürücü etkilere sahiptir. Yine Artvin ilinde üretilen bal (çiçek balı ve kestane balı gibi), doğal antibiyotik olarak insanlar tarafından tüketilmekte olup, bahsi edilen diğer tüm bitki veya meyveler şehir dışına dahi gönderilmektedir.

Buna göre yukarıda anlatılan hava değişimi, kum, güneş, dağ, mağara, kaplıca, içmece, çamur ve üvalizm gibi doğal olanaklarla veya doğal ortamlardan faydalanılarak gerçekleştirilen sağlık turizmi türlerinin hemen hemen hepsi Artvin ilinde gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar içerisinde Artvin ilinde kitle turizmi şeklinde olmayan ve genellikle yöre insanının dışında turistlerin de nispeten faydalandığı birçok içmece ve kaplıca bulunmaktadır. Artvin il ve ilçelerindeki termal kaynaklar; romatizmal hastalıklar başta olmak üzere mide, hemoroit, böbrek, karın, eklem, prostat, egzama, kaşıntı ve göz hastalıklarına iyi geldiği bilinmektedir. Artvin'de Merkez Şehitlik Köyü, Ardanuç'ta Güleş, Ballı, Bulanık, Tepedüzü, Torbalı, Sakarya, Kapı köyleri ev Acısu yaylası (Örn. çamur ve içmecesi ile Kokmuş (Fotoğraf 3.58.), Borçka'da Karşıköy Mevkii, Şavşat'ta Maden Köyü, Çoraklı Köyü, Çermik Köyü Goriyet Mevkii, Meşeli Köyü Agara Mevkii, Yavuz Köyü Cerma Mevkii, Veliköy Çiçinet Mevkii, Karaağaç Köyü Civlik Mevkii, Tepeköy Jejeta Mevkii, Şenköy Kargabazar Mevkii, Kirazlı Köyü Köprü Mevkii, Yusufeli'de Sarıgöl Sarısular Mevkii, Çamlıca Köyü Handeresi mevkileri sağlık turizmi kapsamında değerlendirilebilecek bölgelerdir (Cengiz ve diğ., 2005: 12). Bunların dışında Merkez Kafkasör (madensuyu), Merkez Zeytinlik Çermik mahallesi (madensuyu), Merkez Oruçlu Havat alanı (sıcak su), Borçka Balcı Otingo mahallesi (sıcak su), Borçka Erenköy İçmesi ve Baler kaplıcası (madensuyu ve sıcak su), Murgul Korucular (madensuyu), Şavşat Kocabey Laşet (madensuyu), Şavşat Meşeli Çakırlı mahallesi (madensuyu), Şavşat Ciritdüzü (madensuyu), Şavşat Çoraklı (sıcak su) ve Şavşat

llıcaköyü (madensuyu) örnek olarak sayılabilir (Yılmaz ve diğ., 1998: 180). Yeterince bu potansiyelden faydalanamayan Artvin ilinde, bu alanlardan ilkel, derme çatma küçük kapalı alanlar veya küçük işletmelerin hizmet verdiği alanlar olarak kısmen değerlendirilmektedir. Buna göre Artvin ilinde doğal ve herhangi bir tesisin olmadığı alanlarda hem doğal çevreyle iç içi doğa yürüyüşü, kamp ve diğer ekoturizm faaliyetlerini gerçekleştirmek, hem de bu anlamda içmece ve doğal termal havuzlardan faydalanmak ekoturizm ile bütünleştirilmiş bir termal veya sağlık turizminin ortaya çıkmasına imkân sunacaktır. Bu açıdan Wellness rotaları oluşturularak geniş bir destinasyon alanı ekoturizm için alternatiflerin artırılmasına hizmet edebilir.

Fotoğraf 3.58. Acısu Yaylasındaki İçmece ve Kokmuş Olarak Adlandırılan Çamurdan Görünümler.

Wellness için ekoturizmi ön plana çıkartan ve bunun için en ideal yerler olarak kentten uzak sahil bölgeleri, göl kenarları, ormanlar, dağlar ve yaylalar wellness destinasyonu olarak gösterilip kullanılabilir (Scheftschick, 2003: 152). Buna göre Artvin ilinde bulunan ve bir önceki konuda ele alınan temiz havası, suyu, sakin ve insanı her türlü stresten uzaklaştıran Kaçkar Dağları, Altıparmak Dağları, Karçal ve diğer dağlık alanlar potansiyel açıdan bu tür ekoturizm etkinliklerine en ideal yerlerden bazılarıdır.

Yine ekoturizme en yakın sağlık turizmi açısından da önemli olan tedavi edici özelliği ile klimatizm (klimaterapi), yani sağlık turizminin sıklıkla başvurulan bir diğer türü olarak kelime anlamı iklim tedavisidir. Ancak daha detaylı bir açıklama yapmak gerekirse, bütün kir ve ağır metallerden arınmış halde olan açık ve temiz havanın hastalık giderici özelliklerinden faydalanmak amacıyla, bu nedenle organize edilmiş yerlere gidilip, oralarda yapılan faaliyetler olarak ifade edildiği görülmektedir (Özer ve Sonğur, 2012: 72). Klimaterapide hava sıcaklığı, nem, rüzgâr şiddeti, güneş ışınımı ve benzeri

iklimsel faktörlerin sistematik ve dozlanmış kür tarzında uygulanması; diğer bir değişle sağlıklı iklim ortamında bulunmaktır (Selvi, 2011: 281; Albayrak, 2013: 107). Dünyada giderek yaygınlaşan bu turizm türünde farklılık yaratan örnek işletme şekillerini görmek mümkündür. Bunlardan biri Alp Tarzı Wellness'tır. Jochum (2005)'a göre, Alp Tarzı Wellness (Alpine Wellness) dağları, gölleri, yaylaları ve bakımlı bir doğa imajı ile öne çıkan Alpler, turizmi on iki aya yayabilmek ve turizmde çalışanlara garantili bir istihdam sunmakla birlikte gelişen Wellness turizm pazarından hak ettiği payı alabilmek için yoğun bir çalışma içerisindedir. Ülkemizde ise yeryüzü şekilleri bakımından dağlık alanlar, bir klima terapi için çekim bölgesi durumundadır. Özellikle sıra dağlar, horst dağları ile volkan konisi dağların, orman içi veya orman örtüsünün üst sınırı üstündeki yörelerinde, hayvancılığa dayalı yaylacılık yanında, bugün birçok yaylacılık ve dolayısıyla da klimatizm merkezlerine sahiptirler. İklim istasyonlarının kurulmamış olduğu ülkemizde, soğuk ve kirlenmemiş su kaynakları, temiz hava, sessiz doğal ortamlar yönüyle dağlar, geçmişten günümüze kadar ruh ve beden sağlığı için ideal ortamlar olması yönüyle dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda nispeten ormanlarla kaplanmış dağlar; havasının temiz olması, sağlık boyutu ile insanların kendilerini iyi hissedecekleri ve aynı zamanda sağlıklarını koruyacakları; bir takım sağlık sorunu olan kişilere ise iyileştirici etkiler yapması, klimatizm (iklimle tedavi) ve bundan oluşan turizme, iklimle tedavi turizmi ve bu çevreler ise insan sağlığını güçlendirici iklim bölgeleri veya sağlıklı iklim kür bölgeleri denir (Doğanay ve Zaman, 2013: 68-126).

Dağ ikliminde hava daha saf, kuru, hafif, temizdir. Bu da akciğer ve kalbi dinlendirmekte, oksijen miktarı az olan ortamlarda iliğin kan üretimi daha fazla olmaktadır. Güneş ışınlarının etkisi deniz seviyesinden yükseldikçe artmaktadır. Güneşli günlerin sayısı da yükseklerde vadilere oranla genellikle yaz mevsiminde daha fazladır. Sıcaklık ve hava değişikliği sağlık yönünden dayanıklılığı artırmakta sinir sistemini düzenlemektedir (Soykan ve diğ., 2008: 5). Buna göre deniz seviyesinden her 1000 m yükselindiğinde ultraviyole ışınları % 15 oranında artar. Bu olay havada ozon oluşumunu hızlandırır. Ozon havadaki kirleticileri indirgeyerek havanın doğal bir şekilde temizlenmesine neden olur. Böylece dağlık alanların havası sürekli temiz kalırken, dağların ormanlarla kaplı olması, rüzgâr etkisini azaltır, sıcaklık oynamaları azalır, havadaki nem oranı stabil bir durum kazanır. Bu durum insan sağlığı açısından olumlu etkiler yapar (Akova, 2000: 73).

T.C. Sağlık Bakanlığı Çevre Sağlığı Daire Başkanlığı'na göre bir çevre, yöre veya bölgedeki sağlıklı iklimden söz edilebilmesi için, önce o yörenin havasının kirli olmaması gerekir. Sağlık bakanlığına göre havadaki karbondioksit miktarının 10.000 mikrogram/m³ değerinin üzerine çıkması, kükürtdioksit miktarı, günde bir kez 400 mikrogram/m³ değerini aşarsa, havadaki partikül madde miktarı, 24 saatlik süre içerisinde bir kez 500 mikrogram/m³ değerinin üstüne çıkarsa o yerin havası kirli, iklimi ise sağlıksız kabul edilir. Ayrıca sağlıklı iklim yörelerini tanımlamada tek veri hava kirlenmesi değildir. Nitekim, iklim tıbbı araştırmalarına göre, insan sağlığı açısından aylık kapalı gün sayısı 10 günden az, güneşli gün sayısı 10 günden çok olan, havadaki nem oranı % 30-70, aylık sıcaklık ortalaması 20-32 °C arasında ve aylık ortalama rüzgar hızının 6 m/sn'den az olduğu yerlerin iklimi, sağlıklı iklim olarak değerlendirilir (Ülker, 2006: 14-15). Dağcılıkta 2400 m yükselti sınırı, yüksek irtifada alt-sınır olarak kabul edilir. Zaten irtifada karşılaşılan sağlık sorunları da bu metreden itibaren başlar. Deniz seviyesinde oksijen konsantrasyonu % 21, basınç da yaklaşık 760 mm Hg'dir. Yükselti arttıkça oksijen konsantrasyonu sabit kalsa da, alınan her nefes başına düşen oksijen molekülü sayısı azalır. 3650 m'de oksijen basıncı ancak 483 mm Hg'dir. Bu da deniz seviyesine göre yaklaşık % 40 daha az oksijen molekülü demektir. Bu olay oksijen açlığı denilen durumu doğurur. Böylece solunum organları daha yoğun çalışarak güçlenir ve insan kanı temizlenerek yenilenmiş olur (Ceylan ve Çalık, 2002: 308). Buna göre iklim kürleri yoluyla, insan sağlığını güçlendirici ve bazı rahatsızlıkları iyileştirici tedavinin yapılması, dinlenme, eğlenme ve tatil geçirme gibi turistik faaliyetler ile dağlar ve yaylalar (platolar) arasında sıkı bir bağ vardır. Bu faaliyetler orta yükseklikte dağlar yani 700 m'den yüksek ve 2000 m'den alçak dağlar üzerinde sürdürülür. Burada alçak dağ terimini, 800-2000 m yükseklikte dağlar olarak kabul eden kaynaklara da rastlanır. Orta yükseklikteki dağlarda iklim kürleri için en uygun çevreler orman örtüsü taşıyan alanlardır. 2000 m'nin üstünde orman örtüsünden yoksun dağlarda hava insan sağlığı için pek uygun değildir. Çünkü insan bünyesine zararlı güneş ışınları daha etkili olmakta ve havada ozon oluşumu artmaktadır. Ancak ozon gazının, havada bulunan kirleticileri indirgeme özelliği de vardır. Bu kimyasal aktivite kirli havayı temizlediği için dağ havası dediğimiz temiz bir hava oluşmaktadır (Doğanay ve Zaman, 2013: 127-128). Orta yükseklikteki dağların dağ havası diye nitelenen bu özellikleri; sinir sisteminin güçlenmesi ve uyarılması, solunum organlarının daha yoğun çalışarak güçlenmesi, kanın temizlenmesi ve kan dolaşımının

düzenlenmesi, beslenme bozukluklarının düzenlenmesi, sinir sistemi yorgunluklarının giderilmesi gibi yararların sağlanabilmesi için denetimli (doktor tavsiyesine göre) veya denetimsiz kür süresinin ortalama 21 gün ila 28 gün sürdürülmesi gerekir (Doğanay, 2001: 95-96; Ceylan ve Çalık, 2002: 307-308). Özellikle yayla alanlarının klimatizm gibi sağlıklı yaşam turizminin entegre biçimde geliştirilmesi, organize turlarının düzenlenmesi ve konaklama tesislerinin inşası ile turizm merkezi haline dönüştürülmesi yöreye büyük bir turizm aktivitesi kazandıracaktır (Zaman, 2010: 256).

Turizm klimatolojisi uzmanlarının üzerinde en fazla çalıştığı konulardan biri turistik aktivitelere katılan insanların bulunulan ortamdaki iklim şartları ile ilgili memnuniyet derecesi olarak tanımlanabilen iklim konforudur. İklim konforu kapsamında ele alınan en önemli hususlardan biri ise insan vücudunun sıcaklık ve nemlilik ilişkisi sonucu ortaya çıkan şartlara bir reaksiyonu olarak ifade edilen termal konfordur (Güçlü, 2010: 797). Konfor duygusunun subjektif olduğu ve bu duyguyu etkileyen değişik psikolojik ve fiziksel etkenlerin mevcut olduğu bilinmekle birlikte yaşanılan çevrenin iklim konforu koşullarının belirlenmesi iklim koşulları bakımından ne ölçüde ortalama veya optimal değerler gösterdiğini ve sapma ölçüsünü belirleyebilmek bakımından ilgi çekicidir (Koçman, 1993: 125).

Artvin iliyle ilgili olarak tarafımızca hazırlanan bir çalışmada biyoklimatik konforun sağlıklı ve kolay bir şekilde tespit edilmesi amacıyla kullanılan indisler içerisinde SET, PET, PMV, TCI, THI ve SSI (Endler ve Matzarakis, 2007: 262; Güçlü, 2009: 3) kullanılarak bir değerlendirme yapılmıştır. İnceleme alanındaki meteoroloji istasyonlarına ait verilere istinaden hesaplanan indis değerlerinin mekânsal dağılışı sonucunda elde edilen grid haritalar yardımıyla Artvin ilinin ortalama indis değerleri ve konfor sınıfları da belirlenmiştir. Bu sonuçlara dayanarak Artvin ilinin genel olarak çok az serin termal konfor sınıfı içinde kaldığı anlaşılmıştır. Daha sonra üretilen grid haritaların birleştirilmesiyle elde edilen biyoklimatik konfor analiz haritasında da; il genelinde ortalama biyoklimatik konfor değerinin 1 (konforlu) olduğu belirlenmiştir. Yani burası çok serine göre daha konforlu bir sahadır. Zaten konforlu (1) sınıfının (% 68.9) konforsuz (0) sınıfa (% 31.1) nazaran daha fazla alan kaplaması da ilgili durumun varlığına işaret etmektedir (Özşahin, Kaymaz ve Albayrak, 2015: 1068-1071).

Artvin ilinde biyoklimatik konfor şartlarının dağılışında etkili olan faktörler, coğrafi konum, yükseklik ve topoğrafik şartlardır. Sahada 2000 m'nin altında kalan vadiler ile kıyı sahası biyoklimatik konfor şartları açısından konforludur. İlgili nedenden dolayı bu alanlar özellikle açık hava turizm faaliyetleri bakımından çok elverişlidir. Buna karşılık 2000 m'nin üzerindeki kalan dağlık kesimler (Rize, Kaçkar, Karçal ve Yalnızçam dağları) ise daha konforsuz özelliklere sahip olduğu için açık hava turizm faaliyetleri bakımından elverişsiz alanlardır. Ayrıca tek yönlü varyans analizi (Tek Örneklem t-testi) sonuçlarına göre Artvin ilinde yapılmış turizm konaklama tesislerinin planlamalarında biyoklimatik koşulların çok fazla dikkate alınmadığı da belirlenmiştir (Özşahin, Kaymaz ve Albayrak, 2015: 1071-1072).

Güçlü (2010b: 133) tarafından da zikredildiği üzere sahada iklim konforu yönünden en önemli sorun, bağıl nemin ve yağışın yüksek olmasıdır. Bu bakımdan araştırmacı ilgili durumun turizm mevsimini kısaltmasının yanında istikrarsız bir ortamında hâkim olmasına yol açtığı bilgisini vermiştir. Aslında inceleme alanında biyoklimatik konfor sınıflarının dağılışının turizm faaliyetlerinin belli bir düzen ve sistematik dâhilinde yapılması gerektiği konusunda ikaz verici olduğu söylenebilir. Ayrıca saha genelinde yağış olasılığının yüksek olması nedeniyle bazı öncü tedbirlerinde alınmasının önemli olduğuna ilişkin görüş bildirmiştir (Özşahin, Kaymaz ve Albayrak, 2015: 1069-1070).

3.8.2. Artvin İlinde Kış Dağ Ekoturizmi

Dağ turizmi macera, heyecan ve değişiklik arayanlara farklı seçenekler sunmaktadır. Dağ turizmi kapsamında doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, kaya tırmanıcılığı, yamaç paraşütü, asılma planörü, buzul kayağı, balonla yapılan yüksek dağ kayağı, kızak, snowboard ve kayak faaliyetleri yer almaktadır (Uçar, 2010: 44). Günümüzde popülaritesi artan kış sporları gibi spor dalları turizm aktivitesi içerisinde değerlendirilmektedir (Erhan, 2012: 301). Yakın geçmişe kadar tatillerini genellikle yaz mevsiminde geçiren insanlar, günümüzde bu alışkanlıklarını kış mevsiminde de sürdürmeye başlamışlardır. Bu olgu da özellikle dağ-kış turizmi hareketlerinin hızlanmasına neden olmuştur (Şahin ve Yazıcı, 2004: 327).

Türkiye yüzey şekilleri bakımından kış turizmine uygun yükselti kuşaklarına sahiptir ve dağların kayak pistleri için uygun eğim ve uzunlukta çok sayıda yamaçları bulunmaktadır. Özellikle yaz mevsiminde hayvancılık için kullanılan yaylalar, doğal

kayak alanları olarak çok uygundur. Dağlar sahip oldukları potansiyele rağmen, kış turizminde kullanılan alanlar çok az yer kaplamaktadır (Doğaner, 2001: 190).

Çağımızın hem alternatif turizm türleri içerisinde yer alan, hem de doğaya daha saygılı, sürdürülebilir ve bir o kadarda özel ilgi turizmi içerisinde değerlendirilen spor ve ekoturizm ile kitle turizmi açısından önemli destinasyonlar arasında bulunan dağları mevsimsel olarak kış turizmi için ideal alanlar ortaya çıkartmıştır. Kitle turizmi açısından modern tesis ve genel anlamda alt ve üstyapı yatırımlarının büyük oranda var olduğu yerler olarak her yıl milyonlarca turisti kış mevsiminde kar üzerinde gerçekleştirilen kayak, zirve tırmanışı buz tırmanışı ve diğer birçok etkinliği yapmak üzere kendisine çeken bu alanlar, önemli bir turizm destinasyonudur. Her ne kadar kitle turizmi olarak ön plana çıkmış olsa da, kış turizmi aynı zamanda ekoturizm kapsamında da değerlendirilebilmektedir. Bunlardan birisi tam anlamıyla ekoturizm olarak kabul görmese de öneri olarak kitlelere hitap etmeyecek, doğaya karşı sorumlu ve çevreyi koruma amacı güden, bununla birlikte yerel halka da ekonomik açıdan katkı sunabilen bir etkinlik olarak dünyada ve ülkemizde gerçekleştirilen alanlar içerisinde helisiki gibi kış turizm türlerini ekoturizm kapsamında ele almak mümkündür.

Heliski; kayakla ilgili hiçbir altyapısı olmayan yerlerde kayak yapmak için, kayakçıların konakladıkları yerlerden helikopterle alınıp, kayak yapılacak yüksek zirvelere bırakılması ve ardından da kayakçıların kayıp indikleri yerlerden helikopterle tekrar alınarak, konaklama yerlerine geri götürülmeleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu sporun en önemli özelliği, kayak merkezinden ve kayak pistinden uzakta, dağlık alanlarda, tabiatla iç içe yüksek kar örtüsünde yapılmasıdır (Zaman, 2010: 133-134). Helisiki (helikopterli kayak) ekonomik açıdan çok iyi durumda olan kesime hitap ediyorsa da, doğaya nispeten az bir zararla kayak sporunun hem doğa sporları, hem de ekoturizm için bir faaliyet türü içerisinde yapılmasını mümkün hale getirmektedir. Nitekim, Kaçkar Dağları'nın kış turizmi veya kayak sporları bakımından değerlendirilmesi ise 2003-2004 kış sezonundan beri sürdürülen ve heliski adı verilen dağ kayağı ile olmuştur (Zaman, 2010: 76). Daha önceleri Orta Toroslar'ın yüksek kesimini içeren Aladağlar'da uygulanan bu spor türü 2005 yılından beri özel bir firma tarafından Kaçkarlar'ın Yaylalar-Artvin, Ayder-Rize, İkizdere-Rize ve Trabzon-Uzungöl hattında düzenlenmektedir. Bu bölgenin üst olarak seçilmesindeki ana nedenler ise Kaçkar Dağları'nın nispeten düşük çığ riski, manzara güzelliği, yerel konaklama olanakları ve

yöre halkının işbirliğidir. Kaçkarlar'ın atadan kalma kayakları "üzme tahtaları" da bu turizm faaliyetinin bölgeye gelmesi sonrasında dünyaya duyurulmuştur (Demiroğlu, 2014: 138; Zaman ve Birinci, 2009: 36; Elçi, 2009: 268-279; Turkey Heliski, 2010).

Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle Doğu Karadeniz'de Kaçkar Dağları'nda yapılan helisiki, daha çok Kaçkarlar'ın kuzey kesiminde (Rize tarafında) yaygın olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak günümüzde bu etkinliğin güney yamaçlara doğru da kaydığını görmekteyiz. Gelen yerli ve yabancı turistlerin farklı kayak pistlerinden kayma talepleri bu açıdan Yusufeli'de helisikinin gelişmesine imkân vermiştir. Zaten yörede helisiki öncesinde yerli turistlerin yanında birçok ülkeden (İsveç, Norveç, Almanya, İtalya vb.) katılan yabancı turistlerin tur kayağı yapmak için Yusufeli Yaylalar köyüne geldikleri bilinmektedir. Alanda Helisiki'nin de yapılıyor olması kış turizmi için yörenin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Fotoğraf 3.59.).

Fotoğraf 3.59. Yusufeli Kaçkar Dağları'nda Tur Kayağı ve Heli-Kayak'tan Görünümler.

Artvin yöresinde helisiki ve tur kayağı açısından potansiyel oluşturan birçok dağ, vadi ve yaylayı saymak mümkündür. Bu açıdan en fazla dikkat çeken alan olarak önerilebilecek yerlerin başında Özgüven köyü, Gudeshev Vadisi ve Karataş ile Marsis Dağları sayılabilir. Yine Altıparmak Dağları (Yusufeli), Güngörmez Dağları (Yusufeli), Alacadağ (Murgul), Karçal Dağları'nın hem güney, hem de kuzey yamaçları helisiki, dağ veya tur kayağı için ideal yerler arasındadır. Nitekim, Kaçkar Dağları'ndan sonra tur kayağı için en fazla tercih edilen alanların başında Altıparmak Dağları gelmektedir. Her yıl kış mevsiminde bu dağları yerli ve yabancı olmak üzere çok sayıda turist tur kayağı için ziyaret etmektedir (Fotoğraf 3.60.).

Fotoğraf 3.60. Yusufeli Kaçkar ve Altıparmak Dağlarında Tur Kayağından Bir Görünüm.

Ekoturizmin amaç ve ilkelerine uygun olduğu görülen kış turizmi etkinlikleri içerisinde son olarak dağcılık faaliyetleri kapsamında ülkemizde giderek yaygınlaşmaya başlayan donmuş şelaleler konusunda buz tırmanışı için Artvin ilinin sahip olduğu birçok şelale bu faaliyetlere uygun ortamlar oluşturmaktadır. Kış aylarında özellikle Yusufeli ilçesinde tespit ettiğimiz (Çeltikdüzü köyü) donmuş şelalede geçtiğimiz yıllarda Yusufeli Dağcılık Kulübü'nün gerçekleştirmiş olduğu buz tırmanışı faaliyeti bunu kanıtlar niteliktedir (Fotopraf 3.61.).

Fotoğraf 3.61. Yusufeli İlçesinde (Çeltikdüzü) Buz Tırmanışından Görünümler.

3.9. ARTVİN İLİNDE AKARSU TURİZMİ

Sulak alanların en önemli ekonomik fonksiyonlarından biri ise balıkçılık, tarım, hayvancılık, saz üretimi, turizm, vs. yüksek bir ekonomik değeri olmasıdır (Garipağaoğlu, 2015: 199-200). Buna göre turizm açısından "Su-Temelli Turizm (Water-

Based Tourism)"; göl, kanal, nehir, suyolları, deniz, okyanus, dere, baraj vs. gibi su kaynaklarında yürütülen herhangi bir turistik aktivitedir" (Jennings, 2007: 10). Bu bağlamda su kaynakları içerisinde nehirler, birçok turizm ilgi merkezinde harika ortamlar, rekreasyon imkânları, rıhtım peyzajları, bir ulaşım aracı ve insan tüketimi için önemli su kaynağı sağlayan önemli bir turizm kaynağıdır. Dünya'nın büyük nehirleri uzun zamandır gezginlerin ilgisi çekmiş ve hatta antik çağlarda bile seyahat etmek için zemin sağlamıştır (Prideaux, Timothy ve Cooper, 2009: 14). Bu açıdan su-rekreasyon ve turizm birbiriyle yakın ilişki içerisindedir. Çok sayıdaki akarsular, nehirler ve doğal ve mühendislikle yapılan göller (örneğin rezervuarlar) dünya rekreasyon ve turizm endüstrisi için kritik kaynaklarıdır. Bu su kaynakları, spor balıkçılığı, eğlence botu, beyaz su raftingi ve dalış gibi endüstrilerin temelini oluşturur ve dolaylı olarak golf (sulama) ve kayak (kar yapımı) gibi diğer önemli kara tabanlı sanayileri destekler. Bu rekreasyon faaliyetleri, su kaynaklarının mevcudiyeti ve kalitesindeki (örneğin, iklim değişikliği, su seviyesi yönetimi, aşırı istihdam) doğal ve insanın neden olduğu değişikliklere duyarlıdır (Jones, Scott ve Gössling, 2006: 76). Bu açıklamalar neticesinde akarsuların bir takım turizm faaliyetlerine konu olması ve bu amaçla değerlendirilmesine "akarsu turizmi" denir. Nitekim, akarsu sporları turizmine katılan turistlerin özellikleri incelendiğinde bu turistler genellikle genç, eğitimli, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip, heyecan, macera ve farklılık arayan, risk, heyecan, serüven, mücadele ve yenilik ihtiyaçlarım giderme arzusunda olan turistlerdir (Albayrak, 2013: 202).

3.9.1. Artvin İlinde Rafting- Kano Turizmi

Her ne kadar akarsu sporları turizmi kapsamına kano, akarsu kayağı gibi spor türleri girse de ülkemizde akarsu sporları alanında rafting ön plana çıkmaktadır. Rafting, altı ya da sekiz kişilik gruplar halinde, bir ekip olarak doğa ile mücadele etmek ve üzerinde bulunulan raftı devirmeden, sadece kürek ile yönlendirilerek raftı kayalar ve engeller arasından geçirerek yapılan bir etkinliktir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2001: 174). Bir raft turu müşterisi rafting yapmak için yalnızca bir yer seçer ve ziyaretinin kalan kısmını farklı aktiviteler için kullanır. Çoğu macera turizmi faaliyetlerinde olduğu gibi, müşteri güvenliği ve memnuniyeti için anahtar, rehberin, ekipmanın ve lojistiğin yanı sıra sitenin kendisinin doğal özellikleridir. Rehberin kilit rolü, ekoturizm ve macera turizminin birçok biçimi için ortaktır. Müşteriler, lojistik, emniyet, bilgi ve hatta eğlence konusunda rehbere

güvenirler (Buckley, 2009: 188-191). Akarasularda gerçekleştirilen rafting sporu tamamıyla doğal şartlarda gerçekleştirildiğinden çevre ile uyumlu, betonlaşmaya ve çevre kirliliğine yol açmayıp doğal güzellikleri ön plana çıkarma özelliğine sahiptir (Tunç ve Saç, 1998: 34-35; Türksoy ve Özkan Yürik, 2008: 263).

Akarsu turizminin başarıyla uygulanabilmesi için akarsu yatağının hazırlanması, kullanılan malzemenin seçilmesi, rafting rehberinin olması, raftçıların belirli yeteneklere sahip olmaları gerekmektedir. Bununla birlikte akarsular zorluk derecelerine göre altı kısma ayrılırlar. Derecelendirmede dikkate alınan faktörler suyun akış hızı ve hacmi, akarsu yatağının genişliği ve doğrultusu, suyun bazı bölgelerde yaptığı düşüş yükseklikleri, rapidlerin uzunlukları ve girdaplardır (Akova, 1995: 394-397). Akarsu yataklarındaki engeller (eğim, kaya parçası, ağaç gövdesi) suyun akış hızını ve yönünü etkiler. En zor geçilen yerler uluslararası literatürde rapid (şarlak) adı verilen suyun önüne engel çıktığı zaman oluşan akışın aniden hızlandığı ve burgaçların oluştuğu yerler olmaktadır. Akarsuların rafting parkurları suyun akış hızı ve hacmi, nehir yatağının genişliği, suyun bazı kısımlarda yaptığı düşüş yükseklikleri ve rapidlerin uzunluklarına göre çeşitli zorluk derecesine ayrılır (Doğaner, 2001: 94-95). Buna göre nehir hızlı akış noktaları (rapidleri) uluslararası ölçekte zorluklarına göre 1 oldukça kolay, 6 geçilemez ve ölüm riski taşıyan, V sınıf noktalar uygun kürekçiler tarafından geçilebilecek en zor sınıftır, daha önce dünya çağında kayakçılar tarafından bir ya da iki kez geçildiğini belirtmek için kendi içinde VI, VII ve VIII olarak alt gruplara ayrılır, ama yine de uluslararası ölçekte V olarak sınıflandırılan noktalardan farklıdır (Buckley, 2009: 193).

Artvin ili su kaynakları yönüyle oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. İlde derin vadiler içerisinde akan ve bahar aylarında debilerinde meydana gelen artışla özgürce akan dereler ve çevrelerindeki doğal ortam özellikleri ekoturizm için birçok faaliyetin gerçekleştirilebileceği doğal ortamlar oluşturmuştur.

Artvin ili Çoruh Nehri'nin içerisinden geçtiği Çoruh Havzası olarak nitelendirilen havzanın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Mescit Dağları'ndan (Bayburt) kaynağını alan bu nehir, il sınırlarına Yusufeli ilçesinden girer ve geçtiği her noktada birçok irili ufaklı dereyi de bünyesine katarak Artvin Merkez, Borçka ve daha sonra bu ilçeye bağlı Muratlı köyünden sınırlarımızı terk ederek, Gürcistan'nın Batum şehri yakınlarında Karadeniz'e sularını boşaltır. Ülkemiz nehirlerinin önemli bir kısmı akarsu sporları için

uygun şartlara sahip olmasının yanında, akarsu sporunun ilk kez uygulandığı nehir Çoruh Nehri'dir (Akova, 1995: 394). Çoruh Nehri'nin Yusufeli sınırları içerisinde seyreden yaklaşık 100 km'lik kısmı raftig ve kano gibi su sporları için en uygun ve en zorlu parkurları meydana getirmiştir (Surat, 2011: 199).

Çoruh Nehri'nin debisinin arttığı İspir-Yusufeli arası uluslararası öneme sahiptir. Nitekim, İspir-Yusufeli arası, rafting yapanlar tarafından Dünya'nın en iyi üçüncü kano-rafting parkuru olarak belirlenmiş olup (Zaman, 2007: 359), 16-19 Haziran 1992 yılında düzenlenen Rafting Akarsu Krosu ile adım duyurmaya başlayan Çoruh Nehri, daha sonra düzenlenen 4. Dünya Akarsu Şampiyonasına da ev sahipliği yapmıştır. 13-23 Temmuz 1993 tarihleri arasında Çoruh Nehri'nde farklı ülkelerden sporcuların katılımıyla IV. Akarsu Şampiyonası tertip edilmiştir (Erdoğan, 2003: 149). Gerçekleştirilen organizasyon, hem yöre turizmini canlandırmış, hem de ülke tanıtımında rol oynamıştır. Ne var ki, söz konusu barajlar tamamlandığında, durgun akacak Çoruh Nehri ve kolları rafting ve kano gibi akarsu sporları iyin, artık uygun olmayacaktır (Sever, 2003: 152). Her yıl bu nehir, karların erimesine bağlı olarak su seviyesinin yükseltiği ilkbahar aylarında, yerli ve yabancı birçok rafting tutkununu ağırlamaktadır (Zaman, 2010: 114).

Çoruh Nehri'nin yaklaşık 75 km'lik kısmında rafting amaçlı etkinlik için en uygun bölümü olduğu görülmüştür. Dokumacılar köyü ve Yusufeli ilçe merkezinde rafting parkuru oluşturulmuştur. Çoruh'un raftinge elverişli olan kesimleri İspir-Yusufeli sınırındaki Çamlıkaya köyünden başlayıp, Artvin'e kadar olan 127 km'lik bölümüdür ki, bu bölümün tamamı Yusufeli sınırları içerisindedir. Suya dayalı aktivitelerden biri olan rafting bu bölgede mayıs sonu başlıyor ağustos-eylül başlarına kadar devam ediyor. Parkurun zorluk derecesine göre eğitmen gerekmektedir. Çevreli (Çevreli köyü tüzel kişiliğine ait olup, Yusufeli'ye 25 km uzaklıkta) ve Dokumacılar (Yusufeli'ye 13 km uzaklıkta) tarafında rafting kamp alanı yapılmış ve bu konaklama yerinde yeme-içme ihtiyaçları da karşılanabilmektedir. Rafting parkur başlangıcı Sarıgöl ve diğer parkur başlangıcı da Köprügören'dir. Doğu Karadeniz Bölümü'nde Çoruh Nehri'nin Bayburt-Artvin arasında 260 km'lik rafting parkurunda Bayburt-İspir (106 km), İspir-Çamlıkaya (28 km), Çamlıkaya-Tekkale (83 km), Tekkale-Artvin (43 km) olmak üzere dört rota bulunmaktadır. Çoruh'un pek çok bölümü beş, kimi yerleri altı derece parkurlar içeriyor. Çoruh'un Yusufeli sınırları içerisindeki parkuru, rafting yapılan diğer çaylara ve nehirlere oranla çok önemli avantajlara sahiptir. Çünkü bu parkur boyunca rafting yapanlar, Çoruh

boyunun muhteşem yeşilliğini, doğa güzelliklerini de seyretmiş olurlar ve de Çoruh boyunca dizilmiş çok sayıdaki kale, kilise gibi tarihi eserleri de yakından görme, inceleme şansına sahip olmuş olurlar (Surat, 2011: 202-20; Demirel, 1997: 77-78; Doğaner, 2001: 96; Demirel ve Acar, 2010: 140; Tıraş, 1994: 186 http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10062/artvin-coruh-nehri.html,;http://yusufeli.gov.tr/ rafting- 664_tr_lc.html).

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, özellikle birçok kano ve raftingcinin uğrak yerlerinden olan Yusufeli ilçesi yıllardır bu spor için binlerce turisti ağırlamakta olmasına rağmen Yufuseli Barajı'nın tamamlanması ve suyun toplanmaya başlanması ile Yusufeli parkurunda rafting sporu ve ekoturizm kapsamında rafting turizmi için kısmen sona gelineceği söylenebilir.

Akarsu turizmi potansiyeli açısından il genelinde bir diğer önemli akarsu ve nehirleri ise yine Yusufeli ilçesindeki benzersiz doğal güzellikleri Altıparmak (Barhal) ve Şavşat'taki Okçular (Berta) çayları (hızlı akışları, devamlı ve kesintisiz bir rota oluşturduğundan) oluşturmaktadır (Sever, 2003: 152; Fotoğraf 3.62.). Bu su sporları açısından uygun koşullara bağlı olarak kaynağını Kaçkar Dağları ve Altıparmak Dağları'ndan alan Barhal Çayı, Yusufeli ilçe merkezi yakınlarında Çoruh Nehri'ne bağlanmaktadır. Sarıgöl'ün Deftise mahallesi-Yusufeli arasında 22 km'lik rafting parkuru bulunmaktadır. Yusufeli ile Altıparmak köyü arasındaki 25 km'nin ilk 9 km'lik bölümü debisi yüksek akıntılı çağlayanları olan bir akarsu olması nedeniyle burada kano sporu yapılması uygun bulunmuştur (Demirel ve Acar, 2010: 140; Doğaner, 2001: 96). Bu aktivitenin gerçekleştirildiği Barhal Çayı üzerinde de, Yusufeli Kaymakamlığı tarafından uluslararası kano yarışması düzenlenmektedir. Bu yarışlar, mayıs veya haziran aylarında gerçekleştirilmektedir (Zaman, 2010: 114; Fotoğraf 3.63.; Fotoğraf 3.64.).

Fotoğraf 3.62. Berta (Okçular) Deresi ve Barhal Deresi'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.63. Çevreli ve Dokumacılar Köyü Rafting Kamp Alanlarından Görünümler.

Fotoğraf 3.64. Çoruh Nehri Üzerinde Kano ve Rafting Yapanlardan Görünümler.

3.10. ARTVİN İLİNDE ŞELALE EKOTURİZMİ

Ekoturizm günümüzde turizm alanında ki en fazla isminin duyulduğu turizm çeşitlerindendir. Ekotuzim için çekicilik oluşturan çağlayanlar ve şelalelerin de, önemli su ortamları arasında doğal güzellikleriyle birer turistik çekim merkezi olmaya aday olduğu söylenebilir ve ekoturizm elemanı olarak dikkati çekerler (Özdemir ve diğ., 2004: 209; Karadeniz, 2013: 1100). Çünkü sular medeniyetin sembolü olduğu kadar; şüphesiz

sağlıklı bir yaşamın da kaynağıdır. Bu bakımdan şüphesiz ki oluşturdukları ambiyansla su ortamları içinde insanı rahatlatıp dinlendiren şelale ve benzeri oluşumlar insanoğlu için önemli doğal yaşam mekânları içerisindedir (Koday ve diğ., 2011: 290). Turistik kaynakları çok çeşitli ve zengin olan ülkemizde, bu kaynaklarla orantılı bir gelişme sağlanamamıştır (Arınç, 2002: 4). Bu bakımdan şelalelerden bazıları iç ve dış turizmde tanınır iken, bazıları yerel ölçekte kalmıştır (Polat ve diğ., 2012: 204). Estetik yönden olağanüstü güzelliğe sahip şelaleler ve şelalelerin, döküldüğü akarsu çevresi (Somuncu, 2000: 399-400) diğer doğal güzellikler gibi iyi tanıtımının yapılması ve gerekli düzenlemelerin sağlanması halinde turizmin vazgeçilmez destinasyonları haline getirilebilir (Bulut, 2010: 2). Ayrıca bu alanların Türkiye turizminin hizmetine sunulmaları, ekonomiye yapacakları katkılar bakımından önem taşır (Doğanay ve diğ., 2001: 3; Özdemir, Zaman ve Sever, 2004). Buna göre şelaleleri, insan arzularını tatmin etmek ve kâr amaçlı kullanılabilecek doğa hediyesi olarak ele alırken, bu yeryüzü şekillerini, çeşitli doğal kaynaklar arasındaki ilişkileri sınıflandıran ve gösteren mevcut bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirmek faydalı olabilir (Hudson, 1998: 962).

En kısa anlamıyla akarsuların yatakları boyunca akarken, yer yer oluşmuş eğim diklikleri üzerinden su kütlesinin dökülürcesine aktığı ve çağıldadığı yerlerine çağlayan ya da şelale adı verilmektedir (Ceylan, 2000: 62; Doğanay ve Zaman, 2013: 310). Herhangi bir çağlayanda bulunan unsurlar; eğim kırığı, çağlayan yükseklik yüzeyi, dev kazanı çukuru ve gölüdür (Doğanay, 1994: 79-80). Bununla beraber bir çağlayan veya şelâlenin estetik kalitesini, düşme yüksekliği, akış hacmi ve akış tutarlılığının belirlediği konusunda ortak görüş vardır (Hudson, 2000: 73). Bu bağlamda çağlayan ve şelaleler, birer turistik çekim gücü taşıyıcısı veya doğa turizmi elemanı olarak, zamanla iç ve dış turistik çekim merkezleri durumuna gelebilirler. Bu açıdan çok sık rastlanmayan hidrografik elemanlar olan çağlayanlar sularla ilgili birer doğa harikası, ilginç birer jeomorfolojik-hidrografik şekiller olmaları yanında, hem de birer manzara güzelliği harikaları olarak pek çok insanın dikkatini çekerler. Ancak, çağlayan yörelerinin turistik çekim merkezleri durumuna gelmelerinde, başka bir takım faktörlerin de rolü vardır. Bunların başında, su çağıltılarının yaydığı güçlü doğa sesleri olup, insan bu yörelerde doğayla baş başa kalır. Ruhsal açıdan dinlenir, sinirsel gerginliklerinden yani stresten arınır. Bu yöreler, temiz havası ve serin sularıyla, aynı zamanda da birer sağlık turizmi merkezleri olarak önem taşırlar. Bu önemli potansiyelin turistik amaçlı yararlanmaya

açılması, bir takım beşeri önlemler alınmasına bağlıdır (Doğanay ve diğ., 2001: 3; Doğanay, 2000: 2; Doğanay, 1991: 55; Doğanay ve Zaman, 2013: 310). Bulundukları çevrenin doğal güzelliği, büyük yerleşme merkezlerine yakın olup olmayışları, ulaşım durumu, konaklama tesisleri, kamp kurma imkânlarının bulunup bulunmayışına bağlı olarak, birer turistik çekim merkezi durumuna gelebilirler (Koday ve diğ., 2009: 132).

Artvin ili su kaynakları açısından oldukça büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bu su kaynakları içerisinde akarsular üzerinde oluşan irili ufaklı yüzlerce şelale veya çağlayanlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları çevresiyle birlikte sahip oldukları ekolojik özellikleri nedeniyle koruma altına almış (Balıklı ve Güneşli Şelaleleri gibi) ya da korunan alan içerisinde yer alabilmektedir. Ancak ilde bulunan çok sayıdaki şelale ve çağlayanlardan bazıları turizm açısından başlı başına bir turistik destinasyona dönüşmüşken, bazıları ise yöre halkı dışında pek bilinmemektedir.

Yörede turistler tarafından en fazla ziyaret edilen şelalelerden birisi Maral Şelalesi (Borçka)'dir (Fotoğraf 3.65.). Şelaleyi benzerlerinden ayıran özellik; bir eğim kırığından, suları tek seferde, 63 m'den düşen yüksek bir şelale olmasıdır (Sever ve Kopar, 2009: 17). İnsanların Camili ve diğer köyleri ziyaretlerinde görmeden gitmediği ve şelaleye ulaşım için kullanılan patika yol boyunca doğa ile baş başa yapılan yürüyüş, bu yürüyüş sırasında çevredeki bitki ve hayvan türlerinin gözlenmesi, manzara seyir alanının ve gelen ziyaretçilerin oturup, dinlenebileceği ve çay içebileceği kulübenin varlığı ziyaretçilere ayrı bir deneyim yaşatmaktadır (Kaymaz, 2012: 242).

Fotoğraf 3.65. Maral Şelalesi (Borçka-Maral Köyü) ve Gorgit Yaylasındaki Çağlayandan Görünümler.

En çok ziyaretçi çeken şelalelerden birisi de Mençuna Şelalesi'dir. İdari olarak Artvin ili Arhavi ilçesi Arılı köyü sınırları içerisinde bulunan şelale, ilçe merkezine 16

km ve Artvin il merkezine 96 km uzaklıktadır. Ortacalar, Arılı ve Küçükköy'ün güneyinde tarihi Çifteköprü'deki (Çiftekemer Köprüsü) yol ayrımından güneybatıya doğru yaklaşık 1 km'si beton 3 km'si toprak olmak üzere 4 km'lik bir yoldan devam edilerek Mençuna Restoran önündeki park alanına kadar araç ile ve daha sonra eğimli yamaç boyunca uzanan yaklaşık 800 m tek kişinin geçebileceği dar bir patika yoldan çıkılarak ulaşılmaktadır. Coğrafi koordinat sistemine göre 41°15'16" K enlemleri ile 41°21'07" D boylamlarında olup, ortalama 500-600 m yükselti basamağında yer almaktadır (Koday ve diğ., 2015: 218). Kaynağını Çatak (1510 m) ve Sazlık Tepesi (1683 m) ile Taşlık Yaylası'ndan alan Mençuna Deresi'nin yaz döneminde ortalama akımı 3 m^3/sn olup, sonbahar döneminde en yüksek debiye ulaşarak 20 m^3/sn'ye kadar çıkmaktadır. Eğim kırığında oluşmuş olan şelale yaklaşık 3.5 km sonra 1. basamaktan 60 m (http://www.atlasturkey.com.tr/atlaskitap/kitapdetay.aspx?kitapid=307&parentid=

267) ve yaklaşık 20 m sonra 2. basamaktan 15 m yükseklikten düşüş gerçekleştirmekle birlikte 2 tane şelale oluşturmaktadır. Daha sonra sularını (yaklaşık 500 m) Arhavi (Kamilet Deresi) Deresi'ne ulaştırmaktadır. Aynı zamanda düştükleri noktada Mençuna Şelalesi yaklaşık 200 m^2 genişliğinde ve 1.5 m derinliğinde, çağlayan ise 30 m^2 genişliğinde ve 2 m derinliğinde dev kazanı oluşturmaktadır. Oluşturdukları dev kazanlarının içi genellikle taşlık ve kayalıktır (Koday ve diğ., 2015: 219; Fotoğraf 3.66.).

Şelalenin bulunduğu alan turizm alt ve üstyapısı açısından en gelişmiş destinasyondur. Alan içerisindeki Çifte Kemer Köprü'nün varlığı tarihi ve kültürel açıdan doğa turizmini alternatif olarak çeşitlendirmektedir. Nitekim köprüyü görmek için gelen ziyaretçiler aynı zamanda şelaleyi de ziyaret etmektedirler. Ziyaretçilerin ihtiyaçları için hizmet veren restoran ve konaklama (Mençuna Konakları) tesislerinin varlığı turizmin gelişmesine ve ziyaretçi sayısının artmasına imkân vermektedir.

Fotoğraf 3.66. Mençuna Şelalesi (Arhavi)'nden Görünümler.

Yusufeli ilçesinin Özgüven köyünde kalan Ciro Çağlayanı, ilçe merkezine 38.5 km ve köye ise 2.4 km uzaklıkta olup, 41°02'08" N enlemi ve 41°02'51" E boylamında yer almaktadır. Köyden sonra 1.8 km toprak yol takip edilerek araç ile ulaşılabilmektedir. Daha sonra yaklaşık 0.5 km yürüyerek çağlayanın yanına gidilebilmektedir. Sularını Karataş II Tepe (3253 m)'nin kuzeye bakan yamacında gelişmiş Gudashev Sirk Gölü'nden alır. Birçok akarsu tarafından beslenen bu göl batı yönünde akış gösteren gideğeni ile çağlayana su göndermektedir. Bu sayede Ciro Çağlayanı yıl boyunca akış/düşüş gösterir. Özgüven Deresi (Gudashev Dere), Karataş T. ile Gudashessivrisi T. arasında 2348 m yükseltide ve 35 m genişlikteki eğim kırıklığı üzerinden düşüş gösterir. Üst Kretase yaşlı granodiyoritlerden teşekkül etmiş eğim kırıklığı, farklı eğimlerdeki 2 bölümden oluşur. GPS ile yapılan ölçümlerde 2348-2255 m'ler arasında 76° eğimli ilk bölümün 93 m, 2255-2182 m'ler arasındaki 63° eğimli ikinci bölümün 73 m olduğu tespit edilmiştir (Bulut ve diğ., 2005: 111). Bu özelliği ile Ciro, Türkiye'nin bilinen en yüksekte yer alan en yüksek su düşüşüne sahip çağlayanları arasındadır (Doğanay, 1994: 81). İlginç olduğu kadar ürpertici görünümlü bu çağlayanı eğim kırıklığı üzerinde izleyebilmek için yaya olarak 25 dk. oldukça eğimli (70-75°) patikayı aşmak gerekir (Bulut ve diğ., 2005: 107-109; Fotoğraf 3.67.).

Fotoğraf 3.67. Ciro Çağlayanı (Yusufeli)'ndan Bir Görünüm.

Şavşat ilçesinde bulunan bir diğer şelale ise Su Atılan Şelalesi'dir (Fotoğraf 3.68.). 2014 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Aşağıkoyunlu köyü merkezinden Tamara Odaları Mevkiine (Fotoğraf 3.69.) kadar yapılan 2 kilometrelik patika yol sayesinde toplamda yürünen 3 km'lik yol (iki saatlik yürüyüş) ile odalara ve şelaleye ulaşılabiliyor. Şelalelerden iple iniş gerçekleştiren ve ekstrem macera sporlarıyla ilgilenen doğa sporcusu Orhan ŞENTÜRK'ten edindiğimiz bilgiye göre Su Atılan Şelalesi'nde yaklaşık 75 m su düşüşü bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.68. Su Atılan Şelalesi (Şavşat)'nden Görünümler.

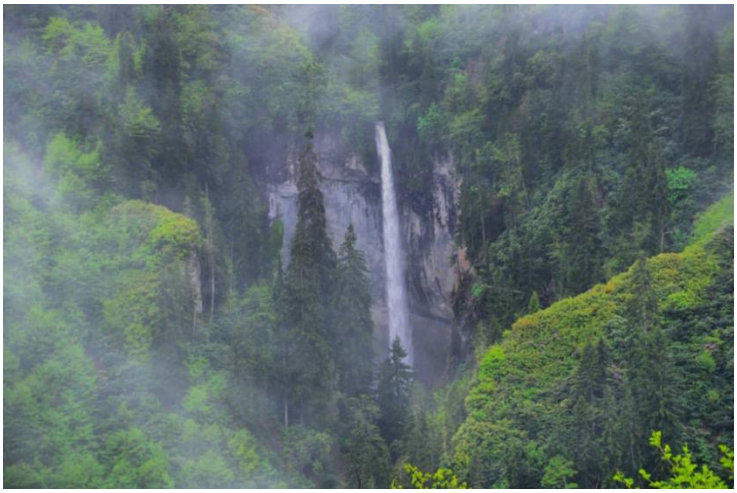
Fotoğraf 3.69. Tamara Odalarından Görünümler.

Yöredeki en ilginç şelalelerden birisi Murgul ilçesinde bulunan Delikli Kaya Şelalesi'dir (Fotoğraf 3.70.). Bu şelale aşınmaya dirençli olmayan anakayanın su tarafından aşındırılmasıyla 4,32x4,27 m genişliğinde meydana gelmiş çemberden yaklaşık 10 m yüksekten düşen su altında 6,4x8,55 m genişliğinde içi tamamen suyla dolu bir dev kazanı meydana getirmiştir. Oldukça sık bir orman örtüsü arasında bulunan şelale her geçen gün daha fazla turisti kendisine çekmektedir.

Fotoğraf 3.70. Murgul Delikli Kaya Şelalesi'nden Görünümler.

Karagöl-Camili yol ayrımında bahar aylarında su seviyesinin yüksek olması sebebiyle kolaylıkla fark edilebilen Mayusur Şelalesi (Borçka) Şelalesi eşsiz bir manzara meydana getirmektedir (Fotoğraf 3.71.). Fotosafari yapan insanların yoğun ilgi gösterdiği ve Karagöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden insanların yol kenarından bu manzarayı çektikleri görülmektedir.

Fotoğraf 3.71. Mayusur Şelalesi (Borçka)'nden Bir Görünüm.

Gerçekten de yöre turizme açılmış olanlar dışında henüz pek bilinmeyen ve tanıtımı yapılmayan yüzlerce irili ufaklı çağlayan veya şelaleye ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan birisi de Şavşat'ta Papart Vadisi'nde bulunan Zikarul Çağlayanı olup, buraya Merata yaylası yolu takip edilerek ulaşılmaktadır (Fotoğraf 3.72.).

Fotoğraf 3.72. Zikarul Çağlayanı (Şavşat)'ndan Bir Görünüm.

Murgul ilçesinin turizm anlamında tanıtımlarının daha iyi yapılması ve daha fazla kitlelere ulaşılması ile turizm destinasyonları içerisinde doğallığı ile en fazla ilgi çekecek yerlerden biri Kokolet Vadisi olacağı tahmin edilmektedir. Bu doğal güzellikler içerisinde yer alan Kokolet Çağlayanları, vadi boyunca hem çok güzel bir trekking yapma imkânı sunmaktadır, hem de oluşturduğu çağlayanları ile eşsiz bir seyir keyfi sunmaktadır. Yer

yer 3-4,5 m'den düşüş gösteren suyun düştüğü yerlerde dev kazanları oluşmuş ve bazı yerlerde uzun bir su kaydırağında akar gibi akmaktadır (Fotoğraf 3.73.).

Fotoğraf 3.73. Kokolet Vadisi (Murgul)'ndeki Bir Dizi Çağlayanlardan Görünümler.

Artvin yöresinde Murgul ilçesi Küre köyü sınırları içerisinde kalan sık orman örtüsü ile sarp bir topoğrafya arasından akan ve iki ayrı düşüş gösteren su ilkinde 12 m'den düşerek kayayı oyduğu alanda küçük bir havuz görünümünde dev kazanı oluşturmuş ve bundan sonra da ikinci düşüşünü daha yüksekten meydana getirmiştir (Fotoğraf 3.74.). Ormandan ve eğimli yamaçlardan dolayı pek bir görülme şansı vermeyen Küre Şelalesi, çevre düzenlemesi ve seyir terası ile eşsiz manzaralar ziyaretçilere sunulabilir.

Fotoğraf 3.74. Küre (Murgul) Şelalesi'nden Görünümler.

Şavşat ilçesi en fazla şelale veya çağlayanı olan ilçeler içerisinde olup, yöre daha çok doğal ortam özellikleri ile kendinden söz ettirmektedir. Bu noktada alanın turizm çeşitliliği içerisinde şelaleler ayrı bir önem sahiptir. Birçok doğa tutkunu insanın ziyaret ettiği alanların başında manzara seyri, fotosafari ve trekking için gittiği yerlerin başında Papart Şelalesi gelmektedir (Fotoğraf 3.75.). Meydancık'taki Papart Vadisi'nde bulunan şelale, kış mevsimi yollarının kapalı olması nedeniyle daha çok sonbahar, ilkbahar ve yaz

aylarında ziyaretçi çekmektedir. Alan özellikle fotoğraf tutkunlarının merkezi konumundadır.

Fotoğraf 3.75. Papart Şelalesi (Şavşat)'nden Bir Görünüm.

Ardanuç ilçesindeki tarihi Top Yolu üzerinde tarihi anmakla birlikte doğal güzellikleri de görmek mümkündür. Bu yol üzerinde ziyaretçilere farklı bir deneyim yaşatan Basa Yaylası Şelalesi çok güzel bir manzara sunmaktadır (Fotoğraf 3.76.). Dikkat edildiği üzere arazi çalışmaları esnasında 1 saatten fazla süre incelemelerde bulunduğumuz yerde o esnada onlarca aracın bu yolu kullandığı (yerli ve yabancı turistlerin yanında gurbetçiler) ve şelale önünde durup, manzarayı ve şelaleyi izleyip fotoğraf çektikleri gözlenmiştir. İki kere düşüş gösteren su, öncesinde yaklaşık 89 m hafif eğimli bir yüzeyde çağlayarak gelmekte ve daha sonra 8-15 m arasında değişen küçük düşüşler göstermektedir. Akabinde 42 m'den büyük bir düşüş gerçekleştirip yaklaşık 17 m sonra 13 m'den yola düşmektedir. Özellikle Bilbilan yaylasını görmek için gelen insanların ve tur gruplarının bu alanı ziyaret etmeleri için tanıtım ve yol tabelalarının yapılması gerekmektedir. Bu sayede daha çok insan tarih, yayla ve yaylacılık kültürü ile doğal güzellikleri bir arada yaşama imkânı bulacaktır.

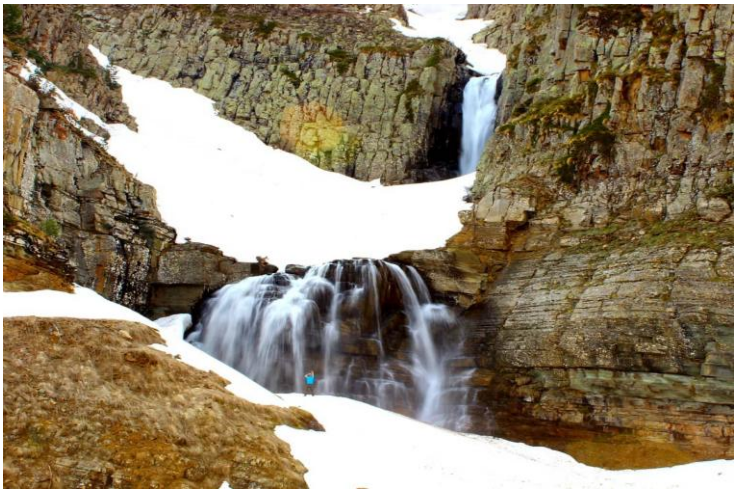

Fotoğraf 3.76. Basa Yaylası Şelalesi (Ardanuç)'inden Bir Görünüm.

Artvin ilinin çeşitli ilçelerinde veya köylerinde diğer turistik açıdan önem taşıyan şelaleler ise Berta (Yusufeli)'da bulunan Muradin Şelalesi (Fotoğraf 3.77.), Bazgiret (Maden) Şelalesi (Şavşat; Fotoğraf 3.78.), Yolağzı Köyü Çağlayanı (Ardanuç; Fotoğraf 3.79.), Geçitli Köyü (Ardanuç) Çağlayanı (Fotoğraf 3.80.), Yusufeli Ayı Hamamı (Yusufeli) Çağlayanı (Fotoğraf 3.81.), Beyazsu Yayla (Borçka) Yolundaki Çağlayan (Fotoğraf 3.82.), dışında yörede Çağlayan köyü Didğele Şelalesi (Şavşat), Çağlıpınar Şelalesi (Şavşat) ve İtkayası Şelalesi (Ardanuç) gibi çok sayıda doğa harikası bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.77. Berta (Yusufeli) Muradin Şelalesi'nden Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.78. Bazgiret (Maden) Şelalesi (Şavşat)'nden Bir Görünüm.

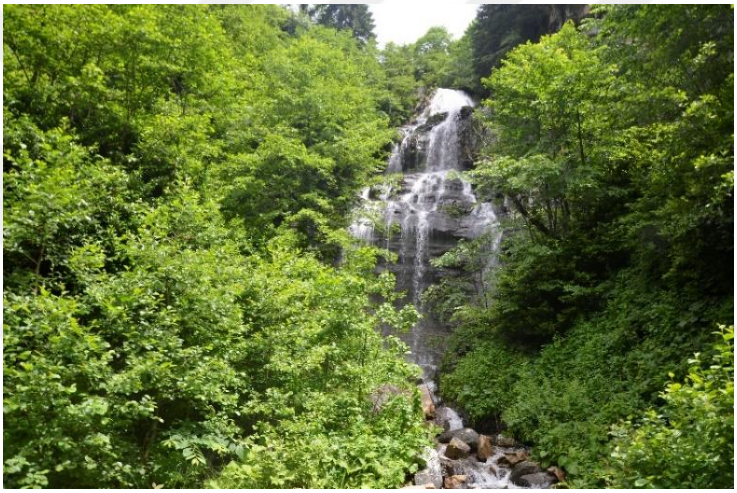
Fotoğraf 3.79. Yolağzı Köyü Çağlayanı (Ardanuç)'ndan Görünümler.

Fotoğraf 3.80. Geçitli Köyü (Ardanuç) Çağlayanı'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.81. Yusufeli Ayı Hamamı (Yusufeli) Çağlayanı'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.82. Beyazsu Yayla (Borçka) Yolundaki Çağlayan'dan Bir Görünüm.

Gerek şelalelerin düştükleri noktada oluşan dev kazanları, gerekse dereler üzerinde tabanı çakıl olan küçük havuzlar yerel halkın rekreasyonel anlamda yüzme ve serinleme amacıyla kullandıkları yerlerden bazılarıdır. Bu faaliyetler ise ekoturizmin önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır (Koday ve diğ., 2015: 227; Fotoğraf 3.83.; Fotoğraf 3.84.).

Fotoğraf 3.83. Arhavi Yolgeçen Köyü Doğal Aquapark'tan Görünümler.

Fotoğraf 3.84. Mençuna Deresi'ndeki Doğal olarak Oluşmuş Havuzda Bir Görünüm.

3.11. ARTVİN İLİNDE GÖL EKOTURİZMİ

Doğal veya yapay, sürekli veya mevsimsel, suları durgun veya akıntılı, tatlı tatlı, acı veya tuzlu tüm su kütleleri sulak alan olarak tanımlanmaktadır. Bataklıklar, sazlıklar, turbalıklar, sulak çayırlar ile denizlerin altı metre derinliğe kadar olan kesimleri de sulak alan kapsamı içerisinde yer almaktadır (Ateş, Er ve Uzer, 2011: 29). Bu bağlamda ekoturizmin temelini oluşturan doğal çekim kaynaklarından biri de sulak alanlardır. Sulak alansız ve koruma altına alınmaksızın belirtilen alanların ekoturizm kapsamında değerlendirilmesi ve geliştirilmesi mümkün değildir. Ekoturizmin gerçekleştirilebilmesi açısından alanın biyoçeşitliliği korunma altına almak, aynı zamanda doğal kaynakları sürdürülebilirlik yaklaşımıyla ele almak gerekir (Çakır ve Çakır, 2011: 262-267).

Sulak alanlar doğal süreçlere bağlı değişmeler ile canlı türlerini gözleme ve öğrenme olanağı yanında çevrelerinde farklı görsel özellikler sunarak yüksek manzara

değeri taşıyan, insana huzur veren bir dinginliğe sahip doğal alanlardır. Görsel değerleri ve ruhsal dinlendiricilikleri de sulak alanları ekoturizm yönünden değerli kılmaktadır (Tırıl, 2011: 66). İnsanların turizmde su kaynaklarına ilgisi sadece denizle sınırlı kalmamış, göllere de yönelmiştir (Akpınar ve diğ., 2007: 2). Türkiye'de iç turizme ve rekreasyon faaliyetlerine elverişli çok sayıda doğal ve beşeri çekicilik bulunmaktadır. Göller de hem başlı başına birer doğa harikaları ve hem de potansiyel turistik çekim alanı olmaları nedeniyle önem taşırlar (Doğanay ve diğ., 2003: 127-128). Çünkü göller sahip oldukları ekonomik ve ekolojik potansiyelleri ile coğrafi yeryüzünün en önemli doğal unsurları durumundadır (Doğanay, 2011: 154). Türkiye'de büyüklükleri bakımından önemli olmayan fakat turizmin ilgi alanına giren çok sayıda göl bulunmasına rağmen birkaç göl dışında, göller turizmden uzak çevre halkın rekreasyon alanı olarak kalmıştır (Doğaner, 2001: 88). Ancak doğaya artan ilgi nispeten göllerin bulundukları alanlarda ekoturistlerin gerçekleştirdiği etkinlikler sonucunda geçmişe nazaran bu alanlarında hareketlilik yaşanmasına imkân vermiştir. Nitekim şehirlerin çevrelerinde bulunan korunan alan statüsünde olan veya olmayan göl alanları günü birlik rekreasyon alanları olarak bu alanda yaşayan insanların zaten sürekli uğrak yerleri olduğunu görmekteyiz. Şehirlerden uzakta olan ulaşılması güç dağlık alanlardaki sirk gölleri ise meraklılarının her türlü zahmete rağmen çıkıp gördükleri ekoturizm alanları olarak dikkat çekmektedir.

Göl alanları su temelli turizm aktivitelerinin bir çoğuna imkân vermektedir. Göller denizden uzak yerlerin bu gereksinimini karşılaması yanında, kitle turizmine açılan deniz kıyısından kaçanlara sessiz, sakin bir ortam ve ekoturizm olanağı da sunmaktadır (Doğaner, 2001: 81). Sahip olduğu doğal güzellikleriyle oldukça yüksek kaliteli turizm merkezlerinden biri olmasına rağmen, bu potansiyel yeterince değerlendirilmediğinden (Yazıcı ve Cin, 1997: 76) birçok göl ve kırsal yerleşmeler ekonomik açıdan bu avantajlarını kullanamamaktadırlar. Bu açıdan göller denizden uzak yerlerin bu gereksinimini karşılaması yanında, deniz kıyılarından farklı olarak sessiz ve sakin ortam sunması, kitle turizmine açılan deniz kıyısından kaçanlara ekoturizm olanağı sunmaktadır (Erkut, 2005: 35).

Türkiye'de turizm açısından göllerden, çevresindeki yerleşim yerlerinin rekreasyon alam olarak (yürüyüş, kamping, piknik, manzara seyretmek, fotoğraf çekmek, bisiklete binmek, yaban hayatı gözlemek vb.) ve konaklama (motel, otel, pansiyon, kamu dinlenme tesisi vb.) ve ağırlama üniteleri (lokanta, kır kahvesi) yapılarak faydalanılmaktadır. Sulak

alanlar olarak kabul edilen ve derinliği 6 m'yi geçmeyen göller ise, kuşların beslenme ve yuvalamaları için ideal alanlar oluşturması kuş gözlemleme, fotoğraf ve film çekmek için küçük gurupların ilgisini çekmektedir. Göller oluşumları bakımından da turizmde ilgi çekebilirler (buzul, krater, obruk, lagün gölleri vb.) (Doğaner, 1996: 24). Turizme kazandırılan ulusal veya uluslararası düzeydeki göller merkezi ve yerel yönetimlerin planlamalardaki eşgüdümsüzlüğü, birbirinden bağımsız yatırımlarla sonuçlanmakta ve bir üst ikilem tablosu ortaya çıkmaktadır (Girgin, Çetin ve Arıbaş, 2003: 172-175). Göllerdeki ve akarsulardaki termal değişiklikler de su kalitesini etkiler ve bu da turizm için birçok su kaynağının cazibesini sınırlayabilir. Su kalitesi, çözünmüş oksijenin çözünürlüğünü, bitki ve hayvanların metabolizmasını ve solunumunu ve kirleticilerin toksisitesini etkiler (Stefan ve diğ., 1998: 547). Su kalitesi, toplumsal olarak tanımlanmış kirlilik düzeylerine bağlı öznel bir kavramdır suya bağlı rekreasyon ve turizm segmentleri için su kalitesi gereksinimleri genellikle yüksektir (Jones, Scott ve Gössling, 2006: 82).

Artvin ili hidrografik kaynaklar yönüyle oldukça zengin bir coğrafyadır. Bu kaynaklar içerisinde göller ise tamamıyla ayrı yere ve öneme sahip doğal kaynaklardır. İlde hemen hemen her dağlık kütlenin bitişiğinde sirklerde veya nispeten düz alanlarda çeşitli şekillerde (sirk gölleri, moren set, heyelan vb.) oluşmuş yüzlerce göl bulunmaktadır (Tablo 3.9.). Bu durum ekoturizm açısından ildeki göl turizm potansiyelini artırmaktadır. Nitekim dağ turizmi, doğa yürüyüşleri, manzara seyri, fauna ve flora gözlemi, kamp, fotosafari ve diğer turizm türleriyle uğraşan insanların ulaşılması güç veya kolay olan yerlerdeki doğal gölleri ve çevresini görme arzuları bu alanları değerli kılmaktadır. Bu bakımdan birbiriyle ilişkili birçok etkinliği bir arada bulabileceğimiz göl turizmi ilin için bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.9. Artvin İlinde Çeşitli Şekillerde Oluşmuş Göller ve Kapladıkları Alanlar (m^2).

Göl Adı	Alan (m^2)	Göl Adı	Alan (m^2)	Göl Adı	Alan (m^2)	Göl Adı	Alan (m^2)
Adsız G.	2846.048392	Adsız G.	10429.5946	Adsız G.	142.809425	Karagöl	104121.897
Adsız G.	16266.89245	Adsız G.	7722.384676	Adsız G.	435.708757	Karagöl	45224.07853
Adsız G.	2122.540087	Adsız G.	8458.308247	Adsız G.	5138.33913	Karagöl	55023.63155
Adsız G.	1457.916222	Adsız G.	12656.83535	Adsız G.	2132.620753	Karagöl (Tatlı)	28805.18614
Adsız G.	5209.463824	Adsız G.	1687.111349	Adsız G.	754.929825	Karagöller	67491.31442
Adsız G.	562.27711	Adsız G.	22142.4614	Adsız G.	5496.482767	Karataş G.	10528.69489
Adsız G.	6796.608575	Adsız G.	4263.281376	Adsız G.	3904.997729	Kartal G.	19552.01043
Adsız G.	822.834307	Adsız G.	4490.140098	Adsız G.	3398.724315	Kız G.	13244.87416
Adsız G.	505.293349	Adsız G.	1700.893509	Abyeter G.	591.609046	Kötü G.	16135.36493
Adsız G.	2147.181714	Adsız G.	2236.866383	Akgöl	60827.01458	Kuledibi G.	9155.729277
Adsız G.	3355.601469	Adsız G.	3314.281242	Alaca G.	2915.692435	Kurugöl	1057.524797
Adsız G.	4265.241505	Adsız G.	2127.484164	Ambar G.	82878.46997	Kuyruklu G.	4134.647886
Adsız G.	799.802787	Adsız G.	2695.177881	Balık G.	11743.27506	Küçük G.	9863.370981
Adsız G.	500.533035	Adsız G.	1596.105343	Başkaya G.	18066.44238	Küçükagara G.	4910.824114
Adsız G.	3164.208837	Adsız G.	293.879396	Batak G.	3407.256129	Libler G.	23599.95759
Adsız G.	738.548744	Adsız G.	797.842658	Boğa G.	25632.19172	Manda G.	2051.135375
Adsız G.	850.556137	Adsız G.	4314.524758	Boravant G.	2981.636788	Mesuk G.	4334.056047
Adsız G.	1442.095178	Adsız G.	1211.919987	Büyük G.	29874.05168	Meterez G.	20138.64915
Adsız G.	1433.694624	Adsız G.	1559.142903	Büyükagara G.	16178.06775	Nogadit G.	16290.07514
Adsız G.	1326.167527	Adsız G.	1701.112273	Büyükdeniz G.	54945.92643	Ortasıkuru G.	20252.33665
Adsız G.	1708.672772	Adsız G.	4196.776987	Büyükgöl	7788.014008	Ortasırtsağ G.	10781.27156
Adsız G.	539.910634	Adsız G.	847.055906	Büyükhevek G.	34865.58237	Ortasırtsol G.	22973.83627
Adsız G.	5089.335896	Adsız G.	7401.448495	Büyüköz G.	23424.20224	Öküz G.	23190.01054
Adsız G.	1466.596795	Adsız G.	669.804207	Cıl G.	1399.82817	Öküzgölü	1036.06838
Adsız G.	2009.832649	Adsız G.	1778.677392	Çennovit G.	7342.504604	Posta G.	10898.31929
Adsız G.	11948.10857	Adsız G.	4293.252104	Çifte G.	15064.99429	Sadaracu G.	2701.618307
Adsız G.	1393.651981	Adsız G.	1640.733288	Çovan G.	4466.994821	Sakızraho G.	6233.911437
Adsız G.	22485.48404	Adsız G.	3117.393248	Danma G.	9149.290419	Samamiyet G.	10934.96076
Adsız G.	11676.77067	Adsız G.	2209.520828	Davar G.	5495.082675	Samamiyet G.	4728.613141
Adsız G.	8059.351916	Adsız G.	1404.896473	Demirkapı G.	3433.726626	Samlı G.	45799.82278
Adsız G.	1417.593561	Adsız G.	686.045279	Deniz G.	96580.17876	Sarı G.	8411.492658
Adsız G.	22724.15604	Adsız G.	6213.785109	Denizdüzü	20130.52861	Saskanall G.	1640.628281
Adsız G.	2302.495714	Adsız G.	5334.352067	Derebaşı G.	4501.017067	Savkoz G.	11554.26258
Adsız G.	1734.666363	Adsız G.	1596.525371	Dipsiz G.	4276.844771	Şeytan G.	2056.455726
Adsız G.	5862.88695	Adsız G.	11061.01003	Eğrigöl	28810.40148	Tacar G.	8736.156585
Adsız G.	2565.669334	Adsız G.	36397.50223	Ergis G.	19496.00673	Yeşilgöller	7192.974736
Adsız G.	1211.919987	Adsız G.	11340.74849	Gamabostan G.	9903.693643	Yeşilgöller	5575.868007
Adsız G.	777.331304	Adsız G.	4228.279066	Göleteği G.	38283.77672	Yıldız G.	50337.69728
Adsız G.	4814.077728	Adsız G.	2646.174647	Gudashev G.	8221.342607	Ziyaret G.	2455.202043
Adsız G.	4242.840027	Adsız G.	3702.58812	Haşıl G.	1153.982413	Ziyaret G.	8539.723621
Adsız G.	5264.347446	Adsız G.	7569.24957	Hevek G.	25135.15892		
Adsız G.	887.098548	Adsız G.	2865.814143	Hoç G.	4496.291755		
Adsız G.	1892.924933	Adsız G.	7131.720693	Kaçkar G.	25485.18202		
Adsız G.	846.495869	Adsız G.	1109.433222	Kanlı G.	5879.54805		
Adsız G.	1377.340904	Adsız G.	499.55297	Kara G.	88652.10103		
Adsız G.	7715.069193	Adsız G.	386.985541	Karadeniz G.	25263.58239		
Adsız G.	1787.742991	Adsız G.	623.321139	Karagöl	25136.90903		
Adsız G.	6240.911899	Adsız G.	1465.056693	Karagöl	30147.48973		

Kaynak: HGK 25:000 Ölçekli Topoğrafya Haritası.

Artvin ilinde izlenen göller oluşumları yönünden iki ana grupta toplanabilir. Bunların birincisi ve büyük çoğunluğu heyelan gölleridir. Heyelan göllerine tipik örnek; Şavşat-Veliköy-Meşeli gölü, Borçka-Karagöl'dür. Artvin il sınırları içinde bu göller haricinde irili ufaklı birçok heyelan gölü vardır. İkinci grup ise buzul gölleri (sirk gölleri)'dir. Bu tip göller genellikle yüksek kesimlerde, Kaçkar Dağları'nın güney eteklerinde, Karçal Dağları etekleri ile Ardanuç ilçesi doğusu ve Şavşat ilçesinin

güneyindeki plato bazaltlarında izlenmektedir. Tipik örnekleri Bülbülan yaylası yöresinde Şavşat ilçesi Hanlı köyü güneyinde yer alan Karagöller'dir. DSİ kaynaklarına göre bu göller 48 ha'lık bir alanı kapsar. Artvin ilindeki toplam doğal göl yüzeyleri ise 120 ha'lık bir alan oluşturmaktadır (Yılmaz ve diğ., 1998: 69).

Artvin ilinde göl turizmi açısından korunan alanlardan Kaçkar Dağları Milli Parkı sınırları içerisinde Rize, Erzurum ve Artvin sınırları arasında kalan alanda irili ufaklı yüzlerce göl bulunmaktadır. Her biri birer doğa harikaları olan, buzyalağı (sirk) gölleri alanları yaklaşık 0.5 ila 1-2 ha büyüklüğünde olup, dağcıların büyük ilgisini çekerler. Yemyeşil orman örtülerinin üst sınırında ve takke buzulu kalıntıları çevresinde göze çarpan sirk (buzyalağı) göllerinin belirlenebilenleri, 13 adet dolayındadır. Adları konulmuş olanların başlıcaları ise Deniz Gölü ve Adsız Göl (Fotoğraf 3.85.), Küçük Deniz Gölü, Büyük Deniz Gölü, Karadeniz Gölü, Derebaşı Gölü ve Öküzçayırı Gölü gibi doğa harikalarıdır (Doğanay ve Zaman, 2013: 351). Uygun iklim koşullarının yakalandığı yaz aylarında bu dağlık alanlar binlerce turisti ağırlamaktadır. Gelen ziyaretçilerin öncelikli amaçları içerisinde iki faktör etkili olmaktadır. Bunlardan birisi zirve tırmanışları yaparken dağın yamacında bulunan göllerin etrafında (ana kamp) kamp kurmaları ve uygun hava koşullarının yakalanmasıyla çıkış ve dönüşlerde bu alanlarda konaklamaları, ikincisi ise sadece doğa yürüyüşü yapan insanların gölleri görme arzuları neticesinde veya sadece göl etrafında kamp kurmak istemelerine bağlı olarak bu alanları tercih etmeleridir. Çünkü bu sulak alanlar tatlısu kaynağı ve çevresinin biyoçeşitlilik açısından zengin olması nedeniyle ziyaretçiler için birçok açıdan avantaj sağlamaktadır.

Fotoğraf 3.85. Kaçkar Dağları Milli Parkı ve Çevresinde Bulunan Göllerden (Deniz Gölü ve Adsız Göl) Görünümler.

Artvin ilinde irili ufaklı Karagöl adıyla anılan birçok göl mevcuttur. İlde bulunan göller içerisinde en önemlilerden birisi de Karagöl-Sahara Milli Parkı'nın Karagöl bölümüdür (Fotoğraf 3.86.). Günlük rekreasyonel alan olarak yöre insanının ziyaretleri dışında her yıl binlerce turisti de ağırlayan bu alan en fazla ilgi çeken turistik destinasyon olarak dikkat çekmektedir. Gölün bu kadar fazla ilgi görmesinde orman içerisinde eşsiz güzelliği ile Karagöl'ün varlığı, göl yanında bulunan konaklama tesisi ve kamp alanı, gölün içi ve çevresindeki canlı çeşitliliği etkili olmaktadır.

Fotoğraf 3.86. Şavşat Karagöl'den Görünümler.

Milli Park'taki öteki göl ise, alanın kuzeyinde, Guratba Tepe'nin güney yamacında bulunan Gamabostan Gölü'dür. Tepe noktası güneye bakan bir üçgen biçiminde olan gölün kuzey kıyısı yaklaşık olarak 200 m üçgenin yüksekliğine karşılık gelen genişliği ise yaklaşık olarak 80 m'dir (Çağlar, 2009: 34).

Milli Parkın Sahara bölümünde, Şavşat ile Ardahan arasında bir plato görüntüsü veren yükseltilerde ana kayacı örten gevşek malzeme (moren veya ayrışma kalıntısı) içinde topoğrafyanın uygun olduğu, ani değişimin görüldüğü noktalarda yüzeyaltısuyunun sızıntı-kaynak şeklinde yüzeye çıkarak geniş alanlarda toplanması sonucunda sığ ve görece küçük gölcükler oluşmuştur. Sahara bölümünün güneyinde yer alan Zölt Tepe'nin güneydoğusundaki Göller Mevkii ile Turnalık Mevkiinde gözlenen bu tür oluşumlardan en önemlisi yaklaşık 50 m çapındaki Zölt Gölü (Fotoğraf 3.87.)'dür (Karagöl Sahara Milli Parkı UDGP, 2008: 84-85).

Fotoğraf 3.87. Zölt Gölü'nden Görünümler.

Şavşat ilçesi sınırları içerisinde göl turizmi açısından değerlendirilebilecek, potansiyel turistik değeri yüksek göller bulunmaktadır. Bununla birlikte, ilçede yer alan Arsiyan gölleri, Bilbilan yaylası yakınlarındaki Karagöller, Kazan (Samamiyet) gölleri (Fotoğraf 3.88.), Akgöl, Balık, Şırata (Fotoğraf 3.88.) ve Maden gibi bazı göller, bu açıdan değerlendirilmeyi bekleyen hidro-turistik kaynaklardandır (Orhan, 2015: 297). Araştırma sahasında bir diğer göl grubunun bulunduğu alan, ilçenin güneyinde yer alan Çadır Dağı (Eğripınar, Karga ve Kayalıyurt tepeleri) etekleridir. Buradaki göllerin (Bilbilan yaylası yakınlarındaki Karagöller, Kazan Gölleri, Akgöl (Yörede Ağgöl olarak da ifade edilen bu göl 86.250 m^2 olup, bir heyelan gölüdür (Sever, 2001: 192; Fotoğraf 3.89.; Fotoğraf 3.90.) vb.) de ekseriyeti sirk gölü olup, 2300 m ila 2850 m arasında değişen yükseltilere sahiptirler (Orhan, 2015: 301). Gürcistan sınırında yer alan Arsiyan yaylası ile yaylaya yürüyüş mesafesinde olan, Göze Dağı eteklerindeki, Arsiyan gölleridir. Bir buzul vadisi olarak nitelenen bölgede, irili-ufaklı 38'den fazla göl yer almaktadır Büyük çoğunluğu sirk gölü niteliğinde olan bu göllerin en önemlileri; Davar, Sedeva (Çimli Göl), Kulak, Boğa, Posta, Muhoğlu ve Kız gölleridir (Bulut, 2012: 71; Fotoğraf 3.91.). Bunların hemen hepsine yayladan en fazla bir saat içerisinde yürüyerek ulaşılabilecekken; Kız gölü daha uzakta yer almakta olup, yaklaşık iki saatlik yürüme mesafesindedir. Bahsi geçen göl, 2620 m yükseltide yer almasına rağmen, diğerleri 2300 m ila 2400 m arasında değişen yükseltiye sahiptir (Orhan, 2015: 300).

Fotoğraf 3.88. Balık Gölü (Şavşat) ve Şırata Gölleri (Şavşat)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.89. Kazan Gölleri (Şavşat)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.90. Şavşat Akgöl (Ağgöl)'den Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.91. Arsiyan Gölleri (Şavşat)'nden Görünümler.

Ayrıca rekreasyon alanı olarak kullanılabilecek, oldukça zengin turistik potansiyele sahip olan diğer göller arasında Maden, Aşağı Koyunlu (Balık) ve Yukarı Koyunlu (Rutav) gölleri zikredilebilir (Orhan, 2015: 301; Fotoğraf 3.92.).

Fotoğraf 3.92. Yukarıkoyunlu (Rutav G.) ve Aşağıkoyunlu (Balık G.) Göllerinden (Şavşat) Görünümler.

Yalnızçam Dağları (Çadırdağı 3054 m) yüksek platoları üzerinde, çok güzel buzyalağı gölcükleri (sirk çanakları) vardır. Ardanuç-Şavşat ilçe merkezleri doğrultusu boyunca yüksek yörelerde, orman örtüsü üst sınırı ve içinde, çok güzel glâsiyal kökenli buzyalağı (sirk) gölü grupları vardır. Kuaterner Devri buzullaşmasının eseri olan ve yüksek birer göl turizmi potansiyeli taşıyan başlıca göl grupları (yerel kabulün bir sonucu olarak), Karagöller diye adlandırılmıştır. Bunlar, üç gruba ayrılarak incelenebilirler (Doğanay ve Zaman, 2013: 351-352): Ardanuç ilçesi Karagölleri, Ardanuç ilçe merkezine göre, güneybatısı ve doğusunda yer alırlar. Güneybatıda, Çubuk Dağı (2560 m) kuzeydoğu eteklerinde yer alan, Karagöl, ilçe merkezine yaklaşık 18 km uzaklıkta bulunmaktadır. Hemen hemen 4.5-5 ha'lık bir buzyalağı (sirk) gölüdür. Gideğeni fazla sularını, ilçe merkezi yakınlarında Köprüler deresine boşaltır. Göl, alabalık faunası

bakımından zengindir. İlçe merkezinin yaklaşık güneydoğusunda ve yine Yalnızçam Dağları'nın bir dağ kütlesi olan Çadır Dağı (3054 m) kuzey eteklerinde ve yine yüksek plato yüzeylerinde, iki Karagöl bulunmaktadır. Bunlardan biri ilçe merkezine yaklaşık 15 ve diğeri, yani ünlü Bülbülan (Bilbilan) yaylası batısında yer alanı ise, 25 km kadar uzaklıktadır. Alanları tahminen 5'er ha kadardır (Fotoğraf 3.93.).

Fotoğraf 3.93. Ardanuç Geçitli Köyü Heva Yaylasında Bulunan Karagöl ve İrili Ufaklı Diğer Göllerden Görünümler.

Ardanuç ilçesinde Zekeriya, Güleş ve Bulanık köylerine ait yaylaların güneyinde 2000-2842 m (Horasan T.) yaklaşık irili ufaklı 21 adet göl bulunmaktadır. Bu göller içerisinde çok küçük olanlarının suları yazın aşırı buharlaşma nedeniyle kaybolurken alansal olarak büyük olanlar su miktarı azalmasına rağmen yazında varlığını devam ettirmektedirler. Bu göller genellikle pınarlar ve kar sularıyla beslenmektedir. Bahar aylarında alpin çayırları içerisinde çok farklı manzaralar sunarak atlı doğa gezileri, botanik, kuş gözlemi, fotosafari ve trekking gibi birçok aktivitenin gerçekleştirilmesine fırsat vermektedir (Fotoğraf 3.94.).

Fotoğraf 3.94. Güleş Köyündeki (Ardanuç) Kanlıgöl ile Kapıköydeki Karagöl ve Çevresindeki Diğer Göllerden Görünümler.

Yukarıda Ardanuç ve Şavşat ilçeleri arasında çok sayıda gölden bahsedilmiş olup, bunlar dışında Ardanuç ilçesinde yöre insanının rekreasyon alanı (mesire) olarak kullandığı orman içi dinlenme yerlerinden birinde daha 3 küçük göl bulunmaktadır (Fotoğraf 3.95.). Aynı zamanda burası Çuruspil Festivali'nin de gerçekleştirildiği yerdir.

Fotoğraf 3.95. Ardanuç'ta Çuruspil'deki Küçük Göllerden Görünümler.

Artvin ilinde bir diğer önemli korunan alanı ise Borçka ilçesinde bulunan Karagöl Tabiat Parkı'dır (Fotoğraf 3.96.). Yıl içerisinde en fazla turist çeken yerler sıralamasında ön sıralarda bulunan bu tabiat parkı yine Şavşat Karagöl'de olduğu gibi doğallık, etrafının ormanla kaplı olması, göl yanında bulunan konaklama tesisi ve kamp alanı, gölün içi ve çevresindeki canlı çeşitliliği insanların en fazla dikkatini çeken özelliklerdir.

Fotoğraf 3.96. Borçka Karagöl'den Bir Görünüm.

Yine il sınırlarında bulunan Altıparmak Dağları Tabiat Parkı da sahip olduğu eşsiz manzaraları ve bu manzaraları süsleyen gölleri ile dikkat çekmektedir. Altıparmak Dağlarında irili ufaklı çok sayıda buzul gölü bulunmaktadır. Altıparmak Dağları üzerinde

en önemli sirk göllerinden biri, Altıparmak Deresi'nin kaynaklanmış olduğu Karagöl'dür. Yaklaşık 2635 m yükseltide bulanan bu göl, elips şeklinde olup, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Göl'ün su boşaltan bir ayağı bulunmaktadır. Doğu kenarındaki iki eşikten ayak sayısının önceleri üç olduğu anlaşılmaktadır. Bu eşiklerden güneyde bulunan yamaç molozları tarafından kapatılmış bulunmaktadır. Kuzeyde olan ise, şu anda su boşaltan ayağın yatağını kazması sonucu devre dışı kalmıştır. Bu sebeple göl, doğu kenarının tam orta kesiminde bir ayak vasıtası ile fazla sularını boşaltmaktadır. Gölün, K-G istikametinde uzunluğu 235 m D-B istikametinde genişliği 132 m kadar olup, en derin yeri de 7 m'yi bulmaktadır. Karagöl'den başka söz konusu dağlık kesimde irili ufaklı içerisinde su bulunduran 14 kadar sirk gölü bulunmaktadır. Bunlar, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru Şeytan Gölü (2920 m), Büyük Göl (2820 m), Öküz Gölü (2940 m), Küçük Öküz Gölü (2910 m), Davar Gölü (3025 m), Libler Gölü (2700 m), Demirkapı Gölü (2925 m), Kuru Göl (2930 m), Marsis Gölü (2950 m), Karataş Gölü I (2925 m), Karataş Gölü II (2825 m), Kaledibi Gölü (2650 m), Büyük Heveg Gölü (2860 m) ve Covan Gölü (2920 m)'dür (Tıraş, 1994: 9-10; Fotoğraf 3.97.).

Fotoğraf 3.97. Altıparmak Dağları'nda Bulunan Bazı Göllerden (Gudashev Gölü, Gudeshevsivrisi T., Dutkaaşıtı T. ve İntor T. Arasındaki Göller ve Karagöl) Görünümler.

Yusufeli ilçesinde Tekkale köyü yaylasından yaklaşık 2-2,5 km uzaklıkta bulunan Güngörmez Dağları'nın eteklerindeki Küçük ve Büyüköz göllerinin (Fotoğraf 3.98.) yanı sıra Davut Dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarında Kartal, Yeşil Göller, Savkaz, Kara Göl, Ortasıkuru gölleri önemli göl ekoturizm alanları olarak gösterilebilir. Bu alanlara farklı rotalardan ulaşmak mümkündür. Tekkale köyü yaylası dışında Yaylalar köyünden de gitmek mümkündür. Çünkü Davut ve Güngörmez Dağları İspir (Erzurum), Yaylalar (Yusufeli) ve Tekkale arasında çok özel bir yerdir.

Fotoğraf 3.98. Tekkale Köyü (Yusufeli) Küçük Göl ve Büyük Göl (Yusufeli)'den Görünümler.

Murgul Karagöl, Doğu Karadeniz Bölümü'nde Artvin ili Murgul ilçesi Damar mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Heyelan set gölü şeklinde oluşmuş olan Karagöl, 41°.22'56"-41°.22'40" K enlemleri ile 41°.60'74"-41°.60'96" D boylamları arasındadır. Deniz seviyesinden 1800-1810 m yükseltide yer alan göl (Fotoğraf 3.99.), yaklaşık 2.6 ha'lık bir alana sahiptir (Koday ve diğ., 2017: 493). Gür orman örtüsü, bol su kaynaklarının yanında çeşitli av hayvanlarına sahip olması, temiz havası, manzara güzelliğine bağlı olarak kamping, gezinti, yürüyüş, dinlenme ve av turizmi için eşsiz olanaklara sahiptir. Henüz turizm faaliyetlerinin gelişmediği yöre gerekli tanıtımların yapılması halinde bu konuda gelecek vadetmektedir (Koday, 2000: 182).

Fotoğraf 3.99. Karagöl (Murgul)'den Bir Görünümler.

Artvin ilinde göl ekoturizmi için en ideal doğal ortamlardan birisi de Karçal Dağları'dır. Birçok ekoturizm faaliyetine imkân vermesinin yanında bu dağlık alan su kaynakları yönüyle de oldukça zengindir. Karçal Dağları'nın her iki yüzünde de çok sayıda buzul gölü bulunmaktadır. Bunlar içerisinde turizm açısından en fazla ziyaret edilen ve birçok yayladan ulaşılabilen (Artvin Merkez (Sümbüllü, Bakırtepe vb.) ve Borçka ilçesine bağlı köylerin yaylalarından (Beyazsu ve Fındık vb. yaylaları)) göl Yıldız Gölü'dür. Bu göl dışında Kötü Göl, Adsız Göl, Şırata Gölleri, Ziyaret Tepe Gölleri, Kuyruklu Göl (Kudyani) ve Sadaraco gölleri insan etkisinin neredeyse hiç görülmediği görülmeye değer diğer doğal alanlardır (Fotoğraf 3.100.).

Fotoğraf 3.100. Karçal Dağları ve Yakın Çevresinde Bulunan Yıldız Gölü, Kötü Göl, Adsız Göl, Şırata Gölleri, Ziyaret Tepe Gölleri, Kuyruklu Göl (Kudyani) ve Sadaraco Göllerinden Görünümler.

Yöredeki gölleri ile ön plana çıkan bir diğer alan ise Yusufeli, Murgul ve Arhavi ilçeleri sınırında kalan Gül Dağı ve çevresindeki gölleriyle Arhavi ilçesidir. Çok sayıda göl bulunan bu dağlık alanın içerisinde Arhavi sınırında kalan en büyük ve en çok ziyaret edilen göl Karagöl olup, bunun dışında Alaca Gölleri ve Nogadit Gölü gibi sirk gölleri de bulunmaktadır (Fotoğraf 3.101.).

Fotoğraf 3.101. Karagöl, Sırt Yayla Gölü ve Salazır Göllerinden (Arhavi) Görünümler.

Son olarak göllerin rekreasyonel açıdan kullanım alanları birkaç faaliyetle sınırlıdır. Bu faaliyetler içerisinde balık avlama, yüzme ve sandal ile gezinti sayılabilir. Nütekim, belirtilen göller içerisinde Borçka Karagöl ve Şavşat Karagöl en fazla turist çeken yerler arasındadır. Buraya gelen yerli ve yabancı turistlerin yapmış olduğu etkinliklerden birisi de gölde su bisikleti veya küçük kayıklarla gezinti yapmaktır

3.12. ARTVİN İLİNDE JEOTURİZM ve JEOMORFOTURİZM

Hem oluşumları, hem de şekilsel olarak bulunuşları ile eşsiz doğal anıtlar durumundaki jeolojik mirasının yer aldığı alanlar turizm çekiciliği anlamında kaynak değerler meydana getirmektedir. Peribacaları, travertenler, falezler, kanyon vadiler, minerallere veya fosillere dair kümeler, kraterler ve mağaralar vs. yerşekilleri bulundukları yörede diğerlerinden farklılık yaratır. Her yerşekli renk, şekil, boyut ve kapladığı alan bakımından farklı olduğundan eşsizdir. Yerşekilleri ve kültür ilişkisi mekânın turizmde çekim gücünü artırmaktadır. Bu özelliği yanında, oluşumun doğal olması ve milyonlarca yıl sürmesi, dünyanın oluşumunun kanıtları olması da varlığını önemli kılmaktadır (Doğaner, 2001: 107; Doğaner, 1998: 48; Yeşil ve diğ., 2008: 241-242).

Jeoçeşitlilik (geodiversity), biyolojik çeşitliliğin cansızlar dünyasındaki karşılığıdır (Gray, 2008a: 287). Doğanın korunması, planlanması ve yönetilmesinde önemli bir araç olarak görülen jeoçeşitlilik (Reynard ve Coratza, 2007: 138), son yıllarda yerşekillerini bilimsel, görsel, kültürel ve ekonomik olarak değerlendiren jeomorfosit (Ekinci ve Doğaner, 2012; Kurt ve Ekinci, 2013: 451) kapsamlı çalışmaların ilgi odağı olmuştur (Pellitero ve diğ., 2011: 164). Jeoturizm, doğal çevrede nadir olan, göze ilginç ve güzel görünen yer şekline bağlı olarak gerçekleştirilen bir turizmdir. Mağara, kanyon, peribacaları, şelale, anıt şekiller, jeotermal kaynaklar, maden ocakları ve biyolojik zenginlik gibi jeomorfolojik oluşumları gözlem ve inceleme iç ve dış doğal faktörlerin ve süreçlerin oluşturduğu nadir, estetik, rastlanılmayan ilginç bazı jeomorfolojik oluşumların yerinde görülmesi, incelenmesi, korunması, onarılması ve geliştirilmesi kapsamında yapılan etkinliktir (Gül ve Özaltın, 2008; Özdemir ve Şenkul, 2008; Emekli, 2015: 213). Özellikle yer bilimleri alanında son yıllarda yapılan çalışmalarda bu terimin yaygın olarak kullanılması, büyük bir eksikliğinde ortadan kalkmasına neden olmuştur (Hjord ve Luoto, 2010: 109).

Jeoçeşitlilik aynı zamanda turizm endüstrisi kapsamında jeoturizmi, turistlerin tam bir doğa deneyimi için sürekli artan talebi ışığında, başarılı bir geleceği olan yeni, büyüyen bir pazar segmenti olarak görüyor (Pforr ve Megerle, 2006: 119). Ekoturizmin bu tür aktivitelerinde jeoçeşitlilik, jeomorfoçeşitlilik unsurlarının turistin ilgi odağındaki (Polat, 2006: 51; Efe ve diğ., 2008, 323) temel güdülerdendir. Bu nedenle jeoturizmi kültürel değerleri ve mirası kapsayan bir turizm şekli olarak değil, doğal alan turizminin bir alt sektörü olarak kabul ediyoruz (Dowling ve Newsome, 2006: 3-4).

Jeolojik ve jeomorfolojik alanların ve materyallerin değerini ve toplumsal yararını teşvik etmek ve öğrencilerin, turistlerin ve diğer rekreasyoncuların kullanımı için muhafaza edilmelerini sağlamak, yorumlayıcı olanaklar ve hizmetlerin sağlanması, turizm sezonunu uygun yerlerde, özellikle kırsal kıyı ve yüksek bölgelerde genişletilebilir (Hose, 2006: 136-222). Özünde, ekoturizm, doğal alanlara, çevresel hassasiyete ve tüketici eğitimine vurgu yaparak zaten jeoturizmin unsurlarını kapsar. Öte yandan, doğal çevreye anlamlı yolculuklar yapmak isteyen doğa kökenli turistler için bir başka seçenek sağlayacaklarından yaban hayatı turizmi, jeoturizme olan ilgiden faydalanacaktır. Turizmin bu şekilde başka alanlara yayılması, biyotik sıcak noktaların yoğunluğunu azaltacak ve bunun yerine dünyanın ilginç ve çeşitli yer şekillerine (ve onları

şekillendiren faaliyetlere) uygun alanları planlanmış, geliştirilmiş ve yönetilen turizme ilgiyi artıracaktır. Bununla birlikte, bunun olup olmadığına bakılmaksızın, jeolojik turizme olan ilgi bir süredir artmaktadır (Dowling ve Newsome, 2006: 243).

Artvin iline gelen turistlerin en fazla ilgilerini çeken doğal çekicilikler içerisinde, farklı yerşekilleri, akarsuların oluşturduğu dar ve derin vadiler, çok çeşitli ve renkli jeolojik yapı ve kayaç türleri, buzul aşındırma ve biriktirme faaliyetleri açısından buzul topoğrafyası gibi sayılabilecek birçok doğal sürecin etkisinde meydana gelen yerşekillleri bulunmaktadır. Elbette ki bu bahsi edilen yerşekillerini görmek ve anlamak özel ilgi isteyen bir konudur. Yani bu şekildeki yapıların çekiciliği her turist için aynı olmamaktadır. Nitekim kanyon vadiler birçok insanın dikkatini çekmeyi başarabilecek bir çekiciliğe sahipken, farklı jeolojik dönemlerde oluşmuş birimlerin çekiciliği ilgi alanı olmayan insanlar tarafından anlaşılmayabilir. Bu açıklamalar ışığında Artvin ilinin fiziki coğrafya özelliklerine bağlı olarak sahip olduğu jeoçeşitlilik ve jeoturizm ile jeomorfoçeşitlilik ve jeomorfoturizm potansiyeli bu turizm türlerinin yörede gelişmesine uygun ortamlar meydana getirmiştir.

Birçok alanda jeolojik ve jeomorfolojik özelliklere bağlı olarak meydana gelmiş birçok ekoturizm çekiciliği bulunmaktadır. Bu çekicilikler içerisinde en önemlilerinden birisi jeolojik yapıları ve jeomorfolojik peyzaj görünümleriyle turizm, tektonik yapısıyla da jeolojik açıdan büyük önem taşıyan (Aydınözü, İbret ve İmat, 2015: 139), Hatila Vadisi Milli Parkı içerisindeki bazalt sütunları milli parkın bir diğer turistik çekicilik oluşturan özelliğidir. Bu açıdan bir yerin doğal sit alanı olarak koruma altına alınması, turizm talebine olan çekiciliği arttırmaktadır (Kaymaz ve Özşahin, 2015: 356-357). Bazalt sütunları Kızılkaya formasyonu içinde Hatila Deresi'nin açtığı vadinin tabanında ortalama 15 metre dikey şekilde gelişmiştir (Öz ve diğ., 2012: 19-21). Bu ilginç oluşumlar ülkemizin çeşitli yerlerinde görülmekle birlikte bunlar içerisinde en güzellerinden birisini oluşturan bu alan, milli parkın kısmen iç kısımlarında yol kenarında bulunmaktadır (Fotoğraf 3.102.). Vadi içerisinde gezinti yapan turistler tarafından ziyaret edilen bu yer, tanıtılmadığı ve yön tabelası bulunmadığı için pek çok ziyaretçi tarafından görülmemektedir. Tanıtımının yapılması halinde hem milli parka gelen turistlerin, hem de bilimsel açıdan alanı ziyaret eden insanların ilgisini çekebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu ilginç yer şekilleri alanın milli park olarak ilan edilmesinde etkili olmuş olup, il merkezinden Hatila Vadisi'ni takip eden yolun yaklaşık 39. km'sinde yer almaktadır.

Ayrıca yol üstünde çevreye dikkat edildiğinde birkaç noktada bu yapıların varlığını görmek mümkündür.

Fotoğraf 3.102. Hatila Vadisi Milli Parkı İçerisinde Bulunan Bazalt Sütunlarından Görünümler.

Artvin ilinde ekoturizm açısından potansiyel oluşturan bir başka yerşekli oluşumu elbette ki birkaç noktada tespit edilen peribacası ve peribacasına benzer yapılardır. Turizm açısından ilgi çekici doğal güzelliklerden olan peribacaları İzbırak'a (1958: 140-141) göre, bunlar kule biçiminde olabilecekleri gibi hemen hemen konimsi, silindirik, doruğu sivri ve oval şekilde olabilirler. Ancak tepelerinde, daha sert yapılı ve aşınmaya dayanıklı bir şafka (koruyucu) bulunması gerekir (Doğanay ve Zaman, 2013: 93).

Bunlar içerisinde en güzelleri Şavşat ilçesinde Meşeli Köyü yakınlarında Şavşat-Karagöl Milli Parkı sınırlarında kalan peribacalarıdır (Fotoğraf 3.103.). Köprülü köyünün kuzeydoğusunda ve Gomabostan gölünün hemen yanında bulunmaktadır. Karagöl istikametinde giderken Meşeli köyüne girişte güneydoğuya doğru bir yol ayrımı bulunmakta olup, stabilize yoldan 2-3 km ilerledikten sonra Gomabostan gölüne ve birkaç yüz metre sonra bu eşsiz oluşumlara ulaşılmaktadır. Bu yapılar fotosafari ve manzara izlemek için çok uygun potansiyel alanlar meydana getirmektedir. Oldukça büyük bir alanda yayılış gösteren bu yapılar özellikle Köprülü, Kirazlı ve Aşağıkoyunlu köylerinden net bir şekilde görmek mümkündür. Ancak alanı ziyaret eden turistlerin çok azı böylesine güzel yapıların varlığından haberdardır. Bunun dışında ilde Aşağıırmaklar köyü (Ardanuç) kırsalında peribacaları, Ardanuç-Ekşinar köyü arasında kolüvyal malzemeler üzerinde gelişmiş peribacaları, Ardanuç-Cevizli köyünde Zekai Vural'ın evinin önünde bulunan peribacası oluşumları ve altında bir adet tarihi üzüm süzme yeri, Sakarya-Bereket köyleri arasında ve Kınalıçam köyünde de peribacalarına benzer oluşumlara rastlanmıştır (Fotoğraf 3.103.; Fotoğraf 3.104.; Fotoğraf 3.105.).

Fotoğraf 3.103. Şavşat Peribacalarından Görünümler.

Fotoğraf 3.104. Kınalıçam Köyü Peribacası Görünümlü Yapılardan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.105. Ardanuç-Ekşinar Köyü Arasında Kolüvyal Malzemeler Üzerinde Gelişmiş Peribacası Oluşumlarından Görünümler.

Artvin il sınırının Erzurum ile olan başlangıç noktasından itibaren yörenin özellikle Yusufeli ilçesine kadar olan kesimi genel olarak yerşekilleri açısından oldukça zengindir.

Mor renkli kayaçlardan adını alan Morkayalar köyünden hemen sonra açıkça kendini gösteren kesitlerle kıvrımlı dağ sıraları çok ilginç görüntüler sunmaktadır (Fotoğraf 3.106.). Bu kıvrımlı dağlar Erinç (2010: 175)'in de belirttiği üzere aynı süreç içerisinde birbirini takip eden orojenez olayında sedimentlerin birikmesi, orojenez jeosenklinal sahasının daralması, bunun içindeki depoların sıkışarak, kıvrılarak sular üstüne çıkması ve kıvrımların eski karalara bağlanması neticesinde kıvrımlı dağlarla kaplı bir sahanın ortaya çıkması sona ermesidir. Bununla birlikte özellikle Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki Eosen denizinde denizaltı volkanizması ile püsküren çeşitli volkanik malzemeler deniz tabanına yayılarak tortullar, andezitler ve tüfler Çoruh Havzası'nda tüm açıklığı ile görülür (Atalay, 2012: 162).

Fotoğraf 3.106. Morkayalar-Kınalıçam Köyleri Arasında (Erzurum-Artvin Karayolu) Kıvrımlı Yapılardan Görünümler.

Yörede bazalt lavlarının oluşturduğu ilginç jeolojik yapılardan birisini de yastık lavlardır. En güzel yastık lav yapıları Tortum ve Oltu çaylarının su kavuşumu yakınlarında Yusufeli-Oltu karayolunda gözlenir (Yılmaz ve diğ., 1998: 11). Bir tarafta Çoruh Nehri'nin hırçın akışı diğer tarafta bu ilginç yapıların varlığı çok güzel bir manzara meydana getirmiştir (Fotoğraf 3.107.). Nitekim Çoruh Vadisi başlı başına bilimsel yüzey araştırmaları için açıkhava müzesi vazifesi görmektedir.

Fotoğraf 3.107. Yusufeli Yolunda Yastık Lavlardan Görünümler.

Turizm açısından bir diğer çekicilik, çevrede ve vadilerde beyaz, sarı, pembe, gri, siyah gibi açık ve koyu tonların yarattığı renk çeşitliliğidir. Kayaçların kimyasal bileşimiyle ilgili olan bu renkler, tek başına geniş alanlar kapladığı gibi bazı yerlerde bir arada görünürler (Doğaner, 2001: 110). Artvin ilinde buna benzer yapıları özellikle Ardanuç ve Yusufeli ilçelerinde orman örtüsünden yoksun kısmen çalılarla kaplı topoğrafyada görmek mümkündür (Fotoğraf 3.108.). Bu oluşumların yörenin jeolojik yapısıyla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Öyle ki, Yusufeli'de bulunan Hamurkesen formasyonu volkano-tortul istifleri bazalt-andezit lav ve piroklastlarının kumtaşı, çamurtaşı, siltaşı/radyolarit ve şeyl aratabakalarıyle birlikte ardalanmasından oluşan birim volkano-tortul yapısı ve esmer rengi ile ayrışmış tüflü bölümler sarımsı-gri renkli tipik bir görünüm sergiler. Bu yapılar Yusufeli ilçesinin KD'sundaki Narlık civarında, Yusufeli-Aşpişen köyü civarında ve Kılıçkaya köyü güney kesimlerinde, Kaçkar Dağları, Altıparmak Dağları, Marsis Tepe ve Güngörmez Dağları yörelerinde yaygın olarak izlenir (Yılmaz ve diğ., 1998: 11-139).

Fotoğraf 3.108. Yusufeli ve Çevresinde Bulunan ve Güzel Manzaralar Sunan Çeşitli Jeolojik Formasyonlardan Görünümler.

Jeomorfolojik açıdan kayaçların özelliğine ve akarsuların aşırı derecesine göre oluşan dar ve derin vadiler jeomorfoturizm için önemli çekicilikler arasında yer almaktadır. Dik ve derin yamaçlarıyla ilgi çekici jeomorfolojik oluşumlardan olan kanyon vadiler, genellikle turistleri manzara seyretmek amacıyla, spora meraklı macera sever turistleri ise uzun yürüyüş (trekking), su sporları (kano ve rafting), kaya tırmanışı için çekmektedir (Doğaner, 2001: 158). Buna göre korunan alanlar bahsinde de değinilen I. ve III. dereceden doğal sit alanı olan Cehennem Dere Kanyonu karstik arazi içerisinde oluşmuş olup, karstik arazilerde görülen birçok jeomorfolojik şekile ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar arasında mağara ve oyuklar, oluklu lapyalar ve doğal küçük köprüler sayılabilir (Fotoğraf 3.109.).

Fotoğraf 3.109. Cehennem Dere Kanyonu'ndaki Farklı Jeomorfolojik Oluşumlardan Görünümler.

Yine Şavşat ilçesinde bulunan bir diğer kanyon görünümlü vadi ise Gana Deresi'nin açmış olduğu Örtülü Kaya (Gana) Kanyonu'dur. Bu alan yer yer 700 m'ye varan yükseltisi ve yaklaşık 10 km uzunluğu (Sever, 2001: 96) ile saha için önemli bir zenginlik kaynağıdır. Doğa yürüyüşleri kapsamında destinasyon alanı olarak yararlanılabilecek olan vadi, sahip olduğu bitki örtüsü, yaban hayatı ve doğal güzelliği sayesinde doğa fotoğrafçılığı açısından da dikkat çekicidir (Orhan, 2015: 296).

Doğu Karadeniz'de dağlar her yönüyle ekoturizm için başlı başına bir çekicilik oluşturmaktadır. Bu çekicilikler içerisinde önemli unsurlardan birisi de buzul topoğrafyasına ait yerşekilleridir. Dağların uzanış yönü, kıyı gerisinden itibaren hızla yükselmesi, yüksek yarılma derecesi, hava kütlelerinin geliş yönü ve buna bağlı sıcaklık ve yağış koşulları Pleistosen'de buzul topoğrafyasına ait şekillerin oluşmasını sağlamış, oluşan buzulların küçük bir bölümü ile buzul şekilleri günümüze kadar ulaşmıştır (Çiçek ve diğ., 2003: 28). Bu açıdan dağlık alanları ziyaret eden turistlerin birçoğu bu yerşekillerinin ne olduğunu bilmemelerine rağmen görüntü olarak büyük ölçüde etkilenmektedirler. Özellikle de manzara bütünlüğü açısında vadiler, morenler, buzullar, göller ve diğer oluşumlar fotosafari, kamp ve birçok ekoturizm etkinliği için potansiyel turistik alanlar meydana getirmektedir. Buna göre bu dağlık alanlardaki yerşekillerini inceleyecek olursak bahsi edilen konularda ilk sırada Kaçkar Dağları (3932 m) ele alınmalıdır.

Kaçkar'ın temel morfolojik görünümünü çizen yeryüzü şekilleri içerisinde buzul vadileri ve sirk gölleri, eğimli yamaçlar ile dandritik olarak gelişmiş akarsu vadilerinden bahsedilebilir. Bunun yanında ülkemizde Holosen'den itibaren gerileyerek bugün ya ortadan kalkan ya da çok küçük bir alana sıkışıp kalmış buzullara ait izlere Kaçkar Dağı'nda çok rastlanmaktadır. Bu açıdan Kaçkar Dağı iklim değişimlerinin izlenebileceği iyi bir laboratuvardır (Gönençgil, 2009: 123). Nitekim, buzul vadileri dağların bakı

koşullarına ve yarılma derecelerine göre 1800-2000 metreler civarında sonlanırlar. Buzul vadilerinin sonlandığı kesimlerde tekne vadi (U) profilinden fluvial vadi (V) profiline geçiş belirgindir. Yine, buralarda vadilerin boyuna profilindeki belirgin eğim kırıklığı buzul vadisinin sonlandığını gösterir (Çiçek ve diğ., 2003: 32). Diğer taraftan Kaçkar Dağı'ndaki buzul şekilleri dört büyük tekne vadi ve onlara kavuşan pek çok yan kolda toplanmıştır. Buzul vadilerinden, Hastaf (sirkler içerisinde birbirinden farklı büyüklükte aktüel buzullar ve asılı buzul vadisinin sirk kısmında (3 büyük sirk) yer alan diğer buzul ile söz konusu buzulların güneydoğusunda bulunan sirkin içerisinde yer alan (yükseltisi 3375 m, alanı ise 750 m^2) sirk gölü, genç moren sırtları ve kayşat konileri) ve Dübe (küçük buzul, genç moren depoları ve sirkler), güneybatıdan kuzeydoğuya, Ceymakçur vadisi (dört sirke bağlanan küçük vadilerin birleşmesiyle meydana gelmiş, ön moren seddi, iri ufaklı 10 kadar göl ve moren depoları) güneydoğudan kuzeybatıya, Kavran vadisi ise güneyden kuzeye uzanmaktadır (Doğu ve diğ., 1993: 56-57-60; Fotoğraf 3.110).

Fotoğraf 3.110. Kaçkar Dağları'nda Buzul Topoğrafyasından Görünümler.

Diğer taraftan Anadolu'nun, kuzeydoğu ucunda, Çoruh Nehri ve kolları tarafından derince yarılmış vadilerin çevrelediği Karçal Dağı (3431 m), tek ve yüksek bir kütle özelliği taşır. Batıdaki Kaçkar ve diğer zirvelerde granit, siyenit gibi iç püskürük kayaçlar hâkim durumda iken, Karçal Dağı'nda bazalt, andezit gibi volkanitler yaygındır. Karçal Dağı'ndaki güncel buzulların önemli bir kısmını barındıran doğu yamaçlar önemli bir buzullaşma alanıdır. Karadeniz'e yaklaşık 40 km uzaklıkta bulunan ve zirveleri 3500 m'ye yaklaşan Karçal Dağı, bu alanı etkileyen hava kütlelerinin geliş yönü ile sıcaklık-yağış koşullarına bağlı olarak, Pleistosen'de buzullaşmaya (Gorgit Buzulu (aktüel buzul ve sirk), Karçal Buzulu (sirk, buzul, moren ve enkaz örtüleri), Çukunet Buzulu (sirk,

buzul ve enkaz örtüsü) ve diğer buzullar (doğu yamaçları üzerinde bulunan teknelerde iki küçük buzul, enkaz örtüsü ve küçük buzul pencereleri)) uğramıştır. Pleistosen buzullaşması sonucunda gelişen buzul topoğrafyasına ait şekiller ve özel koşullara sahip olan bazı buzullar günümüze kadar ulaşmıştır (Gürgen ve Yeşilyurt, 2012: 94-95-102; Fotoğraf 3.111).

Fotoğraf 3.111. Karçal Dağları'nda Buzul Topoğrafyasından Görünümler.

Artvin ili Murgul ilçesinde Başköy sınırları içerisinde ormanlık alanda adeta gemiyi andıran ortalama yüksekliği 5 m, genişliği 3,5 m ve uzunluğu 25 m'yi bulan genel yapısı konglomera olan kaya parçası oldukça ilginç doğal oluşumlardan birisidir. Doğayla iç içe bulunan bu kaya, yöre insanı tarafından bilinen ve sık sık ziyaret edilen bir yer olmasına karşın, tanıtımı yapılmadığı için turist ziyaretlerine sahne olmamaktadır (Fotoğraf 3.112.).

Fotoğraf 3.112. Gemkayası (Murgul)'ndan Bir Görünüm.

Artvin ilinde bulunan en güzel yerlerden birisi de "Arsiyan Yaylası Gölleri ve Yüzen Adaları"dır. Çok genel bir tabir tanımlama yapılması gerekirse ülkemizdeki yüzen adalar göller içerisinde muhtelif boyutlarda bir veya birçok parçadan oluşan yüzer kara parçası (toprak) kütlelerdir. Arsiyan Gölleri Yüzen Adaları Yalnızçam Dağları'nın en yüksek kesimini oluşturan Göze Dağı'nın (3167 m) KB'sında yer almaktadır. Böylesine doğa harikalarının önemli birer ekosistem olması unutulmamalı ve bu alanların tanıtılması, turizme açılması önemlidir. Çünkü bu alanlar turizmde yeni bir boyut ve istihdam alanıdır. Fakat korunması daha da önemlidir. Bu bağlamda Arsiyan'daki başlıca yüzen adası bulunan göl Sedeva Gölü (Çimli Göl)'dür (Bulut, 2012: 19-76-135; Fotoğraf 3.113.). Diğer taraftan araştırma sahasında bir diğer yüzen adası olan göl Yusufeli ilçesi yönetim alanında bulunan 20 km, Kılıçkaya Beldesi'ne ise 5 km uzaklıktadır. Adını eteğinde yer aldığı mezradan alan göl, biri büyük diğerleri küçük ölçekli altı yüzen adaya ev sahipliği yapmaktadır (Fotoğraf 3.113.).

Fotoğraf 3.113. Arsiyan Yaylası Gölleri ve Yüzen Adaları (Şavşat) ile Kılıçkaya (Yusufeli) Göllü Mezra Yüzen Adaları'ndan Görünümler.

Artvin ilinde özellikle de Ardanuç ilçesi kırsalı karstik ve volkanik oluşumlar yönüyle zengin bir ilçedir. Belirtilen ilçedeki birçok yerde mağara, oyuk ve bu alanların içinde sarkıt ve dikitler ile oluklu lapyalar gibi oluşumlar gözlenmektedir (Fotoğraf 3.114.). Bunlara ek olarak alanda Sakarya, Aşağıırmaklar ile Bereket ve Harmanlı köyleri arasında bulunan karstik ve volkanik oluşumlar (su çıkan vs.) görülmeye değer yerlerdir (Fotoğraf 3.114.).

Fotoğraf 3.114. Ardanuç) Kırsalında Tespit edilen Volkanik (Volkan Bombası) ve Karstik Oluşumlardan (Oluklu Lapya ve Su Çıkan) Görünümler.

Son olarak Murgul ilçesinde gözlemlediğimiz Kokolet Vadisi'nde akarsuyun anakayayı aşındırmasıyla oluşturduğu ilginç görünümüyle dikkat çeken su kaydırağını andıran oluşumlar da görülmeye değer bir başka alandır. Akarsu vadisinden ilerlendiğinde aynı kanyon geçer gibi ilerleyerek bu oluşumlar gözlemlenebilir (Fotoğraf 3.115).

Fotoğraf 3.115. Kokolet Dersi (Murgul)'nin Anakayayı Aşındırmasıyla Ortaya Çıkan İlginç Yerşekillerinden Görünümler.

3.13. ARTVİN İLİNDE YAYLA TURİZMİ

Yaylalar, ekonomik amaçlı hayvancılık, bunun yanında bazı yörelerde kısmen tarım yapılan, dönemlik ya da geçici yerleşmelerdir (Somuncu ve diğ., 2012: 33). Yayla; en basit görünümüyle köy ve kasabalarda hatta şehirlerde yaşayan insanların, yılın en sıcak kısmını geçirdikleri mahal olup, bu yerlerde en ilkel meskenlerden en modern villalara kadar çok çeşitli konut tipleri yer alır (Tunçdilek, 1969: 15). Yayla kelimesi, eski Türkçe de "Yaylağ"dan gelir (Emiroğlu, 1977: 9). Bu yerleşmeler yalnız bir işleve sahip olabilecekleri gibi birden fazla işlevin sürdürüldüğü mekânlar da olabilirler. Ülkemizde bazı yaylalar yalnızca hayvancılık ya da yalnızca sayfiye işlevine sahip olabildikleri gibi bazı yayla alanlarında hayvancılık, ekip-dikme, ekip-biçme faaliyetleri, Pazar ve rekreasyonel faaliyetler birlikte sürdürülür. Ancak, bu çok fonksiyonlu yaylalar genelde ön plana çıkan işlevleri ile tanınırlar (Zaman, 2007: 17-18).

Ülkemiz, sahip olduğu uygun iklimsel özellikler, üstün peyzaj değerleri, kırsal öğelerin ağırlık kazandığı geleneksel yaşam biçimi ve dağcılık, tırmanışlar, atlı doğa gezisi, trekking, şenlik ve festivalleri, yamaç paraşütü, flora ve fauna incelemesi, fotoğrafçılık, sportif olta balıkçılığı, kano-rafting, çim kayağı, jeep safari, vb. doğa sporlarına uygun alanlar ile dağ turizminde olduğu gibi yayla turizmine de son derece elverişlidir (Zaman, 2010: 202; Zaman, 2001: 200; Zaman, 2006: 187). Bu kapsamda ülkemizde dağlık alanların yayla turizmine en uygun bölümü de Doğu Karadeniz Dağları'dır (Bekdemir ve Özdemir, 2002: 10; Bekdemir ve Koca, 2003: 185; Zaman ve diğ., 2007: 35). Yaylalarda ortaya çıkan işlevsel dönüşümün bir sonucu olarak, turistik amaçlı yaylaların sayısı giderek artmaktadır. Yayla şenlikleri, yayla-kent projeleri, sayfiye amaçlı yayla yerleşmeleri gibi uygulama ve etkinlikler, iç turizme (kısmen de dış turizme) hareket katmakta, yayla turizmi (yayla tourism), memleket turizmi (homeland tourism), inanç turizmi (belief tourism), şenlik turizmi (festival tourism) gibi alternatif turizm türleri yaygınlık kazanmaktadır (Doğanay ve Coşkun, 2013: 23).

Yaylalar, yaylacılık faaliyetlerinin yanı sıra sahip olduğu doğal ve kültürel kaynaklar nedeniyle, son yıllarda giderek daha fazla sayıda yerli ve yabancı ziyaretçinin katıldığı turizm ve rekreasyon faaliyetlerine de konu olmaktadır (Somuncu, 2005: 243). Yaz mevsiminde nemle birlikte yüksek sıcaklıkların insan üzerinde oluşturduğu bunaltıcı etki yüksek kesimlere çıkmayı gerektirmiştir (Çetin, 2012: 164). Yayla turizminin

merkezinde hayvancılık ve sıcaklardan kurtulma olsa da yayla yerlerinin ziyareti, buralardaki yaşamların ve konutların merak edilmesi (Koca, 1995:284) bireylerin serin yerlere kaçması ile başlayan, yaylalarda konaklanarak, oradaki bütün etkinliklere ve faaliyetlere katılım gösterilen bir turizm şekli olarak gelişmiştir (Bakırcı, 1992: 79). Yayla turizminin geliştirilmesi ve bu turizm türü ile entegre olabilecek kaplıca turizmi, kış turizmi, doğa yürüyüşü, atlı doğa yürüyüşü, fotosafari, av turizmi, kültür turizmi, iklim tedavisi (klimatizm), dağ turizmi (alpinizm), kış sporları, cim kayağı, bitki ve yaban hayatın gözlemlenmesiyle, günümüze kadar gelen yayla kültürü, doğal güzellikleri, florası, faunası, dereleri, her nefes alışınızda ciğerlerinizde hissettiğiniz temiz dağ havası, soğuk ve temiz suları ile çekim merkezleri olmalarında doğal güzelliklerinin (havası, kaynak sulan, bitki örtüsü vb.) yanı sıra yayla konutlarının kendilerine özgün mimarileri de etkili olmaktadır. Bu açıdan da alternatif turizm imkânları açısından geniş bir turistik çekim yelpazesine sahiptir (Kaya, 2008: 145-146; Zaman, 2000: 229; Zaman ve diğ., 2007: 35; Zaman, 2002: 6). Ayrıca yaylalardaki köy evlerinde veya bu amaçla yapılan küçük yatak kapasiteli otel, motel ve pansiyonlarda konaklama şeklinde görülen "yayla turizmi" de, özellikleri nedeniyle ekoturizm içine girmektedir (Doğaner, 1996: 41).

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 planlamasında "Yayla Turizmi Koridoru" planlama sahası içinde yer alır. Doğu Karadeniz illeri içerisinde Artvin, yayla turizmi potansiyeli en yüksek illerden biridir. Doğu Karadeniz Bölümü'nde Zigane ve Kaçkar çevresi yaylaları potansiyeli en yüksek yayla turizm bölgeleridir (Doğanay ve Zaman, 2013: 164-165).

Artvin ili yüksek dağ kütleleriyle çevrili olup, yayla ve yaylacılık potansiyeli açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Çevredeki geleneksel yaylacılık faaliyetlerine ek olarak son yıllarda, Doğu Karadeniz Bölümü'nde turizmin gelişmeye başlamasıyla birlikte fonksiyon değişiklikleri de gözlenmektedir. Yörede bir yandan "yayla turizmi" gelişirken diğer taraftan sayfiye amaçlı yaylacılık da belirgin bir artış göstermektedir (Tunçel ve diğ., 2004: 60). Hemen hemen büyük çoğunluğu Kaçkar Dağı, Altıparmak Dağları, Bulut Dağları ve Güngörmez Dağı üzerinde yer alan yayla yerleşimleri temiz havası, kaynak suları ve iklimin elverişli olmasıyla doğal birer kür merkezi durumundadır (Demirel, 1997: 108). Yaylalar, Artvin topraklarının yaklaşık % 51'ini kaplar. İlin başlıca yaylaları olarak; Yusufeli, Zeytinlik ve Ortaköy Derelerinin oluşturduğu çizginin güneydoğusundaki bölgede bulunan Meşeli, Kurudere, Düzenli,

Kireçli, Yığılı, Kapik, Irmaklar, Bilbilan, Çamlıca, Hanlıköy, Ballı ve Yoncalı Yaylaları, Artvin Merkezi'ni çevreleyen Genya Dağı eteklerinde bulunan Mersivan Yaylası, Muratlı Borçka, Artvin-Ortaköy Deresi ile Gürcistan arasında kalan bölgedeki, Taşköprü, Meydancık, Mısırlı, Oba Yaylaları, Merkez ilçe Zeytinlik-Yusufeli ilçesi çizgisinin kuzey ve kuzeybatısında kalan bölgedeki Keşoğlu, Çamlık, Mağara, İnekli, Kocakarılı, Dikme ve Taşkınlık Yaylaları sayılabilir (Akyol, 2015: 154). Bunlar içerisinde Artvin iline bağlı Hopa, Arhavi, Borçka, Murgul, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli ilçelerinde de ülke genelinde bilinen ve ziyaret edilen yaylalar bulunmaktadır. İlçelerde öne çıkan yaylalar; Ardanuç ilçesinde Bereket, Dalahet, Kitat, Bilbilan, Bulanık, Soçluk, Çurisbil ve Danzot Yaylaları, Arhavi ilçesinde Alacagöl, Dikme ve Sırtyayla yaylaları, Borçka ilçesinde Karçal yaylaları (Adagül, Aralık, Balcı, Beyazsu, Gorgit, Kaynarca, Lekoban ve Mereta), Şavşat ilçesinde Arsiyan, Meydancık, Sahara ve Sateve yaylaları ile Yusufeli ilçesinde Aros, Döbe, Salikvan ve Yaylalar köyü yaylalarıdır (Cengiz ve diğ., 2005: 11). İlde yukarıda belirtilen yaylalardan turizm açısından ön plana çıkan yerler olmakla birlikte birçok yaylanın günümüzde atıl durumda olduğunu belirtmek gerekir (Tablo 3.10.). Yayla turizmi Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki tüm yaylalarda gelişmiş değildir. Turizmin yapıldığı yaylalarda ise bir homojenlik bulunmayıp altyapı, tesislerin sayısı ve niteliği, halkın turizme katılma oranı gibi konularda farklılık bulunmaktadır (Somuncu ve diğ., 2012: 207). Çünkü yaylaların sahip oldukları işlevler o yayladaki altyapı ve hizmet olanaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Geleneksel yapıda varlığını sürdüren yaylaların sayısı azalmış, sosyal, ticari, turizm, hizmet ve olanaklarından ya yoksundur ya da bunların çok azına sahiptir (Somuncu, 2005: 93). Artvin'de yayla turizmine hizmet verebilecek yaylalar birkaçı hariç (Gorgit, Ağara, Ortayayla, Dikme), Doğu Karadeniz Dağları'nın iç sıraları üzerinde bulunmaktadır. İç kesimdeki yaylalardan Ardanuç ilçesi ile Ardahan sınırındaki Bilbilan ve Yalnızçam yaylaları ile Şavşat'ın kuzey doğusundaki Cengelek, Arsiyan ve Sallara yaylalarıdır. Bunlara ilave olarak Yusufeli'nin Yaylalar köyüne ait Hastaf ve Dübe yaylaları özellikle de Kaçkarlara yönelik dağ turizm aktiviteleri için önemli konumdadırlar (Zaman, 2010: 304). Bu kapsamda özellikle il genelindeki yaylalar içerisinde turizm açısından değerlendirilen veya gelişmeye müsait olanlara bakıldığında ilk sırada Kafkasör yaylası gelmektedir.

Tablo 3.10. Artvin İlinde Bulunan Başlıca Yaylalar.

Yayla Adı	Yayla Adı	Yayla Adı	Yayla Adı	Yayla Adı	Yayla Adı	Yayla Adı	Yayla Adı
Damksuvar Y.	Akdamla Y.	Konaklı Y.	Acıgöl Y.	Aralık Y.	Gobilthev Y.	Katolik Y.	Makik Y.
Fınduk Y.	Kayadibi Y.	Karagöz Y.	Topaloğlu Y.	Alaca Y.	İnsagara Y.	Çirdelet Y.	Küçükcınagora Y.
Sakundar Y.	Yoncalı Y.	Müezzinler Y.	Gudashe Y.	Kalıncıoğlu Y.	Bnatako Y.	Vakıyet Y.	Büyükcınagora Y.
Lodivake Y.	Pınarlı Y.	Bulanık Y.	Duğur Y.	Varlık Y.	Sakavı Y.	Pose Y.	Muzrat Y.
Nayılvar Y.	Cevizli Y.	Güleçköy Y.	Gubriyet Y.	Büyük Y.	Darızotlu Y.	Savgüle Y.	Gavret Y.
Devtopan Y.	Savaşırmak Y.	Sakren Y.	Bocminda Y.	Beşağıl Y.	Danayayımı Y.	Salkana Y.	Terbese Y.
Kayalar Y.	Kutlu Y.	Büyükdağ Y.	Cüsegara Y.	Erenler Y.	Şaşkırat Y.	Omelt Y.	Kolosabzile Y.
Düzenli Y.	Kapıköy Y.	Veliköy Y.	Zolagara Y.	Bakırköy Y.	Uşhum Y.	Güngörmez Y.	Gökdegere Y.
Sitlop Y.	Karaağaç Y.	Kirazlı Y.	Naknar Y.	Aralık Y.	Guruvana Y.	Aşdabay Y.	Mısır Y.
Nacişgrev Y.	Hanlı Y.	Kirazlıorta Y.	Naparahev Y.	Kaynarca Y.	Gervaki Y.	Sagüle Y.	Kanut Y.
Napaksuvar Y.	Arpalıçavdarlı Y.	Kirazlı Y.	Gedikhane Y.	İbrikli Y.	Sekorbat Y.	Bavut Y.	Aspegere Y.
Lekoban Y.	Ardala Y.	Aşağıkoyunlu Y.	Onehatkar Y.	Balcı Y.	Sibriyat Y.	Dargit Y.	Diyagonet Y.
Ceritavi Y.	Yığılı Y.	Pınarlı Y.	Gobilthev Y.	Adaül Y.	Hırcık Y.	Kedas Y.	Gıravet Y.
Köküvake Y.	Susuzyurt Y.	Meşeli Y.	Sapuzara Y.	Kaşıkçılar Y.	Taşboynu Y.	Lelvan Y.	Zangiyet Y.
Goman Y.	Nallıpınar Y.	Meşeli Y.	Göçyet Y.	Ortaköy Y.	Hahonat Y.	Modut Y.	Moreset Y.
Nakvey Y.	Düzenli Y.	Yukarıkoyunlu Y.	İmedalar Y.	Heba Y.	Uhulusırt Y.	Lantat Y.	Harran Y.
Papart Y.	Kireçli Y.	Tepeköy Y.	Medalar Y.	Çamdalı Y.	Güryetil Y.	Mayet Y.	Dizanet Y.
Yağlı Y.	Kireçli Y.	Çoraklı Y.	Eğrisu Y.	Varaçkat Y.	Cevizli Y.	Lazgil Y.	Hotmare Y.
Çağlıyan Y.	Morgolun Y.	Salcı Y.	Kayadibi Y.	Bersekan Y.	Bademkaya Y.	Ahlanti Y.	Agaret Y.
Oba Y.	Büyükova Y.	Atalar Y.	Dere Y.	Ahlat Y.	Demirköy Y.	Karataş Y.	Erenköy Y.
Mısırlı Y.	Toroshof Y.	Ilıca Y.	Nopapen Y.	Hizarlı Y.	Sarıbudak Y.	Hünesi Y.	Gelpin Y.
İmnazeler Y.	Yavuzköy Y.	Çiçeklideğirmeni Y.	Gıtmir Y.	Hizarlı Y.	Tilazor Y.	Dıtmuga Y.	Gabeget Y.
Taşköprü Y.	Kocabey Y.	Kirazlı Y.	Arpaçayır Y.	Aşağımaden Y.	Kartla Y.	Celicıvar Y.	Gümüşözü Y.
Kaltalak Y.	Hive Y.	Karaköy Y.	Sırt Y.	Yukarımaden Y.	Gölehura Y.	Nakırav Y.	Teketaşı Y.
Bikinila Y.	Sırt Y.	Rabat Y.	Küçükçağıl Y.	Hızarlı Y.	Ambarlı Y.	Sakubar Y.	Anvaz Y.
Çukunet Y.	Karagöz Y.	Kamera Y.	Çağıl Y.	Ovacık Y.	Pişkanakara Y.	Kedeh Y.	Çukur Y.
Ziyaret Y.	Dereboyu Y.	Eskisagara Y.	Yurt Y.	Beberet Y.	Bülül Y.	Sacveret Y.	Allos Y.
Bağlıca Y.	Üçırmak Y.	Eski Yayla	Alacagöl Y.	Meşeköy Y.	Ovanat Y.	Başkaret Y.	Urink Y.
Edrene Y.	Yaylacık Y.	Harket Y.	Nogadit Y.	Maden Y.	Çolaksev Y.	Tuzlar Y.	Pamukçular Y.
Yanıklı Y.	Tavget Y.	Güleşen Y.	Sevahil Y.	Mahmutağa Y.	Tuzbir Y.	Güney Y.	Haşut Y.
Üzümlü Y.	Zengin Y.	Şubut Y.	Orta Y.	Dube Y.	Varet Y.	Kışla Y.	Vaşnigora Y.
Maden Y.	Ürdün Y.	Hafcala Y.	Çamlık Y.	Yenigün Y.	Dubet Y.	Karcel Y.	Salolot Y.
Çukur Y.	Fatmaçayır Y.	Çakoş Y.	Aşağıağara Y.	Üçtut Y.	Sultan Y.	Lazlar Y.	Betnos Y.
Eskikale Y.	Kinzodamal Y.	Uzun Y.	Ağara Y.	Üçpınar Y.	Keşoğlu Y.	Avcılar Y.	Glaret Y.
Naburnev Y.	Boncuklu Y.	Libi Y.	Dedetaşı Y.	Dabrak Y.	Çatallar Y.	Kılıçkayamezra Y.	Beyazsu Y.
Akkavak Y.	Yakup Y.	Konk Y.	Doliktoni Y.	Kuvahit Y.	Pışnar Y.	Zalkote Y.	Bülbülanhanları Y.
Meydancık Y.	Hamurlu Y.	Balkaya Y.	Soğuksu Y.	Civazkale Y.	Lavaşen Y.	Yamacüstü Y.	Tepebaşı Y.
Akbıyık Y.	Görçala Y.	Alicik Y.	Sevahil Y.	Kurtmela Y.	Kornet Y.	Aşağıyamacüstü Y.	Savaşçavdarlı Y.
Satabize Y.	Conat Y.	Hafcala Y.	Dikme Y.	Gölbaşı Y.	Kandere Y.	Sanizağa Y.	Satelef Y.
Balıklı Y.	İncirli Y.	Balkaya Y.	Koyunlu Y.	Görehor Y.	Ocvareket Y.	Vehlan Y.	Mereta Y.
Solrisev Y.	Paşalık Y.	Turnagöl Y.	Mağara Y.	Hastaf Y.	Eski Y.	Taşbaşı Y.	Belvanur Y.
Soltısev Y.	Beratlı Y.	Göğebakan Y.	İnekli Y.	Avelgut Y.	Patrika Y.	Satbikar Y.	Dodakana Y.
Erikli Y.	Cevizli Y.	Toklukom Y.	Güldağı Y.	Susuz Y.	Gasmaleket Y.	Guvala Y.	Tanelik Y.
Aşağısaltisev Y.	Acıçermik Y.	Dedesen Y.	Sevahil Y.	Dübe Y.	Satıbe Y.	Humhal Y.	Durcay Y.
Salcı Y.	Irmaklar Y.	Zekeriya Y.	Çamurlu Y.	Yukarıceymekcur Y.	Haret Y.	Uşhum Y.	Eski Y.
Erikli Y.	Karagöl Y.	Canavır Y.	Kocakarı Y.	Sakat Y.	Kıravat Y.	Gevat Y.	Köseler Y.
Çağlıpınar Y.	Tosunlu Y.	Dikme Y.	Nopapen Y.	Göeyet Y.	Daranev Y.	Eyrek Y.	Ambar Y.
Çağlıpınar Y.	Taşpınar Y.	Yaylabaşı Y.	Küçük Y.	Cala Y.	Nakokar Y.	Çamlık Y.	Çamlıca Y.
Çoraklı Y.	Çatmaık Y.	Bannalık Y.	Aralık Y.	Soct Y.	Nagarev Y.	Gürneşe Y.	Taşlık Y.
							Morgalın Y.

Kaynak: HGK 1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Haritası.

Kafkasör Yaylası ve Turizm Merkezi

Şehir merkezine 9 km uzaklıkta bulunan alan, Kentin yakın çevresinde bulunan bu doğal ve kültürel yönüyle saha ekoturizm açısından önemli olduğu kadar yaylalar kesimindeki ormanlar kentlerde yaşayan insanların yaz aylarında rekreasyonel faaliyet alanı haline gelmektedir (Bekdemir, 2007: 34).

Yöre halkının 1930'lu yıllardan beri yayla olarak kullandığı bu bölgede çeşitli şenliklerle başlayan etkinlikler, 1963 yılında Artvin Belediyesi'nin yönetimine bırakıldı. Bu tarihten sonra belediyenin organizesiyle devam eden şenlikler, 1980 yılından itibaren festivale dönüştürülmüştür (Torun, 1998: 85-86). Kafkasör'ün deniz seviyesinden yüksekliği ise 1560 m'dir. Önceden, Artvin Merkez'de ikamet eden ve yayla geleneklerine katılarak yaz mevsiminde hayvanları ile birlikte yaylalara çıkan aileler, Kafkasör mevkiine gelince, hem kendileri ve hem de hayvanlarının yorgunluklarını gidermek için bir süre burada dinlenirlerdi. Bu mola esnasında değişik ailelere ait ve birbirine yabancı hayvanlar bir araya gelince gruptaki boğalar kendiliğinden birbiriyle güreşe tutuşurlardı. Daha sonra bu olay, hayvan sahiplerinin kendi istekleriyle boğalarını güreştirmek şekline dönüşmüş ve giderek de gelenek halini almıştır. Festival süresince; boğa güreşlerinin yanı sıra, folklor gösterileri, karakucak güreşleri, futbol ve voleybol turnuvaları gibi etkinlikler de düzenlenmektedir (Ceylan, 1995: 330-331). Nitekim Kafkasör Festivali'nin 1996 yılında 16.'sı yapıldığında festivale yaklaşık 30.000 kişinin katıldığı belirtilmiştir (Torun, 1998: 85-86). 2018 yılında 38.'si düzenlenen festivale her yıl daha fazla yerli ve yabancı turist de katılım sağlamaktadır.

Kafkasör Şenlikleri Karadeniz'in en eski ve en büyük şenliklerinden birisidir. Yaklaşık 30 yıldan beri yapılmaktadır (Koday, 2008: 246). Bu şenlikler birlik ve berberlik duygusunun pekiştiği bir yer olma özelliği taşımaktadır. Artvin'den başka yerlere göç etmiş olanların yılın birkaç günü de olsa memleket ziyaretini gerçekleştirmelerine imkân oluşturmaktadır (Koday, 2008: 245). Kafkasör 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununa göre, 1991 yılında turizm merkezi ilan edilmiş olup, 625 hektarlık bir alana sahiptir. Yaklaşık deniz seviyesinden 1250 metre yüksekte bulunan Kafkasör orman içerisinde yer almaktadır. Ender bulunan bitki türlerinin mevcut olduğu Kafkasör ve çevresindeki ormanlar, bir taraftan doğal güzellikleri ve manzarası ile dinlenmek isteyenler için olağan üstü güzellikler sunarken, diğer taraftan av turizmine elverişli bir doğal ortam oluşturur. Kafkasör; temiz havası, soğuk suları, şehre yakınlığı ve ulaşım kolaylığı ile turistlere kolaylık sunmaktadır. Ayrıca Atabarı Kayak Merkezi'nin ve Hatila Vadisi Milli Parkı'nın bir kaç kilometre uzağında bulunması bu yerin hem kış turizmi, hem de ekoturizm faaliyetleri için çok avantajlar meydana getirmiştir. Nazım imar (1/5000) ve uygulama imar (1/1000) planlarının yapıldığı Kafkasör Turizm Merkezi'nde su ve elektrik gibi

altyapı hizmetleri tamamlanmış olup, turizm sezonu boyunca yerli ve yabancı turistlere konaklama imkânı sunulmaktadır (Zaman, 2010: 227; Zaman, 2007: 370).

Kafkasör şenliklerine çevre illerden de insanlar gelirler. Buradaki boğa güreşleri boğaların birbiriyle güç yarıştırmasıdır. İki boğa arenada çok uzun sürmeyen bir güreş yaparlar. Boğalardan birinin arenadan kaçmasıyla güreş son bulur. Aslında buradaki boğa güreşlerinin yörede hayvancılığı destekleyen yaylacılık faaliyetinin sonucu ortaya çıkmıştır. Artvin ve çevresinde hayvanlar bahar mevsimi geldiğinde yaylaya çıkarılırlar. İşte bu esnada boğaları güreştirmek suretiyle bir yerde damızlık boğaları da tespit etmiş olurlar. Hayvancılığı geliştirmek için yapılan bu iş zamanla festivale dönüşerek daha kapsamlı bir eğlence haline gelmiştir. Kafkasör festival alanına gelen insanlar boş buldukları alana çadırlar kurarak üç gün sürecek olan bu şenlik için hazırlanırlar. Boğa güreşleri festivalin son günü yapılır. Ama festival süresince sadece boğa güreşleri yapılmaz bilhassa kemençe ve tulum eşliğinde yörenin hareketli müziği ile halaylar çekilir. Halk sanatçıları yanında ülkenin tanınmış sanatçıları da burada konserler verirler. Kafkasör şenlikleri; gecesi ve gündüzü dolu dolu yaşanan bir ulusal festivaldir. Her saniyesi eğlence ile geçer. Bu festival aslında bir birini uzun zamandan beri görmeyenler için bir buluşma yeridir. Belediyenin katkılarıyla Kafkasör'de yaptırılan 80 yatak kapasiteli 22 bungalov ev ve 100 kişilik gazino ile resmi kurumlara ait misafirhane gibi yerler de bulunmakta olup, bu yerler ziyaretçilere turizm mevsiminde çeşitli konaklama olanakları sunmaktadır. Ayrıca çadırlı kamp ve karavanlarla da konaklama yapılabilecek uygun alanlar vardır (Koday, 2008: 246-247). Yaylada Cıskaro, Yalnızhasan ve Acısu diye adlandırılan şifalı sulardan yararlanmak mümkündür. Her yıl haziran ayının son haftasında düzenlenen ve 3 gün süren boğa güreşleri yapılmaktadır (İstanbul Ticaret Odası, 1997: 81).

Şenlik zamanı buradaki konaklama tesisleri yetersiz kaldığı için gelenlerin büyük çoğunluğu kurmuş oldukları çadırlarda konaklamaktadırlar. Şenliklere her yıl yaklaşık 10.000 -15.000 kişi katılmaktadır. Son yıllarda ise bu sayı iki katını geçmiştir. Festival süresi boyunca her taraf rengârenk çadırlarla dolduğu için festival alanı çadır kent görünümünü andırmaktadır. Festivale gelen insanlara hizmet vermek amacıyla; seyyar lokantalar, marketler, kafeler kurulmaktadır. Artvin doğası ile İsviçre'ye benzediği için Türkiye'nin İsviçre'si olarak adlandırılmaktadır. Her mevsim yağışlı olan bölgeye gelenler beraberinde mutlaka şemsiye getirmek zorunda kalmaktadırlar. Dağlık ve gür

orman içerisinde yer alan Kafkasör festival alanına dar ve sık sık karşılaşılan virajlı yollarla ulaşılmaktadır. Fakat bütün bunlara rağmen bu festivaldeki coşku ve duyulan mutluluk bu zorlukları çabucak unutturmaktadır (Koday, 2008: 247; Fotoğraf 3.116.).

Fotoğraf 3.116. Kafkasör Festival Alanından Görünümler.

Kaçkar Dağları Milli Parkı aynı zamanda yayla turizmi açısından yörede en önemli yerlerden birisidir. Söz konusu yaylalarda ve bazı köylerde (toplam 42 yerleşme/alan), halihazırda turizm aktivitesi vardır. 20 tanesi ise turizm potansiyeli taşımakta olup, bunlarda henüz turizm aktivitesi gelişmemiştir Ancak gelecekte turizm yapılmaya aday alanlardır (Somuncu, 1992: 281). Hastaf yaylası, Dübe yaylası, Aşağı ve Yukarı Ceymakcur ile Aşağı ve Yukarı Kavran yaylaları olmak üzere altı adet yayla bulunmaktadır. Bunlardan Hastaf ve Dübe yaylaları Kaçkar Dağları'nın doğusunda diğerleri ise dağın kuzeyindedir (Doğu ve diğ., 1993: 66).

Artvin'de Yaylalar köyü gibi yerleşmeler idari anlamda köy olmakla beraber, turizm faaliyetleri bakımından yayla turizminin özelliklerini taşıyan yerlerdir (Somuncu, 1992: 282). Dağın doğu yüzünde yaylalar ve yaylacılık: Hastaf tekne vadisi üzerinde 2400 m deki Hastaf yaylasına sadece Yaylalar (Hevek) köyü halkı çıkmaktadır. Yayladaki konutların hemen tümü moren depolarından temin edilen taşlardan yapılmış olup, üstleri ahşap malzeme ile örtülmüştür. Konutlar genellikle tek odadan oluşmuş, basit yapılardır. Bu konutların tabanı toprak olup üzerine kilim vb. bir örtü serilir. Yaylacılık dönemi boyunca bu oda aynı zamanda yağ, peynir yapımı ve bunların depolanması amacıyla da kullanılmaktadır. Bu mekânda genellikle sadece bir duvar üzerinde, içeriye ışık girmesi amacıyla bırakılan küçük açıklıklar vardır. Yaz aylarında geceleri 2-3 °C ye kadar düşen sıcaklığın etkisini azaltmak amacıyla, pencere boşlukları cam veya naylon bir örtüyle kaplanır. Bu odaların yanında yaylaya getirilen hayvanların

barındırıldığı ve samanlık olarak da kullanılan, üç tarafı duvarla çevrili, üzeri kapalı, önü açık bir bölüm vardır. Sözü edilen bu mekânların önünde bir avlu bulunmaktadır. Avluyu oluşturan taş duvarların herhangi bir köşesinde ocak bulunur. Hastaf yaylasına nisan-mayıs aylarında çıkılmaktadır (Fotoğraf 2.117.). Burada ağustosa kadar kalınır. Yaylacılık döneminde içerisinde kuzeydeki yaylalarda olduğu gibi, halkın köyü ile bağlantısı sürmektedir. Gerek kişisel ihtiyaçların karşılanması, gerekse köyde yürütülen ekonomik faaliyetler için zaman zaman köye gidip gelmeler söz konusudur. Dağın bu yüzündeki diğer yayla ise yine bir tekne vadi içerisinde bulunan, 2450 m'de konumlanmış Dübe yaylasıdır. Bu yayla, buzulun oluşturduğu bir eşik önünde geceleri yükseklerden vadi içinde kanalize olan rüzgârlardan korunaklı bir yerde kurulmuştur. Söz konusu yaylada da Hastaf yaylasında olduğu gibi evler morenlerden inşa edilmiştir. Yayla evlerinin çoğunun üzeri ahşapla kaplanmıştır, kimilerinde ise bunun yerine çinko örtü almıştır. Buradaki konut planlan ile Hastaf yaylasındakiler arasında belirgin bir farklılık olmamakla birlikte, Dübe yaylası konutlarının daha özensizce yapılmış oldukları dikkati çeker. Ağustos ayına kadar Hastaf yaylasında kalan Yaylalar köyü halkı bu ayın sonunda Hastaf yaylasını hemen tümüyle terkederek Dübe yaylasına geçer. Burada eylül ayı sonuna kadar kalındıktan sonra ise köye dönülmektedir. Bunun yanında Yaylalar köyünü oluşturan bazı mahalleler ise bu iki yayladan yalnız birisini kullanmaktadır (Doğu ve diğ., 1993: 68).

Fotoğraf 3.117. Hastaf Yaylasından Bir Görünüm.

Kaçkar yaylarından sonra en fazla turist çeken alanların başında Altıparmak Dağları'nda bulunan yaylalar gelmektedir. Her yıl yerli ve yabancı turist akınına uğrayan,

kiliseleri, camileri, kırsal dokusu ve daha da önemlisi Altıparmak Dağları ve gölleri ile ekoturizme dair birçok faaliyetin yaz ve kış aylarında yapılmasına imkân veren bu saha korunan alan statüsünde tabiat parkı olarak ilan edilmiştir. Burada bulunan Amanezget, Naznara, Çatallar ve Pişenkaya yaylaları rengârenk çiçekleri Karagöl'ü ve kamp alanı ile sakin bir tatil geçirmek isteyen doğa severlerin yoğun ilgisini görmektedir (Fotoğraf 3.118.). Ayrıca dağcılık anlamında Kaçkar Dağları'ndan sonra yörede en fazla tercih edilen alan Altıparmak Dağları'dır.

Fotoğraf 3.118. Altıparmak Dağları Eteklerindeki Yaylalardan (Pişenkaya (Pişkankara) Amanezget, Naznara ve Çatallar) Görünümler.

Tekkale yaylasına giderken yolun solunda Tekkale'ye ait olan mezra geleneksel meskenleri dikkat çekmekte olup, aynı zamanda dinlenme amaçlı yazlık olarak kullanılan meskenlerin yanı sıra diğer geleneksel ahşap meskenler ile eşsiz bir görüntü sunmaktadır (Fotoğraf 3.119.).

Fotoğraf 3.119. Tekkale Köyü (Yusufeli)Yaylasından Görünümler.

Artvin ilinin kıyı ilçeleri sınırları içerisinde, turizm açısından değerlendirilen yayla yerleşmesi bulunmamaktadır. Hayvancılık amacıyla değerlendirilen yaylalar çoğunlukla Arhavi ilçesi sınırları içerisinde ve Güldağı'nın (3348 m) kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarında yoğunlaşmıştır (Fotoğraf 3.120.). Bu yaylalarda turizme yönelik yaylacılığın gelişmemesinde hiç şüphesiz daha önce de ifade edildiği gibi, motorlu araç yollarının henüz yapılmamış olması en büyük engeldir. Bazılarına kıyıdan belli mevkilere kadar uzanan ve çoğu zaman bozuk orman yollarından sonra, saatlerce yürüyerek ulaşılmaktadır (Zaman, 2010: 303).

Fotoğraf 3.120. Arhavi Yaylarından (Güloğlu, Sırt Yayla) Görünümler.

Şavşat'taki yayla yerleşmeleri, sahayı kuşatan dağlık alanların muhtelif yerlerine dağılmıştır. Geleneksel yaylacılığın egemen olduğu ilçede, yaylaların turistik amaçlı kullanımı henüz yaygın değildir. Buna göre, söz konusu yaylaların turizme açılabilmesi, bir dizi yatırım ve çalışmaların yapılmasına bağlıdır. Zira ilçedeki yaylaların hiç birinde ticari anlamda konaklama hizmeti veren her hangi bir tesis bulunmazken, elektrik şebekesinin ulaştığı yayla sayısı (Arsiyan ve Kocabey yaylaları gibi) da oldukça sınırlıdır (Orhan, 2015: 295; Fotoğraf 3.121.).

Fotoğraf 3.121. Şavşat'taki Kocabey Kışlası ve Kocabey Yaylası, Meşeli Köyü Yaylası ve Cancir Yaylalarından Görünümler.

Ardanuç ilçesinin en önemli ve en aktif kullanım özelliği taşıyan yaylası Bilbilan yaylasıdır. Şavşat, Ardanuç ve Ardahan üçgeni arasında olması nedeniyle birçok yerden insanın belirli günlerde ticari amaçlı bir araya geldikleri farklı bir yayladır. Yolun doğu tarafında kalan alanlar Ardahan ilinin Göle ilçesine, batı tarafında kalan alanlar ise Ardanuç'a aittir (Rızvanoğlu, 2002: 1064-1065). Bilbilan (Bülbülhanları) yaylası, diğerlerinden farklıdır, bu yayla merkezi bir yayla özelliğinde olup, birçok köy yerleşmesine ait olan yayla yerleşmelerinin bir arada bulunduğu (nitekim bu merkezi yayla alanında sadece Ardanuç ve Göle'ye ait köylerin yaylaları değil, Artvin, Hopa, Kemalpaşa, Borçka ve Şavşat'a bağlı bazı köylerin de yaylaları bulunmaktadır.) geniş bir sahayı içerisine almaktadır. Yalnızçam Dağları'nın Ardahan ile Ardanuç arasında sınır oluşturduğu yüksek kesimlerinde yer alan bu merkezi yaylanın merkezi kesimi Artvin ili toprakları içerisinde yer almaktadır. Ardanuç ilçesinin güneydoğusunda bulunan Bilbilan'da ve çevresinde, Ardanuç'a bağlı (yaklaşık 49 köy) olan hemen hemen bütün köy yerleşmelerinin yayla yerleşmesi bulunmaktadır (Rızvanoğlu, 2002: 1063-1068; Rızvanoğlu, 2003: 164-168). İnsanlar yaylalarında üretmiş olduğu ürünleri pazarladıkları, büyükbaş, küçükbaş ve at gibi hayvanlarını pazarladıkları ticaret açısından canlı bir

merkezdir. Yaylada tek katlı meskenlerin yanı sıra iki katlı pansiyon, kahve, lokanta ve kasap gibi diğer ticaret haneler yönüyle zengin bir yerdir. Daha çok ticarî amaçlı olarak kullanılan yayla konutları, çevredeki yaylacı ailelerin ve çobanların temel ihtiyaç malzemelerini karşılamaktadır. Haftanın her günü açık olan bakkal dükkanlarında, temel gıda maddeleri, giyim eşyaları, hayvanlar için gerekli olan malzemeler ve hayvansal ürünler satılmaktadır. Toplanma ve alış-veriş günü olan cumartesi günü, birkaç dükkânda koyun kesilmekte ve et olarak satışı yapılmaktadır. Kesilen koyunların etlerinden birkaç dükkânda kebap yapılmakta ve oldukça kalabalık olan bu günde, kalabalık insan topluluğu tarafından büyük rağbet görmektedir. Söz konusu bu ticari faaliyetler daha çok Ardahan'lılar tarafından yapılmaktadır. Nitekim bu konutların tamamına yakını Ardahan nüfusuna kayıtlı olan kişilere aittir (Rızvanoğlu, 2003: 166-167; Fotoğraf 3.122.).

Fotoğraf 3.122. Bilbilan Yaylasından Görünümler.

Kutul yaylası da küçük otel ve basit yaz restoranlarıyla yaz mevsiminin çok gözde bir dinlenme yeridir (Ünsal, 1999: 372). Yaz ayları boyunca yoğun bir müşteri trafiğine maruz kalan Kutul, tarihi açıdan da büyük bir önem taşımaktadır. Ancak belirtilen özelliklerine rağmen eskiden sahip olduğu yoğunluğu ve ilgiyi giderek kaybetmektedir.

Bilbilan yaylasına çıkmadan önceki anayolun sağında bulunan Geçitli köyüne ait Heva yaylası ve çevresi turizm açısından Ardanuç ilçesinde bulunan en önemli yaylalardan birisi olmasına karşın bu potansiyeli değerlendirememektedir. Birkaç kilometre uzağında bulunan birçok göl, bahar aylarındaki çiçek çeşitliliği, eşsiz manzarası, doğa yürüyüşü, kamp, fotosafari ve botanik turizmi gibi birçok etkinlik için ideal bir sahadır. Manzarası ve geleneksel meskenleri ile dikkat çeken diğer yaylar ise Müezzinler, Lori ve Güleç köyü yaylalarıdır (Fotoğraf 3.123.).

Fotoğraf 3.123. Ardanuç ilçesindeki Geçitli Köyü, Güleş Köyü Yukarı Yaylalarından Görünümler.

Karçal Dağaları'nın Camili Havzası'na kalan kesiminde, Devtoban, Napaksuvar, Naçişgrev, Merata, Siyahkuş Damksuvar, Nayuvar, Lodivake, Sakunder, Fındık, Çamdalı-Gorgit ve Beyazsu yaylaları bulunmaktadır. Bu yaylalar içinde özellikle Gorgit Yaylası, Camili-Gorgit ve Camili-Efeler TKA arasında kalması ve doğal yaşlı ormanların içinden geçen bir patika yolla ulaşılması ile ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır (Albayrak, 2010: 75-76). Belirtilen yaylalar dışında Karçal Dağları'nın çevresinde yer alan Acara, Mezunda, Geyik, Mezivnis, Goman, Mereta, Devtoban, Lekoban, Küçük Yayla, Heba dağları manzara seyir yerleri ve alpin ekosistemlerini görebilme açısından paha biçilmez alanlardır (Albayrak, 2010, 77).

Beyazsu yaylası (Borçka) Artvin Yöresi'nin en yoğun geçici yerleşmelerinden birisidir. Buraya ulaşım iki farklı şekilde sağlanmaktadır. Daha çok yayla görmek isteyenler Bakırköy üzerinde hâkim tepelerde manzarayı seyrederek gidilebileceği gibi bir de Borçka ilçe merkezinden gidilebilmektedir. Aslında Karçal Dağları'nın güney yamacı Beşağıl, Erenler, Sümbüllü ve Bakırköy yaylalarının ardı ardına sıralandığı ve yolun sonunda Beyazsu yaylasına ulaşıldığı turizmin gelişebileceği en güzel yaylalardan bazılarıdır (Fotoğraf 3.124.).

Fotoğraf 3.124. Karçal Dağları'nın Eteklerinde Bulunan (Beyazsu ve Bakırköy) Yaylalardan Görünümler.

Karçal Dağları'ndaki bir diğer turistik açıdan önem taşıyan yaylaları Camili Havzası'nda yer alan köylere ait yaylalar oluşturmaktadır (Fotoğraf 3.125.). Her yıl Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nı ziyaret eden birçok yerli ve yabancı turistin uğrak yerlerinden olan Karçal Dağları'ndaki bu yaylalar trekking, göl, manzara, kamp ve daha da önemlisi bahar aylarında açan rengârenk çiçekleri ile botanik turizmi açısından birçok alternatifi bünyesinde barındırmaktadır.

Fotoğraf 3.125. Karçal Dağları Etekelerin de Bulunan Diğer (Fındık ve Gorgit) Yaylalardan Görünümler.

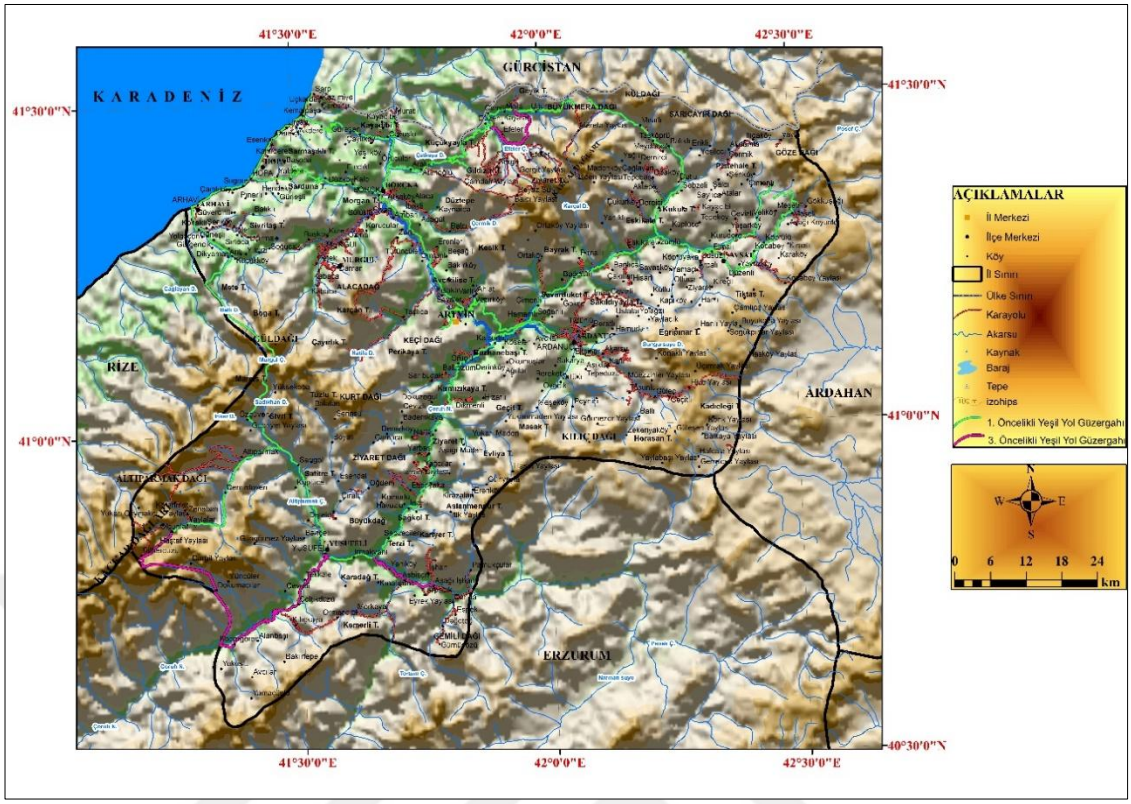
3.13.1. Artvin İlinde Yeşil Yol

Doğu Karadeniz Bölgesindeki yayla turizminin tanıtılması amacıyla şimdiye kadar yapılan çalışmaların en kapsamlısı Turizm Bakanlığı tarafından yürütülmüştür. 25 Temmuz-2 Ağustos 1995 tarihleri arasında Doğu Karadeniz'in en uç noktası olan Artvin-Şavşat ile Samsun arasında "Karadeniz Yeşiltur" adı altında Karadeniz sahil bandı ve gerisindeki doğa, inşa, kültür ve geleneklerimizin tanıtımını amaçlayan bir etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bu etkinliğe çok sayıda yerli ve yabancı basın ile TYD, TUROB gibi

meslek kuruluşları da katılmıştır. Nitekim bu tanıtım meyvelerini vermiştir. Birçok yabancı turizm dergisinde bu geziye ve yaylalarımıza geniş sayfalar ayrılmıştır (İstanbul Ticaret Odası, 1997: 91).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın koordinasyonunda yürütülen Doğu Karadeniz Turizm Master Planı, DOKAP BKİ'nin kurulması ile yeni bir boyut kazanmış, plan kararlarının uygulanmasında birden fazla Bakanlığın müdahil olması sebebiyle genel koordinasyonun sağlanması hususunda DOKAP BKİ sorumlu kılınmıştır. Doğu Karadeniz Turizm Master Planı Uygulamaları'nın en önemli lokomotifi olan ve Master Plan çerçevesinde öne çıkan yayla ve turizm merkezlerini üst kottan birbirine bağlayan, başlangıcı Samsun ili bitişi Artvin Sarp sınır kapısı olan ve Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun ve Trabzon illerini kapsayan Yeşil Yol projesidir (Harita 3.7.). Bu kapsamda, 2013-2015 yıllarında DOKAP illerine toplam 131 milyon TL ödenek aktarılmıştır. Aktarılan bu ödenek ile 600 km'lik kısımda yol çalışmaları tamamlanmıştır (http://www.dokap.gov.tr/2016/12/15/yesil-yol-projesi/).

Sahada yayla turizminin (kışla yerleşmelerindeki turizm faaliyetleri de bu kapsamda ele alınmıştır) gelişmesi, öncelikle ulaşım ve konaklama koşullarının iyileştirilmesine bağlıdır. Yayla yollarının yapım ve bakımında, İl Özel İdare Müdürlüğü'nün çalışmalarının yanı sıra, Kalkınma Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veren DOKAP (Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı, 2000) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın yatırımları da söz konusudur. Nitekim Doğu Karadeniz Bölümü, TTS 2023'de Samsun'dan Artvin'e kadar olan kesimdeki yaylaları birbirine bağlayacak yeşil yol projesi devreye sokulmuştur. Buna göre, Artvin ilinde toplamda 595 km'lik yeşil yol uzunluğu planlanmakta olup, Borçka ilçesinin Camili köyü yaylalarından, araştırma sahasındaki Papart ve Meydancık yaylalarına ulaşım sağlanacaktır. İlçenin kuzeyi boyunca devam edecek olan yol, Yavuzköy çevresine, buradan da Bilbilan yaylaları üzerinden Ardanuç yaylalarına bağlanacaktır (Artvin İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023, 2013: 49; Orhan, 2015: 295-296).

Harita 3.7. Artvin İli Yeşil Yol Haritası.

3.14. ARTVİN İLİNDE DOĞA YÜRÜYÜŞÜ (TREKKING) TURİZMİ

"Trekking" terimi "kağnı arabası, atla veya yaya olarak yapılan uzun ve zorlu seyahat" anlamındadır. Fakat çağımızda turizmi kapsamında değerlendirildiğinde hem doğayla ilişkili sporlardan birisi, hem de zevk alınarak yapılan faaliyetlerden birisi olarak nitelendirilmiştir. Yenilikçi anlayış da, "bir bölgenin dağlık kesimlerinde, dağcılık tekniği gerektirmeden, zor ve sarp yerlere girmeden, küçük patikaların takip edildiği, belirli özellikler gösteren doğa koşullarında, yaş gruplarına uygun ve zamanla sınırlı olarak düzenlenen uzun yürüyüşler" şeklinde olduğu belirtilmiştir (Erdoğan, 2003: 131). Bu açıdan kişisel herhangi bir beceri gerektirmeyen her yaş grubundan insanın katılabileceği etkinliktir (Soykan, 2004: 27).

Dağlık alanlarda gerçekleştirilen yürüyüşlere katılanların daha çok vahşi doğa, coğrafik açıdan nispeten zorlu ve farklığı ile dikkat çeken doğanın keşfedilmesi açısından bir amaç güdüldüğü görülmektedir. Faaliyete katılanların gitmiş oldukları bu coğrafyaların doğallık yönüyle zenginlik göstermesi tercihleri üzerinde etkili olmakla birlikte, doğal manzaraları görmekten ve doğayla iç içe olmaktan hoşnut olurlar (Chherti,

Arrowsmith ve Jackson: 2004, 34). Ekoturizm faaliyetlerinden en fazla yapılanı yalnızca biraz güç, aynı zamanda kararlı olmayı gerektirmesinin yanında ucuz ve arzulayan her kesimden insanın kolayca katılmasına imkân veren bir faaliyet olması bu etkinliğin sıkça tercih edilmesinde etkinli olmaktadır (Bekiroğlu, 2008: 20). Bir trekking, tipik olarak mesafe yürüyüşünün, yerel köy ziyaretinin, macera deneyimlerinin (çapraz geçişlere ip köprüsü kullanma gibi) ve doğanın takdirinin bir kombinasyonunu gerektirir (Dearden ve Harron, 1994). Bu nedenle, doğa yürüyüşü, meşrulaştırarak, kültür turizmi, ekoturizm ve macera turizmi unsurlarını değişik derecelerde birleştiren bir aktivite olarak tasvir edilebilir (Weaver, 2001b: 75). Aynı zamanda rota belirlemeden yeni yerler keşfetme amacıyla gerçekleştirilen macera/keşif trekkingleri özellikle orman ve dağlık alanlarda yapılan, belirli rotaları bulunmayan, keşif yapmaya dayanan, kamp malzemeleri gerektiren, zaman sınırlandırması olmayan, dikkatli olmanın yanında güç ve öncesinde kondisyona dayalı hazırlık yapılmayı gerekli kılan yürüyüşlerdir. Rehber ile kışın yapılan yürüyüşler de daha fazla güç ve yine teknik malzemeler gerektirmektedir (Eskiyörük, 2013:149-150; Bekiroğlu, 2008: 17-18).

Artvin ilinde ekoturizm faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip olan etkinliklerden biri de trekking (dağ/doğa yürüyüşü) olup, potansiyel açıdan ülkemizdeki en güzel yerlerden biridir. Bu faaliyet her yıl binlerce kişinin katılımıyla daha çok Artvin, Erzurum ve Rize illeri üçgeninde gerçekleşmektedir. İl genelinde ise daha çok ilkbahar, yaz ve sonbahar başlarında yapılmakla birlikte, bazen kışın da gerçekleşebilmektedir. Dinlenmek, spor yapmak, fotosafari, kuş gözlemciliği ve botanik gibi birçok faaliyet alanının hepsini bir arada bulabileceğimiz bu etkinlik için Artvin dağları, köy ve yayları ile bunlar içerisinde göller, akarsular, bitki örtüsü ve şelaleler gibi birçok çekicilik bu faaliyet için çok uygun ortamlar meydana getirmektedir.

Bu faaliyet daha çok Artvin, Erzurum ve Rize illeri üçgeninde gerçekleşmektedir. Özellikle ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde tur veya bireysel olarak gerçekleştirilen bu faaliyet ile yıl içerisinde binlerce kişi yeni yerler görmekte, zirve faaliyetleri gerçekleştirmekte ve trans yapmaktadır.

Türkiye'de doğa yürüyüşleri açısından önemli merkezleri Kaçkar ve Toros dağları oluşturmaktadır (Küçükaslan, 2007: 273). Aynı zamanda büyük ölçüde Kaçkar Dağları Milli Parkı içerisinde kalan bu yüksek dağ sıraları, alpinizm yanı sıra dağcılar için zirve

tırmanışı ve buzul tırmanışı yapabilme bakımından kaynak değer oluştururken, yörenin dağcılık sporu açısından cazip olan bir diğer tarafı ise, doğa yürüyüşü olarak da adlandırılan trekking için güzel manzaralı, uzun ve çeşitli zorluk derecelerine sahip çok sayıda rotanın bulunmasıdır. Doğu Karadeniz Dağları'nda dağ turizm aktivitesi, çoğunlukla yerli ve yabancı turistlerin birey veya gruplar halinde sürdürdüğü kaya ve buzul tırmanışı, alpinizm ya da yürüyüş olarak tanımlanan trekking biçiminde gerçekleştirilmektedir. Doğu Karadeniz Dağları'nda bu turizm şekli alpinizm ve kış turizmi ile bunlara bağlı gerçekleştirilen aktivitelerden oluşmaktadır (Zaman, 2010: 87).

Dağlara rekreasyon amacıyla gerçekleştirilen çıkışlarda, trekking denen yürüyüşler için imkân sunan yayla alanları, vadi ve bunlar arasındaki geçit alanları ve görsellik yönüyle sirk gölleri oldukça dikkat çekicidir. Orta yükseklikte yayla ve vadilerden geçerek enine aşmak için en çok ilgi gören Kaçkar ve Toros dağlarıdır. Kaçkar geçişi (Transkaçkar) kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Çamlıhemşin-Yusufeli arasındaki (Kaçkar Yayla-Altıparmak Köyü, Ayder Yayla-Altıparmak Köyü, Ayder Yayla-Yaylalar Köyü, Kavron Yayla-Yaylalar Köyü) geçitler kullanılarak yapılabilir. Bu yürüyüşte Yukarı Kavron Yaylası'nın güneydoğusunda sirk gölleri görülebilir. Bunların en büyüğü (750 m²) 2375 m'de Büyük Deniz Gölü'dür. Kampinmg ve yayla evlerinde konaklayarak birkaç günde yapılan bu yürüyüş aynı hatlar kullanılarak ters yönde (Yusufeli-Çamlıhemşin) arasında da yapılabilir (Doğaner, 2001: 196; Fotoğraf 3.126.).

Fotoğraf 3.126. Kaçkar Trans'tan Görünümler.

Kaçkar Dağları son yıllarda doğa yürüyüşleri için ülkemizin en önde gelen yöresi olarak önem kazanmıştır. Park alanında değişik zorluk derecesinde yaklaşık 30'a yakın yürüyüş parkuru bulunmaktadır. Şüphesiz bunların içinde, Kaçkar Dağları buzulları ve zirvesini de içine alan parkurlar en çok rağbet gören ve ilgi çekici olanlarındandır. Trans-

Kaçkar olarak anılan bu parkurlar uluslararası düzeyde de tanınmakta, başta İsrail olmak üzere birçok Avrupa Ülkesinden ve Amerika'dan ziyaretçiler gelmektedir. Yusufeli Yaylalar Köyü, Olgunlar'dan başlayan bu parkur iki yöne ayrılmaktadır (Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt II, 2006: 107-108): Birinci güzergâh üzerinde Alp gölleri, buzullar ve zirve bulunduğundan çok tercih edilen, Olgunlar-Hastaf Yaylası-Dilberdüzü Kamp Alanı-Deniz Gölü-Kaçkar Zirve-Yukarı Kavron parkurudur. Diğeri ise Olgunlar-Döbe yaylası-Karadeniz Gölü-Yukarı Çaymakçur-Aşağı-Çaymakçur-Ayder rotasıdır. Yörede doğa yürüyüşleri düzenleyenlerin ifadelerine göre yılda yaklaşık 10.000-15.000 ziyaretçi Olgunlar'dan bu yürüyüşlere katılmaktadır. Aynı parkurlar ters yönde, yani kuzey-güney yönünde de yapılmaktadır. Bu durumda yürüyüşe Yukarı Kavron Yaylasından, Ayder veya Aşağı Çaymakçur Yaylasından başlanmaktadır. Olgunlar-Kavron parkuru, Hastaf yaylası ve Dilberdüzü Kamp Alanı'na değin Büyükçay'ı izlemektedir. Dere vadisinde yer yer orman kalıntıları yanında subalpin bölgeye has çayırlıklar ve dere yakın çevresinin farklı bitki örtüsü ilgi çekicidir. Bu yol boyunca, çok önceleri yayla yeri olarak kullanılmış olan bazı eski yerleşimlerin kalıntıları da kültür tarihi açısından önemlidir ve yörenin rekreasyon değerine çeşitlilik katmaktadır. Tüm bu parkur boyunca görkemli Kaçkar Dağları'nın görüntüsü, baskın bir peyzaj oluşturmakta ve eşsiz güzelliği ile insanı etkilemektedir. Dağın güney bakıları yağmur gölgesinde daha az yağış aldığı için bu parkurlarda Kaçkar Dağları daha net ve açık izlenebilmektedir ve uygun iklimi nedeni ile bu parkur daha çok tercih edilmektedir (Fotoğraf 3.127.).

Fotoğraf 3.127. Kaçkar Dağları'nda Doğa Yürüyüşünden Bir Görünüm.

Dağın kuzey tarafına ulaşmak için çoğunlukla Ayder yolu kullanılırsa da, dağın güneyinden kuzeyine Trans-Kaçkar adı verilen güzergâhla da geçmek mümkündür. Bunun için Olgunlar Mahallesinden önce Dübe Vadisi'ne girilir. Burada, vadideki patika izlenerek, güneyi kuzeye bağlayan Çeymakçur Geçidi'ne (3250 m), oradan da kuzey yamaçlarda bulunan çağlayarak akan suları, buzul gölleri ve doğal bitki örtüsünün oluşturduğu potansiyele sahip Çeymakçur Vadisi'ne ulaşılır. Bu vadi, Kavran Vadisi ile Kalerdüzü (Kalerindüzü/Galerdüzü) adı verilen ve Çeymakçur ile Kavran'a giden yolların ayrıldığı yerde birleşir. Orman deposu olarak da kullanılan bu düzlük, aynı zamanda Ayder ile yaylaların arasında, kamp kurmak için uygun bir alandır (Doğu ve diğ., 1993: 180). Çeymakçur gibi Kavran Vadisi de jeomorfolojik özellikler ve yaylacılığın oluşturduğu turizm değerleri açısından önemli, hatta bu yöredeki en önemli vadi özelliğini göstermektedir. Hiç şüphesiz vadideki turizm hareketliliğinde, Kaçkar Dağı'ndaki aktüel buzulların ve göllerin büyük rolü bulunmaktadır. Ayrıca, yayla turizmi de diğer önemli etkendir. Özellikle de buralardaki yayla yaşamı, yaylalardaki doğal ve mimari özellikleri yansıtan yayla evleri de başlıca diğer turizm değerleridir (Zaman, 2010: 92).

Yusufeli'den Yaylalar köyüne araçla ulaşıldıktan sonra Mereted Mahallesi- Hastaf Yaylası-Dilberdüzü Kamp Alanı-Dübe Yaylası-Naletleme Geçidi-Çaymakçur Gölü ve Kamp Alanı-Yukarı ve Aşağı Çaymakçur Yaylaları-Kibar Düzü-Ayder köyüne varış. Yusufeli'nin morfolojisinin en ilginç birimlerinden biri olan Çoruh Vadisi'nin de içinde olduğu önerilen diğer trekking güzergâhları da şunlardır (Surat, 2011: 261-262; Demirel, 1997: 83-96; Clow ve Gardner, 2014: 14-15-221; Bektaş, 2010: 43-123; Harita 3.8.):

• Yaylalar Köyü-Zinaman Mahallesi-Taş Yayla-Kalerin Düzü-Ayder,

• Yaylalar Köyü-Olgunlar Mahallesi-Dübe Vadisi-Bey Tepesi-Yüncüler-Tanisposa Sırtı-Dikenli Mıntıkası-Ada Yaylası-Kamp Alanı-Haducur Vadisi-Yusufeli,

• Yusufeli-Bıçakçılar Vadisi-Özgüven Köyü-Magarev-Ada Yatakları-İntkor Düzlüğü,

• Altıparmak Köyünden-Barhal Vadisine-Baravana-Ömerli ve Kışla Deresi-Kurdata Narsel Üzerinden-Pişankora Yaylası-Bulut Deresi-Bulut Yaylasına-Öküz Gölü Yakınından Satalev Yaylasına-Bulut Dağından Geçilerek-Yaylalar Köyüne sonra taşıtla Yusufeli'ne,

• Yusufeli-Tekkale Köyü-Selant Deresi-Selant Yaylası-Büyük ve Küçük Göl-Sagüle Yaylası-Dereiçi Yaylası-Zigapona-Sarıgöl üzerinden taşıtla Yusufeli'ne,

• Çevreli Köyü-Çıhacar ve Sıvanzar Mahalleleri-Güngörmez Su Kaynağı-Modut Yaylası- Halime Tepesi-Yaylalar Köyü-Mikalise Mahallesi-Yusufeli,

• Aşpişen-Araçla Morkaya Köyü-Ormandibi-Çeltikdüzü Yaylalarından-Gurraşenem Mahallesi-Hışmet Yaylası-Tortum Vadisi-İspir,

• Esenyaka-Polastava ve Cumata Araçla Mantagora-Ziyaret Dağı-Öğdem,

• İşhan-Çukur Yayla-Calsagona Tepesi-Demirkent Araçla Zemecar-Kanut-Misurşaraket-İtik-Poşet-Mezralarından Geçerek-Melgaşet Yaylası-Salıkör ve Ağcut Mezrası-Kalangör Yaylası-Calsagora Tepesi-İşhan-Çukur Yayla,

• Yusufeli-Bıçakçılar Vadisi-Özgüven Köyü-Magarev-Ada yatakları ve Intgor-Altıparmak Dağları-Karataş ve Marsis-Barhal Vadisi-Karagöl-Altıparmak Köyü,

• Barhal Vadisi, Borovan-Kurdata Norsel-Pişankara-Bulut Deresi-Bulut Yaylası-Öküz Gölü-Satalev Yaylası-Körahmet Geçidi-Bulut Dağı-Yaylalar Köyü,

• Çevreli Köyü-Çıhacor ve Sıvanzor mahalleleri-Güngörmez Dağı-Güngörmez Suyu-Modut Yaylası-Halime Tepesi-Yaylalar Köyü-Mikelis,

• Kılıçkaya-Karadağ-Yusufeli,

• Yusufeli-Erzurum Yolu-Aşpişen-Kılıçkaya veya Çeltikdüzü,

• Öğdem-Esenkaya,

• Avusor Yaylası-Libler Gölü-Barhal,

• İşhan-Çukur Yayla-Calsagara Tepesi-Calsagara Mezrası-Demirkent Köyü-Zemecor-Kanut-Mistir-Şoraket-İtik-Poşet Mezraları-Melgaşet Yaylası-Salıkör ve Ağcut Mezraları-Kalangör Yaylası-Calsagara-Calsagara Tepesi-İşhan Çukur Yayla,

• Barhal-Sarıbulut Yaylası-Satibe Kampı-Norsel Yaylası-Pişenkaya Yaylası-Libler Golü-Kırmızı Geçit-Avusor Yaylası-Huzur Yaylası-Ayder-Hazındak Yaylası-Zilkale-Çamlıhemşin,

• Çamlıhemsin-Kaler Düzü-Palakçur Yaylası-Bahur Geçidi-Satelev Yaylası-Öküz Gölü-Pişenkaya Yaylası-Norsel Yaylası-Binekbaşı Mezrası-Satibe Kamp Alanı-Karagöl-Amanesket Mezrası-Naznara Mezrası-Barbal,

• Ayder, Aşağı Çaymakçur-Yukarı Çaymakçur Yaylası, Körahmet Geçidi-Bulut Deresi-Satelef Yaylası-Körahmet-Karamolla-Sabahda Geçidi-Sulamenta Yaylası-Varhal Mezrası-Demirdöverı-Solerun Mezrası-Duruklu Mezrası-Sura-Taşkıran-Sarıgöl

• Tekkale-Dört Kilise-Bayır Kilise-Elasume Mezrası-Selant Yaylası-Güngörmez Geçidi-Modut-Yaylalar-Karamolla-Satelef-Babur Geçidi-Palakçur-Ayder,

• Ayder-Yukarı Kavron-Naletleme Geçidi-Dibedüzü Kampı-Olgunlar-Kanucar Geçidi-Dargit Yaylası-Beşkavak-Çevreli,

• Pokut-Hazındak-Samistal Yaylası-Yukarı Kavron-Kavron Geçidi-Atsız Geçidi-Deniz Gölü-Kaçkar Zirve ve Dilberdüzü-Hevek Geçidi-Sırakonaklar-Hadeçur,

• Yaylalar-Karamolla-Körahmet-Satelef Yayla-Şeytan Gölü,

• Mikelis-Yeşil Göller (Güngörmez Dağı),

• Olgunlar-Döbe Yayla-Naletleme-Karadeniz Gölü,

• Peterek-Çamlıbel Yayla-Güngörmez Dağı Etekleri,

• Yaylalar-Karamolla-Körahmet-Satelef Yayla-Kındevul Aşıtı

• Barhal-Özgüven Köyü-Ciro Çağlayanı-Buzul Gölleri,

• Apivanak-Hadeçur,

• Avusor-Yaylalar Köyü

Günlük yürüyüşler:

• Barhal-Doles (2 s.),

• Barhal-Barhal Kilise ve Şapeller (2 s. 30 dk.),

• Barhal-Şabangil-Börekli (Kilyon)-Barhal (5 s. 30 dk.),

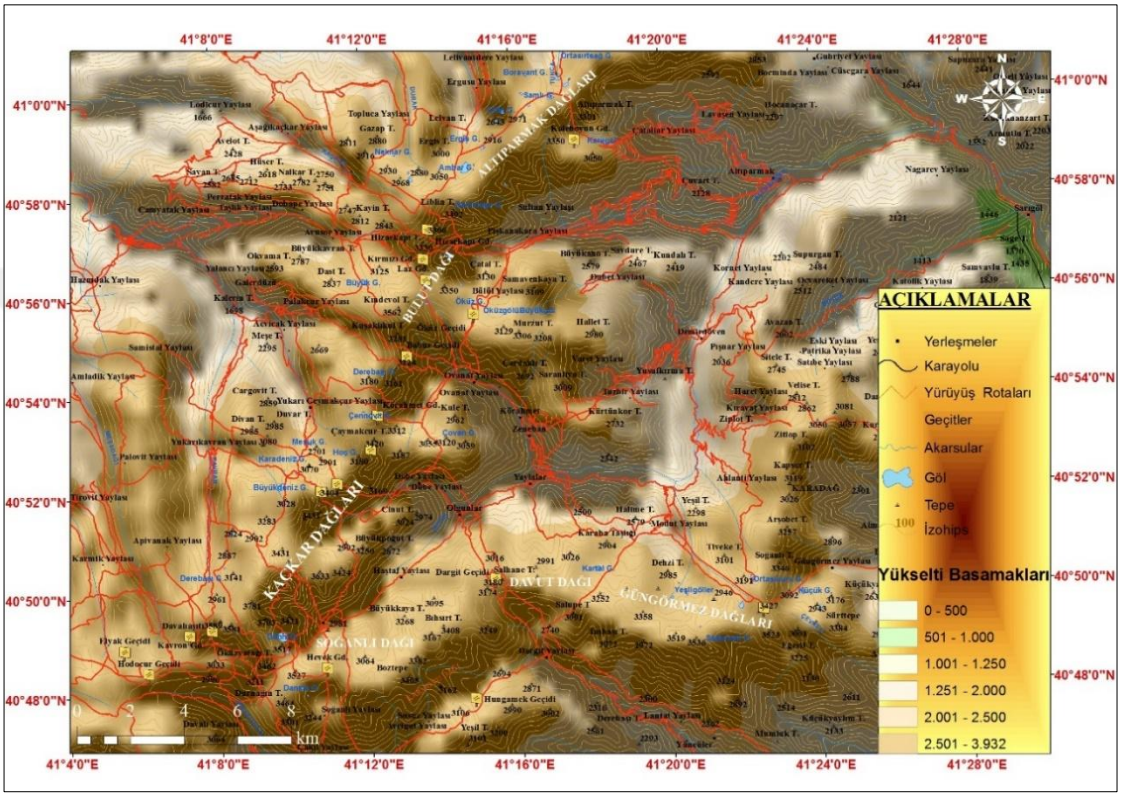
• Barhal-Kudret-Pançet (2 s. 45 dk.),

• Barhal-Sultangil-Pançet (3 s. 30 dk.),

• Amaneskel - Karagöl-Salibe-Sarıbulutve Barhal (7 s.),

• Olgunlar-Yaylalar-Karamolla (2 s. 40 dk.),

• Yaylalar-Modut-Mikelis (6 s. 30 dk.),

Harita 3.8. Kaçkar Dağları ve Çevresindeki Doğa Yürüyüş (Trekking) Güzergâhları.

Yukarıda belirtilen rotalar dışında Yaylalar köyü başlangıç olmak üzere Olgunlar mahallesinin Dübe Vadisi takip edilerek Bey Tepesi (3175 m)'ne oradan da Yüncüler tarafına geçilen rota vardır. Bey Tepesi'nden sonra Tonisposo Sırtı ve Dikenli Mıntıkası geçilerek iki vadinin kesiştiği yerde kurulan Ada yaylasıyna varılır. Burada kamp kurulabilir. Ada yaylasından Hoduçur Vadisi ile Yusufeli olmak üzere iki farklı güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ada yaylasından itibaren birinci güzergâh, kuzeybatı yönünde Cicilgarav Düzlüğü-Şekelli Tepe-Bengiz Deresi-Cermak Tepe güzergâhı doğrultusunda Hüngamek geçidinden geçilip Hoduçur Vadisi'nde son bulur. İkinci güzergâh ise Ada yaylasından aşağıya inilerek Dabgit yaylasına oradan da Yunaned mahallesine varılır. Daha sonra araçla Yusufeli'ye dönülür (Demirel, 1997: 83). Yine

yöredeki yayların bulunduğu dağ yamaçlarından dağlık alanlara doğru gidilerek yüksek zirvelere ve göllere oradan da geçitler yoluyla diğer ilçelerin yaylalarına ve köylerine ulaşmak mümkündür. Öyle ki Yusufeli ilçesindeki Tekkale köyü yaylası Güngörmez Dağları'nın eteklerinde olup, oradan Olgunlar'a ulaşmak mümkündür. Yine Yusufeli ilçesinde Bıçakçılar ve Yuksekoba köylerinden yaylalara ve oradan da geçitleri kullanarak Arhavi ve Fındıklı yaylalarına ulaşmak mümkündür.

Kaçkar Dağları ve çevresinde güney kesiminde belirtilen parkur ve rotaların Körahmet vadisinde Yaylalar (Hevek) yerleşkesinde, Dobe ve Hastaf vadisinde Olgunlar yerleşkesinde, Davalı vadisinde Sırakonaklar yerleşkesinde, Ovit, Salacor, Livaşor vadilerinde İspir Yedigöller köyünde olduğu belirlenmiştir (Bektaş, 2010: 43). Kaçkar Dağları dışında doğa yürüyüşlerinin en fazla yapıldığı bir diğer alanı da Yusufeli Altıparmak (Barhal) köyünde bulunan Altıparmak Dağları oluşturmaktadır (Fotoğraf 3.128.; Fotoğraf 3.129.).

Fotoğraf 3.128. Hevek Deresi Vadisi (Yusufeli-Bıçakçılar)'nde Doğa Yürüyüş Alanından Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.129. Altıparmak Dağları'nda Doğa Yürüyüşünden Görünümler.

Camili Biyosfer Rezervi tanıtım broşüründe (2007) yer alan Camili Havzası'ndaki farklı zorluk derecelerinde günübirlik 4 saatlik güzergâh olabildiği gibi konaklamalı 8 günlük güzergâha kadar 11 farklı yürüyüş rotası bulunmaktadır. Havzada yaylalar ve köyler arasında yer alan yürüyüş programları şu şekildedir (Albayrak, 2010: 76; Fotoğraf 3.130.):

• Camili Zirve-Düzenli veya Camili Köyü (Akşam Konaklama),

• Camili Zirve-Kuş Gözlem Evi-Mısıroğlu Yaylası-Düzenli veya Camili Köyü (Akşam Konaklama),

• Camili Zirve-Karagöl Yaylalar (Akşam Konaklama)- 2. Gün Karagöl veya Gorgit Güzergâhı,

• Efeler-Gorgit Yaylası (Konaklama)- 2. Gün Efeler veya Karagöl,

• Efeler-Fındık Yaylası-Lekoban Yaylası veya Çukunet-Gorgit-Karagöl,

• Karagöl-Beyazsu-Yıldız Gölü-Gorgit-Efeler (3 veya 4 gün konaklamalı),

• Uğur-Merata-Lekoban,

• Maral Şelalesi (her köyden bir günlük program),

• Camili Zirve-Düzenli-Kayalar-Maral(Şelale)-Merata-Papart-Meydancık,

• Camili Zirve-Düzenli-Efeler veya Kayalar-Maral-Mereta-İnce Geçit-Fındık Yaylası-Efeler,

• Camili Zirve-Düzenli-Efeler veya Kayalar-Maral (Şelale)-Mereta-Lekoban-Çukunet-Gorgit-Efeler veya Karagöl Yaylalar- Karagöl.

Fotoğraf 3.130. Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nda Doğa Yürüyüşünden Görünüm.

Kafkasör yaylasında da doğa yürüyüşü açısından birkaç parkuru ile yörede alternatif doğa yürüyüşü fırsatı sunan başka bir yerdir. Yöreye gelen yerli ve yabancı turistlerin Kafkasörü ziyaret ettiklerinde doğa yürüyüşü yaptıkları bir yer olmasının yanında yöre insanının da il merkezine yakın konumu nedeniyle bu alanı çok sık kullanmalarına imkân vermektedir (Fotoğraf 3.131.).

Fotoğraf 3.131. Kafkasör'deki Doğa Yürüyüşü Parkuru ve Yürüyüş Yapan Turistlerden Bir Görünüm.

Şavşat ilçesi de doğal güzellikleri ve sakin şehir olma özelliği ile ülkemizde en güzel doğa yürüyüşü yapılabilecek alanları içine almaktadır. Bunların başında Göze Dağı ile eteklerinde yer alan Arsiyan yaylası ve göllerine doğa yürüyüşü düzenlenmektedir. Ayrıca yine Şavşat ilçesinde, Yukarı ve Aşağıkoyunlu köyleri ve gölleri, Kız Gölü rotası,

Balıklı ve Şırata Gölleri rotası, Hanlı Yaylalar ve Akgöl-Karagöl rotaları, Karagöl-Sahara Milli Parkı ve çevresi, Su Atan Şelale rotası gibi yüzlerce tur güzergâhı sayılabilir. Ayrıca yörede henüz keşfedilmemiş çok güzel yürüyüş rotaları bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Murgul'da Başköy, Küre, Kokolet Vadisi, Kabaca Vadisi (Fotoğraf 3.132.), Karagöl ve Alacadağ, Ardanuç'ta Sakarya Köyü Soğuksu Mevkii, Cehennem Dere Kanyonu üst rotası, Karagöller Mevkiileri, Kürdevan Dağı, Çurispil yaylaları ve gölleri, Arhavi'de Gül Dağı ve Karagöller ile diğer göl rotaları, Hopa'da Balıklı ve Güneşli Şelaleleri rotası diğer önemli trekking güzergâhları olarak sayılabilir.

Fotoğraf 3.132. Kabaca Vadisi (Murgul)'nde Doğa Yürüyüş Alanından Bir Görünüm.

3.15. ARTVİN İLİNDE KARAYOLU (OVERLOAD) SEYAHATİ

Yeni yerler görme arzusu içinde ve yalnızca belirli bir alanla sınırlı kalmaktan kaçınan insanların gereksinimlerini karşılamak maksadıyla bazı tur acentaları karayolu olarak nitelendirilen tarihsel, kırsal yaşama yönelik veya doğal çevre ile ilgili dünya ki farklı ülkelere yapılmakta olan, kısa veya uzun zamanlı olabilen karayolu turları planlamaya ve uygulamaya koymuşlardır (Erdoğan, 2003: 134). Bunlar içerisinde ekoturizmle de bağlantılı olarak birçok doğal unsuru bünyesinde barındıran geniş bir coğrafyada yürüyerek gezilmesinin risk ve zaman bakımından çok uzun vakitler alması nispeten gelişmiş yol ağı üzerinde araçlar vasıtasıyla bu alanların gezilip, uygun manzara noktalarında durulup dinlenme, fotoğraf çekme, inceleme ve temel ihtiyaçların giderilmesi, yine bu yol güzergâhında belirli noktalarda doğayla uyumlu ve çeşitli kriterlerde gözetilerek oluşturulmuş kamp yerlerinde veya kırsal konaklama tesilerinde konaklanarak gerçekleştirilen bir faaliyet olarak kabul etmek mümkündür. Ancak bu

faaliyetin bir ekoturizm olabilmesi yine bazı kriterlerin yerine getirilmesi ile mümkündür. Aksi halde yoğun bir trafiğin oluştuğu, doğaya zarar verildiği, canlı türlerinin rahatsız edildiği bir karayolu seyahati bu faaliyeti ekoturizm olmaktan çıkaracaktır. Ayrıca ekoturizm tanımlarında ve ilkelerinde de belirtildiği üzere yerel halkın bir fayda görmediği, yine doğanın zarar gördüğü ve kitlelere hitap eden bir doğallıktan uzak bir manzara olarak nitelendirilen koridorun ekoturizm koridoru olması imkânsızdır.

Hem Başal (1979), hem de Koç ve Şahin (1999)'e göre manzara koridoru, geniş doğal, kültürel ve kırsal alanları içeren rekreasyonel amaçlı yollardır. Genişlikleri iki ulaşım merkezi arasındaki peyzajın niteliğine, içerdiği eşsiz doğal ve kültürel özelliklere göre değişim göstermektedir. Manzara koridorları belirli "Doğa Koruma Alanları" görevini de üstlenmektedir. Manzara koridorları içerisinde deniz, göl, gölet, ve akarsu gibi çeşitli su yüzeyleri, ilgi çekici jeomorfolojik görünümler, flora ve fauna rezervleri yer alabilmektedir. Farklı özelliklerdeki kent, kasaba, tarımsal yerleşimler, anıtsal yapı ve kalıntılar kırsal çevre ile bütüncül olarak buluna bilmektedir (Akt. Karahan ve Yılmaz, 2004: 256). Seçkin (1997)'e göre ise manzara yolu, eşsiz doğal değerlere sahip bir arazide tasarlanan veya inşa edilen güvenli, estetik olarak çekici ve trafiği sınırlı bir yol tipi olarak tanımlanmaktadır. Manzara yolları, büyük ölçüde zevk amaçlı trafiği ve çok az miktarda ticari ya da transit trafiği cezbeden çoğunlukla bir ya da iki şeritli bir yol olup, arazi durumuna, trafiğin tip, hacmine ve tasarım hızına bağlı olarak farklı standartlarda yapılabilmektedir. Manzara yolu, doğal güzellikleri hizmete sunan ve tanıtan bir yapılanmadır. Bu yapılanma, üzerinde bir araçla seyahat edilirken ya da yaya olarak yürünürken birçok fonksiyonu (ekolojik, turistik, rekreasyonel ve psikolojik) bakımdan yerine getirir (Karahan ve Yılmaz, 2004: 256-258).

Yukarda açıklanan manzara koridoru genel turizme hitap ediyor olsa dahi öneri olarak ekoturizm koridoru oluşturulması planlanabilir. Çünkü bir manzara koridorunun yukarda verilen özelliklerinin bazıları ekoturizmden uzak şeylerdir. İkisinin de ortak özelliği doğal güzelliklerin olduğu alanların ön plana çıkması ve buna ilgi duyan turistlerin bu faaliyete katılmasıdır. Bu bakımdan Artvin iline ilk defa seyahat eden insanlar Erzurum-Artvin Karayolu ve Artvin ile diğer ilçelere olan karayollarında büyük ölçüde etkilenmektedirler. Topoğrafya şartlarının oluşturduğu güç ulaşım imkânları, dar ve derin vadiler içerisinden geçen yollar, vadilerin yamaçlarında görülen bitki türleri, akarsu veya baraj gölleri insanların dikkatini büyük ölçüde çekmektedir. Dahada önemlisi

yaylalar yönüyle oldukça zengin bir potansiyele sahip olan Artvin ilinde bu yayla yolları yer yer sık ormanlarla çevrili, bir taraftan yükselirken, diğer taraftan alçalan, zaman zaman orman örtüsünden sıyrılıp alpin çayırlar katında hâkim tepe veya geçitler üzerinde çok güzel manzaralar seyretmeye fırsat veren overload turizmi için potansiyel alanlar meydana getirmektedir.

Bu yayla yolları dışında orman örtüsü ile kaplı olan il arazisinin ormancılık faaliyetlerine bağlı olarak açılan birçok orman yolu bulunmaktadır. Macera sever overloadcıların doğa, risk ve yeni yerler görme arzularına bağlı olarak denemekten çekinmeyecekleri yerlerin başında gelen bu orman yolları çok farklı deneyimler yaşatmaktadır. Türkiye'de ormancılık faaliyetleri açısından elverişli yol yoğunluğu 20 m/ha olup, bunun için gereksinim duyulan toplamdaki orman yolu uzunluğu 201.810 km olarak planlanmıştır. Belirtilen hedefe ulaşmak için ortalama 144.425 km orman yolu yapılmıştır (DPT, 2001; Çetiner, 2006). Bu doğrultuda yıllık ortalama 1.000 km planlanan orman yolunun ihale usulü ile yapıldığı bilinmektedir (Ünver, 2013: 211). Bu bakımdan Artvin Valiliği'nin "Mevcut Durum ve Vizyon 2023 Kapsamında Bazı Öngörüler" adlı raporunda belirtildiği üzere il yüzölçümünün yaklaşık % 57'si ormanlar kaplı olup, orman yolu uzunluğu 3.154 km'dir. Bu durum overload turizmi için potansiyelin ne derece yüksek olabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu yolların en büyük avantajı orman sıklığı nedeniyle orman köylüleri sakinlerinin dahi girmediği elinin demediği doğal alanları insanlar görme imkânı bulabilmektedir. Çok çeşitli ağaç türleri, bitki, böcek, çiçek, yaban hayatı overload yapanların diğer birçok ekoturizm faaliyetini de gerçekleştirmelerine imkân vermektedir.

Bu açıklamalar eşliğinde Artvin ilinde overload turizmi için yüzlerce rota çıkartmak mümkündür. Ancak çalışmada hepsine yer vermek mümkün olmadığından bazı örneklerle potansiyel alanlar kısmen de olsa belirtilmeye çalışılacaktır.

Artvin ilinde örnek olarak yayla yolları içerisinde Arhavi yaylalarına giden iki yoldan birini içinde barındıran Arılı köyü güzergâhını kullandığında sırasıyla; Sazlık, Taşlık, Kocakarı, Güloğlu Nopapeni, Kıtmır Kayadibi, Arpaçay, Yurt ve Sırt yaylalarını görebilmekteyiz. Marsis (Gül) Dağı, Bataklık Bölgesi, Sofradüzü Mevkii, Kıtmır Suyu, Nekna Geçidi, Köpeksiz Mevkii ve Karagöl de bu güzergâh üzerinde gidilebilecek yerler arasındadır. Özellikle kış aylarında kar yağışı ile birlikte birbirinden güzel kartpostallık

manzaralar ortaya çıkmaktadır. Soğucak köyü Arhavi yaylarına giden iki yoldan birini içinde barındıran Soğucak Köyü güzergâhını kullandığımızda sırasıyla; Acıgöl, Dikme, Agara, Orta, Noğadit, Sefail, Çamlık yaylaları, Yeşilgöl (İnekligöl), Kızıltepe, Mavi Göl ile Alacagöl ve Yukarı Alacagöl yaylalarını görebilmekteyiz (Akyol ve diğ., 2014: 253-260).

Arazi çalışmaları esnasında yer yer güzergâhlarımız arasında yer alan Borçka-Camili arası, Kutul-Ardanuç arası, Bakırköy ve yaylası arası, Tekkale köyü mezrası ve yaylası, Damar köyü ve Karagöl arasındaki orman yolları ile Murgul ilçesi Başköy'deki Gemkaya Mevkii birbirinden güzel ormanları, çeşit çeşit çiçekli bitkileri ve manzaraları ile ekoturizm kapsamında gerçekleştirilebilecek overload turizmi için potansiyel alanlara örnek olarak gösterilebilir (Fotoğraf 3.133.).

Fotoğraf 3.133. Kutul Yaylası-Ardanuç ve Damar Köyü ile Karagöl Arasındaki Orman Yollarından Görünümler.

3.16. ARTVİN İLİNDE BİSİKLET TURİZMİ

Ekoturizm yaklaşımı ile ele alınan trekking, rafting gibi turizm faaliyetlerinin yanında yine cazip bir doğa sporu olarak giderek daha çok ilgi ve talep gören bisiklet turlarının (Tuna, 2007: 48), ürün çeşitliliği arttırmak ve doğal çevreye karşı sorumlu turizm atraksiyonlarını geliştirmek gerekli aktivitelerden biri olarak kabul etmek gerekir (Alaeddinoğlu, 2006: 176). Bisiklet turizmi, boş zaman faaliyeti olarak bisiklet kullanma, özellikle Avrupa ülkelerinde oldukça popüler bir rekreasyon haline gelmiştir. Bu bağlamda "boş zamanlarını bisiklet sürerek geçiren insanların şehrin dışında hoş bir hafta sonu geçirmek amacıyla veya uzak bir destinasyona seyahat yapmak amacıyla gerçekleştirdikleri uzun "bisiklet turları" şeklinde ifade edilebilir (Altan, 2006: 59; Yılmaz, 2008: 66). Başka bir ifadeyle bisiklet turizmi, "boş zamanlarını bisiklet sürerek

geçiren insanların şehrin dışında hoş bir hafta sonu geçirmek amacıyla veya uzak bir destinasyona seyahat yapmak amacıyla gerçekleştirdikleri uzun bisiklet turları" olarak tanımlanabilir (Nicolic ve diğ., 2005: 53).

Aslında insanların bisiklete binme nedenleri çok farklıdır. Dağ bisikletinde amaç bir yandan bisiklet keyfini maksimum düzeyde yaşamak diğer yandan bu geziler sayesinde çevredeki doğal güzellikleri görmek, macera dolu anlar geçirmek ve birçok doğaseverle tanışma imkânı elde etmektedir (Polat, 2006: 59). Bu bağlamda dağ bisikleti ekoturizm amaçlı en sık kullanılan bisiklet türüdür. Bazı insanlar bisikletleriyle birlikte yanlarında kamp malzemeleriyle hem macera, hem adrenalin, hem de yeni yerler görme amacıyla uluslararası sınırları aşma, kırsal kesime doğru açılarak ve hatta dağlık bölgelere çıkarak bisikletleri ile seyahat edebilmektedirler.

Artvin ili dağ bisikleti ve motorbisiklet ile seyahat eden turistler için en ideal alanlardan birisidir. Bu bakımdan gerek sahil kesiminde bulunan ilçeler, gerekse iç kesimlerde bulunan ilçe ve kırsal alanlar sunmuş oldukları farklı rotalarla birçok doğa tutkunu insanı kendine hayran bırakmaktadır. Nitekim bu etkinliklerde bulunan insanlar katılmış oldukları turlarda genellikle macerayı sevdiklerinden ve diğer taşıtlarla ulaşılması güç yerlere gitmeyi arzu ettiklerinden ildeki birçok zorlu yola rağmen sonunda hedefe ve görmeyi arzuladıkları yerde olmanın hazzı ile tüm zorluklara değebilecek bir faaliyet gerçekleştirmenin mutluluğunu yaşamaktadırlar.

Artvin ilindeki gözlemlerimiz ve doğa sporlarıyla uğraşan birçok kulüp veya dernekle ile olan ilişkilerimiz neticesinde özellikle Erzurum, Rize ve Trabzon başta olmak üzere bu illerde yaşayan insanların Karagöl TP (Borçka)'ye, Karagöl Sahara MP'ye ve Yusufeli Yaylalar ile Altıparmak köylerine kadar geldikleri bilinmektedir. Bu faaliyette bulunan turistlerin bir kısmı sadece bisikleti ve kamp malzemeleriyle seyahat ederken, bir kısmı da belirli yerlere kadar araçları ile gelmektedirler. Daha sonrasında ise araçlarının arkasında bulunan bisikletleriyle önceden belirlemiş oldukları rotalarda seyahat etmektedirler. Ayrıca ildeki birçok kırsal yerleşmede bulunan doğal güzellikler ile yaylalar arasındaki patikalar dağ bisikletçileri için çok uygun alanlar meydana getirmektedir. Nitekim, Korunan yukarıda çeşitli başlıklar altında ele alınan korunan alanlar ile Kaçkar ve Altıparmak Dağları, Güngörmez Dağları, Alacadağ, Marsis, Gül Dağı, Karçal Dağları ve bu alanlarda bulunan birçok yayla ve buzul gölleri arasında

bulunan patika yollar çeşitli zorluk derecelerinde dağ bisikleti için çok uygun alanlar oluşturmaktadır.

Artvin ilinde ortalama 18 km'de bir dinlenme yeri, otel veya pansiyon bulunmaktadır. Motosikletli gruplar genelde kamp malzemelerini (çadır, uyku tulumu, yiyecek vb.) yanlarında taşıdıklarından yol güzergâhları boyunca güzel kamp sahalarından yararlanma olanaklarına da sahiptirler. Yapımı hala sürmekte olan Yusufeli-Fındıklı yolu ulaşıma açılabilirse bu gruplar Karadeniz Bölgesi'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ne geçişi bu güzergâhtan yapacaklardır. Yusufeli-Fındıklı yolunun Yusufeli kesimi Yüksekoba köyüne kadar yapılmıştır. Tamamlanamayan kesimi ise Fındıklı tarafıdır (Demirel, 1997: 102).

Yine Şavşat'taki turizm faaliyetlerinin gelişimine katkıda bulunan organizasyonlardan birisi de, Uluslararası Şavşat Dağ Bisikleti Yarışması'dır. 16 Nisan 2011 tarihinde yapılan yarışmada, Meşeli köyündeki Karagöl'den start alan yarışmacılar, çeşitli zorluk derecelerinde olan parkurlarda, farklı kategorilerde yarışmışlardır. Son yıllarda önemli boyutlara ulaşan, doğaya karbon gazı salınımının (motorlu taşıtların da bunda önemli oranda etkisi olmaktadır) neden olduğu sera etkisine dikkat çekmek amacıyla düzenlenen yarışma için, doğal güzellikleri ve temiz havası ile öne çıkan Şavşat ilçesi tercih edilmiştir. Ancak bu yarışmanın geleneksel hale dönüştürülememesi saha için önemli bir kayıptır (Orhan, 2015: 323). Ayrıca benzer uygulamalar Artvin Valiliği ve Arhavi Belediyesi'nin çeşitli organizasyonları ile yapılmaktadır. Artvin Valiliği'nin Merkez'den başlayıp Ardanuç ilçesindeki Cehennem Deresi Kanyonu'na kadar devam eden bisiklet yarışması ile Arhavi Belediyesi'nin ilçe merkezinden başlayarak Çifte Kemer Köprü'ye kadar devam eden ve buradan Mençuna Şelalesi yürüyüşü ile sonlanan etkinlikler yörenin tanıtılmasına büyük katkı sunmaktadır. Buna ek olarak Arhavi'de Aşağı Şahinler köyü, ilçe merkezine yakınlığından dolayı belediye tarafından gerçekleştirilen sosyal faaliyetler açısından değerlendirilmekle birlikte, düzenli olarak yapılan "Bisiklet Gezi Etkinliği" programı dahilinde kullanılan bir güzergâhtır. Boyuncuk'ta bu etkinliğin ana ayağını oluşturmaktadır (Akyol ve diğ., 2014: 254-255).

Bisiklet turizmi açısından potansiyel taşıyan önemli alanlar içerisinde bir diğeri ise Yusufeli ilçesi olup, çok büyük bir potansiyel taşımasına rağmen bu potansiyeli yeterince değerlendirememiştir. Çoruh Vadisi boyunca birçok tarihi, doğal ve kültürel zenginlik

her türden ziyaretçi tercihi için farklı rota tercihleri sunmaktadır. İlçede Dereiçi, Çıralı, Öğdem, Kömürlü ve Artvin yolu güzergâhı, Yusufeli Dereiçi, Çıralı, Esendal, Akarsu, Boyalı, Çamlıca, Öğdem ve Kömürlü güzergâhını ya da Yusufeli Dereiçi, Çıralı, Öğdem, Çamlıca, Boyalı, Akarsu, Balhibar ve Özgüven güzergâhı, katılımcılar için hem manzara güzelliği, hem de parkurun zorluğu ile çekici gelmektedir. Yine Kılıçkaya, Bakırtepe, Yamaçüstü ve Köprügören güzergâhı ile Yusufeli, Ormandibi, Bakırtepe, Yamaçüstü ve Köprügören güzergâhı ise hem kuş gözlem noktası, hem de Önemli Bitki Alanı olması nedeniyle parkur kaılımcılar için çekici gelebilmektedir. Yusufeli merkezinde ki bisiklet parkuru Demirçubuk (Sapanet) mahallesinden başlanarak Hamzat mahallesinin Cola mevkinde yapılmaktadır. Sapanet mahallesinde Arikli yolu üzerinde Barhal Çayı etrafında, Kâzımkarabekir mahallesi içinden Cala mevkiine oradan Karadağ mevkiine kadar olan parkurlar kullanılabilir (Surat, 2011: 174-175).

3.17. ARTVİN İLİNDE ATLI DOĞA GEZİSİ (SAFARİ)

Ekoturizm etkinliklerinden bir diğeri olan safari doğa keşfi olarak adlandırılmaktadır. At safari ya da cip safari olarak gerçekleştirilen safarilerin genellikle yapım yöntemlerindeki yanlışlar, özellikle çevreci hassasiyete sahip olanları rahatsız etmektedir. Bunun nedenlerinden biri de cip safari olarak adlandırılan etkinliğin, zenginlerin pahalı ciplerle gelerek doğal ortamlara zarar verecek yarışlar düzenlemesiyle gerçekleştiriliyor olmasıdır. Oysaki doğa keşfi etkinliği, bir taraftan kişiye doğada keşifte bulunurken, çeşitli duygusal tatminler sağlayan, diğer taraftan öğrenme yoluyla tecrübe kazanma olanağı veren bir ekoturizm etkinliğidir (Polat, 2006: 57).

Atlı doğa yürüyüşleri genelde patika yollarda ve kendine özgü bir şekilde atın dizginlerinden tutarak yavaş yavaş gezinme şeklinde bazı sahil alanları dışındaki yerlerde belirli bir yolu takip ederek yapılan rekreasyon faaliyetidir (Newsome ve diğ., 2002: 52). Sınırlı bir alanda, 1 saatte tamamlanan ve bir rehber eşliğinde yapılan turlar zamanla gelişerek daha uzak bölgelere ve daha uzun süreli turlara dönüşmüştür. Bu turlar çoğunlukla milli park ilan edilen alanlarda ve diğer doğal alanlarda kampçılık ile birlikte yapılmaktadır (Oruç, 2004: 34; Yılmaz, 2008: 71). Temel eğitimi aldıktan sonra, gezilere katılabilir, at üstünde safari, orienteering yapılabilir veya daha uzun süreli bir at gezisi düşünüyorsa bir hafta on günlük gezilere katılmak uygun olur (Erdoğan, 2003: 142; Altan, 2006: 58).

Turizmin çeşitliliği içinde yer alan atlı doğa yürüyüşleri, tarihi ve doğal güzelliklerin bulunduğu bölgelere düzenlenen günübirlik veya birkaç günlük gezi programları ile yapılmaktadır (Erdoğan, 2003: 142). Ancak şunu eklemek gerekmektedir. Atlı doğa gezileri veya safarileri ekoturizm kapsamında değerlendirilebilmesi için bir çiftlik dışında yapılması, kitleler halinde yapılmaması (çünkü atlı doğa yürüyüşlerinin doğal çevre üzerinde etkisi oldukça fazladır) ve doğa gezisine çıkılıyor olması gerekir.

Yörede başta Hatila Vadisi Milli Parkı, Kaçkar Dağları, Karçal Dağları, Güngörmez, Marsis ve diğer dağlık alanlarda bulunan yaylalar, göller, şelaleler gibi birçok korunan alanlarda, doğal alanların dışındaki Bilbilan ve Sahara yaylaları atlı doğa gezilerinin yapılabileceği alanlardır. Nitekim, Yusufeli, Şavşat ve Ardanuç ilçelerinde at sayısının fazla ve yerel halkın halen at gibi yük ve çeki hayvanlarını ulaşımda etkin bir şekilde kullanıyor olması ekoturizm destinasyonlarının gezilmesinde atlı doğa gezileri aktiviteleri için potansiyel alanlar olmalarına imkân vermektedir (Fotoğraf 3.134.). Aynı zamanda dağcıların zirve tırmanışlarında ana kamp alanına yüklerinin taşınmasında da at ve katır gücünden faydalanılıyor olması bu canlıların önemini bir kat daha artırmaktadır. Ancak birçok potansiyel alan olmasına rağmen atlı doğa gezileri yapılan bir faaliyetten söz etmek pek mümkün değildir. Oysa Artvin ili yaylaları ve 2000 m'nin çok üstünde yer alan sirk ve heyelan göllerini görmek için gelen ekoturistlere yerel halkın desteklenerek bu konuda kontrollü bir şekilde verebilecekleri hizmetler neticesinde alternatif olarak atlı doğa gezileri ekoturizm faaliyetleri kapsamında gelişme gösterebilir.

Fotoğraf 3.134. Ardanuç Güleş Köyü Yaylaları, Bilbilan Yaylasındaki At Pazarı ve Karçal Dağları'nın Eteklerinde Gezinen Atlardan Görünümler.

3.18. ARTVİN İLİNDE ORİENTEERING (YÖN BULMA) SPORU TURİZMİ

Günümüzde bu etkinlik, başlangıçta doğa sporu olarak ortaya çıkmasına rağmen uygulama alanı olarak genişlemesinin yanında turizm faaliyetleri kapsamında doğal ve sosyo-kültürel sahalarda yapılabilen spor branşı olarak yer almaya başlamıştır. Bu nedenle bu etkinliğin bilimsel ve teknik anlamda kavramsal tanımını, ilke ve kurallarını, teknik özelliklerini ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. "Orienteering" kavramı kısaca "hedeflerin bulunması" olarak tanımlanabilir. Tam Türkçe karşılığı "oryante etmek" yani "yönlendirmek" demektir. Örneğin haritanın oryante edilmesi demek harita kuzeyi pusulaya bakılarak manyetik kuzeye çevrilmesidir. "Navigation" ise, kontrol noktalarının arasındaki yolun bulunarak ilerlenmesi ve yolculuk edilmesidir (Özaltın ve Gül, 2006: 265). Orienteering'in Teknik Özellikleri Orienteering yapılabilmesi için en kritik unsur, IOF'un (International Orienteering Federation-Uluslararası Orienteering Federasyonu) belirlediği standartlara uygun olarak çizilmiş haritadır. Başka bir ifade ile standartlara uygun harita olmadan, orienteering yapılamamaktadır (Özaltın ve Gül, 2006: 268).Bu bağlamda doğal ve kültürel mekânlarda, çıkış, kontrol noktaları (hedefler) ve varış arasındaki en uygun rotayı seçerek, özel olarak hazırlanmış harita ve pusula yardımı ile koşarak, yürüyerek veya kayak, bisiklet ve kano gibi çeşitli araçlarla harita üzerine çizilmiş rotayı en kısa zamanda geçme ve yolculuk etme etkinliği olarak açıklanabilir (Yaylalı ve Sürücü, 2016: 121).

Orienteering türleri oldukça çeşitli olup, bunların başlıcaları; a) koşarak veya yürüyerek yapılan (foot): Klasik (standart), hafıza (memory), koridor (Norveç), büyük çember, çizgi (line), değişmiş harita (modified map), yıldız (star), skor (score), bayrak yarışı (relay), mini gösteri (show), park ve kampüs (park and campus), b) Kar kayağı ile (ski), c) Dağ bisikleti ile, d) Bedensel engelliler için, e) Kano ve rafting) sualtı ile yapılan orienteering olmak üzere büyük bir zenginlik göstermektedir (Özaltın ve Gül, 2006: 268-269; Dinçer ve Güzel, 2016: 217). Spor ve macera boyutu yüksek olan bu turizm etkinliğine kamplı orienteering de ekoturizm kapsamında güzel bir orienteering türü olarak eklenebilir.

Doğal çevreye zarar vermeyen ve ekoturizm faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip olan orienteering, ülkemizde pek yaygın olmamakla birlikte yapılabileceği alanlar

ile oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel alanlar içerisinde elbette ki Artvin ili mevcut korunan alanları, dağları ve vadileri ile orienteering etkinliği için çok zengin bir faaliyet alanı oluşturmaktadır. Bu bakımdan il genelinde bulunan Borçka Karagöl Tabiat Parkı, Karagöl Sahara MP, Hatila Vadisi MP, Karçal Dağları, Camili Biyosfer Rezerv Alanı ve içerisinde bulunan Camili-Gorgit ve Camili-Efeler TKA, Kaçkar Dağları MP ve Rize ili arasındaki geçit alanları, translar ve buzul gölleri, Güngörmez Dağları geçitler, buzul gölleri ve yaylaları, Altıparmak Dağları geçitler, yaylalar ve buzul gölleri, Genca Dağı, Arsiyan gölleri ve yaylaları orienteering için potansiyel alanlar olarak gösterilebilir. Bu örnek alanlar yukarıda belirtilen çeşitli türleri olan yön bulma etkinliklerinin en zorundan en basitine varana kadar hepsinin yapılabileceği sahalardır.

3.19. ARTVİN İLİNDE FOTOSAFARİ ve MANZARA SEYRİ

Tatilini farklı geçirmek isteyip, fotoğraf çekmekten keyif alanlara, heyecan verici, hareket içinde olacakları imkânlar sunmaktadır. Fotosafariler sadece doğa fotoğrafı değil, aynı zamanda tarihi yerlerin de görüntülendiği etkinliklerdir (Sarı, 2007: 228). Fotosafari içerisinde yer alan doğa fotoğrafçılığı, doğa ve onu oluşturan öğelerin gösterdiği çeşitlilik ve estetik çekiciliğiyle fotoğrafçılar tarafından büyük ilgi görmektedir. Fotoğrafçıların doğaya olan bu ilgisi doğa fotoğrafının özel bir alan olmasını ve sınırlarını çizmesini de beraberinde getirmiştir (Polat, 2006: 51). Buna göre bir bölgenin, kültür ve yaşam tarzlarının görüntülenmesi ile birlikte jeomorfolojik oluşumları, yüksek zirveleri, buzulları, buzul ve heyelan gölleri, buzulları, akarsular, şelaleler vb. görsel güzelliklerin görüntülenmesi amacıyla bu faaliyet gerçekleştirilmektedir (Zaman, 2010: 144).

Rekreasyonel anlamda birçok insanın katıldığı bu etkinlikler amatör ve profesyonelce yapılabilmektedir. Ekoturizme katılan ekoturistlerin yanlarında bulundurdukları en önemli araçlarından biri fotoğraf makinalarıdır. Genellikle seyahatlerinde doğal ortamlarda erişilmesi güç ve özgün bir değeri olan güzelliklerin ölümsüzleştirilmesi anlamında fotosafari veya diğer bir ifadeyle doğa fotoğrafçılığı da yaptıklarını görmekteyiz. Dünya genelinde insanlar gidip gördükleri yerleri blog, sosyal medya gibi alanlarda tanıdığı veya tanımadığı binlerce takipçiyle paylaşma arzuları bu etkinliği bir taraftan daha anlamlı kılmaktadır. Yer yer farklı konularda da ele alındığı üzere aslında ekoturizm etkinlikleri birbiriyle ilişkili birden fazla etkinliğin aynı zamanda

yapıla bildiği bir turizm türüdür. Örneğin bir ekoturist marina ekoturizmi kapsamında tekne üzerinden veya karadan sualtındaki canlıları izleyerek bu faaliyeti gerçekleştirirken, diğeri ise izlemekten ziyade bu canlıları fotoğraflama amacıyla hareket etmektedir. Aynı durum botanik turizmi, yaban hayatı turizmi gibi birçok ekoturizm etkinliklerinde görülebilmektedir. Bu açıdan her etkinlikte yer alan fotoğraf çekme alışkanlığı asıl amacın ne olduğuna göre ekoturizm faaliyet türünü değiştirmektedir.

Artvin ili zengin doğal güzellikleri içerisinde faunası, florası, hidrografik kaynakları (akarsu, göl, şelale), kırsal dokusu, dağları, vadileri, jeolojik ve jeomorfolojik oluşumları, iklimi gibi birçok coğrafi özelliğin vermiş olduğu manzara çeşitliliğine sahiptir. Bir turistin seyahat ettiği güzergâhlarda kısa mesafelerde değişen, her adımda farklı çiçek türlerini görme imkânı bulacağı, çeşitli kuş türlerini, yabani hayvanları ve böcekleri görebileceği, hâkim tepe ve seyirgahlardan dağlar (zirveler ve buzullar), vadiler ve ormanlık alanları görüp, şelaleler, çağlayanlar ve göller (heyelan ve sirk gölleri) gibi doğal güzelliklerin yanında kültürel unsurları (ilginç yaşam tarzları, kırsal mimari, yaylaları, kale, kemer köprü, manastır, cami, türbe ve konak gibi yapıları) da fotoğraflama imkânı bulabileceği özel bir yöredir. Her mevsimde farklı yüzünü gösteren Artvin ili çok zengin bir fotosafari yapma imkânı sunmaktadır. Bu yüzden birçok profesyenel ve amatör fotoğraf sanatçısı farklı mevsimlerde bu yöreyi ziyaret etmektedir. Bu ziyaret edilen alanların başında ise hidrografik kaynaklar yönüyle Şavşat Karagöl ile Papart Vadisi, Borçka Karagöl, Ardanuç Bilbilan Karagöl, Geçitli Karagöl, Arhavi Karagöl, Arsiyan gölleri, Yusufeli Kaçkar gölleri, Murgul Karagöl'ü örnek gösterebiliriz. Bahsi edilen alanlar doğasıyla ve tabii güzellikleriyle görülmeye ve fotoğraflamaya değer özel alanlardır. Hidrografik kaynaklardan bahsederken güzel manzaralar sunan şelaleler yönüyle zengin olan yörede özellikle Mençuna, Maral, Papart, Ciro, Su Atılan, Mayusur gibi çok sayıda şelale ve çağlayan bulundukları doğal ortamın da sunmuş olduğu zenginlikle fotosafari yapanlar için eşsiz manzaralar sunmaktadır. Yine Kaçkar Dağı ve çevresinde çok çeşitli bitki ve hayvan türlerinin yanında; dağların, bulutların, sis, yağmur ve insanın birlikteliğinden doğan nefis manzaraları bir fotoğraf karesine sığdırabilmek mümkün olabilmektedir (Zaman, 2010: 144; Fotoğraf 3.135.; Fotoğraf 3.136.).

Fotoğraf 3.135. Murgul'da Fotosafari'den Bir Görünüm.

Kaynak: Murgul Kaymakamlığı.

Fotoğraf 3.136. Kafkasör'de Doğa Yürüyüşü ve Fotosafari Yapan Yerli Turistlerden Bir Görünüm.

Artvin ili doğal ve sosyo-ekonomik açıdan ortaya çıkan manzaralar açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Artvin'in her köşesinde veya her açık alanlardaki yüksek tepelik veya geçitler bu açıdan manzara seyri için en ideal noktaları oluşturmaktadır. Camili Geçidi bu açıdan örnek gösterilebilir. Burası Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nı tüm yönleriyle görmek isteyen turistlerin güzergâhları boyunca durdukları en özel yerlerden birisidir. Ayrıca Karçal Dağları'nın çevresinde yer alan Acara, Mezunda, Geyik, Mezivnis, Goman, Mereta, Devtoban, Lekoban, Karçal, Küçük Yayla ve Heba dağları

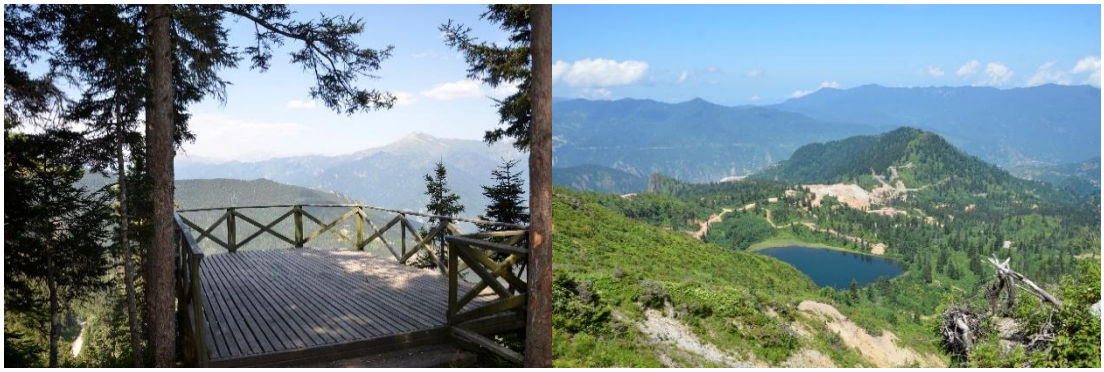
manzara seyir yerleri ve alpin ekosistemlerini görebilme açısından paha biçilmez alanlardır (Albayrak, 2010: 77; Fotoğraf 3.137.).

Fotoğraf 3.137. Camili (Macahel) Geçidi Seyir Alanı, Yavuzköy Seyir Terası ve Çam Geçidi Manzara Seyir Alanından Görünümler.

Yavuzköy'de Şavşat-Ardahan kara yolu üzerinde bulunmaktadır. Yol asfalt olup, ulaşımı son derece kolaydır. Batısında Düzenli Köyü, kuzeyinde Kocabey Köyü yer almaktadır. Yavuzköy hem konumu, hem halkının eğitim seviyesi ve sorunlara olan yaklaşımı itibarıyla, doğu Karadeniz de tatil kasabası konumunda bir köydür (Akman, 2008: 53).

Yine yörede manzara seyri açısından potansiyel oluşturan alanlar içerisinde örnek olarak Kocabey (Şavşat) kışlasından sonraki Çam Geçidi'ne gelmeden, Bakırköy (Artvin Merkez) yaylası yolundaki hâkim tepeden, Bilbilan (Ardanuç) yaylası öncesinde Ardanuç köylerini gören hâkim tepeden ve Heva yaylasından, Müezzinler köyü yaylasında bulunan hâkim tepeden, Kafkasör Yankı Tepesi (1750 m)'nden, Murgul Karagöl ve çevresinden bulunan tepelerden, Ardanuç İlçe Merkezi ile Aşağıırmaklar yolu üzerindeki geçitten, Cevizli ve Gökçe köyleri arasında bulunan manzara seyir alanından, Güleş köyü yaylasındaki manzara seyir alanından, Cankurtaran Geçidi'ndeki orman yolunun sonunda bulunan manzara seyir alanından ve Karçal Dağları'nın batısındaki İnce Geçid'deki manzara seyir alanından çok farklı manzaraları seyretme ve fotoğraflama imkânı bulunmaktadır (Fotoğraf 3.138.; Fotoğraf 3.139.).

Fotoğraf 3.138. Kafkasör Yankı Tepesi (1750 m) Seyir Terası ve Murgul Karagöl'de Manzara Seyir Noktaları ve Hâkim Tepelerden Çevrenin Genel Görünümler.

Fotoğraf 3.139. Cevizli ve Gökçe Köyleri Arasındaki Manzara Seyir Alanı ve Cankurtaran Geçidindeki Orman Yolu ve Manzara Seyir Alanından Görünümler.

3.20. ARTVİN İLİNDE KAMP ve KARAVAN TURİZMİ

İnsanlar var oldukları sürece yürüyüş ve kamp yapmaktadırlar. Özellikle gelişmiş ülkelerde sadece geçen yüzyıllarda, nüfusun büyük bölümünün bir yerden bir yere yürümeye çok az ihtiyacı vardı. Geçtiğimiz yarım yüzyılda, bu yönelim tersine döndü. Büyük çapta boş vakti olan insanların oranı arttıkça, insanlar eğlenme aktivitesi olarak doğa yürüyüşüne ve kampa başvurmuşlardır (Cole, 2004: 41). Kamp alanları; doğal ve/veya kültürel güzelliklerin yoğun olduğu ve insanların ilgisini çeken (plaj, dağ, kır, göl, av sahaları, temiz hava, bitki örtüsü vb.) olağanüstü doğal özelliklerin yanında bunlara yine yatırımcılar tarafından ilave edilen tesislerle desteklenmiş ve bu yönüyle ziyaretçilere pek çok şeyi bir arada bulma olanağı sunmaktadır (Şenol, 2011: 482). Bu bağlamda kamp turizmi, küçük gruplar halindeki ziyaretçilerin kamp kurmak maksadıyla önceden belirlenmiş yerlerde kendi kurdukları çadırlarda veya sahada yer alan

barakalarda belirli bir müddet için konaklamanın yapılması, temel ihtiyaçların kendileri tarafından karşıladığı turizmin bir türüdür (Albayrak, 2013: 155).

Karavanlar ise her ne kadar içerisindekilere istedikleri yerde durma ve konaklama imkânı sunsa da, yine de karavanlar için bazı alt ve üst yapısı ihtiyaca cevap verecek şekilde hazırlanmış özel alanların yapılmış olması gerekir ki, bu alanlar da "kamp" olarak ifade edilirler (Şenol, 2011: 492). Karavan turizmi insanların, ulaşım, konaklama, bir dereceye kadar da yeme-içme gereksinimlerini kendileri çözerek, değişik destinasyonları ve değişik ülkeleri tanımak amacıyla karavanlarıyla yaptıkları ziyaretleri kapsamaktadır (Aktaş, 2002: 11; Usta, 2002: 44).

Birçok turizm türünde kullanılan faaliyetlerden biri olarak karşımıza çıkan kamp ve karavan turizmi ekoturizmin de konaklama türlerinden en önemlisidir. Çünkü ekoturistler geniş bir coğrafyadaki doğal güzellikleri gezerken kesinlikle yanlarında yiyecek ve çadırlarını beraberlerinde götürmektedirler. Çünkü doğada gerçekleştirilen faaliyetler bazen sürenin uzun olmasına yol açabilmektedir. Yani günübirlik yüksek bir dağa zirve tırmanışı yapmak, buzul göllerini görmek ve geri yerleşim yerlerine dönmek pek mümkün olmamaktadır. Bir başka ifadeyle doğada birkaç gün süren etkinliklerde yerleşim yerlerinden uzakta konaklamak için hafif ve korunaklı bir konaklama şekli olarak kamp ekoturistlerin en çok tercih ettikleri konaklama şeklidir. Aynı zamanda çadırda kalmak veya bir yerde kamp kurmak onlar için anlatılmaz bir zevk kaynağıdır.

Yukarıda Artvin ili için farklı başlıklar altında ele alınan ve birçok ekoturizm faaliyeti için gidilen destinasyonlarda konaklama için kullanılan otel, hotel, motel, misafirhaneler gibi tesislerin yanında kırsal alanlardaki pansiyonlar ile kamp alanları ayrı bir öneme sahiptir. Son yıllarda doğa turizmi etkinliklerinin önem kazanmaya başlamasıyla birlikte henüz yeni yeni bu turizm çeşidiyle karşılaşan bölgeler hazırlıksız yakalanmış, ilçe merkezlerinde oluşturdukları otel ve benzeri konaklama birimlerinin dışında yayla ve dağlık alanlarda ise derme çatma ünitelerde hizmet vermeye başlamışlardır. Çeşitli yükselti basamaklarında bulunan düzlükler ve Çoruh Nehri bitişiğindeki yerler, çadırlı kamp alanları ve karavanlar için oldukça uygundur. Temmuz 1993 tarihinde yapılan 4. Akarsu Dünya Rafting Şampiyonası sırasında Dokumacılar kamp alanında oluşturulan çadırlı kamp ve karavan alanları bu tür turizm için Yusufeli ve çevresinin oldukça uygun olduğunu göstermektedir. Yüncüler, Kılıçkaya, Avcılar, Demirkent, Altıparmak, Yaylalar ve Tekkale köylerinde açık kamp yerleri bulunmaktadır

(Demirel, 1997: 99). Ancak il genelinde kamp alanlarının hemen hemen hepsinde yeterli donanımın olmadığı gözlemlenmiştir.

Artvin iline gelen turist grupları içerisinde doğa ve ekoturizm faaliyetlerinde bulunan dağcılar ile trekking gruplarının gerçekleştirdikleri faaliyetler esnasında konaklama ihtiyacını karşılamak için genellikle çadırlı kamp yaptıkları tespit edilmiştir. Özellikle bazı alanlarda (Yaylalar köyü) örneğin Kaçkar Dağları güney rotası için gelen nispeten 15-20 kişilik dağcı gruplar kamp alanlarına katır veya at kiralayarak eşyalarını taşıttırmaktadır. Daha önceki konularda da dile getirildiği üzere trekking yapan turistler belirli destinasyonlar için konaklama ihtiyaçlarını önceden belirledikleri su kaynaklarına yakın ve nispeten korunaklı açık alanlardaki çadırlı kamp yerlerini kullanmaktadırlar.

Bu bakımdan il muhteşem manzaralarının yanında temiz havası ile bölge, kampçıların çoğunlukla tercih edilen yerler arasındadır. Bu açıdan en fazla kampçılık faaliyetleri Borçka Karagöl, Şavşat Karagöl yüksek kesimlerinde Altıparmak Dağları ve özellikle de Kaçkar Dağları Milli Parkı'nın Yusufeli tarafında kalan Dilberdüzü oldukça fazla kamp yapılan alanları oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda belirtilen Şavşat Karagöl ve Borçka Karagöl (Fotoğraf 3.140.), Çoruh Vadisi'ndeki çeşitli alanlar, Karadeniz sahilinde Hopa, Arhavi ve Kemalpaşa ilçeleri arasında karavanlar içinde ideal alanlar bulunmaktadır. Bu yerlerde kış mevsimi hariç diğer mevsimlerde kolaylıkla bu faaliyetler gerçekleştirilebilmektedir. Kışın ise sadece kış tırmanış gerçekleştirilen dağlık alanlarda profesyonel dağcılar tarafından kamp yapılmaktadır.

Fotoğraf 3.140. Karagöl-Sahara Milli Parkı (Şavşat) ve Borçka Karagöl Tabiat Parkı (Borçka) Çadırlı Kamp Alanından Görünümler.

Bu bağlamda Artvin ilinde başta kamp etkinlikleri kapsamında ön plana çıkan alanlar içerisinde Kılıçkaya köyü kamp alanı, rafting yapmak için gelenler için Çevreli köyü rafting kamp alanı ve Dokumacılar köyü rafting kamp alanı, doğa yürüyüşleri

yapanlar için rotaları üzerinde bulunan Sateve yaylası, Tekkale köyü gölleri, Salikvan yaylası, Arcivan Gölü, Karagöl-Sahara MP (Şavşat), Hatila Vadisi MP, Kaçkar Dağları MP Dilberdüzü, Kaçkar Dağları Milli Parkı Mezovit (Öküzçayırı-Rize), Naletleme Geçidi, Olgunlar Mahallesi, Karçal Dağları, Bilbilan Karagölü (Ardanuç-Geçitli-Heva yaylası), Akgöl (Şavşat), Karataş, Altıparmak ve Marsis (Yusufeli), Murgul Karagöl, Kamilat Vadisi (Arhavi), Mençuna Şelalesi, Maral Şelalesi, Ziyaret Tepe (2972 m) Karagölleri (Şavşat-Ardanuç), Güngörmez Dağları (Yusufeli-Tekkale köyü yaylası), Yıldız Gölü (Borçka), Balık Gölü (Şavşat), Arsiyan Gölleri (Şavşat), Kafkasör (Merkez), Körahmet (Yusufeli), Ciro Çağlayanı (Yusufeli), Duğur Yayla (Yusufeli-Bıçakçılar), Meşeli Köyü Sıla Pansiyon Kamp alanı, Kemalpaşa'daki Gogola Kaya tırmanışı için yapılan kamp alanı, Libler Gölü, Marsis Dağı, Ardanuç'taki Aydın köyü yaylası ve sahil şeridinde bulunan plajlarda (mavi ve yeşilin buluştuğu yer olan Hopa ve Kemalpaşa plajları) çok uygun kamp alanları bulunmaktadır (Fotoğraf 3.141.; Fotoğraf 3.142.; Fotoğraf 3.143.). Ayrıca bunlar içerisinde Kireçlik köyünde Kamparona Dağı'nda kamp yeri bulunmakta olup, burada "Geleneksel Kamparona Kamp Etkinlikleri" yapılmaktadır.

Karavan turizminin yörede gelişimini engelleyen en önemli unsur yol sorunudur. Daha çok yabancı turistlerin gerçekleştirdikleri karavan turlarında yol genişliği ve kalitenin istenilen düzeyde olmaması yüzünden çok elverişli güzergâhlar bulunmakla birlikte bu tür etkinliğin yörede gelişimi için henüz eritendir. Ancak köy yollarında yapılacak ciddi düzeltmeler ile bu grupların hareket kabiliyeti arttırılabilir. Altıparmak-Arcivan Gölü ve Kılıçkaya platoları bu tür gruplar için elverişli güzergâhlardır (Demirel, 1997: 100).

Fotoğraf 3.141. Kaçkar Dağları Milli Parkı Dilberdüzü (Yusufeli) ve Kaçkar Dağları Milli Parkı Mezovit (Öküzçayırı-Rize) Çadırlı Kamp Alanlarından Görünümler.

Fotoğraf 3.142. Balık Gölü (Şavşat) ve Libler Gölü Kamp Kamp Alanından Görünümler.

Fotoğraf 3.143. Olgunlar Mahallesi Kamp Alanından Bir Görünüm.

3.21. ARTVİN İLİNDE YAMAÇ PARAŞÜTÜ-PARAPENTE TURİZMİ

Havaya dayalı sporlar içerisinde yamaç paraşütü, yelken kanat, planör, paraşüt ve balon gibi araçlar yardımıyla uçmaya dayalı olarak yapılan sporlardır. Heyecan vermesi ve uçma duygusunun tatmin edilmesi nedeniyle bu spora bağlı olan seyahatleri de artırmaktadır (Kozak ve Bahçe, 2009: 194). Bu faaliyet çerçevesinde uçuş pilotlarının tecrübelerine dayalı olarak uçuşlar kısa veya uzun sürebilmektedir. Aynı zamanda tek bir kişi tarafından gerçekleştirilebileceği gibi birden fazla kişi de aynı paraşütle uçabilmektedir (Albayrak, 2013: 191).

Parapente sporunun tercih edilmesinin nedenleri doğa sporları ile iç içe olmayı sağlaması, uçuş sporlarıyla karşılaştırıldığı zaman fiyatının uygun olması, büyük yatırımlara ihtiyaç duyulmaması ve insanlar tarafından kolaylıkla yanlarında taşıyabilme rahatlığına sahip olması günümüzde geniş bir kitle tarafından sevilmektedir (Fasching, Schippinger ve Pretscher, 1997: 129; Hazar, 2007: 103). Aynı zamanda yamaç paraşütü doğaya zarar vermeyen, diğer hava araçları gibi havayı kirletici gazlar üretmeyen, doğal güzelliklerin gökyüzünden kuş bakışı izlenmesine fırsat veren bir özelliği olması açısından ekoturizmin de faaliyet türleri arasında önemli bir yer edinmiştir.

Artvin ili ve çevresindeki 3.000 m'yi aşan yüksek dağlık kütlelerin varlığı nedeniyle uygun iklim ve hava koşullarının yakalanması halinde yamaç paraşütü için çok ideal alanlar oluşturmaktadır. Genellikle yüksek zirvelerden başlanarak alçak kesimlerde son bulan bu faaliyet için ne kadar fazla yüksekten başlanırsa faaliyetin süresi ve görülen alan o kadar fazla olmaktadır. Bu bakımdan bu sporla uğraşan profesyonel paraşütçüler ve bu faaliyete katılan diğer insanlar için yüksek dağlık alanlar daha caziptir. Ayrıca yamaç paraşütü için gerekli koşullardan ikisi yani eğim ve rüzgâr faktörlerinin yörede uygun olması nedeniyle ilin gerek sahil kesiminde (Arhavi ve Hopa), gerekse iç kesimlerinde bu sporun yapılabileceği birçok uygun alan ortaya çıkartmıştır. Nitekim, Kaçkar Dağları ve Dilber Düzü, Altıparmak Dağları, Bilbilan Geçidi (Ardanuç), Çam Geçidi (Şavşat), Arsiyan yaylası mevkii (Kız Gölü), Ardanuç Cehennem Dere Kanyonu çevresindeki tepelik alanlar, Murgul Karagöl mevkii (Fotoğraf 3.175.) ve daha genel anlamda Doğu Karadeniz Dağları'nın Artvin kesiminde kalan bölümleri ve zirvelerin uygun olduğu yerler yamaç paraşütü için büyük bir potansiyel taşımaktadır. Sonuç olarak kıyıdan itibaren başlayan yükselme 45-50 km sonra yaklaşık 3000-4000 metreye ulaşır.

Bu dağların özellikle kuzey bölümleri daha dar ve derin vadilerle yarılmış durumdadır. Pek çok yerde ise önemli yükseltilere sahip tepeler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bölge, yamaç paraşütü için uygun coğrafi şartlar oluşturur. Ancak, bölgede yaz aylarında da sis olayının yoğun olarak görülmesi, bu aktivitenin yapılacağı gün sayısını kısıtlamaktadır. Başka bir deyişle yamaç paraşütünün yapılabilmesi, sadece açık günlerde mümkündür (Zaman, 2010: 149).

Fotoğraf 3.144. Murgul İlçe Merkezinde Gerçekleştirilen Bir Etkinlikte Yamaç Paraşütünden Görünümler.

Kaynak: Murgul Kaymakamlığı.

3.22. ARTVİN İLİNDE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ve EĞİTİM KAMPLARI

Doğaya dayanan turizme katılanlar türdeş bir kitle oluşturmazlar ve aralarında farklılıklar vardır. Örneğin bilim adamları (bunların çalışmaları turizm tanımı dışında tutulup işlerinin bir parçası olarak kabul ediliyorsa da, öğrencilerle yapılan geziler turizme dahil edilmektedir), eğitim ve koruma gayesiyle hareket eden ziyaretçiler (“bilim turizmi”) lükslük aramaksızın seyahat yapanlardır. Artık olağan turizm şekillerinden sıkılıp olağan dışı bir yolculuk yapmak isteyenler ise bu iki grubun tersine, diğer tatil şekillerindeki rahatlığı ve standartları talep ederken, sıradan doğa turistleri de doğaya fazla ilgi duymadan laf olsun ya da değişiklik olsun diye yaptıkları yolculukta her tür konforu ararlar ve böyle bir destinasyonun kalabalıklaşmasına da hoşgörü ile bakabilirler (Özgüç, 2011: 136).

Yabancı bilim adamları tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bilim amaçlı ziyaretler, 1940’lı yıllardan sonra Türk bilim adamlarını dağlara çekmiş ve

bu alanlardaki fiziki ve beşeri özelliklerin tanıtımı için turizm alanlarının genişletilmesi için büyük bir atılım olmuştur. Örneğin; Erinç (1948) ve Yalçınlar (1951), Kaçkarlardaki aktüel buzulları ve buzul şekillerini inceleyen coğrafyacı bilim mensuplarıdır. Buzul gölleri, akarsuları, bitki çeşitliliği, kuş ve yaban hayatı (flora ve fauna), jeomorfolojik özellikleri, yayla yerleşmeleri ve alternatif turizm imkânları son dönemlerde coğrafya, botanik, turizm, zootekni gibi farklı bilim dalı mensuplarının, bu alanlara olan ilgilerini arttırmıştır. Bunlara ilave olarak, önceden de belirtildiği gibi, çok farklı ekosistemleri ve habitatları bünyesinde barındıran Doğu Karadeniz Dağları, özellikle de Kaçkar Dağları MP içinde 2000'den beri TÜBİTAK bünyesinde Bilimsel Çevre Eğitimi adıyla eğitime yönelik projeler yapılmaktadır (Zaman, 2010: 151).

Böylece özel ilgi türlerine göre bitki veya böcek incelemeleri kapsamında botanik ve yaban hayatı turizmine yönelen ekoturistler ekolojik bilgisi iyi olan ve hem tatil, hem de bilimsel bir etkinlik olarak bu faaliyeti gerçekleştirebilmektedir. Aynı zamanda jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar birçok doğa turistinin ilgisini çekmekle birlikte, bu yapılar her ne kadar görsel çekicilikler ortaya çıkarıyor olsalar da oluşum süreçleri ve mevcut durumları bilimsel açıdan oldukça önemlidir. Bu yüzden doğa sahip olduğu canlı ve cansız değerleriyle birçok bilim dalını ilgilendirmekle kalmayıp, onlar için birer açıkhava laboratuvarı görevi üstlenmektedir. Bu alanlarda gerçekleştirilen seyahatlerin ortaya çıkmasına sebep olan bu doğal kaynaklar ekoturizm kapsamında gerçekleştirilecek olan bilimsel araştırmalar ve eğitim kampları etkinliklerine çok büyük imkânlar sunmaktadır. Nitekim coğrafyacıların ekoturizm faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdikleri her etkinlik ekoturizmin amaç, temel ilkeler ve etik kurallarına uygun olması koşulu ile bilimsel araştırma ve eğitim boyutu kesinlikle taşımaktadır.

Yukarıda yapılan açıklamalara paralel olarak çalışma içerisinde sık sık belirtilen ekolojik, jeolojik ve jeomorfolojik özelliklere ve sosyo-kültürel/sosyo-ekonomik özelliklere dayalı gerçekleştirilen ekoturizm etkinliklerinin bir bölümü Artvin ilinin bilimsel araştırmalar ve eğitim kampları etkinlikleri açısında sahip olduğu potansiyeli fazlasıyla ortaya koymaktadır.

Artvin ilinde bilimsel amaçlı gerçekleştirilen seyahatler gerek ülke içerisindeki akademik çevre, gerekse yabancı araştırmacılar tarafından sıkça gerçekleştirilmektedir. Nitekim bazı bilim dalları (Coğrafya, Jeoloji, Biyoloji, Kimya, Botanik, Çevre

Mühendisliği, Antropoloji, Sosyoloji, Filoloji vd.) içerisinde gerek akademik çalışmalar için gerçekleştirilen alan araştırmalarında, gerekse ders ile ilgili uygulamada öğrenci gruplarıyla önceden belirlenen konu ve güzergâhta yörede bu faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Bu seyahatler günübirlik olduğu gibi birkaç gün sürebilmektedir.

Artvin ilinde bilimsel araştırmalar ve eğitim kampları için kaynak teşkil eden unsurlar nedir diye baktığımızda, öncelikle ilde 3 milli park (Kaçkar Dağları MP, Karagöl-Sahara MP ve Hatila Vadisi MP), 4 tabiat parkı (Borçka-Karagöl TP, Altıparmak Dağları TP, Balıklı ve Güneşli Şelaleleri TP ve Tavşan Tepesi TP), 3 tabiat koruma alanı (Çamburnu Tabiatı KA, Camili (Macahel)-Gorgit TKA ve Camili (Macahel)-Efeler TKA), 2 tabiat anıtı (Kamilat Doğu Kayını TA ve Melodere Doğu Ladini TA), 1 biyosfer rezerv alanı (Camili Biyosfer Rezerv Alanı) ve 2 YHGS (Yusufeli Çoruh Vadisi ve Meydancık Balıklı YHGS) gibi korunan alanın il sınırları içerisinde bulunmasının yanında, 7 gen koruma alanı, 14 tohum meşceresi, I ve III. dereceden doğal sit alanı ile 1 özel çevre koruma bölgesinin varlığı dikkat çekmektedir. Öyle ki, henüz koruma altına alınmayan hassas ekosistemleriyle ön plana çıkan birçok vadi bulunmaktadır. Bu alanlar içerisinde genel anlamda doğal (jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik vb.) ve ekolojik (fauna, flora vb.) çevre özellikleri açısından zengin bir potansiyel mevcuttur. Bu potansiyel içerisinde örneğin sadece Yusufeli'de (özellikle Yaylalar ile Altıparmak) tespit edilen 200'ü aşkın kelebek türü (ilde kelebek potansiyeli yüksek birçok alan bulunmaktadır. Örneğin Papart Vadisi (Şavşat), Ardanuç ilçesi geneli, Kaçkar Dağları, Karçal Dağları, Yalnızcam Dağları ve etekleri, Çoruh Vadisi'nin tamamı endemik ve endemik olmayan birçok kelebek türüne ev sahipliği yapmaktadır.) tespit edilmiştir. Belirtilen korunan alanlar da dahil olmak üzere ilde 2727'e yakın takson tespit edilmiştir. Bu durum ilin fauna açısından ne derece zengin olduğunu göstermektedir. Buna göre hassas ekosistemleri ile bitki çeşitliliği açısından oldukça zengin olan Çoruh Vadisi ÖBA, Kaçkar Dağları ÖBA, Yalnızçam Dağları ÖBA ve Karçal Dağları ÖBA olarak gösterilmektedir.

Elbette bitki açısından zengin olan alanlar fauna açısından da oldukça zengin alanları meydana getirmektedir. Her türlü yaban hayvanının Artvin ilindeki doğal yaşama alanı olan ormanlar ve korunan alanlar bilim adamlarının yabani hayvanların yaşam alanlarının tespit edilmesi, izlenmesi ve incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Örneğin sadece Artvin-Borçka arasında 230 bine yakın kuş popülasyonu tespit edilmiştir.

Bu durum Çoruh Vadisi'nde 207 ve Kaçkar Dağları Milli Parkı'nda 69'dur. Netice itibariyle yırtıcı kuşların göç yolları arasında bulunan Artvin ili ve özellikle de Çoruh Vadisi kuş türleri açısından çok zengin bir potansiyel ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle ilde Çoruh Vadisi ÖKA ve Doğu Karadeniz Dağları ÖKA olarak nitelendirilmiştir.

Yine Artvin ili jeoloji, jeomorfoloji ve hidrografik açıdan çok farklı yeryüzü şekilleri ve yapılarını bünyesinde bulundurmaktadır. Bu açıdan başta Çoruh Vadisi (yastık lavlar, kıvrımlı yapılar, çeşitli vadi türleri (kanyon, çentik vadi vb.), Karçal Dağları, Kaçkar Dağları, Güngörmez Dağları, Yalnızçam Dağları, Marsis ve Karataş Dağları gibi yüksek dağ kütleleri ve çevrelerinde buzul gölleri, buzul topoğrafyası vb. farklı jeolojik birimlerin yer aldığı Yusufeli ve Ardanuç ilçeleri, hidrografik açıdan farklı şekillerde oluşmuş (heyelan set gölleri, moren set gölleri vb.) yüzlerce gölleri (Büyük Deniz Gölü, Borçka Karagöl, Murgul Karagöl, Şavşat Karagöl vb.) ve şelaleleri (Mençuna, Maral, Ciro, Su Atılan vb.) bilimsel araştırmalar ve eğitim kampları için en ideal sahalardır. Bunlara ek olarak yörenin geçmişten gelen kültürel birikimi ve farklı kültürlerin de kaynaşmasıyla ortaya çıkan sosyo-kültürel yapısı ve bunu dışa vuran somut ve soyut kültür öğeleri de sosyal bilimler açısından birçok bilim dalına ait araştırmacıların ilgisini çekmekle kalmayıp, bu amaçla seyahat eden insanlar için çok yüksek potansiyelli bir alanı meydana getirmektedir.

Ekolojik Gençlik Köyü (Şavşat- Avcala Yaylası)

Genç nesillerin boş zamanlarında farklı aktivitelerle değerlendirmelerini mümkün kılmak için 5 tanesi deniz ve 7 tanesi doğa olmak üzere 2013 yılında toplam 12 tesis kurulmuştur (Faaliyet Raporu, 2012: 89). Bu kamplar merkezi yönetimin desteği ile bakanlık tarafından, katılımcıların eğlenmesi, toplumsal kaynaşma ile birlikte yeni arkadaşlıklar edinmesi, fiziksel ve zihinsel gelişimin kuvvetlendirilmesi ve farklı bölgeleri tanıtmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Sahip oldukları imkânlar çerçevesinde yapılan boş zaman etkinlikleri olarak; doğa yürüyüşü, yüzme, okçuluk, halk oyunları, tiyatro, paintball, trekking, badminton, rafting, yüksek ip aktiviteleri, at biniciliği, yapay duvar tırmanışı, futbol, mini golf, voleybol, basketbol, satranç, sokak oyunları (saklambaç, yakantop, domino vb.), fotoğrafçılık, el sanatları ve müzik gibi etkinlikleri ile bulundukları bölgelerde bulunan tarihi ve kültürel alanlara geziler yapılmaktadır (Erol, 2014: 174-175).

Fotoğraf 3.145. Ekolojik Gençlik Köyü (Şavşat-Avcala Yaylası)'nden Görünümler.

3.23. ARTVİN İLİNDE TARIM (AGRİ) ve ÇİFTLİK (AGRO) TURİZMİ

Günümüzde hızla gelişmekte olan ve ekoturizm ile kırsal turizm çeşidi olarak tanımlayabileceğimiz ekoagroturizm ve ekoagriturizm (çiftlik turizmi ve tarım turizmi), çevreci bir anlayışla, bozulmamış doğal alanlarda; yerel kültürleri tanıma, ekolojik besinlerle besleme, doğal çevrenin sunduğu imkânlarla çeşitli sportif aktiviteler yapma, manzara seyretme, bitki örtüsü ve yaban hayvan hayatını gözleme, ekolojik malzemelerden yapılmış, geleneksel mimari özellikleri taşıyan ve çevreci bir enerji sistemi kullanan bir yerde konaklama, yöresel yiyecek ve içeceklerin yapımını öğrenme, ekmek pişirme, geleneksel yiyecekler yapma, kilim/halı dokuma, at binme, çevrede gezinme, meyve toplama, tarım ve hayvancılık işlerinde çalışma gibi birçok faaliyeti içeren, doğayla iç içe fakat doğaya minimum düzeyde zarar veren, kısacası doğanın verdikleriyle yetinen bir kırsal turizm çeşididir (Çavuşoğlu, 2012: 124; Ateş, Er ve Uzer, 2011: 109-110). Bu konuda Wilson ve diğ., (2001: 133) ve Weaver ve Fennel (1997: 357)'in de belirttiği üzere kırsal turizm, tarım veya çiftlik turizmi gibi konuları da içine almakla birlikte, kapsamının geniş olması, ekoturizm ve başka doğa temelli turizm çeşitlerini ya da direk tarım ile ilgili olmasa da kültürel turizmin özelliklerini de içerisinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu kabul eden fikirler de vardır. Kırsal turizm yöre insanını öncelikli hale getirmiş, var olan çiftliklerin fiziksel olarak restorasyonunun yapılması ve böylece turizme kazandırılmasını ön görmüştür. Böylece yöre insanının ekonomik açıdan refaha erişmesine katkıda bulunması açısından turizm türleri içerisinde oldukça önemlidir. Ekoturizm, agrotourizm ve doğayla artan etkileşim yoluyla bu tür deneyimler (Johnson ve diğ., 2011: 110), yerel halkın ve bölgenin coğrafi, kültürel ve geleneksel özelliklerine dayanan modern fakat bir o kadar da geleneksel bir turizm

şeklidir. Aynı zamanda turistleri özel evlerde (daha çok çiftliklerde) küçük pansiyon veya otellerde ağırlamaya yönelik bir turizm etkinliğidir (Ateş, Er ve Uzer, 2011: 108). Bu kapsamda eko-agro turlar turistlerin toprakla bir bağ kurmalarına, organik tarımı ve daha az tüketici teknolojiyi öğrenmelerine ve doğanın korunmasına katkı sağlamak için kendilerini adamalarına imkân sunmaktadır (McLaren, 2003: 105).

Ekoagroturizm aktivitelerinin kırsal alanlara direk ya da dolaylı etkileri düşünüldüğünde "bölge turizm gelirlerini artırmak ve istihdam yaratmak, organik ürünlerin üretilmesi, doğal zenginlikleri korumak ve tanıtmak, yöre halkının ekonomik refah seviyelerini artırmak ve kırsalda yaşayan insanların aktif bir şekilde turizm sektörü içerisinde çalışmalarını mümkün kılmak" şekilde özetleyebiliriz (Çavuşoğlu, 2012: 124). Aslında tarım turizmi çiftlik ürünleri üretiminin bileşenlerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve sektöre destek sağlayan yeni bir oluşumdur. Bu desteğin boyutu, çok fonksiyonlu tarım turizminin sağlayabileceği hizmet ve ürünlere karşı tüketici talebini karşılayan yeni bir pazar oluşturur (Bianchi, 2011: 61). Bağlar, tahıl alanları, lavanta tarlaları ve çayırların karışımından oluşan bu agro ekosistem ayrıca turistlere direkt olarak satılabilen etiketli ya da etiketsiz (örneğin farklı şarap türleri, lavanta, peynir, et, alabalık) farklı yerel ürünler üretmektedir (Diğer kullanıcılar (turistler, yürüyüşçüler) için çiftlik yollarına ve parsellere açık erişim) (Wezel ve Jauneau, 2011: 18-20). Bölgede üretimi yapılan çay, mısır, fındık, yöresel ürünler ve yörenin geleneksel gıdaları turizm potansiyelinin ayrılmaz parçalarıdır (Karaosmanoğlu, Karaosmanoğlu ve Şule, 2011: 177). Bu kapsamda tarım veya çiftlik turizminin ortaya çıkardığı ürün yelpazesinin ve organik ürün pazarının ekoturistlerin gittikleri yörelerde aradıkları özellikler olması bu durumun ekoturizm açısından da nedenli önemli olduğunu ortaya çıkartmaktadır.

TÜİK (2016) verilerine göre Artvin ilinde tarım ve çiftlik turizmi açısından önemli bir potansiyel bulunmakla birlikte gerek kırsal turizm gerekse ekoturizm kapsamında bu alanların değerlendirildiği yerler çok sınırlı bir alanda kalmaktadır. Artvin ili kıyı ve iç kesimlerde üretilen hem organik hem de organik olmayan ürün yelpazesi yönüyle oldukça zengindir. Neredeyse Akdeniz iklimine özgü ürünler olmak üzere birçok ürünün tarımı yapılabildiği bu alan tarım ve çiftlik turizmi yönüyle turizme kazandırılmayı beklemektedir.

İlde seracılık giderek yaygınlaştırılmakta olup, İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nün "AKAK" projesi kapsamında desteklemelere devam edilmektedir. 2015 yılında tamamlanan (12) ve devam eden (43) birçok proje vardır. Bu kapsamda yapımına devam edenlerle birlikte toplamda Ardanuç'ta 23, Şavşat'ta 6, Yusufeli'de 15 ve Artvin Merkez'de 11 olmak üzere 55 örtü altı sera tesisi bulunmaktadır. Bu proje kapsamında ceviz, bağ, Trabzon hurması ve şeftali bahçesi tesisi de kurulmuştur (İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 2015: 32).

TÜİK (2016) verilerine göre Artvin ilinin toplam tarım alanı 307.595 da'dır. Bunun içerisinde tahıl ve bitkisel ürünlerin ekili olduğu alanı 55.162 da, nadas alanı 52.007 da, sebze bahçeleri alanı 9.450 da, meyve ve baharat bitkileri alanı ise 190.976 da'dır. Bu tarım arazileri içerisinde birçok tarımsal ürün yetiştirilmektedir. Bu tarımsal ürünler içerisinde bulunan çay, kıyı boyunca batıdan Sarp'a kadar kesintisiz devam etmektedir (Koday, 1995: 224). Aynı zamanda Borçka ilçesinde de yetiştirilmektedir. İlde 2016 yılında 85.772 da alanda 155.733 ton yaş çay üretilmiştir. Yine çalışma sahasında 2016 yılında toplam 86.943 da alanda sayısı 2.789.475 fındık ağacı bulunmakta olup, bunun 2.696.210'u meyve vermektedir. Yıllık üretim ise 5.022 ton ve ağaç başına ortalama verim 2 kg kadardır. Bunun dışında ilde sert kabuklu meyveler içerisinde 140 ton zeytin (771 da), 2.128 ton ceviz (7.738 da) ve 228 ton kestane (126 da) üretimi gerçekleştirilmiştir. İlde 2016 yılında 564 da alanda 52.119 kivi ağacı bulunmakta olup, bunun 17.229'u meyve vermekte ve yılda 327 ton üretim gerçekleştirilmektedir. Bunun dışında ilde 51 da'lık bir alanda 457 ton da incir meyvesi üretilmiştir.

Araştırma sahasında portakal ve mandalina gibi tropikal ve subtropikal, iklimlerde yetişen meyveler araştırma sahamızdaki dağlık alana yakın olan Subaşı, Balıkköv, Güneşli ve Koyuncular köyleri haricinde her köyde yetiştirilmektedir. Portakal, Greyfurt ve mandalina ağaçları bahçenin bir köşesinde yetiştirildiği gibi çay bahçeleri içerisinde dağınık halde de bulunmaktadır. Limon ağaçları ise çok az olup, ailelerin ihtiyacını karşılamaya yöneliktir (Koday, 1995: 245-246). TÜİK (2016) verilerine göre ilde 2016 yılında 557 ton Washington portakal (550 da), 109 ton Yafa portakal (30 da), 1.182 ton Satsuma mandalina (1.151 da), 22 ton limon (40 da) ve 3 ton Altıntop greyfurt üretimi gerçekleşmiştir.

TÜİK (2016) verilerine göre Artvin ilinde 2016 yılında 1.682 da alanda 1.128 ton çekirdekli ve 120 da alanda 54 ton çekirdeksiz üzüm olmak üzere toplam 1.182 ton üzüm üretimi gerçekleştirilmiştir. Özellikle verilen teşvikler ile Yusufeli'de yeni bağ alanları oluşturulmakta olup, her geçen gün üzüm tarım alanı ve üretimi artmaktadır. Artvin'de en fazla üretilen meyveler armut (Hopa ve Arhavi'de Rus armudu), elma, dut, kiraz, erik, muşmula, ayva, kızılcık, dut, şeftali, kayısı, nar, yenidünya, yaban mersini (Fotoğraf 3.146.), çilek, vişne, Trabzon hurması, karayemiş gibi ürünlerdir. Bu bakımdan yörede en fazla 2.810 ton ile elma en fazla üretilen ürün olup, bunu 2.319 ton ile kiraz, 1.868 ton ile armut, 1.167 ton ile dut, 1.014 ton ile erik ve 868 ton ile Trabzon hurması takip etmektedir. İlde en az üretilen meyve türleri ise 8 ton ile yenidünya ve 9 ton ile yaban mersini'dir.

Fotoğraf 3.146. Yaban Mersini'nden Bir Görünüm.

Çalışma sahasında bol miktarda yetiştirilen kabak ve karalahana yöre insanının vazgeçemediği yiyeceklerini oluşturmaktadır. Domates ve salatalık yazın taze olarak tüketilmekte, ancak bazen ihtiyaca yetmediği için pazardan satın alınmaktadır. Çalışma sahamızda güneşlenme süresi kısa olduğundan domates çoğu zaman tam olgunlaşmamaktadır. Yenildiğinde tadının güzel olmasına rağmen, domates ve salatalık yörenin fazla rutubetli olmasından dolayı paslı bir görünüme sahiptir (Koday, 1995: 244-245). TÜİK (2016) verilerine göre il genelinde 5.277 ton Domates (Sofralık), 2.426 ton Hıyar (Sofralık), 948 ton Patlıcan, 818 ton Lahana (Karayaprak) ve 1.324 ton Fasulye (Kuru) üretilmiştir. Bunların dışında Balkabağı, Kabak, Marul, Ispanak, Maydanoz, Pırasa, Kavun, Karpuz, Pazı gibi sebzeler de üretilmektedir. İlde kök ve yumrulu bitkiler

içerisinde en fazla üretilen ürün patatestir. 2016 yılında yaklaşık 11.774 da'lık alanda 16.941 ton patates üretilmiştir. Bunlar dışında 370 ton kuru soğan, 276 ton taze soğan ve 29 ton turp üretimi gerçekleştirilmiştir.

TÜİK (2016) verilerine göre ildeki büyükbaş hayvan varlığının (57.839) büyük bir bölümünü yani 29.934 (% 51,8) melez, 16.077'sini (% 27,8) kültür ırkı, 11.828'ini (% 20,4) yerli ırklar oluşturmaktadır. İlde yerli ırk sayısının en fazla olduğu ilçe Yusufeli (4.166) ve Borçka (3.364) ilçeleridir. İlde kültür ırkı sığır varlığının büyük bir bölümü Ardanuç (7.110) ve Şavşat (5.745) ilçelerinde beslenmektedir. Son olarak da ildeki en fazla beslenen büyükbaş hayvan ırkını oluşturan melez ırkın en fazla olduğu ilçeler ise Şavşat (10.365), Ardanuç (7.150) ve Yusufeli (4.512) ilçeleridir. Artvin ili küçükbaş hayvan varlığı içerisinde yerli koyun yoğun olarak bulunmaktadır. İlde, 94.756 (% 89,5) baş koyun, 11.096 (% 10,5) kıl keçisi mevcuttur. Koyun varlığında Ardanuç (38.990), Hopa (22.569) ve Şavşat (12.600) ilçeleri önde gelmektedir. İl genelinde en az koyun yetiştiriciliği ise Murgul (19) ilçesi ve Yusufeli (6.256) ilçesinde yapıldığı görülmektedir. Nitekim, ilde kıl keçisi (11.096) besiciliği az olmakla birlikte yörenin fiziki şartlarına uyum sağlaması ve sarp kayalıklarda kolayca hareket edip beslenebilmesi ve olumsuz açıdan ormanlara zarar vermesi sebebiyle sayıları koyuna göre çok az kalmıştır. İlçelere göre kıl keçisinin dağılışı incelendiğinde Yusufeli (4.460), Hopa (1.338) ve Arhavi (1.870)'de en fazla beslendiği ve Artvin Merkez (330), Murgul (192) ve Şavşat (527)'da en az beslenen küçükbaş hayvan türü olduğu görülmektedir. İl genelinde kümes hayvancılığı yöredeki ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu nedenle sayıları oldukça azdır. Genellikle aileler yumurta ihtiyacını karşılamak için besledikleri bu hayvanları zaman zaman keserek etinden de faydalanmaktadırlar. Bu kapsamda ilde 10.244 yumurta tavuğu beslenmekte olup, Yusufeli (2.542), Hopa (2.380), Ardanuç (1.865), Borçka (1.700) ve Murgul (1.200) gibi ilçeler en yoğun tavuk beslenen ilçeler konumundadır. En az ise Şavşat (2) ve Arhavi (5) ilçelerindedir. Artvin ilinde yine kümes hayvanları sınıfında ele alınan ördek (316), hindi (130), kaz (271) beslenmekte olup, sayıları her geçen gün azalmaktadır. İnsanların kümes hayvancılığını bu kadar az yapmasındaki sebeplerin başında yabani hayvanlar gelmektedir. Özellikle ayı, tilki, kurt, çakal, sansar ve kartal gibi yabani hayvanlar evlerin önünde bu kümes hayvanlarını kolaylıkla alıp kümeslere zarar vermektedirler. Ancak ilde açılması düşünülen tavuk

çiftliğinde organik olarak tavuk ve yumurta üretilmesi üzerine yatırım yapılması düşünülmektedir.

Aslında yörede yapacağı işin az ve zahmetinin çok olacağı düşüncesiyle yük ve çeki hayvanı beslemekten kaçınılmaktadır (Koday, 1991: 84). Bu yüzden her geçen yıl sayıları azalan hayvan grubunu yük ve çeki hayvanları (at, eşek, katır) oluşturmaktadır. TÜİK (2016) verilerine göre ilde toplam 329 at, 101 katır ve 158 eşek bulunmaktadır. Özellikle Şavşat, Yusufeli ve Ardanuç ilçelerinde hayvan türlerinden fazlasıyla bulunmakta olup, tarım, hayvancılık ve yük taşımacılığında arazi şartlarının çok eğimli ve engebeli olduğu yerlerde bu hayvanlardan il genelinde yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır. Konumuzla ilgili olarak Yusufeli'de (Yaylalar) Kaçkar Dağları'na gelen turist gruplarının yüklerinin taşınmasında çeşitli aileler atlarıyla hizmet sunmaktadır. Bu durum yöre ekonomisine ve özelliklede kırsal kesim insanına az da olsa bir gelir sağlamaktadır. Bir diğer önemli nokta ise yine Kaçkar Dağları'nda 3 farklı turizm kooparatifinin sezon başlarken Dilberdüzü'nde gelen turistlere konaklama, yeme-içme ve zirve rehberliği gibi hizmetler sunmaları için oldukça fazla olan yükleri katır, at ve eşeklerle yukarıya taşınmaktadır. Ayrıca bu tur şirketlerinin kamp alanında kalan insanların ihtiyaçları olan gıda, tüp ve diğer malzemeler haftada bir veya iki haftada bir Yaylalar köyü ve Yusufeli'den yine at ve katırlarla taşınarak giderilmektedir.

TÜİK (2016) verilerine göre Artvin ilinde yaklaşık 1.462 işletme arıcılık yapmakta olup, yeni, eski ve burada belirtilmeyen karakovan olmak üzere toplam 91.056 kovan bulunmaktadır. Yılda ortalama 828,875 ton bal ve 51,330 ton bal mumu üretilmiştir. Bunun yanında istatistiği olmayan arı ürünleri arı sütü ve polen gibi az miktarlarda üretimi yapılan ürünlerde bulunmaktadır. Arıcılığın en fazla yapıldığı ilçelerin başında Artvin Merkez (11.000 kovan), Borçka (25.620 kovan), Hopa (11.175 kovan) ve Yusufeli (12.958) ilçeleri gelmektedir. Borçka Artvin ili genelinde yapılan arıcılık faaliyetleri ve bal üretimi konusunda ilin yarından fazlasını temsil etmektedir. Burayı özel kılan sebep Camili (Macahel) gibi gen koruma bölgesinde "Saf Kafkas Ana Arı" üretimi ve arıcılık faaliyetlerinin yapılmasıdır (Fotoğraf 3.147.). TEMA tarafından kurulan şirket sayesinde teknik anlamda gelişen ve yöre insanını teşvik etmekle kalmayıp gençleri de bu faaliyet konusunda eğiterek istihdam yaratan bu girişim gelişmenin asıl nedenini oluşturmaktadır. Camili köyünde üretilen ana arılar Türkiye ve yurtdışında birçok yere gönderilmektedir. Bu açıdan Borçka ilçesi Artvin ilinin aynı zamanda en fazla bal (295 ton) ve balmumu

(31 ton) üreten ilçesi konumundadır. Yine Artvin Merkez 159 ton bal ve 5,5 ton balmumu, Şavşat 105 ton bal ve 7 ton balmumu, Yusufeli 100 ton bal ve 1,5 ton balmumu üretimi ile ilde arıcılık faaliyetleri açısından önemli bir yer oluşturmaktadır. Ayrıca Şavşat'ta Sarıçayır Sönmüş Karakovan Balı (Orhan, 2015: 253), Borçka'da Camili balı ve Murgul'da Kokolet ve Korucular'ın balı oldukça meşhur olup, markalaşma yolunda ilerlemektedir.

Fotoğraf 3.147. Camili (Borçka)'da Saf Kafkas Arısı ve Kovanından Görünümler.

Aslında organik ve bundan farklı olan doğal ürünlere olan taleplerde çeşitli sosyo-ekonomik sınıflar içerisinde yer alan, sosyo-kültürel düzeyleri yüksek olan insanların ekoturizm kapsamında ziyaret ettikleri Artvin ilinde turizm aktivitesine paralel olarak aktivite dışında yöreye ait doğal ve organik ürün taleplerini karşılamaları konusunda bir talepleri olduğu görülmektedir. Bu talepler o bölgeyi terketiklerinde dahi uzaktan satın alma şeklinde de devam edebilmektedir. Organik ve doğal ürünlerin satışı yapılan yerlerin sınırlı olması veya ziyaretçilerin bulundukları bölgede yerel pazarlara denk gelme durumlarındaki farklılıklar bu ürünlerin satın alınmasında bazı zorluklar ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle her ilçede ve il merkezinde belirli günlerde köylülerin ürettikleri ürünleri pazarladıkları çok az sayıdaki küçük ticaret haneler ve yerel pazarlar bu talebi karşılama konusunda önemli yerler olarak görülmektedir. Bunun dışında dağ turizmi kapsamında doğanın sunmuş olduğu imkânlar kapsamında özellikle meyve türleri (yaban mersini, böğürtlen vb.) başta olmak üzere bazı doğal ürünler yeme imkânı mevsimsel özelliklere bağlı olarak mümkün olabilmektedir (Fotoğraf 3.148.).

Fotoğraf 3.148. Yörede Doğal Olarak Yetişen Böğürtlenden Bir Görünüm.

Artvin ili tüm tarımsal alanları organik tarım için son derece uygundur. Genelde maddi olanaksızlıklar, ulaşım imkânlarının sınırlı olması nedeniyle tarımsal üretimde kullanılan kimyasal gübre ve zirai ilaçları çok az veya çoğunluğu hiç kullanamamaktadır (Köksal ve Güneş, 2003: 57). Artvin ilinde 2014 yılında organik bitkisel üretim istatistikleri açısından 1.569 çiftçi, 1.922 ha'lık alanda 5.540 ton üretim gerçekleştirmiştir. Organik hayvancılık açısından ise 64 çiftçi 6.256 kovan sayısı ile organik bal üretimi yapmıştır (Karaarslan, 2016: 4-5). Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde Organik Tarım Bilgi Sistemi (2012) kayıtlarına göre 707 çiftçi, 1.303 ha'lık alanda 2.921 ton üretim ile organik tarım yapmış ve Türkiye Kalkınma Bankası (2010) verilerine göre domates (4,10), fasulye (88), lahana (1,30), arpa (3,6), buğday (13,7), mısır (322,8), yonca (864,8), patates (2,6), çeltik (23,4), kuru fasulye (135,8), fiğ (75,1), çayır (396,9), yem bitkisi (2,2), fındık (2488), ceviz (384), armut (218), elma (519) ve diğer (76) üretilmiştir (Yiğen ve diğ., 2016: 325-326). Fındık tarımında 2014 yılı verilerine göre Artvin ilinde 485 çiftçi, 844 ha'lık bir alanda 1.112 ton organik fındık, 26 çiftçi, 3.41 ha alanda, 24 ton organik ceviz üretimi yapmıştır (Özdemir ve diğ., 2016: 554-555-556-557). 2014 yılında organik sebze üretimi ise TÜİK (2014) verilerine göre, organik tarım üretim miktarları; biber (2,18), domates (5,16/0,07), fasulye (1,15/0,55), kuru fasulye (0,77), hıyar (1,50/0,50), ıspanak (0,49), karpuz (4,49/1,78), kavun (3), lahana (0,40), ve patlıcan (0,52) olmak üzere 19,67 ton organik sebze üretimi ve 2,90 ton geçiş süreci olmak üzere 22,57 ton üretim gerçekleştirilmiştir. Bu ürünler dışında çay (0,65 ton) ve kivi (0,12 ton) organik üretim yapılmıştır (Tablo 3.17.). Gıda Tarım ve

Hayvancılık Bakanlığı, 2014 yılına ait verilere göre, Artvin ilinde geçiş süreciyle birlikte organik tarımsal üretim değerleri; 44 organik ürün sayısı, 1569 çiftçi, 1.922 ha üretim alanı, 7.418 ton toplam üretim miktarı olduğu tespit edilmiştir. Artvin ilinde 2014 yılına ait organik bitkisel üretim miktarı 2010 yılına göre % 30.74 oranında arttığı hesaplanmış ve üretim miktarı 7.418 tona yükselmiştir. 2014 yılında Türkiye organik bitkisel üretim içinde Artvin ili % 0.46 paya sahip olduğu hesaplanmıştır (Güngör ve Usta, 2016: 624).

Artvin iline ait 2014 yılında organik tarımı yapılan ürünler ve miktarları (ton); armut 8.46, erik 1.62, korunga 1.04, arpa 6.77, fasulye 1.15, lahana 0.40, ayva 2.48, fasulye (kuru) 0.77, mısır 5.47, biber 2.18, fındık 1.112,30, nar 7.59, buğday 3.40, fiğ 10.65, patates 0.68, burçak 3.40, hıyar 1.50, patlıcan 0.52, cennet elması 1.21, hurma 1.41, şeftali 1.73, ceviz 24.87, ıspanak 0.49, üvez 0.25, çay 0.65, incir 7.38, üzüm 11.59, çayır 55.29, karpuz 4.49, vişne 1.28, çeltik 1.03, kavun 3.00, yeni dünya 1.96, çilek 1.05, kayısı 1.94, yoğurt otu 5.56, domates 5.16, kızılcık 8.82, yonca 2.716,81, dut 15.98, kiraz 13.69, zeytin 122.23, elma 27.05 ve kivi 0.12 olmak üzere toplam 4.205,43 ton gerçekleşmiştir (Tablo 3.11.). Ayrıca organik ve doğal olarak yetişen yaban mersini mavi yemiş yöresel adıyla likaba Artvin ilinde 5 ton kadar üretimi gerçekleşmektedir. Yine doğal olarak birçok alanda altın çileği yetişmektedir (Fotoğraf 3.149.). Ayrıca ilde 2013 yılında başlatılan Organik Kiraz Geliştirme Projesi, Organik Arıcılık Projesi ve 2014 yılında Organik Tarımın Geliştirilmesi Eğitimi gibi projelerle organik tarım teşvik edilmektedir.

Fotoğraf 3.149. Kokolet Vadisi (Murgul)'nde Doğal Olarak Yetişen Altın Çileğinden Bir Görünüm.

Tablo 3.11. Organik Bitkisel Üretim (2010-2014).

Artvin	Yıllar	Çiftçi sayısı	Üretim alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
	2010	971	3067	5674
	2011	1094	2968	4895
	2012	707	1303	2921
	2013	1251	1639	5540
	2014	1569	1922	7418

Kaynak: TÜİK (2014) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

İlde TATUTA "Tarım, Turizm ve Takas" projesi açısından Yusufeli'de üç ve Borçka'da iki olmak üzere beş çiftçi bu proje zincirine dahil olmuştur. Yusufeli'de Kılıçkaya köyünde Lütfü Keçeci mayıs ve eylül ayları arasında konuk ve gönüllüleri ev, bahçe ve tarla işleri, ürünlerin pazarlamadan önceki paketleme işleri gibi doğa dostu mimari, önemli doğa alanlar, hayvancılık faaliyetleri, tarımsal ürünler yetiştirme, yerli tohum kullanma ve geleneksel üretim şeklindeki işlerde kendi arazisinde bu proje kapsamında faaliyet vermektedir. Yusufeli merkezde Yeşilbağ Kamping (mart ve kasım ayları arasında gönüllü ve konuk), Yusufeli Öğdem'de Ayhan Kaleli'ye ait çiftlik (temmuz ve eylül aylarında gönüllü ve konuk), Borçka'da Macahel Pansiyon (mayıs ve eylül aylarında sadece konuk kabul etmektedir) ve Camili'de Fatma Gülbin (mayıs ve eylül aylarında sadece konuk kabul etmektedir) gönüllü işleri olarak bahçe ve tarla işleri, hayvan bakımı, ev işleri, bakım-onarım, üretim/işleme/paketleme özellikler yerli tohum/geleneksel üretim, doğa dostu mimari, sebze/meyve/şifalı ot yetiştirme, geleneksel el sanatları, önemli doğa alanları, hayvancılık/arıcılık, sertifikalı organik tarım, kompost/geridönüşüm gibi işlerde konuk ve gönüllü bu projeye dışardan dahil olmak isteyen insanları ağırlamaktadırlar (http://www.tatuta.org/?lang=tr&).

İl genelinde ormanlardan elde edilen çam sakızı, mantar, meyve türleri ile yine organik olarak üretilen bal ve pekmez gibi birçok ürün (kestane ve çiçek balı) kırsal kalkınma ve ekoturizm için büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu ürünlerin pazarlandığı yerel pazar, yol kenarları ve turistik yerlerdeki uygun alanlarda oluşturulan stantlarda pazarlanmaktadır. Mençuna Şelalesi yolu boyunca yerel ürünlerin pazarlandığı konusunda küçük satış yerleri ile karşılaşmak mümkündür. Bunlar yöre insanının ekonomik refah seviyesinin yükselmesine katkıda bulunması bakımından önem arz

etmektedir. Satış büfelerinde pazarlanan ürünler içerisinde bal, mısır, peynir ve ıhlamur gibi ürünleri saymak mümkündür (Koday ve diğ., 2015: 226; Fotoğraf 3.150.).

Fotoğraf 3.150. Mençuna Şelalesi (Arhavi)'nde ve Erzurum-Artvin Karayolu Üzerinde Morkayalar (Yusufeli) Köyü Mevkiisinde Yerel Ürün Satışı Yapılan Alanlardan Görünümler.

3.24. ARTVİN İLİNDE GASTRONOMİ TURİZMİ

Bir sahanın turizm açısından güçlü yönlerinden birini de geleneksel ürünlerin üretilmesi ve pazarlanmasıdır (Kaymaz ve Özşahin, 2015: 357). Buna göre gastronomi, dünya çapında turizm pazarında gelişmekte olan araçlarıyla büyük bir potansiyel oluşturmaktadır (Çavuşoğlu, 2010: 185). Hall ve Mitchel (2000: 446)'e göre gastronomi turizmi yemeklerin tadımı ve bazı lezzetler için üretim yapılan alanları ziyaret etmek ve bu tatları deneyim etmek için birincil veya ikincil derecede yemek ve çeşitli ürünler üretenlere, yemek organizasyonlarına (festivallere), öncelikli alanlara veya restoran gibi mekânlara yapılmakta olan seyahatler şeklinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan da kırsal turizm, agroturizm, yavaş yeme (sloow food) ve sakin şehir (citta sloow) turizm hareketliliği sürdürülebilir ekogastronomik turizm anlayışını destekleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkaya Durlu, Sünnetçioğlu ve Can, 2013: 15).

Ekoturizm anlamında yöreye özgü otantik ve farklı üretim teknikleri ile üretilen değişik yemek ve tatların turistler için çekici bir unsur olarak tüketimde önemli bir yer edinmesi, bu kültürün korunması, tanıtılması ve yaşatılması anlamında kültürel bir etkiye, turistlerin yemek ihtiyaçlarını buralarda gidermesi hem yöre kadınlarına, hem de yöre insanına istihdam yaratarak ekonomik bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ekogastronomi sürdürülebilir gelişmenin geleneksel ilkelerini içeren bir gastronomi uygulamasıdır. Ekogastronomide amaç özgün gastronomi kültürünün yaşatılmasını kapsamında yerel gıdaların ve ev yemeklerinin yapımını sürdürmek, toplumsal refahın

sağlanmasını, yemek pişirme tekniklerinin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak, yerel mutfak geleneklerini gelecek nesillere aktarmak ve lezzet eğitimi vermek, gıda çeşitliliğinin korunmasını, yerel yiyecek üretimini, bakkalları ve manavları yaşatmayı ve turizm açısından gastronominin özgünlüğüne ve toplumun ekonomik refaha ulaşmasında katkı sağlamaktır (Işıldar, 2016: 53; Scarpato, 2002; Yurtseven ve diğ., 2010: 5). Ekoturizmin tüm özelliklerini barındıran ekogastronomi, gıdaları çevre duyarlılığında üretme, hazırlama ve buna uygun bir şekilde tüketimeyi destekleyen, aynı zamanda insanların beden ve zihin sağlığını (well-being) korumayı amaçlayan bir özelliği vardır (Swarbrooke, 1999: 18; Scarpato, 2002: 140). Aslında gastonomi hem insanların damak tatlarıyla, hem göz zevkleriyle, hem de hizmet sunumlarıyla ilgili olup, turizm açısından da önemlidir (Çavuş, 2011: 185).

Genel olarak her damağa hitap edecek farklı ve ilginç yemek türleri ile Karadeniz mutfağı tüm dünya tarafından keşfedilmeyi hak etmektedir (Çekal, 2011: 147). Çünkü Karadeniz içerisinde Artvin yöresi de coğrafi özellikleri, tarihsel gelişimi ve kültürel geçmişinin vermiş olduğu birikimle farklı kültürlere ait yemek kültürünün yansımaları ile birlikte çok zengin bir mutfağa sahip olmasına imkân vermiştir. İlin gastronomik açıdan zenginlikleri içerisinde kara lahana, pancar ve ısırgan çorbası, laz böreği, mısır ekmeği, kuymak, pileki ekmeği, hamsili ekmek, gevrek, erişte, katmer, karalahana dolması, hamsi buğulama, cağ kebabı, peynir eritme ve muhlama vs. bulunmaktadır (Akyol ve diğ., 2014: 266-267; Tablo 3.12.; Fotoğraf 3.151.).

Tablo 3.12. Artvin İlinde Yöresel veya Yaygın Olarak Yapılan Yemek, İçecek ve Tatlı Çeşitleri.

ÇORBALAR		ET VE ET ÜRÜNLERİ	YUSUFELİ'NDE KEMİK KURUTMA KÜLTÜRÜ	TAVUK YEMEKLERİ	BALIK YEMEKLERİ	YUMURTALI YEMEKLER
Arpa Çorbası	Ayran Çorbası	Etli Beyaz Lahana	Et Kurutma	Cevizli Tavuk	Fırında Hamsi	Çîlbur
Arpa Deni Çorbası	Bulgur Çorbası	Et Kavurma	Kavurma	Çerkez Tavuğu	Gençyev	Kaygana
Asma Çorbası	Cadi (Mısır Unu) Çorbası	Kafama	Kebap (Yatık Döner)	Herisa (Düğün Yemeği)	Hamsi Dolması	Pestil Kayganası
Çatlı Çorbası	Ekşi Çorbası	Kaplama	Közde Et	Kaplama (Princon)	Hamsili Dolma	**DOLMALAR VE SARMALAR**
Den Çorbası Erişte Çorbası	Çekme Pllav Suyundan Çorba	Kavurma	Nağiço	Tavuklu Keşkek	Hamsi Kızartma	Biber Dolması
Lahana Çorbası	Kondar Çorbası (Yabanî Kekik)	Kuru Köfte	Pastırma	Tavuk Kızartma	Hamsili Köfte	Etli Biber Dolma
Mısır Unu Çorbası	Kızılcık Ekşisi Çorbası (Koruh Aşı)	Lenger Kebabı	**KURU BAKLAGİLLER VE TAHIL YEMEKLERİ**	Tavuk Yemeği	Hamsi Mıhlama	Sütlü Şalgam Dolması

Pancar Çorbası	Kırık Çorbası	Paça	Buğday Haşîll		Hamsi (Kapşin) Tavalama	Şalgam Dolması (Sarması)
Patates Çorbası	Kavut Çorbası	Pilek Kebabı	Bulekoni (Fasulyeli Turp)		Kaygana	Cadı (Mısır Unu) İçli Şalgam Ve Lahana Sarma
Puşriki	Kesme Çorbası	Sulu Köfte	Herîsa (Düğün Ve Bayram Yemeği)		Salamura Hamsi	Etli Sarma
Kuzu Etli Düğün Çorbası	Kabak Çorbası	Yahni	Hinkıla	**SEBZE YEMEKLERİ**		Lahana Sarması
Kulak Çorbası	Gimi Çorbası	Yumurtalı Kavurma	Kırılmış Lobiya (Fasulye)	Cevizli Fasulye Kavurması	Abur	Kavurmalı Kara Lahana Sarması
Heç Çobası	Eşki Pestili Çorbası	**PİLAVLAR**	Korkot	Cevizli Lahana (Dudeyi)	Beyazlahana Yemeği	Kıymalı Sarma İçi
Helle Çorbası	Gendime (Yarma) Çorbası	Bulgur Pilavı	Korkot Kuymağı	Çaç Pancarı (Şalgam Yaprağı Yemeği)	Cahala Geteğaneyî (Fasulye Kavurması)	Kıymalı Sarma
İlim Çorbası	Gözlü Aş Çorbası	Kabak Pilav	Kuru Fasulye	Dipleme	Ham Domates Yemeği (Yeşil Domates)	Pirinçli Sarma
Puşruk Çorbası	Şalgam Çorbası	İçli Pilav	**SÜT VE SÜT ÜRÜNLERİ**	Duderî	Harşo	Lazutlu (Mısır Unlu) Sarma
Sütlü Gendîme (Yarma) Çorbası	Turp Çorbası	Nalecay (Mısır Pilavı)	Kaymak	Fasulyeli Kabak Kavurması	Kabaklı Lahana	Korkotîli Sarma
Sütlü Lahana Çorbası	Tutmaç Çorbası	Çekme Pilav	Kurut	Fırında Kabak	Kara Kabak	Sütlü Lahana Sarması
Sütlü Şalgam Çorbası	Umaç Çorbası	Süzme Pilav	Peynir	Gayşoh	Kara Lahana	Şalgam Sarması
Yağsız Lahana Çorbası		Sulu Pilav	Kaymak Altı	Halişora (Şekerpancarı)	Kaymaklı Taze Fasulye	Yalancı Sarma
UNLU HAMUR İŞLERİ			Külek Peyniri	Lobiya Phali (Fasulyeli Lahana)	Kemikli Veya Kavurmalı Lahana	**ÇEŞİTLİ BİTKİLERDEN YAPILAN YEMEKLER**
Cevizli Ekmek	Cevizli Kete	Açma Kete	Şor Peyniri	Lahnîşörvan (Karalahana Yemeği)	Keşkak (Düğün Yemeği)	Boran
Tandır Kurusu	Tandır Ekmeklerî	Hamsili Ekmek	Yağlı Peynir	Lahana	Lahnîşora	Çinçar-Yumurtalı Isırgan
Cadi Gevreği	Mısır (Cadı) Ekmeğ	Mısır Ekmeği	Lor	Kuçubo	Lahana Kavurma	Çinçarlı (Isırgan) Asma
Şoti	Puğaca	Puğaca (Külde)	Tuzlu Ayran	Malağto	Keşkap	Çimçar (Isırgan Otu Çorbası)
Pilek Bişi	Lavaş	Gevrekli	Süzme	Palaza	Luncağey (Ezme Lahana)	Dağpancarı (Kavurmalı)
Çadl (MISIR) İçli Kete	Laz Böreği	Katmer	Yağ	Mısır Yarması	Papaçela	Şirindele Kavurması
Kuru Yufka Böreği	Bükma	Börek	Ağoz	Patates Böreği	Mitzihapi Pahalı (Patatesli Lahana)	Kavuçkala
Börek (Pekmezli)	Şavşat Ketesi	Oklava Ketesi	Haço Peyniri	Patlıcan Dabgıç (Patlıcan Kavurma)	Patates Kavurması	Mantar
Kuymak Ketesi	Kulaklı Kete	Kete	Çuma	Pazı Yaprağı	Patates Yemeği	Naridikenî
Katmer Ketesi	Kavurma Ketesi	İçli Kete (Helvalı)	Minci (Çökelek)	Pirinçli Lahana	Pazı Kolu Kavurması	Kuşotu (Madımak)
Horuç Ketesi	Fırın Ekmeği	Çörek	Çeçil Peynir	Puçuko	Pirinçli Lu (Pirinçli Karalahana)	Kazayağı
Acara Harşosu	Bîşî	Çadl Harşosu	**AŞURELER**	Soğan Sadvel	Şalgamlı Pırasa	Ğimi
Çlliğta	Çimur	Dögmaç	Aşure	Sütlü Patates	Şavilobya (Barbunya)	Kızımbık Pancarı
Erişte	Genduğeri	Erişte Kavurma	Kavurmalı Aşure	Şörli Lahana	Uvralı Fasulye	Ğalo (Evelek)
Kalaco	Kada	Hınkal	Sütlü Aşure	Unlu Taze Fasulye (Lobiya)	Tufahîye	Dağpancarı (Kurutulmuş)

Havîş	Havisi	Harşo Yemeği	Termonî (Aşure)	Tepe Çekmiş Soğan	Terter (Sarımsaklı Lahana)	**DİĞER**
Emek Aşı	Kayıtma	Kançlama (Peynirli Çıh)	**AV YEMEKLERİ**	Taze Fasulye Yemeği	Tandırda Fasulye	Asma Yaprağı
Kelec Aşı	Silor	Sinor	Tavşan	**SÜTLE YAPILAN YEMEKLER**		Kakoalı Kavut
Pushal	Tatar Böreği	Su Lokumu	Kavurma	Ayran Havis	Börek İçi	Kar Aşı
Tencere Harşosu	Un Papası	Tepside Harşo	Fırında Tavşan	Bureğîş Guyi (Süt Böreği)	Çivil	Kavut Haşılı
Varel	Koypak	Kulak	Çağda Kuş	Havis (Ğoviç)	Lazut (Mısır)	Kızılcıklı
Papa	Mafiş	Makarna	Ğarşo	Kırmalı Sütlaç	Minci Tavalama	Kavut
Lokum			Fırında Kuş	Muhlama	Peynir Eritmesi	Napurçel (Asma Yaprağı)
TURŞULAR	**İÇECEKLER**	**ÇEREZLER**	Kaplama	Soğanlılorkuymağ	Süt Aşı	Teveng (Asma Yaprağı)
Armut Turşusu	Elma Veya	Acılı	Kuş Suyundan Pilav	Sütlaç	Sütli	Furuç Yemeği
Çaşur	Armut Hoşafı	Cevîz	Közde Kuş	Sütlü Kabak	Sütlü Kaş	**TATLILAR**
Fasulye Turşusu	Furuç Kavutu	Cîn Mısırı	Yahni	Tandır Çivili	Muğlama	Hasuta
Ğîmi Turşusu	Hoşaf	Candîllî	Közde Keçi Eti	Puşruk	**SİRKELER**	Haşil
Ğozağime Turşusu	Koruh-Koreva	Çekirdeği Çıkartılan Erik	Keçi Eti Yemeği	**SALATALAR**	Dut Sirkesi	Helva
Ham Domates Turşusu	Nar Şerbeti	Çıkal	Pilek Kebabı	Cacık	Üzüm Sirkesi	Hincoş
Lahana Sarması Turşusu	Üzüm Suyu	Furuç	Tepside Keçi Eti	Domates Salatası	Elma Sirkesi	Kayısılıkaysife
Lahana Turşusu		Furuç Tatlısı	Keçi Eti Döneri	Macara		Kaysife
Patlıcan Turşusu		Dut Kurusu				Kurutulmuş
Pazı Sapı Turşusu		Hedîk				Kabak Tatlısı
Pazı Turşusu		Hurma				Koz Helvası
Pazı Yaprağı Turşusu		Hurma Kurusu				Papa (Pekmezli)
		Güney Çiçeği				Papa
		İncir Kurusu				Pelverde
		Kabak Pişirme				Pepeçura
		Kabak Çekirdeği				Un Helvası
		Kah				Zürbiyet
		Kartopî				
		Kavut Ezmesi				
		Koptan				
		Küme				
		Nohut				
		Park				
		Pestil				
		Sıktarma				
		Zeytîn				

Kaynak: Önal (2013: 27-131)'dan faydalanılarak hazırlanmışır.

Fotoğraf 3.151. Artvin İlindeki Bazı Yöresel Yemek Türlerinden Görünümler.

Artvin ilinde organik ve taze olarak tüketilen meyve ve sebzeler ayrıca kurutularak, marmelatı, konservesi veya içeceği yapılarak değerlendirilmektedir (Fotoğraf 3.152.). Meyve türleri içerisinde elma, armut, erik, ayva gibi meyveler olgunlaştıktan sonra farklı şekillerde (ipe dizilerek ya da düz bir yerde serilerek) güneşte kurutularak değerlendirilir. Bu şekilde uzun süre muhafaza edilen ve kış aylarında tüketilen gıdalar kakh olarak adlandırılmaktadır (Bulut ve Albayrak, 2014: 317). Bunlara ek olarak il genelinde bazı elma, ayva, armut, dut, üzüm ve kızılcık gibi meyvelerden çeşitli pekmez, reçel veya marmelatlar da yapılmaktadır.

Fotoğraf 3.152. Kızılcık Reçeli, Kızılcık Ezmesi, Kızılcık Suyu, Kuşburnu Reçeli ve Dut Pekmezinden Görünümler.

Artvin ili yöresel ürünleri içerisinde ayrı bir yer tutan süt ve süt ürünleri de yerel halk, gurbetçiler, büyük şehirlere göç edenler ve turistler tarafından en fazla ilgi gören ürünler arasındadır. İlin ekonomik faaliyetleri içerisinde tarım ve hayvancılığın oldukça geniş bir yer tutması, süt ve süt ürünlerinin üretimi ve pazarlanmasını daha da önemli bir hale getirmiştir. Özellikle ilde üretilen süt ve süt ürünleri içerisinde tereyağı ve peynir türleri oldukça yaygındır. Aynı zamanda bu ürünler içerisinde peynirlerin birçok çeşidi bulunmakta olup, hem kahvaltıda, hem de bazı yemek türlerinde (muhlama ve peynir eritmesi vb.) oldukça sık kullanılır ve tüketilirler (Fotoğraf 3.153.).

Fotoğraf 3.153. Artvin İlinde Süt ve Süt Ürünleri İçerisinde Eritmelik Gorcolo Peyniri, Muhlamalık Peynir, Çeçil Peyniri, Eski Külek Peyniri, Tam Yağlı Koyun Peyniri, Göğermiş Peynir ve Tere Yağından Görünümler.

Artvin ilinde tarım bahsinde de belirtildiği üzere tarım arazilerinin yetersiz olmasına karşın birçok sebze ve meyve türünün yetiştirildiğine ve bunlar içerisinde organik tarımın geniş bir yer aldığına yer verilmişti. Buna göre ekoturistlerin ekolojik ürünlerle birlikte organik ürünlere karşı ilgilerinin yüksek olması alan ziyaretleri öncesi veya sonrasında bu ürünlerden satın aldıkları bilinmektedir. Bu ürünler içerisinde yine fındık, ceviz, ıhlamur ve çam sakızını görmek mümkündür (Fotoğraf 3.154.).

Fotoğraf 3.155. Artvin İlinde Üretilen ve Satışı Yapılan Borçka Fındığı, Yusufeli ve Ardanuç Cevizi, Çam Sakızı ve Ihlamurdan Görünümler.

Artvin ilinde ilgi gören ürünler içerisinde bir diğer grubu da yaş ve kuru olarak satışı yapılan dut kurusu, kuru üzüm, kuru kaysı, kuru erik, cennet hurması ve kurusundan bahsetmek mümkündür (Fotoğraf 3.156.). Bu ve benzeri ürünler organik olduğundan

gerek turistlerin, gerekse göceden yöre insanının talep gösterdiği ürünler arasında yer almaktadır.

Fotoğraf 3.156. Artvin İlinde Üretilen Yaş ve Kuru Olarak Satışı Yapılan Dut Kurusu, Kuru Erik, Cennet Hurması ve Kurusundan Görünümler.

Erzurum, Gümüşhane, Bayburt ve Artvin illerinde yoğun olarak satışı yapılan ürünler içerisinde pestil ve köme önemli bir yere sahiptir. Dut veya üzümün kaynatılıp daha sonra balkonlarda doğal olarak güneşten faydalanılarak kurutulmasıyla elde edilen köme (genellikle içlerinde ceviz bulunur) veya pestil yurt içinde belirli yerlere satışı yapılmakla birlikte ili ziyaret eden insanların da talep ettiği ürünler arasında bunları görmek mümkündür (Fotoğraf 3.157.).

Fotoğraf 3.157. Artvin ilinde Oldukça Yaygın Olarak Üretilen Pestil ve Kömeden Görünümler.

Çağımızda insanların sağlık açısından bilinçlenmeleriyle birlikte doğal ve sağlıklı yaşamın gereklerinden biri olan organik ve doğal ürünlere karşı yönelimlerinin artmasına neden olmuştur. Bu açıdan ilde üretilen tarımsal veya hayvansal ürünler içerisinde yukarıda bahsi edilen ürünlerin şehir dışına satışında büyük bir artış görülmüştür. Bu ürünlere rağbet eden insanların bu yörede daha önce yaşayan, ancak daha sonra göç eden insanlar oldukları tespit edilmiş olup, aynı zamanda yöreyi daha önce ziyaret eden ve bu ürünlerden haberdar olan insanların da olduğu bilinmektedir. Bu açıdan her yıl mevsimine

uygun ürünler üretilmekte ve yıl içerisinde birçok farklı ile kargo vasıtasıyla gönderilmektedir (Fotoğraf 3.158.).

Fotoğraf 3.158. Şehir Dışından Gelen Siparişlerin Paketlenerek Kargoyla Müşterilere Gönderilme Üzere Hazırlanmasından Görünümler.

Artvin ili giderek gelişen ekoturizmin yanında, ekogastronomi kapsamında da birçok turiste yöresel ürünlerin ve hizmetlerin sunulduğu mekânların gelişmesine ortam hazırlamıştır. Buna göre il genelinde otantik kırsal restoranlarla birlikte birçok alabalık çiftliği ve restoranı yöreye gelen ziyaretçilere yeme-içme konusunda hizmet vermektedir. Bu mekânlar içerisinde en çok ziyaret edilen alanlardan birisi olan Mençuna Şelalesi ve Çifte Kemer Köprü'nün bulunduğu alanda birçok restoran bulunmaktadır (Fotoğraf 3.159.). Bu alanı ziyaret eden gerek turist ve yerel halk bu restoranlarda yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bunun dışında Artvin ilinin tüm ilçelerinde ve belirli kırsal yerleşmelerde alabalık çiftliği ve çeşitli lokantalar bulunmaktadır (Fotoğraf 3.160.; Fotoğraf 3.161.; Fotoğraf 3.162.).

Fotoğraf 3.159. Çifte Kemer Köprü'deki Restoran ve Mençuna Restoran'dan Görünümler.

Fotoğraf 3.160. Murgul-Borçka Karayolu Üzerindeki Otantik Ahşap Restoranttan ve Ardanuç Yeniçeri Alabalık Çiftliği ve Restoranı'ndan Görünümler.

Fotoğraf 3.161. Karagöl ve Camili Yolu Üzerinde Bulunan Dinlenme Yerleri ve Yöresel Yemek Sunan Küçük İşletmelerden Görünümler.

Fotoğraf 3.162. Hatila Vadisi Milli Parkı İçerisindeki Cam Teras Restoran'tan Bir Görünüm.

Yaylalar kırsal yaşantının farklı bir yönünü oluşturmaktadır. Buralarda kültürel özellikler, ekonomik faaliyetler ve kırsal yaşam şekilleriyle ilgili özellikler birer çekicilik oluşturmaktadır. Yaylacılık faaliyetlerinde temel amaç hayvancılık olup, yerel halkın temel ihtiyaçları olan başta süt ve süt ürünlerini üretmektir. Son zamanlarda insanların doğal ortam içerisindeki bu beşeri ve ekonomik faaliyeti yerinde görmek, doğal ürünleri almak, yöreye özgü yemekleri tatmak, kültürünü özümsemek, yöresel el sanatlarından satın almak ve temiz hava eşliğinde her şeyden uzak birkaç gün dinlenmek amacıyla bu alanlara yoğun ilgi göstermektedirler. Özellikle ilçelere göre ürünlerde ve türlerinde bazı farklılıklar görülmekle birlikte birçok peynir türü, kaymak, yoğurt ve tereyağı üretimi gerçekleşmektedir. Üretilen peynirler ise o kültürün en bilinen yemeklerinde kullanılmaktadır. Bu peynir türleri farklı isimlerle anılmakla birlikte çökelek, eritme peyniri, çivil peynir, minzi gibi türlerdir. Yaylaların en çok tercih edilen ve turistlerin de en çok ilgisini çeken yemek elbette "kuymak"tır. Ayrıca yörede cağ kebabı da çoğu yerde (Ardanuç ve Yusufeli başta olmak üzere) yapılmaktadır (Fotoğraf 3.163.).

Fotoğraf 3.163. Bilbilan Yaylasında Cağ Kebap Yapımından Bir Görünüm.

Çoruh Havzası'nın özellikle flora içerisinde bulunan yabani meyveler gıda olarak kullanılmakta, tıbbi değerleri bulunmakta, farklı şekillerde işlenerek değerlendirilmekte ve agroturizm açısından turizme katkı sağlamaktadırlar. Yabani meyveler içerdikleri aromatik maddeler, meyve asitleri, karationoidler, flavonoitler ve mineral maddeler ile beslenmede önemli yere sahiptirler. Bu meyveler meyve suyu, yoğurt, reçel, şurup, likör ve dondurulmuş meyve gibi geniş bir tüketim alanına, tıbbi ve ekonomik öneme sahiptirler. Bölge halkı tarafından kullanılan 11 familyaya ait 27 yabani meyve türü

belirlenmiştir. Çalışmada belirlenen yabani meyvelerin tür ve familya adları, yörede tıbbi amaçlı kullanım şekillerine örnek olarak; *Pirus elaeegrifolia* (Ahlat Ağacı) gıda-meyvesi, ishali kesmek, yaprakları kalp ve damar hastalıklarına iyi gelmektedir, *Fragaria vesca* (Orman çileği) gıda-meyvesi, idrar söktürücü, romatizma ağrılarını azaltıcı, bağırsak kurtlarını dökücü, ateş düşürücü etkilere sahiptir, *Sorbusaria* (Yabani üvez) gıda-meyvesi olup, ishal kesici etkiye sahiptir, *Prunus mahaleb* (Mahlep) tohumları nefes darlığı ve şeker hastalığına iyi gelmektedir, *Elaeagnus angustifolia L.* (İğde Ağaçı) Gıda-meyvesi olup aynı zamanda soğuk algınlığı, öksürük ve kusmayı önleyici etkilere sahiptir, *Punica granatum* (Nar) gıda-meyvesi olup, kalp hastalıklarına iyi gelmektedir şeklinde sıralanabilir (Erdoğan ve diğ., 2014: 50).

Son olarak Artvin iline gelen ziyaretçilerin seyahatleri esnasında yemek yiyebilecekleri işletmeleri genellikle ilçe merkezleri ve şehir merkezinde toplanmış olduğunu görmekteyiz (Tablo 3.13.). Ancak insanların yerleşmelerden uzak alanlardaki ekoturizm destinasyonlarını ziyaret ettikleri düşünüldüğünde bazı kırsal alanlarda yemek yiyebilecekleri yerlerin olmaması bu konuda güçlüklerle karşılaşmalarına yol açmaktadır. Aslında birçok köy yerleşmesinde yöresel yemeklerin ikram edileceği potansiyel olmasına karşın yatırım yapılması konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle turizm hareketliliğinin olduğu bazı destinasyonların yol güzergâhlarında pansiyon ve restoranların (kahvaltı ve yemek) sayısında ve yoğunluğunda artış tespit edilmiştir. Nitekim Borçka Karagöl Tabiat Parkı güzergâhında turistlerin yeme-içme konusunda birçok alternatifi bulunmaktadır. Yine Borçka Karagöl ile Savşat Karagöl'de bulunan tesisler gelen misafirlere bu konuda hizmet verebilmektedir. Mençuna Şelalesi'nin çevresindeki restoranlar da bu alanlara çok güzel örnekler teşkil etmektedir.

Tablo 3.13. Artvin İlindeki Başlıca Yeme–İçme Tesisleri.

Artvin	Ardanuç	Arhavi	Borçka	Murgul	Hopa	Şavşat	Yusufeli
Saklıca Lokantası	Kardelen Pide Salonu	Divan Köfte Balık Restaurant	Sahil Lokantası	Ayka Restaurant	Beslen Lokantası	Laset Restaurant	Mahsen Restaurant
Çardak Restaurant	Doyum Lokantası	Pinar Restaurant	Ekmek Teknesi	Gonca Restaurant	Ustabaş Pide Kebap Salonu	Saray Restaurant	Hacıoğlu Cağ Döner
Nazar Restaurant	Fidan Restaurant	Gresta Restaurant	Kameni Alabalık Restaurant	Göktas Pide	Efes Balık Restaurant	Harman Sofrası	Livane Restaurant
Dereboyu Alabalık Restaurant	Yıldız Restaurant	Lazuri Sofrası	Mavi Ay Alabalık Restauran 1	Dostlar Lokantası	Çağdaş Restaurant	Huzur Lokantası	Kardeşler Lokantası
Teras Cafe/Bar		Arhavi Spor Kulübü Tesisleri ve Restaurant	Ada Restaurant	Dedenin Yeri	Dolunay Restaurant	Sahara Otel Restaurant	Kara Kardeşler Arzet Lokantası
80. Yıl Yüzme Havuzu ve Eğlence Merkezi		Seyir Kafe Restaurant	Sıla Ev Yemekleri		Fahri Restaurant		
Kervansaray Lokantası		06 Restaurant			Şevket Baba Balık Lokantası		
Çoruh Pide Salonu					Cankurtaran Et Balık Lokantası		
Coşkun Pide Salonu					Tepe Restaurant		
Xlarge Cafe Bar					Konak Restaurant		
Festival Fast Food					Serender Restaurant		
Sulatının Mutfağı							
Beyaz Saray							
Çoruh Marina Restaurant							
Bakıroğlu Kebap Salonu							
Efkar Restaurant							
Hünkar Sofrası							
Katrevan Tepe Restaurant							
Yaman Lokantası							
Limit Pub							
Dinlengah Cafe Bar							

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.25. ARTVİN İLİNDE TARİHİ, ARKEOLOJİK, ETNİK, DİNSEL ve KÜLTÜREL AÇIDAN ÇEŞİTLİ DESTİNASYONLARIN EKOTURİZM İÇİN TAŞIDIĞI ÖNEM

Günümüzde turistik kaynaklar arasında beşeri kaynaklar (kültürel) dünya turizminde oldukça önemli bir yere sahiptir (Doğanay, 2014: 9). Turizm çeşitlerinden biri olan kültür turizmi ve bunun alt grubu olan miras turizmi çekiciliklerinin çoğunluğunun coğrafi mekâna bağlı olması ve bir kısmının miras niteliğini coğrafi mekândan alması

açısından (Doğaner, 2003: 1-2) turistleri çeken önemli bir kaynak olup, doğal miras ve kültürel miras şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Son yıllarda kültür mirası ya da kaynakları turizmin odak noktasını oluşturmakta, coğrafya, turizm ve kültürü birbirine yaklaştırmaktadır (Doğaner, 2001: xi; Emekli, 2003: 44). Turizmin varoluş nedeni, yeryüzünde farklı ve özgün, doğal ve kültürel peyzajların varlığıdır (Soykan, 2004: 8).

Turisti harekete geçiren kültürel değerler/çekicilikler kapsamında kültür turizminin kaynakları arasında dünyada gelişen ilk medeniyetlerin kalıntılarının bulunduğu yerlerdeki sit alanları (arkeolojik sit, tarihi sit, kentsel sit), mimari yapılar (anıtsal tek yapılar, tarihi konutlar, han, hamam, çeşme, kervansaray, yerleşme dokusu, kaleler, sarnıç, sur, tiyatro, su kemeri, akropol, nekropol, dini yapılar (cami, kilise, şapel, manastır ve mescit), modern mimari), tarihi yollar, savaş alanları, kutsal yerler, müzeler, parklar, mekâna bağlı kültürel çekicilikler yer alırken, bir ulus ya da etnik gurubun "kültür"ü hayat tarzı, değer yargıları, normlarıyla tanımlanabilir; yani, dini, dili, gelenek ve davranışları, giyim-kuşam, mimari, festivaller, özel gün kutlamaları, yöresel el sanatları, (halı, kilim dokumaları, toprak, ağaç, bakır, taş mücevher işlemeleri, sanatı icra yolları (müzik, dans ve tiyatro) ile siyasal ve toplumsal örgütlenme yollarının birlikteki bütünlüğünden oluşan ve yerel kültürü yansıtan ürünler değerlendirilmektedir turistik kaynaklar turistlere çok çekici gelirler (Özgüç, 2011: 75-76-77; Doğaner, 2013: 13; Emekli, 2006: 321; Çetin, 2010: 182; Çetin, Aksoy ve Karakuş, 2012: 732).

Anadolu'nun hemen hemen her köşesi çok çeşitli medeniyetlere ait kültürel ve tarihsel eserler bakımından son derece zengindir. Bu bakımdan arkeolojik alanlar gibi turizmin temel kaynak değerlerinin yeryüzüne çıkarılmaları, bu alanları hem yurtiçinde, hem de uluslararası anlamda turist çekmesine fırsat vermektedir (Erhan, Akkurt ve Akbaş, 2015: 453). Özellikle kırsal alanlarda tahrip olmadan halen ayakta duran çeşitli dönemlere ait (il genelinde çeşitli alanlarda yayılış gösteren 216'ya yakın kültür ve tabiat varlığı) tarihsel değeri yüksek olan eserler turistlerin ilgisini çekmiştir (Bakırcı, 1992: 80). Nitekim Artvin'in Anadolu'ya geçiş yollarının üzerinde bulunması, iklim şartlarının elverişli olması ve topraklarının verimliliği (Güllap, 1995: 24) tarih boyunca birçok medeniyete ve farklı coğrafyadan insanların gelerek yerleştiği bir yerleşim alanı olmasına neden olmuştur. Bu farklı medeniyetlerin coğrafyadan kaynaklanan yaşam şekilleri, inançları (Hristiyan, Yahudi, Ermeni ve Müslüman) ve savaşların bir sonucu olarak kendine has kültürel özelliklerinin bir yansıması olan somut (maddi) ile soyut (maddi

olmayan) kültürel ve tarihsel unsurlar içerisinde bazıları yok olmuş, bazıları büyük oranda tahrip olmuş ya da halen canlılığını korumaktadır. Buna göre Artvin ilinin geçmiş dönemlerden kalma kültür yapıları içerisinde camiler, türbeler, kiliseler, kaleler, köprüler, gözetleme kuleleri, mahzenleri, vs. her yıl çok sayıda turistin yörede ziyaret ettikleri yerler arasındadır (Tablo 3.14.). Aynı zamanda otantik yapısı ve folklorik değerleri turizmin çekim elemanları olan diğer elemanlardır (Demirel, 1997: 110).

Tablo 3.14. Artvin İli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Dağılışı (2012).

İlçeler / Eserler	Gümrük Binası	Cami	Kale	Çeşme	Dükkân	Hamam	Türbe	Manastır	Köpri	Sit Alanı	Kültür Evi	Bina	Depo	Ev	Kilise	Şapel	Konak	Mağara	Mezarlık	Ağaç	Mahzen	Kaya Odaları	Toplam
Merkez	1	9	5	4	2	1	2	2	1	2	1	7	1	39	1		1						79
Ardanuç		5	4	1		1	3		1	3				1	2			1					22
Arhavi		5	1						4					17	1								28
Borçka		7	1						10	1					1	1			1				22
Hopa		4							5					2	1					1			13
Murgul		1							2	1													4
Şavşat		2	4				2		3	1				2	3	2					1	1	21
Yusufeli		4	8					3							3			1		1			20
Toplam	1	37	23	5	2	2	7	5	26	8	1	7	1	61	12	3	1	2	1	2	1	1	209

Kaynak: Artvin Valiliği Kültür Envanteri, (2012: 4-8) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

"Ekoseyahat" terimini tüm ekoturizm, sürdürülebilir turizm, koruma odaklı turizm ve diğer doğa seyahat formlarını kapsamak için kullanılır. Yaygın olarak kullanılan ekoturizm terimi sadece doğal alanlara yapılan ziyaretler demek değildir. Yalnızca doğal çevreyi ya da vahşi yaşamı görüntülemek için seyahat eden turist sayısı aslında oldukça azdır. Seyahat edenlerin çoğu kendi kültürlerinden farklı bir kültür deneyimi de istiyor. Seyahat broşürlerinde kültürel faaliyetlere ve yaşam tarzlarına belirgin şekilde yer verilmektedir (McLaren, 2003: 91). Ancak ekoturizmin temel bir ilkesi olarak bazı tanımlamalarda kültürün bulunmadığının farkına dikkat çekilmekle birlikte bazı tanımlarda kültürü, kültür egzotik olsun veya olmasın, herhangi bir turizm tecrübesinin bir parçası olduğunu göz önünde bulundurarak ekoturizmin yerel halka kazandırdığı kadarıyla görüyor. Kültür, ekoturizmin birincil teması olsaydı, ekoturizm değil, kültür turizmi olurdu. Kültürün ekoturizm deneyiminin bir parçası olabileceğinden şüphe yoktur; asıl nokta, genel deneyim için ikincil bir motivasyon olma olasılığı daha yüksektir, doğa ve doğal kaynaklar gibi birincil değildir (Fennell, 2008: 24). Buna göre kültür içerisinde yer alan ve yukarda da belirtilen birçok beşeri turistik kaynaklar ile

kültürün oluşmasında etkili olan doğal çevre şartları veya doğrudan doğaya dayanan kültürel değerler ekoturizm içinde önemli ve ekoturizm amaçlı da kullanılmaktadır. Çünkü ekoturizm için yerel halkın kültürüne saygı önemli ilkelerden birisidir. Bu ise ekoturizm açısında gerçekleştirilen seyahatlerde yerel halk ve kültür ile bir etkileşim olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca yerel halkı sosyo-kültürel açıdan desteklenmesi, kültürünün korunması ve yaşatılması konusunda ilke ve hedefleri ile ekoturizm kültür turizmiyle etkileşim içerisindedir. Ekoturizm konusunda yapılan tanımlarda da belirtildiği üzere doğa başta olmak üzere, tarihi ve kültürel mekânların ekoturizm kapsamında etkinliğin bir bölümünde yer alması bu alanların aynı zamanda ekoturizm kapsamında kullanılmasını da mümkün kılmıştır. Çünkü özellikle ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler içerisinde gidilen alanlarda birincil amaç doğrudan tarihi, arkeolojik, dinsel, geleneksel ve kültürel obje ve alanları görmek olmamakla birlikte doğa tabanlı faaliyetlerin yanında bir trekking rotası üzerinde yer alan bu alanların etkinliğe dahil edilip, tur programı içerisinde ziyaret edilmesi de söz konusudur.

Artvin İlindeki Arkeolojik Alanlar, Yeraltı Mahzenleri ve Ören Yerleri

Artvin ilinde bulunan kültürel değerlerin birçoğu kültür envanteri içerisine dâhil edilmiş olmasına karşın henüz eklenmemiş birçok mahzen, yeraltı geçitleri şarapçılıkla ilgili şıra kazanı ocakları (Ardanuç Aşağıırmaklar kırsalı) kapalı durumda, yer yer tahrip olmuş ve halen keşfedilmeyi ve gün yüzüne çıkartılmayı beklemektedir. Nitekim bu bahsedilen yerler içerisinde alanda tespit edilen Kutlu (Göreaşet) Yapısı, Konaklı Yapıları, Suluhan (Sulhan) Yapı Grupları, Söğütlü Koç Mezar Taşları ve Bulanık köyü Rabat Mahallesinde tespit edilen koç heykeli gibi birçok yapıdan bahsetmek mümkündür (Özdemir, 2002: 74). İlde kültürel değerlerin koruma altına alınması kapsamında 2017 yılı sonuna kadar 3 arkeolojik sit, 3 tarihi sit ve 1 kentsel sit olmak üzere 7 sit alanı ilan edilmiştir (Tablo 3.15.).

Tablo 3.15. Artvin İli 2017 Yılı Sonu Sit Alanları Dağılımı.

Sit Alanının Türü	Sit Alanının Sayısı
Arkeolojik Sit Alanı	3
Tarihi Sit Alanı	3
Kentsel Arkeolojik Sit Alanı	1
Toplam	**7**

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin ilinde bulunan tarihi yerleşim alanlarındaki kalıntılar, mezarlar, alt ve üstyapı yatırımları nedeniyle yapılmakta olan kazılar sonucu ortaya çıkarılan eski eşyalar bu alanın çok önceden yerleşime açıldığını ve madenlerin işletildiğini göstermektedir. 1932 ilkbaharında Şavşat Balıklı köyünün Zate mahallesi-Sazkale mevkii arasında bulunan tunçtan yapılmış eşyalar fevkalade önemlidir. Bunlar iki adet sap delikli balta, bir adet borulu balta, bir adet çift ağızlı balta ve bir adet delikli çapa ile bir külçeden ibarettir. Bu baltaların Kafkasya ve Güney Rusya'daki benzerleri ile karşılaştırması yapılmış, benzerlerinin M. Ö. II. bin seviyesinin başlangıcında mevcut olduğu kabul edilmiştir (Özdemir, 2002: 12). Ayrıca Yusufeli'nin Alanbaşı köyünün Aslanlı mahallesine ait mezradaki bir mağarada 1995 yılında tespit edilen 35x50 cm ebatlarındaki runik yazıt insan ve hayvan figürlerinden oluşmaktadır. Runik yazısının eski Türk topluluklarınca da kullanıldığı bilinmektedir. İleride bu yazıt üzerinde ciddi bir çalışma yapılırsa yöredeki ilk Türk yerleşmesine tanıklık edebilir (Aytekin, 1999: 70-72).

Bunlardan başka Ardanuç, Artvin ve Şavşat köylerinin mezralarında toprak içinde kemerli semer sırtı biçiminde tavanlı harçsız taş işçiliği ile inşa edilmiş birçok yer altı barınakları da mevcuttur. Bunlar dışarıdan bakılınca fark edilmez. Ancak hepsinin dar ve küçük bir giriş yeri vardır. Emekleyerek içine girildikten sonra birbirine bağlı odalar "f" şeklinde geniş mekânlar oluştururlar. İçlerinde insan boyunda seramik küplere rastlanılmıştır. Bunların en önemlisi Ardanuç'un Ekşinar köyünün 3 km güneydoğusundaki bu köye ait mezrada bulunan yer altı barınaklarıdır. Bunlar içeriden dar girişlerle birbirlerine bağlı onlarca yer altı odaları şeklindedir. Bölgede zemin üzerinde sadece tek bir yapı görülür. O da kireç kaynağı ile daire biçimdeki küçük bir alan üzerine inşa edilmiş mahruti kubbeli bir yapıdır (Özdemir, 2002: 11). Bu barınakların Arap ve Selçuklu ordularının bölgeye yapılan seferlerinde yerli halk tarafından sığınak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak tamamı kemerli, semer sırtı biçiminde tavan örtüsüyle çevrili bu sığınakların benzerleri M.Ö. 401-400 yıllarında da mevcut olduğunu Ksenophon haber vermektedir (Özdemir, 2002: 12). Araştırmacıların belirttiği gibi, yer altı mahzenleri eskiden genellikle şarap saklama yeri olarak kullanılmaktaydı. Bu mahzenlerden en ilgi çekeni Yusufeli'nin Demirkent köyünde bulunan 40 adet mahzendir. Bunlardan başka Artvin, Ardanuç ve Şavşat bölgeleri ile Çoruh Nehri boylarında çeşitli amaçlarla kullanılan çok sayıda yeraltı mahzeni bulunmaktadır (Torun, 1998: 66). Nitekim Şavşat yöresinde oldukça yaygın olan yeraltı mahzenlerinin biri,

Otluca köyünde bulunmaktadır. Hangi dönemde yapıldığıyla ilgili elde bilgi olmamakla birlikte, muhtemelen silo ve depo olarak kullanılmıştır. Giriş kısmı ocak görünümlü yuvarlak kemer şeklinde olan mahzen, moloz taşlardan yapılmıştır. İç kısımda farklı kollara ayrılmaktadır. Yöre sakinleri, dehlizlerin en az 50-100 m uzunluğa sahip olduğunu, ancak günümüzde kapandığını ifade etmişlerdir (Orhan, 2015: 317). Yine Şavşat'ta Meşeli köyü sınırlarında Köpizera Kayası (Agara)'nın altından Mansurat Çayı'na ayrı; Agara Çermiği'ne ayrı olmak üzere 2 ayrı yeraltı yolu (Mahzen) bulunan gizemli oyuklarıyla oldukça ilginç bir yer daha bulunmaktadır. Sıla pansiyondan 5 dakika yürüyüş mesafesinde olan alana birçok yerli turist gitmektedir.

Mahzenlerin dışında il genelinde tarihi çok eski dönemlere dayanan ve bazı köylerde tespit edilen amacına uygun olarak halen korunan ve kullanılan soğuk hava depoları da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Yusufeli Demirkent mezrası Yac mevkiinde halkın soğuk hava deposu olarak kullandığı mahzen, Borçka Uğur köyü mahzeni ve Rabat Kilisesi yakınında bulunan soğuk hava deposu örnek olarak gösterilebilir (Fotoğraf 3.164.).

Fotoğraf 3.164. Yusufeli ve Ardanuç'ta Rabat Kilisesi Yakınında Bulunan Soğuk Hava Deposundan Görünüm.

Çadır Dağı eteklerindeki meşhur Sulugan (Solgan) şehir yıkıntıları, Naldöken köyü Arakler mevkiindeki şehir harabeleri, Hamurlu köyünün Kutat mevkiindeki yer altı mahzenleri, Beratlı ile Konaklı köyleri arasındaki Satkihev örenleri ile Hazerkent, Dumaskert ve Hisünet örenleri tespit edilebilmiş eski yerleşme alanlarından bazılarıdır (Rızvanoğlu, 2003: 117). Artvin ilinde eski yerleşme yerleri olarak görülen ve genelde harç kullanmadan bir kısmı da kireç kaynağı ile büyük taşlardan yapılmış birçok ören

yerleri mevcuttur. Bunların başlıcaları şunlardır (Özdemir, 2002: 11; Fotoğraf 3.165.; Fotoğraf 3.166.; Fotoğraf 3.167.; Fotoğraf 3.168.):

1- Ardanuç'un Acıelma Tepesi eteğinde "Arekler" harabeleri.

2- Ardanuç Kurdevan dağının batı yamacında "Sulğan" harabeleri.

3- Şavşat Yavuzköy'ün güneydoğusunda ormanlık alan içinde "Komta" harabeleri.

4- Yusufeli Kılıçkaya Kalesi çevresinde ve bir kısmı ormanlık alan içinde kalan "Ağbaş" harabeleri.

5- Artvin'in Okumuşlar köyünün önünde "Şad-Berda/Şarbed" harabeleri.

6- Borçka Camili Şahankaya Tepesi Hapishane

Fotoğraf 3.165. Ardanuç'ta Bir Kısmı Toprak Altında Kalmış Tarihi Yapılardan Görünümler.

Fotoğraf 3.166. Çavdarlı Festival Alanındaki Toprakkale Tepesi Eski Yerleşme Kalıntılarından Görünüm.

Fotoğraf 3.167. Gökçe Köyü Sınırında Bulunan Eski Dönemlere Ait Ocak ve Mezarlıktan Görünümler.

Fotoğraf 3.168. Ardanuç'ta Çok Eski Dönemlere Ait Olduğu Belirtilen Şıra Kürününden Bir Görünüm.

Cami, Türbe ve Ziyaretgâhlar

Emeviler Dönemi'nde İslamiyet'le tanışan yöre insanının tamamıyla Müslüman olması XVI. yy.'da Osmanlı döneminde olmuştur (Kırzıoğlu, 1982: 205-249). Buna göre yöredeki Ortaçağ'daki Gürcüler tarafından yapılan kiliseler ya tamamen, ya da bir kısmı çeşitli restorasyonlarla camilere dönüştürülmüş; ayrıca, Ardanuç-İskender Paşa Camii (XVI. yy.), Murgul-Molla Hamit Cana Hoca Camii (XVI. yy.) ve Şavşat-Zor Mustafa Bey Camii (XVI. yy.) gibi üç yeni cami inşa edilmiştir. Yöredeki camilerde görülen plan; önde son cemaat yeri bulunan, çoğunlukla kare, bazen de dikdörtgen planda olmak üzere 100 m^2 civarında harim, tümü ahşaptan olmak üzere ekseriyeti "U" şeklinde ve mutlaka köşklü mahfil katı genellikle düz ahşap tavan, bazen de düz tavanın ortasına yerleştirilen küçük çaplı bağdadi veya ahşap kubbe, dıştan nadiren semerdam, çoğu kırma çatıyla

örtülen ve ana mekânın kuzeybatı köşesine yerleştirilen tek minare uygulamasından oluşan "ahşap tavanlı" tip olarak özetlenebilir. Birçok bilim adamı tarafından yapılan çalışmalara göre Anadolu'da ahşap camiler, Selçuklular zamanından başlayarak Osmanlı'nın son dönemine kadar inşa edilmiştir (Aytekin, 1996: 307).

Geç Barok üslup olarak tanımlanabilecek mimari ve dekoratif öğelerin özellikle iç mekânda yer aldığı bu camiler, ahşap işçiliğin yüksek bir performansla sergilendiği oymalı bezemeler ile ve yazı ve resimlerin renkli ortamıyla karakteristiktir. Kafkas kökenlerini işaret eden stilize bitkisel motiflerin ve hayat ağacı, Mühr-ü Süleyman vb. İslamiyet öncesi ikonografik figürlerin sıkça kullanıldığı bu bezemeler, bölge geleneğini sürdürüyor olmalıdır. Bugün hemen hepsi canlı renklerle boyalı olan bu bezemeler, özgün olarak renksiz ve herhalde estetik kalitesi daha yüksek olmalıydı. Renklendirmenin ortama sunduğu canlı görünüm, camiyi dünyevi bir mekân algısının objesi yapmaktadır. Cami girişlerinde aşağı doğru açılarak inen dairesel barok merdivenler de yaygın bir kullanıma sahiptir (Batur, 2005a: 29). Buna göre yörede birçok eski cami mevcut olup, en önemlileri Ardanuç Kalesi'nde 1551 yılında Ardanuç Fatihi İskender Paşa tarafından yapılan cami ile ahşap ve kesme taşlarla yapılmış olan sağlamlığı ile dikkati çeken Dikyamaş Camii'dir (Güllap, 1995: 25). Bunlar dışında turistik açıdan dikkat çeken veya çekebilecek birçok farklı inşa tekniklerinin veya taş ile ahşap süsleme sanatının kullanıldığı cami ve türbe bulunmaktadır (Tablo 3.16.; Fotoğraf 3.169.; Fotoğraf 3.170.; Fotoğraf 3.171.; Fotoğraf 3.172.).

Tablo 3.16. Artvin İlindeki Cami, Türbe ve Ziyaretler Üzerine Tescilli Taşınmazlar.

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Merkez Çarşı Camii	Merkez, Çarşı Mahallesi, Direkdibi Sok.
2.	Salih Bey Camii	Çayağzı Mahallesi, No:22
3.	Orta Mahalle Camii	Orta Mah. Cami Sok.
4.	Balcıoğlu Camii	Balcıoğlu Mahallesi
5.	Oruçlu Köyü Camii	Merkez, Oruçlu Köyü
6.	Zeytinlik Köyü Camii	Merkez, Zeytinlik Köyü
7.	Aşağı Maden Köyü Cami	Merkez, Aşağı Maden Köyü
8.	Sarıbudak Köyü Camii	Merkez, Sarıbudak Köyü
9.	Zeytinlik Köyü Yukarı Türbe	Merkez, Zeytinlik Köyü
10.	Zeytinlik Köyü Aşağı Türbe	Merkez, Zeytinlik Köyü
11.	Ortaköy Kilise Camii	Artvin Merkez, Ortaköy Köyü
12.	İskender Paşa Camii	Ardanuç, Adakale Mahallesi
13.	Aydın Köyü Aşağı Camii	Ardanuç, Aydın Köyü

14.	Aydın Köyü Yukarı Camii	Ardanuç, Aydın Köyü
15.	Bereket Köyü Camii	Ardanuç, Bereket Köyü, Tikmanet Mevkii
16.	Bulanık Köyü Camii	Ardanuç, Bulanık Köyü
17.	Hatice Hanım Türbesi	Ardanuç, Adakale Mahallesi
18.	Ali Paşa Türbesi	Ardanuç, Adakale Mahallesi
19.	Süleyman Paşa Türbesi	Ardanuç, Adakale Mahallesi
20.	Kireçli Köyü Camii	Arhavi, Kireçli Köyü
21.	Musazade Mahallesi Camii	Arhavi, Musazade Mahalles
22.	Dikyamaç Köyü Camii	Arhavi, Dikyamaç Köyü
23.	Ulukent Köyü Camii	Arhavi, Ulukent Köyü Camii
24.	Ortacalar Köyü Camii	Arhavi, Ortacalar Köyü
25.	Muratlı Camii	Borçka, Muratlı Köyü
26.	Çavuşlu Köyü Camii	Borçka, Çavuşlu Köyü, Dikiciler Mah.
27.	Aşağı Camii	Aşağı Camii
28.	Düzköy Cevizli Mahallesi Camii	Borçka, Düzköy Cevizli Mahallesi Camii
29.	Düzköy Merkez Mahallesi Camii	Borçka, Düzköy
30.	Fındıklı Köyü Camii	Borçka, Fındıklı Köyü
31.	Camili Köyü Merkez Camii	Borçka, Camili Köyü
32.	Düzköy Mezarlığı	Borçka, Düzköy
33.	Orta Hopa Camii	Orta Hopa Mahallesi
34.	Esenkıyı Köyü Yukarı Mahalle Camii	Hopa, Esenkıyı Köyü, Yukarı Mahalle
35.	Sugören Köyü Ceboit Mahalle Camii Minaresi	Hopa, Sugören Köyü, Ceboit Mahallesi
36.	Sundurma Mahallesi Kâgir Camii	Hopa, Sundurma Mahallesi
37.	Arslanlı Camii	Murgul, Başköy, Arslanlı Mah.
38.	Kocabey Camii	Şavşat, Kocabey Köyü
39.	Köprülü Köyü Camii	Şavşat, Köprülü Köyü
40.	Satlel Kilisesi Camii ve Mezarlığı	Şavşat, Söğütlü Mah.
41.	Ciritdüzü Köyü Türbe ve Mezarlığı (Atabek Türbesi)	Şavşat, Ciritdüzü Köyü
42.	Köprülü Köyü Türbe Kalıntısı ve Haziresi	Şavşat, Köprülü Köyü
43.	Kılıçkaya (Ersis) Camii	Yusufeli, Kılıçkaya Köyü
44.	İnanlı Köyü Camii	Yusufeli, İnanlı Köyü
45.	Bakırtepe Köyü Camii	Yusufeli, Bakırtepe Köyü
46.	Yaylalar Köyü Camii	Yusufeli, Yaylalar Köyü
47.	Tekkale Köyü Kalesi	Yusufeli, Tekkale Köyü
48.	Demirkent Köyü (Erkinis) Camii	Demirkent Köyü (Erkinis) Camii
49.	Esendal Camii	Yusufeli, Esendal Köyü
50.	Erenköy Camii	Murgul, Erenköy Köyü

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf 3.169. Ardanuç Petrik Kapıköyü (Kilise) Cami ve Çevresindeki Tarihi Kilise Kalıntılardan Görünümler.

Fotoğraf 3.170. Muratlı Merkez Camii (Muratlı Köyü-Borçka)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.171. Camili Camii (Camili Köyü-Borçka)'nden Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.172. Yaylalar Köyü Merkez Camii (Yusufeli)'nden Bir Görünüm.

İl genelinde birçok türbeler ve ziyaretgâhlar da önemli bir yere sahiptir. Bu inanç açısından önemli bu kutsal yerler bazen bir dağın tepesinde, bazen bir köyün yerleşim alanı içinde veya biraz uzağında kime ait olduğu bilinen ve bazen de bilinmeyen yerler olarak dikkat çekmektedir. Bunlardan bazıları Pınarlı, Çimenli, Bağcılar, Sarıbudak, Tütüncü, Taşlıca ve Ahlat köylerinde yer yere bu köylerin mezralarında yer almaktadır (Şahin, Şahin ve Akalın 1997: 81). Ayrıca ilde Demirkent'te yer alan Osman Baba Yatırı, Kocuret Tepesi ve Kargıgel Dağı'nda ziyaretler vardır. Bunlara ek olarak Bilbilan Ziyaretgâhı, Kürdevan Ziyaretgâhı, Camandar Baba Türbesi, Sefer Paşa Türbesi, Ali Paşa Türbesi, Ahlat köyü mezrasında, Taşlıca, Tütüncüler, Sarıbudak, Bağcılar (Mezrada), Çimenli ve Pırnallı Köyleriyle, Şavşat ilçesine bağlı Ziyaret, Atalar (Mislata), Kireçli (Orkulet) ve Veliköy ile Yusufeli İlçesi'nin Öğdem-Esenkaya köyleri arasında, Kargıgel Dağı tepesinde, Kucuret Tepesi'nde, Demirkent ile Ziyaret Dağı'nda ziyaretgâh ve adak yerleri vardır (Torun, 1998: 64).

Özellikle İslam-Türk Medeniyeti'nde olmak üzere Karahanlılardan başlıyarak B. Selçuklular, devamında Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda sevilerek inşa edilen türbe veya kümbetlere Artvin'de de az da olsa rastlanmaktadır. İlde 7 adet olarak tespit edilen bu yapılardan Artvin (Merkez)-Zeytinlik'teki Aşağı ve Yukarı Türbe kesin olmamakla birlikte Selçuklu dönemine; Şavşat'taki Zor Mustafa Bey ve Atabek türbeleri ile Ardanuç'taki Hatice Hanım, Ali Paşa ve Süleyman Paşa türbeleri Osmanlı döneminin eserleridir. Görüleceği üzere Artvin'de türbe mimarisi pek gelişmemiştir ve iki tür plan

uygulanmıştır. Bunlardan Selçuklu türbeleriyle tanıdığımız kare planlı ve üzeri kubbeli plan tipi, epeyce bir aradan sonra XVIII. yy.'da biraz daha küçültülerek Hatice Hanım, Ali Paşa ve Süleyman Paşa türbelerinde tekrarlanmıştır. Ancak, son örneklerde mihrap nişi bulunmadığı gibi, kubbe geçişleri ve iç mekân düzenlemeleri farklıdır. Diğer planın ilk temsilcisi olan Zor Mustafa Bey Türbesi'nde gördüğümüz baldaken türündeki plan geleneği uzun bir aradan sonra XVIII. yy.'da Atabek Türbesi'nde değişikliğe uğramadan tekrarlanmıştır (Aytekin, 1996: 309-310).

İskender Paşa Camii'nin batısında üç türbe bulunmakta olup, iki grup halinde düzenlenmiştir. Caminin kuzeybatı alt köşesinde Hatice Hanım Türbesi, buranın batı köşesine eklenen Ali Paşa Türbesi ve caminin güneye yakın batı cephesine irtibatlanmış bulunan Süleyman Paşa Türbesi yer almaktadır (Aytekin, 1996: 141; Fotoğraf 3.173.).

Fotoğraf 3.173. İskender Paşa Camii ve Türbesi'nden Görünümler.

Kilise, Şapel ve Manastırlar

Ortaçağ'da, IV. yy.'dan sonra Artvin ve çevresine Hıristiyan kültürü hâkim olmaya başlamasıyla birlikte sanat ve edebiyatın yanında, özellikle mimaride dinin etkinliği artmıştır. Bu arada, VII. yy. ortasında Müslüman Araplar'ın Gürcüler'in o dönemde yönetim merkezi olan Tiflis'e hâkim olmaları neticesinde, Gürcü Krallığı, kültür ve politik merkezini Tiflis'ten Ardanuç'a taşımak zorunda kalmıştır. Böylece, VIII-XI. yy.'larda yöredeki Gürcü halkın nüfus yoğunluğu artmış, komşusu Bizans ve Ermenilerle din bağının ağırlıklı olduğu karşılıklı çıkar ilişkileri, Artvin'in o dönemdeki önemini artırmış, sosyo-ekonomik gelişmesine katkı sağlamıştır. Söz konusu krallığın yönetim merkezini tekrar Tiflis'e taşımasına kadar ki yaklaşık 4 asırlık sürede Artvin çevresinde anıtsal niteliklerde birçok manastır kompleksleri inşa edilmiştir. Bu manastırlardan (10 manastırdan) 4 tanesi Merkez (Opiza-VIII. yy. Khanzda-VlII. yy., Porta-lX. yy.,

Dolishana-X. yy.); 4 tanesi Yusufeli (İşhan-lX. yy., Dörtkilise-lX. yy., Parhal-X. yy., Tekkale Dağ-X. yy.); 1 tanesi Şavşat (Tbeti-X. yy.); diğeri de Ardanuç (Yeni Rabat-XI. yy.) ilçelerine bağlı yerleşim birimlerinde bulunmaktadır. Bu manastırlardan Opiza, Dolishana, İşhan, Parhal, Tbeti ve Yeni Rabat günümüzde köy yerleşmesinde; Porta ve Dörtkilise mezrada; Khanzda ve Tekkale-Dağ manastırları ise kırsal kesimde yer almaktadır. Tüm manastırların yer seçiminde dinsel yönlendirmenin yanı sıra, düşman saldırısı dikkate alınarak, stratejik özelliği bulunan yerleşim birimlerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Manastır komplekslerini oluşturan yapı elemanları çeşitli sebeplerle yıkılarak özelliklerini kaybetmişlerdir. Yöredeki manastırların genelde kilise, şapel, çan kulesi, kripta, zindan, seminer odası, yemekhane, yatakhane ve çeşme gibi birimlerden oluştuğu görülmektedir. Mimari açıdan özen gösterilen ve abidevi büyüklüklerde inşa edilen yapı, kiliselerdir. Bunu şapeller izlemektedir. Fakat tüm manastırların aynı ölçüde gelişim gösterdikleri de söylenemez. Bu anlamda, Porta ve Dörtkilise manastırları bir Gürcü manastır yapılaşmasını günümüze taşıyan önemli yapılardır. Mevcut manastırların ekseriyeti eğitim-öğretim ağırlıklı faaliyette bulunmuşlardır. Bunlardan Khanzda ve Tekkale-Dağ manastırlarının ise, bulundukları yer ve mimari tasarım açısından, sadece inziva amaçlı olarak kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır (Aytekin, 1996: 301-302). Tao Bölgesinde Bagratlı hanedanlığı tarafından inşa edilen Öşkvank Kilisesi (958-966), Haho Kilisesi (976-1001), İşhan Kilisesi (917- 1032), Barhal Kilisesi (961-973), Dört Kilise (961-1001), Dolişhan Kilisesi (937-954) ve Tbeti Kilisesi (899-918) plan, mimari ve süsleme bakımından bölgenin zengin anıtsal örnekleri arasındadırlar. Başlıca plan tipleri yunan haçı, triconkhos ve bazilikal planın birlikte kullanıldığı üçlü karma planın yanı sıra, bazilikal ve yunan haçı planın kullanıldığı ikili karma planlar, ayrıca bazilikal ve haç plan şemasının tek tek uygulanmış örnekleri bölgedeki zengin bir mimari yorumu ifade etmektedir. Buna göre bölge kiliseleri figürlü kompozisyonlar bakımından da oldukça zengindir. Öşkvank Kilisesindeki figüratif kompozisyonlar arasında aziz ve azize figürleri, melek figürleri, kral tasvirleri, av sahneleri, efsanevi yaratıklar ile aslan-boğa ve kartal-geyik gibi hayvan mücadeleleri dikkat çekmektedir (Özkan, 2010: 59-61).

İl genelinde yaklaşık 21 adet kilise, şapel ve manastır tescilli taşınmazlar listesine alınmış olup (Tablo 3.17.), bunlar içerisinde özellikle Bulanım köyünde bulunan Rabat Kilisesi, Pırnallı köyündeki Porta Manastırı, Alabalık köyündeki Al Manastırı, Cevizli köyündeki Tibeti Kilisesi, İşhan köyündeki İşhan Manastırı ve Tekkale köyündeki

Tekkale (Dört Kilise) Manastırı en fazla turist çeken tarihi dini yapıları oluşturmaktadır (Fotoğraf 3.174.; Fotoğraf 175.; Fotoğraf 176.; Fotoğraf 177.; Fotoğraf 178.; Fotoğraf 179.).

Tablo 3.17. Artvin İlindeki Kilise, Şapel ve Manastırlar Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012).

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Opiza Manastırı	Merkez Bağcılar Köyü
2.	Porta Manastırı (Handzta Manastırı)	Merkez, Pırnallı Köyü
3.	Dolishane Kilisesi	Merkez, Hamamlı Köyü
4.	Rabat Kilisesi	Ardanuç, Bulanık Köyü
5.	Aydın Köyü Kilisesi	Ardanuç, Aydın Köyü
6.	Kilise-Şapel	Arhavi, Aşağı Hacılar Mahallesi
7.	Şapel	
8.	İbrikli (Ebrika) Kilisesi	Borçka, İbrikli Köyü
9.	Kemalpaşa Merkez Kilise Kalıntısı	Hopa, Kemalpaşa
10.	Dalkırmaz Köyü Kızılcık Mahallesi Şapel Kalıntısı	Dalkırmaz Köyü Kızılcık Mahallesi Şapel Kalıntısı
11.	Tibeti Kilisesi	Şavşat, Cevizli Köyü
12.	Kayadibi Köyü Şapel Kalıntısı	Şavşat, Kayadibi Köyü
13.	Küplüce Köyü Kilisesi	Şavşat, Küplüce Köyü
14.	Esbeki Manastır Kompleksi	Yusufeli, Darıca Köyü, Havuzlu Mah.
15.	Bağözü Mahallesi Hamzet Kilisesi	Yusufeli, Bağözü Mahallesi
16.	Yusufeli, Bağözü Mahallesi	Yusufeli, Altıparmak Köyü
17.	İşhan Manastırı	Yusufeli, İşhan Köyü
18.	Tekkale (Dört Kilise) Manastırı	Yusufeli, Tekkale Köyü
19.	Subbeci Kilisesi	Yusufeli, İşhan Köyü
20.	Al Manastırı (Gunatlis Vani Manastırı)	Alabalık Köyü, Dere Mah.
21.	Ortaköy Çifte Kilise (Parehi Manastırı)	Merkez Ortaköy Köyü

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf 3.174. Parhal (Altıparmak) Kilisesi-Cami (Altıparmak Köyü-Yusufeli)'den Görünümler.

Fotoğraf 3.175. Dört Kilise (Tekkale Köyü-Yusufeli)'den Görünümler.

Fotoğraf 3.176. Yeni Rabat Kilisesi (Bulanık Köyü-Ardanuç)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.177. Pırnallı ve Alabalık Köylerindeki Manastır ve Kiliseslerden Görünümler.

Fotoğraf 3.178. Tbeti (Cevizli) Kilisesi (Cevizli Köyü-Şavşat)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.179. İşhan Manastırı'ndan Bir Görünüm.

Kaleler

Yapılan araştırmalarda Artvin'den günümüze ulaşan ilk kaleler Ortaçağ Dönemi'ne aittir. Yusufeli başta olmak üzere Artvin (Merkez), Ardanuç ve Şavşat ilçelerinin sınırları içerisinde birçok "kale" olarak bilinen yapılar inşa edilmiştir (Tablo 3.18.; Fotoğraf 3.180.; Fotoğraf 181.; Fotoğraf 182; Fotoğraf 183.; Fotoğraf 184.; Fotoğraf 185.). Kalelerin yanı sıra ilde özellikle Ardanuç başta olmak üzere diğer ilçelerde de genellikle kilise veya kalelerin çevrelerinde birbirini görebilen kuleler inşa edilmiştir. Bu kuleler de kaleler gibi erişilmesi güç tepe (sırt) veya kayalıklar üzerinde geçitleri ve düşman saldırılarının önceden fark edilebileceği yerlerde ayrıca kilise veya kaleden kolaylıkla görünebilecek veya çeşitli şekillerde haberleşilebilecek (ateş yakılması gibi) konumlarda inşa edilmişlerdir. Bunlardan en önemlisi Ardanuç'taki Gevhernik Kalesi olup, diğerleri genellikle askeri amaçlı olarak yapılan ve stratejik önemleri bulunan küçük yapılardır.

Belirli aralıklarla tepelerden başlayarak gitgide alçalan vadiler boyunca yerleştirilen bu yapıların birbirleriyle irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır (Aytekin, 1996: 312).

Tablo 3.18. Artvin İlindeki Kale Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012).

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Sümbüllü (Kuvarshan) Köyü Kalesi	Artvin Merkez, Sümbüllü Köyü
2.	Artvin Kalesi	Çayağzı Mah
3.	Sümbüllü Köyü Kalesi	Artvin Merkez, Sümbüllü Köyü
4.	Sarıbudak Köyü (Melo) Kalesi	Merkez, Sarıbudak Köyü
5.	Okumuşlar Köyü Kalesi	Okumuşlar Köyü
6.	Ferhatlı Kalesi	Ardanuç, Ferhatlı Köyü
7.	Bereket Köyü Kalesi	Ardanuç, Bereket Köyü
8.	Kutlu Köyü Kalesi (Metrik Kisman Kalesi)	Ardanuç, Kutlu Köyü, Bağlar Mah.
9.	Aydın Köyü Kaledibi Mevkii Kalesi	Aydın Köyü, Kaledibi Mevkii
10.	Ciha Kalesi	Arhavi, Ciha Tepesi
11.	Fındıklı Köyü Kalesi	Borçka, Fındıklı Köyü Kale Köy Arası
12.	Civarhisar Kalesi	Şavşat, Sebzeli Köyü
13.	Parih Kalesi	Şavşat, Taşköprü Köyü
14.	Eskikale Köyü Kalesi	Şavşat, Eskikale Köyü
15.	Satlel Kalesi	Şavşat, Söğütlü Mahallesi
16.	Demirkent Köyü (Erkinis) Kalesi	Yusufeli, Demirkent Köyü
17.	Köprügören Köyü I. Kale	Yusufeli, Köprügören Köyü
18.	Köprügören Köyü II. Kale	Yusufeli, Köprügören Köyü
19.	Öğdem Kalesi	Yusufeli-Öğdem Yolu Arası
20.	Bahçeli Köyü Kalesi	Yusufeli, Bahçeli Köyü
21.	Bostancı Köyü Kalesi	Yusufeli, B0stancı Köyü
22.	Esbeki Kalesi	Yusufeli, Darıca Köyü, Havuzlu Mahallesi
23.	Hanlı Köyü (Bilbilan) Kalesi	Şavşat, Hanlı Köyü
24.	Kılıçkaya (Ersis) Kalesi	Yusufeli, Kılıçkaya Beldesi
25.	Yokuşlu Köyü (Nihah) Kalesi	Yusufeli, Yokuşlu Köyü

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf 3.180. Artvin (Livana) Kalesi ve Gevhernik Kalesi (Adakale-Ardanuç Merkez)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.181. Şavşat (Satlel) Kalesi ve Avcılık (Kisporot-Bahçeli) Kalesi (Yusufeli)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.182. Tekkale Köyü Kalesi (Yusufeli)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.183. Klarçet Kalesi (Ardanuç) ve Tekkale (Dört Kilise) Kalesi'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.184. Çoruh Vadisinde (Yusufeli-İspir Arası) Köprügören I, Köprügören II, Kalelerinden Görünümler.

Ayrıca, Yusufeli ilçesinde Bahçeli, Hevisker, Petegrek, Bostancı, Pamukçular ve Espek kaleleri bulunmaktadır (Torun, 1998: 63). İl genelinde başlıca gözetleme kuleleri Yusufeli'de; Köprügören, Çevreli, Tekkale, Ardanuç'ta; Klarcet, Kalmaklı, Petuban (Hisarlı), Petrikisman, Şaorat, Dutlu, Ustamış ve Borçka'da Parih ve Maden kuleleri sayılabilir (Fotoğraf 2.185.).

Fotoğraf 3.185. Ardanuç (Ustalar Köyü)'ta Gözetleme Kulesi Kalıntılarından Bir Görünüm.

Hamamlar

Hamam mimarisi, eskiden beri bilinen ve çeşitli medeniyetlerde uygulama alanı bulan, insanlığın ortak kullanım yapılandır. Ancak, yörede yapılan saha araştırmalarında İslam öncesi, yani Ortaçağ dönemine ait "hamam" yapısı tesbit edilememiştir. İlde bulunan üç hamam da geç Osmanlı dönemine aittir (Aytekin, 1996: 311).

Yöredeki en önemli hamam yapısı Artvin (Merkez)'de bulunan "Şehir Hamamı"dır. XVIII. yy.'a tarihlenilen yapı; haç planlı, dört eyvanlı ve dört köşe hücreli şekliyle, sıcaklık bölümü, orijinal durumunu muhafaza etmektedir. Soyunmalık kısmı zamanla değişikliğe uğramıştır. Günümüzde de kullanılmakta olan yapı, yörede çalışır vaziyette olan tek örnektir. Aynı yüzyılın bir başka yapısı olan Ardanuç'taki "Kale Hamamı"dır. Osmanlılarca da uzun süre yönetim merkezi olarak kullanılan Adakale'de bulunmaktadır. İskender Paşa Camii'nin yakınında bulunan bu yapı (Fotoğraf 3.186.), Artvin'deki Şehir Hamamı'ndan küçük tutulmuş olup, dikdörtgen çerçeve içine yerleştirilmiş birimlerinden oluşmaktadır. Yöredeki diğer bir hamam ise Yusufeli'deki Konak Hamamı olup, küçük bir yapıdır. Soyunmalık ve ılıklık birimleri bulunmayan yapı, kendisine özgü plan denemesinin tipik bir örneğidir. Böylece, Kale Hamamı ve Konak Hamamı bir yana, Şehir Hamamı'nın özellikle Osmanlılarda kullanılan plan anlayışına paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır (Aytekin, 1996: 311).

Fotoğraf 3.186. Kale Hamamı (Adakale-Ardanuç Merkez)'ndan Bir Görünüm.

Çeşmeler

İnsanlığın yaşamlarını sürdürebilmelerinde suyun ne derece önemli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu bakımdan ülkemizde önemli bir kültürel kaynak değeri olarak ortaya çıkan tarihi yol ve sokaklar arasındaki çeşme yapılarını da Anadolu'nun hemen hemen her köşesinde görebilmekteyiz. Hamamlarda olduğu gibi, çeşme mimarisinin de geçmişi eskilere dayanmaktadır. Ancak, Artvin'de; biri Ortçağ'dan, üç tanesi de geç Osmanlı döneminden olmak üzere tanımlanabilecek durumda dört adet

çeşme ulaşmıştır (Aytekin, 1996: 311; Tablo 3.19.). Osmanlı döneminin yöredeki ilk çeşmesi 1783 tarihli Artvin (Merkez)'deki Orta Mahalle Camii'nin yakınında bulunan Çelebi Efendi Çeşmesi'dir. Yapı, camiden çok, hemen yanından geçen eskiden kalma patika yolun kenarında bulunmakla gelip geçen yolcular için inşa edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde çalışmayan yapı, ön yüzü sivri kemerle belirlenen 3.27x2.50 m ölçülerine sahiptir. Yine, Artvin (Merkez)'deki Salihbey Camii'nin yanına inşa edilen Said Bey Çeşmesi ise, 1810 tarihlidir. Diğerinde olduğu gibi günümüzde çalışmayan ve kısmen değişikliğe uğrayan yapının, Çelebi Efendi Çeşmesi'nde gördüğümüz özelliklerin tekrarlandığı görülmektedir. Halen çalışır vaziyette bulunan son örneğimiz ise, Ardanuç'taki Aydın Köyü Camii'nin yanında bulunmakta olup (Fotoğraf 3.187.), 1833 tarihlidir. Her ikisinde izlediğimiz gelenek burada da aynen tekrarlanmıştır (Aytekin, 1996: 312). Yukarıda belirtilenler dışında Ortaçağ'dan kalan çeşme Artvin (Merkez)-Pırnallı (Porta) Manastırı için yapılmış (Fotoğraf 3.187.), farklı bir uygulama örneği göstermektedir (Fotoğraf 3.187.). Halen çalışır vaziyette olan çeşme, şapelin doğu cephesine yerleştirilmiştir. Böylece sosyal amaçlı bir yapıya da manevi hava kazandırılmıştır. Bu, gözelerin bulunduğu yere işlenen kabartma şeklindeki haç motifiyle de vurgulanmıştır. Yapının ön yüzü iki kademeli yuvarlak kemerle vurgulanan ve yan yana yerleştirilen iki taş gözeden suyu akıtılan bir şekilde inşa edilmiştir (Aytekin, 1996: 311).

Tablo 3.19. Artvin İlindeki Hamam ve Çeşmeler Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012).

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Salih Bey Çeşmesi	Çayağzı Mahallesi, Çaybaşı Sokak
2.	Orta Mahalle Camii Çeşmesi	Orta Mah.
3.	Kırlangıç Sokak Çeşmesi	Çarşı Mahallesi, Kırlangıç Sokak
4.	Çarşı Mahallesi Çeşmesi	Çarşı Mahallesi
5.	Çarşı Hamamı	Çarşı Mah. Hamam Sok
6.	Aydın Köyü Çeşmesi	Ardanuç, Aydın Köyü
7.	Adakale Hamamı	Ardanuç, Adakale Mahallesi

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Fotoğraf 3.187. Aydın Köyü Çeşmesi (Ardanuç), Artvin (Merkez)-Pırnallı (Porta) Manastırı Çeşmesi ve Yaylalar Köyü Çeşmelerinden Görünümler.

İlde aynı zamanda her yerleşme grubunda en az bir çeşme mutlaka bulunmaktadır. Günümüzde su ihtiyacının konut içinde karşılanması ile çeşmelerin kullanımı azalmakta; bazı yerleşmelerde suyu akmayan çeşmeler görülmektedir. Çeşmelerin hayvanların su içtiği bölümüne "kürün" denilmektedir. Geçmişte ahşap olan kürünlerin günümüzde betonarme uygulamalarına rastlanmaktadır (Eminağaoğlu ve Çevik, 2015: 440; Fotoğraf 3.188.). Bunların dışında bir orman yolu, patika veya orman içerisinde temiz içilebilir su kaynaklarıyla karşılaşmak mümkündür. İlginç olan bu su kaynaklarının yanında yöre insanının ağaç kütlelerini oyarak çeşitli büyüklüklerde insanların veya hayvanların (yalak-kürün) su içebilmelerini kolaylaştırıcı ahşap yapıları da görmek mümkündür. Bazen küçük bir temiz su kaynağının çeşme gibi akmasını sağlamak için küçük bir ağaç dalı içi oyularak kaynağın çıktığı yere yerleştirilmesi şeklinde doğal çeşmeler de yapılmıştır. Bu su yapıları yöreye gelen ve bir patika boyunca trekking yapan turistler için oldukça şaşırtıcı gelmesi onları etkilemelerine neden olmaktadır.

Fotoğraf 3.188. Ardanuç Kırsalındaki Ahşap Küründen Bir Görünüm.

Top Yolu

Selçuklular ve Osmanlılar döneminde askeri amaçlı olarak kullanılan bu top yolu Kür Irmağı'nın güneye kıvrıldığı Posof-Ahıska Vadisi'nden başlayarak Yalnızçam Dağları'nın yüksek ve düzgün sırtları üzerinde doğudan itibaren Arsiyan, Cin Dağları, Yığılı ve Bilbilan yaylaları ile Horasan Dağları'ndan geçerek Dalahet yaylası sırtlarından Oltu Çayı Vadisi'ne iner. Özellikle Bilbilan ve Dalahet yaylalarının sırtlarında izleri belirgin olarak günümüze kadar ulaşan bu yol, Güney Kafkasya'yı İran Körfezi'ne bağladığı için yöre halkı tarafından "Bağdat Yolu" şeklinde de isimlendirilmiştir (Özdemir, 2002: 8). "Topyolu" adı ile de anılan bu yol yüzlerce yıl öncelerine ait bir yol kalıntısıdır. Yolun geçtiği yerler genellikle pek belli değilse de yer yer ortaya çıkmakta ve bariz bir şekilde yol bakiyesi olarak müşahede olunmaktadır. Bunun en bariz örneğine, birçok yerde görmek mümkün ise de Bilbilan'da Derehanları'nın hemen üst kısmındaki düzlüklerde rastlanmaktadır (Ünsal, 1999: 372-373; Fotoğraf 3.189.).

Fotoğraf 3.189. Ardanuç'ta Tarihi Top Yolu ve Bu Yol Güzergâhında Bulunan Kutul Yaylasından Görünüm.

Köprüler

Ülkemizde akarsular ile insanlar arasındaki etkileşimin en güzel sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan insan yapısı eserlerden birisi de asırlardır ayakta durmayı başarmış tarihi taş kemer köprüler ile ahşap köprülerdir. Bu yapılar yerleşmeleri birbirine bağlayan ulaşım açısından önemli yol sanat yapıları olarak çok farklı inşaat teknikleriyle yapılmış ayrıca sağlamlıklarıyla halen ayakta duran ve kullanılan eserlerdir. Bu yapılar Doğu Karadeniz kırsalının benzersiz peyzajında köprülerin çok özel bir rolü vardır. Yoğun yeşilin içinde belli belirsiz bir masal figürü gibi duruyorlar. Taş köprüler hep tek açıklıklı, basık kemer eğrisi çizen ve şaşırtıcı incelikte bir kesitle geniş dere yataklarını aşan bir

hesaplama ve ustalık ürünüdür (Batur, 2005a: 35). Ayrıca bu yapılar sosyal ve ekonomik hayatta önemli rol oynayan tarihi köprülerimiz Çoruh Nehrinin kollan üzerinde ve Arhavi-Hopa'dan Karadeniz'e dökülen sular üzerinde kurulmuşlardır. Bunların birçoğu kemer şeklinde kesme taşların kireç harcı ile tutturulmasıyla ve genellikle aynı teknikle inşa edilmişlerdir. Doğa ile iç içe bütünleşmiş bu tarihi eserler, bölgenin eski yol ağını belirlemek için önemli birer belge durumundadır (Torun, 1998: 65).

Artvin'deki en eski köprüler Ortaçağ dönemine ait olup, hemen hemen hepsi dereler üzerinde kurulmuş taş yapılardır. Bunların yanı sıra yörede ·halen yapımı süren ahşap köprülere de rastlanmaktadır. Ancak eski ahşap köprülerin çoğu zamanımızda yıkılmıştır. Ortaçağ'a ait örneklerin dışında incelemesini yaptığımız taş köprülerin hepsi geç Osmanlı dönemine aittir. Ortaçağ'dan günümüze sağlam olarak ulaşan köprülerden biri Artvin (Merkez)'deki Alabalık köyünde; Karçkal Suyu üzerinde bulunmakta olup, tek gözlü ve basık kemerli bir yapıdır. "Aynı dönemin bir diğer örneği ise, Şavşat-Dutlu köyünün yakınındaki dere üzerinde bulunmakta olup, yine tek gözlü, basık kemer ve eğimli yoluyla bu dönemdeki köprü" geleneğinin belirleyicileri olmuştur. Osmanlı dönemindeki köprülerin de çoğu tek gözlü, sivri kemerli ve eğimli yola sahiptirler. Bu tipteki köprülerinin en önemlisi Arhavi-Ortacalar'daki yan yana bulunan Çiftekemer köprüleridir. Bu tipin devamcısı Borçka'daki Beğlevan Köprüsü ve Borçka-Hopa yolu üzerindeki Demirciler Köprüsü'dür. Katalogda yer vermiş olduğumuz tek gözlü köprü tiplerinden küçük boyutlu bir örnek de Yusufeli-Yaylalar Köyü'nde bulunmaktadır. Tek gözlü köprülerin yanı sıra iki ve üç gözlü taş köprülere de rastlamak mümkündür. İki gözlü ve yolunun eğimli olduğu örneğimiz Borçka-Hopa karayolu kenarında bulunan Vaniti Köprüsü'dür. Üç gözlü köprülerin en önemlisi, günümüzde ana gözü yıkılmış bulunan Arhavi'deki Orçi Deresi üzerinde yer alan Kemer Köprüsü olup, bir büyük, iki küçük köprü gözüne sahiptir. Üç gözlü ancak, yolunun düz olduğu yöredeki tek örnek ise, Artvin (Merkez)'deki Berta Köprüsü'dür. Günümüzde halen kullanılabilecek durumda olan köprü, birbirine yakın ölçülerde, yuvarlak kemerli üç göze sahiptir. Burada, diğer hiçbir köprüde rastlamadığımız, köprü ayaklarında silindirik gövdeli selyaranlara yer verilmiştir. Ancak Berta Köprüsü[14] Artvin'de yapılan baraj projeleri kapsamında Deriner

[14] Berta Köprüsü, 1877-1878 Osmanlı -Rus Savaşandan önceki yıllar içinde bir Osmanlı askeri (istihkâm) heyeti eli ile yapılmıştı. Bu yol 1960 yılma kadar kullanılmış ve sonra yeni yol Çoruh kıyısından geçirilmiş ve eski "Harhan" yolu terk edilmiştir. Ancak 2000 yılından itibaren Deriner Barajı inşası nedeniyle Çoruh nehrini takip eden yol da iptal edildi ve yine eski Harhan yolu genişletilerek ulaşıma açıldı. Eski yol "93

Barajı suları altında kalmıştır. Buna bağlı olarak Artvin-Şavşat-Ardanuç yolu ulaşımı yeni yapılan köprü ile sağlanmaktadır. Yörenin bir farklı tipteki örneği de Hopa-Esenkıyı'daki Meçeğali Köprüsü'dür. Ruslar tarafından yaptırılan köprü, tonozlu köprü gözüne ve yolu düz olan şekle sahiptir. Ortaçağ ve Rus köprüsü hariç Artvin'deki diğer köprülerin Osmanlı geleneğinde inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Aytekin, 1996: 314).

Kültür envanterine alınan köprüler dışında (Tablo 3.20.) henüz literatüre ve envantere alınmamış birçok tarihi yapı ve köprü bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Dutlu-Ilıca yol ayrımında Gana Deresi üzerindeki köprü ve Şartul yakınlarında Meydancık Çayı üzerindeki köprü sayılabilir (Orhan, 2015: 316). Ayrıca bu tarihi değeri yüksek olan yapılardan bazıları restorasyonu tamamlanmış olmakla birlikte Arhavi'de bulunan ve Mençuna Şelalesi yolu güzergâhındaki tarihi Çiftekemer Köprüsü (Ortacalar-Arhavi) her yıl çeşitli etkinliklerle veya turlarla gelen doğa ve kültürel turizm odaklı hareket eden yerli ve yabancı binlerce kişinin ziyaretine sahne olmaktadır (Fotoğraf 3.190.; Fotoğraf 3.191.; Fotoğraf 3.192.).

Tablo 3.20. Artvin İlindeki Köprü Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012).

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Berta Köprüsü (Deriner Barajı suları altında kalmıştır)	Artvin-Şavşat Karayolu Arası
2.	Avcılar Köyü Kemer Köprüsü	Ardanuç, Avcılar Köyü
3.	Ortacalar Çifte Köprüler	Arhavi, Ortacalar-Küçükköy Arası
4.	Derecik Köyü Köprüsü	Arhavi, Derecik Köyü
5.	Orçi Deresi Köprüsü	Arhavi, Dereüstü Köyü-Kemerköprü Arası
6.	Aşağı Şahinler Köprüsü	Arhavi, Aşağı Şahinler Köyü
7.	Aralık Köyü Köprüsü	Borçka, Aralık Köyü
8.	Borçka Merkez Asma Demir Köprü	Borçka, Merkez
9.	Demirciler Köyü Köprüsü	Borçka, Demirciler Köyü
10.	Düzköy Vaniti Köprüsü	Borçka, Düzköy
11.	Düzköy Han Köprüsü	Borçka, Düzköy
12.	İskepati Köprüsü	Borçka, Düzköy
13.	Üç Gözlü Kesmetaş Köprü	Borçka, Aksu Mahallesi
14.	Beğlevan Köprüsü	Borçka, Güreşen Köyü
15.	Güreşen Köyü Suadiye Mahallesi Köprüsü	Borçka, Güreşen Köyü, Suadiye Mahallesi
16.	Güreşen Köyü Kesiktaş Köprüsü	Borçka, Güreşen Köyü
17.	Kemalpaşa Osmaniye Köprüsü	Hopa, Kemalpaşa
18.	Kemalpaşa Albaşı Köprüsü	Hopa, Kemalpaşa

Harbi" öncesinde Batum'dan başlayıp Ardanuç kazasının Arkbaşı mevkiine kadar getirilmişti. Bu yol Berta deresi ilerisindeki Hanlar mevkiinden sol yukarıya saparak bir yokuşla "Arekler" (Harmandüzü) denen yere ve oradan Ardanuç Kale'ye geçirilmişti.Oradan Meydanlar denen şimdiki kasaba yerine oradan da Arkbaşı mevkiine kadar gelmişti. Rus işgal döneminde de Karanlıkmeşe-Kutul-Bilbilân üzerinden aynı yol Ardahan'a bağlanmıştır. Kutul ve Bilbilân mevkilerindeki Rusların yaptırdığı beton köprüler üzerinde 1910 tarihi kaydı okunmaktadır (Özdemir, 2002: 244).

19.	Yoldere Köyü Köprüsü	Hopa, Yoldere Köyü
20.	Kemalpaşa Köprücük Köyü Köprüsü	Hopa, Kemalpaşa, Köprücük Köyü
21.	Hopa Sugören Köyü Köprüsü	Hopa, Sugören Köyü
22.	Murgul Deresi Kemer Köprüsü	Borçka-Murgul Karayolunun 5. Km'de
23.	Murgul Korucular Köyü Kokulet Deresi Köprüsü	Murgul, Korucular Köyü Kokulet Deresi
24.	Şavşat-Veliköy Arasındaki Kemer Köprü	Şavşat-Veliköy Arası
25.	Meydancık Taş Kemer Köprüsü	Şavşat Meydancık, Taş Köprü Mahallesi
26.	Eskikale Köyü Köprüsü	Şavşat, Eskikale Köyü

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Fotoğraf 3.190. Yaylalar Köyü Girişinde Bulunan Tarihi Kemer Köprü ve Çiftekemer Köprüsü (Ortacalar-Arhavi)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.191. Murgul Deresi Üzerindeki Kokolet Vadisi Girişindeki ve Kokolet Vadisi İçindeki Tarihi Kemer Köprülerden Görünümler.

Fotoğraf 3.192. Demirciler Köyü-Çala Köprüsü ve Efeler Köyü (Borçka) Kemer Köprülerinden Görünümler.

Yöresel Meskenler ve Eklentileri

İnsanoğlu yerleşik düzene geçtikten sonra, dış ortamın olumsuz etkilerinden korunmak ve barınmak amacıyla kendi yaşam çevresinde bulunan doğal malzemeyle dönemin yapı tekniği ve çatkı sistemiyle zaman zaman belli bir mimari uslup uygulayarak geleneksel konut yapılarını üretmişlerdir (Dağgüllü, 1997: 59-66). Halk mimarisinin önemli unsurlarından biri olan bu konutlar, kullanılan yapı malzemeleri, inşaat teknikleri, iç ve dış plan yapısı, oda sayısı kullanılan süsleme öğeleri gibi özellikleri orada yaşayan halkın kültürel birikiminin, düzeyinin ve estetik anlayışının bir yansıması olduğu için kültürel coğrafyanın ilgi alanına girer (Çelikoğlu, 2015: 670).

Ülkemizin tradisyonel konutu, sokağı, camisi ve çeşmeleriyle kültürle ilgili peyzaj görünümünde tamamlayıcı bir rol üstlenen köylerimizde kuşkusuz önemli bir çekicilik ortaya çıkartmıştır (Soykan, 2003: 5). Beşeri turistik çekiciliklerden olan ayrıca sivil mimarinin de bir parçasını oluşturan ahşap meskenler doğal yapıya zarar vermeyecek şekilde yapılmış yer yer bütünleyici bir rol üstlenerek peyzajı tamamlayan bir görünüm oluşturmaktadır (Coşkun, 2010: 286). Yani doğayla uyum içerisinde olan ve bu meskenlerin oluştuğu yerleşmeler, doğal çevreye ayrı bir renk katmıştır (Bekdemir ve Koca, 2003: 189).

Ülkemizin çoğu bölgesi sivil mimarinin çeşitli örneklerini barındırması bakımından dikkat çekicidir. Bunun en güzellerinin görüldüğü yerlerden birini de Doğu Karadeniz Bölümü oluşturmaktadır (Çilingiroğlu Topçubaşı ve Ufuk Reyhan, 2013: 322). Kırsal alanlarda turizmi teşvik edecek olan en önemli kaynak, ilk aşamada doğal değerlerin varlığının yanı sıra geleneksel konutların/geleneksel dokunun varlığıdır. Bu bağlamda

Artvin'de turizm gelişme gösterebilecek ve bu açıdan ön plana çıkan destinasyonlarda geleneksel konutun ve geleneksel dokunun varlığı önem kazanmaktadır (Gürer, 2006: 173-174). Nitekim Artvin ilini ziyaret eden turistler içerisinde gerek kültür turistleri, gerekse doğa turistlerinin ilginç buldukları bu mekânları fotoğraf çekme, tarihi ve otantik meskenleri ziyaret etme ve hatta bu yapılar içerisinde aile pansiyonu olarak kullanlanlarda konaklamak gibi birçok faaliyeti gerçekleştirebilmektedirler.

Artvin'de yapılan araştırmalarda Ortaçağ'dan günümüze sivil mimarlık örneğinden biri olan herhangi bir "ev" ulaşmamıştır. Bunun belki en önemli nedeni yörede özellikle evlerde yaygın olarak kullanılan ahşap malzemenin dayanma gücüdür. Artvin (Merkez)'deki evlerin çoğu yöresel özellikte ve XIX. yy.'a aittir. Buradaki bir kısım diğer evler ise, XIX. yüzyılın sonuna doğru veya XX. yüzyılın başlarında; Artvin ili ve çevresinin Rus işgalinde olduğu dönem yapılmıştır (Aytekin, 1996: 315). Artvin ilinde birçok kırsal yerleşmede bulunan yöresel mesken ve eklentiler konusu oldukça geniş kapsamlı olup, bu yapıları turizm açısından çekici kılan birçok neden bulunmaktadır. Bu açıdan meskenleri ayrı ayrı ele almaktansa, mesken özelliklerini maddeler halinde sıralamak daha doğru olacaktır. Buna göre Artvin yöresinde meskenlerin başlıca özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

• Çevreden kolaylıkla elde edilebilen yapı malzemelerinin yaygın olarak kullanılması ve Artvin yöresinde bulunan geleneksel meskenlerin yapı malzemesi (ahşap, taş veya taş-ahşap, dolma taş, taş dolgu, kullanılan taş (bazalt, andezit), ahşabın türü (kestane, kayın, kiraz, ceviz, karaağaç, ladin, göknar ve sarıçam)) ve bunun yanında bazı meskenlerin hiçbir yerinde madeni malzeme kullanılmadan inşa ediliyor olması inşaat şekilleri açısından farklılık ortaya çıkartmaktadır.

• Özgün bir mimariye sahip olunmasıdır (yığma evler, geçme, karkas, çakatura vb.). Örneğin köy meskenlerini karakterize eden "karkas"; ahşap çıtalar arasında çimento veya toprak (kerpiç toprağı) harç kullanılarak tuğla veya taş duvar örülmek suretiyle inşaedilen evler olup, turistler tarafından çok dikkat çekiyor olması (Koday, 2003: 93).

• Yöredeki eski evler genellikle Ermeni, Rum, Gürcü, Laz evleri ve Hemşin evleri şeklinde isimlendirilmektedir. Hemşin evleri taş ağırlıklı, Laz evleri ise taş ve ahşap karışımından oluşmaktadır. Gürcü evleri ise temelden çatıya dek ahşap yapı elemanları ve malzemelerinden oluşur. Çok daha mekânsal detaylara sahiptir (Baran, 2011: 1).

• Yerleşmelerin türüne göre farklı mesken veya eklentilerinin ortaya çıkması (yayla, mezra, bağ evleri ve eklentileri (merek, serender, değirmen vb.)).

• Sosyo-kültürel ve ekonomik yaşantıya göre meskenin dış-iç yapısı (planı) ve eklentilerinin çeşitlilik gösteriyor olması (kat sayısı (tek katlı, iki ve daha fazla), çatı şekli (iki yöne eğimli), çatı malzemesi (hartama (ahşap), kiremit, sac vb.), baca, oda sayısı (genellikle 4-6 odalı), odaların kullanım şekli (yatak odası, yaşam alanı, mutfak gibi), ahşap merdiven, tuvalet, banyo, hol, sofa, dış sofalar, çıkma, köşk ve sekilikleri, pencereler, kapılar, dış merdivenler, saçaklar, oda büyüklükleri, odaların dağılımı, teras, balkon, ocak, odunluk gibi alanların varlığı, merek (samanlık), ahır, kümes, serender, değirmen, çeşme vb.).

• İl genelinde yerleşmeye uygun alanların sınırlı olması nedeniyle erişilmesi güç yerlerde, manzaraya hâkim alanlarda veya vadi içinde inşa edilmiş meskenlerin yoğun olarak görülmesi.

• Meskenlerin dışında ve içinde kullanılan malzemelerin cinsine göre taş ve ahşap işleme sanatı ile süslenmiş olması (birçok meskenin dış cephe ve içinde farklı motifler işlenmiş).

• Meskenlerin çevresinde günlük veya kışlık ihtiyaçların karşılaması amacıyla bahçe oluşturulması ve buralarda sebze ve meyve yetiştirilmesi.

• Meskenleri birçok açıdan doğal, aynı zamanda doğal yaşamla da uyumlu olması.

• Meskenlerin içerisinde ahşap kapı, pencere, sandalye, koltuk, masa, dolap, yüklük, elbiselik ve raf gibi orijinal doğramacılık sanatının eserleri olan alanların bulunması.

• Bazı evlerin bahçelerini çevreleyen yaklaşık 1-1,5 m yüksekliğinde gerek moloz taş yığılmasıyla yapılmış duvarlar gerekse büyük odun kütleleri, ağaççık ve çalılardan oluşturulmuş çitlerin olması.

• Genel olarak Artvin ilçelerinde Borçka, Murgul ve Hopa'da aşhaneye dik geçiş hayatı, Arhavi'de ise hayatlı ev planı şeklinde olması.

Artvin yöresinde özellikle de doğu kesiminde tümüyle ahşaptan yapılmış örnekler çoğunluktadır. Şavşat'ta örneğin Tibet veya Kocabey'deki ahşap yapılar, farklı bir yapım tipolojisinin ve farklı bir geleneğin örneklerini sergiler (Batur, 2005a: 15). Dokusu

bozulmamış otantik kırsal ahşap meskenleri ile ön plana çıkan alanlara örnek olarak Artvin ilindeki tüm köyler örnek gösterilebilir. Bu örnekler içerisinde Şavşat'ta bulunan Meşeli, Yanıklı, Meydancık ve Maden (Bazgiret) köyleri gösterilebilir. Evlerin yanı sıra, yörede günümüze ulaşmış iki konak bulunmaktadır. Her ikisi de Şavşat İlçesi'nde bulunan bu konaklardan erken tarihli Zor Mustafa Bey Konağı'nın bodrum katı kareye yakın dikdörtgen plana sahiptir. Üst katlan yıkılmış bulunduğundan buradaki plan ve mekân anlayışını izlemek mümkün olmamıştır. Diğer örneğimizi teşkil eden Hemşioğulları Konağı ise XIX. yy.'a aittir. Plan açısından Zor Mustafa Bey konağına benzerlik göstermeyip, adeta dıştan kale görünümünü vermektedir. Diğerinde olduğu gibi sadece bodrum katı günümüze ulaşan yapının; iç avlunun etrafında gelişen, dışa taşıntılı eyvanlar şeklinde planlandığı anlaşılmaktadır. Her iki konağın bir başka özelliği de "Ocaklık" sahibi olan yönetici beyler için inşa edilmiş olmasıdır. Yöresel plan ve mekân anlayışı hâkimdir (Aytekin, 1996: 316).

Şavşat ilçesindeki diğer konak ise, Söğütlü mahallesinde yer alan Hemşioğlu/Hamşioğlu Konağı'ndır. Üzerindeki kitabeye göre Hicri 1249 (M. 1833) yılında yapılan konak, XIX. yüzyıl sonlarına kadar yönetim binası olarak kullanılmıştır. Muhtemelen Rus işgali sırasında da yanmış ve orijinal halini kaybetmiştir (Aytekin, 1999: 276-278). Yapının belli bölgelerinde düzgün kesme taş, belli bölgelerinde de moloz taş kullanılmıştır. İçerisine sonradan eklenen ahşap (üst kısmında tuğla da kullanılmıştır) mesken vasıtasıyla kullanımı devam etmektedir (Orhan, 2015: 318). Artvin ilinde tescilli taşınmazlar içerisinde yer alan diğer meskenler ise Tablo 3.21.'de verilmiştir (Fotoğraf 3.193.; Fotoğraf 3.194.; Fotoğraf 3.195.; Fotoğraf 3.196.; Fotoğraf 3.197.).

Tablo 3.21. Artvin İlindeki Mesken Üzerine Tescilli Taşınmazlar (2012).

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Oruçlu Köyü Gümrük Binası	Merkez, Oruçlu Köyü
2.	Artvin Kültür Evi	Orta Mah. Sakıp Sabancı Sok.
3.	Çarşı Mahallesi Cami Mevkii Dükkân	Çarşı Mahallesi, Cami Mevkii
4.	Eski Tekel Müdürlüğü Binası	Çarşı Mah. Tekel Sok. No:14
5.	Eski Tekel Müdürlüğü Deposu	Çarşı Mah. Tekel Sok. No:20
6.	Sağlık Müdürlüğü Binası	Çarşı Mah. Yavuz Sok. No: 1
7.	Sağlık Müdürlüğü Binası	Çarşı Mah. Yavuz Sok.
8.	Sağlık Müdürlüğü Binası	Çarşı Mah. Yavuz Sok
9.	Eski Adliye Binası	Çarşı Mah. Adliye Sok. No:14
10.	Eski Askerlik Şubesi Binası	Çarşı Mah. Şube Sok. No:22
11.	Kadastro Müdürlüğü Binası	Çarşı Mah. Kenar Sok

12.	Hayriye Kaya Evi	Çarşı Mah. Yavuz Sok. No:16
13.	Hasan Bayramoğlu Evi	Çarşı Mah. Dik Sok. No:8
14.	Mustafa Karslıoğlu Evi	Çarşı Mah. No:2a-2b
15.	Sinan Arslan Evi	Çarşı Mah. Hürriyet Cad. No:17
16.	Rasim Köksal Evi	Dere Mah. Ahmet Çavuş Sok. No:1
17.	Kaydı Aslantürk Evi	Çarşı Mah. Hastane Cad. No:27
18.	Vehip İrmiş I. Evi	Vehip İrmiş I. Evi
19.	Vehip İrmiş II. Evi	Çarşı Mah. Yurt Sok. No:11
20.	Erdal Taşkan Evi	Çarşı Mah. Yurt Sok. No:23
21.	Dizdarların Evi	Çarşı Mah. Kenar Sok. No:14
22.	Ömer Özgün Evi	Dere Mah. Halit Paşa Cad. No:27
23.	Muhammet Aksakal Evi	Orta Mah. Aksakaloğlu Sok.
24.	Müfit Erbilgin Evi	Orta Mah. Aksakaloğlu Sok. No:33
25.	Müfit Erbilgin Evi	Çarşı Mah. Halkevi Cad. No:30
26.	Ahmet Sarıkaya Evi	Çarşı Mah. İnönü Cad.
27.	Çarşı Mahallesi İnönü Caddesindeki Konut	Çarşı Mah. İnönü Cad.
28.	Dere Mahallesi Ahmet Çavuş Sokakta Bulunan Konut	Çarşı Mah. Ahmet Çavuş Sok.
29.	Çamlık Mahallesi İnönü Mevkiinde Bulunan Konut	Çamlık Mah. İnönü Mevkii
30.	Dere Mahallesi Yeni Caddede Bulunan Konut	Dere Mahallesi Yeni Caddede Bulunan Konut
31.	Ömer Özgün Evi	Dere Mah. Mahalle Yolu Mevkii
32.	Çarşı Mahallesi Hamam Sokakta Bulunan Konut	Çarşı Mah. Hamam Sok
33.	Gülşah Günay Evi	Çarşı Mah. Şube Sok
34.	Emine Can Evi	Çarşı Mah. Dik Sokak
35.	Mustafa Yenidünya Evi	Çarşı Mah. Emniyet Sokak
36.	Sadık Demir Evi	Orta Mah. Demir Sokak
37.	Ahmet Çaloğlu Evi	Orta Mah. Yedi Mart Sok
38.	Mehmet Şentürk Evi	Orta Mah. Yedi Mart Sok
39.	Çakmakçılar Konağı	Dere Mah. Halitpaşa Cad.
40.	Hatice Münevver Yüzbaşıoğlu Evi	Çayağzı Mah
41.	Engin Atabek Evi	Çayağzı Mahallesi
42.	Mevlüt Kurşun Evi	Çamlık Mah. İnönü Mevkii
43.	Ahmet Saklıca Evi	Çarşı Mah. Emniyet Sokak
44.	Musa Yavuzay Evi	Çarşı Mah. Dik Sokak
45.	Mustafa Erol Evi	Çarşı Mah. Dik Sokak
46.	Salih Coşkun Evi	Orta Mahalle
47.	Gürhan Özdemir Evi	Merkez, Ormanlı Köyü
48.	Çarşı Mahallesi Dik Sokakta Bulunan Ev	Çarşı Mah. Dik Sokak No: 9
49.	Asım Tunç Evi	Çarşı Mah. Dik Sokak No: 34
50.	Aliye Keskin Evi	Aliye Keskin Evi
51.	Dere Mahallesinde Bulunan Konut	Balcıoğlu Mah. Çamlıca Sokak
52.	Adakale Mahallesi'ndeki Konut	Adakale Mah. İskenderoğlu Sok.
53.	Selahattin Yamakoğlu Evi	Arhavi, Aşağı Hacılar Mah.
54.	Mehmet Asım Ermiş Evi ve Serenderi	Arhavi, Cumhuriyet Mahallesi
55.	Kenan Erol Evi ve Serenderi	Arhavi, Şenköy Köyü, Köyiçi Mevkii
56.	Alparslan Kitapçı Evi	Arhavi, Kestane Alan Köyü
57.	Gültekin Atalay Evi	Arhavi, Kestane Alan Köyü
58.	Hasan Kazancı Evi	Arhavi, Gürgencik Köyü, Coş Rakani Mevki
59.	İlhan Danışma Evi	Arhavi, Gürgencik Köyü, Aşağı Gürgencik Mevkii
60.	Ali Şahinbaş Evi	Arhavi, Tepeyurt Köyü, Orta Mahalle
61.	Funda Özyurt Evi	Arhavi, Cumhuriyet Mahallesi, Mahalle Üstü Mevkii
62.	Aşağı Hacılar Mahallesi Konut	Arhavi, Aşağı Hacılar Mahallesi

63.	Kestane Alan Köyü I. Konut	Arhavi, Kestanealan Köyü, Orta Mahalle
64.	Kestane Alan Köyü II. Konut	Arhavi, Kestanealan Köyü, Orta Mahalle
65.	Dereüstü Köyü Konut	Arhavi, Dereüstü Köyü
66.	Ulukent Köyü Konut	Arhavi, Ulukent Köyü
67.	Dülgerli Köyü Konut	Dülgerli Köyü Konut
68.	Dereüstü Köyü Konut	Arhavi, Dereüstü Köyü
69.	Konut (Zekai İnce Evi)	Arhavi, Cumhuriyet Mahallesi, Mahalle Üstü Mevki
70.	Kuledibi Mahallesi Konut	Hopa, Kuledibi Mahallesi
71.	Orta Hopa Mahallesi Konut	Hopa, Orta Hopa Mah. Çınar Caddesi
72.	Zülfer Temiz Evi	Cevizli Köyü, Ethem Hoca Mah.
73.	Söğütlü Mahallesi Şato	Şavşat, Söğütlü Mah.

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf 3.193. Artvin İl Merkezindeki Kültür Evi ve Tarihi Şavşat Evleri (Kültür Evi)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.194. Korucular Köyü (Murgul) Koruma Altındaki Tarihi Konaktan Görünümler.

Fotoğraf 3.195. Adakale (Ardanuç) Tarihi Konak ve Aydın Köyünde (Ardanuç) Bulunan Tarihi Geleneksel Meskenlerden Görünümler.

Fotoğraf 3.196. Yaylalar Köyü Körahmet Mahallesi Taş ve Ahşap Meskenlerinde Görünüm.

Fotoğraf 3.197. Kılıçkaya Mezrası'nda (Yusufeli) Ahşap Meskenler ve Sakarya Köyü (Ardanuç)'nde Samanlık ve Ahırdan Görünümler.

Görsel anlamda çekici ve estetik değerlere sahip serenderler (Uzun ve diğ., 2015: 308) kırsal turizmin de önemli beşeri kaynak değerleri içerisinde gösterilebilir. Bu yapılar

yöre mimarisi yönüyle çok şaşırtıcıdır. Bu yapılar genelde çeşitli gıdaların bozulmaksızın saklanmasına, bazı tarım ürünü türlerinin (mısır, fasulye, kabak) kurutulması ve kemirgenlerden korunması (fare vb.) amacıyla evin yakınında inşa edilen, yaşam alanı olarak kullanılmayan yapılardan biridir (Batur, 2005a: 25; Fotoğraf 3.198.).

Fotoğraf 3.198. Artvin Yöresinde Serenderlerden Görünümler.

Kimi yerlerde köye ait olabildiği gibi bazı yerlerde de şahıs malı olan değirmenler kırsal mirasımızın en önemli maddi kültür belgelerinden biri, aynı zamanda halk mimarisi örneklerinden olan su değirmenleridir. Kırsal alanda üretilen ve kırsal insanın temel besin kaynaklarından olan mısır ve buğdayın öğütülmesi yanı sıra; beslediği hayvanların yiyeceği olan tahıl türlerinin öğütülmesinde de su değirmenlerinden yararlanılır (Ceylan, 2014: 67). Her köyde 5-10 tane değirmen vardır. Dere kenarlarında yer alan suyla çalışan bu değirmenler mısır öğütmek için kullanılmaktadır. Çok basit bir kulübe şeklinde inşa edilen değirmenler, bir çark, bu çarka suyu taşıyan bir boru ve değirmen taşlarından ibarettir (Koday, 2003: 96-97; Fotoğraf 3.199.).

Fotoğraf 3.199. Artvin Yöresi'nde Ahşap Değirmenden (Camili) Görünümler.

Artvin ilinde tescil altına alınan ve Kültür Envanteri içerisinde yer alan doğal ve tarihi bazı sit alanları daha bulunmaktadır (Tablo 3.22.). Bunlar içerisinde şehitlikler gibi tarihi öneme sahip yerler ile mağara ve ceviz ağacı gibi doğal unsurlar da yer almaktadır. Aşağıda belirtilen alanlar Artvin ilinin ekoturizm potansiyeline katkı sağlamakta birlikte, içlerinde Kirazlı Köyü Kaya Odaları olarak anılan Aşağıkoyunlu ve Kirazlı köyleri sınırında Su Atılan Şelalesi patikası üzerindeki tahrip edilmiş ancak halen yapıların bir bölümü ayakta duran tarihi yer hem ekoturistlerin, hem de kültür turistlerinin için en fazla ilgi gösterdikleri yer olması açısından önemlidir.

Tablo 3.22. Artvin İlindeki Tascilli Doğal, Tarihi ve Arkeolojik Sitler ve Alanlar(2012).

No	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Okumuşlar Köyü Sit Alanı	Merkez, Okumuşlar Köyü
2.	Sarıbudak Köyü (Melo) Şehitliği (Tarihi Sit Alanı)	Merkez, Sarıbudak Köyü
3.	Borçka Şehitliği (Tarihi Sit Alanı)	Borçka, Merkez
4.	Küre Şehitliği (Tarihi Sit Alanı)	Murgul, Küre
5.	Sakarya Köyü Bal Mağarası	Ardanuç, Sakarya Köyü
6.	Ihlamur Ağacı	Hopa, Orta Hopa Mahallesi
7.	Kirazlı Köyü Kaya Odaları	Şavşat, Kirazlı Köyü
8.	Savangin Mağarası	Yusufeli, Bakırtepe Köyü
9.	İşhan Köyü Avres Mahallesi Ceviz Ağacı	Yusufeli, İşhan Köyü, Avres Mahallesi

Kaynak: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Halkoyunları

Artvin yöresi halk oyunları açısından da önemli bir kültürel zenginlik oluşturmaktadır. İlçelerin farklı kültürlerine göre şekillenen halk oyunları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Yazılı kaynaklara göre Artvin'in yetmiş civarında halkoyunu vardır (Akalın ve diğ., 1994: 98). Deviskel yaylalarında Kars Atabarı ve Kurt Oyunu haricindeki yaklaşık 64 adet adet tespit edilen oyunlar arasında Düz horon, Atabarı, Borçka Hemşin, Şahlan, Karabağ, Teşi, Cilveloy, Ahçik Barı, Çoşkun Çoruh, Sasa, Mendo Barı, Kobak, Acara, Deli Horon, Sarı Çiçek ve Deli Kız oyunu bulunmaktadır (Erkan, 2008: 27-56; Şahin, Şahin ve Akalın, 1997: 197-198). Kısaca yörede geleneksel oyunları Erzurum, Kafkaslar ve Karadeniz oyunlarının bir sentezi olarak ifade etmek mümkündür (Gündüz, 2001: 175-176). İl genelinde yöresel halkoyunları ilçeden ilçeye değişmekle birlikte çalınan enstrümanın türü de değişiklik göstermektedir. Nitekim

Ardanuç'ta davul ve zurna ağırlıkta iken, Şavşat ve Murgul'da akordeon, Borçka, Hopa ve Arhavi'de tulum ve kemençe yoğunlukla kullanılmaktadır.

Bölge içerisinde birçok türü olan horon (kız, kılıç, Hopa, Borçka, rahat, körçek, sallama, seyrek, sıksara, sözlü bıçak, deli, karma, kapalı, açık, atlama, ağır, alaca gibi) diğer ismiyle horan 5, 7, 9 vuruşlu halk oyunlarındandır (Demir, 2005: 121). Çok hareketli bir oyun olan horon çekici hareketleri ve oldukça hızlı oynanıyor olması nedeniyle yöreyi ziyaret eden turistler için zaman zaman yaylalarda gerçekleştirilen etkinliklerde tulum veya kemençe eşliğinde oynanmaktadır. Ayrıca yörede halkoyunlarına gösterilen önem ve halkoyunu kursları ile gençlere eğitim verilmesi geleneksel halkoyunlarının yaşatılması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda ilçelerde gerçekleştirilen resmi törenlerde program kapsamında halkoyunlarına da yer verilmektedir (Fotoğraf 3.200.)

Fotoğraf 3.200. Şavşat ve Murgul Yöresine Halk Oyunlarından Görünümler.

Kaynak: Murgul ve Şavşat Kaymakamlığı.

Atmaca Avcılığı ve Atmaca Kültürü

Avcılık faaliyetleri insanoğlun ilkçağlardan beri değişik şekillerde sürdüre geldiği faaliyet şeklidir. Önceleri avcılık faaliyetleri basit tuzaklar şeklinde yapılırken, günümüzde en modern silah ve teknolojilerle yapılmaktadır. Avlanmak için insanoğlu her zaman ok, tuzak (kapan) sapan ve silah kullanmamış; başta köpek olmak üzere kartal, atmaca gibi hayvanlardan da faydalanmıştır (Koday ve Kaymaz, 2016: 97).

Artvin ili üzerinden kuşların göçlerini sıklıkla yaz sonu ve sonbahar başlarında görülmektedir. Özellikle yırtıcı kuşlar göç esnasında dinlenme ve beslenme için bir müddet Çoruh Vadisi ve çevresindeki ormanlık alan içlerini veya açığındaki yerleri

kullanmaktadırlar. Bu bakımdan alan tam bir göç koridoru özelliği taşımaktadır. Yırtıcı kuşlardan özellikle atmacaların da birinci derecedeki önemli güzergâhı olan Avrasya-Doğu Afrika göç yolunu kullanarak ülkemiz üzerinden geçen yırtıcı kuşlar, Avrupa ve Asya'dan gelerek, Batum'dan Karadeniz Bölgesine girerler ve Çoruh Vadisi'nden geçerek güneye doğru (Erzurum) ulaşırlar. Sonbaharda kuş göçünün yaşandığı ağustos ayı sonrası atmacaların göçlerine sahne olmaktadır (Göktürk, Artvinli ve Bucak, 2008: 41).

Başta Karadeniz Bölgesi ve bilhassa Doğu Karadeniz Bölümü olmak üzere Artvin ve Rize denilince akla gelen "Atmaca" yırtıcı bir kuş türüdür. Atmaca kültürü, ülkemizde başta Rize olmak üzere Artvin ilinde de görülmekte olup, bu kuş yardımıyla daha çok bıldırcın avlanmaktadır (Koday ve Kaymaz, 2016: 94-97; Fotoğraf 3.201.).

Fotoğraf 3.201. Artvin Yöresinde Atmaca, Atmaca Aksesuarları ve Atmaca Besleyen İnsanlardan Görünümler.

Çok zahmetli bir avcılık şekli olan "atmaca avcılığı" yöre insanının bir kültürü, bir tutkusu olmuştur. Sahada atmacayla ilgili çok sayıda şarkı, türkü, hikaye ve fıkraların olması da ayrı bir kültürel zenginliktir. Atmaca tutkunu insanların, kollarında veya açık alanlarda toplanarak yaptıkları sohbet ve anılarını birbirleriyle paylaşmaları görülmeye değer (Koday, 2003: 126; Koday, 2014: 181-183).

Dil

Artvin ilinin yerleşme tarihi konusunda da belirtildiği üzere Çoruh Vadisi'nin tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı belirtilmiştir. Bu yörede yaşayan insanların konuştukları diller de buna göre çeşitlilik kazanmıştır. Nitekim Borçka ilçesinde Camili ve diğer köylerde halen Gürcüce dili aktif olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Artvin'in diğer ilçelerinde de tam anlamıyla konuşulmasa bile yer

adlarında ve konuşma dillerine yerleşmiş birçok Gürcüce sözcük kullanılmaktadır. Çünkü yörede Gürcü hâkimiyeti döneminde kültürü ile birlikte birçok kelime yöre halkı tarafından benimsenmiş ve bu şekilde dillerine de yerleşmiştir. Örneğin yörede Trabzon'dan Arhavi-Hopa'ya kadar uzanan sahada kullanılan dil Lazca'dır. Belirtilen alanda nüfus konusunda yapılan bazı çalışmalarda ve 1960 Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Yıllığı'nda Artvin'de 175.240 kişi Türkçe, 20 Arapça, 8414 Gürcüce, 60 Kürtçe, 12.484 Lazca, 29 Ermenice, 38 diğer diller ve 15 bilinmeyen şeklinde verilmiştir (Gündüz, 2001: 125). Bunlardan başka Hopa ve Kemalpaşa'nın iç kısımlarındaki dağlık ve ormanlık sahada yaşayan Hemşinliler dil (Doğu Hemşin dili) ve folklorik özelliklerinin yanında son yıllarda sürdürdükleri yarı göçebe hayat ve yaylacılığa düşkünlükleri (Gündüz, 2001: 126-127) yörenin kültürel zenginliklerine farklı bir renk katmaktadırlar.

Artvin'de bir başka alt kültür grubu Poşalar'dır ve yoğun olarak Şavşat Söğütlü ve Merkez Köprübaşı mahallesi, Ardanuç'ta Adakale mahallesi ve Yusufeli, Hopa ve Arhavi'de yaşayan bazı gruplar vardır. Poşalar'ın 1997 yılında yapılan sayıma göre 3.400 kişi oldukları tespit edilmiştir. Kullandıkları dil Türkçe olmakla birlikte halk arasında kuş dili olarak tabir edilen dilin bir benzerini kullandıkları ve birçok kelimelerinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (Gündüz, 2001: 130).

Yerel Giysiler

Turizmde kimi destinasyonlar doğal güzellikleriyle, kimileri sosyo-kültürel yapılarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, yöresel tekstil ürünlerinin güncel ve kullanışlı formlarıyla kültürel turizmi canlandırarak bir destinasyon imajı oluşturabilmektedir. Bu açıdan turizmin temel dinamikleri olan yöresel festival ve şenlikler esnasında yöresel tekstil ürünlerinin ilk etapta ön plana çıkması kaçınılmazdır (Tekoğlu ve Yıldırım, 2011: 80).

Artvin ilinde kültürel çeşitlilik giyim kuşamda da görülmektedir. Yusufeli, Borçka ilçeleri veya diğerlerinde görülen yöresel giysiler birbirinden farklılık göstermektedir. Gündüz (2001: 167-170) tarafından kadın ve erkeklerin giysileri konusunda yapmış olduğu açıklamada kıyafetlerde (has ipek kumaş), kutnu (kadın giysileri için özel kumaş), pamuklu kumaş, krep döşen (parlak ince ipek) şal (kuzu yününden yapılan peştamal yapımında kullanılan kumaş), şifon (ince ve şeffaf kumaş), kanavuz (ipek karışımı pamuklu kumaş) ve carse (ipek liflerinden yapılan kumaş) gibi farklı birçok kumaş

türlerinin kullanılarak yapıldığı giysiler bulunmaktadır. Bu kumaşlara doğal yollardan yani bitki ve yapraklarından elde edilen kök boyalarla renk verilmektedir (üzüm yaprağı (yeşil), eğrelti (yeşil), ayva yaprağı (sarı), soğan kabuğu (pembe), ceviz yaprağı ve kabuğu (yeşil-kahverengi) ve kızılağaç kabuğu (siyah) gibi). Buna göre kadınların başında yazması ve yazmanın üstünde foşi (diğer başa giyilenler; vala, tavşar, leçek, uştumçıt, silgi, fes-kofiya), bedene giyilenler sıkman, çar, boylama, bele giyilenler; ipek kumaş, şal kuşak, kemerve çar bağ, bel üstüne giyilenler; içlik, kofta, kırmakas, koçik, eldiven, bel altına giyilenler; tuman, arkalaç eteklik, peştamal, ayağa giyilenler; çarık-çapula, yemeni ve çorap şeklinde sıralanabilir. Bunun yanında erkekler de başında kabalak, bedeninde gömlek (göğüslük), cepken (coka), kemer ve şako (palto), altında ise şal, çorap ve ayakkabı olarak çizme giymektedir.

Yörede yün giysiler, kumaşlar ve kilimler kuy adı verilen ve ahşaptan yapılmış olan yerli tezgâhlarda dokunmakta idi. Dokunan farklı özellikteki kumaşlar amaca göre dikilip giyilebilirdi. Geleneksel motifler yansıtmasının yanında çeşitli renklerle dokuması yapılan cecim denilen örtü, daha çok el tezgâhlarında yapılmakta ve sergi amaçlı kullanılmaktadır. Halı-kilim desenlerinde sıcak renklerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Hayvan sırtında yük taşıma amacıyla kullanılan heybe, urgan, çuval vb. Keçi kılından dokunmaktadır. Kökboyaların kullanılması ve dokumaların kaliteli olması uzun süre kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca siyah yün malzemesi doğal haliyle kullanılmaktadır. Bugün folklor ekiplerinin sahnede kullandıkları kıyafetler tüm renkliliği ve kullanılışlığı ile geleneksel kıyafetlerin bir bölümüdür. Kırsal yerleşmelerde nadiren bu tarz giysilerin imali ve kullanılışı gözlenmektedir. Giysiler, başörtüleri pul, boncuk işlenerek süslenmektedir. Şifa verdiğine ve ruhsal rahatsızlıklardan koruduğuna inanılan şua adı verilen bir takı önemsenir ve kişinin ölümünün ardından bir yakınına verilir (Bulut ve Albayrak, 2014: 314-316).

3.26. ARTVİN İLİNDE YEREL FESTİVAL TURİZMİ

Etkinlik turizminin çeşitli turistik destinasyonlarda bulunan doğal ya da hareketli turizm değerlerinin canlandırılması, imaj oluşturucu ve bir turizm çekiciliği yaratması (Donald ve Wicks, 1993: 16) açısından çağımızda, turizmin gelişmesi ve ürün pazarlanmasındaki stratejilerin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir (Can, 2015: 6). Müşteriler veya ziyaretçiler açısından özel etkinlikler, hoşça vakit geçirmek için birer

fırsat, günlük sıradan seçeneklerin dışında gerçekleşen bir sosyo-kültürel deneyimlerdir (McDonnel ve diğ., 1998: 10). Bu açıdan turizm sektöründe etkinlikler, turizm sezonunu uzatmanın en popüler yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Etkinlikler, turistlerin kalış sürelerini uzatırken yaptıkları toplam harcamaları da arttırmaktadır. Etkinlik yönetimi, turistlerin de potansiyel bir pazar olarak değerlendirildiği hızla gelişen profesyonel bir daldır ve turizm endüstrisi etkinliklerin başarısı ve çekiciliğinde önemli bir paydaş haline gelmiştir (Getz, 2008: 404). Festivallerin turizm, eğlence, eğitim, sosyal etkileşim, iş, ticaret ve ilham kaynağı olmak üzere yedi işlevi bulunmaktadır (Houghton, 2001: 39). Bu işlevleri ile festivaller, yöreye ziyaretçi sayısını çoğaltmakta, ekonomik getiri sağlamakta, yöre imajını geliştirmekte ve yerel halkın gururunu artırmaktadır (Litvin ve Fetter, 2006: 44). Diğer taraftan festivaller, toplumdaki kültürel farklılıkların, kimliklerin, sosyal bağların ve aidiyetlerin gelişmesini teşvik ederek toplumun yeniden biçimlenmesine de katkı sağlamaktadır (Duffy, 2005: 680). Festivaller katılımcıları açısından farklı şekilde değerlendirilebilmektedir. Bunlardan biri olan yerel festivaller, belli bir kültürün parçası olan ve bu kültürden beslenen özelliktedir. Etkinlikler, ev sahibi kültüre yönlendirilmiş ve bu kültürün üyeleri tarafından kontrol edilir (Wilson ve Udal, 1992: 4).

Günümüzde resmi kurumların (Kaymakamlık ve Belediyeler gibi) da destekleriyle gerçekleştirilen ve sayıları binlere ulaşan şenlik veya festival gerçekleştirilmektedir. Bu şenlikler içerisinde ise özellikle kırsal yerleşmeler birlik ve beraberliklerini göstermek, kültürlerini tanıtmak ve yaşatmak adına her geçen gün zenginleştirdikleri etkinlik sayıları ile bu faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Kültürel özellikleri içerisinde giysileri, el sanatları, sözlü ve çalgılı yerel sanatları, yemekleri ile farklı bir atmosfer oluşturmaktadır. Gelen gurbetçiler ise bu kültürü yeniden yaşama ve yeniden o atmosferde çocuklarıyla almak için kilometrelerce uzaktan bu yaylalara gelmektedir. Bu kapsamda etkinliklerle ilgili faaliyetler oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Gerçekleştirilen etkinlikler yemek, spor, doğa, dans ve yöresel oyunlar, el sanatları, özel ve anlam taşıyan günler, tarım ve hayvancılık ile ilgili etkinlik turizmine konu olan faaliyetleri sıralamak mümkündür. Buna bağlı olarak ekoturizmin içinde yer alan tarımsal, doğal olaylara bağlı, sporsal aktiviteler, özel günler için gerçekleştirilen tırmanış ve yöresel festival ile burada gerçekleştirilen yöresel oyunlar, el sanatları gibi birçok unsuru zaten ekoturizm içerisinde görmekteyiz. Bu açıdan turizmi canlandırma, çeşitlendirme, yörenin tanıtımı ve insanların dikkatini çekerek bu alanlara gelmelerini sağlama gibi nedenlerle turizm

yörelerinde yörenin doğal ve sosyo-kültürel yapısıyla örtüşen ve o yöreyi temsil edebilecek düzeydeki etkinlikler hem ekoturizmi, hem de etkinlik turizmini yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca turizm gelişimi ve yörenin kalkınmasına etkisi açısında büyük bir önem taşıdığını belirtmek gerekir.

Yayla turizminde Doğu Karadeniz yaylalarının seyahat acenteleri tarafından tur programlarına almalarıyla ulusal ve uluslararası turizmde gittikçe artan bir ilgi görmektedir. Yerel olarak yapılmakta olan yayla şenlikleri başta tanıtım yoluyla, yakın çevredeki insanların da katılımıyla festival turizmine dönüşmüştür (Doğaner, 2001: 209). Nitekim yayla festivalleri zengin kültürün bir yansıması olarak birçok etkinliğin bir arada olduğu ve açık havada gerçekleştirilen eğlencelerden biridir. Şenliklerin yapıldığı gün sabah erkenden yöresel ve göz alıcı giysilerini giyen genç kızlar ve kadınlar erkekler ile birlikte çalgılar eşliğinde oyunlar oynayarak şenlik yerinde toplanmaya başlarlar. Değişik yaylalar, köy ve şehirlerden gelen binlerce insan yüzlerce araç bir renk cümbüşü oluşturur. Yaylacılar tarafından büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanmakta ve düzenlenen eğlenceler, gece geç saatlere kadar sürmektedir (Zaman, 2007: 281-284; Zaman, 2000: 292-295; Zaman, 2010: 217).

Farklı temalarla gerçekleştirilen şenlikler Doğu Karadeniz ve Artvin için ekoturizme çeşitlilik katmaktadır. Bu şenliklerin ortak nitelikleri incelendiğinde Doğu Karadeniz yayla şenlikleri arasında geleneksel olanların bazı ortak gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi şenliğin yapıldığı alanda kutsal bir yeri ya da nesneyi ziyaret etmektir. İkincisi yaylaya çıkan insanların çıkışı bir şenlikle kutlamak istemeleri düşüncesi gelmektedir. Üçüncüsü ise yaylada çayır biçiminin (hasat) başlaması veya sona ermesi şenlik nedeni olabilmektedir (Sümerkan, 1997: 65). Ayrıca festival veya şenliklere sadece yörede yaşayan insanlar katılmamaktadır. Gerek büyük şehirlere göç eden ancak doğdukları topraklarla bağlarını koparmayan insanların yanında gurbetçiler de bu etkinliklere katılmak için gelmektedirler.

İl genelinde festivaller özellikle Yusufeli ve Murgul çevresinde yoğunlaşmakla birlikte, Kafkasör'de sonlandırılan büyük müsabaka olarak kabul gören boğa güreşleri ile birçok ilçede yapılan karakucak güreşleri şubat ayının son haftası başlamakta ve Kafkasör Festivali ile final yapmaktadır (Yılmaz, 2010: 1603). Karakucak güreşlerine çocuklar da dahil olmak üzere genç güreşçiler değişik kategorilerde yarışmalara katılmaktadır. Hatta

boğa güreşi etkinliklerinin bile çoğunda önce insanlar güreşir. Yörede biri kar üstü olmak üzere dokuz yerde "Karakucak Güreşleri" şenliği yapılmaktadır. Bunlar içerisinde en meşhurları (Öksüz, 2015: 307): Aydın Köyü Söğütdüzü Karakucak Güreşleri (Ardanuç), Efkârı Âşıklar Şenliği ve Karakucak Güreş Festivali (Ardanuç), Karüstü Karakucak Güreşleri (Borçka), Lori Yaylası Karakucak Güreş Festivali (Ardanuç), Pınarlı Karakucak Güreşleri (Şavşat)'dir.

Araştırma sahasında gerçekleşen karakucak güreşleri ile boğa güreşleri oldukça geniş alanlara yayılmıştır. Neredeyse bütün ilçelerde yapılmaktadır. Yusufeli ilçesi ise bu açıdan oldukça renkli ve çeşitli etkinliklere sahne olmaktadır. Bunlara örnek olarak 22 Nisan Bahçeli şenliği (Boğa Güreşi), 01 Mayıs Dokumacılar şenliği (Güreş), 02 Mayıs Cala şenliği (Boğa Güreşi), 14 Mayıs Çeltikdüzü şenliği (Güreş), 20 Temmuz Tekkale Yaylaya Çıkış şenlikleri, 22 Temmuz Tekkale Festivali (Boğa Güreşi-Güreş), 22 Temmuz Yusufeli Çeltik Hasadı Şenlikleri, 4-6 Ağustos Salikvan Festivali (Boğa Güreşi, Güreş, Futbol Turnuvası), 15 Ağustos Selant Yaylası Şenlikleri (Surat, 2011: 188) gösterilebilir.

Yine Arhavi'de bu yıl 11'incisi düzenlenen Mençuna Şelalesi ve Çifte Köprü Doğa Yürüyüşü her yıl mayıs ayının 3. hafta sonu ulusal düzeyde Arhavi Belediyesi'nin organizasyonları ile gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf 3.202.). Her yıl temmuz ayının sonu haziran ayının başında yöredeki köylerde ve kırsal alanda düzenlenen Yeşil Yayla Festivali kapsamında Arılı (Papilat) Festival alanı çeşitli doğa turizmi etkinliklerinin yanı sıra kültürel etkinliklere de sahne olmaktadır (Koday ve diğ., 2015: 227). Ayrıca buradaki Omatğore (Pilarget) düzlüğünde kurulan geleneksel Laz kültürü eğlence alanı hem gezi amaçlı, hem de festival amaçlı tüm ihtiyaçlara cevap verebilecek yapıdadır. 2011 yılında başlanan festival geleneksel hale dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Yöresel sanatçılar, yarışmalar, eski oyunlar ve kültürel faaliyetlerin yanında ahşap dönme dolap etkinliği şenliğin ilgi çeken bölümlerindendir. "Geleneksel Yeşil Yayla Festivali' etkinliklerinde kullanılan mekânlardan içerisinde Balıklı, Soğucak ve Güngören köyü bulunmaktadır. 2011 yılında 6.sı yapılan "Yeşil Yayla Kültür Sanat ve Çevre Festivali"nin son günü Balıklı Köyü'nde gerçekleşmiştir. Köy, diğer köylere göre yüksek kesimlerde yer aldığı için (495 m), yağmur ve kar yağışı gibi durumlarda çok etkilenmektedir. Özellikle kış aylarında kar yağışı ile birlikte birbirinden güzel kartpostallık manzaralar ortaya

çıkmaktadır. Ayrıca Omatğore (Pilarget) yol güzergâhında restore edilmiş orta dönem Laz ev mimarisi örneklerini de görmek mümkündür (Akyol ve diğ., 2014: 254).

Fotoğraf 3.202. Mençuna Şelalesi ve Çifte Köprü (Arhavi) Doğa Yürüyüşü Festivalinden Görünüm.

Bu yıl 7.'si düzenlenen Uluslararası Tulum ve Müzik Festivali'ne Romanya, Bulgaristan, Gürcistan, Sırbistan, Makedonya, Osetya, K.K.T.C. ve diğer birçok ülkeden yarışmacıların katıldığı bu faaliyetler yöreye renk katmaktadır. Festival süresince etnografya müzesi gezisi, Damar Karagöl Yaylası gezi turu, yöresel yemek yarışması ve sunumu, buzağı güzellik yarışması, halk oyunları gösterileri, açık hava halk konseri, boğa güreşleri gibi etkinlikler düzenlenmektedir (Fotoğraf 3.203.).

Fotoğraf 3.203. Uluslararası Tulum Festivali'nden Görünüm.

Yöre insanının sanatsal ve kültürel faaliyetlere karşı büyük ilgisi vardır. Nitekim Artvin iline bağlı Arhavi ilçesinde, Arhavi Sanat ve Kültür Şenliği ve Derecik (Sidere) Festivali olmak üzere iki tane büyük şenlik yapılmaktadır. Temmuz ve ağustos aylarında yapılan bu şenliklerde avcılık, mısır ayıklama, sütten tereyağı çıkarma gibi değişik yarışmalar düzenlenmektedir (Koday ve Kaymaz, 2016: 101).

Artvin yayla eğlencelerinin en görkemli ve en orijinal etkinliği boğa güreşleridir. Boğa güreşi; iki boğanın "boy, kilo, yaş, boynuz yapısı" gibi özellikleri dikkate alınarak çeşitli amaçlarla güreştirilmesini esas alan eğlence ve yarışma biçimidir (Öksüz, 2015: 308). Güreşlerinde boğaların zarar görmesini önlemek için birtakım kurallar konmuştur. İlgililer ellerindeki sopalarla gerektiğinde -güreşmeme durumunda güreşe teşvik etmek için hafifçe itelemek ya da vurmak gibi- araya girerler. Güreş esnasında boğalardan biri güreşmeyi bırakıp kaçarsa kaybetmiş sayılır ve arenadan yetkililerce uzaklaştırılır. Tam manasıyla çok net kurallarla belirlenmiş, güç gösterisine bağlı olarak gerçekleştirilen bir müsabakaya dayalı eğlencedir. Bölgede düzenli olarak yapıldığı bilinen en eski boğa güreşleri Ardanuç Bereket köyü Dalahet yaylasında yapılan güreşlerdir. 1980'lere kadar Ardanuç'un köyleri, merkez ilçenin köyleri ve Yusufeli'nin köylerinden getirilen boğaların burada güreştirildiği bilinmektedir (Öksüz, 2015: 310-312). Bu güreşlerde değişik kategorilerde dereceye giren boğalar, haziranın son veya temmuzun ilk günlerinde Artvin merkez ilçenin Kafkasör yaylasında düzenlenen büyük finalde güreştirilirler. Bu kapsamda Artvin'de her yıl gerçekleştirilen Kafkasör Yaylası'ndaki Boğa Güreşleri ulusal ve uluslararası alanda en dikkat çekici festivallerden birisidir. Yörede ismi doğrudan "Boğa Güreşleri" olarak düzenlenen şenliklerin en meşhurları, düzenlenme yer ve tarihleri şu şekildedir: Ardanuç'ta yapılan Dalahet Boğa ve Karakucak Güreşleri (Ağustos 1. Hafta), Yusufeli'de yapılan Kılıçkaya Boğa ve Karakucak Güreşleri (Nisan 4. Hafta), Derekapı Boğa Güreşleri (Mayıs 1. Hafta) ve Sarıgöl Boğa Güreşleri (Nisan 2. Hafta), Artvin Merkezde yapılan Kafkasör Festivali (Temmuz 1. Hafta) ile Murgul'da yapılan Özmal ve Damar Boğa Güreşleri (Mayıs 4. Hafta)'dir.

Murgul ilçesinde uzun yıllardan beri gerçekleştirilen Damar Boğa Güreşleri Festivali yöreye renk katan faaliyetlerden birisini oluşturmaktadır (Fotograf 3.204.). Bunun yanı sıra 2018 yılında 26'ncısı yapılan Geleneksel Özmal ve Çevre Köyleri Boğa Güreşleri Festivali de çalışma alanında gerçekleştirilen festival organizasyonlardan bir başkasını oluşturmaktadır.

Fotoğraf 3.204. Damar ve Özmal Boğa Güreşleri Arenasından Görünüm.

Borçka ilçesinin Camili köyü ve havzadaki diğer köyler ile ortaklaşa gerçekleştirilen hayvancılık ile ilişkili önemli festivallerden biri de "Macahel (Camili) Saf Kafkas Arısı ve Bal Festivali"dir. Bu festival ağustos ayının ikinci haftası Gorgit Yaylası'nda gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf 3.205.). Festivale katılan yerli ve yabancı turist sayısı ise oldukça fazladır (Kaymaz, 2012: 241). Çünkü alan ülkemizin tek biyosfer rezerv alanı ve içerisinde iki tabiat koruma alanı olması nedeniyle doğa turizmi ve ekoturizm açısından sahip olduğu çekiciliğe bağlı olarak tanınırlığı yüksek bir yerdir. Bu açıdan çok sayıda turist çeken alanda bahsi edilen festivalin gerçekleştirilmesi büyük ölçüde turizme katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 3.205. Saf Kafkas Arı ve Bal Festivali'nden Bir Görünüm.

Bir diğer şenlik örneğini "Sahara Yaylası ve Sahara Pancar Şenliği" oluşturmaktadır. Şavşat ilçesinin her tarafında eskiden beri geleneksel halde kutlanan "Pancarcı Şenliği" ismini, bölgede yetişen ve yapraklarından çorba yapılan koyu yeşil yapraklı bitkiden almıştır. Bu eğlence biçimi günümüzde Sahara festivaline dönüşmüştür.

Karagöl-Sahara Milli Parkı'nın Sahara bölümü içerisindeki Kocabey kışlası yakınlarındaki Lelvant denilen mevkide düzenlenmektedir. Sahara Dağı'nın eteğinde milli park haline dönüştürülen alan içerisinde yapılan festival ilk defa 22-23 Temmuz 1989'da gerçekleştirilmiştir. Festival günümüzde cuma gününden başlayarak üç gün boyunca devam etmekte olup, 2018 yılında 28.'si yapılmıştır. Bu şenlik yeri yurdumuzun çeşitli bölgelerinde ikamet edip, uzun yıllar anne, baba, arkadaş, eş ve dost hasretliği çekenlerin birbiriyle buluşup hasret giderdiği yerdir. Sahara pancarcı festivalinde iki gün boyunca çeşitli kültürel etkinliklerin yanında, ödüllü ve dereceli yarışmalar da düzenlenmektedir. Resim ve fotoğraf sergisi, buzağıların sergilenmesi, pancar çorbası ikramı, davul-zuma çalma yarışması, at yarışları, Türk halk müziği amatör ses yarışması, halkoyunları ve yöresel kıyafet yarışması, fetir ketesi yarışması ile pancarcı güzeli seçimi gibi pek çok etkinlik ve yarışma yapılmaktadır (Torun, 1998: 86). Ayrıca festivalde yerel sanatçıların yanı sıra, zaman zaman ülke çapında tanınan sanatçıların da katılımıyla renklenen şenlik, farklı aktivitelere sahne olmaktadır. Tulum ve akordeon eşliğinde çekilen halaylar, farklı alanlarda yapılan yarışmalar (en güzel buzağı, kız çocuklar arasında güzellik, yöresel şiir ve halk müziği yarışmaları gibi), insanlar arasında kaynaşmanın meydana gelmesini ve özlemlerin giderilmesini sağlayan başlıca etkinliklerdir. Söz konusu şenliğin en dikkat çekici özelliklerinden biri de, Gürcistan'dan yöresel halk oyunları ekibinin de katılımının sağlanmasıdır (Orhan, 2015: 320). Ayrıca şenlik alanında ziyaretçiler kendi çadırlarını kurmakta, şenlik boyunca burada kalmaktadırlar (Akman, 2008: 46-47). Yine Şavşat ilçesinde Meydancık ve Oba köyleri arasında, yaklaşık 1800 m'de orman içerisinde yer alan ve Satave adı verilen mevkide düzenlenen Meydancık Satave Gevrek Festivali, ilçe merkezine yaklaşık 17 km uzaklıkta bulunan Veliköy'de, kökeni oldukça eski tarihlere dayanan kar üstü karakucak güreşlerini yaşatmak amacıyla düzenlen Veliköy Kar Üstü Karakucak Güreşleri, ilçe merkezine yaklaşık 20 km uzaklıkta bulunan Çavdarlı köyünde düzenlenen bu şenlik, Saperkule adı verilen mevkide (köyün 3-4 km yakınında) yapılmakta olan Saperkule Pancarcı Şenliği ve Şavşat kasabasına yaklaşık 35 km uzaklıkta yer alan Maden köyünün yayla şenliği olan Maden Köyü Mariyoba Şenliği diğer önemli şenlikler arasında sayılabilir (Orhan, 2015: 323).

Diğer taraftan Ardanuç ilçesinde Efkâri Şenlikleri, Curuspil yaylasında gerçekleştirilmekte ve Ardanuç Belediyesi tarafından organize edilmektedir. Burada

düzenlenen şenliklerde çok katılımlı seyirci önünde "karakucak" güreşleri yapılmaktadır. 1989 yılından itibaren geleneksel olarak yapılan şenliklerde çeşitli konser ve eğlenceler sergilenmektedir (Torun, 1998: 87).

Salikan Yayla Şenlikleri, Yusufeli Dağ Turizmi Salıkvan Yayla Şenliklerini Geliştirme Derneği ve Arhavi Folklor Kültür ve Turizm Derneği'nin ortak organizesiyle gerçekleşmektedir. 1993 yılından itibaren yapılan geleneksel şenlik her yıl Ağustos ayının ilk haftasında başlamaktadır. Yusufeli ilçesi ağırlıklı olmak üzere Arhavi ve diğer ilçelerimizle, komşu illerden gelen insanların katılımıyla renklenen şenlikte, karakucak güreşleri, boğa güreşleri, atıcılık, futbol, voleybol, halk oyunları, ses yanşmaları, kır gezileri ve diğer çeşitli etkinliklerle beş gün süreyle eğlenceler yapılmaktadır (Torun, 1998: 87).

Sonuç olarak Artvin ili ve yakın çevresi festival ve şenlik gibi etkinlikler yönünden oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Artvin ilinde her yıl ilkbahar ve yaz aylarının canlı ve renkli geçmesinde etkili olan yaklaşık 44 yerel, ulusal veya uluslararası etkinlik yapılmaktadır (Tablo 3.23.). Yöre insanının yanı sıra Türkiye genelinde yaşayan Artvinliler, çevre illerde yaşayan birçok insan ve yabancı turistlerin yoğun ilgi gösterdiği bu festivaller ilin tanıtılmasında ve turizmin canlı tutulmasında büyük rol oynamaktadır. Bu festivaller doğa ve kültürün güzel bir kaynaşmasının sonucu olarak ortaya çıkması ekoturizm faaliyetlerinin çeşitlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Kırsal kalkınma açısından sağladığı ekonomik katkı bu festivallerin önemini artırmakla birlikte yörenin festival veya şenlik kültürünün canlı kalması, insanların memleketlerine olan özlemlerinin bir nebze olsun hafifletilmesi, akraba ilişkilerinin sürdürülmesi, insanların birbirleriyle kaynaşmasına fırsat vermesi ile bu kültürün yaşatılması açısından oldukça önemlidir (Fotoğraf 3.206., Fotoğraf 3.207.; Fotoğraf 3.208.; Fotoğraf 3.209.).

Tablo 3.23. Artvin İli Yerel Etkinlikleri

Etkinliğin Adı	Tarihi	Yeri	Düzenleyen Kuruluş	Gerçekleştirilen Etkinlikler
Kafkasör Kültür, Sanat ve Turizm Festivali	Haziran'ın Son Hafta Sonu	Kafkasör Yaylası/Artvin	Artvin Belediye Başkanlığı	Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri, Halk Konserleri, Halk Oyunları Gösterileri, El Sanatları ve Fotoğraf Sergileri, Buzağı Güzellik Yarışması
Ormanlı Köyü Kültür ve Dayanışma Senlikleri	Ağustos'un 2 Hafta Sonu	Ormanlı Köyü/Artvin	Ormanlı Köyü Muhtarlığı	Halk Oyunları Gösterileri, Mahalli Sanatçı Konserleri, Tiyatro Gösterileri, Yöresel Mutfak Ürünlerinin Sergisi Ve İkramı
Melo Kaledibi Kültür, Sanat ve Turizm Festivali	Mayıs'ın 3.Hafta Sonu	Sarıbudak (Melo) Köyü/Artvin	Sarıbudak Köyü Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği	Boğa Güreşleri, Müzik Dinletisi, Ödüllü Yöresel Yarışmalar, Off Road Yarışları, Kır Koşusu, Motokros Gösterileri, Halk Oyunları Gösterileri
Ortaköy Boğa Güreşleri ve Kültür, Sanat Festivali	Mayıs'ın Son Hafta Sonu	Ortaköy (Berta)/Artvin	Geleneksel Boğa Güreşlerini Yaşatma, Çiftçiyi Destekleme ve Doğayı Koruma Derneği	Boğa Güreşleri, Müzik Dinletisi, Koşusu, Halk Oyunları Gösterileri
Geleneksel Katmer Festivali	Ağustos'un 2. Hafta Sonu	Vaşnikora Yaylası/Artvin	Artvin Aşağı Maden ve Yukarı Maden Köyleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği	Doğa Yürüyüşü, Tavla Turnuvası Elemeleri, Müzik Eğlence Programları, Voleybol Turnuvası, Tavla Turnuvası, Katmer Yarışması, Çuval Yarışması, Karakucak Güreşleri
Çuruspil Efkari Asıklar Şenliği ve Karakucak Güreşleri	Ağustos'un ilk Hafta Sonu	Curuspil Yaylası/Konaklı, Akarsu, Kaşıkçı,Ardanuç	Ardanuç Belediye Başkanlığı	Karakucak Güreşleri, Âşıklar Şenliği, Türk Halk Müziği Dinletisi, Amatör Ses Yarışması, Kültürler Arası Halk Oyunları Yarışması
Söğütdüzü Yayla Şenliği ve Karakucak Güreş Festivali	Ağustos'un İlk Hafta Sonu	Söğütdüzü Yaylası-Aydın Köyü /Ardanuç	Aydın Köyü Kültür, Turizm ve Yardımlaşma Derneği	Karakucak Güreşleri, At Yarışları, Buzağı Yarışması, Bal, Peynir, Tereyağı ve Gevrek Yarışması, Köyler Arası Halat Çekimi Güresi Turnuvası, Amatör Ses Yarışması, Âşıklar Şenliği ve Müzik Dinletileri
Kutlu Köyü Kale ve Yayla Festivali	Ağustos'un 2.Hafta Sonu	Velat Mevkii-Kutlu Köyü/ Ardanuç	Kutlu Köyü Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği	Yöresel Kıyafetlerle Halk Oyunları Gösterileri, Geleneksel Oyunlar, Ödüllü Halat Çekme Yarışması, Skeçler. Müzik Dinletisi, Kayın Sakızı Yapılışı
Sıla özlemi Abanatual Su Festivali	Ağustos'un İlk Hafta Sonu	Yukarı Irmaklar Köyü/Ardanuç	Bulanık Köyü Muhtarlığı ve Bulanık Köyü Kültür ve Yardımlaşma Derneği	Karakucak Güreşleri, Çeşitli Yarışmalar ve Müzik-Eğlence Programı
Güleş Köyü Şenliği	Haziran'ın 3.Hafta Sonu	Güleş Köyü/Ardanuç	Güleş Köyü Muhtarlığı	At Yarışları, Yöresel Oyun Gösterileri ve Eski Gelenekleri Canlandırma
Dalahet-Kitat Yayla Şenliği	Ağustos'un İlk Hafta Sonu	Dalahet Yaylası/Ardanuç	Bereket, Ovacık, Sakarya, Meşeköyü Festivali Kültür, Turizm ve Yardımlaşma Derneği	Çeşitli Yarışmalar ve Müzik Dinletisi
Öküz Büyük Dağı Geçme Şöleni	Ağustos'un Son Haftası	Peynirli Köyü	Peynirli Köyü Mğhtarlığı	
Acısu ve Yayla Festivali	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Kopmuş Çermik Mevkii-Kapı Köyü/Ardanuç	Kapı Köyü Yardımlaşma, Dayanışma, Kalkındırma ve Kültür Derneği	Havai Fişek Gösterisi, Halk Oyunları Gösteri, Müzik Eğlence Programları, Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri
Lori Yaylası Soçluk Festivali	Haziran'ın 3.Hafta Sonu	Lori Yaylası-Bulanık Köyü/ Ardanuç	Kapı Köyü (Karsniya) Yardımlaşma, Dayanışma, Kalkındırma ve Kültür Derneği	Çeşitli Yaş Aralıklarında Halk Oyunları Gösterileri, Orta Oyunu Sergilenmesi, Halk Ozanları Atışmaları, Kaval Ve Ney Dinletisi, Yöresel Yemek Yarışması, Sportif Yarışmalar, Dağcılık Tırmanma Yarışması, Yöresel Sairlerden Şiir Dinletisi, Yöresel Maniler Ve Türkülerle Atışmalar
Sıla Özlemi Su Festivali	10-12 Ağustos	Yukarırmaklar Köyü/Ardanuç	Üç Irmaklar Bölgesi Derneği	
Karakucak ve Boğa Güreşleri Festivali	Haziran'ın 3. Hafta Sonu	Merkez/Ardanuç	Ardanuç Geleneksel Boğa Güreşlerini Yaşatma ve Yaylaları Koruma Derneği	Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri Ve Çeşitli Yarışmalar
Anze Festivali	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Soğanlı Köyü/Ardanuç	Soğanlı Köyü Muhtarlığı	Yöresel Halk Oyunları Gösterileri, Karakucak Güreşleri, Müzik Dinletisi
Uluslararası Arhavi Kültür ve Sanat Festivali	Ağustos'un 4.Hafta Sonu	Merkez/Arhavi	Arhavi Belediye Başkanlığı	Çeşitli Ülkelerden Gelen Halk Dansları Topluluklarının Sergilediği Gösteriler, Karma Sergiler, Halk Konserleri, Çeşitli Yöresel Yarışmalar, Yöresel Yemek Sunumu, Off-Road Gösterisi, Futbol, Voleybol, Satranç Turnuvaları
Mençuna Şelalesi Gezi Etkinliği	Mayıs'ın 3.Haftası	Mençuna Şelalesi/Arhavi	Arhavi Belediye Başkanlığı	Doğa Yürüyüşü, Müzik Dinletisi
Macahel Kafkas Arısı Bal ve Ekoturizm Festivali	Ağustos'un 2. Hafta Sonu	Macahel/Borçka	Macahel Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı	Yöresel Yemek Sunumu, Macahel Yaşlılar Korosu Konseri, Müzik Dinletisi
Hopa Kültür, Sanat ve Deniz Festivali	Haziran'ın 3. Hafta Sonu	Festival Alanı/Hopa	Hopa Belediye Başkanlığı	Uluslararası Halk Oyunları Ekiplerinden Halk Oyunları Gösterisi, Yerel Ürünler Tanıtım ve Sunumu, Yöresel Yemek Yarışması, Tulum Dinletisi, Yüzme Yarışması, Amatör Ses Yarışması, Havai Fişek Gösterisi, Halk Konserleri, Çeşitli Sergiler, Çeşitli Yarışmalar, Safari, Doğa Yürüyüşü, Trap Atışları, Uçurtma Şenliği, Balık Ekmek Şöleni, Çocuk Yarışması, Plaj Voleybolu Müsabakaları
Özmal Kültür, Sanat, Spor ve Ananevi Boğa Güreşleri	Mayıs'ın 4. Hafta Sonu	Özmal Köyü/Murgul	Murgul ve Çevre Köyleri Kültür, Sanat ve Boğa Güreşleri Yaşatma, Tertipleme Derneği	Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri, Tarihi İmgelerin Gezisi ve Tanıtımı, Yöresel Yemek Yarışması, Halk Oyunları Gösterileri, Doğa Yürüyüşleri, Jimnastik Gösterileri, Futbol Turnuvası
Damar Karagöl Kültür, Sanat ve Turizm Festivali	Haziran'ın 2.Hafta Sonu	Karagöl Mezrası/Damar	Damar Köyü Kalkındırma, Mera ve Yaylaları Koruma Festival Düzenleme Kültür ve Dayanışma Derneği	Etnografya Müzesi Gezisi, Damara Karagöl Yaylası Gezi Turu, Yöresel Yemek Yarışması Ve Sunumu, Buzağı Güzellik Yarışması, Halk Oyunları Gösterileri, Açık Hava Halk Konseri, Boğa Güreşleri
Uluslararası Tulum Festivali	Ağustos'un İlk Hafta Sonu	Murgul	Vira Kültür, Sanat, Gençlik ve Spor Derneği	Halk Oyunları Gösterileri, Yöresel Ve Uluslararası Müzik Dinletileri, Çocuklar Ve Gençlere Yönelik Oyunlar
Sahara Pancarcı Şenlikleri	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Sahara Milli Parkı/Şavşat	Savsat Belediye Başkanlığı	Halk Oyunları Gösterileri, Resim, Fotoğraf Ve El Sanatları Sergileri, Yöresel Oyunlar, Yöresel Yemek Reyonu, Davul-Zurna Eşliğinde Yöresel Kıyafetler Tanıtımı, Buzağı Yarışması
Satave Gevrek Festivali	Ağustos'un 2.Hafta Sonu	Satave Yaylası/Meydancık	Meydancık Belediye Başkanlığı	Çeşitli Yarışmalar Ve Halk Konserleri

Saperkule Pancarcı Şenliği	Ağustos'un 2.Hafta Sonu	Çavdarlı Köyü/Şavşat	Çavdarlı Köyü Kültür, Turizm ve Kalkındırma Derneği	Yöresel Kıyafetlerle Halk Oyunları Gösterisi, Yöresel Türkü Dinletisi, Gevrek ve Pişi Pişirme Yarışması, Çeşitli Yarışmalar, Yöresel Etnografik Araç Gereç Sergisi, Voleybol ve Futbol Turnuvaları, Yaşlılar Güreşi, Mani ve Koşma Atışması, Havai Fişek Gösterisi, Yöresel Türkülerin Yaşılar Tarafından Seslendirilmesi, Tavla ve Satranç Turnuvası, At Yarışı, Fotoğraf Sergisi, Doğa Yürüyüşü
Bazgiret Marioba Şenliği	Ağustos'un 2.Hafta Sonu	Maden Köyü/Şavşat	Maden Köyü Muhtarlığı	Köy Seyirlik Oyunları, Yöresel Sanatçı Konserleri, Tulum ve Akordeon Dinletileri, Ses Yarışması, Yöresel Kıyafetinle Halk Oyunları Gösterileri
Karakucak ve Boğa Güreşleri Festivali	Mayıs'ın Son Hafta Sonu	Marant Mevkii/Kılıçkaya	Kılıçkaya Çiftçi Mallan Koruma Meclisi Başkanlığı	Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri, Yöresel Yemek Sunumu, Müzik Dinletisi, Halk Oyunları Gösterilen
Pancar Dağı Şenlikleri	Ağustos'un 2.Hafta Sonu	Erenköy/Yusufeli	Erenköy Köyünü Güzelleştirme, Yaşatma ve Kültür Varlıklarını Koruma Derneği	Çeşitli Yarışmalar ve Müzik Dinletisi
Harguvar Yayla Şenlikleri	Ağustos'un 2.Hafta Sonu	Harguvar Yaylası-Alanbaşı Köyü/ Yusufeli	Alanbaşı Köyü Muhtarlığı	Çeşitli Yarışmalar ve Müzik Dinletisi
Yayla Şenlikleri	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Belkaşet Mevkii-Demirkent Köyü/ Yusufeli	Demirkent Köyü Muhtarlığı	Çeşitli Yarışmalar ve Müzik Dinletisi
Geleneksel Yusufeli(Derekapı) Boğa Güreşleri	Nisan'ın Son Hafta Sonu	Derekapı Mevkii/Yusufeli	Yusufeli Belediye Başkanlığı	Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri, Halk Konserleri
Geleneksel Sarıgöl Festivali	Nisan'ın 2.Hafta Sonu	Dutluk Mevkii-Taşkıran Köyü/ Yusufeli	Sarıgöl Yardımlaşma, Geliştirme ve Dayanışma Derneği	Boğa Güreşleri, Karakucak Güreşleri, Mahalli Halk Oyunları Gösterileri, Yöresel Yemek Sunumu, Turistiktik Yerlere Düzenlenen Geziler
Çalıkdüzü Yayla Şenlikleri	Haziran'ın 3.Hafta Sonu	Çalıkdüzü Mevkii-Demirköy/ Yusufeli	Demirköy Köyü Muhtarlığı	Halk Oyunları Gösterileri, Erkekler ve Kadınlar Korosu Köy Türküleri Dinletisi, Çeşitli Yarışmalar
Recepoğlu Yayla Şenlikleri	Haziran'ın 3.Hafta Sonu	Dokumacılar Köyü/Yusufeli	Dokumacılar Köyü Muhtarlığı	Müzik Dinletileri, Eğlence Programları ve Piknik
Dostluk Festivali	Haziran'ın 3.Hafta Sonu	Ziyaret Makinelerine Köyü/ Yusufeli	Narlık Köyü Muhtarlığı	Çeşitli Konserler, Mahalli Halk Oyunları Gösterileri, Karakucak Güreşleri
Ada Yayla Şenlikleri	Haziran'ın 3.Hafta Sonu	Ada Mezra Mevkii-Yüncüler Köyü/Yusufeli	Yüncüler Köyü Muhtarlığı	Halk Oyunları Gösterileri, Güreşler, Yöresel Yarışmalar
Niyort Yayla Şenlikleri	Ağustos'un İlk Hafta Sonu	Pamukçular Köyü/Yusufeli	Pamukçular Köyü Yardımlaşma, Dayanışma ve Kültür Derneği	Futbol Turnuvası ve Halk Oyunları Gösterileri
Çamlıbel Yayla Şenlikleri	Ağustos'un 2. Hafta Sonu	Çevreli Köyü/Yusufeli	Çevreli Köyü Muhtarlığı	Çeşitli Yarışmalar ve Müzik Dinletisi
Aros Yayla Festivali	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Aros Yaylası/Kılıçkaya	Kılıçkaya Kültür Turizm ve Kalkındırma Derneği	Karakucak Güreşleri, Yöresel Halk Oyunları Yarışmaları, Halk Konserleri, Gece Senlikleri, Kültürel Faaliyetler
Yayla Göçü ve Karakucak Festivali	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Bölükbaşı Mevkii-Tekkale Köyü/Yusufeli	Tekkale Köyü Muhtarlığı	Karakucak Güreşleri, Kurban Kesimi, Halk Oyunları Gösterileri
Soğukpınar Yayla Şenliği	Ağustos'un 3.Hafta Sonu	Soğukpınar Yaylası-Yarbaşı Köyü/Yusufeli	Yarbaşı Köyü Muhtarlığı	Futbol Turnuvası, Çeşitli Yarışmalar ve Yöresel Halk Oyunları Gösterileri
Geleneksel Yusufeli Karakucak Güreşleri	Ekim'in 3.Hafta Sonu	Merkez/Yusufeli	Yusufeli Belediye Başkanlığı	Halk Ozanları Konserleri, Konferanslar, Karakucak Güreşleri, Halk Konserleri
I. Kutul ve Bilbilan Yaylaları Festivali	4-5 Ağustos	Kutul Mevkii	Kutul ve Bilbilan Yaylaları Yaşatma ve Tanıtma Derneği	

Kaynak: Artvin Valiliği (2014: 90-91-92-93) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

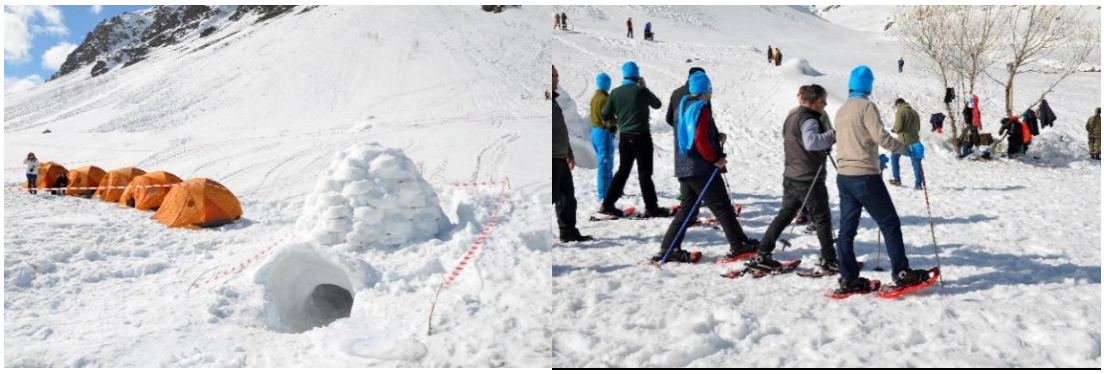
Fotoğraf 3.206. Şavşat Gevrek ve Veliköy (Şavşat) Karüstü Karakucak Güreşi Festivallerinden Görünümler.

Fotoğraf 3.207. Derekapı (Yusufeli) Boğa ve Karakucak Güreşlerinden Görünümler.

Fotoğraf 3.208. Melo Kaledibi Boğa Güreşlerinden Görünümler.

Fotoğraf 3.209. Kardan Boğa Şenliği (Yusufeli)'nden Görünümler.

3.27. ARTVİN İLİNDE YEREL EL SANATLARI ve TURİZMİ

Bir bölgenin yerel kültürünü oluşturan kaynakların başında gelen yöresel el sanatları küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle bilgiye erişimin kolaylaşması birçok insanın sanata, kültüre ve unutulmuş el sanatlarına ilgisini arttırmıştır. Bu yeni eğilim köklü bir geçmişe dayanan zengin el sanatlarımızın turizm

kanalıyla değerlendirilmesi adına bir fırsat olarak görülmektedir (Okano ve Samson, 2010; Can, 2017: 56).

Maddi ve manevi ögelerden oluşan kültürün giyim tarzı, mimari biçimler ve geleneksel el sanatları gibi maddi kültür unsurları (Tümertekin ve Özgüç, 2012: 122) turizm için önemli bir pazar oluşturmaktadır. Bu üretimde yerel el sanatları büyük çoğunluğu dar sahalarda geleneksel yöntemlerle atölye ve ev tipi imalat şeklinde üretim faaliyetleri sürdürülmektedir (Koca ve Çetin, 2005). Bununla birlikte, zanaatkâr olarak adlandırılan el sanatları ustaları sayılarında görülen azalma ve bir kısım geleneksel meslek ve el becerilerinin kaybolması bu mesleğin yok olmasında etkili olmaktadır. Türkiye'nin geleneksel el sanatlarını; "halı ve kilimcilik, kumaş dokumacılığı, yazmacılık, altın ve gümüş işleri, sedef kakmacılığı, sikkecilik, mozaik işlemeciliği, çinicilik, çömlekçilik, işlemecilik, oya yapımı, saraciye ve deri işleri, yemenicilik, müzik aletleri yapımı, taş işçiliği, bakırcılık, kemik ve boynuz işçiliği, ahşap işçiliği, düz dokumalar, mekikli dokumalar, kolan dokumacılığı, urgancılık, örgü işleri, el işlemeciliği, yazmacılık, ahşap-taş baskıcılık, çinicilik, hat, bıçakçılık, bastonculuk, kaşıkçılık, telkâri, sepet örücülüğü, semercilik, keçe yapımı, ahşap ve ağaç işçiliği, arabacılık" vb. olarak sıralamak mümkündür (Öter, 2010: 177-178; Can, 2013: 260; Silah, 2002: 20; Birinci ve Camcı, 2016: 495).

El sanatları ürünleri, ait olduğu yerin veya üretildiği yörenin tanıtılmasında ve bu yörenin turistler için cazip hale gelmesinde, ayrıca, o yörenin ticari ve ekonomik hayatına canlılık getirerek önemli bir işlev üstlenirler. Günümüz turizminde, tarih, doğal zenginlik ve güzellikler, kültürel değerler ve sanatsal ürünler bir bütün olarak değerlendirilmeli ve insanların hizmetine sunulmalıdır. Burada amaçla, hizmet sunumunun yanında, ekonomik girdi sağlamak, kültürel değerlerin ve ülkenin tanıtılmasına da katkıda bulunmaktadır (Özcüre ve Yavuz, 2006: 174). Turistlerin özgünlük arayışı içinde el sanatı üretimlerine yönelmeleri, Türkiye gibi turizm endüstrisi açısından büyüyen ülkelerde potansiyel oluşturmaktadır. Bu nedenle, turizm merkezlerinde toptan veya perakende olarak çeşitli şekillerde pazarlanan özgün veya taklit el sanatı ürünlerinin yoğun olarak satıldığı görülmektedir (Altınay ve İstanbullu Dinçer, 2017: 345). Buna göre özellikle el sanatları ve yöreye özgü diğer yerel ürünlerin özgün satış unsurları olarak ön plana çıkarılması, yörenin kültürünün tanıtılması kadar yerel halka ve özellikle kadınlarımıza gelir getirmesi ve kadının istihdamı bakımından önemlidir (Ceylan, 2015: 120).

Yerel el sanatları içerisinde Artvin yöresi ayrı bir yere sahiptir. İlinde el sanatlarının geçmişi çok eski dönemlere dayanmakla birlikte çeşitli kaynaklarda 1871'li yıllarda Osmanlı Dönemi'nde Arhavi'de bakırcılık ve kuyumculuk sanatları icra edildiğinden ve sarmaşıktan iskemle örüldüğünden bahsedilmektedir (Özdemir, 2002: 143). Aynı zamanda Artvin ilinin önemli kısmının ormanla kaplı olması, ahşap işlemeciliğine dayanan el sanatlarının gelişmesine katkı sağlamıştır. Kültürel zenginlikleri coğrafyanın da etkisiyle şekillenen yerel el sanatları açısında ahşap işlemeciliği ve ahşap ürünler, bakır işlemeciliği ve bakır eşyalar, topraktan yapılan eşyalar, bıçak yapımı, kilim dokuma, ehram, şal, çorap, cicim, oya ve işlemeler, seramik, sandık, sele, sepet, gideli, gelberi, kalbur, şedre, taş güzen, tarımsal araç ve gereçler (kızak, kağnı, ahşap meyve toplama aletleri, vb.) gibi birçok el sanatını il genelinde kırsal yerleşmelerde görmek mümkündür (Fotoğraf 3.210.; Fotoğraf 3.211.; Fotoğraf 3.212.). Yörede gibi ağaç el yapma bölgede önemli yer tutmuştur. Sahada yapılan sergi daha çok çadır yapımında kullanılmaktadır ve bunlar sağlamlıklarıyla da oldukça önemlidirler (Cengiz ve Çelem, 2005: 118-119; Sever ve Bekdemir, 2007: 276; Demirel ve Acar, 2010: 139; Surat, 2011: 190; Demirel, 1997: 71).

Fotoğraf 3.210. Ardanuç'ta Keçi Boynuzu Kullanılarak Yapılan ve Yusufeli'de El Emeği Bıçaklardan Görünümler.

Fotoğraf 3.211. Artvin Yöresine Ait Ahşap El Sanatları, Bıçak ve Bakır İşlemelerinden Görünümler.

Fotoğraf 3.212. Yerel El Sanatları İçerisinde Elde Dokunan Kilim, Oyuncak Bebek, Bazı Giyim (Ehram) ve Süs Eşyalarından Görünümler.

Yörede gerçekleştirilen el sanatları ilçe bazında değerlendirilirse genel anlamda Merkez ilçede ehram örmeciliği, ağaç oymacılığı (hediyelik eşya), Ardanuç'ta yün çorap örmeciliği, yöresel kilim örme, Arhavi'de sepet örme, sandalye örme, Borçka'da topraktan çanak, çömlek ve hediyelik eşya yapımcılığı, Hopa'da sepet ve sandalye örme, yün çorabı, Hemşin kilimi, Şavşat'ta yöresel halı ve kilim dokumacılığı, şal dokumacılığı (yün pantolon), bez bebek ve Yusufeli'de ehram dokumacılığı, yöresel halı ve kilim dokumacılığı ile ağaçtan baston yapımcılığı ön plana çıkmaktadır (Cengiz ve diğ., 2005: 13).

Eskiden mahalli tezgâhlarda kilim ve heybe örülmesi, hasır, bez, şal, çorap, eldiven, kazak, hırka, kaşkol, kaytan dokumacılığı, ip bükme (mazmanlık), nakış örgü ve dikiş işlemleri, turşu küpü, testi, güveç, pileki, çanak gibi toprak kap yapımları ile soba yapımı ve terzilik gibi zanaatlar yaygındı. Su değirmenlerinin aksamlarının tamamı yerli yapımdı. Ancak bu sayılan küçük el sanatlarının çoğu günümüzde yapılmıyor veya

üretimleri sona ermiştir. Sadece iki adet hızar (biçme) atölyesi tezgâhları zaman zaman çalıştırılmaktadır. Ekmek, yemek pişirmek ve evi ısıtmak için kullanılan kara saçtan yapılmış, formalı sobaların imalatı bazı köylerde devam etmektedir. Soba yapılan bir adet atölye mevcuttur. Diğer el becerilerinden az da olsa sepet, çorap, kazak, hırka, kaşkol dokuması (örmesi) sürdürülmekte, nakış örgü ve dikiş işleri ticaret için değil, her aile sadece kendi ihtiyacını karşılamak için yapmaktadır (Torun, 1998: 157). Nitekim, 2014 yılında Hopa ilçe belediyesi ile yapılan görüşmeler neticesinde ilçede ev hanımlarının el yapımı kumaşlar üretip satarak ev ekonomisine katkı sağladıkları dile getirilmiştir. Bu bağlamda yeni yapılan kültür sitesinde ev hanımlarına atölye imkânı sağlanarak 20 dokuma tezgahı, 3 kilim tezgahı ve 1 büyük boy dokuma tezgahı gibi dokuma üzerine birçok araç gereç imkânı sunulmuş olup, üretilen ürünler festival alanında hanımlara ücretsiz olarak tahsis edilen teşhir ve satış dükkanında el işi oyalar, taş bebekler çeyizlik ürünler vb. el emeği bütün ürünleri satışa sunmaktadırlar. Bunlar dışında çuval, hurç, yün giysiler gibi örgü işleri de yapılmaktadır. Bu el sanatları içerisinde mutfak ve oturma amaçlı kullanılan odalarda alçak ve geniş sekilerde, odaların duvarlarını el sanatının örneklerini yansıtan köy tezgâhlarında dokunan kilimler, cecimler kaplamaktadır. Canlı renklerin ve geleneksel motiflerin kullanıldığı bu dokumalarda yün ve boyamada ise kök boya kullanılmıştır. Sedirler üzerinde ise minder, koyun postları, içi samanla doldurulan kilim yastıkları bulunmaktadır (Bulut ve Albayrak, 2014: 314).

Şavşat ilçesinde yapılan bir araştırmaya göre dokumacılıkta en eskisinin yapımı 1800'lü yıllara dayanan 150 tane kilim, duvar sergisi, seccade vb. tespit edilmiş ve bunların 45'i üzerinde araştırma yapılmıştır. Buna göre, kilim yapımında ham madde olarak, başta koyundan elde edilen yün olmak üzere, keçi kılı ve pamuk kullanıldığı; yünün yıkanıp kurutulduktan sonra taranarak iyilerinin ayıklandığı, bunların iğle eğrilip çıkrıkta bükülerek ip haline getirildiği ve son olarak da doğal veya kimyasal boya ile boyanarak kullanıma hazır hale getirildiği belirtilmiştir (Demirtaş, 2012: 15-19-199; Orhan, 2015: 122).

Artvin ilinde gerçekleştirilen yerel el sanatları içerisinde yer alan bir diğer faaliyet Anadolu'nun birçok yerinde var olan ve Artvin ilinde yaygın olarak görülen *çömlekçilik* sanatıdır. Özellikle Borçka ve Ardanuç ilçelerinde gördüğümüz bu el sanatı ürünler halen sayıları giderek azalan insanlar tarafından yapılmaktadır. Sayıları parmakla sayılacak kadar azalması her ne kadar üzücü olsa da, çanak, çömlek, su testisi, pileki ve güveç gibi

seramik ürünlerin üretilmesi umut vericidir. Hakeza Şavşat'ta tıka çamuru denen kırmızı renkli, killi topraklardan pileki imalatı yapılmaktadır (Uzun ve Uzun, 2001: 380). Ancak bugün ticari amaçla bu el sanatını yapan kimse bulunmamaktadır.

Bir diğer el sanatları içerisinde ele alabileceğimiz faaliyet türü Karadeniz Bölgesi ile özdeşleşen ve yine unutulmaya yüz tutmuş, kırsal alanlarda halen dönmeye devam eden un değirmenlerinde kullanılan değirmen taşlarıdır. Bülbül (2010) tarafından hazırlanan Dünden Bugüne Borçka adlı eserde Borçka'daki değirmen taşı ustası Şuayip KELEŞ'ten bahsedilmektedir. Değirmen taşı yaparak hayatını sürdürmüş zanaatkârlardan biri olarak hem değirmen inşa edilmesinde emeği olan ustanın, hem de büyük uğraşlarla 10-15 günde işleyerek yaptığı değirmen taşları Borçka'da birçok köyde bulunan değirmenlere can vermiştir.

İl genelinde gerçekleştirilen bir diğer el sanatı ise demir işlemeciliğidir. İnsanlar geçmişte ihtiyaçları olan alet ve edevatlar için köylerinde bu konuda usta olan insanların yaptıkları ürünlerden faydalanırlardı. Günümüzde bu ustaların sayıları azalmakla birlikte eskiden bıçak, kapı tokmakları, tarım araçları, hayvan koşumları, kama, kasatura, mutfak araçları, müzik aletleri ve hatta tüfek veya silah yapımına kadar giden demirden el işlemeciliği oldukça yaygındı.

Borçka ilçesinde yerel el sanatlarından bir başkası da karasaban üretimidir. Günümüzde klasikleşen ve kullanımının pek yaygın olmadığı bu tarım gereci nadiren de olsa Şavşat, Yusufeli ve Ardanuç ilçelerinde halen kullanılan bir gereçtir (Bülbül, 2010).

Görüldüğü üzere kültürel turizm, yaratıcı turizm ve kırsal turizm ile yakından ilgili olan el sanatları aynı zamanda ekoturizm için de ayrı bir önem taşımaktadır. Ekoturistlerin katıldıkları doğa seyahatlerinde kırsal yerleşmelere doğru indiklerinde yerin kültürünü ve sosyal özelliklerini yansıtan bazı el sanatı örneklerinden olan el dokuması yün çoraplar, yöreye özgü yazma ve el örgüleri, ahşap el işleri gibi el sanatları talebi oldukça fazladır. Ekoturistlerin harcamalarının çok kısıtlı olduğu daha önce belirtildiği gibi mevcut seyahat harcamalarında en fazla para harcanan alan olarak yöresel gıda ve yöresel el sanatları olduğunu söylemek mümkündür.

Yaşam Müzeleri

Kırsal alanlarda topluma ait ekonomik kaynaklar ile el işlemeciliğine bağlı kaynakların yeni yeni oluşmaya başlamış köy müzelerinde sergilenmesi ekoturizm

kapsamında gerçekleştirilen kırsal alan ziyaretlerinde köylere yapılan ziyaretlerde gidilen ilgi çekici yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en güzel örneği Arhavi ilçesinde Çifte Kemer Köprü yakınındaki Dikyamaç Köyü Müzesi'dir (Fotoğraf 3.213.).

Fotoğraf 3.213. Dikyamaç Köyü (Arhavi) Yaşam Müzesi'nden Görünümler.

Arhavi ilçesinde Dikyamaç köyünde bulunan Yaşam Müzesi geçmişten günümüze kadar ulaşan yöreye özgü el işlemeciliğinden evlerde, bağ ve bahçelerde kullanılan araç gereçlere varana kadar yüzlerce tarihi ve manevi değeri olan eşyanın sergilendiği özel bir yerdir. Bu müzede yöresel giysilerden erkek ve bayanların kullandıkları eşyaların yanı sıra çeşitli yabani hayvanları yakalamak için kullanılan kapanlar, elek, ahşap ve bakır tekne, elek, sepet, el değirmeni, bıçak, tava, kepçe, nayla, ahşap kepçe, oyma aleti, ahşap törpüsü, güğüm, kazan, beşik, kama, ahşap yün değirmeni gibi eşyalar bunlardan bazılarıdır. Yöredeki bir diğer yaşam müzesi de Şavşat ilçesinin Tepeköy'ünde yer almakta olup, Dikyamaç Köyü Yaşam Müzesi'nde bulunan eşyaların benzerleri burada sergilenmektedir (Fotoğraf 3.214.).

Fotoğraf 3.214. Tepeköy (Şavşat) Yaşam Müzesi'nden Görünümler.

3.28. ARTVİN İLİNDE TURİZM İSTATİSTİKLERİ, KONAKLAMA ve TANITIM

Artvin ilindeki turizm istatistikleri ele alındığında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile TÜİK'ten edinilen bilgilere göre Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde turistlerin tesislere geliş sayıları, geceledikleri gün sayıları, yaklaşık olarak kaldıkları süre ve tesislerin doluluk durumları 2010-2016 yılları arasında değerlendirilmiştir.

Genel olarak yıllara göre zaman zaman artış ve azalışlar olmak üzere Artvin ilinde 2010 yılı istatistikleri incelendiğinde 2005 yılına göre bir artış gözlenmesine rağmen kalış sürelerinde ve tesislerin doluluk oranlarında bir azalma gözlenmektedir. Buna göre ilde Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde tesislere geliş sayısı 20.183'ü yabancı, 65.138'i yerli olmak üzere toplam 85.321 kişi olduğu görülmektedir. Gelen turistlerin geceleme sayılarına bakıldığında toplam 109.192 kişi olduğu ve bunun 27.992'sini yabancıların, 81.200'ünü ise yerlilerin oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresi yabancılarda 1,4 gün ve yerlilerde 1,2 gündür. Tesislerin doluluk oranına bakıldığında ise % 8,09'unu yabancıların ve % 23,47'sini yerlilerin oluşturduğu ilde toplam doluluk oranı % 31,56'dır (Tablo 3.24.).

Çalışma alanında 2015 yılına gelindiğinde tesislere geliş sayısında ve tesislerin doluluk oranlarında azalma olmasına karşın, geceleyen turist sayısında ve ortalama kalış sürelerinde artış olduğu gözlenmektedir. Buna göre belirtilen yılda tesislere geliş sayıları incelendiğinde 6.857 yabancı, 62.274 yerli olmak üzere toplam 69.131 kişi geldiği görülmektedir. Gelen turistlerin geceleme sayılarına bakıldığında 14.333 yabancı, 101.826 yerli olmak üzere toplam 116.159 kişi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresi yabancılarda 2,1 gün ve yerlilerde 1,6 gündür. Tesislerdeki doluluk oranı ise % 3,75'i yabancı, % 26,67'si yerli olmak üzere toplam % 30,43'tür (Tablo 3.24.).

Turizm istatistikleri konusunda elimizde bulunan veriler içerisinde son yıl olan 2016 yılında tesislere geliş sayısı 7.476 yabancı, 66.495 yerli olmak üzere toplam 73.971 kişidir. Gelen turistlerin geceleme sayılarına bakıldığında 15.356 yabancı, 110.291 yerli ve toplam 125.647 kişi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresi yabancılarda 2,1 gün ve yerlilerde 1,7 gün olmak üzere toplam 1,7 gündür. Tesislerin doluluk oranına bakıldığında ise % 3,7'sini yabancıların,

% 26,57'sini yerlilerin oluşturduğu bu yılda doluluk oranı ise toplam % 30,27'dir (Tablo 3.24.). Bakanlığın son yayınlamış olduğu bilgilere göre 2017 yılında ile gelen yabancı sayısı 2.666.046 ve yerli 907.335 kişi olmak üzere toplam 3.573.381 kişidir.

2016 yılında ilçelere göre bir değerlendirme yapıldığında Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde tesislere geliş sayısı Artvin Merkez'de 784 kişi yabancı, 9.637 yerli olmak üzere toplam 10.421 kişi, Ardanuç'ta 321 kişi yabancı, 2.748 kişi yerli olmak üzere toplam 3.069 kişi, Borçka'da 282 kişi yabancı, 2.433 kişi yerli olmak üzere toplam 2.715 kişi, Hopa'da 5.152 kişi yabancı, 48.131 kişi yerli olmak üzere toplam 53.283 kişi, Şavşat'ta 112 kişi yabancı, 466 kişi yerli olmak üzere toplam 578 kişi ve Yusufeli'de 825 kişi yabancı, 3.080 kişi yerli olmak üzere toplam 3.905 kişidir. İlçelere göre tesislere gelenlerin geceleme sayılarına bakıldığında Artvin Merkez'de 852 kişi yabancı, 15.409 yerli olmak üzere toplam 16.261 kişi, Ardanuç'ta 345 kişi yabancı, 4.489 kişi yerli olmak üzere toplam 4.834 kişi, Borçka'da 408 kişi yabancı, 2.786 kişi yerli olmak üzere toplam 3.194 kişi, Hopa'da 11.623 kişi yabancı, 81.329 kişi yerli olmak üzere toplam 92.952 kişi, Şavşat'ta 395 kişi yabancı, 1.513 kişi yerli olmak üzere toplam 1.908 kişi ve Yusufeli'de 1.733 kişi yabancı, 4.765 kişi yerli olmak üzere toplam 6.498 kişidir. İlçelere göre tesislerde geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresilerine bakıldığında Artvin Merkez'de 1,1 gün yabancı ve 1,6 gün yerli, Ardanuç'ta 1,1 gün yabancı ve 1,6 gün yerli, Borçka'da 1,4 gün yabancı ve 1,1 gün yerli, Hopa'da 2,3 gün yabancı ve 1,7 gün yerli, Şavşat'ta 3,5 gün yabancı ve 3,2 gün yerli, Yusufeli'de 2,1 gün yabancı ve 1,5 gün yerli kalmıştır. Tesislerin doluluk oranları ele alındığında ise en fazla doluluk oranına sahip Artvin Merkez'de % 2,17'si yabancı ve % 39,20'si yerli olmak üzere toplam % 41,36 ve Ardanuç'ta % 3,06'sı yabancı ve % 39,83'ü yerli olmak üzere toplam % 42,89'dur (Tablo 3.24.).

Tablo 3.24. İlçelere Göre Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde Konaklayan Kişi, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2010-2016).

Yıllar	İlçeler	Tesise Geliş Sayısı			Geceleme			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
2010	**Merkez**	850	14.124	14.974	1.070	17.108	18.178	1,3	1,2	1,2	1,92	30,63	32,55
	Borçka	5.067	6.406	11.473	6.857	9.525	16.382	1,4	1,5	1,4	17,03	23,65	40,68
	Hopa	14.255	44.440	58.695	19.973	54.357	74.330	1,4	1,2	1,3	8,57	23,32	31,89
	Yusufeli	11	168	179	92	210	302	8,4	1,3	1,7	0,55	1,25	1,80
	Toplam	**20.183**	**65.138**	**85.321**	**27.992**	**81.200**	**109.192**	**1,4**	**1,2**	**1,3**	**8,09**	**23,47**	**31,56**
2011	**Merkez**	453	13.948	14.401	538	15.667	16.205	1,2	1,1	1,1	0,96	28,05	29,02
	Borçka	3.056	6.079	9.135	3.531	6.918	10.449	1,2	1,1	1,1	18,60	36,45	55,05
	Hopa	9.826	49.043	58.869	12.765	62.702	75.467	1,3	1,3	1,3	4,80	23,60	28,40
	Yusufeli	2.987	5.513	8.500	3.435	6.093	9.528	1,1	1,1	1,1	20,46	36,29	56,75
	Toplam	**16.322**	**74.583**	**90.905**	**20.269**	**91.380**	**111.649**	**1,2**	**1,2**	**1,2**	**5,67**	**25,57**	**31,24**
2012	**Merkez**	745	11.152	11.897	933	13.560	14.493	1,3	1,2	1,2	2,21	32,08	34,29
	Borçka	336	4.166	4.502	479	6.688	7.167	1,4	1,6	1,6	2,52	35,14	37,66
	Hopa	5.446	57.591	63.037	6.539	75.602	82.141	1,2	1,3	1,3	2,47	28,61	31,08
	Yusufeli	600	5.801	6.401	902	8.536	9.438	1,5	1,5	1,5	2,86	27,08	29,94
	Toplam	**7.127**	**78.710**	**85.837**	**8.853**	**104.386**	**113.239**	**1,2**	**1,3**	**1,3**	**2,48**	**29,23**	**31,71**
2013	**Merkez**	355	4.457	4.812	513	7.280	7.793	1,4	1,6	1,6	1,67	23,74	25,42
	Borçka	311	4.071	4.382	433	6.671	7.104	1,4	1,6	1,6	2,28	35,15	37,43
	Hopa	2.723	39.769	42.492	3.704	75.371	79.075	1,4	1,9	1,9	1,42	28,96	30,39
	Yusufeli	560	4.553	5.113	893	5.611	6.504	1,6	1,2	1,3	2,60	16,35	18,96
	Toplam	**3.949**	**52.850**	**56.799**	**5.543**	**94.933**	**100.476**	**1,4**	**1,8**	**1,8**	**1,61**	**27,58**	**29,19**
2014	**Merkez**	655	7.548	8.203	711	12.028	12.739	1,1	1,6	1,6	2,32	39,23	41,55
	Borçka	282	2.433	2.715	408	2.786	3.194	1,4	1,1	1,2	2,15	14,68	16,83
	Hopa	4.186	41.518	45.704	10.071	69.893	79.964	2,4	1,7	1,7	3,90	27,08	30,99
	Yusufeli	784	5.642	6.426	1.253	8.922	10.175	1,6	1,6	1,6	3,65	26,00	29,66
	Toplam	**5.907**	**57.141**	**63.048**	**12.443**	**93.629**	**106.072**	**2,1**	**1,6**	**1,7**	**3,64**	**27,38**	**31,01**
2015	**Merkez**	655	7.548	8.203	711	12.028	12.739	1,1	1,6	1,6	2,32	39,23	41,55
	Borçka	282	2.433	2.715	408	2.786	3.194	1,4	1,1	1,2	2,15	14,68	16,83
	Hopa	5.119	49.558	54.677	11.543	82.633	94 176	2,3	1,7	1,7	3,88	27,74	31,62
	Yusufeli	801	2.735	3.536	1.671	4.379	6.050	2,1	1,6	1,7	4,87	12,76	17,63
	Toplam	**6.857**	**62.274**	**69.131**	**14.333**	**101.826**	**116.159**	**2,1**	**1,6**	**1,7**	**3,75**	**26,67**	**30,43**
2016	**Merkez**	784	9.637	10.421	852	15.409	16.261	1,1	1,6	1,6	2,17	39,20	41,36
	Ardanuç	321	2.748	3.069	345	4.489	4.834	1,1	1,6	1,6	3,06	39,83	42,89
	Borçka	282	2.433	2.715	408	2.786	3.194	1,4	1,1	1,2	2,14	14,64	16,78
	Hopa	5.152	48.131	53.283	11.623	81.329	92.952	2,3	1,7	1,7	3,89	27,24	31,14
	Şavşat	112	466	578	395	1.513	1.908	3,5	3,2	3,3	3,59	13,73	17,32
	Yusufeli	825	3.080	3.905	1.733	4.765	6.498	2,1	1,5	1,7	4,83	13,28	18,12
	Toplam	**7.476**	**66.495**	**73.971**	**15.356**	**110.291**	**125.647**	**2,1**	**1,7**	**1,7**	**3,70**	**26,57**	**30,27**

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin ilindeki Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde 2010 yılı istatistikleri incelendiğinde tesislere geliş sayısı 57.818'i yabancı, 117.513'ü yerli olmak üzere toplam 175.331 kişi olduğu görülmektedir. Gelen turistlerin geceleme sayılarına bakıldığında toplam 258.311 kişi olduğu ve bunun 99.768'ini yabancıların, 158.543'ünü ise yerlilerin oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresi yabancılarda 1,7 gün ve yerlilerde 1,3 gün olmak üzere toplamda 1,5 gündür. Tesislerin doluluk oranına bakıldığında ise % 9,80'ini yabancıların ve % 15,57'sini yerlilerin oluşturduğu ilde toplam doluluk oranı % 25,36'dır (Tablo 3.25.).

Çalışma sahasında 2015 yılına gelindiğinde 2010 yılına göre tesislere geliş sayısında artış olurken, tesislerde geceleme sayılarında azalma olmuştur. Aynı zamanda 2015 yılında tesislerde ortalama kalış sürelerinde azalma olduğu gözlenmektedir. Tesislerin doluluk oranında ise çok az bir yükselme meydana gelmiştir. Buna göre

belirtilen yılda tesislere geliş sayıları incelendiğinde 30.173 yabancı, 145.131 yerli olmak üzere toplam 175.304 kişi geldiği görülmektedir. Gelen turistler içerisinde geceleme yapanların sayılarına bakıldığında 49.821 yabancı, 175.401 yerli olmak üzere toplam 225.222 kişi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresi yabancılarda 1,7 gün ve yerlilerde 1,2 gün olmak üzere toplam 1,3 gündür. Tesislerdeki doluluk oranı ise % 5,79'u yabancı, % 20,40'ı yerli olmak üzere toplam % 26,20'dir (Tablo 3.25.).

Artvin ilinde 2015 yılına göre 2016 yılında tesislere geliş sayısında, tesislerdeki geceleme sayılarında ve tesislerin doluluk oranlarında çok az bir azalma olmuştur. Buna karşın önceki yıla göre tesislerde geceleme yapılan gün sayısı toplamı aynı kalmıştır. Buna göre 2016 yılında tesislere geliş sayısı 28.250 kişi yabancı, 146.227 kişi yerli olmak üzere toplam 174.477 kişidir. Gelen turistlerin geceleme sayılarına bakıldığında 36.152 yabancı, 182.487 yerli ve toplam 218.639 kişi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresi yabancılarda 1,3 gün ve yerlilerde 1,2 gün olmak üzere toplam 1,3 gündür. Tesislerin doluluk oranına bakıldığında ise % 4,28'ini yabancıların, % 21,61'ini yerlilerin oluşturduğu bu yılda doluluk oranı ise toplam % 25,89'dur (Tablo 3.25.).

2016 yılında ilçelere göre bir değerlendirme yapıldığında Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde tesislere geliş sayısı Artvin Merkez'de 541 kişi yabancı, 32.473 yerli olmak üzere toplam 33.014 kişi, Ardanuç'ta 103 kişi yabancı, 5.117 kişi yerli olmak üzere toplam 5.220 kişi, Arhavi'de 312 kişi yabancı, 7.935 kişi yerli olmak üzere toplam 8.247 kişi, Borçka'da 5.035 kişi yabancı, 26.283 kişi yerli olmak üzere toplam 31.318 kişi, Hopa'da 8.944 kişi yabancı, 49.271 kişi yerli olmak üzere toplam 58.215 kişi, Şavşat'ta 4.505 kişi yabancı, 15.423 kişi yerli olmak üzere toplam 19.928 kişi ve Yusufeli'de 8.810 kişi yabancı, 9.725 kişi yerli olmak üzere toplam 18.535 kişidir. İlçelere göre tesislere gelenlerin geceleme sayılarına bakıldığında Artvin Merkez'de 770 kişi yabancı, 44.772 yerli olmak üzere toplam 45.542 kişi, Ardanuç'ta 165 kişi yabancı, 7.055 kişi yerli olmak üzere toplam 7.220 kişi, Arhavi'de 453 kişi yabancı, 11.121 kişi yerli olmak üzere toplam 11.574 kişi, Borçka'da 5.975 kişi yabancı, 31.295 kişi yerli olmak üzere toplam 37.270 kişi, Hopa'da 11.201 kişi yabancı, 53.952 kişi yerli olmak üzere toplam 65.153 kişi, Şavşat'ta 5.008 kişi yabancı, 17.815 kişi yerli olmak üzere toplam 22.823 kişi ve Yusufeli'de 12.580 kişi yabancı, 16.477 kişi yerli olmak üzere

toplam 29.057 kişidir. İlçelere göre tesislerde geceleme yapan turistlerin ortalama kalış süresilerine bakıldığında Artvin Merkez'de 1,4 gün yabancı ve 1,4 gün yerli, Ardanuç'ta 1,6 gün yabancı ve 1,4 gün yerli, Arhavi'de 1,5 gün yabancı ve 1,4 gün yerli, Borçka'da 1,2 gün yabancı ve 1,2 gün yerli, Hopa'da 1,3 gün yabancı ve 1,1 gün yerli, Şavşat'ta 1,1 gün yabancı ve 1,2 gün yerli, Yusufeli'de 1,4 gün yabancı ve 1,7 gün yerli kalmıştır. İlçelere göre tesislerin doluluk oranları ele alındığında en fazla doluluk oranı Borçka'da % 5,17'si yabancı, % 27,09'u yerli olmak üzere toplam % 32,26 ve Hopa'da % 5,97'si yabancı, % 28,77'si yerli olmak üzere toplam % 34,75'dir. En az doluluk oranı ise Yusufeli'de olup, % 8,93'ü yabancı ve % 11,69'u yerli olmak üzere toplam % 20,62'dir (Tablo 3.25.).

Tablo 3.25. İlçelere Göre Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri'nde Konaklayan Kişi, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2010-2016).

Yıllar	İlçeler	Tesise Geliş Sayısı			Geceleme			Ortalama Kalış Süresi			Geceleme		
2010	**Merkez**	12.130	31.701	43.831	18.560	45.455	64.015	1,5	1,4	1,5	8,55	20,93	29,48
	Ardanuç	701	7.305	8.006	770	10.402	11.172	1,1	1,4	1,4	1,62	21,92	23,54
	Arhavi	425	8.232	8.657	732	10.450	11.182	1,7	1,3	1,3	0,99	14,10	15,09
	Borçka	1.844	7.018	8.862	8.076	13.931	22.007	4,4	2,0	2,5	8,91	15,36	24,27
	Hopa	11.345	39.085	50.430	33.090	48.189	81.279	2,9	1,2	1,6	15,37	22,38	37,74
	Murgul	2.259	226	24.85	2.268	226	2.494	1,0	1,0	1,0	7,58	0,76	8,33
	Şavşat	950	14.791	15.741	3.103	16.531	19.634	3,3	1,1	1,2	3,36	17,90	21,26
	Yusufeli	28.164	9.155	37.319	33.169	13.359	46.528	1,2	1,5	1,2	13,19	5,31	18,50
	Toplam	**57.818**	**117.513**	**175.331**	**99.768**	**158.543**	**258.311**	**1,7**	**1,3**	**1,5**	**9,80**	**15,57**	**25,36**
2011	**Merkez**	11.508	17.156	28.664	12.051	18.098	30.149	1,0	1,1	1,1	5,55	8,33	13,88
	Ardanuç	122	6.207	6.329	134	7.735	7.869	1,1	1,2	1,2	0,28	16,30	16,58
	Arhavi	891	8.043	8.934	1.484	9.853	11.337	1,7	1,2	1,3	2,00	13,30	15,30
	Borçka	2.898	11.227	14.125	6.307	18.587	24.894	2,2	1,7	1,8	6,96	20,50	27,45
	Hopa	18.140	66.716	84.856	27.882	79.945	107.827	1,5	1,2	1,3	8,88	25,47	34,35
	Murgul	61	3.348	3.409	80	3.563	3.643	1,3	1,1	1,1	0,34	15,25	15,60
	Şavşat	850	16.874	17.724	1.912	19.278	21.190	2,2	1,1	1,2	1,99	20,02	22,01
	Yusufeli	4.824	13.778	18.602	7.684	20.971	28.655	1,6	1,5	1,5	3,66	9,98	13,64
	Toplam	**39.294**	**143.349**	**182.643**	**57.534**	**178.030**	**235.564**	**1,5**	**1,2**	**1,3**	**5,36**	**16,59**	**21,95**
2012	**Merkez**	24.057	26.546	50.603	25.641	33.256	58.897	1,1	1,3	1,2	11,77	15,27	27,05
	Ardanuç	468	6.203	6.671	506	8.575	9.081	1,1	1,4	1,4	1,06	18,02	19,09
	Arhavi	572	8.642	9.214	749	11.731	12.480	1,3	1,4	1,4	1,01	15,79	16,80
	Borçka	898	13.586	14.484	1.093	20.528	21.621	1,2	1,5	1,5	1,20	22,58	23,78
	Hopa	9.276	85.048	94.324	14.036	92.430	106.466	1,5	1,1	1,1	4,46	29,37	33,82
	Murgul	218	3.503	3.721	257	5.056	5.313	1,2	1,4	1,4	1,10	21,60	22,70
	Şavşat	1.112	22.078	23.190	2.002	23.444	25.446	1,8	1,1	1,1	2,07	24,29	26,36
	Yusufeli	1.448	35.061	36.509	2.566	47.802	50.368	1,8	1,4	1,4	1,21	22,62	23,83
	Toplam	**38.049**	**200.667**	**238.716**	**46.850**	**242.822**	**289.672**	**1,2**	**1,2**	**1,2**	**4,35**	**22,55**	**26,91**
2013	**Merkez**	4.455	29.912	34.367	4.512	31.903	36.415	1,0	1,1	1,1	2,35	16,62	18,97
	Ardanuç	76	2.987	3.063	90	4.443	4.533	1,2	1,5	1,5	0,31	15,41	15,72
	Arhavi	313	7.152	7.465	455	10.057	10.512	1,5	1,4	1,4	0,53	11,82	12,35
	Borçka	5.146	18.910	24.056	8.946	25.394	34.340	1,7	1,3	1,4	8,16	23,17	31,34
	Hopa	9.082	53.428	62.510	11.814	61.073	72.887	1,3	1,1	1,2	4,87	25,20	30,07
	Şavşat	1.255	23.454	24.709	3.272	26.802	30.074	2,6	1,1	1,2	3,16	25,85	29,01
	Yusufeli	17.081	18.378	35.459	19.644	26.347	45.991	1,2	1,4	1,3	11,77	15,79	27,56
	Toplam	**37.408**	**154.221**	**191.629**	**48.733**	**186.019**	**234.752**	**1,3**	**1,2**	**1,2**	**5,25**	**20,04**	**25,28**
2014	**Merkez**	1.754	27.297	29.051	2.201	33.920	36.121	1,3	1,2	1,2	1,22	18,73	19,95
	Ardanuç	86	1.178	1.264	128	1.558	1.686	1,5	1,3	1,3	0,44	5,40	5,85
	Arhavi	1.300	6.495	7.795	1.586	10.280	11.866	1,2	1,6	1,5	1,84	11,95	13,80
	Borçka	5.472	27.147	32.619	6.522	33.126	39.648	1,2	1,2	1,2	5,39	27,35	32,74
	Hopa	8.271	61.942	70.213	10.571	71.543	82.114	1,3	1,2	1,2	5,80	39,28	45,08
	Şavşat	1.110	14.227	15.337	1.182	16.033	17.215	1,1	1,1	1,1	1,14	15,46	16,60
	Yusufeli	9.457	9.501	18.958	14.294	14.241	28.535	1,5	1,5	1,5	9,01	8,98	17,99
	Toplam	**27.450**	**147.787**	**175.237**	**36.484**	**180.701**	**217.185**	**1,3**	**1,2**	**1,2**	**4,24**	**20,98**	**25,21**
2015	**Merkez**	1.754	27.297	29.051	2.201	33.920	36.121	1,3	1,2	1,2	1,22	18,73	19,95

	Ardanuç	86	2.023	2.109	128	2.721	2.849	1,5	1,3	1,4	0,44	9,44	9,88
	Arhavi	1.417	6.531	7.948	1.725	10.407	12.132	1,2	1,6	1,5	2,01	12,10	14,11
	Borçka	8.560	24.847	33.407	9.929	30.549	40.478	1,2	1,2	1,2	8,61	26,49	35,09
	Hopa	8.045	60.622	68.667	21.031	68.557	89.588	2,6	1,1	1,3	11,24	36,66	47,90
	Şavşat	1.109	14.312	15.421	1.114	15.319	16.433	1,0	1,1	1,1	1,07	14,78	15,85
	Yusufeli	9.202	9.499	18.701	13.693	13.928	27.621	1,5	1,5	1,5	8,68	8,83	17,51
	Toplam	**30.173**	**145.131**	**175.304**	**49.821**	**175.401**	**225.222**	**1,7**	**1,2**	**1,3**	**5,79**	**20,40**	**26,20**
2016	**Merkez**	541	32.473	33.014	770	44.772	45.542	1,4	1,4	1,4	0,42	24,66	25,09
	Ardanuç	103	5.117	5.220	165	7.055	7.220	1,6	1,4	1,4	0,57	24,40	24,97
	Arhavi	312	7.935	8.247	453	11.121	11.574	1,5	1,4	1,4	0,53	12,90	13,42
	Borçka	5.035	26.283	31.318	5.975	31.295	37.270	1,2	1,2	1,2	5,17	27,09	32,26
	Hopa	8.944	49.271	58.215	11.201	53.952	65.153	1,3	1,1	1,1	5,97	28,77	34,75
	Şavşat	4.505	15.423	19.928	5.008	17.815	22.823	1,1	1,2	1,1	4,82	17,15	21,97
	Yusufeli	8.810	9.725	18.535	12.580	16.477	29.057	1,4	1,7	1,6	8,93	11,69	20,62
	Toplam	**28.250**	**146.227**	**174.477**	**36.152**	**182.487**	**218.639**	**1,3**	**1,2**	**1,3**	**4,28**	**21,61**	**25,89**

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin ilinde tesis türlerine göre 2016 yılında turistlerin tesislere geliş sayıları, geceledikleri gün sayıları, yaklaşık olarak kaldıkları süre ve tesislerin doluluk durumlarına bakılacak olunursa, tesis türlerine göre otellerde tesise geliş sayısı yabancılarda 24.326 kişi, yerlilerde 126.274 kişi olmak üzere toplam 150.600 kişi, motellerde geliş sayısı yabancılarda 484 kişi, yerlilerde 2.277 kişi olmak üzere toplam 2.761 kişi ve pansiyonlarda ise geliş sayısı yabancılarda 3.440 kişi, yerlilerde 17.676 kişi olmak üzere toplam 21.116 kişidir. Yine tesis türlerine göre otellerde geceleme sayısı yabancılarda 29.329 kişi, yerlilerde 156.329 kişi olmak üzere toplam 185.658 kişi, motellerde geceleme sayısı yabancılarda 484 kişi, yerlilerde 2.277 kişi olmak üzere toplam 2.761 kişi ve pansiyonlarda ise geceleme sayısı yabancılarda 6.339 kişi, yerlilerde 23.881 kişi olmak üzere toplam 30.220 kişidir. Yine tesis türlerine göre otellerde ortalama kalış süreleri incelendiğinde yabancılarda 1,2 gün, yerlilerde 1,2 gün olmak üzere toplam 1,2 gün, motellerde geceleme yapılan gün sayısı yabancılarda 1.0 gün, yerlilerde 1.0 gün olmak üzere toplam 1.0 gün ve pansiyonlarda konaklama yapılan gün sayısı yabancılarda 1.8 gün, yerlilerde 1.4 gün olmak üzere toplam 1.4 gündür. Tesislerin türlerine göre doluluk oranlarına bakıldığında otellerde % 4,36'sını yabancılar, % 23,22'sini yerlilerin oluşturduğu bu tesislerdeki toplam doluluk oranı % 27,58 olup, motellerde % 4.90'unu yabancılar, % 23.04'ünü yerlilerin oluşturduğu bu tesislerdeki toplam doluluk oranı % 27.94 ve pansiyonlarda % 3.92'sini yabancıların, % 14.79'unu yerlilerin oluşturduğu bu tesislerde toplam doluluk oranı ise % 18.71'dir (Tablo 3.26.).

Tablo 3.26. Artvin İlinde Tesis Türlerine Göre Tesise Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı (2016).

	Tesise Geliş Sayısı			Geceleme			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
Tesis Türü	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Otel	24.326	126.274	150.600	29.329	156.329	185.658	1,2	1,2	1,2	4,36	23,22	27,58
Motel	484	2.277	2.761	484	2.277	2.761	1.0	1,0	1,0	4,90	23,04	27,94
Pansiyon	3.440	17.676	21.116	6.339	23.881	30.220	1,8	1,4	1,4	3,92	14,79	18,71
Toplam	**28.250**	**146.227**	**174.477**	**36.152**	**182.487**	**218.639**	**1,3**	**1,2**	**1,3**	**4,28**	**21,61**	**25,89**

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin iline gelen yabancı ve yerlilerin sınır kapısına ve ulaşım araçlarına göre durumları (2010-2017) incelendiğinde yıllara göre artış ve azalışlar olmakla birlikte 2017 yılında yabancılar içerisinde 1.787 kişi havayolunu, 2.664.223 kişi karayolunu ve 36 kişi denizyolunu kullanmak üzere toplam 2.666.046 kişi gelmiş olup, gelen yabancıların iller arasındaki payı ise % 8,23'tür. Gelen yerlilerin ise 14.134 kişi havayolunu, 892.022 kişi karayolunu ve 1.179 kişi denizyolunu kullanmak üzere toplam 907.335 kişi gelmiş olup, gelen yerlilerin iller arasındaki payı ise % 6,3'tür (Tablo 3.27.).

Tablo 3.27. Yıllara Göre Artvin İline Gelen Yabancı ve Yerlilerin Sınır Kapılarının Bağlı Olduğu İllere ve Taşıt Araçlarına Göre Dağılımı (2000-2017).

Yıl		**TAŞIT ARACI**					
		Hava	**Kara**	**Tren**	**Deniz**	**Toplam**	**% Oranı**
2010	**Yabancı**	669	1.147.541	-	115	1.148.325	4,01
	Yerli	8.971	424.169	-	3.477	436.617	4,00
2011	**Yabancı**	785	1.222.019	-	25	1.222.829	3,89
	Yerli	-	-	-	-	-	-
2012	**Yabancı**	897	1.515.094	-	35	1.516.026	4,77
	Yerli	-	-	-	-	-	-
2013	**Yabancı**	1.703	1.879.695	-	56	1.881.454	5,39
	Yerli	-	-	-	-	-	-
2014	**Yabancı**	948	1.871.954	-	177	1.873.079	5,08
	Yerli	-	-	-	-	-	-
2015	**Yabancı**	1.051	2.016.959	-	51	2.018.061	5,57
	Yerli	-	-	-	-	-	-
2016	**Yabancı**	56	1.286	-	2.352.130	2.353.472	9,28
	Yerli	14.993	1.010.926	-	2.500	1.028.419	7,7
2017	**Yabancı**	1.787	2.664.223	-	36	2.666.046	8,23
	Yerli	14.134	892.022	-	1.179	907.335	6,3

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yöre yurt içinden Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya ve Bursa gibi büyükşehirler başta olmak üzere her ilden ve ayrıca yurtdışından Almanya, Y. Zelanda, Avusturalya, Hindistan, ABD, Gürcistan, S. Arabistan, Suriye, Irak, İran ve Azerbaycan gibi birçok

ülkeden ekoturizm faaliyetinde bulunmak ve belirli doğal destinasyonları ziyaret etmek için gelen turistleri ağırlamaktadır (Koday ve diğ., 2015: 225). Aslında Doğu Karadeniz genel turizm mevsimi bakımından incelendiğinde aylık sıcaklık açısından haziran-eylül (4 ay), deniz suyu sıcaklığı açısından haziran-ekim (5 ay) ve güneşli günler açısından haziran-ekim (5 ay) ayları olarak belirmektedir (Ülker, 1992: 150). Buna göre Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın TÜİK sayfasında yayınlanan turizm istatistikleri içerisinde 2017 yılı Ocak-Aralık dönemi itibariyle ülkemize gelen yabancıların sayısında bir önceki yıla göre % 27,84 (32.410.034) oranında bir artış kaydedildiği belirtilmiştir. Bunu içerisinde aynı yılda ülkemize gelen 32.410.034 yabancı ziyaretçinin 366.861 (% 1,13) günübirlikçilerdir. Ocak-aralık ayları arasında Türkiye'ye giriş yapan yabancıların çoğunlukla girişlerin yapıldığı sınır kapıları il ölçeğinde sıralandığında ilk beş ilin içerisinde; İstanbul % 33,11 (10.730.510 kişi), Antalya % 29,26 (9.482.050 kişi), Edirne % 9,77 (3.165.839 kişi), Artvin % 8,23 (2.666.046 kişi) ve Muğla % 6,12 (1.982.468 kişi) illeri bulunmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2016 yılı verilerinde Artvin iline toplam 2.353.472 yabancı turist gelmiştir. Gelen yabancıların ülkelere ve kullandıkları ulaşım sistemlerine göre dağılımı incelendiğinde, 2.352.130 kişinin karayoluyla Sarp Sınır Kapısı'nı kullanarak geldikleri, 1.286 kişinin havayoluyla ve yine 56 kişinin denizyoluyla Hopa'ya geldikleri görülmektedir. Buna göre il genelinde yabancı turistlerin en fazla Hopa'dan giriş yaptıkları görülmekte olup, özellikle havayolunu (ayrıca denizyolunu tercih edenlerin bazıları ise Batum Limanı'na veya Hopa Limanı'na gelmektedirler) kullanan turistlerin Artvin'de havaalanı olmaması sebebiyle öncelikle en yakın havaalanı olan Güristan Batum Havaalanı'na geldikleri ve daha sonra Sarp Sınır Kapısı'ndan ülkemize giriş yaptıklarını göstermektedir. Artvin iline gelen yabancıların geldikleri ülkelere ve bu ülkelerin bulunduğu kıtalara göre dağılımına bakıldığında, yabancıların geldiği ülkelerin bulunduğu kıtalar içerisinde Afrika'dan toplam 270 kişi (örn. Mısır'dan 79 kişi, G. Afrika Cumhuriyeti'nden 66 kişi ve Libya'dan 35 kişi), Amerika Kıtası'ndan toplam 197 kişi (örn. Arjantin'den 28 kişi, Brezilya'dan 30 kişi ve Kolombiya'dan 17 kişi), Asya Kıtası'ndan toplam 42.061 kişi (örn. Birleşik Arap Emirlikleri'nden 461 kişi, İsrail'den 368 kişi, Suudi Arabistan'dan 3.729 kişi, Irak 242 kişi, Kuveyt'ten 370 kişi, Ürdün'den 225 kişi, Çin Halk Cumhuriyeti'nden 259 kişi, Hindistan'dan 165 kişi, İran'dan 34.883 kişi) ve Avrupa Kıtası'ndan toplam 21.826 kişi (örn. Almanya'dan 2.573 kişi, Fransa'dan

805 kişi, Polonya'dan 580 kişi, Yunanistan'dan 9.570 kişi, Bulgaristan'dan 3.123 kişi, İngiltere'den 472 kişi, Hollanda'dan 586 kişi, Avusturya'dan 342 kişi ve Letonya'dan 401 kişi) gelmiştir. Bununla birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.)'ndan toplam 2.287.723 kişi (örn. Azerbaycan'dan 136.934 kişi, Ermenistan'dan 16.184 kişi, Gürcistan'dan 2.083.351 kişi, Rusya'dan 26.606 kişi, Kazakistan'dan 4.182 kişi ve Ukrayna'dan 13.635 kişi) ülkemizi ziyaret etmiştir. Ayrıca A.B.D. (563 kişi), Avustralya (237 kişi), G. Kore (209 kişi), Japonya (157 kişi), Kanada (115 kişi) gibi diğer O.E.C.D. ülkelerinden toplam 1.331 kişi gelmiştir.

Artvin ilinde bulunan korunan alanları ziyaret edenlerin sayısı konusunda Kaçkar Dağları MP Müdürlüğü ve Artvin DKMP Şube Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre 2017 yılında Hatila Vadisi Milli Parkı'nı ziyaret eden kişi sayısı 7.600, Karagöl Sahara Milli Parkı'nı 26.600 kişi, Borçka Karagöl Tabiat Parkı'nı 89.000 kişi ve Kaçkar Dağları Milli Parkı'nı ise 2013 yılında 256.000 kişi, 2014 yılında 220.000 kişi, 2015 yılında 324.000, 2016 yılında 359.000 ve 2017'de 629.000 kişi bu alanı gezmiş ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Yukarıda Kaçkar Dağları Milli Parkı ile ilgili ziyaretçi sayılarının net bir rakam verilmemesine rağmen yaklaşık %10-12'sinin yabancı turistlerden oluştuğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda yapılan bir araştırmada Kaçkar Dağları'nın güneyinden trekking amaçlı bölgeye çıkanların yılda ortalama 10.000 kişi olduğu tahmin edilmiştir. Bu oran kuzeyden çıkanlarda ortalama 5.000 kişi olduğu düşünülmektedir (Bektaş, 2010: 25). Bir diğer korunan alan olan Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nı her yıl binlerce yerli ve içlerinde yabancıların da yer aldığı turist kitlesi ziyaret etmektedir. Artvin DKMP Şube Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre Camili genelinde her yıl 3000'in üstünde ziyaretçi ağırlanmaktadır.

Karadeniz Bölgesi'nin turizm gelirleri konaklama, yeme-içme, hediyelik eşya, eğlenme, ulaşım, müze ve manastır giriş ücretleri gibi bölümlerden oluşmaktadır. İç turizme katılan kişilerin ortalama 297 dolar harcama yaptıkları TURSAB (2007) araştırmasında tespit edilmiştir (Karaman, 2011: 50).

Ekoturizm faaliyetlerine katılan insanlar ve bu faaliyetleri organize eden turlar genellikle küçük gruplardan oluşturmaktadır. Bu açıdan konakla tesislerinin hem yerel meskenlerin korunması, hem de küçük işletmeler halinde ekoturistlerin taleplerine cevap vermesi açısından oldukça önemlidir (Akıncı, 2006: 48). Buna göre ev pansiyonculuğu,

“esas fonksiyonu konaklama gereksinimini karşılamaya yönelik olmakla birlikte istendiğinde yiyecek ve içecek hizmeti de verebilen ucuz, temiz bir aile işletmesi şeklinde çalışan küçük konaklama işletmesidir.” (Aktaş, 2002: 35). Ev pansiyonculuğu turizm potansiyeli olan kırsal yörelerde yerel halka alternatif gelir yaratması dışında, kadınlarımızın iş hayatına katılmalarını sağlayan ve başka kültürlerle etkileşmeyi sağlayan önemli bir alternatif durumundadır (Ceylan, 2015: 91). Bu konaklama şekilleri içerisinde ülkemizde pansiyon işletmeciliğini destekleyen ve teşvik eden kurum ve kuruluşlar olmadığı için daha çok küçük girişimcilerin kendi kişisel tasarrufları ile kurup, geleneksel yöntemlerle çalıştırdıkları işletmelerdir. Böyle olunca boyutlar küçük olup, etkinlik fazla değildir (Ardahan, 2006: 140). Bu işletmeler, ekonomik konaklama hizmeti sunduklarından toplumun orta ve alt gelir gruplarına hizmet sunmaktadır. Kalitesi çok yıldızlı otellerle karşılaştırıldığında düşük olduğundan Türk toplumunda pansiyon kelimesi cezbetmemektedir. Aslında bu durum, olumlu etki veren pansiyon sayısının azlığından kaynaklanmaktadır (Akıncı, 2006: 48).

Artvin ilinde konaklama turizm alt ve üst yapıları içerisinde oldukça önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Konumuz gereği ekoturizm faaliyetlerinin gerçekleştiği kırsal alanlar ve doğal alanlarda ekoturizm ile özdeşleşen aynı karakterleri ve özellikleri taşıyan, aynı zamanda da yerel halkın kalkınmasına katkıda bulunan bir konaklama hizmeti sunulması gerekmektedir. Bunun için gerek ilçelerdeki kapasitesi yüksek büyük oteller, gerekse yayla veya köylerdeki pansiyonların ekoturizm için önemli olan doğal çevreyle uyumlu, yenilenebilir enerji kaynağı kullanımı ve atık probleminin nispeten çözüldüğü, dünya ölçeğinde geçerli çeşitli etiketlerin alındığı (Ecofriendly Hotels Worldwide, Ecotel, Green Globe vs.), yerel ürünlerin ve yöresel yemeklerin yanında yerel kültürün misafirlere yaşatıldığı ekotesislerin varlığına dikkat çekilmelidir. Buna göre yeşil otel terimi “verimli enerji, su, atık yönetimi ile doğal kaynakları doğaya saygılı biçimde kullanarak kaliteli hizmet üreten” otelleri tanımlamaktadır (Cooper, 1998: 112). Yeşil otelcilik kitle turizminin önemli negatif etkilerini en aza indiren bir çözüm olmanın yanı sıra, ekoturizm faaliyetleri kapsamında da kullanılabilecek önemli kriterleri (geri dönüşüm, enerji etkin tasarım, kaynakların etkin kullanımı vb.) sunmaktadır (Dilek ve Şahin, 2002: 115).

Yukarıda anlatılan konaklama tesisleri içerisinde ekoturizm için en uygun olanlarından birisi olan pansiyonlar veya aile işletmesi halindeki bungalowlar yörede

birçok sahada mevcuttur. Bunlara örnek olarak yörede altyapı olarak orijinal taş ve ağaçtan yapılmış yayla evleri bulunmaktadır. Hatta bu evlerin bir kısmı uzun zaman önce terkedildikleri için bazıları yıkılmış bazıları ise yıkılma noktasına gelmiştir. Kılıçkaya, Öşvak, Ögdem ve Yaylalar köylerinde bu tür turizme uygun çok sayıda ev bulunmaktadır. Altıparmak Köyü Yusufeli'de pansiyon turizminin merkezi durumundadır. Bu köyde bazı evler 3-4 yıldan beri pansiyon olarak kullanılmaktadır (Demirel, 1997: 106-107).

UNESCO tarafından Camili'nin 2005 yılında Türkiye'nin ilk biyosfer rezervi olarak ilan edilmesi ulusal ve uluslararası anlamda havzanın tanınırlığını yüksek noktalara taşımıştır. 2000 yılında havzayı ziyaret eden turist sayısı neredeyse sıfır iken, bu sayı havzanın 2005 yılında UNESCO tarafından Biyosfer Rezerv olarak ilan edilmesi ile 1000'e ulaşmıştır. Havzada, mülga Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Dünya Bankası işbirliğinde yürütülen ve Küresel Çevre Fonu tarafından desteklenen "Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi Projesi"nin küçük hibe programları sayesinde yöre halkına hibe destekleri verilmiş ve aile pansiyonlarının sayısı 2006 yılında 12'ye, gelen ziyaretçi sayısı 2200'e ve 2011 yılında 6500'e ve 2014 yılında yaklaşık 30.000 kişiye ulaşmıştır. Havzadaki aile pansiyonları bugün itibariyle 25 adet olup, günlük geceleme kapasitesi ortalama 450 yataktır. Aile pansiyonculuğu ve buna ilişkin bağlantılı hizmetler sonucunda havzada yıllık yaklaşık 1.000.000 TL bir gelir meydana gelmektedir (Ertürk, 2015: 245-246). Camili Havzası'nda pansiyonculuk faaliyetleri 2000'li yılların başında başlamıştır. Özellikle havzada yürütülmeye başlayan GEF II projesi ve bu kapsamda yürütülen çalışmalarla, Düzenli, Kayalar, Efeler, Maral, Camili köyleri ile Gorgit yaylasında pansiyonculuk faaliyetleri hızla artmaya başlamıştır. GEF küçük hibe programı kapsamında 12 köy konağına ekoturizm amaçlı yenileme (restorasyon) desteği verilmiştir (Macahel Pansiyon, Modi Pansiyon, Gülbin Pansiyon, Katamize Pansiyon, İyem Pansiyon, Kurban Pansiyon, Efeler Pansiyon, Cemal Sarı Pansiyon, Mevlüt Anadol Pansiyon, Eko Pansiyon, Kayalar Pansiyon, Gorgit Yayla Evi, Osman Altun Pansiyon, Deda Ena Pansiyon, İremit Pansiyon ve A. Nihat Gökyiğit Konukevi). Her bir konağa ekoturizmde ev pansiyonculuğu için 6.000-6500 Dolar destek verilmiştir (Albayrak, 2010: 64).

Bir diğer örnek konaklama tesisi ise her yıl yerli ve yabancı olmak üzere binlerce turisti ağırlayan Mençuna Şelalesi ekoturizm destinasyonu yakınında bulunan ve konaklama hizmeti sunan Mençuna Turizm A.Ş. tarafından KOSGEP desteği ile kurulan

Mençuna Konakları'dır (Fotoğraf 3.215). Konum itibariyle Arhavi'ye 15 km, Mençuna Restoran'a 15 m ve Mençuna Şelalesi'ne 3 km mesafede bulunmaktadır. Aile şirketi olan bu işletmede kendileri, akrabaları ve bir de temizlikçi hizmet vermektedir. Mençuna Konakları dört adet bungalow tarzı konutlardan oluşmakla birlikte, 12 oda ve 24 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Konaklar yörenin geleneksel mimarisine uyum sağlaması açısından taş ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Yaklaşık 2.5 sezondur hizmete açık olan işletme 2013 yaz sezonunda % 40, 2014 yaz sezonunda % 80 doluluk oranına ulaşmıştır. Tur ve turistler en fazla haziran, temmuz ve ağustos aylarında yoğun talep göstermektedir. Genellikle ulusal ve uluslararası alanda hizmet sunan işletmeyi yurt içi ve yurt dışından bireysel tura çıkan ailelerin yanı sıra butik turlara konaklama konusunda hizmet vermektedir. Yılda yaklaşık 15 tur bu işletmede konaklamaktadır ve bir turda ortalama 10-15 ile 16-24 kişi bulunmaktadır. Ramazan ayının yaz sezonuna gelmesi yörede turizm faaliyetlerinde azalmanın meydana gelmesine yol açmaktadır. Ayrıca Arılı Köyü'ndeki Papart Pansiyon diğer önemli konaklama hizmeti sunan işletmelerden biridir (Koday ve diğ., 2015: 224).

Fotoğraf 3.215. Mençuna Konakları (Arhavi)'ndan Bir Görünümler.

Artvin ilinde korunan alanlar içerisinde (Borçka Karagöl TP ve Karagöl Sahara MP gibi) göl kenarlarında da kapasitesi az olmasına rağmen hizmet sunan bazı tesisler mevcuttur. Bunlardan birisi ise Şavşat'taki Karagöl-Sahara MP'nin Karagöl kesiminde, Milli Parklar Genel Müdürlüğü'ne ait olan ve kır gazinosu ve bununla birlikte konaklama amaçlı kullanılan tesistir (Fotoğraf 3.216.). Hemen gölün kenarında bulunan tesisin yatak kapasitesi 15 kişidir. Şavşat orman işletmesi tarafından yaptırılmış olan tesis, sekiz yıllığına özel müteşebbise kiraya verilmiştir. Karagöl'ün çevresindeki bulunan ormanlar

günübirlik geziler ve kamp alanlarının geliştirilmesi açısından müsait olmasına karşın bu amaçla düzenlenmemiştir (Sever ve Bekdemir, 2007: 280-281).

Fotoğraf 3.216. Karagöl Pansiyon (Şavşat)'dan Bir Görünüm.

Yukarıda verilen örneklerle birlikte araştırma sahası ve çevresinde bulunan illerin 2016 yılı verilerine göre tesis türlerine göre mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesisi, oda ve yatak sayısına bakıldığında toplam konaklama tesisi sayısı 387, oda sayısı 7.285 ve yatak sayısı 15.133'tür. Tesislerin türlerine göre tesis sayısı, oda sayısı ve yatak kapasitesi açısından en çok otel ve pansiyonlar ön plana çıkmaktadır. Buna göre Doğu Karadeniz'de 272 tesis sayısı, 5.596 oda sayısı ve 11.096 yatak kapasitesi ile birinci sırada oteller ile 91 tesis sayısı, 328 oda sayısı ve 2.846 yatak sayısı ile pansiyonlar yer almaktadır (Tablo 3.28.)

Tablo 3.28. Tesis Türlerine Göre Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesisi, Oda ve Yatak Sayısı (2016).

	Doğu Karadeniz*		
Tesis Türü	**Tesis Sayısı**	**Oda Sayısı**	**Yatak Sayısı**
Otel	272	5.596	11.096
Motel	21	328	823
Pansiyon	91	1.212	2.846
Tatil Köyü	1	66	150
Kamping	1	40	120
Kaplıca	1	43	98
Toplam	387	7.285	15.133
(*) : Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane.			

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin ilinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2017 yılı verilerine göre turizm belgeli tesislerin dağılımı incelendiğinde, ilde turizm yatırım belgeli 5 tesis, 240 oda ve 461 yatak bulunurken, turizm işletme belgeli 12 tesis, 533 oda ve 1.057 yatak bulunmaktadır (Tablo 3.29.; 3.30.; 3.31.). Bununla birlikte 02.05.2018 tarihi itibarıyla Artvin ilinde belediye belgeli konaklama tesis sayısı 48 olup, bu tesislerde 1.001 oda ve 2.049 yatak bulunmaktadır.

Tablo 3.29. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin İl Bazında Dağılımı (2017).

		TURİZM YATIRIM BELGELİ			TURİZM İŞLETME BELGELİ		
		Tesis	Oda	Yatak	Tesis	Oda	Yatak
TR9 Doğu Karadeniz	Artvin	5	240	461	12	533	1.057
	Giresun	3	206	412	28	804	1.589
	Gümüşhane	2	130	276	4	122	236
	Ordu	9	600	1 173	35	1 454	2.945
	Rize	12	799	1 647	12	524	1 054
	Trabzon	30	2 116	4 338	54	3 143	6 448
	Toplam	61	4 091	8 307	145	6 580	13 329

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.30. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Artvin İlindeki Dağılımı (2017).

Otelin Adı	İlçesi	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Peronti Otel (4 Yıldız)	Hopa	113	216
Paluri Otel (4 Yıldız)	Hopa	65	130
Sarp Otel (4 Yıldız)	Hopa / Kemalpaşa	69	200
Terzioğlu Otel (3 Yıldız)	Hopa	116	232
Almatur Otel (3 Yıldız)	Yusufeli	24	52
Koliva Otel (3 Yıldız)	Merkez	28	56
Gevhernik Otel (3 Yıldız)	Ardanuç	27	54
Sadıkoğlu Otel (2 Yıldız)	Merkez	24	48
Grand Baraj Otel (2 Yıldız)	Borçka	28	52
Papila Otel (2 Yıldız)	Hopa	58	119
Mersivan Otel (2 Yıldız)	Merkez	22	36
Green Valley Otel (3 Yıldız)	Şavşat	36	72
Toplam	**12**	**610**	**1.267**

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.31. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Yatırım Belgeli Konaklama Tesislerinin Artvin İlindeki Dağılımı (2017)[15].

Otelin Adı	İlçesi	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Advance Hopa Otel	Hopa	28	56
Borçka Dere Otel	Borçka	36	74
Engin Eminağaoğlu Çiftlik Evi	Şavşat	16	32
Toplam		80	162

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Artvin ilinin 2016 yılındaki istatistiklerinde, turizm belgeli tesislerin ilçelere göre dağılımına bakılacak olunursa ilçelerde toplam tesis sayısı 106, oda sayısı 1.709 ve yatak kapasitesi ise 3.474'tür. İlçeler içerisinde en fazla konaklama tesisi 24 tesis sayısı ile Borçka ilçesi olup, 248 oda sayısı ve 576 yatak kapasitesine sahiptir. Bununla birlikte yine ilçeler içerisinde en fazla konaklama tesisi 20 tesis sayısı ile Artvin Merkez olup, 387 oda sayısı ve 814 yatak kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda Hopa ilçesinde de 20 tesis bulunmakta olup, 463 oda sayısına ve 750 yatak kapasitesine sahiptir (Tablo 3.32.). Buna göre ilde toplam tesis sayısı 118, oda sayısı 2.319 ve yatak sayısı 4.741'dir (Tablo 3.33.). Bu tesisler içerisinde özellikle de ilçe merkezleri, köyler, köylerin üst mahalleleri, yaylalar ve turistik destinasyon yakınlarında bulunan otantik pansiyonları görmek mümkündür. Bunlara örnek olarak Macahel Green Roof Otel (Şelale Konuk Evi), Yaylalar Köyü Çamyuva Pansiyonu, Ezmoce Köyevi (Arhavi), Laşet Köyevi (Şavşat) ve Alabalık Restoranı, Bilbilan Yaylasında (Ardanuç) Fırın, Otel ve Lokanta Hizmeti Sunan İşletme, Marsis (Yusufeli) Hotel, Denizgölü ve Olgunlar (Yusufeli) pansiyonları, Altıparmaklar ve Yaylalar Arasındaki Bungalovlar ve TEMA Vakfı A. Nihat Gökyiğit Konukevi gösterilebilir (Fotoğraf 3.217.; 3.218.; 3.219.; 3.220.).

[15] Artvin ili Şavşat ilçesinde bulunan üç yıldızlı Şavşat Oteli ise 28 oda ve 56 yatak kapasitesine sahip olmakla birlikte turizm yatırım belgesinin süresi dolmuş ancak tamamlanmamış tesislerdendir.

Tablo 3.32. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin İlçe Bazında Dağılımı (2016).

İlçesi	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Merkez	20	387	814
Ardanuç	3	27	64
Arhavi	5	127	257
Borçka	24	248	576
Hopa	20	463	750
Murgul	1	16	36
Şavşat	15	180	404
Yusufeli	18	261	573
Toplam	106	1.709	3.474

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.33. Artvin İlinde Bulunan Konaklama Tesisleri (2016).

Tesisin Adı	Türü	Kamu/Özel (*2)	Kültür ve Turizm Bakanlığı veya Belediye Belgeli (M)	Sınıfı (*5)	Oda Sayısı Toplamı	Yatak Sayısı Toplamı
İl Emniyet Müdürlüğü Artvin Polisevi	Misafirhane	Kamu			30	54
Sağlık Müdürlüğü Misafirhanesi	Misafirhane	Kamu			11	21
A.Ç.Ü. Rektörlüğü Konuk Evi	Misafirhane	Kamu			20	30
Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Misafirhanesi	Misafirhane	Kamu			6	11
Orman İşletme Müdürlüğü Sosyal Tesisi	Misafirhane	Kamu			6	14
Defterdarlık Misafirhanesi	Misafirhane	Kamu			3	6
Artvin Orman Bölge Müdürlüğü Misafirhane	Misafirhane	Kamu			11	16
DSİ 26.Bölge Müdürlüğü Sosyal Tesisleri	Misafirhane	Kamu			49	88
Milli Eğitim Müdürlüğü Artvin Öğretmenevi ve ASO Müdürlüğü	Misafirhane	Kamu			28	56
Ardanuç Öğretmenevi	Misafirhane	Kamu			3	11
Borçka Öğretmenevi ve ASO Müdürlüğü	Misafirhane	Kamu			6	12
Hopa Öğretmenevi ve ASO Müdürlüğü	Misafirhane	Kamu			27	57
Murgul Öğretmenevi ve ASO Müdürlüğü	Misafirhane	Kamu			8	16
Artvin Belediyesi Marina Tatil Yusufeli Öğretmenevi ve ASO Müdürlüğü	Misafirhane	Kamu			7	14
Paluri	Otel	Özel	Belediye	1.Sınıf	65	130
Peronti	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	4 Yıldız	113	216
Terzioğlu	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	3 Yıldız	116	232
Almatur	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	3 Yıldız	24	48
Sadıkoğlu	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	2 Yıldız	24	48
Flash	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	2 Yıldız	31	52
Grand Baraj	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	2 Yıldız	28	52
Papila	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	2 Yıldız	58	116
Mersivan	Otel	Özel	Kültür ve Turizm Bak.	2 Yıldız	20	37
Ceyhan Palas	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	7	17
Livane	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	7	14
Şehir	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	9	20
Ürün	Otel	Özel	Belediye	1.Sınıf	11	30
Atalay	Pansiyon	Özel	Belediye	3.Sınıf	16	29
Çukuni	Pansiyon	Özel	Belediye	3.Sınıf	5	18
Ermiş	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	20	45
Kurdoğlu	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	26	55
Özay	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	60	110
Albano	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	2	5
Altunkaya	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	3	8
Bambulay	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	14	30
Deda Ena	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	22	55
Demirkol	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	36	72
Derya	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	13	26
Düzenli	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	8	14
Gorgit Yayla Evi	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	5	16
İremit	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	3	23
İstanbul	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	14	22
Karadeniz	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	14	23
Katamize	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	6	20
Lopera	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	12	35
Macahel	Pansiyon	Özel	Belediye	Yok	12	20
Macahel Yayla Evi	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	6	15
Macahelhan	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	2	15
Mereta	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	8	14
Modi	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	Yok	5	10
Savaş	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	10	18
TEMA Vakfı	Pansiyon (Dağ)	Özel	İl Özel İdaresi	Yok	12	36
Yıldız	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	13	25
Efes	Otel (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	33	34
Efkar	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	14	21
Evgin	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	33	46
Gül	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	14	14
Heyamo	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	40	80
Huzur	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	20	44
İmren	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	21	32
Kervan	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	20	30

Özgür	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	16	25
Selvi	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	15	20
Şato	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	21	27
Şelale	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	18	40
Ustabaş	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	36	46
Yağmur	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	19	30
Yeni Sahil	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	16	25
Yenikent	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	11	16
Yıldız	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	17	28
Sarp	Otel	Özel	Belediye	1.Sınıf	70	140
Doğuş	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	12	14
Genya	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	17	26
Kafkas	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	12	25
Kafkasör Dağ Evleri	Otel (Dağ)	Özel	Belediye	3.Sınıf	17	50
Konak	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	20	40
Koru	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	24	54
Lale 1	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	12	17
Lale 2	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	9	12
Maviş	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	7	7
Okyanus	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	12	12
Özgür	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	11	18
Parablue	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	24	29
Sabah	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	15	31
Saray	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	17	35
Trabzon	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	15	31
Uğrak	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	13	22
Villa Art	Otel	Özel	Belediye	2.Sınıf	9	15
Yenidivan	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	9	17
7 Mart	Otel	Özel	Belediye	1.Sınıf	6	11
Gece Yıldızı	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	9	12
Gonca	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	13	25
Gökçe	Pansiyon	Özel	Belediye	Yok	10	24
İverıa	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	22	25
Karagöl	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	3.Sınıf	5	15
Laşet Motel	Motel (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	8	14
Laşet Tatil Köyü	Otel (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	10	45
Özdağıstan İ	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	18	21
Papart	Pansiyon	Özel	Belediye	Yok	5	15
Park	Pansiyon	Özel	Belediye	3.Sınıf	5	10
Sahara	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	8	16
Saray Motel	Motel	Özel	Belediye	3.Sınıf	8	13
Yedi Mart	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	11	23
Yeşil Vadi	Otel (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	30	80
Agara	Otel (Dağ)	Özel	Belediye	1.Sınıf	19	45
Ambar Evleri	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	6	13
Ambarevleri	Pansiyon	Özel	Belediye	Yok	17	43
Balaban	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	18	42
Baraka	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	13	22
Barcelona	Otel	Özel	Belediye	Lüx	35	90
Barhal	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	3.Sınıf	12	24
Cemıl's	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	9	20
Çamyuva (Altunay)	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	25	60
Çiçekpalas	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	11	21
Genç Palas Oteli	Otel	Özel	Belediye	-	18	42
Greenpeace Camping Pansiyonu	Pansiyon	Özel	Belediye	-	15	24
Otel Hacıoğlu	Otel	Özel	Belediye	-	6	12
Otel Köşk	Otel	Özel	Belediye	-	5	14
Yeşilbağ	Otel	Özel	Belediye	-	-	22
Yiğit Otel	Otel	Özel	Belediye	-	8	18
Agara Turizm	Otel	Özel	Belediye	-	19	38
Razıya Pansiyon	Pansiyon	Özel	Belediye	-	7	-
Çoruh	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	6	9
Denızgölü	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	1.Sınıf	14	38
Hacıoğlu	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	10	14
Kaçkar	Otel	Özel	Belediye	3.Sınıf	7	14
Kaçkar	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	2.Sınıf	14	28
Karahan	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	3.Sınıf	12	20
Marsis	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	1.Sınıf	16	35
Olgunlar	Pansiyon (Dağ)	Özel	Belediye	3.Sınıf	9	18
River	Otel (Dağ)	Özel	Belediye	1.Sınıf	25	60

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf 3.217. Macahel Green Roof Otel (Şelale Konuk Evi) ve Şavşat Green Valley Oteli (Şavşat)'nden Görünümler.

Fotoğraf 3.218. TEMA Vakfı A. Nihat Gökyiğit Konukevi (Borçka/Camili) ve Yaylalar Köyü Çamyuva Pansiyonu'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.219. Ezmoce Köyevi (Arhavi) ve Laşet Köyevi (Şavşat) ve Alabalık Restoranı'ndan Görünümler.

Fotoğraf 3.220. Marsis (Yusufeli) Hotel'den ve Altıparmaklar ve Yaylalar Arasındaki Bungalovlardan Görünümler.

Artvin ilinde turizm için önemli olan konuların başında tanıtım gelmektedir. İl genelinde resmi kurumlar, dernekler, STK'lar ve doğa severlerin Artvin ilindeki turistik değerlerin turizme kazandırılması yönündeki çabaları azımsanmayacak ölçüdedir. Ancak bu konuda yine de önemli eksiklikler bulunmakta olup, ilin bazı ilçelerinde turizm danışma merkezleri bulunmaması, turizm alt ve üstyapısı konusunda eksiklikler olması, turistik değerlerin gösterildiği broşür ve diğer dokümanlara erişimin güç olması ve medyada yeterince tanıtım yapılamaması nedeniyle henüz istenilen düzeyde turist çekilememesine yol açmaktadır. Bu konuda özellikle turizm il müdürlüğüne oldukça büyük bir görev düşmektedir. Yapılan arazi çalışmalarında birçok turizm değerinin toprak altında olduğu, çok önemli ve dikkat çekebilecek turizm değerlerinin gün yüzüne çıkartılmadığı, turistik destinasyonların korunması konusunda önlemler alınmadığı, bazı dinsel yapıların kaderine terk edildiği görülmüştür.

Artvin ilinde tanıtım ve turist çekme konusunda öncü işletmelerden birisi seyahat acentalarıdır. İlde toplam 14 adet seyahat acentası mevcuttur (Tablo 3.34.).

Tablo 3.34. Artvin İlinde Bulunan Seyahat Acentaları (2016).

Acenta Adı	Grup	İl	İlçe
7 Mart Tur	A	Artvin	Merkez
Almatur Taşı Turizm	A	Artvin	Yusufeli
Black Blue Tour	A	Artvin	Hopa
Çoruh Outdoor Travel&Tours	A	Artvin	Yusufeli
Edfa Turizm (Şb.)	A	Artvin	Hopa
Edfa Turizm (Şb)	A	Artvin	Yusufeli
Genya Turizm	A	Artvin	Merkez
Karabulut Turizm	A	Artvin	Hopa
Kyc Turizm	A	Artvin	Hopa
Laz Turizm	A	Artvin	Hopa
Lıfe Uba Turizm	A	Artvin	Hopa
Nafız Turizm	A	Artvin	Hopa
Yusuf Arifağaoğlu Turizm	A	Artvin	Borçka
Yusuf Arifağaoğlu Turizm (Şb.)	A	Artvin	Merkez

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Son olarak Artvin ilinin belirli yerlerinde turizm danışma merkezleri gibi tanıtım ve bilgilendirme büroları bulunmaktadır. Bu bürolar turların ilk duraklarıdır. Bunlar içerisinde Yusufeli, Arhavi ve Borçka ilçeleri örnek olarak gösterilebilir (Fotoğraf 3.221.; Fotoğraf 3.222.).

Fotoğraf 3.221. Arhavi Turizm Danışma Bürosu'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.222. Borçka ve Ardanuç'a Gelen Turlardan Görünümler.

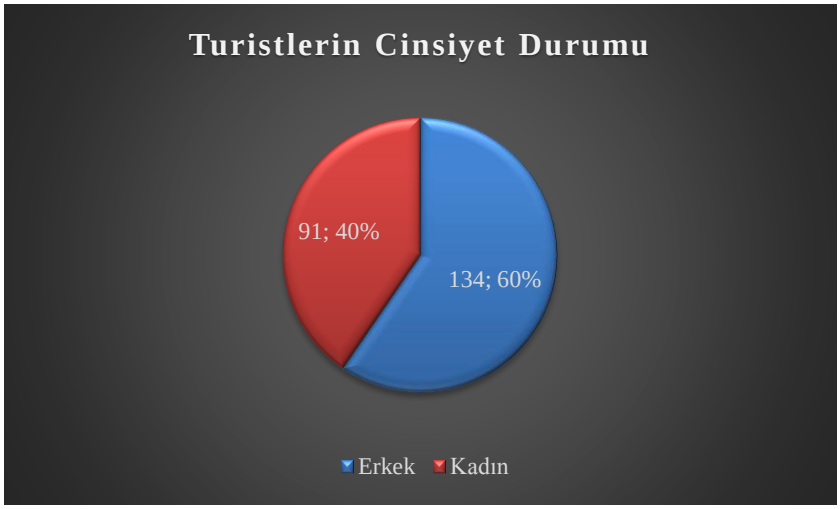
3.29. ARAŞTIRMA SAHASINDA EKOTURİZM KAPSAMINDA YEREL HALK, ARTVİN'E GELEN ZİYARTEÇİ ve TURİZM ALANINDA HİZMET SUNAN ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERDEKİ İŞLETMELERLE YAPILAN ANKET ve MÜLAKATLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Artvin ilinin ekoturizm potansiyelinin belirlenmesinde farklı alanlarda ve farklı kitlelere sorulmak üzere hazırlanmış anket ve mülakat soruları arazi çalışmaları esnasında yerel halka, turistik hizmet sunan işletmelere (lokantalar, seyahat acenteleri, konaklama tesisleri) ve turist olarak sahayı gezenlere uygulanarak çeşitli tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Artvin ilinin ekoturizm potansiyeli ve sürdürülebilirliği ile ilgili anket ve mülakat sorularından elde edilen bulgular aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

3.29.1. Artvin'e Gelen Ziyaretçiler İçin Uygulanan Anket Soruları ve Sonuçları

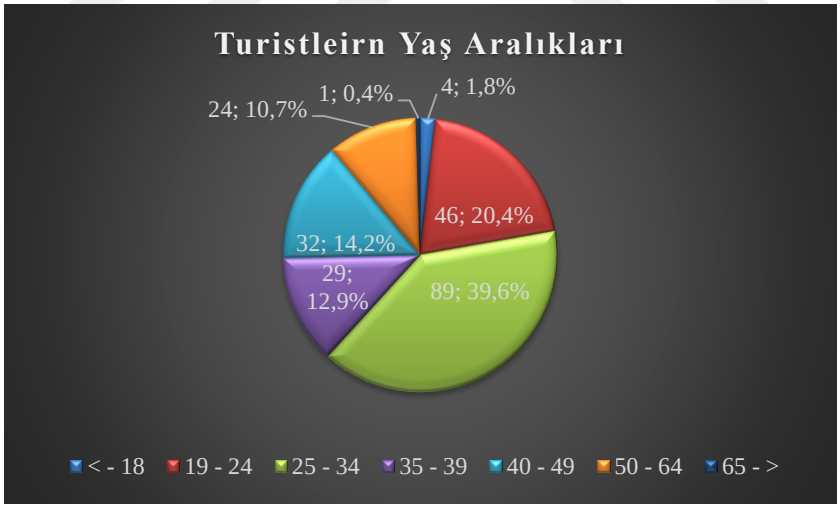
Artvin ilinin doğal, tarihi, sosyo-kültürel turistik değerlerini görmek, gezmek ve tatilini burada geçirmek isteyen ziyaretçilerin bir bölümüne yaklaşık üç yıl boyunca bahar ve yaz dönemlerinde gerçekleştirilen arazi çalışmaları esnasında, diğer bölümüne ise sosyal medya hesapları üzerinden Artvin yöresiyle ilgili gezi ve tatil resimlerini paylaşan ekoturizm kapsamında yöreyi ziyaret eden insanlara ulaşılarak elektronik ortamda ankete katılmaları konusunda davette bulunulmuştur. Anketin sağlıklı yapılabilmesi adına anket linki mesajlar üzerinden doğrudan o yöreyi gezen şahıslara ayrı ayrı gönderilmiş ve olası Artvinli olan veya hiçbir şekilde bu sahaya görmeyen insanların katılarak ankette hatalı sonuçların ortaya çıkmaması için özenle anket çalışması hazırlanmıştır. Bunun neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Artvin ilini ziyaret eden ve ankete katılarak büyük destek olan doğa severlerin cinsiyetlerine göre dağılımları incelendiğinde % 40,4'ını (91 kişi) kadınlar ve % 59,6'sını (134 kişi) ise erkekler oluşturmaktadır (Şekil 3.1.). Kadınların oranının erkeklere göre düşük olması arazi çalışmalarında tespit edildiği kadarıyla ve ekoturizm etkinliklerinde daha önce de belirtildiği üzere soft ekoturizm etkinliklerinde kadın ve erkek ekoturistlerin neredeyse eşit olduğu ancak zorluk derecesi yüksek olan hard ekoturizmde zorlu turistik aktivitelerde erkeklerin yoğun olarak katılım göstermesi sonucunu ortaya çıkartmaktadır.

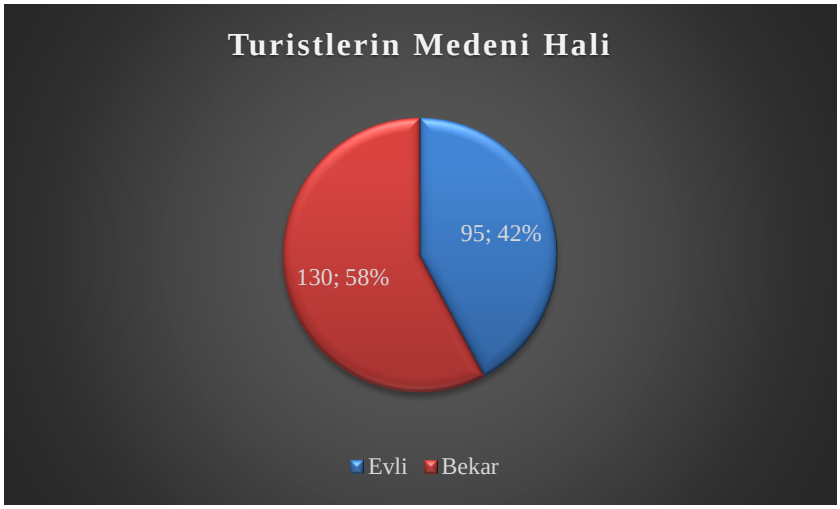
Şekil 3.1. Ankete Katılanların Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı.

Ankete katılanların yaşları 4'ü < - 18, 46'sı 19-24, 89'u 25-34, 29'u 35-39, 32'si 40-49, 24'ü 50-64 ve 1'i ise 65 - > yaş grubu içerisindedir (Şekil 3.2.). Genellikle büyük bir bölümü yetişkin olarak nitelendirilen 15-64 yaş grubu içerisinde yer almaktadır. Tüm yaş grupları dikkate alındığında Artvin iline hemen hemen her yaş grubundan ziyaretçi geldiği tespit edilmiştir.

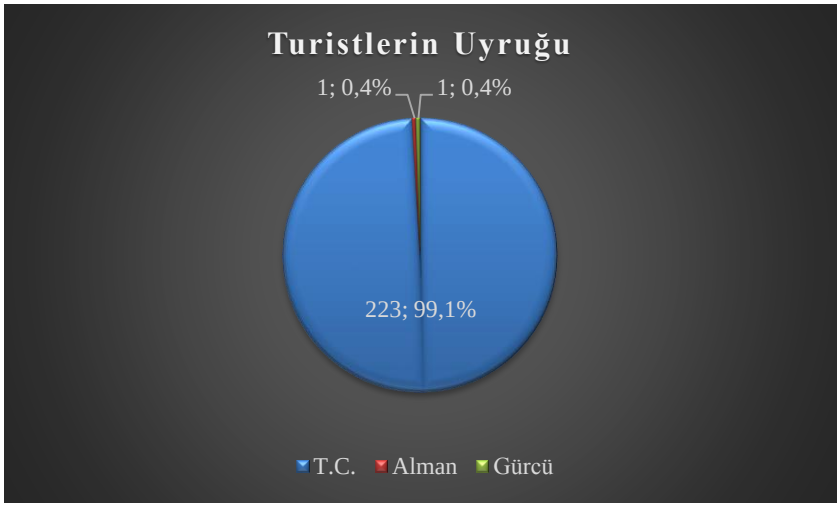
Şekil 3.2. Ankete Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.

Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde ankete katılan 225 turistin % 58'i (130 kişi) "bekâr" ve % 42'si (95 kişi) "evli" seçeneğini işaretlemiştir (Şekil 3.3.). Buna göre Artvin iline gelen turistlerin bekâr olanlar çoğunlukta olup, evli insanların da ekoturizm kapsamında seyahat ettikleri görülmektedir.

Şekil 3.3. Ankete Katılanların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı.

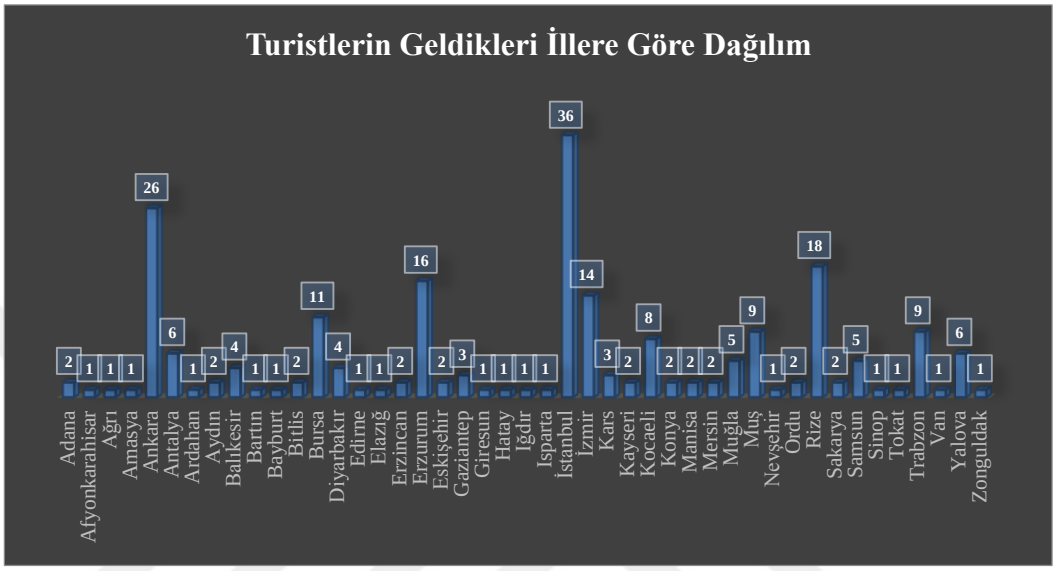
Artvin iline gelen ziyaretçilerden ankete katılanların % 99,2'si (223 kişi) T.C. vatandaşıyken, % 0,4'ü (1 kişi) Alman ve % 0,4'ü (1 kişi) Gürcü vatandaşıdır (Şekil 3.4.). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki ankete katılanların büyük bir bölümünün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmasına karşın Artvin ilini ziyaret eden Gürcistan, Avrupa Ülkeleri ve komşu ülkelerden (İran, Azerbaycan vb.) birçok ziyaretçi gelmektedir. Sarp Sınır Kapısı'nın açılması ile iki ülke arasında gerçekleştirilen ikili anlaşma sonucunda vizesiz geçiş hakkı verilen iki ülke vatandaşları yoğun bir şekilde gidiş geliş yapmaktadırlar. Bu geçişlerde turizm de büyük bir paya sahiptir.

Şekil 3.4. Ankete Katılanların Uyruklarına Göre Dağılımı.

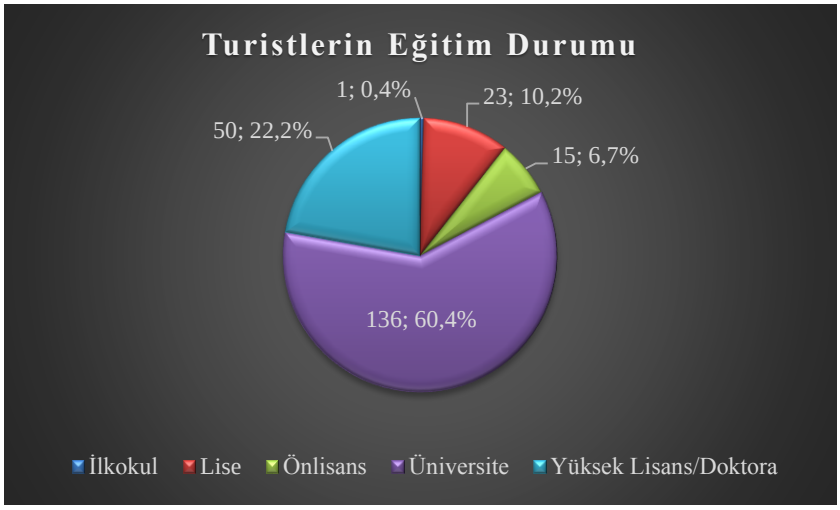
Katılımcıların büyük bir bölümü ya çevre illerden, ya da büyük şehirlerden gelmektedir. Bu açıdan İstanbul (36 kişi), Ankara (26 kişi), Rize (18 kişi), Erzurum (16

kişi), İzmir (14 kişi), Bursa (11 kişi), Trabzon (9 kişi), Muş (9 kişi) ve Kocaeli (8 kişi), en çok ziyaretçinin geldiği iller arasındadır (Şekil 3.5.). Artvin ilini yaklaşık 45 ilden turist ziyaret etmiştir. Bunun dışında tabloda yer verilmeyen Türk vatandaşı olan ve Almanya (Frankfurt), Gürcistan (Batum) ve Kanada (Toronto) kentlerinde ikamet eden üç kişi de yurt dışından ankete katılmıştır.

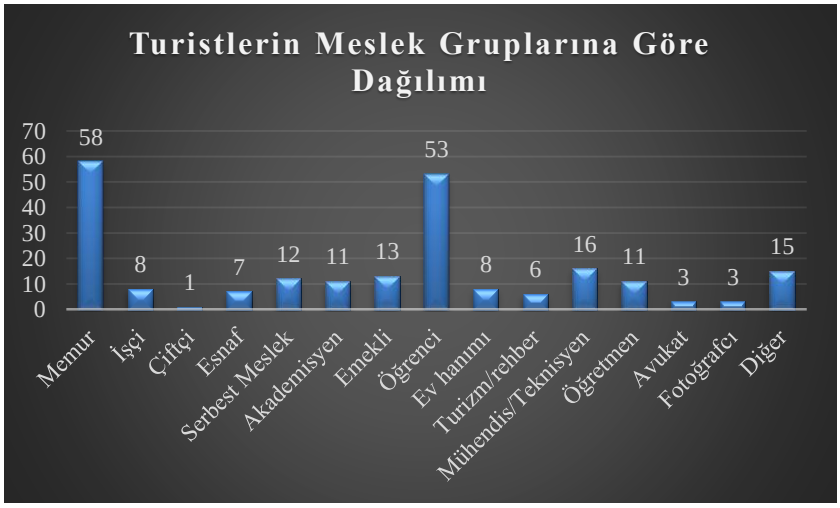
Şekil 3.5. Ankete Katılanların Geldikleri İllere Göre Dağılımı.

Artvin ilini ziyaret edenlerden ankete katılan turistlerin eğitim durumları incelendiğinde; % 0.4'ü (1 kişi) ilkokul, % 10.2'si (23 kişi) lise, % 6.7'si (15 kişi) önlisans, % 60.4'ü (136 kişi) üniversite ve % 22.2'sinin (50 kişi) ise yüksek lisans/doktora programı mezunu olduğu görülmektedir (Şekil 3.6.). Doğa ile iç içe olma ve tatillerini kırsal kesimdeki doğal ve kültürel özellikleriyle ön plana çıkan yerleri görmeye ayıran insanların aynı zamanda eğitim ve kültür düzeylerinin de yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3.6. Artvin İlini Ziyaret Eden Turistlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı.

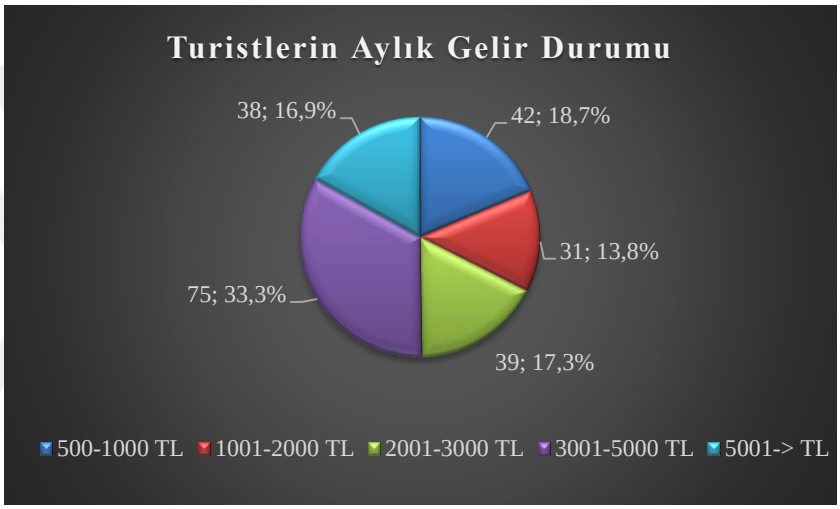
Ankete katılan ekoturistler içerisinde her meslek grubundan doğa sever vardır. Meslek grupları içerisinde doğaya en fazla ilgi gösteren grubu 58 memur ve 53 öğrenci kesimi oluştururken, bunların dışında 16 mühendis/teknisyen, 13 emekli, 12 serbest meslek, 11 akademisyen, 11 öğretmen, 8 işçi, 8 ev hanımı, 7 esnaf, 6 turizm/rehber, 3 avukat, 3 fotoğrafçı ve 1 çiftçi gibi meslek gruplarından da insanlar yer almaktadır (Şekil 3.7.). Bunlar içerisinde doktor, mimar, satış temsilcisi, gazeteci, pilot, yazılımcı, tanıtım, reklam, özel sektör, arkeolog ve herhangi bir yerde çalışmayan olarak belirtilen diğer meslek gruplarında olan 15 kişi daha bulunmaktadır.

Şekil 3.7. Ankete Katılanların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı.

Ankete katılanların aylık ortalama gelir dağılımları içerisindeki turist oranları incelendiğinde; % 33.3'ünün (75 kişi) 3001-5000 TL, % 18.7'sinin (42 kişi) 500-1000

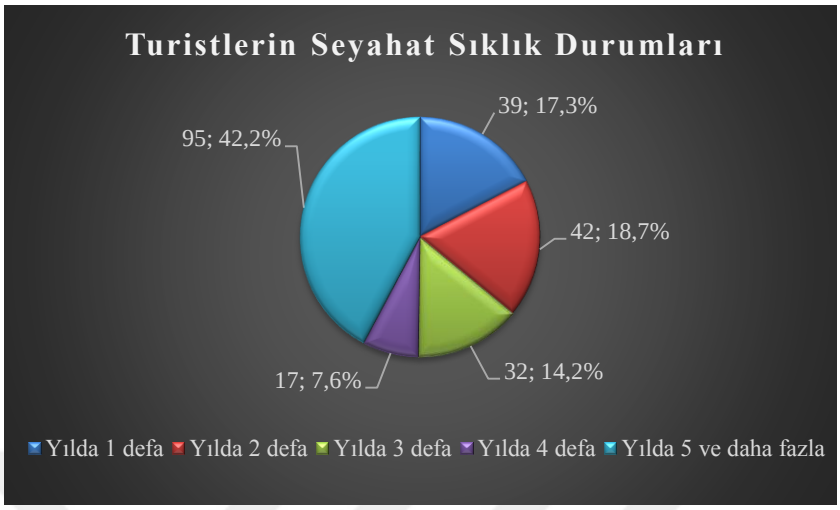
TL, % 17.3'ünün (39 kişi) 2001-3000 TL, % 16.9'unun (38 kişi) 5001->TL ve % 13.8'inin (31 kişi) 1001-2000 TL arasında gelire sahip oldukları tespit edilmiştir (Şekil 3.8.). Buna göre ekoturizm için aslında çok büyük meblağlarda harcamaya veya seyahat için yüksek paralara ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir. Çünkü bazı insanlar yeter ki seyahat etmek istesin ülke içinde veya ülke dışında sadece otostop, yürüyerek ve bisiklet ile istedikleri yere ulaşabilmektedir. Bazı ekoturizm faaliyetlerinde ise (kamp, dağcılık vd.) gerekli malzeme ve giysiler için yüksek paralar harcamak bir zorunlulukken, bazı faaliyetler için sırt çantasına alınacak yiyecek ve içecekler, uygun fiyatlara alınabilecek malzemeler ile de bu faaliyetler kolaylıkla gerçekleştirilebilir.

Şekil 3.8. Ankete Katılanların Aylık Gelir Durumlarına Göre Dağılımı**.**

Ankete katılan turistlerin seyahat sıklık durumlarına göre dağılımları incelendiğinde % 42.2'si (95 kişi) yılda 5 ve daha fazla, % 18.7'si (42 kişi) yılda 2 defa, % 17.3'ü (39 kişi) yılda 1 defa, % 14.2'si (32 kişi) yılda 3 defa ve % 7.6'sı (17 kişi) yılda 4 defa seyahate çıktıklarını belirtmiştir (Şekil 3.9.). Çalışanlar için yıl içerisinde seyahatler daha çok yıllık izinlere göre belirlenirken (yaz dönemi), diğer insanlar yani emekli olanlar veya serbest meslek ile uğraşanlar yılın belirli günlerinde rahatça seyahat etme özgürlüklerine sahiptirler. Bu insanlar talep ve beklentileri doğrultusunda doğanın farklı mevsimlerde sunduğu eşsiz manzaralara veya faaliyet türlerine göre seyahat etme durumları düşünüldüğünde yılda bir veya birden fazla kez seyahat ettikleri görülebilmektedir. Özellikle ekoturizm potansiyeli yüksek bir sahaya birkaç saatlik mesafe yakınlıkta olan illerden insanlar hafta sonu programlarına ekoturizm faaliyetlerini kolaylıkla alabilmektedirler. Böylece bu durumda olan insanlar yılda birden fazla kez

seyahat gerçekleştirebilmektedirler. Kısacası doğa sevgisi insanların seyahat etme veya bir etkinliğe katılma durumları konusunda teşvik edici önemli bir rol üstlenmektedir.

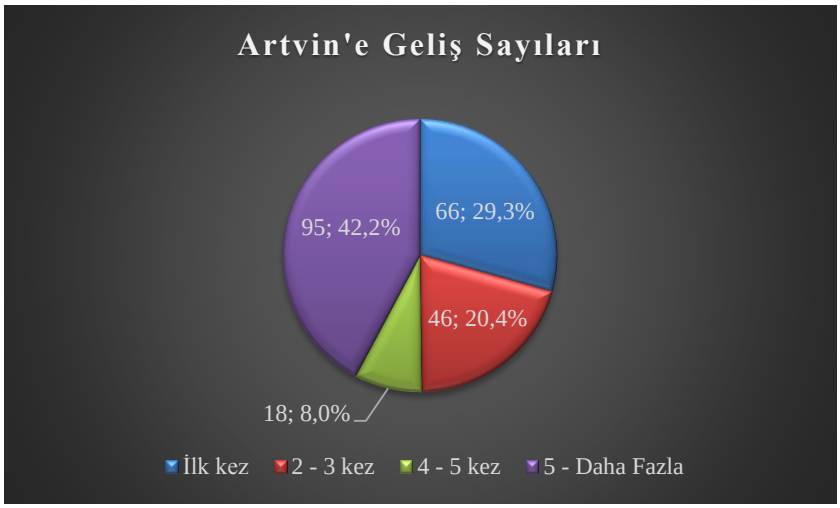
Şekil 3.9. Ankete Katılanların Seyahat Sıklık Durumlarına Göre Dağılımı.

Artvin ilinde ekoturizm faaliyetleri için gelen turistlerin Artvini ziyaret ettikleri özel bir tarih olup olmadığı konusunda sorulan soruya % 26.7'si (60 kişi) "evet" ve % 73.3'ü (165 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.10.). "Evet" yanıtını veren turistlerin onlar için özel bir anlam ifade eden tarihler konusunda yapmış oldukları açıklamalar; faaliyetlerine veya izinli oldukları güne göre; şenlik veya festivallerin (Kafkasör, Karagöl Kafkasya Şenliği, Arhavi Festivali) yapıldığı döneme, ilkbahar, sonbahar, yaz ve kış mevsimleri, kişilere göre bir anlamı olan bazı özel tarihler (bazı turistlerin 6 Ağustos'ta gelenekselleştirilmiş bir şekilde Artvin'de olmaları veya doğum günü tarihine denk getirmeleri gibi), yaz tatili, iklimin müsait olduğu dönemler, en güzel zaman olduğuna inanılan tarihler, yayla yollarının açıldığı tarihler, boş zaman, dağcılık faaliyetlerine uygun zamanlar, çeşitli mevsimlerde renk cümbüşünün olduğu dönemler, fotoğrafçılık için ilkbahar ve sonbahar dönemi, çeşitli aylar ve bayramlar şeklinde olmuştur. Bu duruma bir örnek verilecek olunursa turistlerden biri, dağ turizmi kapsamında 3 kere gitmiş olduğu Kaçkar Dağları'na kamp kurmak ve sirk göllerini gezmek için her seferinde özellikle doğum günü olan 25 Ağustos tarihini tercih etmesi gibi (Şekil 3.19.).

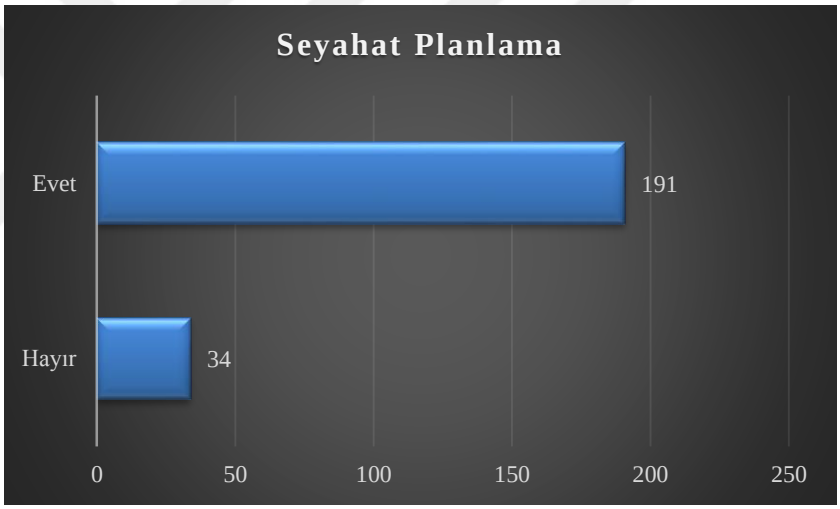
Şekil 3.10. Ankete Katılanların Tercih Ettikleri Özel Bir Tarih veya Dönem Olup Olmadığına Dair Verdikleri Cevapların Dağılımı.

Ankete katılan 225 turistin Artvin'e geliş sayıları incelendiğinde bunlar içerisinde 5-daha fazla gelenler % 42.2 (95 kişi), ilk kez gelenler % 29.3 (66 kişi), 2-3 kez gelenler % 20.5 (46 kişi) ve 4-5 kez gelenler % 8'lik (18 kişi) bölümü oluşturmaktadır (Şekil 3.11.). Aşağıda da görüldüğü üzere Artvin'e bir kere gelen turistlerin daha sonra tekrardan geldiği görülmektedir. Çünkü Artvin ilinde gezilmesi ve görülmesi gereken o kadar çok turistik destinasyon vardır ki, bunlar tek bir seyahate sığdırmak oldukça güçtür. Bu yüzden insanlar Artvin ilini seyahat programlarına dâhil etmeleri halinde her seyahat için bir başka rotayı deneyebilmektedirler.

Şekil 3.11. Ankete Katılanların Artvin'e Geliş Sayılarına Göre Dağılımı.

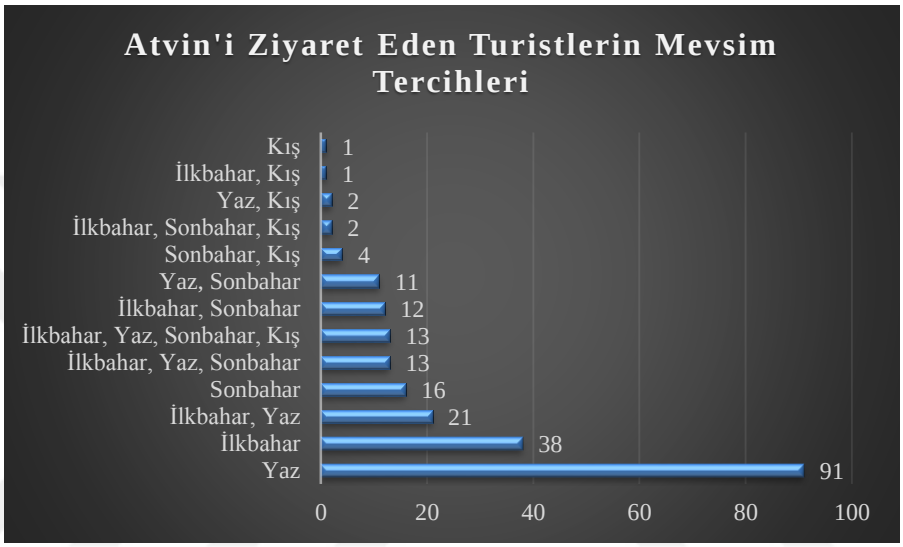
Katılımcıların ekoturizm veya genel turistik seyahatlerini kendilerinin düzenleyip düzenlemediğine yönelik sorulan soruya % 84.9'u (191 kişi) "evet" yanıtını vererek kendisinin planladığını ifade etmiş, % 15.1'i (34 kişi) ise "hayır" yanıtını vererek kendisinin planlamadığını belirtmiştir (Şekil 3.12.). Turizm etkinliklerini planlamayan insanların büyük bir bölümü bir doğa kulübü veya derneği üyesi olmaları sebebiyle uzun/kısa süreli etkinliklerini burada aktif bir şekilde etkinlik organize eden gönüllü insanlar ve dernek sorumluları yapmaktadır. Bunun dışında giderek yaygınlaşan doğa turları üzerine kurulu seyahat acentaları da insanların yapmak zorunda olduğu seyahat planlamalarını onlar adına ve her kesimden insana hitap edecek türden paket turlar hazırlayarak sunabilmektedir. Öyle ki, ekoturizm etkinlikleri Avrupa, İzlanda, Kanada ve Afrika gibi birçok kıta ve ülkede büyük ve orta düzeydeki seyahat acenta veya şirketleri tarafından yapılmaktadır.

Şekil 3.12. Ankete Katılanların Ekoturizm Seyahatlerini Planlama Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların görüşlerine göre mevsim olarak tercihleri üzerinde etkinlik türü veya kişisel beklentiler gibi birçok etken rol oynamaktadır. Örneğin doğa fotoğrafçılığı veya fotosafari gibi turistik etkinlikler her mevsimde farklı manzaralar yakalamak isteyenler için büyük fırsatlar ortaya çıkarabilmektedir. Bunun dışında kuşların belirli mevsimlerde göç hareketlerini fotoğraflamak veya gözlem yapmak için mevsimlerin önemi oldukça büyüktür. Bu kapsamda Artvin'e gelen turistlerin % 40.5'i (91 kişi) en fazla yaz, % 16.9'u (38 kişi) ilkbahar, % 9.3'ü (21 kişi) ilkbahar ve yaz, % 7.1'i (16 kişi) sonbahar, % 5.8'i (13 kişi) dört mevsim, % 5.8'i (13 kişi) ilkbahar, yaz ve sonbahar, %

5.3'ü (12 kişi) ilkbahar ve sonbahar, % 4.9'u (11 kişi) yaz ve sonbahar, % 1.8'i (4 kişi) sonbahar ve kış, % 0.9'u (2 kişi) ilkbahar, sonbahar ve kış, % 0.9'u (2 kişi) yaz ve kış, % 0.4'ü (1 kişi) ilkbahar ve kış son olarak % 0.4'ü (1 kişi) ise kış mevsimini tercih etmiştir (Şekil 3.13.). Şunu da belirtmek gerekir ki, Artvin iline en fazla yaz mevsiminde gelinmesi özellikle kamu personellerinin yaz mevsimi izin kullanmaları ve insanımızın genel bir tutumu olan yaz mevsiminin aynı zamanda yaz tatili olarak anlamlandırılması bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

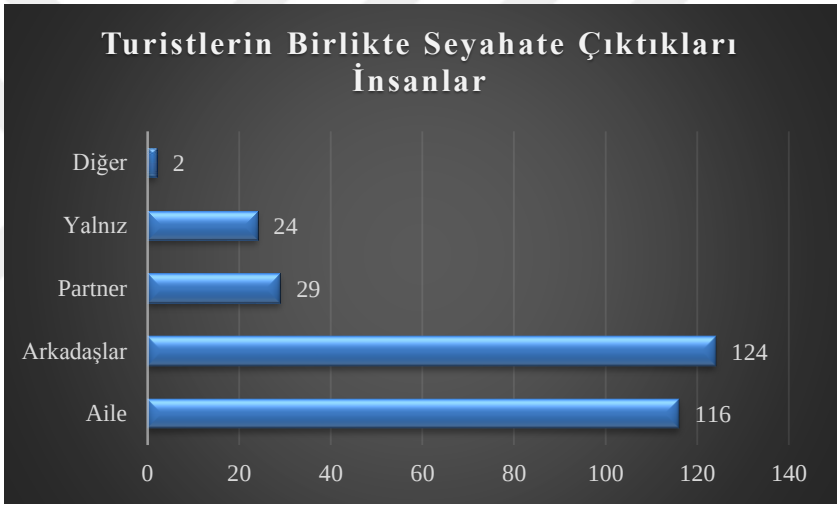

Şekil 3.13. Ankete Katılanların Mevsim Tercihi Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılan turistlerin beraberlerinde onlara eşlik eden insanlara göre dağılımına bakıldığında insanların daha çok seyahate sırası ile aileleri, arkadaş, diğer, partner ve yalnız şeklinde sıralanmaktadır. Diğerleri içerisinde yabancı uyruklu insanlarla, misafirleriyle, turist ve tur arkadaşları ile katıldıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda bu dağılım içerisinde insanlar birden fazla kişi grubu ile de seyahate çıkabilmektedirler. Bazı insanlar genellikle etkinlik türü, faaliyetin zorluk derecesi ve ilgi düzeyleri gibi çeşitli nedenlerle bazı faaliyetlere yalnız katılırken, bazılarında ise aileleri, arkadaşları ve partnerleri gibi yıl içerisinde seyahat ederken farklı şekillerde farklı gruplarla hareket edebilmektedirler. Örneğin bir milli park veya tabiat parkında aileleri ile birlikte vakit geçirebildikleri gibi dağcılık ve zirve tırmanışları için profesyonel dağcılık kulübü üyeleri ile birlikte veya kamp faaliyetleri için partnerleriyle bir arada olabilmektedirler.

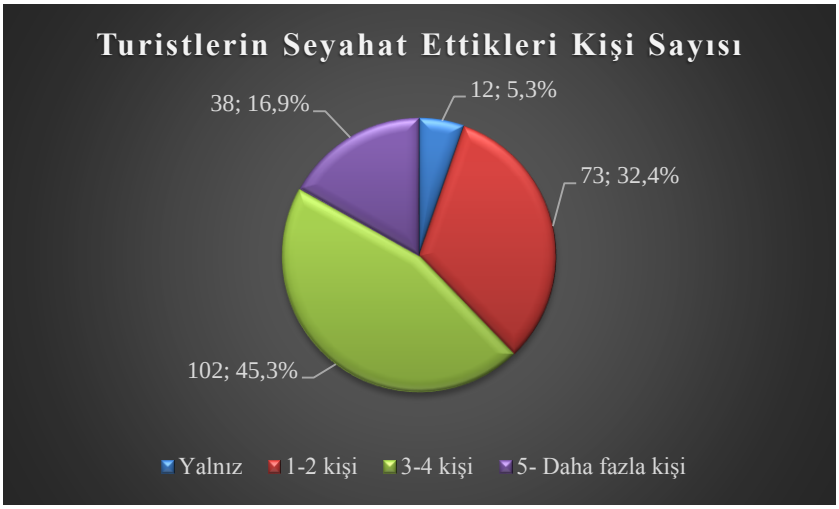
Ankete katılanların 164'ü birlikte seyahat ettikleri insanları belirtirken yalnızca tek bir seçeneği işaretlemişlerdir. Bunlar içerisinde 76 kişi aile, 68 kişi arkadaş, 9 kişi partner,

9 kişi yalnız ve 2 kişi ise diğer seçeneğini işaretleyerek misafir ve turist grupları şeklinde farklı bir görüş ifade etmiştir. Geriye kalan 61 kişi ise birden fazla seçenekle tercih nedenini açıklamıştır. Birden fazla seçeneği işaretleyenler içerisinde diğer seçeneğini de işaretleyerek eklemelerde bulunmuş olan 4 kişi yabancı uyruklu insanlar, dağcılık klübü üyeleri, turist ve tur arkadaşlarıyla birlikte seyahat ettiklerini belirtmişlerdir. Aşağıda da görüldüğü üzere 225 turistin en fazla işaretlediği seçenek 124 işaretleme ile arkadaşlarıyla seyahat ettiklerini belirtenler ilk sırada yer almıştır. Tek bir seçeneği işaretleyen 164 kişiden 68'i ve birden fazla seçenek belirten 61 kişiden 56'sı aynı zamanda tercihleri içerisine arkadaş seçeneğini de eklemişlerdir. İkinci sırada ise 116 kere işaretlenen aile tek bir seçenek işaretleyen 76 kişinin ve birden fazla seçenek işaretleyen 40 kişinin en fazla birlikte seyahat ettikleri insanlar olmuştur (Şekil 3.14.).

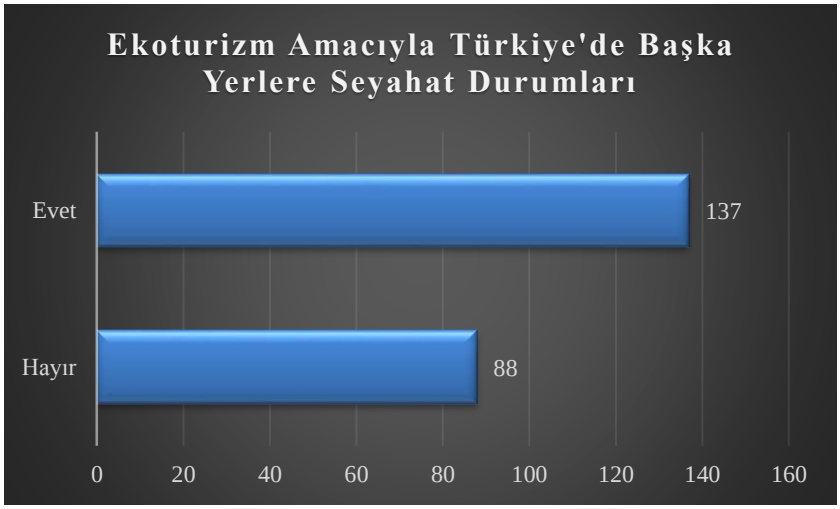
Şekil 3.14. Ankete Katılanların Beraberinde Eşlik Eden İnsanların Yakınlık Derecelerinin Dağılımı.

Ankete katılan turistlerin ortalama seyahat ettikleri kişi sayısı verilen cevaplara göre analiz edildiğinde 225 turistin % 45.3'ü (102 kişi) 3-4 kişi, % 32.4'ü (73 kişi) 1-2 kişi, % 16.9'u (38 kişi) 5-daha fazla kişi ve % 5.3'ü (12 kişi) ise yalnız seyahat ettiklerini belirtmişlerdir (Şekil 3.15.). Yalnız seyahat edenler için tarafımızca gerçekleştirilen tespitlere göre doğayla iç içe olmak, kafa dinlemek ve aynı zamanda zevk alınan bir faaliyet içerisinde bulunmak amacıyla korunan alanlar başta olmak üzere belirli doğal güzellikleriyle ön plana çıkan destinasyonlarda tek başına vakit geçirmek isteyenlerin sayısı başta gençler olmak üzere giderek artmaktadır. Buna rağmen genellikle insanlar birden fazla kişiyle seyahat etmeyi daha fazla tercih etmektedir.

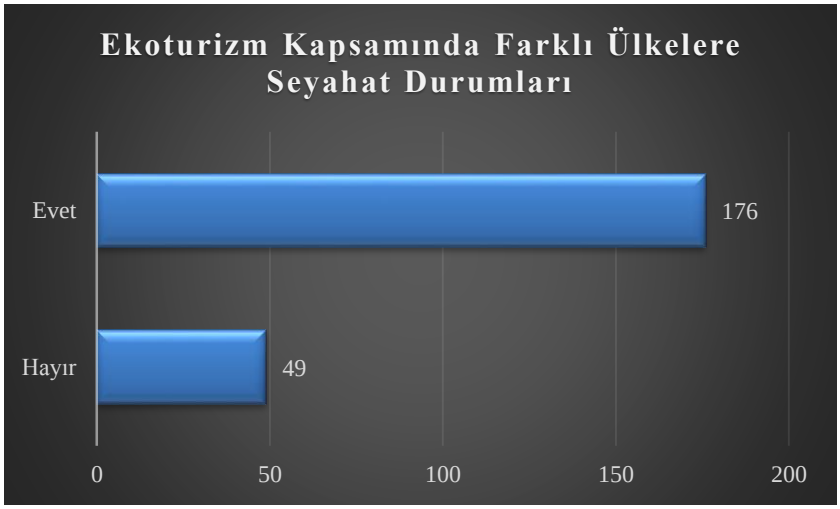
Şekil 3.15. Ankete Katılanların Birlikte Seyahat Ettikleri Kişi Sayılarının Dağılımı.

Ankete katılanların ekoturizm amacıyla başka yerlere seyahat edip etmedikleri konusunda yöneltilen soruya % 39.1'i (88 kişi) "hayır" yanıtını verirken, % 60.9'u (137 kişi) "evet" yanıtı vermiştir (Şekil 3.16.). Evet yanıtı verenlerin ise Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde ekoturizm kapsamında birçok faaliyet gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Bu kapsamda ülkemizin 7 coğrafi bölgesini de gezen turistler olduğu gibi, 81 ili gezen, bu iller içerisinde Muğla, Antalya, İzmir, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Sakarya, İzmit, Kocaeli, Gaziantep, Adana, İstanbul, Kütahya, Bolu, Bartın, Sinop, Niğde, Rize, Ordu, Trabzon, Giresun, Ağrı, Burdur, Isparta, Kars, Erzurum, Ardahan, Van, Tokat, Samsun, Sivas, Denizli, Aydın, Nevşehir, Kayseri, Malatya, Bartın gibi illere, sahil kesiminde doğal güzellikleri korunan eşsiz koylara, milli parklara, tabiat parklarına, dağlara, doğa yürüyüşü yapılabilecek alanlara, şelalelere, yaylalara, göllere, tarihi ve kültürel özellikleriyle ön plana çıkan sahalara sık sık seyahatler gerçekleştirdikleri verilen cevaplarla ortaya çıkmıştır.

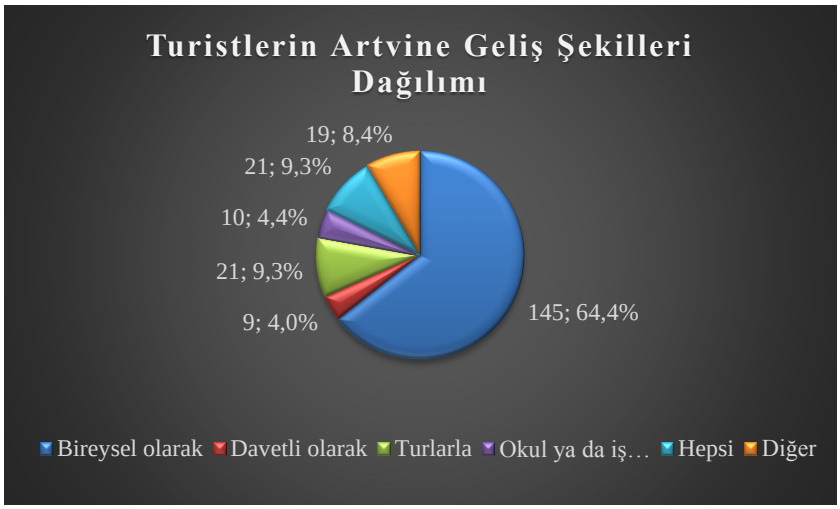
Şekil 3.16. Ankete Katılanların Türkiye'de Başka İllere Seyahat Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların Türkiye'de belirli ekoturizm faaliyetlerinde bulunabilecekleri sahaların dışında dünya üzerinde bazı ülkelerdeki doğal ve kültürel destinasyonları da ekoturizm kapsamında ziyaret ettikleri görülmektedir. Genel olarak % 78.2'sinin (176 kişi) "hayır" yanıtı verdiği, buna karşılık % 21.8'inin (49 kişi) yurt dışına bu amaçla çıktığını belirten insanların "evet" yanıtını vererek kıtalar üzerindeki çeşitli ülkelere seyahat ettikleri görülmektedir (Şekil 3.17.). Bu ülkeler içerisinde; Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya, Kosova, Arnavutluk, Hırvatistan, Bulgaristan, Bosna Hersek, Yunanistan, İngiltere, Hollanda, Danimarka, İzlanda, İskandinav Ülkeleri (Finlandiya, İsveç ve Norveç), Polonya, Ukrayna, Portekiz, Jamiaca, Japonya, Moğolistan, Etiyopya, Bangladeş, Kuveyt, Nepal, Macaristan, Arjantin, Tayland, Kore, Malezya, Singapur, Endonezya, İsviçre, İran, (Demavend Dağı), Azerbaycan, Kırgızistan, Arabistan, Mısır, Suriye, Tunus, Kanada, Belçika, İspanya, Güney Afrika, Romanya, İsrail, Ermenistan ve 18 kişi ile en fazla seyahatin gerçekleştirildiği ülke Gürcistan (Kazbek Dağı, Botanik Park vb.) yer almaktadır. Özellikle bu ülkeye yoğun talep olması ve insanların seyahat etmelerini kolaylaştıran çeşitli faktörlerin etkisi oldukça fazladır. Türkiye'ye yakın bir mesafede bulunması ve vize sorunu olmaması gibi sebepler ülkemizden bu ülkeye olan turist akışında büyük oranda etkili olmuştur.

Şekil 3.17. Ankete Katılanların Farklı Ülkelere Seyahat Etme Durumları.

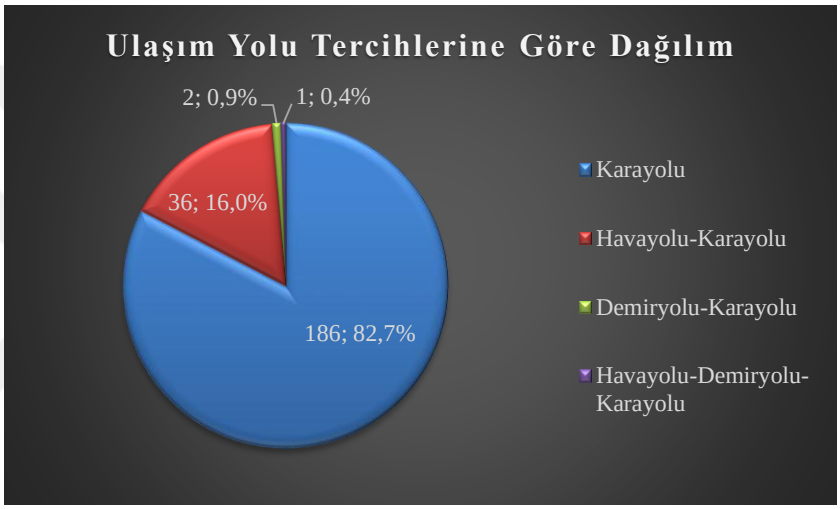
Ankete katılanların Artvin iline geliş şekilleri incelendiğinde % 64.4'ü (145 kişi) "Bireysel olarak", % 9.3'ü (21 kişi) "Turlarla", % 9.3'ü (21 kişi) "Hepsi", % 8.4'ü (19 kişi) "Diğer", % 4.4'ü (10 kişi) "Okul ya da iş", % 4'ü (9 kişi) ise "Davetli olarak" geldiğini belirtmiştir (Şekil 3.18.). Diğer grubunda yer alan 19 kişi ise dağcılık kulübü, fotoğrafcılık derneği veya memleket ziyaretleri şeklinde geldiklerini ifade etmiştir (Şekil 3.30.).

Şekil 3.18. Ankete Katılanların Artvin İline Geliş Şekillerinin Dağılımı.

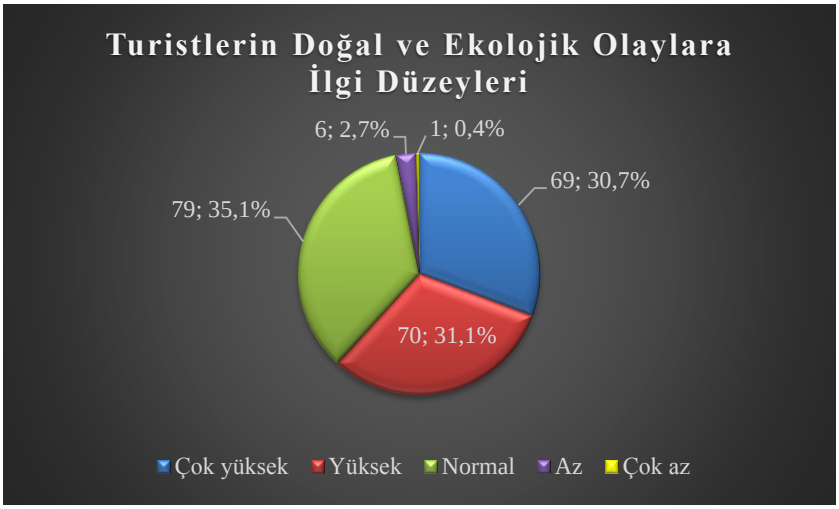
Ankete katılan yerli turistlerin ulaşım yolu tercihlerine göre dağılımlarına bakacak olursak % 82.7'si (186 kişi) "karayolu", % 16'sı (36 kişi) "havayolu-karayolu", % 0.9'u (2 kişi) "demiryolu-karayolu", % 0.4'ü (1 kişi) "havayolu-demiryolu-karayolu" ile geldiklerini belirtmişlerdir (Şekil 3. 19.). Burada şunu açıklamak gerekir ki, Artvin ilinde

Havaalanı henüz bulunmamakta olup, Rize-Artvin arasında Karadeniz'de oluşturulacak dolgu alana havalanı yapımı devam etmektedir. Bununla birlikte ile ulaşım sağlayan bir demiryolu ağı da bulunmamaktadır. O halde gelen turistler genellikle ya Trabzon, Erzurum ya da Batum (daha az ihtimalle) havaalanlarını kullanmakta ve buradan sonra karayolu ile Artvin iline ulaşmaktadır. Bir diğer konu ise demiryolunun Erzurum ve Kars'a kadar olması ve bundan sonrasının tekrardan karayolu ile devam edilebilmesidir. Denizyolu ile gelenler de zaman zaman olabilmektedir ve Hopa limanına gelen yolcu gemileri ulaşımda kullanılmaktadır. Ancak ankete katılanlar içerisinde bu yolla gelen hiç kimse olmamıştır.

Şekil 3.19. Ankete Katılanların Ulaşım Yollarına Göre Geliş Durumlarının Dağılımı.

Aslında ekoturizm tanımı daha önce de yapılmış ve orada da belirtildiği üzere "ekoturizm" derken turizm kelimesinin başında yer alan "eko" kelimesi ekoloji'yi temsil etmekle birlikte ekoturizm sadece doğal alanlara gerçekleştirilen bir seyahat değil, aynı zamanda da sosyo-kültürel alanlara da gerçekleştirilen bir seyahati temsil etmektedir. Bu kapsamda ankete katılan turistlere doğal ve ekolojik olaylara karşı ilgi düzeyleri sorusu yöneltilmiş ve turistlerin % 35.1'i (79 kişi) "normal", % 31.1'i (70 kişi) "yüksek", % 30.7'si (69 kişi) "çok yüksek", % 2.7'si (6 kişi) "az" ve % 0.4'ü (1 kişi) "çok az" yanıtını vermişlerdir (Şekil 3.20.). Buna göre turistlerin genel anlamda doğal ve ekolojik olaylara ilgili oldukları görülmektedir. Çünkü ekoturizm etkinliklerine katılan insanların doğal ve ekolojik olaylarla ilişkili birçok turistik faaliyete katıldıkları ve turistik destinasyonu ziyaret ettikleri bilinmektedir. Bunlara örnek verilecek olunursa anıt ağaçların yer aldığı bir orman içerisinde trekking yapmak, fauna ve flora gözlemleri yapmak sayılabilir.

Şekil 3.20. Ankete Katılanların Doğal ve Ekolojik Olaylara İlgi Düzeylerinin Dağılımı.

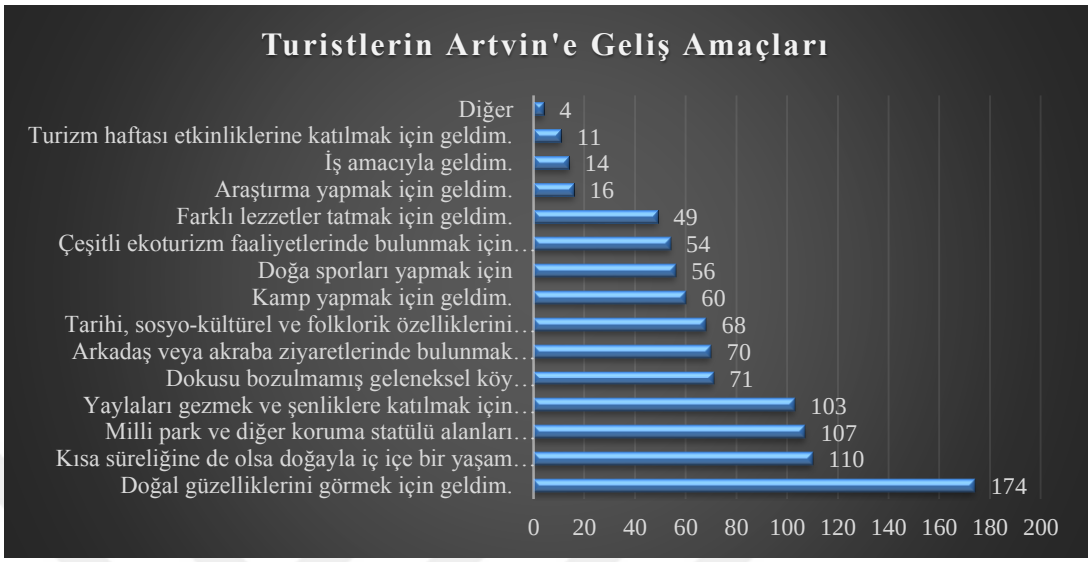
Artvin iline gelen turistlerin kırsal alanlardaki sosyo-kültürel, tarihsel ve diğer turistik değerlere karşı ilgi düzeyleri ise; % 35.6'sı (80 kişi) "yüksek", % 32'si (72 kişi) "çok yüksek", % 25.3'ü (57 kişi) "normal", % 4.4'ü (10 kişi) "az" ve % 2.7'si (6 kişi) "çok az" şeklinde yanıt vermiştir (Şekil 3.21.). Bu açıdan turistler doğal ve ekolojik alanlara ilgi gösterdikleri kadar sosyo-kültürel, tarihsel ve diğer turistik değerlerle de ilgilendikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ekoturizm etkinliklerine katılan insanların ziyaret ettikleri kırsal alanda birçok kilise, kale, gözetleme kuleleri, kemer köprüler, arkeolojik alanlar ve yörenin kültürel özelliklerini barındıran turistik destinasyonları da bu kapsamda ziyaret etmektedirler. Bu duruma Ardanuç ilçesinde doğal ortam içerisinde Rabat Kilisesi, çevresindeki doğal buz dolapları ve kale gibi tarihi bir yerde trekking yapmak örnek olarak gösterilebilir.

Şekil 3.21. Turistlerin Kırsal Alanda Sosyo-Kültürel, Tarihsel ve Diğer Turistik Değerlere İlgi Düzeylerinin Dağılımı.

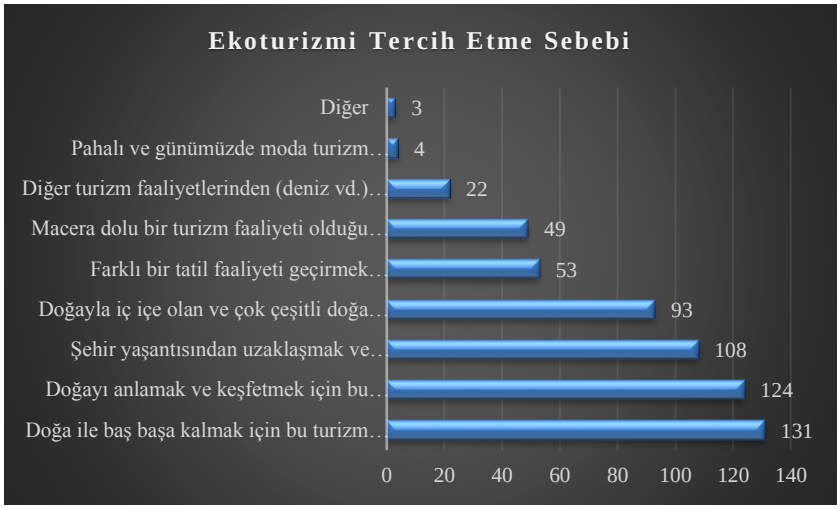
Ankete katılanların geliş amaçlarını belirlemeye yönelik sorulan soruda seçeneklerden birden fazlasını seçme imkânı verilmiştir. Çünkü ekoturizm etkinlikleri bazen bir kaçı aynı program içerisinde yer alabilmektedir. Örneğin dağcılık ve zirve tırmanışlarında kamp, yayla, sosyo-kültürel etkinlikler, doğa sporları eş zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bazıları ise tek bir faaliyet olarak yapılabilmektedir. Bu kapsamda tespitlerimize göre 52 kişi yalnızca tek bir etkinliği gerçekleştirmek için gelmiştir. Bunlar içerisinde 12 kişi "arkadaş veya akraba ziyaretlerinde bulunmak", 2 kişi "sadece yaylaları gezmek ve şenliklere katılmak", 4 kişi "iş amacıyla", 2 kişi "araştırma yapmak", 1 kişi "tarihi, sosyo-kültürel ve folklorik özelliklerini yerinde görmek", 3 kişi "kısa süreliğine de olsa doğayla iç içe bir yaşam sürmek", 4 kişi "milli park ve diğer koruma statülü alanları gezmek", 22 kişi "doğal güzelliklerini görmek", 2 kişi "çeşitli ekoturizm faaliyetlerinde bulunmak" ve diğerleri içerisinde 1 kişi ise "fotoğraf çekmek" için geldiğini belirtmiştir (Şekil 3.22.). Ayrıca şunu ifade etmek gerekir ki, iş-okul ve kısa süreli akraba ziyaretlerinde bulunmak için gelen insanlar turizm kapsamında doğal, tarihi ve yaylalar gibi birçok mekânı ziyaret etmektedirler. Geriye kalan 138 kişi ise geliş amacını birden fazla seçenek işaretleyerek açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca birden fazla seçenek işaretleyen turistler 138 kişi içerisinde 3 kişi diğer seçeneğini de işaretleyerek amaçları içerisinde sadece yaylaları gezmek ve fotoğraf çekmek olduklarını da belirtmişlerdir. Burada dikkati çeken özellik 225 turistten 174'ünün ortak amaçları içerisinde yer alan ve en fazla işaretlenen seçeneğin "doğal güzelliklerini görmek"

olmasıdır. Tek bir seçeneği işaretleyen 52 kişiden 22'si ve birden fazla seçeneği işaretleyen 173 kişiden 152'si bu seçeneği amaçları dâhilinde değerlendirmiştir.

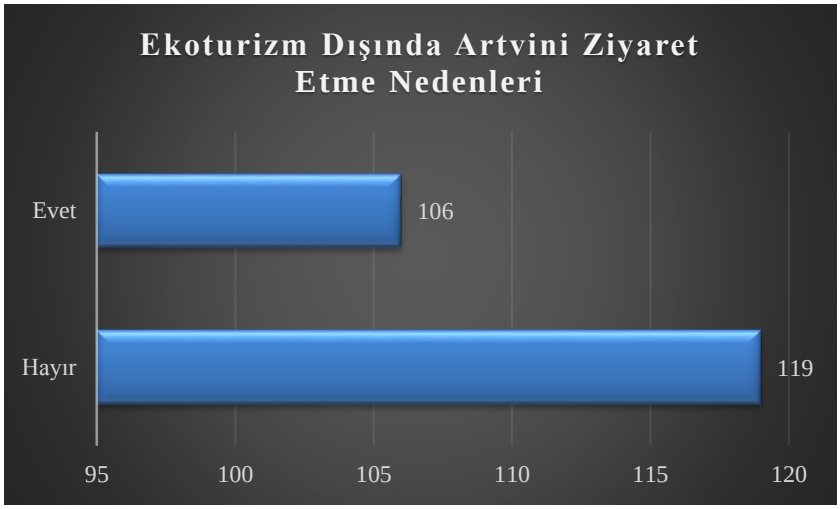
Şekil 3.22. Ankete Katılanların Geliş Amaçlarının Dağılımı.

Artvin ilini ziyaret eden turistlerin 87'si genel olarak ekoturizmi tercih etme nedenlerini yalnızca tek bir seçeneği işaretleyerek açıklamaya çalışmıştır. Bunlar içerisinde 20'si "doğa ile baş başa kalmak için", 25'i "doğayı anlamak ve keşfetmek için", 8'i "şehir yaşantısından uzaklaşmak ve dinlenmek istediği için", 15'i "doğayla iç içe olan ve çok çeşitli doğa turizmi faaliyetlerinin yapılmasına imkân veren bir turizm türü olması" sebebiyle, 10'u "farklı bir tatil faaliyeti geçirmek" için, 5'i "macera dolu bir turizm faaliyeti olduğu için", 1'i "pahalı ve günümüzde moda turizm faaliyeti olması" sebebiyle ve 3'ü "diğer" seçeneğini işaretleyerek iş, farkındalık oluşturma ve gezme gibi nedenler eklemiştir. Geriye kalan 138 kişi ise birden fazla seçenekle tercih nedenini açıklamıştır (Şekil 3.23.). Aşağıda da görüldüğü üzere 225 turistin en fazla işaretlediği seçenek 131 kişi ile "doğa ile baş başa kalmak", 124 kişi ile "doğayı anlamak ve keşfetmek" ve 108 kişi ile "şehir yaşantısından uzaklaşmak ve dinlenmek" ilk üç sırayı almıştır. Örnekleme yapacak olursak toplamda 131 kişinin işaretlediği "doğa ile baş başa kalmak için" kalmak seçeneğini tek bir seçeneği işaretleyen 87 kişiden 20'sinin ve aynı zamanda birden fazla seçenek belirten 138 kişiden 111'inin ortak tercihleri arasında yer almıştır.

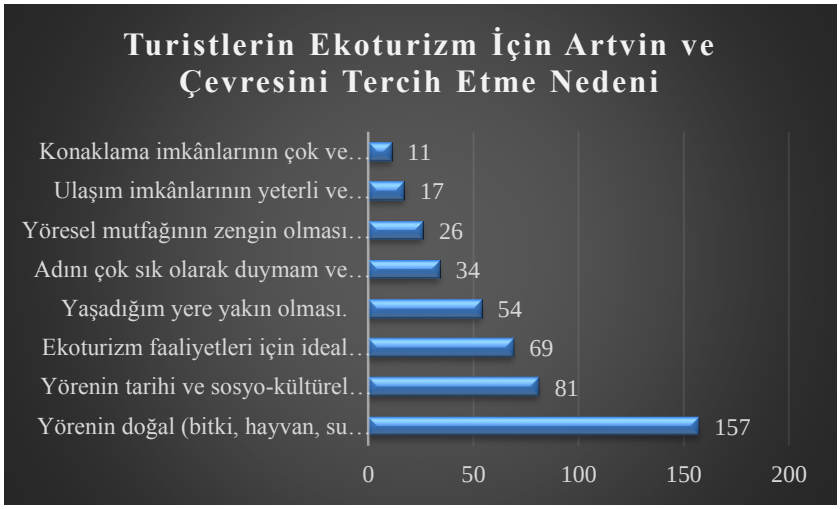
Şekil 3.23. Ankete Katılanların Ekoturizmi Tercih Etme Sebeplerinin Dağılımı.

Ankete katılanların ekoturizm dışında Artvin'i ziyaret etmelerinde etkili olan faktörlere yönelik görüşleri alınmış olup, buna 106 kişi "evet" ve 119 kişi ise "hayır" cevabını vermiştir (Şekil 3.24.). Burada "Evet" yanıtı verenler içerisinde gelenlerin yörenin doğal çekicilikleri dışında birçok nedene bağlı olarak yöreyi ziyaret ettikleri tespit edilmiştir. Bu soruda turistler tarafından yapılan açıklamalardan bazıları; bu ilin aynı zamanda memleketi olması, akrabalarının veya arkadaşlarının hala burada yaşıyor olması, insanlarının sıcakkanlı olması, merak, yerel yaşam, kültürel zenginlikler, iş, eğitim, yemek kültürü, kayak, coğrafi farklılık ve jeopolitik konumu (Batum'a yakın olması) şeklinde sıralanabilir. "Hayır" cevabını verenlerin ise aşağıda açıklanan diğer sorulara verilen cevaplarda da görüleceği üzere Artvin ilinin sahip olduğu doğal, tarihi ve sosyo-kültürel özellikler gelen turistler için daha belirleyici olmuştur.

Şekil 3.24. Ankete Katılanların Ekoturizm Dışında Artvin'i Ziyaret Etmelerinde Etkili Olan Faktörlerin Dağılımı.

Ankete katılanların 85'i Artvin ve çevresini tercih etmelerinde ekoturizm için yalnızca tek bir seçeneği işaretleyerek tercih nedenini belirtmeye çalışmıştır. Bunlar içerisinde 20 kişi yörenin "doğal (bitki, hayvan, su kaynakları, çeşitli yeryüzü şekilleri vd.) kaynak değerleri yönüyle zengin olması", 1 kişi "yörenin tarihi ve sosyo-kültürel kaynak değerleri yönüyle zengin olması", 2 kişi "ekoturizm faaliyetleri için ideal yerlerden biri olması", 1 kişi "yaşadığım yere yakın olması", 43 kişi "adını çok sık olarak duymam ve tavsiye edilmesi üzerine", 5 kişi "yöresel mutfağının zengin olması" sebebiyle, 5 kişi "ulaşım imkânlarının yeterli ve gelişmiş olması sebebiyle" ve 8 kişi "konaklama imkânlarının çok ve çeşitli olması sebebiyle" tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Geriye kalan 140 kişi ise birden fazla seçenekle tercih nedenini açıklamıştır (Şekil 3.25.). Birden fazla seçeneği işaretleyenler içerisinde diğer seçeneğini de işaretleyerek farklı nedenler olduğunu ortaya koyan 11 kişi ise gerekçe olarak memleketi olması, iş, yaylalar, yürüyüş organizasyonu, doğa harikası olması, keşif için ideal bir yer olması, su kaynakları yönüyle zengin olması ve akrabalarının hala bu yörede yaşıyor olması şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Aşağıda da görüldüğü üzere 225 turistin en fazla işaretlediği seçenek 157 işaretleme ile "yörenin doğal (bitki, hayvan, su kaynakları, çeşitli yeryüzü şekilleri vd.) kaynak değerleri yönüyle zengin olması" ilk sırada yer almıştır. Tek bir seçeneği işaretleyen 85 kişiden 20'si ve birden fazla seçenek belirten 140 kişiden 137'si aynı zamanda tercihleri içerisine bu seçeneği de eklemişlerdir.

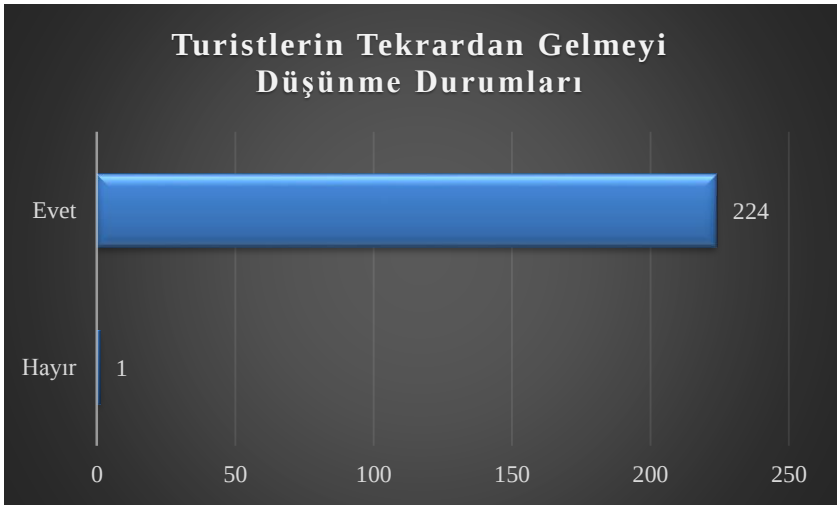
Şekil 3.25. Ankete Katılanların Ekoturizm İçin Artvin ve Çevresini Tercih Etme Nedenlerinin Dağılımı.

Ankete katılanların görüşlerine göre 119'u Artvin iline gelmelerinde etkili olan bilgi ve iletişim kaynaklarından yalnızca tek bir seçeneği işaretlemiştir. Bunlar içerisinde 38 kişi "kendi tercihi" olduğunu, 6 kişi daha "önce gelen arkadaş veya dostların tavsiyeleri" üzerine, 8'i "internet", 1'i "gazete, dergi, makale, broşür ve kitap", 2 kişi "medya organları (TV ve radyo)", 1'i "seyahat acentaları", 59'u "turizm danışma merkezleri" ve 4'ü "diğer seçeneğini işaretlemiştir (Şekil 3.26.). Ayrıca diğer seçeneği işaretleyerek farklı nedenler ortaya koyan 4 kişi ise gerekçe olarak memleketi olması, dağcılık kulübünün tanıtımı ve deneyerek öğrenme arzusu şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Geriye kalan 106 kişi ise birden fazla bilgi ve iletişim kaynağı yoluyla Artvin'i tanıma imkânı bulduğunu, bunlar içerisinde 6 kişi ise "diğer" seçeneğini de işaretleyerek yukarıda belirtilen açıklamalara paralel unsurların da kararları üzerinde etkili olduğunu not düşmüş ve Artvin'e gitmeyi bu şekilde kararlaştırdığını belirtmiştir. Aşağıda da görüldüğü üzere Artvin'in tanınmasında ve turistler tarafından buraya gitme konusunda etkili olan arkadaş veya dost tavsiyeleri ile kendi tercihleri olması ön plana çıkmaktadır. Örneğin 225 kişinin cevap verdiği ankette 118 kişi "kendi tercihim" şeklinde cevaplamıştır. Tek bir seçeneği işaretleyen 119 turistten 38'inin ve birden fazla seçeneği işaretleyen 106 turistten ise 80'inin seçenekleri arasında bu seçenek yer almıştır.

Şekil 3.26. Ankete Katılanların Artvin'i Tanımasında ve Ziyaret Etmesinde Etkili Olan Bilgi ve İletişim Kaynaklarının Dağılımı.

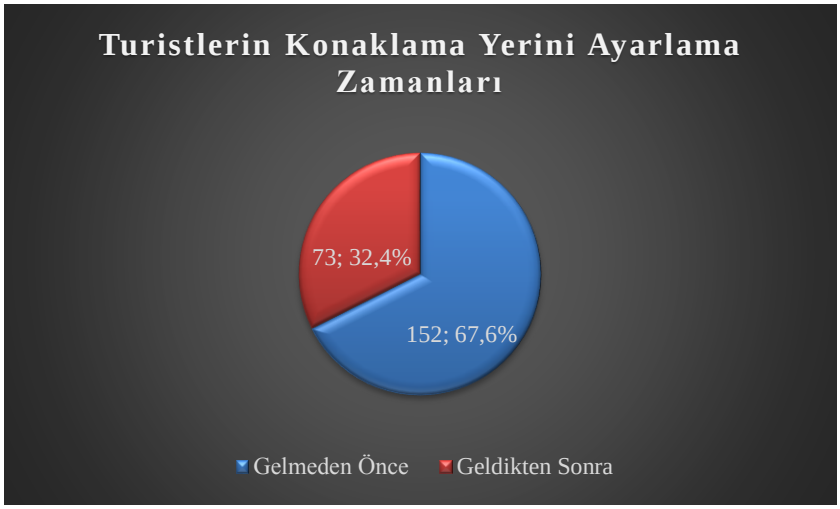
Ankete katılanların Artvin iline tekrardan gelmeyi isteme durumlarını tespit etmek amacıyla yöneltilen soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde turistlerin % 99.6'sı (224 kişi) "evet" ve % 0.4'ü (1 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.27.). Öyle ki, gelen turistlerin bu alana gerçekletirdikleri seyahat sonrasında gezdikleri yer, tanıştıkları insanlar ve yaşadıkları farklı deneyimlerin etkisinde kalmış olmalıdırlar ki ankete katılan turistlerin büyük bir bölümü tekrardan bu alanı ziyaret etmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu durumu kanıtlayan başka bir soruda gelen turistlerin bu alanı ziyaret etme sayıları içerisinde birden fazla kez gelenler ile 5-daha fazla gelenlerin oranı % 42.2 (95 kişi)'lik bir bölümü oluşturmaktaydı. Bu durum bir kere gelenlerin daha sonra Artvin'i tekrardan ziyaret etmek için geldiklerini göstermektedir.

Şekil 3.27. Ankete Katılanların Tekrardan Gelmeyi Düşünme Durumlarının Dağılımı.

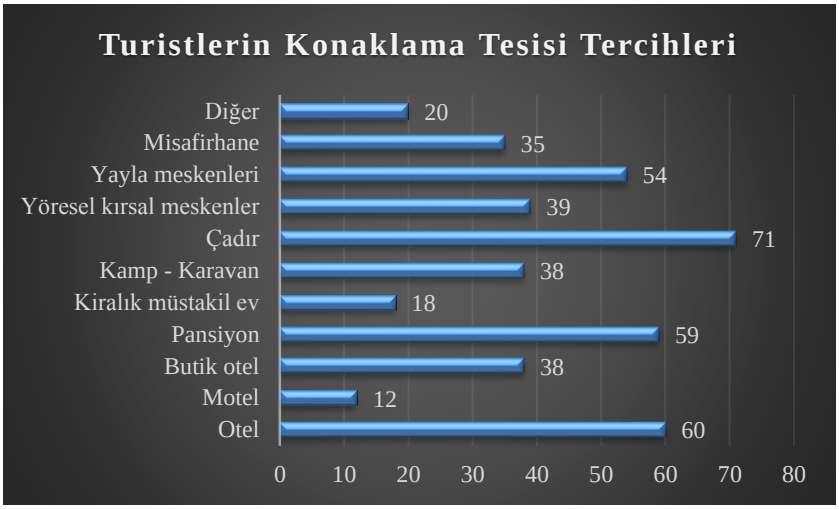
Turistler seyahatte çıkarkarken kamp kurma veya karavanla seyahat etme gibi bir amaç veya etkinlik düşünmüyorsalar yapmaları gereken en önemli şey konaklayacakları mekânları ayarlamaktır. Çünkü özellikle seyahate çıkılan dönem ve gidilecek yerlerde yoğun bir turizm sezonu yaşanıyorsa, boş pansiyon veya otel bulmak oldukça zordur. Daha kötüsü bulunabilecek konaklama tesisleri ise oda ücretlerini maksimum seviyelere çıkartarak turistlerin zor durumda kalmalarına neden olmaktadır. Ancak önceden gidecekleri yerle ilgi plan ve programlarını titizlikle ayarlayan insanlar her durumu düşünerek hareket etmektedirler. Bu yüzden böyle insanlar konaklayacakları mekânları önceden ayarlamaktadırlar.

Katılımcılara yöneltilen sorulardan biri olan konaklama yerinin ayarlanma zamanı konusunda verilen cevaplar incelendiğinde insanların % 67.6'sı (152 kişi) "gelmeden önce" ve % 32.4'ü (73 kişi) "geldikten sonra" yanıtını vermişlerdir (Şekil 3.28.). Bu sonuca göre seyahate çıkan insanlar konaklama yerlerini belirlerken işlerini ihtimale bırakmadan, yani gelmeden önce ayarlamaktadırlar. Ancak yapılan ankette sorulan bazı sorularda da görüleceği üzere bazı insanlar otostop veya bisiklet ile Artvin'e gelmişlerdir. Bu şekilde gelenlerin ulaşacakları yere gelmeleri yolda yaşanacak aksaklık veya hava şartlarındaki olumlu veya olumsuz durumlar neticesinde erişim süresi kısa/uzun sürebilecektir. Ayrıca maceracı insanlar için kalacak bir yer bulup bulmamaları zaten maceralarına ekstra bir adrenalin katacağı için fazla önemli olmayacaktır.

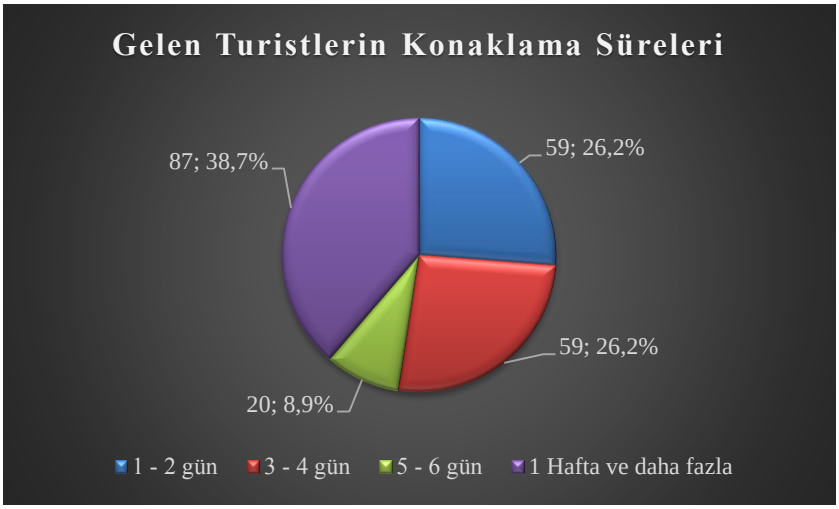
Şekil 3.28. Ankete Katılanların Konaklama Tesisi Yerini Ayarlama Zamanlarının Dağılımı.

Ankete katılanların 103'ü Artvin ilinde konaklama tesisi türlerinden tercihlerinde yalnızca tek bir seçeneği işaretlemiştir. Bunlar içerisinde 20 kişi "otel", 1 kişi "motel", 6 kişi "butik otel", 11 kişi "pansiyon", 5 kişi "kiralık müstakil ev", 4 kişi "kamp-karavan", 9 kişi "çadır", 4 kişi "yöresel kırsal meskenler", 6 kişi "yayla meskenleri", 17 kişi "misafirhane" ve 20 kişi "diğer" seçeneğini işaretlemiştir. Ayrıca diğer seçeneğini işaretleyenler baba evi veya kendilerine ait evler, doğal olan yapılar, akraba, arkadaş, köy evi, araba, ahşap mesken ve günübirlik şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Geriye kalan 122 kişi ise birden fazla konaklama tesisini kullandıklarını ve bunlar içerisinde ise ayrıca 10 kişi yukarıda belirtilen "diğer" seçeneklerindeki açıklamalara da yer vermişlerdir (Şekil 3.29.). Örnek olarak en fazla kullanılan konaklama tesisi tercihleri içerisinde 71 kişinin işaretlediği çadır, konaklama tesisi tercihlerinde yalnızca tek bir seçeneği işaretleyen 103 turistin 9'unun ve birden fazla konaklama tesisini kullanan 122 kişinin ise 62'sinin en fazla kullandığı konaklama şeklidir. Ekoturizm için önemli olan pansiyonlar ise 225 turistten 59 kişi tarafından işaretlenmiş olup, konaklama tesisi tercihlerinde yalnızca tek bir seçeneği işaretleyen 103 turistin 11'inin ve birden fazla konaklama tesisini kullanan 122 kişinin ise 48'inin en fazla kullandığı konaklama tesisidir.

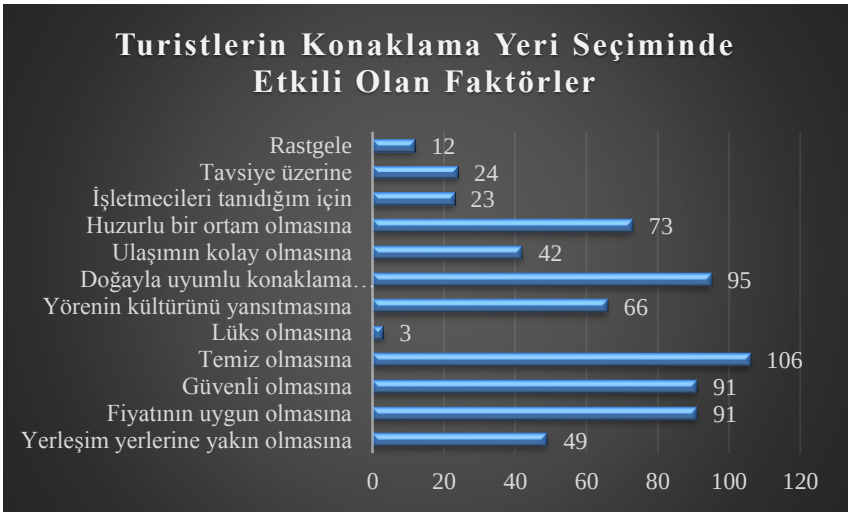
Şekil 3.29. Ankete Katılanların Konaklama Tesisi Tercihlerinin Dağılımı.

Ankete katılanların konaklama süreleri genellikle uzun süreli olup, % 26.2'si (59 kişi) 1-2 gün, % 26.2'si (59 kişi) 3-4 gün, % 8.9'u (20 kişi) 5-6 gün ve % 38.7'si (87 kişi) 1 hafta ve daha fazla süre Artvin ilinde tatillerini geçirdiklerini belirtmişlerdir (Şekil 3.30.). Tespitlerimize göre 1-2 gün gibi kısa süreliğine Artvin'e gelenler turistler iş amaçlı seyahatler de dahil olmakla birlikte insanların dinlenme ve sadece belli başlı yerleri ziyaret etme şeklinde kısa süreli bir faaliyet olabilmektedir. Bunun yanı sıra kısa süreli seyahatler için örnek gezi rotaları verilebilir. Örneğin Artvin'e gelen insanlar ilk geceyi merkezde geçirdikten sonra sabah erkenden kalkıp Hatila Vadisi Milli Parkı'nı gezip, Borçka ilçesinde Karagöl Tabiat Parkı'na gidip ve oradan sonra Hopa'ya veya Arhavi'ye (Mençuna Şelalesi ve Tarihi Çifte Kemer Köprü) geçip orda da konakladıktan sonra sahil yolundan gitmek istedikleri yerlere gidebilmekte ve böyle bir seyahat planı gerçekleştirebilmektedirler. Kamp, trekking/hiking ve zirve tırmanışı etkinliği için Kaçkar Trans faaliyeti minumum 3-4 gün süren Yusufeli-Ayder arasında gerçekleştirilebilecek güzel bir ekoturizm etkinliği için ideal bir süredir.

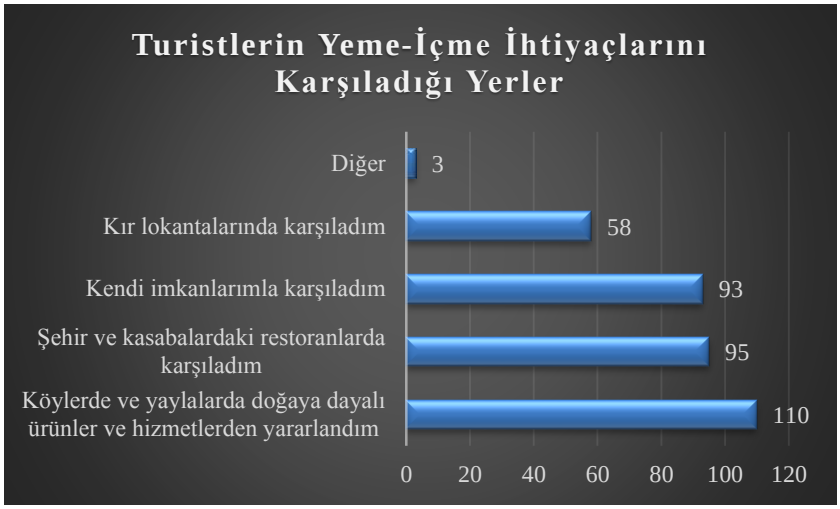
Şekil 3.30. Ankete Katılanların Konaklama Sürelerinin Dağılımı.

Katılımcıların 79'u Artvin ilinde konaklama tesisi seçiminde dikkat ettikleri kriterleri yalnızca tek bir seçeneği işaretleyerek ifade etmişlerdir. Bunlar içerisinde 8 kişi "yerleşim yerlerine yakın olmasına", 15 kişi "fiyatının uygun olmasına", 2 kişi "güvenli olmasına", 8 kişi "temiz olmasına", 6 kişi "yörenin kültürünü yansıtmasına", 14 kişi "doğayla uyumlu konaklama mekânlarının varlığına", 2 kişi "ulaşımın kolay olmasına", 6 kişi "huzurlu bir ortam olmasına", 4 kişi "işletmecileri tanıdığı için", 7 kişi "tavsiye üzerine" ve 7 kişi "rastgele" olduğunu belirtmişlerdir. Geriye kalan 146 kişinin ise konaklama tesisi seçiminde birden fazla faktörün etkili olduğunu görmekteyiz (Şekil 3.31.). Aşağıda görüldüğü üzere turistlerin en fazla dikkat ettiği unsurlar "temizlik ve doğayla uyumlu konaklama mekânları"nın olmasıdır. Örneğin bu seçenekler içerisinde 225 turistin 106 kere işaretlediği "temiz olması" kriteri tek bir seçeneği işaretleyen 79 turistten 8'i ve birden fazla seçeneği işaretleyen 146 turistten ise 98'i diğer tercihleriyle birlikte temizlik özelliğini aradıkları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ekoturizmde önemli olan ve seçenekler arasında yer alan "doğayla uyumlu konaklama tesisleri" 95 kere işaretlenmiş olup, tek bir seçeneği işaretleyen 79 turistten 14'ünün ve birden fazla seçeneği işaretleyen 146 turistten ise 81'inin aradığı özellikler arasındadır.

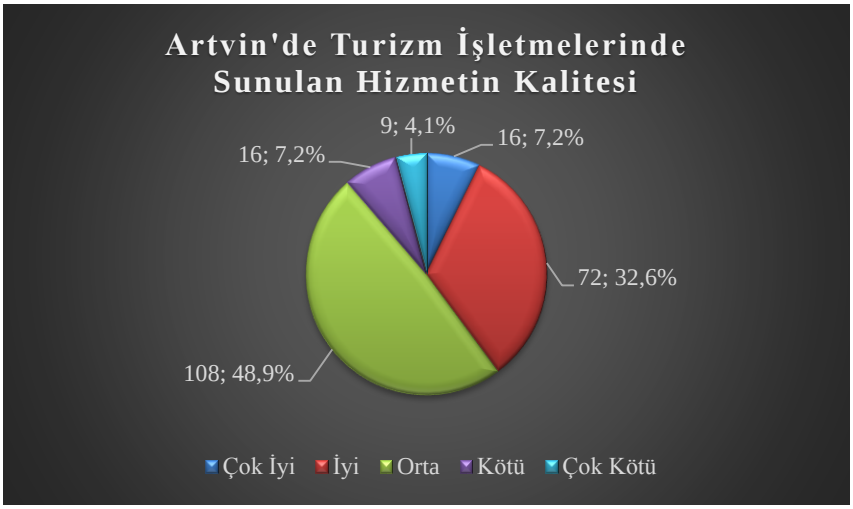
Şekil 3.31. Ankete Katılanların Konaklama Tesisi Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin Dağılımı.

Ankete katılanların 129'u Artvin ilinde yeme-içme ihtiyaçlarını karşıladıkları yerleri yalnızca tek bir seçeneği işaretleyerek ifade etmişlerdir. Bunlar içerisinde 33 kişi "köylerde ve yaylalarda doğaya dayalı ürünler ve hizmetlerden", 34 kişi "şehir ve kasabalardaki restoranlarda", 42 kişi "kendi imkânlarıyla", 17 kişi "kır lokantalarında" ve 3 kişi ise "diğer" yani genellikle kaldıkları yerde, otantik mekânlarda veya başka şekillerde ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmiştir. Geriye kalan 96 kişi ise yeme-içme ihtiyaçlarını belirtilen seçenekler içerisinde birden fazla seçeneği işaretleyerek ifade etmiştir (Şekil 3.32.). Burada dikkati çeken özellik ekoturizm için önemli olan kırsal alanlarda halkın kalkınmasına etkisi olan yerlerde bu ihtiyaçların gideriliyor olmasıdır. Bu kapsamda 110 kişinin "köylerde ve yaylalarda doğaya dayalı ürünler ve hizmetlerden" faydalandığını belirtmesi oldukça olumlu bir gelişme olup, tek bir seçeneği işaretleyen 129 kişiden 33'ünün ve geriye kalan birden fazla seçeneği işaretleyen 96 kişiden 77'sinin ortak tercihleri arasında yer aldığı görülmektedir.

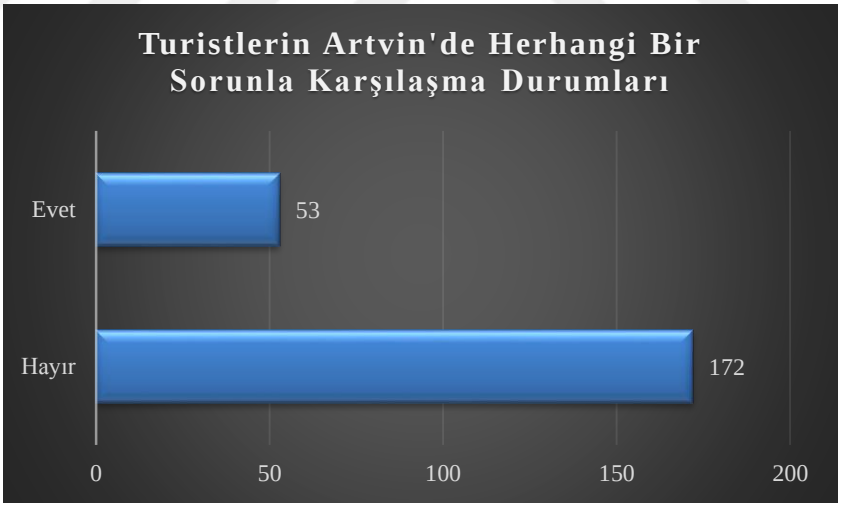
Şekil 3.32. Ankete Katılanların Otelin Dışında Yeme-İçme İhtiyaçlarını Karşıladıkları Yerlerin Dağılımı.

Artvin'de ankete katılanların yararlandığı veya kullandığı turistik hizmetler konusunda (konaklama, restoran, kır lokantası, alınan ürünler vb.) sunulan hizmetin kalitesini değerlendiren turistlerin % 7.2'si (16 kişi) "çok iyi", % 32.6'sı (72 kişi) "iyi", % 48.9'u (108 kişi) "orta", % 7.2'si (16 kişi) "kötü" ve % 4.1'i (9 kişi) "çok kötü" şeklinde değerlendirmiştir (Şekil 3.33.). Genel bir değerlendirme yapacak olursak turistler yararlandıkları hizmetlerden pekte mutsuz ayırıldıkları söylenemez. Çoğunluğun orta ve iyi tercihleri güzel bir gelişme olmakla birlikte, kısmen de olsa bazı eksikliklerin yaşandığına da işaret etmektedir. Hiç şüphesiz Artvin ili turizm açısından her ne kadar önemli bir saha olsa da, turizm alt ve üst yapı eksiklikleri, yeni gelişme gösteren ev pansiyonculuğu, yerel halkın bilgilendirilmesi eksikliği, yöredeki insanların turistlere karşı tutum ve davranışları konusunda yeni yeni onlara alışmaya başlamaları gibi çeşitli nedenler bazı olumsuzlukların yaşanmasına ister istemez yol açabilecektir. Ancak şuna inanıyoruz ki, sürdürülebilir yönetim ve geniş kapsamlı bir planlama sayesinde bu eksiklikler büyük oranda giderilmiş olacaktır.

Şekil 3.33. Ankete Katılanların Artvin'de Turizm İşletmeleri Tarafından Sunulan Hizmetin Kalitesi Yönüyle Değerlendirme Düzeyleri.

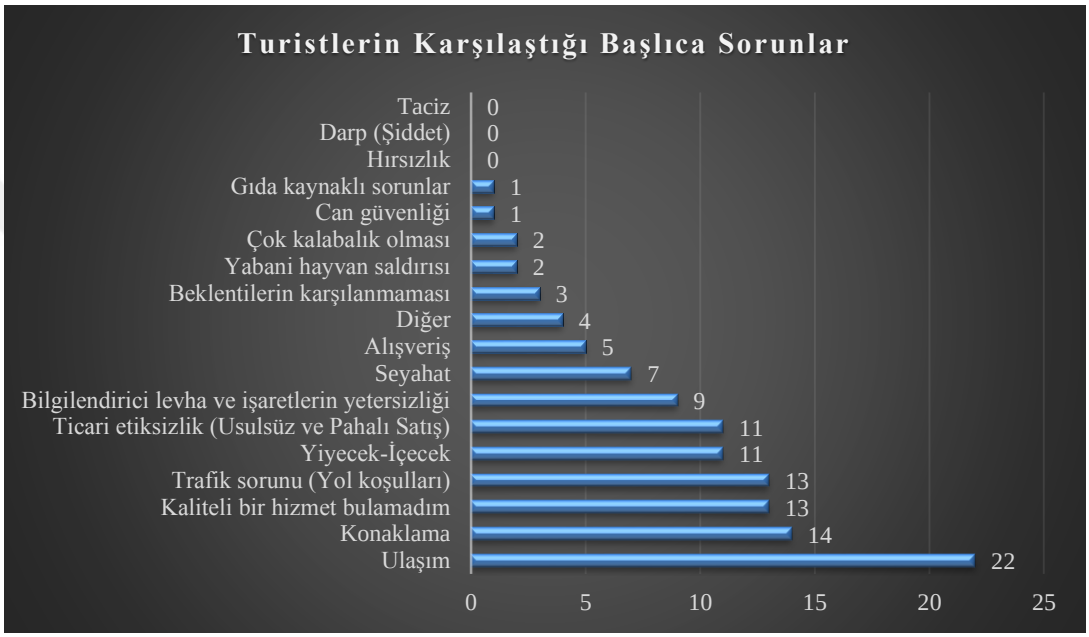
Turistlerin Artvin'de bulundukları süre zarfında herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları konusunda % 23.6'sı (53 kişi) "evet" ve % 76.4'ü (172 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.34.). Yani ortalama her 3 kişiden sadece 1'i herhangi bir sorunla karşılaşmıştır.

Şekil 3.34. Ankete Katılanların Artvin'de Herhangi Bir Sorunla Karşılaşma Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların görüşlerine göre seyahatleri esnasında herhangi bir sorunla karşılaştığını belirten ve "evet" yanıtını veren 53 turistin yaşadığı sorunlar içerisinde belirtilen seçenekler içerisinde toplam 19 kişi tek bir sorundan yakınmış olup, bunlar içerisinde 2 kişi "konaklama", 3 kişi "yiyecek-içecek", 9 kişi "ulaşım", 3 kişi "trafik

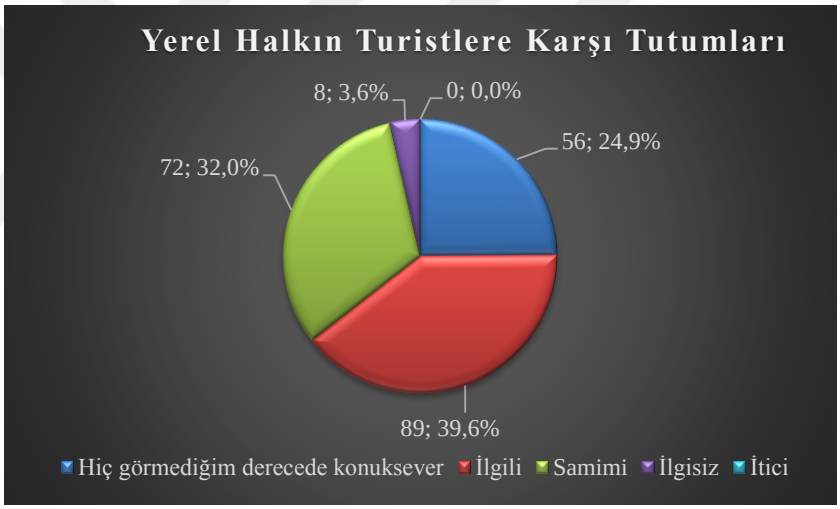
sorunu (yol koşulları)", 2 kişi "bilgilendirici levha ve işaretlerin yetersizliği" ve "diğer" seçeneğini işaretleyen 4 kişi ise sağlık problemi (alerjik), doğanın kirletildiği, vizyon eksikliği ve uyuşturucu kullanımı konularından yakınmışlardır. Geriye kalan 34 kişi ise birden fazla sorun yaşadığını belirtmiştir (Şekil 3.35.). Burada belirtilen sorunlar içerisinde 22 kere işaretlenen "ulaşım" sorunu tek bir seçeneği işaretleyen 19 kişiden 9'unun ve geriye kalan birden fazla seçeneği işaretleyen 34 kişiden 13'ünün ortak seçenekleri arasında yer almıştır.

Şekil 3.35. Ankete Katılanların Artvin'de Karşılaştıkları Başlıca Sorunların Dağılımı.

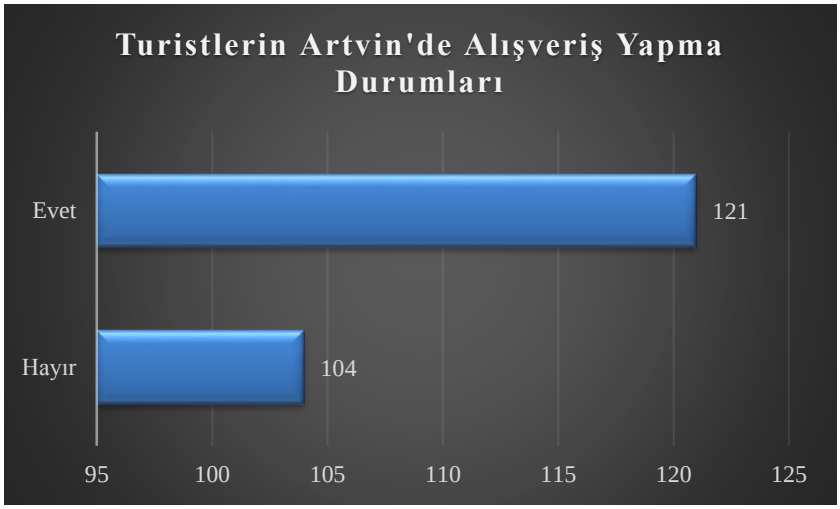
Ankete katılanların gerek aradıkları bir özellik ve gerekse de zaman zaman bir zorunluluk olan yöre insanıyla etkileşimleri gezdikleri yer veya turistik destinasyonlarda en üst düzeydedir. Böyle bir durumda turist davranışları ve yerel halkın tutumu çeşitli durumlara göre farklılık göstermektedir. Sorumsuz bir turist grubunun gittikleri yerin kültürüne zıt olan davranışlar sergilemesi veya yöre insanının yaşam alanı olan doğal ortam ve çevrelerindeki tarihi yapılara verilen zararlar hemen hemen her toplumun veya o yöre insanının hoşnut olmayacağı davranışlar olarak görülebilir. Bununla birlikte turist kabul eden yörenin henüz turizme yeterince hazır veya bu duruma alışkın olmamaları her ne kadar turist davranışları olumlu olsa da yerel halk tarafından olumsuz karşılanabilmektedir. Bu açıdan ankete katılan turistlerin gittikleri yerlerde yerel halkla iletişim veya etkileşimde bulundukları anlarda yeral halkın turistlere karşı tutumları

konusunda yaptıkları değerlendirme incelendiğinde; % 24.9'u (56 kişi) "hiç görmediğim derecede konuksever", % 39.6'sı (89 kişi) "ilgili", % 32'si (72 kişi) "samimi", % 3.6'sı (8 kişi) "ilgisiz" yanıtını verirken, "itici" seçeneği ise hiçbir turist tarafından seçilmemiştir (Şekil 3.36.). Buna göre turistlerin genel olarak yerel halkın tutumlarından önemli derecede memnun kaldıkları görülmektedir. Burada sadece çok az oranda ilgisiz olduklarını belirten turist olmuş ki, böyle bir durumda yerel halkın haklı veya haksız birçok nedeni olabilir. Çünkü arazi çalışmalarını büyük oranda kırsal kesimde gerçekleştirdiğimiz süreçte yerel halkın yardım sever, samimi, evini misafirlerine sonuna kadar açan ve güzel yöresel yemeklerini tattıran insanların çoğunlukta olduğunu söylemek abartı olmamakla birlikte, zaman zaman ilgisiz ve yardımcı olmaktan çekinen veya sizi şaşırtacak derecede tepkili yaklaşan çok az bir insan topluluğuyla da karşılaşmak gayet doğal karşılanabilir.

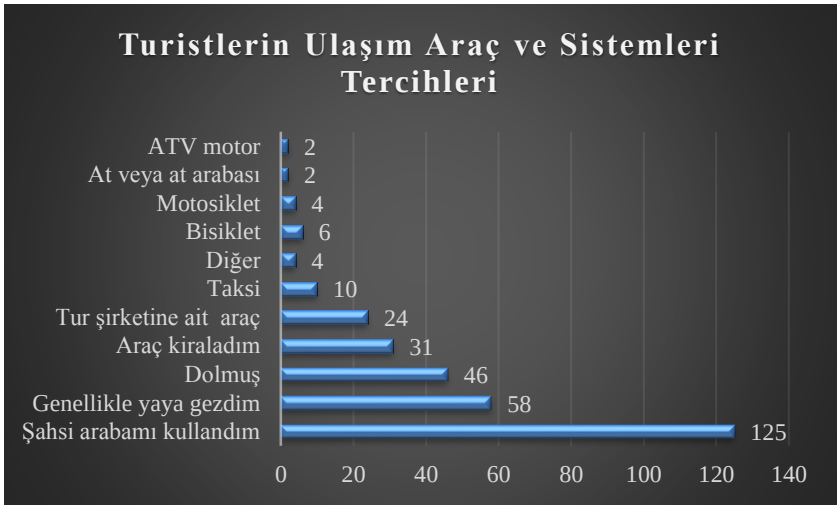
Şekil 3.36. Ankete Katılanların Yerel Halkın Tutum ve Davranış Şekillerini Değerlendirme Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanlar içerisinde alışveriş yapanların oranı % 53.8 (121 kişi) iken, yapmayanların oranı % 46.2 (104 kişi)'dir (Şekil 3.37.). Alışveriş yapan turistlerin aldıkları ürünler ise en genel anlamıyla yöresel ürünler, gıda maddeleri, doğal ürünler ve kıyafet olup, bunlar içerisinde; yöresel hediyelik eşyalar, bal (kestane), patates, tereyağı, yoğurt, peynir, çay, fındık, ceviz, köme, kuşburnu, kuşburnu marmelatı, dut pekmezi, zeytin, zeytinyağı, yerli domates, çam sakızı, fasulye, ıhlamur, kıyafet, kilim, eşarp, magnet, şal, hatıra eşya, el emeği yapılan yöresel eşyalar, bakkal alışverişi, kamp için erzak ve teçhizat, ahşap eşya ve dokumalar en çok tercih edilen ürünlerdir.

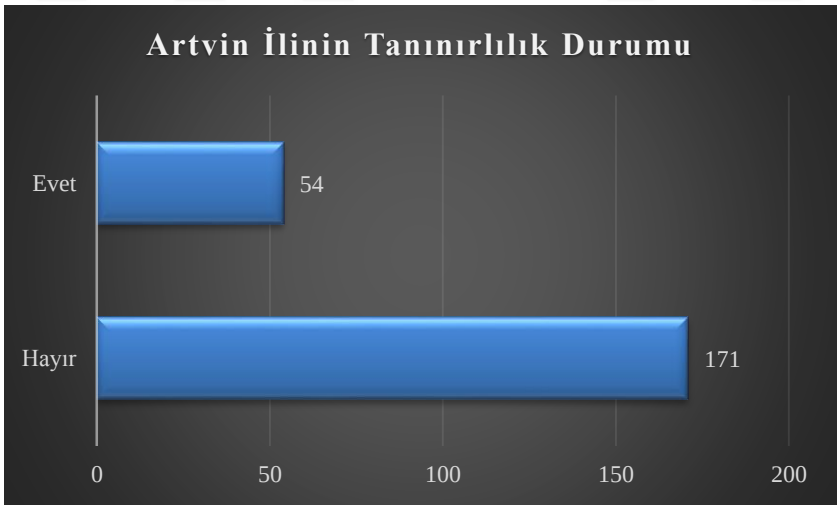
Şekil 3.37. Ankete Katılanların Artvin ve Çevresinde Alışveriş Yapma Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların 159'u tek bir ulaşım aracı ve sistemlerini kullanmış olup, bunlar içerisinde 16 kişi genellikle "yaya gezmiş", 11 kişi "dolmuş"ta seyahat etmiş, 1 kişi bisiklet, 97 kişi "şahsi araba", 17 kişi "araç kiralamış", 1 kişi "taksi", 1 kişi "motosiklet", 11 kişi "tur şirketine ait araç" ve 4 kişi "diğer" seçeneğini işaretleyerek otostop, otobüs, minibüs veya arkadaş arabalarıyla seyahat ettiklerini belirtmişlerdir. Geriye kalan 66 kişi ise birden fazla ulaşım aracı ve sistemini kullandıklarını ve buna ek olarak 66 kişi içerisinde 9 kişi ise diğer seçeneğini de işaretleyerek yukarda belirtilen eklemelerde de bulunmuşlardır (Şekil 3.38.). Toplamda 125 kişi tarafından seçilerek diğerlerinden en fazla kullanılan ulaşım aracının şahsi araba olması dikkat çekmektedir. Buna göre tek bir seçeneği işaretleyen 159 kişiden 97'si ve birden fazla seçeneği işaretleyen 66 kişiden 28'inin aynı zamanda şahsi arabalarıyla seyahat ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3.38. Ankete Katılanların Artvin'de Kaldıkları Süre Zarfında Kullandıkları Ulaşım Araç ve Sistemlerinin Dağılımı.

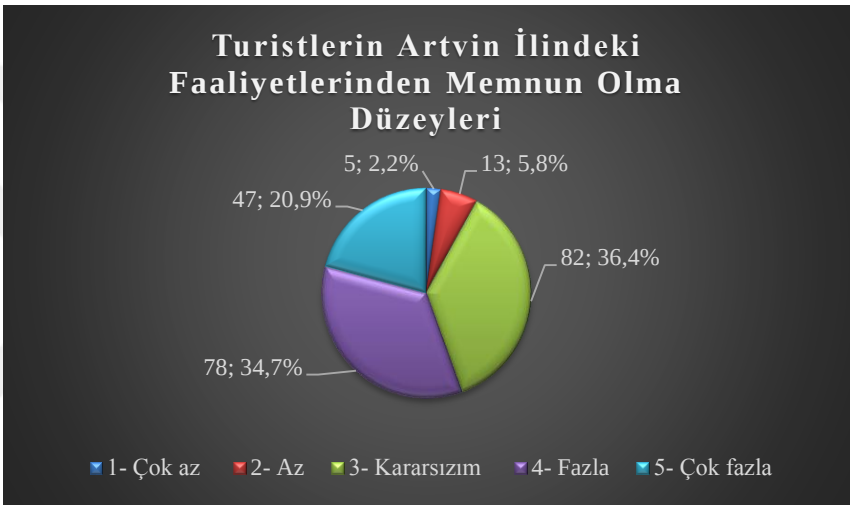
Artvin iline gelen turistlerin sürekli yaşadıkları yerde Artvin'in bilinme veya tanınma düzeyine verdikleri cevaplara göre % 24'ü (54 kişi) "evet" ve % 76'sı (171 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.39.). Aslında Artvin'in turizm açısından en büyük sorunlarından biri olan reklam ve tanıtım eksikliği bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ankete katılan turistlerin büyük bir bölümünün "hayır" yanıtı vermesi bunu kanıtlar mahiyettedir.

Şekil 3.39. Ankete Katılanların Turistlerin Geldikleri Yerde Tanınırlık Durumunun Dağılımı.

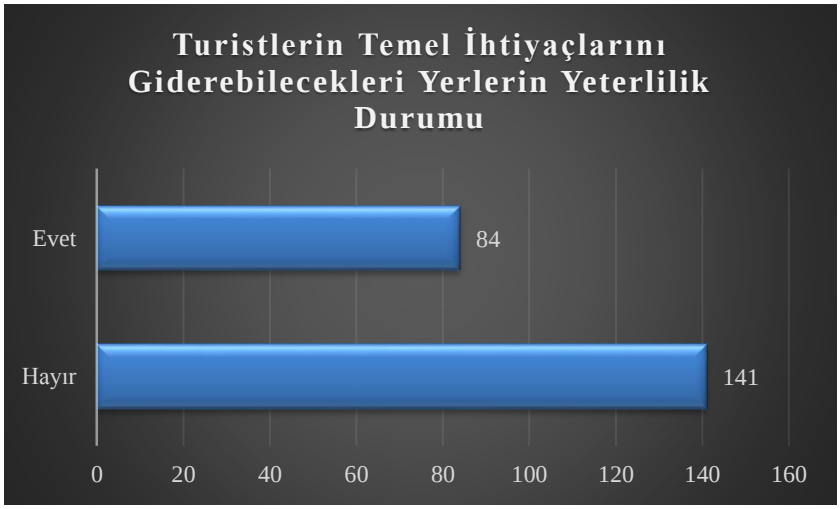
Ankete katılanlardan alınan görüşlere göre döndükten sonra Artvin ilinden ve burada gerçekleştirdikleri seyahatlerinden memnun kalma durumları incelendiğinde % 36.4'ü (82 kişi) "kararsızım", % 34.7'si (78 kişi) "fazla", % 20.9'u (47 kişi) "çok fazla",

% 5.8'i (13 kişi) "az" ve % 2.2'si (5 kişi) "çok az" yanıtını vermiştir (Şekil 3.40.). Bu sonuca göre ankete katılanların yarıdan fazlasının memnuniyet derecelerini fazla ve çok fazla olarak ifade etmiş olmaları Artvin ili turizm imajı için oldukça iyi bir gelişmedir. Çünkü gelen insanların iyi bir izlenimle buradan ayrılması ve çevrelerine Artvin ilini tavsiye etmeleri iyi bir reklam olacaktır. Böylece turistlerin kafalarında iyi ve memnun ayrıldıklarına yönelik olumlu bir imaj oluşması daha sonraki süreçlerde seyahat programlarına Artvin'i tekrardan almalarına ve çevrelerine, arkadaşlarına veya diğer insanlara memnuniyetlerini aktarmaları neticesinde başka insanların da gelecekte turist olarak buraya gelmelerinde etkili olacaklardır.

Şekil 3.40. Ankete Katılanların Artvin İlindeki Ekoturizm Faaliyetlerinden Memnun Kalma Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların, ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen etkinlik ve faaliyetler boyunca gidilen yerlerde temel ihtiyaçların giderilebileceği hizmet veya tesislerin yeterlilik durumu konusunda yöneltilen soruya % 37.3'ü (84 kişi) "evet" ve % 62.7'si (141 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.41.). Buna göre turistlerin büyük çoğunluğunun "hayır" yanıtı verdiği bu sorudan çıkan sonuç, turistlerin bazı temel ihtiyaçlarını giderebilecekleri konaklama, yeme-içme, lavabo ve dinlenme gibi hizmet veya tesislerin yetersiz olmasıdır.

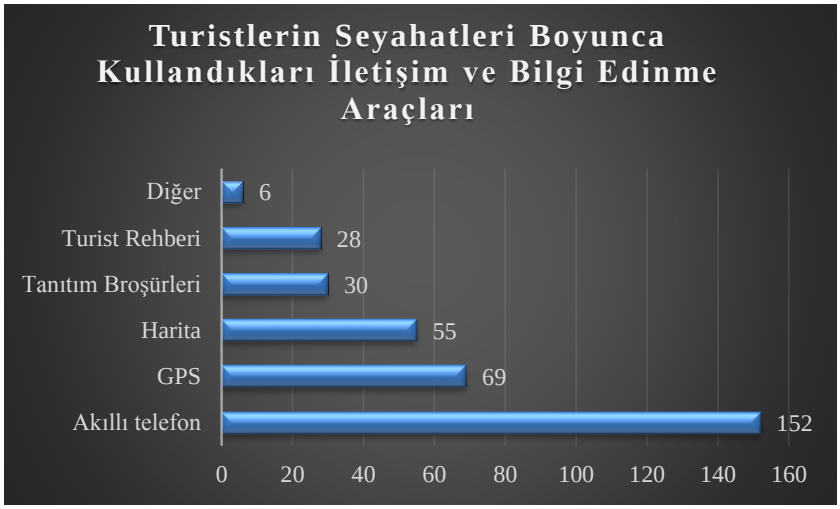
Şekil 3.41. Turistik Aktiviteler Boyunca Gidilen Yerlerde Temel İhtiyaçların Giderilebileceği Hizmet veya Tesislerin Yeterlilik Durumunun Dağılımı.

Ankete katılanların 90'ı Artvin ilinin en çok beğendikleri özellikleri tek bir seçeneği işaretleyerek açıklamaya çalışmıştır. Bunlar içerisinde turistlerin en çok beğendiği özellikler ise; 83 kişi "doğal güzellikleri", 2 kişi "geleneksel mimarisini", 1 kişi "tarihi mekânları", 1 kişi "sosyo-kültürel ve folklorik özellikleri", 2 kişi "yöresel yemekleri" ve 1 kişi "geleneksel el sanatları" şeklinde cevaplar vermiştir. Geriye kalan 135 kişi ise Artvin iline ait özelliklerden birçok özelliği aynı anda beğendiğini belirtmiştir (Şekil 3.42.). Burada dikkat çeken özellik ise en fazla "doğal güzelliklerin" turistler tarafından beğenilmiş olmasıdır. Bu kapsamda toplamda ankete katılan 225 turistten 218'i seçenekleri arasından "doğal güzellikler"e yer vermiştir.

Şekil 3.42. Ankete Katılanların Artvin İlinde En Çok Beğendikleri Çekiciliklerin Dağılımı.

Ankete Katılanların seyahatleri boyunca kullandıkları bilgi edinme, yol bulma veya turistik yerlere ulaşabilme konusundaki araç-gereçler ve diğer unsurlar konusunda 130 kişi tek bir sistemi kullanarak hedefine ulaşmaya çalıştığını belirtmiştir. Bunlar içerisinde; 77 kişi "akıllı telefon", 17 kişi "GPS", 8 kişi "harita", 8 kişi "tanıtım broşürleri", 14 kişi "turist rehberi" ve 6 kişi ise "diğer" seçeneğini işaretlemiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen turistler yöre halkından yardım aldığını, yöreyi iyi tanıdığını, önceden hazırlık yaptığını, bilen arkadaşlarıyla gezdiğini ve bu seçeneklerden hiçbirini kullanmadığını belirtmişlerdir. Geriye kalan 95 kişi ise birden fazla sistemi kullandıklarını ifade etmişler ve bunlar içerisinden 3 kişi ise seçeneklerine ek olarak yukarıda diğer şeklinde belirtilen açıklamalara da yer vermişlerdir (Şekil 3.43.). Burada belirtilmesi gereken durumlardan biri akıllı telefonun 152 kişi tarafından seçilerek diğerlerinden en fazla kullanılan iletişim ve bilgi edinme aracı olmasıdır. Ankete katılan turistlerden tek bir seçeneği işaretleyen 130 kişiden 77'si ve birden fazla seçeneği işaretleyen 95 kişiden 75'inin akıllı telefon kullandığı görülmektedir.

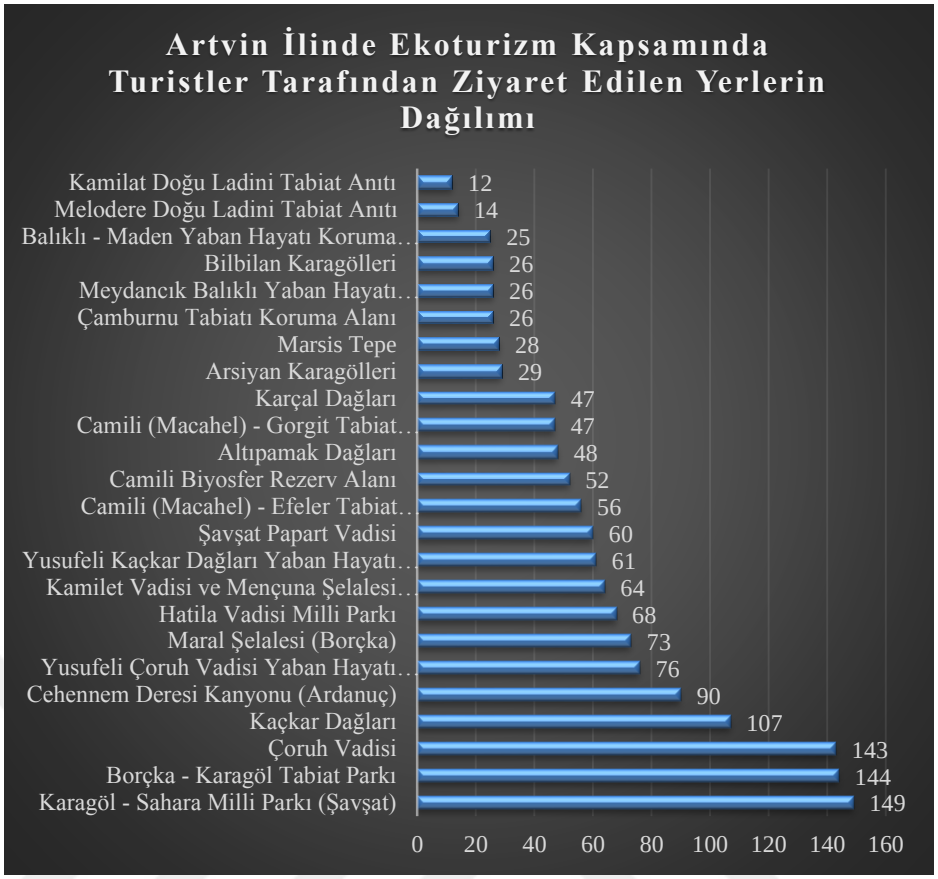
Şekil 3.43. Ankete Katılanların Seyahatleri Boyunca İletişim ve Yer Bulma Araçları Kullanım Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların seyahatleri esnasında gezip gördükleri yerlere göre aşağıda belirtilen ve ilgisini çeken özellikler içerisinden 46 kişi sadece tek bir seçeneği seçmiştir. Bunlar içerisinde 6 kişi "çok çeşitli ekoturizm faaliyetlerine imkân sunması", 5 kişi "fauna ve flora çeşitliliği", 24 kişi "sahip olduğu eşsiz doğal güzellikleri", 1 kişi "tarihi eseler yönüyle zengin olması (kale, kemer köprü vd.)", 1 kişi "milli park ve diğer koruma statülü alanlar yönüyle zengin olması", 3 kişi "doğayla iç içe bir yaşam sunması", 1 kişi "dokusu bozulmamış geleneksel köylerin halen var olması", 1 kişi "yöresel yemek kültürü" ve 4 kişi "geleneksel ve doğal köy yaşamının varlığı" seçeneklerini işaretlemiştir. Geriye kalan 179 kişi ise Artvin ilinin belirtilen birden fazla özelliğinin ilgisini çektiğini ifade etmiştir. Bunlar içerisinde en çok birden fazla seçeneği işaretleyen 179 kişinin 172'si "sahip olduğu eşsiz doğal güzellikler", 138 kişinin işaretlediği "doğayla iç içe bir yaşam sunması" ve 114 kişinin tercihleri içerisine dahil ettiği "fauna ve flora çeşitliliği" ilk üç sırada yer almaktadır (Şekil 3.44.).

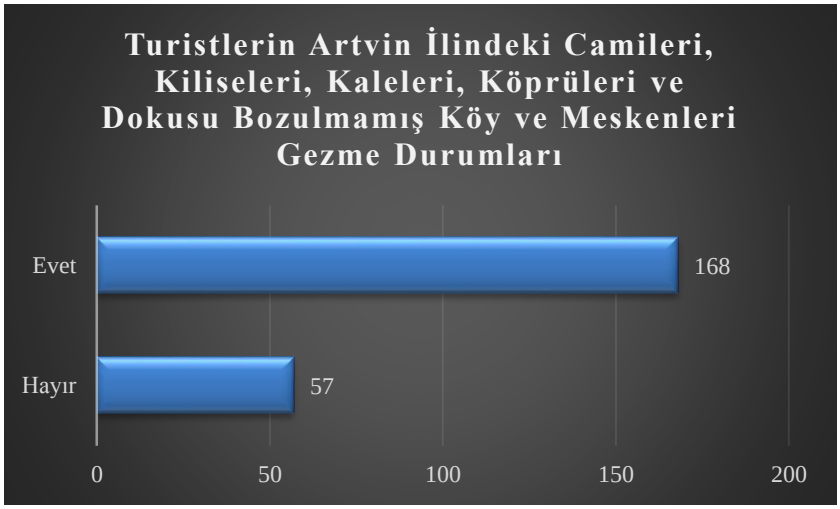
Şekil 3.44. Ankete Katılanların Artvin'de En Fazla İlgisini Çeken Özelliklerin Dağılımı.

Ankete katılanların belirtilen bazı doğal alanların en çok ziyaret edilme, tercih edilme ve bilinirlik durumlarını tespit etme amacıyla verilen cevaplar göz önünde bulundurularak seçeneklerden tek bir doğal alanla sınırlı olan toplam 19 kişi Kamilat Doğu Ladini Tabiat Anıtı (1 kişi), Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı (1 kişi), Karçal Dağları (1 kişi), Maral Şelalesi (Borçka) (4 kişi), Cehennem Deresi Kanyonu (Ardanuç) (5 kişi), Borçka-Karagöl TP (2 kişi) ve Karagöl-Sahara MP (Şavşat) (5 kişi) gibi yerleri ziyaret etmiştir. Bu turistler içerisinde geriye kalan 206 kişi ise birden fazla doğal turistik alanı ziyaret etmiş ve bunlar içerisinde en fazla ziyaret edilen alanlar ise; 149 kişi Karagöl Sahara MP (Şavşat), 144 kişi Borçka Karagöl TP, 143 kişi Çoruh Vadisi, 107 kişi Kaçkar Dağları, 90 kişi ile Cehennem Deresi Kanyonu (Ardanuç)'dur. Ayrıca 206 kişi içerisinde Kafkasör (2 kişi), Çurispil Yaylası (1 kişi), Hopa (1 kişi), Maden köyü, Cevizli köyü, Ustamis yaylası, Yanıklı yaylası, Deliklitaş Şelalesi, Beyazsu yaylası (2 kişi), Fındık yaylası (1 kişi) ve Balık Gölü (1 kişi) olmak üzere toplam 8 kişi farklı alanları da ziyaret ettikleri yerler olarak diğer seçeneği adı altında açıklamalarına eklemişlerdir (Şekil 3.45.). Karagöl-Sahara MP (Şavşat) toplam 153 kişinin ziyaret ettiği yerler arasında en çok ziyaret edilen birinci doğal korunan alan yani milli park olarak ilk sırada yer alırken, Camili Biyosfer Rezerv alanını içerisindeki Camili (Macahel)-Efeler Tabiat Koruma Alanı, Camili Biyosfer Rezerv Alanı, Camili (Macahel)-Gorgit Tabiat Koruma Alanı, Karçal Dağları ve Maral Şelalesi (Camili) bir bütün halinde değerlendirdiğimizde ise anket sonuçlarına göre 108 kişi ile en fazla ikinci ziyaret edilen yer olarak dikkat çekmektedir.

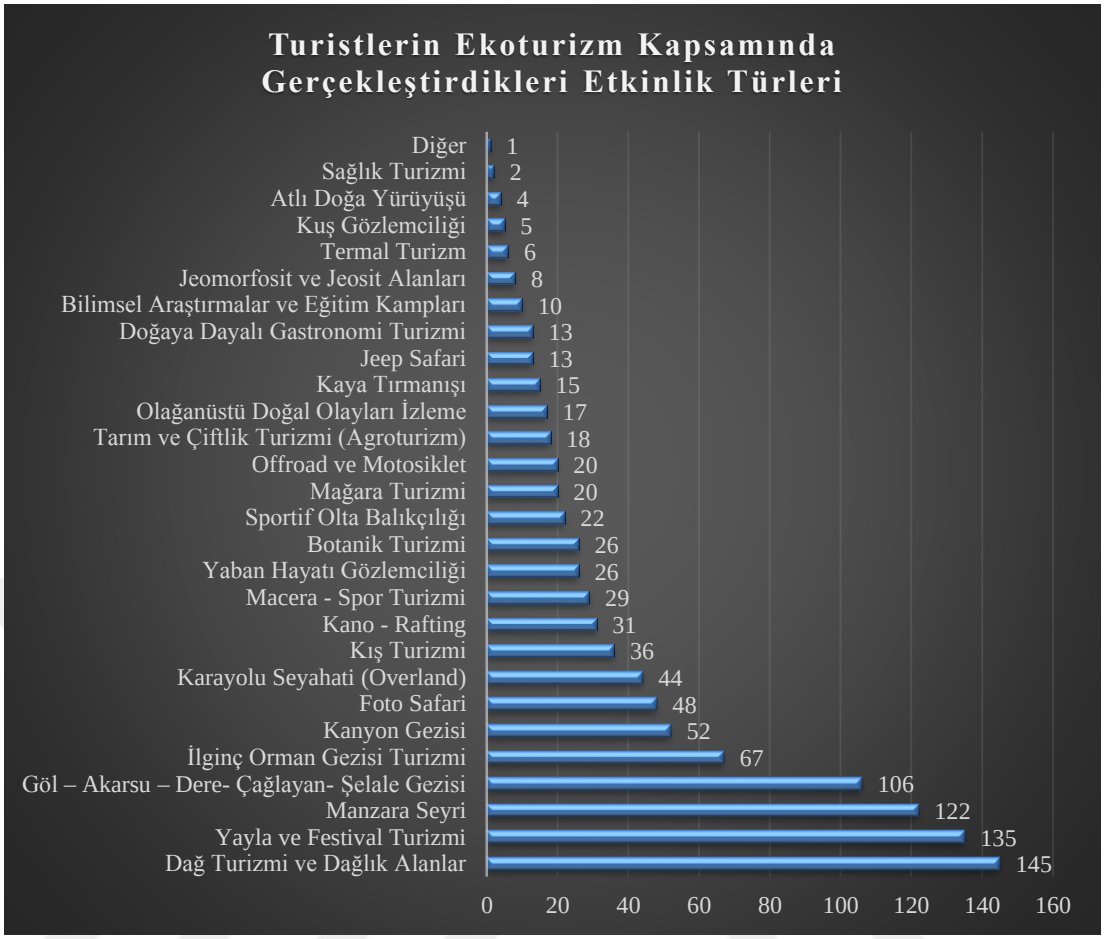
Şekil 3.45. Ankete Katılanların Artvin İlindeki Belirtilen Çeşitli Doğal Turistik Destinasyonlar İçerisinde Ziyaret Ettikleri Yerlerin Dağılımı.

Ankete katılanların cami, kilise, kale, köprü, dokusu ve dokusu bozulmamış köy ve yöresel mimariyi gezme durumları konusunda yöneltilen sorulara % 74,7'si (168 kişi) "evet" ve % 25,3'ü (57 kişi) "hayır" yanıtı vermiştir (Şekil 3.46.). Gelen turistlerin ve turların uğrak yerleri içerisinde sadece milli park veya tabiat parkları gibi korunan alanlar olmayıp, bunlar dışında ilin zengin tarihi, inanç turizmi yönüyle kiliseleri, köprü ve yöresel mimari özelliklerini koruyan yayla ve kırsal yerleşmeleri yönüyle zengin alanlar da ziyartçilerin uğrak yerleri içerisinde bulunmaktadır. Bu alanlar içerisinde kiliseler ve manastırlar Gürcüler başta olmak üzer son zamanlarda yoğun yabancı turist akınına da uğramaktadır.

Şekil 3.46. Ankete Katılanların Yöredeki Camilerin, Kiliselerin, Kalelerin, Köprülerin, Dokusu Bozulmamış Köy ve Meskenlerin Gezilme Durumlarının Dağılımı.

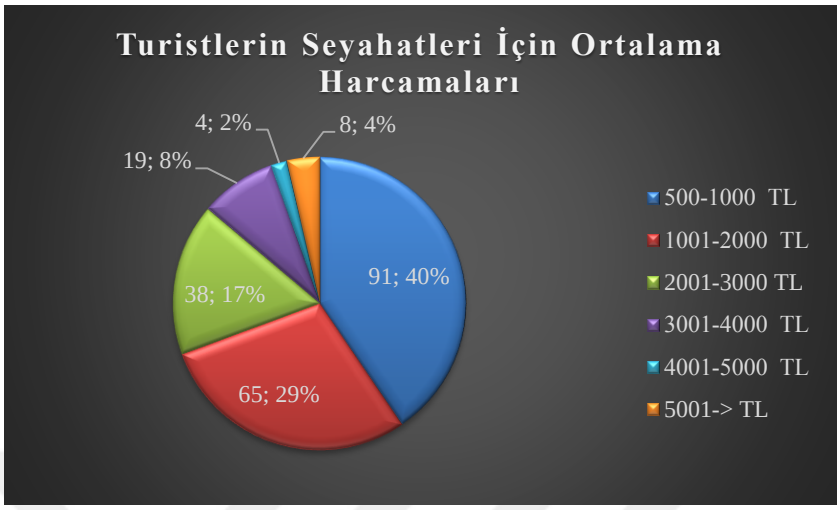
Ankete katılanların gerçekleştirdikleri etkinlik türleri içerisinde aşağıda belirtilen özelliklerden sadece birini seçenekleri içerisine alan 37 kişi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde; 12 kişi "dağ turizmi ve dağlık alanlar", 8 kişi "yayla ve festival turizmi", 1 kişi "göl-akarsu-dere-çağlayan-şelale gezisi", 2 kişi "kanyon gezisi", 6 kişi "fotosafari", 1 kişi "kış turizmi", 1 kişi "macera-spor turizmi", 1 kişi "yaban hayatı gözlemciliği", 1 kişi "mağara turizmi", 1 kişi "olağanüstü doğal olayları izleme", 1 kişi "jeep safari" ve 1 kişi termal turizm faaliyetinde bulunduğunu dile getirmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyen 1 kişi de zirve tırmanışı şeklinde bir faaliyet türü eklemiştir. Geriye kalan 188 kişi ise Artvin ilinin belirtilen birden fazla çeşitli turizm veya ekoturizm etkinliğine katıldığını belirtmiştir. Bunlar içerisinde en fazla 188 kişiden 145 kişinin işaretlediği "dağ turizmi ve dağlık alanlar", 135 kişinin işaretlediği "yayla ve festival turizmi" ve 122 kişinin işaretlediği "manzara seyri" seçenekleri ilk üç sırada yer almaktadır (Şekil 3.47.). Bunlardan "dağ turizmi ve dağlık alanlar" turistlerin en fazla tercih ettiği ve tek bir etkinliği işaretleyen 37 kişiden 12'si ile birden fazla etkinliği seçen 188 kişiden 133'ünün ortak tercihi içerisinde yer almıştır.

Şekil 3.47. Ankete Katılanların Ekoturizm Kapsamında Gerçekleştirilen Turizm Etkinlikleri Dağılımı.

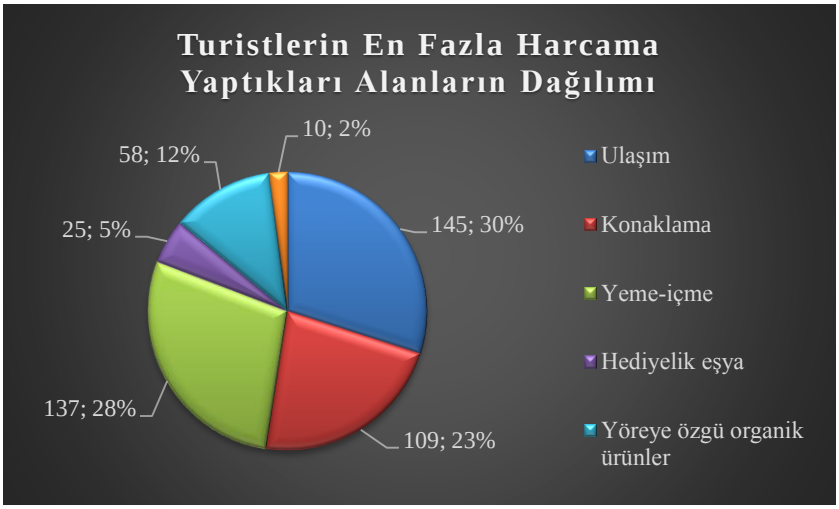
Ankete katılanların bu seyahatleri için belirlenen harcama miktarı aralığı içerisinde % 40 (91 kişi)'ı 500-1000 TL, % 29 (65 kişi)'u 1001-2000 TL, % 17 (38 kişi)'si 2001-3000 TL, % 8 (19 kişi)'i 3001-4000 TL, % 2 (4 kişi)'si 4001-5000 TL ve % 4 (8 kişi)'ü 5001-> TL arasında harcama yaptığını belirtmiştir (Şekil 3.48.). Buna göre bu tarz turizm etkinliklerine katılan insanların en fazla harcama aralığı 500-1000 TL arasında olması daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere ekonomik açıdan kısıtlı bir gelire sahip olan genç ve yetişkinlerin (ankete katılanların % 60'nın 19-34 yaş grubu içerisinde yer alması) çoğunlukta olması, halen öğrenci olan insanların varlığı ve evli olanların bekar olanlara oranla harcamalarında daha hassas olmaları (% 42'si evli ve % 58'i bekar) gibi birçok etken harcama limitleri üzerinde önemli bir oranda etkiye sahiptir. Buna karşın hem evli, hem de yaşı biraz daha ileri seviyelerde bulunan (50-64 yaş grubu) emekli olmuş veya olmaya yakın, ekonomik açıdan dengeli bir yaşam süren ve harcamalarını daha çok seyahatlere ayıran insanlar bariz bir şekilde daha fazla harcama yapabilmektedirler.

Dünyada ABD, Kanada ve Avrupa'da seyahat edenlerin daha çok ileri yaş seviyelerinde insanlardan oluşması bunu kanıtlamaktadır.

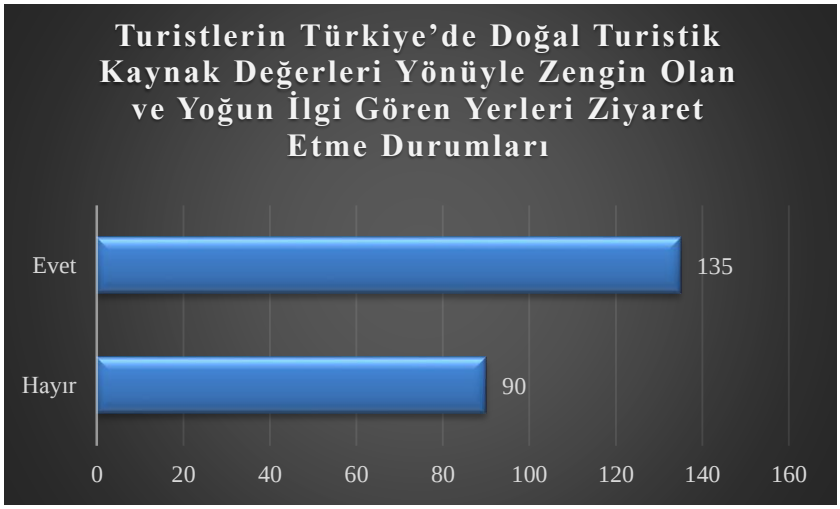
Şekil 3.48. Ankete Katılanların Seyahatleri İçin Ortalama Harcama Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların seyahat harcamaları içerisinde almış oldukları mal veya hizmetlerin dağılımları incelendiğinde % 30'u (145 kişi) "ulaşım", % 28'i (137 kişi) "yeme-içme", % 23'ü (109 kişi) "konaklama", % 12'si (58 kişi) "yöreye özgü organik ürünler", % 5'i (25 kişi) "hediyelik eşya" ve % 2'si (10 kişi) "hizmet alımı (rehber, şoför vd.)" üzerine harcama yaptığı görülmektedir (Şekil 3.49.). Yukardaki harcamalar konusunda bahsi gecen miktarların büyük bir bölümü ulaşım, yeme içme ve konaklama gibi temel şeylere harcanmıştır.

Şekil 3.49. Ankete Katılanların Turizm Faaliyetleri Boyunca En Fazla Harcama Yaptıkları Şeylerin Dağılımı.

Türkiye bilindiği üzere ekoturizm konusunda henüz yeterli bir gelişme gösterememiş olmasına karşın, ekoturizm için gerekli doğal ve diğer turistik değerleri yönüyle oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Bunlar içerisinde milli park ve diğer korunan alanların sayısı oldukça fazla olup, bunun yanı sıra tarihi, çeşitli inançlar hitap eden dini yapılar ve sosyo-kültürel çeşitlilik ilk sıralarda gelmektedir. Bu bağlamda giderek değişen turist profiline bağlı olarak doğal, el değmemiş, faunası, florası ve yaban hayatı ile zengin doğal alanlara doğru bir yönelim söz konusudur. Bunun neticesinde Artvin'e gelen turistlere yöneltilen Türkiye'de doğal turistik kaynak değerleri yönüyle zengin olan ve ilgi gören alanları ziyaret etme durumları sorusuna % 60'ı (135 kişi) "evet" ve % 40'ı (90 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.50.). Burada çıkan sonuç aslında şaşırtıcı olup, normalde Artvin ilinde daha çok doğal alanları ziyaret eden bu turist kitlesinin diğer korunan alanlar ve doğal özellikleriyle ön plana çıkan yerlere daha falza ilgi göstermeleri gerektiği düşüncesindeyiz. Ancak yine de umut verici olmakla birlikte gelecekte çevre bilinci yüksek ve doğal alanlara yönelen turist kitlesi sayısında dünyada olduğu gibi ülkemizde de daha fazla artış olacağı kanısındayız.

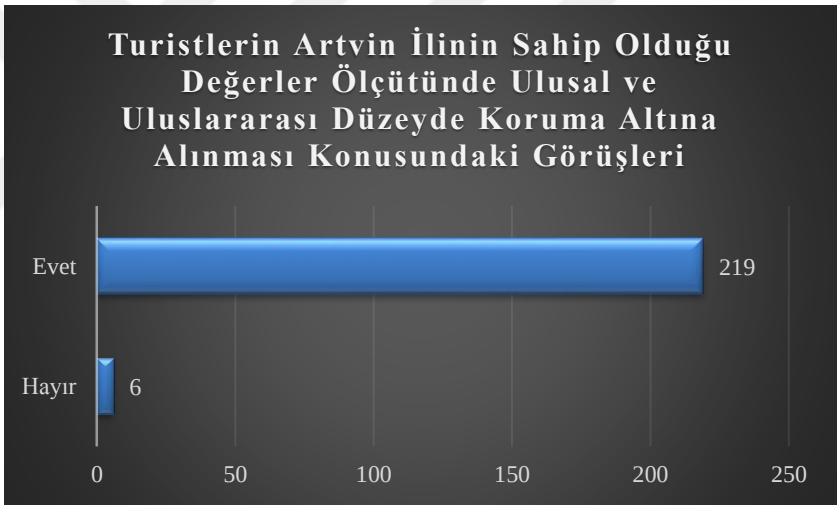

Şekil 3.50. Ankete Katılanların Türkiye'de Doğal Turistik Kaynak Değerleri Yönüyle Zengin Olan ve Yoğun İlgi Gören Yerleri Ziyaret Etme Durumlarının Dağılımı.

Yukarda belirtilen soruya "evet" yanıtını veren 135 kişinin cevapları ya il bazında, ya da özel bir saha ismi şeklinde olmuştur. Özellikle gidilen yerler içerisinde; Ağrı (Ağrı Dağı), Trabzon (Uzungöl, Sümela Manastırı), Rize (Ayder yaylası, Ovit Dağı ve gölleri, Kaçkar Dağları MP, yaylalar), Niğde (Çamardı), Samsun (Ladik Gölü), Muğla (Dalyan, Ölüdeniz, Marmaris), Balıkesir (Kaz Dağları MP, Cunda Adası), Bolu (Gölcük TP, Yedigöller MP, Abant Gölü ve TP, yaylaları), Antalya (Güllük Dağı-Termessos MP, Beydağları Sahil MP, Kurşunlu Şelalesi, Düden Şelalesi, Saklıkent Kanyonu, Dim Mağarası, Aladağlar MP, Köprülü Kanyon MP, Manavgat Şelalesi), Alanya (Damlataş Mağarası) Antalya-Muğla (Likya Yolu), Muğla-Aydın (Karia Yolu), Kastamonu-Bartın (Küre Dağları MP), Kastamonu (Valla Kanyonu), Çanakkale (Gökçeada), İzmir (Datça, Foça, Karaburun, Şirince köyü), Bursa (Uludağ), Nevşehir (Kapadokya, Ihlara Vadisi), Konya-Aksaray (Tuzgölü), Van (Vangölü ve çevresi), Manisa (Kula Volkanik Jeoparkı), Aydın (Dilek Yarımadası/Büyük Menderes Deltası MP, Bafa Gölü TP), Hatay (Amanos Dağları), Bartın (Amasra, İnkumu), Kastamonu-Çankırı (Ilgaz Dağı Milli Parkı), Düzce (Efteni Gölü, Fakıllı Mağarası), Sakarya (Sapanca Gölü), Kayseri (Kapuzbaşı Şelalesi), Giresun (Kümbet, Bektaş, Karagöl, Aygır Gölü), Burdur (Salda Gölü, İnsuyu Mağarası), Denizli (Pamukkale), Karabük (Yenice Ormanları), Isparta (Eğirdir Gölü ve Kovada Gölü MP), Ankara (Soğuksu MP), Tokat (Ballıca Mağarası, Zimav Gölü, Kaz Gölü), Kırklareli (İğneada Longoz Ormanları MP), Erzurum (Tortum Gölü ve Tortum Şelalesi, Narman

Peribacaları), Gümüşhane (Limni Gölü Tabiat Parkı), Sinop (Erfelek Tatlıca Şelaleleri) ve Tunceli (Munzur Vadisi MP) yer almaktadır.

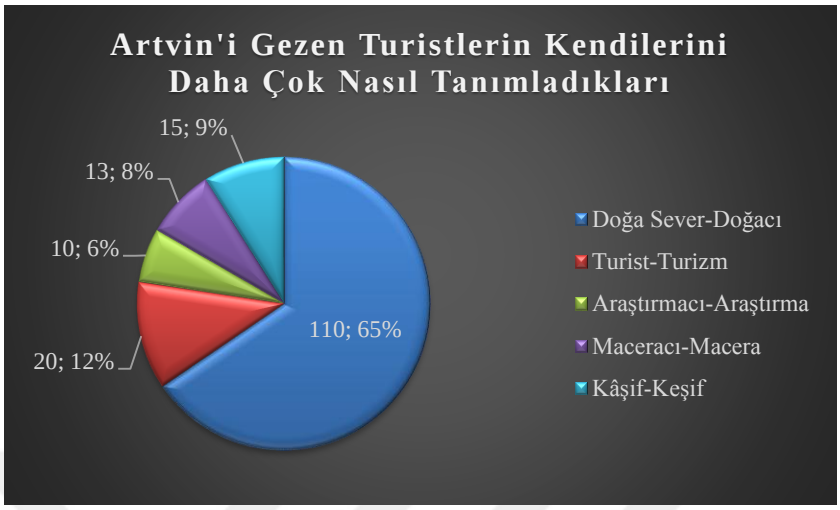
Ankete katılanların gezip gördükleri yerlere göre Artvin ilinin sahip olduğu değerler ölçütünde ulusal ve uluslararası düzeyde koruma altına alınması konusundaki düşüncelerine yönelik sorulan soruya % 97.3 (219 kişi)'ü "evet" ve % 2.7 (6 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.51.). Aslında turistlerde gezdikten sonra şu kanıya varmış olacaklardır ki, araştırma ve arazi çalışmalarıyla yapılan il genelindeki incelemeler bizi de aynı kanıya ulaştırmış olup, birçok ekoturizm, doğa turizmi ve diğer turizm etkinliklerine imkân sunan turistik potansiyelin varlığı, alan içerisinde çok sayıda korunan alanın yanında ülkemizin tek biyosfer rezerv alanı, faunası, florası, tarihi eserleri, kiliseleri, kırsal yaşam ve kırsal değerler, kültürel zenginlik gibi sayılabilecek yüzlerce unsurun bu alanda bulunması alanı farklı ve özgün hale getirmektedir.

Şekil 3.51. Ankete Katılanların Artvin'in Sahip Olduğu Tarihi, Soyo-Kültürel ve Doğal Turistik Kaynakları Nedeniyle Birçok Alanın Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Koruma Altına Alınması Konusundaki Görüşlerinin Dağılımı.

Ankete katılanların kendilerini verilen seçenekler içerisinde nasıl tanımladıkları ve hangisine daha yakın hissettikleri konusunda yöneltilen soruya; % 65'i (110 kişi) "doğa sever-doğacı", % 12'si (20 kişi) "turist-turizm", % 9'u (15 kişi) "araştırmacı-araştırma" ve % 8'i (13 kişi) "maceracı-macera" ve % 6'sı (10 kişi) "kâşif-keşif" yanıtını vermiştir (Şekil 3.52.). Zaten doğal alanları yoğun olarak ziyaret eden insanlarda doğa sevgisi her zaman ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Artvin ili ve diğer illerdeki doğal yerleri ziyaret

edenlerin birçoğu kendilerini doğayla ilişkili bir nitelendirmeyle tasvir etmesi oldukça normaldir.

Şekil 3.52. Ankete Katılanların Artvin'e Olan Bu Ziyaretlerinde Kendilerini ve Ziyaretini Nasıl Tanımladıkları Durumunun Dağılımı.

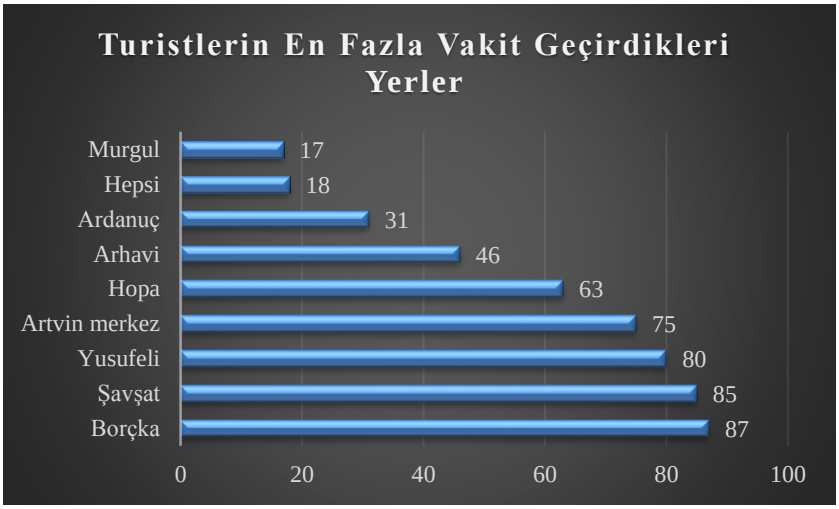
Ankete katılanların 86'sı Artvin'in ön plana çıkan özelliğiyle ilgili aşağıda belirtilen özelliklerden sadece birini seçmiş olup, bunlar içerisinde 52 kişi "Artvin, doğal çekicilikleri yönüyle gezilmesi gereken bir ildir", 7 kişi "Artvin, ekoturizm aktiviteleri yönüyle zengin bir potansiyele sahip bir ildir", 11 kişi "Artvin, farklı sosyal, kültürler ve tarihi özellikleri ile doğal çekicilikleri yönüyle önemli bir yere sahip ildir", 4 kişi "Artvin, farklı sosyal ve kültürler özellikleriyle kültür turizmine dönük bir kültür merkezidir", 1 kişi "Sessiz ve sakin bir ildir", 11 kişi "Artvin, tarihi özelliklerinden dolayı gezilmesi gereken bir ildir" seçeneklerini özelliğiyle ön plana çıktığını belirtmiştir. Geriye kalan 139 kişi ise Artvin ilinin belirtilen özelliklerinden birden fazlasının ön plana çıktığını birden fazla seçenek işaretleyerek açıklamaya çalışmıştır. Bunlar içerisinde en fazla yani 177 kez işaretlenen ifade "Artvin, doğal çekicilikleri yönüyle gezilmesi gereken bir ildir" olmuştur. 109 kez işaretlenen "Artvin, ekoturizm aktiviteleri yönüyle zengin bir potansiyele sahip bir ildir" ifadesi ikinci ve 96 kez işaretlenen "Artvin, farklı sosyal, kültürler ve tarihi özellikleri ile doğal çekicilikleri yönüyle önemli bir yere sahip ildir", üçüncü en fazla işaretlenendir (Şekil 3.53.). Bunlar içerisinde "Artvin, doğal çekicilikleri yönüyle gezilmesi gereken bir ildir" turistlerin en fazla tercih ettiği ve tek bir seçeneği işaretleyen 86 kişiden 52'si ile birden fazla etkinliği seçen 139 kişiden 125'i bu özelliğiyle ön plana çıktığını dile getirmiştir. Ayrıca 4 kişi diğer seçeneğine halkın kültürlü olması,

dağcılık potansiyeli, çok çeşitli sportif faaliyetlere uygunluk, güzel havası ve kafa dinleme gibi özellikleriyle ön plana çıktığını eklemişlerdir.

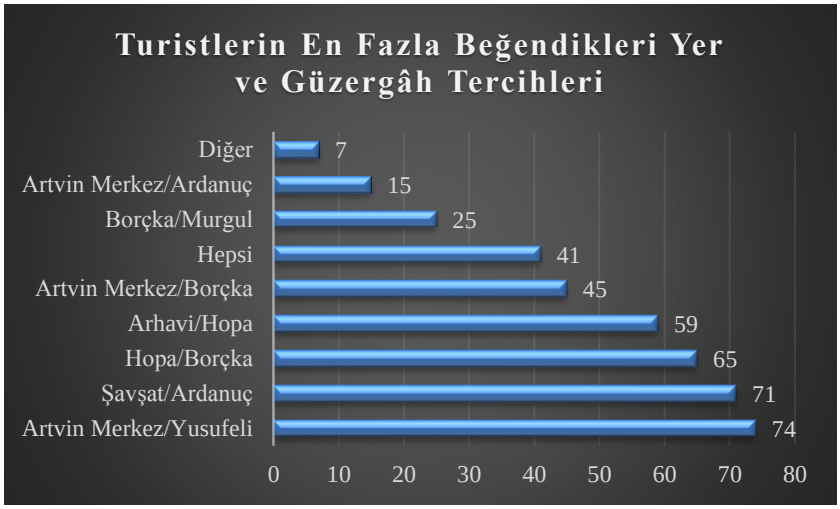
Şekil 3.53. Ankete Katılanların Gözünde Artvin'in Ön Plana Çıkan Özelliğinin Dağılımı.

Ankete katılanların en fazla vakit geçirdiği ilçeler konusunda vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde aşağıda belirtilen seçenekler içerisinde 225 turistin 108'isadece birini belirtmiş olup, bunlar içerisinde 14 kişi Borçka, 21 kişi Şavşat, 26 kişi Yusufeli, 16 kişi Artvin merkez, 6 kişi Hopa, 5 kişi Arhavi, 5 kişi Ardanuç, 2 kişi Murgul ve 13 kişi ise bu seçeneklerde sunulan ilçeler ve il merkezinin hepsinde vakit geçirdiğini belirtmiştir (Şekil 3.54.). Geriye kalan 117 kişi ise Artvin ilinin belirtilen il merkezi ve ilçelerinde birden çoğunda zaman geçirdiğini dile getirmiştir. Bunlar içerisinde 117 kişi tarafından en fazla 87 kez işaretlenen "Borçka", 85 kere işaretlenen "Şavşat", 80 kere işaretlenen "Yusufeli" ve 75 kere işaretlenen "Artvin merkez" seçenekleri ilk dört sırada yer almaktadır. Bunlar içerisinde bir taraftan dağ turizmi ve dağcılığın yanı sıra korunan alanlar, kilise, cami ve diğer turistik destinasyonları ile ön plana çıkan Yusufeli, Borçka ve Şavşat ilçeleri turistlerin en fazla tercih edilen ve vakit geçirilen yerleri arasında olmuştur. Örneğin tek bir tercih belirten 108 kişinin 14'ü ve birden fazla tercih işaretleyen 117 kişiden 73'ünün Borçka ilçesinde daha fazla vakit geçirdiği ortaya çıkmaktadır.

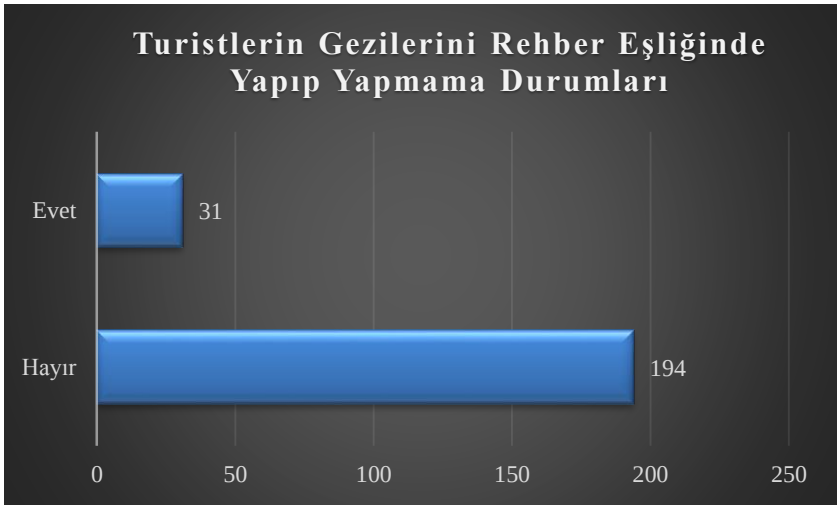
Şekil 3.54. Ankete Katılanların Artvin İlinde En Fazla Vakit Geçirdikleri İlçelerin Dağılımı.

Ankete katılanların 123'ü ekoturizm kapsamında gittikleri yerler içerisinde en fazla beğendikleri ilçe ve güzergâh konusunda belirtilen seçeneklerden sadece birini seçmiş olup, bunlar içerisinde 25 kişi "Artvin Merkez/Yusufeli", 20 kişi "Şavşat/Ardanuç", 2 kişi "Hopa/Borçka", 4 kişi Arhavi/Hopa, 2 kişi Artvin "Merkez/Borçka", 13 kişi "hepsi", 20 kişi Borçka/Murgul, 30 kişi Artvin "Merkez/Ardanuç" ve 7 kişi "diğer" seçeneğini işaretleyerek farklı görüş belirtmiştir. Diğer seçeneğini işaretleyenlerin en fazla beğendikleri ve vakit geçirdikleri yerler ise; 2 kişi Kaçkar Dağları, 1 kişi Artvin-Şavşat, 1 kişi Artvin-Şavşat, 1 kişi Borçka-Karagöl, 1 kişi Şavşat-Ardanuç-Hopa ve 1 kişi ise Camili (Macahel)'dir. Geriye kalan 102 kişi ise Artvin ilinin belirtilen yerleri içerisinde birden fazla seçeneği işaretlemişlerdir. Bunlar içerisinde en fazla 74 kere işaretlenen "Artvin Merkez/Yusufeli", 71 kere işaretlenen "Şavşat/Ardanuç" ve 65 kere işaretlenen "Hopa/Borçka" seçenekleri ilk üç sırada yer almaktadır (Şekil 3.55.). Bunlardan "Artvin Merkez/Yusufeli" seçeneği turistlerin en fazla tercih ettiği ve tek bir seçeneği işaretleyen 123 kişiden 25'i ile birden fazla seçeneği seçen 102 kişiden 74'ü bu yerleri tercihleri arasında belirtmiştir.

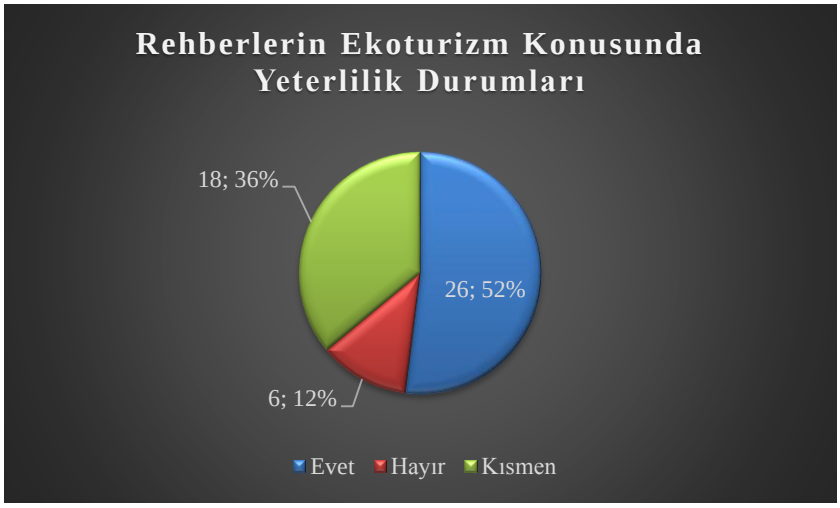
Şekil 3.55. Ankete Katılanların En fazla Sevdikleri İlçe ve Güzergâhların Dağılımı.

Ankete katılanların gerçekleştirilen faaliyetler için rehber hizmetlerinden faydalanma durumları incelendiğinde ankete katılan turistlerin % 13.8'i (31 kişi) "evet" ve % 86.2'si (194 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.56.). Diğer sorulara verilen cevaplarda dikkate alındığında insanların büyük bir bölümü planlamalarını kendileri yaptığından ve yanlarında çoğunlukla aile veya arkadaşlarıyla birlikte seyahat etmeleri rehber gereksinimini azaltmaktadır. Çünkü seyahat edilen yerler daha çok bilinen, en çok kullanılan veya ziyaret edilen destinasyonlardır. Ancak bazı ekoturizm etkinlikleri için bir rehber veya sahayı iyi bilen yöre insanı yardımı alınmadan yapılması mümkün değildir. Örneğin zorlu ve teknik bir tırmanış gerektiren dağlar için rehber veya bir dağcılık antrenörünün liderliği gerekmektedir. Daha çok ileri yaşlarda olan insanlar doğa temelli tur paketleri satın alarak bu gereksinimlerini giderdiklerinden paket içerisinde rehber de şirketin hizmetleri içerisinde yer almaktadır.

Şekil 3.56. Ankete Katılanların Rehberle Gezme Durumlarının Dağılımı.

Artvin'i ziyaret eden turistlerin gerek Artvin gerekse diğer turistik alanlara doğru gerçekleştirdikleri seyahatlerinde rehber hizmetinden faydalanma durumları dikkate alındığında turistlerin gözünde rehberlerin ekoturizm konusundaki amaç, kapsam ve ilkelerine uygun hareket etme ve ekoturizm aktivitelerinde yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olma durumlarına; % 52'si (26 kişi) "evet", % 36'sı (18 kişi) "kısmen" ve % 12'sı (6 kişi) "hayır" şeklinde değerlendirilmiştir (Şekil 3.57.). Henüz ülkemizde ekoturizm tam anlamıyla yerleşmediği için önemli eksiklikler yaşanabilmektedir. Bu yüzden de sonuç kısmen ve hayır yönüyle biraz fazladır.

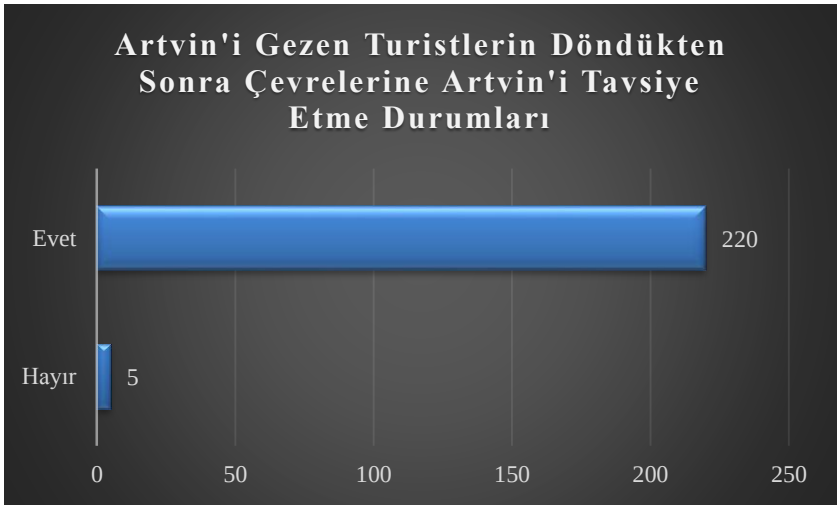
Şekil 3.57. Ankete Katılanlara Göre Rehberlerin Ekoturizmin Konusunda Yeterlilik Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların görüşlerine göre seyahatlerinde satın aldıkları turları pazarlayan seyahat acentalarının ekoturizm, çevre, doğa ve diğer konulardaki yeterlilikleri değerlendirilmiş ve katılımcıların % 55'i (124 kişi) "kısmen", % 27'si (60 kişi) "hayır" ve % 18'i (41 kişi) "evet" yanıtını vermiştir (Şekil 3.58.). Buna göre turist gözlemleri seyahat acentalarının büyük oranda belirtilen konulara önem verdiklerini göstermektedir.

Şekil 3.58. Ankete Katılanların Seyahat Acentalarının Ekoturizm, Doğal Çevre ve Koruma Konusunda Yeterlilik Durumlarının Dağılımı.

Ankete katılanların görüşlerine göre turistik destinasyonları ziyaret edip döndükten sonra yakınlarına, arkadaşlarına ve aynı amaç doğrultusunda hareket eden insanlara seyahatleri için Artvin ilini tavsiye etmeleri konusunda yöneltilen soruya % 97.8'i (220 kişi) "evet" ve % 2.2'si (5 kişi) "hayır" yanıtını vermiştir (Şekil 3.59.). Büyük çoğunluğunun Artvin ili ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olması, seyahat edenlerin çoğunun birden fazla kez Artvin'e gelmesi, seyahatlerinin bu alanda birkaç günden fazla sürmesi ve bir daha gelmek isteme düşünceleri tavsiye konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu yüzdende cevaplar daha çok tavsiye ederim şeklinde olmuştur.

Şekil 3.59. Ankete Katılanların Yaşadıkları Yere Dönünce Çevrelerine Artvin'i Tavsiye Etme Durumları.

"Artvin'i ziyaret ettikten sonra kente yönelik zihninizde oluşan imaj hakkında bir şeyler yazabilir misiniz?" sorusuna 132 kişi yanıt vermiş ve bunlar aşağıda olumlu ve olumsuz imajlar şeklinde ele alınmıştır.

Turistlerin Artvin ili hakkında zihinlerinde oluşan olumlu imajlar:

- ✓ Anlatılmaz yaşanır güzelliklerle dolu,
- ✓ Artvin hep böyle kalsın ve herkes görsün,
- ✓ Cennetten uzak bir görünüm ve bu yüzden korunması gereken değerler topluluğu,
- ✓ Dağ eteklerine kurulmuş çağdaş, cana yakın insanlarla dolu, sakin ve samimi şehir,
- ✓ El değmemiş, henüz keşfedilmemiş doğal güzellikleri ve harikaları nedeniyle insan hayatında bir defa olsun gidip görmesi gereken veya gezmesine değer bir yer,
- ✓ Doğal güzelliği bozulmamış, doğal dokusu hala korunabilmiş, sayılı ve nadir doğal zenginliklerimizden bir yer,
- ✓ Doğayla bir olmuş ve doğal hazinelerini korumak için elinden geleni yapan Artvinlilerle Artvin bambaşka,
- ✓ Doğal, bir o kadar samimi, misafirperver iyi insanlar ve yaşanabilir bir il,
- ✓ Eşsiz, doğal, etkileyici ve zengin bir kültür merkezi,
- ✓ Sessiz, sakin ve bakir bir coğrafyadan daha fazlasını sunmakta,

- ✓ Doğaya ve spora saygının var olduğu bir il,
- ✓ Hayal edilenden çok farklı bir yer,
- ✓ Huzur dolu,
- ✓ İnsanın henüz kirletemediği, sessiz, sakin, olağanüstü güzellikleri, büyüleyici eşsiz florası, zengin faunası, kültürel değerleri, tarihi mekânları ile belki de Türkiye'nin en güzel yeri, muhteşem bir yer,
- ✓ Kaliteli,
- ✓ Keşke hep böyle kalsa,
- ✓ Müdahele edilmemiş tüm köy ve alanları ile mükemmel bir potansiyeli olan il,
- ✓ Yaban hayatıyla baş başa kalacağınız bir yer,
- ✓ Süper bir dinlenme yeri,
- ✓ Tanıyana kadar sıradan, herhangi bir özelliği olmayan bir ildi, taki Artvin'i görene kadar. Şimdi ise Artvin aşk, hayal, rüya, bir tanecik ve nefestir,
- ✓ Türkiye'de kültürel, etnik ve doğa olarak ayırt edici özelliklere sahip bir yer,
- ✓ Uç nokta da duygular yaşanabilecek bir yer,
- ✓ Uzak ama vazgeçilmez bağlılık,
- ✓ Yeşil ve yeşilin her tonunu içinde barındıran bir yer.

Turistlerin Artvin ili hakkında zihinlerinde oluşan olumsuz izlenimler veya öneri mahiyetindeki görüşleri

Ankete katılan turistlerin vermiş oldukları benzer cevaplar sadeleştirilerek bir bütün halinde aşağıda sıralanmıştır. Kısaca insanların bazı konularda hemen hemen aynı duygu ve düşüncelerde bulundukları görülmektedir. Şunu söyleye biliriz ki, 132 kişin hemen hemen hepsinde doğa ve kültür kelimeleri eksiksiz yer almış ve bunların eşsiz güzelliklerde olduğu defalarca vurgulanmıştır. Buna göre yapılan değerlendirmeler neticesinde aşağıdaki belirtilen sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- ✓ Baraj inşaatları yüzünden Artvin ve çevresi tam bir beton yığınını andıran şantiye görüntüsünde ve imar planı olmayan dağlık koca bir kasabaya dönmüş durumda,
- ✓ Fiziki şartları zorlu ve yollar çok dar ve dik,
- ✓ Kısıtlı imkânların olduğu bir kent, doğal ve tarihi güzellikleri ile yeterince tanınmamış bir yer ve tanıtım çok zayıf,
- ✓ İşletme sahiplerine eğitimler verilmeli kalite artırılmalı,

- ✓ Yeni yapılaşmalar garip ve doğayla uyumsuz,
- ✓ Gürcistanda gibiydik Lazca ve Gürcüce dil çoğunlukta,
- ✓ Biraz uzak, tercih edilmesi zor ve bu yüzden de bir kere gidilebilecek bir yer,
- ✓ Sıradan,
- ✓ Kötü,
- ✓ Trafik yoğunluğu,
- ✓ Çok fazla gelişmiş olduğu söylenemez ama zaten tüm havası da burada,
- ✓ Arabası olmadan gelen biri için gezebilmek çok zor, belli saatler de köylere giden dolmuşlar var ve uzak mesafelere bu dolmuşlarla gitmek biraz güç,
- ✓ Ayder ve Uzungöl gibi katledilmemesi için "kesinlikle" koruma altına alınmalı,
- ✓ Artvin tanıtımını yapan programlar vb. görünce korkuyorum çünkü buranın da çok popüler bir hale gelip oteller, tesisler, yollar vb. için doğal güzelliklerinin bozulmasından endişe ediyorum,
- ✓ Artvin'in hiç bir koşulda göz önünde bulunmaması, elbette ki ilin korunması bakımından güzel bir durum.

Artvin ili ve ülkemizde ekoturizmin geliştirilmesi için önerileriniz varsa paylaşır mısınız? sorusuna 90 kişi yanıt vermiş olup, ankete katılanların görüşleri aşağıdaki gibidir:

- ✓ Tanıtım eksikliği için reklam ve tanıtımlar ülke geneline yayılmalı ve daha fazla farkındalık oluşturularak (Öneri olarak yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı TV kanallarında, sosyal medya da ki şuan en popüler olan youtube, twitter, instegram, facebook gibi yerlerde sık sık yer almalı, belgesel ve festivaller yapılmalı ve gelen bir kişi diğer üç kişinin gelmesini sağlayacak kadar Artvin ilini dolu dolu anlatmalı, tanıtıma katkı sağlanmalı) Artvin Türkiye'nin bir numaralı ekoturizm destinasyonu yapılmalı,
- ✓ Doğal güzellikler ve kültürel değerlerimizin koruması için yöre halkı ve turistler bilinçlendirilmeli,
- ✓ Turizm artsa da doğal alanların doğallığı, tabiat güzellikleri, dokusu, insanları ve kültürü bozulmadan korunmalı, turist gelsin diye doğallık katledilmemeli ve talan edilmeden ekoturizm geliştirilmeli,
- ✓ Çocukluktan itibaren doğayla iç içe olmak ve doğayı sahiplenmek öğretilmeli, Doğaya ve her canlıya saygı için her yaştan insan doğa sevgisi ve bilinci yerleştirilmeli, çevre eğitimi verilmeli ve farkındalık yaratılmalı,

- ✓ İnsanlar gezebilecek, kültürlerini artırabilecek kadar para kazanabilmeli,
- ✓ HES, madencilik ve termik santral gibi faaliyetler ülke genelinde ve özellikle Artvin'in ekoturizm imajına balta vurmamalı ve doğa katliamına yol açacak faaliyetlere izin verilmemeli,
- ✓ Ekoturizm için yatırımlara, reklama ve projelere hız verilmeli ve bunun için özel kaynaklar ayrılmalı (Öneri olarak özellikle Amerika ve Avustralya kıtalarında ekoturizme katılımın yoğun olduğu ülkelerde daha fazla tanıtım yapılmalı, koruma, geliştirme ve planlama uygulamalarından destek alınmalı),
- ✓ Bilim adamlarını uluslararası konferanslarda ekoturizm konulu çalışmaları desteklenmeli,
- ✓ Birçok noktada bozuk olan yollar düzeltilmeli, yöre ve yöre içi ulaşım olanakları artırılmalı, doğaya zarar verilmemeli, devlet ve özel sermaye desteğiyle böyle alanlarda ekolojik köprüler kurulmalı, patika yollar temizlenerek daha belirgin olmalı,
- ✓ Kaçkar ve Karçal dağlarının müthiş bir heliski ve tur kayağı potansiyeli var ama değerlendirilmiyor, yayla turlarında tanıtım çok zayıf deneyimli rehber eksiği var,
- ✓ Profesyonel ekoturizm ve doğal zenginliklerin bulunduğu konumlarda kesinlikle dükkân, restoran ve otel gibi tesisler yapılmamalı,
- ✓ Devlet teşvik imkânlarının kullanılarak turizm tesislerinin çoğaltılması ve yerli-yabancı turistlerin ilgisini arttırma amaçlı ve ekoturizme dayalı bu alanların yaygınlaştırılarak tur şirketleriyle işbirliği içinde olunmalı,
- ✓ Kitle turizminden uzak, butik turlar yapılmalı, otobüs gibi büyük toplu taşıma araçlarından ziyade minibüs gibi küçük toplu taşıma araçlarıyla turistik faaliyetler gerçekleştirilmeli, ilçe merkezlerinden turlar düzenlenmeli ve yerel halk bu konuda desteklenmeli,
- ✓ Yerel tur şirketlerinin olması, bunları sosyal medyadan kolay bulunması sağlanmalı ve ücretlerin makul oranlarda tutularak bu bölgeye yapılacak ziyaretler artırılmalı,
- ✓ Alt ve üstyapı sorunları iyileştirilmeli,
- ✓ Konaklama imkânlarının arttırılması (birden fazla kişi tarafından belirtilmiştir),
- ✓ Doğu Karadeniz Bölümü'ne yönelik bir oluşum, tartışma ve plan olmalı,
- ✓ Kırsal kalkınma için Artvin'e devlet desteği ile yatırım yapılmalı ve teşvikler verilmeli,

- ✓ Özellikle yerli esnaf desteklenmeli, hizmet kalitesi için yetişmiş personel eğitilmeli, yerel işletmecilere eğitim ve seminerler verilmeli,
- ✓ Yaban hayatına yaşam hakkı tanınması konusunda eğitim verilmeli,
- ✓ Yaylacılık desteklenmeli,
- ✓ Daha fazla gezi ve tur düzenlenerek Artvin'i hiç görmeyen birçok insanın görmesi sağlanmalı,
- ✓ Yabancı turist sayısı arttırılmalı,
- ✓ Yeni gezi güzergâhları belirlenmeli,
- ✓ Yeme ve içme gibi ihtiyaçların karşılanacağı hizmet alanları çok yetersiz ve bu yüzden bu eksiklik giderilmeli,
- ✓ Yöresel ürünlerin çeşitlendirilmesi ve üretimi desteklenmeli,
- ✓ Yöresel olarak yenebilen bitkilerin bir envanteri çıkarılmalı,
- ✓ Bu bitkilerin fotoğrafları, rastlandığı yöreler ve doğada yılın hangi döneminde bulunabileceği tespit edilmeli ve işaretlenmeli,
- ✓ Çeşitli bitki ve otların yöresel tüketim şekilleri (kısa yemek tarifi gibi) ve varsa şifalı özelliklerinin de yer aldığı, hem yöresel isimlerinin, hem Latince isimlerinin bulunduğu bir masaüstü kitap hazırlanmalı ve sırf bu otlardan (mantar çeşitleri de dahil) yapılmış yemekleri servis eden, hatta ismi "Ot Lokantaları" olan lokantalar açılmalı,
- ✓ Özellikle milli parklar canlandırılmalı ve içerisine kaliteli ancak düşük kapasiteli kamp alanları oluşturulmalı,
- ✓ Özellikle milli park ilan edilen yerlerde doğanın tahribini önleyecek şekilde ev vb. inşa edilmeli,
- ✓ Turistik mekân güzergâhındaki köylerin kalkınması için küçük kahvehane gibi sempatik yerler kurulmalı,
- ✓ Artvin ülkenin bir diğer ucunda olması nedeniyle insanların gelmesi için yeterli derecede çekicilik kazandırılmalı,
- ✓ Doğal ve kültürel alanların bozulmaması için biz insanlardan ve kitle turizmine yol açacak yoğunluktaki katılımlardan soyutlanmalı,
- ✓ Dağcılık kulüplerinin yaygınlaştırılması ve tanıtımı için çalışmalar yapılmalı,

- ✓ Turistik faaliyet ve planlar gerçekleştirilirken "doğal güzellikler doğal olduğu, içerisinde insan yapısı az olduğu için güzel" anlayışı ile hareket edilmeli ve para kazanma hırsıyla bu güzellikler yok edilmemeli,
- ✓ Artvin ilinin güzelliğini henüz el değmemiş doğal alanlarının olmasına bağlı ve bu yüzden pek fazla tanıtılmamalı,
- ✓ Zorlu ve zahmetli yol ve ulaşım imkânları (Trabzon'a kadar uçakla gidebiliyorsunuz, daha sonrasında oradan Hopa otobüsüne, Hopa'ya varınca Artvin merkez otobüsüne, Artvin merkezden ilçeye ve en son da oradan köye birkaç araç değiştiriliyor) insanları gitmekten vazgeçirdiği için ulaşım biraz daha geliştirilmeli,
- ✓ Turizm Danışma Ofisleri tüm ilçe merkezlerinde kurulmalı,
- ✓ Özellikle köylerde yeme-içme amaçlı yöre halkı tarafından yerler açılmalı,
- ✓ Yöresel ürünlerin de hem üretici, hem de tüketici yararına satışa sunulmalı,
- ✓ Turistlerin hoşça vakit geçirebileceği aktiviteler artırılmalı,
- ✓ Artvin bürokratları buraya daha fazla sahip çıkmalı,
- ✓ Bilgi tabelaları yapılmalı, yöre ile ilgili küçük önemli notlar yol haritalarına konmalı,
- ✓ Lüks beklentiler içerisinde olan insanlar Artvin'e gelip şehir standartlarında bir konfor beklememeli ve Artvin'deki turizm yatırımcıları da bu konforu sağlama çabası içerisine girmemeli,
- ✓ Yaylalarda aykırı yapılaşma ve ikinci konut yasak olmalı, öncelikle imar planı yapılmalı ve yaylalar ile kırsal alanlarda büyük turistik merkezlerdeki gibi oteller yapılmamalı,
- ✓ Doğayı ve yöre sakinlerini rahatsız edici tutum ve davranışlardan uzak durulmalı,
- ✓ Göller daha bakımlı olmalı,
- ✓ Turizm için öncelikle tesis, ulaşım ve farklı aktiviteler yaygınlaştırılmalı,
- ✓ Turizm alanlarının güzergâh ve rehberlik hizmetleri geliştirilmeli,
- ✓ Turizm adına değerler yok edilmemeli, hizmet sunumu ile ekolojik denge karşı karşıya getirilmemeli,
- ✓ Her yere yol, tek başına devasa otel ve tesis yapılmamalı, daha iyi konaklama tesisleri küçük ancak daha kaliteli olmalı, konaklama kapasitesi küçük butik oteller ve ev pansiyonları halinde ayrı ayrı artırılmalı ve yerel halkın daha fazla ekonomik kazanç sağlayacağı ev pansiyonculuğu teşvik edilmeli, il ve ilçe merkezlerinde yöresel mimari tarzında oteller yapılmalı,

- ✓ Turistik hizmet ve tesislerde lüks değil, kalite artırılmalı,
- ✓ Bölge mimarisine ve dokusuna uygun çok daha vizyoner taş/ahşap yapılar yapılmalı,
- ✓ Tarım ve hayvancılık faaliyetleri artırılmalı,
- ✓ Özellikle kahvaltıda tam doğal ürünler sunulmalı,
- ✓ Çevrenin koruması ve temiz kalması için çöp sorununa milletçe çözüm bulunmalı,
- ✓ Artvin'de doğa ile uyumlu yapılaşmaya özen gösterilmeli, otantik mimari korunmalı, eski konaklar, taş/ahşap yapılar restore edilmeli, yöresel ögeler ön plana çıkarılmalı ve betonlaşmadan uzak durulmalı,
- ✓ Tarihi birçok kilise ve gözleme kulesi restore edilmeli
- ✓ Avcılık gibi doğal yaşama zarar verecek durumların önüne geçilmeli,
- ✓ Yeşil yol projesiyle doğanın ve yerli halkın huzuru bozulmamalı,
- ✓ Yeşil yol projesi desteklenmeli,
- ✓ Bireysel ziyaretler için merkezden yaylara ve köylere ulaşım araçları konulmalı,
- ✓ Büyük şehirlerdeki tur şirketlerine ödenecek para yerel halka ve yöredeki yerel işletmelere de ödenmeli.

3.30. GIS-Fuzzy DEMATEL MODELİNE GÖRE ARTVİN İLİNİN EKOTURİZME UYGUN ALANLARININ BELİRLENMESİ

Turizm planlamasının sürdürülebilir bir gelişim modeline dayalı olarak yapılması fikri gün geçtikçe yaygınlık kazanmaktadır. Bu nedenle planlama sürecinde çevrenin korunması ve optimal kullanımı önem arz etmektedir. Şüphesiz sürdürülebilir turizm açısından en önemli unsurlardan birisi çevreyle uyumlu turizm alanlarının belirlenmesidir. Özellikle yer uygunluğu ve yer seçimi CBS'nin en çok kullanılan ve en iyi bilinen uygulama alanlarından biridir. Yer seçimi ile ilgili çok farklı yöntemler kullanılmasına karşın genellikle temelde iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlar model analizi (problem daha çok matematiksel bazı çözümlemelerle gerçekleştirilir) ve senaryo (kısaca ne olabileceğine ilişkin öyküler) analizidir (Ölgen, 2003: 26-31).

Turizm planlaması ve yönetimi birçok aracıyı ve karmaşık karar alma sürecine yardım etmek amacıyla pek çok bilgiyi içermektedir. Böylelikle CBS farklı setlerin hem nitelsel ve niceliksel olarak, hem de mekânsal ve mekânsal olmayan şeklinde bütünleştiremeye, saklamaya ve izlemeye izin vermektedir (Yianna ve Poulicos, 2005: 3-7). Turizm etkinliklerini izleme ve ölçme eğilimleri izlemeyi ve "ne değişti" sorusunu

yanıtlamayı içermektedir. Bu uygulama zaman içerisinde arzu edilen parametreleri izleyerek ve daha sonraki kategorilerle ilişkili olan potansiyel etkileri önceden tahmin etmede kullanılmaktadır. Çevresel, sosyal, ekonomik bilgiyi gerektiren turizm gelişimi CBS teknolojisi ile verilerin yönetimine ve bütünleştirilmesine izin vermektedir (Ahipaşaoğlu ve Kaya, 2005: 42-43).

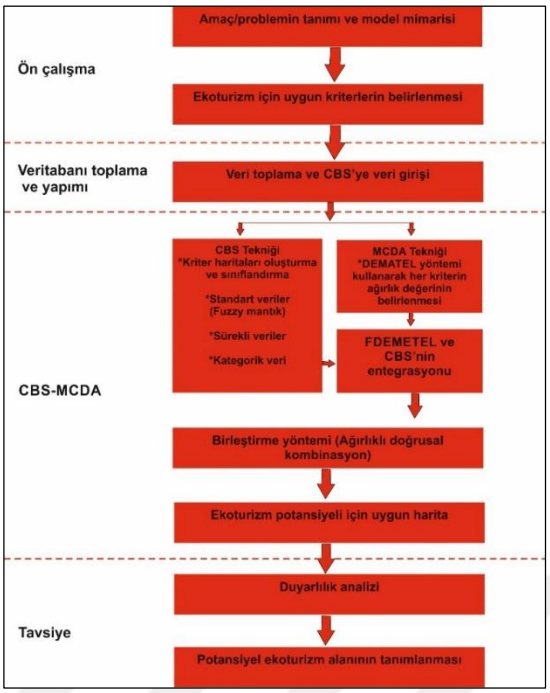
DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) problemleri değerlendirmek için iyi bir teknik olsa da, sistemlerin ilişkileri genellikle yapısal bir modelin oluşturulmasında keskin değerler ile verilmektedir. Ancak, gerçek anlamda kesin değerler vermek yetersiz olabilmektedir. Bu anlamda birçok değerlendirme kriteri kesinlikle kusurludur ve muhtemelen belirsiz faktörleri içermektedir. Battelle Memorial Enstitüsü Cenevre Araştırma Merkezi'nde (Gabus ve Fontela, 1973) yapılan araştırmalar neticesinde oluşturulan DEMATEL, karışık kriterler arasında nedensel ilişkiler içeren bir model meydana getirmek ve çözümleme yapmak maksadıyla geliştirilen kapsamı olan yöntemlerden biridir. Bir problemi ölçerken ölçütlerin neden-sonuç ilişkisini açıkça görülebilir. Bulanık DEMATEL metodu DEMATEL yaklaşımını Bulanık Küme Teorisi (Zadeh, 1965) ile birleştirerek bulanık sayılara bağlı olarak çözüm yapmaktadır. Bu sayede kesin değerler yerine kesin olmayan göreceli kavramlar ile kriterler arasındaki ilişkiler belirlenebilmektedir. Bulanık DEMATEL yöntemi, tercihler hakkındaki insan kararlarının çoğu zaman kesin olmadığı ve kesin sayısal değerler ile hesaplanması zor olduğu göz önüne alındığında ortaya çıkan zorluk nedeniyle birçok araştırmacı tarafında bu yöntem tercih edilmektedir (Chang, Chang, & Wu, 2011; Chen-Yi, Ke-Ting, ve Gwo-Hshiung, 2007; Chen ve diğ., 2008; Lin ve Wu, 2008; Liou, Yen, & Tzeng, 2008; Tseng, 2009; Wu ve Lee, 2007; Büyüközkan ve Çifçi, 2012: 3002; Gökkısa ve Perçin, 2017: 250).

Karar verme sürecinde yer alan kriterlerin göreli önemi, Bulanık Karar Verme ve Değerlendirme Laboratuvarı (FDEMATEL) yöntemini kullanarak belirlenir. Ekoturizmin gelişimi için son uygunluk haritası CBS'de FDEMATEL yönteminin çıkış değerleri olan kriterler/kümelenme ağırlığı kullanılır. FDEMATEL yöntemi, ekoturizm gelişiminin belirlenmesi ile ilgili sorunları çözmek için karar verme sürecini desteklemek için kullanılan bir karmaşık araçtır. Ekoturizm planlamasında GIS-FDEMATEL modelinin avantajı karşılaştırmaya imkân tanıyan esneklik özelliğidir. Bu durum karar verme sürecine yeni bir değer katmakta ve ekoturizmin gelişimi ile ilgili problemlerin

değerlendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, CBS FDEMATEL modelinin avantajı, karar vericilerin karar vericilerinin karar vericilerle çalışabilmesidir (Jones, 2005).

Turizm faaliyetlerinin neden olduğu çevresel zararların engellenerek azaltılması amacıyla bir alanda geliştirilen sürdürülebilir çevre ve ekoturizm projeleri son yıllarda önemli bir hale gelmiştir. Bu çerçevede çoklu kriter belirleme yöntemiyle üretilen haritalarla birlikte alandaki ekoturizm potansiyelinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 4 ana başlık altında toplanan ve 16 değerlendirme ölçütüyle alanın değerlendirilmesi yapılarak, FDEMATEL metoduyla alandaki sürdürülebilir ekoturizm potansiyeli incelenmiştir. Bu işlemler sonucunda alanın kullanışlı olup olmadığı ve ekoturizme uygun alanlar uzman görüşleri ve karar verme süreçleriyle tespit edilmiştir.

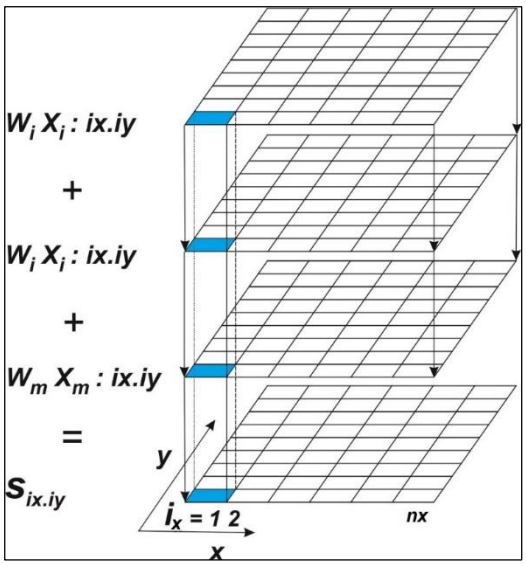
Ekoturizme uygun alanların tespiti için öncelikle çalışma modelinin belirlenmesi gerekmektedir (Şekil 3.60.). Buna göre dört ana başlıkta toplayacağımız saha ile ilgili "ön çalışma (amaç ve problemin tanımı ile model mimarisi ve ekoturizm için uygun kriterlerin belirlenmesi)", "verilerin toplanması ve veri tabanının oluşturulması (veri toplama ve CBS'ye veri girişi)", "CBS-MCDA (kriter haritalarının oluşturulması ve sınıflandırılması, MCDA tekniği ve DEMATEL" yönteminin kullanılması, FDEMATEL ile CBS'nin entegrasyonu, birleştirme ve ekoturizm potansiyeli için uygun haritaların üretilmesi)" ve son olarak "tavsiye (duyarlılık analizi ve potansiyel ekoturizm alanlarının tanımlanması)" gibi konular aşama aşama gerçekleştirilmektedir.

Şekil 3.60. Ekoturizm İçin Uygun Alanın Belirlenmesi İçin Sürdürülebilirlik Modeli.

Kaynak: Gigovica ve diğ., (2016: 353)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Haritaların elde edilmesi için CBS tekniklerinden ve ARCGIS 10.4 programından yararlanılmıştır. Verilerin programa girilmesiyle birlikte nihai uygunluk haritasının elde edilmesi için Şekil 3.61.'de belirtilen analiz gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3.61. CBS'de Nihai Uygunluk Haritasını Elde Etme Prosedürü.

Kaynak: Gigovica ve diğ., (2016: 353)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekoturizme uygun alanların belirlenmesi için önceki çalışmalar referans alınarak topoğrafya (yükselti, eğim, bakı ve görünürlük), doğal (sıcaklık, yağış, jeoloji ve toprak), çevresel (bitki örtüsü, arazi kullanımı, korunan alanlar ve su kaynakları (göl, akarsu vb.) ve sosyo-ekonomik (yerleşme, yol, kültürel alanlar ve olumsuz faktörler) göstergeler dikkate alınmıştır (Tablo 3.35.).

Tablo 3.35. Ekoturizm Için Kriter ve Kümeler.

Kümler	Kriterler	Referanslar
Topoğrafya (C1)	**Yükselti (K1)** Yükseklik, topoğrafik olarak röliefin değişikliğini açıklar. Dikey röliefin farklı çekiciliği, panoramik ambiyans, rölief mozaiği ve hava kalitesi gibi özellikleri üzerindeki etkisine yansıtır.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Samanta and Baitalik, 2015; Dashti ve diğ.,, 2013; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Pareta, 2013; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bunruamkaew and Murayama, 2011; Jeong ve diğ.,, 2014; Delavar ve diğ.,, 2010)
	Eğim (K2) Arazinin karmaşıklığı ve yüzde olarak dağılımı bu kriterin temel değerini oluşturmaktadır. Erişilebilirliği kolaylaştırması nedeniyle, temelde daha düz arazi eğimi ekoturizm gelişimi için daha uygundur.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Dashti ve diğ.,, 2013; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015; Bunruamkaew and Murayama, 2011; Dhami ve diğ.,, 2014; Jeong ve diğ.,, 2014; Delavar ve diğ.,, 2010)
	Bakı (K3) Bakı, alınan güneş ışığı miktarını ve mikro iklim oluşturmayı etkiler. Örneğin bazı alanlarda kuzey yönelimli eğime sahip alan genellikle daha diktir, daha fakir bitki örtüsüyle, çoğunlukla erozyona maruz kalmaktadır ve daha düşük sıcaklıklar nedeniyle uzun süre boyunca turistik faaliyetler için rahat değildir. Kuzeyde, güney yönelimli alan, iniş eğimi, mükemmel mikro iklim ve çeşitli flora ve fauna ile daha geniş bir yüzey alanına sahiptir.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015; Delavar ve diğ.,, 2010)
	Görünürlülük (K4) Alt ölçüt olarak görünürlük, bir dijital yükseklik modelinden (DEM) üretilir, en çekici manzara alanlarının görülebileceği bölgeleri analiz eder ve tanımlar.	(Dashti ve diğ.,, 2013; Bunruamkaew and Murayama, 2011)
Doğal (C2)	**Sıcaklık (K5)** Ortalama sıcaklık değeri, kırsal kesimde kalma süresinin uzunluğunu, süresini, memnuniyeti ve ayrıca turistik turların organizasyonu için en uygun alanların seçimini etkiler.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015)
	Yağış (K6) Yağış miktarı eşit olmayan bir dağılım gösterir. Nispeten küçük bir alanda, yağış miktarında büyük farklılıklar vardır. Bu, konaklama süresinin uzunluğunu, bitki türünü ve turist rotaların güzergâhını etkiler.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Mobaraki ve diğ.,, 2014)
	Jeoloji yapı (K7) Jeolojik çeşitlilik ve alandaki kayaçlar mekânın doğal değerini arttırır.	(Dashti ve diğ.,, 2013; Pareta, 2013)
	Toprak örtüsü (K8) Toprak bilimi, bitki örtüsü tipi, su geçirgenliği, arazi kullanımı vb. durumları etkiler. Değerlendirme sırasında, özel ekoturizm değeri, rendzina, tınlı ve benzeri toprak tiplerine sahiptir.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Dashti ve diğ.,, 2013; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Pareta, 2013; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015)
Çevresel (C3)	**Bitki örtüsü ve dağılışı (K9)** Bitki örtüsü tipi ekoturizm potansiyeli için önemlidir. Orman altındaki alanlar ekoturizm gelişimi için en yüksek değere sahiptir. Ölçüt olarak kırsal alanda orman bitki örtüsü yüzdesinin mekânsal temsiline göre değerlendirilmiştir.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Pareta, 2013; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015; Dhami ve diğ.,, 2014; Jeong ve diğ.,, 2014)
	Arazi kullanımı (K10) Arazi kullanımı, bölgedeki arazi kullanımının mekânsal dağılımıdır. Orman alanları ve en düşük sanayi alanları ekoturizm gelişimi için en yüksek değere sahiptir.	(Bali ve diğ.,, 2015; Jeong ve diğ.,, 2014; Bunruamkaew and Murayama, 2011)
	Korunan ve hassas alan (K11) Doğal güzellik ve doğa koruma nedeniyle, ekoturizm gelişimi için korunan alan ve rezervler önemlidir.	(Dashti ve diğ.,, 2013; Bunruamkaew and Murayama, 2011; Pareta, 2013; Jeong ve diğ.,, 2014; Regulation on the protection regime, 2012)
	Su kaynaklarına uzaklık (K12) Su yüzeyine yakınlık ve suyun kalitesi rekreasyon alanı işlevi için önemli bir rol oynamaktadır.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Samanta and Baitalik, 2015; Dashti ve diğ.,, 2013; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Pareta, 2013; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Jeong ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015)
Sosyo-ekonomik (C4)	**Yerleşmelere uzaklık (K13)** Ekoturizmin gelişmesinde nüfuslu alanların yakınlığı önemli rol oynamaktadır. Gizlilik ve şehir gürültüsünden uzaklık eko turistler için daha caziptir. Kentsel alanların yakınlığı olumsuz bir etkiye sahiptir.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Dhami ve diğ.,, 2014; Jeong ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015; Boyd ve diğ.,, 1995)
	Yollara uzaklık (K14) Yollar ekoturizm alanının erişilebilirliğini etkiler. Turist değerlerinin iyi bir şekilde birbirine bağlanması, turistik destinasyonun oluşturulmasını sağlar.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Dashti ve diğ.,, 2013; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Pareta, 2013; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Bali ve diğ.,, 2015; Dhami ve diğ.,, 2014; Jeong ve diğ.,, 2014; Boyd ve diğ.,, 1995)
	Kültürel alanlara uzaklık (K15) Kültürel etkinliklere sahip alanlar, ekoturizm alanının değerini arttırır. Bu amaçla arkeolojik, dini, kültürel, etnik objeler ve benzeri alanlar dikkate alınır.	(Dashti ve diğ.,, 2013; Pareta, 2013; Bunruamkaew and Murayama, 2011)
	Olumsuz faktörlere uzaklık (K16) Bu faktörün kısıtlayıcı bir rolü vardır. Sanayi, madencilik, düzenli depolama alanları ve benzeri alanlar gibi ekoturizm gelişimi için olumsuz özelliklere sahip alanları içerir.	(Mahdavi and Niknejad, 2014; Dashti ve diğ.,, 2013; Kheikhah Zarkesh ve diğ.,, 2011; Mobaraki ve diğ.,, 2014; Dhami ve diğ.,, 2014)

Kaynak: Gigovica ve diğ., (2016: 354)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekoturizme uygun alanlar belirlenirken analize katılan veriler çeşitli kurumlar tarafından yapılan haritalara, dokümanlara ve arazi gözlemlerine dayanmaktadır (Tablo 3.36.). Kurumlardan elde edilen başta haritalar olmak üzere iklimsel veriler CBS tabanına girilerek sayısallaştırılmıştır.

Tablo 3.36. Ekoturizm İçin Kriter ve Kümeler.

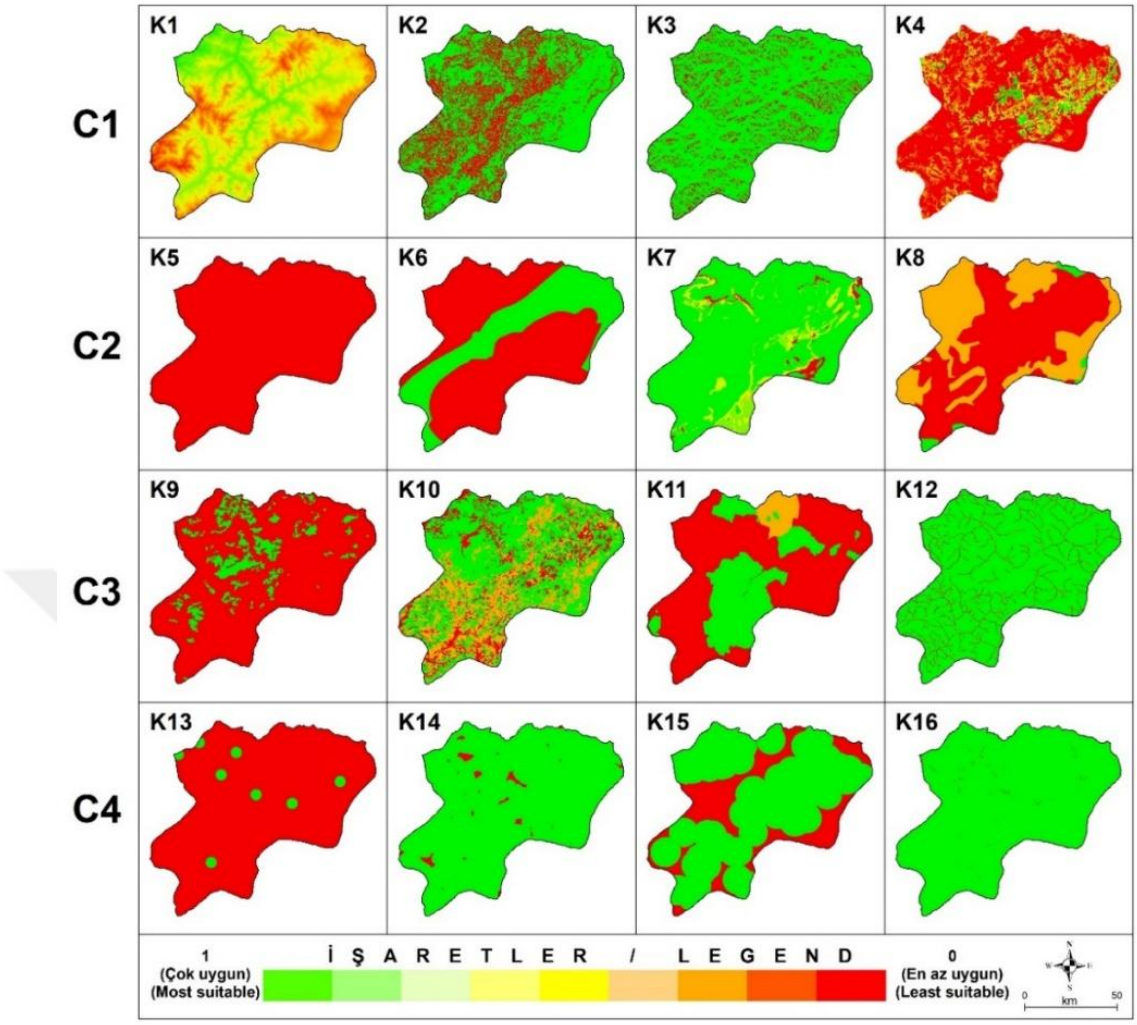
Kriterler	Veri	Ölçek	Yer analizi
Yükselti	Topoğrafya haritası	1/25.000	Georeferencing Surface Analysis
Eğim	Topoğrafya haritası	1/25.000	
Bakı	Topoğrafya haritası	1/25.000	
Görünürlülük	Topoğrafya haritası	1/25.000	
Sıcaklık	Meteoroloji	-	Georeferencing Kriging
Yağış	Meteoroloji	-	
Jeoloji yapı	MTA	1/500.000	Reclassify
Toprak örtüsü	Toprak haritası		Reclassify
Bitki örtüsü ve dağılışı	Amenajman haritası	1/25.000	Geostatistical Analyst
Arazi kullanımı	Çevre düzeni planı	1/100.000	Reclassify
Korunan ve hassas alan	DKMPGM	1/25.000	
Su kaynaklarına uzaklık	Topoğrafya haritası	1/25.000	Radial Distance
Yerleşmelere uzaklık	Topoğrafya haritası	1/25.000	
Yollara uzaklık	Topoğrafya haritası	1/25.000	
Kültürel alanlara uzaklık	Mekân		
Olumsuz faktörlere uzaklık	Mekân		

Bir dizi işlemlere devam edilerek veriler üzerinde çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler içerisinde sayısallaştırılan haritalar ve veri tabanında kullanılan veriler Fuzzy standart kriterlerine göre ekoturizm değerlendirilmesi Tabo 3.37.'de verilen değerlere göre hesaplanmıştır. Fuzzy standart kriterlerine göre yapılan değerlendirme neticesinde 4 ana grupta toplanan 16 ayrı harita elde edilmiştir (Harita 3.9.; Harita 3.10.; Harita 3.11.).

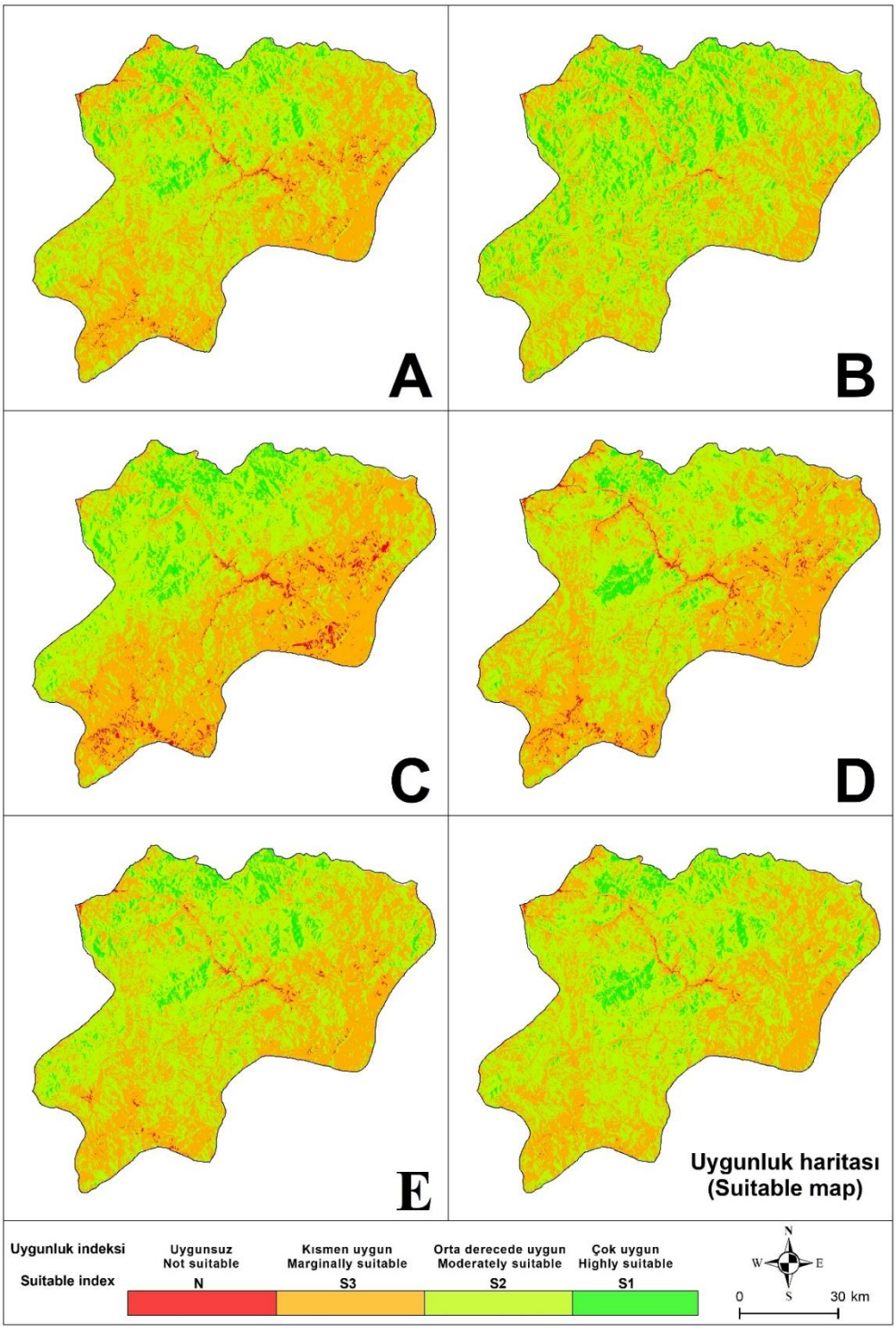
Tablo 3.37. Fuzzy Standart Kriteri.

Kümler	Kriterler	Fuzzy ve model üyelik işlemi	Kontrol noktası/Değer noktası	Sonuç fayda
Topoğrafya (C1)	**Yükselti (K1)**	Doğrusal	a = 50 m b = 500 m	0–50 m eşit 0, 50–500 m arasında 0 ve 1, daha çok 500 m eşit to 1
		Sıradan		
		Artan		
	Eğim (K2)	Doğrusal	c = 2% d = 50%	0–2% eşit 1, 2–50% arasında 1 ve 0, more than 50% eşit to 0
		Sıradan		
		Azalan		
	Bakı (K3)	Sigmodial	a = 22,5◦ c = 202,5◦ b = 157,5◦ d = 337,5◦	337,5–22,5◦ eşit 0, 22,5–157,5◦ arasında 0 ve 1, 157,5–202,5◦ eşit 1, 202,5–337,5◦ arasında 1 ve 0
		Simetrik		
	Görünürlülük (K4)	Doğrusal	a = 0 b = 10 görünür manzaralar	0–10 arasında 0 ve 1, daha çok 10 eşit to 1
		Sıradan		
		Artan		
Doğal (C2)	**Sıcaklık (K5)**	Sigmodial	a = 17 ◦C c = 20,2 ◦C b = 19,8 ◦C d = 22 ◦C	Daha az 16 ◦C ve daha çok 24 ◦C eşit 0, 16,0–19,8 ◦C arasında 0 ve 1, 19,7–20,2 eşit 1, 20,2–24,0 ◦C arasında 1 ve 0
		Simetrik		
	Yağış (K6)	Sigmodial	a = 600 mm c = 800 mm b = 750 mm d = 950 mm	Daha az 600 mm ve daha çok 950 mm eşit 0, 600–750 mm arasında 0 ve 1, 750–800 mm eşit 1, 800–950 mm arasında 1 ve 0
		Simetrik		
	Jeoloji yapı (K7)	Ayrık(farklı)	granit, gnays, kuvars eşit 1, kalker eşit 0.8, konglomera eşit 0.6, allüvyon, kil eşit 0.4, alçıtaşı, çakıl eşit 0.2, kumtaşı eşit 0.1	
		Kategorik veri		
	Toprak örtüsü (K8)	Ayrık(farklı)	rendzina eşit 1, loam, kil, eşit 0.8, killi toprak kumlu-tınlı eşit 0.6, kahverengi toprak, vertisol eşit 0.4, kumlu, allüvyal eşit 0.2, silt-tınlı eşit 0	
		Kategorik veri		
Çevresel (C3)	**Bitki örtüsü ve dağılışı (K9)**	Doğrusal	a = 10% b = 70%	% 0–10 eşit 0, % 10–75 arasında 0 ve 1, daha çok 75% eşit to 1
		Sıradan		
		Artan		
	Arazi kullanımı (K10)	Ayrık(farklı)	Sulak alan, endüstri, yerleşim alanı eşit 0, tarım eşit 0.2, bağ eşit 0.4, alanlar eşit 0.6, çayırlar eşit 0.8, ormanlar eşit 1	
		Kategorik veri		
	Korunan ve hassas alan (K11)	Ayrık(farklı)	Birinci derece eşit, habitat 1, ikinci derece eşit 0.6, third degree eşit 0.4, korunmayan eşit 0.1	
		Kategorik veri		
	Su kaynaklarına uzaklık (K12)	Doğrusal	c = 100 m d = 3000 m	0–100 m eşit 1, 100–3000 m arasında 1 ve 0, daha çok 3000 m eşit to 0
		Sıradan		
		Azalan		
Sosyo-ekonomik (C4)	**Yerleşmelere uzaklık (K13)**	Doğrusal	a = 100 m b = 3000 m	0–100 m eşit 0, 100–3000 m arasında 0 ve 1, daha çok 3000 m eşit to 1
		Sıradan		
		Artan		
	Yollara uzaklık (K14)	Doğrusal	c = 100 m d = 3000 m	0–100 m eşit 1, 300–3000 m arasında 1 ve 0, daha çok 3000 m eşit to 0
		Sıradan		
		Azalan		
	Kültürel alanlara uzaklık (K15)	Doğrusal	c = 300 m d = 8000 m	0–300 m eşit 1, 300–8000 m arasında 1 ve 0, daha çok 8000 m eşit to 0
		Sıradan		
		Azalan		
	Olumsuz faktörlere uzaklık (K16)	Doğrusal	a = 300 m b = 10000 m	0–300 m eşit 0, 300–10000 m arasında 0 ve 1, daha çok 10000 m eşit to 1
		Sıradan		
		Artan		

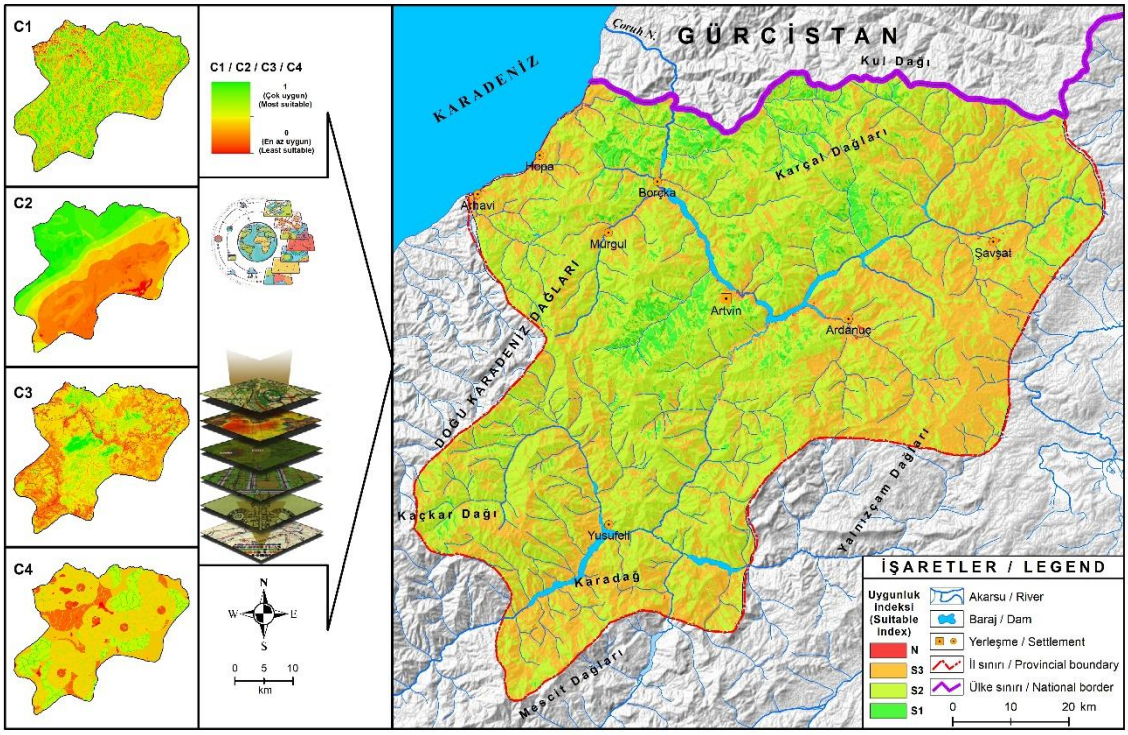
Kaynak: Gigovica ve diğ., (2016: 356)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Harita 3.9. Çalışma Alanının Standart Kriter Haritaları.

Harita 3.10. Farklı Hassas Analiz Seneryolarına Göre Uygunluk Haritaları.

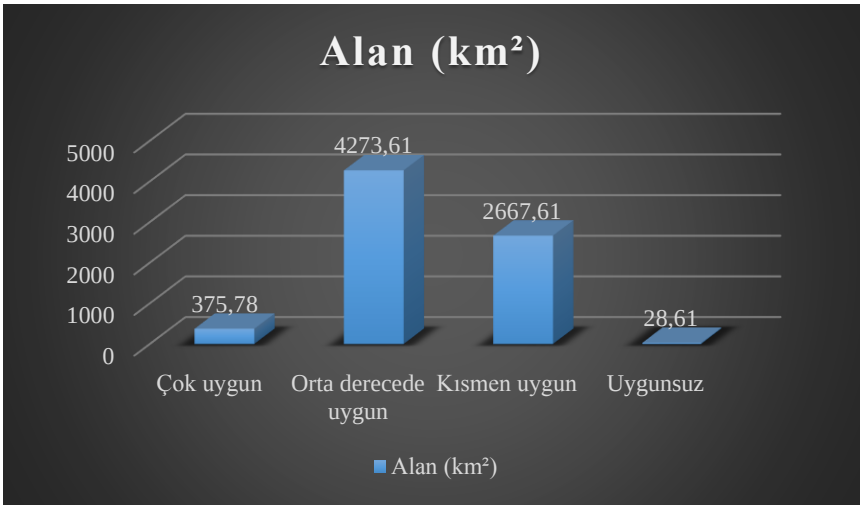

Harita 3.11. Artvin'de Ekoturizm İçin Nihai Uygunluk Haritasının Toplanması.

Yapılan değerlendirme sonucunda Artvin ilinin fuzzy likert ölçeğinin uygunluk sınıflarına göre "çok uygun" alanların 375.8 km² (% 5,12), "orta derecede uygun" alanların 4273,61 km² (% 58,18), "kısmen uygun" alanların 2667,61 km² (% 36,32) ve "uygunsuz" alanların ise 28,61 km² (% 0,39) olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3.38.; Şekil 3.62.).

Tablo 3.38. Artvin İlinde Ekoturizme Uygun Alanların Uygunluk İndeksine Göre Alansal Dağılım.

Uygunluk sınıfları	Alan (km²)	Oran (%)
Çok uygun	375,78	5,12
Orta derecede uygun	4273,61	58,18
Kısmen uygun	2667,61	36,32
Uygunsuz	28,61	0,39
Toplam	7346	100

Şekil 3.62. Artvin İlinde Ekoturizme Uygun Alanların Uygunluk İndeksine Göre Dağılımı.

DEMATEL metodu, karar vericilerin problemleri görselleştirme yöntemiyle araştırması ve açıklamasını sağlayan, özellikle de diyalog olarak adlandırılan grafik teorisinin temeli üzerine kurulu olması nedeniyle daha faydalıdır (Vafadarnikjoo vd. 2015; Gabus ve Fontela, 1972; Gabus ve Fontela 1973; Wu ve Lee 2007). Bu yöntem, faktörleri arasında etki değerleri uygulayarak tüm faktörleri "neden" ve "etki" olarak adlandırılan iki ayrı kategoriye ayırır. Bu sınıflandırma, sistem bileşenlerinin daha kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmesine ve karmaşık sistem sorunlarının çözümüne yönelik sonuçların bulunmasıyla tamamlanır. DEMATEL'de, "faktörler" veya "ölçütler" aynı şekilde tanımlanmıştır, her ikisi de bir karar vericinin, bir çiftli ilişki matrisi oluşturarak aralarındaki ilişkileri belirlemede istekli olduğu unsurlardır. Bu yöntemin işlemsel olarak tanımlamaları tamamıyla istatistik ve matematiğe dayandığından tek tek tanımlamak yerine adımları aşağıdaki gibi ifade etmek daha doğru olacaktır (Govindan ve diğ., 2016; Vafadarnikjoo ve diğ., 2015; Lin ve Wu, 2008: 207-212; Vafadarnikjoo, Mobin ve Firouzabadi, 2016: 1370):

Adım 1: Öncelikle karar hedefini belirleyin ve bir uzman ekibin oluşturulması gerekmektedir. Karar verme, karar hedeflerinin tanımlanması, ilgili bilgilerin toplanması, mümkün olan en geniş yelpazedeki alternatiflerin üretilmesi, avantaj ve dezavantajlar için alternatiflerin değerlendirilmesi, optimal alternatiflerin seçilmesi ve karar hedeflerine ulaşılmasını sağlamak için sonuçların izlenmesi sürecidir (Hess ve Siciliano, 1996; Opricovic ve Tzeng, 2004).

2. Adım: Bu adımda ölçme kriterlerinin geliştirilmesi ve bulanık ölçek kullanılarak tasarlanması yapılmaktadır. Bunun için değerlendirme kriter kümeleri oluşturulur. Bununla birlikte, değerlendirme kriterleri nedensel ilişkilerin doğasına ve genellikle çeşitli karmaşık yönleri içeren bir yapıya sahiptir. İnsan değerlendirmelerinin belirsizlikleri ile başa çıkmak için, net DEMATEL yönteminde kullanılan ve Li (1999) tarafından önerilen grup kararlarında kullanılan bulanık dilsel ölçeği benimsenir. Buna göre farklı "etki" dereceleri (Çok yüksek, Yüksek, Düşük, Çok Düşük, Etki Yok) gibi beş dilsel terimle ifade edilir (Tablo 3.39.).

Tablo 3.39. Kriterler/Kümeler Değerlendirilmesi İçin Fuzzified Likert Ölçeği.

No	Dilsel değerler	Üçgen Fuzzy sayılar
1.	Çok yüksek etki (VH)	4
2.	Yüksek etki (H)	3
3.	Düşük etki (L)	2
4.	Çok düşük etki (VL)	1
5.	Etki yok (No)	0

3. Adım: Bundan sonraki süreçte karar vericilerin değerlendirmeleri edinilir. Kriterler arasındaki ilişkiyi ölçmek için C = {Cᵢ\i = 1,2,...,n}, uzmanlarından oluşan bir karar grubunun dilsel terimler açısından çift-yönlü karşılaştırmalar yapması istenmiştir. Bu nedenle *p* bulanık matriksleri $\widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle 1\rangle}, \widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle 2\rangle}, \ldots, \widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle p\rangle}$, her biri bir uzmana karşılık gelen ve eleman olarak üçgen bulanık sayılarla elde edilir (Ek 2.: Formül 1.). Bulanık matris, $\widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle k\rangle}$, *k* uzmanının başlangıçtaki doğrudan ilişki bulanık matrisi olarak adlandırılır.

4. Adım: Normalleştirilmiş doğrudan ilişki bulanık matrisi $\text{Let } \tilde{a}_i^{\langle k\rangle}$ üçgen bulanık sayılar elde edilir (Ek 2.: Formül 2.).

Lineer ölçek transformasyonu, daha sonra kriter ölçeklerini karşılaştırılabilir ölçeklere dönüştürmek için bir normalizasyon formülü kullanılır. *k* uzmanının normalleştirilmiş doğrudan ilişki bulanık matriksi $\widetilde{\mathbf{X}}^{\langle k\rangle}$'dır (Ek 2.: Formül 3.).

DEMATEL metod da *i* öyle ki $\sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{\langle k\rangle} < r^{\langle k\rangle}$. en az bir tane olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım pratik durumlarda iyi karşılanmaktadır. Bu förmüllere göre işlemler yapıldıktan $Let\ \widetilde{N} = (\ell, m, u),\ k > 0\ a$ ve $k \times \widetilde{N} = (k\ell, km, ku)$) ve (

$\widetilde{N}_1 \oplus \widetilde{N}_2 = (\ell_1 + \ell_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2)$ sonra belirtilen ortalama matrisi hesaplamak için çeşitli işlemler takip edilir (Ek2.: Formül 4.)

Bulanık matris $\widetilde{\mathbf{X}}$ normalleştirilmiş doğrudan ilişki matrisi olarak adlandırılır. Burada, $\widetilde{\mathbf{X}}^{\langle k \rangle}$ normalleştirilmiş doğrudan ilişki bulanık matrisini hesapladıktan sonra, uzmanlar arasında tüm verileri bir araya getirmek veya toplamak için aritmetik ortalama kullanılır. Bu yaklaşım, ilk doğrudan ilişki bulanık matrisi olan $\widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle k \rangle}$ elde ettikten sonra, uzmanların tüm verilerini bir araya toplamaktan daha iyi olan bireysel görünümdeki doğrudan farklılıkları ortaya çıkarabilir.

5. Adım: Bu adımda yapısal model kurulur ve analiz edilir. Toplam ilişki bulanık matrisini $\widetilde{\mathbf{T}}$ hesaplamak için, $\lim_{w\to\infty} \widetilde{\mathbf{X}}^w = 0$'in önceden birleşmesi sağlanır. $\widetilde{\mathbf{X}}^w$ hesaplamada, iki üçgen bulanık sayının çarpımı için yaklaşma formülü (4) uygulanır. Aslında, bu yazının dilsel değerleri altında, formül (4) neredeyse formül (3) ile çakışır (Ek 2.: Formül 5.). Böylece, $\widetilde{\mathbf{X}}^w$'in elemanları da üçgen bulanık sayılardır. Let $\tilde{x}_{ij} = (\ell_{ij}, m_{ij}, u_{ij})$ ve $\widetilde{\mathbf{X}}$'den çıkarılan elemanları üç net matrisi tanımlanır, çeşitli matrisler oluşturulu ve ıspatı gerçekleştirilir (Ek 2.: Formül 6.).

Sonradan, $\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} u_{ij} < n$, $u'_{1,n+1}, u'_{2,n+1}, \ldots, u'_{n,n+1}$'nun en az bir tanesi pozitif olmalıdır. $\mathbf{X}_u$'nun elemanları temel çapraz elemanlar hariç, pozitiftir. Çünkü üçgen bulanık sayıdaki dilsel değerlerin doğru parçaları pozitiftir. Dolayısıyla $\mathbf{X}_{\text{aug}}$, matrisi ve bir Markov zincirinin olasılıksal bir matrisidir ve $\mathbf{X}_u$ matrisi $\mathbf{X}_{\text{aug}}$'un alt olasılıksal matrisidir. Şimdi $\mathbf{X}_u$, $\text{limit}_{w\to\infty} \mathbf{X}_u^w = \mathbf{O}$ ve $\text{limit}_{w\to\infty}(\mathbf{I} + \mathbf{X}_u + \mathbf{X}_u^2 + \cdots + \mathbf{X}_u^w) = (\mathbf{I} - \mathbf{X}_u)^{-1}$ elde edebilelim diye, Markov zincirini yutan bir alt olasılıksal matrisidir (Goodman, 1988; Papoulis ve Pillai, 2002).

$\rho(\mathbf{X}_u)$, $\mathbf{X}_u$ matrisinin spektral yarıçapını gösterir. O zaman $\text{limit}_{w\to\infty} \mathbf{X}_u^w = \mathbf{O}$, $\rho(\mathbf{X}_u) < 1$'in yeterli ve gerekli bir koşuludur (Goodman, 1988; Papoulis ve Pillai, 2002). Bu özellik bir sonraki teoremi kanıtlamaya yardımcı olmaktadır. Bu teoremde bazı formüller takip edilerek işleme devam edilir (Ek 2.: Formül 7.). Nedensel diyagramı elde etmek için, CFCS yöntemini, yani, formülleştirmeyi (5), bulanıklaştırma için uygularız.

Nedensel diyagram ve analiz, $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)$ve $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)$,nin sırasıyla $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ ve $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ ile değiştirilmesiyle, net DEMATEL metodu gibi kurulabilir.

Bir yerin ekoturizm potansiyelinin yüksek olması sahanın sahip olduğu başta doğal zenginliklerin varlığı ve bunun yanında kültürel zenginlik ve çeşitliliğin yüksek olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ekoturizm için kaynak teşkil eden bu unsurların turizm açısından doğru bir şekilde değerlendirilmesi büyük ölçüde potansiyel belirleme, sürdülebilir yönetim ve planlama ile mümkündür. Bu açıdan ekoturizm potansiyeli taşıyan alanların belirlenmesinde çok kriterli karar verme modelinin uygulanması gerekmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde ekoturizme uygun alanların belirlenmesinde potansiyel açıdan yüksek öneme sahip alanlarda, ekoturizmin gelişmesi açısından coğrafi faktörlerin bir yapısal model geliştirilerek uygunluk durumlarının nasıl oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan Artvin ili ekoturistik açıdan var olan birçok korunan alanı, fauna ve florası gibi özelliklerini veya çekiciliklerini iklim, toprak, hidrografik, jeolojik ve jeomorfolojik gibi doğal çevre bileşenlerinin varlığına borçlu olduğunu belirtmek gerekir. Yine tarihsel süreçte geçmişten günümüze kadar ulaşmayı başarak kültürel zenginliği ile ülkemizin ender doğal ve kültürel zenginliklerinin bir arada bulunduğu alanlar içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Fuzzy DEMATEL metodundan faydalanılarak çalışmanın ana temalarından birisi olan ekoturizm potansiyeli ve bunda etkili olan coğrafi faktörlerin etkinlik derecesinin belirlenmesi için şu adımlar uygulanmıştır:

1. Adım: Karar verci olarak 16 uzmanın görüşüne başvurulması sebebiye öncelike karar verici uzman grubu belirlenmiştir. Ekoturizm üzerinde etkili olan coğrafi faktörlerin ekoturizme uygunluklarının derinlemesine incelenmesi için sahayı bilen ve sahayla ilgili çeşitli çalışmalar yapmış, ekoturizm ve ekoturizmi etkileyen faktörler konusunda uzman, üniversitelerde farklı bilim dallarında (botanik, coğrafya, mimarlık, turizm vb.) ve resmi kurumlarda çalışan (şube müdürleri, mühendis vb.) akademisyen ve memurlar gibi çok geniş yelpazede uzman tespit edilmiş ve böylece çalışma grubu oluşturulmuştur.

2. Adım: Çalışmanın bu bölümünde değerlendirme ölçütleri bulanık yöntem içerisindeki standart ölçek kullanılmıştır. Bununla birlikte yapısal bir model oluşturmak adına çalışma alanıyla ilgili olan coğrafi faktörler ile ilgili kriterler biraraya toplanmıştır. Bu 16 kriter, çeşitli bilim adamları tarafından yapılan bilimsel çalışmalardan ve ekoturizm

üzerinde etkili olan doğal veya beşeri faktör kriterleri tarafımızca belirlenmiş olup, C1 (Topoğrafya), C2 (Doğal), C3 (Çevresel) ve C4 (Sosyo-ekonomik) olmak üzere dört ana başlık belirlenmiştir. Ayrıca her dört ana başlığın altında önem arzeden 16 alt kriter eklenmiştir. Bunlar ise K1 (Yükselti), K2 (Eğim), K3 (Bakı), K4 (Görünürlük), K5 (Sıcaklık), K6 (Yağış), K7 (Jeoloji), K8 (Toprak), K9 (Orman Örtüsü), K10 (Arazi Kullanımı), K11 (Korunan ve Hassas Alanlar), K12 (Su Kaynaklarına Uzaklık), K13 (Yerleşmelerden Uzaklık), K14 (Yollardan Uzaklık), K15 (Kültürel Alanlardan Uzaklık) ve K16 (Olumsuz Faktörlerden Uzaklık)'dır. Bu 16 kriterin doğrudan veya dolaylı yollardan ekoturizm ile ilişkili olması sebebiyle anlamlı ve vazgeçilmez oldukları varsayılmıştır. Bu kadar çok değerlendirme kriteri arasındaki karmaşık ilişkinin çözülmesi ise Fuzzy DEMATEL yöntem ile mümkündür.

3 Adım: Daha sonra karar vericilerin yapmış oldukları değerlendirmeler alınır. Bulanık ölçek aracılığıyla 16 uzmanın her bir kriter çifti arasındaki ilişkileri ölçülmüş ve veriler elde edilmiştir. Ardından, bulanık matrisler $\widetilde{\mathbf{Z}}^{(1)}, \widetilde{\mathbf{Z}}^{(2)}, \ldots, \widetilde{\mathbf{Z}}^{(16)}$ yoluyla elde edilir.

4. Adım: Bu aşamada normalleştirilmiş doğrudan ilişki bulanık matrisi hesaplanır. Bulanık matrisler daha önce yukarda da belirtildiği üzere $\widetilde{\mathbf{Z}}^{(1)}, \widetilde{\mathbf{Z}}^{(2)}, \ldots, \widetilde{\mathbf{Z}}^{(16)}$'e dayanarak, uzman $\widetilde{\mathbf{X}}^{(k)}$'nin normalize edilmiş doğrudan ilişki bulanık matrisi *k*; k= 1, 2, 3,…, 16 elde edilir. Formül (6) bulanık $\widetilde{\mathbf{Z}}^{(1)}, \widetilde{\mathbf{Z}}^{(2)}, \ldots, \widetilde{\mathbf{Z}}^{(16)}$ matrislerini ortalamak için kullanılır ve normalleştirilmiş direkt ilişki bulanık matriks $\widetilde{\mathbf{X}}$'i elde edilir.

5. Adım: Son olarak yapısal model kurulur ve analiz edilir. Burada toplam ilişki bulanık matrisi $\widetilde{\mathbf{T}}$, daha önce belirtilen formül (8) - (10) ile elde edilmiştir. Daha sonra $\widetilde{R}_i$, $\widetilde{D}_i$, $\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i$ ve $\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i$ değerleri elde edilmiştir. Buradan elde edilen sonuçlar neticesinde tutarlılık 0.066 olarak bulunmuş olup, <0.1 kriteri esas alındığında yapılan anketin tutarlı olduğu görülmüştür. Nedensel diyagram (Şekil 3.79.) sırasıyla $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ ve $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ ile bir veri kümesinin haritalanmasıyla çizilebilir (Tablo 3.40.; Tablo 3.41.; Tablo 3.42; Tablo 3.43.; Tablo 3.44; Tablo 3.45.; Tablo 3.46.).

Tablo 3.40. Uzman Görüşlerinin Dilsel Değerlendirmesi (Ortalama).

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16
K1	0	H	L	VH	H	L	L	L	VH	H	VH	VH	H	H	H	L
K2	VH	0	H	VH	H	H	L	L	H	H	H	H	H	H	H	L
K3	L	L	0	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L
K4	VH	H	L	0	H	L	L	L	VH	H	VH	VH	H	H	H	L
K5	H	H	L	H	0	L	L	L	H	H	H	H	H	H	H	L
K6	L	L	L	L	L	0	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L
K7	L	L	L	L	L	L	0	L	L	L	L	L	L	L	L	L
K8	L	L	L	L	L	L	L	0	L	L	L	L	L	L	L	L
K9	VH	H	L	VH	H	L	L	L	0	H	VH	VH	H	H	H	L
K10	H	H	L	H	H	L	L	L	H	0	H	H	H	H	H	L
K11	VH	H	L	VH	H	L	L	L	VH	H	0	VH	H	H	H	L
K12	VH	H	L	VH	H	L	L	L	VH	H	VH	0	H	H	H	L
K13	H	H	L	H	H	L	L	L	H	H	H	H	0	H	H	L
K14	H	H	L	H	H	L	L	L	H	H	H	H	H	0	H	L
K15	H	H	L	H	H	L	L	L	H	H	H	H	H	H	0	L
K16	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	0

Tablo 3.41. Anlamlı İlişki Kurmak İçin Toplam Bağlantının Bulanık Matris Ayrışması.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16
K1	0.435348	0.470972	0.475758	0.499602	0.465214	0.473919	0.463743	0.417493	0.500043	0.460571	0.498226	0.476602	0.460851	0.470152	0.456322	0.414901
K2	0.47203	0.405453	0.457843	0.475485	0.447557	0.455222	0.447271	0.406563	0.475971	0.445378	0.474195	0.45301	0.443666	0.453673	0.44213	0.404153
K3	0.476105	0.458853	0.412507	0.478437	0.455012	0.459822	0.450731	0.408634	0.47978	0.447744	0.477996	0.458726	0.449052	0.457111	0.446372	0.406199
K4	0.499603	0.474425	0.478088	0.442033	0.467517	0.476249	0.466037	0.421702	0.503557	0.46488	0.502591	0.479797	0.46516	0.474481	0.46062	0.419106
K5	0.465096	0.447258	0.45457	0.467398	0.395583	0.450144	0.440058	0.400806	0.468732	0.439015	0.466806	0.449081	0.43871	0.447725	0.437184	0.398425
K6	0.474268	0.456226	0.459819	0.476599	0.450583	0.405882	0.447358	0.4053	0.477943	0.443362	0.476155	0.455016	0.443506	0.456459	0.443952	0.402832
K7	0.463908	0.447245	0.450564	0.466203	0.440334	0.447192	0.389431	0.396677	0.467536	0.43511	0.465763	0.446884	0.435282	0.444369	0.432905	0.394269
K8	0.417637	0.406544	0.40849	0.421845	0.401075	0.405157	0.396677	0.323945	0.422249	0.396039	0.421446	0.403625	0.398309	0.405834	0.397224	0.363144
K9	0.50022	0.475927	0.479595	0.503735	0.46901	0.47776	0.467534	0.422247	0.443256	0.465492	0.50327	0.479515	0.465769	0.475119	0.461232	0.419641
K10	0.460732	0.445349	0.447581	0.465041	0.439291	0.4432	0.435109	0.396039	0.465494	0.388828	0.464612	0.444548	0.436331	0.445319	0.433978	0.39668
K11	0.498665	0.474413	0.478075	0.503031	0.467504	0.476235	0.466021	0.421699	0.503533	0.464871	0.441534	0.478851	0.466121	0.475435	0.460614	0.419105
K12	0.476767	0.452969	0.458554	0.479962	0.449356	0.454845	0.446882	0.403623	0.479514	0.444546	0.478589	0.405426	0.444228	0.454076	0.441504	0.401146
K13	0.461009	0.443638	0.44889	0.465318	0.438986	0.443346	0.435282	0.398309	0.465771	0.436331	0.465862	0.44423	0.389449	0.444835	0.432513	0.397026
K14	0.470318	0.453647	0.456943	0.474647	0.448002	0.456292	0.444369	0.405834	0.475121	0.445319	0.475175	0.454079	0.444836	0.404249	0.443454	0.403403
K15	0.456482	0.44211	0.446212	0.46078	0.43746	0.443794	0.432905	0.397224	0.461235	0.433979	0.460355	0.441507	0.432514	0.443455	0.384728	0.39382
K16	0.415042	0.404134	0.406057	0.419247	0.398695	0.402692	0.39427	0.363144	0.419644	0.39668	0.418852	0.401149	0.397026	0.403403	0.39382	0.321465

Tablo 3.42. Birincil Doğrudan Matris Matrisinin Bulanık Sayılarının İlk Bileşenleri (l-m-u).

	K1			K2			K3			K4			K5			K6			K7			K8			K9			K10			K11			K12			K13			K14			K15			K16		
	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u
K1	0	0	0	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K2	0.7 5	1	1	0	0	0	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K3	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K4	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K5	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	0.5	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K6	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K7	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K8	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K9	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K10	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0.5	0.7 5	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K11	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K12	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K13	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0	0	0	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K14	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0	0	0	0.5	0.7 5	1	0.2 5	0. 5	0.7 5
K15	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.7 5	1	1	0.7 5	1	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0.5	0.7 5	1	0	0	0	0.2 5	0. 5	0.7 5
K16	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0. 5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0.2 5	0.5	0.7 5	0	0	0

Tablo 3.43. İlk Konektörün Normalleştirilmiş Normalleştirilmiş Matrisinin Bulanık Sayılarının Üçüncü Bileşeni (l, m, u).

	K1			K2			K3			K4			K5			K6			K7			K8			K9			K10			K11			K12			K13			K14			K15			K16		
	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u
K1	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K2	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K3	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K4	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K5	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K6	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K7	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K8	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K9	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K10	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K11	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K12	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K13	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K14	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0	0	0	0.0338	0.0508	0.0677	0.0169	0.0338	0.0508
K15	0.0338	0.0508	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0508	0.0677	0.0677	0.0338	0.0508	0.0677	0	0	0	0.0169	0.0338	0.0508
K16	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0.0169	0.0338	0.0508	0	0	0

Tablo 3.44. Tüm Uzmanların Normalleştirilmiş Matrisinin Bulanık Sayılarının Ilk Bileşenleri (Xl, Xm, Xu).

	K1			K2			K3			K4			K5			K6			K7			K8			K9			K10			K11			K12			K13			K14			K15			K16		
	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u
K1	0	0	0	0.0361	0.0537	0.0668	0.0374	0.0550	0.0693	0.0492	0.0668	0.0693	0.0350	0.0526	0.0668	0.0395	0.0571	0.0667	0.0372	0.0548	0.0655	0.0244	0.0420	0.0585	0.0491	0.0667	0.0693	0.0	0.0514	0.0657	0.0479	0.0656	0.0693	0.0431	0.0607	0.0667	0.0338	0.0514	0.0657	0.0358	0.0535	0.0655	0.0313	0.0490	0.0643	0.0232	0.0409	0.0585
K2	0.0372	0.0548	0.0668	0	0	0	0.0326	0.0503	0.0668	0.0373	0.0550	0.0681	0.0301	0.0478	0.0643	0.0337	0.0513	0.0655	0.0337	0.0513	0.0655	0.0257	0.0433	0.0598	0.0373	0.0550	0.0681	0.0316	0.0492	0.0657	0.0362	0.0538	0.0681	0.0312	0.0489	0.0642	0.0292	0.0468	0.0645	0.0325	0.0502	0.0656	0.0303	0.0479	0.0644	0.0245	0.0422	0.0598
K3	0.0374	0.0550	0.0693	0.0338	0.0514	0.0668	0	0	0	0.0362	0.0539	0.0693	0.0349	0.0525	0.0668	0.0349	0.0525	0.0667	0.0336	0.0513	0.0655	0.0244	0.0420	0.0585	0.0374	0.0550	0.0693	0.0304	0.0480	0.0645	0.0362	0.0539	0.0693	0.0337	0.0513	0.0667	0.0315	0.0492	0.0657	0.0325	0.0501	0.0655	0.0313	0.0490	0.0643	0.0232	0.0409	0.0585
K4	0.0492	0.0668	0.0693	0.0362	0.0538	0.0681	0.0362	0.0539	0.0693	0	0	0	0.0338	0.0515	0.0668	0.0384	0.0560	0.0667	0.0360	0.0537	0.0655	0.0257	0.0433	0.0598	0.0492	0.0669	0.0705	0.0350	0.0527	0.0669	0.0492	0.0669	0.0705	0.0431	0.0607	0.0667	0.0351	0.0527	0.0670	0.0371	0.0547	0.0668	0.0326	0.0502	0.0656	0.0245	0.0422	0.0598
K5	0.0350	0.0526	0.0668	0.0301	0.0478	0.0643	0.0349	0.0525	0.0668	0.0338	0.0515	0.0668	0	0	0	0.0336	0.0513	0.0655	0.0311	0.0488	0.0630	0.0244	0.0420	0.0585	0.0350	0.0526	0.0668	0.0301	0.0478	0.0632	0.0338	0.0514	0.0656	0.0325	0.0502	0.0655	0.0.0468	0.0644	0.0313	0.0490	0.0655	0.0302	0.0478	0.0643	0.0232	0.0409	0.0585
K6	0.0395	0.0571	0.0667	0.0348	0.0524	0.0655	0.0349	0.0525	0.0667	0.0384	0.0560	0.0667	0.0336	0.0513	0.0655	0	0	0	0.0337	0.0513	0.0643	0.0244	0.0420	0.0585	0.0395	0.0571	0.0667	0.0291	0.0468	0.0633	0.0384	0.0560	0.0667	0.0334	0.0511	0.0642	0.0290	0.0466	0.0632	0.0358	0.0535	0.0655	0.0324	0.0501	0.0643	0.0232	0.0409	0.0585
K7	0.0372	0.0548	0.0655	0.0337	0.0513	0.0655	0.0336	0.0513	0.0655	0.0360	0.0537	0.0655	0.0311	0.0488	0.0630	0.0337	0.0513	0.0643	0	0	0	0.0231	0.0407	0.0573	0.0372	0.0548	0.0655	0.0290	0.0467	0.0.0360	0.0537	0.0655	0.0335	0.0512	0.0642	0.0289	0.0465	0.0619	0.0311	0.0488	0.0630	0.0288	0.0465	0.0619	0.0219	0.0396	0.0572
K8	0.0244	0.0420	0.0585	0.0257	0.0433	0.0598	0.0244	0.0420	0.0585	0.0257	0.0433	0.0598	0.0244	0.0420	0.0585	0.0244	0.0420	0.0585	0.0231	0.0407	0.0573	0	0	0	0.0257	0.0433	0.0598	0.0.0399	0.0575	0.0257	0.0433	0.0598	0.0231	0.0407	0.0573	0.0245	0.0422	0.0587	0.0257	0.0433	0.0598	0.0257	0.0433	0.0598	0.0211	0.0387	0.0564
K9	0.0491	0.0667	0.0693	0.0373	0.0550	0.0681	0.0374	0.0550	0.0693	0.0492	0.0669	0.0705	0.0350	0.0526	0.0668	0.0395	0.0571	0.0667	0.0372	0.0548	0.0655	0.0257	0.0433	0.0598	0	0	0	0.0350	0.0527	0.0669	0.0492	0.0669	0.0705	0.0419	0.0595	0.0667	0.0351	0.0527	0.0670	0.0371	0.0547	0.0668	0.0326	0.0502	0.0656	0.0245	0.0422	0.0598
K10	0.0	0.0514	0.0657	0.0316	0.0492	0.0657	0.0304	0.0480	0.0645	0.0350	0.0527	0.0669	0.0301	0.0478	0.0632	0.0291	0.0468	0.0633	0.0290	0.0467	0.0.0	0.0	0.0399	0.0575	0.0350	0.0527	0.0669	0	0	0	0.0350	0.0527	0.0669	0.0312	0.0489	0.0631	0.0303	0.0480	0.0634	0.0325	0.0502	0.0644	0.0303	0.0479	0.0633	0.0245	0.0422	0.0598
K11	0.0479	0.0656	0.0693	0.0362	0.0538	0.0681	0.0362	0.0539	0.0693	0.0492	0.0669	0.0705	0.0338	0.0515	0.0668	0.0384	0.0560	0.0667	0.0360	0.0537	0.0655	0.0257	0.0433	0.0598	0.0492	0.0669	0.0705	0.0350	0.0527	0.0669	0	0	0	0.0419	0.0595	0.0667	0.0363	0.0540	0.0670	0.0384	0.0560	0.0668	0.0326	0.0502	0.0656	0.0245	0.0422	0.0598
K12	0.0431	0.0607	0.0667	0.0312	0.0489	0.0642	0.0337	0.0513	0.0667	0.0431	0.0607	0.0667	0.0325	0.0502	0.0655	0.0334	0.0511	0.0642	0.0335	0.0512	0.0642	0.0231	0.0407	0.0573	0.0419	0.0595	0.0667	0.0312	0.0489	0.0631	0.0419	0.0595	0.0667	0	0	0	0.0302	0.0479	0.0644	0.0334	0.0511	0.0642	0.0300	0.0477	0.0630	0.0219	0.0396	0.0572
K13	0.0338	0.0514	0.0657	0.0292	0.0468	0.0645	0.0315	0.0492	0.0657	0.0351	0.0527	0.0670	0.0.0468	0.0644	0.0290	0.0466	0.0632	0.0289	0.0465	0.0619	0.0245	0.0422	0.0587	0.0351	0.0527	0.0670	0.0303	0.0480	0.0634	0.0363	0.0540	0.0670	0.0302	0.0479	0.0644	0.0.0315	0.0492	0.0644	0.0280	0.0456	0.0633	0.0245	0.0422	0.0598	0	0	0
K14	0.0358	0.0535	0.0655	0.0325	0.0502	0.0656	0.0325	0.0501	0.0655	0.0371	0.0547	0.0668	0.0313	0.0490	0.0655	0.0358	0.0535	0.0655	0.0311	0.0488	0.0630	0.0257	0.0433	0.0598	0.0371	0.0547	0.0668	0.0325	0.0502	0.0644	0.0384	0.0560	0.0668	0.0334	0.0511	0.0642	0.0315	0.0492	0.0644	0	0	0	0.0326	0.0502	0.0656	0.0245	0.0422	0.0598
K15	0.0313	0.0490	0.0693	0.0303	0.0479	0.0644	0.0313	0.0490	0.0643	0.0326	0.0502	0.0656	0.0302	0.0478	0.0643	0.0324	0.0501	0.0643	0.0288	0.0465	0.0619	0.0257	0.0433	0.0598	0.0326	0.0502	0.0656	0.0303	0.0479	0.0633	0.0326	0.0502	0.0656	0.0300	0.0477	0.0630	0.0280	0.0456	0.0633	0.0326	0.0502	0.0656	0	0	0	0.0234	0.0410	0.0587
K16	0.0232	0.0409	0.0585	0.0245	0.0422	0.0598	0.0232	0.0409	0.0585	0.0245	0.0422	0.0598	0.0232	0.0409	0.0585	0.0232	0.0409	0.0585	0.0219	0.0396	0.0572	0.0211	0.0387	0.0564	0.0245	0.0422	0.0598	0.0245	0.0422	0.0598	0.0245	0.0422	0.0598	0.0219	0.0396	0.0572	0.0245	0.0422	0.0598	0.0245	0.0422	0.0598	0.0234	0.0410	0.0587	0	0	0

Tablo 3.45. Kümelerin Ortalama Matrisi.

	C1	C2	C3	C4
C1	0.0655	0.0623	0.0661	0.0617
C2	0.0630	0.0631	0.0617	0.0630
C3	0.0635	0.0618	0.0659	0.0613
C4	0.0660	0.0562	0.0631	0.0559
Toplam	0.2579	0.2434	0.2567	0.2419

Tablo 3.46. Kriterlerin Öncelik (D+R) ve İlişki (D-R) Değerlerinin Yorumu.

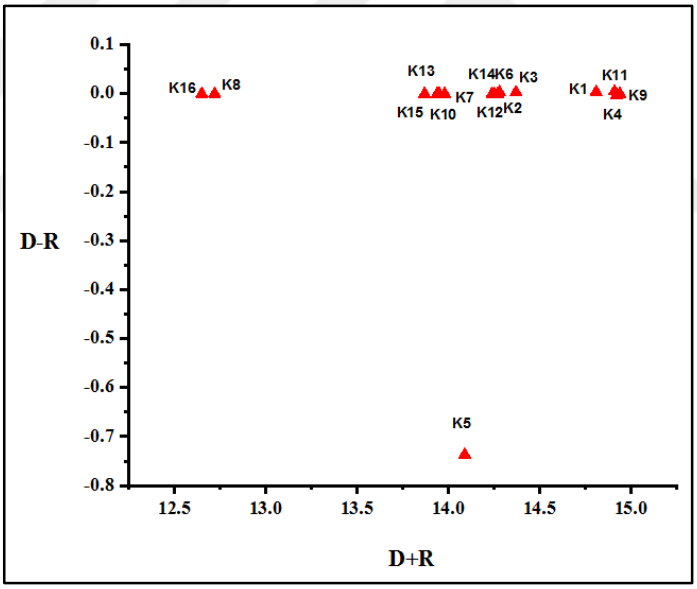
(D-R)	*(D+R)*	**Kriterin Özelliği**
Pozitif	**Yüksek**	Bu kriterler nedensel kriter olarak sınıflandırılmaktadır ve bu kriterlerin diğer problem kriterleri üzerinde etki dereceleri yüksektir. Nedensel gruptaki kriterlerin diğer kriterleri etkileme ve dolaylı yoldan değiştirme özelliği olduğu için bu kriterler karar vericilerin istedikleri sonuçları elde etmek için odaklanması gereken kriterlerdir.
Pozitif	**Düşük**	Bu kriterler de pozitif D-R değerine sahip olduğu için nedensel kriterler olarak sınıflandırılır. Ancak bu kriterlerin diğer kriterler üzerindeki etkisi azdır ve bağımsız kriterlerdir. Bu kriterlerde yapılacak değişikliğin diğer kriterleri etkilemesi beklenmez.
Negatif	**Yüksek**	Bu kriterler sonuç kriteri olarak sınıflandırılır ve nedensel kriterlerin bu kriterler üzerindeki etkisi büyüktür. Nedensel kriterlerin geliştirilmesiyle bu kriterlerin de dolaylı olarak gelişmesi mümkündür.
Negatif	**Düşük**	Bu grupta yer alan kriterler sonuç kriteri olarak değerlendirilmekle beraber bu kriterler göreceli olarak bağımsız kriterlerdir. Nedensel kriterler tarafından çok fazla etkilenmezler. Problemin sonucu üzerindeki etkileri zayıftır.

Kaynak: Kabadayı ve Dağ (2017: 246)'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yapılan istatistiki işlemler neticesinde ortaya çıkarılan kriterler arasındaki öncelik ve ilişki diyagramında gösterildiği üzere beşinci adımda belirtilen işlemler neticesinde $\widetilde{R}_i$, $\widetilde{D}_i$, $\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i$ ve $\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i$ değerlerinin yani Artvin ilindeki coğrafi faktörlerin ekoturizme uygunluk durumlarının belirlenmesine yönelik yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan kriterler arasındaki ilişki yönü ve etki derecesini ifade eden $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ ve $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ şeklindeki değerler incelendiğinde ve nedensel diyagrama (Tablo 3.47.; Şekil 3.63.) bakıldığında ortaya çıkan sonuçları aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür.

Tablo 3.47. Kriterler Arasında İlişki (Etkileyen) ve Öncelik Değerleri.

	Di			Ri			Di+Ri			Di-Ri			Di+Ri	Di-Ri		
	l	m	u	l	m	u	l	m	u	l	m	u				
K1	1.0977	3.3422	27.3985	1.0998	3.3466	27.3984	2.1975	6.6888	54.7969	-0.0021	-0.0044	0.0001	14.8087	-0.0043	14.8087	0.0655
K2	0.9531	3.0478	27.1147	0.9529	3.0473	27.1146	1.9060	6.0951	54.2292	0.0003	0.0005	0.0001	14.2452	0.0005	14.2452	0.0630
K3	0.9691	3.0803	27.3693	0.9670	3.0760	27.3693	1.9360	6.1563	54.7386	0.0021	0.0043	0.0001	14.3671	0.0036	14.3671	0.0635
K4	1.1058	3.3587	27.6950	1.1079	3.3631	27.6949	2.2137	6.7218	55.3899	-0.0022	-0.0044	0.0001	14.9183	-0.0043	14.9183	0.0660
K5	0.9241	2.9887	26.8092	0.9241	2.9887	26.8401	1.8482	5.9774	53.6493	0.0000	-0.0001	-0.0309	14.0663	-0.7377	14.0857	0.0623
K6	0.9869	3.1166	26.8391	0.9848	3.1123	26.8391	1.9717	6.2289	53.6781	0.0021	0.0043	0.0000	14.2763	0.0036	14.2763	0.0631
K7	0.9389	3.0187	26.3536	0.9389	3.0188	26.3535	1.8777	6.0375	52.7071	0.0000	0.0000	0.0001	13.9802	0.0000	13.9802	0.0618
K8	0.7233	2.5798	24.5556	0.7233	2.5798	24.5556	1.4466	5.1596	49.1111	0.0000	0.0000	0.0000	12.7227	0.0000	12.7227	0.0562
K9	1.1140	3.3754	27.6950	1.1140	3.3755	27.6949	2.2280	6.7509	55.3899	0.0000	-0.0001	0.0001	14.9419	-0.0001	14.9419	0.0661
K10	0.9089	2.9577	26.5844	0.9089	2.9578	26.5843	1.8178	5.9155	53.1687	0.0000	0.0000	0.0001	13.9467	0.0000	13.9467	0.0617
K11	1.1057	3.3585	27.6950	1.1057	3.3586	27.6650	2.2114	6.7171	55.3600	0.0000	0.0000	0.0300	14.9104	0.0051	14.9104	0.0659
K12	0.9974	3.1379	26.7000	0.9974	3.1380	26.7000	1.9948	6.2758	53.4001	0.0000	-0.0001	0.0000	14.2748	-0.0001	14.2748	0.0631
K13	0.9027	2.9451	26.6720	0.9027	2.9452	26.6719	1.8054	5.8903	53.3439	0.0000	0.0000	0.0001	13.9512	0.0000	13.9512	0.0617
K14	0.9696	3.0815	26.9002	0.9696	3.0815	26.9002	1.9393	6.1630	53.8004	0.0000	0.0000	0.0000	14.2398	0.0000	14.2398	0.0630
K15	0.8918	2.9229	26.5092	0.8918	2.9229	26.5091	1.7835	5.8458	53.0183	0.0000	0.0000	0.0000	13.8679	0.0000	13.8679	0.0613
K16	0.6983	2.5290	24.6080	0.6983	2.5290	24.6080	1.3967	5.0579	49.2161	0.0000	0.0000	0.0000	12.6540	0.0000	12.6540	0.0559
								MIN: 1.3003 MAX: 49.4703 Fark: 48.1701			MIN -23.6730 MAX 23.6753 Fark: 47.3483				226.191	1

Şekil 3.63. Kriterlerin Sebep İlişkisi Diyagramı.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir. $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ olarak ifade edilen kriterler arasındaki ilişkiyi etkileyen veya etkilenen yani ilişki durumunu temsil ederken, $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ olarak nitelendirilen kriter değerleri ise kriterler arasındaki önemi, sebep veya ilişki durumunu ifade etmektedir. Ayrıca $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ ***pozitif*** değerler etkileyen ve ***negatif*** değerler ise etkilenen olarak açıklanabilir.

Yukarıda yapılan açıklamalara göre öncelikle $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ kriter değerleri incelendiğinde coğrafi faktörler içerisinde ele alınan diğer kriterlere göre K9 (Bitki Örtüsü) faktörü en yüksek ilişki sınıfında yer almaktadır. Bunu sırasıyla K4 (Manzara), K11 (Korunan Alanlar), K1 (Yükselti), K3 (Bakı), K6 (Yağış), K12 (Suya Uzaklık), K2 (Eğim), K14 (Ulaşım Yollarından Uzaklık) ve K5 (Sıcaklık) takip etmektedir. Yapılan bu değerlendirme içerisinde en az yani diğer kriterlere göre düşük ilişki sınıfında ise K16 (Olumsuz Faktörlerden Uzaklık) yer almakta olup, bunu sırasıyla K8 (Toprak), K15 (Kültürel Alanlardan Uzaklık), K10 (Arazi Kullanımı), K13 (Yerleşmelerden Uzaklık) ve K7 (Jeoloji) izlemektedir.

Artvin ilinde yapılan hesaplamaların sonucunda elde edilen $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değerlerine göre kriterler içerisinde K11 (Korunan Alanlar) ve bunu sırasıyla takip eden K3 (Bakı), K6 (Yağış), K2 (Eğim) ve K15 (Kültürel Alanlardan Uzaklık) ***pozitif*** değerlere sahip kriterlerin etkileyen grubunda ve büyük önceliğe sahip olduğu ve K1 (Yükselti), K4 (Manzara), K5 (Sıcaklık), K7 (Jeoloji), K8 (Toprak), K9 (Bitki Örtüsü), K10 (Arazi Kullanımı), K12 (Suya Uzaklık), K13 (Yerleşmelerden Uzaklık), K14 (Ulaşım Yollarıdan Uzaklık) ve K16 (Olumsuz Faktörlerden Uzaklık) ***negatif*** değerler ise etkilenen grubu içerisinde olduğunu görmekteyiz. Ayrıca şunu ifade etmek gerekir ki, $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ pozitif değerleri içerisinde yüksek etki oranına sahip olan kriter K11 (Korunan Alanlar) iken, negatif değerler grubu içerisinde en yüksek etkilenen kriter K8 (Toprak) ve en düşük etkilenen K5 (Sıcaklık)'dir.

Son olarak bu model içerisinde ikili karşılaştırma yapacak olursak elde edilen değerler içerisinde $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri pozitif ve $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri yüksek olan kritere baktığımızda faktörler içerisinde K11 (Korunan Alan)'in nedensel kriter olduğu, diğer kriter üzerinde etki derecesinin yüksek, diğer kriterleri etkileme veya dolaylı yoldan değiştirme özelliği olduğunu göstermektedir. $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri pozitif ve $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri düşük kriterin K15 (Kültürel Alanlardan Uzaklık) olduğunı görmekteyiz ve bunun nedensel kriter olarak kabul edildiği, diğer kriterleri etkilemesinin beklenmediği ve diğer kriterler üzerindeki etkisinin düşük ve bağımsız bir kriter gibi algılanması gerektiği şeklinde ifade edilmesi mümkündür. $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri negatif ve $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri yüksek olan kriterin K9 (Bitki Örtüsü) kriteri olduğu, sonuç kriteri özelliği taşıdığı,

nedensel kriterlerin bu kriter üzerindeki etkisinin yüksek olduğunu ve nedensel kriterlerin geliştirilmesi ile bu kriterin de dolaylı olarak gelişmesinin mümkün olacağı söylenebilir. Son olarak $(\widetilde{D}_i - \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri negatif ve $(\widetilde{D}_i + \widetilde{R}_i)^{\text{def}}$ değeri düşük olan kriter K16 (Olumsuz Faktörlere Uzaklık) sonuç kriteri olarak değerlendirilmekte, göreceli olarak bağımsız olup, problemin sonucu üzerinde etkileri zayıftır.

3.31. ARTVİN İLİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKOTURİZM YÖNETİMİ

Ekoturizm her ne kadar doğal çevrenin, sosyo-kültürel değerlerin korunması ve yerel halkın refahı üzerine yoğunlaşıyor olsa da belirtilen unsurların sürdürülebilirliği bu açıdan daha önemlidir. Bu yüzden Artvin ilinin ekoturizm için kaynak değer özelliği taşıyan doğal ve soyo-kültürel turistik destinasyonların koruma-kullanma dengesini kuran bir yönetim planına ve uygulamasına ihtiyaç duymaktadır. Aksi halde diğer turistik alanlarda görülen doğal çevrenin bozulması, sosyo-kültürel değerlerin yıkımı ve ekonomik açıdan olumsuz durumlarla karşı karşıya kalınacağı ve dönülmesi güç tahriplere yol açacağına hiç şüphe yoktur. Bu bakımdan kaynak değerlerin gelecek nesillere aynı doğallığı ile bırakılması hem ülkesel, hem de insanlık açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu bölümde Artvin ilinin daha önceki bölümünde ortaya koyulan ekoturizm potansiyeline yönelik sürdürülebilir ekoturizm yönetim ve uygulamaları kapsamında literatür destekli açıklamalara yer verilmiştir. Ekoturizm politikası, planlaması ve uygulamaları kapsamında dünyada ve ülkemizde de gerçekleştirilen benzer projelerden de faydalanılarak Artvin ilinin sürdürülebilir ekoturizm yönetimi konusunda planlama örneği nasıl olmalıdır, hangi uygulamalar hayata geçirilmelidir, çevre ve ekoturizm eğitimi nasıl verilmelidir ve sektörün (konaklama, ulaşım, yeme-içme gibi) sürdürülebilirlik açısından ulusal ve uluslararası düzeyde ne tür uygulamaları (ekosertifikasyon vd.) hayata geçirdiklerine yönelik sorulara yanıtlar verilmeye çalışılmıştır.

3.31.1. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma

Aslında sürdürülebilirlik bir taraftan kalkınmanın önemli araçlarından birisidir. Bu bakımdan sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramlarını bir arada ele almak çağımızın

gerekliliklerindendir. Çünkü sosyal veya kültürel bir fayda sağlayan unsurun ekonomik açıdan da bir katkısının olması gerekir. Bu yüzden de dikkat edilirse sürdürülebilirlik hemen hemen her alanda gündemde olan ve her konunun başında sürdürülebilirlik eklenmektedir. Bu açıdan günümüzde mevcut koşullara bağlı olarak sürdürülebilir kalkınma kavramı, sadece çevre kirliliğinin azaltılması değil, aynı zamanda doğal kaynakların korunmasını da kapsayan bir olgu olarak, ekonomik kalkınma ve sürdürülebilirliği, mevcut doğal kaynakların ekonomik olarak kullanılması ile mümkündür. Bu yüzden de yatırımların yönü ekolojik ve toplumsal sürdürülebilirliği sağlayacak şekilde mevcut ve gelecekteki potansiyel insan gereksinimlerini karşılayabilme sürecine doğru kaymaktadır (Kaynak, 2007: 142).

Sürdürülebilir kalkınma, kalkınmanın süreklilik taşımasını ifade ederken (Onaran, 2014: 9), bugünün ihtiyaçlarını da karşılamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmayı bugünün ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını göz ardı etmeden gelişmek olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Yaylalı ve Sürücü, 2016: 3). Buna göre sürdürülebilirliğin boyutu geçmişten günümüze üç farklı şekilde ele alınmıştır. İlk dönemlerde ayrı ayrı ele alınan boyutlar ileriki dönemlerde bir kesişim noktasında ele alınmış ve son dönemde sürdürülebilirlik için iç içe ele alınması gerektiği savunulmuştur (Yaylalı ve Sürücü, 2016: 4).

Ekonomik Boyut

Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunda gereken ilk çalışma, doğal kaynaklardan hangi ilkelere göre yararlanılacağıdır. Bunun nedeni, doğaya kaldıramayacağından fazla yük yükleyerek taşıma kapasitesinin aşılmaması gerekliliğidir (Kılıç, 2012: 207). Çünkü Dünya'nın kaynakları sınırlıdır. Kaynakların kullanımı konusunda duyarlı olmak gerekir (Yavuz, 2010: 65). Ekonomi doğal kaynakların aşırı tüketiminden kaçınarak, üretimin sağlanmasını amaçlayan sürdürülebilir bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Pazar ortamında, çevresel ve toplumsal boyutlara nazaran daha uzun süre kalıcı olmayı vurgulamaktadır. İşletme bazında ele alındığı takdirde, sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu yenilik, teknoloji, işbirliği, süreç yönetimi vb. amaçlara ulaşmayı ifade etmektedir (Onaran, 2014: 16). Genel olarak sürdürülebilir kalkınma içerisinde ise ekonomik boyut; uluslar ve nesiller arası eşitliği, eşit olmayan takas yöntemlerinden kaçınılmasını, eşit gelir dağılımını, maliyetlerin gerçekçi yapılmasının sağlan masını, tedarik ve yatırım

politikalarında etik davranmanın teşvik edilmesini ve yerel ekonomilerin desteklenmesini ifade etmektedir (Akgül, 2010:157).

Toplumsal Boyut

Sürdürülebilirliğin toplumsal boyutu, insan odaklı olmakta ve sosyo-kültürel sistemlerin devamlılığının sağlanmasında, yani Moffat (1996)'a göre toplumsal eşitliğin sağlanmasında, çoğulculukta, kültürel çeşitliliğin korunmasında önem teşkil etmektedir (Akt. Gürlük, 2010: 87). Sürdürülebilir kalkınmanın bir boyutu olarak toplumsal boyut; yaşam kalitesinin gelişimi, halklar arasında sosyal eşitlik, kültürel ve sosyal boyutun göz ardı edilmemesi, hür iradenin yükseltilmesi, toplumsal katılım, halkın yetkilendirilmesi ve fırsat eşitliği gibi konuları ifade eden bir kavramdır (Akgül, 2010: 157). Daha basit bir ifadeyle toplumun, "tüketim odaklı toplumdan, çevre duyarlılığı yüksek ve daha bilinçli tüketime odaklanan topluma dönüşmesi" şeklindedir (Yavuz, 2010: 65).

Çevresel Boyut

Ekosistemlerin değişen koşullara adapte olmasını sağlamayı amaçlayan sürdürülebilir kalkınma ekolojik ve fiziksel sistemlerin stabil olmasını öngörmektedir. Bu nedenle biyolojik çeşitlilik önem teşkil etmekte, geri dönülemeyecek kadar önemli zarara neden olacak çevre kirliliklerinden kaçınılması gerektiğini savunmaktadır (Gürlük, 2010: 87). Temel kaynakların sabit tutulması, yenilenebilir kaynakların aktif kullanımı, yenilemeyen kaynakların ise yerine koyulabilecek yatırımlarla desteklenmesi çevresel boyut için önemlidir (Harris, 2000: 6). Çevre ile etkileşim içerisinde, doğal çevrenin tüm doğallığıyla kalmasını sağlayacak davranışların sergilenmesi ve beşeri faaliyetlerin sonucunda tahrip edilen ve yok edilen ekosistemin yeniden kazanılması faaliyetlerini gerçekleştirmek sürdürülebilirliğin çevre boyutunun temel amacıdır (Yavuz, 2010: 65). Bununla birlikte, çevresel boyut sürdürülebilirlik açısından, yeryüzündeki canlılığın ve çeşitliğin korunmasını, yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımını, yenilenemeyen kaynakların kullanımının en aza indirilmesini, kirliliğin en aza indirilmesini ve kültürel ve tarihi çevrenin korunmasını ifade etmektedir (Akgül, 2010:157).

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma konusunda Birleşmiş Milletler ve Dünya Turizm Örgütü'nün bu konuda belirlemiş olduğu 17 kalkınma hedefi ve bunda

turizmin rolü ve katkısı üzerinde bir takım görüşler vardır. Bunlar Tablo 3.48.'de açıklanmıştır.

Tablo 3.48. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Turizm.

Kalkınma Hedefi	Turizmin Rolü ve Katkısı
Hedef 1: Her yerde yoksulluğun tüm şekillerini sona erdirmek	Turizm, yarattığı istihdam olanakları ile gelir sağlanması yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırır. Sürdürülebilir turizm gelişimi ve bunun toplum üzerindeki yaygın etkisi ile ulusal yoksulluğu azaltma hedeflerine bağlanabilir; girişimciliği ve küçük boyutlu işletmeleri teşvik eden, özellikle gençler ve kadınlar gibi dezavantajlı grupları içeren projeler gerçekleştirilebilir.
Hedef 2: Açlığı sona erdirmek, gıda güvenliğini ve iyileştirilmiş beslenme olanaklarını sağlamak, sürdürülebilir tarımı teşvik etmek	Turizm destinasyonlarında yerel ürünlerin üretim, kullanım ve satışının teşvik edilmesi ve bu ürünlerin turizm değer zincirine eklenmesi sağlanabilir. Bununla beraber, geleneksel tarım faaliyetlerini destekleyen tarım turizmi olanakları geliştirilebilir.
Hedef 3: Her yaştaki insan için sağlıklı yaşamı sağlamak ve refahı teşvik etmek	Turizmden elde edilen dövize dayalı kaynaklar ve vergi gelirleri, özellikle anne sağlığını iyileştirmek, çocuk ölümlerini azaltmak ve hastalıkları azaltmaya yönelik sağlık bakımı hizmetlerini finanse etmek için kullanılabilir.
Hedef 4: İçermeci ve eşit eğitim olanakları sağlamak, herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarım teşvik etmek	Turizm için eğitimli ve nitelikli iş gücü gereklidir. Bu nedenle sektör öğretim ve mesleki eğitim için gerekli yatırımları yaparak, iş gücü hareketliliğinin arttırılmasına katkıda bulunabilir.
Hedef 5: Cinsiyet eşitliğim sağlamak, kadın ve kız çocuklarını güçlendirmek	Küçük ve büyük ölçekli işletmelerde ve otelcilik sektöründe kadınların gelir elde etmelerini sağlayacak yollar yaratılabilir. Kadın iş gücünün en yoğun olduğu sektörlerden biri olarak turizmin, kadınların potansiyellerini kullanabilecekleri yeni iş alanları yaratmaya çok uygundur.
Hedef 6: İçme suyu ve hijyenin herkes için erişilebilir olmasını ve sürdürülebilir yönetimi sağlamak	Turizm sektöründe suyun etkin kullanımı, atık su yönetimi, kirlilik denetimi ve teknolojik etkinlik odaklı faaliyetler teşvik edilebilir.
Hedef 7: Herkes için ucuz, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji sağlamak	Büyük oranda enerji kullanan bir sektör olarak turizm, yenilenebilir enerji kullanımını destekleyerek, bu enerji türünün küresel karmadaki payını yükseltebilir. Sürdürülebilir enerji kaynaklarına yapılacak yatırımlarla turizm, kentlerde, bölgelerde ve şehir merkezine uzak alanlarda sera gazı yayılımlarının azaltılması, iklim değişiminin yavaşlatılmasına destek olabilir, yenilikçi ve yeni enerji çözümlerinin kullanımına katkıda bulunabilir.
Hedef 8: Herkes için sürdürülebilir, içermeci ekonomik büyüme, tam ve verimli istihdam ile ahlaklı çalışma koşulları sağlamak	Dünyada her 11 işten birini sağlayan sektör olarak turizm, toplumun becerilerinin yükselmesine ve mesleki gelişimine destek olabilir. Kalkınma hedefi 8.9 tam olarak şu şekilde oluşturulmuştur: "2030 yılına kadar, istihdam olanakları yaratan, yerel kültürü ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizmi sağlamak için politikaların geliştirilmesi ve uygulanması".
Hedef 9: Dayanıklı alt yapı inşa edilmesi, içermeci ve sürdürülebilir sanayileşmenin teşvik edilmesi, inovasyonun hızlandırılması	Kamu ve özel sektör tarafından sağlanan alt yapı ve yenilikçi çevre ile gelişebilen turizm, turistler ve diğer döviz sağlayıcı unsurları çekebilmek için gerekli alt yapının sağlanması konusunda lokomotif olabilir.
Hedef 10: Ülkeler içinde ve arasında eşitsizliğin azaltılması	Turizm, yerel halkı ve tüm kilit paydaşları dikkate alarak geliştiğinde toplumun gelişimine de katkıda bulunur. Kentsel yenilenme ve kırsal gelişime katkıda bulunarak bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik önemli bir araçtır. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomide yer almalarını sağlayan etkili bir yoldur.
Hedef 11: Kentleri ve insan yerleşimlerini içermeci, güvenli, esnek ve sürdürülebilir yapmak	Vatandaşları için yaşanılabilir olan bir şehir, turistler için de öyle olabilir. Sürdürülebilir turizm gelişimi ile kentsel alt yapının ve evrensel erişimin ilerlemesi, bozuk alanların dönüştürülmesi, kültürel ve doğal mirasın korunması sağlanabilir.

Hedef 12: Sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarını geliştirmek	Sürdürülebilir üretim ve tüketim ilkelerini temel alan turizm gelişimi, sürdürülebilirlik yönündeki küresel değişimi hızlandırabilir. Kalkınma hedefi 12 altındaki 12b maddesi tam olarak şu şekilde oluşturulmuştur: "İstihdam yaratan, yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizm için sürdürülebilir kalkınma etkilerinin izlenmesi için gerekli araçların geliştirilmesi ve uygulanması". Bu konudaki uygulamaları geliştirmek üzere Sürdürülebilir Tüketim ve Üretime Yönelik 10 Yıllık Çerçeve Programı'nın Sürdürülebilir Turizm Programı planlanmıştır.
Hedef 13: İklim değişikliği ve etkileri ile mücadeleye yönelik acil eylem	Turizm iklim değişiminden etkilenmekte ve ona katkıda bulunmaktadır. Enerji kullanımının azaltılması ve yenilenebilir enerji kullanımının arttırılması ile günümüzün i en önemli sorunlarından birinin çözümüne katkıda bulunabilir.
Hedef 14: Okyanusların, denizlerin ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma için korunması ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması	Turizmin en büyük bölümü olan kıyı ve deniz turizmi, ancak bu alanların sağlıklı eko sisteme sahip olması ile gelişebilir. Bu nedenle turizm, Bütünleşik Kıyı Bölgesi Yönetimi'nin bir parçası olarak, eko sistemin korunmasında aktif rol oynamalıdır. Kalkınma hedefi 14.7 maddesi tam olarak şu şekilde oluşturulmuştur: "2030 yılına kadar balıkçılık, su kültürü (aquacidture) ve turizmin sürdürülebilir yönetimi ile küçük ada devletleri ile az gelişmiş ülkelerin deniz kaynaklarının sürdürülebilir kullanımından sağladıkları ekonomik yararların arttırılması".
Hedef 15: Kara ekosistemlerini korumak, yenilemek ve sürdürülebilir kullanımını teşvik etmek, ormanları sürdürülebilir bir şekilde yönetmek, çölleşmeyi, toprak ve biyoçeşitlilik kaybını önlemek	Turizmin en önemli kaynakları olarak doğal yaşamın bir parçası olan kara zenginliklerinin korunması yanında, atıkların ve tüketimin azaltılması ve bu konularda farkındalığın arttırılması konularında turizm önemli rol oynayabilir.
Hedef 16: Sürdürülebilir kalkınma için huzurlu ve içermeci toplumları teşvik etmek, herkesin adalete erişimini sağlamak, etkili, hesap verebilir ve içermeci kurumlar oluşturmak	Çeşitli kültürel geçmişlerden gelen milyarlarca insanın etkileşimde olduğu bir sektör olarak turizm, çok kültürlü inançlar arası hoşgörü ve anlayışı güçlendirebilir, kültürlerin yakınlaşmasını sağlayarak çatışmaların azaltılmasını sağlayabilir.
Hedef 17: Sürdürülebilir kalkınma için küresel işbirliklerini canlandırmak ve uygulama yollarını güçlendirmek	Çapraz sektörel yapısı nedeniyle turizm, kamu-özel sektör işbirliklerinin güçlendirilmesi, çoklu paydaşların (uluslararası, ulusal, bölgesel, yerel) bir araya gelerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde çalışması için fırsatlar sunabilir.

Kaynak: UNWTO, Tourism and the Sustainable Development Goals (http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284417254).

Asıl önemli olan konulardan birisi sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmanın kırsal alan için taşıdığı önemdir. Çünkü bölgelerarası ekonomik kalkınmışlık düzeylerinde görülen farklar daha özele inildiğinde kırsal alanlarda da görülmekte ve bu durum şehir ile kır arasında büyük farkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Birçok sorunun temelinde bulunan kırsal alanların kalkındırılması ülkemizde başlı başına çözümü bekleyen önemli sorundur. Bu açıdan kırsal kalkınma konusunda da bazı bilgilere yer verilmesi gerekmektedir.

Kırsal kalkınma kırsal alanlarda geçer. Kırsal alanlar, sadece fiziksel mekâna dayalı alanlar olmayıp, ekonomik ve sosyal hayatın çok farklı faaliyetlerinin yer aldığı karmaşık bir yapıdır. Yine kırsal alanların sadece içinde yaşayan nüfusa iş ve yaşama ortamı sağlayan alanlar olarak tanımlanması doğru olmayıp, bu yerler ekolojik dengenin sağlandığı çok işlevli alanlardır (Bakırcı, 2007: 29).

Sonuç olarak geleceğin vizyonu olan sürdürülebilirlik, hem ekolojik süreçlerin, hem de sosyo-ekonomik yaşamın sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik bütünlük gelecek projesi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak sürdürülebilirliğin uygulamaya geçebilmesi her şeyden önce "etkin katılımın (participation)" hayata geçirilmesini gerektirir. Sürdürülebilirliğin gündelik yaşama geçmesine yol gösteren temel ilkeler sırasıyla "doğaya uygunluk (consistency)", "yeterlilik (suffisiency)" ve "verimlilik (efficieny)" şeklinde ifade edilebilir (Özdemir, 2016: 9). Bu açıdan sürdürülebilir gelişme ancak aşağıda kısaca açıklanan temel unsurların sağlanması ile mümkün olabilecektir. Bu unsurlar (Burns ve Holden, 1995: 219):

• Ekolojik sınırların ve daha adil standartların belirlenmesi,

• Ekonomik faaliyetlerin yeniden dağıtımı ve kaynakların yeniden bölüşümü,

• Nüfus kontrolü,

• Temel kaynakların korunması,

• Kaynakları daha adil kullanma olanağı,

• Taşıma kapasitesi ve sürdürülebilir ürün,

• Kaynakların kullanımına sınırlama getirmesi,

• Türlerin çeşitlendirilmesi,

• Olumsuz etkilerin en düşük seviyeye indirilmesi,

• Toplumsal kontrol,

• Ulusal ve uluslararası alandaki siyasi,

• Ekonomik açıdan uygulanabilirlik,

• Çevresel kalite,

• Çevresel kontroldür.

3.31.2. Sürdürülebilir Turizm ve Ekoturizm

Sürdürülebilir turizmin ekolojik sürdürülebilirliğini değerlendirmek için önemli bir kriter, turizm gelişiminin ve turistik faaliyetlerin istenmeyen çevresel etkilerinin

önlenmesi veya en aza indirgenmesidir (Leung, Marion ve Farrell, 2008: 20). Bunun yanında sürdürülebilir turizmin kitle turizminden farklı olarak, yerel değerleri koruyan; planlı, yavaş ve sürekli gelişimi hedefleyen nitelikteki turizm çeşitlerini desteklemesidir (Swarbrooke, 1999: 17-20). Bu açıdan çevresel çeşitliliğin ve kalitenin muhafaza edilmesinin yanı sıra ekonomik faydalar sağlayan ve böylece "koruma ve ekonomik kalkınmayı birleştiren" bir turizmdir (Wild, 1994: 12). Yapılan tanımların genelinde sürdürülebilir turizm anlayışının ortak noktası şudur: "Turizm gelişmelerine paralel olarak, doğal, kültürel, ekolojik ve biyolojik tüm kaynakların korunması ve sürekliliğini sağlayarak, turizm faaliyetlerinin planlanması ve yürütülmesidir." (Kervankıran, 2013: 38).

Sürdürülebilir turizm, sınırsız bir süre boyunca ekonomik açıdan kalıcı olan ve onu sürdüren ve besleyen fiziksel ve insani çevreyi zayıflatmayacak şekilde geliştirilen ve devam ettirilen bir turizmdir. Ekonomik açıdan sürdürülebilir olması gerekiyor, çünkü turizm karlı değilse, çevre açısından sürdürülebilir olup olmadığını sormak tartışılmaz bir sorundur - kârsız ve yaşamayan turizm sona ermeye mahkûmdur (Ham ve Weiler, 2002: 36). Bu açıdan sürdürülebilir turizm, "sektör, ziyaretçiler, çevre ve turist kabul eden toplum arasındaki karmaşık ilişkiler tarafından yaratılan gerilim ve sürtüşmeleri azaltmayı amaçlayan, pozitif niyetli bir yaklaşım"ı temsil etmektedir (Garrod ve Fyall, 1998: 201). Yine Swarbrooke (1999: 15) tarafından yapılan ayrımda sürdürülebilir ve sürdürülebilir olmayan özellikler kıyaslanarak aralarındaki büyük farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Tablo 3.49.).

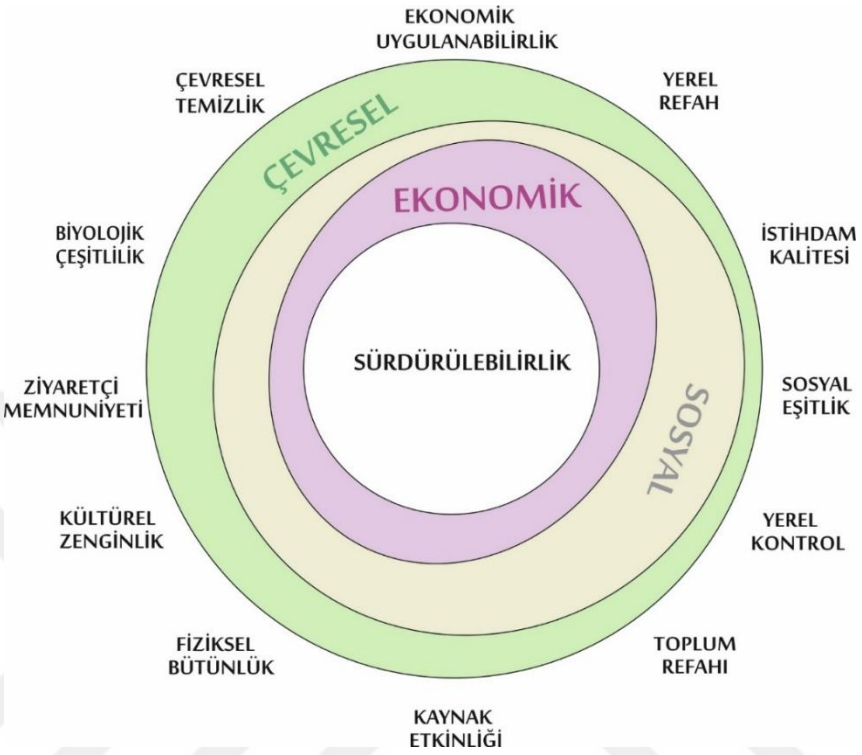
Tablo 3.49. Sürdürülebilir ve Sürdürülebilir Olmayan Turizm Arasındaki Farklar.

Sürdürülebilir	Sürdürülebilir Olmayan
Genel Kavramlar	
• Yavaş gelişme	• Hızlı gelişme
• Kontrollü gelişme	• Kontrolsüz gelişme
• Uygun ölçekli	• Uygun olmayan Ölçekte
• Uzun dönemli	• Kısa dönemli
• Kaliteye yönelik	• Miktara yönelik
• Yerel kontrol	• Uzaktan kontrol
Gelişme Stratejileri	
• Önce plan sonra gelişme	• Plansız gelişme
• Kavrama dayalı plan	• Projeye dayalı plan
• Tüm çevreyi göz önüne alan	• Sadece çekiciliğe sahip kısmına odaklı
• Baskıların ve faydaların yayılması	• Kapasitenin arttırılması
• Yerel yatırımcılar	• Yabancı yatırımcılar
• Yerel mimari	• Yerel olmayan mimari
Turist Davranışları	
• Küçük gruplarla seyahat	• Kalabalık gruplarla seyahat
• Yerel dili öğrenme isteği	• Yerel dili öğrenme çabası yok
• Saygılı ve hassas	• Yoğun ve hassas olmayan
• Sessiz	• Gürültülü
• Tekrar ziyaret eden	• Muhtemelen tekrar gelmeyen
• Bazı zihinsel hazırlıklar gerektiren	• Çok az ya da hiç gerektirmez

Kaynak: Swarbrooke, (1999: 15)'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Turizm ve sürdürülebilirlikle ilgili ilk eylem stratejilerinden biri, Kanada, British Columbia'daki Globe'90 konferansında ortaya çıkmıştır. Bu toplantıda turizm endüstrisi, hükümet, sivil toplum kuruluşları (STK) ve akademilerden temsilciler, çevrenin turizm endüstrisinin sürdürülmesindeki önemini ve kötü planlanmış turizm gelişiminin ziyaretçileri cezbeden doğa ve insan özelliklerini nasıl bozduğunu tartıştılar. Konferans delegeleri, sürdürülebilir turizm hedeflerinin şunlar olduğunu belirtmiştir: (1) turizmin çevreye ve ekonomiye yapabileceği önemli katkılar hakkında daha fazla farkındalık ve anlayış geliştirmek; (2) eşitlik ve gelişmeyi teşvik etmek; (3) ev sahibi topluluğun yaşam kalitesini iyileştirmek; (4) ziyaretçi için yüksek bir deneyim kalitesi sağlamak; ve (5) yukarıda belirtilen hedeflerin bağlı olduğu ortamın kalitesini korumak. Sürdürülebilir turizm gelişimi tanımları bir dereceye kadar tarafsız olsa da (örneğin "gelecek için fırsatları koruyup geliştirirken mevcut turist ve ev sahibi bölgenin ihtiyaçlarını karşılama") politika, hükümet, STK'lar, turizm endüstrisi, turistler ve uluslararası kuruluşlar için bir dizi iyi tavsiyeler geliştirildi (Globe'90 1990: 6; Fennell, 2008: 8-9).

Yukarıda sürdürülebilir turizm ile ilgili yapılan genel bir değerlendirmeden sonra BMÇP ve DTÖ tarafından hazırlanan bir çalışmaya göre sürdürülebilir turizm için on iki hedef belirlenmiştir (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Şekil 3.64.).

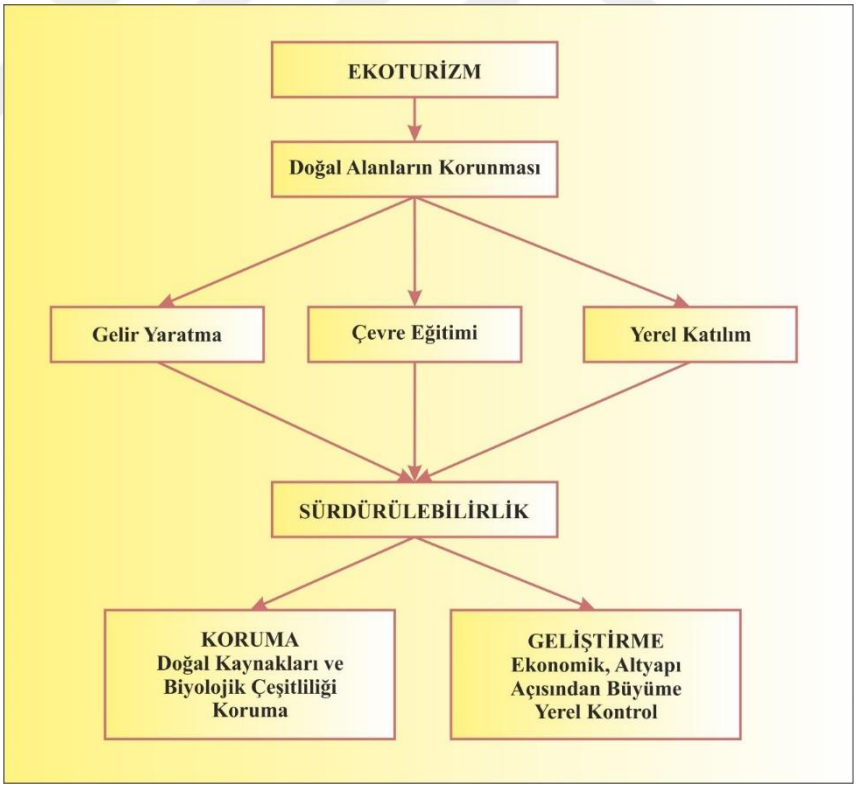
Şekil 3.64. Sürdürülebilirliğin Çerçevesi ve 12 Hedef Arasındaki İlişki.

Kaynak: UNEP ve WTO, (2005: 20)'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekoturizm ve sürdürülebilir turizme olan uluslararası ilgideki ciddi artış 1999'da Sürdürülebilir Turizm Komisyonu'nun (CSD-7) sürdürülebilir turizm üzerine odaklanmasıyla başlamıştır. CSD'nin koordinasyon ekibi- Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC)-2002 yılını Uluslararası Ekoturizm Yılı olarak ilan etmiştir. Bu yıl aynı zamanda 1992'de yapılan Dünya Zirvesinin 10 yıllık bir izlemesi olan Dünya Sürdürülebilir Gelişim Zirvesi (WSSD)'nin yapıldığı yıldır. 1999'dan beri pek çok uluslararası forumlar ve antlaşmalar sürdürülebilir turizm ve ekoturizm politikaları üzerinde odaklanmıştır (McLaren, 2003: 16).

Alternatif turizm arayışları ve uygulamaları içerisinde sürdürülebilir turizm denilince akıllara turizm türleri içerisinde ekoturizm gelmektedir. Ekoturizm, sürdürülebilir turizmin bir alt bölümünü oluşturmaktadır (Weaver, 2001: 20). Çünkü bu

turizm türü, doğal ve kültürel kaynakları dikkate alan ve bunların yok olmasına engel olan, kitlesel turizme karşı duran, dar kapsamlı bir yapıya sahiptir (Ceylan, 2009: 415). Ana kaynağını çevrenin oluşturduğu turizm sektöründe; konu çok hassas doğal ve kültürel çevreler olduğunda ise, bir sürdürülebilir turizm türü olan "ekoturizm", sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında tercih edilecek ideal turizm çeşidi olarak görülmektedir (Demir ve Çevirgen, 2006a: 85). Çünkü yapılan çoğu tanımlarda sürdürülebilirliğin esas olduğu turizm türü ekoturizmdir (Şekil 3.65.). Bu bakımdan sürdürülebilir turizm ancak ekoturizm ilkeleri ile mümkündür (Şahin, 2009: 73). Bu anlatılanlara göre ekoturizmin belki de en önemli ayırt edici özelliği, doğal, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesi zorunluluğudur. Kuşkusuz tüm turizm çeşitlerinde sürdürülebilirlik vurgusu dolaylı olarak yer alır. Ancak ekoturizmi diğer turizm çeşitlerinden ayıran en önemli özellik, tanımında sürdürülebilirlik kavramının temel olduğu tek turizm çeşidi olmasıdır (Weaver, 2001a: 3; Yavuz, 2011: 10).

Şekil 3.65. Ekoturizm ve Sürdürülebilirlik İlişkisi.

Kaynak: Ross ve Wall (1999: 124)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Turizmin, aynı zamanda ekoturizmin sürdürülebilir turizm politikalarına uygun işlemesi, başarıyla uygulanması ve gerçek anlamda doğayı koruyucu bir işlev içinde bulunması için uyulması gereken başlıca ilkeler şöylece sıralanabilir (Erdoğan, 2003: 229):

• Ülke genelinde ve özellikle de turizme açılacak bölgelerde ayrıntılı doğal kaynak envanterleri çıkartılmalı ve ekolojik yönden hassas yöreler belirlenmeli,

• Özellikle turizm yönünden kaynak değeri yüksek olan yörelerin ekolojik "taşıma kapasiteleri" belirlenerek, kapasitelerin aşılmış olduğu kritik yöreler için acil önlemler alınmalı,

• Turistlerin ziyaret ettikleri, yöre halkının da sahip olduğu sahalardaki bütün çevrenin ehemmiyetinin fark edile bilindiği çevre eğitimi programları uygulanmalı,

• Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) ve görsel etki değerlendirme yoluyla, turistik veya diğer projelerin çevreye uygunluk kontrolleri çağdaş, hızlı ve etkin bir biçimde gerçekleştirilmeli

• Yeni yapılanma yerine, mevcut yapıların yeniden kullanımı teşvik edilmeli, yöresel uğraşlar (tarım, halıcılık gibi.) her türlü folklorik ve kültürel değerler korunup geliştirilmelidir. Turizm amaçlı gelecek konukların yöresel halkın sahip olduğu tüm bu değerleri ile gelenek ve göreneklerine saygılı olması sağlanmalı,

• Doğayı koruma yöntemlerinden biri de doğayı kentlere taşımak, doğal dengeleri, kentleşmekte olan alanların içinde oluşturmaya çalışmaktır. Kent dışında kentsel yoğunlukların yaratılmasına fırsat verilmemeli,

• Duyarlı alanların korunabilmesi ve doğru yönetilebilmesi için Ekolojik Planlamanın uygulanması sağlanmalı,

• Kültürel miras korunmalı, yerel gelenek ve göreneklere saygı gösterilmeli,

• Doğal ve kültürel çevreye karşı sorumlu davranışlar teşvik edilmeli, şeklinde birçok madde eklenebilir.

3.31.2.1. Artvin İlinde Sürdürülebilir Ekoturizm Politikası

Sürdürülebilir turizm ve ekoturizm kavramlarının hayata geçirilmesi için üzerinde durulması gereken konuların başında plan ve politikalar gelmektedir. Bu nedenle Türkiye turizminin çevre politikaları ışığı altında değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Yağcı, 2000: 58).

Turizm politikası, turizmin çevre, ekonomi, kültür, sosyoloji, psikoloji ve coğrafya gibi temel alanlarla etkileşim halinde olup, tüm faktörlerin üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü turizm politikası çok boyutlu ve karışık bir yapıdadır (Mercan, 2015: 4). Bu bakımdan turizmin gelecekte büyümesini sağlamak amacıyla bir ülkenin planlama, büyüme, üretim, hizmet, pazarlama ve sürdürülebilir amaç ve hedeflere nasıl, hangi yollarla ve araçlarla ulaşılacağının ve karşılayacağının süreklilik gösterdiği eylemler, ilkeler, prosedürler ve kuralların geliştirilmesi anlamına gelmektedir (Edgell ve diğ., 2008: 7; Demirkol ve Çetin, 2014: 24). Buna göre turizm politikası; bir ülkede genel ekonomi politikasına uygun olarak, bir yandan iç ve dış turizmin geliştirilmesi ve yönlendirilmesi, turizmin gelir ve döviz girdisi sağlayıcı, istihdam yaratıcı fonksiyonlarından en rasyonel biçimde yararlanılması gibi ekonomik hedeflere, diğer yandan kültürel, sosyal, sağlık gibi ekonomik nitelik taşımayan meta-ekonomik (iktisat-dışı) hedeflere ulaşmak için kamu yönetimleri tarafından alınan önlemlerin ve yapılan müdahalelerin tümüdür (Olalı, 1990: 23-24).

Turizm politikasını oluşturan başlıca unsurlar turizm planlaması, örgüt, parasal kaynaklar, otorite, koordinasyon, esneklik, çevre ilişkileri, denge, insan, kontrol ve ekonomik, küresel ve akılcı olmak üzere birçok şekilde sıralanabilir (Olalı ve Timur, 1988: 322). Turizm politikasının başlıca dört önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Olalı, 1990: 31):

- Dinamik özellik taşıması,
- Çok yönlü olması,
- Kurumsal karaktere sahip olması,
- Akılcı ilkelerden hareket etmesidir.

Bu bağlamda bir turizm politikası yapılmadan önce hedeflerinin ne olması gerektiği konusunda fikir birliğine varılması gerekir. Bunun neticesinde belirlenen turizm politikasının başlıca hedefleri şöylece sıralanabilir (Olalı, 1990: 39-46):

1. Ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmak,

2. Ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak,

3. Ülkede tam istihdamın gerçekleşmesine yardımcı olmak,

4. Fiyat istikrarının gerçekleşmesine yardımcı olmak,

5. Dış ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmak,

6. Uluslararası turistik amaçlı insan hareketlerine etki etmek,

7. Turizmin sosyal fonksiyonlarından toplum kişilerini yararlandırmak,

9. Ekonominin üretim çeşitliliğini artırmak,

10. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalmasına katkıda bulunmak,

11. Bölgeler arasındaki gelişme ayrıcalıklarını gidermeye ve dengeli kalkınma hedefine katkıda bulunmak,

12. Doğal ve tarihsel kaynakları korumak,

13. Turizmin sağlık ve politik fonksiyonlarından daha çok insanın yararlanmasını sağlamak,

14. Diğer hedefler.

Son yıllarda ekoturizm özellikle de bütüncül turizm gelişmesinin uzun dönemli turizm politikasını amaçlayan alanlarda ve ülkelerde sürdürülebilir turizm için uygun bir kalkınma modeli olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak ekoturizmin ekolojik faydalar ve ekolojik uyum arasındaki sürdürülebilir denge için doğru cevap olup olmayacağı sorusu gündeme gelmektedir. Büyük ihtimalle ekoturizm turizm kaynaklarının kontrol edilemez kötü kullanımı için bir çözüm olmayacaktır. Ancak ekoturizm ilkelerine bağlı kalındığı sürece geleceğe yönelik sürdürülebilir bir turizm politikası olarak gelişmeye devam edebilir ve çevrenin korunmasına katkıda bulunabilir (Erdoğan, 2003: 230). Ne yazık ki, ekoturizm politikası uygun ekoturizm gelişimini neyin oluşturduğu konusunda

yetersiz bir fikir birliğinin bir sonucu olarak henüz yeni ortaya çıkmıştır. Sektörün doğası (parkları, çevreyi, sivil toplum kuruluşlarını, hükümet, sanayi ve yerel halkı temsil eden güçlü savunucuları), kalkınma ve koruma, arz-talep, faydalar-maliyetler ve çevre-insan arasında etkili bir denge gerektiren bir konudur kalkınma ve koruma, arz-karşılama, faydalar vs. maliyetler ve çevreyle insan arasındaki bir dengesizliği talep eden bir konudur (Dowling ve Fennell, 2003a: 10). Ekoturizm politikası kapsamında uyulması gereken başlıca ilkeler, şu şekilde sıralanabilir (Yağcı, 2000: 71-72):

• Ülke düzeyinde, ayrıntılı doğal kaynak envanterleri çıkartılmalı ve ekolojik yönden hassas yöreler belirlenmelidir,

• Rekreasyonel turizm yönünden kaynak değeri yüksek olan yörelerin ekolojik taşıma kapasiteleri belirlenerek, kapasitelerin aşılmış ve aşınmış olduğu kritik yöreler için acil önlemler alınmalıdır,

• Çevresel etki değerlendirme (ÇED) ve görsel etki değerlendirme yoluyla, turistik veya diğer projelerin çevreye uygunluk kontrolleri hızlandırılmalı ve çağdaşlaştırılmalıdır,

• Kitlesel turizm yerine bireysel turizm teşvik edilmelidir,

• Yeni yapılanma yerine, mevcut yapıların yeniden kullanımı teşvik edilmeli, yöresel uğraşlar (tarım, el sanatları) korunup geliştirilmelidir,

• "Kirleten, tahrip eden, bozan öder!", prensibi uygulanmalıdır.

• Doğayı korumanın yöntemlerinden biri doğayı kentlere taşımak, doğal dengeleri, kentleşmekte olan alanların içinde oluşturmaya çalışmaktır. Kent dışı alanlarda, kentsel yoğunlukların yaratılmasına olanak sağlanmamalıdır,

• Duyarlı alanların korunabilmesi ve iyi yönetilmesi için iyi bir yöntem olan, Ekolojik Peyzaj Planlama çalışmalarının uygulanması sağlanmalıdır.

Sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınmanın bütününe katkıda bulunmak olarak görülürken, politika üretmenin her aşamasında yalnızca hükümet organlarının sağlayabileceği sektörel hususların üstesinden gelmek ve bunlara uyum sağlamak için çeşitli politika oluşturma seviyeleri ve ajanslar arasında koordinasyona ihtiyaç duymaktadır (Hunter, 1995: 164; McKercher, 1991: 69). Açık bir şekilde tanımlanmış

hükümet rolleri ve hükümet politikalarının koordinasyonu, sürdürülebilir bir turizm ürününün etkili planlanmasının sağlanması için gereklidir (Hall, 1991). Topluluk desteğini isteyen tutarlı ve kombine bir çabayla hükümetler, sürdürülebilirlik ilkelerini içeren etkin yönetmelik oluşturma potansiyeline sahiptir: "Başarılı bir şekilde uygulanması, entegre politika, planlama ve sosyal öğrenme süreçlerini gerektirir: politik yaşaya bilirliği etkilediği kişilerin hükümetleri, sosyal kurumları ve özel faaliyetleri yoluyla tam desteğine bağlıdır" (Gunn, 1994: 244).

Hükümet, politikalar yoluyla denetimleri yasama ve sürdürülebilir ekoturizm uygulamalarına katkıda bulunma gücüne sahip olmasına rağmen, hükümetin yönlendirmesi altındaki tüm taraflar arasındaki işbirliğine dayalı bir yaklaşım, devam eden başarısını artıracaktır (Wearing ve Neil, 2009: 44-45). Daha öncede dile getirildiği üzere turizm politikaları çok karmaşık bir hiyerarşiye sahiptir. Çünkü politika üretmeden sorumlu kurumlar, yasal çerçeve, finansman, politika araçları, pazarlama, işbirliği ve turizm politikalarının eyleme geçmesi için bazı kriterin dikkate alınması gerekir.

Bu açıklamaların ardından Artvin ilinin sürdürülebilir ekoturizm politikası hakkında yapılacak olan açıklamalar aslında ülkesel bir konu olup, hükümet tarafından alınan kararlara göre şekillenmektedir. Buna göre ülkemizde farklı dönemlerde turizm politikaları konusunda çağın gereklerine veya ihtiyaçlara göre farklılık göstermektedir. Elbette gerek planlı dönem öncesi, gerekse planlı dönem turizm politikalarının tamamını bu çalışmada ele almak mümkün değildir. Bu yüzden daha çok planlı ve planlı dönem öncesine dair kararların sadece doğal çevreyi, sürdürülebilirliği ve sona doğru ön plana çıkan ekoturizm konularına yer verilmiştir.

Ülkemizde planlı dönem öncesi turizm politikalarında 1950 yılına kadar somut adımlar atılamamıştır. Zira 1923-1950'li yıllar arasındaki küresel siyasi konjonktürün sürekli değişken ve genellikle de savaşlarla geçtiği dönem olması nedeniyle turizm hareketleri dünya genelinde sönük geçmiştir (Özgen ve Çelebi, 2016: 113-114).

Planlı dönemde turizm politikalarına baktığımızda ise 1950-1960 döneminde bir önceki dönemdeki kalkınmaya dönük mantaliteye tepki mahiyetinde ortaya çıkmış ve uygulanmaya çalışılmıştır (Bozok ve Şahin, 2009: 263). 1963 yılından beri devam eden BYKP (Beş Yıllık Kalkınma Planları)'ler çerçevesinde belirlenen Türk turizm politikasının genel olarak amaçları şöyledir (Bozok, 1995: 146-147):

• Turizm ürünlerinin nicelik, nitelik ve fiyatları itibariyle mevcut ve gelecekteki talebe uygun olarak ve ülkenin arz olanakları dikkate alınarak geliştirilmesi,

• Sektörün yapısal ve fonksiyonel olarak, ulusal ekonomiye sağladığı katma değer en üst düzeye çıkarılacak şekilde organize edilmesi,

• Türkiye'nin uluslararası turizm pazarı içinde payının arttırılması,

• Turistler için en elverişli tatil ortamının yaratılması,

• Çalışan ya da emekli, tatil gereksinimi duyan her kesimden halkın tatil ihtiyacının karşılanması,

• Ulusal ve yerel kimliğin korunması ve zenginleştirilerek yaşatılması,

• Turizmin sağladığı faydanın halka yaygınlaştırılması,

• Doğal ve kültürel kaynakların bugünkü ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçları dikkate alınarak "sürdürülebilir turizm gelişimi" ilkesi çerçevesinde kullanılması,

• Doğal ve kültürel kaynakların kullanıma açılması ve kullanılmasında doğal ve kültürel peyzaj ile uyum sağlanması,

• Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı yöre ve alanlarda yerel yönetimlerin ve: halkın turizm ile ilgili kararlara katılımlarının sağlanması,

• Özellikle orta yükseklikteki dağlık ve ormanlık yörelerde turizmin tarım ve orman sektörleri ile birlikte ele alınması,

• Fiziki planların, amaçlarına yönelik olarak tavizsiz uygulanmasının sağlanması,

• Dünya talep yapısındaki yeni eğilimlere bağlı olarak, sektörde küçük öl-çekli işletmelere yatırım ortamının sağlanması,

• İşletmecilikte personel nitelikleri ve hizmet kalitesinin yükseltilmesinin sağlanması, hizmet sektöründe sertifikasyona geçilmesi.

1963-2018 yıllarını kapsayan "Planlı Kalkınma" dönemi, turizm sektörünü yakından ilgilendiren tedbirlerin alındığı ve uygulanmaya konulduğu sürece karşılık gelmektedir. İlk aşamada turizm talebini karşılayabilecek konaklama tesisleriyle ilgili yatırımlar, ülkemizde turizme dayalı sektörün eğilimlerine ve gereksinimlerine bağlı

değişiklik göstermiştir. Bu dönemdeki yatırımlar turizmin gelişmesine uygun alanlarda yoğunlaşmıştır (Özgen ve Çelebi, 2016: 116).

Ekoturizm giderek artan ölçüde ülkemiz turizm politikalarında daha fazla yer almaktadır. Nisan 2002'de Ankara'da toplanan II. Turizm Şurası'nda, ekoturizm bir ana başlık halinde incelenmiş ve bu konuda çok sayıda bildiri sunulmuştur (Yavuz, 2011: 39). Türkiye'de kitle turizmine alternatif turizm çeşitlerini oluşturmaktan ilk kez VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bahsedilerek bu alanda politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. VII. ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planlanı'nda sürdürülebilirlik kavramı turizmle birlikte ele alınmış, turizmin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılması çabalarından söz edilmiştir. Ayrıca bu planlarda sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için ülke düzeyinde sosyal ve çevresel değerleri tanımlayarak politikalar geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur (Cömert, 2002: 76-77; Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 167-189).

Özellikle kalkınma planlarında turizmin hızlı bir şekilde geliştirmek, bunun için kitle turizmine yönelimin artırılması, deniz turizminin geliştirilmesi, turizm yatırımlarına ve hizmet sektörünün geliştirilmesine, kapasite artışına öncelik verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bundan sonra ise giderek farklı boyutlar kazanmaya başlamıştır. Buna göre 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci BYKP'nin temel hedefi; Türkiye'nin turizm potansiyeli, çevre dengesi ve çevreyi koruma hedefleri doğrultusunda değerlendirmek ve çalışanların dinlenme ihtiyaçlarım karşılamak amacıyla turizmin sosyal boyutunu ele almaktır. Bu planlamada çevrenin korunması ve bireysel turizmin geliştirilmesi gibi konulara yer verilmiştir (DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma-%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf).
1990-1994 yıllarım kapsayan Altıncı BYKP dâhilinde tüketicilerin ihtiyaçlarına göre farklı ve alternatif turizm türleri çeşitlendirrmek maksadıyla teşvik sağlama, öncelikli olarak doğal ve kültürel çekiciliklerin korunmasının yanında belirli alanların koruma altına alınması ve turizm açısından değerlendirilmesinin çeşitli şekillerde sağlanmasına karar verilmiştir (DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemel-Belge/files/qSUF6+plan6.pdf). 1995 Geçiş Programı, çevresel, sosyal ve kültürel kaynakların sürdürülebilir bir gelişim içinde olmasını ve turizm sektöründe potansiyel taşıyan sahalar oluşturmak amacıyla dağ, kış, yayla vs. turizm türlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Kozak ve diğ., 2014: 112). 1996-2000 yıllarım kapsayan Yedinci BYKP'nin hedefi; turizm üstyapılarından rasyonel

şekilde yararlanmak, doğal kaynakların korunmasını temel alacak şekilde küçük işletmelerin gelişmesine öncelik verilmesi, turizmin çeşitlendirilmesine öncelik verilmesi, turizmi dört mevsime yayma ve daha geniş alanlara yayılmasının sağlanması, yerel halkın ve turistlerin turizmden beklentilerinin karşılanması, doğal ve kültürel değerlerin zenginleştirilerek sürekliliğinin sağlanması olarak belirlenmiştir (DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/-Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf). 2001-2005 yıllarım kapsayan Sekizinci BYKP'de öncelikle turizmin dış pazarlarda rekabet gücünün artırılması, turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılımının sağlanması, sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi kollayıcı koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olması, ekolojik yönden aşırı duyarlı Milli Park alanlarında sürdürülebilir turizm gelişimi için gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır (DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/
2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Plani.pdf). 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu BYKP'de çevreye duyarlı sektör olarak turizmin, ekolojik potansiyeli değerlendirilerek, koruma-kullanma dengesinin gözetildiği, eko turizmin geliştirilmesine çalışılarak, çok amaçlı ve verimli şekilde yönetildiği, sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi kollayıcı, koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olmasına azami özen gösterildiği, turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımının iyileştirildiği dış pazardaki eğilimler dikkate alınarak turizm çeşitlerinin geliştirildiği planlama hedefleri belirlenmiştir (DPT, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2007-2013, http://www.metu.edu.tr/system/files/- kalkinma.pdf). 2014-2018 yılları arasını kapsayan Onuncu BYKP'nin temel amacı; turizmde nitelikli işgücü, tesis ve hizmet kalitesiyle uluslararası bir marka haline gelinmesi ve daha üst gelir grubuna hitap edecek şekilde turizm ürün ve hizmetlerinin çeşitlendirilmesi, doğal ve kültürel değerlerin koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi ve nitelikten ödün vermeden sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Bu kapsamda, çevreye duyarlı ve sorumlu turizm anlayışı kapsamında sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi, turizmin sosyo-kültürel ve çevresel olumsuzluklarının azaltması, turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin, STK'ların ve halkın turizmle ilgili kararlara katılımının artırılması gibi sürdürülebilir turizmin temel ilkelerine yer

verilmiştir (DPT, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2014-2018, http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-ontent/ıiploads/2014/12/Onuncu_Kalkinma_Plani.pdf).

Ülkemizde kalkınma planlarında turizm konusunda belirlenen politika ve stratejiler dışında Türkiye Turizm Stratejisi 2023 (TTS), ulusal ve uluslararası düzeyde turizm sektörünün artan önemi dikkate alınarak, turizm sektörüne yön verecek makro politikaların, stratejilerin ve turizmin bölgesel olarak geliştirileceği destinasyonların belirlenmesi ihtiyacı doğrultusunda 2007 yılında hazırlanmıştır. TTS ve Eylem Planı'nın temel amacı; üretim, yönetim ve uygulama süreçlerinde sektörü bir rehber gibi yönlendirmektir. Nitekim politikalarda izlenecek bir yol, rehber olduğundan planlı dönemde ele alınan önemli turizm politikalarını içermektedir. TTS; Stratejiler 2023 ve Eylem Planı 2007-2013 olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eylem planı noktasal değil, bölgesel destinasyonlara ve koridorlara doğru bir yaklaşımı kapsamaktadır. Türkiye Turizm Stratejisi'nin 2023 vizyonunda; "sürdürülebilir turizm yaklaşımı doğrultusunda istihdamın artırılmasında ve bölgesel gelişmede turizmi öncü bir sektör konumuna ulaştırmak ve Türkiye'yi 2023 yılına kadar, uluslararası pazarda turist sayısı ve turizm geliri bakımından ilk beş ülke arasında önemli bir destinasyon ve uluslararası bir marka haline getirmek" şeklinde olmuştur (DPT, TTS 2023, http://www.izka.org.tr/files/planlarna/-l_Ust_01cekli_PIan_Programlar/Turkiye_ Turizm_Strateji.pdf). Kısacası belirtilen dönemlerdeki kararlar ile birlikte hükümetin Cumhuriyet Dönemi Karar ve Düzenlemeleri içerisinde Milli Parklar Kanunu ile koruma alanlarının bozulmadan korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesi, Kıyı Kanunu ile deniz, doğal ve suni göl ve akarsu kıyılarının doğal ve kültürel özelliklerinin gözetilerek korunması, toplum yararına kullanılması ve koruma statüsündeki tüm alanlarda yapılacak imar planlarının hazırlanması, uygulanması, denetimi ile ilgili usul ve esasların belirlenmesi (Özgen ve Çelebi, 2016: 135) ekoturizmi ve doğal olarak Artvin ili gibi doğal kaynak değerlerinin yoğunlukta olduğu alanları doğrudan ilgilendirmektedir.

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 (2007: 7-8)'e bakıldığında, 2023 ekoturizm hedefleri arasında bazı noktalara dikkat çekilmiştir. Ülkemizde ekoturizm ve yayla turizmi gibi doğa amaçlı turizm türlerinin geliştirilmesi için bu amaca yönelik turizm altyapısı geliştirilecek ve niteliğinin arttırılacaktır. Doğa amaçlı turizmin yapılacağı yörelerde belli, senaryolar çerçevesinde, ana tur güzergâhları, varış noktaları, ara istasyon ve alt istasyon noktaları belirlenerek planlama çalışmaları yönlendirilecektir. Yaylaların

yoğunlaştığı alanlarda spot merkezler veya aks olarak öncelikli turizm gelişme/eylem bölgeleri belirlenecektir. Kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ile agro-turizm, macera turizmi, mağara turizmi, spor turizmi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için eylem planları hazırlanacaktır gibi bazı hükümler yer almaktadır. Turizm gelişim bölgeleri, turizm koridorları, turizm kentleri ve ekoturizm bölgelerinin geliştirilmesi kısımlarında tematik ve yönlendirici nitelikte bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşım kamu kaynaklarını ve özel sektörü bir anlamda öncelikli turizm gelişim bölgelerine yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kısımlar kapsamında, dokuz turizm gelişim bölgesi, yedi tematik koridor, on turizm kenti ve beş ekoturizm bölgesi önerilmiştir. Bu bağlamda Türkiye Turizm Stratejisi 2023'e göre 2. Eylem Planı'nda 4 ekoturizm bölgesi belirlenmiştir. Bunlar; Batı ve Orta Karadeniz Eko-Turizm Bölgesi, Antalya Eko-Turizm Bölgesi, Antalya Doğusu ve Mersin Eko-Turizm Bölgesi, GAP Eko-Turizm Bölgesi'dir. Ayrıca ekoturizm bölgeleri dışında Göller Bölgesi Eko-Turizm Gelişim Bölgesi ve İğneada Kıyıköy Eko-Turizm Kenti ile Datça Eko-Turizm Kenti (Türkiye Turizm Stratejisi 2023, 2007: 74-77-78-80-81).

3.31.2.2 Artvin İlinin Sürdürülebilir Ekoturizm Planlamasının Nasıl Olması Gerektiği ve Bunun İçin Çeşitli Model Önerileri

Turizmde planlama yapılmasının gerekliliği son zamanlarda turizmin kontrolsüz bir şekilde gelişip büyüyor olması geriye dönüşü olmayan olumsuzluklarla sonuçlanmasıyla daha bir kesinlik kazanmıştır. Ayrıca, miras değeri olan her türden çevrenin korunmasını sağlamak, çevre sorunlarının evrensel boyutlarda olması birtakım yeni kavramların benimsenmesi, toplumları planlama konusunda daha bilinçli ve duyarlı kılmıştır. Bu global (makro) düzeydeki nedenlerin açılımı yapılarak, turizmde planlama yapmanın yararları daha net ortaya konulabilir, turizmde kontrolsüz gelişmenin önlenmesi arazinin kullanımının dengelenmesi, turizmin yaratacağı çevresel etkilerin boyutunun önceden tespit edilmesi, turistik bölgelerin taşıma kapasitesinin belirlenmesi, turistik hizmet kalite standartlarının saptanması, bölgesel düzeyde turizmde optimal gelişmenin sağlanabilmesi ve turizmden sosyo-ekonomik kazançların artırılmasıdır (Soykan, 2000: 44).

Doğayı tüketmeden kullanmak için çözümler sürdürülebilir kalkınmadan geçer. Tarımda, balıkçılıkta, atıkları geri kazanmada, enerji politikasında, tüm çevre konularında sürdürülebilirlik birinci ilke olmalıdır. Ancak bu ilkeyi bir alana yerleştirip uygulaması

kolay değildir. Çünkü çok uzun vadeli planlama gerektirir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2014: 245). Bu bağlamda uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde sosyal, fiziksel ve ekolojik çevreye saygılı turizm gelişimi için araç olan sürdürülebilir turizm planlaması (Keleş, 2003: 31):

• Turizm yoluyla çevre ve ekonomiye katkıda bulunmayı,

• Sektörler arasında eşit gelişmeyi sağlarken tarihi, doğal ve fiziksel çevreye saygılı olmayı,

• Yerel halkın yaşam standardını geliştirmeyi,

• Turistlere en üst düzeyde hizmet sunmayı, ziyaret ettikleri ülke hakkında bilgilendirmeyi, görgülerini arttırmayı,

• Turizm çevrenin en yüksek kaliteye ulaşmasını amaçlamaktadır.

Yukarıda belirtilen sürdürülebilir turizm planlamasının kapsadığı amaçlara bağlı olarak Wight (1993: 3) tarafından ekoturizm planlaması konusunda bazı ilkeler ortaya konulmuştur. Bu ilkelerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Ekoturizm; ilk elden, katılımcı ve aydınlatıcı deneyimler sunmalıdır. Bütün sorumlu gruplar tarafından kaynağın otantik özellikleri ile tanınmasını teşvik etmelidir.

2. Kaynağın olduğu gibi kabul edilmesi ve arz merkezli yönetime dayalı olarak sınırlarının tanınması gerekmektedir.

3. Seyahat öncesi, seyahat esnasında ve sonrasında yerel toplum, devlet, sivil toplum örgütleri, endüstri ve turistler gibi bütün gruplar açısından eğitici olmalıdır.

4. Paydaşların ve yerel yönetimlerin işbirliği içerisinde olmaları.

5. Yine bütün paydaşların her konuda duyarlı olması ve sorumluluklarını geliştirmelidir.

6. Uzun dönemde kaynaklara, yerel topluma ve endüstriye sosyal, kültürel, ekonomik, korumacılık ve bilimsel açılardan çeşitli faydalar sağlamalıdır.

Bölgeler bir ekoturizm endüstrisi planlama ve geliştirme kararı aldığında, Ceballos-Lascuráin (1996a), aşağıda tanımlanan temel bir planlama sürecini takip etmeyi öneriyor.

Politika, endüstrinin gelişimine yönelik katalizörlerin ve kısıtlamaların çoğunun tanımlanmasından doğal olarak gelişebilir. Ekoturizm söz konusu olduğunda, bu süreç yukarıda belirtildiği üzere hükümetin genel kalkınma politika ve stratejisinden (eğer böyle bir strateji mevcutsa) ilerlemelidir (Fennell, 2008: 139-141). Ekoturizm planlamanın amacı çoğu zaman ekoturizmin gelişimini ve yönetimini etkileyecek önemli konuları tanımlamak ve aynı zamanda endüstrinin daha canlı ve sürdürülebilir olmasına yardımcı olacak politikalar ve programlar geliştirmektir. Ekoturizm planının asıl içeriği, böyle bir stratejiye sahip olma vizyonunu ve amaçlarını içermeli ve ilk etapta sahip olmak için bir mantık içermelidir. Stratejinin, bir ekoturizm veya sürdürülebilir turizm tanımlaması geliştirilmeden önce ekoturizm sektörünün temsilcileri ve paydaş gruplarını tanımlaması ve onlarla görüşmesi gerekir. Çevre, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarla ilişkili olarak ekoturizm etkilerinin bir açıklaması, hedefler ve eylemler yoluyla ele alınması gereken konuları açmalıdır. Bu konulardan bazıları ekolojik sürdürülebilirlik, düzenleme, altyapı, etki izleme, endüstri standartları ve akreditasyon, eğitim ve pazarlama içerebilir. Ekoturizm planının en önemli kısmı, belirlenen eylemleri gruplar halinde koordine etmeye çalışan uygulama stratejisidir ve sorumlu paydaşların atanması gerekir. Uygulama planına bir kaynak sağlama veya finansman planı eşlik etmelidir. Bir ekoturizm planı, ideal olarak aşağıdaki adımları kapsamalıdır (Wearing ve Neil, 2009: 43; Gartner, 1996: 498; Fennell, 2008: 139-141):

• Çalışma hazırlığı,

• Eğitim hazırlığı (Gerekli planlama türünün değerlendirilmesini ve referans koşullarının hazırlanmasını içerir.),

• Finansman sağlanması,

• Hedeflerin belirlenmesi (Hedefler, ulusal veya bölgesel hükümetin genel ekoturizm politikasını/stratejisini yansıtmalı ve kalkınma öncelikleri, zamansal hususlar, miras, pazarlama ve yıllık büyümeyi içermelidir.)

• Turizm örgütlerinin kurulması,

• Anket (Özellikle cazibe merkezi ile ilgili mevcut kaynakların eksiksiz bir değerlendirmesi ve envanteri oluşturulmalıdır. Bu envanterin nihai amacı, cazibe merkezlerini çeşitli pazar bölümlerine ve gelişim biçimlerine bağlamaktır.),

• Analiz ve sentez (Bu adım, bölgedeki turizmin tarihsel geçmişini incelemek, kalkınma, yasal ve risk yönetimi ile ilgili düşünceler, finansman, vergi teşvikleri, kültürel ve doğal özelliklerin korunması ve diğer ekonomik-ilgili değişkenleri (örneğin, GSMH'ya katkı ve tamamlayıcılık ekonominin diğer sektörleriyle) içerir,

• Politika ve plan formülasyonu (Sentez analizinden, politikalar bölgenin ekonomik, sosyal ve ekolojik ihtiyaçlarını yansıtacak şekilde yapılandırılmalıdır. Altyapı, insan kaynakları, ulaşım, sektörler arası koordinasyon, konseyler ve komitelerin kurulması, vergilendirme teşvikleri ve sübvansiyonlara turizm programlarının oluşturulmasına göre nihai politikaların geliştirildiği, ülkelerin genel kalkınma politikalarına nasıl uyduğunu değerlendirmek için alternatif politikalar geliştirilmelidir.),

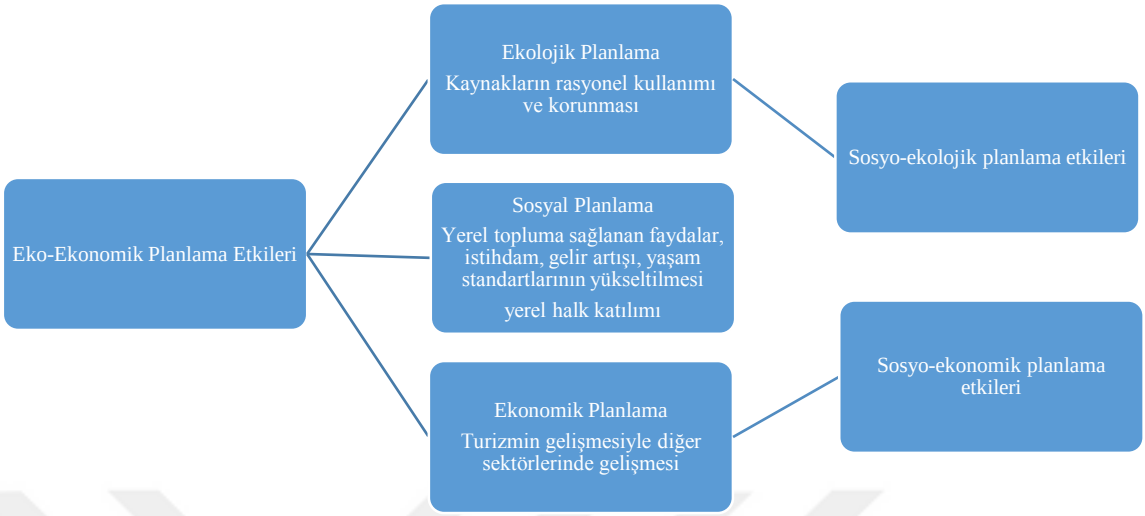
• Alternatif stratejiler geliştirilmesi,

• En uygun alternatiflerin seçimi, seçilen alternatiflerin uygulanması,

• Öneriler (Sonuç, cazibe merkezlerini, turizm gelişim alanlarını, ulaşım bağlantılarını, tur güzergâhlarını ve tasarım ve tesis standartlarını gösteren bir plandır. Ayrıca, uygulama, imar planı, gelecek için arazi kullanım planları, ekonomik faydalar, eğitim ve öğretim, ekolojik ve sosyal etkiler, özel sektör teşvikleri ve mevzuatı için öneriler yapılmaktadır.),

• Uygulama, izleme ve değerlendirme (Uygulamadan önce, politikalar ve genel plan gözden geçirilmeli ve yasal olarak onaylanmalıdır. Turizm gelişmelerinin uygulanmasına veya uygulanmasına rehberlik etmesine yardımcı olacak resmi inceleme dönemleri hazırlanmalı ve komiteler veya şirketler geliştirilmelidir.).

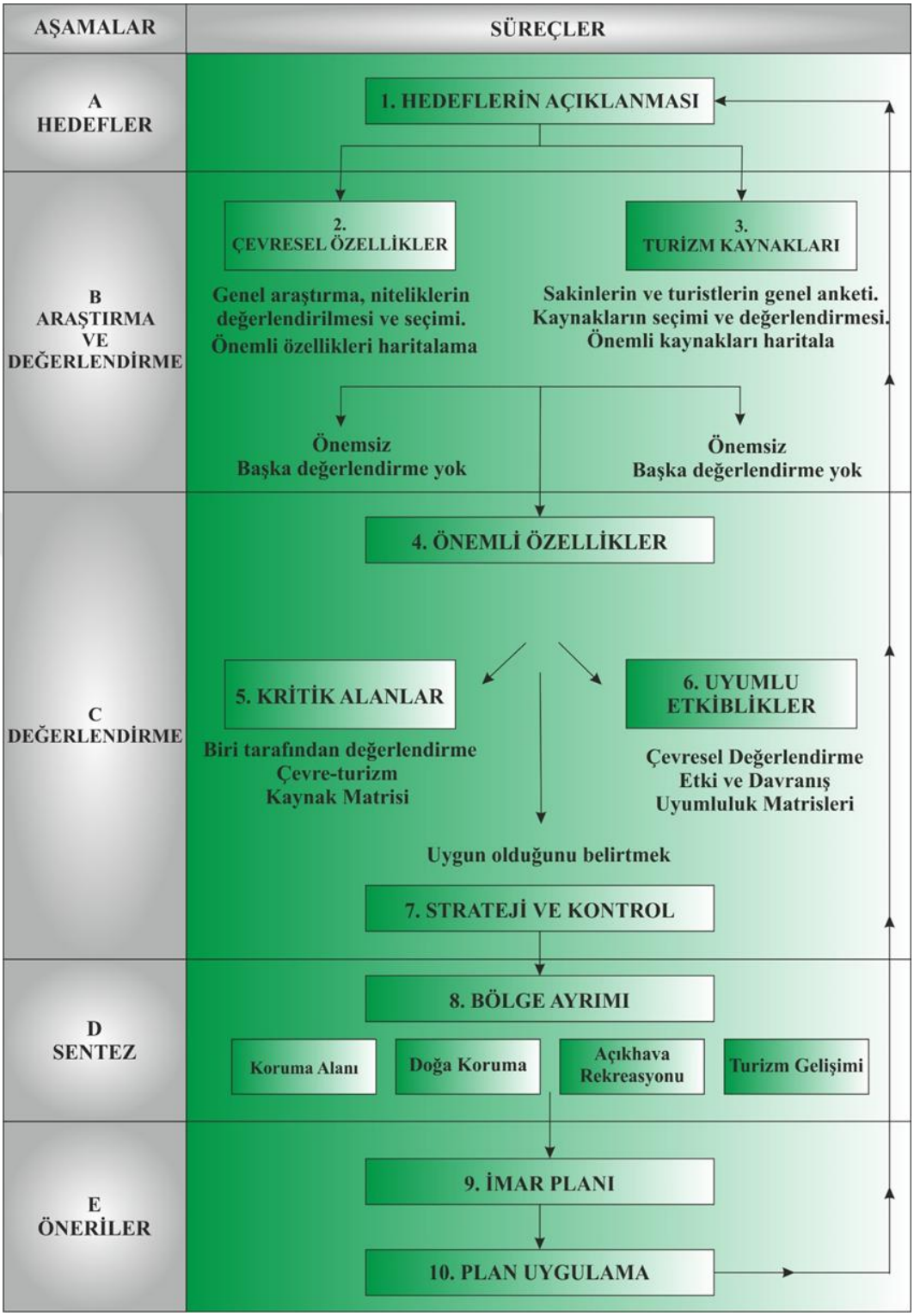
Ekolojik yaklaşımlı turizm planlaması aynı zamanda etkin bir çevre koruma aracıdır. Ekolojik yaklaşımlı turizm planlaması için, turistik yörelerde taşıma kapasiteleri belirlenmeli, uygun araçlar geliştirilmeli ve modeller üretilmelidir. Böyle bir ekolojik yaklaşımlı planlamayı yapabilmek için hedeflerin açık tanımı yapılmalı, ulusal, bölgesel, yerel çözüm yolları bulunmalıdır. Çevre ve sosyal koşullar için belirleyiciler ortaya koyulmalı, var olan değerlerin envanteri yapılmalıdır (Keleş, 2003: 37-38). Kuntay (2002: 1) sürdürülebilir turizm planlamasının teknik araçlarını özetleyen çerçeve koşullar belirlemiştir. Bunlar temel çerçeve koşulları, ekonomik-politik çerçeve koşulları ve sosyal ve ekolojik turizm çerçeve koşullarıdır (Şekil 3.66.).

Şekil 3.66. Sürdürülebilir Turizm Planlama Modeli.

Kaynak: Padin (2012: 513)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Dowling'in (1993) ortaya koyduğu çevre temelli turizm (EBT) planlama çerçevesi, Artvin ilinde özellikle kırsal çevredeki ekoturizm alanının ve faaliyetlerinin planlaması için oldukça ideal bir örnek meydana getirmektedir. Turizm için geliştirilen bu tür bir model çevresel disiplinlere dayalıdır ve sürdürülebilir turizm planlamasının ancak turizm gelişimi ile çevre koruma arasındaki kuvvetli bir bağlantı ile gerçekleştirilebileceğini kabul eder. EBT, çevresel açıdan uyumlu turizmi aşağıdakilerin belirlenmesi yoluyla belirlemektedir: (1) değerli çevresel özellikler ve turizm özellikleri de dahil olmak üzere önemli özellikler; (2) çevresel ve turistik özelliklerin rekabet ve muhtemel çatışma halinde olduğu kritik alanlar; ve (3) çevresel ve sosyal olarak uyumlu olduğu düşünülen açık hava rekreasyon faaliyetlerini içeren uyumlu faaliyetler. EBT, beş ana aşamayı ve on işlemi temel almaktadır (Fennell, 2008: 67; Şekil 3.67.).

Şekil 3.67. Çevresel Temelli Turizm Planlama Çerçevesi.

Kaynak: Fennel (2008: 67)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekoturizm planlaması bir dizi farklı seviyelerde yapılabilir. Site ölçeğinde, ekolojik tatil köyleri, küçük oteller ve ilgili tesislerin planlanması, yerinde analiz, mali fizibilite, çevresel değerlendirme ve saha planlamasını içerir (Dowling ve Fennell, 2003a: 12). Örneğin belirli doğal alanların turizm amacıyla korunması toprak kullanımı planlanmasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda ulusal ekoturizm planlaması, genel ulusal turizm politikasının amaçlarıyla orantılı olan ekonomik, sosyal, çevresel yönler ve detaylar, politikalar, stratejiler gibi çeşitli aşamaları kapsamalıdır.

Bir ekoturizm planı, başlıca ekoturizm mekânlarının belirlenmesini, ekoturizm bölgelerinin belirlenmesini, bir ülkeye ulaşım erişimini ve ekotur kalıplarını içerir. Ulusal planlar, kalkınma, tasarım ve tesis standartları ve ekoturizmin etkili bir şekilde uygulanması ve işletilmesi için kurumsal unsurları önerir. Bu tür planlar genellikle talep tahminlerine dayanır ve periyodik gözden geçirmeyi gerektiren 5 veya 10 yıllık politikaları temsil eder. Ekoturizm planlamasının bölgesel seviyesi, uygun bölgesel politika ve stratejileri, önemli turistik erişim noktalarını ve dahili ulaşım ağı, birincil ve ikincil ekoturizm çekim özellikleri, özel eko tatil beldeleri ve diğer ekoturizm bölgelerini ve bölgesel ekotur düzenini tanımlar. Ayrıca genelde ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri de içerir. Sosyal faktörler, bölgesel bir ekoturizm planlamasında halk katılımına olan ihtiyacı kapsar. Bölgesel seviyedeki çevresel kaygılar, ekoturist faaliyetin yoğunlaşmasını veya dağılımını teşvik etmek için yeterli imar planına ihtiyaç duyulmasını içerir. Yoğunlaşma alanları, yüksek dirençli ortamlara sahip olmalı veya çevreyi korumak için güçlendirilmiş olmalıdır. Dağılma, belirli bir noktadaki çevresel baskıyı azaltmak için küçük ölçekli ekoturizm gelişimlerinin bölgeye dağılımına olanak tanır. Ekoturizm planlamasının tüm seviyeleri arasında hem turizm, hem de çevre koruma hedeflerine ulaşılması için en iyi fırsatı sunan bölgesel seviyedir (Dowling ve Fennell, 2003a: 12-13).

Yukarıda da belirtildiği gibi turizm planlamasının birçok türü bulunmaktadır. Planlamanın yapılacağı alan özellikleri (konumu, boyutu, coğrafi unsurları), hangi amaçla yapılacağı ve hedefleri ve elde edilmek istenen sonuç gibi çeşitli özelliklere göre değişkenlik gösteren planlama türleri aşağıda belirtilmiştir (Öcal, 2009: 212-214):

a) Büyüklüğü bakımından plan türleri; uluslararası, ulusal, bölgesel, yerel ve işletme ölçekli turizm planlarıdır.

b) Süresi bakımından turizm planları; uzun, orta ve kısa vadeli olmak üzere üç tanedir.

c) Kapsamı bakımından planlar; politika ve örgütlenme düzeyini temel alan kurumsal planlama, fiziksel yapının nasıl şekilleneceğini belirleyen fiziksel planlama, turistik işletmelerin faaliyetleri için hazırlanan faaliyet planlan ve kurumsal ve fiziksel açıdan turizmi tüm boyutlarıyla ele alan bütünleşik planlardır.

Özellikle ekoturizm için fiziksel çevrenin planlanması büyük önem taşımaktadır. Nitekim Artvin ilinde birçok alanda kullanılabilecek uygun nitelikteki arazinin sınırlı olması turizme açılacak yerlerdeki alt ve üstyapı yatırımlarını doğal çevreye baskı oluşturmayacak şekilde yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Nitekim doğal çevreye dayalı kaynakları kullanan ekoturizm için sürdürülebilirlik ancak bu alanların koruma-kullanma dengesinin gözetilmesine bağlıdır. Bu bakımdan turizmde fiziksel planlar, coğrafi mekânın turizm amaçlı kullanımını planlamak olduğuna göre, birincisi; ölçeği ne olursa olsun her coğrafi birimin çok iyi incelenmesi gerekir. Bu zaten coğrafyanın kendisidir ve coğrafyacıların işidir. İkincisi; turistik donatımları mevcut doğal ya da kültürel yapı üzerine, dağıtırken aralarında olumlu bir ilişkinin doğması ve gelişmesi için, diğer bir ifadeyle olumsuz etkilerin çıkmaması için doğal çevrenin bize sundukları ile plan kararlarının uyumu şarttır. Coğrafya, fiziksel mekân-insan etkinlikleri arasındaki beraberliği neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ele aldığına göre, önemi yine ortadadır. Turizmde yerel planlama, yer (mahal) olarak ifade edilen ve bir destinasyon bölgesi içinde bulunan, birey, işletme ya da yerel yönetimler tarafından kontrol edilen alan için yapılmaktadır. Yerel veya mahal planlama; belirli bir alan içinde bulunan çekiciliklerin, olanakların ve hizmetlerin turistik ürün oluşturmak üzere, sürdürülebilirlik doğrultusunda ilişkilendirilmesi, planlanması ve örgütlenmesi çalışmalarıdır. Yerel planlamada önemli bir diğer nokta, bu yerin diğer yerlerden ayrılan özelliklerinin ön plana çıkartılabilmesidir (Soykan, 2000: 49-51).

Fiziksel turizm planlamasında "öncelik" çok önemlidir. Turistik gelişmeye yönelik çalışmalarının hemen hepsinde öncelikli bölgelerin, yörelerin ve yerlerin seçimi ile ilgili strateji izlenmesi öngörülür. Çünkü, hızlı ve rasyonel bir turistik kalkınma, yatırımlarının belirli yerlerde yoğunlaştırılmasını gerekli kılabilir. Ayrıca parasal kaynakların doğru kullanılabilmesi ve siyasi baskıları ortadan kaldırabilmek için öncelikli bölgelerin

saptanması gereklidir (Soykan, 2000: 52). Fiziksel planlama uygulamalarında üç temel faktör yönlendirici rol oynar. Bunlar (Turoğlu, 2005: 357):

1. Doğal Ortam Şartları (Jeoloji, jeomorfoloji, hidrografya, klimatik özellikler, toprak ve bitki örtüsü, güncel morfodinamik etken ve süreçler, vb.),

2. Hedefler (Ülke, bölge, şehir, turizm, yatırım, sanayi, tarım, vb. amaçlı planlamalar),

3. Kaynaklar ve imkânlar (sahip olunan bireysel ve ulusal her anlamdaki kaynaklar, sosyal ve kültürel değerler ve imkânlar)'dır.

Fiziksel Planlama, temel olarak, belirli amaçlar için hazırlanan planların fiziki ortam şartları dikkate alınarak gerçekleştirilmesi yaklaşımını kapsar. Bu kapsam şu hedefleri içerir:

• Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamak,

• Yatırımların ekonomik olmasının temini,

• Maddi ve manevi kayıpların yaşanmaması,

• Plan-projelerin geliştirilebilir, alternatifler üretilebilir olması,

• Sosyal, ekonomik ve doğal kaynak kullanımında eşitlik sağlaması,

• Doğal, kültürel ve tarihi mirasın koruma-kullanma dengesinin temini,

• Doğal hayatın, flora ve fauna tür, popülasyon ve dağılış özelliklerinin korunmasıdır.

Ekoturizm planlamasında önemli bir diğer konu, ekoturizmin ilkeleri ile uyumlu sürdürülebilir bir endüstrinin kurulmasını temin etmektir. Bu kapsamda ekoturizm ürününün geliştirilmesi ve pazarlaması göz önünde bulundurulması gereken öncelikli konuları oluşturmaktadır. Ekoturzm endüstrisi için aşağıda sıralanan konulara dikkat edilmelidir ve bu konular planlamada özellikle üstünde durulması gerekir (Demir ve Çevirgen, 2006b: 162-174; Koçak, 2006: 249-251):

a. Ürün Geliştirme

a1. Ürünün Bölge ile Uyumu

a2. Ürün Çeşitlendirme

a3. Ürünün Kalitesi

a4. Ürünün Tanımlanması

a5. Ürüne Uygun Yönetim ve Eğitim Olanakları

a6. Ekoturizm Sertifikasyon Programlan

a7. Güvenlik Standartları

a8. Ekoturizmin Ekonomik Katkılarının Ölçülmesi

b. Pazarlama

b1. Destinasyonun Ekoturizme Yönelik Özelliklerinin Tespiti

b2. Ekoturizme Yönelik Pazar Araştırmaları

b3. Pazarlamada Doğruluk ve Güven (Pazarlama faaliyetlerinde bütünlük)

c. Altyapının Geliştirilmesi

c1. Uygun Altyapı ve Yeni Teknolojiler

c2. Ekoturizm Olanaklarının Dizaynı ve Yönetimi

d. Toplumsal Gelişme

d1. Gelişme Sürecine Yerel Toplumun Katılımı

d1.1. Gelişmenin Ölçeği (Bölgesel niteliklerin saptanması)

d1.2. Yerel Entegrasyon

d1.3. Geniş Tabanlı Yerel Güç Sağlamak

d1.4. Mevcut Kaynakların Kullanımı

d1.5. Sürdürülebilirlik

d1.5.1. Sürdürülebilirliği Güvence Altına Almak

• Turist miktarının sınırlanması

• Çevre kirliğinin ve bozulmanın engellenmesi

• Bölgenin kendi kaynacını yaratması

• Eğitimlerin saplanması

• Nüfus baskısı

• Eko-sömürünün engellenmesi

• Yerlilerin dışlanması

d1.6. Profesyonellerin Desteği (İşbirliği sağlamak)

d1.7. Devlet Desteği

d1.8. Duyarlı Tur Operatörleri ve Yatırımcılar

d1.9. Çevrenin Korunması ve Yerel Gereksinimler (Özgün yapının korunması)

d1.10. Toplumun Karar Alma Süreçlerine Katılım

d1.11. Gelişme Süreçlerinin Kontrolü ve Değerlendirilmesi

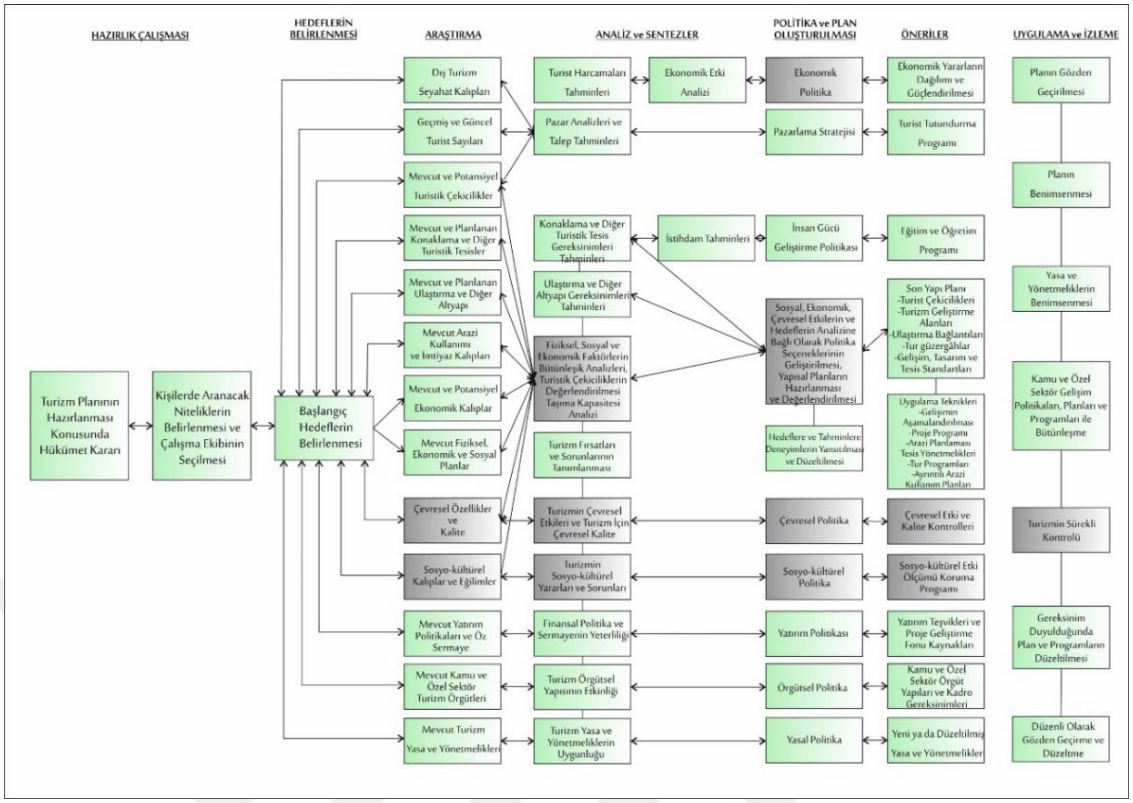
d1.12. Ziyaretçilerle Etkileşim

e. Genel Olarak Toplumsal Gelişme

Doğal ortam açısından ise orman kaynakları, tarım ekolojik ve madensel kaynakları ki Artvin sayılan bu üç doğal kaynağı kullanma açısından ön plana çıkan bir il olarak, biyolojik kirlilikten korunmalı, baştan önleyici önlemler alınmalı ve doğal kaynakların istismarından ve üstündeki aşırı baskılardan sakınılmalıdır. Böylece ekonomik kalkınma sağlanırken doğal çevrenin korunması ve çevre ile ekonomi (turizm, ormancılık, madencilik, ulaşım, tarım, hayvancılık, sanayi gibi) bir arada uzlaştırılmalıdır. Aksi halde planlamalarda belirtilen durum göz önünde tutulmazsa sonuçları çevre felaketleriyle neticelenecektir. Ekoturizm için kırsal alanların taşımış olduğu önem sebebiyle kırsal alan planlaması da ayrıca değerlendirme konusu olmuştur. Çünkü ekoturizm kaynaklarının büyük bir bölümü büyük yerleşim yerlerinden uzakta, yer yer ilçe veya köy merkezlerinden birkaç yüz metre ile 25-30 km geçen uzaklıklara kadar ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra kırsal alanların herhangi bir ekonomik faaliyete (madencilik, ormancılık, HES, vb.) karşı vereceği sosyo-kültürel ve çevresel tepkinin boyutları daha büyük

olacaktır. Bu açıdan kırsal alanların planlanması ve planlama esnasında neler yapılması konusunda bütünleşik bir planlama için daha büyük bir dikkate gereksinim vardır.

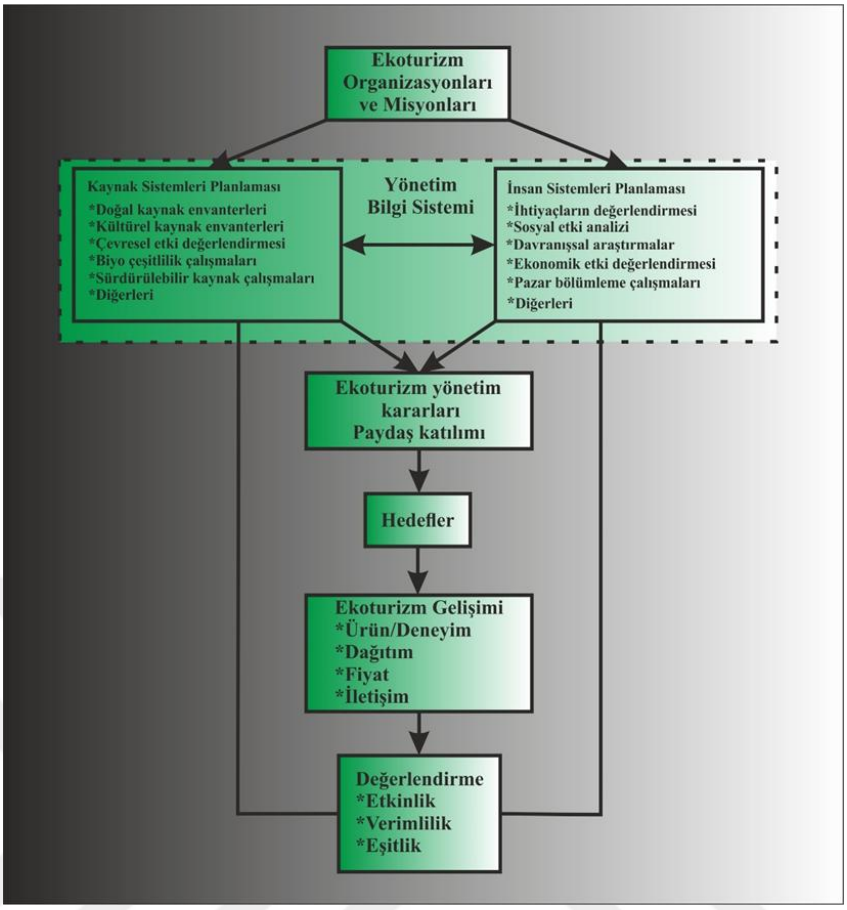
Bütünleşik ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı olarak isimlendirilen bu modelde, turizmle ilgili tüm paydaşların (kamu ve özel sektör, yerel halk) planlama sürecinde yer alması modelin bütünleşik özelliğim vermektedir. Bununla beraber, turizm hedeflerinin belirlenmesinden itibaren uygulama süreci soması, denetleme ve yeniden gözden geçirme aşamalarının tümünde doğal ve sosyo-kültürel çevre ile ilgili gereklilikler yer almaktadır. Aşamaların özelliğine göre, bu araştırmaların, analiz ve değerlendirmelerin, planlamaların ve nihayet uygulamaların sürekli olarak çevre ile ilgili etkiler dikkate alınarak yürütülmesi esastır. Modelin en önemli kısımlarından biri, analiz ve sentezler bölümündeki fiziksel özelliklerle ilgili olarak taşıma kapasitesinin belirlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik faaliyetlerdir. Bir destinasyonda sürdürülebilir turizm yönetiminin en önemli ölçütlerinden biri olan taşıma kapasitesi kavramının da bu ilk modellerden itibaren düşünüldüğü ve takip eden aşamalara öncül olduğu gözlemlenmektedir (Özgen, 2016: 182; Şekil 3.68.).

Şekil 3.68. Bütünleşik ve Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı Temelli Turizm.

Kaynak: İçöz ve diğ., (2009: 117)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Entegre sistem modelimizde tanımlanan yönetim bilgi sistemi, ekoturizm planlamasına katılan organizasyonların sayısını ve çeşitliliğini arttırmayı savunuyor. Ekoturizm planlama araştırmasındaki bu çok örgütlü yaklaşım, bilgi yayılımının etkinliğini arttırmanın yanı sıra daha uygun maliyetli olma avantajına sahiptir. Bununla birlikte, istihbarat toplamak, ekoturizm projelerini planlamanın yalnızca ilk adımıdır. Paydaşları müteakip karar verme sürecine dahil etmek, projelerin başarısı için iyi bilgi toplamak kadar önemlidir (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 455; Şekil 3.69.).

Şekil 3.69. Ekoturizm Planlaması İçin Entegre Bir Sistem Modeli.

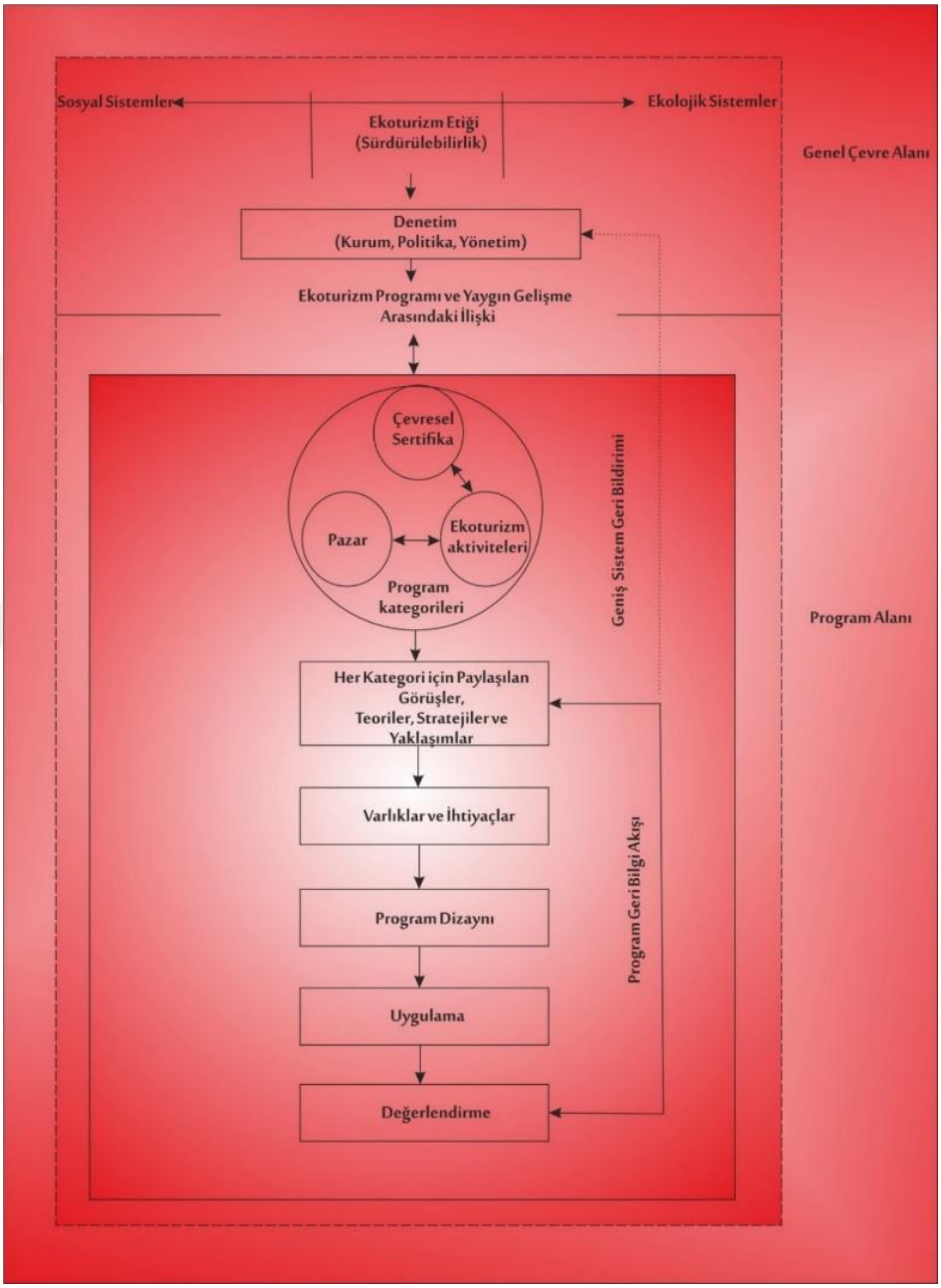
Kaynak: Backman, Petrick ve Wright, (2001: 456).

Genel olarak, modelin amaç aşaması, hükümet, yerel halk ve turistlerle yapılan görüşmeler yoluyla araştırmanın parametrelerinin belirlenmesini gerektirdiğinden önemlidir. Ayrıca, çalışma bölgesini etkileyen mevcut politikaların ve turizm ile ilgili olarak kullanım ile arz arasındaki ilişkinin de göz önünde bulundurulmasını içermektedir. Modelin ikinci aşamasında hem çevresel nitelikler (abiyotik, biyotik ve kültürel özellikler) hem de turizm kaynakları (cazibe merkezleri, erişilebilirlik ve hizmetler) değerlendirilmekte ve bir site kategorisine entegre edilmektedir. Üçüncü aşamada önemli özelliklerin, kritik alanların ve uyumlu faaliyetlerin ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin değerlendirilmesi yapılır ve hem turizm hem de çevresel nitelik verilerinin bir örtüşümü yapılır. Evre 4'te belirlenen önemli özellikler, kritik alanlar ve uyumlu faaliyetler, projenin önceki evrelerinde tanımlanan bölgeler (kutsal alanlar, doğa koruma, dış mekân rekreasyon ve turizm gelişimi), düğüm noktaları, hinterlantlar ve koridorlarla

eşleştirilir. Bu aşamanın nihai ürünü, bölgenin çevresel birimlerini çeşitli bölgeler içinde tanımlayan bir haritadır. Son aşamada, süreç genel bir bölgesel yönetim planının bir parçası olarak sunulmaktadır. Kaynak yöneticileri ile yapılan tartışmalara ayrıca ihtiyaç duyulmaktadır ve turizm-çevre planının uygulanması için planın diğer arazi kullanımlarına uygun olarak değiştirilmesi gereklidir. Böyle bir çerçevenin benzersizliği, çevresel temeli, turist ve yerel görüşlerin bir araya getirilmesi, turizm çevre uyumluluğunun sağlanması süreci ve var olan tek sürdürülebilir turizm planlama modellerinden biri olarak kendini gösterdiği gerçeğidir (Fennell, 2008: 68).

Hedeflerin çalışma alanının ve çevre-turizm konularının araştırılmasından çerçeveye aktarıldığını ve tüm başvurular için keyfi olarak sabitlenmediklerini belirtmek önemlidir. Bununla birlikte, genel bir rehber olarak, turizm gelişmelerini ve etkinliklerini teşvik ederken koruma değerlerini korumak üzere tasarlanmış bir dizi planlama bölgesi tanımlanmıştır. Bu bölgeler, bir bölgenin kara ve su alanlarının, turizmle uyumluluğu ve korunmaya olan gereksinimlerine göre sınıflandırıldığı bir yaklaşım temelinde belirlenir ve tanımlanır. Çalışma alanındaki diğer tüm alanlar, diğer kullanım alanları olan bölgeler olarak belirlenmiştir. Bu, gelecekteki çevresel planlama, turizm planlaması ve bölgesel kalkınma planlaması için bir kılavuz sağlar. İmar da koruma ile kullanım arasındaki gerilimi yönetmeye yardımcı olur ve daha önemlisi doğal alanlarda turizmi teşvik etme yollarını araştırır. İmar konusundaki ana argüman muhtemelen katı ve esnek olmayan kullanım talimatlardır; bununla birlikte, bölgeler sert talimatlar yerine genel rehber olarak kullanılır (Dowling ve Fennell, 2003b: 337). İkinci aşamada araştırma ve değerlendirmeden oluşur. Bu iki süreç içerir: çevresel niteliklerin tanımı ve değerlendirmesi ve turizm kaynaklarının tanımlanması ve değerlendirilmesi. Üçüncü aşama, önemli stratejilerin ve kritik alanların ve uygun faaliyetlerin uygun stratejiler ve kontrol önerileri ile birlikte değerlendirilmesidir. Değerlendirmeyi takiben sonuçta elde edilen bilgiler, planlama bölgelerinin tahsis edildiği sentezin dördüncü aşamasında bir araya getirilir. Son aşamada tekliflerin özeti ve nihai imar planının hazırlanması ve sunumu ile birlikte uygulanması da yer almaktadır (Dowling ve Fennell, 2003b: 337-338). Bu nedenle, sistem yaklaşımı, bir program alanını, sürdürülebilir bir ekoturizm etiğine dayalı yönetime sahip daha geniş bir çevre alanıyla ilişkilendirmek için araçlar sağlar (Şekil 3.70.). böylece istisnai ekoturizm programlarından elde edilen geri bildirimler uygun politik sınırların ilerlemesine yardımcı olacaktır. Ortaya çıkan

dinamik, belki de endüstrinin gerçek heterojenliğini yakalamak ve aynı zamanda, en üst düzey otoriteler ile sektörün sahadaki işleyişi arasındaki gerginliğe katkıda bulunmak için farklı ve daha bütünleyici bir yapı sağlar. Bununla birlikte, sistem perspektifi, bir program planının dokusuna dokunacak diğer sisteme bağlı varlıkların (örn. Çevresel yönetim ve pazarlama) birleşmesine izin verir (Dowling ve Fennell, 2003b: 340-341).

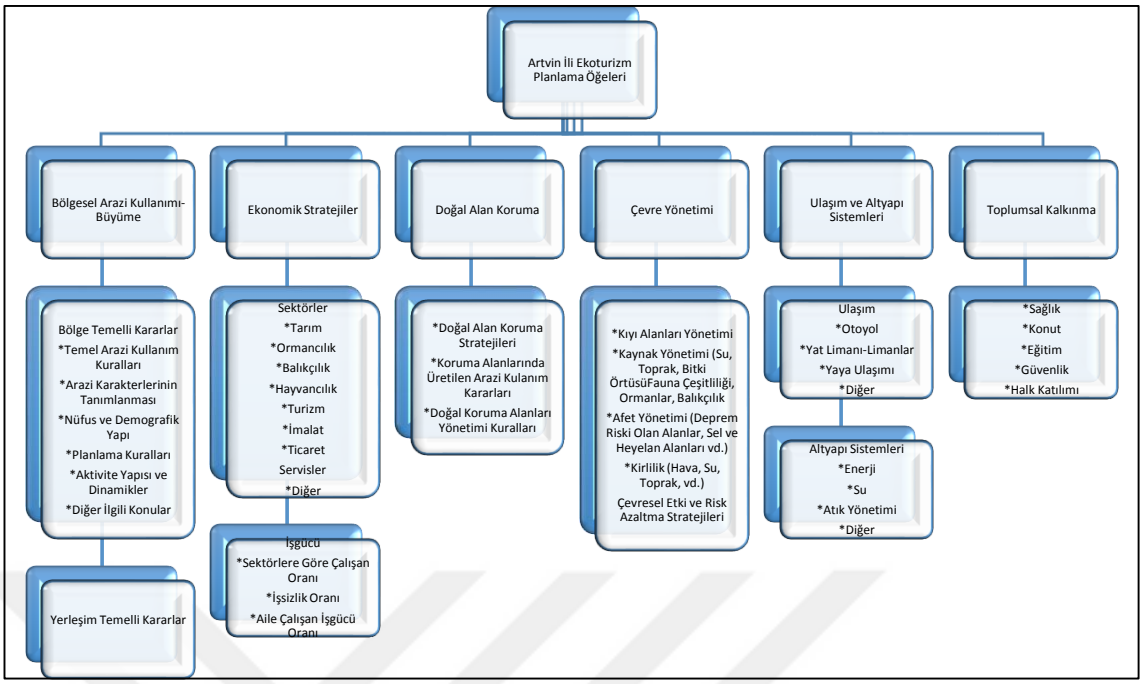

Şekil 3.70. Entegre Ekoturizm Program Planlaması.

Kaynak: Dowling ve Fennell (2003b: 342)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yerel turizm planlaması, bir köy, belde, birkaç köy ya da belde gibi herhangi bir mekân birimi ya da birimlerine ait turizm planlaması faaliyetidir. Boş kırsal alanlarda seçilen bir mekân birimi, bir kentsel alan ya da tarihsel merkezler içinde yer alan bir mekân için yapılan turizm planlaması da yerel turizm planlaması olarak düşünülebilir. Yerel turizm planlaması mikro ölçekte bir planlamadır. Fiziki açıdan yapılan planlamalarda daha çok 1/1000 veya 1/5000 ölçek kullanılır. Bu ise yerleşim yerleri, tesislerin veya faaliyet alanlarının planlanması anlamındadır. Yoğunlaşma düzeyine ve öngörülen yatırımın türüne göre ölçek büyüyebilir. Örneğin, küçük bir alan içinde tek bir otel bloku da yapılabilir, on binlerce konaklama birimi kapasitesine sahip kompleks turistik tesisler de yapılabilir (WTO, 1978: 14). Bazı ülkelerde ya da bölgelerde bölgesel planlamadan daha özel olan fakat gelişim alanı ya da sayfiye arazi kullanım planlaması kadar ayrıntılı olmayan alt-bölgesel planlamaya ihtiyaç vardır. Alt-bölgesel planın unsurları alt-bölgenin durumuna bağlıdır. Bu düzeydeki planlama, turistik çekiciliklerin özelliklerini, konaklama ve diğer tesisler ve hizmetlerin yerini, alt-bölgeye ulaşımı, alt-bölge içindeki ulaşım ağını ve diğer alt-yapıyı ve ilgili kurumsal faktörleri kapsar (Inskeep, 1991: 36). Gelişim alanı arazi kullanım planlaması, tesis alanı planlaması, tesis tasarımı ve benzeri bazı sınıflandırmalarda yapılmaktadır (Inskeep, 1991: 37). Bununla birlikte, bütün bu planlama türlerini mekânsal planlama türleri içinde ayrıntılar ya da uygulanan teknikler olarak değerlendirmek ve kendi başına apayrı bir mekânsal planlama türü gibi ele almamak daha doğru olabilir. Örneğin, planlama düzeylerine ilave olarak, turizm konusunda alanın ihtiyaçlarına bağlı olarak değişik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar; ekonomik etki analizi, sosyo-kültürel ve çevresel etki değerlendirmesi, pazarlama analizi ve tanıtım programları ve gelişim programları gibi değişik başlıkları içermekte ve kapsamlı planlardan bağımsız olarak yürütülmektedir. Ayrıca sağlık, dağ ya da gençlik turizmi gibi özel turizm gelişim türleri konusunda özel planlama çalışmaları kapsamlı planların bir parçası olarak ya da ayrıca yapılmaktadır. Belirli alanlar için turistik ürün geliştirme çalışmaları özel çalışmaların bilinen bir türüdür (Inskeep, 1991: 38).

Sonuç olarak Şekil 3.71'de belirtildiği üzere Artvin ilinde başlıca planlama öğelerine yer verilmiştir. Burada

Şekil 3.71. Artvin İlinin Ekoturizm Planlama Öğeleri.

3.31.2.3. Artvin İlinde Sürdürülebilir Ekoturizm Yönetiminin Nasıl Olması Gerektiği ve Bunun İçin Çeşitli Model Önerileri

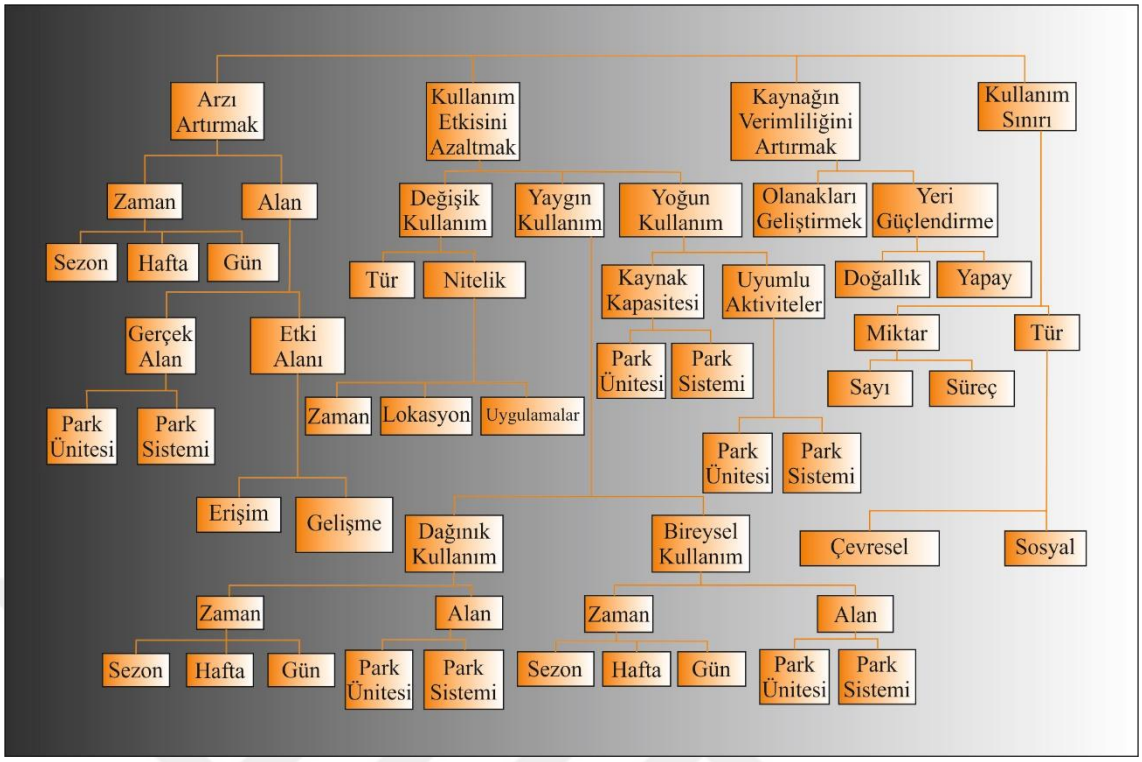
Artvin ili ekonomik açıdan ve kırsal kalkınmada ekoturizmin gelişimine en müsait illerimizden birisi olmakla birlikte, her geçen gün daha fazla insanın ziyaret ettiği doğal ve sosyo-kültürel çevre özellikleriyle geleceğini bu yönde şekillendirebilecek bir potansiyele sahiptir. Ancak sağlıklı bir ekoturizm gelişimi doğal ve sosyo-kültürel çevrenin sürdürülebilir yönetim kabiliyetine bağlıdır. Bu noktada ilin sürdürülebilir ekoturizm yönetimi açısından incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Buna bağlı olarak çalışmanın bu bölümünde alanın geniş olması, ekoturizm destinasyonlarının il içerisinde dağınık halde bulunması, yönetim açısından farklı konularda ve tekniklerde ele alınması gerekeceğinden yalnızca literatür destekli genel bir ekoturizm yönetim şeması burada ele alınabilir.

Konuya genel olarak bakıldığında sürdürülebilir turizm yönetimini doğru anlayabilmek için, sürdürülebilirlik anlayışının planlama aşamasından itibaren getirdiği yeni bakış açısını doğru kavramak önem arz etmektedir. Bu kavrayışın, hem akademik çevreler, hem devlet yönetimindeki sorumlu idari kadrolar, hem özel sektör paydaşları,

hem de kamuoyu ve yerel topluluklar tarafından içselleştirilmesi, sürdürülebilir turizmin başarısına olumlu etkide bulunacaktır (Özgen, 2016: 178-179).

Yönetim, sürdürülebilirliği sağlamak için çeşitli yaklaşımları ifade eden kurumları, politikaları ve yönetim uygulamalarını içerir. Sonuç olarak, yönetim, en azından ekoturizm için en uygun olan türü, sürdürülebilir kalkınma paradigmasından türemiştir. Yukarıda özetlendiği üzere hükümet, kurum ve politikaları içeren resmi yönetim vardır ve aynı zamanda biçimsel yapıları yönlendiren etik, ahlaki değerler ve normları içeren resmi olmayan yönetim vardır. Doğası gereği, yönetim etkileşimli olmalı, kamu, özel ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliğini içermelidir. Böyle bir işbirliğine dayalı veya kooperatif yönetim, çevre politikasına yerleştirildiğinde, çevresel hedeflere daha fazla ulaşmak için potansiyel sağlar (Glasbergen, 1998; Fennell, 2002: 224). Sürdürülebilir turizm yönetimi doğrultusunda yenilikçilik anlayışı ile teknolojik ilerlemelerden yararlanılmasının hem uzun, hem de kısa vadeli avantajları ve dezavantajları vardır; kısa vadede operasyonel getiriler sağlarken, uzun vadede ise itibar ve risk yönetimine yönelik avantajlar sunmaktadır. Böylece bir yandan turizm faaliyetlerinin çevreye olumsuz etkilerini azaltacak ürün ve hizmetler sunulurken (örnek: atık yönetim sistemleri, enerji tasarruflu su ve aydınlatma sistemleri), diğer yandan bu pratiklere yönelik bilgilerin paylaşılması sağlanmaktadır. Bir başka açıdan ise, özellikle pazarlama faaliyetlerinde broşürler, rezervasyon belgeleri gibi birçok kâğıt temelli işin elektronik ortamda yürütülmesi, tüm sektörler gibi turizmde de kaynakların etkin kullanımı anlamında çevreye olumlu etkide bulunmaktadır (Özgen Şanlıöz ve diğ., 2016: 77).

Yönetim stratejileri, arzulanan hedeflerin gerçekleştirilmesi ile ilgili temel kavramsal yaklaşımlardır. Şekil 16.1'de gösterildiği gibi dış mekân rekreasyonunu yönetmek için dört temel strateji belirlenebilir. Bunlardan iki strateji arz ve talep ile ilgilidir: rekreasyon fırsatları arzı, daha fazla kullanıma uyum sağlamak için arttırılabilir veya rekreasyon talebi kısıtlamalar veya diğer yaklaşımlarla sınırlandırılabilir. Diğer iki temel strateji, arz ve talebi sabit olarak değerlendirmekte ve olumsuz etkilerini azaltmak için rekreasyonun karakterini veya dayanıklılığını artırmak için kaynak tabanını değiştirmeye odaklanmaktadır (Manning, 2004: 273; Şekil 3.72.).

Şekil 3.72. Ekoturizmin Etki Yönetimi İçin Stratejiler.

Kaynak: Manning (2004: 274)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekoturizm deneyiminin planlanmasını ve yönetimini tanımlayan bir model daha önerilmektedir (Şekil 3.90.). Bu model, ekoturizmin bileşenleri üzerine bir tartışma için sentetik bir model sağlar ve etkili planlama ve yönetim için gerekli bilgi kaynaklarının tanımlanması için bir çerçeve sunar. Ekoturizmin merkezi bileşeni, bir gezginin ekoturist deneyimidir. Bu deneyim, dört önemli yönetim etkinliğinden etkilenmektedir. Doğal ortamın niteliği ve sunumu, deneyim açısından kritik öneme sahiptir ve bu nedenle bu ortamın çevresel yönetimi önemlidir. Seyahat tecrübesi, deneyimleri üretmekle ilgilenen herkese ait işletme yönetimi unsurlarından etkilenir. Zayıf işletme yönetimi, ekoturizmin başarısız olacağı anlamına gelir. Ekoturizm tipik olarak turizmden büyük ölçüde etkilenen yerel nüfuslara sahip uzaktaki bölgelere seyahat etmeyi içerir. Sosyal ve kültürel yönetim politikaları ve prosedürleri ekoturizmin hayati unsurlarıdır. Ekoturizm yalnızca bireylerin varış yeri hakkında bilgi edinmesi, çekici faaliyetler keşfedilmesi, sitenin ve etkinliklerin kişisel yararlar sağlayacağını, uygun seviyelerde emniyet ve konfor sağladığını tespit etmesi, uygun ulaşım araçlarını bulması ve daha sonra seyahat etmeye karar vermesi halinde var olur. Pazarlama, bu nedenle ekoturist tecrübenin kritik

bir öncüsüdür. Bu bölüm, ekoturizm için bu kategorileri bir çerçeve olarak kullanan bilgi kaynakları ve ihtiyaçlarını tartışmaktadır (Eagles, 2001: 611-612).

Doğal alanlarda turizmi yönetmek için çok sayıda strateji ve eylem vardır (Newsome ve diğ., 2002). Stratejilerin genellikle hedeflerin gerçekleştirildiği mekanizmaları ve süreçleri temsil ettiği düşünülür; örneğin bir alanın milli park olarak rezerv edilmesi yoluyla. rezerve yapıldıktan sonra, genel olarak bunu imar takip eder. Ekoturizm yönetimi genellikle site yönetimi veya ziyaretçi yönetimi vasıtasıyla yürütülür. Site yönetimi, altyapının idare edilmesine dayanır. Bazı örnekler, kamp ve parkur tasarımı ve yönetimini içermektedir (Dowling ve Fennell, 2003a: 14). Borelli ve Minestrini (1999) tarafından ele alınan Akdeniz Bölgesi'nde bazı ilkeler doğrultusunda turizm aktörlerine yönelik sürdürülebilir turizm yönetimi konusunda yapılan çalışmadan faydalanılarak Artvin ilindeki mevcut durum, genel öneriler, turist, turizm endüstrisi ve yerel yönetimler kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sürdürülebilir turizm yönetimi için birinci ilke, turizm gelişimi ile çevresel korumanın bütünleşmesini desteklemektir. Artvin ilinde ekoturizm konusunda her geçen gün daha fazla insan tarafından ziyaret edildiği gerçeğine dayanılarak hızlı bir gelişme sürecine girmiş olduğunu belirtmek gerekir. Sahip olunan doğal ve sosyo-kültürel turistik çekiciliklerin yoğun olduğu yörede ziyaretçi sayısındaki bu artış doğal çevrenin korunmasını zorunlu hale getirmektedir. Ancak bu noktada ilde gerek taş-kum ocakları, gerekse madencilik, HES ve diğer faaliyetlerin yanında turizmin de etkisi düşünüldüğünde doğal çevre üzerindeki baskı her geçen gün giderek artmaktadır. Bu açıdan çevresel planlamanın önemine dikkat çekilerek bir önceki konuda çevresel tabanlı planlama modelleri üzerinde bahsedilen konuların alana uygun planlama stratejileri (sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel entegrasyon) belirlenerek doğal alanların korunmasına yardımcı olunması gerekmektedir. Özellikle turizmin beraberinde getirdiği yoğun alansal kullanımlar neticesinde biyoçeşitlilik açısından hassas alanlarda meydana gelebilecek tehditlerin önlenmesi açısıdan çevresel etki değerlendirmenin yapılması büyük önem taşımaktadır. Belirtilen konularda ekoturizm ve çevre koruma alanlarındaki sivil toplum kuruluşları ile ortak hareket edilmesi, ekonomik açıdan teşviklerin özel sektörün sürdürülebilir turizm uygulamalarına yönelik sağlanmasına çalışılmalıdır. Diğer taraftan yörede turistler genellikle turlar tarafından getirilmekte ve belirlenen tur güzergâhları üzerinde turistik faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Bu bakımdan

turistlere satılan tur paketlerinin satış esnasından itibaren tur operatörleri ve tur şirketlerinin doğa koruma odaklı olmaları konusunda her iki tarafında hassas olmaları oldukça önemlidir. Aynı zamanda turistlerin ziyaret ettikleri korunan alanları buldukları gibi bırakmaları ve fauna ile floranın (özellikle de tehlike altında olan türlerin) rahatsız edilmemesi veya yok edilmemesi konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir. Buna ek olarak turizm endüstrisinde hizmet sunan otel, tur operatörleri ve ulaşım sistemlerinin çevre politikaları geliştirmeleri, uygulamaları, çevre standartlarının koşullarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu noktada bu endüstrilerin çevre üzerindeki baskılarının azalması ve sürdürülebilir turizmin gelişimine katkı sağlamaları mümkün olabilecektir. Nitekim yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, atıkların geri dönüşümü, su ve enerji kaynaklarının verimli kullanılması, eko etiketleri[16] (sertifika programları) ve çevreyle alakalı Doğa ve Ekoturizm Akreditasyon Programı, AB Eko-etiketi, Green Globe Mavi Bayrak, Çam Ödülü, Yeşil Küre, Yeşil Anahtar, Yeşil Yıldız, Yeşil Restoran, ECOTEL, ISO Çevre Yönetim Sistemi (4009, 14000, 14001, 14004, 14010, 19011… gibi) koşullarını yerine getirmeleri bu açıdan dikkate alınabilecek şeyler arasında sayılabilir. Ancak bu sayılan unsurların hemen hemen hiçbiri Artvin ilindeki turizm endüstrisinde rastlanılmamış yahut bu konuda görüşme formlarında yer alan sorulara yanıt alınamamıştır. Son olarak bu ilke kapsamında yerel otoritelerin Artvin ilinde bulunan ekoturizm destinasyonları ve özellikle de korunan alanlarda hassas alanlar için tehdit oluşturan turistik faaliyetler için ÇED yapılması, arazi kullanım planlaması yapılması, turizm etkilerinin izlenmesi, araştırılması ve denetlenmesi, çevresel örgütlerle işbirliği yapılması, çevreye duyarlı turizm programları ve teşviklerinin desteklenmesi, sürdürülebilir turizm teknolojilerinin kullanılması konusunda öncü olmaları gerekmektedir. Ancak tespitlerimize göre bu noktada yerel otoritenin nispeten bu konularda zayıf kaldıklarını söylemek mümkündür.

Sürdürülebilir yönetimin ikinci ilkesi, biyoçeşitliliğin korunması ve desteklenmesidir. Artvin ilinin bundan önceki konularında bahsedildiği üzere üç milli park ve çok sayıda çeşitli statülerde koruma altında bulunan alanların varlığı öncelikle

[16] Bir eko-etiket pazar işlevlerinden birini sağlar (Bucley, 2002: 185). Ekoturizm sertifikası ise meşru ekoturizm için pazarın reklamında önemli bir rol oynamaktadır (Wood ve Halpenny, 2001: 121). Sürdürülebilir turizm ve ekoturizm sertifika programları, turizm şirketlerinin çevresel, sosyal ve ekonomik performansını ilerletmek için gönüllü araçlardır. Bunlar tedarikçi ve tüketiciye güvenilir bilgi sağlayarak onları daha sürdürülebilir tüketime cesaretlendirerek sertifikalı firmalara ticaret ve pazarlama avantajı sunar (Font, 2007: 401-402).

biyoçeşitliliğin korunmasını zorunlu hale getirmektedir. Çünkü Artvin ilinde ekoturizm etkinliklerinin büyük bir bölümü korunan alanlarda (Karagöl Sahara MP, Kaçkar Dağları MP, Borçka Karagöl TP, Altıparmak Dağları TP, vd.) gerçekleşmektedir. Gelen yerli ve yabancı turistlerin ilde bırakmış oldukları paraların bir bölümünün yerel halkta kalması ve diğer bölümünün ise koruma için kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan ekoturizmin yörede yaban hayatının ve diğer ekosistemlerin korunmasına katkıda bulunması ve sürdürülebilirliği desteklemesi, çevresel bozulmaların yaşandığı (özellikle HES ve diğer çevresel etkisi büyük projelerin yol açtığı sorunlar) alanların eski formuna kazandırılması ve fiziksel olarak bütünlüğün sağlanması gerekmektedir. Bu ilke açısından üzerinde durulması gereken bir başka konu ise turistlerin ve tur şirketlerinin faaliyetleri esnasında yaban hayatı ve bitki türlerinin yaşamlarını tehlikeye sokacak etkinliklerden uzak durulması ve biyokaçakçılık konusunda dikkat edilmesidir. Nitekim Borçka Karagöl ve Şavşat Karagöl korunan alanları yoğun turist baskısı ile karşı karşıyadır. Bu açıdan hem yaban hayatı, hem de floristik özellikler tehdit altındadır. Ancak yörede korunan alanların ilan edilmesindeki amaç bu değerlerin korunması ve turistik faaliyetlerin kontrol altında tutulmasının sağlanmasıdır. Özellikle bu alanların ziyaret edilmesi esnasında toplanan paraların kullanımı esnasında korunan alanların geliştirilmesi için kullanılması büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda korunan alanlar ve koruma altında olmayan hassas ekosistemlerin bulunduğu yerlerin biyoçeşitlilik açısından korunması ve koruma altında olmayan alanların korunan alan statüsünde resmi bir kimliğe bürünmesi gerekmektedir. Son olarak turizm endüstrisi konusunda Artvin ilinde kaynak oluşturulması, lobi yaratılması, turist teşviki ile çevre koruma konusunda destek verilmesi, turizm varış noktalarında yerel halk, kurum temsilcileri ve STK'lar ile olumlu ilişkiler kurulması, sürdürülebilir turizm için devlet otoritesi, yerel yönetimler ve diğer kurumlarla işbirliği yapılması, yerel otoritelerin turizmden elde edilen gelirleri koruma çalışmaları için kullanması, hassas ekosistemlere zarar verecek turizm etkinlikleri veya yoğunluklarının önlenmesi ve koruma statüsünde olmayan ancak sahip olduğu doğal özellikleri nedeniyle korunması gereken alanların belirlenerek uygun yönetim sisteminin kurulması gerekmektedir.

Üçüncü ilke, doğal kaynakları sürdürülebilir şekilde kullanmaktır. Elbette Artvin ilinde doğal kaynaklar her ne kadar doğru bir şekilde yönetilir ve kullanılırsa o derece doğal kaynaklar varlığını devam ettirir. Özellikle yoğun olarak yerel halk ve turist

akışının gerçekleştiği (Borçka Karagöl ve Şavşat Karagöl vb.) doğal alanlarda kirlilik, doğal yaşamın rahatsız edilmesi ve tahribi, aşırı avlanma (alabalık) gibi birçok tehdit ile karşılaşmak mümkündür. Nitekim bu sorunu bazı korunan alanlar veya bazı doğal turistik destinasyonlar (şelale (Mençuna Şelalesi vd.) ve göl (Kaçkar Dağları'ndaki Deniz Gölü ve Altıparmaklardaki Karagöl vd.) gibi) içerisinde ve çevresinde görebilmekteyiz. Bu yüzden daha iyi bir turist akışı oluşturabilmek için turist yönetim sistemlerinin uygulanması, alanın taşıma kapasitesinin ve buna bağlı olarak turist ve araç sayısının belirlenmesi gerekir. Yine yaban hayatının uzaktan seyredilmesi ve fotoğraflanması, uyarılara dikkat edilmesi, doğal alanların bulunduğu gibi bırakılması, doğa, manzara ve çevresel koruma ile uyumlu faaliyetlere katılım gösterilmesi ve yerel düzenlemelere uyum gösterilmesi turistlerin en fazla dikkat etmesi gereken konulardır. Ayrıca avcılık gibi faaliyetler için çevresel hassasiyetlerin belirlenmesi, türlerin ve yaşam alanlarının korunması konusunda düzenlemeler ile uyumlu bir şekilde yürütülmesine özen gösterilmesi oldukça önemlidir. Bu ilke kapsamında sürdürülebilir turizm yönetimi için turizm endüstrisi ve turistlerin faaliyet ve turları çevresel duyarlılığı dikkate alarak düzenlemeleri, turistik faaliyetlerin belirlenen alanlara yönlendirilmesi, yaban hayatı konusunda bilgilendirme, temiz bir çevre için yenilenebilir enerji kaynakları ve çevreye duyarlı toplu taşıma araçları kullanılması, faaliyetlerin doğal çevreyle ve ekoturizm ile uyumlu olması, organik tarımın teşvik edilmesi, organik ürün ve yerel pazarlarda pazarlama şartlarının oluşturulması, turistlerin bu ürünleri satın alarak yerel halka katkıda bulunması diğer önemli konuları oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerin sürdürülebilir yönetim konusunda üzerlerine düşen görevler arasında ise korunan hassas alanlarda ziyaretçi yönlendirme sistemleri kurması, sürdürülebilir ekoturizm için uygun turizm türlerinin teşvik edilmesi, yenilenebilir enerji kaynakları kullanılması, planlı arazi kullanımı ve yapılaşma ile denetim konusunda hassas davranmaları gerekmektedir.

Dördüncü ilke, çevresel etkiyi (tüketimi, atıkları ve kirliliği en düşük düzeye indirmek) azaltmaktır. Çevresel kalitenin yüksek tutulması ve bozulmasının önlenmesinin en önemli yolu ancak bununla mümkündür. Nitekim turizm veya diğer etkenlere bağlı olarak meydana gelen çevresel bozulmaların eski haline döndürülmesi için ortaya çıkabilecek yüksek maliyetlerden bu şekilde kurtulmuş olunacaktır. Bu yüzden genel anlamda geri dönüşüm tesisleri ve çöp kutularının kullanılması, atık yönetim sistemlerinin kurulması, fosil yakıtların kullanımının azaltılması, aşırı araç

yoğunluğundan ortaya çıkabilecek hava kirliliğinin önüne geçilmesi, biyolojik olarak doğada kolayca çözülebilen paketlerin kullanılmasının yaygınlaştırılması (poşet, kağıt, selpak vb.) gerekmektedir. Özellikle de kamp alanlarında veya yoğun olarak kullanılan patikalar üzerindeki atıklar bu şekilde kontrol altına alınabilir. Bu ilke kapsamında turistlerin yukarıda sayılan kriterlere sahip, enerji ve su kaynaklarının verimli kullanılmasına özen gösterilen tesisleri tercih etmeleri, toplu taşımanın kullanılması, kullanılacak ürün ve eşyalarda eko etiketli ürünlerin tercih edilmesi, yüksek sezon dışındaki dönemlerde seyahat edilmesi ve böylece yerel kaynaklar üzerindeki baskının giderilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda turizm endüstrisinin su ve enerji kaynakları yönetimi sistemleri kullanmaları, atıkların uygun şekilde depolanması ve boşatılması, yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojilerinin kullanılması gibi uygulamaları hayata geçirmelidirler. Ancak Artvin ilinde birçok turizm endüstrisine ait tesisler veya diğer işletmelerde yukarıda bahsedilen özelliklerin ya çok azını uyguladıkları, ya da bu konuda hiçbir teknolojinin kullanılmadığı görülmüştür. Ayrıca bu işletmelerin hemen hemen hepsinde güneş enerjisinden sıcak su elde edilmesi gibi uygulamaları hayata geçirdikleri gözlenmiştir. Bahsi edilen konularda yerel otoritelerin de üzerine düşen birçok görev bulunmaktadır. Onlar için ise kaynak ve enerji tüketiminin verimli kullanılması, atık yönetim sistemlerinin kurulması ve geri dönüşüm tesislerinin kurulması, su kaynaklarının verimli kullanılması, yönetim sistemlerinin kurulması ve denetlenmesi (bahçe sulamada şebeke suyunun kullandırılmaması gibi), teşvik ve finansal desteklerin sağlanması, trafik kontrolü ve toplu taşımacılığın teşvik edilmesi gibi konularda çalışmalarına hız vermeleri gerekmektedir.

Beşinci ilke, yerel kültürlere saygı (yerel kültür ve tutumlara dikkat etme) duymaktır. Coğrafyanın doğal ortam insan etkileşimi konusunu turizmde turist ve yerel halk etkileşimi şeklinde görmekteyiz. Ekoturizmde turistlerin doğal ortamlarda gerçekleştirdikleri bütün faaliyetlerin başlangıç veya son aşamalarında yerel halk ile çeşitli nedenlerle etkileşime girdikleri kırsal alanlarda bu etkileşimin boyutu büyük bir önem taşımaktadır. Bu yüzden Artvin ilinde sürdürülebilir turizm yönetimi için üzerinde durulması gereken konulardan birisini de yerel kültürlere saygı oluşturmaktadır. Buna göre genel anlamda gerek öneri, gerekse bir uyarı olarak kabul edilebilecek kuralların başında yerel halkın yaşam alanlarına girildiğinde onların yaşam tarzlarına ve kültürlerine saygı duyulması gerekmektedir. Genel anlamda turizm açısından yoğun bir şekilde

kullanılmayan destinasyonlarda turizmin gelişmeye başlamasıyla turist akınına uğrayabilecek alanlarda yaşayan yerel halkın turizme karşı yeterince alışkın olmamaları nedeniyle bir tepki ile karşılaşılması muhtemeldir. Buna bağlı olarak yerel halkın yerel halkın hak ve isteklerine saygı duyulması, planlamalarda ve turizm yatırımlarında yerel halkın süreçlere dahil edilmesine, geniş toplum katılımının sağlanmasına, fikir ve görüşlere açık olunmasına, yerel kültür, miras ve geleneklerin ziyaretçilerle paylaşılmasına yardımcı olma, turistik tesis yapımında yerel mimari ve doğa ile uyumlu olarak yapılmasına özen gösterilmelidir. Diğer taraftan turistlerin önceden planlanan ziyaret edilecek destinasyonlara ait yerel kültür ve gelenekler için ön bilgilendirme yapılması, fotoğraf çekimlerinden önce izin istenmesi, yerel halkın mahremiyeti ve değerlerine saygı duyulması, bazı önemli konularda rehber tavsiyelerine başvurulması ve bu tavsiyelere özenle uyulması gerekmektedir. Bir diğer önemli husus ise turizm endüstrisinde ziyaretlerin ve seyahatlerin olumlu karşılanması için yerel halkın bilgilendirilmesi ve onlarla işbirliği içerisinde olunması, yasal düzenlemelere uyulması ve gerekli izinlerin alınması, yerel halkın kalkınmasına dayalı bir politika izlenmesi önemli konular arasındadır. Bunun için özellikle küçük turlar oluşturulması, turistlerin yerel pansiyonlarda konaklamaları ve yerel restoranlarda yöresel yemek yapılan alanlar tercih edilmelidir. Bu noktada yerel otoriteler turizm gelişim alanlarında yerel kültüre saygı duyulmasına, alınan kararlara yerel halkın dahil edilmesine, yerel kültürün korunmasına, geliştirilmesine ve yaşatılmasına destek olunması, kültürün ziyaretçilerle paylaşılması konusunda çeşitli şekillerde yardımcı olunması ve sürdürülebilir turizm gelişiminde yerel halkın çıkarlarının göz önünde bulundurulmasına özen gösterilmelidir.

Altıncı ilke, tarihi ve arkeolojik alanlara saygı duymaktır. Bilindiği üzere Artvin ili her ne kadar doğal değerleri, korunan alanları, yaban hayatı, bitki çeşitliliği, dağları ve kültürü ile ön plana çıkıyor olsa da, daha önceki konularda potansiyel turistik çekicilikler içerisinde arkeolojik ve tarihi değeri yüksek gün yüzünde bulunan veya henüz gün yüzüne çıkarılmamış alanlar açısından da önemli bir yere sahiptir. Ancak il sınırları içerisinde bu alanların yeterince araştırılmaması, gün yüzünde bulunan arkeolojik ve tarihi mekânların kendi kaderine terk edildiği ve yöredeki define arayan insanlar tarafından tahrip edildiği gözlenmiştir. Henüz yüzlerce kültürel varlık kültür envanteri içerisinde yer almak için beklemektedir. Yine birçok kilise, şapel, eski yerleşim alanı, kule, kale ve benzeri kültürel miras restorasyon çalışmaları için beklemektedir. Bu yüzden turizmin

tarihi alanları koruyacak, tahribini önleyecek, finansal olarak restorasyonları için destek olabilecek bir araç olarak görülmesi gerekmektedir. Aksi halde bu miras yok olup gidecektir. Bunun olmaması için özellikle ildeki turistik açıdan ziyaret edilen birçok kilise ve kale temiz tutulmalı, taşların üzerine yazı yazılmamalı, çöpler çevreye atılmamalı, define arayanlara karşı önlemler alınmalı ve etraftan tarihi değeri yüksek herhangi bir parçanın alınmaması gerekir. Bu noktada turizm endüstrisinin turistleri tarihi eserlere zarar vermemeleri için uyarması, koruma altında olan, restorasyon çalışmaları yapılan veya arkeolojik kazı çalışmaları yürütülen alanların ziyaret edilmesi halinde gerekli izinlerin ve önlemlerin alınmasına dikkat edilmelidir. Aynı zamanda dini açıdan önem arz eden alanlarda yerli ve yabancı turistlerin hassas davranmaları, saygılı olmaları ve alan içerisinde uygun bir şekilde davranmaları konusunda uyarılmaları gerekmektedir. Bunlara ek olarak yerel yönetimlerin bu alanları koruma, restorasyon, ziyaretçilerin izlenmesi, çevrenin ve tarihi eserlerin korunması, ziyaretçilerin izlenmesi gibi konularda üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri, eksiklikleri gidermeleri ve kontrolünü veya korumasını yöre insanı ile işbirliği içerisinde gerçekleştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Yedinci ilke, yerel halkın turizmin ekonomik getirilerinden yararlanmalarını sağlamaktır. Artvin ilinde turistik destinasyonların büyük bir bölümü kırsal kesimde yer almaktadır. Kırsal kesim sakinleri olan yerel halk ise ekonomik açıdan tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşmakta olup, turizmden yeterince faydalanamamaktadır. Aslında bu sürdürülebilir yönetim ilkesi hem ekonomik anlamda yerel halkın desteklenmesine, hem de yerel halkın doğal ve kültürel turistik kaynak değeri taşıyan unsurların korunması konusunda işbirliği sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu sayede bir taraftan yerel topluma katkının artırılması mümkün olacak, diğer taraftan da turizm faaliyetleri ile birlikte ortaya çıkan çeşitli olumsuz çevresel ve kültürel sorunlar azaltılmış olacaktır. Çünkü çevresel ve kültürel turizm planlamaları yerel katılımı zorunlu kılmaktadır. Bunun gerçekleştirilmesi ise turizmin kalitesini yükseltecektir. Bu noktada en açık anlatımla yerel halkın katılımı ve işbirliği olanaklarının araştırılması ve buna göre bir planlama yapılması, yerel halkın istihdam edilmesi ve turizm ile çevre konularında bilgilendirilerek eğitim veya seminerlere katılımları sağlanmalıdır. Bu ilkenin turistler açısından taşıdığı önem ise sürdürülebilir yönetim için ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yüzden turistik harcamalar içerisinde ziyaret edilen destinasyonlarda yerel halka

ekonomik katkı oluşturacak çeşitli harcamalara yer verilmesi gerekmektedir. Bunun için ilde gerçekleştirilen ekoturizm etkinlikleri kapsamında yerel rehberlerin tercih edilmesi, yerel ürünlerin ve yerel el sanatlarının satın alınması, yerel işletmelerin ve tur organizasyonlarının kullanılması öncelikler arasında olmalıdır. Bu noktada yörede eksik olan, yatırım gerektiren konularda yerel otoritelerin, kalkınma ajanslarının destek vermesi büyük önem taşımaktadır. Turizm endüstrisine de bu konuda büyük görevler düşmektedir. Turizm endüstrisinin yerel işletmeleri tercih etmeleri, tedarikçilerle uzun süreli çalışma olanaklarının geliştirilmesi ve mevcut ilişkilerin iyileştirilmesi, birçok noktada yerel halkın istihdam edilmesi, gerekli eğitimleri almaları noktasında teşvik ve uygun ortamların oluşturulması için destek olunması, turistlerin yerel ürün satın almaları ve yerel işletmeleri tercih etmeleri konusunda teşvik edilmeleri gerekmektedir. Yerel yönetimlerin ise turizmin gelişmesine bağlı olarak yöre insanının turizmden elde edilen gelirlerden pay alabilmesi açısından planlama yapılması ve bu planlamaya halkın dahil edilmesi, yöresel olarak üretilen ürünlerin desteklenmesi, halk eğitim merkezlerinde gençlerin eğitilmesi, unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarını tekrardan canlandırılması, yerel pazarların veya yerel ürün satış alanlarının oluşturulması gibi konularda üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmeleri yerel halkın ekonomik açıdan turizmden en iyi şekilde faydalanmaları için uygun koşul ve şartların oluşturulması ile mümkün olabilecektir.

Sekizinci ilke, yerel halkın, turizm sektörünün ve resmi kurumlarda çalışanların sürdürülebilir turizmi desteklemeye yönelik eğitilmeleri ve yetiştirilmeleridir. Sürdürülebilir turizm yönetimi için kalifiyeli ve uzman kişilerin varlığı turizm kalitesini belirleyen, planlamanın ve sonraki süreçte turizm gelişiminin izlenmesinin ön koşullarından birisi bunun gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Nitekim Artvin ilinde bu açıdan büyük bir eksiklik bulunmaktadır. Bu ilke kapsamında genel olarak çalışanların eğitimi ve yetiştirilmesi programları, çevresel, sosyo-kültürel ve yasal konularda olmalıdır. Bu sayede turizmin kalitesi artırılabilir ve aynı zamanda sürdürülebilir yönetim daha iyi gerçekleştirilebilir. Bunun için çalışanların, turistler için rol model olması ve sorumlu davranarak, turistleri de aynı şekilde davranmaya yönlendirmesi, yürürlükteki yasal düzenlemeler konusundaki bilgilerinin sürekli güncellenmesi, bunun ziyaretçilerle paylaşılması yapılacaklar arasında belirtilebilir. Yine turistler açısından eğitimli ve profesyonel çalışanları ile çevresel koruma faaliyetlerinde bulunmasıyla bilinen tur

operatörlerinden seyahat satın alınması (çevresel koruma ile ilgili yazılı politika ve süreçleri olan, bu konuda eğitimli ve deneyimli çalışanlar bulunduran tur operatörlerinin tercih edilmesi), konaklama işletmelerinin çevreye duyarlı ve korumaya yönelik belgesinin (eko sertifikasyon) olmasına ve tur operatörünün yerel ürünleri ve hizmetleri kullanıp kullanmadığına bakılması oldukça önemlidir. Turizm endüstrisi açısından olaya bakıldığında çevresel ve kültürel ilişkiler bakımından belirli bilgi ve tecrübeye sahip bireylerin istihdam edilmesi, doğal çevreye olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik eğitimler düzenlenmesi, sürdürülebilir turizm ilkelerine uyumu ölçmeye yönelik belirli aralıklarla (3-6-12 aylık) denetimler yapılması, çalışan ve turist oranının uygun düzeyde tutulmasına (çalışan başına karasal turizm faaliyetleri için 8-15 turist) dikkat edilmesi gerekir. Yerel otoritelerin ise eğitimli ve profesyonel çalışanları ile çevresel koruma faaliyetlerinde bulunmasıyla bilinen tur operatörleri ile çalışılması, çalışılacak tur operatörlerinin ya da seyahat acentelerinin seçilmesi ya da otellerin yapılandırılması için çevre politikaları ile uyumlu, deneyimleriyle çevre koruma üzerindeki başarısı kanıtlanmış çevresel ölçütlerin belirlenmesi, korumanın temel ve güçlü ilkelerini benimsemiş eğitimli ve deneyimli iş gücü yetiştirilmesi konusunda titizlikle çalışması önem taşımaktadır.

Dokuzuncu ilke, turizmin eğitici özelliğinden faydalanmaktır. Çünkü ekoturizm her ne kadar tüketici odaklı görünüyor olsa da, insanların gelişimi, yeni şeyler görmeleri, yeni deneyimlerle farklı konularda yeni şeyler öğrenmelerine imkân veren, çevre bilinci oluşturan ve koruma güdüsünü tetikleyen bir etkiye sahiptir. Turistler, yerel gelenekler ve çevresel konular hakkında bilgi sahibi olurlarsa, tüm yerel unsurlar için yarar sağlanmış ve zararlar azaltılmış olur. Bunun için başta sorumlu turizm tutum ve eylemlerinin bir parçası olarak, turistlere çevresel, kültürel ve sosyal konularda bilgi verilmesi, sorumlu turizm tutum ve eylemlerinin geliştirilmesi için bu kuralların yaygınlaştırılması gerekir. Turistlerin bu konuda seyahatleri esnasında bu faaliyeti Karadeniz ile ilgili bilgi sahibi olmak için bir fırsat olarak değerlendirilmesi, seyahat öncesi gidilecek yer ile ilgili bilgi edinilmesi (kültürel ve çevresel hassasiyet ile koruma tedbirleri de dâhil olmak üzere), yerel koruma çabalarının desteklenmesi, iklim, canlı türleri, doğal yaşam alanları, yerel insanlar ve kültürler üzerine bilgi sağlayan tur ve gezilerin tercih edilmesi gerekmektedir. Turizm endüstrisinin yörenin doğal ve kültürel özelliklerinin korunmasına yönelik bilgi verilmesi, turistlerin sürdürülebilir turizm

kurallarını bilmesi ve bunlara uyması konusunda özendirilmesi, bu kurallar dahilinde turistlerin sorumlulukları konusunda onları aydınlatılması başlıca görevleri arasında sayılabilir. Bu konuda yerel yönetimler ise turistlerin Karadeniz ve özelde Artvin iliyle ilgili bilgilendirme yapması, turizmin bu çevrenin korunmasına dair bilgilendirmeler için bir fırsat olarak kullanılması, turistlerin ziyaret edilecek yerlere yönelik doğal ve sosyo-kültürel özellikleri konusunda bilgilendirilmeleri, doğal çevre ile ilgili eğitim ve bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi (su ve enerji tüketiminin azaltılması, atıklar, geri dönüşüm kampanyaları) gibi sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir.

Onuncu ilke, düzenlemelere ve planlamalara uymaktır. Genel anlamda ekoturizm faaliyetlerinin ve gelişiminin, gerçekleştirildikleri yerin fiziksel ve sosyal çevrenin doğal karakteri ve taşıma kapasitesini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bunun için turistlere, turizm faaliyetlerine, çevresel olumsuz etkileri ve turizmle ilgili çeşitli düzenlemeler hakkında bilgi verilmesi, ekoturizm faaliyetlerinin doğal çevreyle ilgili uluslararası sözleşmeler, ulusal ve yerel hukuk kuralları ile uyumlu olması, turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinden sorumlu olan kişilerin, gerekli olduğu durumlarda çevresel koruma düzenlemelerini güçlendirmesi yapılacaklar arasındadır. Bu konuda ekoturistlerin davranışları ve eylemlerinin çevreyle ilgili çeşitli uluslararası sözleşmeler, ulusal, bölgesel ve yerel düzenlemelerle uyumlu olmasına, diğer turistlerin ve örgütlerin de bu düzenlemelere uyumlu davranması konusunda teşvik edilmesine ve uyarılmasına ihtiyaç vardır. Turizm endüstrisinin ise faaliyetlerinin doğal çevreyle ilgili uluslararası sözleşmeler, ulusal ve yerel düzenlemelere uygun olmasına, turistlerin bu yasal kuralları bilmesi ve uygulaması konusunda uyarılmasına, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir turizm ilkelerinin dikkate alınmasına katkıda bulunması gerekir. Yerel yönetimler de uygun yasal düzenlemelerin tasarlanması ve yerel ölçekte turizm faaliyetlerinin çevreyle ilgili uluslararası, ulusal ve bölgesel düzenlemelere uygunluğunun denetlenmesine, diğer kurumların çevre ile ilgili yasal düzenlemeleri hakkında bilgilendirilmesi ve bilgi paylaşımının teşvik edilmesine, diğer tüm tarafların sürdürülebilir turizm ilke ve uygulamalarına uyum göstermeleri konusunda özendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

On birinci ilke, özel önlemlere ve uygulamalara uymaktır. Bu noktada turistler ve turizm endüstrisine büyük iş düşmektedir. Bu ilke kapsamında başta turistlerin yörede gerçekleştirilecek ekoturizm faaliyetleri çerçevesinde gerek doğada, gerekse konaklama mekânlarında kaynakları (su ve enerji gibi) verimli kullanması, kişisel bakım ürünleri ve

deterjan kullanımının en düşük düzeye indirilmesi, geri dönüşümü mümkün olan eşyaların veya atıkların uygun şekilde depolanması ve geri dönüşüm tesislerine gönderilmesi, çevreye saygı duyulması, gezilerde belirlenen güzergâhların izlenmesi, bitkilerin koparılmaması, hayvanların rahatsız edilmemesi ve beslenmemesi, çöp ve kişisel atıkların doğaya bırakılmaması, koleksiyon amaçlı doğadan bir şeyler toplanmaması (kelebek, çiçekli bitkiler vd.), uzun süreli kamp etkinliklerinde ve gerçekleştirilen sportif olta balıkçılığında ihtiyaç duyulandan fazlasının avlanmaması, uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınan tüm doğal alanlarda yaşayan canlılardan elde edilen ürünlerin anı olarak satın alınmaması, poşet, peçete ve karton/plastik bardakların kullanımının azaltılması, içecek bardaklarının geri dönüşüme verilmesi, tren, bisiklet, otobüs gibi taşıma araçlarının tercih edilmesi, özel araba kullanımının azaltılması, havalimanına gidişte taksi ve servislerin ortak kullanılması, şoförlerin park halindeyken motorlarını kapatmaları konusunda uyarılması, yerel kültürün kabul edebileceği davranışların sergilenmesi (izinsiz fotoğraf çekilmemesi ve çıplak dolaşılmaması), çevre üzerinde en az olumsuz etkiyi bırakan ya da çevreyi koruma konusunda gelişmiş teknikler uygulayan spor faaliyetlerinin ve alanlarının tercih edilmesi ve çevreyi koruma ile ilgili uyarı panolarına uyulmaları (yasak olan yerlerde kamp yapılmaması ve ateş yakılmaması) gerekmektedir. Turizm endüstrisinin ise genel olarak çevresel yönetim sistemleri, eko etiketler gibi çevre ile ilgili araçların kullanılması, çalışanlar ve yerel halkın çevre bilincini arttırma çalışmalarında bulunulması, çevre bileşenlerini içeren kariyer gelişim ve teşvik uygulamalarının geliştirilmesi, örgüt içerisinde bir çevre komitesi oluşturarak, bu konuda bilinç gelişimi ve çalışmalarına rehberlik edecek üst düzey yönetici istihdam edilmesi, kamuoyu oluşturma ve çevre ile ilgili yasal düzenlemelere yol gösterme girişimlerinde bulunulması, tur operatörlerinin turistlere, seyahatlerinin çevre üzerindeki etkileri konusunda bilgilenmelerini ve uygun davranışlarda bulunmalarını sağlayacak ortamlar oluşturulması, turistlerin çevre bilincini ve memnuniyetlerinin anketler ile izlenmesi, çevre standartlarını uygulayan konaklama ve havayolu işletmeleri ile çevre dostu taşıma yöntemlerinin (toplu) tercih ve teşvik edilmesi, yerel halktan insanların istihdam edilmesi ve eğitilerek iş gücüne kazandırılması, yerel otoritelerle işbirliği yaparak, turizm kaynaklı çevresel, sosyal ve ekonomik sorunların giderilmesi çalışmalarına destek verilmesi, havayolu işletmelerinin gaz salınımları, yer trafiği ve gürültü kirliliği, akaryakıt tüketimi, atık su (antifriz,

temizleme sıvıları), yiyecek paketleri ve atıklarını azaltmaya yönelik belirli hedefler koyulması ve gerçekleştirilmesi, mevcut en iyi teknolojilerin kullanılması, uçuş yiyeceklerinde organik ürünlerin tercih edilmesi, kabin içi atıkların geri dönüşüme verilmesi, yeniden kullanılabilen çatal-kaşıkların tercih edilmesi, tuvaletlerde biyolojik olarak parçalanabilen temizleyicilerin kullanılması, çalışanların sürdürülebilir gelişim ve davranışlarla ilgili eğitilmesi, turistlerin, seyahatlerinin çevresel ve sosyal etkileri ile bunların en az düzeye indirilmesinin yolları konusunda bilgilendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda belirtilen ilkeye bağlı olarak sürdürülebilir yönetimde yerel otoritelerin enerji kullanımının (ısınma, elektrik vb.) yenilenebilir kaynaklardan temin edilmesine (ORKÖY kapsamında güneş enerjisi sistemlerinin dağıtılması gibi), geri dönüşüm tesislerinin yapılması, modern katı atık depolama alanlarının inşası, enerji tasarruf sistemleri ve akıllı teknolojilerinin kullanılmasına teşvik ettirme, sorumlu arazi planlaması yapılması, turizm faaliyetleri ve olanaklarının, özenle seçilmiş alanlarda kurulmasının sağlanması, yenilerinin yapımından önce mevcut alt yapının yeterliliğinin sorgulanması, projeler için çevresel etki değerlendirmeleri yapılması, mağaraların, doğal yaşam alanlarının ve kültürel anıtların korunması için yeni evler inşa edilesinin engellenmesi, etrafındaki alanların mimarisi ve çevresi ile uyumlu olması ve bu yapılarda enerji tasarrufu sağlayan sistemler, tasarımlar, malzemeler ve teknolojiler kullanılması, su ve atık su, hava, gürültü ve ışık kirliliğinin önlenmesi, bu konuda gerekli tedbirlerin alınması ve denetim yapılması gerekmektedir. Ayrıca genel anlamda aşırı kimyasal madde (gübre ve deterjan gibi) kullanımının önlenmesi, turistlerin su tasarrufu tedbirleri konusunda bilgilendirilmesi, yaban hayatını rahatsız edecek her türlü aydınlatma ve gürültünün engellenmesi, ekonomik, sosyal ve diğer teşviklerin kullandırılması, en uygun teşvikleri ve bunların doğal çevre üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik alana özel anket çalışmasının yapılması, arazi sahiplik durumlarına yönelik analizlerin yapılarak, gerçekleştirilecek değişikliklerin çevre üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi, kullanılacak ulusal teşviklerin tanımlanması, karma ulusal ve yerel teşviklerin ve bunların çevrenin sürdürülebilir gelişimi için kullanılmasına yönelik gereksinimlerin belirlenmesi, muhtemel nakit ödemeler ve vergilerin dikkate alınması, turistlere, organik atıkların nasıl ayrıştırabileceğini anlatan kitapçıklar ile bilgi verilmesi, çöplerin sınıflandırılması (kâğıt, metal ve cam / porselen, plastik, tehlikeli madde, karışık artıklar), sürdürülebilir turizm

projelerinin geliştirilmesi\ çevresel izleme ve denetim, çevre üzerindeki baskının artmasının önlenmesi, tasarruf ve geri dönüşümle ilgili en iyi teknolojilerin kullanımına yönelik yasal düzenlemelerin yapılması, ziyaretçilerin çevrenin korunmasına yönelik bilinçlendirilmesi, sit alanlarının ve çevresinin envanteri ile bu alanların sosyal konaklama ve taşıma kapasitesine dair bilgileri içeren yerel planların hazırlanması, planlama ve izleme süreçlerinde çevresel göstergelerin belirlenmesi, yapı izinlerinin kalite garantisi, çevre koruma uygulamaları gerekliliklerini karşılama durumlarına göre verilecek şekilde düzenlenmesi, tüm kamu ve özel sektör işletmeleri ile eş güdüm ortamı oluşturarak, turizm gelişimi projeleri hakkında bilgi paylaşımının sağlanması, düzenli ve çift yönlü bilgi akışının desteklenmesi, yerel çevre, çevre bilinci ve güvenlik konuları içerisinde bulunan birçok konuya hassasiyetle yaklaşılması ve sorunların çözümüne odaklanılması, çevresel ve kültürel girişimler hakkında turistlerin bilgilendirilmesi ve katılımlarının teşvik edilmesi, yangına karşı gerekli önlemlerin alınması, turistlerin orman yangınları riskleri konusunda bilgilendirilmesi ve sorumlu davranışa özendirilmesi, doğal kaynakların korunması, turistlerin ve yerel halkın bilgilendirilmesi, mevcut ulaşım çeşitlerinin sürdürülebilir hale getirilmesi, doğru kültürel mesajın iletilebilmesi ve böylece doğal çevre ile kültürel mirasın korunması için eğitim kampanyalarının düzenlenmesi, yerleşim yerleri ve köylerin içinde ve dışında araçların giremediği alanların belirlenmesi gibi konularda tedbir ve önlemlerin alınarak uygulama ve izleme çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Artvin İlinde Ekoturizm Kapsamında Çevre Yönetimi

Ekoturizm için doğal çevrenin taşıdığı öneme bağlı olarak ele alınan çevre yönetimi, çevreyi etkileyen faktörlere karşı sürdürülebilirlik, kaynakların doğru yönetilmesi şeklinde birçok konuyu kapsayan geniş kapsamlı anlamlar içeren bir terimdir. Dolayısıyla başarılı bir çevre yönetimi sistemi içinde yukarıda sayılan tüm süreçlerin kapsanması gerekmektedir (Tuna, 2007: 31). Bunların dışında çevre yönetimi açısından sürdürülebilirlik kavramının yanında, çevre yönetiminin bir eylemler hiyerarşisi yerel düzeyde uygulanacak bir çevre yönetimi programı mutlaka, ulusal ve küresel düzeydeki politika ve eylemlerle uyumlu bir ilişki içinde olmalıdır. Bu noktada Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü başta olmak üzere, İl Özel İdaresi gibi kurumların Valilik bünyesinde belirlenen yörenin gereksinimlerine uygun planlama ve yönetim programlarının hazırlanarak yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu politika ve eylemler küresel çevre politikaları,

ulusal çevre politikaları, iş sahiplerinin (endüstriler) sorumluluğu ve yerel eylemdir. Çevre yönetiminde bazı genel ilkelerden bahsetmek gerekir. Bu ilkelerin başlıcaları şunlardır (Kirk, 1995: 4):

1. Çevre politikasının formüle edilmesi,

2. İşletme (kurum) içinde bulunanların tümünün, çevre yönetimi sistemine en yüksek katılımının sağlanması,

3. Sürekli bir çevresel gözden geçirme süreci,

4. İşletme (kurum) içinde görev ve sorumlulukların belirlenmesi,

5. Çevresel etkilerin belirlenmesi,

6. Hedef ve amaçların belirlenmesi,

7. Yönetim sisteminin oluşturulması,

8. Belirli aralıklarla çevre programına uyumun izlenmesi,

9. Başarının izlenmesi ve kontrolü.

Yukarıda belirtilen ilkelere bağlı kalınarak yönetim konusunda kullanılması gereken bir takım yöntemler de bulunmaktadır. Sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanmasını amaçlayan etkili bir çevre yönetiminde, aşağıdaki yöntemler kullanılmalıdır (Keleş ve Ertan, 2002: 256):

1. Çevre sorunlarını ortaya çıkmadan çözümlemek İçin çözümler üretmek.

2. Her türlü etkinliğin çevreyi kirletecek Ölçülerini belirlemek.

3. Çevre araştırmaları, denetim ve çevre yönetimi süreçlerinde etkin destek sağlayacak kurum ve kuruluşlar kurmak ve desteklemek.

4. Çevre üzerinde kirletici etkiler yaratacak tehlikeleri ve riskleri belirlemek ve bunlar konusunda ilgili birimleri ve halkı uyarmak.

5. Tehlike ve riskleri önlemek için yeni yöntemler üretmek ve olanaklar yaratmak.

6. Mevcut doğal kaynaklan iyileştirmek ve geliştirmek.

7. Bireylerin ve toplulukların yaşam kalitesini mümkün olduğunca geliştirmek.

8. Ortaya çıkmış olan çevre kirliliğini ortadan kaldırmak.

9. Çevre kirlenmesinin önlenmesi konusunda yararlı olacak yeni teknoloji ve politikalar üretmek ve bunları kullanmak, üretenleri desteklemek.

Bu genel bilgilendirmeler neticesinde ilde bulunan ve özellikle de yoğun olarak tercih edilen turist güzergâhlarında devlet eliyle gerçekleştirilmesi gereken temel yatırımların yapılması, ildeki sanayi, madencilik, HES ve turizm gibi faaliyetler ile doğal ortam insan etkileşimden kaynaklanan sorunların çözümünde yasalar nezdinde yerel yönetim ve diğer resmi olmayan çevre kuruluşlarının birlikte çalışarak çağımızda kullanılan yönetim anlayışına paralel uygulamaları hayata geçirmeleri gerekmektedir. Buna göre aşağıda Artvin ilinde ekoturizm ile ilişkili başlıca konular ayrı ayrı ele alınmıştır.

Artvin İlinde Yerel Kültürlerin, Doğal Çevrenin ve Korunan Alanların Sürdürülebilir Yönetimi

Artvin ili doğal ortam özelliklerinin yanında kültürel açıdan da turizm için kayda değer potansiyel özellikler taşımaktadır. Kültürel özelliklerin gerek turizmdeki kullanılabilirliği, gerekse korunarak yaşatılması iyi bir sürdürülebilir yönetim ile mümkündür.

Turistik bir alanın çekiciliğinin uzun vadede sürdürülmesi, çevrenin sürdürülebilirliğiyle ilgili olduğu öngörülmektedir. Söz konusu turizm gelişmesi uluslararası piyasalarda pazar payı, turizme bağlı sektörlerde yaratılan katma değerler ile büyüme ve çevre koruma arasında denge sağlayan bir gelişme modeli olarak görülmekte, gelecek nesillere aktarılacak turizm kaynaklarının kullanılmaması değil, etkin kullanımı ile hem bugünkü neslin hem de gelecek neslin maksimum tatmini hedeflenmektedir (Gösling, 1999: 310). Diğer taraftan Butler (1991: 29), çevresel açıdan sürdürülebilir turizmi şöyle tanımlamaktadır: "Bir bölgede (toplum, çevre) sonsuz bir süre canlı kalacak bir şekilde ve ölçekte yapılan ve çevreyi (beşeri ve doğal) diğer aktivitelerin ve süreçlerin iyi durumunu ve başarılı gelişimini önleyecek derecede bozmadan geliştirilen ve yürütülen turizmdir". Buna göre doğal kaynak yönetimi; bütün canlı türlerinin ve genel anlamda doğal çevrenin için hem kamu, hem de sektör ve sivil toplum örgütleri arasında uygun iletişimin, planlamanın, eşgüdümün ve denetimin yapılması ve bunun hayata geçirileceği bir örgütlenmenin yapılanmasına yönelik faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir. Etkin bir doğal kaynak yönetimi, doğal kaynakları kullanan ve doğal

kaynakların kullanımından etkilenen tüm paydaşların yer aldığı ve yönetişim ilkeleri çerçevesinde örgütlendiği yapıyı gerektirmektedir (Duran ve Harman, 2013: 405-406). Bu kapsamda ekoturizm, değiştirilmiş alanların restorasyonu veya en azından bu bölgelerin yaban hayatı için doğal yaşam alanları olarak hayatta kalabilmeleri sağlamak amacıyla yönetilmesi için bir teşvik bile sağlayabilir (Lawton ve Weaver, 2001: 316).

Doğal kaynak yönetimi; bölge genelinde mutlak koruma alanlarıyla, sürdürülebilir koruma ve kullanıma uygun alanların ayrılması için gerekli planlama tekniklerinin kullanılması, planlama türü seçimi, içeriği ve planlama süreci konularını içermektedir (Küçükali, 2005: 5). Doğal kaynak yönetiminde entegre doğal kaynak yönetiminin benimsenmesi gereğini vurgulamaktadır. Entegre doğal kaynak yönetimi ise farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2002: 8-9):

• ***Entegre doğal kaynak yönetimi;*** potansiyel verimliliğin tahribini önleme ve tarımsal verimliliğin sürdürülebilmesi yönünde ihtiyaç duyulan arazi, su, orman ve biyolojik kaynak (genler dahil) temelinde sorumlu ve geniş tabanlı yönetim olarak anlaşılan ve ortaya çıkan bir kavramdır.

• ***Entegre doğal kaynak yönetimi;*** kırsal kesim insanlarının belirgin üretim amaçları ile diğer kullanımlara yönelik amaçları (örneğin gıda güvenliği, karlılık, risk azaltma vb.) gerçekleştirme yanında, daha geniş toplum amaçlarını (fakirliği azaltma, gelecek kuşakların refahı, çevre koruma vb.) da sağlamaya yönelik sürdürülebilir bir yönetim sistemine doğal kaynak kullanımının farklı yönlerini (biyo-fiziksel, sosyo-politik veya ekonomik faktörler) dâhil etme ile ilgili bilinçli bir süreçtir.

• ***Entegre doğal kaynak yönetimi;*** yerel ve yerküre ölçeğinde doğal kaynaklar korunurken ve ekosistem hizmetleri sağlanırken, bunların yanında üretim düzeylerini de arttıran arazi kullanım uygulamalarını belirlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır.

• ***Entegre doğal kaynak yönetimi;*** toplum, bölgesel ve yerküre ölçeklerinde müdahaleler ve etkilerin geçim kaynakları, ekosistem, tarımsal verimlilik ve çevresel hizmetleri iyileştirmesi yönünde, ilgi gruplarını da dikkate alarak, farklı doğal kaynak konularında yapılan araştırmaları uyum yönetimine ve yenilik süreçlerine entegre eden (bütünleştiren) bir yaklaşımdır.

• Aynı alan ve zaman periyodu içerisinde iki veya daha fazla doğal kaynağın (örneğin su, toprak, odun hammaddesi, otlak, balık, yaban hayatı ve ormanlar gibi)

yönetimidir. Bu yaklaşımda; planlama ve yönetim amaçları, hedefler, stratejiler ve politikalar tüm kaynak kullanıcıları ile işbirliği içerisinde saptanmaktadır.

Yukarıda belirtilen ilkelerle birlikte etkin çevre yönetiminin koşullarının belirlenmesi gerekir. Bu koşullar dört şekilde ele alınabilir. Birincisi etkin çevre yönetiminin gerekliliklerinin belirlenmesidir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Öncelikle siyasal irade tarafından çevre yönetiminin amaçları açık ve net olarak belirlenmelidir. Çevre kalitesi hedefleri tespit edilmelidir. Çevre eğitimi verilmeli, toplumda çevre bilinci geliştirilmelidir. Çevresel değerler ekonomik ve toplumsal kararlar alınırken dikkate alınmalıdır (Serim, 2015: 149). İkinci olarak çevre bilincinin yaygınlaştırılması ve çevre eğitimidir (Doğan, 1997: 22). Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, "Karar vericilere, uygulayıcılara ve diğer tüm paydaşlara çevre ve çevre sağlığı eğitim ve öğretiminin verilmesi (yaygın, örgün, teknik ve mesleki eğitim, medya yolu ile), böylece çevre bilincinin her kesimde oluşumunun sağlanması" (DPT, 2006: 68) gerektiği vurgulanmıştır. Çevre eğitiminin genel eğitimle birlikte verilmesi, çevre bilincinin ilk çocukluktan itibaren gelişimi, çevreye ve çevre sorunlarına ilişkin değer ve tutum gelişimi açısından önemlidir. Çevre eğitimi ile çevre koruma bilincini geliştirme, çevre sorunları konusunda bilgilendirme ve çevre sorunlarını çözmeye istekli insan yetiştirme hedeflenir, "karar organlarının dikkatini çekme ve yönlendirme konusunda da bilinçlenmiş ve kararlı bir kamuoyunun önemli bir ağırlığı olduğu söylenebilir. Çevre korumada yurttaşlara düşen görevin etkin olarak yerine getirilmesi, buna ilişkin bilincin bireylerde yerleşmiş olmasına bağlıdır. Böyle bir bilincin yerleşmesi tutarlı ve bütüncül bir çevre eğitimi politikasının küçük yaşlardan itibaren her kesim için uygulanmasına ve mevcut eğitim sistemindeki olumsuzlukların giderilmesine bağlıdır." (Ertürk, 2009: 483). Üçüncüsü ise çevre kalitesine ilişkin standartların belirlenmesidir. Çevre yönetiminden sorumlu olan birimler çevre politikalarına ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri belirler. Saptanan hedefler, standartlaştırılır, yasalaştırılır ve uygulamaya geçirilir. Standartlar kamu sağlığını korumayı ve toplumun refahını korumayı amaçlar (Ertürk, 2009: 425). Standartlar su, atık su, katı atık, hava, endüstri, doğa ve kimyasal ortamlarının içinde bulunması gereken koşulları, gürültüyü, emisyonu ve üretimin aşamalarını konu edinir. Standartlar, kirlilik sınır değerinin saptanması söz konusu olduğunda kirleticinin özelliklerine ve ölçüm yapılan yere göre değişir (Serim, 2015: 151). Dördüncü olarak ise çevre politikası uygulama alanlarının belirlenmesidir. Ekonomik ve toplumsal şartları da

göz önünde bulundurarak sağlıklı yaşanabilir bir çevre oluşturmak amacıyla çevre politikalarının uygulanacağı öncelikli sektörler belirlenir. Ülkemizin çevre politikasının sektörel öncelikleri Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nda su sektörü, atık sektörü, hava sektörü, ÇED vs. şeklinde sıralanmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006: 9-55):

Korunan Alan Yönetimi

Birçok ülke farklı hiyerarşiler halinde (uluslararası düzeyde benimsenen ulusal parklardan başka) korunan coğrafi görünümler belirlemektedir (Özgüç, 2011: 70). Bu açıdan aslında belirtilen özellikleri nedeniyle bir alanın koruma altına alınması ve çeşitli yasaların elverdiği düzeyde bir düzenleme yapılması bu alanların yönetimindeki ilk aşamadır.

Çevre veya doğal ortamların sürdürülebilir yönetiminde uygulama alanı içerisinde yönetilmeye en fazla gereksinim duyulan yerler korunan alanlardır. Buna göre Artvin ilinde çok sayıda çeşitli statülerde korunan bulunmakla birlikte, herhangi bir koruma statüsü kazanmamış birçok doğal alan da varlığını göstermektedir. Doğal çevrenin etkili yönetimi ve ekoturistler için sunumu, ekoturizmin kilit unsurlarıdır. Çevre yönetimi, site hassasiyeti ve ekolojik etki, çevre koruma ve sürdürülebilir operasyonlar ve park yönetimi gibi çeşitli alanlardan oluşur (Eagles, 2001: 622).

Dünya ekoturizminin büyük miktarı ve muhtemelen çoğunluğu milli parklarda ve diğer korunan alanlarda görülür. Bu kültür kurumu dünyada hâlâ var olan en güzel yabani doğal alanları barındırıyor. Bu alanların yüksek ekolojik değeri, toplumdaki kültürel miras bağlantıları, artan kıtlık hissi ve artan kullanım talebi, parkları ve koruma altındaki alanları ekoturizm için anahtar alanlar haline getiriyor. Birçok parkta çok büyük ölçekli turizm faaliyetleri bulunur ve bu alanda önemli deneyime sahiptir. Park yönetiminin dışındaki kişilerin bölgedeki park yönetimini ilgilendiren yasal, politik ve siyasi yapı hakkında bilgi sahibi olmalarını ister. Park yönetimi içindeki kişilerin, yerel olarak çalışan özel ekoturizm operatörlerinin ihtiyaçları, kısıtlamaları ve operasyonları hakkında bilgi sahibi olmalarını ister. Turizm işletmeciliği, park yönetiminde büyük bir çatışma kaynağı haline gelebilir. Bununla birlikte, düzgün tasarlanmış ve hassas bir şekilde ele alınan turizm park ilişkileri, parklarda ve yerel topluluklarda önemli ve olumlu bir güç olabilir (Eagles, 2001: 623-624). Bunting (1991: 3) bu konuda şunu desteklemektedir: Korunan alanların düzgün bir biçimde yönetilmesi park korucuları ve muhafızlarının yanı

sıra park binaları, yollar ve patikaların korunması için de işçi istihdamı gerektirir. Korunan alanlarda ekoturizm, bölgenin flora ve faunasını tanıyan yerel insanlar için istihdam sağlayan rehberlik hizmetlerine talep yaratır. Ekoturizm, genişlemek için aşağıdakileri sağlayan sağlıklı bir iş ortamı gerektirir:

• finansal güvenlik;

• eğitimli ve sorumlu bir işgücü; ve

• Uzun süren ve daha sık ziyaret eden ve çevresel ve kültürel açıdan bilinçli olan ziyaretçilerin istikrarlı akışını sağlamak için yeterli kalitede çekim merkezleri.

Milli parklar, çeşitli doğal, kültürel güzellikleri ile korunan ve turistik tesislerle desteklenerek hizmete açılıp ziyaretçilerin doğal ortam içinde serbestçe dolaşarak enerjilerini yenilemeleri ve rekreasyonel, kültürel, eğitim gayesi ile yararlanılmasına izin verilen alanlardır. Milli parklarda doğal zenginlikler, kültürel tesisler ile tam bir uyum içinde olmalıdır (Akova, 2000: 77). Dünyanın en korunaklı doğal alanları olarak kabul edilen milli parklar bile ulaşım araçları ve dikkatsiz ziyaretçiler sayesinde tehdit altındadır (Kara, 2009: 189). Buraları da diğer turizm alanları gibi turizmin "başlangıç" ve "gelişme" aşamaları sırasında farklı yoğunluk kullanımlarıyla karşı karşıya kalırlar. Özellikle kitle turizminin yönelmesi, kamp yeri sayısının artması; artan turist sayısında göre konaklama olanaklarının daha da artırılması, otoparklar, karavan parkları, erişim yolları yapımı ve daha da kalabalıklaşmanın yarattığı kıyı sayfiye yerleşmelerine benzer döngü ulusal parkların yaban alanı olmaktan çıkıp birer turizm alanı haline dönüşme tehlikesini de beraberinde getirmektedir (Özgüç, 2011: 139). Bu sorunların en önemli nedenlerinden biri, henüz planlama süreci tamamlanmamış milli parklarda yeterli denetimin bulunmamasıdır. Dolayısıyla, alanda denetimsiz bir kullanım söz konusu olunca, ziyaretçiler milli park alanları içinde istedikleri gibi dolaşabilmekte, isteyen istediği yerde kamp kurmakta, araçlarla yolun ulaşabildiği her yere gidebilmektedirler. Milli parklarda geçici işçi statüsünde çalışan ve hiçbir caydırıcı özelliği olmayan az sayıdaki milli park görevlisi, denetim görevini yerine getirmeye çalışmaktadır (Somuncu, 2003: 68). Milli park planlamasında koruma esas olmak kaydıyla rekreasyon amaçlı yararlanmanın yanında parkın eğitici ve kültürel işlevi de ön planda tutulmalı, bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu amaçla parka giriş ve tanıtım merkezlerinde parkla ve doğa ile ilgili film, slayt gösterecek birimler oluşturulmalıdır. Bu merkezlerde

ziyaretçilere parkla ilgili ayrıntılı bilgi verecek yabancı dil de bilen uzman kişiler bulunmalıdır. Ayrıca girişteki tanıtım merkezlerinin dışında yoğun kullanım alanlarında veya şelaleler, mağaralar, göller, ormanlık alanlar, fauna ve flora açısından ilginç olan yerlerde, bu özellikleri içeren bilgileri öz bir biçimde anlatan ve bunu ziyaretçilere görsel alarak sunacak düzenlemeler yapılmalıdır (Somuncu, 2000: 400-401). Bu yüzden az gelişmiş ülkelerde bazı doğal alan yöneticileri, doğal park ve çevresindeki alanın koruma ve sürdürülebilir gelişmelerinin birleştirilmesine yönelik yönetim planları geliştirilmektedir. Parkın iç alanları ve özellikle hassas kesimler gelişmeden korunmakta ve yaban alanı olarak özen gösterilmektedir. Sınırlı sayıda insanın bu alanlarda doğa çalışmaları, ekolojik araştırma ve diğer zararsız eğitim araştırmaları için kullanımlarına izin verilmektedir (Karacan, 2013: 134). Bu kapsamda Boo (1991) park ve rezerv alanları gibi koruma alanlarına ekoturizm planlaması aşamalarını şu şekilde özetlemektedir (Benzer, 2006: 15-16):

• ***Veri toplama aşaması:*** Mevcut durum ve altyapı gelişmesi, turizme katılım, yerel halkın görüşleri, doğal kaynakların durumu vb. bilgilerin toplanması,

• ***Turizmin düzeyinin ve profilinin belirlenmesi aşaması:*** Mevcut turizmin ve aktivite çeşitlerinin değerlendirilmesi. Bu aşama alan için hedeflenen ekoturizmin gelir getirmesi, iş olanaklarının yaratılması, çevresel eğitim gibi faydaları göz önünde bulundurularak analiz edilmesi ile gerçekleştirilmektedir.

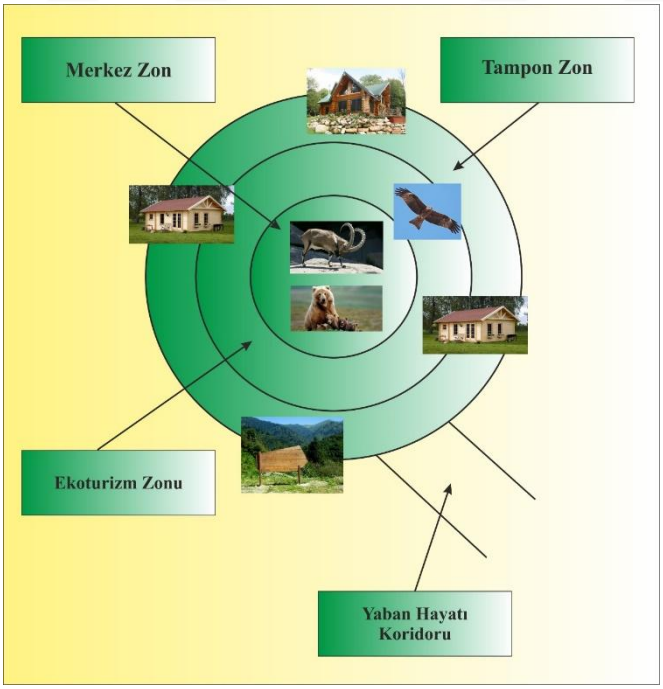
• ***Ekoturizm gelişmesi için stratejilerin belirlenmesi aşaması:*** Turizmin türü belirlendikten sonra çeşitli stratejiler geliştirilmelidir. Bunların başında acil olarak sektörün birçok farklı alanında istihdam sağlanacak personelin eğitilmesi gelmektedir. Sonra ziyaretçi merkezi ve ulaşım sistemi kurma, park dışında konaklama imkânı sağlama, el sanatları pazarının oluşturulması ve seçilen tur operatörleri ile parkın pazarlanması işlemleri gerçekleştirilmelidir.

Artvin ilinde tüm korunan alanlar için önerilebilecek bir yönetim modeli bulunmaktadır. Bu modele göre korunan alanlar genel anlamda 3 zona ayrılmıştır (Şekil 3.73.). Bu zonlar; çekirdek veya merkez bölge, tampon zonu ve gelişme zonudur (UNESCO, 2000; Yalçınalp, 2010: 41-42; Özyavuz, 2011: 864-865). Bu zonların genel özelliklerine ise aşağıdaki gibidir (Zal, 2002: 26-31; Özyavuz, 2011: 864-865: Gül ve Özgüner, 2005: 152):

Çekirdek Bölge: Çoğunlukla biyolojik çeşitliliğin korunduğu, bilimsel araştırma ve izlemeler için ayrılmış, doğal niteliğini koruyan yerleri içermektedir. Genellikle çekirdek bölge IUCN tarafından önerilen ulusal düzeydeki doğa koruma alanı statülerinden bir ya da birkaçını kapsayan alanlardır. Çekirdek bölge tek bir alan olabileceği gibi birçok farklı parçadan da meydana gelebilir ve genellikle bir tampon bölge ile çevrelenir

Tampon Bölge: İnsan faaliyetlerinin çekirdek bölge üzerine olan baskılarını azaltan bir bölgedir. Tampon bölgede doğal kaynakların geçici ya da mevsimsel kullanımı söz konusudur. Geleneksel alan kullanımları, ekoturizm ve çevre eğitimi uygulamaları için uygun bir bölgedir. Geliştirilen projeler ile bir yandan biyolojik çeşitlilik korunurken, diğer yandan yöre halkına ekonomik yarar sağlanır. Tampon bölge ise genellikle bir gelişme bölgesi ile çevrilidir.

Gelişme Bölgesi: Yerleşim birimlerinin ve her türlü insan faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bölgelerdir. Bu bölgede tarım alanları bulunur, rekreasyon, çevre eğitimi gibi faaliyetlere izin verilir. Gelişme bölgesi doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ile sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirildiği bölgedir. Geçiş Bölgesi genellikle kesin bir sınır içermez.

Şekil 3.73. Ekoturizm Zonları.

Kaynak: Ceballos-Lascurain (1996)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ayrıca Avrupa'nın da koruma alanları için önermiş olduğu zonlar bulunmaktadır. Bunlar ise sığınma bölgesi (zonu), sessizlik bölgesi (zonu), uyuşma bölgesi (zonu) ve sürdürülebilir turizm gelişmesi bölgesi (zonu) sürdürülebilir turizmin teşvik edildiği veorunan alanın dışında kalan bölge (zon) olmak üzere beş sınıfta ele alınmıştır (Korkmaz ve Tolunay, 2002: 440). Koruma zonu korunan alanlarda, doğal (bitkiler, yabanıl hayvanlar, jeomorfolojik şekiller, hidrojeolojik özellikler gibi), kültürel (tarihi, arkeolojik, etnografik, mitolojik vb.) ve görsel kaynak miras değerlerinin özellikle korunması için ayrılan alanlardır. Koruma alt zonlarının amaç ve özelliklerine göre farklı şekilde değerlendirilmesi söz konusu alanlardır. Koruma zonunda farklı amaçlara hizmet verebilecek alt zonlar şu seklide olabilir (Gül ve Özgüner, 2005: 152-153):

- Biyolojik Çeşitlilik Koruma Alt Zonu,
- Toprak-Su Koruma ve Restorasyon Alt Zonu,
- Görsel Kaynak Koruma Alt Zonu,
- Tarihi- Arkeolojik ve Geleneksel Alanları Koruma Alt Zonu,
- Kullanım veya Gelişme Zonu,
- Sınırlandırılmış Geçiş Zonu.

Doğa koruma ve turizm arasında bir denge kurmak suretiyle korunan alanların yönetiminde kalitenin arttırılmasını amaçlayan Korunan Alanlar Ağına (PAN) 2009 yılı itibariyle İsveç, Gürcistan, Finlandiya, Bulgaristan, İtalya, Rusya ve Romanya'da olmak üzere 10 adet PAN Parks logolu milli park ilan edilmiştir. PAN Parks sertifikasını almak için gerekli çok sayıda prensip ve kriter bulunmaktadır (Daşdemir ve Güngör, 2005; Ayhan ve diğ., 2009: 73-74; Güneş, 2005). Bununla birlikte PAN Parks logosuna sahip olmak için öncelikli koşul; "Kriter 2.3. Korunan alan, aktif olarak uygulanabilecek, uzun dönemli koruma stratejisi içeren bir yönetim planına sahip olmalıdır." ve bu kriteri Kaçkar Dağları ve Karagöl-Sahara milli parkları için oluşturulan "UDGP" ile sağlanırken, bunların dışındaki korunan alanlarda gerekli kriter taşımaması nedeniyle koşulu sağlamaktadırlar. Karadeniz Bölgesi'ndeki milli parklar, korunan alanlarda doğanın korunması için hazırlanmış olan uygulamadaki tek sertifika sistemi olan PAN Parks kriterleri (Prensip 1: Doğal Değerler: Alan büyüklüğü) açısından değerlendirildiğinde; Kaçkar Dağları Milli Parkı'nın PAN Parks kapsamında

değerlendirilebileceği, diğer beş milli parkların alan büyüklüğü kriteri nedeniyle (Hatilla ve Sahara-Karagöl dahil değildir) PAN Parks kapsamında değerlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır (Ayhan ve diğ., 2009: 78). Korunan alanların yönetiminde uluslararası korunan alan ağı ve uygulanan kriterler önemli bir yönetim fırsatı vermektedir. Ancak ülkemizde bu kriterlere uygun alanlar çok sınırlıdır. Ya alansal olarak yeterli büyüklüğe sahip değillerdir (Artvin ili milli parkları gibi) ya da henüz birçoğunun uzun devreli planları yoktur.

Korunan alanların yönetiminde uygulanan bir diğer yöntem ise "korunan alan yönetiminin hızlı değerlendirme ve önceliklendirme yöntemi (RAPPAM)", karar vericilerin, belirli bir ülkedeki ya da bölgedeki korunan alanların mevcut yönetiminde kaydedilen ilerlemeyi hızlı bir şekilde değerlendirebilmelerini sağlayan bir araçtır. Ervin (2003)'e göre yöntem (Akt. Avcıoğlu ve diğ., 2010: 113):

• İdari açıdan güçlü ve zayıf yönleri ortaya koyar.

• Muhtelif tehditlerin ve baskıların boyutunu, şiddetini ve dağılımını analiz eder.

• Ekolojik ve sosyal açıdan yüksek öneme ve hassasiyete sahip alanları belirler.

• Her bir korunan alanın doğa koruma önceliğini ve aciliyet durumunu gösterir.

• Korunan alanlarda etkin yönetimin sağlanması için doğa koruma politikaları düzeyinde yapılması gerekenlerin ve sonraki adımların geliştirilmesine ve önceliklendirilmesine katkıda bulunur

RAPPAM yöntemi, bir korunan alanın yönetiminde kaydedilen gelişmelere genel düzeyde ve hızlı bir bakış yapmak amacıyla o korunan alanın yöneticisi veya saha personeli tarafından doldurulabilecek şekilde geliştirilmiştir. Dolayısıyla, yöntemin ortaya koyabileceği sonuçlar sınırlıdır. Bu nedenle, bağımsız bir değerlendirme veya etkin yönetim için tek bir dayanak olarak ele alınmamalıdır. Yöntemin uygulanışında katılımcılar, belirtilen bazı değerlendirme unsurlarını sırasıyla ele almaktadır (Avcıoğlu ve diğ., 2010: 113).

Sonuç olarak korunan alanların yönetiminde uygulamalar mekanizmaları (koruma alanları, yönetim planlaması, envanter, göstergeler, izleme programları, finans mekanizmaları) çok çeşitlilik göstermektedir. Buna göre gerek korunan alanları için

uygun yönetim planları hazırlanması ve gerekse ülke içerisindeki hassas ekolojik ve çeşitli coğrafi özellikleri nedeniyle ön plana çıkan alanların korunması için şunlar yapılmalıdır (Demirayak, 2002: 27-28):

• Koruma alanlarının ülke yüzölçümünün en az % 5'ini kapsayacak şekilde artırılmalı ve etkin olarak yönetilmelidir.

• Biyolojik çeşitlilik açısından öncelikli ve önemli alanların belirlenip (Nadir, endemik ve nesli tehlike altında bulunan türlerin yer aldığı önemli alanların belirlenmesi) buralarda in-situ (yerinde) korunma önceliklendirilmelidir.

• Her ekosistem için yeterli büyüklükte alanlar koruma altına alınmalıdır.

• Biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir kalkınma göstergeleri belirlenmelidir.

• Biyolojik çeşitliliğin korunması çalışmalarına ayrılan mali kaynaklar arttırılmalıdır.

• Zarar görmüş/bozulmuş ekosistemlerin restorasyonu ve geri kazanımı için kaynak temini, plan ve uygulamalar yapılmalıdır.

• Bozkır ekosistemleri korunmalıdır.

• Koruma alanlarında Yönetim Planlaması anlayışı yerleştirilmeli ve katılımcı anlayışla yerinden yönetimleri yapılmalıdır.

• Gen kaynaklarının ekonomik kullanımına yönelik çalışmalar hızlandırılmalıdır.

• Kültür türlerinin genetik çeşitliliğinin korunması ve erişim konusunun sıkı kontrolünün sağlanması, ve bunların kullanımından doğan bilgi, yarar ve yeniliklerin ülkemize geri dönüşümü sağlanmalıdır.

• Yerli türlerin geliştirilmesi ve daha yaygın olarak kullanımının sağlanması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

• Organik tarım uygulamaları yaygınlaştırılarak korunmalı ve desteklenmelidir.

• Mevcut durumun tespiti, veri bankalarının ve envanter çalışmaları tamamlanmalı veri yönetimi modeli geliştirilmelidir.

• Doğadan toplanan türler için sürdürülebilir ve alternatif yöntemler/yaklaşımlar geliştirilmeli, geleneksel bilgi ve deneyimler derlenip korunmalıdır,

• Koruma alanlarında yaşayan halk için alternatif geçim kaynaklarının belirlenerek halk desteklenmelidir.

• Gen kaynaklarının ekonomik kullanımına yönelik çalışmalar hızlandırılmalıdır.

• Biyolojik Çeşitliliğin ekonomik açıdan değerlendirilmesine yönelik çalışmalar önceliklendirilmelidir.

• Türkiye Doğa Tarihi Müzesi kurulmalıdır.

Dağ Yönetimi

Artvin ilinin en fazla ekoturizme sahne olan doğal ortamlar içerisinde dağlık alanlar başta gelmektedir. Bundan önceki bölümlerde belirtilen ekoturizm etkinliklerinin büyük bir bölümü bu alanlarla doğrudan veya dolaylı yollardan ilşkilidir. Yoğun olarak tercih edilen Kaçkar Dağları ve Altıparmak Dağları'nın yanında Karçal Dağları ve gelecekte diğer dağlık alanlarda gerçekleştirilecek ekoturizm etkinlikleri muhtemelen bu alanları olumlu ve olumsuz açılardan etkileyecektir. Günümüzde dahi özellikle Karçal Dağları, Kaçkar Dağları ve Altıparmak Dağları çevrelerinde trekking, kamp, göl ve kış mevsimlerinde gerçekleştirilen tur kayağı etkinliklerine katılan yüzlerce insanın bir taraftan ekonomik olarak yerel halka katkı sağladıkları ve diğer taraftan da bu etkinlikler neticesinde doğal çevreye atılan çöpler, kamp ateşi yakılması, yaban hayatının rahatsız edilmesi gibi sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu yüzden yöredeki başlıca ekoturizm açısından kullanılan dağlık alanlarda ileride yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından belirtilen yerlerde planlama ve sürdürülebilir yönetim konularında çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Son zamanlarda dağlık alanlarda yaşanan çevre tahribatı bahsi edilen alanların çevre felaketiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Yayla evi ya da turistik tesis adı altında yaşanan çirkin yapılaşmanın, dağlarda var alan biyolojik çeşitliliği tehdit eden kaçak ve aşırı avcılık, dağ göllerinde veya akarsularında dinamitle balık avlamaya varan boyutta yaşanan katliamlar, ender bulunan ve çoğu endemik olan fauna ve flora türlerinin kaçak bir şekilde yurt dışına çıkarılması ki bu durum en az tarihi eser kaçakçılığı kadar önem taşımaktadır, dağlık alanları tehdit eden başlıca unsurlardır (Gönençgil, 1999: 299-300).

Dağlık alanlarda gözlenen olumsuzluklara konusunda sürdürülebilir dağ kalkınması elde edebilmek için ilgili tüm paydaşların dahil olması ve dağ ekosistemleri, kırılganlıkları ve bunlarla alakalı sık karşılaşılan sorunlar hakkında farkındalık yaratılması önemlidir. Sürdürülebilir çözümler aramak için tüm ilgili fikirlerin, deneyimin ve katkıların dikkate alınmasını sağlamak için katılımın, hükümet görevlileri, bilim adamları, teknisyenler, yerel topluluklar, özel sektör ve sivil toplum örgütlerini kapsayacak şekilde (STK) uluslararası ya da ulusal düzeyden yerel seviyeye kadar genişlemesi gerekir (Sati, 2014: 130). SDTD (Sürdürülebilir Dağ Turizmi Deneyimi) modeli bağlamında dağ destinasyonlarıyla ilgilenen politika yapıcılar, planlayıcılar, organizasyonlar ve bireyler için bir başka önemli husus, BMÇP (UNEP) ve BMDTÖ (UNWTO, 2005) tarafından önerilen sürdürülebilir dağ turizmi geliştirme ilkeleridir. Bu ilkeler yer, kişi ve uygulama unsurlarına ayrılmıştır. Dünyadaki dağ destinasyonlarında önceliklerin genel olarak farklı olacağı ve paydaşların çeşitliliğinin, bu ilkelerin yerel veya bölgesel bir dağ bağlamında tanınması, önceliklendirilmesi ve entegre olma kapasitesini artırmak için çalışabileceği kabul edilmektedir. Dağ deneyimleri planlanmış, tasarlanmış, koordineli, kendiliğinden, organik ve/veya yapılandırılmamış olsun, zorlukların üstesinden gelmek ve gelecekteki başarı ve sürdürülebilirlik adına daha büyük potansiyel sağlamak için dağın bağlamında yer, insanlar ve uygulamaların kendine özgü yönlerini dahil etmek gereklidir. Dinamik, yenilikçi ve ileri dağ turizmi deneyimlerinin oluşturulmasında ve sağlanmasında ve dağ turizmi ortamlarındaki insanların ve toplumların zorluklarının üstesinden gelmek için yerin, insanların ve uygulamaların bu üç kendine özgü yönü bir büyündür ve gereklidir. Yer, insanlar ve uygulama unsurları aynı zamanda dağ turizmiyle ilgili etki ve çözümleri anlamada, dağ turizmi yapılan bölgelerde doğayı korumak ve geliştirmek için çalışmalarda ve yerel, bölgesel ve uluslar arası dağ turizmi konusunda geliştirme, planlama ve entegre yönetim yaklaşımları geliştirmede de önemlidir (Hull ve Richins, 2016a: 368). Sürdürülebilir Bir Dağ Turizm Deneyim Modeli (SDTDM) özelliklerini tanımlamaktadır. Model, sürdürülebilir dağ tecrübelerinin geliştirilmesi için önemli olan üç temel öğeye (Yer, İnsan ve Uygulama (topluluklar ve yerel halk tarafından dağlık bölgeler üzerindeki turizmin etkilerini geliştirmek, yönetmek ve izlemek için benimsenen planlama, yönetim stratejileri ve yönergeleridir)) dayanıyor (Hull ve Richins, 2016a: 364-366). Dağ bölgelerinde şunları kapsayan önemli zorluklar vardır: (i) ziyaretin hızlı büyümesini yönetmek; (ii) iklim

değişikliği etkilerine adapte olmak, (iii) gezginlerin sağlık emniyet ve güvenlik sorunlarına değinmek (Kruk ve diğ., 2007'den akt. Hull ve Richins, 2016b: 291).

Ziyaretçiler, dağlık çevredeki doğal ortamı ziyaret etmek ve keşfetmek için geliyor. Bazıları için onları dağ ortamının doruklarında ve vadilerinde boş zaman etkinlikleri yapmaya motive eden şey fiziksel boyut, aktif olmak ve sağlıklı olmaktır. Diğerleri için ise tarif edilemez manevi bir anlam, harikalar, büyüleyici bir sakinlik ve huzur buldukları bir yerdir (Johnsen ve Richins, 2016: 157). Ancak bu alanların kullanım şekillerine göre örneğin dağlık alanlarda buzul etkinlikleri artık buzul yürüyüşlerini, buzul geçişlerini, buz tırmanışını; jiplerle, kamyonetlerle veya kar motorlarıyla yapılan motorlu etkinlikleri; buzul göllerinde bot ve kano gezintilerini; buzul mağaralarında fotoğrafçılığı; tırmanışçılar için antrenmanları ve uçak veya helikopterlerle yapılan manzara uçuşlarını kapsamaktadır. Bu faaliyetlerin büyük çoğunluğu yıl boyunca yapılabilirken bazıları sadece kışın yapılabilmektedir. Dahası, tur şirketleri basit yürüyüşlere katılacak ailelerden deneyimli dağcılara ve araştırmacılara kadar geniş yelpazedeki müşterileri için ısmarlama ürünler sunmaktadır. Büyük tur şirketleri 100'den fazla çeşitte tur olanağı sağlamaktadır. Buzul turlarının büyük kısmı bir veya yarım günlük turlardan oluşmaktadır ve bölgedeki turistlerin katılımını da kolaylaştırdığı için en çok talep edilen turlardır (Welling ve Arnason, 2016: 178).

Bütün bunlar göstermektedir ki, artık dağlarda bir kimlik değişimi yaşamaktadır. Önceleri sessiz, soğuk ve uzak bir coğrafya olarak algılanan dağlar bu gün sahip olduğu kaynaklar ve insanoğlunun gideceği başka bir yeri kalmaması nedeniyle yavaş yavaş iskân edilir hale gelmektedir. Bu değişim global ölçekte de olduğu için dağlık alan tanımı da kısmen değişime uğramaya başlamıştır (Gönençgil, 1999: 297). Dağlık alanların yanlış yönetilmesi yalnızca yerleşmeleri değil, aynı zamanda alt kesimlerde yoğun nüfuslu sahalara yönelen çevre problemlerinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Pek çok dağlık yöre, aynı zamanda ciddi politik gerginliklerin ve askeri anlaşmazlıkların yaşandığı alanlardır (Somuncu, 2002: 187). Yanlış kullanım sonucu dağlık alanlarımızda ortaya çıkan başlıca çevre sorunlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür (Gönençgil ve Güngör, 2002: 38-39):

1- Doğal yapıya uyumsuz betonlaşma,

2- Atıklar,

3- Avcılık,

4- Biyolojik tür kaçakçılığı,

5- Kacak ağaç kesimleri,

6- Yangınlar,

7- Hayvancılık faaliyetleri,

8- Tarım faaliyetleri ve erozyon,

9- Sanayi ve enerji tesisleri.

DAY ve Planlama "Dağlık alanlarda rasyonel kullanım modellerini tespit etmek amacıyla, sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun ve koruma - kullanma dengesini sağlayacak yönetim ve planlamaların bir bütünü" tanımlayabiliriz (Gönençgil, 1999: 300; Gönençgil, 2003: 60). Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi bağlamında sorumlu, bütüncül planlama, bir yandan kaynakların korunmasını sağlarken, öte yandan yerel halkın kalkınmasına yardım eder ve turistlerin beklentilerine de cevap verir (Somuncu, 2002: 191). Halen dağlık alanlarda kıyı veya ovalarda olduğu gibi bir nüfus ve kentleşme baskısının olmayışı bu alanlarda yapılacak planlama çalışmalarım kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte hazırlanacak çevre yönetim planlarının, yöre insanının da kabul edebileceği kullanım koşullarını içermesi gerekmektedir. Çevre yönetim planları hazırlanmasındaki hedefleri şu şekilde ifade etmek mümkündür (Gönençgil, 1999: 296-300):

1. Dağ Alanları Yönetimi (DAY) ve Planlamasında temel etmen çevresel faktörler olmalıdır,

2. İlgili yerel ve merkezi yönetimlerin çevre yönetim ve planlama kapasitelerinin arttırılmasına çalışılmalıdır,

3. İlgili tüm kurum ve kuruluşlar arsında planlamanın ve uygulamanın ortak gelişimi sağlanmalıdır,

4. Kaynak kullanımında dikkatli olunarak yanlış uygulamalar (israf) önlenmelidir,

5. Dağlık alanlarda çevresel bozulma önlenerek çevre kalitesi korunmalıdır,

6. Tüm çevresel değerleri koruyacak özel planlama çalışmaları desteklenmelidiij1

7. Çevresel Etki Değerlendirme sürecinin geliştirilmesi sağlanmalıdır,

8. Bu gün ve gelecekte potansiyel olarak sorunların yaşandığı / yaşanacağı sıcak noktalar tespit edilerek özel önlemler getirilmelidir,

9. Plan gereği gelişecek yapılaşmanın sosyo-kültürel değerlere uyumu sağlanmalıdır,

10. Uluslararası benzer çalışmalarla iletişim kurulmalıdır.

Dağlık alanlardaki turizm faaliyetlerinin planlanması aslında bütüncül bir planın parçası olarak ele alınmalıdır. Öncelikle sahanın taşıma kapasitesini ortaya koyacak envanter çalışmaları gerçekleştirilmedir. Daha sonra uzun vadeli gelişme planlan çerçevesinde koruma-kuilanma dengesini gözeten bir turizm planlaması yapılmalıdır. Tüm bu unsurları kapsayan çalışma ise "Dağ Alanları Yönetimi (DAY) ve Planlaması" başlığı altında gerçekleştirilebilir. Bu çalışmalar için merkezi ve yerel yönetimlere akademik çevrelere, sivil toplum kuruluşlarına ve tabii yerel halkın katılımına ihtiyaç vardır. Merkezi yönetimler ve onların taşra teşkilatlan, çalışmaların ilk adımını atan kuruluşlardır. Ancak karar alma mekanizmalarına sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla yerel halkın katılımı ve akademik çevrelerin danışmanlığı başarılı planlama için gerekli koşullardır. Öte yandan dağlık alanların yönetimi tek bir çatı altında toplanmalıdır (Gönençgil ve Güngör, 2002: 46). Su, besin, maden, tarım, orman, biyotojik çeşitlilik, enerji, turizm gibi kaynaklan bünyesinde barındıran dağlık alanların rasyonel ve sürdürülebilir kullanımı için çalışmalar başlatılmalıdır. Dağ Alanları Yönetimi (DAY) ve Planlaması başlığı altında yapılabilecek bu çalışmalar, merkezi yönetimler, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluştan ve yöre halkından oluşan aktörler vasıtasıyla geliştirilmeli, uygulamalar ise titizlikle takip edilmelidir (Gönençgil, 1999: 302). Belirlenen hedefler çerçevesinde yapmak için "Dağ Alanları Yönetimi (DAY) ve Planlaması" çalışmalarından umulan faydaları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Gönençgil, 2003: 60; Gönençgil, 1999: 300-301):

a. Planlama çalışmaları sonucunda dağlık alanlarda oluşabilecek ekolojik tahribatın önüne

b. Geçilerek degredasyonel ekosistem değişimleri önlenebilecektir,

c. Dağ alanlarının kullanımında kaynak yapışım ve biyolojik çeşitliliği ilgilendiren ekolojik.

d. Riskler tespit edilerek önlem alınabilecektir,

e. Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişim kaynak kapasitelerine uygun hale getirilebilecektir,

f. Planlama iş kullanım için çevreye uyum sağlayacak yasal, idari ve teknik düzenlemeler yapılabilecektir,

g. Her bir dağlık alan için yöre halkıyla ve karakteriyle uyumlu olarak hazırlanacak planlama ve yönetim ilkeleri neticesinde, yöre halkının da desteği sağlanabilecektir,

h. Dağlık alanlarının potansiyel kullanım koşullan ortaya konabilecektir,

i. Uygun bir yönetim sisteminin ortaya konmasıyla rasyonel ve sürdürülebilir bir kullanımın ilk adımı atılmış olacaktır.

Sonuç olarak dağlık bölgelerin korunarak kullanılması hedeflerine ulaşılmasının önemli bir ayağı, dağlık bölgelerde yaşayan köy halkının kalkınmalarına katkıda bulunmaktan geçmektedir. Bu bağlamda, dağlık bir alandaki doğal ve beşerî kaynakların saptanması, ekonomik ve çevresel sorunların irdelenmesi, geleneksel yaşam tarzı yerine doğayla uyumlu sürdürülebilir bir hayat tarzı için alternatiflerin sunulması önemlidir. Sonuç olarak, dağlık alanlarda yapılacak faaliyetlerde yöre insanının da katılımcı yaklaşımla politikalarda yer alması, politikaların yapım aşamasında katkıda bulunması, kendi hayatları ve yaşam alanlarıyla ilgili konularda süreçlere katılım sağlamaları, bu alanlarda yapılması düşünülen faaliyetlerin kabul görmesinde daha etkin olacağı düşünülmektedir. Kısaca özetlendiğinde, dağlık alanlara yönelik planlanan faaliyetlerin masa başında değil, yerel koşulları dikkate alacak biçimde, yerelde yapılması gereklidir. Çünkü sürdürülebilirlik, süreklilik ve kalıcılık arz eder (Uzun ve Somuncu, 2014: 54-55).

Av Turizmi ve Yönetimi

Artvin ilinde çevre yönetimi konusunda ele alınması gereken birçok konu vardır. Bunların bir kısmı sonuç bölümünde yer alan sorunlar başlığı altında genel olarak ele alınmıştır. Burada ise ekoturizm ile ilişkili belli başlı konulara yer verilmeye çalışılmıştır. Ekoturizmin gerek tanımlarında gerekse ilke ve amaçlarında doğal ortam koşullarının

korunması hususuna sıkça değinilmektedir. Doğal ortamda başta fauna ve flora olmak üzere nesli tehlike altında olan canlı türlerinin yaşam alanlarını tehdit edecek faaliyetlerden kaçınılması ve bu alanlarda gerçekleştirilen ekoturizm etkinliklerinin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Bu noktada ekoturizm ile avcılık turizmi arasında bir uyuşmazlık vardır. Çünkü ekturizm zevk amaçlı, ego tatmini ve aşırı avlanma şeklinde yapılan avcılık faaliyetlerini bu kapsamda değerlendirmemektedir. Sadece yaban hayatı gözlemleme ve fotoğraflama açısından gerçekleştirilen faaliyetler ekoturizmin konusu içerisine dahil edilmektedir.

Özellikle yerleşim yerlerinin genişlemesi ve üretim sürecinin kirlilik gibi sonuçları nedeniyle yaban hayatı zarar görmeye ve azalmaya başlamıştır. Buna karşın insanlık için yaşamsal öneme sahip ekosistemin sürdürülmesi ve sosyal yaşamda öneminin artması, yaban hayatının korunması yönünde tartışma ve baskıları artırmıştır. Bu çabaların genel çerçevesini biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanım oluşturmaktadır (Durman ve Önder, 2016: 142).

Artvin ilinde öncelikle yaban hayatı envanterinin çıkarılarak türler ve tür sayılarına dair sayısal verilerin toplanması gerekmektedir. Bunun ile ilgili çalışmalar başlanmış olup, öncelikli olarak yaban keçisi ve Kafkas Engereği gibi türlerin sayıları ve yaşam alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan genel olarak avcılık ve yaban hayatı arasındaki dengenin kurulmasında iyi bir yönetim planı hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

Durman ve Önder (2016: 145-148) tarafından yapılan çalışmada insanlar yaban hayatından, hayvanlardan ve bitkilerden farklı amaçlar için yararlanmakta oldukları belirtilmiştir. Bunlardan birisi olan avcılık ticari amaçlarla yapılabileceği gibi, öz tüketim veya eğlenmek için de yapılabilir. Avcılık aktiviteleri av için harcanan gün sayısı olarak ölçülecek olursa, popülasyon artış grafiğinden hareketle avcılık arttığı zaman ilk başlarda gün başına avlanan hayvanların parasal değeri artacaktır. Ancak avcılık faaliyetleri arttığı zaman av hayvanlarının popülasyon artışı azalacak, sonra hayvan stoku azalmaya başlayacağından dolayı avlanma olanağı kalmayacak ve hayvan stoku tükenecektir.

Ormanların Yönetimi

Artvin İl Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu verilerine göre ilde mevcut arazinin 400.089 hektarı ormanlar kaplı olup, bu alan neredeyse toplam

arazinin yarısına yakınını oluşturmaktadır. Ekoturizm için ormanlar ve ormanlar içerisindeki canlı çeşitliliği ekoturizm etkinliklerinin neredeyse birçoğunun yapılmasına imkân veren uygun doğal ortamlar meydana getirmektedir. Bu nedenle ormanların yönetimi de önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Çünkü ormanlar hem canlı türlerinin, hem de yörede büyük çoğunluğunu oluşturduğu orman köylülerinin geçim kaynakları içerisindedir. Bu bağlamda yöre insanı ormandan çeşitli şekillerde yararlanmakta olup, bunlar arasında yakacak odun temini, doğal olarak yetişen meyve ve tıbbi aromatik bitkilerden doğrudan faydalanmaları şeklinde sıralanabilir. Ayrıca yörede yoğun olarak gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetleri içerisinde arıcılık için ayrı bir önem taşımaktadır.

Artvin ilindeki orman örtüsü genel coğrafi özellikler içerisinde gerek bitki örtüsü ve gerekse ormancılık faaliyetleri kapsamında ele alınmış olup, önemi konusunda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca orman örtüsüne ve bunun içerisinde yer alan türlerin önemine bağlı olarak koruma altına alınan (Camili-Gorgit, Camili-Efeler Tabiat Koruma Alanları ve Hatila Vadisi Milli Parkı gibi) birçok yer bulunmaktadır. Bu doğal kaynakların korunması, bu alanlarda ormancılık faaliyetlerinin kontrollü gerçekleştirilmesi ve diğer konularda sürdürülebilirliğin sağlanması ancak iyi bir yönetimle mümkündür.

Konuya turizm boyutu ile yaklaştığımızda ormanlar ve ağaçlık bölgeler turizm etkinliklerinin yapılabileceği çevrenin bir parçasıdır. İçinde ağaç olmayan çok az rekreasyon ortamı vardır. Yine de ormanlık alanlarda turizm kendi başına bir etkinlik olarak değil, diğer rekreasyon etkinliklerinin bir parçası olarak düşünülür. Çünkü çok az turist ormanın kendisini gözlemlemek ve keşfetmek için gider. Çoğunluğun amacı orman içinde yapılan etkinliklere katılmaktır. Orman turizmi ve rekreasyon etkinlikleri, ormanın diğer kullanım şekilleri kavramı içinde ele alınmalıdır. Böylece tamamlayıcılığı ya da çatışmaları değerlendirilebilir. Toprak sahiplerinin ve kullanıcıların ortak amacı sürdürülebilir yönetim olmalıdır (Font ve Tribe, 2000: 2).

Orman ürünleri ülke ekonomisinde büyük bir öneme sahiptir. Üretime doğrudan katılan bir girdi olmasının yanında üretiminin gerçekleştiği çevreye de etkileri vardır. Ayrıca diğer doğal kaynaklar (su, hava, biyoçeşitlilik ve toprak gibi) üzerinde de dolaylı etkileri bulunmaktadır. Diğer taraftan ormanlarda belirli zamanlarda seyrekleştirme, gençleştirme ve diğer işlemler yapılarak elde edilecek faydanın artırılması da mümkündür (Durman ve Önder, 2016: 96-97-98). Ormanların sürdürülebilirliği açısından ormancılık

faaliyetlerinin çok iyi planlanması ve yönetilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde orman zararlıları böceklerinin vermiş olduğu tahribat, sürekli kesim ve ekonomik kazanç kaygısı ön plana çıktığı zaman orman kaynaklarının tükenmesi ve yok olması ile karşı karşıya kalınacaktır.

Ormanlık alanlarda ağaç kesimleri yapılırken ağaç yaşına göre yıllık ağaç büyüme oranları hesaba katılarak ne kadarının hangi aralıklarla kesileceğine karar verilir. Bu karar verilirken biyolojik ve ekonomik koşullardan oluşan iki önemli faktör etkili olmaktadır. Bu kapsamda ağaçlar yıllık ortalama maksimum büyüme oranına 90 (189 ft^3)-100 (190 ft^3) yaşları arasında ulaşır. 100 yaşından sonra büyüme oranları azalmaktadır. Daha genç ağaçlar örneğin 20 yaşındaki ağacın yıllık ortalama maksimum büyüme oranı 96 ft^3, 40 yaşındaki ağacın yıllık ortalama maksimum büyüme oranı 138 ft^3, 150 yaşındaki ağacın yıllık ortalama maksimum büyüme oranı ise 145 ft^3'dür (Quentin Grafton ve diğ., 2004: 138). Ağaç kesimlerinde dikkat edilmesi gereken konu kesimi yapılan alana yeni dikilecek bir fidanın tekrardan ekonomik anlamda en ideal büyüklüğe ve kesime hazır hala gelmesi için ortalama 90-100 yılın geçeceği var sayılırsa sürdürülebilirlik açısından kesim miktarı yıllara göre orantılı olarak gerçekleştirilmesine dikkat edilmelidir. Aksi takdirde sürekli kesim yapılmasına bağlı olarak yeni fidanların büyümesi ile kesilen ağaç alanları arasında çok büyük boşluklar oluşacak ve sadece ekonomik kayba değil ekosistem üzerinde de büyük tahribatlara yol açacaktır.

Su ve Sulak Alan Yönetimi

Artvin ili su kaynakları açısından büyük bir potansiyel taşımakta olup, ildeki akarsuları, gölleri ve barajları gerekse bu alanlarda gerçekleştirilebilecek ekoturizm faaliyetleri açısından büyük bir çekiciliğe sahiptir. Bu bakımdan ekoturizmde sürdürülebilir yönetim konusunda üzerinde durulacak bir diğer önemli konuyu da su yönetimi oluşturmaktadır.

Büyük veya küçük yerleşim yerlerinde yaşayan insanların gerek içme ve kullanma suyu, gerekse açığa çıkan atık sular (kanalizasyon ve kullanılan su içerisindeki kimyasal maddeler) hem akarsuların, hem de göllerin kirlenmesine yol açmaktadır. Bu açıdan ortaya çıkacak çevresel sorunların yanında turizm işletmeleri içerisinde başta oteller olmak üzere su kullanımı ve atık suları konusunda ciddi bir su kirliliği ve su israfı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların çözülmesi elbette ki sürdürülebilir su yönetimi ile mümkündür. Çünkü dünya üzerinde doğal çevredeki kıt kaynaklardan biri de elbette ki

sudur. Her ne kadar Artvin ili su kaynakları açısından zengin olsa da, bu kaynakların gelecek için korunması ve kullanımında mümkün olduğu kadar dikkatli davranılması gerekmektedir. Bu açıdan ekolojik değer olarak sulak alanların şu temel özellikleri nedeniyle korunması önem taşımaktadır (Özer, 2005: 140):

• Doğal süzgeç; sulak alan, suyun her türlü organik, inorganik ve toksit maddeleri büyük oranda tutarak bir arıtma görevini görür. Sulak alan ayrıca, yüzeysel taşınma ile göle girecek olan sedimenti tutar ve bu sayede gölün su kalitesini korur.

• Doğal baraj; sular, sulak alan içinde yayılmakta ve alan doygunluğa ulaştıktan sonra bırakılmaktadır. Sulak alan, doğal baraj özelliğinden dolayı çevrede oluşabilecek taşkını engeller.

• Fauna-flora için yaşamsal alan; sulak alanlar, kuş ve su canlı türlerinin korunması ve yaşaması için de çok önemlidir. Sulak alanlar göç mevsiminde kuşlara ve su canlılarına barınak ve besin deposu görevi görür .

Sulak alanlar sahip oldukları biyolojik çeşitlilik nedeniyle; ekosistemdeki işlevlerinin yanında iktisadi önemleriyle de yeryüzünde önemli sahalar arasında yer alırlar (Erdoğan, Yavuz ve Göktürk, 2011: 161). Su kaynaklarının bütüncül yönetiminde, yerel halkın ve diğer tüm paydaşların yönetim sürecine katılımı en önemli faktörlerden biridir fakat mevcut durumda gölü ve göler alanlarının kullanımında ve yönetiminde yerel halk dikkate alınmamaktadır. Alanın doğal ve kültürel özellikleri, mevcut kullanımı ve sürdürülebilirlik hedefleri göz önünde bulundurulduğunda, göl-göletlerin çevresinin korunması ve geliştirilmesinin ekosistem ve bütüncül su kaynakları yönetimi, ilke ve uygulamaları ile mümkün olduğu görülmektedir. Bu amaçla yapılacak bir çalışma, göl ve göl ile ilişkili ekosistemlerin akılcı kullanımını ve yöre halkının kaynakla ilişkilerinin güçlendirilmesini hedeflemelidir (Baylan ve Karadeniz, 2006: 159). Doğal çevreyi korunma ve geliştirilme için uygulamaya sokulması gerekli olan "göl yönetimi" sürecine ait başlıca unsurlar şunlardır (Baylan ve Karadeniz, 2006: 160):

i. Göller ve çevre ekosistemi hakkında bilgi eksikliklerinin giderilmesi,

ii. Göl ve çevresindeki sorunlu alanların belirlenmesi,

iii. Sürdürülebilir alan kullanımı,

iv. Uygulamanın Çoruh Havzası ölçeğinde yapılması;

v. Tüm paydaşların, yönetim sürecine katılımı için gerekli kurumsal düzenlemelerin uygulanması,

vi. Geri bildirimin uygulanması,

vii. Tüm sivil ve resmi paydaşların adalet, şeffaflık, bilgiye ulaşım ve sorumluluk ilkelerini benimsemesidir.

Doğal sulak alanların endüstri, ticaret, turizm gibi ekonomik etkinliklerle yoğun bir şekilde tüketilip paraya dönüştürülmesinden vazgeçilerek; politik koşullardan etkilenmeyecek halk destekli yetkilerin bir merkezde toplanacağı birimleri oluşturarak bilimsel ekolojik sistemlerle eğitim, iyileştirme, koruma ve kullanma dengesinin sağlanmasıyla ilgili etkinliklere başlanmalıdır. Ekoloji ve ekonomi uyum içerisinde olmak zorundadır, çünkü ekoloji olmaz ise ekonomi olmayacaktır (Kesici ve Kesici, 2011: 61). Bir gölün rekreasyonel faaliyetleri kaldırma kapasitesi, su temelli eğlence etkinlikleri içerisinde ekoturzm konusunda kıyısal etkinlikler (piknik yapma, gezip görme, doğa yürüyüşü gibi suyu görme ve gölü çevreleyen kara üzerinde olan etkinlikler) göz önüne alınarak tahmin edilebilir (Mosisch ve Arthington, 2004: 126). Bu bakımdan bir sulak alanın veya herhangi bir ekosistemin rekreasyonel taşıma kapasitesine yaklaşımda, öncelikle ana unsurların analizi ve ilgili ortamın belirlenmesi gerekir. Taşıma kapasitesi, "fiziksel taşıma kapasitesi" veya "mümkün olan (mevcut) alan" ile "ortalama ziyaretçi alanı" arasında basit bir orandan başlayarak birbirini takip eden üç aşamada analiz edilebilir. Bunu takiben, "gerçek taşıma kapasitesi", fiziksel taşıma kapasitesini alana özel düzeltme/azaltma faktörleri ile ağırlıklandırarak belirlenir. Bu faktörler, kaynakların durumunu ve hassasiyetini değiştirebilecek fiziksel, çevresel, ekolojik, sosyal ve psikolojik faktörler dikkate alınarak elde edilir. Üçüncü seviye, her bir bölgenin yönetiminin yönetim kapasitesini göz önünde bulundurarak kabul edilebilir kullanım limitini belirleyen izin verilen taşıma kapasitesine' karşılık gelir. Bu idari yönetim kapasitesinin değiştirilmesi durumunda veya rekreasyonel ve/veya turistik tesislerin inşası veya artan sayıda personel gibi koşulların bir değişikliğinin sonucu olarak değişebilir (Vinals ve diğ., 2003: 84-85).

Sulak alanlarda korunmanın temel amaç olarak ele alınması gerekir. Bu alanların hassas ekosistem parçaları olarak geleceğe yönelik vizyon-senaryo yaklaşımları veya stratejileri ile korunması gerekli alanlardır. Oluşturulacak stratejilerde ekolojik özellikli

alanların iyileştirilmesini hedefleyen ve alanın özgün doğal yapısını güçlendiren bir peyzaj anlayışı geliştirilmelidir. Bu amaçla sulak alanların düzenlenme modeli için önerilebilecek temel stratejiler şunlar olabilir (Özer, 2005: 140):

Strateji I: Ekosistemde bütüncüllük esası dikkate alınarak sorun alanının sınırlarının tanımlanması gerekir. Fiziksel çevredeki tüm bileşenler birbirleriyle karşılıklı etkileşimdedir ve sistemin sürekliliği de bu etkileşimlerle mümkündür. Bu nedenle ekolojik alanlar, coğrafyanın oluşturduğu büyük bir sistemin alt parçası olarak ele alınmalı ve yorumlanmalıdır.

Strateji II: Farklı disiplinlerden oluşan ekipler ile Sorun alanının sahip olduğu ekolojik sistemin özelliklerinin tanımlanması gereklidir.

Strateji III: Koruma kararlarının etkinliğinin, yönetim sistemleri ve programları ile sağlanabileceği anlaşılmıştır. Bu yönetim programlarında da ekolojik yaklaşım esas olmalıdır. Ekosistem yönetimi, planlama, uygulama, denetleme boyutlarında merkezi, bölgesel ve yerel idarelerin yanında sivil toplum kuruluşlarının da koordinasyonunu sağlayacak birimlerinden oluşmalıdır. Demokratik ve katılıma bir karar mekanizması tercih edilerek yeterli mali kaynaklar yaratılmalıdır. Ayrıca yönetim planının her aşamasında halkın katılımı da desteklenmelidir.

Strateji IV: Ekolojik alan ekosistemlerinin biyolojik çeşitliliğinin bütünlüğü ile kullanımlar arasında koruma-kullanma dengesinin sağlanması ve bunun sonucunda hassas kaynaklara yönelik risklerin azaltılması amaçlanmalıdır. Sulak alanın potansiyel ve sorunlarını dikkate alarak üretilecek eylem alanları saptanmalıdır. Bunlar:

• Mutlak Koruma Alanı,

• Geçiş Alanı

• İyileştirme-Onarma Alanı

• Etkinlik Alanı'dır.

Son olarak su yaşamda olduğu gibi turistik konaklama işletmelerinde temel girdilerinden birisi olduğunu belirtmek gerekir. Gittikçe azalan bir kaynak haline gelen ve pahalılaşan su bütün otellerin temel gereksinimlerindendir. Oteller için temel gereksinim olan suyun sağlanması farklı bölgelerde farklılıklar gösterebilir. Bu bağlamda

turistik işletmelerde suyun sağlanması kadar, sağlanan suyun tüketimi ve tüketiminin yönetilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Su tüketiminin yönetimi ve suyun kalitesi birçok nedenden dolayı önemlidir. Bu nedenler (Tuna, 2007: 33-34):

• Atık su kıt kaynakları azaltır ve otellerde parasal harcamalara yol açar.

• Atık sıcak su yalnızca su değil, aynı zamanda enerji de harcar.

• Düşük kalitede su temini çalışan ve müşterilere yönelik sağlık risklerini ortaya çıkarabilir.

• Düşük kalitede su kullanımı alt yapı araçları üzerinde aşındırıcı etkiler yaparak, bu araçların ömrünü azaltır dolayısıyla maliyetlerini arttırabilir.

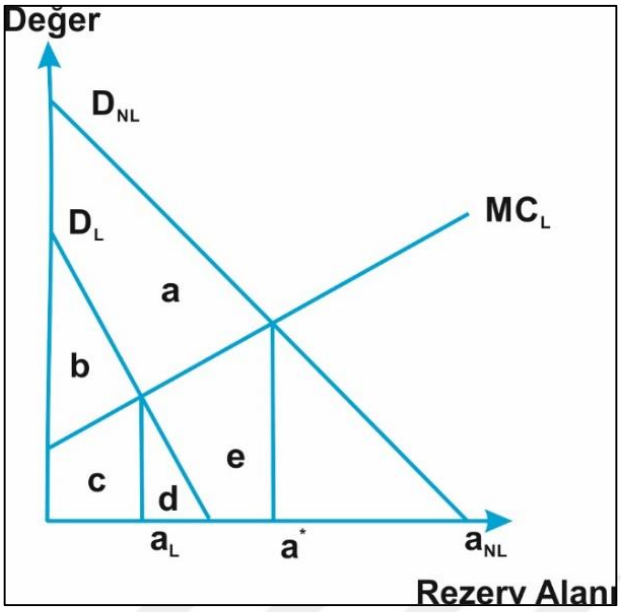
• Kirletilmiş atık su, atık bölgeleri üzerindeki yükü arttırır ve diğerlerinin su temini tehlikeye sokabilir.

Biyoçeşitliliğin Korunması ve Yönetimi

Artvin ili biyoçeşitlilik açısından ülkemizin en ender yerler arasında olduğu daha önceki konularda dile getirilmişti. Bu açıdan ekoturizm ile çok yakın ilişki içerisinde bulunan biyoçeşitlilik hem fauna, hem de flora bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü ekoturizm faaliyetlerinin doğal ortamlarda gerçekleştirilen türleri arasında biyoçeşitliliğin izlenmesi, incelenmesi, fotoğraflanmasının yanında, dolaylı yollardan (trekking, kamp, dağcılık vs.) gerçekleştirilen etkinlikler ile birlikte geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Böylece bu alanlar hem turizm faaliyetleri, hem de doğal ve hassas ekosistemlere yakın alanlarda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin olumlu veya olumsuz açıdan birçok etkisine maruz kaldığını belirtmek gerekir. Bu yüzden genel anlamda ilde biyoçeşitliliğin tespiti, korunması ve yönetilmesi konularında çalışmalara hız verilmelidir.

Biyoçeşitliliğin yönetimi için Şekil 3.74'de yatay eksen, korunmak istenen biyoçeşitlilik alanının birim büyüklüğünü, dikey eksen ise her bir birim alan için grupların ödemeye hazır olduğu parayı gösterir. Burada D_{NL}, her birim alanın korunması karşılığında yöre dışı grupların ödemeye hazır olduğu parayı gösterir iken, D_L yöresel grupların her birim alanın korunması karşılığında ödemeye hazır olduğu parayı gösterir. MC_L ise birim doğal kaynak alanının korunmasının marjinal maliyetini gösterir. Burada optimal koruma miktarı, yöresel gruplar için aL iken, yöre dışı gruplar için a*'dır. Dikkat

edilirse $a^* > a_L$'dir, yani yöresel olmayan gruplar daha fazla doğal kaynağın korunmasını istemektedirler. Örneğin bir orman olanı için yöresel gruplar, yakacak vs. ihtiyaçları için az bir ormanın korunmasını yeterli ve gerekli görürler iken, yöre dışı kereste sektörü gibi gruplar optimal kesim için daha fazla orman alanının korunmasını istemektedirler. Hem koruma alanının büyüklüğü, hem de bunun için ödemeye hazır olunan para miktarı açısından, yöre dışı gruplarının talebi belirleyici olacak ve yöresel gruplara göre daha çok doğal kaynak alanı korunacaktır. Bu durumda yöre dışı grupların net faydası (a+b+c+d+e) pozitif ve yeterince büyük olur iken, yöresel grupların faydası [(b+c+d)-(c+d+e)=b- e] çok az veya negatiftir. Burada yöresel gruplara bir ödeme yapılarak bu dengesizlik giderilebilir ve yine de net bir fayda kalır. Temelde bu durum politik ve kurumsal bir sorundur. Bunun da birçok çözümü olabilir. Bunlar sırasıyla yöre dışı gruba ilgili doğal kaynaklar özelleştirme yoluyla satılabileceği gibi, merkezi yönetim tarafından toplanan vergilerden yöresel gruplara bir ödemede yapılabilir. Kurulacak bir ekoturizm sektöründe yöresel gruba konaklama ve rehberlik gibi hizmetleri sunma ve satma olanağı sağlanabilir. Tüm bu çözümler kullanım faydası olması durumunda işe yarar. Kullanım faydası yerine koruma ve varlık faydası gibi kullanım dışı faydası söz konusu olduğu durumlarda, örneğin biyolojik çeşitliliğin korunması durumunda, çözüm biraz daha karmaşık olacaktır. Böyle bir durumda faydanın ölçülmesi daha zor olacak ve ödeme de daha az olacaktır. Koruma alanında belirlenmiş kalite ve miktarın yöresel gruplarca sağlanması karşılığında yöresel gruplara bir miktar ödeme yapılabilecektir (Durman ve Önder, 2016: 150-151).

Şekil 3.74. Doğal Kaynakların Yöre ve Yöre Dışı Faydalarının Karşılaştırılması.

Kaynak: Durman ve Önder (2016: 151)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Enerji Yönetimi

Artvin ilinde enerji tüketimi ve yönetimi konusunda özellikle kırsal alanların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Giderek turizmin daha fazla kırsal alanlara doğru yönelmesi bu alanlarda hem yerel halkın, hem de turizm işletmelerinin (pansiyon, restoran vd.) enerji kaynaklarını daha fazla kullanmalarına neden olmaktadır. Köylerde özellikle yakacak olarak halen odunun kullanılması, birçok köy evlerinde veya pansiyonlarda güneş enerji sistemlerinin olmayışı, akıllı elektrik sistemlerinin kullanılmaması gibi nedenler enerji tüketimini artırmaktadır. Buna rağmen kırsal yerleşmelerde yerel halkın ekonomik durumlarına bağlı olarak bu tür sistemleri kullanmaları pek fazla mümkün olmamakla birlikte devletin çeşitli projelerle bu tür sistemlerin kullanımını yaygınlaştırmaya yönelik destekleri de yetersiz kalmıştır.

Konunun turizm olması sebebiyle özellikle turizm endüstrisinin enerji kaynaklarını verimli kullanmaları konusunda bazı önerilerde bulunulacaktır. Buna göre çevre yönetimi ile ilgili alanlardan bir tanesi de "enerji yönetimidir". Özellikle oteller; endüstriyel kuruluşlardan, doğal olarak havalandırılan ofislerden ve okullardan daha fazla enerji tüketirler. Enerji yönetiminin temel ilkesi otelin tükettiği enerji miktarını ve maliyetini azaltırken müşterilerin otelin konforu konusunda herhangi bir azalma hissetmelerini

engellemektir. Örnek olarak; müşterilerin her gün temiz havlu ihtiyaçları olup olmadığı seçimi verilerek enerji harcamaları azaltılabilir (Tuna, 2007: 36). Enerji, tüketimdeki azalma, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını, teknolojik gelişmelerin yaşam alanlarına aktarılması gibi birtakım ölçümler aracılığıyla korunabilir (Kirk, 1996: 48).

Katı Atıklar ve Atık Yönetimi

Artvin ilinde en önemli sorunlardan birisi katı atık problemidir. Toplum olarak tüketime olan düşkünlüğümüz atık üretiminde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri olan katı atık sorunu ülkemizdeki birçok il için henüz çözüme kavuşmamış çevresel sorunlardan birisidir.

Doğu Karadeniz Bölümü'nde genel olarak tüm illerde olduğu gibi Artvin ili ve Çoruh Havzası'ndaki diğer illerde katı atık depolama alanlarının belirlenmesinde büyük güçlükler yaşanmaktadır. Nitekim kıyıda bulunan yerleşmelere ait çöp depolama alanlarında görülen yanlış depolama alanları zaman zaman sel ve taşkınlarla kendini gösterirken, iç kesimlerde Çoruh Nehri'ne atılan atıklarla büyük bir çevre sorunu yaşanmaktadır. Bu bakımdan ekoturizmin tolerans göstermediği çevre sorunları içerisinde katı atıklar ve depolanma alanları ile bertaraf gibi konularda Artvin ili de çözüm bekleyen iller arasındadır.

Artvin'deki kırsal yerleşmelerin bugüne kadar ya yakarak ya da toprak altına gömerek kurtulmaya çalıştığı katı atıklar günümüzde il özel idareleri ve belediyelerin özel çabalarıyla toplanarak bu alanlarda yaşanacak çevresel sorunların önüne geçilmesi konusunda adımlar atılması oldukça önemli bir gelişmedir. Ancak toplanan atıklar öncesinde İskebe mevkiisinde depolanırken, bu alanın uygun olmaması nedeniyle Artvin-Erzurum karayolu üzerinde yeni depolama alnının yapılmasıyla bir nebze olsun sorun çözülmeye çalışılmıştır. Ancak Çoruh Havzası'ndaki katı atık sorununun asıl çözüme kavuşacağı projenin yani Çoruh Havzası Kalkınma Birliği'nin Oltu'da yapmayı planladıkları Katı Atık Projesi'nin hayata geçirilmesi beklenmektedir.

Sürdürülebilir katı atık yönetimi çevreye en az zarar veren, doğal kaynakları koruyan, katılımı destekleyen bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir katı atık yönetimi yaklaşımında çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik

de önemlidir. Sürdürülebilir katı atık yönetiminde katı atık sisteminin bileşenleri ise (Tekel, 2007: 284-279):

• Üretim ve ayrım

• Toplama

• Taşıma ve transfer

• Kısıtlama

• Geri kazanım

• Yeniden kullanma olarak gruplanmaktadır.

Atık yönetimi, işleme, dizayn, satın alma politikaları, stok kontrolü ve üretimin planlanma aşamalarıyla bir arada tesirli olabilen bir süreç olarak ele alınmaktadır . Duyarlı atık yönetimi politikası, tüm kaynakların değerini maksimize edip, atık işletmelerinin masraflarını azaltmayı hedefler. Atık miktarı minimum seviyeye çekildiğinde hem işletmenin finansal kazana artacak, hem de atık toplama alanlarına duyulan ihtiyaç azalacaktır (Kirk, 1995: 102).

Atık yönetimi bir kuruluş içinde çalışanlar ile ürün ve hizmetleri dizayn eden üretenlerin sorumluluğundadır. Şekilde görülen atık yönetimi hiyerarşisinde, en az verimli olan atık yönetimi yöntemi atıkların minimize edilmesidir. Atıkları minimize ederek ortaya atık çıkmaması böylelikle, atıkların bir alanda toplanması yöntemidir. Bu atıkların toplanması, uzaklaştırılması ve depolanmasından kaynaklanan zaman ve parasal maliyetler getirir. Ayrıca atıkların içinde yer alan kullanılabilir malzemelerden tasarruf edilmesi de önlenmiş olur. Atıkların toplaması, uzaklaştırılması ve depolanması sırasında ortaya çıkan çevresel kirlilik de artı bir maliyet getirir. Atıkların yakılması işlemi depolamadan kaynaklanan maliyetin düşürülmesinin yanında havanın kirlenmesine yol açması diğer çevreyle ilgili maliyetlerin artmasına yol açar. Geri dönüşüm ise önceden belirtilen 2 yönteme göre daha faydalı bir yönetim sistemidir. Minimum finans ve çevreyle ilgili maliyetler gerektirmektedir. Yeniden kullanım, önceden sayılan atık yönetimi sistemlerinin en verimlisi olup, atıkların taşıdığı finansal değerlerin yeniden ekonomiye kazandırılmasını dolayısıyla bu değerlerin tasarruf edilmesini sağlar. Çevreyle ilgili maliyetler de az olmaktadır. Fakat ideal atık yönetim şekli atıkların minimize edilmesi yöntemidir. Bu yöntemde, atıkların toplanması, uzaklaştırılması ve

depolamasından kaynaklanacak tüm mali harcamalar en aza indirilmiş olur. Ayrıca, atıkların toplanması, uzaklaştırılması ve depolanması sırasında ortaya çıkacak çevresel maliyetler de en aza indirilmiş olur (Tuna, 2007: 39).

Atıkların minimum seviyelere indirilmelerinin yanında geri dönüşümü ideal finansal kâr sağlar. Ancak her şeye rağmen bazı atıklar ortaya çıkmaya devam edecektir. Mümkün olduğu yerlerde, bazı atıkların kullanım değeri düşük de olsa tekrar kullanılması sağlamalıdır. Tekrar kullanılması mümkün olmayan materyaller, geri dönüşüm için toplanmalıdır. Enerji değeri yüksek katı atıkların; elektrik veya ısı üretimi amacıyla yakılabilir. Bunların hiçbiri mümkün değilse söz konusu materyaller atık alanlarına uygun bir şekilde bırakılmalıdır. Materyallerin değerini kaybolduğu ve atık alanlarının dolmasıyla çevreye aşırı derecede kötü etkide bulunması, belirtilen yöntemin fazlaca tercih edilmemesinde etkili olmuştur (Kirk, 1995:103).

Gürültü Kirliliği ve Yönetimi

Artvin ili gibi doğal çevre özellikleriyle ön plana çıkan bir ilde hassas ekosistemler içerisinde korunan alanların geniş yer kaplaması ve bu alanlardaki canlı türleri ile sessizlik ve doğa ile iç içe olmak için bu alanı tercih eden ekoturistlerin arasındaki ilişkinin sağlıklı kurulabilmesi bakımından gürültü kirliliği ve yönetimi konuları üzerinde durulması gerekmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, özellikle orman içerisinde madencilik faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan gürültü kirliliği, araç trafiği, HES projeleriyle birlikte birçok noktada şantiye kurulması, ağır makinaların inşaatlarda çalıştırılması ve dinamit patlatma gibi çalışmalarda önemli bir gürültü kirliliği ortaya çıkmaktadır.

Gürültü toplumların gelişmesi sonucunda oluşan sanayileşme, trafik, nüfus artışı ve diğer insan etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Gürültü; toprak, hava ve su kirliliği gibi çevresel bir problemdir. Şehirsel alanlarda ve yapay sahalarda yaşamlarını sürdüren toplumlar genelde gürültüyle çevrelenmektedirler. Dolayısıyla gürültüyü, insanları rahatsız eden, öfkelendiren bir etken olarak tanımlayabiliriz. Bu, işyerindeki gürültüden, eğlence yerlerindeki (müzik) gürültüye kadar farklılık arz eder. Gürültünün kaynakları ve gürültünün etkileri (Tuna, 2007: 41):

• Trafik, yol, demiryolu, hava

• Yapı

• Sanayi ve üretim

• Eğlence ve spor gibi diğer etkinlikleri

- 65-120 dB ses seviyesinde:

• Yüksek kan basma

• Sindirim sorunu, ülser

• Depresyon,

• Uykusuzluk

• Nevrostani

• Kan dolaşım sorunu

• Öfke

- 85-120 dB ses seviyesinde:

• Kulağa doğrudan, ani zarar ve sağırlık.

Artvin İlinde Ekoturizm Konusunda Uygulanması Gereken Başlıca Yönetim Modelleri Örnekleri

Rollins (1993), imarın öncelikli olarak doğal kaynak temelli olduğunu ve parkın bu bölgelerinde gerçekleşebilecek rekreasyonel fırsatların türlerini veya düzeylerini tanımlamadığını gözlemlemektedir. Bu bağlamda Kuzey Amerika'daki parklarda Ziyaretçi Yönetimi, Rekreasyon Fırsat Spektrumu, LAC, Çevre Duyarlı Turizm Planlama Modeli ve Ziyaretçi Etkinliği Yönetim Süreci'ni kapsayan bir dizi planlama ve yönetim çerçevesine değinmiştir (Fennell, 2008: 114; Fennell, 2001: 648-649; Wearing ve Neil, 2009: 76; Benzer, 2006: 17).

Belirtilen bu modellerin açık hava rekreasyon yönetimi alanında göreceli başarısına rağmen, bu çerçeveler turizm araştırmacıları tarafından kademeli bir şekilde kullanılmış ve kabul görmüştür. Bu genellikle, bu çerçevelerin turizm için özel olarak geliştirilmediği gerçeğinin bir sonucudur. Bunlara ek olarak Butler ve Waldbrook (1991), ROS'u, erişilebilirliği, turizm altyapısını, sosyal etkileşimi ve diğer faktörleri turizmin planlanması ve geliştirilmesine dahil etmek için tasarlanmış bir Turizm Fırsat Spektrumu çerçevesine uyarlamıştır. Daha sonra, bu çerçeve, erişim, diğer kaynak-ilişkili etkinlikler,

sunulan cazibe merkezleri, mevcut altyapı, sosyal etkileşim, beceri ve bilgi seviyeleri ve ziyaretçilerin etkilerinin kabulünü içeren ECOS ya da Ekoturizm Fırsat Spektrumu'na (Boyot ve Butler, 1996) dönüşmüştür. Diğer teorisyenler (Harroun, 1994), VIM (Loomis ve Graefe, 1992) ve LAC'yi, gelişmekte olan ülkelerdeki turizmin ekolojik etkilerini analiz ederek, turizm gelişim sürecinden önce kabul edilebilir bir yönetim çerçevesinin oluşturulmasını sağlamak için karar alıcıları teşvik etmek amacıyla kullanmışlardır. Yakın zamanlarda Farrell ve Marion (2002), Şili, Kosta Rika, Belize ve Meksika'daki korunan alanlardaki bir uygulamaya dayalı Koruma Alanı Ziyaretçisi Etki Yönetimi (PAVIM) çerçevesini geliştirdiler. Bu modelin özelliklerini tartışmak kitap kapsamının ötesinde olmasına rağmen, genel olarak profesyonel etki tespit ve değerlendirme süreci sağlar, uygun maliyetli ve zamanında ziyaretçi etki yönetimi araçları sağlar ve ayrıca yerel kaynak ihtiyaçlarını ve yönetim becerilerini ve kısıtlamaları karar vermeye entegre eder. Bu, gerekirse triyaj biçiminde ziyaretçi etki problemlerinin hızlı bir şekilde uygulanmasına ve yönetimine izin verir, aynı zamanda yönetim fırsatlarını tanımlamak ve ziyaretçi etkilerini önlemek için kullanılabilir ve taşıma kapasitesi gibi önceden var olan çerçevelerle birlikte kullanılabilir (Farrell ve Marion 2002: 46; Akt. Fennell, 2008: 66).

Yukarıda önerilen modeller dışında bir önemli yönetim modeli ise "***Katılımcı Doğal Kaynak Yönetimi (KDKY)***"dir. Carter ve diğ., (2001: 266) turizme konu olan doğal kaynakların korunması konusunda, turizm yöneticileri ile doğal kaynakların yönetiminden sorumlu yöneticiler arasında fikir uyuşmazlıklarının bulunduğunu belirtmektedirler. Burada kırsal kesim toplumlarının arazi kullanımı, kaynak yönetimi ve korunması konusundaki geleneksel yollarını, fazla romantik bir yaklaşımla ele almamak gerekmektedir. Kırsal kesim halkının, içerisinde yaşadığı ekosistemlere zarar vermediğini iddia etmek elbette yanlış olacaktır. İnsanların doğayı değiştirmeye yönelik faaliyetleri yüzyıllardır devam etmektedir ve bazı kırsal kesim toplumları, kaynakların aşırı kullanımı ve yanlış yönetilmesi, ya da kaynak kullanma haklarının satışı yolu ile çevrelerine zarar vermektedirler (Arı, 2003a: 28). Buna göre Artvin ilinde doğasına sımsıkı bağlı olan yerel halkın yönetimde etkin rol oynaması böyle bir model yaklaşımla mümkün olacaktır. Bu sayede hem yerel halk, hem de yerel yönetim, STK'lar ve Çevre Dernekleri çok katılımlı bir yönetim anlayışı ile Artvin ilindeki sürdürülebilir ekoturizmin başarıya ulaşmasında rol oynayabileceklerdir.

Artvin ili için önerilen bir diğer model "***Toplum Temelli Doğa Kaynak Yöntemi (TTDKY)***"dir. Bu yönetim modeli, doğal kaynakların korunmasındaki yetersizliğin önüne geçmek, kırsal yoksulluğu azaltmak ve biyoçeşitliliği korumak ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amacıyla geliştirilmeye çalışılmaktadır (Kellert, 2000: 706). Doğal kaynak yönetimine olan toplum temelli yaklaşımlar, doğayı korumayı amaç edinmiş çevrelerde popülerlik kazanmıştır. Bu yaklaşımın bazı savunucuları doğa turizmini doğal kaynak yönetimine fayda sağlayan katılımcı toplumlar yaratmak için önemli bir araç olarak görmektedirler (Köroğlu ve Karaman, 2014: 99). Artvin ilinde doğal değerlerin korunmasında ve günümüze kadar ulaşmasında yerel halkın etkisi hiç azımsanmayacak ölçüdedir. Çünkü yerel halk doğal çevreyle bütünleşmiş ve doğadan faydalandığı kadar onu korumak için de büyük çaba sarf etmektedir. Bu çabanın boşa çıkmaması için sadece yerel halkın gayretleri tek başına yeterli olmamakla birlikte, doğal çevrenin sürdürülebilir yönetiminde sahip oldukları rol nedeniyle dikkate alınması ve bu yönetim perspektifinde aktif rol üstlenmelerinde onlara destek olunması gerekmektedir. Buna göre toplum temelli doğal kaynak yönetiminin en önemli özelliklerinden birisi de hizmet boyutunun olmasıdır. Bu açıdan TTDKY'de bulunması gerekli bazı hizmet özellikleri Entegre Çevre Yönetimi, Doğa Temelli Olanakların Gelişimi, Doğa Temelli Olanaklara Erişim Kolaylığı, Çevre Dostu Tasarım ve İnşaa, Toplum Katılımının Teşvik Edilmesi'dir (Browne ve Hunt, 2007: 7). TTDKY'nin nitelikleri ise (Kellert, 2000: 706-707): Eşitlik, Yetkilendirme, Uyumlaşmazlıkların Çözümlenmesi, Bilgilendirme ve Farkındalık, Bioyoçeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanım'dır.

Artvin ilinde kırsal nüfusun yoğunlukta olduğu ve genellikle ekonomik açıdan tarım topraklarının sınırlı olması nedeniyle zor şartlar altında tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile geçimlerini sağladıklarını görmekteyiz. Son zamanlarda ekoturizmin yörede canlanması ve turist sayılarındaki artış ekonomik açıdan turizmin de katkısı artırmıştır. Her ne kadar turizmden gelir elde eden insan sayısı az olsa da bu durum yöre için çok iyi bir gelişmedir. Bu bakımdan Artvin il genelinde nüfusun ekonomik açıdan çok fazla gelişmemiş olması, iş imkânlarının kısıtlı olması yörede turizmin geliştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu yüzden yöre için önerilebilecek yönetim modellerinden birisi de "***Yoksul Odaklı Turizm (Pro-Poor Tourism) Yaklaşım***"dır. Bu yaklaşım gelişmiş ülkelerin yoksulluğu azaltma konularına yoğunlaşması ile 1990'lı yıllarda gelişen bu anlayışı, sürdürülebilir geçimin turizm faaliyetleri ile sağlanması

amaçlı olarak ilk kez Güney Afrika'da ortaya çıkmıştır. Genel olarak yoksullar için net yararlar (elde edilen yararın maliyetlerden fazla olması) sağlayan (Samırkaş ve Bahar, 2013: 51-52) bu modelin en önemli özelliği, yoksul insanların ve yoksulluğun merkez alınmasıdır (Chok, Macbeth ve Warren, 2007: 149). Tüm turizm faaliyetlerinin, bu merkez olgu etrafında tasarlanması ve operasyonun her düzeyinde net yararlar dikkate alınarak yürütülmesi gerekmektedir. Yoksul odaklı turizm, kavramsal olarak bakıldığında, ekoturizm ve toplum temelli turizm ile karıştırılabilir. Ancak ekoturizm sadece ekolojik çevrenin korunması odak noktası ile yoksul odaklı turizmden ayrılır; toplum temelli turizm ise yerel katılımı ön plana çıkardığından yoksul odaklı turizm stratejilerinin anahtar bileşenidir (Chok ve diğ., 2007: 149; Özgen, 2016: 194-195).

Artvin ili için önerilen bir başka model "***Destinasyon Yönetimi***"dir. Bu modele göre özellikle Artvin ilindeki ekoturizm kapsamında değerlendirilen gerek göl, şelale ve akarsular gibi hidrografik kaynakların bulunduğu yerler, gerekse tarihi ve kültürel açıdan sıkça ziyaret edilen alanların yönetimi için oldukça gerekli bir yönetim şeklidir. Bu modelde genel olarak korunan alanlarda ziyaretçi etkileri önemli yönetim meselelerindendir. Çünkü korunan alan görevleri genellikle yöneticilerin doğal kaynakları korumasını veya yaban hayatı ve gelişmemiş doğal ortamlarla yakın temastan oluşan ziyaretçi deneyimlerini teşvik etmesini gerektirir (Leung, Marion ve Farrell, 2008: 22). Bu durum ise destinasyon kalitesi incelenirken DYÖ uygulamalarına destinasyon yönetim kalitesi de eklenmektedir. Bu açıdan kaynak kalitesi, altyapı ve üstyapı kalitesi, ürün ve hizmetlerin kalitesi, DY süreçlerinde kalite ve çevre kalitesi ile mümkündür (Türkay, 2014: 188-191). Turizm bölgesinin sürdürülebilir gelişimi, turizmin bölgede sürdürülebilir gelişimini kapsamaktadır. DYÖ'nün bu gelişim sürecine etkileri ve katkıları şu açılardan olacaktır: Kaynakların Korunması, Yerel Halkın Katılımı, Koruma Kullanma Dengesi, Sosyal Fayda Yaratılması, Özgün Deneyim için Sürekli Yönetişim, Uygun Ürün-Kitle Tespiti, Lobicilik ve Fonlama/Finansal Kaynak Tesisi şeklindedir. Ayrıca destinasyon yönetim süreçleri ve ifade ettikleri anlamlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Türkay, 2014: 20-66-72):

a) Destinasyon Planlama

b) Destinasyon Yönetim Örgütü (DYÖ)

c) Koordine Etme

d) Yürütme/Yöneltme

e) Kontrol

Yukarıda bahsedilen destinasyon yönetimi konusuna paralel olarak ele alınması gereken bir başka model ise "***Destinasyon Kıyaslama (Destination Beenchmarking)***" modelidir. Bu doğrultuda destinasyon kıyaslamasının kapsamı aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Kozak, 2004: 41): Turizm destinasyonlarımn performansının (güçlü ve zayıf yönleri dikkate alınarak), sadece kendisi ya da aynı veya farklı bir ülkedeki benzer bir destinasyonlara göre değil, ulusal/uluslararası kalite değerlendirme sistemlerine göre devamlı ölçümüdür. Bu ölçüm sürecinde, rekabet üstünlüğü elde etmek için, önceliklerin tespit edilmesine yönelik birincil ve ikincil verilerin değerlendirilmesi, hedeflerin belirlenmesi ve iyileştirmelerin yapılmasıdır. Bu bakımdan Artvin ilinde bulunan ekoturizm potansiyeli taşıyan doğal ve kültürel coğrafi unsurların yanında ekoturizm endüstrisinin çevre illerde benzer ekoturizm faaliyetlerine sahne olan alanlar ile ve hatta ülke içerisindeki gelişmiş destinasyonlarla kıyaslanması yörede ekoturizmin kalitesini yükseltmek ve eksikliklerin giderilmesi için bir araç olarak kullanılabilir. Bu doğrultuda Artvin ili ülkemizin en önemli ekoturizm merkezlerinden birisi haline gelebilir. Çünkü ilde destinasyonların kalitesi, alt ve üstyapı eksiklikleri, tanıtım, ulaşım ve diğer birçok faktöre bağlı olarak ekoturizmde istenilen düzeyde gelişme gösterememektedir.

Artvin ilinde koruma ve ziyaretçi kullanımını anlama ve bütünleştirme için Boyd ve Butler (1996) tarafından geliştirilen "***Ekoturizm Fırsat Spektrumu***"dur (EFS) uygulanabilecek başka bir modeldir. Bu model rekreasyonel fırsatları spektrumundaki (Clark ve Stankey, 1979) ve turizm fırsatları spektrumundaki (Butler ve Waldbrook, 1991) kavramları bir araya getirir ve ekoturizm destinasyon yönetimine, karar vermede kılavuzluk edecek benzer bir kavramsal çerçeve oluşturmak için geliştirilmiştir. EFS'nin kullanımı ile ekoturizm için potansiyel fırsatlar yönetim tarafından belirlenebilir (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 453). Ayrıca, Boyd ve Butler'e göre (1996: 565) EFS, "turizm pazarlamacılarına 'bir destinasyona istenen ve uygun ekoturist tipini çekme ve sürdürme konusunda yardımcı olabiliyorsa, bu bölge üzerinde belirgin özelliği olmayan kullanıcıların oluşturduğu baskıyı da azaltabilir." Bu çerçevede yer alan sekiz bileşen vardır. Bunlar: (i) erişilebilirlik; (ii) ekoturizm ile diğer kaynak kullanımı arasındaki ilişki; (iii) sunulan mekânlar; (iv) mevcut turizm altyapısı; (v) kullanıcı

becerisi ve bilgisi seviyesi; (vi) sosyal etkileşim düzeyi; (vii) etkileri kabul etme derecesi ve kullanım seviyesi üzerindeki kontrol; ve (viii) destinasyonun kaynaklarının uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli olan yönetim türüdür (Backman, Petrick ve Wright, 2001: 452).

Artvin ilinde en fazla tercih edilen ve kullanılan ekoturizm alanları (Borçka Karagöl, Şavşat Karagöl, Altıparmak Dağları, Kaçkar Dağları vb.) ile ekoturizm endüstrisi için önerilebilecek model elbette ki "***Ziyaretçi Yönetimi***" modelidir. Ziyaretçi yönetimi, sayıları, grup büyüklüğünü ve kalış süresini düzenleyerek ziyaretçileri yönetmeye odaklanmaktadır. Düzenlemelerin uygulanmasının yanında ayrıca bilgi ve eğitim de sağlar. Ekoturizm yönetimi, davranış kuralları, akreditasyon ve en iyi uygulama gibi bir takım gönüllü stratejilerin dahil edilmesini içerir. Devlet kurumları tarafından kullanılan stratejiler genelde daha düzenleyici nitelikte olup lisanslama ve kiralama işlemlerini içerir (Dowling ve Fennell, 2003a: 14). Bu gelişime katkı sağlamak ise daha bilinçli ve sorumlu ziyaretçilere gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada sorumlu bir ziyaretçi olmak için ise enerji tüketimini azaltma, su tüketimine dikkat etme, aşırı atık ve plastik şişelerin kullanımından kaçınma, tehlike altındaki türleri satın almamalı ve yememe, yerel ekonomiyi destekleme, toplu taşıma kullanma, sorumlu turizme yönelik çalışan kuruluşlara bağışta bulunma, seyahate gitmeden önce tur operatörü, seyahat acentesi, rezervasyon görevlisi gibi kişilerden gideceğimiz şirketin çevre ve sorumlu turizm politikaları hakkında bilgi isteme ve sürdürülebilir turizme yönelik çalışmaları olan destinasyon ve işletmeleri tercih etme gibi davranışlara sahip olmamız gerekmektedir (Çelik, 2016: 882-883; Şekil 3.75.).

Şekil 3.75. Ziyaretçi Etki Yönetimi Akış Şeması.

Kaynak: Ceballos-Lascurain (1996)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ziyaretçi yönetim sistemleri, bu amaçla geliştirilmiş ve bir alandaki turizm kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlamak hedefiyle yürütülen yönetim modellerini ifade etmektedir. Bu modellerin temel düşüncesi ise, ziyaret ve turizm amaçlı kullanılan alanların bu faaliyetlerin olumsuz etkilerinden mümkün olduğu kadar korunmasını sağlamaktır. Diğer yandan, ziyaretçi yönetim sistemleri, bir madalyonun iki yüzüne benzetilebilecek şekilde, hem kaynağı koruma, hem de ziyaretçi deneyiminin kalitesini yükseltmeyi odak almaktadırlar (Özgen, 2016: 210). Ziyaretçi deneyimini temel alan ziyaretçi etki yönetimi modelleri de kendi içerisinde farklı modeller ortaya çıkartmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır (Akten, Gül ve Akten, 2012; Brown ve diğ., 2006; Duran ve Harman, 2013: 411-412; Lawson, 2006: 606; Wilson, 2003: 50-51):

• Rekreasyonel Olanakların Dağılımı (Recretional Opportunity Spectrum-ROS)

• Kabul Edilebilir Değişici Sınırları (The Limits of Acceptable Change-LAC)

• Ziyaretçi Etki Yönetimi Modeli (Visitor Impact Management-VIM)

• Ziyaretçi Deneyimleri ve Kaynakların Koruması

• Turizmi En İyi Duruma Getirme Yönetim Modeli (Tourism Optimisation Management Model-TOMM)

• Ziyaretçi Faaliyet Yönetimi Programı (Visitor Activity Management Programme-VAMP)

• ICZM (Intergrated Coastal Zone Management-Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi) Yaklaşımı

Yukarıda belirtilen modellerin yanı sıra bu modeller için araç görevi gören birçok teknolojik unsur vardır. Nitekim bunlardan en önemlisi ve en sık kullanılanı Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) ve GPS (Global Positioning Systems)'dir. bilgisayar destekli simülasyon tekniğidir. 2006 yılında yaptığı çalışmada Lawson, bu tekniği, özellikle mevcut ziyaretçi akışının betimlenmesi, etkilerin ölçülmesi, değişkenlerin izlenmesi, seçilen yönetim sisteminin etkinliğinin sınanması ve kamuoyu tutumlarına yönelik araştırma tasarımlarının desteklenmesi açısında kullanılabileceğini savunmaktadır (Lawson, 2006: 600-607).

Artvin İlinde Sürdürülebilir Ekoturizm Yönetimi ve Taşıma Kapasitesi İlişkisi

Çağımızda insanların doğa ve bir başka yönüyle de sosyo-kültürel yapı ve değerler üzerinde oluşturduğu baskı her geçen gün artmaktadır. Bu durumu doğal özellikleriyle ön plana çıkan korunan alanlarda ve tarihi yapılarda bariz bir şekilde görmek mümkündür. Sürdürülebilir turizm yönetiminde taşıma kapasitesi konusu en fazla üzerinde durulması gereken konulardan birisi olup, daha çok planlama veya yönetim için kullanılan bir uygulamadır. Taşıma kapasitesi terimi genel anlamda düşünüldüğünde, dünyamızda her geçen gün artan beşeri faaliyetler neticesinde gezegenin belirtilen faaliyetleri taşıma durumuyla ilgilidir (Southgate ve Sharply, 2002: 238; Tokmak, 2008: 35). Diğer bir ifadeyle kapasite, sürdürülebilir turizm için anahtar kavramdır. Diğer bir deyişle planlayıcılar turistlerin kullanım düzeyini belirlemelidir (Boniface ve Cooper, 2005: 33). Kırsal Alan Komisyonu (1970: 2) tarafından taşıma kapasitesinin ilk tanımı; kaynak ve insan etkinliği kapasitesinin uzun vadede merkezi önceliği olan koruma ve kullanımın ikili özelliklerini bünyesinde barındıran ve bir alanda yararlanabilecek rekreasyon seviyesi kaynak veya rekreasyon deneyiminin niteliği ile özelliğinin kabul edilemez derecede bozulmadan sürdürülebilmesidir. Buna göre taşıma kapasitesi fiziksel, ekonomik, ekolojik ve toplumsal olmak üzere dört türünün tanımlanması izlemiştir (Akt. Hall ve Page, 2006: 183). Mathieson ve Wall (1982: 21) tarafından yapılmıştır: Ziyaretçilerin yaşayacağı deneyimlerde kabul edilemez bozulmalar, fiziksel çevreye kabul edilemez hasarlar vermeden bir yeri kullanan maksimum insan sayısıdır.

Taşıma kapasitesi yönetilebilir ve hiç bir yer için kesin bir sayı yoktur. örneğin açık bir fundalık alan çok sayıda ziyaretçiyle kalabalık görünürken ağaçlık bir alan daha fazla insan sayısıyla daha tenha görünebilir. Genel olarak taşıma kapasitesi ile ilgili bazı bilim adamlarına göre dört (Sowman, 1987: 332-333), bazılarına göre ise 8 ayrı sınıflandırma yapılmaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006a: 161; Vinals ve diğ., 2003: 89-93; Lawton, 2001: 292-293). Bunlar:

- Ekolojik
- Fiziksel
- Sosyal
- Fiziksel
- Ekonomik
- Gerçek
- İzin verilen
- Sabit ve esnek

Kapasite mevsime göre değişir ve zamanla turistlerin davranış kalıpları, tesis tasarımı ve yönetimi, çevrenin dinamik karakteri ve ev sahibi topluluğun değişen tutumları gibi faktörler farklı şekillerde değişir ve böylece taşıma kapasitesinin belirlenmesine etki eder (Wearing ve Neil, 2009: 78). Genel anlamda taşıma kapasitesi kavramı, birbiriyle ilişkili aşağıdaki dört unsur temelinde tanımlanabilir: (1) belirli bir türün kullanım miktarı; (2) belirli bir çevreye katlanabileceği; (3) zamanla; (4) bu kullanım için uygunluğu bozulmamasıdır (Fennell, 2008: 55). Buna göre bölgesel planlama ve taşıma kapasitesi konusunda en fazla tartışılan sorunların başında taşıma kapasitesinin ne şekilde ölçüleceği gelmektedir. Taşıma kapasitesi, bir öngörü olayıdır ve öngörülmesi de oldukça güçtür. Örneğin tek bir maddeyle bunu anlatacak olursak "Taşıma kapasitesinin ölçümü gerçekte sayısal olmayan bir ölçüm alanıdır. Sayısal ölçümlerde ise, sayısal veri eksikliğinden doğan problemler yaşanmaktadır" (Simona, Narangajavanab ve Marques, 2004: 277). Belirtilen güçlüklerle birlikte ayrıca turizm sektöründeki büyüme hızı ve turist sayısı başta olmak üzere taşıma kapasitelerini

etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir (Çiçek, 2012b: 140; Holden, 2000: 140):

• Değişim ve gelişim açısından duyarlı bölgeler,

• Ziyaretçi tipleri ve davranışları,

• Ziyaretçi sayısı,

• Ziyaretçilerin ve yerel halkın çevresel eğitim düzeyi,

• Ekonomik açıdan turizme olan bağlılık düzeyi,

• İşsizlik ve yoksulluk düzeyi,

• Yerel halkın kısa dönemli kazanç için çevreye bakış açıları ve çevre üzerindeki tutumları,

• Yerel halkın yabancı yaşam tarzlarına maruz kalma seviyesi,

• Turizm türleri ve mevsimlerin etkisi,

• Doğal, kültürel ve tarihi doku,

• Ekonomik gelir düzeyi,

• Turist aktiviteleri,

• İnsan faaliyetlerine hassas ekosistemler,

• Biyolojik çeşitlilik (endemizm oranı),

• Entegre turizm ve çevre politikaları,

• Ulaşım kaynakları,

• Yerel ve ulusal yönetimin turizm politikalarına uyumudur.

Bu açıklamalardan sonra en savunulabilir taşıma kapasitesi, her bir bileşen için ayrı kapasiteler arasında bir uzlaşmayı temsil eden tahmindir. Örneğin, biyofiziksel bir taşıma kapasitesi açısından günlük 50 ziyaret, sosyo-kültürel kapasite açısından günde 100 gezi, psikolojik kapasite açısından günde 80 ziyaret ve yönetim kapasitesi açısından günde 90 ziyarette bulunduğu varsayılmaktadır. Her bileşen eşit olarak değerlendiğinde toplam

taşıma kapasitesi günde 80 ziyarete ayarlanabilir. Ancak, tipik senaryo genel rakamın en hassas veya tehdit unsurundan etkilendiği bir yerde bu örnekte kapasite günde 50 ziyarete ayarlanabilir (Hall ve McArthur 1998). Bir alan için taşıma kapasitesinin geliştirilmesi için yapılması gerekenler (Hall ve Mc Arthur, 1998; WTO/UNEP, 1992: 19):

• Sürdürülecek veya elde edilecek miras kaynağının durumu ve sağlanacak tecrübe türü için yönetim hedeflerini veya standartları belirlenir,

• Belirli bir dönem için mevcut kullanım düzeyleri tanımlanır (örneğin saat, gün, hafta, ay, yıl),

• Biyofizik, sosyo-kültürel, psikolojik ve yönetsel bileşenler için göstergeler tanımlanır,

• Her göstergenin mevcut durumunu ölçülür,

• Kullanım düzeyi ve göstergenin durumu arasındaki belirgin ilişkileri tanımlanır,

• Kabule dilebilir çeşitli etkiler hakkında değer yargıları yapmak,

• Mevcut ziyaretten az veya aynı, daha çok taşıma kapasitesini saptamak,

• Taşıma kapasitesini ihlal etmemek için yönetim stratejileri uygulamak.

• Gözetleme yerlerini ve patikaları bir noktada toplamaktansa geniş alana yaymak,

• Rekabetçi kullanımlar arasındaki çelişkiyi azaltmak (örneğin özel kamp alanları ve oteller için bölgenin zorlanması),

• Ziyaretçiler için uygun bilgi ve açıklama hizmetleri sunmak,

• Yoğun kullanılan kaynakların (örneğin yüzey materyallerin) dayanıklılığını yükseltmek,

• Sezon dışı ve yağışlı havalarda kullanımı desteklemek için gerekli kurallar oluşturmak ve tesisler sunmak.

Taşıma kapasitesi konusunda yukarıda yapılan açıklamaların ardından Artvin ilinin geniş arazisi ve ekoturizm potansiyeli taşıyan alanların sürdürülebilir yönetim için bahsi edilen taşıma kapasitelerine göre bir analiz yapmak oldukça zordur. Kapasitenin tespit edilmesinde disiplinlerarası bir çalışma yapılması gerekmektedir. Bu bakımdan taşıma

kapasitesi türlerine göre ilde yapılabilecek olan değerlendirmeler konuyla ilgili literatüre ve yörede yapılan arazi çalışmaları, gözlemleri ve mülakatlardan elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

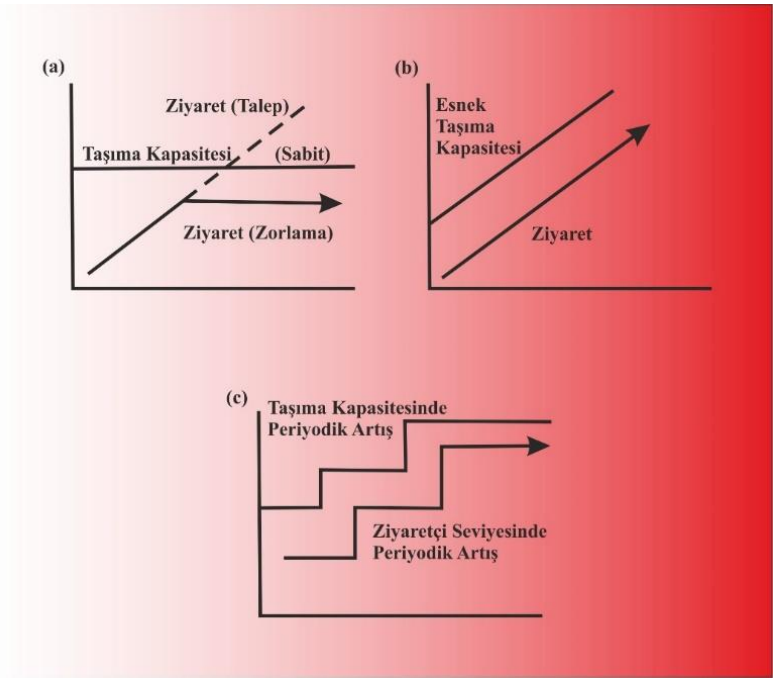
Artvin ilinde öncelikle ekoturizm kapsamında sürdürülebilir yönetim için ele alınması gereken taşıma kapasitesi türü "***gerçek taşıma kapasitesi***"dir. Buna göre bir duruma düzeltme/azaltma faktörleri uygulandıktan sonra gerçek taşıma kapasitesi oluşturulabilir. Bunlar kaynağın temyiz ve desteğiyle ilgilidir (bu ikinci durumda yerel halk dahil). Süreç, önceki aşamada kurulan olasılıkları (fiziksel taşıma kapasitesi) azaltacak bir dizi sınırlama getirmektedir. Bu seviye, fiziksel-ekolojik ve kültürel parametrelerin yanı sıra sosyo-demografik parametrelerin analizine de bağlıdır. Bu verilerden, çevre için bir "gösterge sistemi" oluşturmak için baskı ve durum göstergelerini tanımlayabiliriz (Vinals ve diğ., 2003: 89-90). Buna göre Artvin ilinde özellikle korunan alanlar içerisinde Borçka Karagöl TP ve Karagöl Sahara MP için bu taşıma kapasitesine göre düzenlenmesi gereken başlıca yerlerdir. Bu örneğe göre her yıl binlerce turistin gezmek, kamp yapmak ve diğer doğaya dayalı ekoturizm etkinlikleri yapmak isteyen insanların akın ettiği yerlerdir. Yaz aylarında görülen bu aşırı kalabalık korunan alanlar için büyük bir baskı oluşturmaktadır. Çünkü bazen park alanları dolup taşmaktadır. Baskı ve durum göstergeleri anlatıldığı gibi olan bu korunan alanların gerçek taşıma kapasitelerinin istenilen düzeyde olması açısından fiziksel-ekolojik ve kültürel parametrelerin yanı sıra sosyo-demografik yapının yeniden incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bahsi edilen iki korunan alanın da arazi kullanım planlamasında sorunlar vardır, denetim yetersizdir ve ziyaretçilerin izlenmesi ve yönetimi çok güç bir hal almaktadır. Bu şekilde bir durum ve baskı göstergelerine sahip alanların gerçek taşıma kapasiteleri de düşük olup, hesaplanması da güçtür.

İkinci olarak Artvin ili için "***izin verilen taşıma kapasitesi***" açısından değerlendirilmesi gerekir. Sürecin bu aşaması, yetkili idarelerin (yerel, bölgesel, ulusal veya uluslararası) yönetim kapasitesinden (ekonomik terimler ve teknik yönetim stratejileri) türetilen düzeltme azaltma faktörlerinin uygulanmasından ve toplumun kendi erişilebilirliğinden elde edilen izin verilen taşıma kapasitesinin belirlenmesine odaklanmaktadır. Korunan ve sulak alanlardaki rekreasyonel faaliyetlerin geliştirilmesi, konsolidasyon veya sürdürülebilirlik stratejileri temelde sosyal ve politik baskı seviyesini ortaya koyan politik-ekonomik tip "tepki göstergeleri"nden analiz edilebilir. Toplum,

yetkililer ve girişimcilerin turizm ve rekreasyonel faaliyetlerle oluşturduğu çevresel ve sosyo-demografik problemleri çözmek için aldıkları eylemleri belirtmektedirler (Vinals ve diğ., 2003: 93). Bu noktada ülkemizde gerek turizm, gerekse korunan alanlarla ilgili yasalar ve yönetmelikler devreye girmektedir. Ayrıca açıklama kısmında da belirtildiği üzere korunan alanlar veya ekoturizm destinasyonu ile iç içe olan yerleşmelerde yaşayan yerel halkın da kabul edebileceği bir turizm anlayışının uygulamada olması ve yerel halkın da erişilebilirliğinden doğan bir izin verilen taşıma kapasitesin olması gerekir. Böyle bir durumda ildeki ekoturizm destinasyonların büyük bir çoğunluğu izin verilen taşıma kapasiteleri yönüyle büyük (Hatila Vadisi MP, Altıparmak Dağları TP ve Kaçkar Dağları MP gibi), bazı alanların ise düşük olduğu (Şavşat Karagöl, Borçka Karagöl vd.) görülmektedir.

Artvin ili için üzerinde durulması gereken bir başka taşıma kapasitesi türleri ise "***sabit taşıma kapasitesi***" ve "***esnek taşıma kapasitesi***"dir. Sabit taşıma kapasitesi eşiği, belirli durumlarda çevresel taşıma kapasitesi eşiğinin sabit olduğunu varsaymak uygundur. Örneğin taşıma kapasiteleri bilinmiyorsa veya park alanında ya da altyapısında değişiklikler yapılmadıysa bu faydalı bir varsayımdır. Bu durumda uygun strateji, pazar talebine bakmadan yıllık, sezonluk, aylık, haftalık ve günlük bazda muhafazakar ziyaretçi kotasını belirlemek ve uygulamayı temsil etmektedir (Şekil 3.76.). Bu, talebin yüksek olduğu durumlarda potansiyel geliri azaltabilecek olsa da bu tür politikalar, halk tarafından korunan alanlar normalde kar elde etmek için değil, bunun yerine çevre koruma gibi daha fazla kamu "iyiliği" elde etmek için yönetim temeline dayandırılır. Bu nedenle kota sistemleri kamu tarafından korunan alanlarda turizm endüstrisinin özel olarak kontrol edilen sektörlerine göre daha yaygındır. Esnek taşıma kapasitesi eşiği ise çevresel veya taşıma kapasitesinin esnek olmadığını varsayımının asıl bir nedeni yoktur ve bu eşiklerde bir ayarlamanın gerekli olduğu birçok senaryo gösterilebilir. Bu ayarlamalar yapıldığında ziyaret seviyeleri buna göre artırılabilir. Artan ziyaretlere yanıt olarak eşiklerin artırıldığı zıt durum, kaçınılması gereken reaktif yaklaşımdır. Yüksek eşikleri etkilemek için iki önemli strateji, yer sağlamlaştırıcı tedbirler ve tüketici eğitimidir (Lawton, 2001: 292-294). Burada belirtilen her iki taşıma kapasitesi de Artvin ili için büyük bir ihtiyaçtır. Buna göre Yusufeli ilçesinde Kaçkar Dağları'na olan talebin artırılması için tanıtım ve alt-üstyapı yatırımlarının geliştirilmesi ve ekoturizm için alanın daha cazip hale getirilmesi gerekir. Diğer taraftan bazı hassas alanlarda gerçekleştirilen

festival veya şenlik gibi etkinliklerin çevreye vermiş olduğu zarar (örneğin Arhavi Mençuna Şelalesi için gerçekleştirilen festivalde yoğun katılım neticesinde atık problemi başta olmak üzere patika üzerinde erozyon hızlanmaktadır. Çünkü yüzlerce insan aynı zamanda alana giriş yapmaktadır.) nedeniyle kısıtlanması, avcılığın önüne geçilmesi, biyokaçakçılık ile kamu-yerel halk işbirliğinin sağlanması gerekmektedir.

Şekil 3.76. Esnek ve Sabit Taşıma Kapasitesi Alt Sınırı.

Kaynak: Lawton, (2001: 293)'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Farklı taşıma kapasitesi çeşitleri vardır. Bunlar içerisinde kaynak bakımından (Boniface ve Cooper, 2005: 33):

- Fiziksel taşıma kapasitesi ulaşılabilir imkânların sayısını ifade eder- hava yolculuğu koltuk kapasitesi, otopark sayısı gibi. Ölçüm yapması kolaydır ve basit yüzdelik temellere dayandırılarak hesaplanabilir.
- Çevresel ya da biyolojik taşıma kapasitesi ise ölçümü daha zor olan, ekosistem kullanımındaki limitleri ifade eden kapasitedir. son zamanlarda sadece bitki çeşitliliği değil, hayvan türleri kapasitesine olan ilgide bir artış vardır. Ziyaretçi bakımından taşıma kapasitesi;

- Psikolojik ya da davranışsal kapasite ziyaretçilerin yaşadığı deneyimi kötü etkileyeceğini düşündüğü sayının üzerindeki turist sayısını ifade eder. bu ilk bakışta göründüğünden daha karmaşıktır. Örneğin tamamen boş yerler kalabalık olanlar kadar sorunlu olabilir ve turist türlerinin de kalabalık algısı üzerinde etkisi vardır. Ev sahibi topluluk bakımından ise;
- Sosyal kapasite, ev sahibi toplumun turizme tahammül becerisinin bir ölçütüdür. kapasite tipolojisine yeni ilave edilmiş bir türdür ama gittikçe önemli bir konu haline gelmektedir. Aslında sürdürülebilir turizm yerlerinin en önemli sınavı, yerel toplumların turizm gelişimine dair planlama ve yönetime katkı seviyesidir. Yerel merkezlerin turizm konusunda yetersiz bilgiye sahip olduğu kanısı yaygın olsa da, yerel halkın turizmin geleceğini ve gelecekteki gelişme seviyesini belirleyebilecekleri yeni teknolojiler kapasite yönetimine uyarlanmakta ve kullanımı artmaktadır.

Artvin ilinde ekoturizm için kaynak teşkil eden en önemli unsur doğal çevredir. Bu açıdan sürdürülebilir ekoturizm yönetim konusunda en fazla bilinen taşıma kapasitesi türlerinden birisi olan "***ekolojik (çevresel) taşıma kapasitesi***" yaygın anlamda doğal çevrenin (bitkiler ve hayvanlar, toprak, su ve hava gibi) istem dışı değişikliklere yol açacak beşeri faaliyetlerin sınırlarını belirtmektedir (Karaküçük ve Akgül, 2016: 145-146). Başka bir ifadeyle bir alanın ekolojik değerlerinde olumsuz yönde bir değişim olmaksızın (belirli bir türe ait canlı bireylerin bir ekosistemde belirli aralıklarla oluşan elverişsiz ekolojik koşullardan zarar görmeden yaşayıp gelişebilen miktarı) taşıyabileceği maksimum turist sayısı olarak tanımlamaktadır (Akış, 1999: 37; Çepel, 2003: 28).

Ekolojik taşıma kapasitesi hem turistlerden, hem de onların istediği imkânlardan kaynaklanan kabul edilemez ekolojik etkiler yaratabilecek ziyaret sınırını ifade eder (Demir ve Çevirgen, 2006a:161). Ekolojik değişimlerin kabul edilebilirliği de ayrı bir konudur. Farklı turistler ya da toplumlar değişimin farklı şekilde değerlendirmektedirler; bazı grupların kabul edilebilir bulduğu küçük değişimleri doğa tutkunları katlanılamaz bulurlar. Bazılarına göre ıssızlık olarak nitelenecek kadar az turist miktarı diğerleri tarafından kalabalık olarak algılanabilmektedir. Özetle, bir çevrenin ekolojik taşıma kapasitesi olarak nitelenen, kaldırabileceği turist miktarını belirleyecek ölçütleri bulmak kolay değildir (Özgüç, 2011: 139). Buna karşın Hall ve Page (2001: 135) tarafından yapılan çalışmada önerilen alan standartları bir fikir vermesi açısından oldukça önemlidir

(Tablo 3.). Bu standartlar göre ulaşımı kolay olan ve turların en fazla tercih ettiği korunan alanlar içerisinde Şavşat Karagöl ve Borçka Karagöl'de göl kenarlarının turizm faaliyetlerin yoğun olarak görüldüğü yaz mevsiminde 50 kişinin üzerine çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte dağ turizmi kapsamında gerçekleştirilen ve dağcıların özellikle kullandığı 1-25 kişi arasında değişen tur gruplarının geçmek zorunda kaldıkları dağlık ve yamaçlık alanlar için verilen değerin genellikle çok üstüne çıkıldığı tespit edilmiştir. Bunların dışındaki rekreasyonel alanlar içerisindeki insan sayısı genel anlamda bu standartların altında olup, taşıma kapasitesi aşılmamaktadır. Taşıma kapasitesinin aşıldığı alanlar içerisinde örnek olarak Kaçkar Dağları ve Altıparmak Dağları gösterilebilir.

Tablo 3.50. Çevresel Taşıma Kapasitesi Açısından Önerilmiş Alan Standartları.

Rekreasyon Alanının Tipi	**Doğal Çevresel Kapasite**
Temel Manzaralı Rota	Her mil için 20 insan
Temel Özelliği Manzara Olan Alan	Her mil kare için 20 insan
Temel Tarihi Alan	Her mil kare için 30 insan
Ağaçlık Alan	Her mil kare için 100 insan
Piknik Alanı	Her mil kare için 60 insan
Kapalı Alan	Her mil kare için 50 insan
Dağlık ve Yamaçlı Alan	Her mil kare için 5 insan
Sahil veya Göl Kıyısı (Temel Seviye)	Her mil kare için 50 insan
Çekici ve Erişilebilir Kumsal/Sahil	Her mil kare için 400 insan

Kaynak: Hall ve Page (2001: 135)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Dünya Turizm Örgütünün, 1983 yılında kırsal ve rekreasyon faaliyetleri için belirlediği bazı standartlar; her bir hektar alan için günlük ziyaretçi sayısını şu şekilde tespit etmektedir (Inskeep, 1991: 150):

- Orman parkları: 0-15
- Şehir parkları: 15-70
- Yüksek yoğunluktaki piknik alanları: 300-600
- Düşük yoğunluktaki piknik alanları: 60-200

• Spor/takım oyunları: 100-200

• Golf: 10-15

Suya dayalı aktiviteler:

• Balık tutma/yelken: 5-30

• Sürat motoru: 5-10

• Su kayağı: 5-15

Doğa patikalarında her bir kilometreye düşen kişi sayısı:

• Tırmanma: 40

• Ata binme: 25-80

• Kayak alanlarında her bir hektara 100 kayakçı.

Yine ekolojik taşıma kapasitesinin tespiti açısından Türkiye'de Korunan Alanlar ve Çevresinde Sürdürülebilir Turizm Gelişim Stratejisi adlı çalışmada ortaya konulan anket soruları ve uzman görüşlerine göre yapılan değerlendirmeye göre şunları söylemek mümkündür. Artvin yöresi daha önceki konularda ele alındığı gibi fauna ve flora açısından oldukça zengin bir potansiyele sahip olup, nesli tehlike altında olan veya endemik türler açısından oldukça zengin bir çeşitliliği içerisinde barındırmaktadır. Ancak bu hassas alanlarla ilgili yörede yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olup, bu alanları gösteren harita veya diğer dokümanlara ulaşmak pek mümkün değildir. Sadece korunan alanlar haritası bulunmaktadır. Ayrıca bu noktada DKMP Genel Müdürlüğü bünyesinde vahşi doğada yer alan yaban keçilerinin ve Kafkas Engereği'nin lokasyonlarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlar dışındaki önemli alanlar ise sınırlı olmakla birlikte farklı bilim dalları tarafından belirli konularda (botanik gibi) alan çalışmaları yapılan kesimlere ait bazı bilgi ve dokümanlar vardır. Diğer taraftan Artvin ilinde gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetleri oldukça geniş alanlara yayılmakta ve birçok ekoturizm etkinliğine (kamp, dağcılık, trekking, rafting vd.) sahne olmaktadır. Bu faaliyetler içerisinde ekolojik alanlara zarar veren faaliyetler illaki olmaktadır. Bunda hiç şüphe yok ki yerel halkın da neden olduğu çevresel sorunlar önemli rol oynamaktadır. Nitekim canlı türlerinin yasadışı avlanması, bitki ve böcek türlerinin yok edilmesi, koleksiyon amaçlı toplanması, yaban hayatının rahatsız edilmesi, çöp gibi atıkların

yürüyüş rotaları veya göl kenarlarında bırakılması, ateş yakılması, patika yerine rastgele yolların takip edilmesi, toprak erozyonu, su kaynaklarının kirletilmesi, yiyecek atıklarının çevrede bırakılması gibi birçok sorundan bahsedilebilir. Bunlara ilave olarak yöredeki ekoturizm faaliyetlerinin etkisinden ziyade HES, madencilik ve ulaşım faaliyetleri kapsamında doğaya verilen tahribatın daha büyük boyutlarda olduğunu belirtmek gerekir. Sonuç olarak ekolojik taşıma kapasitesinin ekoturizm faaliyetleri ile pek fazla etkilenmediği ve aşılmadığı, ekoturizm destinasyonlarının kabul edilemez ekolojik etkiler oluşmaksızın bölgenin tahammül edebileceği maksimum turist sayısını aşmadığını söylemek mümkündür. Ancak bu durum bazı ekoturizm destinasyonlarında belirli mevsimlerde yoğun turist akışı nedeniyle aşıldığı görülmektedir (Borçka Karagöl TP, Karagöl Sahara MP vs.).

Artvin ilinde ekoturizm destinasyonlarının yönetiminde kullanılması gereken bir diğer taşıma kapasitesi türü "***fiziksel taşıma kapasitesi***"dir. Bu daha çok bir alana gelen ve maksimum konaklama yapan turist miktarını ve turistlerin fiziksel açıdan kapladıkları minimum boşluğu göstermektedir (Sonuç, 2014: 27). Başka bir ifadeyle fiziksel taşıma kapasitesini, turistik etkinliklerin gerçekleştiği alanın son kapasitesi olarak da tanımlamak mümkündür (Boniface ve Cooper, 1994: 7). Bu yaklaşıma göre, fiziksel taşıma kapasitesi, turistik çekim yerinin turistik etkinlikleri karşılayabileceği maksimum fiziki kapasitesini ifade etmektedir (Çavuş, 2004: 37). Bu bağlamda katılımcıların psikolojik gereksinimlerine göre her turizm formunun gerektirdiği "mevcut alan" ile "ortalama ziyaretçi alanı" birleştirilerek oluşturulabilir. Belirli bir ekosistem değerlendirildiğinde, iki açı çok önemlidir. Birincisi, "rekreasyonel faaliyetler için yararlı yüzey" belirlenmelidir. Bu, uydu görüntülerinin ve hava fotoğrafları, alan çalışması ile takviye edilen fotoğraflarla incelenmesi yoluyla analiz edilir ve ekolojik faktörlerden bağımsız olarak, açık hava etkinliklerinin uygulanabileceği fiziksel özelliklere sahip olan belirli alanların imar edilmesinden oluşur. Yani imar işini üstlenenlerin bazı bölgelerden kaçınması gerekir; taşkın riski olan bölgeler (kızılötesi uydu görüntüleri onları tespit etmek için çok kullanışlıdır), yoğun bitki örtüsü bölgeleri vb. ile bu bölgelerin tümü zor erişime sahiptir (özellikle uzmanlaşmamış rekreasyonel faaliyetler düşünüldüğünde). Sonuç, dikkate alınan turizm biçimlerine bağlı olarak, farklı derecelerde rekreasyonel etkinlik olanakları olan bölgelerin bir haritasıdır. İkinci olarak rekreasyonel faaliyeti yeterli koşullar altında yürütmek için ihtiyaç duyduğu alanın veya "ortalama ziyaretçi

alanı"nın belirlenmesi gerekir. Bu, deneyimlerinin kalitesini önemli ölçüde etkilemeksizin, rekreasyonel bir etkinlik alanında aynı anda kalabilecek maksimum insan sayısının oluşturulmasını sağlar (Vinals ve diğ., 2003: 86-89).

Bu açıklamalar doğrultusunda, turizmde fiziksel taşıma kapasitesinin çekim yerindeki genel ve turistik amaçlı alt yapı tesis veya sistemleri; turistik üst yapı tesisleri; tamamlayıcı yan turistik tesisler; tarihi, kültürel ve sosyal tesisler ve ortamlar ve turistik amaçlı kullanılabilir arazi miktarı ile ilgili çok geniş bir etki alanını kapsadığı ve kavrama iki açıdan yaklaşım yapılabileceği anlaşılmaktadır (Çavuş, 2004: 37). Yerleşmenin fiziksel taşıma kapasitesinin aşılması ile araç trafiği yoğunluğu, araç park yeri sorunu, bunlara bağlı olarak hava ve gürültü kirliliği gibi çevre kirliliği, su- elektrik-haberleşme gibi altyapı sistemlerinin aşın yüklenmesi, kültür varlığı yapıların kullanım değişikliği neden gösterilerek değiştirilmesi, tarihi değerlerin aşın ziyaretçi yükünden aşınması gibi nedenler kastedilmektedir (Keleş, 2003: 40-41).

Bu açıklamaların ardından Artvin ilinin ekoturizm faaliyetleri açısından ön plana çıkan korunan alanlarında fiziksel taşıma kapasitesi değerlendirildiğinde, genellikle kontrol altında olan giriş ve çıkış kapıları bulunan Borçka Karagöl TP ile Karagöl Sahara MP yıl içerisinde en fazla turisti ağırlayan alanlardır. Kaçkar Dağları Milli Parkı'nın Yusufeli kesiminde kalan alanında ise yine yoğun bir turist akışı olmakla birlikte hiçbir şekilde kontrol ve denetim altında değildir. Bu dağlık alanda gerçekleştirilen trekking, kamp ve dağcılık gibi ekoturizm etkinlikleri açısından arazinin müsait olması ve oldukça geniş bir alana yayılması fiziksel açıdan çok fazla turisti ağırlayabilecek bir özelliğe sahiptir. Ancak Dilberdüzü ana kamp merkezi yaklaşık 30-40 çadırı ve yaklaşık 6-20 kişiye yakın turisti her bir faaliyet zamanında ağırlayabilmektedir. Zaman zaman turist sayısı bunun birkaç katına çıkabilmektedir. Bunun üzerine çıkılması kamp alanının fiziki taşıma kapasitesinin üstüne çıkıldığı anlamı taşımaktadır. Yine yukarıda belirtilen Şavşat Karagöl ve Borçka Karagöl yaz döneminde günlük yüzlerce araç ve 200 kişinin üstünde turisti ağırlamaktadır. Yerel halkında rekreasyonel amaçlı alanı kullanmaları kişi sayının daha da artmasına neden olmaktadır. Örneğin Borçka Karagöl Tabiat Parkı'nda yaz mevsiminde arazi gözlemleri esnasında yapılan incelemelerde sabah erken saatlerden itibaren yaklaşık 10-15 minibüsün park alanına girdiği, bu araçlarda 10-12 arasında turistin yer altığı düşünüldüğünde alanı gezen kişi sayısı ortalama olarak 155 olduğu tespit edilmiştir. Bu turist akışı gün boyunca devam etmekte olup, alanda konaklama

tesislerinde kalan (10-16) veya bireysel olarak kamp kurmak için gelen kişi sayısı yaklaşık (4-6 çadır) 10-15 kişiyi bulmaktadır. Aslında bu alan için yazın aşırı bir turist yoğunluğu olduğunu ve doğal çevre üzerinde baskı oluşturduğunu söylemek gerekir. Bu nedenle belirtilen alanların sayısal olarak analizlerinin yapılması, alana girecek araç ve kişi sayısının planlanarak sürdürülebilir yönetimin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Belirtilen alanlarda altyapı, ulaşım ağı gelişmiş olmakla birlikte toplu ulaşım imkânı kısıtlıdır. Yine girişlerde yetkililer olup, ücret alınmakta, sınırlı bir park alanı bulunmakta, sürekli bir akış olmakta, yönlendirme tabelaları ve çöp kutularının yanında tuvalet ve çeşme bulunmaktadır. Ziyaretçi merkezi Hatila Vadisi Milli Parkında olup, diğer korunan alanlarda bulunmamaktadır. Korunan alanlarda turistlerin yeme içme ihtiyaçları alan içerisindeki konaklama tesislerinde veya çevre köylerdeki alabalık çiftlikleri başta olmak üzere kırsal restoranlarda giderilebilmektedir. Kamp için gelenler ise yanlarında etkinlik süresince tüketebilecekleri kadar erzaklarla gelmektedirler. Alışveriş olanakları kısıtlı olan korunan alanlarda bu ihtiyaç daha korunan alanların çevresinde veya yakınında bulunan köylerde veya ilçe merkezlerinde yapılabilmektedir. Alanlar içerisinde gerek toprak patika yollar gerekse göl çevresinde yürüyüş parkurları bulunmaktadır. İlde Borçka Karagöl ve Şavşat Karagöl'de küçük teknelerle veya su bisikletleriyle gezinti yapılabilmekte olup, dağlardaki sirk göllerinde bu tarz bir faaliyet bulunmamaktadır. Bunların dışında korunan alanların tamamında birden fazla ekoturizm etkinliği yapılabilmektedir. Bunlar arasında kamp, trekking, dağcılık, fauna ve flora turizmi sayılabilir. Artvin'e gelmek isteyen turistler yeni yapılma aşamasında olan Rize-Artvin Havaalanı'nın tamamlanması ile havayolu ulaşımı da çözülmüş olacaktır. Ancak ilde birçok kırsal alandaki ekoturizm destinasyonuna ulaşım toprak yollardan sağlanmakta veya köylerde sınırlı uzunluktaki yollar beton veya asfalt kaplama yol şeklindedir. Korunan alanların bazılarında destinasyon çevresinde veya köylerde gelen ziyaretçilerin konaklama yapabilecekleri pansiyon veya oteller bulunmakla birlikte ilçe merkezlerinde de birçok alternatif konaklama tesisi bulunabilmektedir. Bazı alanlarda ise konaklama merkezlerine uzak olması nedeniyle günübirlik ziyaret edilmektedir. Örneğin Maral Şelalesi (Borçka-Camili)'ni görmeye gelen insanlar Camili, Maral ve diğer köylerdeki pansiyonlarda kolaylıkla konaklayabilmektedirler. Yine Mencuna Şelalesi'ne gelen turistler Mençuna Konakları'nda ve restoranlarından tüm hizmetleri bir arada bulabilmektedirler. Ekoturizmin gerçekleştiği alanlar ildeki kırsal alanlar olması

sebebiyle kamusal hizmetleri bulmak zordur. Bazı köylerde postane ve sağlıkevi gibi kuruluşlar varken, bazılarında hiçbiri yoktur.

En çok bilinen taşıma kapasitesi türlerinden birisi de "***ekonomik taşıma kapasitesi***"dir. Turizmin bir sahaya sağladığı ekonomik getiriyle ilgili bir kavramdır (Pappageorgiou ve Brotherton, 1999: 271). Başka bir ifadeyle ekonomik taşıma kapasitesi, geliştirilmesi arzulanan yerel etkinliklerin niteliğinde ve niceliğinde azalma yaratmaksızın turistik işlevleri karşılama yeteneği şeklinde tanımlanmıştır (Mathieson ve Wall, 1982: 21). Yani turizmin olumlu ve olumsuz ekonomik etkileri arasında optimal bir dengeyi ifade eder. Başka bir ifadeyle, turistik bir bölgenin veya ülkenin ekonomisinde turizmin payı çok yüksekse, bu durum diğer sektörlerin ihmal edildiği anlamına gelir ve dolayısıyla o bölge veya ülkenin büyüme stratejisinin sağlıksız olduğunu gösterir (Holden, 2000: 138-139). Turizm bölgeleri göz önünde bulundurulduğunda, ekonomi temelde turizm sektörüne bağlıdır. Ekonomik taşıma kapasitesi bir bölgenin sektörleri arasındaki denge ile ilgili bir kavram olarak, sektörün bölgeye yararları ve maliyetleri arasındaki dengeyi kurmaya yaramaktadır. Ekonomik taşıma kapasitesinin aşılması tek bir sektöre bağımlılığın artması ve diğer sektörlerin ihmal edilmesi anlamına gelmektedir (Avcı, 2007: 492).

Bu yaklaşımlara göre, ekonomik taşıma kapasitesinin çekim yerindeki ekonomik nitelikli etkinliklerle ilgili olduğu ve bu etkinliklerin niteliğinde ve niceliğinde olumsuz değişmeler olmaksızın turistik işlevlerin sürdürülmesi prensibine dayandığı anlaşılmaktadır. Her turistik çekim yeri dışarıdan hammadde, tüketim maddesi, işgücü, sermaye veya girişimci olarak her hangi bir biçimde, az ya da çok girdi veya üretim faktörü aldığından, çekim yerinin turistik etkinliklerin niteliğinde ve niceliğinde azalma olmaksızın turistik işlevleri tamamen yerel kaynaklarla karşılayabileceği ileri sürülemez. Çekim yerinin ekonomik taşıma kapasitesinin yerel düzeyde ve dışarıdan sağlanan üretim faktörlerinin de turistik işlevleri karşılama gücünü kapsadığı sonucuna varılabilir. Ancak, bu yaklaşılma da ekonomik taşıma kapasitesi tam olarak açıklanamamaktadır. Çünkü, dışarıdan sağlanan üretim faktörleri çekim yerinin turistik işlevleri yerine getirebilme yeteneğine katkı sağlamakla birlikte, yörede sağlanan gelirin bir kısmı ücret, kar veya faiz biçiminde yöre dışına sızacaktır. Turizmden sağlanan gelirlerin bir kısmının çekim yeri dışına akışı anlamına gelen bu durum, turizmin çekim yerine olan net katkısının aynı oranda azalacağını da gösterir (Çavuş, 2004: 38-39).

Bu açıklamalar eşliğinde Artvin ilinin ekonomik taşıma kapasitesine göz atacak olursak hem genel anlamda Artvin'in ekonomik yapısı, hem de turizme dayalı ekonomik durumunun incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Artvin ili ekonomik bakımdan doğal şartların sınırlılıklarına bağlı olarak güç koşullar altında halkın tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle geçimini sağladığı, sanayinin gelişmemesi nedeniyle iş imkânlarının sınırlı olması, turizmin ise yörede yeni yeni hızlı bir gelişme sürecine girmesi ve her yıl daha fazla turisti ağırlaması ekonomik taşıma kapasitesinde değişim meydana gelmesine neden olmuştur. Bu değişimler ile ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Öncelikle turistik çekiciliği yüksek birçok sahayı içine alan Artvin ilinin turistik hareketliliğe bağlı olarak yörede bir ekonomik hareketlilik olmuştur. İnsanlar turizmden daha fazla kazanç elde edebilmek için özellikle pansiyonculuk, yöresel yemeklerin sunulduğu otantik restoranlar, dağ turizmi için at veya katır ile yük taşımacılığı ve nispeten tur rehberliği gibi konularda turizm alanında hizmet sunmaktadırlar. Doğal turistik çekiciliklerin bulunduğu alanlar ile bu destinasyonlara yakın mesafelerde bulunan yerleşim yerlerinde turizm etkinliklerinden dolayı genel anlamda mal ve hizmet fiyatlarının artışı, arsa, konut ve kira fiyatlarının yükselmesi gibi bir durum fazla olmamakla birlikte özellikle turistik sahalarda ve turizm endüstrisinde yabancı işçi çalışımı artmıştır. İşgücü ile yerli işgücü arasındaki ortaya çıkan bu rekabet ister istemez işgücü fiyatlarında düşüşlere yol açmıştır. Bu durum ise zaten yörede mevcut olan yetersiz iş imkânları işsizlik oranının artışı üzerinde etkili olmuştur. Bu bakımdan, yörede ortaya çıkabilecek olumsuz ekonomik etkilerin taşıma kapasitesinin düşmesine yol açmaması için iyi bir yönetime ve planlamaya ihtiyaç vardır. Aksi halde bu durum sadece ekonomik bir sorun olmakla kalmayacak aynı zamanda toplumsal açıdan da çeşitli sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Yine de yöre insanı tam olarak tatmin olmasa da ekoturizmin gelişimi ile yerel halkın ve gençlerin yeni iş imkânları ile istihdam edilebileceği ve istihdamın da artacağı kanaatindedir.

Bir başka önemli konu ise Artvin ilinde turizm konusunda üretime dayalı bir endüstrisi oldukça sınırlıdır. Böyle bir durumda turistik yatırımlar ve turizm endüstrisinin gereksinimi olan mal ve hizmetler dışarıdan getirilmektedir. Bu yüzden il içerisinde turizmden elde edilen gelirler ister istemez dışarıya sızmaktadır. Bu yaklaşıma göre, turizmin zararları net faydaları aşmaya başladığı noktadan itibaren olumsuz sosyo-

ekonomik etkiler de artmaya başlayacak ve bu durum aynı zamanda sosyal koşulları da olumsuz yönde etkileyecektir (Çavuş, 2004: 39-40).

Ekonomik taşıma kapasitesi konusunda ekoturizmin yörede gelişmesi ve ortaya çıkan turizmin ekonomik faydası yörede eşit bir şekilde dağılmamaktadır. Bu durum toplum içinde huzursuzluğa yol açmaktadır. Örneğin Camili Biyosfer Rezerv Alanı'nda bir taraftan arıcılık faaliyeti ile geçimini sağlayan insanlar varken, diğer tarafta pansiyonculuk, taşımacılık veya restoran işleten insanlar vardır. Oysa bu biyosfer rezerv alanında bulunan 6 köy de bu gelirlerden eşit pay alması gerekir. Yine bazı bilinçli insanlar devlet desteklerine başvuru yaparak veya projelerle turizm yatırımlarını gerçekleştirirken, bazı yerel halk bu gibi desteklerden faydalanamamaktadır. Bu açıdan teşvikler ve bilgilendirmeler yetersiz olup, bu konuda bütün ilgi grupları turizm yatırımları için para yardımı alabilmeli ve teşvik edilmelidir.

Bir diğer önemli konu ise ekoturizm potansiyeli oluşturan alanlarda yerel halkın tüm ilgi tarafları turizm gelişmesi konusunda söz sahi olabilmelidir. Oysa ekoturizm veya genel anlamda turizmin yöredeki gelişimi ve planlaması konusunda herkesin istekleri, önerileri ve görüşleri dikkate alınmamaktadır. Bu bakımdan tüm paydaşların birlik içinde çalışması yerel halkın isteklerine cevap vermesi, demokratik ve tek yönlü gelişme yerine bütüncül bir gelişme planı oluşturulması gerekmektedir. Bu şekilde ekonomik taşıma kapasitesi olumlu anlamda yükselmiş olacaktır.

Yörede ekoturizmin ekonomik anlamda gelişmesi için diğer sektörlerin de payı vardır. Örneğin inşaat sektörü, ulaşım ve taşımacılık sektörü, tarımsal üretim, turizm endüstrisinin (oteller vs.) temel gıda ve eşya gereksinimlerinin karşılandığı mağazaların yörede bulunması büyük bir artı oluşturmaktadır. Bu ve yukarıda bahsedilen konular yörede turizmin ve kırsal ekonomin gelişmesine katkıda bulunabilecektir. Yine ekoturizm kültürel faaliyetler ile üretim çeşitleri gelişme için umut vadetmektedir. Aynı zamanda yöreye özgü unutulmaya yüz tutmuş kültürel (somut ve soyut) unsurlar daha değerlenmiş yeniden canlandırılmış olacaktır.

Ekoturizm kapsamında yörenin sosyo-ekonomik kaynaklarından doğru bir biçimde faydalanmamaktadır. Bunu henüz kültür envanterine alınmayan kültürel mirastan ve henüz koruma statüsü kazandırılmamış hassas ekosistemleri ile ön plana çıkan alanların varlığından görmekteyiz. Yine yöre insanı ekoturizm için yerel kaynakların kullanılması

gerektiği konusunda bilinçli olup, kendi sınırlı imkânları ölçüsünde yerel üretim yapmaktadır. Bu ürünler ise yemek veya el sanatları olarak ziyaretçilere satılmaktadır. Ancak turizm endüstrisi içerisinde oteller bu yerel ürünlerden yeterince kullanmamaktadır. Pansiyonlar ve bazı kır lokantalarının ise yöre insanının kendi aile işletmesi olması nedeniyle kendi ürünlerini üretip kendi işletmelerinde kullanmaktadırlar. Genel olarak Artvin ilindeki ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan ekoturizm gelişimi yerel ve bölgesel ekonomiyle uyumlu olmakla kalmamış, aynı zamanda da doğal coğrafi görünümleri ve arazi yapısıyla da oldukça uyumludur. Sonuç olarak ekonomik taşıma kapasitesi normallerin altında olup, ekoturizmin geliştirilmesi, tanıtım, turizm acentalarının tur güzergâhlarında Artvin iline daha fazla yer vermesi, turizm alt ve üstyapı imkânlarının geliştirilmesi, yatırım, yerel üretim, yerel halkın bilgilendirme ve teşvik edilmesiyle istenilen düzeylere ulaştırılabilir.

Çevresel kapasitenin ötesinde somutlaşan sosyal taşıma kapasitesinin rolünü ve ziyaretçi memnuniyetini ortaya çıkartan (Hall ve Page, 2006: 183-184) "***Sosyal (psikolojik) taşıma kapasitesi***" toplumsal, görsel, algısal, psikolojik veya davranışsal olarak sık sık adlandırılmaklata (Kuntay, 2004: 52-53) olup, Pigram ve Jenkins (1999: 93) tarafından "sayılar ve faaliyetler açısından rekreasyonel kullanımın maksimum seviyesi rekreasyon katılımcısının bakış açısından rekreasyon deneyiminin kalitesinde bir azalma" olarak tanımlanmıştır. Yani kullanıcının yörenin sunduğu kaynakların kullanım yoğunluğu arttıkça oluşmaya başlayan hoşnutluk duygusu dengesidir (Karaman, 1995: 102). Turistlerin, bölgenin kalabalıklaştığını, doğal çevrenin bozulduğunu, yerel halkın kendilerine yönelik tutumunun olumsuzlaştığını algılayarak rahatsızlık duydukları noktada, psikolojik taşıma kapasitesinin aşıldığı varsayılır (Holden, 2000: 138-139).

Bu bağlamda Artvin ilinde psikolojik taşıma kapasitesinin belirlenmesi açısında öncelikle ekoturizm etkinliklerinden hangilerinin ve nerede yapıldığının bilinmesi gerekir. Buna göre yörede trekking, kamp, dağcılık, şelale ve göl, rafting, yaban hayatı izleme ve fotosafari gibi ekoturizm faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği sahalardan birisidir. Bu faaliyetlerin yapıldığı sahaların başında ise ildeki korunan alanlar başta gelmektedir. Bu korunan alanların imkânları ise ekoturizm için ideal, ancak alt ve üstyapı bilgi edinme, tanıtım broşürü ve genel tanıtım bakımından zayıftır. Korunan alanlar içerisinde yollar, patikalar, parkurlar bazılarında Doğa Koruma ve Milli Parklar kurumu tarafından haritalanmış ve işaret, yön levhaları ve tabelaları koyulmuşken, çoğunda bu

konuda büyük eksiklikler vardır. Gerek yerel halkın gerekse turistlerin emniyeti konusunda ise hiçbir sorun bulunmamakla birlikte doğada yaban hayatının zengin olması bazı riskler ortaya çıkartmaktadır. Bunların yanı sıra hem turist-yerel halk, hem de turist-turist ilişkileri psikolojik taşıma kapasitesinin belirlenmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Buna göre turistlerle yapılan mülakatlarda kendi aralarında ve yerel halk ile olan ilişkilerinde hiçbir sorun yaşamadıklarını dile getirmiş olmaları her iki taraf için de psikolojik açıdan olumlu bir sonuçtur. Yine de bazı turistlerin çevreyi kirletici ve yöreye uygun olmayan hal ve tavırlarından nispeten rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yöre insanının misafir perverliği, yardım severliği ve paylaşımcı tavırları her iki taraf içinde iyi bir ekoturizm deneyimi yaşamalarına katkıda bulunmaktadır. Yerel halk ve turistler ekoturizm destinasyonları çevresinde yaşanan bilinçsiz turistlerin attıkları atıklardan tarihi yapılara yazı yazılması ve tahrip edilmesinden, bazı korunan alanlardaki aşırı kalabalıktan rahatsızlık duyduklarını, kır restoranlarında yöresel yemeklerin sergilenmediği, korumanın yeterince gerçekleştirilemediği gibi örneklerle bu söylemlerini desteklemişlerdir. Ayrıca yöreyi ziyaret eden turistler içerisinde henüz ekoturizm bilinci oluşmadığından kırsal alanlardaki kısıtlı imkânlardan rahatsızlık duymaları ve beklentilerinin yüksek olması yerel halkı ve işletmecileri rahatsız eden konular arasında göstermişlerdir. Sonuç olarak bazı önemli sorunlar dışında psikolojik taşıma kapasitesinin pek aşılmadığı, yöre insanının turiste bakış açısının her geçen gün daha da iyileşmesi ve turistlerinde yöre insanından duyduğu memnuniyeti dile getirmeleri bunu göstermektedir.

Son olarak Artvin ilinde, ekoturizmin sürdürülebilir yönetiminin gerçekleştirilmesi için üzerinde durulması gereken konulardan birisi de ekolojik ayak izinin planlamalarda ve yönetimde dikkate alınmasıdır. Nitekim bu kavram, ekosistemlerin yenilenebilirlik kapasiteleri, insanların kullandığı doğal kaynakları sağlayabilmeleri için gerekli verimli alanları ve suyun bulunduğu bölgeleri ve dünya ekosisteminin insanoğluna yetmeme durumu ile ilgili hesaplamaların tümüne verilen bir addır. Ekolojik ayak izi, "karbon ayak izi", "otlak ayak izi", "orman ayak izi", "balıkçılık sahası ayak izi", "tarım arazisi ayak izi" ve "yapılaşmış alan ayak izi" bileşenlerinden oluşmaktadır. Kısacası bu kavramlar ekosistemlerin sürdürülebilirliği üzerinde insanoğlunun yükünün ne kadar olduğunu açıklamaktadır. Ekolojik ayak izi, bir insanın günlük faaliyetleri doğrultusunda hesaplanmaktadır. Günlük beslenme, barınma, ulaşım, atık ve bunları geri dönüştürme

yüzdesi ile ne ölçüde doğal kaynak kullanım sınırını aştığının hesaplanması ile ortaya konulmaktadır (Karacan, 2013: 625; Özdemir, 2016: 54; Kitzes ve Wackernagel, 2009'dan aktaran Çiçek, 2012b: 148).

Türkiye'nin ekolojik açığı ABD'nin -4.1 düzeyindeki açığının % 44'ü kadardır. Türkiye, 154 ülkenin içinde ekolojik ayak izi büyüklüğü sıralamasında 63. sırada; biyolojik kapasite sıralamasında 153 ülkenin içinde 82. sırada yer almaktadır (Duygu, 2006; Karacan, 2013: 630). Sahip olduklarından çok daha fazla doğal kaynak kullanması durumunda ülkelerin doğal kaynakları bakımından ekolojik açık oluşmaktadır. Tersine, bir ülkenin biyokapasitesi ekolojik ayak izinden fazla ise, bu ülke ekolojik rezerve sahip demektir. Biyokapasitesi 1.3 gha/kişi olan Türkiye'nin ekolojik ayak izi ise kişi başına yaklaşık 2,7 global hektar olarak ölçülmüştür. Türkiye'de kişi başına 1.4 gha oranında bir ekolojik açık söz konusudur (Altıparmak ve Avcı, 2011: 41). Bireylerin ortalama ekolojik ayak izi ve biyolojik kapasite durumu ile bu durumun neden olduğu ekolojik açıklık Şekil 3.96'da gösterilmiştir (Ewing ve diğ., 2010: 11-12; akt. Ertekin, 2012: 6-7). Buna göre kişi başı 1,8 küresel hektar biyolojik kapasite ve kişi başı 2,7 küresel hektar ekolojik ayak izi hesaplanmıştır (Özdemir, 2016: 54).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKOTURİZMİN DOĞAL, SOSYO-KÜLTÜREL ve EKONOMİK ETKİLERİ, ARAŞTIRMA SAHASININ EKOTURİZMLE İLGİLİ TEMEL SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

4.1. ARTVİN İLİNDE EKOTURİZMİN DOĞAL, SOSYO-KÜLTÜREL ve EKONOMİK ETKİLERİ

Bütün ülkeleri yakından ilgilendiren ekonomik, toplumsal ve ekolojik bir olay olan turizmin uluslararası bir boyut kazanmasına paralel olarak, beraberinde getirdiği sorunlar da gündeme gelmiş ve giderek daha kapsamlı bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Turizm ile doğal, insan yapısı ve sosyo-kültürel kaynaklardan oluşan çevresel kaynaklar arasındaki yakın bir bağ olması, çevrenin korunmasının turizmdeki süreklilik için hayati önem üstlenmektedir (Akış, 2001: 17).

Turizm işletmeciliğinin yalnızca kârla ilgilendiği, ev sahibi toplum ve çevreye hiç saygı göstermediği kabul edilir. Kültürel, sosyal ve ekonomik faydalar yalnızca ekoturizm yeterli kâr sağladığında ortaya çıkacaktır. Geçerli (canlı) olmayan faaliyetler, kıt kaynakların net bir şekilde boşaltılmasını ve ev sahibi toplulukların sömürüye maruz kalmasını temsil eder (McKercher, 2001: 521). Yani çeşitli endüstriler ekoturizm ile uyuşmaz ancak çevreyle savaşta en önde gelenler madencilik, kereste endüstrileri ve çiftlikçilik ve -özellikle deniz ekoturizminde- ticari balıkçılık, balina avcılığı, liman endüstrileri ve açık deniz petrol çıkarımıdır. Doğanın korunması ile kaynakların çıkarılması arasındaki sektörlerarası çatışma özellikle belirgindir - çünkü çıkarılan "ürün" kendisi dışarıya doğru sürdürülebilir bir şekilde çıkarılsa bile, çevrenin geri kalan kısmı zarar görebilir (Wilson, 2003: 54). Doğal çevre açısından düşünüldüğünde ise doğaya yapılan her müdahaleye, doğanın olumlu veya olumsuz yönde mutlaka bir tepkisi olmuştur (Yıldız, Sipahioğlu ve Yılmaz, 2011: 22). Buna bağlı olarak ekoturizm, küresel sürdürülebilirliğin geliştirilmesinde bir tehdit veya bir araç olabilir. Hem sosyal, hem de çevresel etkiler üretir, ancak yoksul kesimlere gelir getirir, toplumsal ve çevresel sorunlara karşı küresel farkındalığı artırır ve korunan alan sistemlerinin kurulması ve hayatta kalması için hem siyasi, hem de mali açıdan katkıda bulunur (Buckley, 2003: 219).

Bir alternatif turizm şekli olan ekoturizm, turizmin olumsuz etkilerini azalmakta ve sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel gelişmeyi de sağlamaktadır (Duffy, 2002: 15). Ekoturizm tanımlarının çoğunda ekosistemlerde en az olumsuz etki yarattığını, yöre insanına farklı seçeneklerde istihdam imkânları sağlaması vurgulanmaktadır. Bu kapsamda ekolojik anlamda duyarlılığı yüksek sahaların korunmasına, bu sahalara yakın alanlarda hayatlarını sürdüren yöre insanının sosyo-ekonomik bakımdan yarar görmesini sağlamak öncelikli amaçlardandır. Ekoturizm ile koruma ve gelişme birbirine bağlanmaktadır. Ne var ki birçok sektörde olduğu gibi, sunduğu yararların yanında ekoturizmden kaynaklanan olumsuzluklar da baş gösterebilmektedir. Ekoturizm hareketinin olumlu çevresel ve sosyal etkisi olsa da iyi planlanmadığı durumlarda kitle turizmi kadar çevresel zararlara neden olabileceği bilinmektedir (Benzer, 2006: 55-70). Nitekim doğaya dayalı turizm ve özellikle ekoturizm popülerlik kazanmaya başladığı için turizm etkileri tür, yer ve ölçü olarak değişmiştir. Özellikle, etkiler ön tampon bölgelere ve ilkel çekirdek bölgelere sıçramıştır (Leung, Marion ve Farrell, 2008: 21). Bu nedenle ekoturizm, doğal kaynakların korunması işlevi yerli halkın sosyo-ekonomik açıdan fayda sağlamasını; ekonomik fayda sağlama işlevi, çevre eğitimi hizmetleri sunmayı; eğitim fonksiyonu doğal alanların korunmasını; turizm kalitesi işlevi, yüksek kalitede deneyimler sağlamayı; ve yerel katılım, döviz artırmayı ve çevre yönetimini sağlamayı amaçlamaktadır. Her amaç için ve bu amaçlara ulaşılıp ulaşılamadığını belirlemek için de göstergeler vardır. Bunlar, ekoturizmde çalışan turizm karar vericileri veya varış yeri yöneticileri için önemlidir (Alaeddinoğlu ve Can, 2014: 14). Bölgesel turizm gelişmesinin Artvin ilinin de içerisinde bulunduğu Karadeniz Bölgesi için ekonomik, kültürel, toplumsal ve çevresel fayda ve maliyetleri konusundaki görüşlere paralel olarak Weaver (1998: 21) tarafından öne sürülen çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan doğrudan ve dolaylı etki ile maliyetleri aşağıdaki Tabo 4.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Ekoturizmin Varsayımsal Maliyetleri ve Faydaları.

Çevresel Etkileri	**Direkt Faydalar**	**Direkt Maliyetler**
	• Çevreyi korumak için teşvik sağlar, hem resmi olarak (korunan alanlar) hem gayri resmi olarak • Restorasyonve değiştirilmiş habitatların korunması için teşvik sağlar • Yaşam alanının iyileştirilmesine (bağışlar, polis, bakım, vb.) yardım eden ekoturistler	Çevresel taşıma kapasitelerinin şunlara bağlı olarak istenmeden aşılması tehlikesi: • hızlı büyüme oranları • uzun dönemde etkilerin belirlenmesi, ölçülmesi ve izlenmesi • tüm turizmin baskı içerdiği fikri
	Dolaylı faydalar	**Dolaylı maliyetler**
	• Ekoturizme maruz kalma, çevresel refaha karşı daha geniş bağlılığı teşvik eder • Ekoturizm nedeniyle korunan alan, çeşitli çevresel faydalar sağlar	• Kırılgan alanlar, daha az merhametli turizm şekillerine maruz kalabilir (öncü işlev) • Çekiciliğe bağlı olarak, doğaya finansal değer biçme eğilimlerini artırabilir
Ekonomik Etkiler	**Direkt Faydalar**	**Direkt maliyetler**
	• Direkt olarak ekoturistlerden elde edilen gelirler • Doğrudan istihdam fırsatlarının yaratılması • Yerel ekonominin diğer sektörleriyle bağlantı için güçlü potansiyel • Çevresel kırsal ekonomilerin teşvik edilmesi	• İşe başlama (start-up) masrafları (arazi edinimi, korunan alanların kurulması, üstyapı, altyapı) • Devam eden giderler (altyapının bakımı, promosyon, ücret)
	Dolaylı Faydalar	**Dolaylı Maliyetler**
	• Ekoturistler elde edilen dolaylı gelirler (yüksek çarpan etkisi) • Ekoturistlerin kültürel ve miras cazibe merkezlerini "eklentiler" olarak kullanma eğilimi • Korunan alanların sürdürülebilir kullanımından doğan ekonomik faydalar ve doğal varlık	• Tüketim halinde yerinde doğa için gelir belirsizlikleri • İthalata, gurbettekilere veya yerel olmayan katılımlara dayalı gelir sızıntıları vb. • Fırsat maliyetleri • Mahsullerin yaban hayatı tarafından zarar görmesi
Sosyo-kültürel Etkiler	**Direkt Faydalar**	**Direkt Maliyetler**
	• Geniş bir yelpazedeki nüfusa erişebilen ekoturizm • Deneyimlerin estetik / manevi unsuru • Ekoturistler ve yerel nüfus arasında çevre bilincini artırmak	• Yerel ve muhtemelen izole edilmiş kültürlere müdahaleler • Seçkin yabancı değer sisteminin dayatılması • Yerel kültürlerin parklar tarafından yerinden edilmesi • Yerel kontrolün erozyonu (yabancı uzmanlar, iş arayanların göç etmesi).
	Dolaylı Faydalar	**Dolaylı Maliyetler**
	• Seçenek ve varlığın faydaları	• Yerel halkın potansiyel kızgınlık ve karşıtlığı • Yerel kültürün bazı yönlerine turist karşıtlığı (avcılık, yakarak tarla açma)

Kaynak: Weaver (1998: 21)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yukarda belirtilen ekoturizmin doğal, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan muhtemel olumsuz etkilerine karşın doğrudan dağlar ve ormanlarla kaplı alanlarda kalkınmaya yönelik birçok yönden etkisi bulunmaktadır ve bunlar ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Esengün ve diğ., 2002: 99):

• Dağ ve orman köylerinde turizmin gelişmesi sonucu atıl işgücüne yeni iş olanakları sağlanacaktır.

• Yörede geçim kaynağının iyileşmesi/çeşitlenmesi sonucu kırdan kente göç önlenecektir.

• Tarımsal, kültürel veya turistik alandaki yeniliklerin benimsenmesi, yöredeki ailelerin girişimcilik ruhunun (yeteneklerinin) gelişmesine katkıda bulunacaktır.

• Turizm, kentlerden kırsal alanlara ve orman köylerinden kentlere yeni ve yararlı bilgilerin akışında önemli rol oynayacaktır.

• Kadınların aktif biçimde bir takım görevler üstlenerek para kazanması toplum içerisindeki statüsünü değiştirecektir.

• Kırsal turizm faaliyetinde yer alan turistler çevreye daha duyarlı oldukları için turizme açılan alanlardaki doğal değerler daha sıkı bir şekilde korunacaktır.

• Dağ ve orman köylerinde turizmin gelişmesi beraberinde o yörelere daha fazla ve kaliteli sağlık, eğitim ve ulaşım hizmetlerinin gitmesine yardım edecektir.

• Sektörler arası işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunacaktır

Ekoturizmin doğal çevre üzerindeki etkileri genel kapsamda ele alındığında, doğal çekiciliklerinden dolayı turizm hareketlerinin genellikle doğal dengenin hassas olduğu yerlerde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bunun neticesinde insan faaliyetinin doğal ortam üzerinde bir karşılığı yani, insan faaliyetleri en önemli kaynak olarak doğayı tüketme yönünde bir işleve sahiptir (Gönençgil, 1998: 534). Ekolojik bir perspektiften, ekoturizmin doğal çevre üzerindeki etkilerinin faaliyetin yanı sıra ekosisteme de bağlı olduğunu göz önünde bulundurmak önemlidir. Çeşitli yönetim rejimleri altındaki farklı faaliyetler, farklı ekosistemlerde farklı etkilere neden olur; ve bu etkilerin ekolojik önemi ekosistemler arasında büyük farklılık göstermektedir (Buckley, 2001: 379). Bu durum doğal sistemlerin kendilerini yenileme yeteneklerini işlemez hale getirdiği için ekolojik sorunların da giderek çözülemez hale gelmesine yol açmıştır (Güçlü, 2010: 65).

Turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin olumsuz çevresel etkilerinden bazıları; alan kaybı, toprağın sıkışması, biyolojik çeşitliliğin ve önemli doğal yaşam ortamlarının yok olması, kıyı-plaj yapısının bozulması, doğal kaynakların tükenmesi, yüzme havuzları ile futbol-golf sahalarının bakımı için büyük miktarlarda enerji ve su kullanımı, artan emisyon miktarları, atıklar ve önemli habitatların yok olması, hayvan türlerinin ölümü ve azalması, yabani otları ve haşerelerin ortaya çıkması, bitki ve hayvan hastalıklarının ortaya çıkması, bitki ve hayvan üremesinin bozulması, türler arası etkileşimin bozulması, doğal kaynakların tüketimi, toprak üzerinde etkiler, su kaynakları üzerindeki etkiler gibi pek çok hassas ve karmaşık etkiler olarak sıralanabilir (Atik ve Sayan, 2006: 66-68; Buckley, 2004a: 12). Daha geniş anlamda turizm faaliyetlerinin çevre üzerine negatif

etkilerini aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Inskeep, 1991: 344-347; Spenceley, 2005: 138):

• Su kirliliği,

• Hava kirliliği,

• Gürültü kirliliği,

• Çevrenin mimari ve doğal yapısına uygun olmayan şekilde dizayn edilmiş yapılar,

• Dış yüzeylerde, uygun olmayan yapı malzemelerinin kullanılması,

• Turistik tesislerin dış görünümlerinin kötü bir şekilde planlanması,

• Uygun olmayan peyzaj,

• Elektrik, telefon gibi hatların toprak üstünden geçen tesisatları,

•Yapılaşmadan dolayı manzaranın engellenmesi,

• Binaların ve peyzajın kötü bakımıdır.

•Atık Sorunu

• Ekolojik bozulmalar

• Çevresel tehlikeler

• Arkeolojik ve tarihi yerlerin tahrip edilmesi

• Arazi kullanım sorunları

• Jeoloji ve toprak

• Yaya ve taşıt trafiğinin etkileri

• Bitki toplulukları

• Vahşi yaşam

Yukarıda belirtilen olumsuz faktörlerin yanında turizm ve ekoturizmin çevre üzerinde olumlu etkileri de bulunmaktadır. Bunlar en kısa haliyle aşağıdaki gibi sıralanabilir (lnskeep, 1991: 342-344):

• Önemli doğal alanların korunması,

• Arkeolojik, tarihi yerlerin ve mimari karakterlerin korunması

• Çevre kalitesinin geliştirilmesi

• Çevre değerini artırmak

• Altyapıdaki gelişme

• Çevresel duyarlılığı artırır

Ayrıca konumuz dahilinde sürdürülebilir yönetim bahsiyle ilişkili olması nedeniyle sürdürülebilir turizmin ekolojik açıdan sağladığı faydalara da yer vermek gerekir. Bunlar ise aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir (Çelik, 2016: 70-71):

• Sürdürülebilir turizm sayesinde destinasyondaki gelen ve giden turistlere yönelik iyi bir toplu taşıma sistemi yaratılır.

• Sürdürülebilir turizm CO_2 emisyonlarını azaltmaya yardımcı iklim koruma projelerini destekleyici nitelikte olmasından dolayı, geliş ve gidiş yolcuklarının yol açtığı CO_2 emisyonlarını en aza indirilmesinde bir araçtır.

• Sürdürülebilir turizm daha uzak destinasyonlara seyahat eden insanların daha fazla geceleme yapmasını teşvik eder.

• Sürdürülebilir turizm yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile uyumludur.

• Sürdürülebilir turizmin özellikle su ve enerji kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması ve gereksiz atıklardan kaçılmasını sağlayan altyapı ve binaları destekleyen bir yapısı vardır.

• Sürdürülebilir turizm yapılaşmada kaynak kullanımını (enerji, su, inşaat malzemeleri vb.) optimize eder.

• Sürdürülebilir turizm yerel koşullar (iklim, deniz seviyesi vb.) ile uyumlu ürünler (gıda, ısıtma vb.) sunar.

• Sürdürülebilir turizm atık çıkışını en aza indirir ve uygun atık yönetimi ile sanitasyön sağlar.

• Sürdürülebilir turizm biyoçeşitliliğin korunmasını dikkate alır.

Ekoturizm, ekonomik açıdan da birçok fayda veya zararı beraberinde getirmektedir. Çevrenin ekonomik bir değere sahip olduğunu gösteren daha geniş bir mavi-yeşil perspektiften biridir. Ekoturizm çevreyi korumak ve kalkınma faydaları getirmek için

maddi açıdan uygulanabilir bir araç olduğunu garanti etmek için, küresel bir pazarda rekabet etmek zorundadır. Ekoturizm ayrıca, tarım ve balıkçılık gibi geleneksel uygulamaları istila etmek veya onların yerini almak yerine onları tamamlayıcı bir yolla yerel halka direkt ekonomik yararlar sağlamayı amaçlıyor (Duffy, 2002: 51-71). Örneğin ekoturizm, park ve rezervler alanları için finansal kaynak olma özelliği ile fayda sağlamaktadır (Benzer, 2006: 70). Bu açıdan çevre-turizm-ekonomi bağlamında sürdürülebilir bir anlayışın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerek turizm bölgeleri, gerek turizm işletmeleri ve gerekse de tüketiciler açısından çeşitli kazanımları beraberinde getirmektedir. Burada önemli olan, ekonomi ile ekolojinin birlikteliğidir. Bu birliktelik, karşılıklı olarak sürdürülebilir kılındığı ölçüde gerçekçi olacaktır. Aksi takdirde sürdürülebilirlik, bir idealden öteye geçemeyecektir (Dilek, 2014: 95-96).

Bununla birlikte, ekoturizm daha küçük ölçekte gelişme eğilimi gösterdiğinden, yerel ekonomi üzerinde önemli etkilere sahip olabilir, ancak bölgesel veya ulusal kalkınma üzerinde çok az etki yaratabilir (Boo, 1990: 15-19). Doğrudan etkiler turistin oradaki faaliyetleri için orada doğrudan ödediği paradır. Ancak, örneğin bir restoran aldığı bu parayı ürünlerinin hammaddesini kendisine sağlayan, ya da ürünleri hazırladığı araç gereci üreten diğer sektörlere vermektedir. Bu da dolaylı etki olarak tanımlanmaktadır. Ekoturizm için dolaylı ekonomik faydanın yine o bölgede kalıyor olması çok önemlidir. Eğer restoran turiste sunacağı ürün için ürünü bölge dışından alıyorsa burada "leakage" yani "ekonominin dışarıya sızması" yaşanmaktadır. Dışarıya sızdırma oranı büyüdükçe ekoturizmin bölgede yarattığı doğrudan ekonominin bölgedeki koruma ve sürdürülebilirlik etkinlikleri için oluşturulacak fonlara gitme olasılığı azalır (Yücel, 2002: 3). Dolayısıyla doğal kaynakların olduğu bölgelerde uygulanabilecek bazı projelerin dışa sızdırma oranı ister istemez daha fazla, bazılarının ise daha az olduğu söylenebilir (Pekçetinöz, 2006: 9). Eğer bir restoran turiste sunacağı ürün için kullanacağı hammaddeyi bölge dışından alıyorsa ekonominin dışarıya sızması (leakage) söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan ekoturizmin gerçekleştiği bölgedeki iktisadi açıdan katkıları bölgesel girişimlerin başarı durumuyla ilişkilidir. Ekoturizm için gıda maddeleri, ulaşım araçları, rehber ve rekreasyon hizmetleri ile el sanatı hediyelik eşyalar yörenin girişimci insanları tarafından karşılandığı için bölgeye önemli ekonomik katkı sağlamaktadır (Pekçetinöz, 2006: 10; Türker ve Çetinkaya, 2009: 8). Buna göre ekoturizmin yerel kaynaklardan faydalanma ilkesinin, bu sızıntıların en aza indirilmesini sağlayarak, elde

edilen gelirin yine bölge içinde kalarak, bölgenin gelişimine katkı sağlayacağı kuşkusuzdur (Tükeltürk ve Yılmaz, 2013: 17). Sonuç olarak sızıntı konusu çok karmaşıktır. Sitlerdeki ve gezi türlerindeki karşılaştırmalar yanıltıcı olabilir. Buna ek olarak, nihai yerel ekonomik fayda düzeyi sadece kaçak düzeyine değil, aynı zamanda harcama miktarına da bağlıdır. Küçük çaplı turizm gelişiminin, büyük ölçekli turizme kıyasla daha az sızıntı içerdiği geleneksel bilgidir ve bu iddiayı destekleyen çeşitli araştırmalardan elde edilen deneysel kanıt vardır (Lindberg ve Enriquez, 1994: 60-61). Bununla birlikte, küçük ölçekli turizm tipik olarak daha az ziyaretçi harcaması içerir ve bu nedenle total ekonomiye olan etkisi büyük ölçekli turizme oranla daha az olabilir (Lindberg, 2001: 368-369). Oysa ekoturizmin ekonomik katkısı lokal girişimcilerin başarısında aranmalıdır. Ekoturizmde gıda, araç kiralama, taksiler, rehberler, rekreasyon ve el sanatları yerel girişimcilerce karşılanmalıdır. Ekoturizmde bu ürün ve hizmetleri sağlayacak girişimcilerin başarısı leakage oranını azaltacağı için çok önemlidir (Yücel, 2002: 3-4).

Olumlu yerel ekonomik etki, hükümetler ve yerel halkın ekoturizm gelişimini destekledikleri zaman yapmış oldukları en güçlü argümanlardan biridir. Mali kazanç üç kaynaktan gelebilir: (i) turistlerin harcamaları; (ii) özel sektörün yatırımları; ve (iii) kamunun yatırımı. Genellikle, milli parkların ve vahşi yaşam rezervlerinin oluşturulması gibi özel koruma rejimleri biçimindeki kamu sektörü yatırımları önce gelir. Bunu küçük turist akışları izler. Özel sektör potansiyel bir pazar fark ettiğinde, para ve uzmanlık yatırımı çoğu zaman daha büyük turist akışı ile sonuçlanır (Eagles, 2001: 622).

Sürdürülebilir turizm ve ekoturizm konusunda bahsi geçen sosyo-ekonomik özellikleri ile pek çok bölge için cazip bir potansiyel taşımaktadır ve ekoturizm eğilimi önemli ölçüde desteklenmektedir. Ekoturizmin geliştiği sahalarda meydana gelebilecek muhtemel pozitif iktisadi etkileri bunlardır (Taş, 2012: 52-53; Kişioğlu, 2013: 250-251; Ross ve Wall, 1999: 123-132; Çelik, 2016: 71; Akın, Gökçe ve Tokmak, 2008; Akın, 2006: 71; Tisdell, 1996: 12-13; Weaver, 1998: 21; Weaver, 2001a: 114; Tükeltürk ve Yılmaz, 2013: 15; Lindberg ve diğ., 1996: 547):

• Sürdürülebilir turizm uzun vadeli bölgesel ekonomik refahın korunmasına katkıda bulunur.

• Ekonomik açıdan kazanç sağlaması ülkelerin gelişmesine katkıda bulunur.

• Turizm gelirlerinin topluma yayılmasını sağlar.

• Sürdürülebilir turizm çok yönlü ve esnek bir altyapıya sahiptir.

• Ulaştırma, çeşitli mal ve hizmetlere ulaşabilme, iletişim gibi yerel altyapıyı geliştirir ve altyapının gelişmesiyle birlikte yöre insanına hizmet edilmiş olunur.

• Sürdürülebilir turizm destinasyon içindeki yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunur.

• Ekoturizm sayesinde doğrudan adil ücretli yeni iş imkânı yaratılmış olur.

• Sürdürülebilir turizm farklı ve birbirinden bağımsız ürünlerden büyük bir çeşitlilik sunar.

• Yerel ekonominin diğer sektörleriyle doğrudan bağlantı için büyük potansiyel sağlar.

• Turizmle ilgili yan sektörlerin gelişmesi konusunda katkı sağlar.

• Kırsal ekonomiyi canlandır.

• Ekonomik açıdan özellikle kırsal alanlardaki iş imkânlarının sınırlı olmasına bağlı olarak yeni sektörlerin gelişmesine olanak sunarak yöre insanının istihdamına katkıda bulunur.

• Kültürler arası hoşgörü ve global iletişimin kolaylaşmasında bir araçtır.

• Ekonomik destek sağlayarak, yerel kültürlerin ve kültürel mirasın korunmasını sağlar.

• Ekoturizm yerel ürünlere olan talebi artırır.

• Tarımın olmadığı veya az olduğu bölgelerde yerel ekonomiyi çeşitlendirir.

Wight (2002: 28), ekoturizm endüstrisinin karşı karşıya kaldığı bazı sorunların ve zorlukların yetersiz bilgi servis teknolojileri, uygun eğitilmiş personel ve rehber eksikliği, ekoturizm için markalaşma zorlukları, pazarlar arasında ürün transfer edilebilirliğinin olmaması, hava ulaşım sorunları ve maliyetleri, finansman, mevsimsellik, arazi için rekabet, geleneksel tüketim ürünü direnci, devlet yardımlarının eksikliği ve ulusal endüstri organizasyonunun eksikliği gibi konuları içerdiğini öne sürüyor. Bu bakımdan ekoturizmin olumsuz ekonomik etkileri aşağıdaki gibi açıklanabilir (Çakır, 2011: 77;

Yılmaz, 2008: 78-79; Weaver, 1998: 21; Weaver, 2001a: 114; Taş, 2012: 54-55; Kişioğlu, 2013: 251; Olalı, 1990: 385-386).

• İlk maliyetler (toprak alımı, korunacak bölge kurulumu, altyapı, üstyapı) ortaya çıkar.

• Yörede tüketim mallarının ve arazi fiyatlarının artmasına neden olur (Kaynakların işletmeler tarafından aşırı tüketilmesi, arazi satışları gibi etkenler bölgedeki fiyatların artmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda kırsal alanda çok miktarda enerji tüketimi yaratarak zaman zaman kesintilere neden olur).

• Sürekli giderler (altyapı gelişimi, maaşlar, vb.) olur.

• Tüketimin doğasına karşı düzensiz gelirlere yol açar.

• Göç, ithalat ve yerel olmayanlardan kaynaklanan gelir sızıntısı yaşanır.

• Fırsat giderlerine neden olur.

• Vergi kaçakçılığı, yabancı girişimci ve yöre halkından olmayan çalışan (yöre halkından olmayan uzman personellerin varlığı vb.) istenmeyen durumlar ortaya çıkabilir.

• Yaban hayatı korunurken, yabani hayat tarafından yöredeki diğer ürünlere zarar verilebilir veya doğrudan yaban hayatına olumsuz etkiler yapabilir.

• Yöredeki oteller ve benzeri tesislerin su ve enerji gibi kaynakları aşırı tüketmeleri, bölgedeki fiyatları arttırmakta, elektrik ve su kesintilerine neden olabilmektedir.

• Turizme aşırı bağımlılığın yarattığı olumsuz sonuçlar ortaya çıkar.

Son olarak ekoturizmin sosyo-kültürel çevre üzerindeki etkileri üzerine bazı önemli noktalara değinecek olursak, ekoturizm, sosyo-kültürel açıdan da olumlu ve olumsuz birçok etkiyle karşımıza çıkmaktadır. Yerel toplum ve turistler arasındaki ilişkilerle birlikte turistler arasında da farklı kültürlere, sosyo-ekonomik şartlara sahip insanlar bulunmaktadır. Bunlar birbirleri ile ve yerel halk ile temas halindedirler. Bir turistik destinasyon çok çeşitli etnik gruplardan oluşabilir. Bu yüzden birçok turistik alanda kültürel etkiler sadece yerel toplum ve turistlerin kültürleri arasında değil, toplumun kendi içinde de ortaya çıkabilir. Ayrıca turistler, sürekli yaşadıkları yerde göstermedikleri

davranış yapıları ve sıra dışı bir yaşam tarzını gittikleri yerlerde gösterebilmekte, kendi kültürlerinde sosyal açıdan kabul edilemez bazı deneyimleri arayabilmekte veya davranışlar sergileyebilmektedirler (Inskeep, 1991: 367). Sürdürülebilir turizm ve ekoturizm, ideal bir ortamda genelde ortaya çıkabilecek olumlu sosyo-kültürel etkileri aşağıdaki şekilde belirtilebilir (Mclntyre, 1993: 111; Middleton ve Hawkins, 1998: 76; Wearing, 2001: 396; Weaver, 2001a: 120; Weaver, 1998: 21; Akın, 2006: 51-52; Kozak ve diğ., 2012: 89-93; Çelik, 2016: 71; Emekli, 1998: 255):

• Sürdürülebilir turizm, turizmin gelişmesinde yerel toplulukları gerekli kılar.

• Birçok bölgenin kültürel özellikleri modernleşmeden kaynaklanan değişimlerle, turizmin bir etkisi olmadan kaybolabilir. Turizm; müzeler, tiyatrolar, yerel sanatlar, folklorik değerler ve diğer kültürel olanaklar ve faaliyetleri destekleyerek kültürel mirasın korunmasına yardımcı olur.

• Sürdürülebilir turizm milliyet, yaş, cinsiyet, din, engellilik veya siyasi tutum nedeniyle ne çalışanlara, ne de misafirlere karşı ayrımcılık yapmaz.

• Yerel toplumun kültürüyle gurur duymasını ve onu canlı tutmalarını sağlar. Turistler yerel toplumun kültürünü inceler, ilgi duyarlar ve onu öğrenmek İçin isteklidirler.

• Turistler ve yerel toplum arasında birbirlerinin kültürlerini öğrenmeleri bakımından, kültür alışverişi sağlar.

• Yerel kimliğe ve geleneklere sahip çıkılmasını ve bunlara odaklanılarak sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olur.

• Sürdürülebilir turizm, yerel nüfus üzerinde turistin etkisini değerlendirmektedir ve yerel halkın geleneklerine ve kültürel değerlerine saygı duymaktadır.

• Rekreasyon aktiviteleri, restoranlar, yerel taşımacılık gibi sağladığı olanaklarla genel olarak yerel halkın yaşam kalitesinin geliştirilmesini destekler.

• Sürdürülebilir turizm doğal güzelliklerin ve sembollerinin yanı sıra kültürel varlıkların da korunmasına ve devamlılığının sağlanmasına önem verir ve sürdürülmesi için bir kaynak sağlar.

• Yerel/yerli kültürün değeri ve doğal çevre hakkında toplulukta daha fazla farkındalık yaratır.

• Sürdürülebilir turizm; çalışma saatleri, sağlık, güvenlik ve sürekli eğitim olanakları konusunda adil çalışma koşullarını destekler.

• Turizm gibi, kültürlerarası anlayış ve küresel iletişimi kolaylaştırıcıdır.

• Hoşgörü ortamını geliştirir.

• Kırsal bölgelerin kentleşmesini hızlandırır.

• Kadın hakları konusunda ilerlemeye neden olur.

• Boş zaman kullanma alışkanlığını geliştirir.

• Temizlik bilincinin gelişmesini sağlar.

• Yeni toplumsal kurumların ortaya çıkmasına neden olur.

• Yeni mesleklerin ortaya çıkmasına neden olur.

• Yerel halkın tarih ve kültür değerlerine sahip çıkma bilinci gelişir.

• Yabancı dil öğrenmeye yönlendirir.

• Aile bağlarını güçlendirir.

• Çekirdek aile gelişir.

• Giyim şekli ve davranış şekli modernleşir.

• Kadın-erkek arasındaki farklılıklar azalır.

• Ekolojik turizmin toplumun büyük bölümü tarafından ulaşılabilir olur.

• Deneyimlerin manevi değeri artar.

• Yerel halk ve turistler arasında çevre bilincinin artmasına imkân sağlar.

• Turist ile yerli halk yakınlaşarak kültürler arası kaynaşma olur.

• Siyasal, toplumsal, dinsel ve ahlaki hoşgörü artar.

• Tatil ve turizm anlayışı gelişir.

• Opsiyonel ve varoluşsal faydalar sağlar.

• Sürdürülebilir turizm şeffaf ve inandırıcı iletişim kurar.

Ekoturizmin fiziksel ve ekonomik çevre gibi sosyo-kültürel çevre üzerinde olumsuz etkileri görülebilmektedir. Ekoturizmin gelişme sürecinde sosyo-kültürel değişimler hem olumlu hem de olumsuz gerçekleşebilirse de, eğer bir toplum bu sürece dahil edilmemiş ve turizmi benimsememişse bu durumda genellikle olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ekoturizmin sosyo-kültürel çevre üzerinde yaratabileceği doğrudan ve dolaylı olumsuz etkiler şunlardır (Herbig ve O'Hara, 1997: 231-234-236; Scheyvens, 1999: 245-249; Eber, 1992: 13; Şen, 2010: 125; Kozak ve diğ., 2012: 89-93; Weaver, 1998: 21; Emekli, 1998: 262):

• Yerel ve izole kültürlere müdahale edilir.

• Geleneklere bağlılık azalır.

• Dinsel, ahlaki değerler bozulur.

• Elit bir yabancı değerler sisteminin dayatılmasına yol açar.

• Yerel kültürlerin yaşam alanlarının yerini parkların almasına neden olur.

• Yerel kontrolde bozulma olur.

• Konut tipleri ve kullanım biçimi geleneksellikten uzaklaşır, özgün kimlikleri kaybolur.

• Yerli halkta turistlere karşı aşağılık duygusu gelişir.

• Suç işleme ve suçluluk çeşitleri artar.

• Turistler bulaşıcı hastalıkların yayılmasında rol oynar.

• Akrabalık ilişkileri zayıflar.

• Bazı yerlerde iş arayanların iç göçü yapmasına neden olur.

• Yerel halkın muhtemel çatışmalarına sebebiyet verir.

• Turistlerin yerel kültürü inkâr etmesi (Avcılık, çiftçilik, anız yakma) vb… gibi durumlarla karşılaşılır.

• Yöre insanın ve bunlar içerisinde gençlerin turizm ile bağdaşan gösterişe dayanan bir tüketim anlayışı ve etkileyici yaşam şekillerinden etkilenmeleri söz konusudur. Bu durum, gençler üzerinde uygun olmayan yerel ekonomik ve sosyal şartlar oluşturabilir, büyükleri ve aileleriyle aralarında huzursuzluklar yaşanabilir.

• Turizmdeki hızlı gelişme, yöreye dışarıdan gelen ve yerel toplum tarafından bilinmeyen, anlaşılamayan ya da kontrol edilemeyen değişikliklerle karşılaşılmasına neden olabilir. Bu durum yerel ve bölgesel sosyal yapının çeşitliliğini yok eder.

• Yöre halkının konaklama, çeşitli alt ve üstyapı hizmetleri ile diğer kamu hizmetlerini turistlerle paylaşmak zorunda kalır.

• Ziyaretçi sayısının artmasına bağlı olarak yerel kültür ve dil erozyona uğrar.

• Turist ve halkın etkileşimi ile birlikte zenginlik ve fakirlik belirgin bir şekilde fark edilir.

• Kültürü temsil eden bir takım unsurların, festivallerde ve çeşitli gösterilerde yeniden canlandırılması bazı kültürleri tehdit etmekte ve onların orijinal yapılarının bozulmasına neden olur.

• Ekoturizmin konusunda beklenti içinde olunan yararların insanların her kesimine ulaşması, gelişme sürecindeki yerel toplumu dışlamış, hayal kırıklığına uğratmış, sinirli ve ilgisiz bir psikolojik yapı içine sokmuş olabilir.

• Toplumlardaki bazı kültürel değerler ve gelenekler, düzenlenen turizm faaliyetleri sonucu olumsuz yönde etkilenebilir.

• Bunlara ilaveten yabancılara karşı düşmanlık artabilir, suç oranlarında artış yaşanabilir, kültürel özellikler ticari bir boyuta dönüşebilir ve turistlerin taklit edilmesi kötü yönelimlere yol açabilir.

4.2. ARAŞTIRMA SAHASINDA TURİZM VE DİĞER BEŞERİ FAALİYETLERİN, SOSYO-KÜLTÜREL, EKONOMİK VE DOĞAL ÇEVREYİ OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN BAŞLICA SORUNLAR

Hızla kentleşen ve sanayileşen dünyada insanların rekreasyonel faaliyetlere olan ihtiyacı artmakta ve bu amaçla en fazla tercih edilen alanların başında ormanlar bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre ormanlar hava kirliliğinin ve gürültü kirliliğinin önlenmesine de önemli katkı sağlanmaktadır. Özellikle kentleşen alanlar ve sanayi tesisleri çevresinde yaşayan insanların sağlıklı ortamda yaşamalarına katkı sağlamaktadır (Güçlü, 2010: 74). Günümüzde turizmin yoğun olduğu dağlık alanlarda ortaya çıkan pek çok olumsuz etki tespit edilmiş durumdadır. Şüphesiz ki bu etkiler

dünyanın her yerinde aynı nitelikte ve boyutta değildir. Ancak bunların hepsinin ortak paydası, dağlık alanlarda yaşayan toplumlar üzerindeki sosyo-kültürel etkiler ile doğal çevre üzerindeki etkilerdir (Somuncu, 2004: 7).

İronik olarak ne kadar az ziyaretçi ve ne kadar zor ulaşılabilirlik genellikle o kadar çok doğallık derecesinin algılanmasıdır. Böyle bir durum bu yüzden turizmin gelişimi için birçok zor koşul yaratır; çünkü eğer artan turist sayısı doğa temelli turizm gelişmesi için bir başarı ölçütü olursa ne kadar çok turist sayısı o kadar düşük bölgenin doğallığı, doğa üzerindeki etkilerin sonucu olarak ezme etkisini, yeni türlerin girişini ve var olan biyoçeşitliliğin kaybını içerecektir (Hall, 2004; Hall, 2007: 106). Böyle bir durumun ortaya çıkmasında pazarlama sorunlarının da rolü oldukça fazladır.

Buna göre beşeri faaliyetler ile doğal yapı ve potansiyeller arasındaki dengesizlik ve çelişkiler bugün dağlık alanların genel karakterleri haline gelmiştir. Doğu Karadeniz Dağlarında da görülen bu durum başta Kaçkar Dağı olmak üzere diğer dağlık alanların da önemli birer sorunu haline gelmiştir. Dağlık alanlarda görülen geleneksel kullanım modelleri, küresel değişimler sonucunda yerini istilacı bir kullanım modeline bırakması neticesinde, Doğu Karadeniz ve Kaçkar Dağı örneğinde olduğu gibi, Türkiye'nin diğer dağlık alanlarında da çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekolojik özelliklerinin oluşumu ve gelişimi açısından zor ve hassas koşullara sahip dağ alanları ekosistemleri üzerine olan baskıları kolaylıkla tolere edebilecek bir kapasite değildirler. Bu nedenle dağlık alanların diğer coğrafi birimlerinden farklı olarak, çok daha dikkatle korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir (Gönençgil, 2009: 126-127). Buna bağlı olarak çevresinde ve içinde 3000 m'yi aşan yüksek dağlık kütlelerle Artvin ilinde ekoturizm etkinlikleri veya faaliyetleri içerisinde ön plana çıkan dağ turizmine bağlı ortaya çıkan sorunların başında biyolojik çeşitliliğin tehdit edilmesi, erozyon, çevre kirliliği, görsel kalitenin bozulması, yerel halkın yaşam ve kültürünün olumsuz yönde etkilenmesi gibi birçok problemle yüzleşmek mümkündür. Bunun yanında doğal kaynaklar (ormanlar, yeralatı ve yerüstü zenginlikleri gibi) yönüyle zengin olan bu sahalar insanları kendisine çekmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar ekoturizmin talep ettiği doğal çevrenin bozulmasına ve kalitenin düşmesine yol açmaktadır. Buna göre ekolojik dengenin bozulmaması dünyanın geleceği ve bunun yanında Artvin ilinin doğal yapısının devamlılığı için gereklidir. Bunun için doğal ortamların korunması, sayılarının artırılması, sürdürülebilirliği, bölgelerdeki fauna ve flora topluluklarının ekolojik

dengesinin korunması, insan ile doğa arasındaki ilişkinin dengeli bir şekilde tutulması gerekmektedir.

Dağ turizmi ile ilgili olarak dağcılık sporunda, bir dağa tırmanmak amacıyla ilk kez gelen, yöreyi tanımayan, gerek yerli ve gerekse yabancı dağcılar için, bu spor dalında deneyim sahibi, dağı iyi tanıyan, yabancı dil bilen profesyonel rehberlere ihtiyaç vardır (Somuncu, 1992: 307-308). Ancak Artvin ilinde profesyonel rehberlerin sayısı oldukça az olup, birçok seyahat acentası ve dağcılık kulüpleri kendi grupları için kendi rehberlerini dışarıdan getirmektedir. Bununla birlikte yörede harita ve broşür gibi dokümanlar bazı ilçelerle sınırlı ve çok geneldir.

Doğal ortamdaki baskı gruplarından bir başkasını da koruma-kullanma dengesinin göz ardı edildiği ve kontrolsüz şekilde gerçekleştirilen ***yoğun turizm faaliyetleri***nin yol açtığı olumsuz çevresel ve sosyo-kültürel faktörlerdir. Nitekim Artvin ili doğal kaynak değerlerinin yoğun olduğu ve ekoturizm açısından gelişmeye müsait yörelerden birisini oluşturmaktadır. Ancak turizm sektöründe ekoturizm adı altında gerçekleştirilen pazarlama faaliyetleri birçok yerde amacının dışına çıkılmasına bağlı olarak başta korunan alanlar olmak üzere birçok doğal turistik destinasyonda çevre sorunlarının yanında doğanın kirlenmesine, canlı türlerinin olumsuz yönde etkilenmesine, ekosistemin zarar görmesine ve ciddi bunlarla birlikte ekolojik kayıplara neden olmaktadır. Özellikle ülke genelinde olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölümü'nde de giderek ilgi gören ve rekreasyonel/sportif faaliyetlerden birisi olan ***"offroad"*** teknik açıdan donanımlı arazi araçları ile orman, dağ ve yayla yollarında (bazen yol dışında) yaz ve kış mevsimlerinde yapılan doğa keşif veya etkinliklerinde yollarda aşırı toz çıkartılması, etkinliğe katılan kişi ve araç sayısının fazla olması, kırsal alanda bitki ve yaban hayatı başta olmak üzere önemli sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Motorlu ulaşım koruma alanlarında çalışan turlar, ekoturlar olarak reklam veren turlar ve pek çok turizm ürünlerinin bir parçasıdır. Dört çekerli ve yollarda kullanılması yasak olan araçlar birçok sebepten ötürü ekoturlarda kullanılabilir (Newsome, Cole ve Marion, 2004: 51). Bu nedenle, ekoturizme etkilerinin yüksek olduğu arazi araçlarının (OHV'nin) sadece yasal olarak izin verildiği ölçüde olması, ayrıca onlara ekotur ürünlerinin bir parçası olarak ihtiyaç duyulduğu için çevresel etkileri en aza indirgemek açısından dikkatle kullanılması gerekmektedir. İşleyiş etkisi, örneğin tahrip, emisyon,

gürültü gibi çevresel etkiler ve yüksek muhafaza değerin olduğu yerler için dikkate almadan onu sürenin (OHV) birçok, hem kişisel hem de ticari, eğlence kullanıcısı da vardır. Bunun neticesinde bitki örtüsünün kaybı, toprak erozyonunu, besin maddesi kaybını ve bazen toprak yüzey sıcaklığını artırır ve tüm bu faktörler daha fazla bitki örtüsü kaybına yol açar (Buckley, 2004b: 83-87). İl genelinde bazı köylüler zor arazi şartlarında işlerini kolaylaştırmaları açısından kullanmaya başlamalarının yanında turizm amaçlı henüz bu araçların yeterince kullanılmıyor olması bir avantaj olarak görülebilir.

Turizm ve ekoturizm faaliyetleri içerisinde yaban hayatı gözlemleri içerisinde dünyada en fazla gerçekleştirilen kuş gözlemi konusunda dikkatsizlik, bilgisizlik ve yanlış uygulamalar neticesinde kuşların doğal yaşamını tehdit eden sorunlarla karşılaşılmaktadır. Daha yaygın olarak kuşlara ait habitatlarda bitki örtüsünü tahrip ederek, sürekli çıkarılan gürültülerle, yuvama, tünek ya da tüneme noktalarında rahatsız edilerek, yuva alanlarına girilerek, sulak alanları kurutarak, kirleterek, yol ve patikalardaki aşırı yoğunluklarla, beslenme alışkanlıkları üzerine etkilerle gibi doğrudan veya dolaylı yollardan değişiklik yapabilir (Buckley, 2004c: 189).

Toprak veya bitki üstündeki ezme (çiğneme) en az üç etkiye sahiptir: bitki örtüsünün aşınması, organik toprak katmanının aşınması ve toprağın sıkışması. Bitkiler ezme yoluyla çürütülebilir, ezilebilir, ayrılabilir ve hatta kökünden sökülebilir. Ezmenin etkileri, bitki boyu, gövde uzunluğu ve yaprak alanındaki azalmanın yanı sıra çiçek açan bitki sayısı bitki başına düşen kömeç ve tohum sayısını kapsamaktadır (Liddle, 1997). Azalan yükseklik ve yaprak alanı tükenmiş karbonhidrat rezervleriyle sonuçlanan bitkinin fotosentetik yüzeyini azaltmaktadır (Hartley, 1999). Bu değişiklikler genel olarak bitkinin sağlığındaki ve çoğalmasındaki, azalmayla sonuçlanmaktadır. Birçok bitki ezme yoluyla yok edilmiştir. Orta seviyedeki ezme her nasılsa, bazı türler rekabetin azalması ya da mikro yaşam alanındaki bir değişikliğin bir sonucu olarak sayıda bir artış gösterir. Genellikle ezmenin yoğun olduğu yerlerde bitki örtüsü ve biyokütle yapısı değişmiştir (Cole, 2004: 46). Nitekim Artvin il genelinde en sık kullanılan trekking alanları ve çevreleri, yerel halkın yoğun kullanım alanları, yine yoğun ve zamansız tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği sahalar insan ve diğer canlı türlerinin aşırı kullanımından bitki ekosisteminin zarar görmesi ve yok olmasına varan sonuçlar doğurabilmektedir.

At sürmek, bugün, başlıca bir turist veya eğlence etkinliğidir ve ülkelerde ve çevresel koşullarda büyük bir çapta meydana gelir. Belirlenen etkilerden en yaygın ve çokça bilineni at toynaklarının sebep olduğu zemin seviyesi hasarıdır. Temel problem zemine uygulanan geniş güçtür çünkü atın ağırlığı toynaklar yüzünden 4 bölgeye sert etki yapar. Atlar ve binicileri bir iz boyunca ya da bitki örtüsü arasından gittiklerinden dolayı özellikle kırılgan bitki topluluklarında bitki örtüsüne ve toprağa zarar verecek etkinlikler için daha fazla potansiyeli vardır (Newsome, Cole ve Marion, 2004: 62-63).

Bir diğer konu ise plansız bir uygulamanın sonucu olarak kırsal bölgelerdeki rekreasyon alanları, kıyılar ve daha duyarlı dağlık alanlardaki ekosistem açısından dikkate değer bölgelerin bulunması turizm yatırımları, diğer ekonomik (tarım alanı) faaliyetler ve belli büyüklükteki alanları işgal etmektedirler. Eğer planlama aşamasında alandaki doğal yapı korunmaz, yapılaşmalar doğal çevreyle uyumlu konumlandırılmazsa alandaki kayıp kaçınılmaz olacaktır (Atik ve Sayan, 2006: 68). Bununla birlikte il genelinde açılan yeni tarım alanları biyoçeşitlilik açısından zengin olan meraların ve orman alanlarının yok edilmesine neden olmaktadır.

Ekoturizmin uzun süreli etkinlikleri içerisinde kampçılığın yol açtığı birçok problem vardır. Kamp için kullanılan çadır gibi geçici konaklama ünitelerindeki artış ve kamp ateşi insana ait atıkların çevreyi kirletmesine neden olmaktadır. Özellikle oluşum şekilleri yönüyle farklılık gösteren buzul gölleri çevresinde yürütülen kampçılık faaliyetleri, erozyona, bitkilerin yok olmasına ve doğal göllerin atıklarla kirletilmesine yol açar. Bu durumu şu şekilde de açıklamak mümkündür. Kamp bölgelerindeki organik ufuklar kontrolleri kadar üçte bir yoğunluktadır; mineral toprak kamp bölgesinin çoğunda maruz bırakılır. Bu mineral topraklar sıkıştırılır-kütle yoğunluğunu ve nüfuz direncini arttırır. Var olan ağaçlar tahrip edilmiş (kesilmiş dallar ya da izli gövdeler) ya da kesilmiştir, ağacın üremesi giderek azalmıştır. Ağaç fidanlarının sayısını düşmesiyle birlikte yetersiz ağaç üremesi, sonuç olarak ağaçlar öldüğünde ağaçların kamp alanında yenilenemeyeceğini belirtir (Cole, 2004: 47-48). Kamp yapmak aynı zamanda kamp dışı etkilere sebep olabilir. En yaygın olanı kanunen geçersiz yer örtücü/tırmanıcı (kamp alanı ve su kaynakları arasında, diğer kamp bölgeleri ya ana patikadır) ve kamp ateşinde yakılan bir dizi odundan sebep olan etkilerdir (Cole, 2004: 48). Etkinin nicel betimlemeleri belirlenen uzaysal ölçü analizinde çeşitlilik gösterir. Örneğin, bitki örtüsü kaybı kamp alanında % 100 oranında olabilir ama sadece bütün kamp alanın % 50

araştırıldığında göl havzası skalasında kampla ilgili bitki örtüsü kaybı % 1 ya da 2 oranındadır, park ya da yabani alanlarda % 1'den daha az olan bitki örtüsünün yok olması olasıdır (Cole, 1981). Etkilerin çok azı bu 10 ha ölçeğindedir ve çoğu kısmı da 10,000 ha ölçeğinde kümelenmiştir. Etkilerin miktar ölçümü sadece belirlenen ölçek analizinde geçerlidir (Cole, 2004: 50)

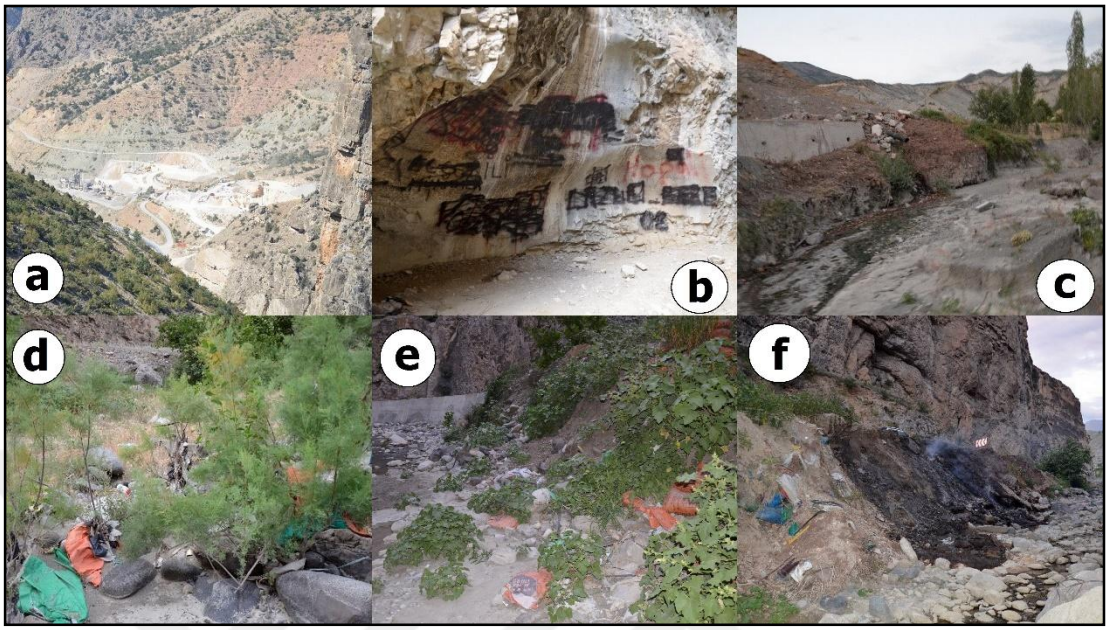
Avlanmanın kendisi artık günümüzde "cinayet" işlemekle eşdeğer sayılabilir. İster kaçak isterse yasal mevzuata uygun olsun, insanlar tarafından "av hayvanları" diye bu çağa artık uygun düşmeyen tabirle damgaladığımız canlıları bilinçsiz ve keyif için öldürmenin ne insani ne ahlaki ne de İslami bir yönü vardır. "Avcılık" canlı yaşamın devamı için gerekli bir eylemdir. Ancak bahsedilen avcılık, atmaca veya şahinlerin avlarını havadan tespit edip yakalaması, kaplanın avına gizlice yaklaşarak onu parçalaması veya bir yılanın gizlice saklanıp ve bekleyerek avının üzerine atlaması şeklinde doğada cereyan eden "zorunlu" beslenme amaçlı gerçekleştirilen avcılıktır. Av ve avcı doğanın gerçeğidir. Bir avcı, avım yakaladığı zaman onun gücünü test eder. Zayıflar ve zeki olmayanlar yakalanır. Böylece genetik gelişim ve doğal seleksiyona katkıda bulunurlar (Karaküçük ve Akgül, 2016: 255-256). Artvin ili sahip olduğu yaban hayatı ile birçok canlının doğal yaşam alanı konumundadır. Kırsal kesimde yaşayan insanların asırlardır gerçekleştirdiği ***av*** faaliyetleri kanuni yükümlülükler ve denetimler neticesinde kontrol altına tutulmakta, yerel halkın bu konu hakkındaki korumacı yaklaşımları ve yaptırımların ağır olması insanları bu faaliyeti gerçekleştirmelerinde caydırıcı bir etken olarak kullanılmaktadır. Buna rağmen ilde kontrollü (***avcılık ve av turizmi***) ve kırsal kesimde yaşayan insanların kontrolsüz şekilde gerçekleştirdiği avcılık (yaban hayvanı avcılığı ve olta balıkçılığı gibi) ekoturizmi baltalayan önemli problemlerden biri olarak halen devam etmektedir. Bununla birlikte insanların doğal çevre üzerindeki baskısı, doğaya hâkim olma ve doğadan daha fazla faydalanma gibi arzuları yaban hayatının yaşam alanlarını tehdit etmekle birlikte bu iki kesimi karşı karşıya getirmektedir. Zaman zaman bu olumsuz faktörler neticesinde beslenme yetersizlikleri insan faaliyetlerinin hüküm sürdüğü tarım ve hayvancılık alanlarının yaban hayvanları tarafından istilasına ve bunun neticesinde tehdit olarak görülen başta ayı, domuz, tilki ve kartal ile etinden faydalanılan av hayvanları olarak kırmızı benekli alabalık, yaban keçisi, keklik ve tavşan gibi canlı türleri öldürülmektedir. Böylece hassas

ekosistem içerisinde yaban hayvanlarının avcılık faaliyetleriyle tehdit edilmesi biyolojik çeşitliliğin ve ekosistemin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır.

Yerliler ve alana gelen turistler arasındaki olumsuz etkileşim turizmin yol açtığı sorunlardan birisidir. Bir doğa turu, turistlerin doğayı anlamaları, duyarlı olmaları ve çevresel sorunlara karşı ilgili olmaları için mükemmel bir ortam niteliği taşımaktadır. Ancak birçok koruma alanında eğitimli tur rehberleri ve gerekli altyapı sağlanmış durumda değildir (Benzer, 2006: 71). Gerek turistler gerekse yerel halk arasında özellikle ekoturizm gibi kırsal kesimlerdeki hassas alanlarda gerçekleştirilecek turizm faaliyetleri için her iki kesimin de bilgilendirilmeleri büyük önem taşır. Kırsal kesimdeki daha çok kapalı toplumların yaşadığı alanlara doğru gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetlerinde özellikle turistlerin davranış şekilleri yerel halkın olumlu veya olumsuz tepkileriyle sonuçlanmasına yol açmaktadır. Olumlu davranışlar olumlu tutumlardan kaynaklanır. Bu nedenle, yerlilerin turistlere karşı tutumları olumlu olduğu ölçüde aralarındaki ilişkiler olumlu olacak, yerlilerin turistlere karşı olumsuz tutumlar takınması oranında aralarındaki ilişkiler olumsuz bir nitelik alacaktır (Doğan, 2004: 95). Yerlilerin turistleri basmakalıp yargılar içinde algılamaları, yerlilerin geçmiş deneyimleri ile turistler konusunda sadece duydukları şeyler üzerine turistlere karşı tutumsal bir kalkan oluşturması, genel ve özel yargılar gibi durumların turist-yerli halk arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir (Farrell, 1979: 127). Bunun yanı sıra yerel halkın eğitim ve kültür düzeyi yüksek bir kesimden oluşması, konukseverlik gibi geleneklerin bulunduğu toplumlar ile turistler arasında olumlu etkileşimlerin yaşanmasına imkân sunmaktadır. Ancak turistlerin yerlilere karşı tutumları onlara karşı davranışlarını biçimlendirerek aralarındaki ilişkileri etkilemektedir. Olumlu ve olumsuz durumları yansıtan bu davranış şekilleri arasında turistlerin ilgisizlikleri, kaygı ve acıma duyguları, iyilik, iyi izlenim bırakma, üstünlük kurma, aykırı davranışlar, çıkar çatışmaları, iletişimsizlik, kitleler halinde olunması, yaşam biçimleri arasındaki ayrılıklar ve ön yargılar iki kitle arasındaki etkileşimi ortaya çıkartmaktadır (Doğan, 2004: 97-103).

Turizm alanlarında en sık görülen sorunlardan birisi de yerel halk ve ziyaretçilerin doğal ya da tarihi alanların çevresinde ve duvarlarında bırakmış oldukları izler ile atıklardır. Bunlar ciddi anlamda görsel kirliliğe yol açmakla birlikte alanın yabancı ziyaretçi potansiyeli de düşünüldüğünde çok kötü bir imaj oluşmasına neden olmaktadır. Bu gibi sorunların yaşandığı yerlerden birisi de Cehennem Deresi Kanyon duvarları

(Fotoğraf 4.1.), hemen hemen bütün kilise ve kalıntıları üzerinde bunları görmek mümkündür.

Fotoğraf 4.1. Cehennem Deresi Kanyonu ve Çevresinde Doğal Sit Alanını Tehdit Eden Başlıca Çevre Sorunlarından Görünümler[17].

Artvin ili doğal olduğu kadar tarihi ve sosyo-kültürel özellikleriyle de ekoturizm için ideal alanların başında gelmektedir. Doğal çevre ile insan etkileşiminin bir sonucu olan ve ekoturizmi olumsuz yönde etkileyecek konulardan birisi de sosyo-kültürel turistik kaynakların zarar görmesi veya doğal yapıyla uyumsuz ***betonlaşma*** tehdididir. Yaylaların asıl kullanım amaçlarından yani hayvancılık faaliyetlerinden uzaklaşarak rekreasyon amacının ön plana çıkması yaylalardaki evlerin kat, plan ve şekilsel özellikleriyle yöre mimarisinden oldukça uzak bir hal aldıkları görülmektedir. Bunun için yerel yönetimlerin denetimi artırarak bu meskenlerin yapımına engel olunması, yapılanların ise yıkılması konusunda girişimlerde bulunulması gerekmektedir. Aynı zamanda hayvancılık faaliyetleriyle ön plana çıkan alanlarda turizmin gittikçe yaygınlaşması buradaki geleneksel ekonomik faaliyetlere zarar vermesi de bir diğer sorundur.

Betonlaşma konusunda şunu da eklemek gerekir. Konaklama tesisleri inşa edilirken, il, ilçe veya kasabalarda mevcut gereksinimi karşılayacak nitelik ve niceliklere sahip olmaları gerekmektedir. Kırsal kesime doğru gelindikçe bu tesislerin yörenin doğal

[17] [a) Taş ocağı, b) Kayalar üzerine yazı yazılması, c) Atık suyusun dereye verilmesi, d-e) Kanyon içerisine çöp atılması, f) Ateş yakılması].

ortam özellikleriyle uyumlu olmasına, çevreye duyarlı eko-tesis niteliğinde olmasına dikkat edilmelidir. Orman içerisinde bulunan konaklama tesislerinin lüks ve kapasitesi yüksek niteliklerde olması hem yatırımcı için olumsuz ekonomik sonuçlar doğuracak, hem de kırsal dokuyla hiçbir şekilde uyum sağlamayacaktır. Turizm merkezlerinde aşırı otelleşme ve beraberinde kitle turizmi, çevresel sorunlar (çevre kirliliği, katı atık sorunu, kanalizasyon, gürültü kirliliği gibi) ve birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir.

Kırsal yerleşmeler içerisinde özellikle geçici yerleşmelerin bulunduğu alanlardaki alt ve üstyapı yatırımları doğal çevre üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bununla birlikte turizm gittiği yerde alt ve üst yapıya her zaman ihtiyaç duymuştur. Turizmin gelişmesi ve turist taleplerinin karşılanması ekoturizme uygun bir planlama ile mümkündür. Ancak ekoturizm planlaması olmaksızın, yayla evlerinin modern yapı ve gereçlerle inşa edilmesi, kırsal yerleşmelerdeki otantik birkaç katlı taş veya ahşap evlerin yerini betonarme meskenlerin alması yörede görülen tehditlerden birisidir. Ekoturizm için önerilen otantik meskenlerin yerel halkın ekonomik açıdan kalkındırılması açısından ev tipi pansiyonculuk bazı yerlerde ekoturizm konaklamasının dışına çıkarak daha fazla ekoturisti çekmek ve daha fazla kazanç elde etmek için çok katlı yöreyle uyumsuz konaklama tesislerinin yapılmasına yol açmıştır. Şehir veya kasabalarda nispeten kabul edilebilecek olan bu yapılaşmalar kırsal yerleşmeler ve hatta yaylalar için pek uygun değildir.

Yeşil ulaştırma, "hem kısa hem de uzun dönemde, gezegenin zararlı emisyonu içine çekme yeteneğini aşmadan dışarıya emisyon vererek, yenilenebilir kaynakların kullanımını tercih ederek, yenilenemez kaynaklarının yenilenme hızlarının altında kullanımına özen göstererek, gürültü azaltımına giderek ve toprak kullanımını azaltarak, neden olduğu tüm negatif dışsallıkların bedelini ödeyerek, ekosistemi ve toplum sağlığını tehlikeye sokmayan işletmeler" şeklinde tanımlanmaktadır (Björklund, 2011: 12). Yine yörede son zamanlarda gerçekleştirilen enerji yatırımları hem sahil ile olan ***ulaşım*** ağının gelişmesine, hem de Erzurum-Artvin yol güzergâhında devasa yatırımların yapıldığı bir yer haline getirmiştir. Bunun yanında yaylalara ulaşım için açılan yollar (yeşil yol projesi) ve hatta bu yolların kimi yerlerde asfaltlanması daha çok insanı buralara çekmekte ve tahribatın boyutunu arttırmaktadır. Bazı yaylalarda ulaşım imkânları gelişmemiş olup erişim güçlükle gerçekleştirilmektedir. Bu alanlara altı yüksek jeep gibi arazi araçlarıyla erişilebilmektedir. Bu nedenle yayla yollarını birleştirmekten ziyade mevcut yolların

iyileştirilmesi daha doğru bir karar olacaktır. İklime bağlı olarak her yıl bu yollar kışın çığ, yazın ise heyelan ve kaya düşmesi gibi olaylarının en sık rastlandığı yerlerdir. Bu nedenle her sezon yeniden bu yolların bakıma alınması gerekmektedir.

Doğu Karadeniz'de bir uçtan diğerine uzanmakta olan kıyı karayolu çoğunlukla deniz dolgularıyla kıyı şeridi takip edilerek geçirilmiş olup, dalgaların enerjileri dolguların yapım teknikleri (yatık meyil kazandırılması ve düzey kıyı duvarları yapımı gibi) nedeniyle artmış ve sahildeki kum ve çeşitli malzemeler deniz içlerine taşınmıştır. Bu taşınma sonucu sahiller kaybolmaya yüz tutmuştur. Ayrıca karayolunun gelişmesi sonucu bölge kıyılarında barınaklar, limanlar ve çeşitli yapılar hızla artmış fakat akıntı ve dalga özellikleri çok iyi incelenmeden projelendirildiği için kıyı bölgelerinde önemli problemler (liman ve barınakların dolması veya malzemenin dalgalarla taşınıp boşalması, sahilde heyelan, dalgaların getirdiği malzemelerin sahil yoluna kadar taşınması ve yerleşmelerin sahil ve dere kenarlarında toplanarak atık su ve çöp gibi kirliliklerin sahilde birikmesi gibi) yaşanmıştır (Turan ve Süme, 1998: 916-918).

Artvin ili orman yol ağı en yüksek iller arasındadır. Ormancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu ilde orman içerisinde ağaç kesimi, bakımı, yükleme ve transferi gibi işlerin yapıla bilmesi Orman Bölge Müdürlüğü ve ilgili kurumların yol açma çalışmaları yapmalarına ve bu yollara her başka gün yenilerini eklemeleri söz konusudur. Orman yolu inşaatı dağlık arazide tehlikeli bir işlemdir ve yara izleri peyzaja zarar verebilir ayrıca orman ekosisteminde de önemli hasarlara neden olabilir. Yol yapımının olumsuz etkilerinden birisi de orman alanlarının kaybıdır (Çalışkan, 2013: 1). Orman yolları konusunda uzman olmayan kişi ya da kuruluşlar tarafından dağlık arazide yapılan orman yolları çevreye büyük zarar verebilmektedir. Böyle orman yollarının onarılıp iyileştirilmesi ise büyük harcamalar gerektirmektedir. Yol yapımında görülen yanlışlıklar arasında stabil olmayan yamaçlarda derin kazılar yapılması, yüzeysel akışın uygun ve yeterli şekilde yol dışına saptırılmaması, yol hendeklerinde toplanan yağmur sularının uygun aralıklarla dere tarafına akıtılmaması, sel derelerinin kazı ve dolduru materyali atıklarından oluşan fazla miktarda sedimentle yüklenmesi, şevlerin yeterince stabilize edilmemesi ve bunun sonucunda yamaç aşağısında bitki örtüsünün döküntü malzemeden zarar görmesi gibi hususlar sayılabilir (Demir, Hasdemir ve Şentürk, 2005: 144). Orman yollarının yapımında kullanılan ağır iş makinalarının yol yapımı esnasında yanlış uygulamalar neticesinde baş gösteren doğal çevre üzerindeki tahribatlar çevre

felaketlerine yol açmakta ve beraberinde birçok doğa felaketinin tetiklenmesine neden olmaktadır (Çalışkan ve Çağlar, 2010: 568).

Biyoçeşitliliğin yok edilmesinde etkili olan faktörlerden birisi de ***"çevre kirliliği"***dir. Bu noktada hava kirliliğine yol açan zararlı gazlar ve çeşitli şekillerde görülen katı ve sıvı atıkların doğaya bırakılmasıyla ortaya çıkan kükürtdioksit, florür vs. zarar verici unsurlar doğal çevreyi ve doğal yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir (Darçın ve Güçlü, 2009: 154). Bu gün halen büyük bir problem olarak birçok şehirde mevcut olan ***atık*** problemini kırsal alanlarda da görmek mümkündür. Bilinçsiz tüketim alışkanlıkları neticesinde yeterli alt yapısı olmayan alanlarda bu problemin giderek büyümesine ve insan sağlığı ile doğal çevrenin tehdit edilmesine yol açmaktadır. Buna bağlı olarak ekoturizm açısından değerli kaynakları bünyesinde bulunduran korunan alanlar başta olmak üzere kırsal alanların tamamında giderek daha çok görülmeye başlanan katı ve sıvı atıklar, yaklaşmakta olan daha ciddi çevre sorunlarının habercisi durumundadır.

Türkiye daha önce de belirtildiği üzere zengin biyoçeşitiliğe sahip bir ülkedir. Bu nedenle ülkemize bilimsel veya turistik amaçlarla gelen ziyaretçilerin izinsiz bir şekilde bitki, tohum, böcek, mantar, sürüngen gibi çeşitli türleri toplayarak yurt dışına kaçırmaya çalışmaktadır. Elbette bunu tespit etmek oldukça zordur. Bu tür yasadışı yollardan türleri yurtdışına kaçırmaya çalışan veya bir alanda izinsiz araştırma yapan yabancıların yanlarına aldıkları bir takım türleri ancak köylülerin şikâyetleri, havaalanlarında yapılan kontroller veya orman muhafaza memurlarının kontrolleri neticesinde tespit edilebilmektedir. Taraf olduğumuz BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin 3. Maddesi'ne göre ülkeler kendi doğal kaynakları üzerinde egemenlik haklarına sahiptir. Sözleşme'nin 15. maddesine göre genetik kaynaklara (yabani bitki ve hayvanlara ait örneklere) erişime kısıtlama getirme yetkisi ulusal hükümetlere aittir. Sözleşme'nin 15.maddesi aynı zamanda karşılıklı anlaşma ve materyal transfer anlaşması yapılarak erişimine izin verilen genetik kaynaklardan elde edilecek faydaların genetik kaynağı sağlayan ülke ile paylaşımının sağlanmasına yönelik hükümler içermektedir. Ayrıca, CITES gereğince yabani bitki ve hayvan türlerinin uluslararası ticareti çeşitli sınırlandırmalara ve kurallara tabiidir (Çağatay ve diğ., 2013: 83).

Hava kirliliği insanı ve doğadaki diğer canlıların durumunu en çok tehlikeye düşüren bir durum olarak ifade edilebilir (Erdoğan, 2003: 47). Rekreasyon ve turizm karbondioksit üretiminde belirgin etkenlerdir. Kara trafiğinin % 50 den fazlasının turizm ve rekreasyon kaynaklandığı ve mevcut hava trafiğinin toplam karbondioksit üretiminin % 2,5'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca yolcu uçakları, 1996'daki 0,6 milyon yolcu sayısından 2020 sonunda 1.6 milyar olması beklenen yolcu sayısıyla, en hızlı büyüyen sera gazı kaynaklarıdır. Birleşik Krallık'ta 2007'de hava trafiğinin karbon emisyonuna katkısının %10-19 civarında olduğu ve bu rakamın 2050 yılında % 27-54 civarında olabileceği belirtilmektedir (Tribe, 2011: 405). Hem hava, hem de kara ulaşımının karbondioksit emisyonuna katkıda bulunarak, hava kirliliğine ve küresel ısınmaya yol açtığı bilinmektedir. Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre, son 50 yıl içinde hava trafiği her yıl ortalama % 5-6 oranında artmıştır. Günümüzde hava trafiği toplam karbondioksit salınımının % 3'ünü oluşturmaktadır (Holden, 2005: 173). Bir başka tahmine göre, 2015 yılında ozon tabakasındaki yıllık incelmenin yarısı hava yolculuğundan kaynaklanacaktır (Tribe, 2005: 360). Havayolları uluslararası turizmde yaygın olarak kullanılmakla birlikte, özellikle Avrupa'da özel arabalar ile seyahat etmenin yaygın olduğu dikkate alındığında, kara ulaşımının da hava kirliliğindeki payım göz ardı etmemek gerekir (Roney, 2011: 97). Nitekim, yapılan ölçümlere göre 2015 yılında atmosferdeki karbondioksit yoğunluğu. 400 ppm değerini aşmıştır. 800.000 yıl içinde hiç bir zaman böyle bir değer görülmediği gibi, sanayi öncesi dönemde bu rakam 280 ppm'in altında idi. Bu demektir ki, iki yüzyıl içinde kapitalist üretim ve tüketim sürecindeki gelişmeler nedeniyle artan sera gazlarına bağlı olarak insan etkisiyle oluşturulmuş bir iklim değişimi sorunuyla karşı karşıyayız (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 352-353).

Artvin ilinde Artvin Merkez ve Hopa'da olmak üzere iki adet hava kalitesi ölçüm istasyonu bulunmaktadır. Ulusal Hava Kalitesi İndeksi (HKİ), EPA (Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı) Hava Kalitesi İndeksinin ulusal mevzuatımız ve sınır değerlerimize uyarlanması sonucu oluşturulmuştur. 5 temel kirletici için hava kalitesi indeksi hesaplanmaktadır. Bunlar; partikül maddeler (PM10), karbon monoksit (CO), kükürt dioksit (SO_2), azot dioksit (NO_2) ve ozon (O_3) dur. Artvin ÇŞM ve EÜAŞ verilerinde 2016 yılında 329.892,799 milyon ton ısınma amaçlı, 5.800 milyon ton sanayi amaçlı çeşitli firmalarca başka ülkelerden alınmıştır. Buna göre şehirleşme ve sanayileşmenin yoğun olduğu Hopa istasyonunun verilerine göre PM10'nda yıl içerisinde

toplam 156 gün (yıllık ortalama 13 gün) ve NO_2 75 gün (yıllık ortalama 6,5 gün) olarak belirlenmiştir. Artvin İl Merkezinde yapılan ölçümlerde ise SO_2 81 gün (yıllık ortalama 7 gün) ve PM10 209 gün (yıllık ortalama 17,4 gün) sınır değerlerin aşıldığı tespit edilmiştir (Artvin İli ÇD Raporu, 2016: 8-9-13; Tablo 4.2.).

Tablo 4.2. Artvin İlinde 2016 Yılında Evsel Isınmada Kullanılan Katı Yakıtların Cinsi, Yakıtların Özellikleri ve Bu Yakıtların Temin Edildiği Yerler.

Yakıtın Cinsi	Temin Edildiği Yer	Tüketim Miktarı (ton)	Yakıtın Özellikleri				
			Alt Isıl Değeri (kcal/kg)	Uçucu Madde (%)	Toplam Kükürt (%)	Toplam Nem (%)	Kül (%)
İthal Kömür	İthalatçı Firmalar (Rusya)		En az 6.200	%12-33	En çok %1,1	En çok %13	En çok %18
Yerli Kömür	Sosyal Yardımlaşma Kömürü	3.200	En az 4.000		En çok 2,3	En çok %30	En çok %30
Fuel-oil		129 (m^3)	9,86		0,93		

Kaynak: ÇŞİM, 2017'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Enerjiye dayalı kaynakların kullanılması sonucunda ortaya çıkan gaz, erosallar ve kirletici partiküller çevre sorunlarına neden olmaktadır. Özellikle ulaşım amacıyla fosil yakıtlarının kullanılması ve ulaşım araçları emisyonlarının doğrudan havaya salınması ozonun zarar görmesine yol açacaktır (Atik ve Sayan, 2006: 69). İlde 6 adet (5 adet sabit, 1 adet mobil) istasyona emisyon ölçüm yetki belgesi verilmiştir. Bu istasyonlar Merkez, Hopa ve Arhavi İlçelerinde bulunmaktadır. İl Müdürlüğü Döner Sermaye'since bu istasyonlara 2016 yılı içerisinde 18.269 adet pul ve 5015 adet ruhsat satılmıştır. İlde 16.522 adet çeşitli cinsteki araç egzoz ölçümü yaptırmıştır (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 13-14).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), havası kirli bu nedenle de insan sağlığına uygun olmayan çevreler için havanın 1 m^3 başına yıllık ortalama 80 mikrgram kükürtdioksit ve 260 mikrogram partikül madde ölçülüp belirlenirse böyle bir çevrenin havası kirlidir (Doğanay ve Zaman, 2013: 126). Havada asılı partikül maddeler (PM) uzun ve kısa vadeli sınır değerleri ise genelde 150 (UVS)-300 (KVS) ve endüstri bölgelerinde 200 (UVS)-400 (KVS) µg/m^3'dir (Türkeş, 2010: 537). Buna göre Artvin ilinde 2010 yılında ölçülen

değerlere göre kısa ve uzun vadede saatlik sınırın altında olduğu görülmektedir (Tablo 4.3.).

Tablo 4.3. Artvin İlinde Hava Kalitesi (Patiküler Madde) İstatistikleri.

Yıl	Ölçüm yapılan gün sayısı	PM10 ortalaması (µg/m³)	Bir önceki yıla göre değişim oranları (%)	Minimum	Maksimum	KVS değerinin aşıldığı gün sayıları	İlk Seviye Uyarı Eşiğinin Aşıldığı Gün sayıları (*)
2010	304	32	-3	6	100	0	0
2009	273	33		7	117	0	0
2008	212	47		6	315	1	2
2007	75	26		3	63	0	0

Kaynak: TÜİK (2007-2010) verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Buna göre kükürt dioksit (SO_2) ve kükürt trioksit (SO_3) sınır değerleri genelde 150 (UVS)-400 (900) (KVS) ve endüstri bölgelerinde 250 (UVS)- 400 (900) (KVS) µg/m³'dir (Türkeş, 2010: 537). Yine il genelinde kükürt dioksit ve kükürttrioksit değerleri kısa ve uzun vadede saatlik sınır değerlerinin altındadır (Tablo 4.4.).

Tablo 4.4. Artvin İlinde Hava Kalitesi (Kükürtdioksit) İstatistikleri (2008-2010).

Yıl	Ölçüm yapılan gün sayısı	SO_2 ortalaması (µg/m³)				Bir önceki yıla göre değişim oranları (%)	Minimum	Maksimum	KVS değerinin aşıldığı gün sayıları	İlk Seviye Uyarı Eşiğinin Aşıldığı Gün sayıları (*)
		İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış					
2016		42	27	33	52					
2015		28	4	15	38					
2014		35	8	38	73					
2013		39	7	57	50					
2012		51	10	60	82					
2011		34	8	-	151					
2010	319	18					3	33	0	0
2009	83	4					0	15	0	0
2008	63	8					1	20	0	0

Kaynak: TÜİK verileri ve Demirarslan ve Akıncı, 2016: 86-96'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tarımsal, evsel, turizm ve endüstriyel atıklardan kaynaklanan ve aynı zamanda tarım faaliyetleri neticesinde gerçekleştirilen tarımsal sulama, ilaç ve kimyasal gübre kullanımı özellikle ***"toprak kirliliği"***ne yol açmaktadır. Bu durum üzerinde diğer çevresel kirliliklerin yani hava ve su kirliliğinin de toprakların kirlenmesi üzerinde büyük bir etkisi vardır. Artvin ilinde Gıda ve Tarım Hayvancılık İl Müdürlüğü'nün 2016'da kullanılmış olan gübrelerin miktarı konusunda yapmış olduğu incelemeler neticesinde ticari gübre kullanılarak tarım yapılan toplam 16,914 ha alan tespit edilmiştir. Bitki besin maddesi olarak tarım alanlarında 1681,3 ton Azot, 229,2 ton Fosfor ve 447,4 ton Potasyum olmak üzere toplam 2357,9 ton kullanılmıştır. Bunun yanında Artvin ilinde 2016 yılında tarım ilacı kullanılan toplam alan 571,5 ha tarım alanında kullanılan girdilerden gübreler haricindeki bitki hastalıkları ve zararlılarıyla ilgili 234,90 lt. İnsektisit, 231,50 lt. Herbisit, 51,50 lt. Fungusit, 12 lt. Akarisit ve 8,45 lt. diğer olmak üzere toplam 538,5 kimyasal madde (tarımsal ilaçlar vb.) kullanılmıştır (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 25-26).

Artvin ilinde Murgul Bakır İşletmesi dışında kirlilik yapabilecek büyük bir sanayi kuruluşu yoktur. Bu nedenle toprak kirliliği konusunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Murgul yöresindeki toprak kirliliği, yörenin bitki örtüsünün yok oluşu ile belirgindir. Oluşan asit yağmurları Murgul ilçesinin de içinde yer aldığı vadide bitki örtüsünün tamamen tahrip olmasına sebep olmuştur. Bu kirliliğin yanal ve dikey dağılımı yörede yapılacak detay çalışmalar sonucunda ortaya çıkacaktır. Detay çalışmalar ise bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Artvin il merkezinin batısında Kafkasör Orman İçi Dinlenme alanı içinde kalan Cerattepe altınlı bakır yatağının işletmeye açılması durumunda işletmenin oluşturacağı kirliliğin saptanabilmesi için ilksel konumun bilinmesi çok önemlidir. Bu nedenle toprak ve su örnekleri alınarak detay bir çalışmayla ilksel durum belirlenmelidir (Yılmaz ve diğ., 1998: 84).

Murgul ve Borçka ilçelerinde belirli noktalarda toprak analizleri yapılan bir çalışmada topraktaki ölçülen değerler kurşun (Pb): 5 (mg / kg), krom (Cr): 45.52 (mg/kg), bakırdır. (Cu): 281.39 (mg/kg), nikel (Ni): 28.74 (mg/kg) ve çinko (Zn): 152.95 (mg/kg). Ölçülen kurşun değeri, bölgedeki düşük araç trafiğine bağlı olarak limit değerinden çok daha düşüktür. Krom konsantrasyonu sınır değerin yaklaşık yarısıyken, nikel ve çinko konsantrasyonları sınırların yarısından biraz daha yüksektir. Bu değerler bölgedeki kirlilik seviyesi açısından önemlidir. Krom durumunda, ölçülen değer bölgedeki Bakır

madenciliği faaliyetleri nedeniyle sınırın yaklaşık üç katıdır. Bu durum bölgedeki insan sağlığı ve ekolojisi için riskler getiriyor (Kozak ve diğ., 2012: 23)

Demiryürek ve diğ., (2013)'nin yapmış oldukları çalışmada illerin tarımsal girdileri belirlenmiştir. Bu çalışmaya göre gübre kullanımı açısından 12,4 kg/ha ile Hakkâri en az kullanıma sahip il iken, 1884,44 kg/ha ile Rize en fazla kullanıma sahip il olmuştur. İlaç kullanımında ise 0,003 kg/ha ile Ardahan ili en az kullanıma sahip il olur iken en fazla kullanımı 19,91 kg/ha ile Artvin ili en çok ilaç kullanan il olmuştur. Uşak ili gübre kullanımı açısından 58. sırada (450 kg/ha), ilaç kullanımı açısından da 59. sırada (1,89 kg/da) yer almaktadır.

Artvin ilinde yapay gübrelerden kaynaklanan birim besi maddesi ve yıllık besi maddesi yükleri incelendiğinde 150.466 ha alan gübrelenmekte olup, 583,102 Saf K_2O ton, 1.477 Saf N ton, 303,09 Saf P_2O_5 ton, 14,033 Çiftlik Gübresi (Kuru) ton, 10 Saf N (kg/ha yıl), 2 Saf P (kg/ha yıl), 1.435.353 Saf N (kg/yıl), 294.447 Saf P (kg/yıl) olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan kirlilik ise Artvin büyükbaş sayısı 7.257, TN 59.601 (kg/yıl), TP 6.622 (kg/yıl), küçükbaş hayvan sayısı 11.598, TN 12.002 (kg/yıl), TP 572 (kg/yıl), kümes hayvan sayısı 7.504 TN 427 (kg/yıl) ve TP 60 (kg/yıl)'tır. Orman alanlarından kaynaklanan yayılı kirletici 148.955 TN (kg/yıl) ve 3.724 TP (kg/yıl) miktarı tespit edilmiştir (Özalp, 2009: 55-58-64).

Turistik açıdan önemli olan su kaynakları hem turistik çekicilikleri, hem de kullanım durumlarının yanında deniz, göl ve nehirlerin kirlenme veya beşeri tehditlerle karşı karşıya olması çeşitli çevresel sorunların yaşanmasına yol açmaktadır. Nitekim içme ve kullanma suyunun en önemli ve güvenli kaynaklarından biri olan ***yeraltı suları*** hem arıtılması yüzeysel sulara göre daha kolay, hem de bakteriyolojik yönden daha güvenli olan bu avantajlarına karşın, hareketlerinin sınırlı olması, taşıma ve seyreltme kapasitelerinin de düşük olması nedeniyle kirlenmeye karşı ise çok daha hassastır. Yeraltı sularının başlıca kirlilik kaynaklan; tarım alanlarında aşırı kullanılan tarımsal mücadele ilaçları ve kimyasal gübreler, evsel atıkların doğrudan toprağa verilmesi, fosseptiklerden sızan kirli sular, vahşi depolama diye tabir edilen açık alanlardaki çöplerden kaynaklanan kirli sular, kıyılarda aşın tatlı su kullanımı nedeniyle deniz suyunun yeraltı sularına karışması olarak belirtilebilir. Yeraltı suları, denizler ve göllerle bağlantılı olan ve

yeryüzündeki hidrolojik döngünün bir unsuru olan akarsulardaki kirlenme çoğu kez belirli bir alanla sınırlı kalmayarak tüm ekosistemi olumsuz yönde etkilemektedir (Güçlü, 2010: 88-90). Bu bakımdan Artvin ilinde dar alanlarda gerçekleştirilen insan faaliyetleri neticesinde özellikle tarımsal faaliyetlerde kullanılan kimyasal ilaç ve gübreler toprakta yaratmış oldukları kirliliğin yanı sıra yeraltı sularına karışarak hem toprağın, hem de yer altı suları ve bunların beslediği akarsu ve göllerin kirlenmesine yol açmaktadır.

Akarsuların kirlenmesinde kirletici maddenin cinsi, miktarı ve akarsu ortamının hidromekanik ve hidrolojik özellikleri belirleyici olmaktadır. Çünkü yeryüzündeki her taşıyıcı ortam gibi akarsuların da bünyelerine dahil olan maddeleri taşıma kapasiteleri vardır ve bu kapasite her akarsu için farklıdır. Akarsuya dahil olan kirletici unsurların cinsine ve miktarına göre öncelikle akarsu bu maddeleri arıtmaya çalışmaktadır. Burada akarsuyun debisi önem kazanmaktadır. Debinin yüksek olduğu zamanlarda kirlilik daha az iken debinin azaldığı zamanlarda çok daha yüksek olmaktadır. Hatta bazı akarsularda sadece kirletici unsurların yer aldığı durumlarla karşılaşılabilmektedir (Güçlü, 2010: 88). Buna göre Artvin ilinde yerleşmelerde ve sanayi faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan genellikle sıvı kirleticiler akarsulara karışarak bu su kaynaklarının kirlenmesine yol açmaktadır. İl genelinde atık su arıtma tesisi eksikliği bunun en büyük sebepleri arasında gösterilebilir.

Ayrıca ilde ***baraj gölleri*** başta olmak üzere gölleri besleyen başlıca akarsuların kirlenmesiyle birlikte yerleşim merkezlerine yakın diğer ***doğal göller*** de su bileşenlerindeki çözünmüş mineral miktarındaki değişmeler neticesinde ortaya çıkan ötrofikasyon riski bu kirlenme tehdidini bir kat daha artırmaktadır. Artvin ili yeraltı (DSİ'nin 2017 yılı verilerine göre toplam emniyetli rezerv 25 hm^3/yıl, Çoruh Havzası 5969 hm^3/yıl, Kapisre Havzası 329 hm^3/yıl ve diğer 501 hm^3/yıl) ve yerüstü suları olmak üzere (akarsu, göl ve göletler) oldukça önemli su potansiyeline sahiptir. İlde bulunan su yüzeylerinin dağılımında doğal göl yüzeyleri toplam 120 ha'dır. Bunlardan 48 ha Karagöller, 7 ha Öküzboğan Gölleri, 5 ha Çiftegöl, 5 ha Yıldız Gölü, 6 ha Akgöl ve 49 ha diğer doğal göller oluşturmaktadır. Turizm amaçlı kullanılmaktadır. Baraj Rezervuar yüzeyleri ise Muratlı Barajı ve HES 381 ha, Borçka 1059 ha, Deriner 2640 ha, Artvin 4100 ha'dır. İlde Kılıçkaya ve Aşağımaden vs. gibi sulama göletleri vardır. Ancak sulama amaçlı gölet yapılması için süreç başlatılmış olup aşağıda bilgileri verilen iki adet sulama göletinin planlama süreci devam etmektedir (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 16-

17). Örneğin Borçka Barajı su kalitesi açısından balıkçılığa oldukça uygundur. Nitekim gölün su kalitesinin belirlenmesine yönelik olarak Eryılmazve diğ., (2014: 3-5-7) tarafından yapılan bir çalışmaya göre göl suyundaki pH değerinin, kirlenmemiş göl sularında ölçülen 6-9 değerleri arasında gerçekleştiği, sıcaklığının, temmuz ve ağustos ayları haricinde, kaliteli sulardaki üst değer olan 25°C'nin altında kaldığı, suyunun çözünmüş oksijen miktar değerine göre, I. sınıf kaliteli su sınıfında yer aldığı ve biyolojik oksijen ihtiyacının kirlilik risk sınırlarının çok altında kaldığı tespit edilmiştir (Orhan, 2015: 386). Genel olarak Artvin ilinden toplanan 117 doğal kaynak suyu numunesi için brüt alfa ve beta aktivite analizi yapılmıştır. Artvin ilindeki doğal kaynak sularındaki radyoaktivite konsantrasyonlarının ilk detaylı çalışmasıdır. Su örneklerinin brüt alfa ve beta radyoaktivite seviyeleri incelendiğinde, tüm su örneklerinin radyoaktivite düzeylerinin sınır değerler içinde olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, Yusufeli'de toplanan bir örneklemin brüt alfa aktivite konsantrasyon değeri WHO tarafından önerilen sınır değerini aşmıştır. Bunlardan biri, 500 mBqL-1 sınır değerinden 4 kat daha yüksek olan Yusufeli'den toplanmıştır. Diğer örnek, sınır değerlerden 1,5 kat daha yüksek olan Artvin merkezinden toplanmıştır (Kobya ve diğ., 2015: 8).

İlde maden sektörü ön plandadır. Gerek madencilik gerek diğer faaliyetlerden (inşaat veya işletme aşaması) oluşan atık suların gelişi güzel deşarj edilmesi ya da mevcut atık su arıtma sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılmaması sonucu su kaynaklarının kirlenmesine neden olabilmektedir. Artvin ilinde hiçbir belediyede atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. Kanalizasyon sistemine giden atık su doğrudan alıcı ortama (Çoruh Nehri, sahil bölgesinde Karadeniz) deşarj edilmektedir. Özel işletmelere ait paket Atık su Arıtma Tesisi (Biyolojik Arıtma) mevcut olup deşarj edilen miktar hakkında veri bulunmamakladır. 2016 yılı TÜİK verilerine göre 30.759 ha'lık tarım alanının 5.516 ha'lık kısmının tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alanı, 5.200 ha'lık kısmının nadas alanı, 945 ha'lık kısmının sebze bahçeleri, 19.098 ha'lık kısmın meyveler, içecek ve baharat bitkilerinin alanı olduğu belirtilmiştir. ile fındık, çay, sebze (patates, domates vs.) ve meyve (kivi, kiraz vs.) tarımı yapılmaktadır. Çay ve fındık tarımının yoğun olarak yapıldığı Arhavi ve Hopa ilçelerimizde olup, geriye kalan ilçelerimizde yok denecek kadar azdır. Tarımsal faaliyetler kapsamında tüketilen gübre ve kimyasal maddelerin su kirliliği üzerindeki etkisi düşünüldüğünde önemli bir kirletici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İl genelinde sanayilerde kullanılan su derelerden çekilmekte ya da bazı

küçük işletmelerde belediye şebeke suyu kullanılmaktadır. Endüstriyel su kullanımlarında oluşan atık sular bazı sanayilerde geri dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Geri dönüşümlü olmayan sanayilerde ise arıtılarak ya da arıtılmadan alıcı ortama (yüzeysel su) deşarj edilmektedir. Endüstriyel su kullanım miktarlarına ait yeterli bilgi bulunmamaktadır. İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü tarafından yapılan yeraltı ve yerüstü su analiz sonuçlarına göre belirlenen 14 alanda elde edilen sonuçlar su kalitesinin birinci sınıf olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Meydancık (Şavşat)'ta yapılan analizde yıllık ortalama 0,54 mg/l, Çevreli köyü (Yusufeli) 0,56 mg/l, Korucular (Murgul) 0,71 mg/l, Fındıklı (Borçka) 1,11 mg/l, Muratlı (Borçka) 1,4 mg/l, Sarp (Hopa) 2,15 mg/l, Bağlıca (Ardanuç) 1,10 mg/l, Kemalpaşa 1,82 mg/l, Ortacalar (Arhavi) 1,33 mg/l, Su Hızarı Mevkii (Merkez) 0,80 mg/l nitrat tespit edilmiştir. Artvin ilinde 2016 yılı kentsel atık su arıtma tesislerinin varlığı ile ilgili durumu pek iç açıcı değildir. İlde belediye atık su arıtma tesisi/ deniz deşarjı hiç bulunmamaktadır. Sadece il merkezi, Arhavi, Hopa ve Kemalpaşa'da inşa aşamasında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İlimiz sınırları içerisinde Organize Sanayi Bölgeleri bulunmamakla birlikte Arhavi, Hopa, Borçka ve Artvin'de olmak üzere 4 tane küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Bunlarda ise toplu atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır. Bazı sanayilerin, işletmelerin kendilerine ait atık su arıtma sistemleri bulunmaktadır (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 18-19-22-24).

Doğu Karadeniz Bölümü ve Artvin yerüstü ve yeraltı su kaynakları yönünden zengin bir potansiyeli barındırmaktadır. Su kirliliği konusunda, KTÜ Jeoloji Bölümünde "Murgul Cu Madeni'ndeki Atıklar ve Çevresel Etkileri" adı altında bir çalışma yapılmıştır (Polat, 1998). Bu çalışmada, çevre kirliliğinin ana nedeni olan ağır elementlerin su içinde bolluk ve davranışlarını belirlemek üzere 32 adet su örneği alınmıştır. Sonuçların karşılaştırılabilmesi için kirliliği gözle belirlenebilen ve temiz olan derelerden de örnekleme yapılmıştır. Bu su örneklemeleri Murgul madenine en yakın konumdaki ve tumba sahasından beslenen Damar ve Kabaca dere boyunca ortalama 150 m aralıklarla yapılmıştır. Ayrıca Çoruh nehri boyunca 5 adet örnek alınmış olup, bunların ikisi Murgul ve Çoruh nehrinin birleşim noktasından yukarda üçü daha aşağıda yer almaktadır. Dere sularının dışında bir adet kaynak suyu ile bir adet şebeke suyu örneği alınmıştır. Sonuç olarak Murgul yöresinde en aşırı kirlenme Damar Deresi olup, bu kirlenme Çoruh Nehri'ne kadar izlenebilmektedir. Kirlilik konsantre tesislerinin ve

Kumlu Tepe'de yer alan tumbadan kaynaklanan malzemelerin Damar Deresi'ne bırakılmasından ileri gelmektedir. Kirlilik, çözünmüş ağır elementler ve süspansiyon halinde taşınan malzemeye bağlıdır. Damar dere içerisinden alınan su örneklerinde yaklaşık % 30 oranında çoğunluğu piritten oluşan askıda tortu bulunmaktadır. Bu tortu suyun pH'ını düşürmektedir. Fakat suya ilave edilen ksantatlardan dolayı pH alkalen koşullarda olmaktadır. Oysa kirliliğin olmadığı dere suları, kaynak suları ve şebeke sularından alınan su örneklerinde pH 7-8 arasında ölçülmüştür. Murgul çevresinden toplanan su örneklerinde yapılan kimyasal analizler sonucunda bakırın 0.001-0.15 mg/lt, kurşunun 0.02-4.37 mg/lt, çinkonun 0.03-4.76 mg/lt, kadmiyumun 2-89 mg/lt, demirin 0.01-0.90 mg/lt oranlarında değiştiği belirlenmiştir. Bu ölçümler temiz su örnekleri ile karşılaştırıldığında kirlenme sonucu bakır 300 kat, kurşun 200 kat, çinko 400 kat ve kadmiyum 45 kat artmıştır. Ancak içme amaçlı kullanılan suların temiz olduğu belirlenmiştir (Yılmaz ve diğ., 1998: 75-76).

Şehir ve köy nüfuslarından kaynaklanan evsel atık su debileri açısından ilde atık su miktarı, kanalizasyona bağlı sehir 4527 m^3/gün, atık su miktarı, kanalizasyona bağlı olmayan sehir 559 m^3/gün ve atık su miktarı, köy 1600 m^3/gün'dür. Atık suların denize deşarj edildiği illerde desarj edilen kirlilik yükü miktarları denize deşarj edilen TN yükü 38.748 kg/yıl, havza içinde kalan TN yükü 80.824 Kg/yıl, Denize Deşarj Edilen TP Yükü 6.341 Kg/yıl ve Havza içinde Kalan TP Yükü 13.226 kg/yıl'dır (Özalp, 2009: 64-65). Havza genelinde fosfor ve azot gibi yayılı yük kaynakları içerisinde en fazla artık ticari gübrelerin kullanıldığı tarım alanlarında 14.722 kg/yıl fosfor ve 215.303 kg/yıl azot ölçülmüştür (Tablo 4.5.)

Tablo 4.5. Havzadan Kaynaklanan Yayılı Azot ve Fosfor Yükleri (kg/yıl).

Arazi Kullanımına Göre Yayılı Yük Kaynakları	Fosfor	Azot
Tarım (artık ticari gübreler)	14.722	215.303
Hayvancılık (artık doğal gübreler)	7.254	72.030
Orman	3.724	148.955
Çayır, mera ve otlak	1.174	58.687
Kentsel yüzeysel akıs	2.808	16.850
Kırsal yüzeysel akıs	15.165	160.073
Atmosferik birikim	-	105.665
Katı atık depo alanları sızıntıları	-	-
Fosseptik çıkıs suları	8.259	49.825
Toplam yayılı yükler	53.107	827.388

Kaynak: Özalp (2009: 68)'ten faydalanılarak hazırlanmıştır.

Deniz kirliliği konusundaki veriler Trabzon Su Ürünleri Araştırma Enstitüsünden sağlanmıştır. Enstitü 1.1.1989 - 31.12.1993 tarihleri arasında gerçekleştirdiği " Karadeniz Bölgesinde Su Kirliliğine Sebep Olan Faktörlerin Belirlenmesi ve Su Ürünlerine Etkilerinin Araştırılması" projesi kapsamında, Artvin ilinin Karadeniz kıyısındaki üç istasyonda örnekleme yapılmıştır. Artvin-Hopa Bakır İşletmeleri Deşarjı'ndaki istasyon Artvin-Hopa Bakır Fabrikası atıklarının denize deşarj edildiği yerdedir. Su Ürünleri Kanunu ve Tüzüğüne göre bakırın tolere değeri 0.02 mg/lt'dir. Oysa ki, bu istasyonda bakır 100 m açıkta (min-max) 0.13-3.62 mg/lt bulunmuştur. Evsel atıklar ve tarım arazisinin gübrelenmesi nedeni ile nitrat azotu tolere değerin (0.95 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. 100 m açıktan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde bulunan nitrat azotu değerleri (min-max) 0.5-2.2 mg/lt'dir. Evsel ve fabrika atıkları nedeniyle deterjan (LAS) tolere değerin (0,02 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. Daha çok fabrika atıkları nedeniyle askıdaki katı madde (T.S.S) tolere değerin (30 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. Kıyıdan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde bulunan T.S.S. değerleri (min-max.) 6.8-332 mg/lt'dir Evsel atıklar nedeni ile organik madde tolere değerin (5 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. Kıyıdan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde bulunan organik madde değerleri (min.-max.) 3,1-7,85 mg/lt'dir (Yılmaz ve diğ., 1998: 77-78).

Artvin-Hopa Liman içi istasyonu, şehrin evsel atıklarının ve gemilerin sintine atıklarının bulunduğu yerdir. Evsel atıklar nedeniyle organik madde, tolere değerin (5 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. Kıyıdan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde

organik madde değerleri (min.- max.) 3.5-8.4 mg/lt'dir. Evsel ve sintine atıklan nedeniyle deterjan (LAS), tolere değerin (0.02 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. Kıyıdan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde bulunan deterjan değerleri (min.-max.) 0.04-1.59 mg/lt'dir. Evsel atıklar ve tarım arazisinin gübrelenmesi nedeniyle nitrat azotu tolere değerin (0.95 mg/lt) üzerinde bulunmuştur. Limanın daha çok hareketli olduğu haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarında askıdaki katı madde (T.S.S.) tolere değeri (30 mg/lt) aşmış olup, 100 m açıktan alınan su örneklerinde yapılan analizlerde T.S.S. değerleri (min.-max.) 11.2-43.2 mg/lt olarak bulunmuştur. Demir, kıyıdan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde (min.-max.) 0.05-1.13 mg/lt bulunarak tolere değerini (0.7 mg/lt) aştığı görülmüştür. Bakır, kıyıdan alınan su örneklerinde yapılan analizler neticesinde (min.-max.) 0.10-0.13 mg/lt bulunarak tolere değerini (0.02 mg/lt) aştığı görülmüştür. Kirliliği ortadan kaldırabilmek için arıtma sisteminin kurulması gerekmektedir. Artvin-Hopa Deresi Deşarjı istasyon, Hopa'nın evsel atıklarının denize deşarj edildiği yerdedir. Bu nedenle organik madde tolere değerin (5 mg/lt) üzerinde bulunmuştur (Yılmaz ve diğ., 1998: 78-80).

Günümüzde Karadeniz, yaşam ortamı kaybı, aşırı avlanma, deniz taşımacılığı ve karasal kaynakların neden olduğu kirlilik, yabancı türler ve ötrofikasyon tehdidi altındadır. Karadeniz insanının yaşamı önemli ölçüde balıkçılığa bağlıdır. Aşırı avlanma, kalkan, hamsi, uskumru, tonbalığı, kılıçbalığı gibi ticari balık türü stoklarının azalmasına ve mersinbalığı gibi türlerin neslinin tükenme noktasına gelmesine neden olmuştur. Ticari olarak önemli 26 türden yalnız altısının kaldığı söylenebilir. Hamsi, uskumru, palamut gibi pelajik balık türlerinin yumurta ve larvalarıyla beslenen ve Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarından balast sularıyla gelen yabancı bir tür olan Mnemiopsis leidyi Karadeniz'in önemli sorunlarından yalnızca biridir. Bu türün ticari değeri büyük başka türlerin yok olmasına yol açması, balıkçıların gelir ve yaşam standartlarını etkilemektedir. PCB ve DDT türü kirleticiler liman alanlarında aşırı yoğunluktadır. Öte yandan, deniz memelileri Karadeniz'in kirliliği ve rastgele avlanma yüzünden tehdit altındadır. Soyu tükenmekte olan Akdeniz foku, genetik yalıtılmıştık ve yaşam ortamının tahribi sonucunda Karadeniz'de neredeyse yok olmuştur (Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu, 2002: 73-74).

Biyolojik çeşitlilik, bölgedeki bitki ve hayvan türlerindeki çeşitlilik demektir. Türlerin avlandığı, bitki türlerinin ezildiği ve doğal kaynakların (bitki örtüsü, doğal

yaşam, dağ ve su) tüketiminin var olan kapasitenin üstünde olduğu bölgelerde rekreasyon ve turizm etkinlikleri biyolojik çeşitliliğin yok olmasına nende olur. Turistler ve destekçiler aynı zamanda yerel ekosistemi bozan ya da yok eden türleri de ithal edebilmektedirler (Tribe, 2011: 403). Turizm, açıkça biyogüvenlik riskinin büyük bir alanıdır ve özellikle ziraate dayalı ekonomiler ve bölgelerde sınır kontrolü etkinlikleri odak noktasıdır. Ekoturizm üzerinde biyogüvenliğin bozulmasının potansiyel etkileri, bu yüzden hem oradaki kaynakların, hem de cazibenin kalitesine göre birkaç kattır ayrıca direkt olarak ekoturisti etkileyeni de içerir (Hall, 2007: 107-108). Artvin ilinde önemli bitki alanları olan başta Kaçkar Dağları, Karçal Dağları, Yalnızçam Dağları ve Çoruh Vadisi bazı fauna ve flora türlerinin kaçak olarak yurtdışına çıkarıldığı bilinmektedir. Her ne kadar ülke genelinde yasal tedbirler alınmış olsa da, bu suçu işleyen yerli ve yabancı turistlerin ***biyolojik tür kaçakçılığı*** suçunu işlerken yakalanmış olmaları biyolojik çeşitliliğin halen tehdit edildiğini ve yurt dışına kaçırılma hadiselerinin halen var olduğunu göstermektedir. Ülkemize özgü endemik türlerin (çiçekli bitkiler ve tohumları, yılan türleri, kelebekler vb.) kaçakçılık nedeniyle tehlikeye düşmesine yol açmaktadır.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı Bölge Müdürlükleri'nin istatistiklerine göre ülkemizde 2007-2016 yılları arasında tespit edilen bitki, tohum, kuş, salyangoz, sülük, böcek, yılan, kertenkele ve kelebek gibi birçok türün yer yer aralarında Türk vatandaşlarının da aralarında olduğu yabancılarla birlikte toplamda yaşanan 65 olayda izinsiz toplandığı veya yurtdışına kaçırma girişimlerinde bulunulduğu ortaya çıkmıştır. Artvin ilinde ise aynı yıllar arasında Makedonya, Almanya, Rusya, Fransa, İsviçre, Macaristan, Japonya, Avusturya'dan gelen turistlerin gerçekleştirdikleri biyokaçakçılık faaliyetleri neticesinde 2007 yılında 1, 2008 yılında 1, 2011 yılında 1, 2012 yılında 5, 2013 yılında 2 ve 2014 yılında 1 olay yaşanmıştır.

Ardanuç'ta Sakarya köyü kırsalında 2 Alman'ın bitki topladıkları ve İstanbul plakalı araca koydukları ihbarı Ardanuç İlçe Jandarma Komutanlığı'na bildirilmiştir. Ardanuç İlçe Jandarma Komutanlığı ekipleri tarafından yapılan kontrollerde kişilerin araçlarında 14 adet bitki tespit edilmiştir (Fotoğraf 4.2.). DKMP Artvin Şube Müdürlüğü tarafından kişiler hakkında idari yaptırım kararı düzenlenmiş olup, her bir kişi için 35.193,00 TL idari para cezası kesilmiştir. Bu kapsamda; 2012-2014 yılları arasında; sayıları binlere ulaşan yılan, tırtıl, kelebek, salyangoz ve sülük yakaladıkları belirlenen İsviçreli 2 kişi, Macar uyruklu 2 kişi, Alman uyruklu 2 kişi, Fransız 2 kişi ve Alman

uyruklu 1 kişi, İtalyan uyruklu 2 kişiye, Alman ve Türk uyruklu 2 kişi ve Japon uyruklu 4 kişi (31.413,00-33.863,00'er TL arasında değişen) para cezasına çarptırılmıştır.

Fotoğraf 4.2. Artvin İlinde Yakalanan Biyokaçakçılık ile Mücadele Sonucunda Yakalanan Bitkilerden Görünüm.

Kaynak: Artvin Orman Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.

Artvin ilinde kırsal yerleşmeler için bir sorun teşkil eden koruma alanlarındaki ikilem nedeniyle milli park olarak koruma altına alınan yerlerde çevre koruma düşüncesi bağlamında isabetli olmakla birlikte hayat standartı düşük, geçim sıkıntısı çeken yöre insanının bu alanlardan yararlanmasını engellemek oldukça güçtür (Sever, Özdemir, Zaman, ve Altaş, 2003: 263). Artvin ilinde bulunan birçok korunan alan aynı zamanda yerel sakinlerin de yaşam alanlarını oluşturmaktadır. Bu sahaların yasalarla korunması ve alan kullanımında koruma amaçlı çeşitli sınırlayıcı yasaların uygulanması insanları birçok açıdan etkilemektedir. 1994 yılında ilan edilen Karagöl-Sahara Milli Parkı sınırları, Meşeli köyü arazilerini yaklaşık olarak ikiye bölmektedir. Köyün yaklaşık 980 hektarlık alanı Milli Park kapsamındadır. Yıldırım Mahallesi'nin tamamı, Çayırlık, Okurlar, Çakırlı ve Demirciler mahallelerinin bir kısmı Milli Park sınırları içerisinde yer almaktadır. Diğer köyler gibi sadece yaylaları değil, yerleşim yerleri de milli park sınırları içerisinde kalmıştır. Bu nedenle milli park uygulamaları ve yasal kısıtlamaları en çok Meşeli köy halkını sıkıntı içerisinde bırakmıştır. Köylerini daha çok yaz dönemi için kullanan Kocabey köyü için ise, nüfusun fazlalığı düşünülür ise yaylaların Milli Park alanında olmasının önemi zaten anlaşılacaktır (Akman, 2008: 59-60). Örneğin Meşeli ve Kocabey köylerinin milli park ile ilişkili sorunları, elde ettiğimiz veriler ışığında şöyle özetlenebilir (Akman, 2008: 59-66):

a. Otlatma Sorunu

b. Yapılaşma ve Mevcut Yapıların Onarım Sorunları

c. Kişisel Yapacak ve Yakacak Odun Haklarına Kısıtlama Getirilmesi

d. Kum ve Taş Alımı

e. Diğer Sorunlar (ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar, katı atık ve çevre sorunu, alt ve üstyapı sorunları, konaklama, kaçak yapılaşma, kaçak otlatma gibi).

Artvin ili daha önce de belirtildiği üzere orman varlığı yüksek olan illerden birisidir. Kırsal kesimde özellikle orman yakını, içi ve kenarında yaşayan insanlar yüz yıllardır yakacak ve yapacak (ev ve ev malzemeleri, tarımsal araç gereçler, arılar için kara kovan vb.) odun ihtiyaçlarını ormanlardan gerek yasal yollardan gerekse ***kaçak*** şekilde gerçekleştirilen ***ağaç kesimleri*** ile karşılamaktadırlar. Bunun neticesinde orman tahribi hem ülke orman varlığını, hem de ekoturizm için gerekli canlı türlerinin doğal yaşam alanlarını ve bir de farkında olmadan insanların yaşam alanlarını tehdit etmektedir. Böylece yaşlı ormanların ortadan kalkmasına neden olan bu faaliyet geri dönülmesi güç çevre felaketlerine yol açabilecektir. Ağaç kesimlerinin en önemli sebepleri yakacak odun ihtiyacının karşılanmasıdır. Bunun için orman alanlarının tahribini önleyici tedbirlerden birisi biyokütle kaynaklarıdır ve kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Biyokütle olarak nitelendirilen kaynaklar; ormandan edinilen yakmak için kullanılacak olan odunlar bitkisel ve hayvansal atıklardan oluşur (Kaplan, 2009: 127). Biyokültürel anlayışa göre ormandaki salt ağaç kaybına dayalı maddi hasarın yanı sıra, burada yaşayan canlı sistemlerin yok oluşu da söz konusudur ki, bunların kaybıyla ilgili her hangi bir maddi ölçüt kullanma olanağı yoktur. Ağaç ve orman konusuna bütüncül bir gözle bakan biyokültürel anlayış, insanların maddi refah üretimi amacıyla ormanlardan yararlanması sırasında, buradaki ekosisteme bağlı tüm canlıların durumunun da göz önünde bulundurulmasını hedefler. Diğer bir değişle, ormanların ekonomik işlevleri elbette ki olacaktır ama bundan yararlanma, kontrolsüz olmamalıdır (Mutlu, 2003: 122).

Artvin Orman Bölge Müdürlüğü'nün verilerine göre alandaki köylerde ortalama bir hane yıllık 4 ton yakacak odun tüketmektedir. Bu, bölgede her yıl yaklaşık olarak 150.000 ton yakacak odun tüketimine karşılık gelmektedir. Bu miktarın yüksek bir oranının yasadışı tomrukçuluk işlemlerinden geldiği düşünülmektedir (Kurt ve Balkız, 2011: 35). Yapılan bir araştırmaya göre orman tahribatı olduğu yönünde görüş beyan edenlere, söz konusu tahribatın en önemli ilk üç nedenini kendilerine sunulan seçenekler arasından

sıralamaları istenmiştir. Buna göre, tahribatın en önemli nedeni olarak (% 23,5) böcek ve doğal afetler öne çıkarılırken, ikinci sırayı alan neden olarak ormancılık teşkilatının hatalı uygulamaları (% 21,4) gelmektedir. Orman tahribatının en önemli üçüncü nedeni olarak ise ormanlar aleyhine yapılan yasa/mevzuat düzenlemeleri ile köy halkının ormanlardan izinsiz ve gelişigüzel/kaçak faydalanması seçenekleri (%23,1) yer almıştır (Sağlam ve Öztürk, 2008: 136).

Artvin ilinde korunan alanlar içerisinde yer alan yerleşim yerlerinin yasal sınırlandırmalardan dolayı sosyo-ekonomik yaşantılarında görülen olumsuz etkiler önemli sorunlardan bir diğeridir. Karagöl Sahara Milli Parkı'nda Veliköy, Meşeli ve Yayla Orman İşletme Şefliği kayıtlarında orman suçlarına ilişkin 1988-2004 yılları arasında toplam 1112 olayla karşılaşılmıştır. Veliköy Orman İşletme Şefliği kayıtlarında Meşeli köyü suç sayısı 34, diğer suç sayıları ise şu şekildedir; 1 otlatma, 170 bulundurma-kullanma, 53 taşıma, 369 kesme, 8 işgal ve 1 açma olmak üzere 602 suç tespit edilmiştir. Yayla Orman İşletme Şefliği kayıtlarında bulunan suç oranlarının dağılımı ise Kocabey köyü suç sayısı 55, diğer suç sayıları ise; 135 bulundurma-kullanma, 129 taşıma, 243 kesme ve 1 açma olayı olmak üzere 510 suç olayı kayıt altına alınmıştır.

Ekoturizm için ayrı bir öneme sahip olan orman alanları içerisinde hemen hemen birçok noktada tespit edilen ***zararlı böceklerin*** hektarlarca alandaki ağaçların kuruyarak ölmelerine yol açması büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Zararlı kabuk böceklerinden bazıları Artvin yöresinde, ladin ormanlarında çok büyük tahribatlara ve servet kaybına neden olmaktadır (Göktürk, 2003). Bu bölgedeki zararlı böcekler sırasıyla *D.micans* (Kug), *I. typographus* (L), *I. sexdentatus* (Boern), *P. sipinidens* (Reitt), *Orthotomicus erosus* (Woll), *Prtyophthorus pityographus* (Ratz) olarak bilinmektedir (Ünal, 1998). Bunlardan birisi olan Sekiz dişli büyük ladin kabuk böceği zararı (*Ips typographus L.*) Hatilla Vadisi Milli Parkı ile özellikle saf ve silvikültüel müdahale görmemiş yaşlı ve hasta ladin ormanlarının yoğun olduğu alanlarda sekonder zararlı bir böcek olarak görülmektedir. Bu zararlı böcekler ile doğal yollardan mücadeleler verilerek hem böcek tuzakları kullanılmış, hem de bahsi edilen zararlılarla beslenen *T. formicarius* böceği kullanılmıştır (Tilki, Güner ve Tüfekçioğlu, 2005: 29-30; Akt. Öz ve diğ., 2012: 530). *Dendroctonus micans* ile daha da tehlikeli olabilen *Ips typographus* kabuk böceğinin de Artvin bölgesinden batı yönde yayıldığı gözlenmektedir (Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt I, 2006: 248).

İlde ekoturizmi, doğal ortamı ve insan yaşamını etkileyen bir diğer problem ise doğal veya insan ihmalleri neticesinde ortaya çıkan ***yangın*** felaketleridir. Orman yangınları pek fazla olmamakla birlikte yine de yörede karşılaşılan önemli problemlerden biridir. Genellikle yangının çıktığı yerde yol açtığı fauna ve flora kayıpları ekosistemi olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle pek alışık olmadığımız bir özellik olan açık alanlar görüntü kalitesini de bozarak turistlerde olumsuz izlenimler bırakmaktadır.

AFAD'ın Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) verilerine göre Artvin ilinde 2000-2018 yılları arasında 7 yangın olayı kayıtlara geçmiştir. Bu yangınlardan 2'si 2016-2017 yıllarında kentsel yerleşmelerde yaşanmış olup, 11 bina yanarak yıkılmıştır. Kırsal yerleşmelerde ise 2000-2001 yılları arasında 15, 2007-2008 yılları arasında 1 binanın yaşanan yangın olayı neticesinde hasar gördüğü tespit edilmiştir. Nitekim ahşap ve tarihi değeri olan bu meskenlerin birindi elektrik kaçağı veya evlerde sıkça kullanılan soba kaynaklı yangınlar neticesinde birbirine yakın olan diğer ahşap evlere de yangının sıçraması sonucunda birçok evin hasar görmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu bakımdan gerek bu afetlerle karşı karşıya kalan insanların yaşamış olduğu olumsuzluklar gerekse kültürel birikimimiz olan tarihi ahşap meskenlerin yok olması turizm açısından da bir kayıp olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun dışında genellikle ahşap malzemenin yoğun olarak kullanıldığı il genelinde görülen meskenler yangın tehlikesinden en fazla etkilenen yerlerden birisinin de yerleşim yerleri olduğunu göstermektedir. Birçoğu tarihi olma özelliği gösteren kırsal meskenler ile yayla meskenleri zaman zaman yaşanan yangınlar neticesinde tahrip olmakta veya tamamıyla kullanılamaz hale gelmektedir. Örneğin Yusufeli ilçesinde Dokumacılar köyüne bağlı Koşnal yaylasındaki yangında birçok ev yanarak kullanılamaz hale gelmiştir.

Yörede ekonomik faaliyetler içerisinde ***hayvancılık*** faaliyetleri ön sıralarda yer almaktadır. Canlı hayvanların (büyükbaş ve küçükbaş) dışarda otlatılmaya çıkartıldığı ilkbahar mevsimi orman kenarında veya mezralarda ve hatta yaylalara erken çıkılarak hayvanların otlatılmaya başlanması neticesinde birçok çevresel problemle karşı karşıya kalınmaktadır. Hayvan sayısının fazla olduğu kırsal alanlarda orman kenarındaki otlaklarda otlatma işlemi ormanlara zarar verdiği gibi meraların da erken otlatmalara bağlı olarak verimliliğinin düşmesine yol açtığı görülmektedir. Dağlık alanlarda yaklaşık

2000 m'den sonra ormanın üst sınırında başlayan alpin çayırlarının hayvancılık için taze ot ihtiyacını karşılaması bu alanlardaki bilinçsizce yayılan çok sayıdaki hayvanın endemik türlerin yok olmasına sebep olabilmesi gerçeğini gözden kaçırmaktadır. Bunun neticesinde ekolojik açıdan kaynaklanan kayıpların geri kazanılması çok uzun zaman alabilmektedir.

İl genelinde dağlık alanların akarsularla derin bir şekilde parçalandığı ve çok engebeli bir arazi örtüsü meydana getirdiği birçok nokta da dile getirilmişti. Bunun neticesinde yörede ***tarım*** alanlarının çok dar bir sahada bu ekonomik faaliyete izin vermesi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Teknik bilgiden geri kalan yerel halkın özellikle dağlık sahalarda tarıma elverişli alanları zaten az olan yörede başta erzoyon olmak üzere orman alanlarının açılarak tarım alanlarına dönüştürülmesine neden olmaktadır. Ayrıca tarıma elverişli toprakların küçük ve parçalı oluşları da intansif tarımın uygulanmasını mecbur kılmaktadır. Buna göre olumsuz topoğrafik faktörlerin etkisinde şekillenen dik yamaçlardaki tarım alanları entansif tarımın yapılamamasına ve çevresel sorunların yaşanmasına yol açmaktadır.

Artvin ***madencilik ve enerji*** konusunda potansiyeli yüksek illerden birisidir. Bu zamana kadar birçok projenin hayata geçirildiği ve halen birçok projenin ise üzerinde çalışıldığı yöre olması sebebiyle doğal çevrenin bedel ödediği bir bedel ödemek zorunda kaldığı da bir gerçektir. Hiç şüphesiz bir ülkenin önemli yatırımlarından biri olan enerji ve madencilik ile ilgili yatırımlar Türkiye'deki enerji ihtiyacının ve kendi kaynaklarını kullanma gereksinimini bir taraftan haklı hale getirirken, diğer taraftan da bu yatırımların yol açtığı büyük çevresel problemleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu yatırımların beraberinde getirdiği küçük sanayi tesisleri, atıklarını belirli standartlarda uzaklaştıramadıklarından dolayı birçok probleme yol açmakta ve bu da ekoturizm gibi doğaya bağımlı ekonomik faaliyetlerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan başta enerji üretimi yapmak amacıyla inşa edilen dev barajlar ve bunun yanında HES'ler hassas ekosistemleri ile ön plana çıkan bu yöredeki ekosisteme, yerleşim alanları, tarım, hayvancılık, turizm, ormancılık ve tarihi-kültürel alanlara varana kadar büyük zararlar vermiştir. Buna ek olarak enerji nakil hatlarının geçirilmek zorunda kaldığı ormanlık alanlarda da ayrı bir sorun ortaya çıkartmıştır. En çok bu faaliyetler neticesinde yörede dikkat çeken çevresel felaketler erozyon, orman alanlarının ve endemik türlerin,

yaban hayatının ve de sosyo-kültürel ve ekonomik yaşantının olumsuz yönde etkilenmesidir.

Fosil yakıtların çevreye vermiş olduğu zarar hiç kuşkusuz oldukça fazladır. Özellikle orman köyleri ısınma gibi temel ihtiyaçlarını çevrede bulunan ormandan elde ettikleri odunlardan sağlamaktadır. Bu durum ormana zarar verdiği gibi odunun yanmasıyla çıkan dumanın çevreye verdiği zarar da kendini belli etmektedir. Oysa kırsal kesimde enerji sorununu çözmenin en önemli yollarından birisi de hayvancılıkla uğraşan büyük yerleşim yerlerinde biyoenerji, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılmasıdır. Karadeniz iklimin güneşten yararlanmayı sınırlandırdığı için pek kullanılmamasına rağmen meskenlerin temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek ölçüde fayda sağlaması açısından kullanımı mümkündür. Daha önemlisi ise yapılacak projeler, eğitimler ve bazı kurumsal işbirlikleri yapılarak biyogaz üretimi gerçekleştirilmesi mümkün olabilmektedir. Bütün ülkelerce enerji tasarrufunun ön plânda tutulması, uygun ***enerji*** kaynağı seçilmesi (fosil yakıtlar yerine yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesi) ve sürdürülebilir bir kalkınma için uygun bir enerji politikasının uygulanması gerekir (Yıldız, Sipahioğlu ve Yılmaz, 2011: 99). Bu ise çevreyle uyumlu güneş, termal, biyomas ve diğ., enerji kaynaklarıdır. Nitekim yenilenebilir temiz enerji kaynağı potansiyeli yüksek olan Artvin ili bunu yeterince değerlendirememektedir. Artvin ilinde özellikle Ardanuç ve Yusufeli yöreleri diğer kesimlere göre daha fazla güneş ışığından yararlanılabilecek bölgelerdir. Artvin ilinde birçok yerde; Ardanuç, Şavşat-Çoraklı ve Borçka-Balcı vs. yörelerinde sıcaksu kaynağı tespit edilmiştir. Bu yörelerde yapılacak etüt ve sondaj çalışmaları sonucunda daha sıcak ve daha yüksek debide su sağlanabilir. Bunlardan Şavşat - Çoraklı mutlaka geliştirilmesi gereken bir sahadır. Artvin ili, biyomas enerji kaynaklarını geliştirmeye uygun bir ortama sahiptir. Ilıman ve yağışlı iklim nedeniyle, bitkilerin yoğun olarak gelişme olanağı vardır. Yakıt olarak kullanmak amacı ile özel orman alanları geliştirilebilir (Yılmaz ve diğ., 1998: 189-193). Biyogaz bitkisel atıkların kıyılarak, hayvan gübresi ve suyla karıştırılarak hava almayacak şekilde tanklara doldurulmasıyla üretilmektedir. Günler geçtikçe "Methanogenic" adı verilen bakterilerin faaliyetiyle metan üretimi başlar ve bu süreç tanktaki karışım tamamen işleninceye kadar sürer. Oluşan metan bir boru hattı ile başka bir tanka, ya da balona aktarılır. Ancak, gazın üretimine devam edilebilmesi için üretici tankta bulunan karışımı yenilemesi gerekir. Biyogaz büyük ölçüde bitkisel

çözünmenin gerçekleştiği bataklıklar ve sulak alanlarda oluşup depolanabilir. Doğal gaz ile aynı olan ve metandan oluşan bu gaz ısıtma ve mutfak yakıtı olarak kullanılabilmektedir. Elde edilen atık maddeler çok faydalı bir doğal gübre olarak ekim alanlarında kullanılabilmektedir (Yürüdür, 2009: 107).

Barajlar her ne kadar enerji üretiminde dünyada en sık kullanılan yöntemlerden biri olsa da faydalarının yanında birçok dezavantaja da sahiptir. Yürüdür (2009: 78)'ün de belirttiği üzere barajlar yapımı pahalı, inşası ve su birikimi ile su altında kalan geniş arazilerin ortaya çıkması ve doğal ortamın zarar görmesi, bitki ve hayvan yaşamını zora sokması gibi olumsuzluklara yol açmaktadır. Artvin ilindeki ***barajlardan*** 4'ü tamamlanmış olup (Borçka B., Artvin B., Muratlı B. ve Deriner B.), 1'i (Yusufeli B.) inşa halinde, 18 NT-HES faaliyette ve bunlardan da 7'si inşaat halindedir. Bu bakımdan ili barajlar, göletler ve HES'ler şehri olarak nitelendirmek mümkündür. Artvin'de projelendirilen NT-HES tesislerinin önemli bir kısmı çoklu HES olarak planlanmıştır. Örneğin Murgul'da 27 km uzunluğa sahip olan Kabaca Deresi üzerinde toplam 7 tesisten, Borçka Camili'de yaklaşık 15-20 km uzunluğa sahip Efeler ve Maral vadilerinde 6 tesisten ve Şavşat'ın Meydancık Beldesi'nde yaklaşık 20 km uzunluğundaki Papart Deresi üzerinde ise yine 7 tesisten oluşan çoklu HES projeleri için gerekli yasal prosedürler tamamlanmış, Murgul ve Şavşat'taki tesislerin çoğunun inşasına dahi başlanmıştır. Artvin'in Borçka, Şavşat ve Yusufeli ilçelerinde Ağustos 2009 itibarı ile yapımı planlanan 15 NT-HES tesisinin 5 tanesi için "ÇED olumlu" kararı verilmiş, 9 tanesi için "ÇED gerekli değildir" kararı verilirken sadece 1 tanesi için "ÇED gereklidir" kararı verilmiştir. Günümüzde, Murgul'un Kabaca Deresi'nde devam eden çoklu HES tesislerinin inşası sırasında ortaya çıkan çevresel tahripler, bölgedeki ÇED raporlarının neredeyse tamamı için "olumlu" veya "ÇED gerekli değildir" şeklinde verilen kararlar ile oldukça çelişmektedir (Özalp ve diğ., 2010: 680-684-685). Muratlı barajım Borçka, Deriner ve Artvin barajlarının açılışı izleyecektir. Bu şekilde ülkemizin yerli kaynaklarına dayalı enerji üretimi artarak devam edecektir. Çoruh Nehri üzerinde Yusufeli Brajı (540 MW-1705 GW/h), Artvin Barajı (332 MW-1026 GW/h), Deriner Barajı (670 MW-2118 GW/h), Borçka Barajı (300 MW-1039 GW/h), Muratlı Barajı (115 MW-444 GW/h) (Su Dünyası, 2005, 19-20-21) ve bunların yanında birçok akarsu üzerinde HES'ler bulunmaktadır. Bu projede yer alan Yusufeli Barajı ve HES D.S.İ Genel Müdürlüğü'nün ve Artvin Bölge Müdürlüğü'nün Çoruh Nehri üzerinde gerçekleştireceği 10 projeden

birisidir. Yusufeli Barajı ve HES tamamlandığında temelden 270 m yüksekliği ile dünyanın en yüksek kaya dolgu barajlarından birisi olacaktır (Karacan, 2013: 242). Yukarıda da belirtildiği gibi Artvin ilinde en büyük çevresel problemlere yol açan faaliyetlerin başında HES'ler gelmektedir. HES'lerin ÇED onayı ile birlikte faaliyetlerin başladığı aşamaya gelindiğinden itibaren yollarının inşaatına başlanması, boruların geçeceği eğimli yamaçların hazırlanması, bitki örtüsünün tahrip edilmesi ve suyun alınacağı derenin debisine (can suyu verilmesine) varana kadar önemli tahribatlar ve çevresel sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar böylesine enerji yatırımları ülke ekonomisi için önemli olsa da bu yatırımlar özellikle ekolojik açıdan hassas ekosistemlerin bulunduğu sahalarda yapılması düşünülen HES'ler düşünüldüğünde yöre ekosistemlerinde meydana gelebilecek olumsuzluklar pek çok insanı tedirgin etmektedir. Nitekim bu olumsuz etkilerin en fazla görüldüğü alanlar dev barajların (Deriner, Artvin ve Yusufeli gibi) yapıldığı sahalardır.

Çoruh Havzası'nda gerçekleştirilen ve gerçekleştirilme aşamasında halen inşaatı devam eden baraj projelerinin (HES) etkilerinden birisi de turizm üzerinde olmaktadır. Zengin kültürel miras, sıcak su kaynakları, yaban hayatı, bitki örtüsü büyük oranda etkilenecek ve birçok yerleşim yeri sular altında kalacaktır. Sosyo-kültürel ve ekonomik çevre özellikleri üzerinde de değişikliğe yol açacaktır (Sever, 2003: 153). Büyük gövdeli bir baraj olan Yusufeli Barajı tamamlandığında, 3.241 hektarlık bir alan su altında kalacaktır. Proje, Yusufeli ilçe merkezini ve 3 köyünü tamamen su altında bırakacak, 16 köy ve arazilerin de kısmen su altında kalmasına neden olacaktır. Kaçkar Dağları Sürdürülebilir Orman Kullanımı ve Korunması Projesi çerçevesinde, plan bölgesindeki Yusufeli Projesi ve HES'lerin biyolojik çeşitlilik üzerindeki etkilerini değerlendirmek için CBS ortamında analizler yürütülmüş ve seçilen türlerin yaşam ortamlarında ortaya çıkacak kayıpların miktarı saptanmıştır. Belirli türlerde (örn. ağaç serçesi - Passer montanus) bu kaybın % 46'ya ulaşacağı öngörülmüştür (Kurt ve Balkız, 2011: 33). Baraj tamamlandığında Çoruh ve kollarının normal akım ve rejim düzenleri değişecektir. Bu durum su ekosisteminin büyük ölçüde değişmesine neden olacaktır. Akarsuların seviyesinde bir alçalma olacağı gibi akış hızı da yavaşlayacaktır. Suyun sıcaklığı artmakla birlikte oksijen miktarı da azalacağından balıklar başta olmak üzere diğer su canlılarının yaşam koşulları bozulacaktır. Alabalık (*Salmotrutta*), Sazan (*Cyrinus carpio*), Bıyıklı balık (*Barbuscycloepsis.)*, Yayın (*Silurus Glanis*) vb. gibi balık türlerinin habitat alanları

az da olsa etkilenecektir (Sever, 2010: 196). Bunun neticesinde endemikler ve endemikler dışındaki nadir bitkiler, bir kısım tıbbi aromatik bitkilerin sayılarında bariz azalmaların yaşanacağı belirtilmektedir (Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1087-1088). Bu konuda Artvin Orman Bölge Müdürlüğü bazı tedbirler almıştır. Özellikle sular altında kalacak alanlarda doğal olarak yetişen endemik türlerin bir kısmı taşınarak belirli bir lokasyonda yetiştirilmeye devam edilmekte ve koruma altına alınmıştır (Fotoğraf 4.3.).

Fotoğraf 4.3. Artvin İlinde Baraj Suları Altında Kalan Alanlardaki Bitki Türlerinin Taşındığı ve Koruma Altına Alındığı Alandan Görünümler.

Kaynak: Artvin Orman Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.

Çoruh Havzası Gelişme Planı'nda gösterilen Artvin baraj sahası; Yusufeli'ye bağlı Çağlayan köyünün 3 km memba (yukarı) tarafından başlayarak Yusufeli'nin Sukavuşumu mevkii yakınında yapımı planlanan Yusufeli Barajı ve HES İnşaatına kadar yayılım gösterecektir. Baraj, DSİ verilerine göre maksimum 511 m su seviyesinde ve yaklaşık 25 km uzunluğunda olacaktır. Yusufeli ilçe merkezi başta olmak üzere Yusufeli'ne bağlı Yağcılar, Tarakçılar, Erenköy, Kirazalan, Esenyaka, Demirkent, Havuzlu, İnanlı, Kömürlü İşhan, Darıca, Pamukçular, Kınalıçam, Irmakyanı, Tekkale, Çeltikdüzü, Çevreli, Kılıçkaya, Alanbaşı, Dokumacılar, Bahçeli, Dereiçi, Çıralı, Küplüce ve Sebzeciler gibi zeytin başta olmak üzere verimli araziye sahip köy, mahalle ya da bağlıkları etkilemiş olacaktır (Aytekin ve Aktaş, 2010: 80-83). Çoruh Nehri Enerji Yatırım Projesi, sosyo-ekonomik yapıda da büyük ölçüde değişmelere neden olacaktır. Bunun dışında, alternatif turizm potansiyelinin bir kısmı da tamamen ortadan kalkacaktır. Artvin ili sınırlan içinde 150 km'lik bir akışa sahip Çoruh Nehri artık durgun akacaktır. Bu durum, özellikle son yıllarda popülitesi artan akarsu su sporlarının (rafting, kano, kalamara) yapılmasını büyük oranda engelleyecektir. Yine doğa turizmi (cehennem

deresi kanyonu), inanç turizmi (manastır), kültür turizmi (kale, köprü, gözetleme kuleleri) gibi faaliyetlerin yanı sıra, yöresel mimari zenginliği ve yerleşme tarihiyle öne çıkan Yusufeli ilçe merkezi ve 10'dan fazla köy yerleşmesi de haritadan silinecektir. Şüphesiz barajların en büyük çevre sorunu, insanların asırlardan beri yaşadıkları ortamlarından koparılarak başka yerlere yerleştirilmesidir. Ayrıca Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden birini yansıtan Berta köprüsü de sular altında kalmıştır (Karabulut, 2000: 178; Sever, 2003: 151-153; Sever ve Kalın, 2010: 71). Örneğin Yusufeli Baraj/HES'i 15.000 kişiyi doğrudan etkileyecek ve onları evlerinden göçe zorlayacaktır. Bunun yanında 15.000'e kadar insan da dolaylı olarak etkilenebilir. Binlerce insanın, geçimlerini sürdürdükleri bu bölgede baraj nedeniyle yaşam biçimleri tehdit altında olacak, çoğunlukla dağlık bölgeyi kaplayan teraslama biçimindeki tarım arazileri kaybolacak ve kültürel miras ve yaban hayatı açısından zengin olan (boz ayı, yaban domuzu, kurt, çakal ve çam sansarı da dahil olmak üzere) alan olumsuz yönde etkilenecektir (Artvinli ve diğ., 2007: 50). Nitekim, Deriner Barajı'nın yapılması ve rezervuar alanının su tutmaya başlamasıyla, bahsi geçen köylerin bulundukları yükseltiden daha yüksek kotlara taşınma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Oruçlu köyü sakinleri yeni yerleşim yeri olarak, mezraa yerleşim alanlarını kullanmaya başlamışken, Zeytinlik köyü sakinleri, eski yerleşim yeri ile Artvin-Erzurum (D-950) karayolu arasında kalan kesime yerleşme çabasındadırlar. Köy sınırları içerisinde, 1856 yılında yapılmış tarihi cami ile ne zaman yapıldığı bilinmeyen, ancak Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülen iki türbe bulunmaktaydı. Zeytinlik köy sınırları içerisinde, 1856 yılında yapılmış tarihi cami ile ne zaman yapıldığı bilinmeyen, ancak Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülen iki türbe (Aşağı Türbe ve Yukarı Türbe) bulunmaktaydı. Oruçlu köyü yerleşim alanı içerisinde 1907 yılında yapılmış tarihi bir cami ile 1900'lü yılların başında Rus işgali döneminde, ağırlıklı olarak ahşaptan inşa edilmiş gümrük binası (Şükrü Ağa Konağı/Demirözler Konağı olarak bilinen Eski Rus Dönemi Gümrük Binası) bulunmaktaydı (Orhan ve Gök, 2016: 134-137-138; Aytekin, 2017: 213-216; Ateş, 2013: 17). Bu proje çerçevesinde; Artvin Merkez İlçeye bağlı iken günümüzde tamamen sular altında kalmış olan Zeytinlik ve Oruçlu köylerinde yaralan iki cami, iki türbe ve bir konak olmak üzere toplam beş adet tescilli taşınmaz kültür varlığı, yeni yerleşim yerinde yeniden inşa edilmiştir. Bunlardan sadece Zeytinlik Köyü Camii, çok az eklentilerle birebir; diğerleri ise ağırlıklı olarak yeni malzeme ile inşası gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamındaki her beş yapının geçici

kabulleri yapılmış ancak 2016 yılı itibarıyla tam olarak teslim alınmadığı öğrenilmiştir. Ancak Deriner Baraj sularının altında kalmış olan Avcılar Köprüsü ve çok sayıdaki sivil mimarlık örnekleri kurtarılamamıştır (Aytekin, 2017: 217).

Çoruh Havzası'nın Artvin il sınırları içerisinde kalan alanlarda gerçekleştirilen baraj inşaatlarının tamamlanması neticesinde yaklaşık 8137 ha alanın sular altında kalacağı öngörülmektedir. Bu alanlardan en büyük oranın % 62 (5015 ha) ile orman, en küçük oranın ise % 0.8 (63 ha) ile yerleşim alanları olduğu tespit edilmiştir. Borçka (116.74 ha) ve Deriner (296.19 ha) barajları ile bağlantılı olarak gerçekleştirilen yeni yolların inşaatı nedeni ile tahrip olan arazi şekilleri ve alansal büyüklükleri 412.94 ha'dır. Artvin il sınırları içerisinde planlanan büyük baraj ve HES tesisleri nedeniyle su altında kalarak kaybolan/kaybolacak arazilerin meşcere ve CLC-2006 haritalarına göre kullanım şekilleri (yerleşme, tarım, orman ve su kütleleri gibi) ve alansal büyüklükleri 8137 ha'dır (Yıldırımer ve diğ., 2015: 4-8-12). Biten 3 barajın, 795.60 ha verimliliği yüksek tarımsal arazinin depolanan suların altında kalması söz konusudur (Akıncı ve diğ., 2017: 83).

Nehir tipi santrallerin, gerek baraj tipi santrallere ve gerekse diğer enerji üretim alternatiflerine göre, çevresel etkisinin minimum düzeyde kaldığı ifade edilmekle beraber; hem inşaat, hem de üretim aşamasında bazı çevresel sorunlar oluşturduğu da bilinen bir gerçektir. Örneğin inşaat aşamasında, ortaya çıkan hafriyatın gelişi güzel bir şekilde yamaçlardan dere yataklarına dökülmesi sonucu, bir taraftan kütle hareketlerine zemin hazırlanmakta ve orman örtüsüne zarar verilmekte iken, diğer taraftan dere yataklarının dolması ve suyun kalitesinin bozulmasına neden olunarak, başta balıklar olmak üzere yaban hayatına müdahale edilmektedir. Ayrıca inşaat süresince oluşan toz ve gürültünün çevreye verdiği zararlar da küçümsenemeyecek boyutlara ulaşabilmektedir (Yılmaz ve diğ., 2012: 56-63). Santrallerin işletme aşamasında ise, balık geçişlerine (göçlerine) engel teşkil etmesinin yanı sıra, yaşanacak olan su miktarındaki azalmanın doğal bitki örtüsü ile tarımsal faaliyetlere ve belki de en önemlisi sucul ekosistemlere zarar verebileceği ifade edilmektedir (Aksungur ve diğ., 2011: 79). Bu açıdan, akarsuyun doğal yatağına bırakılacak olan suyun, yani can suyu veya telafi suyu miktarının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca ÇED aşamasında, ekosistem içerisindeki canlı türlerinin ihtiyaçlarının dikkate alınması, belirtilen su miktarının yetersiz olacağının düşünülmesi halinde, su miktarının arttırılabileceğini belirtmiştir. Ancak akım ölçümü yapan istasyonların önemli bir kısmının DSİ tarafından kapatılmış olması, bu noktada

güvenilir veri sağlanmasını zorlaştıracağı gibi, denetlemenin hangi aralıklarla ve nasıl yapılacağı sorunu da önemle üzerinde durulması gereken hususlardır. Sahadaki santrallerde yaptığımız görüşmelerde, su miktarına bağlı olarak yıl içerisinde değişmekle beraber, asgari olarak saniyede 500 litre suyu, can suyu kapsamında bırakmalarının zorunlu olduğu ifade edilmiştir (Orhan, 2015: 273-274).

Çok büyük ve önemli enerji projelerinin, bu projelerin yer aldığı dar Çoruh Havzası'na sıkışmış ve başlangıçta göç miktarında yaşanacak büyük artışlar sosyal ve iktisadi açıdan bir takım sorunların baş göstermesi Artvin ilinin geleceğini derinden etkileyeceği çok açık bir gerçektir. Mevcut projeler, planlama ve uygulama/yatırım felsefesiyle birlikte Artvin'in konumu ve Çoruh havzası bazında değerlendirildiğinde, özetle şu doğruları ve yanlışları kolayca tespit etmek mümkündür (Avcı, 2003: 179-180-181):

• Havzada yapılan ve yapılacak olan enerji yatırımlarıyla sağlanacak enerjinin ülke ekonomisine olan katkısı hiç şüphesiz çok önemli. Ama Artvin ve Çoruh Havzası'nda gündemde olan ve sadece Türkiye'de değil, Dünya'da da sayılı enerji yatırımlarından olan mevcut projelerin tasarımı, planlaması ve uygulanması aşamalarında üzerinde belirtilmelidir ki günümüzde "sosyal boyut", "çevre değerleri" ile "toplumsal katılım" kavramlarını göremiyoruz. Bırakalım bu yatırımların GAP örneğinde olduğu gibi bir entegre bölge kalkınma projesine dönüştürülmüş olmamasını, sistemin odağında olması gereken insan öğesi yok.

• Bu yatırımların, Çoruh Havzası'ndaki sosyo-kültürel ve çevresel değerlerin üstünde büyük olumsuz etkiler yapacakları bir gerçektir.

• Artvin ve Çoruh Havzası'ndaki yaşam, büyük oranda Çoruh Vadisi'nin mevcudiyetine bağlıdır. Bu bakımdan tarım, ulaşım, kültür ve doğa turizmi gibi tüm etkinlikler ancak mevcut Çoruh Vadisi ve yakın çevresinde gerçekleşebiliyor.

• Türkiye'nin hiçbir yerinde, özellikle ulaşım ağının -ki bu da tek seçenek karayolu ulaşımıdır-Artvin gibi tümüyle bir nehir vadisine bağımlı olduğu bir il veya bölge bulunmamaktadır. Nitekim Çoruh'ta olduğu gibi çok büyük baraj ve su kaynakları projelerinin gerçekleştirildiği Fırat, Dicle, Seyhan-Ceyhan, Sakarya, Yeşilırmak ve Kızılırmak gibi akarsuların bulunduğu bölgelerde, bu yatırımlardan kaynaklanan il ve bölge ölçeğinde önemli bir ulaşım sorunu yaşanmamıştır.

• Artvin ve Kars, Ardahan, Erzurum gibi bölge illerinin denizle (Hopa limanı) olan bağlantıları ise, Çoruh Nehri ve kollarının içinde aktığı dar vadi ile başlar ve onunla biter.

• Yapılacak barajlar sonucu tümüyle haritadan silinecek olan Çoruh Nehri ve Çoruh Kanyonu ile birlikte, bu tek seçenek karayolu ulaştırma güzergâhı da ortadan kalkmış olacak.

• TCK verilerine göre, yeniden yapılması gereken bu karayolunun toplam uzunluğu 550 km yatırım bedeli ise 1.5 milyar dolardır. Bilinen çok çetin doğa koşullarında bu ulaşım yolunun hangi güvenilir parasal kaynakla, ne zaman ve hangi standartta yeniden yapılabileceği bilinmemektedir. Üstelik yapılacak bu yeni ve çok uzun ulaşım ağıyla tüm yerleşim birimleri birbirleriyle bağlanmış olmayacak, aksine koparılmış olunacaktır.

• Başlangıçta Yusufeli ilçe merkezi ve çevre köyleri ile Artvin ilinde çoğunlukla yapılmış olan kamulaştırmalar, kullanılamayacak olan tarım toprakları ve bunun yanında yaşanacak göçler de bu ulaşım kopukluğuyla birleşince, maalesef bugünkü Artvin İlinin bütünlüğü ve geleceği ciddi bir şekilde tehlikeye girebilecektir; hatta zaman içinde Artvin'in il olarak varlığı bile tartışılır olabilecektir.

• Artık Artvin insanı, gündemde olan mevcut enerji projelerinin yerlerinin ve boyutlarının doğru mu, yanlış mı olduklarını tartışma hakkını ve şansını kaybetmiştir. Artık bu projelerin tümünü mevcut özellikleriyle bir gerçek olarak kabul edip, bugünkü kendi konumunu ve geleceğini düşünerek -tartışmak zorunda kalmıştır. Böyle durumlarda devletin bölge insanı ve çevre değerleri için hangi sorumluluklarının olduğunu ve bu faturanın bedelinin tüm ülke insanıyla nasıl hakça paylaştırılması gerektiğini bilerek, gecikmeli de olsa Devlet'i bu konuda görevim yapmaya, sorumluluğunu yerine getirmeye davet etmek durumuna gelmiştir. Artvin sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu "Artvin Platformu"nun ve düzenlenen bu sempozyumun temel ve en önemli amaçlarından birisi de budur.

• Dünya'da Çoruh Havzası'ndaki boyutlarda sürdürülen bütün su kaynakları geliştirme projeleri, tüm havza bazında bütünsel bir havza, hatta bölge kalkınma projesi olarak planlanıyor ve uygulamalar bir bütünlük içinde sürdürülüyor. Bunun bizdeki tipik örneği GAP'dır. Böylesine büyük ve karmaşık projelerin yönetimi ve ilgili çok sayıdaki kurumlar arasındaki eşgüdümü sağlamak üzere GAP'da olduğu gibi bağımsız "idari birimler" kuruluyor. Bu tür bir yapılanmanın şimdiye kadar DPT bünyesinde çoktan

oluşturulmuş olması gerekirdi. Maalesef böyle bir yaklaşımı göremediğimiz içindir ki bugün Çoruh Enerji Projeleri ve bu projelerin odağında yer alan, daha 15-20 yıl da bu uygulamalarla iç içe yaşayacak olan Artvin tam anlamıyla sahipsiz bir konumda kalmıştır.

Artvin özelinde, yerel halkın HES'lere karşı çıkma nedenleri arasında yoğunlukla dile getirilenler; suya erişimin kısıtlanması nedeniyle tarımsal üretimin azalması ya da verimliliğin düşmesi; mikro-iklimsel şartların değişmesi ve buna bağlı olarak hem tarımsal üretimde hem arıcılıkta verim düşüşü; suyun azalmasıyla meraların kuruması ve hayvancılığın zarar görmesi; ekolojik tahribat ve canlı çeşitliliğinin azalması şeklinde sıralanabilir. Bunların yanı sıra, yaşam alanlarının artık yaşanamaz hale gelmesi ve yerinden edilmeyle ilgili endişeler de HES karşıtlarının vurguladıkları bir başka boyut. Benzer geçimlik kaygılarının diğer yerel çevre hareketlerinde de karşımıza çıktığı da malum; başta madencilik olmak üzere birçok projenin yereldeki geçimlik kaygılarını alevlendirdiğini son 20 yılda sıkça görüyoruz (Adaman ve diğ., 2015: 14). Eşsiz doğal güzelliklere sahip Artvin'de, maden ve HES şirketlerinin saldırıya varan girişimleri, şehrin doğasını, tarihini, insanlarını ve kültürünü yok etmeye yönelmiştir. Bölgede 183 adet HES projesi planlanmakta ve Artvin'in yüzölçümünün % 65'ini kapsayan bir alanı tamamen yok edecek, 358 adet maden ruhsatının ihaleye açılması beklenmektedir (Tunçtaner, 2013: 20). Planlanan santrallerin Artvin'deki ekolojik ve sosyo-ekonomik yapıya etkileri (Özalp ve diğ., 2010: 680-685; Sever ve Kalın, 2010: 77; Acar, 2017: 194; Özalp ve diğ., 2009: 482-487; Bars ve diğ., 2016: 2245; Tahmiscioğlu ve diğ., 2007: 762-763; Karadeniz ve diğ., 2011: 106-107; Kurdoğlu ve Özalp, 2010: 692-697; Küçükbaşol, 2015: 152; Atabey ve Gürdoğan, 2015: 60-61): Genel arazi kullanımı üzerine etki (tarım, yerleşme vd.), nehirin doğal akışında meydana gelen müdahaleler, sucul ekosistem üzerine negatif etkiler, su kaynakları üzerindeki etkisi, su kaynaklarının kirlenmesi ve sedimantasyon, telafi suyu (can suyu) sorunu, bitki örtüsü üzerindeki etkileri, fauna üzerindeki etkileri, enerji nakil hatlarının yaratacağı sorunlar, toplum ve mahalli idareler arasında baş gösteren problemler, gürültü kirliliği, istihdam üzerine etkisi, yeni yerleşim alanındaki belirsizlikler, göç, ülke ekonomisine etkisi, tarihsel ve yerleşmelere ait yapıların su altında kalması, yeni yolların inşası ile ortaya çıkan tahribat, alandaki katı atık sorununun baraj rezervuarlarına etkisi, hafriyat ve endüstriyel atıkların akarsular ve orman alanları üzerine olumsuz etkileri, mikro iklim ve hatta bazı bölgesel iklim değişiklikleri gözlemlenebilir, geniş su yüzeyinde şiddetli buharlaşmalara yol

açacak, akarsu rejimlerinde değişme, HES çalışmaları ve bu kapsamda gerçekleştirilen diğer alt ve üstyapı inşaatları esnasında eğimli yamaçlarda ki doğal dengenin bozulması, sosyal kültürel değerler, turizm imkânları kayıpları, çevredeki ticari kayıplar (Çoruh vadilerindeki kapanan ticari işletmeler), kamu arazilerinin ve yeraltı zenginliklerinin kaybı; tahminen 22 km^2 arazi ve madenler, üreticilikten, tüketiciliğe geçen insanların yarattığı kayıp, büyük şehirlere göçen insanların uyum sorunları, o şehirdeki yaşama olumsuz etkileri ve kentten köye tersine göç için imkânların yok edilmesi şeklinde sıralanabilir.

Damar (Murgul) maden işletme sahasında kurulan göletin alt bölümünde Kabaca Vadisi'ne bakan yamaçlarda biriktirilen hafriyatlar ve diğer taraftan halen devam eden HES inşaatı doğal çevrenin bozulmasına yol açan bir diğer beşeri etken olarak görülmektedir. Bu olumsuz etki o kadar ileri safhalarda olmaktadır ki, Fotoğraf 4.4.'te görüldüğü üzere Kabaca Vadi'si içerisi bu hafriyatlarla dolmuş haldedir (Koday ve diğ., 2017: 518).

Fotoğraf 4.4. Kabaca Vadisi (Murgul)'nde HES'lerin Yol Açtığı Çevresel Sorunlardan Görünümler.

Turistik bölgelerde özellikle de turistlerin belirli alanlarda yoğunlaşmasından dolayı, motorlu taşıt ve deniz araçlarının çıkardığı sisler ve gürültüler rahatsız edici olmaktadır. Özellikle turizm bölgelerinde otellerde yapılan eğlencelerden ve eğlence merkezlerinde geç saatlere kadar süren çok yüksek seviyede müzik sesleri ***gürültü kirliliği*** oluşturmaktadır. Gürültü insan sağlığını pek çok yönden olumsuz sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Ülkemizde gürültü kirliliğinin önlenmesi amacıyla çıkarılan "Gürültü Kontrol Yönetmeliği" ve bununla ilgili alınan önlemlerin hayata geçirilmesi (Erdoğan, 2003: 88) hedeflenmiştir. Gürültü kirliliği de değişik eko-sistemleri

olumsuz yönde etkilemektedir. Turizmin sebep olduğu gürültü kirliliğinin en büyük kaynağı hava trafiğidir. Turist sayısının çok fazla olduğu bölgelerdeki yoğun araç kullanımının da gürültü kirliliğine katkısı vardır. Ancak aşırı gürültü çoğu kez hayvanları da beslenme, barınma ve üreme sürecini olumsuz yönde etkiler (Roney, 2011: 97). Artvin ilinde 2016 yılında ***gürültü*** ile ilgili şikâyetlerin konularına göre istatistikleri incelendiğinde 4 sanayi tesislerinin, 2 eğlence merkezleri, 4 şantiye ve 3 diğer gürültü nedenli olmak üzere toplam 13 şikâyet alınmıştır (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 14). Ancak bu veriler gürültü konusunda yaşanan çevre sorunlarının ortaya konulması için yeterli değildir. Çünkü Artvin-Hopa güzergâhı trafik yoğunluğu yüksek olan alanlardan birisidir. Aynı zamanda başta madencilik ve tomruk gibi ürünlerin transferinin fazla olması ağır tonajlı araçların yoğun şekilde il genelinde kullanıldığı görülmektedir. Murgul ilçesinde madenciliğe dayalı olarak gerçekleştirilen kontrollü dinamit patlatmaları, Çoruh Vadisi'nde HES projelerine bağlı olarak gerçekleştirilen hem dinamitli patlatmalar, hem de ağır tonajlı iş makinaları kırsal alanlara kadar ulaşabilmektedir. Bunların dışında Kaçkar Dağları Milli Parkı'nda gerçekleştirilen Heliski olarak nitelendirilen dağ kayağı helikopterin çıkartmış olduğu yüksek gürültünün yaban hayatını olumsuz yönde etkilemesi örnek gösterilebilir. Yine ormanlık alanlarda açılan orman yollarında orman işletme şefliklerinin gerçekleştirdiği ağaç kesimleri ve tomruk transferlerinde iş makinalarının kullanılması önemli derecede gürültü üretmektedir. Özellikle hassas ekosistemlere veya korunan alanlara yakın sahalarda yapılacak ölçümler yapılacak olan değerlendirmeler için daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması açısından önem arz etmektedir.

Özellikle kırsal alanlarda ve korunan alanlarda taşıt yoğunluğunun yol açtığı gürültülerin önlenmesinde gürültü önleyici doğal ve yapay perdelerin kullanılması gürültü kirliliğinin önlenmesinde ve yaban hayatının olumsuz yönde etkilenmesinde bir çözüm olarak düşünülebilir. Buna göre bir gürültü perdesinin yola göre yüksekliği ve yeri tasarım aşamasında rol oynayan önemli akustik etkenlerdir. Yoldan sabit bir uzaklıkta, perdenin yüksekliğinin arttırılması gürültüyü azaltma etkinliğini de arttıracaktır. Görüş çizgisini (gürültü kaynağı ile gürültüye maruz kalan alıcı arasındaki düz çizgi) kıran bir gürültü perdesinin 5 dB (A)'lık bir azalma sağladığı varsayılırsa, gürültüde istenen azaltmayı sağlamak için gerekli perde yüksekliğini tahmin etmek üzere perdenin her 1 m

yükseltilmesiyle 1.5 dB (A)'lık gürültü azaltma değeri kullanılabilir (Duman, 2000). Bu perdeler yapay veya doğal olabilir (Barış, 2004: 73-74).

Dünyanın dağlarını şekillendiren kuvvetler onları ayrıca altın, bakır, demir, gümüş ve çinko gibi metallerin yanı sıra mineraller açısından da zenginleştirdi. Artan talebe bağlı olarak, özellikle uzak dağ bölgelerinde, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde madenler açılıyor. Madencilik büyük yararlar getirebilir, ancak kırılgan dağ ekosistemlerine ve yerel kültürlere karşı yıkıcı olabilir, bu da dağ toplumlarının geçim merkezini yok eder. Büyük miktarlarda atık, yüzey atıkları ve cüruf yığınları yalnızca en gözle görülür sonuçlardır. Madencilik, atmosferik kirliliğe ve biyoçeşitlilik ve bitki örtüsünün kaybına yol açar; bu da doğal olarak dağ yamaçlarını dengesizleştirir (Sati, 2014: 128).

Artvin ilinde doğal ortamı tehdit eden en büyük problemlerden birisi de yörede geçmiş yıllardan beri sürdürülen madencilik faaliyetleridir. Özellikle yörede madencilik faaliyetleri neticesinde su ve toprak kirlenmesi, bitki örtüsünün tahrip edilmesi, dinamitle patlatma neticesinde gürültü ve titreşim, yük taşıyan yüksek tonajlı araçların geçişinde aşırı toz çıkması ve yolların tahrip edilmesi söz konusudur. Bunun neticesinde birçok yol olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan her türlü canlının madencilik faaliyetlerinden negatif yönde etkilenmeleri ve biyolojik çeşitliliğin büyük ölçüde tehdit altına alınması ile ekosistemin bozulması söz konusu olabilmektedir.

Artvin ilinde yürütülen çevresel sorunlara yol açan ancak henüz bu çevresel sorun gündeme gelmediği alan Murgul Damar Bakır İşletme sahasıdır. Bunun dışında özellikle son zamanlarda gündemden düşmeyen Cerattepe Altın madeni çıkarımı çok fazla tepki toplamıştır. 2011 yılı itibariyle bölgede toplam 68.252 hektarlık bir alanda arama, 9.683 hektarlık bir alandaysa işletme ruhsatlarına sahip madenler bulunmaktadır. Tüm ruhsatlı alanlar Çok Sektörlü Plan Bölgesi'nin % 36'sını kapsamaktadır. Ayrıca 134.467 hektarlık bir alanda ihaleye çıkılması planlanan madenler bulunmaktadır. Maden İşleri Genel Müdürlüğü'ne göre üzerinde bir ya da daha fazla ruhsat bulunan ya da ihale aşamasında olan alanların toplam büyüklüğü bölgenin % 79'una denk gelmektedir (Kurt ve Balkız, 2011: 34). Artvin ilinde çok eski dönemlerden beri madencilik faaliyetlerinin yapıldığı yerleşmenin tarihi konusunda belirtilmişti. Buna göre en geniş çaplı madencilik faaliyetleri ve çevresel sorunların yaşandığı önemli yerlerden birisi Damar (Murgul) ETİ

Bakır İşletmesi'dir. Murgul'da açık maden sahalarında üretilen bakır cevherinden konsantratör tesisinde bakır ve pirit konsantireleri elde edilir. Bu konsantrelerboru hatları ile Hopa tesislerine nakledilir. Burada kurutma ve filtre işleminden sonra stoklanan bakır konsantresi blister bakır üretimi için Samsun işletmelerine gemiyle sevk edilir (Berkün, 2003: 355).

Murgul'da Bakır madeni çıkarımı büyük oranda saha ve çevresindeki jeomorfolojik ve hidrografik görünümde büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. Her geçen gün artan maden çıkarımı neticesinde dağlık alanda büyük bir kütle kaybı yaşanmış, fabrikanın su ihtiyacı için baraj oluşturulmuş ve çıkar hafriyatlar başka bir alanda biriktirilerek peyzaj büyük ölçüde değiştirilmiştir. Orman tahribatı, Karagöl'e kadar ulaşan maden arayışları hiç şüphesiz bölgenin ekolojik dengesini etkilemiştir. Efe (1995: 124)'nin de belirttiği üzere maden sahasında alınan toprak ve enkaz yamaç dengelerini bozmakta, heyelan, toprak kayması ihtimalini artırmakta ve jeomorfolojik ekosistem üzerinde hem doğrudan, hem de dolaylı olarak etkili olmuş ve bunun yanında hidrolojik ve bitki ekosistemlerini de dolaylı olarak etkilemektedir.

Öte yandan Artvin (Murgul) ve Samsun'da kurulu olan bakır işletmelerinden kaynaklanan SO2, çevre ormanları üzerinde çok önemli zararlar meydana getirmiştir (Eruz, 1984: 118). Araştırma sahasındaki ormanların ve tarım alanlarının bir bölümü daha öncede kontrolsüz madencilik uygulamaları nedeniyle fabrikadan çıkan zararlı gazların çok geniş alanlarda etkisini göstermesi neticesinde yok olmuştur. Bu yüzden 1993 yılında fabrikanın faaliyetine son verilmiştir (Koday, 2000: 50-51). Bu fabrikanın çıkarmış olduğu zehirli gazların en fazla etkilemiş olduğu alanlar Petek Köyü, Ahır Malı, Petek Köyü Beğendi Mah., Kabaca Köyü, İskale Mah., Damar ve Ardıçlı Köyü civarıdır. Bütün bitkiler içerisinde gaza en dayanıklı ve fabrika civarında da mevcudiyetini az çok devam ettiren Gramineae familyasından (*Cynodan dactylon*) ayrık otu'dur. Ayrık otuna yakın bir mukavemeti olan *Phytolacca decandra* da görülmektedir. Ağaççıklardan, *Berberis vulgaris, Ilex aquitdium, Rubus* (Böğürtlen), *Cornus sanguinea* (Kızılcık), *Crataegus* (Yemişen), *Sambucus nigra* (Ağaç mürveri), *Rhododendron* (Ormangülü), *Rhuscoriaria* (Sumak) gibi türlerden *Berberis similax ilex* ve *Rubus* mukavemeti çok fazladır. Ancak bunlardan sumak gazlardan en çok etkilenmiş olanıdır. Ormangülünün ağaç türleriyle mukayese edildiğinde daha dayanıklı olduğu görülür. Bu nedenle gaz tesiriyle ölmüş ağaçların altında bulunan ormangülleri yeşil renklerini muhafaza edebilmişlerdir.

1951'de hizmete giren fabrika, çevreye vermiş olduğu zararlar nedeniyle 1993'te kapatılmış ve daha sonra tekrar açılmıştır (Koday, 2000: 51-53; Acatay, 1968: 1-15).

Ulusal parkın kullanımı sırasında park yasalarıyla bir çatışma doğması söz konusu olmaktadır (Özgüç, 2011: 139-140). Altın madeni sahalarının etüt edilmesi ve bu madenin işlenmesi için tesis yapma projesi, Artvin ilinin eşsiz doğasında ciddi tehlikelere yol açacağı saha araştırmalarında tespit edilmiştir. Doğal değerlerin yitirilmesine aynı zamanda çevrenin tehlikeli şekilde kirlenmesine neden olacak bu projenin önlenmesi, Artvin'in sağlıklı geleceği için hayati önem taşımaktadır (Göksu, 2003: 200). Madene karşı çıkılmasının temelinde öncelikle doğrudan Artvin şehir merkezinin yok olacağı kaygısı bulunmaktadır. Şehir merkezini tehdit eden maden sahasının ayrıca su kaynaklarını, orman örtüsünü, bitki türlerini, peyzajı ve görsel kaliteyi de olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Mahkeme sürecinde uzman akademisyenlerin düzenlediği bilirkişi raporları da bu durumu ortaya koymaktadır (Eryılmaz ve Akman, 2016: 24). Cerattepe'de doğal ortam özellikleri ve madencilik faaliyetleri arasında büyük bir tezatlık bulunmaktadır. Bu sahanın Hatila Vadisi Milli Parkı, Kafkasör Turizm Merkezi ve Atabarı Kayak Merkezi'ne olan yakınlığı doğal ortamın büyük bir tehditle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Madencilik için alan açma faaliyetleri neticesinde kesilen binlerce ağaç ve yol yapımı için doğal çevreye verilen zararın etkileri şimdiden görülebilmektedir. Bundan sonraki süreçlerde maden alanı içerisinden çıkacak veya sızacak bakır, demir ve kükürt gibi minerallerin de karıştığı sular (tatlı sular da dâhil olmak üzere) derelere ve oradan da baraj suları içerisinde birikecek, dolayısıyla da büyük bir çevresel probleme yol açacaktır. Bugün ve geçmişte Murgul derelerinde yaşanan problemlerin benzeri ve hatta daha büyüğü bu alanda meydana gelebilecektir. Artvin ilinde 44 adet nadir (28 endemik) olmak üzere 545 bitkinin saptandığı Cerattepe Mevkii ve yaklaşık 70 adeti endemik olmak üzere 800 civarında bitki türünün doğal yayılışa sahip olduğu Yusufeli ilçesindeki maden cevherleşme sahaları bunlara örnek olarak verilebilir. Bu maden sahalarında saptanan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan nadir bitki türlerini, madencilik faaliyetlerinin olası olumsuz etkilerinden korumak için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir (Eminağaoğlu ve diğ., 2010: 1088).

Uzun yıllar boyunca Murgul Damar'daki bakır fabrikasının atık suları Murgul Deresi'ne karıştırılmış olup, bu nedenle dere gri renkli bir çamur akıntısı görünümünde akmıştır (Koday, 2000: 59). Daha sonraki süreçlerde alınan tedbirler ile fabrikanın ihtiyaç

duyduğu suyun inşa edilen göletten karşılanması ve kullanılan suyun arıtma tesisinde temizlenmesi bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Ancak maden çıkarımı sonucunda oluşan ve izolasyonu yapılmış çukur alanda biriken sular ve fabrikanın siyah rengindeki atık suyu da bu alanda biriktirilmektedir (Fotoğraf 4.5.). Her ne kadar önlem alınmış olsa da, biriken atık su çevresel kirliliğe yol açmaktadır. Olası su sızması yer altı suyu ve yakında bulunan yerleşmeler için büyük tehdit oluşturmaktadır. Yaygın şekilde yeraltı suyu akışlarına ve yağışlarla birikte biriken su, madenin kütlesel olarak çıkarıldığı alanda oluşan çukurlarda meydana gelen gölleşme veya göle benzer alanlar oluşmaktadır (Dulias, 2010: 101).

Fotoğraf 4.5. Farklı Yıllarda Çekilmiş ETİ Bakır İşletme Sahasından Görünüm.

Bir maden çıkarım (açık işletme) sahasında madenciliğin bırakmış olduğu izlerin uzun yıllar boyunca silinmesi mümkün olmayacaktır (Fotoğraf 4.6.). Bugün her ne kadar tenor oranı giderek azalan Murgul'daki bakır işletme madeni çıkarım alanında hala işletme faaliyetleri yürütülmekte olsa da, Cerattepe'de çıkarılması düşünülen altın ve diğer madenlerin Murgul bakır işletme fabrikasına teleferik, borular veya karayolu ile transfer edilmesi düşünülmektedir. Bu durum, Murgul'daki fabrikanın önemini korumasında etkili rol oynayacaktır. İnsanların gerek Murgul gerekse Cerattepe için kaygıları oldukça yüksektir. Bu düşüncenin oluşmasındaki temel faktörler öyle görülüyor ki, yerel halkın doğayı ve yaşam alanlarını koruma, doğanın yanlış kullanımına yönelik faaliyetlerin en aza indirilmesi düşüncesiyken, işletmecilerin ise daha çok kullanma ve tüketme anlayışıdır (Koday ve diğ., 2017: 517).

Fotoğraf 4.6. Madencilik Faaliyetlerine Bağlı Olarak Doğal Çevre Kirliliği ve DoğaTahribatının Yaşandığı Murgul Karagöl'den Görünüm.

Artvin'de birçok alanda doğal ortamı tehdit eden manzara bütünlüğünü bozarak görüntü kirliliğine yol açan bir diğer sorun da dağlık alanlarda önemli olan ***"taş ocakları"***dır. Bu sahalarda doğa üzerinde oluşturulan aşırı baskılar sadece taş, kum veya çakıl ocaklarının değil, aynı zamanda da Çoruh Havzası'nı da tehdit ederek kirliliğe ve çevresel tahribatlara yol açmaktadır (Fotoğraf 4.7.; Fotoğraf 4.8.).

Fotoğraf 4.7. Kamilat Vadisi'ndeki Taş Ocağı'ndan Bir Görünüm.

Fotoğraf 4.8. Ardanuç'ta Mermer Ocağı'ndan Bir Görünüm.

Artvin ilinin coğrafi özellikleri neticesinde ***"erozyon"*** olayı tehlike oluşturabilecek düzeylere kadar ulaşabilmektedir. Artvin ilinde doğal çevre üzerinde doğal süreçlere veya insan etkilerine bağlı olarak meydana gelen erozyon olayı çevre sorunları içerisinde en önemlilerinden biridir. Nitekim 1 cm kalınlığındaki toprak örtüsünün oluşumu için yüzlerce yıllar geçmesi gerektiğini düşündüğümüzde bu toprak örtüsünün oluşumuna göre çok daha kısa sürelerde rüzgâr, su veya toprak erozyonu neticesinde yok olması birçok çevre felaketini de beraberinde getirmektedir. Artvin ilinde Çoruh Havzası boyunca insan kaynaklı orman örtüsünün tahrip edildiği vadi tabanları, yamaçları veya mezra ve yaylalarda ekonomik faaliyetler neticesinde Yusufeli, Şavşat, Ardanuç gibi ilçeler başta olmak üzere birçok yerde şiddetli erozyon olayı meydana gelmektedir. Bunun yanında ilin topoğrafik şartları da erozyona yol açan ve hızlandıran önemli bir etkendir. Çünkü il genelinde yüksek dağ kütleleri, akarsular tarafından derince parçalanmış akarsu vadileri ve yamaçları, eğim değerlerinin çok yüksek derecelerde olduğu yerlerdir. Bu alanlarda kurak ve yarı kurak iklim özelliklerinin hâkim olduğu iç kesimlerde bitki örtüsünün de zayıfladığı da dikkate alınırsa erozyonun boyutu giderek daha büyümektedir. Havzadaki HES projeleri ve yol yapımı neticesinde devam eden işaat çalışmalarının yol açtığı erozyon ise farklı bir boyuttadır. Bunun sonucunda ekosistemin büyük ölçüde etkilendiği erozyona bağlı olarak fauna ve flora çeşitliliği, toprak verimliliği azalmakta, akarsular aşırı derecede alüvyal malzeme taşımakta, göl ve barajların dolmasıyla da bunların ömürleri giderek düşmektedir. Buna bağlı olarak

ekoturizm açısından peyzaj değeri erozyonun yoğun olduğu alanlarda olumsuz yönde değişmektedir.

Artvin ilinde önemli derecede erozyon olayı görülmekte olup, bu erozyonlar daha çok akarsu, rüzgâr, buzul ve yağmur erozyonu şeklinde gerçekleşmektedir. Erozyonun şiddetli olması, kayaçların direncinden ziyade, bitki örtüsünün tahrip edilmesi, arazinin eğim değerlerinin yüksek olması gibi birçok faktörlere bağlıdır. En dirençsiz kayaçlar ise fliş özelliğindeki kayaçlardır. Buralarda selcik erozyonları oldukça etkilidir (Yılmaz ve diğ., 1998: 160-163). Biyoçeşitlilik yönüyle Çoruh Vadisi'nin taşımış olduğu zenginliğe bağlı olarak bu alanlarda görülen erozyon bitki türlerinin yok olmasına yol açmıştır (Göktürk ve diğ., 2004: 67). Buna göre Doğan (2002) tarafından yapılan bir araştırmada ülkemizin bir kısım illerinde aylık ve yıllık R değerleri konusunda Artvin ilinde erozyon miktarı 18.835 ton metre–1 hektar–1 yıl olarak tespit edilmiştir. Artvin ilinde erozyon kontrol alanlarının dağılışına baktığımızda Merkezde 40.499 ha, Ardanuç'ta 199.990 ha, Arhavi'de 11.727 ha, Borçka'da 6.569 ha, Murgul'da 11.708 ha, Şavşat'ta 27.584 ha ve Yusufeli'de 35.836 ha (Pamukçular, Hatila Vadisi, Zeytinlik, Seyitler, İşhan, Fıstıklı, Erenler vd.) alan kapladığı görülmektedir (Göktürk ve diğ., 2006: 669; Fotoğraf 4.9.).

Fotoğraf 4.9. Artvin-Ardanuç Yolundaki Erozyonla Mücadele Kapsamında Yapılan Teraslardan Görünüm.

Çoruh Nehri, yaklaşık 2.000.000 ha'lık yüzölçüme sahip geniş bir havzadan toplanan yıllık ortalama 5.8 milyon m^3'lük tortu ile ülkemizin en çok erozyon olayının yaşandığı havza olarak bilinmektedir. DSİ Çoruh Projeleri başlamadan önce zaten çok yüksek olan erozyon oranı, barajlar ve bu barajlarla bağlantılı olarak yapılan yollar

nedeniyle daha da arttığı söylenebilir. Bu nedenle, yapımı planlanan barajların tahmin edilen ekonomik ömürlerini azamide tutmak için vadide meydana gelen sedimantasyonun en aza indirilmesi gerekmektedir (Özalp ve diğ., 2009: 485). Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından uygulanan planlamaya göre Çoruh Nehri havzasında yapılan ve yapılmakta olan toplam baraj sayısı 16 ve nehir tipi HES sayısı ise 162'dir. Yıllık 6.3 milyar m^3'lik akış rejimine sahip Çoruh Nehri yılda 5.8 milyon m^3 sediment taşımaktadır (Sucu ve Dinç, 2008: 33). Yusufeli Mikro Havzası'nda Artvin iline bağlı Yusufeli ilçesi yakınlarındaki 245 km^2'lik bir alanda RUSLE erozyon hesaplama metodolojisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye yüz ölçümünün % 2.6'sını (19,872 km2) oluşturan Çoruh Havzası ve Nehri üzerindeki bazı istasyonların (Çoruh Nehri-Karşıköy, Çoruh Nehri-İspir köprü, Çoruh Nehri-Laleli, Çoruh Nehri-Altınsu, Oltu Suyu-Aşağıkumlu, Oltu Suyu-Coşkunlar, Deviskel Deresi-Gündoğdu, Berta Suyu-Bağlık, Çoruh Nehri-Çamlıkaya) ortalama yıllık sediment verimleri yaklaşık 1.99 t ha-1yıl-1'dır (199.5 ton km-2yıl-2) (EİE). Bu bağlamda Yusufeli mikro havzası için bu çalışmada hesaplanan ortalama toprak verimi (3.6 t ha-1yıl-1) bu değerlerle paralellik göstermektedir. Yüksek ve çok yüksek düzeydeki erozyonun ağırlıklı olarak havzanın en güney kısmında özellikle yükseltinin maksimuma ulaştığı ve kısmen de havzanın orta kısımlarında ki güney yamaçlarında yoğunlaştığı görülmektedir (Tüfekçioğlu ve Yavuz, 2016: 188-196). Artvin ilinde orman yollarında yapılan ölçümler sonucunda orman yollarından ayrılan sediment miktarının örnek yollar için 297 kg/yıl ile 1257 kg/yıl arasında değiştiği, orman yollarından ayrılan toplam sediment miktarının 6578 kg/yıl olduğu ve aynı yollardan meydana gelen ortalama sediment miktarının ise 548.17 kg/yıl olarak tahmin edildiği belirlenmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda, araştırma sahasındaki orman yollarından birim alan (ha) bazında 16.87 ton/ha/yıl sedimentin ayrıldığı, bu miktar bütün Godrahav Deresi Havzası (Karçal Dağları'nın uzantısı olan Saçinka mevkiinde)'ndaki mevcut orman yollarına uyarlandığında ise toplam 746.15 ton/yıl civarında bir sedimentin sadece orman yollarından kaynaklandığı görülmektedir (Karakuş, 2015: 76-77; Fotoğraf 4.10.).

Fotoğraf 4.10. Ardanuç'ta Erzoyona Uğrayan Alanlardan Görünümler.

Artvin ilinde yağışlara bağlı olarak gerek vadi içlerinde gerekse yüksek kesimlerde en fazla karşılaşılan erozyon tipi oluşum itibariyle su erozyonudur. Su erozyonu yağmur damlası, yüzey, oluk ve oyuntu olmak üzere dörde ayrılmaktadır (Mater, 1986: 133): Yağmur damlası erozyonu, yeryüzüne düşen yağmur damlasının zemine çarpmasıyla zeminden kopardığı parçaların yer değiştirmesi ile oluşur. Eğimi yüksek arazilerde yağmur sularının yüzeydeki materyali ince bir tabaka halinde taşıması ile yüzey erozyonu ortaya çıkmaktadır. Sel karakterli akış sonucu selciklerden kuvvetli olanın oluklar açması şeklinde meydana gelen aşınmaya parmak erozyonu denilmektedir. Parmak erozyonunun görüldüğü sahalarda bunlardan herhangi birinin sel yarıntısı haline dönüşmesi ile farklı boyutlarda sel yarıntıları erozyonu ortaya çıkmaktadır.

Buzullar bunların çok küçük bir bölümünü oluştururlar. Yüksek dağ bölgelerinde, bölgemizde özellikle Artvin ilinin kuzey ve doğu kesimlerinde Kaçkar ve Karçal dağları yöresinde, dağ buzullarının son buzul çağında (Würm) açtıkları "U" tipi glasyal vadiler, morenler, buzul gölleri ve birikinti glasileri izlenir. Morenler genellikle buzulun eridiği yörelerde izlenir. Bunlar buzulun, bulunduğu vadideki kayaçlardan kopardıkları parçalardır. Az da olsa çığ olaylarında bir miktar katı malzeme taşınmaktadır. Son buzul çağında gelişen olaylar, Artvin yöresinde birçok yerde geniş düzlükler (sander düzlükleri) oluşturmuştur (Yılmaz ve diğ., 1998: 163).

Denizlerde oluşan erozyon genellikle sarp kayalıklı kıyılarda gelişir. Dik kıyılarda aşınma ile falez (yalıyar) oluşur. Bu falezlerin aşınma sonucu gerilemesiyle abrazyon platformları gelişir. Aşınan malzeme akıntılar ve dalgalar yardımıyla taşınır. Doğu Karadeniz'de taşınma kıyı boyunca batıdan doğuya doğru gelişir (Yılmaz ve diğ., 1998: 162).

Araştırma sahasında erozyonla mücadele kapsamında ilgili kurum ve alt birimleri tarafından belirli alanlarda erozyonun önlenmesi konusunda başarılı olan bazı ağaç türlerinden (Akasya, Sedir, Mahlep vd.,) yüzbinlerce fidan dikimi gerçekleştirilmiştir. (Pekal ve Tilki, 2010: 665). Artvin ilinde orman sınırları içinde kalan 153.915 ha ve orman sınırları dışında kalan 55.990 ha alanda ağaçlandırma ve erozyon kontrol çalışması yapılması gerektiği belirtilmektedir (Göktürk ve diğ., 2004: 65). Ağaçlandırma ve erozyon sahalarında amaca uygun basarı seviyesi yüksek olup, yöre halkına fayda sağlayacak bitki türlerinin dikimine önem verilmiştir. Bu sahalarda, yörede doğal olarak bulunan başta Kapari (*Capparis ovata Desf.*) olmak üzere, Kestane (*Castanea sativa Mill.*), Ceviz (*Juglans regia L.*), ve Ihlamur (*Tilia spp.*) gibi türler kullanılmıştır. Yalancı Akasya (*Robinia pseudoacacia L.*), "dğal" tür olmamasına karşın erozyon önleme potansiyelinin yüksek olması nedeniyle erozyon kontrol çalışmalarında doğal türlere nazaran daha ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ayrıca asli orman ağacı türlerinden Sarıçam (*Pinus sylvestris*), Ladin (*Picea orientalis L. Link.*), Kayın (*Fagus orientalis Lipsky*), Göknar (*Abies nordmanniana. Stev. Spach. subsp. nordmanniana*), Meşe (*Quercus spp.*), Kızılagaç (*Alnus glutinosa L. Gaertn.*) dikimine de agırlık verilmistir (Üçler ve diğ., 1998).

Artvin ilinde insan yaşamını, turizmi, ekoturizmi ve doğal çevreyi olumsuz yönde etkileyen ve doğal olarak gerçekleştiği gibi insan müdahalelerinin de bir sonucu olarak ortaya çıkan felaketlerden birisi de ***"kütle hareketleri"***dir. Heyelan, sel ve çığ afetleri turizmi en fazla etkileyen doğal afetler olarak dikkati çekmektedir. Çünkü ilkbahar mevsiminde sıkça karşılaşılan sel ve heyelanlar aynı zamanda rafting tutkunlarının Çoruh Nehri'ne (Yusufeli) geldikleri döneme denk gelmektedir. Nitekim bu afetler neticesinde yolların kapanması, araçların toprak ve kaya blokları altında kalması ve akarsulara kapılarak kaybolmalarına yol açmaktadır. Bu durum turistlerin seyahat planlarını değiştirmelerine veya iptal etmelerine neden olmaktadır.

Genellikle Artvin yöresinde vadiler içinde ulaşıma dört mevsiminde de elverişlidir. Litolojik ve morfolojik özellikler yol yapımı ve kütle hareketleri açısından, klimatolojik özellikler donma-çözülme, buzlanma, bakı farkları açısından, hidrografik özellikler taşkınlar su birikimleri, kaynak sızıntıları zeminde bozulmalara ve şev tahribatlarına neden olması açısından önem taşımaktadır. Kaya düşmesi, sel, heyelan, çamur akıntısı, tipi, yoğun kar yağışı, buzlanma, donma-çözülme, fırtınalar, su baskınları gibi doğal

olaylar ulaşımın seyrine ve tesislerine etki etmektedir. Ancak vadi yamaçlarında özellikle yol yarmaları ve tesviye çalışmaları sırasında yamaç dengesinin bozulduğu kesimlerde taş düşmesi ve heyelan, dere ve yol kesişimlerinde moloz ve çamur istilası, vadi boyunca sel ve taşkınlar ulaşımı etkileyen önemli doğal olaylardır (Bulut ve diğ., 2004: 120).

Kaya düşmesi olayları ilde en fazla gerçekleşen kütle hareketlerinden birisidir. Özellikle Yusufeli, Ardanuç ve Merkez ilçelerine bağlı yerleşim birimlerinde daha çok gerçekleşmektedir. Su baskını olayları, Çoruh Havzası'nda olan ilimizin Borçka, Yusufeli ve Şavşat ilçelerinde gözlenmektedir. Oldukça engebeli ve sert bir topoğrafyaya sahip olan Artvin ilinde merkez ve Şavşat, Yusufeli, Ardanuç ile Borçka ilçelerine bağlı kimi yerleşimlerde çığ riskli alanlar gözlenmiştir (Gökçe ve diğ., 2008: 73). Artvin ili yöresinde kaya düşmesi, arızalı topoğrafik yapı ve karayollarının genellikle vadi tabanlarından geçmesi nedeniyle çok sık izlenen bir olgudur. Sahilden geçen Samsun-Sarp Devlet yolunda Hopa'nın 3 km batısındaki kaya düşmesi olayı görülmektedir. Sahil devlet yolu şev stabilite hesapları yapılmadan açıldığı için bu tip olaylara sıkça rastlanır. Yağışın en fazla olduğu ilkbahar ve kış mevsiminde kaya düşmesi olayları artar. Karadeniz kıyı şeridinin Artvin il sınırları içinde kalan kesimi genellikle falez (yalıyar) özelliğindedir (Yılmaz ve diğ., 1998: 85). Doğu Karadeniz ülkemizin oldukça dağlık ve yerleşim durumu itibariyle dağınık bir düzene sahip bölgesidir. Yörede yüksek yağış, eğim ve yaşanan kütle hareketleri neticesinde yol yapım çalışmaları engellenmekte, bakım, onarım, heyelan önleme çalışmaları sonucunda maliyetler artmaktadır (Erdaş ve Acar, 1994: 357-358).

Artvin yöresinde derin-aktif olmayan ***heyelanların*** gözlendiği bir yerdir. Daha çok bu heyelanlar dar ve dağınık alanlarda yoğunlaşmıştır. Artvin yerleşim alanının bulunduğu alan büyük eski kayma alanı olarak haritalanmıştır (Duman ve diğ., 2007: 12). Artvin yöresinde parçalanmış platonun dik eğimli vadi yamaçlarında yağışlardan sonra ve ilkbahar mevsimiyle başlayan kar erimesiyle birlikte can ve mal kaybına neden olan toprak akmaları ve heyelanlar meydana gelmektedir. Heyelanların şekil unsurları (skarp, kayma yolu, etek, topuk) genelde belirgindir. Çoruh Nehri kuzey kesiminde yamaç eğimleri çok dik olup, jeolojik yapı, eğim, yağış ve zemin özelliklerinin kontrolünde gelişen heyelanlar münferit alanlarda kaşık ve dil şeklinde oluşmaktadır. Yüksek ve orta derecede ayrışmış kayaçlarda gelişen süreksizliklere bağlı olarak üçgen, dikdörtgen gibi geometrik şekillerde gelişmektedirler. Bu tip heyelanlarda skarp ve topuk çok belirgin

olup, topuk malzemesi vadi tabanında duyarlılık kazandığından iç dinamikleri sönük eski heyelanlara dönüşmektedirler. Heyelan ardı swamplar ve heyelan malzemesinde ondülasyon yoktur. Etek düzensiz yığın halindedir. Akarsu aşındırmaları ve yol yarmaları topukta aşındırma meydana getirdiğinde heyelanlar yeniden aktivite kazanmaktadır. Çoruh Nehri güneyinde ise dik eğimli vadi yamaçlarında ender olarak kaşık ve dil tipi heyelanlar görülmektedir. Özellikle dağ eteği düzlüklerinde değişik boyutlu morenlerin ve bunların fiziko-kimyasal ayrışmasıyla oluşan kalın toprak tabakasının heyelanları oluşturan kriterlerin etkisiyle çok geniş alanları kapsayan büyük boyutlu toprak akmalarına sebep olduğu görülmektedir. Bu yüzeysel toprak akmalarının aktiviteleri bazı bölümlerde çok şiddetlidir. Bu nedenle haritalarda aktif heyelanlar olarak belirtilmişlerdir. Skarp, akma yolları, swamplar, ondülasyonlar ve topuk çok belirgindir. Topuk malzemesi ince boyutlu olup, kayma yüzeyi düzlemseldir. Aktivite derinliği fazla değildir. Bu tip oluşumlar en çok Oligo-Miyosen yaşlı jipsli serilerde (Şebinkarahisar formasyonu) ve periglasyal bölgelerde yaygındır (Yılmaz ve diğ., 1998: 105). Burada heyelanların sonbahar ve kış aylarında arttığı izlenmektedir. Nisan, mayıs ve haziran aylarında yağışın en az olduğu görülmektedir. Temmuz ayında sağanak yağışlarla, zeminlerde su içeriğinin yükselmesi ve değişik amaçlı kazıların (yol, temel) etkisiyle can ve mal kaybına neden olan heyelanlar meydana gelmektedir (Yılmaz ve diğ., 1998: 95). Heyelanlar başta yerleşim yerleri olmak üzere ulaşım ağlarının kapanması ve tahrip olmasında büyük bir etkiye sahiptir. Heyelanların ve kütle hareketlerinin yoğun olarak gözlendiği yerler içerisinde Kaçkar Dağları etekleri ve Yaylalar köyü yöresi, Davut Dağı ve Güngörmez Dağı civarı, Yusufeli ilçesi doğu ve batısı, Marsis Tepe doğu ve güneyi, Gül Dağı ve Otluca Dağı civarı, Morkaya KD'su , Ziyaret Dağı etekleri, Konacık güneyi, Karçal Dağı etekleri, Ortaköy (Berta) kuzeyi, Camili yöresi, Bozçalı yöresi, Meydencık kuzeyi ve KB'sı, Okçular güneyi, Bülbülan yayla KD'su, Ağıllar güneyi ve Meşeköy GB'sı gösterilebilir (Yılmaz ve diğ., 1998: 89).

AFAD'ın Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) verilerine göre Artvin ilinde 1989-2016 yılları arasında 567 kere heyelan olayı gerçekleşmiştir. Meydana gelen bu heyelanlar neticesinde 2 (2015-2016 yıllarında) kişi hayatını kaybetmiş ve 11 kişi yaralanmıştır. Yerleşim yerlerine vermiş olduğu zararlara baktığımızda bu yıllar arasında toplam 103 (yıkılan binaların 86'sı 2015-2016 yıllarında gerçekleşen heyelan ile

yıkılmıştır) bina yıkılmış ve 870 (hasar gören binaların 52'si 2015-2016 yılları arasında hasar görmüştür) bina ise hasar görmüştür (Fotoğraf 4.11.).

Fotoğraf 4.11. Çoruh Vadisi'nde Meydana Gelen Heyelandan Bir Görünüm.

Artvin ilinde özellikle ilkbahar mevsiminde karların erimesi ve yağmur şeklinde düşen aşırı yağışlar sonucunda akarsuların debilerinde meydana gelen aşırı artışlar ***sel*** ve ***taşkın*** gibi felaketlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Akarsu yataklarının birçoğu taşınan malzemeler ile dolmuş haldedir. Bunun sonucunda yatağına sığmayan akarsular maddi ve manevi kayıpların yaşandığı taşkına ve sele neden olmaktadır. Artvin ili sahil kesimi yurdumuzun en fazla yağış alan bölgesidir. Yağışların büyük bir bölümünün yüzeysel akışa geçmesi de sel olaylarına zemin hazırlayan önemli etmenlerin başında gelir. Bu nedenle 20-30 yıl gibi sık tekrarlanan periyotlarla sel olayları ve bunlarla birlikte çoğu zaman toprak akması ve heyelanlar yaşanmaktadır. Artvin ilinde iç kesimlerde sellerle birlikte vadiler boyunca moloz akıntıları meydana gelmekte, bu durum yolların kapanmasına ve tahribatlara sebep olmaktadır (Yılmaz ve diğ., 1998: 115). Çok kriterli karar analizine göre yapılan bir çalışmada Artvin ili Arhavi, Hopa ilçeleri, Hopa ilçesi Köprücü civarları, Murgul ilçelerine ait yerleşim yerlerinin yoğun olduğu ve yüksek eğimli yamaçların Karadeniz'e bağlandığı bölgelerde taşkın riskinin yüksek olduğu görülmektedir. Taşkın olayının sıkça görüldüğü bu bölgede kıyıya yakın ve su toplanma alanının çıkışında bulunan yerleşim yerlerinde ve eğimin yüksek olduğu dik yamaçlarda bulunan binalar, çay, fındık ve meyve bahçelerinin su altında kaldığı ve bu bölgelerde can ve mal kaybının olduğu bilinen bir gerçektir. Bölgede olası taşkın durumunda, bazı yerleşim alanlarının yüksek riskli bölgelerde bulunması sebebiyle, etki seviyesi yüksektir.

Küresel İklim Değişikliği'nin beraberinde getirdiği kısa süreli ani yağışlar, olası taşkınların etki seviyesinin yüksek oranlarda olmasına neden olmaktadır. Özellikle dere yatağında yerleşim alanlarının bulunması, bu etkiyi daha da artırmaktadır. Bu ve buna benzer riskli bölgelerde taşkın riski çalışmalarının artırılması ve erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır (Oğuz ve diğ., 2016: 10-11).

Yine AFAD'ın Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) verilerine göre Artvin ilinde 1962-2016 yılları arasında 32 sel olayı yaşanmıştır. Bu sel olaylarında toplam 19 kişi hayatını kaybetmiş (1995-1996 yılında 2 ve 2015-2016 yılında 17), 39 kişi yaralanmış (2015-2016 yıllarında), 208 bina hasar görmüş (bunun 198'i 2015-2016 yıllarında olmuştur) ve 116 (2015-2016 yıllarında) bina ise tamamen yıkılmıştır. 2015-2016 yıllarında bu denli maddi ve manevi kayıpların yaşanması Artvin ilinde sel felaketlerine karşı daha dikkatli olmayı gerektirdiğini göstermektedir. Nitekim birkaç yıl arayla görülmekle birlikte 2015-2016 yılında Hopa (24 Ağustos 2015-Yoldere 24 saatlik yağış miktarı 287,2 mm (DMİ, 2015)), Arhavi (24 Ağustos 2015-Yukarı Hacılar, Aşağı Hacılar ve Musazade dereleri), Borçka (İçkale), Şavşat (Barhal Deresi) ve Yusufeli (Çoruh Nehri) ilçelerinde eş zamanlı bu doğal afet yaşanmıştır (Fotoğraf 4.12.).

Fotoğraf 4.12. Murgul İlçesinde 2015 Yılında Gerçekleşen Sel Felaketi ve Çevresel Etkilerinden Görünümler.

Kaynak: Murgul Kaymakamlığı'ndan alınmıştır.

Artvin ili sahip olduğu yağış değerleri nedeniyle ülkemizin en fazla yağış alan illeri arasında yer almaktadır. Özellikle kışın kar şeklinde düşen yağışlar yüksek kesimlerde ve geçitlerin bulunduğu alanlarda metrelerce yüksekliğe ulaşabilmektedir. Buna ek olarak bu yol güzergâhlarında tipi ve kar fırtınalarının taşıdığı karların belirli alanlarda birikmesin ve yaşanan ***çığlarla*** birlikte büyük kar kütlelerinin yolları kapatması

yerleşmeler arasındaki ulaşımı büyük ölçüde negatif etkide bulunurken, diğer yandan orman ve bitki örtüsünün yok olmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman maddi ve can kayıplarının yaşanmasına yol açan afet niteliğindeki çığlar yörede çok sık görülmektedir. Artvin ili kuzeyinde yükseklikleri neredeyse 4000 m'ye ulaşan yüksek dağ kütlesi nedeniyle çığ olaylarının sık izlendiği bir ilimizdir. Genelde orman sınırı üzerinde yer alan dağ köylerinin sayısı azdır veya artık buralarda kışın iskân edilmemektedir. Bu nedenle can kaybı çok azdır. Orman sınırı civarında gelişen çığ olayları etkilerini orman tahribatları ile göstermektedirler (Yılmaz ve diğ., 1998: 88).

Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) verilerine göre Artvin ilinde 1975-2016 yılları arasında 52 çığ olayı yaşanmıştır. Bu çığ olaylarında 2004-2005 yılları arasında 5 ve 2015-2016 yılları arasında ise 1 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine çığ olayının yaşandığı yerlerde 1975-1976 yılları arasında 31 bina hasar görmüş, 12 bina ise farklı yıllarda yaşanan bu hadiseler neticesinde tamamen yıkılmıştır.

Ayrıca il genelinde görülen diğer iki doğal afet ise ***aşırı soğuk*** ve yağışlı geçen kış koşulları ve fırtına-tayfundur. Özellikle TABB verilerine göre Artvin ilinde 1983-1984 yılları arasında yaşanan tayfun ve fırtına sonucunda 6 bina hasar görmüş ve bunun dışında herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. Ancak kışların ser geçtiği 7 olayda 1997-1998 yılları arasında 1 kişi hayatını kaybetmiş ve 5 kişi ve 2013-2014 yılları arasında ise 1 kişi yaralanmıştır.

Artvin il sınırları içerisinde kalan bölge, aktif fay-deprem ilişkisi açısından ele alındığında, yıkıcı özellikte ***deprem*** yapabilecek herhangi bir aktif fayın bulunmadığı görülmektedir. Artvin iline en yakın fay sistemi "Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAF-NAF)" olup, kuş uçuşu 100-160 km uzaklıktadır. Aynı şekilde 2. derecede etkili olabilecek " Erzurum Fay Zonu ise 50-100 km uzaklıktadır. Çalışma alanında; yapı projelendirmesi açısından, halen yürürlükte bulunan "Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası" 11.04.1996 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girmiştir. Bu haritada deprem bölgelerinin belirlenmesinde yer ivmesi değerleri esas alınmıştır. "Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası"na göre Arhavi, Hopa , Borçka ve Murgul 4. bölgede, Merkez İlçe 3. ve 4. bölge sınırında, Yusufeli, Ardanuç ve Şavşat üçüncü bölgede yer almaktadır (Yılmaz ve diğ., 1998: 143).

Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) verilerine göre Artvin ilinde 1950-2018 yılları arasında çeşitli şiddetlerde toplam 63 deprem yaşanmıştır. Bu yaşanan depremlerle ilgili herhangi bir ölü, yaralı, yıkılan veya hasar gören binalarla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Doğal kaynaklar üzerindeki direk etkilere ek olarak, turizm gelişmesi, ***görsel kalite*** üzerinde de olumsuz etkiye sahiptir. Doğal çevre ve yerel, mimari ile uyuşmayan mimari yapılar ve düzensiz gelişme görsel kirlilik yaratmaktadır. Bu etki özellikle de sahil ve manzara yolları boyunca dikkate değerdir. Bunların yanı sıra yine yollar boyunca büyük, çirkin ve düzensiz bir şekilde yerleştirilmiş reklam ve ilan panoları, elektrik ve telefon direkleri, kablolar ve katı atıklar da ***görsel kirlilik*** yaratmaktadır. Bu düzensiz büyüme, hem kötü görüntü oluşturmakta, hem de konaklama yerlerinin doğal manzaralarını kapatmaktadır (Erdoğan, 2003: 89). Turizmin görsel veya mimari kirlilik adı verilen kirlilikte de payı vardır. Yatırımcıların ve tur operatörlerinin kısa dönemde yüksek oranda kâr etme isteğinin, turistlerin düşük maliyetli standart bir konaklama kalitesi beklentisi ile birleştiği kitle turizminin gelişimine paralel olarak, büyük alanlara yayılmış, dış mekâna kapalı, çevre verilerini dikkate almayan ve dolayısıyla yerel mimari dokuyla uyuşmayan tatil köyleri ve 4-5 yıldızlı otellerden oluşan mimari oluşmuştur (Roney, 2011: 97-98). Özellikle Artvin ilinde yukarıda birçok noktada belirtilen çevresel sorunların yani madencilik, taş ocakları, HES projeleri, heyelan, yöreyle uyuşmayan mimari yapılar, tarihi mirasın tahrip edilmesi gibi birçok problemin sonucu olarak ortaya çıkan görsel kirlilik Artvin ilinde önemli bir çevresel soruna da neden olmuştur.

Artvin ilinde ekoturizm ve sosyo-ekoknomik yaşamın bir sonucu olarak ortaya çıkan ve doğal çevreyi en fazla tehdit eden sorunlardan biri ise ***katı ve sıvı atıkların*** yol açtığı çevresel sorunlardır. Turizm endüstrisinde turistlere hizmet veren oteller, havayolları, eğlence yerleri ve diğer ilgili işyerleri yılda tonlarca ***katı atık*** üretmektedirler. Kamp ve piknik alanlarında, parklarda, dağlarda, sahillerde, denizlerde, kısacası rekreasyon ve turizm alanlarında düzenli katı atık yönetimlerinin olmamasından kaynaklanan katı atıkların düzensiz depolanması ve turistler tarafından etrafa atılması görsel kirlilik, koku ve bunların yanında sağlık sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Sorun, özellikle gelişmemiş ülkelerde ilkel katı atık yönetimleri ve teknolojileri ile daha büyük bir hale gelir. Çoğunda kullanılan atık yönetimi açık alanlara atma şeklindedir. Bu atıklar

sadece estetik olarak hoşa gitmemesinin yanında sağlığa zararlı haşereler için de başlıca çekim noktalardır (Erdoğan, 2003: 91).

İlde tüm belediyelerinde vahşi depolama yapılmaktadır. Vahşi depolamanın etkileyebileceği su kaynakları sahil ilçelerinde Karadeniz'dir. Bu çöp depolama sahaları Karadeniz'de yaklaşık 100 m mesafededir. Diğer ilçelerde ise Çoruh Havzası'dır. İlde düzenli katı atık depolama tesisi bulunmamaktadır. Merkez ve İlçe belediyeler katı atıklarını şehir dışında vahşi olarak depolamaktadır. Katı atık problemini çözmek için Artvin ili Merkez ve ilçe belediyeleri ÇOKAB'a (Çoruh Kalkınma Birliği) üye olmuştur. ÇOKAB'ın Erzurum İli, Oltu İlçesinde yapmayı planladığı katı atık bertaraf tesisi hizmete girdiğinde tüm katı atıklar buraya gönderilecektir. Söz konusu tesisin ÇED Süreci Erzurum Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünün yürütülmüş ve ÇED Gereklidir Kararı verilmiştir. Bu kararın ardından Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü tarafından ÇED süreci yürütülmeye başlanmıştır. ÇED Süreci tamamlanıp ÇED Olumlu kararı alınmasına müteakip tesis kurularak işletmeye alınacaktır. Mevcut katı atık depolama sahalarının da rehabilite edilmesi düşünülmektedir. Belediyelere ait tüm katı atık miktarı verileri elde edilememiştir. 2014 yılı TÜİK verilerine göre Artvin ilinde kişi başına düşen ortalama atık miktarı 1kg/kişi.gün olarak belirlenmiştir. Toplanan belediye atık miktarı ise 37.501 bin.ton/yıl olarak belirlenmiştir (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 19-27).

İl Merkezi ve diğer ilçelerde atıklar konusunda vahşi depolama yapılmaktadır. Bununu çevreye vermiş olduğu zararlar konusunda alınan herhangi bir önlem bulunmamaktadır. Fakat Çoruh Havzası Kalkınma Birliği (ÇOKAB) projesi kapsamında Artvin ilindeki merkez dâhil tüm ilçelerin katı atıklarının Erzurum ilindeki Katı Atık Bertaraf tesislerine götürülmesi ve bertarafı planlanmaktadır. Projenin ÇED süreci devam ettiğinden henüz faaliyete geçmemiştir (Artvin İli Çevre Durum Raporu, 2016: 24).

Arhavi ve Hopa ilçeleri katı atıklarını dolgu ve tahkimat işlemleri devam eden sahil yolunda deniz kenarına dökmektedirler. Bu durum çok sağlıksız bir ortam ve hiç de uygun olmayan bir görüntü oluşturmaktadır. Borçka ve Artvin katı atıklarını Çoruh Nehri kenarına dolayısıyla nehre dökülmektedir. Yörede, planlanan barajlar yapıldığında uygun olmayan bu bertaraf yöntemi daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır. Bu nedenle gerekli incelemeler yapılarak, bir proje kapsamında bu olumsuzluklar ivedilikle çözüme

kavuşturulmalıdır. Artvin ilinde, merkez ve diğer ilçeler katı atıklarını usulüne hiç uygun olmayan yöntemlerle bertaraf etmektedirler. Yapılan çalışmalarda, katı atık bertarafı için en uygun formasyonun Cankurtaran Geçidi'nde yer alan Bakırköy formasyonu olduğu saptanmış ve geçidin 300-400 m kuzeyinde bir öneri alanı belirlenmiştir. Özellikle belirtilen alan killi kireçtaşı, marn, şeyi ve çok az oranda kumtaşlarından oluşmuştur. Eğimler vadi içine doğru olup, tek olumsuzluk yamaç eğiminin fazla oluşudur. Bu olumsuzluk, bir dizi istinat duvarı yoluyla giderilebilir. Deponi alanına girebilecek su drenaj kanalı yardımıyla yan derelere verilebilir. Ardanuç ilçesi katı atıklarını Cehennemdere vadisine dökerek uzaklaştırmaktadır. Bu durum jeolojik yönden doğal anıt nitelikli bir alanda sağlıksız bir ortam ve görüntü kirliliği yaratmaktadır. Bu işlemden vazgeçilmelidir. Katı atıkların bertarafı için alanda yer alan filiş özelliğindeki kayaçlarda kuru bir dere vadisi bu amaçla kullanılabilir (Yılmaz ve diğ., 1998: 207-210).

Bununla birlikte hem patika ve orman yolları, hem de karayollarında oluşan atıklar potansiyel bir tehlike oluşturmaktadır (Fotoğraf 4.13.; 4.14.; 4.15.). Fakat ideal bir planlamanın yapılmasıyla önemli sorunlarla karşılaşılmayabilir. Bununla birlikte karayollarının çevresinde araçlardan atılan çöpler başta olmak üzere diğer atıklar topraklara karıştığında doğal çevrenin kirlenmesine yol açar. Karayolu atıkları içerisinde bulunan en bilinen kirleticiler; ağır metaller, inorganik tuzlar, aromatik hidrokarbonlar ve rutin karayolu operasyonları ve bakım aktiviteleri sonucunda yol yüzeyinde biriken asılı katı maddelerdir (Barış, 2004: 60-64). Bunlar dışında rekreasyonel faaliyetler boyunca ortaya çıkan atıklar dinlence döngüsünün her aşamasında bulunur. Bunlar cam veya metal olan şişeler, kutuları, kavanozlar, kâğıtlar vs. gibi atıkları olabilir (Atik ve Sayan, 2006: 69). Öyle ki milli parklarda ve doğal alanlarda önemli bir sorun da yaban hayatının atıklardan beslenmesidir. Çöpe atılmış yiyeceklerle beslenme yaban hayvanlarında bağımlılık yaratmış, doğal beslenme alışkanlığını unutturarak beslendikleri çöp alanları ortadan kalktığında açlıkla yüz yüze gelmişlerdir. Yaban hayatı üzerindeki bu etkiler insanların rekreasyon amaçlı faaliyetleri sırasında da ortaya çıkmaktadır (Erdoğan, 2003: 92).

Fotoğraf 4.13. Hatila Vadisi Milli Parkı Katı Atıklardan Görünüm.

Fotoğraf 4.14. Cehennem Deresi Kanyonu Çevresindeki Çöp Sorunundan Görünümler.

Fotoğraf 4.15. Mençuna Şelalesi'ndeki Çevre Kirliliğinden Bir Görünüm.

Doğal ortamın kirlenmesi yol açan kirleticilerden biri olan ***sıvı atıklar*** doğayı tehdit ettiği kadar canlı yaşamını da büyük ölçüde tehdit etmekte ve kirletmektedir. Kırsal yerleşmeler içerisinde köy ve yaylalarda herhangi bir kanalizasyon ve katık atık yönetiminin olmaması fosseptik çukurlarına bırakılan atık suların yeraltı sularına karışmasına yol açmakta, toprakla birlikte su kaynaklarının da kirlenmesine neden olmaktadır.

Çağımızın küresel problemlerinden biri olan ve dünyamızı tehdit eden en büyük problemlerden birisi de "***küresel iklim değişikliği"***dir. Turizm endüstrisinin ozon tabakasının zarar görmesine de etkisi olduğu görülmektedir. 2015 yılı itibariyle ozon tabakasına verilen yıllık zararın yarısının hava taşımacılığıyla oluşan emisyondan kaynaklanacağı tahmin edilmektedir (Tribe, 2011: 404). Bu durum başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere, sanayileşme, enerji üretimi, ormanların yok olması ve diğer insan aktiviteleri sonucunda ortaya çıkan "küresel ısınma ve iklim değişikliği", dünyayı tehdit eden en büyük çevre sorunlarından birisi olmuştur. Bu sorun, ekonomik büyüme ve nüfus artışı ile giderek daha da büyümektedir. Küresel ısınma, insanların çeşitli faaliyetleri sonucunda sera gazlarının atmosferde yoğun bir şekilde artması sonucunda, yeryüzüne yakın atmosfer tabakaları ile yeryüzü sıcaklığının yapay olarak yükselmesi sürecidir. Küresel iklim değişikliği ise, küresel ısınmaya bağlı olarak, diğer iklim unsurlarının (yağış, nem, hava hareketleri, kuraklık vb.) da değişmesi olayıdır (Arıbaş, 2009: 130). İklim değişikliği, birçok ekoturizm destinasyonunun ortamı üzerinde dramatik bir etkiye sahiptir. Ekoturistler öncelikle doğal güzellikler ve biyolojik çeşitlilik alanlarını ziyaret etmekle ilgilendiği için, ekoturizmin başarısı ve sürdürülebilirliği, bu ekosistemlerin sağlık ve refahına oldukça bağımlıdır. Küresel ısınma zaten tüm dünyadaki ekoturizm destinasyonlarını etkilemektedir. Buna deniz suyu sıcaklığının artmasıyla ağaran mercan resifleri, korunan alanlardaki vahşi yaşam nüfusunun yer değiştirmesi veya yok olması, dağlık alanlardaki ya da kutuplardaki buzulların erimesi ve artan deniz suyu seviyesi nedeniyle plajların ve deniz seviyesine yakın olan adaların yok olması dahildir. Ekoturizm destinasyonlarının arzı tehlike altındadır ve endüstrideki tek en büyük zorluk budur (Wearing ve Neil, 2009: 225). Global çevresel değişim iklim değişikliği, global biyolojik coğrafi kimyasal döngü, karasal değişiklik, yenilenebilir kaynakların kaybı ya da yenilenemez kaynakların sürdürülebilirliğe aykırı kullanımı gibi yollarla turizmi tehdit etmektedir. Global çevre unsurları sürekli değişmekte ama değişim asla zaman ve

mekânla birebir uyumlu olmamaktadır (Gössling ve Hall, 2006: 1). Bugün yapılan tahminlerde emisyon düzeyinin özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyük ölçüde yaydığı sera gazı ile birlikte 2030 yılma kadar, 2000'e göre %25-%90 arasında artacağını göstermektedir. Buna bağlı öngörülen sıcaklık artışı ise 2100 yılında 1990'a göre 1,4°C - 6,4°C'dir (UNWTO & UNEP, Trade and Climate Change, UNWTO-UNEP Report, Cenevre, 2009: VII-VIII). Gössling üstüne inşa edilen (2002) karbondioksit salımı tahmini, dünya genelinde bütün turist taşımaları ile bağlantılı olarak (1,263 milyon ton 2001'de) tahmin eder ve ekoturizmin tahmin ortaklığı yüzde 10 (burada ekoturizm pazarı üzerine sabit küresel bir durum olmadığından; tercih edilen ekoturizmin tanımına bağlı olarak büyük değişiklikler gösterdiği tahmin edilir. Daha tedbirli tahminler, ekoturistlerin uluslararası varışta yüzde 7'sini oluşturduğunu varsayar buna karşın daha geniş tanımlamalar yüzde 30'a varan (ki bunlar sadece ekoturizmden ziyade doğa turizmini içerebilir) tahminlere yol açar (TIES, 2000)) Hava taşımacılığıyla bağlantılı ekoturizmle ilgili biriken salımları, yıllık olarak aşağı yukarı 88.4 milyon tona ulaşmaktadır. Yukarıdaki tahmin ne ekoturizmin kendi operasyonu sonucu olarak ortaya çıkan sera gaz salımını dikkate alır ne de karbon dioksit olmayan salımlarını dikkate alır. Ekoturizmin küresel çevre etkisi, (kalkış ve varış yerleri arasındaki ulaştırmanın sonucu olarak) devasadır ve ekoturizm tatillerinden açıkça düşük çevresel etkiler gerektiren ekoturizmin bu kavramsallaştırmaları ile çelişir. Global yüzey sıcaklığı yirminci yüzyıl boyunca 0.6-0.2 °C arttı ve şu anki uydu verilerine göre her 10 yılda bir 0.15-0.05 derece artıyor (IPCC, 2001). İklim modelleri, 2100'e kadar 3 derece ısınma senaryosu ile (Kerr, 2004: 932; Gössling, 2007: 72) benzer şekilde 2100'e kadar sıcaklık aralığındaki artışı 1.4-5.8 derece ön görmektedir (IPCC, 2001). Okyanusların ısıl genişlemesinin ve buzulların ve buz tabakalarının erimesinin bir sonucu olarak sıcaklık artışının en önemli sonuçlarından biri deniz seyiyesinin yükselmesi olacaktır. IPCC'ye göre (2001) 20. yy boyunca deniz seviyesi 0.1-0.2 m arasında yükseldi ve IPCC'nin senaryosu, 2100 e kadar deniz seviyesindeki artışı 0.9-0.88 m tahmin etmektedir (Gössling, 2007: 72). Küresel yağış şeklinin miktarı ve yoğunluğu son on yılda büyük ölçüde değişti. IPCC (2001)'ye göre Kuzey Yarım Küre kıtalarının daha çok orta ve üst enlemleri üzerine yüzde 0.5-1 ve tropik alanlar üzerine (10° K'den 10°G'e) yüzde 0.2-0.3 her on yılda 20. yy boyunca yağış artmış olmalıdır. Yine de tropiklerdeki yağış artışı son birkaç on yılda belirgin değil ve kuzey yarım kürede subtropik alanlara (10° K den 30° K ye) yağış miktarı 20.yy boyunca

aşağı yukarı yüzde 0.3 oranında her on yılda azalmış olmalıdır (Gössling, 2007: 73). İzleme Kurulu 2013 ve 2014'te yayımladığı V. Değerlendirme Yazanaklarında, güncel veriler ışığında önceki bulguları destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, 1900'lerden günümüze küresel sıcaklıktaki artış 0,9 santigrat derecedir. 2050 yılında artışın 1,4 ile 2,6 derece arasında olması öngörülmektedir. Eldeki veriler, son 30 yılın, son 1400 yılın en sıcak dönemi olduğunu göstermektedir. Daha önce 2030 yılı için yapılan kestirim şimdiden gerçekleşmiş ve geçen yüz yıl içinde küresel deniz seviyesi 20 cm yükselmiştir. Sel, tayfun, kasırga, sıcak ve soğuk hava dalgaları gibi aşırı hava olaylarının yaşanma sıklığı giderek artmaktadır (IPCC, 2014; Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 352). Bunların sonucunda ekoturizm, turizmin diğer formlarından daha ciddi bir şekilde küresel çevre değişimi tarafından etkilenebilir. Daha özel bir şekilde ekoturizm için doğal kaynakların cazibesi gökdelenlerin (örneğin çarpıcı manzaralı) birleşik kalitesi, gökdelen çevresi (belirli bir nehir, göl, orman ya da benzeri temelli turistik ve eğlenme alanı) ya da türler (tür çeşitliliğine ya da tek bir türe örneğin balina izlemeye dayalı turizm) olarak canlandırılabilir (Gössling, 2007: 74). Özellikle dağlık alanlarda başta olmak üzere tüm coğrafyayı çeşitli şekillerde etkisi altına alan bu felaket başta ekosistem olmak üzere doğal döngünün ani şekilde değişmesine ve çeşitli felaketlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Nitekim iklimin konusunda yağış (sel, taşkın, heyelan, fırtına, çığı), kuraklık ve sıcaklık değerleri üzerindeki etkisi fauna, flora, su kaynakları, buzullar, deniz seviyelerinde değişim ve daha birçok doğal unsurun dengesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Artvin ilinde önemli sorunlardan birisi ise ***çevre koruma*** bilincinin henüz bazı alanlarda oluşturulamamış olmasıdır. Öyle ki turist veya yerel halk kaynaklı çevresel sorunların temelinde bu neden yer almaktadır. Ekoturizm hareketiyle bireyler doğal ve kültürel mirasın korunmasının gerekliliği konusunda bilinçlenmekte, dolayısıyla dünyayı ve dünyadaki varlıklar arasında ilişkileri daha iyi kavrayabilmekteler. Ayrıca ekoturizm hareketinin istenilen sonuca ulaşabilmesi için hem hizmet verenlerin hem de hizmet alan bireylerin belli düzeyde bir eğitime sahip olmaları gerekmektedir. Özellikle hizmet sunan bireylerin eğitimi hizmet alanlara göre çok daha önemlidir (Şahin, 2009: 73). Ekoturizm bağlamında çevre eğitiminin iki amacından bahsedilebilir. Bunlardan biri, doğal ve kültürle ilgili konular hakkında turistlerin bilgilendirilme talebini tatmin etmek ve böylece tatmin edici bir rekreasyonel deneyim sağlamaktır. İkinci faktör, olumsuz etkileri

en aza indirgemek ve daha çevreci ve kültürel açıdan farkında bir vatandaş yaratmak amacıyla çevreci bir şekilde, turistlerin bilgi, tutum ve/veya davranışlarını değiştirmeyi içerir (Blamey, 2001: 9).

Günümüzde her bölgeye kolaylıkla ulaşabilen turistler az bilinen tarihi eserlerin olduğu yerlere bile kolaylıkla gidebilmektedir. Henüz üzerinde hiç çalışma yapılmamış veya başlanılan çalışmalar tamamlanmamış, tarihi önemi oldukça fazla olan ve koruma tedbirleri uygulanamayan ***tarihi alanlarda eserlere zarar verilmekte***dir. Heykel, tarihi mezar, sütun, duvar gibi yapıların bazı parçaları ziyaretçiler tarafından kırılmakta, hatıra olarak saklanmak üzere beraberlerinde götürülmekte, üzerlerine çeşitli yazılar yazılmakta ve resimler çizilmektedir. Yasak olan bölgelere izinsiz girilerek yapıların üzerine çıkılmakta, zaten korumasız durumda olan ve yüzyıllardır iklim ve çevre şartları ile mücadele eden tarihi eserler bundan olumsuz olarak etkilenmektedir (Kara, 2009: 190-191). Özellikle Artvin ilinde bulunan tarihi eserler zaten ya tahrip olmuş ya da tamamen yıkılmıştır. Bu eserler ise daha çok kırsal alanda gözlerden uzak yerlerdedir. Bu durum tarihi eserlerin kolayca tahrip edilmesine neden olmaktadır.

Artvin ilinde doğal ve tarihi alanlar içerisinde yapılan ***yasadışı hazine arama*** faaliyetleri neticesinde birçok doğal mağara ve kilise gibi eski tarihi yerleşim alanlarında tahrip edilmiştir. Bu gün hala birçok alanda bunun izlerini görmek kazılan alanlarla karşılaşmak mümkündür (Fotoğraf 4.16.).

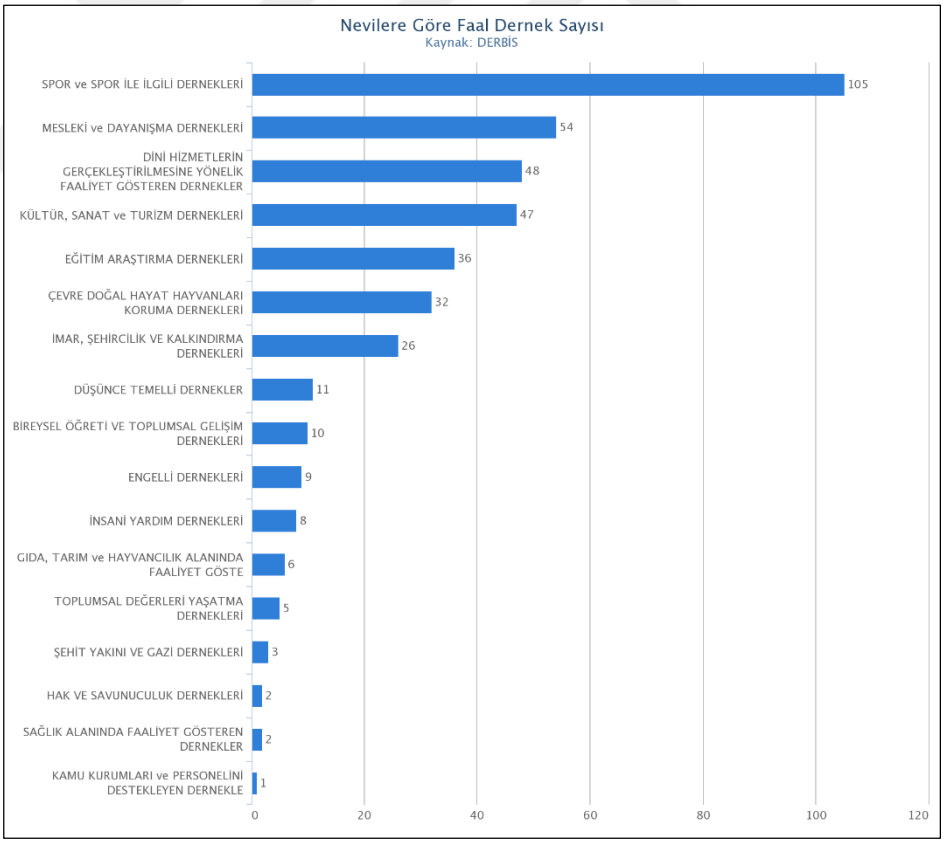

Fotoğraf 4.16. Sakarya Köyü (Ardanuç)'nde Yasadışı Hazine Aramaları Neticesinde Kazılan Bal Mağarası'ndan Bir Görünüm.

Ayrıca yukarıda belirtilen sanayi, madencilik ve diğer ekonomik yatırım projeleri neticesinde ortaya çıkan çevresel sorunların nedenleri içerisinde ***Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)***'nin ne kadar hassas yapıldığı ve ne denli şeffaf incelendiği gibi konularda yaşanan eksiklikler gösterilebilir. Çünkü özellikle HES projeleri neticesinde ortaya çıkan sorunlar öncesinde hazırlanan ÇED raporlarının olumlu sonuçlanmasının bir sonucu olarak ekolojik açıdan çevresel sorunlar ortaya çıkıyor ise (şu kadar miktar can suyu verilecektir denip, belirtilen değerin altında ve canlı yaşamını riske atacak oranlarda can suyu verilmesi gibi) bu konuda ülke olarak sorumluluk sahibi olduğumuzu kabul etmeliyiz. Ayrıca ÇED'in buradaki önemi ekoturizme açılan korunan alanlar veya diğer hassas ekosistemlerin bulunduğu alanlarda gerek ekoturizm yatırımları, gerekse bu alanlarda gerçekleştirilecek diğer ekonomik yatırımlar ve işletmelerin çeşitli faaliyetleri (madencilik ve HES gibi)'nin alan üzerine olası etkilerinin önceden tahmin edilerek bu faaliyetlere izin verilip verilmemesi konusunda karar vermeye çalışmaktır. Nitekim ÇED'in Artvin ili gibi birçok korunan alanı bünyesinde barındıran, hassas ekosistemlerin varlığına bağlı olarak il genelinde yapılmakta olan veya çeşitli sektörlerde (madencilik ve HES) lisans almak için çaba sarf eden işletmelerin varlığından fazlasıyla söz edebiliriz. Nitekim şuana kadar Çoruh Havzası'nda birçok enerji yatırımı yapılmış, birçok derede HES kurulmuş veya kurulması için girişimlerde bulunan bazı şirketler ÇED aşamasında yeterli görülmemiş ya da şirketlerin aldığı ÇED'ler yerel halkın hukuk yoluyla bu faaliyetlerin durdurulmasına kadar bulunduğu girişimler gibi birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Nitekim yakın tarihte Cerattepe'de gerçekleştirilen madencilik faaliyeti ve bu faaliyeti gerçekleştirilen şirketin ruhsat alanı bir taraftan Hatila Vadisi Milli Parkı'na yakınlığı, diğer taraftan Kafkasör Turizm Merkezi (aynı zamanda Atabarı Kayak Merkezi de bu alan içindedir)'ni içine alması ve son olarak da doğal ortam özelliği nedeniyle ormanı ve sağlığını düşünen yerel halkı şirket ve kamu yetkilileri ile yerel halkı karşı karşıya getirmiştir.

Artvin ilinde ekoturizmin gelişmesi için en büyük eksikliklerden birisi de ***sivil toplum kuruluşları ve derneklerin*** etkin ve söz sahibi olmaları konusunda biraz pasif olma durumlarıdır. Dernekler Dairesi Başkanlığından edinilen istatistiklere göre çok sayıda ve farklı alanlarda kurulu olan, ayrıca il genelinde çeşitli faaliyetlerde bulunan 19017 üyesi ve 396'sı faal olmak üzere toplam 405 dernek bulunmaktadır (Şekil 4.1.). Bunun yanında 7 adet eğitim, öğretim, bilim, sağlık, tarım ve sosyal hizmetler alanında

sendika şubesi ile çok sayıda sosyal içerikli (spor, dağcılık vb.) kulüp bulunmaktadır. Ancak yapılan gözlemler neticesinde bunların ekoturizm ve ekoturizm faaliyetleri, doğal çevre, koruma, bilgilendirme ve ekoturizmi doğrudan veya dolaylı yollardan etkileyen konularda söz sahibi olmaları gibi birçok konuda yetersiz oldukları tespit edilmiştir. Ancak bunlar içerisinde doğa konusunda hassas olan ve daha etkin olarak örnek gösterilecek bazı dernekler de yok değildir. Örneğin Bölgenin aktif sivil toplum örgütlerinden biri olan Yeşil Artvin Derneği, Artvin çapında ve Çok Sektörlü Plan Bölgesi'nde koruma ve bilinçlendirme çalışmaları yürütmektedir. Geçtiğimiz yıllarda özellikle Artvin bölgesinde yapılması planlanan HES'lere ve madencilik konularına karşı etkin faaliyetler yürüten dernek aynı zamanda Hayata Artı Gençlik Programı kapsamında da Artvin'de Akdeniz Yeniden Yeşeriyor (Artvin) Projesini yürütmektedir. Proje dünyanın 25 sıcak noktasından biri olan Kafkasya Ekolojik Bölgesi'nde yer alan ve Akdeniz iklimi özelliği gösteren Yusufeli'deki tahrip olmuş Akdeniz bitki örtüsünü iyileştirmeyi hedeflemektedir (Kurt ve Balkız, 2011: 37).

Şekil 4.1. Artvin İlinde Bulunan Faal Dernekler ve Alanları.

Kaynak: Dernekler Dairesi Başkanlığı verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıda da genel olarak belirtildiği üzere doğal çevre başta beşeri faaliyetler neticesinde ortaya çıkan kirlilik ve kontrolsüz kullanma gibi durumlar doğal, sosyo-kültürel yapı üzerinde baskı meydana getirmektedir. Buna göre Artvin ilinde ekoturizm kapsamında yaşanan başlıca eksiklikler ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Çevreyle uyumlu olmayan yapılaşmaların artması
2. Turistik mekânların ve özellikle korunan alanların taşıma kapasitelerinin aşılması
3. Denetim eksikliği
4. Bitki, böcek ve diğer endemik türlerin yurtdışına kaçırılması
5. Doğal kaynak tüketiminde görülen artış
6. Çevre kirliliği ve katı atık sorunu
7. Planlama ve yönetim eksikliği
8. Turistik faaliyetler ile yerel halk arasında yaşanan problemler
9. Konaklama mekânlarında zaman zaman fahiş fiyat uygulamaları
10. Yabancı dil bilen ve profesyonel rehberlik yapabilecek yerel halkın yeterince olmaması
11. Birçok turistik yerin tur güzergâhlarına alınmaması
12. Ulaşım ve konaklama eksikliği
13. Bilinçsiz dağcılık faaliyetleri ve yaşanan sorunlar
14. Yerel mutfağın yeterince kullanılamaması ve her kesime hitap eden yiyecek türlerinin bulunmaması
15. Bazı turistik alanlarda yoğun turistik baskı ve yaban hayatı ve bitki yaşam alanlarının tehdit edilmesi
16. Yasadışı definecilik faaliyetleri kapsamında doğal ve tarihi turistik kaynakların tahrip görmesi
17. Tarihi turistik değerlerin restorasyon edilmemesi
18. Tanıtım eksikliği ve tanıtıma yönelik çalışmaları yürüten akademik camiaya destek verilmemesi
19. Doğal ve tarihi turistik kaynak değerlerinin envanterinin henüz oluşturulmamış olması
20. Ekoturizm konusunda yerel halkın bilgi eksikliği, yatırım konusunda destek yetersizliği, bilgilendirme toplantılarının yeterince yapılmıyor olması

21. Yerel halk, sivil toplum kuruluşları, dernekler ve kamu kurum kuruluşları arasındaki iletişim kopukluğu

22. Yerel halkın karar mekanizmasında son halka olması

23. Yerel ürünlerin ve el sanatlarının pazarlanması konusunda eksiklikler bulunmaktadır.

Artvin ili birçok konu başlığı altında sık sık değinildiği üzere potansiyel olarak sahip olduğu kaynak değerlerine bağlı olarak başta doğaya ve kültürel unsurlara dayalı turizmi ile ilişkili faaliyetlerin en fazla yapıldığı illerden birisi durumundadır. Buna göre Artvin'deki ekoturizm ve dış mekân rekreasyon aktivitelerinin çevresel etkileri konusunda uzun yıllar il genelinde gerçekleştirilen arazi çalışmaları neticesinde aşağıda verilen Tabo 4.6.'da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 4.6. Artvin'deki Ekoturizm ve Dış Mekân Rekreasyon Aktivitelerinin Çevresel Etkileri[18].

	AKTİVİTELER	Çevresel Etkiler							
		Su Kirliliği	Çöplerin Düzensizliği	Yaban Hayatı	Bitki Örtüsü	Yangın Riski	Kültürel Alanlar	Gürültü Kirliliği	Toprak Erozyonu
Karasal	Piknik	↔	↑	↑	↑	↑	↔	↑	↑
	Doğa Yürüyüşü	↓	↔	↔	↔	↓	↓	↔	↔
	Bisikletle Gezinti	↓	↔	↔	↔	↓	↓	↓	↔
	Atla Gezinti	↓	↓	↔	↑	↓	↓	↓	↔
	Kamping	↔	↔	↔	↑	↑	↓	↔	↔
	Karavancılık	↔	↔	↑	↑	↑	↓	↔	↔
	Dağcılık	↓	↔	↔	↔	↔	↓	↓	↔
	Kuş Gözlemi	↓	↓	↔	↔	↓	↓	↓	↓
	Yaylacılık	↔	↔	↔	↑	↔	↓	↔	↑

[18] Görülen ekoturizm aktivitelerinin çevre üzerine etkileri arazi gezileri, yerel halk ve ziyaretçi görüşleri ile Dowling 1993'den düzenlenmiştir.

	Tarihi ve Arkeolojik Alanlara Gezinti	↔	↔	↓	↔	↓	↔	↓	↓
Suya Dayalı	**Kano ile Gezinti**	↓	↓	↔	↓	↓	↓	↔	↓
	Bot ile Gezinti	↓	↓	↔	↓	↓	↓	↔	↓
	Balıkçılık	↓	↓	↔	↓	↓	↓	↓	↓
Kara ve/veya Suya Dayalı	**Bitki İzleme**	↓	↓	↔	↔	↓	↓	↓	↔
	Yaban Hayatı İzleme	↓	↓	↔	↔	↓	↓	↓	↓
	Fotoğrafcılık	↓	↓	↔	↔	↓	↔	↓	↓
	Koleksiyonculuk	↓	↓	↑	↑	↓	↓	↓	↓
	↓ DÜŞÜK			**↔ ORTA**		**↑ YÜKSEK**			

Kaynak: Benzer (2006: 76)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

4.3. ARTVİN İLİNDE EKOTURİZMİN YOL AÇTIĞI OLUMSUZ ÇEVRESEL, EKONOMİK ve SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERE KARŞI ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER VE YAPILMASI GEREKENLER

Kısa vadeli ekonomik kazanç, bitki örtüsünden su dengesine, erozyona, giderek de iklim değişikliğine varan etkiler ortaya çıkartmaktadır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2014: 246). Aslında yaygın olarak ekoturizm denen şey dünyaya olan negatif etkileri artırmaktadır çünkü doğal alanların yok edilmesine yol açabilmektedir. Bir turistin çevreye etkisini en aza indirebilmesi için gideceği yere yürüyerek gitmesi, doğal kaynakları hiç kullanmaması ve yanında kendi yetiştirdiği gıdaları getirmesi gerekir. En önemlisi de yerel halkın kontrolü elinde bulundurması gerekir (McLaren, 2003: 93). Bu bağlamda en önemli sonuçlardan biri "bir bölgedeki faaliyetlerin başka birinin planlı işlevlerini etkilememesini" sağlamaktır (Buckley ve Pannell, 1990: 29). Turizm söz konusu olduğunda imar, altyapının vahşi yaşam üzerindeki etkisini en aza indirgemek için ziyarete açık olmayan alanları içermelidir (Wearing ve Neil, 2009: 88). Örneğin, bir havzanın yukarısında bulunan turizm ve rekreasyon, aşağı bölgesindeki su kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir; bu yüzden ikincisi doğru olarak imar edilmediyse, kendi

içinde rekreasyon faaliyetleri yapılmıyor olsa bile su kalitesinin bozulmasına maruz kalabilir (Buckley ve Pannell, 1990: 29).

Arazi kaynakları üzerindeki baskıyı değiştirmek ve dağ sakinlerinin geçim kaynaklarını iyileştirmek için, yüksek kaliteli ürünlerin üretilmesi veya ekoturizm gibi alternatif gelir getirici faaliyetlerin teşvik edilmesi gerekir (Sati, 2014: 130). Bu açıdan çevrenin dikkatli kullanılması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve yerel halkın ihtiyaç ve mirasının korunması, dağ turizmi gelişiminin giderek genişleyen taleplerine karşı dikkatli bir şekilde dengelenmelidir. Genel olarak, turizm endüstrisi bu konuda büyük sorumluluk taşır ve dağlık alanlara uygun ekoturizm biçimleri bazı bölgeler için büyüyen fırsatlar sunar. Yine de bu tür gelişmeler, çeşitli paydaşlar için birçok zorluk getirir (Williams, Singh ve Schlüter, 2001: 211).

Ekoturizm açısından ziyaret edilen yerlerde ziyaretçi davranışı, çevresel etkilerin türünü ve boyutunu da etkileyebilir. Gezi ve kamp için dirençli yüzeyler veya bitki örtüsü seçmek suretiyle bitki örtüsü ve toprak rahatsızlığı önlenebilir veya en aza indirilebilir. Ziyaretçiler, faaliyetlerini mevcut rahatsız edici yüzeylerle sınırladığında rahatsız edici bölge en aza indirgenir- belirlenmiş patikalarda kalarak, tek sıra halinde yürüyerek veya belirlenmiş kamp alanlarında kamp yaparak. Bu şekilde yapılan düşük etkili seyahat etme ve kamp becerileri İz Bırakma becerilerinin ve etik programların odak noktasıdır (Leung, Marion ve Farrell, 2008: 25).

Ekoturizmin, müşterilere eğitim olanakları sağlayarak, nesli tükenmekte olan türlerin ve ekosistemlerin daha dolaylı olarak korunmasına katkıda bulunabileceği sıkça savunulmaktadır. Nesli tükenmekte olan türleri görmek için ekoturizm turları yapan çok fazla insan var ancak dünya nüfusunun büyük bölümü bunları ekonomik yönden karşılayamıyor. Bu nedenle, bu mekanizma, ekotur müşterilerin özellikle güçlü siyasi ve mali etkiye sahip olması ve bunu hükümetlerin ve büyük şirketlerin davranışlarını değiştirmek için kullanmaya hazır olması durumunda etkili olabilir (Buckley, 2003: 220-221).

Daszak ve diğ., (2004)'e göre "İnsan-yaban hayatı teması, bulaşıcı hastalıkların küresel yayılımına katkıda bulunabilir", bu da yıkıcı sağlık ve ekonomik sonuçlar doğurabilir. İdeal olarak ekoturizm, farklı çevrelerdeki kültürel ve doğal öykülerin bilinirliğini kolaylaştırmak, kültürel ve doğal tarihçelerinin korunmasına yatırım yapan

yerel halka finansal yararlar sağlamak için işlev görür. Bu tür tabiata dayalı turizm kesinlikle yaban hayatı popülasyonlarını, özellikle primatları korumak için koruma çabalarına yardımcı olmak için önemli bir potansiyel araç görevi görebilir. Yaban hayatı turizm bölgelerinde turizmin genişlemesinin doğal sonucu, insan-yaban hayatı iletişiminin artmasıdır (Muehlenbein ve diğ., 2008: 371). Zoonotik ve antropozoonoz salgınlarının küresel yönetimi herhangi bir disiplini aşan bir zorunluluktur. Bu sorunların tartışılması, sonuçta ekoturizmin sürdürülebilirliğini ve büyümesini sağlamak için işlev gören insan-yaban hayatı etkileşimlerinin gerçek zamanlı sağlık izlemesini tamamlayacaktır. İnsanlardan yaban hayatı için patojen bulaşma riskini anlamak, vahşi yaşamın korunması için gerekli ama genellikle göz ardı edilen bir yönüdür. Bu durumda, vahşi yaşam için sağladığımız faydalar sonuçta insan sağlığına fayda sağlayacaktır (Muehlenbein ve Ancrenaz, 2009: 231). Bu açıdan zoonotik ve antropozoonotik enfeksiyon bulaşma olasılığı göz önüne alındığında, özellikle primatlar içeren yaban hayatı alanlarında ve ekoturizm bölgelerinde çeşitli koruma önlemleri uygulanmaktadır (Muehlenbein ve diğ., 2010: 173).

Mağaralar turizme açılırken iç düzenlenmeleri sırasında sarkıt ve dikitlerin kırılması, beton yürüyüş yollarının suni görünümü, direkt aydınlatmanın kötü etkileri gibi nedenler mağaraların bilinçli bir düzenlemeyle turizme açılmalarını gerektirmiştir. Mağaralar turizme açılmadan önce mağaranın haritası çıkarılarak, jeomorfolojisinin ayrıntılı olarak işlenmesi, fauna ve flora özelliklerinin bilimsel tespitinden sonra, koruma tedbirlerinin alınması, çevre düzenlemesi (ulaşım, otopark, idare, bekçi vb. üniteler), mağara içi aydınlatma projelerinin hazırlanması gerekmektedir. Doğa müzesi olarak gezilen mağaralarda girişte ve içinde mağaranın haritası ve speleotem şekilleri açıklayıcı bilgi panoları bulunmalıdır. Mağaraların oluşum sürecini açıklayan panoların koruma bilincinin gelişmesine büyük katkıları olacaktır (Doğaner, 2001: 175).

Wearing (1995: 34), ekoturizmde profesyonelleşmenin ve akreditasyonun, sınırlamanın neredeyse imkânsız olduğu (genişleme açısından) bir endüstriye odaklanmanın bir aracı olarak düzenlenmesi ve denetimi ile ilgili tartışmaların ön planında olacağını öngörmektedir. Akreditasyonun, turizm endüstrisi standartlarını geliştirme fırsatı tanıdığını ve aynı zamanda çok rekabetçi bir pazarda kaliteli hizmet ve programlar sağladığını düşünüyor. Wearing, ekoturizmle ilgili olarak akreditasyonun bir dizi avantaj ve dezavantajını şöyle tanımlar (Fennell, 2008: 194):

Akreditasyonun avantajları:

• Ekoturist, öğretilecek olan şeyin bilgisine sahiptir ve kullanılan yaklaşımlar en iyi ve en güvenli olacaktır.

• Ekotur operatörü, bilinen ve kabul edilmiş bir metodolojiye sahiptir ve bu nedenle sosyal durumu arttırmıştır.

• Ekoturizm rehberlerinin işvereni, kabul edilmiş bir endüstri standardı hakkında bilgiye sahiptir.

• Hükümet, yeni operatörlerin asgari standartlara göre öğretildiği bilgisine sahiptir.

Akreditasyonun dezavantajları:

• Birinin en iyi bir uzman tarafından sağlanan bir hizmete ihtiyacı olduğu fikri, karşılıklı bağımlılığın ve ekoturist, operatör, ev sahibi toplum ve doğal çevre arasında bir toplumsal mesafenin ilişkisini yaratır.

• Ekotur operatörleri, insani-doğal çevre ilişkisini gizleme etkisi için insan özelliklerinden ziyade yaptıkları değerlendirmelerden yararlanmaktadır.

• Uzmanlar, gerçekleri, objektif verileri ve prosedürleri mantıklı hale getirme ve bunlara odaklanma eğiliminde olabilir; böylece, ekoturizm yoluyla sıkça oluşan içsel, sezgisel ilişkiyi kaybedebilirler.

• Metacılık yoluyla, operatör doğal ve kültürel çevreleri bir vasıta olarak görmeye başlayabilir ve bu nedenle doğal dünyadan uzaklaşır ve bu nedenle ekoturisti teşvik edemez veya çevre bilincini teşvik edemez.

• Operatörün söylediklerini yapmak zorunda hisseden bireysel ekoturist tarafından algılanan özgürlük kaybı; bu ekoturizm deneyimini kısıtlar.

• Ekotur operatörünü değerlendirmek veya ölçmek için gereken dayatılmış yapı sınırlamalar gerektirir.

Akreditasyona uygunluk sekiz kritere dayanmaktadır (Chester 1997: 9). Bu kriterlere göre, ekoturizm (Fennell, 2008: 195):

• Daha geniş bir anlayış ve takdirle sonuçlanacak şekilde doğal alanları bireysel olarak tecrübe etmeye odaklanır;

• Her deneyime doğal alanları anlama olanakları entegre eder;

• Ekolojik olarak sürdürülebilir turizm için en iyi uygulamayı temsil eder;

• Doğal alanların korunmasına katkıda bulunur;

• Yerel topluluklara yapıcı, süreğen katkılar sağlamaktadır;

• Farklı kültürleri (özellikle yerli kültürleri) yorumlar ve kapsar ve bunlara karşı duyarlıdır;

• Müşterinin beklentilerini tutarlı bir şekilde karşılar; ve

• Pazarlama doğru yapılır ve gerçekçi beklentilere neden olur.

Ekoturizmdeki negatif etkilerin azaltılması konusunda sürdürülebilirliğin benimsenmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bu turizm türünde sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesindeki ön koşullar eğitim, yasal düzenlemeler ve alanın taşıyabileceği kapasitenin üzerine çıkılmamasıdır. Ekoturizmde sürdürülebilirliğin sağlanması için üzerinde durulması gereken önemli konulardan bazıları şunlardır (Akpınar ve Bulut, 2010: 1590-1591; Yılmaz, 2008: 83-84; Akın, Gökçe ve Tokmak, 2008: 343-344; Demir ve Çevirgen, 2006b: 20; Kahraman, 2002: 233-234; Çakır, 2011: 75; Wearing ve Neil, 2009: 187-188-189; Wood, 2002: 13; Ballı ve Say, 2012: 308-309):

• Alanın ekoturizmde taşımış olduğu doğal çekiciliklerin envanteri çıkarılmalıdır.

• Yörenin ekolojisine ilişkin bilimsel nitelikteki bilgilerin bu faaliyetlerin programlarına dahil edilmelidir.

• Ekoturizm konusundaki kurumsal veya STK'lar ile işbirliğinde bulunulmalı, plan ve stratejilerin belirlenmesinde yöre insanının katılımının sağlanması gerekir.

• Ekoturizme açılacak olan destinasyonların taşıma kapasiteleri hesaplanmalıdır.

• En önemlisi, bu alanlardaki faaliyetler sürekli gözlemlenerek olumsuz çevresel etkiler azaltılabilmelidir.

• Ekoturizm etkinliklerinde, bu turizm türü için uzman rehberlerle birlikte hareket edilmelidir.

• Denetleme mekanizmasının olması ve tüm etkinliklerin çevreyle uyumlu uzman ekotur operatörleri ve acenteleri tarafından yürütülmesi sağlanmalıdır.

• Ekoturizm faaliyetlerinin yapıldığı bölgelerde girişte ücret alınmalıdır.

• Nesli tükenmekte olan canlıların korunması, üremelerinin sağlanmalıdır.

• Turistlerin ekoturizme karşı duyarlı olmaları için bilgilendirilmeleri gerekir.

• Ekoturizmin, doğal alanlar üzerindeki etkilerinin sürekli izlenmesi gerekir.

• Yaban hayatını gözlemleme, bitki ve hayvanların fotoğraflarını çekme, doğa yürüyüşü, tırmanma gibi faaliyetlerin çevreye verilebileceği tahribatın önlenebilmesi için bu tür faaliyetlere katılanların ve yöre halkının aynı zamanda doğal çevre konusunda bilgilendirilmeleri ve çevre eğitimi verilmesi gerekmektedir.

• Anız yakılması, kimyasal gübreler, yanlış tarım arazisi kullanımı, orman alanlarının tarıma açılması, insafsızca orman yangınlarına yol açılması, yanlış orman kullanımı, tarımsal arazilerin yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılması ve buna bağlı olarak tarıma açılmaması gereken ormanlık alanların tarıma açılması, başka hır ifade ile toprakların amaç dışı kullanımı, denetimsiz tarımsal ilaç ve kimyasal gübre kullanımı, bilinçsiz tarım gibi verimliliği ölümsüz yönde etkileyen ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açan daha pek çok yanlış uygulamalarda önlenmelidir.

• Ekoturizm, hassas bir şekilde gelişen turistik altyapıyı gerektirir. Bu nedenle turizm endüstrisi, entegre planlama ve düzenlemeyi kabul etmelidir.

• Korunan alanlarda gerekli görüldüğü takdirde turistlerin ziyaret çeşitleri ve sayıları sınırlanmalıdır.

• Turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği alanlarda, çevreyle uyumlu tesislerin yapılması ve tesislerin çevre kirliliği ve kaynakların sürdürülebilirliği konusunda standartlara uymaları sağlanmalıdır.

• Kuruluşların kendi başlarına tek bir amaç doğrultusunda, reklamını yaptığı ekoturizm, doğru işlemeyen stratejilere ve sonuçlara sebep olabilir. Etkili ekoturizm politikalarının gelişmesi için hükümetler, çevre ve diğer sosyal gruplar, özel sektörler, akademik ve yerel kuruluşların birlikte koordineli bir şekilde çalışması gerekmektedir.

• Ekoturizmi pazarlamak için en uygun yöntem, geleneksel, sosyal ve ekolojik pazarlamanın bileşenlerini almaktır.

• Tesis yapımları, turizmin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde tutmalıdır.

• Doğal çevrenin rehabilitasyonuna ve ağaçlandırılmasına önem verilmelidir.

• Ekoturizm konusundaki gelişmelerin doğal çevre ve beşeri çevrenin tüm yönleriyle incelenmesi gerekmektedir.

4.4. ARTVİN İLİNİN EKOTURİZM POTANSİYELİ ve SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİMİ KONUSUNDA SWOT (GZFT) ANALİZİ İLE BELİRLENEN HEDEFLER VE UYGULANMASI GEREKEN STRATEJİLER

Türkçe literatürde GZFT (Güçlü, Zayıf, Fırsat ve Tehdit) olarak da kullanılan SWOT (Strenght, Weaknesses, Opportunities, Threats) analizi ilk olarak Heinz Weichrich'in "Long Range Planning"te yayınlanan makalesinde kıllanılmıştır (Cebecioğlu, 2006: 79). Küresel ekonomide işletmelerin ürün portföyünün, Pazar çekiciliğini, mevcut Pazar şartlarında işletmenin güçlü ve zayıf yönlerinin tespitini, karşılaşacağı tehditlerin ve fırsatların değerlendirilmesini (Altunışık ve diğ., 2006: 99) kapsayan durum analizinde sıkça kullanılan yöntemlerden birisi ise SWOT analizi tekniğidir (Emir, 2011: 6).

Bahsi edilen bu analiz yönteminde kullanılan terimler ekonomik (Moran ve Johnson, 2005: 101-102; Young ve Jude, 2008: 180; Reid ve Bojanic, 2006: 170-171; Kotler, 2000: 46-47; Çabuk ve Yağcı, 2003: 19; İslamoğlu, 2006: 140; Torlak ve Altunışık, 2009: 66-67) ve gerek turizm işletmeleri, gerekse bölgesel ve ulusal turizm kuruluşları farklı zaman dilimlerinde rekabetçi konumlarını geliştirme ve muhafaza etme adına bu yönteme başvurulmaktadır. Turizm endüstrisinin sahip olduğu farklı örgüt yapılanmalarına bağlı olarak bu alanda faaliyet gösteren sektörler için uygulanan analiz yönteminde farklılık olmakla birlikte (Doswell, 2002: 198-199; Pardey, 2007: 33; Collins-Kreiner ve Wall, 2007: 58-59; Durgun, 2007: 101; Türksoy ve Türksoy, 2010: 712; Lickorish ve Jenkins, 1997: 155-156) ulaşılmak istenen hedef aynıdır. Buna göre SWOT analizi aşağıdaki belirtildiği şekliyle açıklamak mümkündür:

- *Üstünlükler (Strenght),* işletme/örgüt veya kurumun iç süreçleri, ürün veya hizmet bakımından güçlü/üstün olduğu ve rekabet avantajı sağlayan yönlerini açıklar. Turizm sektöründe ise zengin tarih, kültür ve tabiat varlıkları, bozulmamış çevre, iyi gelişmiş ulaşım ağı, iklimin müsait olması, konuk sever halkın varlığı, iyi ve kalifiyeli işgücü, modern işletme gibi başarı sağlanmasına katkıda bulunan operasyon ve unsurları ifade etmektedir.

- *Zayıflıklar (Weaknesses),* işletme/örgüt veya kurumun finansal kısıtlıkları, az bilinirlik, yetersiz personel, zayıf lokasyon gibi güçsüz/zayıf ve rakiplerin daha iyi olduğu yönlerini ifade eder. Turizm işletme ve destinasyonlar için konaklama imkânlarının sınırlı olması, hizmet kalitesinin düşük olması, yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanabileceği alanların az, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersiz olması gibi ürün veya hizmetlerin kalitesi odaklı ya da yanlış pazarlama faaliyetlerinden ötürü turizm sektöründe değer kaybettiren özellikleri ifade etmektedir.
- *Fırsat (Opportunities),* işletme/örgüt veya kurumun sahip olduğu talep edilen ürün veya hizmet, teknolojik üstünlük, lokasyonun iyi olması gibi kararlılık ve büyüme için mevcut fırsatların olduğu konulları belirler. Pazar ve ürün analizlerindeki teknolojik gelişmeler, destekleyici ve koruma odaklı yasal düzenlemeler, alternatif turizm potansiyelinin varlığı ve çeşitli alanlarda ekonomik destekler sunulması gibi birçok alanda yeni talep artışı ile birlikte sürekli gelişme ve büyümeyi sağlayan imkânlar olarak tanımlamak mümkündür.
- *Tehdit (Threats),* işletme/örgüt veya kurumun karşı karşıya kaldığı potansiyel tehdit ve riskleri ortaya koyar. Turizm işletmeleri veya destinasyonlar için tehditler ulaşım imkânların kötü olması, turistik imajın zayıf olması, tanıtımın olmaması, denetim eksikliği ve doğal çevrenin bozulması gibi turizmin geleceğini olumsuz yönde etkileyecek trendler veya olayları ifade etmektedir.

Daha genel anlamıyla turizm alanında SWOT analizin gerçekleştirilmesindeki temel amaç turistik talebi artırabilecek üstün yönler ve pazarlama faaliyetlerinin başarılı olması için düzeltilmesi gereken zayıf yönleri saptayarak rekabeti avantaja çevirebilecek fırsatlar ile geleceğe yönelik pazarlama faaliyetlerinin başarısı için tedbir alınmasını gerektiren tehditleri ortaya koymaktır (Kolb, 2006: 78).

Turizm sektöründe turizm olayının gerçekleşmiş olduğu coğrafi çevrenin korunması ve geleceğe yönelik stratejik bir planlama yapmak için SWOT analizi endüstri boyutunda olduğu kadar doğal çevre açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

Bu analizin yapılmasındaki temel amaç, ekoturizm konusunda bu bölüme kadar olan kısımda ortaya koyulan turistik çekim alanları ve tespit edilen potansiyelin turizm sektöründe Artvin ili için bu kaynakların güçlü yönlerini ortaya koymak, güçlü yönleri destekleyen ve gelişime katkı sağlayacak diğer faktörlerin sunduğu fırsatları, gelişmeyi

engelleyen veya aksamasına yol açan zayıf yönleri ve tamamıyla olumsuzluk etkisi yaratan veya yaratması muhtemel tehditleri belirleyerek planlama ve sürdürülebilirlik açısından bir fikir sunmaktır.

Güçlü Yönleri:

- Biyoçeşitlilik ve endemizm açısından dünyadaki "34 sıcak" noktadan biri olması
- Zengin flora örtüsünün olması
- Temiz ve bol su kaynaklarının bulunması
- Yeryüzü şekilleri yönüyle çeşitlilik oluşturması
- Korunan alan olarak MP, TP ve TK alanı gibi statütülere sahip alanların olması,
- Diğer doğal özellikleri açısından önemli alanlar olarak biyosfer rezerv alanı, çeşitli derecelerde ilan edilen doğal ve arkeolojik sitler ile turizm merkezinin var olması
- Bozulmamış ve insan etkisinin çok az olduğu alanların bulunması
- Klimatik konfor bakımından turizm faaliyetlerine uygun alanların varlığı
- Yerel el sanatları ve ahşap işlemeciliği
- Zengin folklorik özelliklerin olması
- Efsane ve hikâyeler yönüyle zengin bir kültürel birikim olması
- Festival, şenlik ve kültürel etkinlikler yönüyle zengin olması
- Otantik köyler, dokusu korunmuş yerel mimari ve yaşam tarzının olması
- Tarihi mekânların varlığı (kale gibi)
- Arkeolojik alanların varlığı (arkeolojşk sit alanları, tarihi yerleşmelerin, yeraltı tünellerinin olması gibi)
- Bazı alanların çeşitli derecelerde arkeolojik sit alanı olarak koruma altına alınması
- Ulaşım ağının yeni yapılan modern tünel ve geçitler sayesinde gelişmiş olması
- Çevreye duyarlı sivil toplum örgütlerinin olması
- Kırsal kesim insanının konuk sever olması
- Kırsal kesimde geleneksel yaşamın sürdürülüyor olması
- Doğa ve Milli Parkların korunan alanlarla ilgili doğa turizmi ve diğer bazı konularda online uygulama hizmeti verilmesi
- Birçok ekoturizm faaliyeti için potansiyel uygun alanların bulunması
- Kırsal alanların yoğun ve eşsiz doğal manzaralara sahip olması
- Ekoturizm alanında trekking ve hiking için rotaların ve izlerin çok belirgin olması

- Rotalar üzerinde yönlendirme tabelalarının belirli yerlerde olması
- Bazı alanlarda (Diberdüzü) çeşitli tur şirketlerinin önemli yatırım ve hizmetler sunması
- Belli alanların ekoturizm alanında popüler olması

Zayıf Yönleri:

- Korunan alanlarda mesleki yeterliliğe sahip uzmanların bulunmaması
- Korunan alanlarda rehber hizmetlerinin verilmemesi
- Korunan alanların içerisinde denetimin yeterli olmaması
- Korunan alanlarda katı atık sorunu ve kirlilik görülmesi
- İl genelinde turizm danışma merkezlerinin yetersiz ve pasif hizmet sunmaları
- Ekoturizmin sahada geliştirilmesi için ulusal ve uluslararası alanda tanıtım hizmetlerinin yetersiz olması
- Halk, yerel yönetim ve sivil toplum örgütlerinin işbirliğinin zayıf olması
- Alınan kararlarda yerel halkın fikir ve düşüncelerine gerekli önemin verilmemesi
- Ekoturizm konusunda yerel halkın bilgi ve deneyim eksiklikleri
- Ekoturizmin gelişimine yönelik alt ve üstyapı çalışmalarının yetersizliği (mastır planları, ziyaretçi merkezleri ve taşıma kapasitelerinin hesaplanması en önemli eksiklikler arasındadır)
- Ekoturizmin odak noktası olan kırsal alandaki ulaşım ağlarının bakımsız olması, ulaşımı güçleştiren ve erişimin her araçla gerçekleştirilmesine imkân vermeyen yol şebekesinin olması
- Artvin ilinde henüz istenilen düzeyde ekoturizm imajının oluşturulamaması
- Turizm alanındaki işletmelerin etkin ve atılımcı bir vizyonlarının yetersiz olması
- Ekoturizm alanında yeni hizmetlerin geliştirilmemesi
- Bu sektörde eğitimli ve uzman işgücünün yetersiz olması
- Turizm sektörünün güçlü finansal kaynaklarının olmaması
- Devlet desteklerinden habersiz olunması
- Yörenin turizm organizasyonu, tur şirketi ve tur operatörü yönüyle zayıf olması
- Güvenlik, sağlık, iletişim ve turistik hizmetler
- Konaklama imkânları yetersiz olması ve eco-otel, akıllı yapılaşma, eco-etiket gibi gelişmelerden uzak olması
- Seyahat acenteleri ve rehber hizmetleri

- Yeme-içme olanaklarının bazı alanlarda sınırlı olması
- Yöreye özgü yemeklerin gelen ziyaretçilere tanıtılacak mekânların birçok alanda olmaması
- Yerel yönetimlerin yöredeki turizm gelişmelerine yönelik takip etme, denetleme, destekleme ve çeşitli konularda katkılar sağlama açısından eksiklikler olması
- Ekoturizm rotalarının belirlenmemiş olması
- Kültürel, arkeolojik, tarihsel ve diğer önemli doğal alanların korunması konusunda yeterli özenin gösterilememesi
- Artvin il genelinde geniş çaplı ekoturizme konu olacak doğal ve kültürel kaynak değerlerinin envanter çalışmasının olmaması
- Yöre halkı tarafından bilinen ancak literatüre kazandırılmamış birçok gizli doğal güzelliğin ortaya çıkartılmaması
- Kaçak define avcılarının arkeolojik alanlar başta olmak üzere mağara içlerinde tahrip gücü yüksek (dinamit) unsurlarla bu yapılara zarar vermeleri
- Ulusal ve uluslararası alanda yeterli tanıtımın yapılamaması
- Genel olarak turizm alanında geniş çaplı bir turizm politikasının olmaması
- El sanatlarının yeterince desteklenmemesi ve üretilen ürünler için Pazar oluşturulamaması
- Doğal ürünlerin pazarlanması konusunda pazar oluşturulmaması
- Tur şirketlerinin Artvin ili için çok sınırlı bir alanda tur programlarında yer vermeleri
- Havayolunun olmaması
- Tanıtım için hazırlanan kültür portalları, turizm sayfalarının henüz istenilen düzeyde geliştirilmemiş olması
- Turizm alt ve üst yapısının yetersiz olması
- Büyük ulaşım merkezlerine uzak olması
- Korunan alanlarda ticari amaçlı kiralanan hizmet yerlerinin gerek hizmet ve çeşitli uygulamalar gerekse koruma konusunda yaşanan sıkıntıların olumsuz etkileri
- Bazı turistik alanlara ulaşımın başlı başına sorun olması
- Çeşitli alanlarda turist istatistiklerinin tutulmaması
- Konaklama konusunda kırsal kesimdeki otantik meskenlerin ev tipi pansiyonculuk olarak değerlendirilmemesi

- Turizm planlarının ve gelişim stratejilerinde daha ayrıntılı çalışmaların yapılmaması ve bazı illerin turizm geliştirme alanı içerisinde çok az veya sadece belli alanlarda yer verilmesi
- Yörede yürütülen bilimsel çalışmaların yeterli oranda desteklenmiyor olması
- Yerel halkın ekonomik açıdan zayıf olması
- Ekonomik faaliyetlerin belirli alanlarda toplanması (tarım ve hayvancılık) ve yetersiz olması
- Turizm pazarlaması konusunda eksiklikler olması
- Bazı alanlarda bürokrasinin yöre için yanlış kararlar alması ve uygulamaları
- Alternatif turizm faaliyetlerinin geliştirilmemesi
- Bilimsel araştırma ve incelemeler için doğal laboratuvar olmasına rağmen eğitim amaçlı kullanılmaması
- Birçok alanda henüz keşfedilmeyi bekleyen ve arza dönüştürülmemiş, bilimsel olarak incelenmemiş doğal ekoturizme kaynak oluşturacak alanların arza dönüştürülmemesi
- Turizm pazarlaması konusunda pasif olunması
- Çevresinde ekoturizm konusunda ön plana çıkan illerin bulunması (Rize gibi)
- Turizm planlamalarında uzman eksikliği ve diğer bilim dalları ile ortak bir çalışma hazırlanmamış olması
- Doğa turizm mastır planında bu alanda uzman kişilerden destek alınmamış olması
- Doğal çevre ve turizm konusunda yasal düzenlemelerden habersiz olunması
- Doğal çevreyi ve turizmi ilgilendiren yasalarda ve düzenlemelerde eksiklikler olması
- Finansman eksikliği
- Devlet desteklerinden yeterli oranda faydalanamama
- Kurumlararası işbirliğinin olmaması
- Kurumların birbirinden bağımsız karar alma ve uygulama politikaları
- İlgili kurumların turizm alanında beklentinin altında performans sergilemeleri
- Özel sektör yatırımcılarının çekingenlikleri

Fırsatlar:

- Dünya'da, ülkemizde ve birçok coğrafi alanda ekoturizme olan talebin yüksek olması ve her geçen gün bu talebin daha da artması

- Artvin iline ekoturizm amaçlı faaliyetlere yönelik ilginin artması
- Rize'ye alternatif olarak farklılık arayanların Artvin'i tercih etmeleri
- Rize-Artvin dağcılık için trans geçişlerin kesişim noktasında olması
- İnternet ve sosyal medya üzerinden özellikle yerel halkın daha çok reklam yapma ve dikkat çekme çabaları
- Halkın yavaş yavaş turizm konusunda bilinçlenmeye başlaması
- Devlet veya diğer finansal merkezlerden turizm için desteklerin artırılması
- Turizme bağlı yeni iş ve istihdam alanlarının oluşmaya başlaması
- Gürcistan ile sınır olması ve yabancı turist çekme potansiyeline sahip olması
- Birçok alternatif turizm için potansiyel kaynak değerlerinin olması
- Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin turizm alanına entegre edilmesi
- Artvin Çoruh Üniversitesinin olması ve işbirliği imkânı sunması
- Üniversitede turizm ve otel işletmeciliği bölümünün olması
- Erzurum, Batum (Gürcistan) ve Trabzon havaalanlarının havayolu ulaşımı açısından kullanılma imkânının olması
- Artvin ilinin yırtıcı kuşların göç yolu üzerinde olması
- Bazı insanların bireysel çabalarıyla genç nüfusu eğitmesi ve doğa turizmi konusunda yönlendirme çabaları
- Kırsal alanlarda konaklama için uygun birçok otantik mekânın var olması ve ev tipi pansiyonculuk için uygun olması
- Turizm Bakanlığı'nın alternatif turizmi geliştirme ve bir yıla yayma konusunda çalışmalar yapması
- Dünya'da ve ülkemizde ekoturizme olan ilginin her geçen gün artması ve Artvin ilinin bundan az da olsa faydalanıyor olması
- İç turizmde doğal alanlara doğru giderek artan talebin olması
- Turizm gelişmesinin yöre ekonomisine ve yerel halkın kalkınmasına olumsu etkisinin olması
- Kırsal kesim doğayı koruma konusunda hassas olan yerel halkın var olması
- İl tanıtım günlerinde Artvin ilinin de tanıtılması konusunda girişimler olması
- Farklı illere göç eden insanların yılın belirli dönemlerinde illerine tatil amaçlı gitmeleri

- Yine şehir dışına göç eden Artvinlilerin gittikleri şehirlerde birlik ve dayanışma içinde olarak illerine yönelik tanıtım konusunda sosyal medyayı aktif kullanmaları

Tehditler:

- İl genelinde ekoturizm konusunda sürdürülebilir planlamaya yönelik çalışmaların olmaması
- Ekoturizmin gelişimine yönelik ekoturizm haritalarının hazırlanmamış olması
- Bazı alanlarda yerel halkın ekoturizm konusundaki çekinceleri ve turizme karşı olması
- Sahada yürütülen plansız ve denetimsiz HES projeleri
- Korunan alanlara yakın mesafelerdeki endüstriyel faaliyetler (taş ocakları, maden işletme alanları gibi)
- Korunan alanlarda kaçak avcılık
- Yöreye özgü endemik türlerin yurt dışına kaçırılması ve kaçırma girişimleri
- Yörenin tamamında katı atık problemi
- Turizmin yörede gelişmesine bağlı olarak plansız yapılaşmanın ortaya çıkması
- Yörenin doğasıyla uyuşmayan mimari yapıların giderek artması
- Yaylalarda ikinci konut yapımı ve imar sorunları
- Kırsal yolların bakım ve onarım koşullarının yeterli olmaması
- Hiçbir şekilde koruma altında olmayan ve yok olma tehdidiyle yüz yüze olan doğal ve tarihi alanların olması
- Kurumlar, vakıflar, sivil toplum örgütleri ve yerel halk arasındaki koordinasyonun olmaması
- Koruma altına alınması gereken ancak alınmayan birçok yerin olması
- Terör olaylarının zaman zaman bu alana sıçratılma çabaları ve yaşanan bazı sorunların var olması
- İşsizlik nedeniyle genç ve dinamik nüfusun göç etmesi ve yaşlı nüfusun ağırlıklı olması
- Sürdürülebilir turizm planlamasının ve uygulamalarının henüz yörede yapılmıyor olması
- Sel, heyelan ve kaya düşmesi gibi doğal afet riskinin hemen hemen her alanda olması

- Ekoturizm amacıyla kullanılan bazı alanların gelişi güzel kullanılması
- Bazı ziyaretçilerin ekoturizm amacı dışına çıkan tutum, istek ve davranışlar içerisinde olmaları

Artvin ilinde ekoturizmin geliştirilmesi ve sürdürülebilir yönetiminin yapılması konusunda başlıca hedef ve stratejiler şu şekildedir:

Hedef 1: Artvin ilinin "ekoturizm" alanında markalaşmasını sağlamak

Strateji 1: "Ecolabelling" kriterlerinin sağlamak için bu yönde gerekli adımlar atmak ve reklam üzerinde yoğunlaşmak,

Hedef 2: Artvin ilinde ön plana çıkan doğal özellikleri nedeniyle henüz korumaya alınmamış alanların koruma statüsü kazanmasını sağlamak

Strateji 2: Bu alanlar üzerinde birçok ilgili bilim dalıyla ortak hareket ederek projeler hazırlamak, özgün değerlerin tespit edilmesi ve bunların bilimsel dayanaklarla yapılması konusunda çalışmalarda bulunmak

Hedef 3: Ekoturizmin temel amaçlarından biri olan yerel halkın refahını sağlamak konusunda yerel halkın ekoturizme katılması için teşvik etmek ve kırsal alanın kalkınmasında ekoturizmden kazanç sağlamak

Strateji 3: Kırsal alanlarda ekoturizm konusunda bilgilendirme toplantıları yapmak, pilot köylerde ekoturizm alanlarında turistlere hizmet sunacak yatırımlar için çeşitli fonlardan kredi imkânı sunularak yatırım yapılmasına imkân vermek

Hedef 4: Yöresel ürünlerin ve el sanatlarının geliştirilmesi ve pazarlanma olanaklarıyla ekonomik kazanç elde ederken bu değerlerin devam ettirilmesini sağlamak

Strateji 4: Gençlere el sanatları konusunda eğitim vermek, bu konuda halk eğitim merkezlerinden destek almak

Hedef 5: Doğal çevrenin korunması ve çevresel bozulmalara karşı önlemler almak

Strateji 5: Ekoturizm için yeni ve daha uygun çevre politikaları geliştirmek, bu politikalarda ve planlamalarda turizm-çevre ilişkisinin iyi kurulmasını sağlamak

Hedef 6: Kültürel değerleri korumak ve bu değerlerin bozulmadan sürdürülmesini sağlamak

Strateji 6: Gelen turistlerin yörenin kültürüne saygılı olunması konusunda bilgilendirmeler yapmak ve aynı zamanda yerel halkın kültürüne sahip çıkması konusunda uzaman kişilerden yardım alarak bilgilendirmeler yapmak

Hedef 7: Yabancı dil sorunun çözülerek gelen turistlere rehberlik edecek gençler yetiştirmek

Strateji 7: İl milli eğitim müdürlükleri ve halk eğitim merkezlerinde gençlere dil eğitimi verilmesi hususunda kurslar açtırmak

Hedef 8: Gençlerin göç etmesi engellemek için yeni istihdam alanları yaratmak

Strateji 8: Genlerin özellikle turizm eğitimi almaları ve bunun içerisinde rehberlik, otelcilik ve dağcılık gibi alanlarda ihtisas alarak ekoturizm alanında istihdam edilmelerini sağlamak

Hedef 9: Doğal çevreyi tehdit eden endüstriyel faaliyetlerden uzak durmak

Strateji 9: Doğal çevreye zarar veren ekonomik faaliyetlere alternatif olarak ekoturizmi yaygınlaştırmak yatırımları bu yönde gerçekleştirmek, ÇED raporlarının hazırlanması ve kontrol mekanizmasının çok iyi çalışması gerekmektedir

Hedef 10: Turistlerin özellikle gittikleri yerin yöreye özgü farklı tatları tatma istekleri için yeme-içme olanaklarını geliştirmek

Strateji 10: Uygun alanlarda yerel halka destek olunarak yöresel yemeklerin sunulduğu restoran, lokantalar, otantik mekânlar yapılması

Hedef 11: Turizmin gelişmesi için gerekli alt yapıyı hazırlamak

Strateji 11: Devletin ve yerel yönetimlerin turizm alt ve üstyapıları konusunda yatırım yapmaları için gerekli girişimlerde bulunmak

Hedef 12: Özellikle korunan alanlarda gerçekleştirilen ekoturizm faaliyetleri için çevreye duyarlılığı artırıcı bilgiler vermek

Strateji 12: Milli park alanlarında oluşturulacak tanıtım, bilgilendirme ve küçük eğitimler vermek için danışma merkezi kurmak, bu alanda görsel sunumlarla ön bilgilendirme, olumsuz yöndeki turist davranışların önüne geçmek

Hedef 13: Doğanın korunması için atıkların doğal ortamlarda bırakılmamasını sağlamak

Strateji 13: Bunun için görsel tabelalarla ziyaretçileri bilinçlendirmek, geri dönüşümü kolay ürünler sunmak, "çöpünü geri getir" kampanyası yapmak, korunan alanlarda depozito alarak dönüşte çöpünü getirenlere geri ödeme yapmak

Hedef 14: Yaylalarda yerel mimariye ve plana aykırı yapılaşmaların önüne geçmek

Strateji 14: Köy muhtarlarının sürekli denetim yaparak bu yapılaşmalara izin vermemek

Hedef 15: Kırsal alanda çevre kirliliği yaratacak, hava kirliliği oluşturacak ve doğal alanların bozulmasına, kalitesinin düşmesine, yaban hayatın zarar görmesin yol açacak sorunların önüne geçmek

Strateji 15: Yakacak odun yerine biyoyakıtlar üretme ve kullanma konusunda kırsal alanlara yatırım yapmak, güneş enerjisinden faydalanmak, elektriğini kendi üretecek alan uygun RES'ler (Rüzgâr Elektrik Santrali) kurmak ve bu konuda AB fonlarından faydalanmak

Hedef 16: "Ekolojik köy" modeli oluşturmak

Strateji 16: Doğaya zarar verici her alanda mevcut tehlikelerin ortadan kaldırılması, proje yapılarak AB fonlarından destek alarak gerekli atılımlar yapmak

Hedef 17: Kafkas ülkeleriyle işbirliği yaparak koruma konusunda ortak adımlar atmak ve stratejiler geliştirmek

Strateji 17: Ülkelerarası proje ve anlaşmalar yaparak bütüncül yaklaşımla doğayı korumak ve kullanmak, kongre, konferans ve çalıştaylarla alan üzerinde bilimsel çalışmalar yapmak

Hedef 18: Yaban hayatını koruyacak doğal ve ölümcül olmayan yollarla yerleşim yerlerinden uzak tutmak

Strateji 18: Yaban hayatının özellikle kış aylarında beslenmesi konusunda yaşamış olduğu sorundan ötürü daha yoğun bir yem, ot, et vb. ürünler doğaya bırakmak, Orman Genel Müdürlüğü'nün proje ile çeşitli etkinliklerle doğal ortamda meyve fidanları ekmek ve bunların sayıca çoğalmasını sağlamak, arı kovanları çevresine doğal ve ekolojik olan güneş enerjili şok tesisatı çekme ve bunu yaygınlaştırmak, uygun alanlarda karakovan dağıtmak ve yaygınlaştırmak

Hedef 19: Biyokaçakçılığı önlemek

Strateji 19: Özellikle biyoçeşitlilik açısından önemli korunan alanlarda giriş çıkışlarda kontrol merkezleri oluşturmak, bazı yerlerde rehbersiz gezmeye izin vermeyerek rehberin denetiminde kontrollü gezmelerini sağlamak, ilgili kurumların daha titiz ve sıkı denetimler yapmasını sağlamak

Hedef 20: Kaçak avcılığı önlemek ve bunu yapan kişileri yakalayarak hakkında yasal işlem yapmak

Strateji 20: Doğa Koruma ve Milli Park görevlilerinin daha sıkı denetim yapması, her köyde veya belirli lokasyonlarda köy halkından birini görevlendirmek, kırsal alandaki

insanları uyarmak ve bilgilendirmek, avlanan yabancı insanların ise yerel halkın veya yöre insanın ihbarıyla önüne geçmek

Hedef 21: Ekoturizmi geliştirirken kitle turizmine yol açacak yatırım, proje ve hizmetlerden kaçınmak

Strateji 21: "Yeşil Yol" projesinde uygulanan yaylaları birleştirme ve yolları iyileştirme düşüncesinden ziyade mevcut yayla yollarını iyileştirmek, bunu yaparken de doğallığı bozucu çalışmalardan uzak durmak

Hedef 22: Korunan alanları veya orman alanlarında turizm amaçlı kiralanan ve özel sektörün işletmesine verilen yerlerde hizmet kalitesini artırmak ve doğayı korumaya yönelik daha hassas olunmasını sağlamak

Strateji 22: Bunun için komisyon kararlarının ve uygulanan kriterlerin daha iyi belirlenmesi ve uygulanmasının yanında daha sıkı denetim yapılarak amaç dışı kullanımlara ve faaliyetlere engel olmak

Hedef 23: İlin tamamında ekoturizm envanteri çıkartmak ve bunun üzerinde farklı stratejiler geliştirerek ekoturizme katkı sağlamak

Strateji 23: Bunun için yapılacak çalışmalarda proje desteği ve ekonomik açıdan yardımcı olunması, çıkartılan envanterle ilgili online yazılımlarla bu lokasyonlar üzerinde trekking/hiking rotaları oluşturmak ve ziyaretçilerin cihazlarına programı yükleyerek kullanmalarını sağlamak

Hedef 24: Bir alanda çok sayıda yapılan çeşitli HES'lerin yaban hayatı üzerine olumsuz etkilerinden sakınmak

Strateji 24: Gerek dereler üzerinde kurulan HES'ler ile Baraj tipi HES'ler yaban hayatının temel gereksimi olan suyun kullanımında doğal ortamın ortak kullanım konusunda pek eşit davranılmadığını göstermektedir. Su içmek için inen dağ keçileri, yılanlar ve diğer birçok canlı türü ölümle karşı karşıya gelmektedir. Bu konuda ülke enerji ihtiyacını karşılayacak alternatif seçenekler üretmek, her dere üzerinde yapılacak HES'e izin vermemek gerekir, ekolojik bütünlüğü kesintiye uğratacak uygulamalardan uzak durulmalıdır

Hedef 25: Ekoturizm için yöreyi arz merkezi haline getirmek

Strateji 25: Tur operatörleri ve organizatörlerini yöreye çekmek için atılımlar yapmak

Hedef 26: Betonlaşmadan yörenin doğasına uygun yapı malzemeleri kullanılması

Strateji 26: Geleneksel yapıya uygun ve yöre mimarisinde yoğun kullanılan doğayla uyumlu ahşapların kullanılmasına özen gösterilmeli ve bu yönde yasal yaptırımlar yapılmalı, bu yasal yaptırımlara yerel yönetimlerde dahil yerel halkta uymalıdır

Hedef 27: Ekoturizm pazarlamasında modern yöntemler uygulanarak pazarda söz sahibi olunması

Strateji 27: Günümüzde yaygın olarak kullanılan çeşitli web yazılımlarından faydalanılmalı ve bunların yapılmasında ilk aşamada devlet desteği sağlanmalıdır

Hedef 28: Bir alanda ekoturizm konusunda yapılan planlamalarda, yatırım veya diğer girişlerde sorun yaşanmaması

Strateji 28: Bu tür karar alım mekanizmalarında uzman kişiler veya kurumların yerel halkın görüşlerine başvurması, isteklerinin dikkate alınması, karar aşamasında ortak hareket edilmesi gerekmektedir

Hedef 29: Yanlış alan kullanımı konusunda önlemler almak ve öngörülü olmak

Strateji 29: Farklı ekoturizm kaynak değerlerinin bulunduğu alanlarda gerçekleştirilebilecek faaliyetler için ekoturizmin gerçekleştirildiği saha ve faaliyetine uygun alanlar ve imkânların kamu denetiminde sağlanması

Hedef 30: Ekoturizmin geliştirilmesi için yapılanma ve bir çatı altında toplanılması

Strateji 30: Belirli alanlarda turizm dayanışma dernekleri kurulması ve sayısının artırılması gerekmektedir

Hedef 31: Yerel halkın ekoturizme katılımı sağlanmalı

Strateji 31: Bunun için yerel halkın motive edilmesi ve cesaretlendirilmesi gerekmektedir.

Hedef 32: Kültürel birikimin bir şekilde pazarlanması sağlanmalıdır

Strateji 32: Kültürel birikimin sergileneceği özellikle maddi kültürlerin unsurları olan şeylerin oluşturulacak köy müzelerinde sergilenmesi

Hedef 33: Sorumsuz büyümenin önüne geçmek

Strateji 33: Planlamanın ekolojik, kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan bir bütün halinde ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekir

Hedef 34: Yerel halkın toplumsal huzurunu korumak

Strateji 34: Ekoturizm faaliyetlerinden yerel halkın etkilenmesini önlemek için faaliyetlerin halkın günlük yaşam alanlarından uzak tutulması ve yapılacak yatırımlarda bunun da dikkate alınması gerekir

Hedef 35: Bir alanda oluşabilecek yoğun turist baskısının yol açacağı olumsuzlukları engellemek

Strateji 35: Turizm faaliyetlerini tek bir alanda toplamak yerine birbirinden uzak alanlara yaymak, turistik destinasyonların taşıma kapasitelerini hesaplamak ve aşılması halinde müdahale etmek, uydu takip sistemlerinden yararlanmak, modern ve gelişen ekoturizm yapısını uluslararası anlamda takip etmek, ekoturizmi sağlam temellere dayandırılması

Hedef 36: Bazı alanlarda göze çarpan katı atık veya çöp yığınlarına çözüm üretmek

Strateji 36: İl özel idareleri tarafından uygun alanlara çöp konteynırları koymak ve kırsal alanda biriken çöplerin belirli aralıklarla toplanmasını sağlamak

Hedef 37: Gürültü, su ve hava kirliliğini önlemek

Strateji 37: Bazı alanlara kadar toplu ve bireysel araçlarla gelinerek araçların park alanlarına park edilmesi ve mümkün oldukça yürüyerek gidilmesi, gerek duyulması halinde ise alternatif çevre dostu bisiklet, at, eşek, katır gibi ulaşım vasıtalarından faydalanmak, sularda kimyasal içerikli köpükler kullanmamak ve daha doğal olan kumdan faydalanmak

Hedef 38: Tehlikeli alanlarda can güveliğini sağlamak

Strateji 38: Kaya düşmesi riski olan alanlarda, geçilmesi zor dere ve kayalık alanlarda ahşap geçiş güzergâhları oluşturulması ve tehlikeli yerlerden uzakta yapılmasına özen gösterilmeli, yerel halk tarafından bilinen yaban hayatının yoğun olduğu alanlar konusunda bilgi almak ve ona göre yol almak

Hedef 39: Ekoturistlerin bedensel yapılarına uygun aktiviteler sunmak

Strateji 39: Rotaların zorluk dereceleri, süreleri ve uzunlukları önceden belirlenmeli ve insanların beden gücü sınırlarını aşıcı ve ciddi sorunlar doğuracağı olumsuzluklardan kaçınılmalıdır

Hedef 40: Gelişimin sağlam temellere oturtulması

Strateji 40: Kırsal turizm alanında ön plana çıkan ulusal ve uluslararası alandaki sahaların izlenmesi, uygulamaların incelenmesi ve ilgili kişilerden turizm danışmanlığı alınması

Hedef 41: Bir alanın fiziki planlamasına önem gösterilmesi

Strateji 41: Peyzajcılardan yardım alınması

Hedef 42: Yakın çevrede ön plana çıkan destinasyonlar için il içerisinde, il dışında, bölge veya ülke genelinde rekabet edebilme olanağı sağlama

Strateji 42: Devlet eliyle yapılan yatırımlarda geri kalmış illere daha çok ekonomik kaynak ayırmak

Hedef 43: Kaçak ve izinsiz turizm sektörüne yönelik yatırım, hizmet ve inşaatların durdurulması

Strateji 43: Ekoturizm alanında hizmet veren her sektörün kayıt altına alınması, denetlenmesi ve takibinin ilgili kurumlarca yapılması

Hedef 44: Büyümenin sürdürülmesi

Strateji 44: Politik istikrarın sağlanması, güven ortamı inşa edilmesi, küresel krizlere karşı önlemler ve sektörün risklere karşı devlet güvencesi altına alınması

Hedef 45: Ekoturizmin amaçları dışına çıkması

Strateji 45: Yüksek yatırımlardan kaçınılması, ekoturizmin amacına uygun hareket edilmesi,

Hedef 46: İdari açıdan ortak sınırlarda yer alan destinasyonlarda sorun yaşanmaması

Strateji 46: Rize-Artvin-Erzurum illerinde ortak bir görüş altında karar alınması ve üç bölgeyi de geliştirici, olumlu yönde etkileyici adımlar atmak, yerel yönetimlerin sorunlara ortak çözümler üretmesini sağlamak, alanlara bütüncül bakış açısıyla yaklaşmak, birbirini destekler nitelikte planlar ve projeler geliştirmek, üç il içinde ekoturizm alanında bağlantılar oluşturmak, ekoturizm alanında ekonomik kaynaklardan eşit ölçüde yararlanmasını sağlamak

Hedef 47: Tarımsal üretimde organik üretimi ön plana çıkartmak

Strateji 47: Tarımsal faaliyetlerde kimyasal tarım ilaçları yerine biyolojik kontrol ve tarım zararlıları ile biyolojik mücadele geliştirilmeli

Hedef 48: Organik üretim yapılmalı

Strateji 48: Organik üretim için çeşitli alanlarda tarım desteği verilmesi

Hedef 49: Kırsal alandaki **y**erel halka gelir sağlayıcı ana ve alternatif ekonomik faaliyetler geliştirmek

Strateji 49: Yöreye özgü ürünlerin tanıtım, markalaşması, pazar araştırması ve pazarlama çalışmaları konuları üzerinde durularak yerel ürünlere turistik ürün niteliği kazandırılarak pazarlanmasına yerel yönetimlerle destek olmak

Hedef 50: Artvin ili dünya ve ülkemiz açısından sahip olduğu jeolojik ve jeomorfolojik özellikleriyle koruma altına alınması

Strateji 50: Yörenin jeoçeşitliliği ve jeomorfoçeşitliliği ile ön plana çıkan yerlerin (Erzurum-Yusufeli güzergâhı jeolojik ve jeomorfolojik oluşumları, Ardanuç'ta Cehennem Dere Kanyonu, Şavşat'ta Peribacaları vb.) jeopoark ilan edilmesi ve korunan alanların sayısı ile alanını genişletmek

Hedef 50: Ekoturizm faaliyetlerine sahne olan kırsal alanlardaki coğrafi unsurlara göre (dağlar, akarsular, vadiler, kanyonlar, şelaleler vb.) çevresel problemlerle karşılaşılmaması için önlemler almak

Strateji 50: Ekoturizm için başta doğal alanlarda multidisipliner şekilde uzun, orta ve kısa devreli planlama ve yönetim çalışmaları yapmak (Dağlık Alan Yönetimi, Korunan Alan Yönetimi, Sürdürülebilir Çevre Yönetimi, Ziyaretçi İzleme ve Yönetimi gibi).

KAYNAKÇA

Acar, E. (2017). "Artvin İlinin Hidroelektrik Santraller Bakımından Değerlendirilmesi". *Karadeniz Araştırmaları*, 14 (56), 185-199.

Acatay, A. (1968). "Murgul Bakır Fabrikasının Yaptığı Gaz Zararları". *İstanbul Üniviversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 18 (1), 1-15.

Adaman, F., Akbulut, B. ve Arsel, M. (2015). "Türkiye'de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES'ler ve Değişen Doğa-Toplum İlişkileri". Evren, E., Erensü, S. ve C. Aksu (Ed.) *Sudan Sebepler: Kalkınma ve Çevrecilik Kıskacında Hidro-Enerji ve HES Karşıtı Mücadelenin Ekoloji Politiği.* İstanbul: İletişim Yayınevi.

Adhikari, R. P. (1994). Sustainable Development Through Environmental Regulation in Nepal: With Special Reference to Ecotourism. Arizona State University. Doctorate Thesis.

Ahipaşaoğlu, S. ve Kaya, İ. (2005). *Turizm ve Coğrafi Bilgi Sistemleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Akbulut, G. (2005). "Dağ Coğrafyasına Bir Örnek: Yıldız Dağı ve Turizm Potansiyeli". Sedat Avcı ve Hüseyin Turoğlu (Ed.). *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildiriler, 29-30 Eylül 2005,* (ss. 433-439), İstanbul.

Akesen, A. (2009). "Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımında Ekoturizmin İşlevsel Önemi" [Bildiri]. *10. Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri, 21–24 Ekim* 2009, (ss. 365-374), Ankara: Detay Yayıncılık.

Akgül, U. (2010). "Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı". *Antropoloji Dergisi*, 24, 133-164.

Akıllı, A. (2005). "Ekoturizm: Köprülü Kanyon Milli Parkı Örneği" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri,. Süleyman Demirel Üniversitesi, 8-10 Eylül 2005,* (ss. 475-484), Isparta.

Akıllı, H. (2004). *Ekoturizmin Sosyo-Kültürel, Ekonomik, Yönetsel ve Çevresel Etkiler Bakımından İrdelenmesi: Antalya Köprülü Kanyon Milli Parkı Örneği.* (Yayınlammamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akın, H. M. (2006). *Türkiye'de Sürdürülebilir Ekoturizmin Gelişimi; Kaçkar Dağları Milli Parkı Örneği.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akın, H. M., Gökçe, F. ve Tokmak, A. (2008). "Ekoturizmin Sürdürülebilirliği Kapsamında Korunan Alanlara Etkileri" [Bildir]. *III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri, 17-19 Nisan 2008,* (ss. 342-347), TC Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Balıkesir: Nobel Basımevi.

Akıncı, H., Özalp, A. Y. ve Özalp, M. (2017). "Artvin İlinde Büyük Barajların Tarım Arazileri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi ve CBS ve AHP Kullanılarak Alternatif Ekilebilir Alanların Belirlenmesi". *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5 (1), 83-95.

Akıncı, H., Yavuz Özalp, A. ve Temuçin Kılıçer, S. (2015). "Coğrafi Bilgi Sistemleri ve AHP Yöntemi Kullanılarak Planlı Alanlarda Heyelan Duyarlılığının Değerlendirilmesi: Artvin Örneği". *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi,* 1(1-2), 40-53.

Akıncı, Z. (2006). "Sürdürülebilir Turizm Açısından Özel İlgi Turizminin Değerlendirilmesi" [Bildir]. *Turizm ve Mimarlık, Turizmde Sosyal, Kültürel, Fiziksel Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler Bildirileri, 28-29 Nisan 2006,* (ss. 53-61), Antalya.

Akış, S. (1999). "Sürdürülebilir Turizm ve Türkiye", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 36-46.

Akış, S. (2001). "Sürdürülebilir Turizm: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 17-25.

Akkuş, A. (2001). "Turizmde Yeşil Alternatif". *Buğday, Ekolojik Yaşam Dergisi,* l1, 5-8, 12-13.

Akman, M. (2008). *Artvin Karagöl-Sahara Milli Parkı İçerisindeki Köylerin Sosyo-Ekonomik Dokusu ve Milli Park İle İlişkileri.* (Yayınlanmaış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Akova, İ. (1995). "Akarsu Turizmi". *Türk Coğrafya Dergisi*, 30, 393-407.

Akova, İ. (2000). "Alternatif Turizm Olanaklarımız". *İstanbul Ünviversitesi Edbiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 8, 71-84.

Akpınar, E. ve Akbulut, G. (2007). "Hafik Gölü ve Yakın Çevresinin Turizm Olanakları". *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 1-24.

Akpınar, E. ve Bulut, Y. (2010). "Ülkemizde Alternatif Turizmin Bir Dalı Olan Ekoturizm Çeşitlerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Uygulama Alanları" [Bildir]. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildiriler Kitabı, 20-22 Mayıs 2010,* (ss. 1575-1594), Artvin.

Aksungur, M., Ak, O. ve Özdemir, A. (2011). "Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerinin Sucul Ekosisteme Etkisi: Trabzon Örnegi". *Journal of Fisheries Sciences*, 5 (1), 79-92.

Aktaş, A. (2002). *Turizm İşletmeciliği ve Yönetimi*. Antalya: Azim Yayınevi.

Aktaş, E. (2014). "Sürdürülebilir Turizm ve Uluslararası Örgütler". Metin Kozak (Ed.), *Sürdürülebilir Turizm Kavranmlar-Uygulamalar* (ss. 329-343) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Aktaş, G. (2007). "Turistik Çekicilikler". Orhan İçöz (Ed.), *Genel Turizm Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler* (ss. 99-115) içinde. Ankara: Turhan Kitabevi.

Akten, S., Gül, A. ve Akten, M. (2012). "Korunan Doğal Alanlarda Kullanılabilecek Ziyaretçi Yönetim Modelleri ve Karşılaştırılması". *Turkish Journal of Forestry*, 13 (1), 57-65.

Akurgal, E. (1990). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Akyol, C. (2012), "Kırsal Turizmde Ev Pansiyonculuğu Modeli ve Karadeniz Örneklemesi". *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* (IJSES), 2, 79-83.

Akyol, C. (2015). "Artvin İlinin Mevcut Turizm Potansiyeli ve Niş Pazarlamanın Uygulanabilirliği". *Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 144-172.

Akyol, C., Güner, S., Oğan, Y., Aydın, E., Yüce, R. ve Uluyurt, T. (2014). "Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi-Artvin İli Arhavi İlçesi Örneği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (18), 249-271.

Akyol, H. (1944). "Türkiye'de Basınç, Rüzgârlar ve Yağış Rejimi". *Türk Coğrafya Dergisi*, 2 (5-6), 1-34.

Alaeddinoglu, F. ve Can, A. S. (2011). "Identification and Classification of Nature-Based Tourism Resources: Western Lake Van Basin, Turkey". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 19, 198-207.

Alaeddinoğlu F. (2006). *Van İli'nin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Albayrak, F. F. (2010). *Korunan Alanların Ekoturizm Gelişimine Etkileri: Camili Biyosfer Rezervi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Albayrak, L. (2014). *Aşağıırmaklar Köyü'nün Coğrafi Etüdü (Artvin-Ardanuç).* (Yayımlamamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alpagut, B. (2006). "Müzecilikte Doğal ve Kültürel Mirasa Yeni Bir Bakış" [Bildiri]. *2. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildirileri, 3-4 Kasım 2006,* (ss. 121-127), Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları.

Alpagut, B. (2003). "Türkiye'de Doğa Tarihi Araştırmalarının Örgütlenmesi" [Bildiri]. *1. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildirileri, 14 Kasım 2002, (ss.* 71-78), Ankara: Dönmez Ofset.

Altan, Ş. (2006). *Türkiye'de Eko-Turizm Uygulamaları ve Ekonomiye Katkıları*, (Yayımlamamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altınay, M. ve İstanbullu Dinçer, F. (2017). "Geleneksel El Sanatlarının Yaratıcı Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi". *Journal of Recreation and Tourism Research,* 4 (1), 343-352.

Altıparmak, A. ve Avcı, Z. (2011). "Uluslarası Ticaret, Ekolojik Ayakizi ve Türkiye". *Ekonomi Bilimleri Dergisi,* 3 (2), 35-45.

Altunışık, Ö., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2006). *Modern Pazarlama (Geliştirilmiş 4. Baskı)*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Anşin, R., Özkan, Z. C., Abay, G. ve Eminağaoğlu, Ö. (1997). "New Floristic Records From A8 (Artvin)", *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 4 (1), 95-98.

Ardahan, F. (2006). "Pansiyon İşletmeciliği, Sorunları ve Çözüm Önerileri" [Bildiri]. Nazmi Avcı (Ed.). *2. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu Bildirileri, 9-12 Kasım 2006,* (ss. 139-147), Eğirdir/Isparta, Ankara: Nobel Yayın.

Ardanuç Belediyesi. (2000). 2000'de Ardanuç. Ardanuç: Ardanuç Belediyesi.

Ardanuçlular Kültür ve Dayanışma Derneği, (2008). *Ardanuç*.

Ardel, A. (1953-1954), "Karadeniz'in İdrolojisi". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*. 2 (5-6), 21-34.

Ardel, A. (1963). "Samsun'la-Hopa Arasındaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler." *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*. 7 (13), 36-49.

Ardel, A., Kurter, A. ve Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji Tatbikatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Arı, Y. (2003a). "Manyas Gölünün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişimi". *Türk Coğrafya Dergisi*, 40 (1), 75-97.

Arı, Y. (2003b). "Kuş Cenneti Milli Parkı'nda Park Yönetimi-Yöre Halkı İlişkisi". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8 (9), 7-37.

Arı, Y. (2009). "Eko Turizm Mi Ego Turizm Mi? Kazdağı (Balıkesir) Örneği" [Bildiri]. *Ankara Üniversitesi DTCF Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Ekim 2008*, (ss. 421-428). Ankara.

Arınç, K. (2002). "Rekreasyonel Açıdan Değerlendirilmesi Gereken Bir Yöre; Günpınar Çağlayanı ve Çevresi (Şuhul Vadisi/Darende)", *Türk Coğrafya Dergisi*, 19, 1-21.

Artun, C. (2016). "Sürdürülebilir Turizmin Başarı Koşulları ve Etkin Bir Turizm Politikasının Belirlenmesine Etki Eden Etmenler". Hüseyin Çeken (Ed.),

Sürdürülebilir Turizm (Temel Kavramlar ve İlkeler), (ss. 117-140) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Artvin İl Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü. (2015). *Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu.* Artvin.

Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2012). *Artvin Kültür Envanteri.* Artvin: T.C. Artvin Valiliği.

Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2012). *Artvin Kültür Envanteri.* Artvin: T.C. Artvin Valiliği.

Artvinli, E., Bulut, İ.ve Kaya, N. (2007). "New Yusufeli (Artvin) and The Dam: Economic Progress or Regression?". *International Symposium on Geography Environment and Culture in the Mediterranean Region (GEOMED), 5-8 Haziran 2007,* (ss. 45-53). Antalya.

Ashley, C., Boyd, C. ve Goodwin, H. (2000). "Pro-Poor Tourism: Putting Poverty at the Heart of the Tourism Agenda". *Overseas Development Institude*, 51, 1-6.

Ashton, R. and Ashton, P. (1993). *An Introduction to Sustainable Tourism (Ecotourism) in Central America: Paseo Pantera Ecotourism Program.* Florida: Wildlife Conservation International.

Aslan, Y. (2005). "Erdek ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (13), 31-53.

Atabey, S. ve Gürdoğan, A. (2015). "Doğu Karadeniz Eko-Turizm ve HES Potansiyelinin, Çevreye ve Yerel Halka Etkilerinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5 (2), 56-63

Atalay, İ. (1982). "General Survey of the Vegetation of North-Eastern Anatolia". *Ege Coğrafya Dergisi*. 1, 14-39.

Atalay, İ. (1982). *Toprak Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Atalay, İ. (1986). *Uygulamalı Hidrografya*. İzmir: Ege Üniversitesi Ede. Fak. Yayınları.

Atalay, İ. (1987). *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edb. Fak. Yayınları.

Atalay, İ. (1994). *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Atalay, İ. (2006). *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Atalay, İ. (2008a). *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası (Cilt I)*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Atalay, İ. (2008b). *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası (Cilt II)*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Atalay, İ. (2010). *Uygulamalı Klimatoloji*. İzmir: META Basım Matbaacılık.

Atalay, İ. (2011a). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Atalay, İ. (2011b). *Türkiye İklim Atlası*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Atalay, İ. (2014a). *Resimli ve Açıklamalı Dünya Coğrafya ve Türkiye Ekolojik Bölgeler Atlası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Atalay, İ. (2014b). *Toprak, Bitki ve Çölleşme Atlası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Atalay, İ. (2014c). *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri (Genişletilmiş 2. Baskı)*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.

Atalay, İ. Tetik, M. ve Yılmaz, Ö. (1985). *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*. Ankara: Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Atalay, İ. ve Efe, R. (2012). *Sarıçam (Pinus slyvestris L. var. slyvestris) Ormanlarının Ekolojisi Tohum Nakli Açısından Bölgelere Ayrılması.* Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı Orman Ağaçları ve Tohumları Islah Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları.

Atalay, İ. ve Efe, R. (2015). *Türkiye Biyocoğrafyası*. İzmir: META Basım Maatbacılık.

Atay, E., Atahan, A., Gül, M. ve Kılıç, U. (2013). "Hatay'da Kelebek Gözlem Çalışmalarının Değerlendirilmesi". *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 3 (9), 17-33.

Ateş, H. (2013). "Baraj Suları Altında Kalan Kültür Miraslarımız". *Artvin Kampüs, Artvin Çoruh Üniversitesi Nisan Ayı Bülteni*, 3 (8), 16-19.

Ateş, H., Es, M. ve Uzer, Y. (2011). *Sulak Alanların Sürdürülebilir Yönetimi Akşehir Gölü Örneği*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Atik, M. ve Sayan, S. (2006). "Turizm ve Çevre: Turizm ve Rekreasyon Faaliyetlerinin Doğal Kaynaklar Üzerindeki Etkileri*". Turizm ve Mimarlık, Turizmde Sosyal, Kültürel, Fiziksel Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler Bildirileri, 28-29 Nisan 2006*, (ss. 66-71), Antalya.

Avcı, İ. (2003). "Çoruh Havzası Enerji Potansiyeli Mevcut Projeler ve Artvin'in Geleceği". Y. Temel Enderoğlu (Ed.), Artvin İlinin Ekonomik Kalkınması (Seminer), (ss. 175-193) içinde. Artvin: İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Avcı, M. (2005a). "Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye'nin Bitki Örtüsü". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi,* 13, 27-55.

Avcı, M. (2005b). "Türkiye Bitki Örtüsünün Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Bir Değerlendirmesi" [Bildiri]. Sedat Avcı ve Hüseyin Turoğlu (Ed.). *Ulusal Coğrafya*

Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildirileri, 29-30 Eylül 2005, (ss. 73-85), İstanbul.

Avcı, N. (2007). "Turizmde Taşıma Kapasitesinin Önemi". *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7 (2), 493-509.

Ayan, S., Öztürk, S. ve Yiğit, N. (2009). "Karadeniz Bölgesi Milli Parklarının Korunan Alan Ağı Sertifikalandırma Sistemine Uygunlukları". *Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi,* 9 (1), 66-79.

Aydın, E. ve Selvi, M. S. (2012). "Kırsal Turizm Tanıtımında Yerel Paydaşların Rolü: Arhavi Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2), 133-144.

Aydın, İ. (1990). *Açıklamalı Turizm Terimleri Sözlüğü*. Aydın: Coşkun Matbaası.

Aydın, İ. Z. (2010). *Ekoturizmin Türkiye Orman Köyleri Kalkınmaları Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Ölçümü (Artvin-Camili Biyosfer Rezerv Alanı Örneği).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aydın, O. (2012). "Türkiye'de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 91-96.

Aydınözü, D., İbret, B. Ü. ve İmat, F. (2015). "Jeolojik Miras Açısından Değerlendirilmesi Gereken Bir Yöremiz: Boyabat Sultansuyu Bazalt Sütunları". Recep Efe (Ed.), *Coğrafya'da Yeni Yaklaşımlar, Prof. Dr. h.c. İbrahim Atalay'ın 45. Meslek Yılına Armağan* (ss. 137-146) içinde. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Aytekin, O ve Aktaş, A. (2010). "Yusufeli'de Yapılmaları Planlanan Hidro-Elektrik Barajların Kültür Varlıklarına Olan Etkileri Üzerine Ön Değerlendirme" [Bildiri]. Muammer Demirel ve Mustafa Akıllı (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri,* 10-12 Haziran 2010, (ss. 79-94), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

Aytekin, O. (1999). *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Backman, S., Petrick, J. and Wright, B. A. (2001). "Management Tools and Tecniques: Integrated Approach to Planning". In Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 451-461), Wallingford: CABI.

Bahar, O., Çelik, N. ve Samırkaş, M. (2015). *Farklı Boyutları ile Sürdürülebilir Turizm*. Ankara: Süre Yayınevi.

Bakırcı, M. (1992). "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Turizme Kazandırılması". *Doğu Karadeniz Turizmi Konferans-Workshop, 22-25 Haziran 1992,* (ss. 79-87), Ankara: Turizm Eğitimi Genel Müdüdürlüğü Yayınları.

Bakırcı, M. (2002). "Bir Dağlık Bölge Planlaması Olarak Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)". *Coğrafya Dergisi*, (10) 99-123.

Bakırcı, M. (2007). *Türkiye'de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bakırcı, M. (2011). "Kırsal Yerleşmelerde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesinde Turizmin Etkisi: Yaylalar Köyü Örneği (Yusufeli/Artvin)". *Türk Coğrafya Dergisi*, 57, 71-85.

Bal, C. (2002). "Eko Turizm" [Bildiri]. *Akdeniz Üniversitesi First Tourism Congress of Mediterranean Countries Bildirileri, April 17-21 2002*, (ss. 9-18). Antalya.

Bali, A., Monavari, S. M., Riazi, B., Khorasani, N. and Kheirkhah Zarkesh, M. (2015). "Aspatial Decision Support System for Ecotourism Development in Caspianhyrcanian Mixed Forests Ecoregion". *Bol. Ciênc. Geod.* 21 (2), 340-353.

Ballantine, J. L. and Eagles, P. F. (1994). Defining Canadian Ecotourists". *Journal of Sustainable Tourism*, (2) 4, 210-214.

Ballı, E. ve Say, D. (2012). "Pozantı İlçesi ve Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *I. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, 20-22 Nisan 2012*, (ss. 301-310), Mersin.

Banerjee, A. (2007). *An Evaluation of the Potential and Limitations of Ecotourism as a Vehicle for Biodiversity Conservation and Sustainable Development in the Protected Areas of India*. (*Unpublished Ph.D. Thesis*). United States: Faculty of University of Delaware Environmental and Energy Policy.

Baran, M. (2011). "Kırsal Yerleşimler: Özel Bir Doğa Parçasında Özgün Bir Yaşam Çevresi: Şavşat Gürcü Köylerinde Kırsal Mimarlık ve Konut Kültürü". *Mimarlık 360 Dergisi*, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=374&RecID=2720

Barış, M. E. (2004). *Karayollarının Çevresel Etkileri ve Kontrolü.* Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayını.

Bars, T., Akbay, C. ve Uçum, İ. (2016). "Türkiye'de HES'lerin Varlığı, Çevreye ve Tarıma Olan Etkileri" [Bildiri]. *XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Bildirileri*, 25-27 Mayıs 2016, (ss. 2241-2248), Isparta.

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA-West Mediterranean Development Agency) (2012). "Ekoturizm Sektör Raporu". BAKA.

Batur, A. (2005a). "Özgün Bir Yaşam Çevresi ve…" Afife Batur (Ed.), *Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari* (ss. 6-37) içinde. İstanbul: Mas Matbaacılık.

Baylan, E. ve Karadeniz, N. (2006). "Terkos Gölü (İstanbul) Örneğinde Doğal ve Kültürel Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma". *Tarım Bilimleri Dergisi*, 12 (2), 151-161.

Bayrakdar, C. (2005). "Ganos Dağı'nın Da Alanları Yönetimi (DAY) Açısından Değerlendirilmesi" [Bildiri]. Sedat Avcı ve Hüseyin Turoğlu (Ed.). *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildirileri, 29-30 Eylül 2005,* (ss. 477-485), İstanbul.

Bekdemir, Ü. (2007). *Karadeniz Kıyı Kentleri (Samsun-Hopa Arası)*. Ankara: Çizgi Kitapevi.

Bekdemir, Ü. ve Koca, H. (2003). "Giresun İlinde Gelişmekte Olan Yayla Turizminin Çevresel Etkileri" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyum Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 185-194), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bekdemir, Ü. ve Özdemir, Ü. (2002). "Doğu Karadeniz Bölümünde Gelişmekte Olan Yayla Turizm Merkezlerine Bir Örnek: Bektaş Yaylası". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (7), 9-35.

Bekdemir, Ü. ve Sever, R. (2003). "Şavşat ve Çevresinde Tipik Bir Ev Eklentisi; Merek". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8 (9). 79-92.

Bekdemir, Ü. ve Sever, R. (2007). "Eko-Turizm Açısından Karagöl-Sahara Milli Parkı (Artvin-Şavşat)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (39), 267-287.

Bekir, S. (2008). *Çoruh Vadisi Kuşları*. Erzurum: Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi.

Bekiroğlu, M. (2008). *Uçmakdere'nin (Tekirdağ) Doğal ve Kültürel Özelliklerinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bektaş, F. (2010). *Kaçkar Havzası Trekking Parkurlarının Spor Turizmi Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Berkün, M. (2003). "Doğu Karadeniz Bölgesinde Madencilik Çevre Kirlenmesi ve ÇED Raporları İlişkileri" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanda Ulaşım, Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Aralık 2003,* (ss. 347-361), Trabzon.

Berno, T. and Bricker, K. (2001). "Sustainable Tourism Development: The Long Road FromTheory To Practice", *International Journal of Economic Development,* 3 (3), 1-18.

Bianchi, R. (2011). "From Agricultural To Rural: Agritourism as A Productive Option". In Katia Laura Sidali, Achim Spiller and Birgit Schulze (Ed.). *Food, Agri-Culture and Tourism* (pp. 56-71). Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag.

Birinci, S. ve Camcı, A. (2016). "Korunması Gereken Geleneksel El Sanatlarına Bir Örnek: Sivas Bıçağı Üretimi". *Marmara Coğrafya Dergisi*, (33). 493-509.

Bittel, K. (1933). "Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamul Asari Attika". *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi,* 1, 150-156.

Björk, P. (2000). "Ecotourism from a Conceptual Perspective, an Extended Definition of a Unique Tourism Form". *International Journal of Tourism Research*, 2, 189-202.

Björklund, M. (2011). "Influence From The Business Environment on Environmental Purchasing- Drivers and Hind Ers of Purchasing Green Transportation Services". *Journal of Purchasing & Supply Management*, 17, 11-22.

Black, R. (2007). "Professional Certification: a Mechanism to Enhance Ecotour Guide Performance". In Black, R. ve A. Crabtree, (Ed.). *Ecotourism Series, Number 5: Quality Assurance and Certification in Ecotourism*, (pp. 316-336), London: CABI Publishing.

Black, R. ve Crabtree, A. (2007). Stakeholders' Perspectives on Quality in Ecotourism. In Black, R. ve A. Crabtree. (Eds.). *Ecotourism Series, Number 5: Quality Assurance and Certification in Ecotourism* (pp.136-146), London: CABI Publishing.

Black, R., Ham, S. and Weiler, B. (2000) "Ecotourism Guide Training in Less Developed Countries: Some Research Directions for the 21st Century". *Working Paper 07/00, Faculty of Business and Economics*, Caufield East, Victoria, Australia: *Monash University*

Blamey, R. K. (2001). "Principles of Ecotourism". In Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 4-22), Wallingford: CABI.

Bocutoğlu, E. (2003). "Artvin Ekonomisinde Sanayi ve Ticaret Sektörlerinin Yeri ve Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler". Y. Temel Enderoğlu (Ed.), *Artvin İlinin Ekonomik Kalkınması (Seminer)*, (ss. 75-102), Artvin: İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Boniface, B. G. and Cooper, C. (1994). *The Geograplıy of Travel and Tourism.* Oxford: Butterworth Heinemann Ltd.

Boniface, B. G. and Cooper, C. (2005). *Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism.* Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Boo, E. (1990) *Ecotourism: The Potentials and Pitfalls*. Washington D.C.: World Wildlife Fund (WWF).

Boo, E. (1991). *Planning for Ecotourism*. Parks, 2 (3), 4-8.

Boyd, S. W. and Butler, R. W. (1996b). "Managig Ecotourism: An Opportunity Spectrum Approach. Tourism Management". 17 (8), 557-566.

Boyd, S. W. and Butler, R. W. (1993). *Review of the Development of Ecotourism With Respect to Identifying Criteria for Ecotourism for Northern Ontario*. Department of Natural Resources/Forestry, Ministry of Natural Resources, Sault Ste. Marie, Ontario.

Boyd, S. W. and Butler, R. W. (1996a). "Practicing Responsible Tourism: International Case Studies in Tourism Planning, Policy and Development". Harrison, L. C. and Husbands, W. (Eds.), *Seeing the Forest Through the Trees Using Geographical Information Systems to Identify Potential Ecotourism Sitesin Northern Ontario, Canada*. New York: Wiley & Sons.

Boyd, S.W. and Butler, R.W. (1996) Managing Ecotourism: An Opportunity Spectrum Approach. *Tourism Management*, 17 (8), 557-566.

Bozok, D. (1995). *Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Talebinin Yapısal Analizi ve Gelişme Stratejileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozok, D. (2004). "Ekoturizm ve Kaz Dağlarında Bir Uygulama", *I. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri, 15-16 Nisan 2004*, (ss. 434-454), Balıkesir.

Bozok, D. ve Özdemir, Y. G. (2011). "Eko-Turizm". Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (Ed.), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (ss. 111-136) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bozok, D. ve Şahin S. (2009). "Türkiye'de Uygulanan Turizm Politikaları". Şenol Çavuş, Zehra Ege ve Osman Eralp Çolakoğlu (Ed.), *Türk Turizm Tarihi*, (ss. 255-288), Ankara: Detay Yayıncılık.

Bozok, P. ve Özdemir, Y. G. (2008). "Ekoturizm Turistik Ürün Çeşitlendirmesi". Necdet Racıoğlu ve Cevdet Avcıkurt (Ed.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Brown, F. (2000). Tourism Reassessed. Blight or Blessing? Oxford: Butterwoerth & Heinemann.

Brown, G., Koth, B., Kreak, G. and Weber, D. (2006). "Managing Australia's Proteeted Areas: A Review of Visitor Management Models, Framevvorks and Processes". *CRC for Sustainable Tourism*. http://campus.greenmtn.edu/faculty/gregbrown/publica- tions/Brown, CRC PublishedReport.pdf

Browne, S. A. and Hunt, L. M. (2007). Climate Change and Nature-Based Tourism, Outdoor Recreation, and Forestry İn Ontario: Potential Effects and Adaptation Strategies. *Climate Change Research Report-Ontario Forest Research Institute*, (CCRR-08).

Buckley, R. (2001). "Environmental Impacts". In Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 379-394), Wallingford: CABI.

Buckley, R. (2003). "The Pratice and Politics of Tourism and Land Management". In Buckley, R., Pickering, C., Weaver, D. B. (Eds.), *Nature-Based Tourism Environment and Land Management* (pp. 1-6), Wallingford: CABI.

Buckley, R. (2003). *Case Studies in Ecotourism*. Wallingford: CABI Publishing.

Buckley, R. (2004a). "Impacts Positive and Negative: Links Between Ecotourism and Environment". In Buckley, R. (Ed.), *Environmental Impacts of Ecotourism* (pp. 1-14), Wallingford: CABI.

Buckley, R. (2004b). "Environmental Impacts of Motorized Off-highway Vehicles". In Buckley, R. (Ed.), *Environmental Impacts of Ecotourism* (pp. 83-93), Wallingford: CABI.

Buckley, R. (2004c)." Impacts of Ecotourism on Birds". In Buckley, R. (Ed.), *Environmental Impacts of Ecotourism* (pp. 187-210), Wallingford: CABI.

Buckley, R. (2009). "White-water Tourism". Bruce Prideaux and Malcolm Cooper(Ed.), *River Tourism,* (pp. 181-196), Wallingford: CABI.

Buckley, R. and Pannell, J. (1990). "Environmental Impacts of Tourism and Recreation in National Parks and Conservation Reserves". *Journal of Tourism Studies,* 1(1), 24-32.

Bulut, İ. (2010). "Aybastı (Ordu) Şelale ve Çağlayanları". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 20, 1-14.

Bulut, İ. (2012). *Türkiye'nin Yüzen Adaları*. Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık.

Bulut, İ. ve Albayrak, L. (2014). "Ardanuç Yöresi Vernaküler Kültür Unsurları, Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi" [Bildiri]. Mustafa Ertürk, Alper Uzun, Sevki Danacıoglu(Ed.), *Cografyacılar Dernegi Uluslararası Kongresi Bildirileri, 4-6 Haziran 2014,* (ss312-320), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Elektronik Kitap: Cografyacılar Dernegi, Balıkesir.

Bulut, İ., Kopar, İ. ve Zaman, M. (2013). "Mezra Gölü (Kılıçkaya-Yusufeli-Artvin) ve Yüzen Adaları". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 11-24.

Bulut, İ., Sevindi, C., Kaya, G. ve Zaman, M. (2005). "Türkiye'nin Tanıtılmamış Doğal Güzelliklerine Yeni Bir Örnek; Ciro Çağlayanı (Yusufeli-Artvin)" [Bildiri]. Sedat Avcı ve Hüseyin Turoğlu (Ed.), *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildirirleri, 29-30 Eylül 2005,* (ss. 107-115), İstanbul.

Bulut, İ., Sevindi, C., Yürüdür, E., Hadimli, H. ve Artvinli, E. (2004). "Erzurum-Artvin Karayolu'nda (Uzundere-Yusufeli Arası) Doğal Afetlerin (Kaya Düşmesi ve Çamur Seli) Ulaşıma Etkileri". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (33), 117-131.

Bunruamkaew, K. and Murayama, Y. (2011). "Site suitability evaluation for ecotourismusing GIS & AHP: a case study of Surat Thani Province, Thailand". *Procedia Soc. Behav. Sci.* 21, 269-278.

Bunting, B. (1991). "Nepal's Annapurna Conservation Area. In: PATA". *'91 Bali, Indonesia: Conference Record 40 th Annual Conference, April 10-13 1991,* (ss. 209-218), San Francisco: Pacific Asia Travel Association.

Burns, P. M. and Holden, A. (1995). *Tourism: A New Perspective*. New York: Prentice Hail.

Burton, F. (1998). "Can Ecotourism Objectives Be Achieved". *Annals of Tourism Research,* 25 (3), 755-757.

Butcher, J. (2007). *Ecotourism, NGOs and Development: A Critical Analysis*. New York: Routledge.

Butler, R. N. and Waldbrook, B. J. (1991). "A New Planning Tool: The Tourism Opportunity Spectrum". *Journal of Tourism Studies,* 2 (1), 1-14.

Butler, R. W. (1990) "Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse?". *Journal of Travel Research.* 28, 40-45.

Butler, R. W. (1991). "Tourism, Environment and Sustainable Development". *Environmental Conservation*, 18 (3), 201-209.

Butler, R. W. (2000). "Tourism and The Environment: A Geographical Perspective". *Tourism Geographies*, 2 (3), 337-358.

Bülbül, Y. (2010). *Dünden Bugüne Borçka*. İstanbul: Otingo Etiket Matbaa.

Büyüközkan, G. and Çifçi, G. (2012). "A Novel Hybrid MCDM Approach Based on Fuzzy DEMATEL, Fuzzy ANP and Fuzzy TOPSIS to Evaluate Green Suppliers". *Expert Systems with Applications,* 39 (3), 3000-3011.

Byrd, E. T. (2003), "An Analysis of Variables That Influence Stakeholder Participation and Support for Sustainable Tourism Development in Rural North Carolina", Unpublished PhD Thesis: North Carolina State University.

Campbell, L. (1999). "Ecotourism in Rural Developing Countries". *Annals of Tourism Research,* 26 (3), 534-553.

Can, E. (2015). "Boş Zaman, Rekreasyon ve Etkinlik Turizmi İlişkisi". *İstanbul Journal of Social Sciences,* 10, 1-17.

Can, M. (2013). "Geleneksel Türk El Sanatlarının Turizme ve Ekonomiye Katkısı". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 5 (2), 259-266.

Can, M. (2017). "Kırsal Turizmde Yöresel El Sanatlarında Özgünlüğün" Korunması. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi,* 1 (1), 55-57.

Carter, E. and Lowman G. (1994). *Ecotourism: A Sustainable Opinion*. England: John Wiley and Sons.

Carter, R., Baxter, G. and Hockings, M. (2001) "Resource Management in Tourism: A New Direction?". *Journal of Sustainable Tourism*, 9, 265-80.

Cater, E. and Lowman G. (1994). *Ecotourism: A Sustainable Opinion*. England: John Wiley and Sons.

Ceballos-Lascurain, H. (1993a). "Ecotourism as a Worldwide Phenomenon". In Lindberg, K. and Hawkins, D. E. (Eds.), *Ecotourism: Guide for Planners and Managers. The Ecotourism Society*, (pp. 12-14), Vermont: North Bennington.

Ceballos-Lascurain, H. (1993b). "Overview on Ecotourism Around the World: IUCN's Ecotourism Program. In Englewood Cliffs and New Jersey (Eds.) Proceedings of World Congress on Advanture Travel and Eco-tourism. *The Advanture Travel Society*, (pp. 219-222), Brazial.

Ceballos-Lascurain, H. (1996). *Tourism, Ecotourism, and Protected Areas*. Gland, Switzerland: IUCN.

Cebecioğlu, C. (2006). *Swot Analizi ve Bir İşletme Üzerine Uygulaması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cengiz, T. ve Çelem, H. (2005). "Karagöl-Sahara Milli Parkının Koruma-Kullanma Yönünden Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Sözlü Bildirileri, 8-10 Eylül 2005.* (ss. 113-122), Isparta.

Cengiz, T., Tüfekçioğlu, A. ve İskender, A. (2004). *Artvin İl Gelişme Planı Turizm Sektörü Raporu (Taslak)*. Artvin.

Ceylan S, ve Çalık, F. (2002). "Dağcılık Faaliyetinin Gelişmesinde Rol Oynayan Üç Temel Motivasyon Kalıbı: Sportif Faaliyetler, Klimatizm ve Rekreasyon" [Bildiri]. *Türkiye Dağları 1. Ulusal Sempozyumu Bildirileri, 25-7 Haziran 2002*, (ss. 305-319), Ankara.

Ceylan, (2014). "Kaybolmakta Olan Bir Kırsal Maddi Kültür Örneği: Su Değirmenleri (Ağlasun Örneği)". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (31), 65-82.

Ceylan, M. A. (2000). "Güney Çağlayan'ının Rekreasyonel Önemi". *Doğu Coğrafya Dergisi*, (6) 3, 61-76.

Ceylan, M. A. (2000). "Güney Çağlayanı'nın Rekreasyonel Önemi". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2, 61-76.

Ceylan, S. (2015). *Ağlasun İlçesinin Alternatif Turizm Kaynakları*. Ankara: Pegem Akademi.

Chang, B., Chang, C. W., and Wu, C. H. (2011). "Fuzzy DEMATEL Method for Developing Supplier Selection Criteria". *Expert Systems with Applications,* 38 (3), 1850-1858.

Chen, C. C., Tseng, M. L., and Lin, Y. H. (2008). Using fuzzy DEMATEL to Develop A Causal and Effect Model of Hot Spring Service Quality Expectation. In IEEE İnternational Conference On İndustrial Engineering and Engineering Management, 8-11 Dec. 2008 (pp. 1004-1008), Singapore.

Chen-Yi, H., Ke-Ting, C., & Gwo-Hshiung, T. (2007). "FMCDM With Fuzzy DEMATEL Approach For Customers' Choice Behavior Model". *International Journal of Fuzzy Systems,* 9 (4), 236-246.

Chester, G. (1997). "Australian Ecotourism Accreditation Off and Running". *Ecotourism Society Newsletter,* Second Quarter, 9-11.

Chhetri, P., Arrowsmith, C. and Jackson, M. (2004). "Determining Hiking Experiences in Nature-Based Tourist Destinations". *Tourism Management,* 25 (1), 31-43.

Chok, S., Macbeth, J. and Warren, C. (2007). "Tourism As A Tool For Poverty Alleviation: A Critical Analysis of 'Pro-Poor Tourism'and İmplications For Sustainability". *Current İssues in Tourism*, 10 (2-3), 144-165.

Clark, R. N. and Stankey, G.H. (1979). *The Recreation Opportunity Spectrum: a Framework for Planning, Management, and Research. US Department of Agriculture Forest Service, Pacific Northwest Forest and Range Experiment Station*, General Technical Report PNW-98, https://www.fs.fed.us/cdt/carrying_capacity/gtr098.pdf

Cohen, E. (1979). "Rethinking the Sociology of Tourism". *Annals of Tourism Research*, 6 (1), 18-35.

Cole, D. N. (1981a). "Managing Ecological İmpacts At Wilderness Campsites: An Evaluation of Techniques. *Journal of Forestry*. 79, 86-89.

Cole, D. N. (1981b). "Vegetational Changes Associated With Recreational Use and Fire Suppression İn The Eagle Cap Wilderness, Oregon: Some Management İmplications". *Biological Conservation,* 20, 247-270.

Cole, D. N. (2004). "Impacts of Hiking and Camping on Soils and Vegetation: A Review". In Buckley, R. (Ed.). *Environmental Impacts of Ecotourism* (pp. 41-60), Wallingford: CABI.

Collins-Kreiner N. and Wall, G. (2007). "Evaluating Tourism Potantial: A SWOT Analysis of The Western Negew Israel". *Tourism Review,* 55 (1), 158-169.

Connell, J. and Meyer, D. (2004). "Modelling the Visitor Experience in fhe Gardens of Great Britain". *Current Issues in Tourism,* 7 (3), 183-216.

Cooper, I. (1998), "Emerging Issues in Environmental Management". In K. Alexander (Ed.), *Facility Management: Theory and Practice* (ss. 111-119). London: Spon Press.

Coşkun, O. (2010). *İkizdere İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Cömert, T. (2002). *Türkiye'de Sürdürülebilir Turizm için Makro Plan Önerisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çabuk S. ve Yağcı, M. İ. (2003). *Pazarlamaya Çağdaş Yaklaşımlar*. Adana: Nobel Kitabevi.

Çağatay, A., Terzioğlu, E., Ekmen, Z. İ. ve Erdoğan, E. (2013). *Biyolojik Çeşitliliği İzleme Ve Değerlendirme Raporu 2012*. Ankara: Lazer Ofset Matbaa.

Çağatay, A., Yurdaer, M.ve Kırış, R. (2002). "Eko-Turizm İçin Mekân ve Yerel Toplulukların Katılımının Planlanması (Akseki-İbradi Havzası Örneği)" [Bildiri]. *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, II. Cilt, 12-14 Nisan 2002,* (ss. 203-217), Ankara.

Çağlar, Y. (2009). *Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Özel Amaçlarla Korunan Orman Ekosistemleri.* Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları.

Çakıcı, C. ve Harman, S. (2006). "Kuş Gözlemciliğinin Önemi. Türkiye'de Kuş Gözlemcilerinin Profili". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17 (2), 161-168.

Çakır, G. (2011). *İğneada ve Çevresinde Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çakır, G. ve Çakır, A. (2011). "Sulak Alanların Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi: İğneada Örneği" [Bildiri]. *II. Türkiye Sulak Alanlar Kongresi Bildirileri, 22-24 Haziran 2011*, (ss. 261-268), Kırşehir.

Çalık F., Beşer, A., Ekinci, N. E. ve Kara, T. (2013). "Tabiat Parklarının Sportif Rekreasyon Potansiyeli Modellemesi (Ballıkayalar Tabiat Parkı Örneği)". *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 2 (8), 35-51

Çalışkan, E. ve Çağlar, S. (2010). "Orman Yolu Yapım Çalışmalarının Çevreye Verdiği Zararların Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildirileri, 20-22 Mayıs 2010,* 2, (ss. 564-570), Artvin.

Çalışkan, O. (2013). "Destinasyon Rekabetçiliği ve Seyahat Motivasyonu Bakımından Gastronomy Kimlik (Gastronomic Identity in Terms of Destination Competitiveness and Travel Motivation)". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1 (2), 39-51.

Çavuş, A. (2010). "Gastronomi Turizmi Bakımından Akçaabat Köftesi ve Trabzon'daki Turistik Aktiviteye Katkısı" [Bildiri]. *Uluslaraarası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu*, Trabzon.

Çavuş, Ş. (2004). "Turizm Taşıma Kapasitesi". Atilla Yüksel ve Murat Hançer (Ed.), *Turizm İlkeleri ve Yönetimi* (ss. 27-48) içinde. Ankara: Turhan Kitabevi.

Çavuşoğlu, M. (2012). "Gökçeada E-Koagro Turizm Projesi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 14 (23): 123-128.

Çeken, H. (2015). "Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10 (2), 293-306.

Çelik, N. (2016). "Sürdürülebilir Turizm Kavramı ve Gelişimi". Hüseyin Çeken (Ed.), *Sürdürülebilir Turizm (Temel Kavramlar ve İlkeler)*, (ss. 67-85) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Çelikoğlu, Ş. (2015). "Kültürel Coğrafya Bakımından Tarihi Bartın Evleri". S. Zaman ve O. Coşkun (Ed.). C*oğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay içinde* (ss. 669-692) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Çepel, N. (2003). *Ekolojik Sorunlar ve Çözümleri*. Ankara: TÜBİTAK.

Çetin, B. (2012). *Yayladan Kente Dönüşen Bir Yerleşme: Belen (Kuruluşu, Gelişimi ve Fonksiyonel Özellikleri Yönüyle)*. Hatay: Color Ofset Matbaacılık.

Çetinkaya, G. (2014). "Bir Macera Turizmi Etkinliği Olarak Kaya Tırmanış Sporu ve Antalya-Geyikbayırı'nın Potansiyeli". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (31), 83-100.

Çetinkaya, G. ve Altan, T. (2002). Köprülü Kanyon Milli Parkı'nın Biyosfer Rezerv Alanı Olarak Yeniden Düzenlenmesi. *Türkiye Kıyı ve Deniz Alanları IV. Ulusal Konferansı Bildirileri* (ss. 5-8), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Çetinkaya, G. ve Türker, A. (2002). "Köprülü Kanyon Milli Parkı'nın Biyosfer Rezev Alanı Olarak Yeniden Düzenlenmesi". Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları IV. Ulusal Konferansı Bildirileri, 5-8 Kasım 2002, İzmir.

Çevre ve Orman Bakanlığı. (2006). AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) (2007-2013), http://www.sp.gov.tr/documents/ABEntegreCevreUyumStratejisi.pdf

Çiçek, A. (2012a). "Çevre Kalitesini Etkileyen Faktörler". Arzu Çiçek (Ed.), *Ekoloji ve Turizm*. (ss. 68-87) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çiçek, A. (2012b). "Ekolojik Ekonomi". Arzu Çiçek (Ed.), *Ekoloji ve Turizm*. (ss. 136-1158) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çiçek, İ., Gürgen, G., Tunçel, H. ve Doğu, A.F., (2003). "Doğu Karadeniz Dağları'nın Glasyal Morfolojisi" [Bildiri]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi *I. Uluslararası Coğrafya*

Çalışmaları Sempozyumu "Pleistosen ve Günümüzde Anadolu ile Kafkaslarda Yüksek Dağlık Alanlar" Bildirileri, 9-13 Haziran 2003, (ss. 28-43), Van.

Çilingiroğlu Topçubaşı, M. ve Ufuk Reyhan, S. (2013)."Çamlıhemşin'deki Tarihi Konakların Turizm Potansiyeli" [Bildiri]. *II. Rize Kalkınma Sempozyumu Çay-Lojistik-Turizm, Bildiriler, 3-4 Mayıs 2013,* (ss. 321-334), Rize.

Çolakoğlu, O. E., Epik, F. ve Efendi, E. (2007). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Çuhadar, İ. (1997). *Artvin Atila Milli Parkında Yaşayan Bazı Kuş ve Memeli Türlerinin Tanıtımı*. (Yayınlanmamış Orman Yüksek Mühendisliği Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

D'Ayala, P. (1995). "The Problems of Island Tourism and Unstable Development". *World Conference on Sustainable Tourism. (ss.* 27-31). Spain: Islands Canarias.

Dağgüllü, M. (1997). "Geleneksel ve Yöresel Konutların Tanımlanması ve Çağdaş Kullanımlara Uyarlanmasında Bir Yöntem Araştırması". *Yapı Yaşam,* 97, 59-66.

Darçın, E. S. ve Güçlü, Y. (2009). "Biyolojik Çeşitlilik ve Türkiye'deki Durumu". Mustafa Aydoğdu ve Kudret Gezer (Ed.). *Çevre Bilimi* (ss. 145-166) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.

Dashti, S., Monavari, S. M., Hosseini, S. M., Riazi, B. and Momeni, M. (2013). "Application of GIS, AHP, Fuzzy and WLC in Island Ecotourism Development (Case Study of Qeshm Island, Iran)". *Life Sci. J.* 10 (1), 1274-1282.

Daszak, P., Tabor, G. M., Kilpatrick, A. M., Epstein, J. and Plowright, R. (2004). "Conservation Medicine and A New Agenda For Emerging Diseases". *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1026, 1-11.

Daşdemir, İ. ve Güngör, E. (2005). "Ülkemizdeki Milli Parkların Turizm Sertifikasyon Programları Açısından Değerlendirilmesi" [Bildiri]. T.C. Çevre Ve Orman Bakanlığı, *1. Çevre ve Ormancılık Şurası Tebliğler* 4. Cilt, 22-24 Mart 2005, (ss. 1462-1469), Antalya.

Daşdemir, İ. ve Güngör, E. (2005). Ülkemizdeki Milli Parkların Turizm Sertifikasyon Programları Açısından Değerlendirilmesi, [Bildiri], *TC Çevre ve Orman Bakanlığı, 1. Çevre ve Ormancılık Şurası* 4, 1462-1469.

Davis, P. H., Mill, R. R. ve Tan, K. (1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Davis, P.H. (Ed). (1965-1985). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dearden, P. and Harron, S. (1994). "Alternative Tourism and Adaptive Change". *Annals of Tourism Research,* (21), 81–102.

Dede, V. (2016). "Karçal Dağları'nın Buzul Jeomorfolojisi ve 36Cl Kozmojenik Jeokronolojisi". Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Delavar, B., Oladi, J. and Manoochehri, M. (2010). "Evaluating the Ecotourism Potentials of Naharkhoran Area in Gorgan". *Int. Arch. Photogramm. Remote Sens. Spat. Inf. Sci.* 38 (8), 591-596.

Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006a). *Turizm ve Çevre Yönetimi: Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006b). *Ekoturizm Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Demir, M., Hasdemir, M. ve Şentürk, N. (2005). "Ormanların Korunması Açısından Orman Yollarının Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Poster Bildirileri, 8-10 Eylül 2005*, (ss. 143-144), Isparta.

Demir, N. (2005). *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

Demir, S. (2011). *İğneada'nın Ekoturizm Potansiyelinin Saptanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Demirayak, F. (2002). *Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma*. TÜBİTAK, Vizyon 2023.

Demirel, M. (2010). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yusufeli'nde İdari Yapı" [Bildiri]. Muammer Demirel ve Mustafa Akıllı (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri, 10–12 Haziran 2010*, (ss. 1-10), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

Demirel, M. (2010). *Yusufeli Tarihi*. İstanbul: FSP Printing House.

Demirel, Ö. (1997). *Çoruh Havzası (Yusufeli Kesimi) Doğal ve Kültürel Kaynak Değerlerinin Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Demirel, Ö. ve Acar, H. H. (2010). "Yusufeli Yöresinde Yer Alan Doğal-Kültürel Kaynak Değerlerinin Rekreasyon ve Turizm Açısından İrdelenmesi". Muammer Demirel ve Mustafa Akıllı (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri, 10–12 Haziran 2010,* (ss. 137-141) içinde. İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

Demirel, Ö., Pirselimoğlu, Z., ve Sarıkoç, E. ve Özdemir, B. (2005). "Ülkemizde Uluslararası Koruma Statüleri Kapsamında Korunan Alanlar" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri,* 8-10 Eylül 2005, (ss. 43-52), İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Demirkol, Ş. ve Çetin, G. (2014). *Turizm Politikaları ve Alternatif Yönetim Yaklaşımları*. Sakarya: Değişim Yayınları.

Demiroğlu, O. C. (2014). *Kış Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Demirsoy, A. (1996). "Uygarlık Yolunda Önemli Bir adım; Doğa Tarihi Müzeleri". *Bilim ve Teknik Dergisi*, 346, 64-69.

Demirtaş, N. (2012). *Şavşat (Artvin) Kilimleri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demiryürek, K., Ceyhan, V., Güzel, A. ve Hazneci, K. (2013). "Organik Tarıma Geçiş İçin Uygun Yerlerin Belirlenmesi" [Bildiri]. *Türkiye V. Organik Tarım Sempozyumu Bildirileri, 25-27 Eylül 2013*, (ss. 49-55), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Devlet Planlama Teşkilatı, K. K. Ö. İ. (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT.

Dhami, I., Deng, J., Burns, R. C. and Pierskalla, C. (2014). "Identifying and Mappingforest-Based Ecotourism Areas in West Virginia-incorporating visitors' Preferences". *Tourism Manag.* 42, 165-176.

Diamantis, D. (1999). "The Concept of Ecotourism: Evolution and Trends". *Current Issues in Tourism*, 2 (2-3), 93-122.

Diamantis, D. and Johnson, C. (2003). "Ecotourism Management in Europe: Lessons from the Biosphere Reserves in Central and Eastern Europe." In Fennell, D. A., Dowling, R. K. (Ed.), Ecotourism Policy and Planning, Wallingford: CABI.

Dieke, P. U. C. (2001). "Kenya and South Africa, The Encydopedia of Tourism". In Weave, D. B (Ed). *The Encyclopedia of Ecotourism* (ss. 89-105), UK.: CABI Publishing.

Dilek, F. ve Şahin, Ş. (2002). "Çevre Duyarlı Turizm Uygulamaları: Yeşil Otelcilik ve Ekoturizm". *Kırsal Çevre Yıllığı*, 97-116.

Dilek, S. E. (2014). "Sürdürülebilir Turizm ve Ekonomi". Metin Kozak (Ed.), Sürdürülebilir Turizm Kavranmlar-Uygulamalar (ss. 81-96) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Dinçer, A. (1996). "Habitat II Dünya Kent Zirvesi". *Yeni Türkiye Dergisi*, (8), 17-18.

Dinçer, M. Z. ve Özdemir Güzel, S. (2016). "Su Sporları Turizmi". Tolga Fahri Çakmak ve Füsun İstanbullu Dinçer (Ed.), *Deniz Turizmi,* (ss. 209-238) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Dixon, J. A. and Sherman, P. B. (1990). *Economics of Protected Areas: A New Look At Benefits and Costs, Covelo.* California: Island Press.

Dizdareviç, S. (2010). *Karadağ'ın Kuzey Bölgesinin Ekoturizm Arz Potansiyelinin Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğal Hayatı Koruma Derneği Raporu.

Doğan O (2002).Türkiye Yağışlarının Erozyon Oluşturma Gücü Ve Üniversal Toprak Kaybı Eşitliğinin Yağış Erozyon İndis Değerleri. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ankara Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları. Genel Yayın No: 220. Rapor Seri No: 120. Ankara.

Doğan, M. (1997). *Ulusal Çevre Eylem Planı: Eğitim ve Katılım*. Devlet Planlama Teşkilatı. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.

Doğan, Z. H. (2004). *Turizmin Sosyo-Kültürel Etkileri.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Doğanay, H. (1991a). "Turistik Potansiyeli Yönünden Gürlevik Çağlayanı". Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı.

Doğanay, H. (1991b). *Demografya (Nüfus Bilimi)*. Erzurum: Atatürk Üniviversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

Doğanay, H. (1994a) *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniv. Kâzım Karabekir Eğit. Fak. Yay.

Doğanay, H. (1994b). *Tortum (Uzundere) Çağlayanı ve Turistik Potansiyeli (Coğrafî Bir Tanıtım).* Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı.

Doğanay, H. (1994c). *Türkiye Beşerî Coğrafyası*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Doğanay, H. (2000). "Türkiye'de Az Tanınan Üç Doğa Harikası: Tomara-Sırakayalar ve Muradiye Çağlayanları". *Doğu Coğrafya Dergisi*, (3), 1-25.

Doğanay, H. (2001a). *Coğrafya 'ya Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Doğanay, H. (2001b). *Türkiye Turizm Coğrafyası (3. Baskı)*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Doğanay, H. ve Orhan, F. (2014a). "Artvin İlinde Nüfusun Başlıca Özellikleri". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (31), 1-22.

Doğanay, H. ve Orhan, F. (2014b). "Şavşat'ta Geleneksel Köy Meskenleri ve Başlıca Sorunları". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 273-297

Doğanay, H. ve Zaman, S. (2001). "Kurşunlu ve Düden Çağlayanları: Coğrafi Bir Tanıtım". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (5), 1-35.

Doğanay, H., Özdemir, Ü. ve Şahin, İ. F. (2003). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. Erzurum: Aktif Yayınları.

Doğanay, S. (2009). "Koruma-Kullanma Dengesi Açısından Cami Boğazı Yaylası ve Çakırgöl Çevresinin Turistik Potansiyeline Coğrafî Bir Yaklaşım". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26),165-186.

Doğanay, S. (2011a). "Doğu Karadeniz'de Yayla Turizmi Merkezlerine Yeni Bir Örnek: Taşköprü Yaylası". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 223-240.

Doğanay, S. (2011b). "Doğu Karadeniz'deki Buzul Göllerine Tipik Bir Örnek Çakırgöl ve Turistik Önemi" [Bildiri]. *Uluslararası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu Bildiriler, 07-09 Ekim 2010*, (ss. 153-164). Giresun.

Doğanay, S. ve Alım, M. (2003). "Coğrafi Bir Tanıtım: Yedigöller (Uzundere) Günübirlik Rekreasyon Alanı". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (3), 127-137.

Doğaner, S. (1996). "Türkiye Turizm Ulaştırması". *Coğrafya Araştırmaları*, (4), 19-48.

Doğaner, S. (1998). "Türkiye Ulaşım Sistemleri Turizm ve Çevre İlişkileri". *Coğrafya Dergisi*, (6), 1-26.

Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi

Doğu, A. F., Somuncu, M., Çiçek, İ., Tunçel, H. ve Gürgen, G. (1993). "Kaçkar Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm". *DTCF Dergisi*, 36 (1-2). 53-78.

Doğu, A.F., Gürgen, G., Çiçek, İ, ve Tunçel, H. (1997). "Bulut-Altıparmak Dağlarında Buzul Şekilleri". *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (6), 63-122.

Donald, G. and Wicks, B. (1993). "Corporate Culture in Not-for-Profit Festival Organizations: Concepts and Potential Applications". *Festival Management and Event Tourism*, 1 (1), 11-17.

Dowling, R. (2001). "Environmental Tourism". In N. Douglas, N. Douglas, and R. Derrett (Eds.), *Special İnterest Tourism* (pp. 140-164). Milton: John Wiley.

Dowling, R. K. (1991). "An Ecotourism Planning Model in Ecotourism: Incorporating the Global Classroom". In B. Weiler, (Ed.). International Conference Papers. Bureau of Tourism Research, (pp. 127-33), Canberra.

Dowling, R. K. and Fennell, D. (2003a). "The Context of Ecotourism Policy and Planning". In David A. Fennell and Ross K. Dowling (Eds.). *Ecotourism Policy and Planning* (1-20). Wallingford: CABI Publishing.

Dowling, R. K. and Fennell, D. (2003b). "Ecotourism Policy and Planning: Stakeholders, Management and Governance". In David A. Fennell and Ross K. Dowling (Eds.). *Ecotourism Policy and Planning* (pp. 331-344), Wallingford: CABI Publishing.

Dowling, R. K. and Fennell, D. A. (2003). "The Context of Ecotourism Policy and Planning". *Ecotourism Policy and Planning.* In Fennell, D. A., Dowling, R. K. (Eds.) Wallingford: CABI.

Dowling, R. K. and Newsome, D. (2006). "Geotourism's Issues and Challenges". *Geotourism* (pp. 242-254), Oxford: Elsevier.

Dowling, R. K. and Newsome, D. (Eds.). (2006). *Geotourism.* Routledge.

Dowling, R. K.and Newsome, D. (2006). Geoturism. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Dönmez, Y. (1985). *Bitki Coğrafyası*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.

DPT, (2000). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.* Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT, (2001). *Ormancılık, Devlet Planlama Teşkilatı 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

DPT/Japony® Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) (2000). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)/Nihai Rapor/Cift I:Yönetici Özeti, Nippon Koei Co., Ltd. Recs International İne., http://ekutup.dpt.gov.tr/bolge-sel/dokap/ozet.pdf

DPT/Japony® Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) (2000). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)/Nihai Rapor/Cift I:Yönetici Özeti, Nippon Koei Co., Ltd. Recs International İne., http://ekutup.dpt.gov.tr/bolge-sel/dokap/ozet.pdf.

Drake, S. P. (1991). "Local Participation in Ecotourism Project". In T. Whelan (Ed.), *Nature Tourism: Managing for the Environment,* Washington DC.: Island.

Drumm, A., Moore, A. (2002). *Ecotourism Development A Manuel for Conservation Planners and Managers.* Virgina: The Nature Conservancy.

Drumm, A., Moore, A., Soles, A., Patterson, C. and Terborgh, J. E. (2004). *Ecotourism Development A Manual For Conser Vation Pîanners and Managers.* The Nature Conservancy.

Dudley, N. (2008). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories.* Gland, Switzerland: IUCN. https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-021.pdf.

Duffy, M. (2005). "Performing Identity Within a Multicultural Framework". *Social and Cultural Geography*, 6 (5), 677–692.

Duffy, R. (2002). *Trip Too Far: Ecotourism, Politics and Exploitation*. London: Earthscan Publications Ltd.

Dulias, R. (2010). *Landscape Planning in Areas of Sand Extraction in the Silesian Upland, Poland.* Landscape and Urban Planning, 95 (3), 91-104.

Duman, T., Kozak, M., ve Uysal, M. S. (2007). Turizmde Ürün Çeşitliliği Yoluyla Ürün Değeri Oluşturma: Türkiye'deki Arz Kaynakları Üzerine Bir İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2).

Duman, Ü. (2000). *Karayollarında Gürültü Önleme Çalışmalarında Bitkisel Materyal Kullanımı. Karayollarında Peyzaj Planlama Dersi Dönem Raporu*. Ankara: A. Ü. Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü.

Duran, C. (2012). "Türkiye De Dağlık Alanların Kırsal Turizm Açısından Önemi". *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 45-52.

Duran, E. ve Harman, S. (2013). "Turizmde Doğal, Sosyal ve Kültürel Kaynak Yönetimi". Şule Aydın Tükeltürk ve Mustafa Boz (Ed.), *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler* (ss. 403-430), Ankara: Detay Yayıncılık.

Durgun, A. (2007). "Isparta Turizminin SWOT Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 93-109.

Durman, M. ve Önder, H. (2016). *Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Duygu, A. E. (2006). İklim Değişikliği, Kuraklaşma ve Çölleşme ile Savaşımın Önemi ve Bazı Örnkeler. TMMOB Su Politikaları Kongresi, Ankara.

Dünya Ekoturizm Zirvesi (2002). *(World Ecotourism Summit) Sonuç Raporu*.

Düzenli, A. (1982). *Tiryal Dağı (Artvin)'nın Bitki Ekolojisi ve Bitki Sosyolojisi Yönünden Araştırılması*. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Eagles, P. F. J. (1992). "The Travel Motivations of Canadian Ecotourists". *Journal of Travel Research*, 31 (2), 57-71.

Eagles, P. F. J. (1997). *International Ecotourism Management: Using Australia and Africa as Case Studies*. Canada: Waterloo University

Eagles, P. F. J. (2001). "Information Sources for Planning and Management". In Weaver, D. B. (Ed.). *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 611-626), New York: CAB International.

Eber, S. (1992). *Beyond The Green Principles for Sustainable Tourism*. U.K.:World Wide Fund for Nature.

Edgell, David L., Allen M. D. M., Smith, G. ve Swanson, J. R. (2008). *Tourism Policy and Planning: Yesterday, Today and Tomorrow*. Oxford: Butterworth-Heinemann Elsevier.

Efe, R. (1995). "Kayalı Gölü (Balya/Gönen-Balıkesir)", *Türk Coğrafya Dergisi*, (30), 115-125.

Efe, R., Sönmez, S., Cürebal, İ. ve Soykan, A. (2008). "Balıkesir'in Geoturizm Yöreleri: Marmara Geoturizm Yöresi Örneği" [Bildiri]. *III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri, 17-19 Nisan 2008*, (ss. 323-330), Balıkesir.

Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D.T. ve Lise, Y. (2006). *Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları.* Ankara: Doğa Derneği.

Ekim, T., Koyuncu, M., Vural, M., Duman, H., Aytaç, Z., ve Adıgüzel, N. (2000). *Türkiye Bitkileri Kırmızı Listesi, (Red Data Book of Turkish Plants (Pteridophyta and Angiospermae)).* Ankara: Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve Van 100. Yıl Üniversitesi Yayını,

Ekinci, D. ve Doğaner, S. (2012). "Jeomorfoturizm Acısından Simav (Yeniköy) Peribacaları" [Bildiri]. *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildirileri, 4-6 Ekim 2012,* (ss. 395-410), Hatay.

Elçi, N. (2009). *Türkiye Kayak Rehberi*. Ankara: Minpa Matbaacılık.

Elmas, B., Akkuş, Ç. ve Cengiz, G. (2013). "Erzurum İli Temel ve Destekleyici Turistik Ürün Çeşitlerinin Değerlendirilmesi". *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 84-109.

Emekli, G. (1998). *Bergama'da Turizm ve Sosyo Ekonomik Etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emekli, G. (2006). "Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm". *Ege Coğrafya Dergisi*, 15 51-59.

Emekli, G. (2006a). "İzmir Turizm Coğrafyasında Doğal Çekicilikler ve Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *T.C. İzmir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü İzmir Turizm Sempozyumu Bildirileri, 18-19 Nisan 2006,* (ss. 55-64), İzmir.

Emekli, G. (2006b). "Kula-Manisa Çevresinin Turistik Çekicilikleri Ve Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Açısından Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *Geçmişten Geleceğe Kula Sempozyumu Bildirileri, 1-3 Eylül 2006,* (ss. 321-332), Manisa.

Emekli, G. (2007a). "Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm". *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 51-59.

Emekli, G. (2007b). "Turizm Coğrafyası Yaklaşımıyla Türkiye Turizm Stratejisinin Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Kasım 2007*, (ss. 692 -700), İzmir.

Emekli, G. (2008). "Dünyada Önemi Artan Ekoturizme Türkiye'den Bir Örnek: Kaz Dağı". *Turizm Haftası Ekoturizm Toplantısı*. İzmir.

Emekli, G. (2015). "Dağlar, Dağcılık ve Turizm". Recep Efe (Ed.), *Coğrafya'da Yeni Yaklaşımlar, Prof. Dr. h.c. İbrahim Atalay'ın 45. Meslek Yılına Armağan.* (ss. 205-217) içinde. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Eminağaoğlu, Ö. (2004). "Kafkasya Karışık Ilıman Yağmur Ormanı ve Yüksek Alpin Çayırları Flora Surveyi Kesin Sonuç Raporu". Borçka: Camili Orman İşletme Şefliği Amenajman Planı.

Eminağaoğlu, Ö. (2015). *Artvin'in Doğal Bitkileri.* İstanbul: Promat Basım Yay. San. ve Tic. A.Ş.

Eminağaoğlu, Ö. ve Anşin, R. (2003). The Flora of Hatila ValleyNational Park and Its Close Environs (Artvin)". *Turkish Journal of Botany,* 28, 557-590.

Eminağaoğlu, Ö. ve Anşin, R. (2004). Flora of the Karagöl-Sahara National Park (Artvin) and its environs. *Turkısh Journal of Botany*, 28 (6), 557-590.

Eminağaoğlu, Ö., Anşin, R. and Kutbay, H. G. (2007). "Forest vegetation of Karagöl-Sahara National Park Artvin-Turkey". *Turkish Journal of Botany*, 31 (5), 421-449.

Eminağaoğlu, Ö., Beğen Akyıldırım, H. ve Aksu, G. (2015). "Artvin'in Flora ve Vejetasyon Yapısı". Özgür Eminağaoğlu (Ed.), *Artvin'in Doğal Bitkileri* (ss. 27-51) içinde. İstanbul: Promat Basım Yayın.

Eminağaoğlu, Ö., Kutbay, H. G. and Özkan, Z. C. (2008). "Flora of the Camili Biosphere Reserve Area (Borçka, Artvin, Turkey)". *Turkish Journal of Botany*, 32 (1), 43-90.

Eminağaoğlu, Ö., Manvelidze, Z., Memiadze, N., Garden, B. B. ve Batumi, G. (2010). "Artvin İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Bitki Türleri" [Bildiri]. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildirileri, 20-22 Mayıs* 2010, (ss. 1075-1090), Artvin.

Eminağaoğlu, Z. ve Çevik, S. (2015). "Yaşam Kültürü Olarak Kır Konutu Çevresi: Artvin Örneği". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 10 (6), 433-448.

Emir, O. and Saraçli, S. (2011). Determinants of Customer Satisfaction With Thermal Hotels. *Anatolia-An International Journal of Tourism and Hospitality Research,* 22(01), 56-68.

Emiroğlu, M. (2003). Bolu2da Yaylalar ve Yaylacılık. Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları.

Endler, C. and Matzarakis, A. (2007). "Climate Change and Climate-Tourism Relationships in Germany Developments in Tourism Climatology". In A. Matzarakis, C. R. de Freitas and D. Scott (Eds.), *Commission Climate, Tourism and Recreation* (pp. 260-266), Freiburg: International Society of Biometeorology.

Epler Wood, M. (1996). The Evolution of Ecotourism As A Sustainable Development Tool. In Sixth International Symposium on Society and Natural Resource Management, (pp. 18-23), Pennsylvania State University.

Erdaş, O. and Acar, H. (1994). Doğu Karadeniz Bölgesinde Bölgesel Kalkınma Açısından Ormancılık İş Kolu ve Orman işçiliği. Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Trabzon, Ekim, 334-352.

Erdaş, O. ve Acar, H. H. (1994). "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bölgesel Kalkınma Açısından Köy Yolları ve Sorunları". *Bölgesel Kalkınma Sempozyumu'94 (Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu İllerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı: Sorunlar-Politikalar), Bildiriler, 13-15 Ekim 1994*, (ss. 353-371), Trabzon.

Erdem, B. ve Girgin, G. K. (2011). "Spor Turizmi". Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (Ed.), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Erdoğan, A., Yavuz, M. ve Göktürk, R. S. (2011). "Sulak Alanların Korunması, Geliştirilmesi ve İşletmecilik Konsepti Açısından Örnek Bir Model "Karagöl ve Özellikleri" [Bildiri]. *II. Türkiye Sulak Alanlar Kongresi Bildirileri, 22-24 Haziran 2011,* (ss. 160-179). Kırşehir.

Erdoğan, E. ve Uslu, A. (2003). *Kazdağı Milli Parkı'nın Eko-Turizm Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayını.

Erdoğan, İ. (2010). "Ekoturizmin Eleştirel Bir Değerlendirmesi". *Orman Ekosistemlerinde Ekoturizm Çalıştayı ve 10. Yılında Todeg* (ss. 65-81) içinde. Ankara: Dönmez Ofset.

Erdoğan, N. (2003). "Kitle Turizmi, Alternatif Turizm ve Ekoturizmde Sürdürülebilirlik Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Çankırı Meslek Yüksekokulu Türkiye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı, 3-4 Mayıs 2003*, Çankırı.

Erdoğan, N. (2010). "Ekoturizm ve Doğa Temelli Turizmin Geldikleri Noktadaki Kavramsal Çerçeve". *Orman Ekosistemlerinde Ekoturizm Çalıştayı ve 10. Yılında Todeg* (ss. 41-51) içinde. Ankara: Dönmez Ofset.

Erhan, K. (2012), "Spor-Kamp Turizminde Gerede'nin Yeri" *I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 28-30 Mayıs 2012*, Erzurum.

Erik, S. ve Tarıkahya, B. (2004). "Türkiye Florası Üzerine". *Kebikeç,* 17 (1), 139-163.

Erinç, S. (1948-1949). "Uludağ Üzerinde Glasyal Morfoloji Araştırmaları". *Türk Coğrafya Dergisi*, 11-12, 79-92.

Erinç, S. (1984). *Klimatoloji ve Metodları*. İstanbul: Gür-Ay Matbaası

Erinç, S. (2010a). *Jeomorfoloji I.* (Genişletilmiş 7. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.

Erinç, S. (2010b). *Jeomorfoloji II*. İstanbul: Der Yayınları.

Erkan, S. (1996). Kırım ve Kafkas Göçleri (1878-1908). Trabzon: KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Genel Yayınları.

Erkan, T. (2008). *Türk Halk Oyunları Müziklerinden Örnekler*. İzmir: Sade Matbaacılık.

Erkut, F. Ç. (2005). *Eko Turizm Kaynağı Olarak Akçay Vadisi ve Mardan Dağı'nın Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erol, E. (2014). "Kamusal Alanlarda Rekreasyon". Ali Yaylalı (Ed.). *Rekreasyona Giriş* (ss.163-182) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ertekin, P. (2012). *Sürdürülebilir Kaynak Kullanımına Yönelik Çevre Eğitimi Uygulamalarının İlköğretim Öğrencilerinin Karbon Ayak İzi Konusunda*

Bilinçlenmeleri Üzerine Etkisi. (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ertuğ, F. (2006). "Doğa Tarihi Müzesindeki Kültür Tarihine Yer Açmak: Arkeobotanik, Arkeozooloji ve Etnobotanik Koleksiyonları" [Bildiri]. *2. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildirileri, 3-4 Kasım 2006,* (ss. 163-168), Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları.

Ertürk, E. (2015). "Camili Biyosfer Rezervi ve Kırsal Kalkınmadaki Önemi" [Bildiri]. *2023'e Doğru 3. Doğa ve Ormancılık Sempozyumu Bildirileri, 26-29 Kasım 2015*, (ss. 235-250), Antalya.

Ertürk, H. (2009). *Çevre Bilimleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Eruz, E. (1984). "Aşırı Kirlenen Ortamlarda Orman Ekosistemlerindeki Bozulmalar". *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 34 (3), 117-123.

Eryılmaz, Ç. ve Akman, F. (2016). "Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin'de Maden Karşıtı Direniş". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 17-33.

Eryılmaz, H., İpek, Ş. İ. ve Çelik, B. (2014). "Borçka Baraj Gölü (Artvin) Su Kalitesinin Araştırılması". *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 33, 1-8.

Erzen, A. (1984). Doğu Anadolu ve Urartular (No. 8). Türk Tarih Kurumu.

Esengün, K., Akça, H. ve Sayılı, M. (2002). "Dağlık ve Ormanlık Alanlarda Kırsal Turizm Faaliyeti ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma" [Bildiri]. *I. Ulusal Ormancılık Kooperatifleri Sempozyumu Bildirileri, 22-23 Mart 2002,* (ss. 97-102), Kastamonu.

Eskiyörük, D. (2013). "Ekoturizm Kapsamında Dağ ve Doğa Yürüyüşü Potansiyeli: Orta Toroslarda Aladağlar ve Bolkar Dağları". *2. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu "Ekoturizm" Bildiriler Kitabı*. Murat İsmet Haseki (Ed.). *T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar 7. Bölge Müdürlüğü & Çukurova Üniversitesi, 19 Nisan 2013,* 144-160, Adana.

Evans, S. (2000). "Ecotourism in Tropical Rainforests: an Environmental Management Option for Threatened Resources?". Xavier Font and John Tribe (Eds.). *Forest Tourism and Recreation: Case Studies in Environmental Management* (pp. 127-142). Wallingford: CABI Publishing.

Ewing, B., Moore, D., Goldfinger, S., Oursler, A., Reed, A. and Wackernagel, M. (2010). *The Ecological Footprint Atlas 2010*. Oakland: Global Footprint Network.

Farrell, B. H. and Runyan, D. (1991). "Ecology and Tourism". *Annals of Tourism Research*. 18, 26-40.

Farrell, T. A. and Marion, J. L. (2002). The Protected Area Visitor İmpact Management (PAVIM) Framework: A Simplified Process For Making Management Decisions. Journal of sustainable tourism, 10(1), 31-51.

Fasching, G., Schippinger, G. and Pretscher, R. (1997). "Paragliding Accidents in Remote Areas". *Wilderness & Environmental Medicine*, 8 (3), 129-133.

Fennell, D. A. (1999). *Ecotourism, An Introduction*. London: Routledge.

Fennell, D. A. (2001). "Areas and Needs in Ecotourism Research". Weaver, D.B. (Ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 639-655. CAB International, New York,

Fennell, D. A. (2002*). Ecotourism Programme Planning*. (1st Edition). London: CABI Publishing.

Fennell, D. A. (2003). *Ecotourism* (2nd Edition). USA and Canada: Routledge.

Fennell, D. A. (2008) *Ecotourism: An Introduction* (Third Edition). New York: Routledge.

Fennell, D. A. and Butler, R. W. (2003). "A Human Ecological Approach to Tourism Interactions". *International Fournal of Tourism Research,* 5 (3), 197-210.

Fennell, D. A. and Dowling, R. K. (2003). "Ecotourism Policy and Planning: Stakeholders, Management and Governance". In Fennell, D. A. ve R. K. Dowling (Eds.). *Ecotourism Policy and Planning* (pp. 331-344). London: CABI Publishing.

Fennell, D. A. and Eagles, P. F. J. (1990). "Ecotourism İn Costa Rica: A Conceptual Framework". *Journal of Parks Recreation Administration*, 8 (1), 23-24.

Fennell, David A. (2001a). "A Content Analysis of Ecotourism Definitions" *Current Issues in Tourism*, 4(5), 403-421.

Fındık, T. (2001). *Kaçkar Dağları*. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.

Fındık, T. (2015). *Kaçkar (Kaçkar-Verçenik Tırmanış Rehberi).* Ankara: Hazar Reklam Matbaacılık.

Font, X. and Tribe, J. (2000). "Recreation, Conservation and Timber Production: a Sustainable Relationship". In Xavier Font and John Tribe (Eds.), *Forest Tourism and Recreation: Case Studies in Environmental Management* (pp. 1-22), Wallingford: CABI Publishing.

Gabus, A. and Fontela, E. (1972). World Problems, An Invitation To Further Thought Within The Framework of DEMATEL. Battelle Geneva Research Center, Geneva, Switzerland, 1-8.

Gardner, J. (2000). "Accommodations". In Weaver, D. B. (Ed.). *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 525–534). Wallingford, UK: CAB International.

Garipağaoğlu, N. (2015). "Su Ekosistemi-Sulak Alanlar Ekolojisi ve Sorunları: Türkiye'den Örneklerle. S. Zaman ve O. Coşkun (Ed.). *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay* (ss. 195-237) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Garrod, B. and Fyall, A. (1998). "Beyond the Rhetoric of Sustainable Tourism?", *Toursim Management*, 19 (3), 199-212.

Gartner, W. and Willioams, D. (2000). *Trends in Outdoor Recreation, Leisure and Tourism*. Wallingford: CAB Publising.

Gartner, W. C. (1996). *Tourism Development Principles, Process and Policies.* New York: Von Nostrand Reinhoid.

GEF II Proje Dokümanı. (2000). *Türkiye Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi Projesi*. Küresel Çevre Fonu (Global Environmental Facility).

Getz, G. (2008). "Event Tourism: Definition, Evolution, and Research". *Tourism Management*, 29 (3), 403-428.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Organik Tarım Bilgi Sistemi Kayıtları. (2012).

Gigovi´ca, L., Pamuˇcarb, D., Luki´ca, D. and Markovi´c, S. (2016). "GIS-Fuzzy DEMATEL MCDA Model For The Evaluation of The Sites Forecotourism Development: A Case Study of "Dunavski kljuˇc" Region, Serbia". *Land Use Policy*, 58, 348-365.

Girgin, M., Çetin, B. ve Arıbaş, K. (2003). "Salda Gölü Çevresinde Turizm-Çevre Koruma İkilemi" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyum Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 171-176), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

GLOBE. (1990). *An Action Strategy for Sustainable Tourism Development.* Ottawa: Tourism Canada.

Goeldner, C., McIntosh, R. W. and Brent Ritchie, J. R. (1999). *Tourism: Principles, Practices and Philosophies*. London: Wiley.

Goriup, P. (Ed). (1991). Special İssue On Ecotourism. Parks, 2(3), 15-28.

Govindan, K., Khodaverdi, R. and Vafadarnikjoo, A. (2016). "A Grey DEMATEL Approach to Develop Third-Party Logistics Provider Selection Criteria". *Industrial Management & Data Systems,* 116 (4), 690-722.

Govindan, K., Khodaverdi, R. and Vafadarnikjoo, A. (2016). "A Grey DEMATEL Approach to Develop Third-Party Logistics Provider Selection Criteria", *Industrial Management & Data Systems,* 116 (4), 690-722.

Gökçe, O., Özden, Ş. ve Demir, A. (2008). *Türkiye'de Afetlerin Mekânsal Ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri*. Ankara: T.C Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı.

Gökkısa, A. C. ve Perçin, S. (2017). Bütünleşik Bulanık DEMATEL-Bulanık VIKOR Yaklaşımının Makine Seçimi Problemine Uygulanması. Journal of Yasar University, 12(48).

Göksu, Ç. (2003). "Artvin ve Çevresi Planlama ve Tasarım Projesi Proje Grubu Raporu". Y. Temel Enderoğlu (Ed.), *Artvin İlinin Ekonomik Kalkınması (Seminer),* (ss. 195-202) içinde. Artvin: İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Göktürk, A., Ölmez, Z. ve Temel, F. (2004). "Artvin Yöresi Potansiyel Erozyon Sahaları İle Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Çalışmalarına Genel Bir Bakış". *Kafkas Üniversitesi Artvin Orman Fakültesi Dergisi,* 1-2, 61-70.

Göktürk, T., Artvinli, T. ve Bucak, F. (2008). "Artvin Kuş Faunası". *Artvin Çoruh Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), 33-43.

Gönençgil, B. (1998). "Türkiye'de Turizmin Gelişme Süreci İçinde Çevresel Etkiler". *Türk Coğrafya Dergisi*, 33, 529-536.

Gönençgil, B. (1999). "Dağ Alanları Yönetimi (DAY) ve Planlaması" [Bildiri]. *Türkiye'de Çevre Kirlenmesi Öncelikleri Sempozyumu III Bildirileri, 18-19 Kasım 1999,* (ss. 295-302), Gebze-Kocaeli.

Gönençgil, B. (2003). "Kullanım Açısından Dağlık Alanların Sorunları ve Çözüm Önerileri" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 55-63), İzmir.

Gönençgil, B. (2009). *Küresel Degradasyon Sürecinde Dağlar ve Dağ Alanları Yönetimi (DAY).* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Gönençgil, B. ve Güngör, Y. (2002). "Türkiye'de Dağ Turizmi, Potansiyeller ve Sorunlar" [Bildiri]. *Türkiye Dağları 1. Ulusal Sempozyumu Bildiler, 25-27 Haziran 2002.* (ss. 38-47), Kastamonu.

Gössling, S. (1999). "Ecotourism: A Means to Safeguard Biodiversity and Ecosystem Functioıs". *Ecological Economics*, 29, 303-320.

Gössling, S. and Colin, M. H. (2006). "Conclusion: Wake up. This is Serious". In Stefan Gössling and Colin Michael Hall (Eds.), *Tourism & Global Environmental Change* (pp. 305-320). New York: Routledge.

Gössling, S. and Hall, C. M. (2006). "An Introduction to Tourism and Global Environmental Change". Stefan Gössling and C. Michael Hall (Ed.). *Tourism and Global Environmental Change: Ecological, Social, Economic and Political Interrelationships* (pp. 1-33). New York: Routledge.

Gray, M. (2008a). Geodiversity: Developing The Paradigm. *Proc. Geol Assoc.* 119, 287-298.

Gunn, C. A. (1994). *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*. Washington, DC.: Taylor & Francis.

Güçlü, Y. (2009). "Batı Karadeniz Bölümü Kıyı Kuşağında Klimatik Konfor ve Deniz Turizmi Mevsiminin İklim Koşullarına Göre Belirlenmesi". *Türk Coğrafya Dergisi*, 53, 1-14.

Güçlü, Y. (2010a). "Ege Bölgesi Kıyı Kuşağında İklim Konforu Şartlarının Kıyı Turizmi Yönünden İncelenmesi". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (7), 794-823.

Güçlü, Y. (2010b). "Ekolojik Etki". Orçun Bozkurt (Ed.), *Çevre Eğitimi* (ss. 65-124) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Gül, A. ve Akten, M. (2005). "Korunan Doğal Alanlarda Rekreasyonel Taşıma Kapasitesi ve Kavramsal Yaklaşımlar" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Sözlü Bildirileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, 8-10 Eylül 2005*, (ss. 485-494), Isparta.

Gül, A. ve Özaltın, O. (2008). "Ekoturizm ve Isparta II. Gül Çevrem". Isparta İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, (1) 3, 18-21.

Gündüz, A. (2001). *Çoruh Havzası ve Artvin*. Ankara: Dizayn Ofset Matbaacılık.

Güner, A., N., Özhatay, T. E. and Baser, K. H. C. (2000). *Flora of Turkey and East Aegean Islands.* Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.

Güneş, G., (2005), "PAN Parks Korunan Alan Sertifikalandırma Sistemi" [Bildiri]. Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu, Sözlü Bildiriler Kitabı, 8-10 Eylül 2005, (ss193-200), Isparta.

Güneş, G., Ülker, H. İ. ve Karakoç, G. (2008). "Sürdürülebilir Turizmde Yöresel Yemek Kültürünün Önemi" [Bildiri]. *2. Ulusal Gastronomi Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 1-12), Antalya.

Güngör Özkök, F. ve Çoban, Ö. (2009). Ekoturizm mi Ekoterörizm mi? [Bildiri]. 10. Ulusal Turizm Kongresi (Mersin) Bildirileri, *21-24 Ekim 2009*, (ss. 591-601), Ankara: Detay Yayıncılık.

Güngördü, E. (2007). *Türkiye'nin Turizm Coğrafyası*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Gürdal, M. (2014). *Türkiye Turizm Coğrafyası "Profesyonel Turist Rehberi ve Gezi Klavuzu".* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gürer, N. (2006). "Kırsal Turizmin Gelişiminde Geleneksel Konut Dokusundan Kaynaklanan Fırsatlar ve Kısıtlılıklar" [Bildiri]. *Turizm ve Mimarlık, Turizmde Sosyal, Kültürel, Fiziksel Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler Bildirileri, 28-29 Nisan 2006*, (ss. 171-177), Antalya.

Gürgen, G. ve Yeşilyurt, S. (2012). "Karçal Dağı Buzulları (Artvin)". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10 (1), 91-104.

Gürlük, S. (2010). "Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi?" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (2), 85-99.

Haberal, H. (2015). *Turizmde Alternatif Ekolojik Turizm-Doğa Turizmi-Kırsal Turizm-Yayla Turizmi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Hacıbekiroğlu, E. ve Akalın, Z. (1994). *Halk Oyunlarıyla Artvin*. Ankara: Damla Matbaacılık.

Hacıoğlu, N. (2006). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2011). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi.* Ankara: Nobel Yayınları.

Hall, C. M. (1998). *Tourism and Politics: Policy, Power and Place.* London: Belhaven Press.

Hall, C. M. (2004). Seeing The Trees in The Forest: Reflections on Local Connections For Nature-Based Tourism. In Saarinen, J. and Hall, C.M. (Eds.). *Nature-Based Tourism Research in Finland: Local Contexts, Global Issues, Finnish Forest Research Institute, Research Papers 916. (*pp. 9–18). Rovaniemi: Rovaniemi Research Station.

Hall, C. M. (2006). "Tourism, Biodiversity and Global Environmental Change". In Stefan Gössling and C. Michael Hall (Eds.). *Tourism and Global Environmental Change: Ecological, Social, Economic and Political İnterrelationships.* (pp. 211-226). New York: Routledge.

Hall, C. M. (2007a). "Biosecurity and Ecotourism". In J. E. Higham (Ed.). *Critical Issues In Ecotourism:*

Hall, C. M. (2007a). "Biosecurity and Ecotourism". In J. E. Higham (Ed.). *Critical Issues In Ecotourism: Understanding A Complex Tourism Phenomenon* (pp. 102-116), London: Routledge.

Hall, C. M. (2007b). "Scaling Ecotourism: The Role of Scale in Understanding The Impacts of Ecotourism". In Higham, J. (Ed.), *Critical Issues in Ecotourism Understanding a Complex Tourism Phenomenon* (pp. 243-255), Oxford: Butterworth-Heinemann.

Hall, C. M. and Jenkins, J. M. (2003). *Tourism and Public Policy.* Londra: Thomson Learning.

Hall, C. M. and McArthur, S. (1998). *Integrated Heritage Management.* London: The Stationery Office.

Hall, C. M. and Page, S. J. (2001). *Geography of Tourism & Recreation: Environment, Place & Space.* New York: Routledge.

Hall, C. M. and Page, S. J. (2009). "Progress in Tourism Manegement: From the Geography of Tourism to Geographies of Tourism". *A Review, Tourism Management*, 30, 3-16.

Hall, C.M. (1991). *Introduction to Tourism in Australia-Challenges and Opportunities.* Melbourne: Longman Cheshire.

Hall, M. C. and Page, J. S. (2006). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space.* London: Routledge.

Halpenny, E. A. (2001). "Ecotourism-related Organizations". In Weaver, D. B. (Ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism.* Wallingford: CABI.

Ham, S. H. and Weiler, B. (2002). "Interpretation As The Centrepiece of Sustainable Wildlife Tourism". In Rob Harris, Tony Griffin and Peter Williams (Eds.), *Sustainable Tourism: A Global Perspective,* (pp. 35-44). London: Butterworth-Heinneman.

Harris, J. M. (2000). "Basic Principles of Sustainable Development". Global Development and Environment Institute Working Paper 00-04, USA: Tufts University.

Harrison, D. (2006). *Dictionary of Leisure, Travel and Tourism (3rd Edition).* Spain: A&C Black Publishers.

Hartley, E. A. (1999). "Visitor Impact At Logan Pass, Glacier National Park: A Thirty-year Vegetation Study". In Harmon, D. (Ed.). *On the Frontiers of Conservation.* (pp. 297-305). Michigan: George Wright Society.

Hatipoğlu, B., Alvarez, M. D. and Ertuna B. (2014). "Barriers to Stakeholder Involvement in The Planning of Sustainable Tourism: The Case of The Thrace Region in Turkey". *Journal of Cleaner Production,* 30, 1-12.

Hawkins, D. E. and Lamoureux, K. (2001). "Global Growth and Magnitude of Ecotourism". In Weaver, D. B. (Ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism.* (pp. 63- 72). New York: CAB International.

Hawkins, D. E., Epler Wood, M. and Bittman, S. (1995). *The Ecolodge Sourcebook.* Burlington, Vermont: The International Ecotourism Society.

Hazar, A. (2007). *Spor ve Turizm.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Hazar, A., (2003). *Turizm.* İstanbul: YA-PA Yayıncılık

Herbig P. and O'hara B. (1997). "Ecotourism: A Guide for Marketers". *Europen Business Review,* 97 (5), 231-236.

Hess, P. and Siciliano, İ. (1996). Management Responsibility For Performance. New York, McGraw-Hill

Hetzer, D. (1965). Environment, Tourism, Culture.

Hetzer, W. (1965). *Environment, Tourism and Culture.* Washington D.C.: Island Press.

HGK 1/25.000 Ölçekli Topografya Haritası.

HGK. 1/1.000.000 Ölçekli Topoğrafya Haritası.

HGK. 1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Haritası.

HGK. 1/250.000 Ölçekli Topoğrafya Haritası.

Higginbottom, K. (2004). "Wildlife tourism: An introduction". In K. Higginbottom (Ed.) *Wildlife Tourism: Planning, Impacts and Management*. (pp. 1-14). Melbourne: Common Ground.

Higgins, B. R. (1996). "The Global Structure of The Nature Tourism İndustry: Ecotourists, Tour Operators, and Local Businesses". *Journal of Travel Research,* 35 (2), 11-18.

Higham, J. (2007). "Ecotourism: Competing and Conflicting Schools of Throught". Higham, J. (Ed.). *Critical Issues in Ecotourism Understanding a Complex Tourism Phenomenon.* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Higham, J. and Lück, M. (2007). "Ecotourism: Pondering the Paradoxes". Higham, J. (Ed.). *Critical Issues in Ecotourism Understanding a Complex Tourism Phenomenon.* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Higham, J., Carr, A. (2003). "The Scope and Scale of Ecotourism in New Zealand: A Review and Consideration of Current Policy Initiatives". Fennell, D. A., Dowling, R. K. (Eds.) *Ecotourism Policy and Planning.* Wallingford: CABI.

Higham, J., Thompson, A. and Gale, S. (2002). "Profiling Tourists to Ecotourism Operations". *Annals of Tourism Research,* 29 (4), 1168-1171.

Hillman, W. (2003). *Protectors and Interpreters of the Outback, Faculty of Arts.* (Unpublished Ph.D. Thesis). Australia: James Cook University Education and Social Sciences.

Himmetoğlu, B. (1992). Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Olan Efektif Turizm Talebi ve Bölgenin Sunu Potansiyeli. [Bildiri]. *Doğu Karadeniz Turizmi Konferans-Workshop. Bildiriler, 22-25 Haziran 1992,* (ss. 127-137), Trabzon.

Hjort, J. and Luoto, M. (2010). Geodiversity of High-Latitude Landscapes in Northern Finland. Geomorphology, 115(1-2), 109-116.

HLA Consultants and ALA Consulting Group. (1995). Ecotourism-Nature/Adventure/Culture: Alberta and British Columbia Market Demand Assessment. Workshop Report.

Holden, A. (2000). *Environment and Tourism.* London: Routledge.

Holden, A. (2005). *Tourism Studies and the Social Sciences.* London: Routledge.

Honey, M. (1999). *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?*, Washington, DC.: Island Press.

Hopa Belediyesi. (?). *"Hopa: Karadeniz'in Son Limanı" Tanıtım Kitabı*. Hopa: Hopa Belediyesi.

Houghton, M. (2001). "The Propensity of Wine Festivals to Encourage Subsequent Winery Visitation". *International Journal of Wine Marketing,* 13 (3), 32-41.

Hudson, B. J. (1998). "Waterfalls Resources for Tourism". *Annals of Tourism Research,* 25 (4), 958-973.

Hudson, B. J.(2000). "The Experience of Waterfalls". *Australian Geographical Studies,* 38 (1), 71–84.

Hudson, S. (2000). *Snow Business: A Study of the International Ski Industry.* andover, UK: Cengage Leaming.

Hull, J. S. and Richins, H. (2016). Mountain Tourism: Implications and Sustainable Futures. In H. Richins and J.S. Hull (Eds.), Mountain Tourism (pp. 363-69) Wallingford, UK: CABI International.

Hull, J. S. and Richins, H. (2016a). "Mountain Tourism: Implications and Sustainable Futures". In Harold Richins and John S. Hull (Eds). *Mountain Tourism Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures* (pp. 363-369), Wallingford: CABI.

Hull, J. S. and Richins, H. (2016b). "Development, Planning and Governance in Mountain Tourism: Overview, Contextual Development and Areas of Focus". In Harold Richins and John S. Hull (Eds). *Mountain Tourism Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures* (pp. 290-298), Wallingford: CABI.

Hunter, C. (1995). "On The Need to Re-Conceptualise Sustainable Tourism Development". *Journal of Sustainable Tourism,* 3 (3), 155-165.

Hussein, A. Z. ve Saç, F. (2008). Genel Turizm Gelişimi ve Geleceği. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Idol, T., Haggar, J. and Cox, L. (2011). "Ecosystem Services from Smallholder Forestry and Agroforestry in the Tropics". In W. Bruce Campbell and Silvia López Ortíz (Eds). *Integrating Agriculture, Conservation and Ecotourism: Examples from the Field.* (pp. 209-270). London: Springer.

Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning an Integrated and Sustainable Development Approach.* New York: Van Nostrand Reinhold.

Inskeep, E. (1991). Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach. Van Nostrand Reinhold.

Intergovernmental Panel of Climate Change (IPCC). (2001). *Climate Change 2001: The Scientific Basis. Contribution of the Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel of Climate Change.* Cambridge: Cambridge University Press.

IPCC (Intergovernmental Panel of Climate Change). (2001). *Climate Change 2001: The Scientific Basis. Contribution of the Working Group I to the Third Assessment*

Report of the Intergovernmental Panel of Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press.

ITB. (2014). *World Travel Trends Report 2014/2015.* Berlin,

IUCN. (1994). *Definition of a Protected Area.* Guidelines for Protected Areas Management Categories, Cambridge, UK.

IUCN. (1994). *Definition of a Protected Area.* Guidelines for Protected Areas Management Categories, Cambridge, UK.

İçöz, O. (1998). *Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi (2. Basım).* Ankara: Turhan Kitabevi.

İçöz, O. ve Yılmaz, B. S. (2006). "Organik Tarım ve Turizme Etkisi: Eko-turizm", İ. Hakkı Eraslan ve Ferhat Şelli (Ed.). *Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Organik Tarım Sektörü/Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar*. (ss. 603-637) içinde. İstanbul: Kazancı Matbaası.

İçöz, O., Var, T. ve İlhan, İ. (2009). *Turizm Planlaması ve Politikası (2. Baskı).* Ankara: Turhan Kitabevi.

İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü. (2015). *Faaliyet Raporu.* Artvin.

İnandık, H. (1969). *Bitkiler Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

İsfendiyaroğlu, S., Welch, G. and Ataol, M. (2007). "The Caucasian Black Grouse Tetrao Mlokosiewiczi in Turkey: Recent Suyvey Results and Conservation Recommendations", *Widllife Biology,* 13 (1), 13-20.

İslam, A. ve Akçin, Ö. (1998). Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Agroekoturizm Açısından Değerlendirilmesi, Nazmi Kozak ve Metin Kozak (Ed.). *I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi [Bildiri]. 27–30 Mayıs 2010,* (ss. 23-44), Ankara: Detay Yayıncılık.

İslamoğlu, Y. (2006). "Doğa Tarihi Müzeciliği Kavramının Avrupa'daki Yeri, Tarihsel Gelişim Süreci ve Türkiye İçin Model Olabilecek Müze Örnekleri". *2. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildirileri, 3-4 Kasım 2006,* (ss. 169-182), Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları.

İstanbul Ticaret Odası (1997). *Karadeniz Bölgesi'nde Yayla Turizminin Geliştirilmesi, Bölgesel Gelişme ve Çevreye Uyumlu Yapılaşma.* İstanbul: Mega Ajans.

İzbırak, R. (1958). *Jeomorfoloji Analitik ve Umumî.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Jennings, G. (2007). "Water-Based Tourism, Sport, Leisure and Recreation Experiences". In Jennings Gayle (Ed.). *Water-Based Tourism,Sport,Leisure,and Recreation Experiences* (pp. 1-16). Elsevier: Oxford.

Jennings, G. (2007). *Water-Based Tourism, Sport, Leisure, and Recreation Experiences.* Oxford: Buttenvorth-Heinemann.

Jensen, Ø. (2010). "Social Mediation in Remote Developing World Tourism Locations the Significance of Social Ties between Local Guides and Host Communities in Sustainable Tourism Development", *Journal of Sustainable Tourism,* 18 (5), 615–633.

Jeong, J. S., García-Moruno, L., Hernández-Blanco, J., Javier Jaraíz-Cabanillas, F. (2014). "An Operational Method To Supporting Siting Decisions Forsustainablerural Second Home Planning İn Ecotourism Sites". *Land Use Policy*, 41, 550-560.

Jochum, B. (2005). Alpine Wellness International (AWI): Eine Marke Etabliert Sich. https://www.eubucoverlag.de/mm/mmmagazin/alpinewell/2005_12_05_01_awi.shtml?navid=11

Johnsen, S. and Richins, H. (2016). "Mountain Tourism: Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures". Richins, H. and Hull, J. S. (Eds.). *Natural Environments and Their Connection To Mountain Tourism: Overview, Contextual Development and Areas of Focus.* (pp.157-165). Wallingford: CABI.

Johnson, R. J., Jedlicka, J. A., Quinn, J. E. and Brandle, J. R. (2011). "Global Perspectives on Birds in Agricultural Landscapes. W. Bruce Campbell and Silvia López Ortíz (Eds.), *Integrating Agriculture, Conservation and Ecotourism: Examples from the Field.* (pp. 55-140). London: Springer.

Jones, B. E., Scott D. and Gössling S. (2006). "Lakes and streams". Stefan Gössling and C. Michael Hall (Eds.). *Tourism and Global Environmental Change: Ecological, Social, Economic and Political İnterrelationships.* (pp. 76-94). New York: Routledge.

Jones, S. (2005). "Community-Based Ecotourism: The Significance of Social Capital". *Annals of Tourism Research*, 32 (2), 303-324.

Kabadayı, N. ve Dağ, S. (2017). "Bulanık Dematel Ve Bulanık Promethee Yöntemleri İle Kablo Üretiminde Makine Seçimi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (14), 239-260.

Kahraman N. ve Türkay, O. (2004). *Turizm ve Çevre*. Ankara: Detay Yayıncılık,

Kahraman, N. ve Türkay, O. (2006). *Turizm ve Çevre.* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kahraman, N. ve Türkay, O. (2014). *Turizm ve Çevre* (6. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık

Kahraman, R. (2002). "Eko-Turizm Yaklaşımında Verimli Toprakların Korunması ve Ekolojik Dengenin Önemi" [Bildiri]. *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri. II. Cilt. 12-14 Nisan 2002,* (ss. 229-235), Ankara.

Kaplan, E. (2009). *Yenilenebilir Enerjide Orman Biyokütlesi.* Ankara: Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayını.

Kara, H. (2009). "Turizm ve Çevre". Kenan Arıbaş ve Hasan Kara (Ed.). *21. Yüzyıl ve Çevre.* (ss. 173-204). Uşak: Elik Yayınları.

Karaarslan, V. (2016). "Türkiye'de ve Doğu Karadeniz'de Organik Tarım" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz II. Organik Tarım Kongresi Bildirileri, 6-9 Ekim 2015,* (ss. 2-9), Pazar/ Rize.

Karaboncuk, B. (2002). "Kamp-Karavan Turizminin Ülkemizdeki Durumu ve Bu Sektörle İlgili Öneriler" [Bildir]. *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri. I. Cilt. 12-14 Nisan 2002,* (ss. 309-313), Ankara.

Karabulut, (2000). *Türkiye Enerji Kaynaklan*. Ankara: Ankara Üniviversitesi Basımevi.

Karacan, A. R. (2013). *Çevre Ekonomisi ve Politikası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Karaçetin, E. ve Welch, H. J. (2011). *Türkiye'deki Kelebeklerin Kırmızı Kitabı*. Ankara: Dumat Ofset Matbaacılık.

Karademir, N., Sandal, K. E. ve Tıraş, M. (2013). "Kahramanmaraş'ın Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi". *International Geography Symposium - GEOMED June 10-13, 2013,* (ss. 429-449), Antalya.

Karadeniz, V. (2013). "Sürdürülebilirlik Kapsamında Sızır Şelalesi ve Çevresinin Rekreasyonel Potansiyeli". *International Journal of Human Sciences*, 10 (1), 1098-1115.

Karadeniz, V., Akpınar, E. ve Başıbüyük, A. (2011)." Nehir Tipi Hidroelektrik Santraller ve Çevresel Etkileri (Reşadiye Hidroelektrik Santralleri Örneği)". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 95-114.

Karadeniz, V., Çelikoğlu, Ş. ve Akpınar, E. (2009). "Gökgöl Mağarası ve Turizm Potansiyeli". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (8), 1621-1641.

Karadoğan, S. ve Yıldırım, A. (2009). "Mardin-Midyat Platosunun Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi" [Bildir]. *V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Ekim 2008*, (ss. 439-449), Ankara.

Karahan, F. ve Yılmaz, H. (2004). "Erzurum-Rize Karayolu Koridorunun Eko-Turizm Amaçlı Değerlendirilmesi" [Bildir]. *II. Uluslararası Turizm Çevre ve Kültür Sempozyumu Bildiriler, 10-11 Mayıs 2004*, (ss. 255-262), İzmir.

Karakoç, B. (2011). *2010 Dünya Basketbol Şampiyonasının Spor Turizmi ve Ekonomik Etkileri Açısından İncelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakuş, S. (2015). *Artvin'in Godrahav Deresi Havzası'ndaki Orman Yollarından Meydana Gelen Toprak Erozyonunun Wepp-Road Modeli Kullanılarak Belirlenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Karaküçük, S. ve Akgül, B. M. (2016). *Ekorekreasyon Rekreasyon ve Çevre.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Karaman, S. (2011). "Doğu Karadeniz Bölgesine Turizmin Ekonomik Etkisi". *Uluslararası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu Bildirileri, 07-09 Ekim 2010,* (ss. 42-53), Giresun.

Karaosmanoğlu, H., Karaosmanoğlu, A ve Şule, N. (2011). "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Gıda Turizmi ve Geleneksel Gıdalar". *Uluslararası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu. Bildiriler, 07-09 Ekim 2010,* (ss. 176-183), Giresun.

Kaya, F. (2008). "Aladağ'da Yaylalar ve Yaylacılık". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13 (19), 123-148.

Kaya, G. (2016). Tirebolu İlçesinin Coğrafyası. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.

Kaya, T. (2003). "Doğa Tarihi Müzelerinin Türkiye'deki Konumu" [Bildiri]. *1. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildirileri, 14 Kasım 2002,* (ss. 152-161), Ankara: Dönmez Ofset.

Kayabalı, İ. ve Aslanoğlu, C. (1973). "1877-1878 Türk Rus Savaşında Kuzeydoğu Anadolu". Türk Kültürü Dergisi, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Kayır Öztunalı, G. (1998). "Eko-Turizmi n Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Katkıları" [Bildir]. Erdal Özhan (Ed.). *Türkiye Kıyıları 98 Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları II. Ulusal Konferansı Bildirileri. 22-25 Eylül 1998,* (ss. 299-310), Ankara: KAY Türkiye Milli Komitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Kayır Öztunalı, G. (1998). Eko-Turizmin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Katkıları, Erdal Özhan (Ed.). Türkiye Kıyıları 98 Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları II. Ulusal Konferansı [Bildiri]. 22-25 Eylül 1998, (ss. 299-310), Ankara: KAY Türkiye Milli Komitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Kaymaz Ç. K. ve Özşahin E. (2018). *Cehennem Deresi Kanyonu Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli (Ardanuç-Artvin).* İstanbul: Kriter Yayınevi.

Kaymaz, Ç. K. (2012). *Camili (Macahel)'nin Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaymaz, Ç. K. ve Özşahin, E. (2015). "Harbiye Şelalesi (Defne-Hatay) Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli". Recep Efe (Ed.), *Coğrafya'da Yeni Yaklaşımlar, Prof. Dr. h.c. İbrahim Atalay'ın 45. Meslek Yılına Armağan* (ss. 347-362) içinde. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Kaymaz, Ç. K., Özşahin, E. (2013). "Hatay İlinin Potansiyel Eko Turizm Alanlarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi (Doğu Akdeniz)", *2. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu "Ekoturizm", 19 Nisan 2013,* (ss. 161-179), Adana

Kaynak, M. (2007). *Kalkınma İktisadı.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Kaypak, Ş. (2010). "Ekolojik Turizmin Sürdürülebilirliği". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 93-114.

Keane, M., Brophy, P. ve Cuddy, M.P. (1992). "Strategic Management of Island Tourism-The Aran Islands. Tourism Management", 13 (4), 406-414.

Keleş, A. (2003). *Sürdürülebilir Turizm Planlaması ve Türkiye'de Yat Turizmine Ekolojik Yaklaşım.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keleş, R. ve Birol E. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş.* Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kellert, S. R., Mehta, J. N., Ebbin, S. A. ve Lichtenfeld, L. L. (2000), "Community Natural Resource Management: Promise, Rhetoric, and Reality", *Society and Natural Resources,* 13, 705–715.

Kervankıran, İ. (2013). *Afyonkarahisar İlinin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi*. Afyonkarahisar: Kocatepe Akademi Yayınlar.

Kesici, E. ve Kesici, C. (2011). "Kovada Gölü (Milli Park)'nün Doğal Yapısına Yapılan Müdahalelerin Gölün Ekolojik Yapısına Etkileri". *II. Türkiye Sulak Alanlar Kongresi, Bildirileri, 22-24 Haziran 2011,* (ss. 55-62), Kırşehir.

Kheikhah Zarkesh, M., Almasi, N. and Taghizadeh, F. (2011). "Ecotourism Land Capabilityevaluation Using Spatial Multi Criteria Evaluation". *Res. J. Appl. Sci. Eng. Technol.* 3 (7), 693-700.

Kılıç Benzer, A. N. (2006). *Bolu - Göynük ve Yakın Çevresi Doğal ve Kültürel Kaynaklarının Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kılıç, B. ve Kurnaz, A. (2010). "Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 39-56.

Kılıç, D. T. ve Eken, G. (2004). *Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları-2004 Güncellenmesi.* Ankara: Doğa Derneği.

Kılıç, İ., Emir, O. ve Kılıç, G. (2011). Bulanık Kümeleme Analizi İle Ülkelerin Turizm İstatistikleri Bakımından Sınıflandırılması. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya,* 4(1), 31-38.

Kılıç, S. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47, 201-226.

Kılınç, M. ve Kutbay, G. (2007). *Bitki Coğrafyası*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Kınacı, B., Pehlivan Albuz, N. ve Seyhan, G. (2011). *Turizm ve Çevre (Çevre Koruma).* Ankara: Pegem Akademi.

Kırış, R., Anlar, C. H. ve Alıç, N. (2010). "Artvin Orman Bölge Müdürlüğü Örneğinde Korunan Alanlara Farklı Bir Bakış" [Bildir]. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildirileri, 20-22 Mayıs 2010,* (ss. 153-164), Artvin.

Kırzıoğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi.* İstanbul: Işık Matbaası.

Kırzıoğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: TTK Yayınları.

Kısa Ovalı, P. (2007). "Kitle Turizmi ve Ekolojik Turizmin Kavram, Mimari ve Çevresel Etkiler Bakimindan Karşilaştirilmasi". *YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi*, 2 (2), 64-79.

Kışlalıoğlu, M. ve Berkes, F. (2014). *Çevre ve Ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kızılaslan, N. ve Özyurt, Ç. (2012). "Sürdürülebilir Kırsal Kalkınmada Ekoturizmin Önemi: Tokat İli Örneği", *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi,* 1, 50-62.

Kirk, D. (1995). "Environmental Management in Hotels". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7 (6), 3-8.

Kirk, D. (1996) Environmental Management for Hotels, Butterworth-Heinemann: Oxford

Kişioğlu, E. (2013). "Ekoturizm Kapsamında Yayla Turizminin Değerlendirilmesi: Mersin Örneği". Murat İsmet Haseki (Ed.), *2. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu "Ekoturizm" Bildiriler, 19 Nisan 2013,* (ss. 246-261), Adana.

Kitzes, J. and Wackernagel, M. (2009). "Answers to Common Questions in Ecological Footprint Accounting". *Ecological Indicators*, 9 (4), 812-817.

Kobya, Y., Taşkın, H., Yeşilkanat, C. M., Çevik, U., Karahan, G. ve Çakır, B. (2015). Radioactivity Survey and Risk Assessment Study for Drinking Water in the Artvin Province, Turkey. *Water Air Soil Pollut*, 226 (49), 1-9.

Koca, H. (1995). "Gözne'de Yayla Turizmi". *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi*, 1 (1), 281-299.

Koca, H. ve Çetin, B. (2005). "Yatağan Kasabasında Ev Tipi İmalat Sanayinin Coğrafi Esasları". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 14, 179-208.

Koç, N, ve Şahin, Ş. (1999). Kırsal Peyzaj Planlaması. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı.

Koçak, G. N. (2006). "Ekoturizmin Ülkesel Planlamasına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler" [Bildiri]. Nazmi Avcı (Ed.). *2. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu Bildirileri, 9-12 Kasım 2006,* (ss. 245-253), Eğirdir/Isparta, Ankara: Nobel Yayın.

Koçan, N. (2012). "Ekoturizm ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Jeopark ve Jeoturizm Projesi". *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 2 (6), 69-82.

Koçman, A. (1979). *Yukarı Kura Nehri Havzası'nın Fiziksel Coğrafyası.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Univiveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçman, A. (1993). *Türkiye İklimi.* İzmir: Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.

Koday, S. (2000). *Murgul Çayı Havzası'nın Coğrafyası*. Erzuru: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Koday, S. (2003). "Doğu Karadeniz Bölümü'nde Yerleşmenin Coğrafyasından Kaynaklanan Sorunlar" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanda Ulaşım, Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu, Bildirileri, 18-20 Aralık 2003*, (ss. 201-215), Trabzon.

Koday, S. (2008). "Kafkasör Festivals". *Fifty International Conferences Global Changes Vulnerability, Mitigation and Adaptation Proceeding, 17-18 April 2008,* (pp. 245-248), Sofia, Bulgaria.

Koday, S. ve Çelikoğlu, Ş. (2009). "Ekoturizm Açısından Bir İnceleme Aksu Çayı Şelaleleri (Bartın)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (43), 131- 146.

Koday, S. ve Erhan, K. (2010). "Çoruh Vadisinde Nüfusun Dağılışı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 1-10

Koday, Z. (1991). *Borçka İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koday, Z. (1994). "Sınır Ticaretimiz Bakımından Sarp Sınır Kapısının Önemi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 1, 123-134.

Koday, Z. (1995). *Hopa İlçesinin Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koday, Z. (1999). "Çoruh Vadisi'nde Zeytin Alanları". *Türk Coğrafya Dergisi,* 34, 263-282.

Koday, Z. (2003a). "Doğu Karadeniz Bölümünde Ulaşım Sorunu" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanda Ulaşım, Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Aralık 2003,* Trabzon.

Koday, Z. (2003b). *Arhavi Çayı Havzası'nın Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Koday, Z. (2010). "Yusufeli İlçesinin İdari Coğrafya Analizi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14 (2): 231-241.

Koday, Z. (2012). "İdari Coğrafya Özellikleri Bakımından Artvin" [Bildiri]. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü 1. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 28-30 Mayıs 2012,* (ss. 25-34), Erzurum.

Koday, Z. (2014). *Fındıklı İlçesinin Coğrafyası.* Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık.

Koday, Z. ve Demir, M. (2011). "Keklik Şelalesi (Sarıkamış/Kars) Doğal Çevre Özellikleri ve Beşeri Ekonomik Potansiyeli". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 15 (2), 289-306.

Koday, Z. ve Kaymaz, Ç. K. (2016). "Doğu Karadeniz Bölümü'nde Atmaca Avcılığı ve Atmaca Kültürü" [Bildiri]. *14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, 22-23 Ağustos 2016,* (ss. 93-105), Gostivar/MAKEDONYA.

Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç. K. (2015). "Mençuna Şelalesi'nin Sürdürülebilir Ekoturizm Planlaması Açısından Değerlendirilmesi". S. Zaman ve O. Coşkun (Ed.). *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay* (ss. 215-237) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Koday, Z., Albayrak, L. ve Kaymaz, Ç. K. (2015). "Kültürel ve Tarihsel Değerlerin Miras Turizmi İle Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma Kapsamında Değerlendirilmesi: Ardanuç Örneği (Artvin)" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 14-16 Mayıs 2015,* (ss. 607-615), Gümüşhane.

Koday, Z., Kaymaz, Ç. K. ve Özşahin, E. (2013). "Turizmin Doğal Çevre İle İlişkisine Bir Örnek: Camili (Macahel) Biyosfer Rezerv Alanı (Artvin, KD Türkiye)" [Bildiri]. *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildirileri, 19-21 Haziran 2013,* (ss. 828-837), İstanbul.

Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç. K., (2017). "Karagöl'ün Koruma Merkezli Doğa Turizmi Planlaması". Ferhat Arslan (Ed.), Türkiye Coğrafyası Araştırmaları "Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan" (ss. 491-525) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Kolb, B. M. (2006). *Tourism Marketing for Citties and Towns.* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Kopar, İ. (2008). "Elmalı Mağarası (İspir-Erzurum)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 71-90.

Kopar, İ. ve Sever, R. (2008). "Karagöl (Borçka-Artvin)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 52, 17-29, Erişim: 20.02.2012, http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/viewFile/469/462.

Kopar, İ. ve Sever, R. (2009). "Maral Şelalesi (Borçka-Artvin), Doğal Ortam Özellikleri ve Ekonomik Potansiyeli". *Türk Coğrafya Dergisi,* 11 (1), 21-38.

Korkmaz, M. ve Tolunay, A. (2002). "Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Ekoturizm", *First Tourism Congress of Mediterranean Countries* (ss. 429-443), Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu, Antalya: Azim Matbaa.

Kotler, P. (2000). *Marketting Management.* New Jersey: Pearson Education Company.

Kozak Akoğlan, M. ve Bahçe, S. (2009). *Özel İlgi Turizmi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, M. (2004). Destination Benchmarking: Concepts, Practices and Operations, CABI Publishing, Cambridge, s. 41

Kozak, M. (2014). *Sürdürülebilir Turizm: Kavramlar ve Uygulamalar.* Ankara: Detay Yayıncılık,

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2001). *Genel Turizm, İlkeler, Kavramlar*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2012). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık

Köksal, A. İ. ve Güneş, E. (2003). "Artvin İli Ekonomisinde Tarım ve Ormanların Yeri ve Önemi". Y. Temel Enderoğlu (Ed.), *Artvin İlinin Ekonomik Kalkınması (Seminer)* (ss. 43-73), Artvin: İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Köroglu, Ö. ve Karaman, S. (2014). "Doğaya Dayalı Turizm Faaliyetlerin^ Gelişiminde Toplum Temelli Doğal Kaynak Yönetiminin Önemi". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 16 (26), 95-106

Köy Envanter Etüdü. (1981). *Artvin.* Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (1990). Artvin İli Arazi Varlığı. Ankara: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kunt, S. (2014). "Ada Ülkelerinde Turizm Politika ve Plan Geliştirme Yöntemleri". *The Journal of Academic Social Science*, 2 (6), 212-222.

Kuntay, O. (2002), *Turizm Planlaması.* Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Yüksek Lisans Ders Notları (Yaymlanmamış), Ankara.

Kuntay, O. (2004). *Sürdürülebilir Turizm Planlaması.* Ankara: Alp Yayınevi.

Kurdoğlu, O. ve Ünver Okan, S. (2015). "Yüksek Dağ Alanlarında Planlanan Yatırımlar Hakkında Yeniden Düşünme: Doğu Karadeniz Yeşilyol Örneği" [Bildiri]. *2023'e Doğru 3. Doğa ve Ormancılık Sempozyumu Bildirileri, 26-29 Kasım 2015,* (ss. 251-262), Antalya.

Kurt, B. ve Balkız, Ö. (2011). *Kaçkar Dağları Sürdürülebilir Orman Kullanımı ve Koruma Projesi, Kaçkar Dağları Yusufeli Bölgesi, Ekosistem ve Biyolojik Çeşitlilik*

Hususlarına Dayalı Bölgesel Çok Sektörlü Yönetim Planı. Ankara: TEMA, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı.

Kurt, S. and Ekinci, D. (2013). The Geomorphotourism Features of The North Coast of Gulf of Erdek. In 3rd International Geography Symposium, GEOMED 2013, Symposium Proceedings (pp. 450-460).

Kusler, J. A. (1991) "Ecotourism and Resource Conservation: İntroduction To İssues", In J. A. Kusler (Ed.), *Ecotourism and Resource Conservation: A Collection of Papers*, Madison: WI: Omnipress

Küçük, M., Arpa Yenilmez, N. ve Özmen, S. (2004). "Türkiye'de Doğa Koruma Çalışmaları, Kaynak Değerlerini Etkileyen Faktörler ve Ekoturizm". *II. Uluslararası Turizm Çevre ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 2004,* (ss. 127-142), İzmir.

Küçükali, U. F. (2005). *Havza Tanımı ve Doğal Kaynak Yönetimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Küçükaslan, N. (2007). *Özel İlgi Turizmi.* Ankara: Ekin Yayınevi.

Küçükbaşol, Y. (2015). "Çoruh Nehri ve Yusufeli Barajı: Toplumsal, Ekonomik ve Çevresel Etkileri Bakımından Bir Baraj İncelemesi". *Birey ve Toplum*, 5 (10), 133-158.

Kwan, P., Eagles., P. F. J. and Gebhardt, A. (2010). "Ecolodge Patrons' Characteristics and Motivations: A Study of Belize". Journal of Ecotourism, 9 (1), 1-20.

Laarman, J. G. and Durst, P. B. (1987). Nature travel and tropical forests. FREI Working Paper Series. Southeastern Center for Forest Economics Research, North Carolina State University, Raleigh.

Lane, D. P. (1997). Ecotourism and Natural Resource Preservation: A Study of The Environmental Attitudes of Trekkers Visiting The Kingdom of Nepal. Health, PH and Rekreasyon, The University of New Mexico. Doctorate Thesis. Albuquerque, Mexico.

Lawrence R., Allen, R., Harry, R., Hafer, T., Long, P. and Perdeue, R. (1994). *Kırsal Kesimde Yaşayanların, Rekreasyon ve Turizm Gelişmesine Karşı Tutumları*. Derleyen: TUGEV Turizmde Seçme Makaleler 19, İstanbul: TUGEV Yayını.

Lawson, R. S. (2006). "Computer Simulation as a Tool for Planning and Management of Visitor Use in Protected Natural Areas". *Journal of Sustainable Tourism*, 14 (6), 600-617.

Lawton, L. J. (2001). "Public Protected Areas". In Weaver D. B. (Ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 287-302). New York: CAB International.

Lawton, L. J. and Weaver, D., B. (2001). "Modified Spaces". In Weaver D. B. (Ed.*) The Encyclopedia of Ecotourism (*pp.315-326). CAB International, New York.

Leung, Y., Marion, J. L. and Farrel, T. A. (2008). "Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism: A Strengthening Role". In McCool, S. F. and Moisey, N. (Eds.), *Tourism, Recreation and Sustainability Linking Culture & the Environment.* Wallingford: CAB Internatioal.

Leung, Y-F. and Marion, J. L. (2004). "Managing Impacts of Camping". In Buckley, R. (Ed.) *Environmental Impacts of Ecotourism*. Wallingford: CAB Internatioal.

Lew, A. A., Hall, C. M. and Timothy, D. J. (2008). *World Geography of Travel and Tourism A Regional Approach.* Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Li, R. J. (1999). "Fuzzy Method in Group Decision Making". *Computers & Mathematics with Applications,* 38 (1), 91-101.

Lickorish, L. J. and Jenkins, C. L. (1997). *An Introduction to Tourism*. Oxford: Butterworth- Heinemann, A Division of Read Education and Professional Publishing Ltd.

Liddle, M. J. (1997). *Recreation Ecology: The Ecological Impact of Outdoor Recreation and Ecotourism.* London: Chapman &Hall.

Lin, C.-J., and Wu, W.-W. (2008). "A causal Analytical Method For Group Decisionmaking Under Fuzzy Environment". *Expert Systems with Applications,* 34 (1), 205–213.

Lindberg, K. (1991). *Policies for Maximising Nature Tourism's Ecological and Economic Benefits.* Washington: World Resources Institute.

Lindberg, K. (1996). The economic impacts of Ecotourism. Charles Sturt University. http://www.ecotourism.ee/oko/kreg.html

Lindberg, K. (2001). Economic Impacts. The Encyclopedia of Ecotourism. Editör: Weaver, D. B. Wallingford: CABI.

Lindberg, K. and Enriquez, J. (1994). *An Analysis of Ecotourism's Economic Contribution to Conservation and Development in Belize*, (Report Number 2). Washington D.C.: Comprehensive Report. World Wildlife Fund.

Liou, J. J. H., Yen, L., & Tzeng, G.-H. (2008). Building an Effective Safety Management System for Airlines. Journal of Air Transport Management, 14 (1), 20-26.

Lipscombe, N. and Thwaites, R. (2001). "Education and Training". In Weaver, D. B. (Ed.). *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp.627-638), London: CABI Publishing.

Litvin, S. W. and Fetter, E. (2006). "Can a Festival be too Successful? A Review of Spoleto, USA", *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 18 (1), 41-49

Loomis, L. and Graefe, A. R. (1992). "Overview of NPCA's Visitor İmpact Management Process". *IV World Congress on National Parks and Protected Areas, 10-21 February 1992*, Caracas, Venezuela.

Lück, M. (2003). "Looking into the Future of Ecotourism and Sustainable Tourism". In Michael Lück and Torsten Kirstges (Eds.). *Global Ecotourism Policies and Case Studies,* (pp. 199-202), Clevedon: Channel View Publication.

MacNeely, J. A., Harrison, J. and Dingwall, P. R. (1994). *Protecting Nature: Regional Reviews of Protected Areas.* Cambridge: Page Brothers (Norwich) Ltd. UNEP-WCMC.

Magnin, G. ve Yarar, M. (1997). *Turkiye'nin Önemli Kuş Alanları.* Doğal Hayatı Koruma Derneği, İstanbul.

Mahdavi, A. and Niknejad, M. (2014). "Site Suitability Evaluation for Ecotourism Using MCDM Methods and GIS: Case Study- Lorestan Province, Iran". *J. Bio. Environ.Sci.* 4 (6), 425-437.

Mahruki, N. (1996). *Bir Hayalin Peşinde, Yedi Zirveler Batı Yarıküre ve Antarktika.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mater, B. (1986). *Toprak Oluşumu, Erozyon ve Korunması.* İstanbul: İst. Üniv. Deniz. Bil. Coğ. Enst. Yayınları.

Mater, B. (2004). *Toprak Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Mathieson, A. and Wall, G. (1982). *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts.* London: Longman.

Mawforth, M. (1993). *Eco-Tourism: Terminology and Definition Research Report Series 1,* United Kingdom: Department of Geographical Saciences, University of Plymouth.

Mc Donell, I., Johnny, A. & O'Toole, W. (1998). *Festival and Special Event Management.* Brisbane: John Wiley & Sons Australia Ltd.

McKercher, B. (1991). "Understanding Tourism's Impacts: Six Truths About Tourism. In P.J. Stanton, (Ed.), *Benefits and Costs of Tourism* (pp. 63-74). Newcastle: Institute of Industrial Economics, University of Newcastle.

McKercher, B. (2001). "The Business of Ecotourism. The Encyclopedia of Ecotourism". In Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 521-523), Wallingford: CABI.

McKercher, B. ve Chan, A. (2005), "How Special Is Special Interest Tourism". *Journal of Tourism Research.* 44 (1), 21-31.

McLaren, D. (2003). *Rethinking Tourism and Ecotravel.* New York: Kumarian Press.

Mclntyre, G. (1993). *Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners.* Madrid: World Tourism Organization.

MEGEP. (2007). Eğlence Hizmetleri: Su Sporları, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Mehta, H. (2007). "Towards an Internationally Recognizeed Ecolodge Certification". In Black, R. ve A. Crabtree (Eds.). *Ecotourism Series, Number 5: Quality Assurance and Certification in Ecotourism* (pp.415-434), London: CABI Publishing.

Mercan, Ş. O. (2015). "Turizm Politikasının Tanımı, Özellikleri ve Turizm Politikasını Oluşturan Elemanlar". Derman Küçükaltan, Hüseyin Çeken ve Şefik Okan Mercan (Ed.), *Değişik Perspektifleriyle Turizm Politikası ve Planlaması* (ss. 1-10), Ankara: Detay Yayıncılık.

Mısırlı, İ. (2010). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Middleton, V. T. C. and Hawkins, R. (1998). *Sustainable Tourism A Marketing Perspective.* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Mieczkowski, Z. (1990). *World Trend in Tourism and Recreation*. New York: Peter Lang Publishing.

Miller, M. L and Kaae, B C (1993) "Coastal and Marine Ecotourism: A formula for Sustainable Development?". *Trends*, 30 (2), 35-41.

Mittermeier, R. A., Robles, G. P., Hoffmann, M., Pilgrim, J., Brooks, T., Mittermeier, C. G., Lamoreaux, J. and da Fonseca, G. A. V. (Eds.) (2004). Hotspots (revisited): *Earth's Biologically Richest and Most Endangered Terrestrial Ecoregions.* Cemex, Meksika: Conservation International.

Mobaraki, O., Abdollahzadeh, M. and Kamelifar, Z. (2014). "Site Suitability Evaluation Forecotourism Using GIS and AHP A Case Study of Isfahan Townships, Iran". *Manag. Sci. Lett.* 4, 1893-1898.

Moran G. ve Johnson, S. (2005). *The Completeldiot's Guide to Businness Plans*. New York: Alpha Books.

Mosisch, T. D. and Arthington, A. H. (2004). "Impacts of Recreational Power-boating on Freshwater Ecosystems". In Ralf Buckley (Ed.), *Environmental Impacts of Ecotourism* (pp. 125-154), Wallingford: CABI Publishing.

Mowforth, M. and Munt, I. (1998). *Tourism and Sustainability: Nezo Tourism in the Third World.* London: Routledge.

MTA 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Trabzon ve Kars Paftası. Ankara.

Muehlenbein, M. P. and Ancrenaz, M. (2009). "Minimizing Pathogen Transmission at Primate Ecotourism Destinations: The Need for Input from Travel Medicine*". Journal of Travel Medicine,* 16 (4), 229-232.

Muehlenbein, M. P., Martinez, L. A., Lemke, A. A., Ambu, L., Nathan, S., Alsisto, S., Andauand, P. and Sakong, R. (2008). "Perceived Vaccination Status in Ecotourists and Risks of Anthropozoonoses". *EcoHealth,* 5, 371-378.

Muehlenbein, M. P., Martinez, Leigh. A., Lemke, A. A., Ambu, L., Nathan, S., Alsisto, S. and Sakong, R. (2010). "Unhealthy Travelers Present Challenges To Sustainable Primate Ecotourism". *Travel Medicine and Infectious Disease,* 8, 169-175.

Mutlu, A. (2003). "Doğa Tarihinde Biyokültürel Evrimin Ekolojik Sonuçları ve Doğanın Geleceği İçin Biyokültürel Anlayış" [Bildiri]. *1. Ulusal Doğa Tarihi Kongresi Bildirileri, 14 Kasım 2002,* (ss. 112-138), Ankara: Dönmez Ofset.

Mutluer, M. (2003). *Uluslararası Göçler ve Türkiye.* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Nazik, L. (2008). Mağaraların Araştırılma, Koruma ve Kullanım İlkeleri. Ankara: Belen Yayıncılık Matbaacılık.

Nepal, K. S. (2000) "Tourism in Protected Areas The Nepalese Himalaya". *Annals of Tourism Research,* 27 (3), 661-681.

Nepal, S. K. (2002). "Mountain Ecotourism and Sustainable Development Ecology". *Economics, and Ethics Mountain Research and Development*, 22 (2), 104-109.

Newsome, D., Cole, D. N. and Marion, J. L. (2004). "Environmental Impacts Associated with Recreational Horse-riding". *Environmental Impacts of Ecotourism.* Editör: Buckley, R. Wallingford: CABI.

Newsome, D., Cole, D. N. ve Marion, J. L. (2004). "Environmental Impacts Associated with Recreational Horse-riding". In Buckley, R. (Ed.). *Ecotourism Book Series, Volume 2: Environmental Impacts of Ecotourism,* (pp.61-82), London: CABI Publishing.

Newsome, D., Milewski, A., Phillips, N. and Annear, R. (2002). "Effects of Horse Riding on National Park and Other Natural Ecosystems in Australia". *Implications for Management. Journal of Ecotourism,* 1 (1), 52-74.

Nikolic, N., Missoni, E. and Medved, G. (2005). "Medical Problems in Cycling Tourism". *Journal of Travel Medicine,* 12 (1), 53-54.

Nowaczek, A. M., Moran-Cahusac, C. and Fennell, D. A. (2007). "Against the Current Striving for Ethical Ecotourism". Higham, J. (Ed.), *Critical Issues in Ecotourism Understanding a Complex Tourism Phenomenon.* (pp. 136-157), Oxford: Butterworth-Heinemann.

Nuray, A. (1998). "Karadeniz Çevre Programı Entegre Kıyı Alanları Yönetimi" [Bildiri]. *1. Uluslararası Turizm Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Aralık 1998,* (ss. 152-158), İstanbul.

NZTIF (New Zealand Tourist Industry Federation). (1991). *Code of Environmental Principles for Tourism in New Zealand.* New Zealand: NZTIF.

Oakes, H. (1958). *Türkiye Toprakları.* İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

OECD. (1994). *Tourism Strategies and Rural Development.* France: OECD Press.

Oğuz, K., Oğuz, E. ve Coşkun, M. (2016). "Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Taşkın Risk Alanlarının Belirlenmesi: Artvin İli Örneği" [Bildiri]. *4. Ulusal Taşkın Sempozyumu Bildirileri, 21-24 Kasım 2016,* (ss. 1-12), Rize.

Okano, H. and Samson, D. (2010). "Cultural Urban Branding and Creative Cities: A Theoretical Framework For Promoting Creativity in The Public Spaces, Cities". T*he International Journal of Urban Policy and Planning,* 27 (1), 10-15.

Olalı, H. (1990). *Turizm Politikası ve Planlaması.* İstanbul: Yö Ajans.

Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi.* İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.

Olson, D. M. and Dinerstein, E. (2002). "The Global Priority Ecoregions For Global Conservation". *Annals of the Missouri Botanical Garden,* 89, 199-224.

Onaran, B. (2014). *Sürdürülebilir Pazarlama.* Ankara: Detay Yayıncılık

Opricovic, S. and Tzeng, G. H. (2004). "Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS". *European Journal of Operational Research,* 156 (2), 445-455.

Orams, M. B. (1995). "Towards A More Desirable From of Eco Tourism". *Tourism Management,* 16 (1), 3-8.

Orams, M. B. (2001). "Types of Ecotourism". In Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 23-36), Wallingford: CABI.

Orams, M.B. (2000). "Towards A More Desirable Form of Ecotourism", C. Ryan ve S. Page, (Eds.), *Tourism Management: Towards The New Millennium* (pp. 315-323), Oxford: Elsiver Science Ltd.

Orhan, F. (2014). "Kırsal Turizm Çekicilikleri Yönünden Maden Köyü ve Yaylası (Şavşat)". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 19 (32), 101-122.

Orhan, F. (2015a). "Baraj Göllerinin Alternatif Ekonomik Faaliyetlerde Kullanımı: Borçka Baraj Gölü Örneği". *Marmara Coğrafya Dergisi,* 32, 380-402.

Orhan, F. (2015b). Şavşat'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Ankara: Eflal Ajans.

Orhan, F. ve Gök, Y. (2016). Baraj Yapımı Nedeniyle Yeri Değiştirilen Yerleşmelere Örnek: Oruçlu ve Zeytinlik Köyleri (Artvin). *Doğu Coğrafya Dergisi,* 21 (35), 131-148.

Oruç, O. (2004). Bir Alternatif Turizm Türü Olan Doğa-Atlı Spor Turizminin Kastamonu Örneği Üzerinde İrdelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ozaner, F. S. (2003). "Ekoturizm Etkinliklerinde ve Ekoloji Temelli Çevre Eğitiminde Coğrafyanın Önemi" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyum Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 51-54), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Öcal, T. ve Özcan, F. (2013). "Çamlık Mağaraları ve Turizm Potansiyeli". *Marmara Coğrafya Dergisi,* 28, 423-443.

Öcal, U. (2009). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Öksüz, M. (2015). "Artvin Yayla Eğlenceleri" [Bildiri]. Harun Tunçel (Ed.), *Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu Bildirileri, 6-7 Kasım 2014,* (ss. 303-314), Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Ölgen, M. K. (2003). "Coğrafi Bilgi Sistemleri Yardımıyla Turizm Amaçlı Çevresel Duyarlılığın Belirlenmesi" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyum Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 25-32), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Öter, Z. (2010). "Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi". *Milli Folklor,* 22 (86), 174-185.

Öz, N., Terzioğlu, S., Karaer, F., Erişmiş, U. C., Keskin, B., Turgut, H., Yüksel, E., Ulubağ, T., Cihan, C., Macaroğlu, K. ve Çalışkan, B. K. (2012). *Hatila Vadisi Milli ParkıUzun Devreli Gelişme Planı, Analitik Etüt Raporu.* Ankara: Ortadoğu Ormancılık Proje Etüt ve Müşavirlik Ticaret A.Ş. (ODOPEM).

Özalp, D. (2009). *Doğu Karadeniz Havzası'nda Yayılı Kirletici Kaynakların Belirlenmesi ve Yönetim Önerileri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Özalp, M., Kurdoğlu, O., Erdoğan Yüksel, E. ve Yıldırımer, S. (2010). "Artvin'de Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerin Neden Olduğu/Olacağı Ekolojik ve Sosyal Sorunlar" [Bildiri]. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildirileri, 20-22 Mayıs 2010,* II, (ss. 677-687), Artvin.

Özalp, M., Yavuz, A., Yüksek, T. ve Toker, E. (2009). "Baraj ve Yol Yapımlarının Doğal Kaynaklara Etkisi: Aşağı Çoruh Havzası Örneği" [Bildiri]. *Uluslararası Katılımlı II. Ulusal Baraj Güvenliği Sempozyumu ve Sergisi 13-15 Mayıs 2009,* (ss. 477-488), Eskişehir.

Özaltın, O. ve Gül, A. (2006). "Rekreasyon ve Turizm Kapsamında Orienteering (Hedef Bulma) Etkinliğinin Önemi ve Ülkemizdeki Durum Analizi". *Turizm ve Mimarlık, Turizmde Sosyal, Kültürel, Fiziksel Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler,* Bildiriler Kitabı, 28-29 Nisan 2006. (ss. 264-271), Antalya.

Özbek, H. (2002). Turizmin Çeşitlenmesinde Doğal Kaynaklarımız ve Orinto-Turizmin Yeri. *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, 12-14 Nisan 2002,* (ss. 109-113), Ankara.

Özcan, B. (1982). *XVI. Asırda Artvin'in Anadolu Türk Birliğine Katılması ve İdari Düzeni.* (Bitirme Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü.

Özcüre, G. ve Yavuz, C. (2006). "El Sanatları Ürünlerinin Bulunduğu Yöreye Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Katkıları (Ordu İli Örneği)" [Bildiri]. *Uluslararası Katılımlı Sanat Ekonomisi Sempozyumu 1-2 Aralık 2006,* (ss. 167-183), Çanakkale.

Özdede, D. (2009). Her Yönüyle Şavşat. Samsun: Cem Ofset Matbaacılık.

Özdemir, B., Yücel, S. S. ve Okay, Y. (2016). "Türkiye'de Sert Kabuklu Meyve Türlerinde Organik Tarım" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz II. Organik Tarım Kongresi Bildirileri, 6-9 Ekim 2015*, (ss. 548-561), Rize.

Özdemir, B., Yücel, S. S. ve Okay, Y. (2016). "Türkiye'de Sert Kabuklu Meyve Türlerinde Organik Tarım" [Bildiri]. *Doğu Karadeniz II. Organik Tarım Kongresi Bildirileri,* 6-9 Ekim 2015, (ss. 548-561), Pazar/Rize.

Özdemir, H. (2001). *Artvin Tarihi.* Ankara: Ajans Ege Matbaacılık.

Özdemir, H. (2002). Artvin Tarihi. Ankara: Eğem Matbaacılık.

Özdemir, M. (2017). *Mesudiye İlçesi'nin Coğrafyası.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, M. A. ve Şenkul, Ç. (2008). "İncehisar Havzası'nda (Afyonkarahisar) Jeomorfolojik Anıt Şekillerin Jeoturizm Potansiyeli" [Bildiri]. *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildirileri, 20-23 Ekim 2008,* (ss. 154-166), Çanakkale.

Özdemir, O. (2016). Ekolojik Okuryazarlık ve Çevre Eğitimi. Ankara: Pegem Akademi.

Özdemir, Ü. ve Çelikoğlu, Ş. (2014). "Batı Karadeniz'de Rekreasyonel Açıdan Giderek Önemi Artan Bir Yaylacılık Sahası: Uluyayla". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 19 (32), 79-100.

Özdemir, Ü., Zaman, S. ve Sever, R. (2004). "Rekreasyonel Açıdan Ulukaya Şelalesi ve Kanyonu". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 12, 209-223.

Özdemir, Ü., Zaman, S. ve Sever, R. (2004). "Rekreasyonel Açıdan Ulukaya Şelalesi ve Kanyonu". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 12, 209-223.

Özder, M. A. (1971). *Artvin ve Çevresi 1828-1921.* Ankara.

Özer, M. N. (2005). "Ekolojik Değer Olarak Sulak Alanların Korunmasına Yönelik Stratejiler" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Poster Bildiriler Kitabı, 8-10 Eylül 2005,* (ss. 139-141), Isparta.

Özer, N. (1972). Kuzeydoğu Anadolu' da Yaylacılık. Ankara: Turhan Kitapevi.

Özgen Şanlıöz, H. K. ve Çelebi Kaygalak, S. (2016). "Sürdürülebilir Turizm Politikası ve Planlaması". Nilüfer Kocak (Ed). *Sürdürülebilir Turizm Yönetimi* (ss. 107-172) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Özgen Şanlıöz, K. H., Dilek, S. E., Türksoy, S. S. ve Çelebi Kaygalak, S. (2016). Sürdürülebilir Turizm Yönetimi. Nilüfer Koçak (Ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.

Özgen, H. K. Ş. (2014). "Sürdürülebilir Turizm ve Ulusal Örgütler". Metin Kozak (Ed.), *Sürdürülebilir Turizm Kavranmlar-Uygulamalar* (ss. 311-327) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Özgüç, N. (1998). *Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitapevi.

Özgüç, N. (2011). *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler.* İstanbul: Çantay Kitapevi.

Özgür, E. M. (2011). Nüfus Coğrafyası. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları, Ankara.

Özhatay, N., Byfield, A. ve Atay, S. (2005). *Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı.* İstanbul: WWF Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı).

Özhatay, N., Byfield, A. ve Atay, S., (2003). *Türkiye'nin Önemli Bitki Alanları*. İstanbul: WWF Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı).

Özsarı, S. H. ve Karatana, Ö. (2013). "Sağlık Turizmi Açısından Türkiye'nin Durumu". *The Journal of Kartal Training and Research Hosptital*, 24 (2): 136-144.

Özşahin, E. ve Kaymaz, Ç. K., 2013: "Ecological Impact Assessment and Analysis of Camili (Macahel) Biosphere Reserve Area (Artvin, NE, Turkey)"

Özşahin, E., Kaymaz, Ç. K. ve Albayrak, L. (2015). "Artvin İlinin Biyoklimatik Konfor Şartlarının Analizi ve Turizm Bakımından Önemi". *International Journal of Human Sciences,* 12 (2), 1050-1077.

Öztürk, S. (2002). "Eko Turizm Destinasyonu Olarak İznik" [Bildiri]. *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, 12-14 Nisan 2002*, (ss. 237-242), Ankara.

Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). "Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma". *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 183-195.

Özyavuz, M. (2011). "Sürdürülebilir Kalkınmada Biyosfer Rezervlerinin Önemi" [Bildiri]. *II. Uluslararası Trakya Bölgesi Kalkınma-Girişimcilik Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Ekim 2010*, (ss. 859-873), İstanbul: Erkam Matbaası.

Padin, C. (2012). "A Sustainable Tourism Planning Model: Components and Relationships". *European Business Review*, 24 (6), 510-518.

Page, S. J. and Connell, J. (2006). *Tourism - A Modem Synthesis.* London: Thompson.

Page, S. J. and Dowling, R. K. (2002). *Ecotourism*. Harlow, England: Prentice Hall, Pearson Education.

Papageorgiou, K. and Brotherton, I. (1999). "A Management Planning Fra- mework Based on Ecological, Perceptual and Economic Carrying Capacity: The Case Study

of Vikos-Aoos National Park, Greece". *Journal of Environmental Management*, 56, 271-284.

Pardey, D. (2007). *Seperseries, Marketing for Managers (5th Edition).* Oxford: Pergamon Flexible Learning.

Pareta, K. (2013). "Remote Sensing and GIS Based Site Suitability Analysis For Tourism Development". *Int. J. Adv. Res. Eng. Appl. Sci.* 2 (5), 43-58.

Pekal, K. ve Tilki, F. (2010). "Artvin Çoruh Nehri Su Havzasında Erozyon Kontrolü Amaçlı Ağaçlandırma Çalışmalarının Değerlendirilmesi" [Bildir]. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildirileri, 20-22 Mayıs 2010,* (ss. 656-667), Artvin.

Pekçetinöz, B. (2006). *Denizel Koruma Alanlarında Ekoturizmin Bir Segmenti Olarak Kuş Gözlemciliği Aktiviteleri ve İzmir Kuş Cennetinin Potansiyeli.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Pektaş Yazgan, Ş. (2016). "Ada Turizmi". Tolga Fahri Çakmak ve Füsun İstanbullu Dinçer (Ed.), *Deniz Turizmi* (ss. 239-272) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Pellitero, R., González-Amuchastegui, M. J., Ruiz-Flaño, P. and Serrano, E. (2011). "Geodiversity and Geomorphosite Assessment Applied to a Natural Protected Area: The Ebro and Rudron Gorges Natural Park (Spain)". *Geoheritage Review,* 3 (3), 163-174.

Pforr, C. and Megerle, A. (2006) Geotourism: a perspective from southwestGermany. In: Dowling RK, Newsome D (Eds.), *Geotourism* (pp 119-139), Oxford: Elsevier.

Pırnar, İ. ve İçöz, O. (2009). "Tarım-Turizm İlişkisi ve Bir Alternatif Turizm Ürünü Olarak Türkiye'de Tarım Turizmi". *10. Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri, 21–24 Ekim 2009,* (ss.555–577). Mersin.

Pigram, J. J. and Jenkins, J. (1999). *Outdoor Recreation Management*. London: Routledge.

Polat, A. T. (2006). *Karapınar İlçesi ve Yakın Çevresi Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Kullanımları Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Polat, S., Kargı, S. ve Güney, Y. (2012). "Gümüşsu (Homa) Şelalesi (Çivril-Denizli)". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 203-216.

Polat, V. (1998). *Murgul Cu Madenindeki Atıklar ve Çevresel Etkileri.* (Bitirme Çalışması). Trabzon: K.T.Ü. Müh. Mimarlık Fakültesi Jeoloji Bölümü.

Pomfret, G. (2010). "Package Mountaineer Tourists Holidaying In The French Alps: An Evaluation of Key İnfluences Encouraging Their Participation". *Tourism Management*, 32 (3), 501-510.

Pratiwi, S. (2000). *Understanding Local Community Participation in Ecotourism Development: A Critical Analysis of Select Published Literatüre.* USA: A Master of ScienceThesis, Michigan State University.

Price, M. F., Moss, L. A. G. and Williams, P. W. (1997). "Tourism and amenity migration". In Messerli, B. and Ives, J.D. (Eds.), Mountains of the World: a Global Priority (pp. 249-280), London: Parthenon.

Prideaux, B., Timothy D. J. and Cooper, M. (2009). "Introducing River Tourism: Physical, Ecological and Human Aspects". In Bruce Prideaux and Malcolm Cooper (Eds.), *River Tourism*, (pp. 1-22,),Wallingford: CABI.

Quentin Grafton, R., Adamowicz, W., Dupont, D., Nelson, H., Hill, R. J. and Renzetti, S. (2004). *The Economics of The Environment and Natural Resources.* Malden: Blackwell Publishing Ltd.

Rahemtulla, Y. G. and Wellstead, A. M. (2001). *Ecotourism: Understanding The Competing Expert and Academic Definitions.* Northern Forestry Centre Information Report NOR-X-380, Canadian Forest Service, Ottawa: Micromedia Ltd.

Raju, G. P. (2009). *Ecotourism Guidance for Tour Operato*r. *(1st Edition),* Delhi: Manglam Publications.

Reichel, A., Uriely, N. and Shani, A. (2008). "Ecotourism and Simulated Attractions: Tourists' Attitudes towards Integrated Sites in a Desert Area". *Journal of Sustainable Tourism*, 16 (1), 23-41.

Reid R. D. and Bojanic, D. C. (2006). *Hospitality Marketting Management.* New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Rein, H. (2004). "Ecotourism As A Market: Demands and Successes" [Bildiri]. *II. Uluslararası Turizm Çevre ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 2004,* (ss. 67-77), İzmir.

Reynard, E. and Coratza, P. (2007). "Geomorphosites and Geodiversity: A New Domain of Research". *Geographica Helvetica,* 138-139.

Rızvanoğlu, M. T. (2003). *Ardanuç İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Richardson, J. (1991). "The Case For An Ecotourism Association". In B. Weiler (Ed.). *In Ecotourism Incorporating the Global Classroom Bureau of Tourism Research,* Australia: Canberra.

Richins, H. and Hull, J. (Eds.). (2016). Mountain tourism: Experiences, communities, environments and sustainable futures. CABI.

Roney Akış, S. (2011). *Turizm Bir Sistemin Analizi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Rosemary, B. and Crabtree, A**.** (2007). Stakeholders' Perspectives on Quality in Ecotourism. In Black, R. and A. Crabtree (Eds.), *Ecotourism Series, Number 5: Quality Assurance and Certification in Ecotourism* (pp.136-146), London: CABI Publishing.

Rosenbaum, M. S. and Wong, I. A. (2008). "When Tourists Desire an Artificial Culture: the Bali Syndrome in Hawaii". Arch G. Woodside and Drew Martin (Eds.). *Tourism Management Analysis, Behaviour and Strategy* (pp. 174-184), Wallingford: CABI.

Ross, S. and Wall, G. (1999). "Ecotourism: Towards Congruence Between Theory and Practice". *Tourism Management*, 20 (1), 123-132.

Russell, D., Bottrill, C. and Meredith, G. (1995). *International Ecolodge Survey, In The Ecolodge Sourcebook for Planners and Managers*. North Bennington, V.T.: The Ecotourism Society.

Sağlam, B. ve Öztürk, A. (2008). "Orman Koruma Faaliyetlerinde Etkinliğin Artırılmasında Orman Köylüsü-Ormancılık Teşkilatı İlişkileri: Artvin Orman Bölge Müdürlüğü Örneği". *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 131-143.

Samanta, S. and Baitalik, A. (2015). "Potential Site Selection For Eco-Tourism: A Case Studyof Four Blocks İn Bankura District Using Remote Sensing and GIS Technology", *West Bengal. Int. J. Adv. Res.* 3 (4), 978-989.

Samırkaş, M. ve Bahar, O. (2013). *Turizm, Yoksulluk ve Bölgesel Gelişmişlik Farkları.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Sangpikul, A. (2010). "Marketing Ecotourism Through the Internet: A Case of Ecotourism Business in Thailand". *International Journal of Hospitality&Tourism Administration*, 11, 107-137.

Saraçoğlu, H. (1990). *Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, Öğretmen Kitaptan Dizisi.

Sarı, C. (2007). "Çeşitli Koruma Statülerindeki Alanların Turizm Amaçlı Kullanımı: Güllük Dağı (Termessos) Milli Parkı Örneği". *Atatürk Üniviversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (39), 249-266.

Sarı, C. (2008). "Antalya nın Alternatif Turizm Kaynakları Planlama Yaklaşımları ve Öneriler". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16), 12–45.

Sarış, F. (2012). Kuzeydoğu Türkiye'de (Doğu Karadeniz ve Çoruh Havzaları) Sıcaklık, Yağış ve Akım Serilerinin Rejim ve Trend Analizi" [Bildiri]. *I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildirileri, 28-30 Mayıs 2012,* (ss. 35-47), Erzurum.

Sati, V. P. (2014). "Development of Eco-Tourism and Hydroelectricity". In Allan R., Förstneer, U. Salomons, W. (Eds.), *Towarrds Sustainable Livelihoods and Ecosystems in Mountain Regions* (pp. 91-101), Cham: Springer.

Sayılan, H. (2009). "Endemik Bir Bitki Türü Olan Muş Lalesi'nin (Tulipa sintenisii Baker) Botanik Turizmi (Bitki Gözlemciliği) Amaçlı Değerlendirilmesi". *V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Bildiriler*, 16-17 Ekim 2008, (ss. 473-482), Ankara.

Scace, R. (1993). "An ecotourism Perspective", In Nelson, J., Butler, R. and Wall, G. (Eds.), *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (pp. 59-82), Waterloo: Heritage Resource Centre, University of Waterloo.

Scheftschick, A. (2003). *Wellness lernen. Freizeitdidaktik in der Gesundheitsbildung.* Hamburg: Verlag Dr. Kovać.

Scheyvens, R. (1999). "Ecotourism and the Empowerment of Local Communities". *Tourism Management*, 20 (2), 245-249.

Scott, D. (2006). "Global environmental change and mountain tourism". In Stefan Gössling and C. Michael Hall (Eds.), *Tourism and Global Environmental Change: Ecological, Social, Economic and Political İnterrelationships* (pp. 54-75). New York: Routledge.

Scott, D. and Thipgen, J. (2003). "Understanding the Birder as Tourist: Segmenting Visitors to the Texas Hummer/Bird celebration". *Human Dimensions of Wildlife*, 8, 199-218.

Seçkin, Ö. B. (1997). Peyzaj Yapıları II. İstanbul: İ.Ü. Orman Fakültesi.

Selimoğlu, Ö. (2004). "Dünyada ve Türkiye'de Ekoturizm". *İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi,* 1-20.

Selvi, M. S. (2011). "Sağlık Turizmi". Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (Ed.).*Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (ss. 275-294) içinde. Ankara: *Nobel Akdemik Yayıncılık*,

Serengil, M. (2005). "Ekoturizm ve Türkiye'deki Seyahat Acentalarının Ekoturizm Etkinlikleri" [Bildiri], *1. Bursa Turizm Sempozyumu Bildirileri*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Serim, N. (2015). *Çevre ve Doğal Kaynaklar Ekonomisi.* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Sever, R. (2001). *Berta (Okçular) Çayı Havzası'nın Fiziki Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sever, R. (2002). "Sürdürülebilirlik Bakımından Şavşat Ormanları". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8, 76-97.

Sever, R. (2003). "Çoruh Nehri Enerji Yatırım Projesinin Turizme Olumsuz Etkileri" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyum Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 149-159), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Sever, R. (2005). *Coğraf Açıdan Bir Araştırma: Çoruh Havzası Enerji Yatırım Projeleri ve Çevresel Etkileri*. Ankara: Çizgi Kitabevi.

Sever, R. (2010). "Yusufeli Barajı ve Bazı Çevresel Etkileri" [Bildiri]. Muammer Demirel ve Mustafa Akıllı (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri, 10–12 Haziran 2010,* (ss. 193-206), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

Sever, R. ve Bekdemir, Ü. (2007). "Eko-Turizm Açısından Karagöl-Sahara Milli Parkı (Artvin-Şavşat)".*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (39), 267-287.

Sever, R., Özdemir, Ü., Zaman, S. ve Altaş, N. T. (2003). "Şavşat İlçesi Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Sorunları" [Bildir]. *Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanda Ulaşım, Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu, Bildirileri, 18-20 Aralık 2003,* (ss. 253-266), Trabzon.

Sevindi, C. (2013). "Ekoturizm ve Kuş Gözlemciliği Açısından Kuyucuk Gölü Kuş Cenneti (Arpaçay-Kars)". *Türk Coğrafya Dergisi,* 61, 63-76.

Silah, S. (2002), *Turizme Yönelik Geleneksel El Sanatları İşletmeciliği ve Kültürel Değerleri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Simona, F- J- G., Narangajavanab, Y. and Marques, D. P. (2004). "Canying Capacity in The Tourism Industry: A Case Study of Hengistbury Head". *Tourism Management*, 25, 275-283.

Sindiga, I. (1999). "Alternative Tourism and Sustainable Development in Kenya". *Journal of Sustainable Tourism*, 7 (2), 108-127.

Singh, T., Theuns, H. and Go, F. (1989). Towards Appropriate Tourism: The Case of Developing Countries. Peter Lang, Frankfurt, Germany.

Somuncu, M. (1997). "Doğu Karadeniz Bölümünde Yayla-Dağ Turizminin Bugünkü Yapısı, Sorunları ve Geleceği". *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 273-315.

Somuncu, M. (2000). "Aladağ Milli Parkının Planlanması Sürecinde Planlamaya İlişkin Görüş ve Öneriler" [Bildiri]. *9. Ulusal Bölge Bilimi Planlama Kongresi Bildirileri, 05-06 Ekim 2000*, (ss. 394-405), Trabzon.

Somuncu, M. (2002). "2002 Dünya Dağlar Yılında Dünyada ve Türkiye'de Dağ Turizmi" [Bildiri]. *II. Turizm Şurası Bildirileri, 12-14 Nisan 2002*, (ss.185-192), Ankara: T.C. Turizm Bakanlığı.

Somuncu, M. (2003). "Türkiye'de Koruma Altındaki Dağlık Alanlarda Turizm/Rekreasyon ve Çevre Etkileşimi: Aladağlar ve Kaçkar Dağları Milli Parkı Örnekleri" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyum Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 65-72), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Somuncu, M. (2004). "Dağcılık ve Dağ Turizmindeki İkilem: Ekonomik Yarar ve Ekolojik Bedel". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (1), 1-21.

Somuncu, M. (2005). *Aladağlar: Yaylacılık ve Dağ Göçebeciliği Konusunda Bir Araştırma.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Somuncu, M. (2005). *Aladağlar: Yaylacılık ve Dağ Göçebeciliği Konusunda Bir Araştırma.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Somuncu, M. ve Karadeniz, N. (2004). Türkiye'de Dağlık Alanlarda Ekoturizmin Algılanışı: Aladağlar Örneği" [Bildiri]. *II. Uluslararası Turizm Çevre ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 2004,* (ss. 173-187), İzmir.

Somuncu, M., Kaya Çabuk, N., Akpınar, N., Kurum, E. ve Eceral Özelçi, T. (2012). *Doğu Karadeniz Bölgesi Yaylalarında Çevresel Değişime.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Somuncu, M., Kaya Çabuk, N., Akpınar, N., Kurum, E., Eceral Özelçi, T. (2012). *Doğu Karadeniz Yaylalarında Çevresel Değişim.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sonuç, N. (2014). "Sürdürülebilir Turizm: Tanımı ve İçeriği". Metin Kozak (Ed.), *Sürdürülebilir Turizm Kavranmlar-Uygulamalar* (ss. 13-28). içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Southgate, C. and Sharply, R. (2002). "Tourism, Development and The Environment". In Sharply, R. (Ed.), *Aspects of Tourism 5: Tourism and Development: Concepts and Issues* (pp. 231-262), Clevedon: Channel View Publications.

Sowman, M. S. (1987). "A Procedure for Assessing Recreational Carrying Capacity of Coastal Resort Areas". *Landscape and Urban Planning*, 14 (4): 331-344.

Soykan, A., Efe, R. ve Atasoy, E. (2008). "Dağların Fonksiyonları: Türkiye Dağları Örneği". [Bildiri]. *Education, Science, Economics and Technologies in the Global World, 12-14 September 2008,* Burgas (Bulgaria).

Soykan, A., Efe, R. ve Atasoy, E. (2008). "Dağların Fonksiyonları: Türkiye Dağları Örneği". [Bildiri]. Education, Science, Economics and Technologies in the Global World, 12-14 September 2008, Burgas (Bulgaria).

Soykan, F. (1999). "Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 67-75.

Soykan, F. (2000). "Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması". *Ege Coğrafya Dergisi,* 11, 39-55.

Soykan, F. (2003). "Coğrafi Çevrenin Turizm Amaçlı Değerlendirilmesinde Turizm Potansiyelini Saptamanın Önemi" [Bildiri]. *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu Bildirileri, 16-18 Nisan 2003,* (ss. 17-24), İzmir.

Soykan, F. (2004). "Yerele Ekonomi Ürünlerinin Kırsal Turizm İçin Önemi ve İzmir Örneği (Türkiye)" [Bildiri]. *II. Uluslararası Turizm Çevre ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 2004,* (ss. 113-126), İzmir.

Sözen, M. (2013). "Kelebekler; Doğanın Sessiz Kanatları*". Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Dergisi,* 1-20.

Sözer, A. N. (1972). *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*. Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret.

Spenceley, A. (2005), "Nature-Based Tourism and Environmental Sustainability in South Africa", *Journal of Sustainable Tourism,* 13 (2), 136-170.

Sproule, K. W. (1996). "Community-Based Ecotourism Development: Identifying Partners in The Process". *Paper Presented At The Ecotourism Equation: Measuring the Impacts (ISTF) Conference,* (pp. 233-250), Yale School of Forestry and Environmental Studies, USA. https://environment.yale.edu/publication-series/documents/downloads/0-9/99sproule.pdf

Stanciu, E., Avcıoğlu, B., Lise, Y. (2010). *Korunan Alanlarda Hızlı Değerlendirme ve Önceliklendirme: 2009 Sonuçları ve 2005 Yılı Karşılaştırması*. İstanbul: WWF-Türkiye.

Stefan, H. G., Fang, X. and Hondzo, M. (1998). "Simulated Climate Change Effects On Yearround Water Temperatures İn Temperate Zone Lakes". *Climatic Change,* 40: 547–76.

Sucu, S. ve Dinç, T. (2008). "Çoruh Havzası Projeleri" [Bildiri]. *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Bildirileri, 20-22 Mart 2008,* (ss. 33-38), Ankara.

Sultanov, E. (2006). "Surveys in Caucasian Black Grouse Habitats in Azerbaijan", *Grouse News,* 31, 25-28.

Sungur, Z. (2012). "Sürdürülebilir Ekoturizmin Toplumsal Etkileri: Türkiye'den Örnekler" [Bildiri]. *International Conference On Eurasian Economies, 11-13 October 2012* (ss. 338-344), Kazakhstan.

Surat, H. (2011). *Yusufeli ve Çevresinde Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Ekoturizm Planlamasında Katılımcı Yaklaşımla Etkinlik Seçimi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Surat, H. (2016). "Artvin İlinin Eko Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* 52, 139-158.

Surat, H., Surat, Z. B. ve Özdemir, M. (2014). "Korunan Alanların Rekreasyonel Kullanımı ve Yerel Halkın Farkındalığı: Borçka Karagöl Tabiat Parkı Örneği" [Bildiri]. *II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu "Akdeniz Ormanlarının Geleceği: Sürdürülebilir Toplum ve Çevre" Bildirileri, 22-24 Ekim 2014,* (ss. 331-342), Isparta.

Sümerkan, M. R. (1997). *Doğu Karadeniz'de Dağlar Yaylalar ve Turizm.* Trabzon: Eser Ofset.

Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu 2002. (2002). Gürel, T. ve Sibel, S. (Ed.), *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg 2002 Türkiye Ulusal Raporu*. Ankara: Mas A.Ş.

Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable Tourism Management (1st Publish)*. London: CAIB Publishing.

Şafak, İ. (2003). "Türkiye'deki Av Turizmi Uygulamalarının Özel Avlak İşletmelerine Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* A, 2, 133-148.

Şahin, İ. F. ve Yazıcı, İ. H. (2004). "Coğrafî Bir Tanıtım: Erzincan Yıldırım Akbulut Kayak Turizm Merkezi". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9 (12). 325-344.

Şahin, R., Şahin, Z. ve Akalın, Z. (1997). Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması.

Şavşat Kaymakamlığı. "Şavşat Turizm Rehberi". Tanıtım Kitabı. Şavşat: Şavşat Kaymakamlığı.

Şavşat Kaymakamlığı. "Şavşat Yeşil Düşler Diyarı". Tanıtım Kitabı. Şavşat: Şavşat Kaymakamlığı.

Şekercioğlu, C. H. (2005). Kuş Gözlem Turizmi (Birdwatching tourism). Yeşil Atlas, 8, 90-93.

Şen, S. D. (2010). *Turizmin Çevresel Etkileri ve Bir Çözüm Olarak Ekoturizm*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenol, F. (2011). "Kamp ve Karavan Turizmi". Necdet, H. ve Cevdet, A. (Ed.). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (ss. 481-499) içinde. Anakara: Nobel Akademik Yayıncılık.

T. C. Kalkınma Bakanlığı Özel Ihtısas Komısyonu Raporu 2023. (2014). 1*0. Kalkınma Planı 2014-2018 (Su Ürünleri).* Ankara: T. C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Artvin Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2013). *Artvin İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu 2012.* Ankara: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ÇED ve Çevre Hizmetleri Şube Müdürlüğü.

T.C. Artvin Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2017). *Artvin İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu.* Ankara: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ÇED ve Çevre Hizmetleri Şube Müdürlüğü.

T.C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2016). *"Brifing".* Artvin: Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

T.C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2012). *Artvin İli Kültür Envanteri.* Artvin: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

T.C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2014). Artvin İli Turizm Brifing Raporu. Artvin: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

T.C. Artvin Valiliği İl Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü. (2016). *İl Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2016 Yılı Faaliyet Raporu.* Artvin: İl Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD).

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2007). *Türkiye'deki Korunan Alanlar ve Çevresinde Sürdürülebilir Turizm Gelişim Stratejidi Rehberi: Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi Projesi Deneyimi*. Ankara: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı.

T.C. Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı. (2012). TR 90 Bölgesi Saha Çalışması İmalat Sanayi Raporu, http://www.doka.org.tr/TR/yayinlar/Raporlar-Serisi_TR90-Bolgesi-Imalat-Sanayi-Saha-Calismasi-Raporu-page-2

T.C. Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı. (2012). TR 90 Bölgesi Saha Çalışması İmalat Sanayi Raporu, http://www.doka.org.tr/TR/yayinlar/Raporlar-Serisi_TR90-Bolgesi-Imalat-Sanayi-Saha-Calismasi-Raporu-page-2.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2006). *Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı Cilt I.* Ankara: T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2008). *Karagöl Sahara Milli Parkı Uzun Devreli Kalkınma Planı.* Ankara: T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2014). *Rize Doğa Turizmi Master Planı.* Rize: Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürlüğü.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2016). *Borçka Karagöl Tabiat Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı.* Ankara: T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı 12. Bölge Müdürlüğü Artvin Şube Müdürlüğü, 2013: "Artvin İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013 - 2023"

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı 12. Bölge Müdürlüğü-Artvin Şube Müdürlüğü (2016). *Artvin İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019.* http://bolge12.ormansu.gov.tr/12bolge/Files/doga%20master/Artvin%20Tabiat%20Turizmi%20Master%20Plan%C4%B1.pdf.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı 12. Bölge Müdürlüğü-Artvin Şube Müdürlüğü (2013). Artvin İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023. http://bolge12.ormansu.gov.tr/12bolge/Files/Artvin%20Do%C4%9Fa%20Turizmi%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı 12. Bölge Müdürlüğü-Artvin Şube Müdürlüğü (2007). Camili Biyosfer Rezervi Tanıtım Broşürü. Artvin: Artvin Şube Müdürlüğü.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. (2006). *Kaçkar Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı Analitik Etüt ve Sentez Raporu (Cilt I-II).* Ankara: BELDA.

T.C. Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, (2002). "Türkiye'nin Turizm Değerleri"

TABB (Türkiye Afet Bilgi Bankası) (2000-2018). Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) https://tabb-analiz.afad.gov.tr/

Tahmiscioğlu, M. S., Anul N., Ekmekçi, F. and Durmuş N. (2007). "Positive and Negative Impacts of Dams on the Environment". *International Congress on River Basin Management, 22-24 March 2007,* Antalya.

Tandoğan, A. (1971). "Çayeli-Pazar Yöresinin Fiziki Coğrafyası". *Coğrafi Arşatırmalar Dergisi*, 3-4, 205-294.

Tandoğan, A. (1989). *Türkiye'de 1975-1980 Döneminde iller Arası Göçler.* Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme.* İstanbul: İstanbul Üniviversitesi Yayınları.

Tarkan, M. T. (1963). *Rize Yöresi Coğrafi Etüdü.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Tarkan, M. T. (1973a). Orta ve Aşağı Çoruh Havzası Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması. Ankara: Sevinç Matbaası.

Tarkan, M. T. (1973b). *Rize-Hopa Yöresi Coğrafi Etüdü.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Taş, S. (2012). *Trabzon ve Ekoturizm: Yerli Ziyaretçilerin Yöreyi Değerlendirmesine Yönelik Bir Araştırma.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesi: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekoğlu, O. ve Yıldırım, A. (2011). "Karadeniz Bölgesi Yöresel Tekstil Ürünlerinin Turizm Bağlamında İncelenmesi. Turizmin Ekonomik Etkisi" [Bildiri]. *Uluslararası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu Bildirileri, 07-09 Ekim 2010,* (ss. 75-83), Giresun.

Temizkan, S. P. ve Çiçek, D. (2015). "Sağlık Turizmi Kavramı ve Özellikleri". Saadet Pınar Temizkan (Ed.), *Sağlık Turizmi* (ss. 11-36) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Tetik, N. (2012). *Turist Rehberlerinin Ekoturizm Alanındaki Yeterlilikleri: Doğu Karadeniz Örneği.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

The International Ecotourism Society. (2000). Ecotourism Statistical Fact Sheet, 1-3. http://www.active-tourism.com/factsEcotourism1.pdf

Tıraş, M. (1994). *Bölgesel Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Yusufeli ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tırıl, A. (2005). "Doğal Alanlarda Korumacı Bir Turizm Etkinliği Kuş Gözlemciliği" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Poster Bildirileri, 8-10 Eylül 2005,* (ss. 175-177), Isparta.

Tırıl, A. (2006). "Göller Bölgesi'nin Kuş Gözlem Potansiyeli" [Bildiri]. Nazmi Avcı (Ed.). *2. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu Bildirileri, 9-12 Kasım 2006,* (ss. 265-273), Eğirdir/Isparta, Ankara: Nobel Yayın.

Tırıl, A. (2011). "Karadeniz Bölgesi Sulak Alanlarının Ekoturizm Bağlamında Değerlendirilmesi" [Bildiri]. *Uluslararası Doğu Karadeniz Turizm Sempozyumu Bildirileri, 07-09 Ekim 2010,* (ss. 60-74), Giresun.

Tilki, F., Güner, S. ve Tüfekçioğlu, A. (2005). "Artvin-Hatilla Vadisi Milli Parkında Böcek Zararı (Ips typographus L.) ve Milli Parklarda Silvikültürel Çalışmalar" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Poster Bildirileri, 8-10 Eylül 2005,* (ss. 29-31), Isparta.

Tisdell, C. (1994). *Ecotourism, Economics and The Environment. Working Paper On Biodiversity Conservation: Studies in İts Economics and Management, Mainly in Yunnan.* China. Working Paper No. 9. The University of Queensland.

Tisdell, C. (1996). "Ecotourısm and the Envıronment: Observatıons from China". *Travel Research Journal,* 34 (4), 11-19.

Tokmak, C. (2008). *Sürdürülebilir Turizm Açısından Taşıma Kapasitesi: Topkapı Sarayı Örneği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Toprak Su Genel Müdürlüğü. (1984). Çoruh Havzası Toprakları. Ankara: Toprak, Su Genel Müd. Yay. No: 756. Raporlar Serisi: 94.

Torlak, Ö. ve Altunışık, R. (2009). "Tüketici Davranışı Araştırmalarında Ölçek ve Soru Formları Tasarımının Araştırma Bulguları Üzerine Etkileri". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi,* 1 (1), 1-19.

Torun, F. (1998). *Her Yönüyle Artvin ve Örnek Bir Köy İncelemesi.* Kocaeli: Doruk Basım Yayın Reklamcılık.

Tribe, J. (2005). *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism.* Oxford: Buttenvorth-Heinemann.

Tribe, J. (2011). *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism.* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Tseng, M. L. (2009). Using The Extension of DEMATEL To İntegrate Hotel Service Quality Perceptions into A Cause-Effect Model in Uncertainty. *Expert Systems with Applications,* 36, 9015-9023.

Tuna, M. (2007). *Turizm, Çevre ve Toplum (Marmaris Örneği).* Ankara: Detay Yayıncılık.

Tuncel, M. (1992). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-Artvin Maddesi (Cilt: 3),* İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası.

Tunç, A. ve Saç, F. (1998). *Genel Turizm.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Tunçdilek, N. (1969). Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* 7 (14), 15-28.

Tunçel, H., Gürgen, G., Çiçek, İ. ve Doğu, A. F. (2004). "Doğu Karadeniz Dağlarında Yaylacılık". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14 (2), 49-66.

Tunçtaner, K. (2013). "Küresel Felaket". *Orman ve Av,* 3, 12-23.

Turan, M. U. ve Süme, V. (1998). "Doğu Karadeniz Sahil Karayolu ve Kıyı Koruma Yapıları" [Bildiri]. Erdal Özhan (Ed.). *Türkiye Kıyıları 98 Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları II. Ulusal Konferansı [Bildiri]. 22-25 Eylül 1998,* (ss. 915-922), Ankara: KAY Türkiye Milli Komitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Turkey Heliski, (2010). Helicopter Skiing in Turkey. http://www.heliski.pro/documents/brochure-HELISKI-webfinal.pdf

Turoğlu, H. (2005). "Fiziksel Planlama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri" [Bildiri]. *EGE Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu Bildirileri, 27–29 Nisan 2005,* (ss.355-368), İzmir.

Turoğlu, H. ve Özdemir, H. (2005). "Bartın İlinin Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 10 (13), 97-116.

Turoğlu, H. ve Özdemir, H. (2005). "Bartın İlinin Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 10 (13), 97-116.

Tüfekçioğlu, M. ve Yavuz, M. (2016). "Yusufeli Mikro Havzasında (Artvin) Yüzey Erozyonu Toprak Kaybının Tahmin Edilmesi ve Erozyon Risk Haritasının Oluşturulması". *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 17 (2), 188-199.

Tükeltürk, Ş. A. ve Yılmaz, İ. A. (2013). "Ekoturizm". Şule Aydın Tükeltürk ve Mustafa Boz (Ed.), *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler* (ss. 3-29), Ankara: Detay Yayıncılık.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2012). *Beşeri Coğrafya (İnsan, Kültür, Mekan).* İstanbul: Çantay Kitapevi.

Türkay, O. (2014). *Destinasyon Yönetimi Yönetim Bilim Bakış Açısıyla İşlevler, Yaklaşımlar ve Araçlar.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Türker ve Çetinkaya, (2009). *Batı Karadeniz Bölümü Ekoturizm Potansiyeli.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Türker, N. (2002). *Konaklama İşletmelerinde Çevre Duyarlılığı: Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Çevre Duyarlılığı Bakış Açısına Yönelik Bir Uygulama.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkeş, M. (2010). Klimatoloji ve Meteoroloji. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Türkiye Ormancılar Derneği-TODEG. (2010). *Orman Ekosistemlerinde Ekoturizm Çalıştayı ve 10. Yılında TODEG.* Ankara: Dönmez Ofset.

Türkmen, İ. (2012). "Kalkınmada Öncelikli Yöreler Çerçevesinde Tunceli'ye Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1963-1981)". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (2), 295-307.

Türksoy, A. ve Özkan Yürik, E. (2008). "Özel İlgi Turizmi". N. Hacıoğlu ve C. Avcıkurt (Eds.). (ss. 255-273) içinde. *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Türksoy, A. ve Türksoy, S. S. (2010). "Termal Turizmin Geliştirilmesi Kapsamında Çeşme İlçesi Termal Kaynaklarının Değerlendirilmesi". *Ege Akademik Bakış,* 10 (2), 701-726.

Türksoy, A. ve Yürik Özkan, E. (2011). "Özel İlgi Turizmi". Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (Ed.), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (ss. 255-273) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Türksoy, S. S. ve Dilek, S. E. (2016). "Turizm ve Çevre: Kavramsal Çerçeve". Nilüfer Kocak (Ed). *Sürdürülebilir Turizm Yönetimi* (ss.1-26) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

TÜROFED. Turizm Rapora (2014). http://www.turofed.org.tr/PDF/DergiTr/ Turizm_Raporu TUROFED%20RAPOR.pdf

TÜRSAB, İstatistikler, http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler

Uçar, N. (2010). *Turizmin Kırsal Alana Etkisi: Gökçeada Örneği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ulaş, D. (2010). "Macahel'de Hidroelektrik Santrallerin ve Ekoturizmin Çevreye ve Yöre Halkına Etkileri". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi,* 21 (1), 151-158.

UNEP and UNWTO. (2005). *Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers.* Paris and Madrid: UNEP & UNWTO Publishing.

UNEP and WTO. (2002). *The World Ecotourism Summit 19-22 May 2002 Final Report*. Paris: UNEP and WTO.

UNEP and WTO. (2002). *The World Ecotourism Summit 19-22 May 2002 Final Report*. Paris: UNEP and WTO.

UNEP. (2006). *Wildlife Watching and Tourism: A Study on The Benefits and Risks of A Fast Growing Tourism Activity and Its Impacts on Species*. Born: United Nations Environment Programme,

UNESCO. (2000). *Biosphere Reserves: Special Places for People and Nature.* Paris: UNESCO Division of Ecological Sciences.

UNESCO. (2015). Camili Biosphere-Reserves. http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/europe-north-america/turkey/camili/

UNWTO, Tourism and the Sustainable Development Goals. http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284417254.

UNWTO. (2013). *Sustainable Tourism for Development Guidebook.* Madrid: UNWTO Publishing.

Usta, Ö. (2002). *Genel Turizm.* İzmir: Anadolu.

Uzun S. ve Uzun A. (2001). "Gömme Ekmek Kültürü ve Toprak Pilekiler". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 5, 375-389.

Uzun, A. ve Somuncu, M. (2014), "Dağlık Alanlarda Sürdürülebilir Kalkınma" [Bildiri]. M. Ertürk ve Uzun, A. Danacıoğlu, (Ed.). *Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildirileri, 4-6 Haziran 2014,* (ss. 46-57), Muğla.

Uzun, A., Yılmaz, C., Zeybek, H. İ. ve Bahadır, M. (2015). "Giresun, Aksu Çayı Havzasındaki Bazı Turistik Çekiciliklerin Turizm Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi". S. Zaman ve O. Coşkun (Ed.), *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay* içinde (s. 287-301). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Uzun, S., Uzun, A., Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ. (2005). "Erfelek Çağlayanları-Sinop". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 14, 331-349.

Üçler, A. Ö., Ölmez, Z. ve Altaş, Y. (1998). "Artvin Yöresi Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Çalışmalarının Gerçekleşme Durumu ve Karşılaşılan Sorunlar" [Bildiri]. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Ormancılığımız Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Ekim 1998,* (ss. 379-384), İstanbul: İ.Ü. Orman Fakültesi Yayınları.

Üçüncü, O. (2009). *Turizmde Çevre Etiketi Olarak Mavi Bayrak.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülker, İ. (1992). *Dağ Turizmi: Planlama Yöntemleri, Yüksek Dağlarımız, Kayak Merkezleri.* Ankara: T. C. Turizm Bakanlığı.

Ülker, İ. (2006). *Dağlarımız: Dağ Sporları ve Dağ Turizmi, Yüksek Dağlarımız ve Kayak Merkezleri.* Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ünsal, O. (1999). *Artvin ve Çevresinde Yaylacılık ve Pancarcı Şenikleri.* İstanbul: Mart Yayınevi.

Ünsal, V. (2006). *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle (Bayburt-İspir-Yusufeli) Çoruh Havzası.* Trabzon: Karadeniz Matbaacılık.

Ünver, S. (2013). "Orman Yollarında Puanlandırma Yöntemiyle Yol Kalite Sınıflarının Belirlenmesi: Karanlıkdere Örneği". *Kastamonu Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 211-219.

Vafadarnikjoo, A., Mobin, M. ve Firouzabadi, S. M. A. K. (2016). "An Intuitionistic Fuzzy-Based DEMATEL to Rank Risks of Construction Projects". *Proceedings of the 2016International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Detroit, September 23-25, 2016,* pp. 1366-1377, Michigan, USA,

Vafadarnikjoo, A., Mobin, M., Salmon, C. & Javadian, N. (2015). An integrated gray-fuzzy cause and effect approach to determine the most significant categories of project risks. Proceeding of the 2015 ISERC Conference, Nashville, TN, USA.

Viñals M. J., Morant, M., El-Ayadi, M., Teruel, L., Herrera, S., Flores, S., Iroldi, O. (2003). A Methodology For Determining The Recreational Carrying Capacity of Wetlands. In B, Garrod & J. C. Wilson (Eds.), Marine Ecotourism: Issues and Experiences (pp. 79-99). Clevedon: Channel View Publications.

Wall, G. and Mathieson, A. (2006). *Tourism: Change, Impacts and Opportunities*. Harlow: Pearson Education Limited.

Wallace, G. N. (1993). "Visitor Management: Lessons from Galapagos National Park" In Kreg Lindberg and Donald E. Hawkins (Eds.), *Ecotoruism; A Guide for Planners & Managers, The Ecotourism Society,* (pp.55-81), North Bennington: Ecotourism Society.

Wallace, G. N. and Pierce, S. (1996). "An Evaluation of Ecotourism in Amazonas, Brazil". *Annals of Tourism Research,* 23 (4), 843-873.

Wang, H. and Tong, M. (2012). "Community Participation in Environmental Management of Ecotourism". In Jaime A. Seba (Ed.), *Ecotourism and Sustainable Tourism: New Perspectives and Studies,* (pp. 38-44), Toronto: Apple Academic Press.

Wearing, S. (1995). "Professionalisation and accreditation of ecotourism". *Leisure and Recreation.* 37(4): 31-36.

Wearing, S. (2001). "Exploring Socio-cultural Impacts on Local Communities". Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopaedia of Ecotourism*, (pp. 395-410). Wallingford: CABI.

Wearing, S. (2001). "Exploring Socio-cultural Impacts on Local Communities". Weaver, D. B. (Ed.), *The Encyclopaedia of Ecotourism*, (pp. 395-410). Wallingford: CABI.

Wearing, S. and Neil, J. (2009). *Ecotourism: Impacts, Potantials and Possibilities (Second Edition).* Oxford: Butterworth-Heinmann.

Weaver, D. (1998). *Ecotourism in the Less Developed World.* Wallngford: CABInternational.

Weaver, D. (1998). *Ecotourism in the Less Developed World.* Wallngford: CABInternational.

Weaver, D. and Lawton, L. (2002). "Overnight Ecotourist Market Segmentation in The Gold Coast Hinterland of Australia". *Journal of Travel Research,* 40 (4), 270–280.

Weaver, D. B. (1999). "Magnitute of Ecotourism in Costa Rica and Kenya". *Annals of Tourism Research,* 26 (4), 792-816.

Weaver, D. B. (2001a). "Methodologies, Research and Resources". In Weaver, D. B. (Eds), *The Encyclopedia of Ecotourism.* (pp. 595-596). Wallingford: CABI.

Weaver, D. B. (2001b). Introduction to Ecotouism. In Weaver, D.B. (Ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism.* (pp. 1-3). Wallingford: CABI.

Weaver, D. B. (2002). "Hard-core Ecotourists in Lamington National Park, Australia". *Journal of Ecotourism,* 1 (1), 19-35.

Weaver, D. B. (2005). "Comprehensive and Minimalist Dimensions of Ecotourism". *Annals of Tourism Research,* 32 (2), 439-455.

Weaver, D. B. and Fennell, D. A. (1997). "The Vacation Farm Sector in K Saskatchewan A Profile of Operations". *Tourism Management,* 18 (6), 357-365.

Weaver, D., Glenn, C. and Rounds, R. (1995). Ecotourism in Manitoba. Brandon: Prepared by Brandon Univ., Rural Dev. Inst., for Manitoba Rural Development, MB. RDI Rep. Ser.

Weaver, D.B. and Lawton, L. J. (2007). "Twenty Years on: The State of Contemporary Ecotourism Research". *Tourism Management,* 28, 1168–1179.

Welling, J. and Arnason, T. (2016). External and Internal Challenges of Glacier Tourism Development in Iceland. Harold Richins and John Hull (Eds), *Mountain Tourism: Experiences, Communities, Environments and Sustainable Futures* (pp. 174-183), Wallingford: CABI.

Wezel, A. and Jauneau J. C. (2011). Agroecology-Interpretations, Approaches and Their Links to Nature Conservation, Rural Development and Ecotourism. In W. Bruce Campbell and Silvia López Ortíz (Eds.), *Integrating Agriculture, Conservation and Ecotourism: Examples from the Field.* (pp. 1-25). London: Springer.

Wight, P. (1993). "Ecotourism: Ethics or Eco-sell?". *Journal of Travel Research,* 31 (3), 4-14.

Wight, P. A. (1993). "Sustainable Ecotourism: Balancing Economic, Environmental and Social Goals Within An Ethical Framework". *Journal of Tourism Studies,* 4 (2), 54-66.

Wight, P. A. (1994). "Environmentally Responsible Marketing of Tourism. In Cater, E. and Lowman, G. (Eds.) *Ecotourism: A Sustainable Option.* (pp. 39-55). London: John Wiley and Sons.

Wight, P. A. (1995). "Greening of Remote Tourism Lodges". *Paper Presented at Shaping Tomorrow's North: The Role of Tourism and Recreation October 12–15, 1995,* Ontario: Lakehead University, Thunder Bay,

Wight, P. A. (2002). Ecotourism in The Americas in The International Year of Ecotourism. *Te´oros, Revue de Recherche en Tourisme,* 21 (3), 28-37.

Wild, C. (1994). "Issues in Ecotourism". In C. Cooper and A. Lockwood (Eds.) *Progress in Tourism Recreation and Hospitality Management,* (pp. 12–21). Chichester: John Wiley & Sons.

Williams, S. (2009). *Tourism Geography A New Synthesis.* Oxon: Routledge.

Wilson, J. and Udal, L. (1992). *Folk Festivals: A Handbook for Organization and Management.* Knoxville: University ot Tennessee Press.

Wilson, J. C. (2003). "Planning Policy Issues for Marine Ecotourism". Brian Garrod and Julie C. Wilson (Eds.), *Marine Ecotourism: Issues and Experiences,* (pp. 48-65), Clevedon: Channel View Publications.

Wilson, J. C., Garrod, B. and Bruce, D. M. (2001). "Planning Policy İssues and Opportunities For Genuinely Sustainable Ecotourism: Experiences From The EU Atlantic Area". *Paper Presented At The ATLAS 10th Anniversary Conference, Tourism, Innovation and Regional Development, Dublin October 2001.* European Association for Leisure and Tourism Education ATLAS.

Wilson,S., Fesenmaıer, D. R., Fesenmaıer, J. and Van Es, J. C. (2001). "Factors for Success in Rural Tourism Development". *University of Illinois, Journal of Travel Research,* 40 (2), 132-138.

Wood, M. E. and Halpenny, E. A. (2001). "Ecotourism Certification and Evaluation: Progress and Prospects". Xavier Font and Ralf C. Buckley (Eds), *Tourism Ecolabelling Certification and Promotion of Sustainable Management.* (pp. 121-139), Wallingford: CABI Publishing.

Wood, M. E. (2002). *Ecotourism: Principles, Practices and Policies for Sustainability*. (1st Edition). Paris: United Nations Publications (UNEP).

WTO. (1978). *Economic Review of World Tourism.* UNWTO.

WTO/UNEP. (1992). *Guidelines: Development of National Parks and Protected Areas for Tourism.* WTO/UNEP Technical Report Series No: 13.

Wu, W.-W. and Lee, Y.-T. (2007). Developing Global Managers' Competencies Using The Fuzzy DEMATEL Method. Expert Systems with Applications, 32(2), 499-507.

WWF. (2006). Kafkasya Ekolojik Bölge Koruma Planı. İstanbul: WWF-Türkiye.

Yağcı, İ. Ö. (2000). *Ekoturizm.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yalçınalp, E. (2010). *Uzungöl'e Özel Çevre Koruma Bölgesi'nin Biyotop Haritalaması ve Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yalçınlar, İ. (1951). "Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinin Glasyasyon Şekilleri". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* 2, 20-55.

Yaşar, G. (2002). *Kahramanmaraş İlinde Ekoturizm Olanaklarının İncelenmesi ve Potansiyel Alanların Tespiti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yavuz, A. (2010). "Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7 (14), 63 - 86.

Yavuz, M. (2011). *Afyonkarahisar-Sandıklı İlçesi Akdağ Tabiat Parkı'nın Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaylalı, A. ve Sürücü, Ö. (2016). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yazıcı, H. ve Cin, M. (1997). "Uzungöl Turizm Merkezinde Coğrafi Gözlemler". *Türk Coğrafya Dergisi,* 32, 57-77.

Yazıcı, N. ve Yüce, A. (2010). "Bölgesel Kalkınmada Turizm Faaliyetlerine Yönelik Bir Değerlendirme: Yusufeli Örneği" [Bildiri]. Muammer Demirel ve Mustafa Akıllı (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri, 10–12 Haziran 2010,* (ss. 149-159), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

Yeğen, Y., Ayartepe, S., Sümerkan, R. ve Kırmızı, H. (2007). *Ekodiyalog Projesi Çevre ve Ekoturizm.* Ankara: Matek Matbaacılık.

Yeşil, P., Yeşil, M., ve Yılmaz, H. (2008). "Jeolojik Miras Alanlarının Alternatif Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi: Ballıca Mağarası Örneği". *Journal of the Faculty of Agriculture*, 39 (2), 241-248.

Yıldırım, T. (2012). "Doğu Akdeniz'de Ekoturizm Potansiyelinin Çevre Düzeni Planlarıyla Yönetimi (Adana İli Kıyıları Örneği)". [Bildiri]. *1. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu "Bölgesel Destinasyon Yönetimi" Bildirileri, 20-22 Nisan 2012,* (ss. 63-80), Adana: Çukurova Ofset Matbaacılık.

Yıldırımer, S., Özalp, M. ve Erdoğan Yüksel, E. (2015). "Büyük Baraj Projeleri ve Bağlantılı Yol İnşaatları Sonucunda Çoruh Nehri Havzasında Oluşan Arazi Kayıplarının ve Tahribatlarının Belirlenmesi". *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 16 (1), 1-17.

Yıldız, K. (2000). *Bitki Coğrafyası.* Manisa: Emek Matbaacılık.

Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. ve Yılmaz, M. (2011). *Çevre Bilimi.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Yılmaz, B. S., Gülibrahimoğlu, İ., Yazıcı, E. N., Yaprak, S., Saraloğlu, A., Konak, O., Köse, Z., Çuvalcı, F., Tosun, C. Y. (1998). *Artvin ilinin Çevre Jeolojisi ve Doğal Kaynakları.* Ankara: MTA Genel Müdürlüğü Jeoloji Etüdleri Dairesi.

Yılmaz, C., Uzun, A., Zeybek, H. İ. ve Kaya, M. (2012). "Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerin Coğrafi Ortam Üzerine Etkilerine Bir Örnek: Ayancık HES*", e-Journal of New Word Sciences Academy*, 7 (3), 56-63.

Yılmaz, E. (2002). "Entegre Doğal Kaynak Yönetimi ve Bir Çalıştay". *Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi (DOA)*, 8, 1-30.

Yılmaz, H. (2008). *Turizm Çeşitlendirmesi Kapsamında Ekoturizmin Ürünü Olarak Tatil Çiftlikleri: Türkiye'deki Tatil Çiftliklerine Yönelik SWOT Analizi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, H. (2010). "Artvin Kenti ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi" [Bildiri], *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Bildirileri, 20-22 Mayıs 2010,* 4, (ss. 1595-1605), Erzurum.

Yianna, F. ve Poulicos, P. (2005). *GIS Contribution fort he Evaluation and Planing of Tourism: A Sustainable Tourism Perspective*. http://www.iacm.forth.gr/papers/HellasGI-Thess.pdf

Young M. ve Jude, M. (2008). *Iexec Enterprise Essentials Companion Guide.* Indianapolis: Cisco Press.

Yurt Ansiklopedisi (1982). *Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını.* İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Yücel, C. (2002). *Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm.* İstanbul: TÜRSAB AR-GE Departmanı.

Yücel, C. (2006). Türkiye'de Rafting Akıntıya Kürek Çekiyor. TÜRSAB Ar-Ge Departmanı. http://www.tursab.org.tr/dosya/1013/06eyraft2_1013_1553015.pdf.

Yücel, M. (2005). "Korunan Alanların Sınıflandırılması ve Uzun Devreli Gelişim Planları Yapımında Yaşanan Sorunlar" [Bildiri]. *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri, 8-10 Eylül 2005,* (ss. 53-59), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.

Yürüdür, E. (2009). "Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Türkiye". Kenan Arıbaş ve Hasan Kara (Ed.), (ss. 71-118) içinde. *21. Yüzyıl ve Çevre.* Uşak: Elik Yayınları.

Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. Inf. Control 8, 338-353.

Zal, N. (2002). "Biyosfer Rezerv Alanları ve Türkiye'de Biyosfer Rezerv Alan Çalışmaları". *Orman Mühühendisliği Dergisi,* 38 (4). 26-31.

Zaman, M. (2000). "Doğu Karadeniz Bölümü Geleneksel Yayla Şenliklerine Tipik Bir Örnek: Kadırga-Otçular Şenlikleri". *Türk Coğrafya Dergisi,* 35, 277-299.

Zaman, M. (2001). "Geleneksel Yayla Şenliklerinin Doğu Karadeniz Bölümü Yayla Turizminin Geliştirilmesindeki Rolü". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 6, 187-215.

Zaman, M. (2001). "Yayla Turizm Merkezlerine Bir Örnek: Hıdırnebi Yaylakent I". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 7 (6), 215-236.

Zaman, M. (2004). *Vakfıkebir İlçesinin Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Zaman, M. (2006). "Zigana Dağları'ndaki Yaylacılık ve Yayla Turizmi". *Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6 (36), 181-195.

Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Yaylalar ve Yaylacılık.* Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.

Zaman, M. (2008). "Fırtına Deresi Havzası ve Kaçkar Dağları Milli Parkı'nın Ekoturizm Potansiyeli, Çeşitlendirilmesi ve Gelişme Olanakları". *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8 (41), 1-33.

Zaman, M. (2010). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Dağ ve Yayla Turizmi.* Mega Ofset, Erzurum.

Zaman, M. (2012). "Türklerin Doğu Karadeniz'e Yerleşmeleri ve Yaylacılık Faaliyetleri" [Bildiri]. *III. Uluslararası Türk Şöleni Bildirileri, 17-19 Mayıs 2012,* (ss. 221-244), Erzurum.

Zaman, M. ve Birinci, S. (2009). "Kaçkar Dağları'nda Alternatif Bir Turizm Aktivitesi: Heliski (Dağ Kayağı)". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 13 (2), 33-46.

Zaman, M. ve Sevindi, C. (2001). "Tonya İlçesinde Mezra Yerleşmeleri". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 5, 428-445.

Zaman, M., Kızılkan, Y., Kaymaz, Ç. K., & Birinci, S. (2017). "Turizm Açısından Perşembe İlçesi Sakin Şehir Cittaslow Hareketi Ordu" [Bildiri]. *Presented At The Dokap Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu,* 23-24 Ekim 2017, (ss. 395-409), Trabzon.

Zaman, M., Şahin, İ. F. ve Bayram, N. (2007). "Doğu Karadeniz De Alternatif Bir Turizm Merkezi Kümbet Yaylası". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 17, 33-63.

Zaman, M., Şahin, İ. F. ve Birinci, S. (2011). "Çal Mağarası (Düzköy-Trabzon) ve Çevresinin Ekoturizm Potansiyeli Açısından Önemi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 1-24.

Zaman, S. (2002). *Antalya Merkez İlçenin Doğal Turistik Kaynakları.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zaman, S. (2007). Antalya Beydağları Yaylaları. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.

Zaman, S. (2010). "Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Kırsal Turizmin Kullanımı: Yusufeli İçin Bir Planlama Önerisi" [Bildiri]. *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyum Bildirileri, 10-12 Haziran 2010,* 143-147. İstanbul.

Zeki, M. (2010). *Artvin Vilayeti Hakkında Ma'lumat-ı Umumiye.* Muammer Demirel (Haz.). İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

Zeppel, H. (2007). "Indigenous Ecotourism: Conservation and Resource Rights". Higham, J. (Ed.), *Critical Issues in Ecotourism Understanding a Complex Tourism Phenomenon* (pp. 308-348). Oxford: Elsevier.

Zeybek, H. İ. (2003). Akdağ'ın (Tokat) Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli. Doğu Coğrafya Dergisi, 8 (9). 117-142.

Ziffer, K. A. (1989). *Ecotourism: The Uneasy Alliance.* Washington: Conservation International.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı. (1990-1994). http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemel-Belge/files/qSUF6+plan6.pdf

DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (1985-1989). http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma-%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf

DPT, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı. (2007-2013). http://www.metu.edu.tr/system/files/- kalkinma.pdf

DPT, Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018). http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-content/ıiploads/2014/ 12/Onuncu_Kalkinma_Plani.pdf

DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (2001-2005). http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp- content/uploads/ 2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Plani.pdf

DPT, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, http://www.izka.org.tr/files/planlarna/-l_Ust_01cekli_PIan_Programlar/Turkiye_ Turizm_Strateji.pdf

DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (1996-2000). http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/-Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf

DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, http://bolge26.dsi.gov.tr/isletmedekitesisler/enerji-tesisleri

DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/index.htm

DSİ Artvin Bölge Müdürlüğü, http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/topraksu.htm

Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES). http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism.

IPPC, *Climate Change* (2014). http://ipcc-wg2.gov/AR5/images/uploads/WG2AR5_SPM_ FINAL .pdf

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı https://avlakharitalari.ormansu.gov.tr/

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 12. Bölge Müdürlüğü, Artvin Şube Müdürlüğü http://artvin.ormansu.gov.tr/Artvin/AnaSayfa/resimliHaber/14-04-30/Av_Turizminden_K%C3%B6ylere_40_Bin_TL_Katk%C4%B1.aspx?sflang=tr

http://benkoltd.com/suyapo/surdurulebilir/surdurulebilirlik.asp

http://bolge26.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklar%C4%B1

http://erblegacy.snre.umich.edu/Research/Student-Research/PracticumUaxactun.pdf

http://gencrize.com/haber/atmaca/

http://kalkandere.com/atmaca.html

http://rasatlar.dsi.gov.tr/#

http://www.artvin.gov.tr/artvin-derelerine-865-bin-alabalik-salindi

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170825-13.pdf

http://www.tatuta.org/?lang=tr&

http://www.tursab.org.tr/dosya/12195/tursab-spor-turizmi-raporu_12195_5670173.pdf

http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi26/index.htm

http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10062/artvin-coruh-nehri.htmlhttp://yusufeli.gov.tr/rafting-664_tr_lc.html

https://tabb.afad.gov.tr/

https://www.csb.gov.tr/db/tabiat/duyurular/duyurular191387.pdf

https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284402809

www.dakap.org.tr/turizm.htm

EKLER

Ek 1. "Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi" Konulu Ziyaretçilere Uygulanan Anket Soruları

Merhabalar,

Bu anket, Artvin ilinin doğal kaynak değerlerinin tespit edilmesi ve gelen ziyaretçilerin Artvin ilindeki ekoturizm faaliyetleri kapsamında bilgi, görüş ve katkılarını değerlendirilmesi amacıyla Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Artvin Valiliği ve Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından alınan araştırma izinler dâhilinde hazırlanmıştır. Sizlerden edinilen bilgiler bizler için büyük bir önem teşkil etmekte olup, bu bilgiler eşliğinde "Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi" konulu bilimsel bir çalışma hazırlanacaktır. Dolayısıyla bizimle paylaşacağınız bilgiler sadece bilimsel çalışmalarda kullanılacaktır. Katkılarınızdan ötürü teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Zeki KODAY

Arş. Gör. Ç. Kıvanç KAYMAZ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 25240, Yakutiye, Erzurum.

E-mail:ckkaymaz@gmail.com

Gsm: 0507 563 74 99

Anketin uygulandığı yer:

Uygulandığı tarih ve saat:

KİŞİSEL BİLGİLER

Cinsiyetiniz : ☐ Erkek ☐ Kadın
Yaşınız : ☐ < - 18 ☐ 19 - 24 ☐ 25 - 34 ☐ 35 - 39 ☐ 40 - 49 ☐ 50 - 64 ☐ 65 - >
Medeni haliniz : ☐ Bekâr ☐ Evli
Uyruğunuz : ☐ T.C. ☐ Diğer……..
Yaşadığınız il:
Eğitim düzeyiniz : ☐ Okuma yazma bilmiyor ☐ Okuma yazma biliyor ancak herhangi bir okul mezunu değil ☐ İlkokul ☐ İlköğretim (Ortaokul) ☐ Lise ☐ Önlisans ☐ Üniversite ☐ Yüksek Lisans/Doktora
Mesleğiniz : ☐ Memur ☐ İşçi ☐ Çiftçi ☐ Esnaf ☐ Serbest Meslek ☐ Akademisyen ☐ Emekli ☐ Öğrenci ☐ Ev hanımı ☐ Mühendis ☐ Öğretmen ☐ Avukat ☐ Turizm/Rehber ☐ Fotoğrafcı ☐ Diğer:…….
Aylık gelir düzeyiniz : ☐ 500-1000 TL ☐ 1001-2000 TL ☐ 2001-3000 TL ☐ 3001-5000 TL ☐ 5001-> TL

TURİSTİK AKTİVİTELERLE İLGİLİ SORULAR

Ne sıklıkla seyahat edersiniz?
☐ Yılda 1 defa ☐ Yılda 2 defa ☐ Yılda 3 defa ☐ Yılda 4 defa ☐ Yılda 5 ve daha fazla
Artvin'i ziyaret ettiğiniz özel bir tarih var mı?
☐ Evet ☐ Hayır
Yanıtınız "Evet" ise bu tarihin sizin için önemi nedir?
Artvin'e kaçıncı gelişiniz?
☐ İlk kez ☐ 2 - 3 ☐ 4 - 5 ☐ 5 - Daha Fazla
Ekoturizm seyahatlerinizi kendiniz mi planlarsınız?

☐ Evet ☐ Hayır

Artvin'e en çok hangi mevsimde gelmeyi tercih ediyorsunuz?

☐ İlkbahar ☐ Yaz ☐ Sonbahar ☐ Kış

Beraberinizde size kimler eşlik etmektedir?

☐ Aile ☐ Partner ☐ Akrabalar ☐ Arkadaşlar ☐ Okul ☐ Yalnız

☐ Diğerleri

……

Genellikle kaç kişi seyahat edersiniz?

☐ Yalnız ☐ 1-2 kişi ☐ 3-4 kişi ☐ 5-Daha fazla kişi

Türkiye genelinde ekoturizm amacıyla gittiğiniz başka yerler var mı?

☐ Evet ☐ Hayır

Yanıtınız "Evet" ise bu yerler nerelerdir (İl olarak belirtiniz)?

Ekoturizm için farklı ülkelere seyahat ettiniz mi?

☐ Evet ☐ Hayır

Yanıtınız "Evet" ise nereler olduğunu belirtir misiniz?

Ülke:……

Şehir:

……

Artvin'e ne şekilde geldiniz?

☐ Bireysel olarak ☐ Davetli olarak ☐ Turlarla ☐ Okul ya da iş gezisi ☐ Diğerleri ……..

Hangi ulaşım sistemini kullandınız?

☐ Karayolu ☐ Denizyolu ☐ Havayolu

Doğal olaylara ilgi dereceniz nedir?

☐ Çok yüksek ☐ Yüksek ☐ Normal ☐ Az ☐ Çok az

Kırsal alanda sosyo-kültürel, tarihsel ve diğer turistik kaynaklara ilgi dereceniz nedir?

☐ Çok yüksek ☐ Yüksek ☐ Normal ☐ Az ☐ Çok az

Artvin'e geliş amacınız nedir (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Arkadaş veya akraba ziyaretlerinde bulunmak için geldim.

☐ Turizm haftası etkinliklerine katılmak için geldim.

☐ Yaylaları gezmek ve şenliklere katılmak için geldim.

☐ İş amacıyla geldim.

☐ Doğa sporları yapmak için

☐ Araştırma yapmak için geldim.

☐ Kamp yapmak için geldim.

☐ Çeşitli ekoturizm faaliyetlerinde bulunmak için geldim.

☐ Doğal güzelliklerini görmek için geldim.

☐ Milli park ve diğer koruma statülü alanları gezmek için geldim.

☐ Kısa süreliğine de olsa doğayla iç içe bir yaşam sürmek için geldim.

☐ Tarihi, sosyo-kültürel ve folklorik özelliklerini yerinde görmek için geldim.

☐ Dokusu bozulmamış geleneksel köy meskenlerini görmek için geldim.

☐ Farklı lezzetler tatmak için geldim.

Ekoturizmi tercih etmenizin sebebi nedir (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Doğayı anlamak ve keşfetmek için bu turizm faaliyetini tercih ettim.

☐ Doğa ile baş başa kalmak için bu turizm faaliyetini tercih ettim.

☐ Faraklı bir tatil faaliyeti geçirmek istediğim için bu turizm faaliyetini tercih ettim.

☐ Macera dolu bir turizm faaliyeti olduğu için tercih ettim.

☐ Diğer turizm faaliyetlerinden sıkılma ve farklılık arayışı içinde olduğum için tercih ettim.

☐ Şehir yaşantısından uzaklaşmak ve dinlenmek istediğim için tercih ettim.

☐ Doğayla iç içe olan ve çok çeşitli doğa turizmi faaliyetlerinin yapılmasına imkân veren bir turizm türü olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Pahalı ve günümüzün moda turizm faaliyeti olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Diğer……

Ekoturizm için Artvin ve çevresini tercih etme nedeniniz nedir (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Yaşadığım yere yakın olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Ulaşım imkânlarının yeterli ve gelişmiş olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Konaklama imkânlarının çok ve çeşitli olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Yöresel mutfağının zengin olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Yörenin doğal (bitki, hayvan, su kaynakları, çeşitli yeryüzü şekilleri vd.) kaynak değerleri yönüyle zengin olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Yörenin tarihi ve sosyo-kültürel kaynak değerleri yönüyle zengin olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Adını çok sık olarak duymam ve tavsiye edilmesi üzerine tercih ettim.

☐ Ekoturizm faaliyetleri için ideal yerlerden biri olması sebebiyle tercih ettim.

☐ Diğer……

Artvin'i tanımanızda ve ziyaret etmenizde etkili olan bilgi ve iletişim kaynakları nelerdir (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Daha önce gelen arkadaş veya dostlarınızın tavsiyeleri ☐ Gazete, dergi, makale, broşür ve kitap ☐ İnternet

☐ Medya organları (TV ve radyo) ☐ Seyahat acenteleri ☐ Tur reklamları ☐ Turizm danışma merkezleri

☐ Kendi tercihim

☐ Diğer……

Tekrardan gelmeyi düşünür müsünüz?

☐ Evet ☐ Hayır

Konaklama yerini Artvin'e gelmeden önce mi, yoksa geldikten sonra mı belirlediniz?

☐ Gelmeden önce ☐ Geldikten sonra

Artvin'de ne tür konaklama tesislerini tercih ediyorsunuz (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Otel ☐ Motel ☐ Butik otel ☐ Pansiyon ☐ Kiralık müstakil ev ☐ Kamp - Karavan ☐ Çadır

☐ Yöresel kırsal meskenler ☐ Yayla meskenleri ☐ Misafirhane

☐ Diğer……

Artvin'de kaç gün kaldınız/kalıyorsunuz?

☐ 1 - 2 gün ☐ 3 - 4 gün ☐ 5 - 6 gün ☐ 1 Hafta ve daha fazla

Konaklama tesisinin seçimini hangi faktörlere göre yaptınız (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Yerleşim yerlerine yakın olmasına ☐ Fiyatının uygun olmasına ☐ Güvenli olmasına ☐ Temiz olmasına

☐ Yörenin kültürünü yansıtmasına ☐ Doğayla uyumlu konaklama mekânlarının varlığına

☐ Ulaşımın kolay olmasına ☐ Huzurlu bir ortam olmasına ☐ İşletmecileri tanıdığım için ☐ Tavsiye üzerine ☐ Rastgele ☐ Diğer……

Yeme-içme ihtiyaçlarınızı otelin dışında nerelerden karşılamaktasınız (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Şehir ve kasabalardaki restoranlarda karşıladım. ☐ Kır lokantalarında karşıladım. ☐ Köylerde ve yaylalarda doğaya dayalı ürünler ve hizmetlerden yararlandım. ☐ Kendi imkânlarımla karşıladım.

Sizce Artvin'de turizm işletmeleri tarafından sunulan hizmetin kalitesi ne düzeydedir?

☐ Çok iyi ☐ İyi ☐ Orta ☐ Kötü ☐ Çok kötü

Artvin'de herhangi bir sorunla karşılaştınız mı?

☐ Evet ☐ Hayır

Yanıtınız "Evet" ise hangi sorunlarla karşılaştığınızı belirtir misiniz (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Konaklama ☐ Seyahat ☐ Yiyecek-İçecek ☐ Ulaşım ☐ Alışveriş ☐ Trafik sorunu (Yol koşulları) ☐ Hırsızlık ☐ Kaliteli bir hizmet bulamadım ☐ Darp (Şiddet) ☐ Can güvenliği ☐ Taciz ☐ Bilgilendirici levha ve işaretlerin yetersizliği ☐ Beklentilerin karşılanmaması ☐ Yabani hayvan saldırısı ☐ Gıda kaynaklı sorunlar ☐ Ticari etiksizlik (Usulsüz ve Pahalı Satış) ☐ Çok kalabalık olması ☐ Diğerleri……

Yerli halkın size karşı olan davranış ve tutumunu nasıl buldunuz?

☐ Hiç görmediğim derecede konuksever ☐ İlgili ☐ Samimi ☐ İlgisiz ☐ İtici

Artvin ve çevresinde alışveriş yaptınız mı?

☐ Evet ☐ Hayır

Eğer yaptıysanız, aldıklarınızı kısaca yazabilir misiniz?

……

Artvin'de kaldığınız sürece hangi ulaşım araçlarını kullandınız?

☐ Genellikle yaya gezdim ☐ Dolmuş ☐ Bisiklet ☐ Şahsi arabamı kullandım ☐ Araç kiraladım ☐ Taksi ☐ At veya at arabası ☐ ATV motor ☐ Motosiklet ☐ Bisiklet ☐ Tur şirketine ait araç ☐ Diğerleri……..

Sizce Artvin geldiğiniz ülkede veya ilde yeterince tanınıyor mu?

☐ Evet ☐ Hayır

Artvin ilindeki ekoturizm faaliyetlerinden memnun kaldınız mı?

1- Çok az 2- Az 3- Kararsızım 4- Fazla 5- Çok fazla

1	2	3	4	5
○	○	○	○	○

Turistik aktiviteleriniz boyunca gezdiğiniz alanlarda dinlenme noktaları, tuvalet, restoran, kafe ve diğer hizmet tesislerinin sayısı yeterli miydi?

☐ Evet ☐ Hayır

Artvin'in en çok hangi özelliklerini beğendiniz (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Doğal güzelliklerini ☐ Geleneksel mimarisini ☐ Tarihi mekânlarını ☐ Sosyo-kültürel ve folklorik özelliklerini ☐ Yöresel yemeklerini ☐ Geleneksel el sanatlarını

Seyahatiniz boyunca aşağıdakilerden hangisini kullandınız?

☐ Harita ☐ GPS ☐ Turist Rehberi ☐ Tanıtım Broşürleri

Artvin'de en fazla ilginizi çeken şeyler nelerdir (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Çok çeşitli ekoturizm faaliyetlerine imkân sunması.

☐ Fauna ve flora çeşitliliği.

☐ Sahip olduğu eşsiz doğal güzellikleri.

☐ Tarihi eseler yönüyle zengin olması (Kale, kemer köprü vd.).

☐ Milli park ve diğer koruma statülü alanlar yönüyle zengin olması.

☐ Doğayla iç içe bir yaşam sunması.

☐ Sosyo - kültürel ve folklorik özelliklerini hala koruyor olması.

☐ Dokusu bozulmamış geleneksel köylerin halen var olması.

☐ Yöresel yemek kültürü.

☐ Geleneksel ve doğal köy yaşamının varlığı.

Aşağıda sıralanan ve ekoturizm kapsamında çeşitli doğal turistik yerlerden hangilerini gezdiniz (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

1. ☐ Çoruh Vadisi
2. ☐ Cehennem Deresi Kanyonu (Ardanuç)
3. ☐ Maral Şelalesi (Borçka)
4. ☐ Kamilet Vadisi ve Mençuna Şelalesi (Arhavi)
5. ☐ Karagöl - Sahara Milli Parkı (Şavşat)
6. ☐ Hatila Vadisi Milli Parkı
7. ☐ Borçka - Karagöl Tabiat Parkı
8. ☐ Çamburnu Tabiatı Koruma Alanı
9. ☐ Camili Biyosfer Rezerv Alanı
10. ☐ Camili (Macahel) - Efeler Tabiat Koruma Alanları
11. ☐ Camili (Macahel) - Gorgit Tabiat Koruma Alanları
12. ☐ Balıklı - Maden Yaban Hayatı Koruma Sahası
13. ☐ Kamilat Doğu Ladini Tabiat Anıtı
14. ☐ Melodere Doğu Ladini Tabiat Anıtı
15. ☐ Şavşat Papart Vadisi
16. ☐ Yusufeli Çoruh Vadisi Yaban Hayatı Geliştirme Sahası
17. ☐ Yusufeli Kaçkar Dağları Yaban Hayatı Geliştirme Sahası
18. ☐ Meydancık Balıklı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası
19. ☐ Bilbilan Karagölleri
20. ☐ Arsiyan Karagölleri
21. ☐ Kaçkar Dağları
22. ☐ Altıpamak Dağları
23. ☐ Karçal Dağları
24. ☐ Diğer……

Yöredeki camileri, kaleleri, köprüleri ve dokusu bozulmamış köy ve meskenleri gezdiniz mi?

☐ Evet ☐ Hayır

Aşağıda sıralanan ve ekoturizm kapsamında çeşitli doğal turizm etkinliklerinden hangilerini yaptınız (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

1. ☐ Doğal Koruma Statülü Alanlar
2. ☐ Dağ Turizmi ve Dağlık Alanlar
3. ☐ Yayla ve Festival Turizmi
4. ☐ Mağara Turizmi
5. ☐ Tarım ve Çiftlik Turizmi (Agroturizm)
6. ☐ İlginç Orman Gezisi Turizmi
7. ☐ Manzara Seyri
8. ☐ Offroad Ve Motosiklet
9. ☐ Kaya Tırmanışı
10. ☐ Sportif Olta Balıkçılığı
11. ☐ Kano - Rafting
12. ☐ Göl – Akarsu – Dere- Çağlayan- Şelale Gezisi
13. ☐ Bilimsel Araştırmalar ve Eğitim Kampları
14. ☐ Kanyon Gezisi
15. ☐ Kuş Gözlemciliği
16. ☐ Yaban Hayatı Gözlemciliği
17. ☐ Botanik Turizmi
18. ☐ Atlı Doğa Yürüyüşü
19. ☐ Macera - Spor Turizmi
20. ☐ Fotosafari
21. ☐ Olağanüstü Doğal Olayları İzleme
22. ☐ Doğaya Dayalı Gastronomi Mutfağı
23. ☐ Jeomorfosit ve Jeosit Alanları
24. ☐ Diğer……

Seyahatiniz boyunca yaklaşık olarak ne kadar harcama yaptınız?

☐ 500-1000 TL ☐ 1001-2000 TL ☐ 2001-3000 TL ☐ 3001-4000 TL ☐ 4001-5000 TL ☐ 5001-> TL

Turizm faaliyetleriniz boyunca en çok neler için harcama yaptınız?

☐ Ulaşım ☐ Konaklama ☐ Yeme-içme ☐ Hediyelik eşya ☐ Yöreye özgü organik ürünler ☐ Hizmet alımı (rehber, şoför vd.)

Türkiye'de doğal turistik kaynak değerleri olarak zengin olan, yoğun ilgi gören ve ziyaret ettiğiniz başka yerler var mı?

☐ Evet ☐ Hayır

Yanıtınız "Evet" ise bu yerler nerelerdir?

.....

Artvin sahip olduğu tarihi, soyo-kültürel ve doğal turistik kaynakları nedeniyle ön plana çıkan belli başlı doğal alanlar ulusal ve uluslararası düzeyde korunma altına alınmalı mıdır?

☐ Evet ☐ Hayır

Artvin'e olan bu ziyaretinizde kendinizi ve ziyaretinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

☐ Doğa Sever-Doğa ☐ Turist-Turizm ☐ Araştırmacı-Araştırma ☐ Maceracı-Macera ☐ Kâşif-Keşif

Sizin gözünüzde Artvin hangi özelliğiyle ön plana çıkmaktadır (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Artvin, tarihi özelliklerinden dolayı gezilmesi gereken bir ildir.

☐ Artvin, farklı sosyal ve kültürler özellikleriyle kültür turizmine dönük bir kültür merkezidir.

☐ Artvin, doğal çekicilikleri yönüyle gezilmesi gereken bir ildir.

☐ Artvin, ekoturizm aktiviteleri yönüyle zengin bir potansiyele sahip bir ildir.

☐ Artvin, farklı sosyal, kültürler ve tarihi özellikleri ile doğal çekicilikleri yönüyle önemli bir yere sahip ildir.

☐ Sessiz ve sakin bir ildir.

☐ Bunların dışında……

Artvin ilinde en fazla hangi ilçede vakit geçirdiniz (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Artvin merkez ☐ Arhavi ☐ Ardanuç ☐ Borçka ☐ Murgul ☐ Hopa ☐ Yusufeli ☐ Şavşat ☐ Hepsi

En fazla nereyi ve hangi güzergâhı sevdiniz (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)?

☐ Artvin merkez/Yusufeli ☐ Arhavi/Hopa ☐ Artvin merkez/Ardanuç ☐ Artvin merkez/Borçka ☐ Borçka/Murgul ☐ Hopa/Borçka ☐ Şavşat/Ardanuç ☐ Hepsi

Nedenini paylaşır mısınız?

.....

Rehberle mi gezdiniz?

☐ Evet ☐ Hayır

Yanıtınız "Evet" ise rehberlerin ekoturizmin amaç, kapsam ve ilkelerine uygun hareket ederek, ekoturizm kapsamında yapılan aktivitelerde yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip miydi ve sizlere yeterince bilgi verebildi mi?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kısmen

Seyahat acenteleri ekoturizm, doğal çevre ve koruma konusunda sorumluluk sahibi mi?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kısmen

Rehberler sizleri ekoturizmin temel amaçlarına uygun tutum ve davranışlarda bulunmanız konusunda yönlendirici bilgiler verdi mi?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kısmen

Ülkenize veya yaşadığınız yere dönünce yakınlarınıza Artvin'i tavsiye edecek misiniz?

☐ Evet ☐ Hayır

Artvin'i ziyaret ettikten sonra kente yönelik zihninizde oluşan imaj hakkında bir şeyler yazabilir misiniz?

.....

Artvin ili ve ülkemizde ekoturizmin geliştirilmesi için önerileriniz varsa paylaşır mısınız?

Ek 2. "Fuzzy DEMATEL" Yönteminin Uygulanmasında Kullanılan Formüller

Formül 1. $\widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle k \rangle}$ şunu simgelemektedir:

$$\widetilde{\mathbf{Z}}^{\langle k\rangle} = \begin{bmatrix} 0 & \tilde{z}_{12}^{\langle k\rangle} & \cdots & \tilde{z}_{1n}^{\langle k\rangle} \\ \tilde{z}_{21}^{\langle k\rangle} & 0 & \cdots & \tilde{z}_{2n}^{\langle k\rangle} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{z}_{n1}^{\langle k\rangle} & \tilde{z}_{n2}^{\langle k\rangle} & \cdots & 0 \end{bmatrix}; \quad k = 1, 2, \ldots, p,$$

$\tilde{z}_{ij}^{\langle k\rangle} = \left(\ell_{ij}^{\langle k\rangle}, m_{ij}^{\langle k\rangle}, u_{ij}^{\langle k\rangle}\right)$. Genelliği kaybetmeden $\tilde{z}_{ii}^{\langle k\rangle}$ $(i = 1, 2, \ldots, n)$elementleri gerekli olduğunda üçgen bulanık sayı (0,0,0) olarak kabul edilecektir.

Formül 2. $$\tilde{a}_i^{\langle k\rangle} = \sum_{j=1}^{n} \tilde{z}_{ij}^{\langle k\rangle} = \left(\sum_{j=1}^{n} \ell_{ij}^{\langle k\rangle}, \sum_{j=1}^{n} m_{ij}^{\langle k\rangle}, \sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{\langle k\rangle}\right) \text{ ve } r^{\langle k\rangle} = \max_{1 \leqslant i \leqslant n} \left(\sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{\langle k\rangle}\right).$$

Formül 3. $$\widetilde{\mathbf{X}}^{\langle k\rangle} = \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11}^{\langle k\rangle} & \tilde{x}_{12}^{\langle k\rangle} & \cdots & \tilde{x}_{1n}^{\langle k\rangle} \\ \tilde{x}_{21}^{\langle k\rangle} & \tilde{x}_{22}^{\langle k\rangle} & \cdots & \tilde{x}_{2n}^{\langle k\rangle} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{x}_{n1}^{\langle k\rangle} & \tilde{x}_{n2}^{\langle k\rangle} & \cdots & \tilde{x}_{nn}^{\langle k\rangle} \end{bmatrix}; \quad k = 1, 2, \ldots, p,$$

$$\tilde{x}_{ij}^{\langle k\rangle} = \frac{\tilde{z}_{ij}^{\langle k\rangle}}{r^{\langle k\rangle}} = \left(\frac{\ell_{ij}^{\langle k\rangle}}{r^{\langle k\rangle}}, \frac{m_{ij}^{\langle k\rangle}}{r^{\langle k\rangle}}, \frac{u_{ij}^{\langle k\rangle}}{r^{\langle k\rangle}}\right).$$

Formül 4. $\widetilde{\mathbf{X}}$, of $\widetilde{\mathbf{X}}^{\langle 1\rangle}, \widetilde{\mathbf{X}}^{\langle 2\rangle}, \ldots, \widetilde{\mathbf{X}}^{\langle p\rangle}$, i.e.,

$$\widetilde{\mathbf{X}} = \frac{\left(\widetilde{\mathbf{X}}^{\langle 1\rangle} \oplus \widetilde{\mathbf{X}}^{\langle 2\rangle} \oplus \cdots \oplus \widetilde{\mathbf{X}}^{\langle p\rangle}\right)}{p}.$$

$\widetilde{\mathbf{X}}$ simgesi;

$$\widetilde{\mathbf{X}} = \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \tilde{x}_{12} & \cdots & \tilde{x}_{1n} \\ \tilde{x}_{21} & \tilde{x}_{22} & \cdots & \tilde{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{x}_{n1} & \tilde{x}_{n2} & \cdots & \tilde{x}_{nn} \end{bmatrix}; \qquad \tilde{x}_{ij} = \frac{\sum_{k=1}^{p} \tilde{x}_{ij}^{\langle k\rangle}}{p}.$$

$$\begin{cases} 0 & ;x \leqslant \ell_1\ell_2 \\ \frac{2\ell_1\ell_2-\ell_1m_2-\ell_2m_1+\sqrt{[\ell_1(m_2-\ell_2)-\ell_2(m_1-\ell_1)]^2+4x(m_1-\ell_1)(m_2-\ell_2)}}{2(m_1-\ell_1)(m_2-\ell_2)} & ;\ell_1\ell_2 \leqslant x \leqslant m_1m_2 \\ \frac{2u_1u_2-u_1m_2-u_2m_1-\sqrt{[u_1(u_2-m_2)-u_2(u_1-m_1)]^2+4x(u_1-m_1)(u_2-m_2)}}{2(u_1-m_1)(u_2-m_2)} & ;m_1m_2 \leqslant x \leqslant u_1u_2 \\ 0 & ;x \geqslant u_1u_2 \end{cases} \quad (3)$$

Formül 5.

$$\widetilde{N}_1 \otimes \widetilde{N}_2 \cong (\ell_1 \times \ell_2, m_1 \times m_2, u_1 \times u_2). \quad (4)$$

Formül 6. $\mathbf{X}_\ell = \begin{bmatrix} 0 & \ell_{12} & \cdots & \ell_{1n} \\ \ell_{21} & 0 & \cdots & \ell_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \ell_{n1} & \ell_{n2} & \cdots & 0 \end{bmatrix}$, $\mathbf{X}_m = \begin{bmatrix} 0 & m_{12} & \cdots & m_{1n} \\ m_{21} & 0 & \cdots & m_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ m_{n1} & m_{n2} & \cdots & 0 \end{bmatrix}$ ve

$$\mathbf{X}_u = \begin{bmatrix} 0 & u_{12} & \cdots & u_{1n} \\ u_{21} & 0 & \cdots & u_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ u_{n1} & u_{n2} & \cdots & 0 \end{bmatrix}.$$

Ondan sonra $r^{\langle k \rangle} = \max_{1 \leqslant i \leqslant n}\left(\sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{\langle k \rangle}\right)$, biz $\frac{1}{r^{(k)}}\sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{(k)} \leqslant 1$ sahip oluruz ve $\sum_{k=1}^{p}\left(\frac{1}{r^{(k)}}\sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{(k)}\right) \leqslant p$ elde ederiz. Dahası *i.*'nin toplamına sırasıyla

$$\mathbf{X}_u = \sum_{j=1}^{n} u_{ij} = \sum_{j=1}^{n}\left(\frac{\sum_{k=1}^{p} \frac{u_{ij}^{(k)}}{r^{(k)}}}{p}\right) = \frac{1}{p} \times \sum_{j=1}^{n}\sum_{k=1}^{p} \frac{u_{ij}^{(k)}}{r^{(k)}}$$

$$= \frac{1}{p} \times \sum_{k=1}^{p}\left(\frac{1}{r^{(k)}}\sum_{j=1}^{n} u_{ij}^{(k)}\right) \leqslant 1$$

formülüyle ulaşılır. Ve $\mathbf{X}_u = \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} u_{ij} \leqslant n$, nun tüm girdirlerinin toplamıdır. Ancak, $\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} u_{ij} = n$ gerçek durumda olmayacaktır.

Aşağıdaki teorem, $\widetilde{\mathbf{X}}^w$'in net matrislerin çoğaltılmasıyla hesaplanmasını mümkün kılar.

$$\widetilde{\mathbf{X}}^{w}=\begin{bmatrix}\tilde{x}_{11}^{(w)} & \tilde{x}_{12}^{(w)} & \cdots & \tilde{x}_{1n}^{(w)}\\ \tilde{x}_{21}^{(w)} & \tilde{x}_{22}^{(w)} & \cdots & \tilde{x}_{2n}^{(w)}\\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots\\ \tilde{x}_{n1}^{(w)} & \tilde{x}_{n2}^{(w)} & \cdots & \tilde{x}_{nn}^{(w)}\end{bmatrix},\ \tilde{x}_{ij}^{(w)}=(\ell_{ij}^{(w)},m_{ij}^{(w)},u_{ij}^{(w)}.$$

Ayrıca buna ek olarak üç matris tanımlamaktayız:

$$[\ell_{ij}^{(w)})]=\begin{bmatrix}\ell_{11}^{(w)} & \ell_{12}^{(w)} & \cdots & \ell_{1n}^{(w)}\\ \ell_{21}^{(w)} & \ell_{22}^{(w)} & \cdots & \ell_{2n}^{(w)}\\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots\\ \ell_{n1}^{(w)} & \ell_{n2}^{(w)} & \cdots & \ell_{nn}^{(w)}\end{bmatrix},\quad [m_{ij}^{(w)}]=\begin{bmatrix}m_{11}^{(w)} & m_{12}^{(w)} & \cdots & m_{1n}^{(w)}\\ m_{21}^{(w)} & m_{22}^{(w)} & \cdots & m_{2n}^{(w)}\\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots\\ m_{n1}^{(w)} & m_{n2}^{(w)} & \cdots & m_{nn}^{(w)}\end{bmatrix}$$

$$[u_{ij}^{(w)}]=\begin{bmatrix}u_{11}^{(w)} & u_{12}^{(w)} & \cdots & u_{1n}^{(w)}\\ u_{21}^{(w)} & u_{22}^{(w)} & \cdots & u_{2n}^{(w)}\\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots\\ u_{n1}^{(w)} & u_{n2}^{(w)} & \cdots & u_{nn}^{(w)}\end{bmatrix}$$ ve sonra

$$[\ell_{ij}^{(w)}]=\mathbf{X}_{\ell}^{w},\ [m_{ij}^{(w)}]=\mathbf{X}_{m}^{w},\ and\ [u_{ij}^{(w)}]=\mathbf{X}_{u}^{w}.$$

Ispat, formül (4) ve matris çarpımının doğrudan bir sonucudur. O $\lim_{w\to\infty}\mathbf{X}_{u}^{w}=\mathbf{O}$ ve $\lim_{k\to\infty}(\mathbf{I}+\mathbf{X}_{u}+\mathbf{X}_{u}^{2}+\cdots+\mathbf{X}_{u}^{k})=(\mathbf{I}-\mathbf{X}_{u})^{-1}$ formülüne dayanmaktadir.

$\mathbf{X}_{u}$matrisine bir satır ve bir sütun ekleyerek, artırılmış matrisi $\mathbf{X}_{\text{aug}}$ olarak

$$\mathbf{X}_{aug}=\begin{bmatrix}\mathbf{X}_{u} & \begin{matrix}u'_{1,n+1}\\ u'_{2,n+1}\\ \vdots\end{matrix}\\ 0\ \cdots\ 0\ 1\end{bmatrix}$$ alırız ki burada $u'_{1,n+1},u'_{2,n+1},\ldots,u'_{n,n+1}$ bir olasılıksal $\mathbf{X}_{\text{aug}}$ yapan uygun değerlerdir.

Formül 7. $\lim_{w\to\infty}\mathbf{X}_{\ell}^{w}=\mathbf{O}$, $\lim_{w\to\infty}\mathbf{X}_{m}^{w}=\mathbf{O}$,

$\text{limit}_{w\to\infty}(\mathbf{I}+\mathbf{X}_\ell+\mathbf{X}_\ell^2+\cdots+\mathbf{X}_\ell^w)=(\mathbf{I}-\mathbf{X}_\ell)^{-1}$ ve $\text{limit}_{w\to\infty}(\mathbf{I}+\mathbf{X}_m+\mathbf{X}_m^2+\cdots+\mathbf{X}_m^w)=(\mathbf{I}-\mathbf{X}_m)^{-1}$. Sonra $\mathbf{O}\leqslant\mathbf{X}_\ell\leqslant\mathbf{X}_m\leqslant\mathbf{X}_u$, $\rho(\mathbf{X}_\ell)\leqslant\rho(\mathbf{X}_m)\leqslant\rho(\mathbf{X}_u)<1$ olacaktır. O zaman teorem ispatlanmış olacaktır.

Net duruma göre, toplam ilişki bulanık matrisini $\widetilde{\mathbf{T}}$ olarak tanımlarız. $\widetilde{\mathbf{T}}=\text{limit}_{w\to\infty}\left(\widetilde{\mathbf{X}}+\widetilde{\mathbf{X}}^2+\cdots+\widetilde{\mathbf{X}}^w\right)$. Bu teoremde ise;

$$\widetilde{\mathbf{T}}=\begin{bmatrix}\tilde{t}_{11} & \tilde{t}_{12} & \cdots & \tilde{t}_{1n}\\ \tilde{t}_{21} & \tilde{t}_{22} & \cdots & \tilde{t}_{2n}\\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots\\ \tilde{t}_{n1} & \tilde{t}_{n2} & \cdots & \tilde{t}_{nn}\end{bmatrix},\ \widetilde{t}_{ij}=(\ell''_{ij},m''_{ij},u''_{ij})$$ ve sonra

Matris $[\ell''_{ij}]=\mathbf{X}_\ell\times(\mathbf{I}-\mathbf{X}_\ell)^{-1}$ (8)

Matris $[m''_{ij}]=\mathbf{X}_m\times(\mathbf{I}-\mathbf{X}_m)^{-1}$ (9)

Matris $[u''_{ij}]=\mathbf{X}_u\times(\mathbf{I}-\mathbf{X}_u)^{-1}$ (10)

Çeşitli formül ve işlemlerle elde edilen Matris $[\ell''_{ij}]=\text{limit}_{w\to\infty}(\mathbf{X}_\ell+\mathbf{X}_\ell^2+\cdots+\mathbf{X}_\ell^w)$

$=\text{limit}_{w\to\infty}\mathbf{X}_\ell(\mathbf{X}_\ell+\mathbf{X}_\ell^2+\cdots+\mathbf{X}_\ell^w)$

$=\mathbf{X}_\ell\times(\mathbf{I}-\mathbf{X}_\ell)^{-1}$ formüller (9) ve (10) benzer prosedürlerle kanıtlanabilir.

Şimdi $\widetilde{\mathbf{T}}$'in elde edildiği, $\widetilde{D}_i+\widetilde{R}_i$ ve $\widetilde{D}_i-\widetilde{R}_i$'nin hesaplanması kolaydır. Burada $\widetilde{D}_i$, $\widetilde{R}_i$ sırasıyla satırların toplamı ve $\widetilde{\mathbf{T}}$ sütunlarının toplamıdır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Çağlar Kıvanç KAYMAZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Çat / 25.08.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (2004-2008)
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Bölgesel Coğrafya Bilim Dalı (2008-2012)
Doktora	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı (2013-2016)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	• TÜBİTAK V. Palandöken Dağları ve Kars-Sarıkamış Çevresi Ekolojik Temelli Doğa Eğitimi (Katılımcı). • III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu (Düzenleme Kurulu). • Birçok Ulusal ve Uluslararası Sempozyum, Kongre, Konferanslar ve Bilimsel Toplantılar (Katılımcı)
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	"Artvin İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi" (Araştırmacı)
Çalıştığı Kurumlar	2012-2013 Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü 2013-……. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	ckkaymaz@gmail.com ckkaymaz@atauni.edu.tr
Tarih	20.11.2018